BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL. INDIË

DE NEDERLANDSCHE BOEK- EN STEENDRUKKERIJ
VOORHEEN H. L. SMITS WESTEINDE 135. DEN HAAG

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

- DEEL 77 -

's-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF - 1921

INHOUD.

WAS MALAKA EMPORIUM VÓÓR 1400 A. D., GENAAMD MALAJOER? EN WAAR LAG WOERAWARI, MĀ-HASIN, LANGKA, BATOESAWAR?

(Met terreinschetsen van Djambi, oud-Singhapoera, en de Djohor-rivier)

DOOR G. P. ROUFFAER.

Eerste Gedeelte: Malajoer is niet Malaka, doch Djambi.

(Woerawari = Langka = Galoeh = Djohor).
(Māhasin = Hasin = Toemasik = Singhapoera).

Tegelijkertijd werden hier in Nederland in voorjaar 1919 ontvangen twee studies van Fransche geleerden, die gewichtige onthullingen brachten over de oude geschiedenis van Sumatra en het schiereiland Malaka; speciaal over het rijk Palembang en over de stad Malaka. Het eene opstel is van Dr. G. COEDÈS, conservator van de Nationale Bibliotheek te Bangkok, «Le royaume de Çrīvijaya», in het Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient, XVIII (1918), n° 6; het andere van den Arabist en Madagascar-kenner G. FERRAND, in het Journal Asiatique van 1918, dl. I—II, getiteld «Malaka, le Malāyu et Malāyur».

De studie van den heer Coedès onthult ons op onweerlegbare wijze: dat het «koninkrijk van Çrīwidjaja», de kadatuan Çrīwijaya, genoemd in de oud-Maleische inscriptie van Kota Kapoer (West-Bangka) uit 608 Çaka (686 A. D.), *vereenzelvigd* moet worden met het rijk van *Palembang*, dat op de zgn. groote Tanjore-inscriptie van 1030 A. D. als het bloeiende «Crīvijayam» nog wordt genoemd; het San-bo-tsai (of San-fo-ts'i) uit de Annalen der 2e Soeng-dynastie tusschen 905 en 1178 (Groene-

veldt's Notes, 1e ed. 1876, p. 62—67), dat daar in den aanhef wordt gememoreerd als *heerschend* «over fifteen different countries« (p. 62); het rijk ook van den Mahārādja van Zābadj = Sĕrboza (Çrībodja) der Arab. bronnen tusschen 846 en 1321; het Sĕmbodja of Sambodja der ongedateerde Jav. overlevering (15e eeuw); het Pau-lin-pang van 1374 (Annalen der Ming-dynastie; Groeneveldt p. 69).

Kortom: het was het machtige rijk van den Mahārādja van Zuid-Sumatra, met hoofdstad Palembang, tusschen ca. 650 en 1400 A. D.; waarvan het *alleroudste* vermelden tot nog toe gevonden is in het Shih-li-fuh-shi of Fo-shi (Çrī-bhodja of Bhodja; waarin — blijkens het hoogst verrassend argument door den heer Coedès, p. 24, aan de epigraphie van Tjampa ontleend — Chin. fo-shi = Skr. vijaya is) uit 670 A. D., in de Annalen der T'ang-dynastie. Dit laatste, het eerst door BEAL (1883), dan door Groeneveldt opgehelderd Chin. gegeven (Supplementary Jottings, T'oung Pao, VII, 1896, p. 116—121), sluit zóó schitterend aan bij het 4 maal op de (in 1892 ontdekte) inscriptie van Kota Kapoer voorkomend Çrīwidjaja, en bij de prachtige vondsten van den heer Coedès uit 1918, dat de circa 800-jarige geschiedenis van Palembang als opperrijk in Zuid-Sumatra, plotseling *is komen te rusten op de Bangka-inscriptie* van 686 A. D., getranscribeerd het eerst door Dr. Brandes, voor anderen het eerst vertaald en toegankelijk gemaakt door Prof. Kern in 1913. [1] Het éénige onderdeel in al deze gegevens dat nog raadselachtig blijft, is — verg. Coedès' noot 5 op p. 24 — het San in de Chin. transcriptie «San-bo-tsai», sedert ca. 900 A. D. De oplossing zal wellicht gevonden worden via het honorifieke Oudjav. sang, ook al wordt dit alléén voor persoonsnamen en persoonsaanduidingen gebezigd.

Even verrassend als de studie van den heer COEDÈS, is die van den heer FERRAND.

Kort samengevat, is de kern van Ferrand's vervolg-artikel — hier verderop aangehaald naar de oorspronkelijke pagineering in het Journal Asiatique, *niet* naar die van den totalen overdruk,

---

[1] De herdruk, met *facsimile*, in Prof. Kern's Verspreide Geschriften, dl. VII (1917), p. 205—214, stond aan Coedès te Bangkok blijkbaar niet ter beschikking. Het jaartal van Groeneveldt's Notes, 1e editie, is 1876, *niet* 1880 (Coedès, p. 7); dit laatste was het jaar waarin dl. XXXIX der Verhand. Batav. Gen. *compleet* kwam, in hetwelk Groeneveldt's Notes het 1e stuk was geweest van de totale 5.

waarin p. 5—98 en 99—202 resp. zijn = J. A. 1918, I, p. 391—484; en II, p. 51—154 — het volgende: *er bestonden tusschen ca. 800 en 1400 twee Malajoe's*; één, het Malajoe- of Djambi-Minangkabau-gebied op Sumatra; en een tweede, de stad Malaka op het schiereiland van dien naam, welke stad nà ca. 1400 heetende Malaka, vóór 1400 heette Malajoer (Malāyur), bij corruptie of verwisseling — doch eigenlijk onzuiver — óók wel Malajoe (Malāyu).

Voor het eerste, het *Sumatraansche*, Malajoe-proper, oorspronkelijk sedert ca. 650 A. D. aan Djambi (stad en landschap) toekomend — verg. Notulen Bat. Gen. 1909, p. 116—117[1] — zegt Ferrand: «On vient de voir que, pour les raisons que j'ai dites, je partage entièrement l'opinion exprimée par M. Rouffaer, en ce qui concerne l'identification de Mo-lo-yu à Djambi» (I, p. 481); daarna, bij uitbreiding, werd die naam overgedragen op het bovenstroom-gebied ook van de rivier van Djambi, de boven-Batang Hari, dus op het gebied Dharmāçraya-Minangkabau der malaïseerende Sanskrit-inscripties van 1208 en 1269 Çaka (zie resp. Dr. Krom over de eerste in Versl. en Meded. Kon. Akad. afd. Lett., 5, II, 1916; Prof. Kern over de tweede in Tijdschr. Bat. Gen. XLIX, 1907, herdrukt met *facsimile*, in zijn Verspr. Geschr. VII, 1917). Zoo spreekt dan ook Ferrand verderop voor het jaar 1275 A. D., van dit «Malāyu-Minaṅkabaw» (II, p. 105), en van latere emigranten die naar het grondgebied van Malaka «venaient du Minaṅkabaw, c'est-à-dire du Malāyu de Sumatra» (p. 111).

Maar voor het tweede, het *Malak'sche*, Malajoer-proper (volgens Ferrand), de stad Malaka van vóór 1400 A. D., komt Ferrand met de meest verrassende nieuwe argumenten. Marco Polo's befaamd «Malaiur» van 1292, door dezen beschreven nà «Pentam» = het toen onbewoonde eiland *Bintan*[2], en vóór

[1] Voor de drukfouten in mijn referaten aldaar, ben ik niet aansprakelijk; ik was toen op Koepang (Timor), en de correctie der drukproeven van mijn hs. was te Batavia in handen van den ten deze ongeoefenden Secretaris Bat. Genootschap.

[2] *Niet* Bintang, zooals Ferrand doorloopend meent (I, p. 417 en later). Het eiland heet naar den kustboom bintan, Cerbera Odollam Gaertn., een Apocynee; zie toch De Clercq & Greshoff, Nieuw Plantkundig Wrdb. voor N.-I., 1909, N°. 720. — Zéér verwonderlijk blijft, dat de Nāgarakrĕtāgama (1365 A. D.) *niet* het eiland Bintan (alias Riouw) noemt, maar wèl, waarschijnlijk ten minste, het kleinere, ten W. van Bintan gelegen Batam (in Zang 13: Batan); en

«Ferlec» = het toen Moh. koninkrijk Pĕrlak, is volgens hem, dat oudere Malaka. Waar Polo — naar de vertaling door Yule van den oud-Franschen tekst — schreef:

> «And when you have gone these 60 miles [n. l. na Bintan (= Riouw) achter zich gelaten te hebben], and again about 30 more, you come to an Island which forms a Kingdom, and is called Malaiur. The people have a King of their own, and a peculiar language. The city is a fine and noble one, and there is great trade carried on there. All kinds of spicery are to be found there, and all other necessaries of life.» (The Book of Ser Marco Polo, 3rd ed. Yule-Cordier, 1903, II, p. 280).

— daar interpreteert Ferrand *niet*, zoo als men tot nog toe steeds deed, dat «Island» en die «city» resp. als Zuid-Sumatra, en de stad Palembang; maar als: het Maleische Schiereiland, en de stad Malaka. Door verder te steunen op een Portugeesch-Indischen geschiedschrijver, dien hij geloofwaardig acht, GASPAR CORREA, welke in ca. 1561 te Goa in zijn handschrift neerschreef, dat Malaka (als stad) meer dan 700 jaar gelegen had waar het lag toen de Portugeezen er heengingen (het eerst onder Sequeira in 1509; dan definitief onder Albuquerque in 1511), komt Ferrand tot de opzienbare gevolgtrekking: dat Malaka als stad bestaan zou hebben sedert ± 800 A. D., en dan onder dien ouderen naam dien alléén Marco Polo in eind 1291 of begin 1292 heeft als oudste Westersche reiziger: Malaiur.

In Ferrand's eigen woorden: «La ville ou l'état de Malāyu-Malāyur-Malaka, organisé et prospère, emporium achalandé, en relation avec la cour de Chine vers la fin du XIIIe siècle [*lees:* XIVe siècle! [1] of *juister:* dès le commencement du XVe siècle; het *oudste* bericht over «Moa-la-ka» is dat van **1403** in de Annalen der Ming-dynastie, Groeneveldt's Notes, 1876, p. 129], ne pouvait pas être alors de fondation récente, ni relativement proche.... Par éliminations successives, on en arrive à la date de Gaspar Correa: le VIIIe siècle, qui paraît ainsi la seule pos-

dat, waar Bintan een zóó groote rol speelt in de historische overlevering der Maleiers. Zie toch Dr. Schrieke, Het boek van Bonang, 1916, p. 12 noot 2, en p. 22 noot 1; alsmede hierachter passim.

[1] Het is toch niet toelaatbaar, dat Ferrand hierbij mag gedacht hebben aan het onzekere Chin. Ma-li-yu-eul uit 1295 A. D., dat straks (blz. 10—11) nader ter sprake komt. Dit zou èn een *petitio principii* zijn, èn een fout.

sible. Cette conclusion bouleverse toutes les données admises, non seulement sur la date de la fondation de Malaka, mais sur celle de la ou des migrations malaises à la péninsule. On admet généralement qu'elles ont eu lieu à relativement basse époque et que ces immigrants venaient du Minañkabaw, c'est-à-dire du Malāyu de Sumatra...; mais il est non moins possible que, comme on l'indiquait à Marsden, des Malāyu de la péninsule aient émigré à Sumatra où ils auraient fondé le futur Empire de Minañkabaw.» (II, p. 111—112).

Inderdaad, — bij eerste lezing van deze stoute nieuwe opvattingen omtrent het bestaan der stad Malaka in 800—1400, onder den naam Malajoer, alias Malajoe, voelt men zich «bouleversé».

Maar bij nader kritisch toekijken en herlezen, komt het ongeloof boven. Is het mogelijk dat Marco Polo in 1292 met zijn «Malaiur» heusch Malaka heeft bedoeld? Of dat Fra Odorigo van Pordenone, die in 1323 op Noord-Sumatra (te «Lomori», èn «Summoltra») verbleef, totaal over een oud-Malaka zou zwijgen? Of dat Ibn Batoeta, die in 1345—46 op de heen- en terugreis naar en van Zuid-China, tweemaal vertoefd heeft te Soematra-Samoedra, eveneens totaal gezwegen zou hebben over een emporium van Malajoe(r), dat hij tweemaal voorbij moet hebben gevaren aan den overwal, op het schiereiland Malaka? En (vooral dan toch!): is het mogelijk, dat het lofdicht van Prapantja op Hajam Woeroek, den grooten koning van Madjapahit, uit 1287 Çaka = 1365 A. D., wèl allerlei aan Oost-Java suzereine staten opsomt op het *eiland* Malajoe (Malayu) = Sumatra, waaronder N°. 1 Djambi, N°. 2 Palembang, N°. 4 Dharmāçraya, N°. 7 Minangkabau (Manangkabwa), enz., en wèl allerlei ook aan Madjapahit suzereine staten opsomt op het *schiereiland Malaka*, dat *toen* in zijn geheel Pahang heette (gelijk Dr. Krom terecht herkend heeft uit den eigen tekst) [1], maar.... *geen enkelen naam daarbij*, die in de verte doet denken aan Malajoer of Malajoe? En is het niet even verwonderlijk, dat de Oudjav. kroniek Pararaton wèl duidelijk spreekt over de Pamalayu, den tocht van 1197—1215 Çaka langs de Batang Hari naar Malayu, d. i. het Djambi-Dharmāçraya-Minangkabau-gebied — dus resp. naar Malajoe-proper en Malajoe-major —

[1] Het eerst in Tijdschr. Aardr. Gen. 2, XXXII (1915), p. 217—218. Zie thans de nieuwe ed. Kern—Krom van Prapantja's Nāgarakṛtāgama (1919), tekst p. 50—51, bespreking p. 258—260, met de bijbehoorende kaart.

door Jav. troepen uit Oost-Java, maar èn niets weet van eenig Malajoe of Malajoer op het schiereiland der Straits Settlements, èn alleen in ca. 1260 Çaka = 1338 A. D. (Ibn Batoeta's tijd bijna!) noemt een vijandig Haroe (zeg thans: Langkat) en Palembang op Sumatra, alsmede een vijandig Pahang en Toemasik (= Singhapoera) op het Schiereiland (ed. Brandes, 1896; tekst p. 18, 24 en 28; vertaling p. 65, 76 en 120)?[1]

Is het op zichzelf niet haast onaannemelijk, dat de naam Malaka, die van 1403 A. D. af door de Chin. berichten absoluut vast staat, vóór 1400 zou geluid hebben: Malajoe(r); terwijl toch de stads- en landsnaam Malajoe sinds ca. 650 leefde op Sumatra, en alleen in *niet*-Maleische en *niet*-Javaansche bronnen een Malajoe + r tot nog toe 3 maal gesignaleerd is kunnen worden: 1°. de groote Tanjore-inscriptie van 1030 A. D., zie Coedès p. 5: Malaiyūr; 2°. Marco Polo in 1292: Malaiur, met name in den Italiaanschen tekst, sinds 1559 in Ramusio's dl. II gedrukt en herdrukt; 3°. de Yüan-che of Annalen der Yüan-dynastie in 1295: Ma-li-yu-eul, zie Ferrand, II, p. 85; om liefst te zwijgen van die verdachte lezing bij Ibn Sa'īd en an-Nowairī, twee Arab. schrijvers uit ca. 1260 en 1320: Malāīr, zie Ferrand, II, p. 89—91, waarvoor Ferrand-zelf thans liever een verhaspeld Malājoe wil lezen, dan zooals vroeger in zijn Relations de Voyages, II, 1914, p. 343, 396, een aan te vullen Malājoer; en om liefst heelemaal te veronachtzamen het nog erger in Arab. schrift verloopen Malāb.ṛ bij al-Dimaschkī in ca. 1325, zie Ferrand's Relations, p. 383; of wel de baarblijkelijke kopiisten-fouten in sommige hss. van Marco Polo: Malanir, Malavir, Maliur (zie Yule-Cordier's ed., II, p. 281, noot 3)?

De drie éénige ernstig-gedocumenteerde lezingen van Malajoe + r zijn derhalve de drie eerstgenoemde. Zij mogen dus nader afzonderlijk hier worden bezien; *te meer, omdat het allereerste in Ferrand's betoog ontbreekt* (door vroeger verschijning).

I. Dank zij het baanbrekende artikel van Dr. Coedès weten we thans, sinds 1918, dat «l'ancien Malaiyūr (avec) un fort situé sur une haute colline» van de zgn. groote Tanjore-inscriptie uit 1030 A. D., *niet* gezocht moet worden bij Arcot, in het binnenland beW. Madras, in een tegenwoordig dorp Gudimallur,

[1] Zie thans de in Dec. 1920 verschenen 2e ed. Brandes—Krom, Verh. Bat. Gen. LXII; tekst p. 24—25, 31 en 36; vertaling p. 79, 92 en 141.

zooals men *omnium consensu* meende, met Ferrand-zelven als een der overtuigden tot heden (zie o. a. zijn Relations, II, 1914, p. 646 noot 11; alsmede den Index van dat dl. II), *maar*.... dat het een kuststaat moet zijn geweest òf op Sumatra òf op de Chersonesus der Maleiers! Het staat daar als N°. 4 op de lijst der groote zee- en zege-tochten van den Tamil-Chola-vorst Rājendracola I (1012—1042 A. D.), aldus — alles volgens Coedès' interpretaties! —: N°. 1. Kĕdah (Kaḍāram), rijk aan strijd-olifanten; N°. 2. Palembang (Çrīvijayam), het bloeiende; N°. 3. Panei (Paṇṇai), aan een rivier (dus: de Panei-Baroemoen-rivier); N°. 4. Malaiyūr, zie boven; N°s. 5—11. diverse zeestaten, meestal op de Chersonesus te zoeken (waaronder ook het nog àltijd twijfelachtige Lĕngkasoeka als N°. 6, en het al bij Ptolemaeus voorkomende Tákôla als N°. 10); en ten slotte als N°. 12, Groot-Atjeh (Lamoeri; Ilāmurideçam) en N°. 13. de Nicobaren (Māṇakkavāram; door Yule & Burnell al in hun Hobson-Jobson van 1886 i. v. «Nicobar Islands» herkend). De inscriptie eindigt dan, door nògmaals Kĕdah te vermelden («Kaḍāram à la force terrible, qui était protégé par la mer voisine»; Coedès p. 5), dus als staat die vooral machtig was te land door zijn strijd-olifanten (Mal. kĕdah o.a. = olifanten-val).

Had Ferrand dit éérder geweten, dan zou hij er een geducht argument van gemaakt hebben èn voor zijn Malājoer-Malaka-hypothese, èn voor den door hem aan de hand van GASPAR CORREA naar de 8e eeuw A. D. teruggeschoven ouderdom van dit Maleische emporium. Want in deze Tanjore-inscripties wordt Malaiyūr, zooals men zag, opgesomd bij den overgang van Sumatra op de Chersonesus; dus kan het even goed liggen West als Oost van Straat Malaka. Voorts is Malaka tot heden toe bekend om zijn heuvel aan zee, aan welks N. W. voet de Maleische Vorsten hun astana hadden met een pagar om den heelen voet van den heuvel, waarvan de Portugeezen hun ommuurde stad Malaka maakten met hun hoogopgebouwd fort op de eigen plek der vroegere astana, daarna in 1641 overgegaan op de Hollanders en in 1670 deels nieuw ommuurd; en waar tot heden toe, boven op den heuvel-zelf, de Engelsche Resident van dit deel der Straits Settlements woont, in de schaduw haast der ruïne van de oude Jezuïeten-kerk St. Paul, boven op dien top; een seinpost voor schepen vroeger, en nu.

Had Ferrand dit dus eerder geweten, dan zou hij uit het Tamil-

gegeven van 1030 A. D. zijn sterkste argument hebben gesmeed, om zijn antiek Malaiyūr-Malāyur-Malaka tot overgaaf te dwingen, ter volstrekte overtuiging van allen!

Straks zal evenwel met 90 % waarschijnlijkheid blijken, dat inderdaad bedoeld moet zijn: *de op een hoogen rivieroever gelegen stad Djambi, het antieke Malajoe.*

II. Het historisch argument van Ferrand begint inderdaad bij Marco Polo's «Malaiur» uit 1292.

Was dit nu Palembang, of kan het oud-Malaka zijn?

Hierop is niet anders te antwoorden, dan dit: *indien* wij *zeker* wisten, dat èn Palembang èn Malaka als emporia bestonden in ca. 1250 A. D., dan zou Polo met zijn «Malaiur» naar 60 % waarschijnlijkheid toch nog hebben bedoeld Palembang, naar slechts 40 % waarschijnlijkheid oud-Malaka. Want, men vergete dit niet: hij gaat niet dóór met het verhaal van zijn reis, nà dat spreken over «Malaiur»; maar hij *begint opnieuw* met zijn «Pentam», en zegt, onmiddellijk volgend op het boven aangehaalde:

> «When you leave the Island of Pentam and sail about 100 miles, you reach the Island of Java the Less [Java Mineure]. For all its name 'tis none so small but that it has a compass of two thousand miles or more.... You see there are upon it eight kingdoms» [volgt de beschrijving van 6 dezer 8 n.l. Ferlec = Pĕrlak; Basma = Pasei (?; of Pasaman??); Samara = Samoedra; Dagroian = Chin. Na-kuĕrh? = Nakur, Nagore = Pedir?; Lambri = Groot-Atjeh; Fansur = Baroes; en 7—8 = ?? *misschien* Priaman en Indrapoera; immers door hem gesignaleerd, maar *niet* met name genoemd, als: «the other two kingdoms that are at the other side of the Island», dus op de Westkust]. (ed. Yule-Cordier, II, p. 284; 300).

In den gang van zijn verhaal is dus Bintan-«Malaiur» een excursie; *niet* een tusschenschakel tusschen Bintan en Pĕrlak, zooals het emporium Malaka geweest zou zijn, als hij dat bedoeld had. Waar nu het emporium-zijn van de stad Malaka vóór 1400 nog hypothetisch is, en het emporium Palembang sinds ruim 6 eeuwen bestond toen Polo langs het onbèwoonde Bintan heenvoer, om de groote *Sĕlat* (Straat Malaka) in te zeilen, is het verhaal dat hij geeft over «Malaiur» blijkbaar iets dat hij aan boord hoorde vertellen. *Hij vertelt over.* Aangezien echter

de staat Palembang reeds in den lateren tijd van I-tsing (ca. 692 A. D.) één was geworden met het land Mo-lo-yu[1]; aangezien in de Annalen der 2e Soeng-dynastie (960—1279; dus sluitende vlak vóór Polo's terugreis uit China over zee!) de koning van den staat Palembang zelfs doorgaat onder den titel van «Chan-pi» = *Djambi* (Groeneveldt's Notes, 1e ed. 1876, p. 63; 2e ed. 1887, p. 188); — zoo ligt het op ongezochte wijze voor de hand, om Polo's schijnbaar zonderling verhaal dat men éérst 60 mijl en daarna nòg eens 30 mijl moest zeilen om, van Bintan uit, Malaiur te bereiken, aldus te interpreteeren: na 60 mijl kwam men van Bintan *bij oud-Malajoe* = *Djambi* = hier de *monding* der Batang Hari; en na nòg 30 mijl verder kwam men *in groot-Malajoe* = *Palembang*, het handels-emporium door hem nader beschreven. Als men de kaart van Sumatra dan bekijkt, en deze afstanden vergelijkt met de 100 mijl die Polo vervolgens tusschen Bintan en Pĕrlak (op Java Minor) stelt (zie boven), zoo zal men zien dat dit ruwe zeemans-gegeven toch héél aardig uitkomt voor Palembang, uiterst slecht voor Malaka.

Kortom: zoolang niet het bestaan van een emporium Malajoer = oud-Malaka vóór 1400 A. D., stellig bewezen is langs geheel andere wegen, blijft Ferrand's interpretatie van Polo's «Malaiur» een zéér zwakke uitleg.

III. Iets sterker als argument voor het bestaan van een Malajoer op het Maleische schiereiland in Polo's tijd, schijnt het vermelden in de Annalen der Yüan-dynastie (1280—1367), onder het jaar 1295, van het volgende gegeven, dat het eerst te berde

[1] I-Tsing's „A record of the Buddhist religion as practised in India and the Malay Archipelago (A. D 671—695)", ed. J. Takakusu, Oxford 1896, p. 10: „Counting from the West [n.l. bij „the islands of the Southern Sea" = Indonesië] there is first of all P'o-lu-shi (Pulushih) island [= *Baroes;* Kern, 1897], and then the Mo-lo-yu (Malayu) country [= *Djambi;* Rouffaer, 1909] which is now the country of Sribhoga (in Sumatra) [= *Palembang;* Beal, 1883], Mo-ho-sin (Mahâsin) island [Takakusu, p. XLVII gist: „may be the present Bandjermasin on the southern coast of Borneo"; doch in deze studie zal thans blijken: *Mā-Hasin* = *Mā-Toemasik* = de „Groote Zee-stad" Singapore], Ho-ling, (Kaliṅga) island (in Java), Tan-tan island (Natuna island)" ... etc. Verg. Pelliot, 1904, p. 338 en 348; Coedès, 1918, p. 9; Ferrand, 1918, I, p. 478. I-tsing schreef zijn Record in 691—692 (Takakusu, p. LV). Voor de herkenning door S. Beal in 1883 van Çribhoja, zie Not. Bat. Gen. 1884, p. 21; Groeneveldt in Not. 1886, p. 7—9, met Beal's nota van 1883 aldaar afgedrukt als Bijlage I, of in anderen vorm opgenomen op p. 251—253 in Van der Lith & Devic, Livre des Merveilles de l'Inde, Leiden 1883—86; verg. Chavannes in zijn ed. van I-tsing, Les religieux éminents etc. (1894), p. 36 noot en 202—203.

is gebracht door den Sinoloog Prof. P. PELLIOT in zijn diepdoorwrochte, schitterende studie «Deux itinéraires de Chine en Inde à la fin du VIIIe siècle» (Bulletin Ec. franç. d' Extr.-Or., IV, 1904, p. 131—413):

„La 1re année *yuan-tcheng* (1295).... le royaume de Sien [= Siam] présenta une supplique en lettres d' or priant la cour [n.l. der Yüan-dynastie, onder den fameuzen Mongolen-Vorst Koeblai Chan; die o. a. in 1292, Polo's eigen reisjaar in Indonesië, zijn bekende tuchtigings-expeditie naar Oost-Java had uitgerust] d' envoyer une mission dans ce royaume [n.l. Siam].... On donna à l' envoyé une tablette en or uni pour qu'il la portât à la ceinture. L'envoyé s'en retourna immédiatement; un ordre impérial envoya une mission pour partir avec lui. Comme les gens du Sien s'entretuaient depuis longtemps avec les Ma-li-yu-eul, tous à ce moment se soumirent. Il y eut un ordre impérial disant aux gens du Sien: «Ne faites pas de mal aux Ma-li-yu-eul afin de tenir votre promesse.»" (p. 242).

Pelliot teekende hierbij in een noot aan: «Les Ma-li-yu-eul sont probablement les gens du Malaiur de Marco Polo; nous les retrouverons plus loin.» Op p. 328 en vlg. van zijn studie kwam Pelliot dan ook op dit Ma-li-yu-eul terug, en stelt het gelijk èn met den term Mo-la-yeou (naar Fransche transcriptie beide) die herhaaldelijk in deze zelfde Yüan-Annalen óók voorkomt (1281, 1293, 1299, 1301; zie Pelliot, p. 326—328; gereproduceerd bij Ferrand II, p. 83—85), èn met Marco Polo's Malaiur (aldus b. v. op p. 347: «J'ai admis que le Malaiur de Marco Polo, le Mo-la-yeou ou Ma-li-yu-eul des Chinois, le Malāyu des Javanais n'était autre que Palembang en Sumatra»).

Maar *hier* nu gaat Ferrand een totaal anderen weg! Neen, zegt hij, na deze aanhalingen uit Pelliot; de Mo-la-yeou en de — met de Siameezen in 1292 allang vechtende — Ma-li-yu-eul zijn *allerminst dezelfden!* «Or aucun texte, aucune inscription ou tradition n'indique explicitement ou implicitement que les gens de Sien aient jamais fait des incursions à Sumatra. L'argument est décisif et il faut situer ces Ma-li-yu-eul ailleurs que dans la grande île indonésienne» (II. p. 86—87). En na dit — twijfelachtig! — argument (want rept de Maleische Kroniek van

Pasei-Samoedra niet juist wèl van strijd ter zee met een vloot uit Siam in ca. 1340; waarschijnlijk tijdens den Malik ath-Thahir, dien Ibn Batoetah in 1345—46 er ontmoet heeft?), komt hij, gerugsteund door het feit dat nà 1400 de stad en staat Malaka in herhaalden oorlog was met de Siameezen, tot de conclusie: „Les gens de Malaka sont donc des *Malayo* qui étaient «constamment en guerre» avec le Siam. Leur pays est limitrophe des possessions siamoises de la péninsule malaise. Il me parait hors de doute que ces *Malayo* [genoemd door den Port. schrijver Braz d'Albuquerque, in zijn *Commentarios* van 1557 op het heldenleven van zijn vader] sont identiques aux *Ma-li-yu-eul* du *Yuan che* [= de Yüan-Annalen] qui, à la fin du XIIIe siècle,[1] «s'entretuaient depuis longtemps» avec les gens du Sien = Siam." (II, p. 87—88).

Wat men maar «hors de doute» gelieft te noemen!

En zoo begrijpt men weer, dat Ferrand, na deze (zéér twijfelachtige) gelijkstelling van een *slechts éénmaal* in een Chiñ. bron voorkomend Ma-li-yu-eul in 1295 met een vooralsnog hypothetisch oud-Malaka, emporium vóór 1400; alsmede daarna in zijn studie de zeer twijfelachtige, niet nader gevocaliseerde Arab. schrijfwijzen M.l.ā.ī.r. behandelend, of M.l.ā.b.r. (zie boven; Ferrand, II, p. 89—91); alsmede daarna Marco Polo's Malaiur duidend als oud-Malaka (II, p. 91—94) — komt tot deze conclusie: «Malaka n'a été que la continuation du Malayur de Marco Polo et du *Yuan che* dont la fondation est de beaucoup antérieure à la fin du XIIIe siècle, sans qu'il soit possible d'indiquer une date précise.» (II, p. 105).

Had Ferrand de baanbrekende studie van den heer Coedès een jaar eerder kunnen lezen, dan zou hij hier gewis geschreven hebben: de beaucoup antérieure au commencement du XIe siècle!

Er zal nu beproefd worden aan te toonen, dat «l'ancien Malaiyūr (avec) un fort situé sur une haute colline» (Coedès, p. 5) van de groote Tanjore-inscriptie uit 1030 A. D. moeielijk iets anders kan wezen daŋ het antieke Malajoe, d. w. z. de eeuwenheugende kota *Djambi*.

Het zal daarvoor goed zijn éérst hier nog eens af te drukken

[1] Verg. de noot op blz. 4 hiervóór. Men ziet bovendien, dat de *Siameezen* toen in diplomatieke betrekking kwamen met het Chin. hof; maar *niet* de Ma-li-yu-eul zelf. Op zulke en andere onnauwkeurigheden stuit men herhaaldelijk in de studie van Ferrand.

mijn referaat dd. 19 Juli 1909 in de Bestuursvergadering van het Bataviaasch Genootschap, met welks hoofdinhoud Ferrand zich heeft vereenigd, terwijl Coedès bij zijn nadere behandeling van «Malaiyūr» (p. 9—10) er blijkbaar geen kennis van droeg. De drukfouten kunnen dan tevens nu worden verbeterd.

> «*b.* In verband met de aanwezigheid dezer antieke inscriptie [n.l. te «Karang Brahi, aan den bovenloop van den Měrangin, den zuidelijken bijstroom der Batang Hari (Djambi), een eindje bovenstrooms van Djělatang», p. 115] in Boven-Djambi, en aansluitend bij tal van onderling onafhankelijke oude gegevens, is spreker voor zich zelf tot de stellige overtuiging gekomen, dat het *Mo-lo-yu = Malajoe* waar de Chineesche Hînajânistische monnik I-TSING in 672 of 673 A°. D. twee maanden vertoefde op zijn reis van China naar Kědah en Voor-Indië, via Bodja = Çrîbodja = Palembang (waar hij zes maanden bleef om Sanskrit te leeren), en daarna dat Mo-lo-yu aandoende voor twee maanden, *niets anders kan geweest zijn dan Djambi;* gelijk hij in Deel IV [1] der Encyclopaedie van Ned.-Indië, p. 201, i. v. «Sumatra» reeds vroeger aarzelend gemeend had beide te mogen gelijkstellen.
>
> Het belangrijke van deze gelijkstelling is dan echter dit: *dat het moederland van het Maleisch, Oer-Malajoe, vereenzelvigd moet worden met het stroomgebied van de Djambi-rivier; Malajoe-proper met Djambi.*» (Notulen Bat. Gen. 1909, p. 116—117).

En bij bovenstaande verwijzing naar de Encycl. v. N.-I. behoorde deze noot, die evenzeer ter zake van belang blijft:

> «Men zie in dat deel IV (compleet gekomen in Dec. 1905) op p. 200—202 de chronologische lijst der Hindoe-Sumatraansche inscripties, en de opgave der dito oudheden, tot 1903 bekend. Aldaar werd over I-TSING reeds gesproken als „naar «Malajoe» = Djambi (?) gaande voor 2 maand", en voorts over «Malajoe = (toenmaals nog) het Djambi-Palembang-gebied». Doch zeggen dat Malajoe = Djambi *moest* zijn, durfde ik toen nog niet. Het oudste

[1] Een paar keer in Pelliot's bovengenoemde studie van 1904, onjuist aangehaald als „t. II" (p. 282, noot 2), of als „t. III" (p. 328, noot 1; p. 340, noot 6). — De eerste druk der Encycl. is in afleveringen verschenen.

gedocumenteerde jaartal op een zwaar stuk steen in Sumatra's binnenland, n.l. 986 Çaka = 1064 A°. D.,[1] komt toevallig net van de doesoen Solok, een westelijke kampoeng der kota Djambi! Het nog oudere (tot heden alleroudste) jaartal uit het hart van Sumatra, n.l. 946 Çaka = 1024 A°. D., komt voor op een bronzen Lokanâtha-beeldje, dat dus weleer versleept kan zijn; dat dit evenwel een Hindoe-Sumatraansch beeldje is, blijkt uit de inscriptie in oud-Javaansch schrift maar met een Maleischen woordvorm.

Bij deze Hindoeïseering van Midden-Sumatra is méér dan de Moesi, of de Kwantan, of de Kampar, of de rivier van Siak (Tapoeng), of de Rĕkan, *de Batang Hari het groote verkeersmiddel geweest*, óók naar Mĕnangkabau.» (l. c. p. 116).

Nu aan den heer Coedès de eer toekomt den naam Malaiyūr der Tanjore-inscriptie teruggebracht te hebben tot het welbekende Malajoe — hij schrijft: «MALAIYŪR. Il s'agit évidemment du pays de *Malāyu* d'où les Européens ont tiré le nom des Malais»; en verwijst naar «toute une série d'hypothèses» over «la localisation exacte de ce pays», samengebracht en besproken door Pelliot, 1904, p. 326—333, en door Gerini in zijn befaamd boek «Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia», 1909, p. 528—539 —, rijzen in het licht van bovenstaande, door den heer Ferrand overgenomen, gelijkstelling van I-tsing's *Mo-lo-yu* = Malajoe = Djambi (I, p. 481; zie de aanhaling hiervóór, blz. 3), de twee volgende vragen:

1°. Is inderdaad de kota Djambi zóó gelegen, dat de omschrijving in de Tanjore-inscriptie gerechtvaardigd mag heeten?

2°. Zoo ja, is er dan een aannemelijke verklaring te vinden voor de verhaspeling van het inheemsche woord *Malajoe*, Malāyu = Djambi, in Malaiyūr op die Tamil-inscriptie van 1030 A. D.?

Tot beantwoording der eerste vraag wordt hierachter de terreinschets gereproduceerd van de kota Djambi in 1877, schaal 1:20.000, te vinden in D. D. VETH's Atlas (Leiden, 1882) in het onder toezicht van zijn vader, Prof. Veth, uitgegeven werk «Midden-Sumatra», op kaart XI.

---

[1] *Niet* „1086 A°. D." zooals er staat; en *niet* „Vlinajâhistische" te voren! Ook niet „(Tapoeng) Rĕkan" even verder.

Men ziet hier, beter dan een beschrijving met woorden dat zou kunnen doen, en beter dan een latere plattegrond van de stad met haar moderne bijbouwingen en terrein-wijzigingen het ons zou kunnen toonen, de *ouderwetsche kota Djambi* nà de expeditiën van 1858; toen de eenige groote verandering was geweest dat de kraton van den Sultan van Djambi (Taha Safioedin, den lang daarna befaamd gebleven Sultan Taha), op 6 Sept. werd ingenomen en daarna geslecht, terwijl op de plaats van dezen de *benteng* voor den Holl. politieken agent werd gebouwd. Zoo wordt dan in het Reisverhaal, I (1881), p. 240, door A. L. VAN HASSELT de plek aldus beschreven in dat werk «Midden-Sumatra»: «De benteng is gelegen op de plaats waar de voormalige kraton des Sultans stond. Zij ligt op ongeveer 15 meters boven de zee»; terwijl op p. 245—246 er aan wordt herinnerd, dat die kraton van den Sultan «in 1858 geslecht werd».

Op de terreinschets van D. D. Veth uit 1877 ziet men nu duidelijk den heuvel (van ca. 15 M. hoogte «boven zee» zegt de tekst; dus naar schatting 10 M. zoowat boven het maaiveld ter plaatse, want de zee is thans een 90 K.M. hemelsbreed van de kota Djambi verwijderd), als beheerschende plek op den rechteroever der rivier, de Batang Hari; bij A de toenmalige benteng op den top van dien heuvel, de oude plek ook van den vroegeren Sultans-kraton; west daarvan, beneden den heuvel, de doesoen (= kampoeng) *Solok*, waar de antieke 4 makara's en het staande

Boeddha-beeld resp. tot in 1902 en vóór ca. 1890 in loco nog voorkwamen, met op een der makara's het jaartal 986 Çaka bovenvermeld (zie voor de eerste 4 de foto's en de beschrijving door Dr. C. J. Neeb in Tijdschr. Bat. Gen. XLV, 1902, p. 120—127, met naschrift van Dr. Brandes, p. 128—133; alsmede voor de inscriptie Brandes in Notulen Bat. Gen. 1902 p. 34—35; voor den *in ons Indië tot nog toe unieken staanden Boeddha*, zie foto nº 138 in het Album (1879) van hetzelfde werk «Midden-Sumatra», en mijn opmerkingen i. v. «Sumatra» in Encycl. v. N. I., 1ᵉⁿ druk, IV, 1905, p. 202 b). [1]

In deze twee gegevens, den *heuvel* van de kota Djambi als centrum der oude stad, en de onmiddellijk ten Westen daarvan, aan den voet van dien heuvel, gelegen *antieke* doesoen Solok, met Boeddhistische — misschien zelfs deels oudere Mahājānistisch-Boeddhistische — overblijfselen uit *minstens* de 11ᵉ eeuw A. D., slechts 34 jaar nà de groote Tanjore-inscriptie (1064—1030 = 34), ligt voldoende grond om te zeggen: zoodra men aannemelijk kan maken dat I-tsing's Mo-lo-yu = *Malajoe* = *oud-Djambi* uit ca. 692 A. D. — waarmee niet alleen Ferrand instemt, maar ook Dr. Krom in de recente heruitgave van Prof. Kern's vertaling der Nāgarakṛtāgama, 1919, p. 258 —, op een Tamil-inscriptie van 1030 A. D., *verloopen* kan tot den vorm Malaiyūr, dan is mijne gelijkstelling van dat (door Ferrand met eene hypothetisch emporium oud-Malaka vereenzelvigd) *Malajoer* = *oud-Djambi* gewonnen.

Welnu, dit valt niet moeielijk te bewijzen als mogelijk en aannemelijk!

Coedès heeft hier zich zoo te zeggen aan de oplossing gebrand.

In een noot toch bij dat Malaiyūr der Tanjore-inscriptie schreef hij: «Les données de l'inscription tamoule: «l'*ancien* Malaiyūr avec un fort situé sur une *haute colline*» n'éclairent pas beaucoup la discussion. Ces courtes descriptions qui accompagnent chaque nom de la liste reposent presque toutes sur des jeux de

[1] Het staande Boeddha-beeld, *met een lang gewaad dat om beide schouders heen naar beneden valt.* bevindt zich sedert 1893 in 't Museum te Batavia (zie de geleidende p. 21—24 in Not. Bat. Gen. XXXI, 1893; voorts p. 64 over de ontvangst), en wel als nº 233a, zooals pas incidenteel blijkt bij Brandes, Tijdschr. Bat. Gen. XLV (1902), p. 128! De zender in 1893 had het voor een Doerga-beeld aangezien; doch te Batavia bleef men zwijgen. De aanwinst der 4 makara's is geïnventariseerd in Not. Bat. Gen. 1902, p. CCXV—CCXVI. Zie volgende noot over de geheimhouderij met dit Boeddha-beeld.

mots ou des étymologies fantaisistes. C'est le cas ici, où la «colline» (tamoul *malai*) n'apparaît sans doute que pour expliquer *Malaiyūr*. L'epithète «ancien» est plus suggestive: on pourrait la considérer comme un argument en faveur de la théorie d'après laquelle il y aurait eu deux pays ayant successivement porté le nom de *Malāyu*, et il s'agirait ici de l'*ancien* par opposition au *nouveau*.» (p. 9).

Men behoeft de lijn in 't midden van deze noot aangegeven, slechts dóór te trekken! Malaiyūr is wel Tamil *malai* + *ūr*; waarin *malai* = heuvel, en *ūr*: «Het in zooveel plaatsnamen van Z.-Indië voorkomende *ūr*, is een algemeen Drawidisch woord voor stad» (aldus Prof. Kern in zijn heruitgave van Linschoten's Itinerario, 1910, II, p. 131, noot 2).

Malaiyūr in de Tamil-inscriptie van Tanjore uit 1030 A. D. zou dus een ge-tamiliseerde, tevens symbolisch-opgevatte en symbolisch-omgevormde naam zijn van het goed-Maleisch-Javaansche Malājoe, Malajoe, en eenvoudig willen zeggen *Heuvel-stad*; geheel in den trant van de Zuid-Indische stedennamen — zie daarvoor nader Hobson-Jobson, 1e ed. 1886; of 2e ed. 1903 — Mangaḷ-ūr of Mangalore, Kaṇṇan-ūr of Can(n)anore, Nall-ūr of Nellore, Kaḍal-ūr of Cuddalore, waarschijnlijk ook Tañjāv-ūr of Tanjore-zelf, Vakkan-ūr of Bacanore, Basr-ūr of Barcelore, enz.

Nu hiermede het Mo-lo-yu van den Hīnajānistischen Chin. monnik I-Tsing uit het eind der 7e eeuw, met 90 % waarschijnlijkheid *identiek* is geworden aan «l'ancien Malaiyūr», alias «de oude Heuvel-stad», zooals de Tamils van 1030 dat oude cultuurcentrum Malājoe = de *kota Djambi* op hun manier omgedoopt hadden in een voor hen verstaanbaren, en in elk geval niet onlogischen plaatsnaam [1], ligt het voor de hand de volgende conclusies te trekken:

[1] Een moderne beschrijving der kota Djambi gaf Contr. W. H. KEUCHENIUS in Tijdschr. Binn. Best. XLIII (1912), p. 269: „Op den hoogen rechter-oever der Batang Hari aangelegd met een uitgestrekt vergezicht op de rivier, maakt het stadje met zijn breede wegen, die als linten door lage terreinplooien tegen bebouwde heuvels opslingeren, zijn park en zijn typische vlotwoningen een allervriendelijksten indruk." En over den lagen linkeroever (verg. Veth's terreinschets uit 1877) schrijft hij: „Aan den linker-oever der Batang Hari, tegenover de Europeesche en Chineesche vestigingen, liggen voornamelijk de woningen der inlandsche bevolking." (p. 270). De ouderwetsche toestand was anders; tot 1858 lagen de voorname inlandsche vestigingen hoofdzakelijk op den hoogen rechteroever: de *kraton*; de *měsigit* (in de doesoen Solok); de kampoeng der *prijaji*'s (vandáár geheeten doesoen „Magatsari")

1°. die bijvoeging van «oud» bij het Malaiyūr behoeft volstrekt niet te impliceeren, dat er toenmaals ook een nieuw-Malajoer ergens elders bestond, zooals Coedès min of meer aan de hand doet. De meest eenvoudige verklaring is toch deze, dat het epitheton «oud» gewoon constateert wat de waarheid was in 1030 (*blijkens I-tsing*) en aan Tamils en Maleiers gelijkelijk bewust was. Djambi was dan, óók voor hen, «*het moederland van het Maleisch*,

---

aan de andere zijde d. w. z. benedenstrooms en Oost van den kraton; terwijl de Vreemde Oosterlingen (Chineezen, Arabieren, Palembangers) aan den linkeroever woonden in de doesoen Pětjinaān. Zeer aanschouwelijk voor de hoogte van den heuvel waarop vroeger de *kraton*, na 1858 de Holl. *benteng* stond, is foto 133 uit het „Photographie-Album" (1879), behoorende bij het werk Midden-Sumatra, en gevende de bovengenoemde doesoen Magatsari, gelegen aan de Soengei Asam, onmiddellijk Oost van het heuvel-complex der kota Djambi (verg. de terreinschets op blz. 14 hiervóór); naar de afmetingen der inlandsche huizen gerekend, is de hoogte van het ravijn der Soengei Asam *een 9 à 10 M.*, bij blijkbaar lagen waterstand van de Batang Hari (die enorm in hoogte gedurende de verschillende jaargetijden kan wisselen: „tot 7 meters" toe, blijkens het Reisverhaal, I, 1881, p. 241).

Dat in **Solok** vóór 1858 de *měsigit* der kota Djambi stond, blijkt uit het rapport „Jambi" van Captain S. C. Crooke uit Sept. 1820, afgedrukt als Appendix III in J. Anderson's „Mission to the East coast of Sumatra in 1823" (Edinburgh—London 1826, p. 387 vlg.), ook al noemt Crooke geen *naam* „Solok". In dat rapport toch constateert Crooke dat hij eerst „at the entrance of the mosque" (n.l. van „the town of Jambi") op een steen van ca. 5 Eng. voet lang een verminkt hoog relief vond van een zittend „Hindoo image" met glorie achter het hoofd, en „a high ornamented head-dress" (*dus*: een Bodhisattwa-beeld?); welke éérste vondst „terminated in the discovery of several others" (p. 395), en wel: 2°. „the statue of a man, the arms broken off, about five feet high, in an erect posture. The head ... had a somewhat feminine appearance.... the hair was curly, in little round knobs, and formed into a knot" (p. 395—396); dit is dus de staande Boeddha van andesiet, tot heden een *unicum* in onze Oost, verg. Dr. Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. LVII, 1916, p. 104—105; die in 1893 door den politieken agent te Djambi, H. J. A. Raedt van Oldenbarneveld, naar Batavia werd gezonden als een „vrouwenbeeld", wellicht „Doerga", met een foutief *alibi*, alsof dit beeld vóór 1890 uit Moeara Djambi zou zijn gekomen (Notulen Bat. Gen. 1893, p. 22—23), en waar Dr. Krom in 1914 nog is ingeloopen (Oudheidk. Verslag 1914, p. 131); dat daarop in Maart 1893 te Batavia werd ontvangen (Not. B. G. p. 64; niet bij Krom; en foutief „60" in V. d. Chijs' Register op de Notulen 1889—1898, p. 38); dat toen door den President van het Bat. Gen., tevens Conservator van het Archaeologisch Museum, W. P. Groeneveldt, werd ingeschreven als n° 233a — d. w. z. als een vervolg-nummer op n°. 233, een Boeddha-buste (gemutileerd, en daardoor niet zeker) uit Pěrtibi in Tapanoeli —, maar.... *niet* werd opgenomen in de jaarlijksche gedrukte Lijst van Aanwinsten (zie, of liever: zie *niets*, l. c. p. CXCVIII), omdat,... ja, *omdat* de heer Groeneveldt *zich zoo*

Oer-Malajoe», zooals ik in 1909 durfde schrijven; *niet* in den zin, zooals Ferrand daaruit meende op te maken — en, in die meening, zulks terecht bestreed; II, p. 123 — dat de Maleiers «aborigènes» van Sumatra zouden zijn geweest; maar *wel* in dezen zin, dat het Maleisch *als afzonderlijk Indonesisch idioom*, door het antieke overwicht van de stad en den staat Djambi, zijn geboorte dankt aan die Batang-Hari-streek; op gelijke wijze als het Castellano zijn moederland had in Kastilië, het Hollandsch in Zuid- en Noord-Holland, het Maleisch dus in «*Malajoe-proper*» = *Djambi* (en *niet* b.v. in Palembang, of in Minangkabau, of op Bintan alias Riouw, of ergens op het Maleische Schiereiland). [1]

2°. de volgorde in de Tanjore-inscriptie van 1030 (verg. hiervóór, blz. 7) wordt dan ook logisch; na Kĕdah (Kaḍāram) als n° 1, immers geweldig te land door strijdmacht, éérst het rijke emporium Palembang (Çrīvijayam) als n° 2;

---

enorm in zijn vinger had gesneden met zijn Palembang-Djambi-advies uit 1885 contra Beal, afgedrukt in Notulen Bat. Gen. 1886, p. 7—9 (en verg. er Beal's baanbrekende nota van 1883, als Bijlage 1); 3°—6°. „four figures representing an elephant's head with tusks, the trunk curled upwards and backwards... These seemed to occupy their original situation in the skirts of the town; but no ruins were seen near them. The others were found in different places, whither they had been carried" (p. 396; dit zijn de 4 makara's in de doesoen Solok, waarvan een met een korte inscriptie *in Oudjav. letters* en het jaartal „i çaka 986", waarvan alleen de 6 onzeker is; en die alle 4, dank zij Dr. C. J. Neeb, sedert 1902 in 't Museum te Batavia berusten als n°° 459, *b*—*e*); 7°. „a bull about half the natural size, kneeling... remarkably well proportioned and executed" (dus een nandi; soms uit den tijd der Pamalayu, ca. 1200 Çaka?). Den verminkten Bodhisattwa (?) vond Dr. Neeb ook in 1902 nog terug, en fotografeerde hem, waardoor Dr. Brandes kon zeggen, dat dit fragment „nog de meesterhand verradende" was (Tijdschr. Bat. Gen. 1902, p. 129). Den nandi van 1820 trof Dr. Neeb niet meer aan; maar daarentegen vond hij bovendien een dagob. De Djambiërs van 1820 noemden deze relieken van hun voorvaderen, meest wel Boeddhistische, deels ook Çiwaïtische Maleiers in de 11°—14° eeuw A. D.: „chessmen (buah chatoor) of the giants or genii" (p. 396). Quantum mutati ab illis!

Over de eigenlijke *kota*-Djambi, of den *kraton* daarbinnen, zegt Crooke helaas niets. Want „The mission... did not reside at the town" (p. 387); men was 2 mijl benedenstrooms blijven liggen.

[1] Deze stelling *impliceert* natuurlijk, dat er ook een andere, oudere, term (soms: *kidal* = *kidoel*? zie hierna blz. 71) alsnog aangetoond zal moeten worden voor het tegenwoordig Mal. *sĕlatan* = het Zuiden (letterlijk: de „kant" of „richting" der Sĕlat = de Straat Singapore). Voor het N. heeft het Mal. 2 termen: het Skr. *oetara*, en het inheemsche *laoet* = Jav. *lor* = „zee".

dàn het aan een rivier gelegen Panei (Paṇṇai) als n° 3 — men denke aan den *vischrijkdom* van Bĕngkalis in de 16e, van Bagan Si Api-Api in de tegenwoordige eeuw —; en dan het *antieke Djambi* (Malaiyūr) als n° 4. Daarnà pas gaat de inscriptie over op de door den Chola-Tamil-vorst onderworpen staten op het Maleische Schiereiland.

3°. het «Malaiur» van Marco Polo uit 1292 is niets anders zeker dan een ge-tamiliseerd *Malajoe*, door Polo opgevangen op het schip dat hem van Zuid-China, vià Noord-Sumatra, bracht naar Voor-Indië. En het emporium Malājoe(r) van toenmaals was het reeds sinds ca. 700 A.D. politiek en commercieel oppermachtig geworden Çrīwidjaja = Palembang (eere Coedès!), maar *niet* oud-Malājoe(r) = Djambi. Alleen in die rare 60 + 30 mijl van Polo's afstands-bepaling (zie hiervóór, blz. 8—9), is wel nog een overblijfsel te herkennen van èn oud-Malajoe = Djambi, èn groot-Malajoe = Palembang.

4°. de Ma-li-yu-eul uit de Annalen der Yüan-dynastie van 1295, die toen gedurig aan 't vechten waren met Siameezen, waren òf heusche Djambiërs, òf — en veel waarschijnlijker — *Palembangers*. Is dit laatste inderdaad zoo, dan zijn de door Pelliot in 1904 aan het licht gebrachte gegevens uit de Annalen der Yüan-dynastie over Mo-la-yeou en Ma-li-yu-eul (beide in Fransche spelling) van resp. 1281—1301 en 1295 (zie hiervóór blz. 10) eenvoudig *in te voegen tusschen* de gegevens die Groeneveldt in zijn Notes (1e druk, 1876, p. 62—73; 2e druk, 1887, p. 187—197) over San-bo-tsai = Sambodja = Palembang heeft gepubliceerd uit resp. de Annalen der (2e) Soeng-dynastie (960—1279) en die der Ming-dynastie (1368—1643); waarbij dus juist de (Mongoolsche) Yüan-dynastie (1264—1367) door Groeneveldt was overgeslagen, omdat hem de identiteit van Mo-la-yu, Ma-li-yü-ěrh en San-bo-tsai was ontgaan.

Uit het voorgaande is duidelijk gebleken, dat het eindoordeel over Ferrand's studie «Malaka, le Malāyu et Malāyur» in haar quintessence met 90 % waarschijnlijkheid wel zal moeten luiden: *onaannemelijk*.

Toch moeten wij hem ten zéérste dankbaar blijven, dat hij

met zóóveel buitengewone kennis en methode en vlijt een schat van gegevens heeft bijeengebracht over die voor de geschiedenis der 14e—15e eeuw A. D. zoo hoogst gewichtige Indonesische vraag: wanneer is de stad Malaka dan toch gesticht?

Het is, zooal niet onmogelijk, dan toch weinig waarschijnlijk, dat Malaka, hetwelk blijkens de Annalen der Ming-dynastie (Groeneveldt, Notes 1876, p. 129—130; of 1887, p. 248—250) in 1403 nog «belonged to Siam», van 1405—1413 een *blijkbaar Hindoeïstisch* onafhankelijk heerscher had met den vermaleischten Sanskrit-titel *Përmaisoera* (Pai-li-su-ra), [1] en dat pas in 1414 een *blijkbaar Islamietischen* vorst kreeg (Mu-kan-sa-u-ti-r-sha = *Mëgat* [2] (?) *Sëkandar* (??) *Sjah*), terwijl diens zoon als optredende jonge vorst in 1424 zich zoowaar al tooide met den weidschen titel *Çrī Maharadja* (Si-li-ma-ha-la), — het is weinig waarschijnlijk, dat dit Malaka zóó plotseling tusschen 1400 en 1425 van een aan Siam onderworpen kustplaatsje, dat in 1409 pas stadsrechten kreeg door den Chin. gezant Cheng Ho (zie Groeneveldt, p. 123 of 243), opbloeide tot een Moslimsch emporium, hetwelk gedurende de heele 15e eeuw èn handel èn politiek èn islamitiesche geloofs-propaganda in de Westelijke helft van den Maleischen Archipel heeft beheerscht. Onmogelijk is het wel niet — de stichting van het dadelijk oppermachtige Madjapahit in 1214 Çaka = 1292 A. D. is een frappant voorbeeld van het tegendeel [3] —, maar weinig waarschijnlijk blijft het.

Véél waarschijnlijker is, dat Malaka als vrij onbeduidende plaats van visschers en óók wat scheepvaart — welke laatste o. a. water kwam halen op de 5 eilandjes beneden (= Z. O.) van de monding der *soengai Malaka* gelegen; de Wu-hsü of «Five Islands» van het Chin. bericht uit 1416 bij Groeneveldt, p. 123 of 243 — in de heele 14e eeuw ook wel degelijk bestaan heeft. Maar dat het dan vóór 1365 van den, zeg, 3en rang bleef, dàt bewijst onwederlegbaar de Nāgarakĕrtāgama van dat jaar, waarin op het heele schiereiland Pahang = de Aurea Cher-

[1] Verg. het thans nog levende Mal. *pĕrmaisoeri* = Koningin, 1e Gemalin van den Vorst (Oudjav. *parameçwari*).

[2] Mal. *Mĕgat* is iets als Eng. Fitz; zeg: prinselijke bastaard, waarbij de moeder hooger was in rang. Verg. den Oudjav. titel Samĕgat, Pamĕgĕt.

[3] Een tweede frappant voorbeeld, uit den eigen tijd van Malaka's opbloei, is de stichting van de hoofdstad van Guzerat (Gujarāt), Ahmadābād, door Ahmad Sjāh I, in *1412*; zie hierna noot 1 op blz. 23. Deze stichtte er ook een groot deel der Moh. bouwwerken, waarom Ahmadābād nu nog beroemd is.

sonesus, *niets* wordt vermeld omtrent een door Madjapahit onderworpen «Malaka», maar wèl wordt genoemd een onderworpen *Moear* (Paka, Muwar), een onderworpen *Singapore* (Tumasik), enz. Slechts indien het gelukken mocht om in een van de 5 of 6 nog niet afdoend te localiseeren Schiereiland-namen in Zang 14 van dat Oudjavaansch lofdicht (Saimwang, Naçor, Sanghyang Hujung, Jĕre, Kañjap, en (?) Nirān; zie ed. Kern-Krom, 1919, p. 51 en 260, alsmede de kaart), alsnog een oud-Malaka te identifieeren, dan zou het gezegde afdoend gegeven omtrent Malaka's onbeduidendheid in dien tijd moeten wegvallen.

De eenige gezonde weg nu om ten minste het *bestaan* van het oord Malaka vóór 1400 aan te toonen, is het systematisch *zoeken naar dien naam* in vertrouwbare, en liefst onderling onafhankelijke, gegevens uit de 14e eeuw of vroeger.

Twee daarvan schijnen voorloopig ten dienste te staan; buiten de zooveel latere Portugeesche gegevens, die het onderling bovendien wanhopig oneens zijn, zooals Ferrand in het eerste gedeelte van zijne studie overvloedig heeft aangetoond (I, p. 406—453, en 469—470).

De Pararaton (ed. Brandes, Verh. Bat. Gen. XLIX, 1e stuk, 1896) geeft bij het jaar 1250 Çaka = **1328** A. D. — d. i. dus *35 jaar na den terugkeer der Jav. troepen* op Oost-Java; uit Toemapĕl = Singasari op last van Vorst Kĕrtanagara in 1197 Çaka vertrokken om Malayu (= Djambi-Dharmāçraya-Minangkabau) te veroveren, en bij dien terugkeer in 1215 Ç. medebrengende als levenden buit o. a. *twee Maleische prinsessen* (tekst p. 24, Brandes' vertaling p. 76) —, ineens zònder verband met wat voorafgaat of wat volgt, het volgende curieuze kroniek-bericht:

> «Tuhan Wuruju was een *dewa-putra* van Pamĕlĕkahan; als deze met zijn zweep klapte, dan hoorde men het overal, en schrikte men er te Majapahit van.» (p. 119; tekst op p. 28: «Tuhan Wuruju dewaputra saking Pamĕlĕkahan, lamun añjĕplakakĕn pĕpĕcut, karungu ing antarikṣa. Kaget wong Majhapahit.»)

Brandes heeft zich over dezen schijnbaar-zonderlingen inwerp in den tekst niet verder uitgelaten; slechts in zijn Register op de in den Pararaton voorkomende plaatsnamen teekende hij nog aan: «Pamĕlĕkahan, . . . misschien geen plaatsnaam» (p. 224a).

Beziet men dezen zin echter nauwkeurig: het *tuhan*, dat op

een Maleier wijst; dat *wuruju* (woeroedjoe), dat — blijkens v. d. Tuuk's Kawi-Wdb. III, 1901, p. 489b — beteekent «de jongste», jong-Jav. *waroedjoe*, van Skr. *avaraja*, en in 't Maleisch van Palembang (let wel!) levend als *bĕroedjoe* = Mal. *bo(e)ngsoe*; voorts dat suggestieve Pamĕlĕkahan, dat voortreffelijk «Mĕlaka(h)-land», kan beteekenen; — dan mag men, zonder spitsvondig te worden, onderstellen: dat men hier te doen heeft met *een Maleier uit Malaka-land, jongste zoon* van een aanzienlijke of Kṣatriya (*dewa*), in 1293 A. D. als knaap medegebracht onder den levenden buit uit het Djambi-Minangkabau'sche, daarna opgegroeid te Madjapahit als een soort *anak mas*, en die nu in 1328 A. D., (dus als ca. 40-jarige Maleier uit Malaka) de lieden te Madjapahit deed schrikken door zijn geweldig zweep-geklap; zóó geweldig — en vrage zelfs: zóó *symbolisch*-dreigend soms?? —, dat de Koningen-kroniek der Pararaton er niet over kon zwijgen.

Dit gegeven is op zichzelf nog volstrekt geen bewijs; maar toch een eerste kostelijke aanduiding voor een oord «Malaka», dat al in ca. 1290 A. D., op den Maleischen overwal bestond.[1]

Het tweede gegeven verschaft het boek van GERINI, Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia, 1909, p. 531—532. Hij schrijft daar:

> «The «Koṭ Moṇthīerabān» (*Kaṭa Maṇḍira-pāla*) or «Palatine Law» of Siām, enacted in A. D. 1360 by the king who had a decade before founded the capital Ayuthia (*Ayuddhyā*), gives full lists of the States then tributary to Siām, both in the north and south. Among the States of the south (Malay Peninsula)[2], one bearing the name of *Malāyū* is mentioned, the order being as follows: —
> (1) *Ujōng Tānah* (known afterwards as Johor).
> (2) *Malākā* (= Malacca).
> (3) *Malāyū*.
> (4) *Worawārī* (Varavārī = Muār? . . .).
> Total, four States.»

Of nu hieruit geconcludeerd mag worden, zooals Gerini hardnekkig hier — en elders — weer doet, dat er *dus* in 1360 A. D. bestond «a State named *Malāyu* or *Malāyū* in the south of the

[1] Zie thans de in Dec. 1920 verschenen 2e ed. Brandes—Krom, Verh. Bat. Gen. LXII; tekst p. 35—36; vertaling p. 140—141, met noot 18; en p. 254a.

[2] Dit „(Malay Peninsula)" is natuurlijk Gerini's persoonlijke verklaring.

Malay Peninsula» (p. 532), mag, na al het voorgaande, wel overgeslagen worden; m. i. wordt met dezen naam óók weer òf Djambi, òf (en meer waarschijnlijk) *Palembang* bedoeld. Het bewijs, dat deze 4 genoemde staten *op* het Maleische Schiereiland moeten gelegen hebben, en niet ten deele in de onmiddellijke buurt daarvan gezocht mogen worden, blijft Gerini ons schuldig; ook blijkt bij hem volstrekt niet, dat het jaartal 1360 A. D. voor die Siameesche Paleis-wet nu ook volkomen vertrouwbaar zou zijn. Maar wel blijkt daaruit, dat in een Siameesche rechtsbron, die van 1360, en dus a fortiori van vóór 1400 *kan* zijn, behalve Oedjoeng Tanah en oud-Palembang (?), ook worden genoemd als aan Siam schatplichtige staten: een «Malaka» — wat dus *mooi klopt* met de Chineesche gegevens, hiervóór (blz. 20) in 't kort herinnerd —; en een raadselachtig Worawāri (Varavāri), waarover straks nader gehandeld zal worden.

Het gegeven uit de Pararaton, teruggaande tot ca. **1290** A. D., alsmede dit Siameesche gegeven uit **1360** (?), pleiten er dus *samen* voor, dat er inderdaad reeds eerder een Malaka met dien eigen naam (en *niet* onder eenigen anderen schuilnaam) op de Maleische Chersonesus heeft bestaan; dat echter pas in ca. **1414** onder invloed der bekeering tot den Islām van zijnen Vorst, en zulks weer gewis *onder rechtstreekschen invloed* van de met *Moezafar Sjāh I* (1394—1411) geweldig voor het eerst opgebloeide Moh. macht der zeevarende Guzeratten [1] — die in de 15e—16e eeuw de machtigste propagandisten van den Islām in geheel onze Oost zouden worden! — van aanlegplaats der 3e orde groeide tot emporium van den 1en rang, immers tot *rendez-vous* der schepen van Oost (Molukken, Java, China, Oostkust der Chersonesus) en West (Goedjrat, Arabië, Malabar, Koromandel, Noord-Sumatra), die dàår hun *overlaad-plaats* kregen.

[1] Zie o. a. het Chapter X, Muhammadan India (p. 350—413; door W. Irvine) in The Imperial Gazetteer of India, New ed., II (1908), en daar p. 376—378 speciaal over de geschiedenis van Gujarāt tusschen 1394 en 1572; deze eerste Moh. vorst van G., die het land onafhankelijk had gemaakt van Delhi (waaraan G. sedert 1196 onderworpen was geweest) was zelf zoon van een tot den Islām bekeerden Radzjpoet. De tweede Vorst, die G. groot en machtig maakte, was Ahmad Sjāh I (1411—1443), welke Ahmadābād in 1412 stichtte als hoofdstad. — Merkwaardig in dit verband is, dat de *éérste Sultan* van Malaka zich noemde... *Soeltan Moezafar Sjah*, welke volgens de Chin. berichten geregeerd schijnt te hebben van ca. 1450—1458 („Sulthan Wu-tafu-na-sha" bij Groeneveldt, 1876, p. 131—132, of 1887, p. 251; Mal. Soeltan Moedhafar Sjah; Port. Soltão Modafaixa).

En bekijken we dan nog eens weer de elkaar zoo wanhopig tegensprekende gegevens omtrent de stichting van Malaka bij de verschillende Portugeesche koloniale historici, in het licht van het bovenstaand — geenszins definitief, maar dan toch voorloopig vertrouwbaar — resultaat, dan bemerkt men tot zijn genoegen dat die tegenspraak meer schijnbaar is, dan wezenlijk.

Want, met uitzondering van den hoogst ònvertrouwbaren geschiedschrijver GASPAR CORREA — aan wien helaas de heer Ferrand vertrouwen juist heeft geschonken in zake de stichting van Malaka! — kan men zeggen dat er eigenlijk 3 lezingen bij hen zijn over die stichting. Zij mogen hier overzichtelijk bijeengebracht worden, met vermelding van het jaartal der drukken van de *1e edities*, dan wel (zooals bv. voor Godinho de Eredia geldt) het jaar der afsluiting van het handschrift. Bovendien kan hier nog een ander werk van denzelfden, *te Malaka geboren en getogen*, Indo-Portugees Eredia in rekening worden gebracht, dat aan de aandacht van Ferrand is ontsnapt (verg. bij hem I, p. 467—472); alsmede Varthema's Italiaansch gegeven.

A. — *Stichting van Malaka in 't midden der 13e eeuw* (conform VALENTIJN; d. w. z. conform de *Sadjarah Malajoe!*): 1°. BARROS (Decada II, **1553**; Lib. VI, cap. 1): ca. **1250**.

B. — *Stichting van Malaka in 't midden der 14e eeuw*: 1°. COUTO (Decada IV, afgesloten in hs. Dec. **1597**, 1e druk 1602; Lib, II, cap. 1): ca. **1350**; immers ca. 1384 (als jaar dat de eerste «Moorsche» Vorst optrad) *min* nog den regeertijd van 2 Radja's daarvóór, die geen Moh. waren.

C. — *Stichting van Malaka om en bij 1400* (conform de *Chineesche* gegevens!): 1°. EREDIA (Informação da Aurea Chersoneso, blijkens interne gegevens te Malaka afgesloten **1599**; ed.-Caminha, Lisboa 1807, p. 68): **1398** [1]; 2°. opnieuw EREDIA (Malaka, etc., dd. Goa, 27 Nov. **1613**; ed.-Janssen, Bruxelles 1882, tekst p. *4a*, *4b*, *22b*, *23b*, *38b*, of Fr. vertaling p. 1,

[1] Deze tekst luidt: „... en Malaka werd gesticht door Parameçwara, een Javaan van Balambangan [sic!], in het jaar 1398, ten tijde van Koning D. João den Ien genaamd den Bastaard [regeerde 1385—1433], *volgens de Maleische Annalen* [sic]" (... e Malaca foi fundado por Parimiçura Jao de Balambuan no anno de 1398, em tempo do ElRei D. João o I. chamado o Bastardo, conforme os annaes Malaios). Eredia was een halfbloed van een Port. vader en eene Boegineesche moeder (dochter van een Radja van Soepa).

2, 23, 25, 43,[1] dus niet minder dan 5 maal): **1411**; 3°. Braz, *alias* Affonso, de ALBUQUERQUE (Commentarios, **1557**; Lib. III, cap. 17): in ca. **1421** wordt Malaka *onafhankelijk* van Siam; 4°. VARTHEMA (Itinerario, **1510**; Cap. 96): in ca. **1425** wordt Malaka gesticht door den Vorst van China.[2]

Schrikwekkend daarnaast zegt alléén CORREA (Lendas, afgesloten ca. **1563**; ed. Lima Felner, II, Lisboa 1859, p. 221): ± **800** A. D. Doch hem zullen we voorloopig ter zijde laten!

Bij nader kritisch toekijken, blijkt al dadelijk dat COUTO's getuigenis — die nog wel zegt dat hij verbeteringen aanbrengt in de gegevens van zijn voorgangers, de historici Barros, Albuquerque, en (?) Goes — als tastbaar *onjuist* uitgeschakeld moet worden; immers, hij stelt het aan de regeering komen van den eersten Moh. vorst te Malaka op ca. 1384, terwijl we — dank zij de Chin. gegevens bij Groeneveldt! — beslist *weten*, dat dit pas in 1414 ongeveer gebeurd is. Couto moet dus feitelijk tot rubriek C worden gerekend; wat te merkwaardiger is, omdat hij overigens in zijn tekst gegevens en namen verwerkt, die blijkbaar ontleend zijn aan een Maleische bron, het *prototype* van onze tegenwoordige Sadjarah Malajoe, waarbij juist A (Barros) zich zoo opmerkelijk nauw alreeds aangesloten had vóór 1553.

Er blijven dus eigenlijk maar 2 lezingen over: A. die van Barros (1553), de Sadjarah Malajoe (met *hoogst verdachten* datum: Donderdag [sic] 12 Rabioelawal Dal [sic] 1021 = Zondag [sic] 13 Mei **1612**; terwijl 1021 Hidjra *volstrekt geen* jaar «Dal» was, doch een jaar Djim(awal), d. w. z. 2 jaar vóór Dal), en Valentijn (V, 1e Stuk, 1726, fol. 316—320 en fol. 352; welke met nadruk zegt dat hij 3 (of 4?) Maleische bronnen, n.l. de Makota sĕgala Radja-radja, de «Misa Gomitar» = de Mesa Goemĕtar = één der Mal. Pandji-romans (maar welke?), de Hang

[1] Ferrand (I, p. 448, en p. 450 noot 2) vermeldt dit „1411" in Eredia's tekst slechts 2 maal. Zijn bibliographische opgaaf over Barros' 4 Decaden (I, p. 431 noot 1) is fout; de jaren zijn: 1552, 53, 63, en 1615. En geheel ten onrechte plaatste hij Albuquerque's tekst (1557) vóór dien van Barros (1553), op resp. I, p. 411—428, en p. 431—438.

[2] Ludovico di Varthema beweert zelfs in ca. 1505 het Moh. „Melacha" tweemaal, als Pers vermomd, korte dagen te hebben bezocht; Cap. 96 en 110. Hij is de *oudste* Eur. getuige; in voorjaar 1508 kwam hij te Lissabon uit Cananor terug; in Dec. 1510 verscheen zijn Itinerario te Rome. De nummering der Capita is van mijzelf, waarbij gebruikt werd de herdruk der 2e Italiaansche editie (Venetië, Maart 1517) door A. Bacchi della Lega, Bologna 1885.

Toewah, en de «Soelalet Essalathina» = de Sadjarah Malajoe volgt, blijkbaar vooral de laatste (verg. ook Ferrand I, p. 454); en C. die van Varthema (1510, wel in 1506 opgevangen te Cananor), Albuquerque (1557), Couto (1597), en Eredia (1599; 1613).

A. zegt: midden 13e eeuw; C. zegt: ca. 1400. Welnu, *beide lezingen* mogen waarschijnlijk waarheid worden geacht! Doch de eerste geeft de éérste stichting als oord, als vlek; de tweede geeft den aanvang van den opbloei, de opkomst als emporium.

Malaka zoude alsdan een 1½ eeuw bestaan hebben *als stichting van Maleiers uit Singapore* — waarover zoo dadelijk nader —, gedurende de heele 14e eeuw een onbeduidend bestaan hebben geleid van visschers- en waterplaats, misschien ook reeds victualieplaats voor kustvaarders; die ònvermeld dus bleef bij Marco Polo (1292), Fra Odorico van Pordenone (1323), Ibn Batoeta (1345—46), Prapantja's Nāgarakĕrtāgama (1365); *nog tot* 1403 — of misschien *opnieuw tegen* 1403? — onderdanig aan Siam, dan met 1405 zijn opbloei krijgend onder een nog Hindoeschen Parameçwara (onafhankelijk Vorst), in 1409 stadsrechten krijgend van den Chin. Keizer; en daarop in 1414, dank zij den overgang van zijn nieuwen jongen Vorst tot den Islām onder onmiddellijken invloed der Guzeratten, zijn groote eeuw beginnend als Maleisch emporium, als Moh. handelscentrum (1414—1511) *di bawah angin* («beneden den Westmoeson-wind», d. w. z. beoosten Kaap Comorin). [1]

Wie Malaka zegt, denkt aan Singapore; of liever, om in den ouderwetschen Mal. stijl te blijven, denkt aan Tĕmāsik, de «Zee-stad», en het «Zee-land» tevens (toestandsvorm van Mal. *tāsik* = zee, ook meer; letterlijk: ge-zeed, om-zeed, door zee omgeven); in Oudjav. vorm: Toemasik.

Want àl die oude verhalen omtrent de stichting van Malaka,

[1] Dit is de *oorspronkelijke* beteekenis voor de 15e—16e eeuw; zie het getuigenis uit 1554 van Arab.-Turksche zijde in Ferrand's Relations de voyages, II, 1914, p. 496, en noot 2. De Seh Rahidin, „drĕwis saking nagari Ngatasangin", die, volgens de Babad Tanah Djawi p. 30, naar Java en Ampel Dĕnta (= Soerabaja) kwam, zeg in ca. 1500, en te Pamalang begraven werd, was *dus* uit een land beW. Kaap Comorin (verg. Brandes' Register op de B. T. Dj., Verh. Bat. Gen. LI, 1900, p. 5a). Bij het inkrimpen der Mal. zeevaart in de 16^e^ eeuw, kromp ook dit Mal. begrip *di bawah angin* tot: in lij van Atjeh-hoofd (beter dan: „oostwaarts van Sumatra", zoöals Klinkert en andere Mal. Wdbb. geven). *Beide* beteekenissen bevat nog wel de Sadjarah Mĕlajoe van ca. 1612 in Verhaal I; zie hierachter resp. blz. 41, 42, en 47 noot 1.

ten minste in hun volledigen vorm, geven den gang van zaken òf in *4 etappen* (Java-Singapore-Muar-Malaka) òf *in één etappe meer* (Java-*Palembang*-Singapore-Muar-Malaka), waarbij dus *Palembang* ingeschakeld wordt tusschen Java en Singapore. Maar van Toemasik = Singapore af, zijn alle het roerend eens; àl de Port. getuigenissen; alsmede de enkele Mal. bronnen, met de oudste, de Sadjarah Malajoe in zijn X[e] verhaal en den aanvang van zijn XIe voorop: de moederstad van Malaka was geweest het *door Javanen* — bij Albuquerque: *Palembangers — overweldigde Singapore;* met *Moewar* als tusschentijdsch toevluchtsoord voor de verdreven Singapore-Maleiers, d. w. z. de afloop der ver opvaarbare *sungai Muar* van thans, in 't N. W. van het rijk Johore (Djohor), op resp. ¾ en ¼ van den afstand Singapore-Malaka (hemelsbreed genomen tusschen deze 2 steden) gelegen.

Het volledigst vinden we deze twee typen van ontstaan juist in de *twee oudste* bronnen, beide van Port. kant. Zij zijn de 2 volgende — waarbij tevens verschillende namen met meer of minder zekerheid konden *herkend* worden, die aan Ferrand, I, p. 433—435 en 412—417 nog duister bleven —:

a. *Oost-Java* (immers dat deel van «het eiland van Java», waar kort te voren een Vorst «Parárisá» = wellicht een verhaspeling van Oudjav. Bhra Wiçeṣa[1], gestorven was, en dynastieke twisten daardoor waren ontstaan, waarom vele aanzienlijken het land verlieten; en daaronder een «Paramisóra» = gewis een Parameçwara, die zijn toevlucht nam naar Singapore, waar een koning regeerde geheeten «Sangesinga» (vrage: Sanghyang Singha?) — *Singapore* (waar P. zijn gastheer S. doodde, usurpator werd, maar nu verdreven werd door den suzerein van wijlen S., n.l. den koning van Siam) — *Moewar* (waar P. een houten vesting bouwde op een plek *hoogerop* die rivier, geheeten «Pago»; resp. het Muwar (in: Paka, Muwar der Nāgarakĕrtāgama van 1365 A. D.; Z. 14 : 2), en het Pagoh der Eng. Admiraliteitskaart N°. 795 (1913), bovenstrooms van de tegenwoordige plaats Panchore,

[1] Alsdan = de „Opper-Vorst". De Koning van Madjapahit, die in 1311 Çaka = 1389 A. D. op den troon kwam, en in 1351 Ç. stierf, dus regeerde in den tijd van Malaka's opkomst als emporium, heette Bhra Hyang Wiçeṣa. Zie thans de 2e editie door Dr. KROM van BRANDES' Pararaton, Verh. Bat. Gen. LXII (1920), p. 175—190. Deze naam kan in 't geheugen der Malakanen zijn gebleven.

goed-Mal. Pantjoer; want «Pago» lag ruim 6 à 7 «legoas», dus ruim 36 à 42 K.M. stroom-op; en in welk zelfde «Pago» de in 1511 uit Malaka verdreven Sultan opnieuw ca. 1516—1520 genesteld was, tot hij in dit laatste jaar door de Portugeezen uit Malaka onder Antonio Correa teruggedreven werd naar zijn eiland Bintan, en «Pago» werd verbrand)[1] — *Małaka* (door P. gesticht, met hulp van «Cellates» = *Sĕlat*-zeeroovers, goed 250 jaar voor de Portugeezen in Indië kwamen, dus 1498 — ruim 250 jaar = ca. **1240**, op een plaats «Beitam», *lees* «Bertam»; immers de (soengai) Bĕrtam van den aanhef in het XIe verhaal der Sadjarah Mĕlajoe, aldus geheeten naar de palmsoort Eugeissona tristis Griff., alwaar — zegt dan nog de S. M. — een boom bleek te groeien die *malaka* heette, d. i. de Phyllanthus Emblica L., een Euphorbiacee; zie resp. De Clercq—Greshoff, o. c. 1909, N°s. 1313 en 2684).

Aldus de *4 etappen* bij BARROS in **1553**; aan het slot even aangevuld uit de Sadjarah Malajoe van ca. **1612**.

b. *Toemapĕl* (op Oost-Java; immers waar regeerde een «Bataratamurel» = Bhaṭāra Tumapĕl!) — *Palembang* (waar een vorst «Parimiçura» = opnieuw Parameçwara regeerde, die zijn woord brak tegenover den Vorst van Toemapĕl en dàarom werd aangevallen door dien «Bataratamurel» — *nota bene!* —, overwonnen werd door den B. T., en nu als Palembangsch *roi en exil* zijn toevlucht neemt naar de groote stad Singapore, zich daar weldra, met hulp van mee- en nagekomen «Palimbões» = Palembangers, als usurpator opwerpt en handhaaft, maar na 5 jaar overwonnen en verdreven wordt door den vorst van Patani, en nu opnieuw verder vlucht naar «Muar») — *Singapore* (zie hierboven) — *Moewar* (zie hierboven) — *Bĕrtam* («Bintão») alias *Malaka*.

Aldus de *5 etappen* der stichting van Malaka bij ALBUQUERQUE JR. in **1557**; vier jaar na Barros.

Dit zijn de *twee alleroudste* Port. getuigenissen, beide bovendien van prima-herkomst. Immers de eerste, van den grootsten kolo-

[1] Zie over deze vernieling van „Pago" in (eind Juli) 1520: Castanheda V (1e ed. 1553), cap. 35—36; en Barros III (1e ed. 1563), Lib. III, cap. 5.

nialen geschiedschrijver dien eenige natie kan aanwijzen, BARROS, welke wel nooit in Indië is geweest, maar àl de koloniale archiefstukken te Lissabon tot zijn beschikking had gehad na zijn benoeming tot Factoor van het Oostindisch Huis in 1532. De tweede, van den begaafden Afrikaanschen bastaardzoon van den grooten Albuquerque (1461 òf '62 — † 16 Dec. 1515 op de reede van Goa), welke in zijn lange leven (1500—1581) evenmin ooit in Indië was — contra Ferrand, die (II, p. 107) onbegrijpelijkerwijs meende van wèl —, maar die dan toch al het officieele brieven-materiaal van zijn vader tot zijn beschikking heeft gehad voor den opbouw van de met recht vermaarde «Commentarios» op het leven van zijn held en vader; véél meer materiaal, dan thans uit het Rijksarchief te Lissabon is te voorschijn gekomen sedert 1884. [1]

Het eenige wezenlijk gewichtige daarnàást, is wat de SADJARAH MALAJOE zoo wonderlijk vertelt in twee scherp van elkaar gescheiden perioden, resp. in Verhaal n° 5 en Verhaal n° 10. Ook dit moet hier samengevat, naast **a** en **b** van hierboven, als volgt:

c. In VERHAAL 5 (transcriptie-ed. SHELLABEAR 1898, p. 26—27): de «Batara Madjapahit» had bij een dochter des Radja's van den berg Si-Goentang (= den «Maha-meroe» = den vulkaan Mĕrapi in Minangkabau — zooals we, dank zij WESTENENK, thans met stelligheid weten [2] —;

[1] O. a. *ontbreken* de brieven tusschen 15 Febr. 1508 en 16 Oct. 1510, alsmede die tusschen 22 Dec. 1510 en 1 April 1512; zie dl. I der Cartas de Affonso de Albuquerque, ed. Bulhão Pato, Lisboa 1884. De laatstgenoemde lacune is *juist Albuquerque's Malaka tijd*. De later verschenen 8 (of 5?) dln. dezer uitgave (1898, 1903, '10, '12 (?), '15 (?)) bevatten geen brieven meer van A., doch andere documenten uit zijn periode. — Dat de bastaardzoon Braz, in midden 1516 herdoopt tot „Affonso", nimmer in Indië was, maar opgevoed werd bij zijn tante in Portugal, staat al deels te lezen bij Correa, Lendas, II, 1 (1860), p. 376, 457—458, en vooral 461; zie voorts het interessante boekje van den Rijksarchivaris A. Baião, Affonso d'Albuquerque (Lisboa 1913), p. 7—9, en 115.

[2] Tijdschr. Bat. Gen. LVII (1916), p. 242—243, 250—251 (met noot 1), en vooral p. 252—254 Over den juisten naam Si-Goentang — vroeger meestal getranscribeerd Sigantang; soms ook Sagoentang (aldus b.v. Raffles in zijn „Abstract of the genealogy of the Rajahs of Pulo Percha", in Malayan Miscellanies, II, Bencoolen 1822, 12e Stuk, p. 3—4: „Saguntang-guntang Penjaringan", alsmede V. d. Tuuk in Tijdschr. v. N.-I., 1849, I, p. 386) — kan aan bedoelde noot 1 op p. 251 worden toegevoegd, dat *niet* Wilkinson in 1908 het *éérst* dien zuiveren vorm liet drukken, maar ... *alreeds* èn MARSDEN in 1811 (History of Sumatra, 3rd ed., p. 339): „the mountain *Si guntang-guntang*", en opnieuw V. D. TUUK in Bijdr. Kon. Inst. 3, I (1866) p. 409: „op

welke berg weer gelegen was aan den bovenloop van de «soengai Malajoe» (p. 13) = de *Batang Hari!*) twee zoons. De «Batara» raakt «zoek» (dood), en wordt opgevolgd door den oudsten dezer twee, die zijn macht uitbreidt over alle radja's der «Noesa-Tamara», lees: *noesantara* (Archipel). Nu tracht deze óók «Singapura» te onderwerpen met een groote vloot van 6 Jav. scheepstypen (djong; mĕlangbang, *niet* «melangbing»; kaloeloes; djongkong; tjĕroetjah?, *soms juister* tjoeritjah?, verg. toch V. d. Tuuk, I, p. 588b; en tongkang), maar krijgt de kous op den kop.

In het voorafgegaan VERHAAL 2—3 (o. c. p. 13—24) was alreeds verteld, hoe Singapoera *gesticht* was geworden *van Bintan uit* door Sang Nila Oetama, zoon van Sang Sa-poerba [1] bij de dochter van den Radja van Pa(ra)lembang, Dĕmang Lebar Daoen; welke Sang Sa-poerba (= Heere Voorzaat?), afstammeling van Alexander den Groote, miraculeus was neergedaald bij

[den] berg *Siguntang*." Doch dit bleef aan de aandacht ontsnappen, behalve aan die van Prof. Niemann, welke het övernam in zijne Bloemlezing uit Mal. geschriften (1[e] ed. 1870—71). Wilkinson, die zoo te zeggen methodisch zijn bronnen *niet* noemt, had zijn juisten naam wel te danken aan hen.

Maar wat *beteekent* Si-Goentang dan toch? In het Maleisch schijnt „goentang" als woord niet voor te komen; zie o. a. Klinkert's Zakwoordb., 2[de] dr. 1910. Maar Roorda-Vreede's Jav. Wdb. 1901, II, p. 542a geeft bij „goentang": „*goemoentang*, weergalmend, doordringend van een geluid"; en daarnaast vindt men i. v. *guntang* II in V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. IV, 1912, p. 652*b*: „*angguntang*, op de *guntang* [= de Jav. *goembĕng*, d. i. „een slag-muziekinstrument van een lid van bamboe, met een gat er in" (Jansz, 1876); blijkens p. 852a] spelen." Een zéér mooie Mal.-Oudjav. naam dus voor dezen werkzamen *Vulkaan* in het hart van Minangkabau! Dit herkennen der *beteekenis* van den naam Si (Mal.) + Goentang (Oudjav.) = (zeg:) „De Slag-schalmei", impliceert: dat dan ook de boekit Si-Goentang *precies hetzelfde* is als de (goenoeng) Maha-meroe, en *niet* b.v. een lagere, andere, top op de flanken van den Minangkabauschen nog steeds werkzamen Mĕrapi.

Van de Sadjarah Malajoe gebruikte ik de ed. in Latijnsche karakters door W. G. Shellabear, Singapore 1898 — verg. over deze en over de voorafgegane editie van 1896 in Arab. karakters, Dr. van Ronkel in Tijdschr. Bat. Gen. XLIV, 1901, p. 358—359 en 371—372 —, onder vergelijking met den 2[en] druk in 2 deeltjes, Singapore 1910. Voorts als standaard-vertaling de belangrijke oude door Dr. J. Leyden, teruggaand tot 1805, uitgegeven na zijn dood (28 Aug. 1811) door Raffles, Londen 1821, als „Malay Annals"; hier en daar onder vergelijking met de Fransche vertaling (naar Abdoellah Moensji's Mal. tekst met Arab. karakters uit ca. 1840, de standaard-tekstuitgave) door A. Marre, Vaucresson 1900; soms met de gedeeltelijke Fransche van L. M. Devic (1878).

[1] Shellabear transcribeert: Sang Si-Pĕrba; wel zeker onjuist.

dien «boekit Si-Goentang Maha-meroe» (p. 15), zijn mooien naam ontvangen had van een Baṭa(la?) — welke niet enkel plots was opgerezen uit het bekschuim van een «lĕmboe» (*versta:* karbau; à bon entendeur etc.), maar die zelfs nog *Sanskrit kon spreken* (o Adityawarman-zaliger!) — [1] en nu, na deze treffende mythe-gebeurtenissen in het hartje van oud-Mĕnang-karbau, ... naar Palembang was gekomen (versta: *afgezakt* was langs die «soengai, Malajoe namanja» van daareven), er als Radja was opgetreden, en zijn schoonvader (Dĕmang Lebar Daoen) tot *mangkoeboemi* had aangesteld (p. 17); alwaar diezelfde (Hindoe-schim) Baṭa(la?) een torenhoog badhuis had gebouwd voor den Vorst, dat pantja-pĕrsada heette (o oud-Mal. bijara's, alias *vihāra's*, te Moeara Takoes, Tandjoeng Medan, Pĕrtibi, Aek Biara, aan resp. de bovenloopen der Kampar-, Rĕkan-, en Panei-rivieren!). Edoch Sang Sa-Poerba, na familie-relaties te hebben aangeknoopt met den «radja Tjina» — op verzoek van dezen laatsten natuurlijk! (p. 18) —, en na een politieke plezierreis naar Tandjoeng Poera te hebben gemaakt — welk (diamantrijk) Z. W. Borneo nota bene «Zuid» (sĕlatan, p. 19), in plaats van Oost, van Palembang heet te liggen! —, alwaar de batara Madjapahit hem een bezoek had gebracht, en zijn schoonzoon was geworden (zie boven!), was daarna wel verder getogen naar Bintan, begeleid door zijn zoon Nila Oetama en zijnen schoonvader Lebar Daoen, maar had, na zijn zoon te hebben uitgehuwlijkt aan de dochter der op Bintan regeerende

---

[1] Over de *2 perioden in ouderwetsche Sanskrit-karakters* bij Leyden in 1821 afgedrukt op p. 24 en 100, in resp. Verhaal 2 en 11, zal Prof. VAN RONKEL hierachter een aanvullende studie geven. Leyden (p. 24, 27, 28, 44; 100) transscribeerde: Bat'h, en vertaalde het op p. 24 met „(Bard)", wat juist ook op die plaats in den tekst uitstekend past; Marre (1900; p. 20, 22, 23, 32; 68) transscribeerde: Batha; maar Shellabear's transcriptie (1898, p. 15, 17, 24; 47) (1910 d°.) heeft 7 maal: Batala. *Beide kan goed zijn*, blijkens Dr. Hoesein's noot op p. 249 in Westenenk's studie van 1916: óf Skr. bhaṭṭa = geleerde bard — óók Oudjav., blijkens V. d. Tuuk IV, p. 994*a* —, óf baṭala = een bijvorm van Bhaṭāra, Godheid, vandaar ook Oppervorst. Dit Mal. Baṭala (nog niet te vinden bij Klinkert, 1910) komt toch juist zoo voor in het Tagalog (bathala); en zou merkwaardig aansluiten bij het Toempangsche (d. i. oud-*Toemapĕlsche*) èn ... *oud-Minangkabausche* Bharāla, jong Jav. barhala, brahala, hedendaagsch-Mal. bĕrhala, dat wel 30 jaar lang een raadsel is geweest; totdat Prof. Kern het in een (posthuum) stukje „Barhala" (Bijdr. Kon. Inst. 73, 1917, p. 495—496; thans Verspr. Geschr. IX, 1920, p. 315—316) eindelijk thuis heeft gebracht als: een (waarschijnlijk) *Bihar'sche*, d. i. *Magadha'sche Boeddhisten-term* (o Kĕrtanagara- èn Adityawarman-zaliger in de 13ᵉ Çaka-eeuw!).

Koningin (Pěrmaisoeri) Iskandar Sjah (p. 20), alléén zijn reis voortgezet naar de monding van de Kwantan-rivier (koeala Koeantan, p. 21), was die rivier opgevaren (moedik), en was dus... **(weer terug-)**gekomen in Měnangkabau (p. 21), waar zijn (Hindoesche, alias «Alexander»-) makota (p. 21) opzien baarde. Hier nu werd hij Radja, en oer-vader der Radja's van Pagar-roejoeng (p. 22). — Voorts in Verhaal 3:

De stichting der stad Těmāsik, hernaamd Singapoera (vanwege een singa, die zich daar aan 't strand vertoond had!), van Bintan uit, volbrengt dan Sang Nila Oetama zònder zijn vader [1], maar mèt zijn (Hindoe-schaduw) Baṭa(la?) bovengenoemd; welke zijnen Heer bij diens inhuldiging aldaar den naam en titel verleent van Çrī Triboewana (Heer over 3 Landen; vrage: Palembang, Tandjoengpoera, en Singapore??). Grootvader Lebar Daoen wordt tevens Radja van Bintan. (p. 22—24).

Na deze legendaire historie van Verhaal 2—3 en 5, waarvan Verhaal 2 reeds *opmerkelijk doorzichtig* is in den tegenwoordigen tijd, en *opmerkelijk gewichtig* van geschiedkundige substantie tevens, gaat de Sadjarah Malajoe, ten vervolge op Verhaal 5, waarin *een éérste doch vruchtelooze aanval van Java op Toemasik-Singapoera* zeer duidelijk wordt geschetst, éérst vertellen in Verhaal 7—9 [2]... de stichting, opkomst en bloei van Pasei-Samoedra; eene stichting, die, zooals wij ook thans stellig weten, dank zij Marco Polo's gegeven uit 1292, aangevuld en bevestigd door MOQUETTE' en HOESEIN DJAJADININGRAT's onderzoekingen der gespaard gebleven Pasei'sche Vorstengraven, in het slot der 13[e] eeuw valt; als *Moh. centrum* wel te verstaan. [3]

[1] Curieus is, dat Couto in zijn Decada IV (afgesloten 1597, afgedrukt 1602) eene „weduwe van Singapore, genaamd Milāotania" in dit verband als schoonmoeder vermeldt; zie bij Ferrand, I, p. 443 met noot 2. Natuurlijk een tekstverwarring met *Nila Oetama*, wiens schoonmoeder de Vorstin-Weduwe van Bintan was, die hem juist trachtte tegen te houden van dat gaan stichten van Singapore. Het bewijst, hoe namen en verhalen uit den cyclus der Sadjarah Mélajoe (geschreven tusschen **1612** en **1614**, zie ons *IIe Gedeelte*) reeds tot Couto in Goa waren doorgedrongen **vóór 1597**, zij het dan corrupt.

[2] Verhaal 4 en Verhaal 6 vallen *buiten* het kader van den geregelden gang der vertelling; het zijn beide roman-achtige inschuifsels. Van *middenin Verhaal 16* — waar juist een der 2 (of meer?) hss., die Leyden bij de vertaling dienden, *eindigde*; zie bij hem op p. 193 — wordt dit episodische al meer en meer in 't oog vallend. Men zou zoo zeggen: er is vóórtgebreid aan de door anderen opgezette kous! Verg. ook voorgaande noot over een tekst vóór 1597; en Eredia's spreken in 1599 van „annaes Malaios" (zie blz. 24 noot).

[3] Verg. J. P. Moquette's „De eerste Vorsten van Samoedra-Pasè" in Rap-

En dàn volgt het voor ons hoogst gewichtige VERHAAL 10, aldus (ed.-Shellabear, 1898):

> Eerst een geheel symbolisch geworden en òndoorzichtig relaas van een groote school zwaardvisschen (todak; p. 41), die op Singapore aanvallen, en het geweldig in het nauw brengen, maar die door de list van een knaap toch ten slotte moesten afdeinzen. De toenmalige Vorst, «Padoeka Çrī Mahāradja», laat echter dezen slimmen knaap uit dynastie-angst dooden. Van toen af lag er bloedschuld «atas nĕgĕri Singapoera» (p. 41). Coming events etc.! Wie die *todak's* echter waren, blijkt niet. Javanen zeker niet, noch Siameezen; dàt zou wel aangestipt zijn. Veeleer schepen van echte *Orang Laoet*, alias zwaard-visschen. Maar van waar? [1]
>
> Nu echter komt de katastrofe. Een even onrechtvaardige

porten Oudh. Dienst N.-I. 1913, Bat. 1914, p. 1—12, met 9 platen; en zijn en Dr. Hoesein Djajadiningrat's art. „Oudheden (Mohammedaansche)", in Encycl. v. N.-I., 2de druk, III (1919), p. 202a: Soeltan Malik aṣ-Ṣalih, d. i. de legendaire stichter uit Verhaal 7 der Sadj. Mĕl. Mĕrah Siloe, † midden 1297.

[1] Het bovenstaande over die *todak's* = vermoedelijk *Orang Laoet* (dus: die Zeeroover-stammen om en bij Singapore èn elders) welke in de Port. bronnen der 16e eeuw *Cellates* of *Ceilates*, d. w. z. „*Sĕlat*-lieden," heeten, was al eenige dagen neergeschreven, toen mijn oog viel op de volgende zinnen in Th. Braddell's vertaling van een deel der HIKAJAT ABDOELLAH (1e Mal. ed. Singapore 1849) in het Journal Indian Arch. VI (1852), p. 585—604 — weer hervertaald door P[ijnappel] in Bijdr. Kon. Inst., 1, II (1854), p. 431—461, maar hier en daar verkort; en verg. het daarvan geheel onafhankelijke, zeer mooie en degelijke opstel van G. N[iemann], „Geschiedenis van Abdallah", in Tijdschr. N.-I. 1854, I, p. 73—101, 297—313, met Aanhangsel p. 314—315 —: „At the mouth of the Singapore river there were many large rocks, and the passage among them is crooked like a snake wounded by beating [inderdaad is de benedenloop der Soengei Singapoera, van Kim Seng Bridge tot aan zee, vrij sterk gekronkeld]. Among the stones there is one with a sharp point, like the projecting point of a sword fish [Niemann l. c. p. 93 heeft hier „toedak"; de transcriptie van Abdoellah's Hikajat in Lat. karakters door Shellabear, Singapore 1907—8, 2 deeltjes, heeft in I, p. 143: todak]. This rock is called by the Orang Laut „the sword fish's head rock" [di-namakan oleh Orang-orang Laoet batoe kapala todak], they believe that it is haunted, and at that place they are accustomed to make all their solemn agreements, as they hold it in reverence. They also pay great respect to the rock, decorating it with flags [di-boeboehnja pandji pandji]", etc. (p. 591). Deze rots aan den mond der Singapore rivier, *nog in ca. 1819 de Heilige Rots der Orang Laoet*, was wel die waarop zich de Oudjav. inscriptie bevond welke zoo dadelijk ter sprake komt (blz. 35 vlg.; en zie blz. 54, noot).

Over de Orang Laoet van tegenwoordig, zie het art. (blijkbaar door Prof. A. L. van Hasselt) in Encycl. v. N.-I. 1ste druk, III [1902], of 2e ed. III (1919); historisch is dit echter geheel onvoldoende, en een Sp. „Lutaos" bestaat niet.

terechtstelling door den zoon en opvolger van gezegden Mahāradja, Radja Iskandar Sjah, gelast, is oorzaak dat de thesorier des Konings (bĕndahari), genaamd Sang Radjoena Tapa, heimelijk inroept de hulp van den «Batara Madjapahit (p. 22); alzoo — dus ten tweeden male — komt nu een groote vloot van 4 Jav. scheepstypen (djong, kaloeloes, pelang, djongkong) en een groot leger van 200.000 «rajat Djawa». *Finis Singapurae!* Radja Iskandar Sjah vlucht naar Muar (p. 42), en dan in begin van Verhaal 11 naar de soengai Bĕrtam, en sticht hier Malaka (p. 43). De Javanen gaan weer scheep naar Madjapahit (p. 42). Maar de *bĕndahari* en zijn vrouw worden door God veranderd in 2 steenen, die (in den trant van Lot's vrouw, Gen. 19 : 26) tot op dezen dag (ca. 1612) te zien zijn in de parit Singapoera (p. 42). Vrage slechts: wààr lag die gracht der kota S. van weleer? [1]

Dit slotdeel van 't Verhaal 10 is duidelijk: we hebben hier *gewis* de overweldiging van Toemasik-Singapore door Madjapahit nà ca. 1260 Çaka = 1338 A. D. — toen immers, blijkens de Pararaton, de (in 1253 Çaka opgetreden) Rijksbestierder Gadjahmada een gelofte deed omdat «Gorong, Ceram, Tandjoengpoeṛa, Haroe, Pahang, Dompo [Oost-Soembawa], Bali, Soenda, Palembang, èn... Toemasik» *nog niet* onderworpen waren [2]

[1] Raffles schreef wel dd. Singapore, 31 Jan. 1819 aan Marsden: „The lines of the old city [of Singapore], and of its defences, are still to be traced" (Memoir, London 1830, p. 376); maar daardoor weet men niet verder, dan dat er een *parit* was. — In ons *II*e *Gedeelte* wordt dit echter opgehelderd.

[2] Ed. Brandes, 1896, p. 120; zijn gelofte was, dat hij pas weer „*palapa* zou eten", zoodra die 10 landen onderworpen waren; wat echter „palapa" mag zijn, wordt ook niet duidelijk in V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. IV (1912), p. 248*a*. De tekst luidt (Brandes, p. 28): „Sira Gajah madâpatih amangkubhûmi tan ayun amuktia palapa, sira Gajah maḍa: «Lamun huwus kalah nuṣantara [= de Maleische Archipel] isun amukti palapa, lamun kalah ring Gurun, ring Seran, Tañjung Pura, ring Haru, ring Pahang, Ḍompo, ring Bali, Suṇḍa, Palembang, Tumasik, samana isun amukti palapa»." In de bijbehoorende verklarende aanteekeningen op dezen tekst, l. c. p. 125—126, aarzelde Brandes nog of „Tumasik" hier een wisselnaam was voor Samoedra = Pasei op Sumatra's Oostkust, òf wel = Singapoera; en verg. aldaar nog p. 130—131. —

Zie thans de 2e ed. Brandes-Krom, Verh. Bat. Gen. LXII, 1920, p. 36 (tekst), 141 (vertaling), 147—149 (verklaring). Ook vindt men hier op p. 128, noot 5 drie verklaringen voor dat *amukti palapa*: 1. van zijn apanage genieten (*alap*; Poerbatjaraka); 2. zijn ontslag nemen (*lapa*; V. d. T.); 3. rust nemen (*phalapa*, V. d. T.) Als 4e geeft Dr. H. Kraemer bij zijn Proefschrift (1921) „Een Jav. primbon uit de 16e eeuw", de stelling VI: non-actief worden (*lapa* = leeg).

—, en vóór 1287 Çaka = 1365 A. D., toen àl die eilanden en staten in Oost en West van den noesantara (Archipel) wel degelijk de suzereiniteit erkenden van Madjapahit onder Vorst Hajam Woeroek, blijkens het lofdicht Nāgarakĕrtāgama; terwijl de geweldige Gadjahmada juist het jaar te voren was gestorven. Dus zeg: in **ca. 1360** A. D. was Toemasik-Singapore, hetwelk zoo veelbeteekenend daar *achteraan* op het program van Gadjahmada's imperiale staatkunde staat — de laatste loodjes wegen het zwaarst! — dan eindelijk door Madjapahit toch onderworpen.

Kenden we nu maar het geheim der *groote Oudjavaansche inscriptie van Singapore*, «welke echter in [circa] 1839 door de domme baldadigheid van Gouverneur S. G. Bonham werd «opgeblazen» en voor immer vernield», zooals ik in 1909 mijn verontwaardiging daarover al eens uitte. [1] Zij lag aan den mond der Singapore-rivier, op den Z.O.- dus rechteroever, daar waar vroeger «Artillery Point» was (d. w. z. waar de batterij aan het Z.O. uiteinde der monding stond opgesteld, voor eventueele verdediging en saluut-schoten), en waar ongeveer thans het «Master Attendant's Office» (d. i. Havenmeesters-kantoor) staat, dichtbij het «General Post Office» dat iedereen weet die in Singapore is geweest. [2] Zij lag

[1] Notulen Bat. Gen. 1909, p. 96. Door een drukfout, waarvoor ik niet verantwoordelijk ben, staat daar: Bonhour. Over deze vernieling, zie hier verderop.

[2] Voor de tegenwoordige situatie gebruik ik de uitvoerige „Map of Singapore", Singapore, Fraser & Neave, **1908**, schaal 5 inch: 1 mile (d. i. dus 1:12.672). De breede verbindingsweg, die thans van het General Post Office licht stijgend voert naar het oude Commercial Square (in 1822 door Raffles en Farquhar aangelegd, sinds 1858 officieel hernaamd: Raffles Place; waar de groote toko's van Singapore zijn) heet nog altijd: *Battery Road*!

Voor de situatie in **1836**, zie den uitvoerigen plattegrond „Map of the town and environs of Singapore, drawn by J. B. Tassin, from an actual survey by G. D. Coleman", terwijl onderaan staat: „J. B. Tassin's lith[e] Press. Calcutta 1836", en de schaal (14,9 cM.) = 8 furlongs (d. i. dus 1:10,800), maar zònder Noordpijl, afgedrukt geheel vooraan J. H. Moor's „Notices of the Indian Archipelago, Part I", Singapore 1837. Deze plattegrond werd, op ca. ⅓ verkleind, en zònder het jaartal, gereproduceerd tegenover p. 288 in dl. I van T. J. Newbold's „Political and statistical account of the British settlements in the Straits of Malacca", London 1839; en daarnaar weer geclicheerd tegenover p. 320 in Ch. B. Buckley's „An anecdotal history of old times in Singapore", Singapore 1902, 2 dln. (met doorloopende pagineering; over 1819—1867), met het niet geheel correcte onderschrift „Map, date about 1835 to 1838", blijkbaar omdat aan Buckley het origineel in Moor was ontgaan. — Men ziet op dezen plattegrond aan de Z.O. punt der Singapore-monding alleen een trapezium-achtig bouwwerk aangegeven, met het bijschrift: *Battery*. Dezelfde ingenieur Coleman vernielde de inscriptie in ca. 1839!

dus aan den Z.O. oever der *koewala*, vlak aan zee; «a large stone at the point of the river, the one face of which has been sloped [= schuingemaakt] and smoothed, and upon which several lines of engraven characters are still visible», zooals Capt. P. J. BEGBIE haar als «the principal curiosity of Singapore» — o Groote Goden! — met ware zorg beschreef in zijn boek The Malayan Peninsula, (Madras) 1834, p. 355; er bij voegend, dat Raffles — die van 6 Febr. 1819—9 Juni 1823 (her)stichter en Gouverneur van Singapore was geweest, resideerend te Bengkoelen; met Majoor W. Farquhar als Resident ter plaatse — reeds alle moeite had gedaan om een ontcijfering der inscriptie te verkrijgen. Blijkens het facsimile dat Dr. W. BLAND er van maakte, zoo goed als hij kon, in eind 1836 of voorjaar '37, en aan den Oriëntalist J. PRINSEP te Calcutta inzond, die in 1837 er een eigenhandige lithographie van publiceerde op $\frac{1}{12}$ der ware grootte in het Augustus-nummer van het Journ. As. Soc. Bengal, dl. VI, p. 680, was deze inscriptie een 2,10 M. breed, 1,50 M. hoog, en telde 50 (à 52?) deels zéér verweerde en onleesbaar geworden regels; [1] de heele steen, noteerde Bland voor Prinsep, was ca. 10 voet hoog, 2 à 5 voet «thick» en 9 à 10 voet «in length», welke maten van het voorvlak: ca. 10 Eng. voet = ca. 3 × 3 M., zeer wel dus plaats lieten voor de boven uitgerekende afmetingen der inscriptie: 2,10 × 1,50 M.; de 2 à 5 voet «thick» wordt verhelderd door Bland's vermelding dat de «stone or rock of coarse red sandstone», was «somewhat wedge-shaped» (l. c. p. 681). Voor dat «red sandstone» moet men alleen juister lezen: *roode*

[1] *Gewaarschuwd* moet hier worden tegen de reproductie van deze Plaat XXXVII bij p. 680 in dl. VI (1837) van 't Journal As. Soc. of Bengal, in dl. I (1886), p. 219 van de Miscellaneous Papers relating to Indo-China, door Dr. Rost uitgegeven in Trübner's Serie; want die staat daar weer verkleind (14,1 × 10,5 cM., in plaats der origineele 17,7 × 12,8 cM.), zónder dat dit er bij gezegd wordt; het tevens gereproduceerde „Scale, one twelfth of the original" is hier dus bedrieglijk. Het voordeel in dezen herdruk (o. c. p. 219—230) is echter, dat men er alles wat in 1837 en 1848 over de Singapore-inscriptie gedrukt werd, bijeen heeft. Alleen is de volgorde bij de N°. XVIII en XIX (p. 221—228) *averechtsch*; en had bij N°. XIX (ten rechte: XVIII) moeten gezegd zijn, dat dit was een „Extract of a letter from Hon. Col. BUTTERWORTH, Governor of the Straits Settlements", want *nu* maakt het den verwarrenden indruk of het óók van J. Low kon zijn (zie nader blz. 50).

Prinsep's plaat van 1837 geeft 40 regels, maar boven regel 1 staat: „about 12 lines effaced above line 1.", dus het eerste 5e deel der heele inscriptie, wel met den naam van den Vorst en het jaartal, was geheel uitgesleten. Bland's notitie (met inleidend woord van Prinsep) zegt: „about fifty lines".

lateriet; het typische graniet-verweeringsgesteente van Singapore toch, zooals ieder weet die het «rosse» Singapore zich weer voor oogen roept. Dus: een ter plaatse aangetroffen lateriet-rotsblok aan zee; géén van overzee aangevoerd rotsblok, van b. v. andesiet uit Java. Prinsep achtte het schrift-type «Páli» (p. 680); terwijl Bland, aan het slot van zijn zorgvuldige notitie voor Prinsep, na gezegd te hebben dat hij (Bland) het aanzag voor «ancient Ceylonese, or Páli», de opmerking maakte: «I may as well mention that tradition among the *Malays*, points to *Telinga* [= Kalingga] and *Ceylon* as its origin, which may be seen more at length in LEYDEN's Malayan Annals.» (p. 682); zonder dat hij dit laatste echter precizeerde.

Heeft hier BLAND, dokter a/b H. M. S. *Wolf* (welk schip, blijkens Buckley's interessant boek, Singapore 1902, p. 277, van 22 Maart 1836—29 Mei 1837, als oorlogsschoener tegen Mal. zeeroovers, Singapore tot station had gehad) misschien gezinspeeld op iets, dat aan den ouderen beschrijver der inscriptie, Begbie in 1834 — wiens boek «The Malayan Peninsula» natuurlijk aan boord van den schoener («sloop») zich bevond —, was ontsnapt? BEGBIE toch had, héél verdienstelijk, Leyden's vertaling der Sadjarah Malajoe (Malay Annals, 1821) er op nagegaan, of die soms aanduidingen bevatte over het bestaan der Singapore-inscriptie, en was tot dit resultaat gekomen (o. c. p. 355—360): in Verhaal 9, slot (het verhaal van den gedooden Toen Djana Chatib: Leyden, p. 82—83), *misschien*; in Verhaal 10, slot (l.c. p. 87; over den oud-Singapoerschen Lot en zijn vrouw; zie boven, blz. 34) *óók misschien*; maar in Verhaal 6, midden en slot (p. 58—59, en 62—63) *waarschijnlijk* werd gezinspeeld op dat oude inschrift.

Want in dit laatste verhaal, de heldendaden beschrijvend van den athleet Badang «at Salwang», van «the country of Sayang», die tot voorvechter (hoeloe-balang) werd aangesteld van den Vorst van Singapore, «Sri Rama Vicrama» (p. 53—56), [1] en een wedkamp hier aanging met den hof-athleet van «the raja of Kling», wordt verteld hoe hij een loodzwaren steen voor 's Vorsten hof te S. oppakte en wegwierp «*ka-soengai Koewala Singapoera*», en dat dit de steen is, die tot heden [1612] zich bevindt «*di hoedjoeng*

[1] Shellabear in zijn transcriptie (1898, p. 27 en 28) schrijft terecht resp.: Saluang; Sayong; en Sri Rana Wira Krama; in 1910 (I, p. 40) transcribeert hij dit laatste: Sëri Rana Wira-Kërma. Dat Saluang (Sëloewang) en Sayong (Sajoeng) thuishooren in den bovenloop der rivier van Djohor, zal in ons *IIe Gedeelte* uitvoerig blijken, evenals op de daaraan toegevoegde Schetskaart.

Tandjoeng Singapoera itoe» (Shellabear, 1898, p. 29); [1] ja, in een tweeden beraamden wedkamp, nu met den hof-athleet van den «radja Pĕrlak», kwam het niet eens tot de proef, zóózeer besefte die Pĕrlakker zijn minderheid tegenover Badang; maar toen dan Badang stierf, en begraven was geworden «at the point of the streights of Singhapura» (Leyden, p. 62), toen zond de Radja van Kling op het hooren van dit doodsbericht, blijkbaar uit diepen eerbied voor den ex-Hercules, «two stone pillars, to be raised over his grave as a monument, and these are the pillars which are still at the point of the bay» (p. 63). [2] Nu werd door Begbie dit een en ander kennelijk misverstaan; hij meende toch dat hier sprake was van *een en denzelfden steen*; dien eenen, dien Badang wegwierp, èn het grafmonument *bij dien steen*. Want hij schreef, onder erkenning dat de aanduidingen uit Verhaal 9 en 10 zeer zwak waren, het volgende over de z.i. afdoende aanwijzing in VERHAAL 6:

> «Now, the first two instances are totally destitute of presumptive evidence; this last is, on the contrary, full of it: At the mouth of the river there is a large rock, which is concealed at high water, and on which a post was erected four or five years ago [= ca. 1829] by, I believe, Captain Jackson of the Bengal Artillery, to warn boats of the danger; this is the rock fabled to have been hurled by Badang: He is said to have been buried at the point of the straits of Singhapura, the scene of this wonderful exploit; and there, the very spot where this record is to be still seen, the Rajah of Kling, who had been so serious a loser by it, ordered his monument to be erected.» (o. c. p. 358).

Door de hier onvoldoend-duidelijke vertaling van Leyden, die

[1] Leyden's vertaling (p. 58—59) zegt desgelijks: „... and [Badang] then threw it [scil. the stone] out into the mouth of the river, and that is the rock which is at this day visible at the point of Singhapura or Tanjong Singhapura."

[2] Hier heeft echter de Mal. tekst (Shellabear, p. 32; en verg. daarmee conform Marre's vertaling, 1900, p. 44—45): „Hata brapa lamanja, Badang poen mati-lah; maka di-tanamkan orang di Boeroe [d. i. te *Tandjoeng Boeroe*, de uiterste Z.W. punt van 't *vasteland* van het Schiereiland]. Shahadan tĕlah kadĕngaran ka-bĕnoewa Kĕling Badang soedah mati, maka di-kirim oleh radja bĕnoewa Kĕling nisjan batoe [= *de 2 grafpaaltjes aan hoofd- en voeten-einde van een Moh. graf*]; itoe-lah nisjannja jang ada sĕkarang ini [= ca. 1612 A. D.] di Boeroe itoe."

het woord [Tandjoeng] *Boeroe* van den Mal. tekst niet genoemd had, maar enkel sprak van «the point of the streights of Singhapura», is Begbie er in geloopen. [1] De *reuzensteen*, dien Badang slingerde, lag volgens Verhaal 6 aan den mond der *Singapore-rivier*; het *graf* van Badang, door den Vorst van Kĕling opgericht naar Moh. trant(!), lag echter bij *T. Boeroe* (alias tegenwoordig: *T. Boeloes*), aan de uiterste Z.punt van 't vasteland, nabij den W.-ingang dus der Sĕlat Tĕbĕrau of Old Strait, die *benoorden* het eiland Singapore omloopt, en welke kaap niet minder dan 39 K.M. recht West hemelsbreed verwijderd is [2] van den mond der Soengai Singapoera; — terwijl juist aan dien mond de beschreven steen tot ca. 1840 lag, evenals óók het bij vloed onderloopend rotsblok dat Begbie nader bespreekt; zonder dat overigens uit zijn woorden blijkt of deze twee steenblokken nu wel identiek waren. Het tegendeel zou waar kunnen zijn; Begbie's steen uit ca. 1834 was alleen bij eb boven water, en kan misschien de reuzensteen zijn in Verhaal 6 als Badang's slingersteen bedoeld; van het in 1836 of voorjaar '37 zoo zorgvuldig door Bland *in situ* beschreven wig-vormig rotsblok met (Oudjavaansche) inscriptie (uit ca. 1360 A. D.?) blijkt duidelijk, dat deze op de Z.O.lijke landtong lag, vlak bij zee. *Indien* dus *deze beschreven steen* in het Badang-verhaal der Sadjarah Malajoe, nº 6, bedoeld mocht zijn, dan is het verband met den «Radja

[1] Th. Braddell, die in het Journal Indian Archip. V—VI (Singapore, 1851—52) een „Abstract of the Sijara Malayu ... with Notes" publiceerde in 9 vervolgstukken, gebaseerd èn op Leyden's vertaling èn op den (vermoedelijk in 1840) te Singapore door de zorg van Abdoellah Moensji gedrukten Mal. tekst, heeft bij het 6th Annal (V, p. 249) reeds deze zeer goede Noot 7 geplaatst: „The champion was buried at Tanjong Buru, the extreme south west point of the Peninsula, opposite Point Macalister, or closer, Tanjong Gool in Singapore Island [resp. het uiterste W. en W. Z. W. punt van 't eiland], but I cannot say if any traces remain of the monument erected by the Indian King." De oude *T. Buru* der 16e—19e eeuw, is in ca. 1860 definitief verhaspeld tot *Bulus*; op de „Chart of Singapore Strait" uit 1836 bij Moor (o. c. 1837, p. 269) leest men nog: „Tanjong Buru or Pecai" (waarin dat „Pecai" thans heet: T. Piai), weer verkleind herhaald bij Newbold (1839), I, p. 266. Kan „Pecai" of „Piai" soms ten rechte zijn Mal. pehaķ = kant, zijde?

[2] Verg. de „Sketch of the Island [of Singapore], about 1828", genomen naar de kaart in Rafles' Memoir (1830), p. 377, vóóraan Buckley's dl. II (Singapore 1902). Men ziet daar de namen der 3 kapen, in de vorige noot vermeld. Thans is de naam van T. Buru officieel: Bulus (de Kale Kaap); zie het voortreffelijke, flink met kaartjes geïllustreerde schoolboek van C. M. Phillips, „The Malay Peninsula", 2e ed. Bristol 1906, op het kaartje tegenover p. 103, alwaar men ook iets ten O. van „T. Bulus" ziet „T. Piai".

van Këling» er toch nog alleen met de haren bij te sleepen.

De aanduidingen uit Verhaal 9 en 10 vond Begbie-zelf reeds nietszeggend. Inderdaad, Verhaal 9 vertelt aan 't slot slechts even over een (Moh.) Paseier, te Singapore gedood wegens vermoeden van ontuchtigheid jegens een vrouw des Vorsten, van wiens bloed een vakman toen een poffer (*bikang*) maakte, en dien poffer met de pan toedekte, al hetwelk vervolgens «mëndjadi batoe; datang sëkarang poen ada di Singapoera» (Shellabear, p. 41); hier wordt dus een poffer-achtige groote steen ergens aan het strand van Singapore bedoeld, die aanleiding gaf tot een volkslegende. De twee groote steenen door Verhaal 10 aan het slot befabeld als de tot steenen geworden Majordomus van Singapore en zijn vrouw (uit ca. 1360 A. D.; zie hiervóór blz. 34—35) lagen bij de oude gracht (*parit*) der reeds vóór 1600 vrijwel uitgestorven stad; houden dus niet het minste aannemelijk verband met den beschreven steen aan den mond der rivier. Aldus is, bij nader kritisch beschouwen van Verhaal 6, dat Begbie in 1834 «full» achtte van «presumptive evidence» — en waarbij latere schrijvers zich zijn gaan aansluiten — die evidentie ineengeschrompeld tot de bloote *mogelijkheid*, dat wezenlijk met Badang's Hercules-steen ter «koewala Singapoera» uit ca. 1612, te voren gelegen hebbend vóór des Vorsten pëndopo («sa-boewah batoe di hadapan baleirong itoe tërlaloe bësar», Shellabear p. 29), de beschreven groote steen, aan de monding aanwezig tot ca. 1840, bedoeld is.

Is dit nu alles, wat de in (zoogenaamd) 1612 aangevangen Sadjarah Malajoe min of meer verhaalt over dien beschreven steen, welke in 1819 — zooals we door het interessante 13e hoofdstuk «Dari ḥal Tëngkoe Long» van de in 1849 te Singapore in 't Maleisch voor het eerst verschenen HIKAJAT ABDOELLAH weten (waarover op blz. 61—62 nader) — door toedoen van Goeverneur RAFFLES en Resident FARQUHAR werd herontdekt?

Neen! Er is, liefst in VERHAAL 1, één gedeelte dat tot voor kort aan allen — *op één na* — was ontsnapt. Aan BEGBIE (1834); aan BLAND (1837; hoewel deze *misschien* er op gedoeld kan hebben, maar het dan toch volstrekt niet heeft uitgesproken, zie blz. 37); aan LAIDLAY (1848 [1], zie hierna, blz. 59; die het eerste licht deed opgaan over 3 van de 4 naar Calcutta in het Museum

[1] Men mag zich verbazen, dat NEWBOLD in zijn daareven (blz. 35 noot 2) reeds vermeld uitvoerig boek van 1839 over de toenmalige Straits Settlements, volstrekt *zwijgt* omtrent den beschreven steen van Singapore.

der Asiatic Society of Bengal overgebrachte en aldus geredde brokstukken met schrift); aan den Arabisch-Tamilsch-Maleischen halfbloed — juister op zijn Spaansch: *cuarterón* — ABDOELLAH BIN ABDOELKADIR, bijgenaamd MOENSJI (den Taalleeraar), die in 1839 à 1840 den eersten Mal. druk der Sadjarah Malajoe nog wel bezorgd had (1849; zie blz. 61 noot 2); aan BRADDELL (1851; die in zijne hiervóór, blz. 39 noot 1, reeds aangestipte Abstracts with Notes van de Sadj. Mal. het eerst, naast Leyden's vertaling, óók de Mal. tekstuitgave ernstig en doorloopend vergeleken had); aan den Malaicus NIEMANN (1854; die in zijn mooi opstel over Abdoellah's Hikajat van 1849, in het T. v. N. I. 16[en] jrg., I, p. 96, alléén aanhaalt de 3 ook door Begbië in 1834 bedoelde plaatsen uit Leyden's Malay Annals); aan CRAWFURD zelfs (1856; in zijn Descriptive dictionary of the Indian islands; zie hierachter blz. 62—63); ja, zelfs aan BRANDES (1896; die in zijn aanteekeningen op de uitgave van de Pararaton wèl op p. 125—126 verwijst naar Verhaal 3; op p. 130—131 naar de Verhalen 2—6, en 10; op p. 132 aanroert Verhaal 14; en dit laatste uitvoerig daarna bespreekt op p. 159—162; maar juist zwijgt over Verhaal 1). En tòch is Verhaal 1 zoo véélzeggend!

Want in dit VERHAAL 1 (Shellabear, 1898, p. 7—12) wordt zéér duidelijk gesproken over een beschreven steen met «Hindostan»-taal, gelegen te Tĕmāsik; in het volgende verrassende verband:

> Na een eerste inleiding naar den geijkten hoogdravenden trant (Vorst Alexander van «Makedonia»; dan diverse Armenische(?) en schijnbaar Perzische Vorstennamen eindigend op *as* en *oes* en *ah* en *oet*) komen we op meer begaanbaren, *tastbaar-historischen*, grond met Radjā Soelan (p. 7) — versta natuurlijk een *Chola-vorst* van Zuid-Dekhan! —, zetelend te «Amdān-nagara»; òf een gefantaseerde, òf een onherkenbaar-gefigureerde naam.[1] Gróót was deze, de machtigste èn van alle «radja' Hindi dan Sindi», èn ook van «sĕgala radja' jang di bawah angin» (p. 7); d. i. hier wel van alle Vorsten beO. kaap Comorin, dus van wat *wij* «Achter-Indië» noemen, of nòg ruimer de Franschen: l'Extrême-Orient. 's Vorsten dochter

[1] Braddell in zijn Notes (Journ. Ind. Arch. V, 1851, p. 182) giste hierin: Hamadan-nagara, dus West-Perzië.

had 3 zoons: 1. Radja Iran, regeerend in Hindi-land(!); 2. Radja Ṣoerān, de Groote, opvolger zijns grootvaders in «Amdāṇ-nagara»; 3. een vorst in Turkestan.

Radja Ṣoerān, de zéér Groote, wil ook China onderwerpen; het éénige land, waarover hij nog niet gebood. Dies trok hij op met een mateloos heir; en nadert de «stad» Gangga-nagara; d. i. *niet* «Ganges-land», maar: *Water-land* of *Zee-land*. [1] We zijn immers al een eind op het *Maleische Schiereiland*; want de (Moh.) Vorst, geheeten Radja Gangga Sjah Djohan(!), resideerde in deze «stad» op een hoogen heuvel, waarvan de *kota* thans is.... di darat Dinding (Mal. *dinding* = *borstwering*; op z'n later 16ᵉ eeuwsch Portugeesch-Maleisch: *baloewarti*), «al iets voorbij» Perak (p. 8); inderdaad bij het Settlement «the Dindings», *midden in* het tegenwoordig vorstendom Perak, *aan de kust*. [2] Radja Soeran neemt het fort, doodt den Sjah, huwt diens schoone zuster — alles volgens het bekende recept —, en trekt verder; d. w. z. *Z.Z.O.waarts*. Van een «Malaka» wordt natuurlijk niet gerept; het bestaat nog niet, ondanks CORREA-FERRAND! Maar wèl komt R. S. nu in het land Ganggājoe; hetwelk op de volgende hóógst opmerkelijke wijze wordt beschreven: vroeger was dit een groot land (of: rijk), met eene *kota* van zwarte steen, en thans is er nòg die *kota* «di hoeloe soengai Djohor»; in het Siameesch heette het oorspronkelijk «Klang Kio», wat beteekent «schat van edelsteen», maar omdat men (scil. de Maleier) dit niet kon uitspreken, «werd het Ganggājoe»; hier heerschte Radja Tjoelan, die de grootste vorst was van «sĕgala radja² di bawah angin» (p. 8), d.w.z. *hier*: van alle Indonesische vorsten! [3]

[1] Nog in 't Jongjav. is in de dichtertaal *ganggā* = *banjoe*; zie Roorda-Vreede, 1901, II, p. 641a. Voor Oudjav. *gangga* en *ganggā* = *er* (Mal. *ajēr*), zie V. d. Tuuk, IV, 1912, p. 825b—826a. — Braddell, l. c. p. 133, gaf hier in Note 51 het voor de hand liggende „Ganges".

[2] De hier voor de *situatie* gewichtige tekstwoorden zijn: „... maka Radja Ṣoerān poen sampai-lah sa-boewah nĕgĕri, Gangga-nagara namanja.... Adapoen nĕgĕri itoe di atas boekit,...: ada sĕkarang kotanja di darat Dinding, ka-sana Perak sĕdikit" (p. 7—8). — Het reeds in 1600 antieke centrum van Dinding, Bruas (Bĕroewas), in Verhaal 26 der S. M. genoemd, lag op 4°27'; de mond der Perak-rivier in Zuid-Perak (Lower Perak) ligt op 4° N.Br.

[3] De weder voor de *situatie* hier zeer gewichtige tekstwoorden zijn: „... Radja Ṣoerān.... datang-lah kapada nĕgĕri Ganggājoe. Sjahadan dĕhoeloe kalanja

Want wààr zijn we hier? We zijn in 't land Ganggājoe = Gangga ajoe (Oudjav.) = *Fraai-water* = weder.... het geheimzinnige Woera-wari = «*Klaar* (*van*) *water*»[1], waarvan de Vorst in 928 Çaka = **1006** A. D., volgens *eigen getuigenis* van Mahāradja Er-langga oftewel «Oppervorst Water-slurper» — let wel! — op een der zijden van de tweetalige inscriptie (Skr. en Ojav.), thans in 't Indian Museum te Calcutta, *een geweldige ramp over «geheel Java» had gebracht*[2]; = óók weer het Worawārī (Varavārī), dat

---

nēgēri itoe nēgēri bēsar, kotanja daripada batoe hitam, datang sēkarang lagi ada kotanja itoe di hoeloe soengai Djohor" (p. 8). Shellabear transcribeert: Suran en Ganggayu; Marre (1900, p. 10): *Sourân*, en *Ganggâyou*; Leyden (1821, p. 10) had hier afwijkend: Glang Kiu, terwijl hij den *(gewaanden)* Siameeschen naam gaf als: Khlang Khiaw. Dat goochelen met dien zgn. „Siameeschen" oorspronkelijken naam, is evenzeer een praatje voor den vaak der Maleische lezers, als straks — zie den hoofdtekst op blz. 44, en de noot aldaar — het promoveeren van het Mal. *pangkal* = *hoeloe*, tot een „Siameesch" woord *pangkal* = rivier! De oorspronkelijk-*Maleische* naam was dus: Ganggājoe; in *quasi*-Siameesch: K(h)lang Kio.

[1] Voor Oudjav. *wura* = *çuddha*, *h'ning* (louter, zuiver, helder; óók: wit), en voor *wāri* = *wari* = *warih* (water), zie resp. V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. III (1901), p. 470b; p. 467b, en 472. Voor Ojav. *wari* = Njav. *worawari* = Hibiscus Rosa-sinensis L., zie volgende noot. — Voor de wijze van samenstelling verg. Nila-kaṇṭa = Blauw-hals = Çiwa, en de vele andere Oudjav. eigennamen, met vóórop *nila* (V. d Tuuk, I, p. 546a); eveneens den Palembangschen (Dĕmang) Lebar Daoen = Brééd-van-blad, op blz. 30; Mal. *lebar tangan* = ruw van hand; e.a.

[2] Zie de studie van Prof. Kern uit 1913 (Bijdr. Kon. Inst. dl. 67), thans herdrukt in zijn Verspreide Geschr. VII (1917), p. 102—114. Tekst op p. 104, regel 5—6: „.... kāla ning pralaya ring yawadwipa, irikang çakakāla 928 mra? —— haji wurawari an wijil sañke lwarām, ekaarṇawa rūpa nikang sayawadwipa rikāng kāla": vertaling op p. 107: „... ten tijde van den grooten vloed van rampen (of: des ondergangs; of: der *débâcle*; zie Kern's noot 6 l. c.) op het eiland Java in 't Çakajaar 928 ——— vorst Wurawari toen hij uitkwam van Luarām; geheel Java zag er te dien tijde uit als ééne zee."

Bij dat „Wurawari" teekende Prof. Kern (noot 7) aan: „Wurawari, Njav. worawari; of het hier een persoon, dan wel een plaatsnaam is, blijkt niet." Jongjav. *worawari* is de zeer geliefde Hibiscus Rosa-sinensis L., Oudjav. *wari*, *djapakusuma*, Balin. *poetjoek*, Mal. *boenga raja* („hoofd-bloem"), vulgair *k'mbang sapatoe*, de ook door de Chineezen vanouds hooggeschatte *fu-yung* (zie Groeneveldt's Notes, 1876, p. 62, voor 519 A. D.), met zijn òf bloedroode òf *witte* bloemen; zie De Clercq-Greshoff o. c. (1909), n°. 1796. De witte, thans zeldzamer, variëteit is gewis antiek (Ojav. *wari putih*, *wari pinge*, zie bij V. d. Tuuk), evenzeer als de roode *(wari bang, w. rakta)*; aansluitend bij de soort Hibiscus mutabilis L., waarvan de witte bloemen 's avonds rose worden, ib. n°. 1795.

Wat Lwarām, Luarām, mag beteekenen, zal verderop ook blijken. Maar dat in dat ekarṇawa = eka-Arṇawa = *één Zee*, een historisch-politieke toespeling ligt op de onheilbrengende Zee-macht in 928 Çaka van het rijk Woera-wari = Klaar-water, staat voor mij vast.

de Hof-codex («Palatine Law») van Siam uit ca. **1360** A. D. noemde als toenmaals (of daaromtrent) onderworpen aan Siam, samen met Oedjoeng Tanah (de Z.O.spits van 't Maleisch Schiereiland, bij kaap Romania), Malaka, en Malajoe (= òf Palembang alleen, òf Djambi alleen; òf, en veeleer, beide te zamen), zooals we hiervóór (blz. 22—23), dank zij GERINI, vernamen! En die *kota* van dat land Woerawari of Worawari, alias Ganggājoe, lag aan den bovenloop der soengai Djohor; zooals nader in ons *II*e *Gedeelte* zal worden gepreciseerd.

De verrassingen zijn echter allerminst hiermee gedaan. Het verhaal vervolgt:

> Radja Tjoelan — die hier plotseling wordt omgetooverd tot een (zoogenaamd!) *Siameesch* vorst, want zijn troepen heeten «rajat Siam» (p. 8) — verneemt de nadering van Radja Soeran — welke hier even plots zich ontpopt als een heusch Klingsch (= Koromandelsche Chola-) vorst, want *zijn* troepen, o Tanjore-inscriptie van **1030** A. D.!, heeten ineens «rajat Kĕling» (ib.) —, en trekt den invaller tegemoet tot een rivier, die in «Siam-taal Pangkal (heet); de zin van «pangkal» is rivier (!), *vandaar* heet die rivier bij de lui (nu nog) soengai Pangkal» (ib.). Met zulke praatjes voor den vaak van zijn Maleische lezers, ommantelt de schrijver het eenigszins pijnlijke feit, dat die *Maleische* vorst van Ganggājoe, optrekkend tegen den Klingschen vorst — herinnering aan RAJENDRACOLA I, 1012—1042 A. D.? — en dezen opwachtend bij de bronnen of het «begin» (Mal. *pangkal*) van zijn eigen *soengai Djohor*, dus aan den Zuidvoet van den ca. 1000 M. hoogen top «Chimundong» (zie onze Schetskaart der Djohor-rivier, en verg. Phillips, o. c., 1906, p. 103), het gaat afleggen! [1]

[1] Hier heeft Leyden's vertaling (1821, p. 11) in plaats van de „rivier" Pangkal: «the river [which] still retains the name of Panggil», òmdat „Raja Chulan" bij zijn afwachten van 't Klingaleesche heir bij die rivier . . . „said, in the Siamese language, «*call them*»"!

De Mal. goochel-zinnen bij Shellabear (1898, p. 8) zijn: „. . . maka Radja Tjoelan poen bĕrangkat mĕngloewari [= optrekken tegen] Radja Ṣoerān; . . . datanglah pada soewatoe soengai; maka kĕlihatan-lah rajat Radja Ṣoerān sĕpĕrti hoetan roepanja. Maka kata Siam: «Pangkal»; artinja «pangkal» itoe soengai. Maka di-namaï orang soengai itoe, soengai Pangkal." Marre (1900, p. 11) schrijft: *Tchoulon*; èn (volgens Abdoellah's tekst van ca. 1840): *Lankâyou*, d. i. dus Langka + ajoe (verg. het nog altijd niet behoorlijk gelocaliseerde Lĕngkasoeka, „ergens" op het Mal. Schiereiland), anders ook genoemd

Er volgt een reuzengevecht, waarbij het eng toegaat (dit in Ned. jongedames-stijl). Radja Soeran doodt hoogsteigenhandig Radja Tjoelan [den Maleier], huwt (alweer) des gedooden Vorsten overschoone dochter, en trekt met frissche kracht verder, nadat zijne «rajat Kĕling poen masok ka-dalam Kota Ganggājoe itoe» (p. 9). Wààr trekt Z. M. heen?... «tĕroes ka-Tĕmāsik»! Dat de Klingsche Vorst daartoe de *Sĕlat Tĕbĕrau* = de «Glagah-straat» of Old Strait of Singapore, moest oversteken, om van Azië's vasteland op het Singapore-eiland te komen, laat de auteur na te vermelden; evenals hij te voren nagelaten had mede te deelen, dat Radja Soeran natuurlijk *per schip* van «Amdan-nagara» (= ?, in Zuid-Voorindië) naar «Gangga-nagara» = Dinding was gekomen, maar dit integendeel als één- en- al landtocht voorstelt, waarbij de grond «trilde als een (aard-)beving» (p. 7), en zulke fraaiigheden meer.

Zoo komt Radja Soeran dan te Tĕmāsik; waarvan *niets* hier verder gezegd wordt, of er een *radja* was, of een *kota*, of zoo iets. Maar dat hij hier *aan zee*, aan de heusche tāsik staat, dàt blijkt overduidelijk uit den tekst. Want... de Radja Tjina, die vernomen had dat R. S. op weg was tegen hem, en daarbij dat deze «sĕkarang soedah sampai ka-Tĕmāsik» (p. 9) stond, volgt den raad van zijn leepen Opper-Mandarijn (pĕrdana — of pradana — mantĕri), en zendt een *pĕrahoe* (hier, en elders vaak in den tekst: pi-lau, op z'n Chineesch) met allerlei bedroglading (roestige «naalden» — vrage: Chin. kompas-naalden? —, tandeloos oud scheepsvolk, enz.), en beveelt dit gecamoufleerde schip «bĕrlajar ka-Tĕmasik» (p. 10)! R. S., die (naar het schijnt) kalm aan Singapore's zeestrand was blijven wachten, schrikt, zoodra hij dit oude zoodje uit het «bĕnoewa Tjina» op die «pĕrahoe» (nu *niet* meer pilau!) verneemt;... zóó ver dus was dat Chinaland verwijderd? Dàn liever «kĕmbali», alias huis-toe!

Edoch, hij krijgt een heerschersgril. Hij beveelt (oud

„*Ganggâyou*", in plaats van het „K(h)lang Kio" der andere transcripties; in zijn Index op p. 272 werd dit „Lankâyou" echter vergeten, zooals er meêr dan een plaats- en persoonsnaam over het hoofd werd gezien. Devic (1878, p. 15—16) gaf: naar Dulaurier's tekst van 1856: Tchôulin, en Ganggayou.

recept: Sic volo, sic iubeo!) een glazen kist te maken aan gouden ketting; en daalt daarmee af, om de Wonderen Gods te leeren kennen, in de zee (gewoonweg: laoet). Hij landt in de «boemi Dikā» (wel = Java), waar een «kaoem Barsam» (p. 10; lees: Bĕrsāma?) woont, half van kafir's, half van Islām'mers, vindt er een Vorst, huwt (alwéér; n°. 3) diens beeldschoone dochter — verg. hier het (symbolische) huwelijk van een *Jav. Oppervorst* met de (Njahi) *Lårå Kidoel;* Babad Tanah Djawi, ed. Meinsma 1874, p. 139 (Senapati), 258 (Sultan Agoeng)! —; maar ontrukt zich eindelijk aan deze min-geneugten, bestijgt den voor hem beschikbaren gevleugelden wonderhengst (koeda sĕmbrani djantan; p. 12), vliegt over de zee en komt weer te land op zijn punt van uitgang (ka-tĕpi laoet itoe; dùs: te Tĕmāsik).[1]

Toen sprak de Vorst tot zijne geleerden en handwerks-

---

[1] Hier heeft Leyden (1821, p. 15) resp. „Zeya" en „Barsam"; doch «Zeya» kan drukfout zijn voor „Zega" (verg. er op p. 7 de drukfout: Amdan Nayara). Shellabear's 2e druk (1910, I, p. 14) heeft echter: Rika, niet Dika. — Het zéér opmerkelijke van deze reis met een Kling'schen onderzeeër uit Tĕmāsik naar een legendair land van Overzee, en terugreis per lucht-hengst *Sĕmbrani* (alias Pegasus; Soend. *Samparani*; de *Sambarani* van het Balin.-Middenjav. gedicht Rangga Lawe, zie V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. III, 1901, p. 357b) is, dat in de Jav. wajang-litteratuur een sterk hieraan herinnerende reis per *djaran sĕmbrani* voorkomt van Dronå, alias Koembåjånå — zijnde een zoon van Bagawan Barat-mådjå of Barat-mĕdjå, uit het land Atas-Angin = West-Voorindië; een *verre heugenis* blijkbaar aan den toovermachtigen Wijze Mpoe Bharāḍa of Mpoe Bradah uit Erlangga's tijd! — naar Java, waarbij eene widadari „*Wiloetåmå*" de lucht-merrie was; zie toch Cohen Stuart's noot 30 (p. XVII) in zijn Inleiding op dl. I van zijn Brâtâ-Joedâ (1860). Nu is Wiloetåmå = Tilottama hier aequivalent met ... Sang Nila Oetama, den Vorst van 't eiland *Bintan*, en stichter van ... *Tĕmāsik* (naar Verhaal 3 der Sadjarah Malajoe)! Er is m. i. dan ook weinig twijfel, of dit Mal. Dikā = Jav. dika (ook ḍika) = Skr. adhika (Roorda-Vreede, 1901, II, p. 351b) = het „puik"-Land, is: Java; vooral ook daar adhika een epitheton ornans o. a. was van Wilwatikta = Madjapahit (Nāgarakṛtāgama ed. Kern-Krom, 1919, Z. 12:4, Tiktawilwādhika; p. 49 en 257).

Vanzelf ligt dan de conjectuur voor de hand, of men niet het „a people named Barsam" (Leyden, 1821, p. 15), en „suatu kaum, Barsam nama-nya" (Shellabear, 1898, p. 10), eenvoudig mag lezen als Mal. *Bĕrsama* = „Gemengd" (n.l. van Kafir's en Islamieten na 1102 A. D.; Arab. inscriptie van Leran)? De *koeda Sĕmbrani*, het Gevleugeld Lucht-ros, is hier vermoedelijk het dichterlijk-kinderlijk geziene Staatsie-schip van een Oostersch vorst, daarna mythe geworden; de glazen kist aan gouden ketting is daarentegen een kennelijk modern-Maleisch bedenksel uit ca. 1612.

lieden: «Ik wensch dat gij allen een monument (ᶜalamat tanda) mij maakt, dat Ik inging tot deze zee, ... opdat het verstaan en vernomen worde door al Mijne kinderen en kindskinderen in lengte van tijd». Aldus geschiedt. Allen halen «soewatoe batoe, maka di-soeratnja oleh mareka [= die Klingsche onderdanen] dengan bahasa Hindoestan» (p. 12). Vervolgens nam Radja Soeran veel goud en zilver en edelgesteenten, «en [dit alles] werd door hem neergelegd samen met *dien beschreven steen*» (maka di-tarohnja sama-sama batoe soerat itoe). Ende Hij sprak:

> «Aan het einde der eeuw [òf: des tijds?] weldra, zal er een Koning zijn uit Mijn geslachte, dewelke zal krijgen dezen schat: ende die Koning zal terneerwerpen alle landen van hier Benedenwinds.» [1]

Zóó sprak Hij. En Radja Ṣoerān ging toen «*terug*(sic) *naar Kling-land*» (kĕmbali ka-bĕnoewa Kĕling), alwaar hij een groote vesting bouwde, die hij noemde «Bidja-nagara», welke stad nu [1612] nog bestaat in Kling-land (sĕkarang poen ada lagi nĕgĕri itoe di bĕnoewa Kĕling). Dus: Vijayanagara, de hoofdstad van het befaamde laatste groote Hindoe-rijk in Centraal-Dekhan (Bellary, Madras), ca. 1335—1646 A. D.; welke hoofdstad echter reeds in 1565 werd verwoest. Vrage: is «Amdan-nagara» niet een wisselnaam voor «Bidja-nagara»? [2]

Maar is het niet *verbazingwekkend*, dat dit VERHAAL I der Sadjarah Malajoe niet reeds sinds een eeuw, toen Raffles in 1821 de vertaling van Leyden posthuum het licht liet zien, de aandacht van alle oudheidliefhebbers te Singapore getrokken heeft,

[1] De tekst is (Shellabear, p. 12): „Pada achir zaman kĕlak ada sa-orang radja daripada anak-tjoetjoe-koe, ija-lah jang bĕroleh harta ini; dan radja itoe-lah jang mĕnaloekkan sĕgala nĕgri jang di bawah angin ini." Dit is dus weer hier, *in geheel Indonesië*. Over dit Mal. *„benedenwinds"*, *in lij* = in luwte, Eng. *leeward*, maakte Crawfurd reeds in 1820 de mooie opmerking (History Ind. Archip. II, p. 376), dat men daarmee in verband moest brengen het Jav. *barat* = «the general term for wind» (en *speciaal:* Westenwind, West-moeson-wind), terwijl dit in 't Mal. Westenwind-alléén is (en vandaar ook weer: West). Dus Mal. *angin* is hier = Jav.-Mal. *barat*; «*the wind*» (Crawfurd).

[2] Leyden (p. 19) had: Bijnagar; Devic (1878, p. 27) zoowaar: Souran-Bidji-Nagara; Shellabear (1898, p. 12): Bij-nagara; Marre (1900, p. 16): Bidji-Nagârâ; Shellabear in 1910 ten slotte goed: Bija-nagara (I, p. 17).

toen ze nog met hun neus konden liggen op den eigen beschreven steen te Tĕmăsik — of «Tamsak» zooals Leyden in Verhaal 1; «Tamasak» echter, gelijk hij in Verhaal 3 transcribeerde [1] — = Singapoera (zóó Verhaal 3)? Edoch, noch RAFFLES (1819—23); noch FARQUHAR; noch Farquhar's opvolger als Resident te Singapore, de begaafde JOHN CRAWFURD (1823—26); noch de onderzoekende Capt. P. J. BEGBIE in zijn waardevol boek van 1834, zooals wij hiervóór zagen; noch — vóór het veel te laat was! — de oudheidliefhebber en Malaicus Capt. (later Colonel) JAMES LOW, die den steen in 1838 (of 39, of *uiterlijk* 1840) voor zijn oogen met hartzeer heeft *zien* opblazen; — hebben er ook maar aan gedacht te gissen, toen het nog tijd was, dat daar aan den mond der Singapore-rivier de steenen oorkonde lag, in Verhaal 1 der Malay Annals van Leyden zoo *aartsduidelijk* met den vinger der Maleische romantiek aangewezen! Dat RAFFLES met zijn genialen geest en vurige belangstelling, bezorger (editor) der eigen Malay-Annals-uitgave nog wel, ontdekker reeds in 1818 van de inscripties in Minangkabau, daar niet aan heeft gedacht, is kortweg *verbijsterend*. En hoe men, tot heden toe zoo te zeggen, langs Verhaal 1 als gewaande «legende» is voorbij blijven loopen, is in de korte opsomming hiervóór (blz. 40—41) van BEGBIE tot BRANDES gebleken.

Slechts *één man* heeft het wel gezien; toen .... het allang te laat was. Dat was LOW bovengenoemd. En zóó zorgvuldig heeft hij zijn herkennen dan nog weggestopt, dat *niemand* van zijn tijdgenooten — in de eerste plaats de Malaicus BRADDELL, meermalen reeds vermeld — het heeft opgemerkt [2]; totdat het eindelijk in **1894** uit zijn schuilhoek te voorschijn werd gehaald door N. B. DENNYS, den compilator van den indertijd verdienstelijken, nu zeer verouderden «Descriptive dictionary of British Malaya», welke een hoofdje opnam «Inscription, Indian» (p. 163—164), en daar voor de verdwenen Singapore-inscriptie, vroeger «on a sandstone rock at the entrance of Singapore river, on the spot now occupied by the Harbour Master's Offices»,

[1] En wel: 4 maal eerst „Tamsak" (p. 13—14), en daarna evenzeer 4 maal „Tamasak" (p. 42—44); met op p. 44 als slot: „and thus Sang Nila Utama settled the country of Tamasak, named it Singhapura, and reigned over it," etc.

[2] Zie toch Noot 57 over „*Tamsak* or Tamasąk" van Braddell in zijn „Abstract of the Sijara Malayu", 1st. Annal, op p. 133 in *hetzelfde* Journal Indian Archip. V (1851), dus *4 jaar na Low*. En zie vooral ook zijn humoristische, doch inderdaad kortzichtige Noot 63 (p. 134) over den inhoud-zelven der inscriptie!

verwees naar.... LOW's alinea (meer is het niet) in Journal Indian Archip., I (1847), 3e of Sept.-afl.; p. 89.

Want LOW, en LOW-alléén (naar zijn beste weten en mijn ernstigste zoeken), heeft in dat jaar, midden in een opstel van 18 blz. (p. 83—100), *nota bene*, «Notes on the geological features of Singapore and etc.», deze zinnen vol juiste gedachten over de toen al circa 7 à 10 jaar vernielde inscriptie doen afdrukken:

> «That the slightly reddish crystalline sandstone [of Singapore] is very durable may be inferred from the fact that there was a rock of it, bearing an ancient inscription, extant on the narrow point on the left of the entrance [bij 't binnenvaren dus; *kiri* op z'n Maleisch] to the Singapore river, but which was demolished several [*sic*] years ago in clearing the spot for some building [*lees*: het bouwen van den zeekade-muur; zie blz. 54 noot]. The inscription, fragments of which I possess [*minstens 3 fragmenten*, die in het jaar daarna te Calcutta in 't Museum (nu Indian Museum) terecht kwamen; zie blz. 55] was only legible in a few places, the character appertaining to the Peninsula of India, and probably [*sic*] it may be that described in the Malayan annals in these terms [*nota bene*:] «Rájá Súran of Amdan Nagárá after conquering the state of Johore with his Kling troops (Kling is the term applied to the people of Coromandel) proceeded to Tamsak. When he returned to his country of Kling or *Bejaneegar*, he left a stone monument of his victories [minder juist!] on which was an inscription in the language of Hindoostan.» Tam Sak is also called Singhápúrá (Leyden's Translation, Annal 1st and 2d [*lees* voor 2d: 3rd]). This was about A. D. 1201. Singapura, observes Mr. Crawfurd [n.l. in zijn History of the Indian Archipelago, Edinburgh 1820, II, p. 373; waar Crawfurd zelf weer aanhaalt uit Marsden's History of Sumatra, 3rd ed., London 1811, p. 327] was first settled in A. D. 1160 by Sri Súra Bawáná.» [1]

Dan gaat LOW weer op «the sandstone» over!

Maar *dit* was de plaats waarop LOW zelf — zooals uit het

[1] Aan 't slot van deze „Notes on the geological features of Singapore and some of the islands adjacent", staat: „Province Wellesley, 1st July, 1847" (p. 100). De drukfouten „extent" en „proceed" zijn hier verbeterd; Low's nootje „Leyden's Translation, Annal 1st and 2d." werd ingevoegd.

verband der data blijkt: in voorjaar 1848 — «alluded», toen hij, na 't ontvangen uit Calcutta te Wellesley (tegenover Penang) der Februari-aflevering van *Part I*, vol. XVII (1848) van 't Journal As. Soc. of Bengal — waarin was opgenomen op p. 154-155 een stukje over de «Inscription at Singapore» van den Gouverneur der Straits, resideerend te Singapore, Colonel W. J. BUTTERWORTH [1], die de droeve kwestie der vernieling van den beschreven steen *het eerst* aan de groote klok hing —, eindelijk en ten laatste uit zijn zwijgers-tent werd gelokt, en *opbiechtte* het volgende, aan 't slot van een in Mei (?) door hem geschreven opstel, «An account of several Inscriptions found in Province Wellesley on the Peninsula of Malacca», opgenomen in de Juli-aflevering van dat Journal:

> «While about to close these notes the Journal of the Society for February last has reached me [te Penang, of op den O. overwal]. In this number I observe (Page 154) [BUTTERWORTH's stuk] that inquiries have been made regarding the inscription at Singapore described in the Journal, vol. VI. [1837; door PRINSEP en BLAND, zie hiervóór blz. 36—37] p. 680, and that the Hon'ble Colonel Butterworth, C. B. [LOW's *chef* in de Straits; immers *Governor* van Singapore + Penang + Malacca sinds Aug. 1843; opvolger van den verniel-Gouverneur SAM. G. BONHAM, Governor van Maart 1837—Jan. 1843] supposes that I may have some portions of the stone on which it was engraved. [LOW begon ambtelijk zich dus minder pleizierig te voelen! Nu volgt de Biecht:]
>
> I was an unwilling and pained witness to the demolition of that memorial of long past ages, my petition to have it spared being met by the reply that it was in the way of some

[1] Dit stukje, met bovengezegden titel (een titel, welke te Calcutta werd gegeven door de Redactie van het Journal) is een excerpt uit een schrijven van Gouv. Butterworth aan den 2^{en} Secretaris der As. Soc. of Bengal, den epigraaf J. W. LAIDLAY. In de Proceedings (Maart-afl.; p. 243) werd het genotuleerd als: „From the Hon. Col. Butterworth, to Mr. Laidlay, promising to send the fragments of the Singapore inscription to the Museum of the Asiatic Society.'' Maar het excerpt werd vooraf gegaan door een inleiding van een anoniemen „I'', welke niemand anders als dezelfde LAIDLAY kan zijn geweest (zie nader blz. 56 noot 3, en blz. 60 noot 1). In den Index van dit Part I (met de 6 afl. Jan.—Juni 1848) staat het op naam van Gouv. BUTTERWORTH, hetgeen alleen juist is voor het slot. — De zending van het fragment had daarop plaats per geleideschrijven dd. Singapore, 18 Febr. 1848.

projected bungalow [op het terrein der oude «Battery», in ca. 1840 vergroot en hernaamd Fort Fullerton [1], aan het uiteinde van de Z.O.punt der Singapore-monding]. On the explosion taking place, I crossed the river from my office [staande aan den N.W. of linkeroever der rivier, aan 't uiteinde ook; alwaar het Police Office stond, waar Low — blijkens Buckley, 1902, I, p. 366 — inderdaad Chef toen was] and selected such fragments [*3 stuks minstens*; zie blz. 49, en hierna] as had letters on them. The Hon. the Governor, Mr. Bonham, sent to ask me to preserve a piece for him, and this is the portion [het 4e, veel grootere, stuk, *thans nog* in de kelders van 't Indian Museum te Calcutta (zie onder), nog *nimmer afgebeeld, noch ontcijferd*; en waarop dus de hoop mag rusten, dat dit toch nog het Singapoersch-Oudjavaansche geheim ons zal kunnen ontsluieren door 't onderzoek van een deskundige!] alluded to by Col. Butterworth [zie onder].

[1] Het is mij niet gelukt, door het boek van Buckley uit te maken *wanneer* Fort Fullerton — sinds 1890 totaal verdwenen — zijn naam heeft gekregen ter eere der nagedachtenis van den Eersten „Governor" der «Straits Settlements», maar (tot 1837) *resideerend te Penang*, R. FULLERTON (Aug. 1826—Maart 1829; gestorven 1831; opvolger te Sing. van „Resident" John Crawfurd). Het was *nà 1836*, want de op blz. 35 noot 2 vermelde plattegrond van dat jaar vertoont alleen de legende „Battery"; ook Begbie (Capt. Madras Artillery) in zijn in 1834 te Madras verschenen boek weet *niets* van een „Fort Fullerton" en beschrijft de situatie der „river of Singapore" als volgt: „The point, or tongue of land, which forms the extremity of the right bank, trends [= buigt om] to the eastward, and thus shuts out the view of the entrance from seaward. On this point are the artillery barracks, and house of the artillery officer, with a few pieces of ordnance [= stukken geschut]" (p. 351), terwijl hij dan op p. 355 den nog ongerepten beschreven steen gaat bespreken „at the point of the river", zoodat in zijn tijd de Batterij met de militaire woningen *niet het minste nadeel* had toegebracht aan de inscriptie (zie trouwens ook zijn havenkaartje bij p. 350). Ook Newbold (Lieut. Madras Light Infantry) in zijn te Londen in 1839 gedrukt, maar voor de beschrijving van Singapore in of vóór 1837 afgesloten boek „Political and Statistical Account etc." — zie toch dl. I, p. 271 noot — weet nog *niets* van een „Fort Fullerton". Maar het was zeker *vóór Juni 1841*, toen de inscriptie-vernieler, ingenieur G. D. COLEMAN, naar Europa vertrok (Buckley, p. 227); en zoo vertoont de reproductie van een plattegrond van Singapore uit 1846 (in: One hundred years of Singapore, London 1921, II, p. 543) inderdaad: **Fort Fullerton** op dat uiteinde. In 1859 werd „Fort Fullerton" aanzienlijk vergroot (Buckley, p. 675); doch van 1865-73 ontmanteld (One hundred years of S., I, p. 379; alwaar ook blijkt, dat Gouv. Fullerton *begonnen* was de bovenvermelde „Battery" te doen zetten, en dat het Fort pas in 1890 geheel door overbouwing verdween; het havenlicht op dat uiteinde kreeg later toch weer den naam „Fullerton").

> As the fragments were very bulky I had them, at considerable cost, gradually chiselled by a Chinese into the shape of slabs. But they are still ponderous. It happens however that the smaller fragments only contain the most legible (if the term is even here really applicable) parts of the inscription, the rest being nearly quite obliterated, and I have therefore selected them to be presented to the Society [of Bengal]. It seems to me that this Singapore inscription (to which I have alluded in a paper presently to appear in the Journal of the Eastern Archipelago [*ik* spatieer hier weer]) may probably date from an early century of our era, and ... etc.» (o.c. XVII, 1848, Juli-aflevering; *Part II*, p. 65-66; de slotzin mist thans waarde).

Zóó kwamen de 3 fragment-«slabs» van LOW te Calcutta in Juni (?) 1848; uit Penang verzonden onder geleide van gezegd «Account» van zijn hand, dat dadelijk afgedrukt werd [1], en met daarin aan 't slot eene verwijzing naar een Singapoersch tijdschrift, naar welke niemand meer heeft omgekeken vóór DENNYS [2]! Zij kwamen slechts korten tijd later te Calcutta aan, dan het véél grooter fragment hetwelk de Gouverneur der Straits, Col. W. J. BUTTERWORTH, dd. 18 Febr. 1848, rechtstreeks uit Singapore had gezonden op verzoek van den 2[en] Secr. A. S. B., J. W. LAIDLAY, hierachter nader genoemd; hem beloofd in een brief van Jan. (?), waarin het volgende stond, dat LOW te Penang had wakker gepord:

„Col[onel] B[utterworth] observes: —

> «The only remaining portion of the stone you [=Laidlay] mention, except what Col. Low may have [de por in de richting van Penang!], I found lying [n.l. Butterworth bij zijn ambtsaanvaarding, Aug. 1843] in the verandah of the Treasury at Singapore [gevestigd in het in 1827 ge-

[1] Zie toch de notuleering in de Proceedings ook van Juli 1848, in J. A. S. B. XVII (1848), Part II, p. 122: „From Colonel Low, communicating four essays and papers: — 1. An account of inscriptions from the Malayan peninsula. 2. ... etc." Deze studie beslaat er p. 62—66. Onmiddelijk daarop volgt dan (p. 66—72) de studie van LAIDLAY, met Plaat III naar de 3 Singapore-fragmenten van Low, welke hierachter (blz. 55—60) uitvoerig behandeld wordt.

[2] In den gezamenlijken herdruk dezer artikelen over de Singapore-inscriptie (en andere in de Provincie Wellesley) door Dr. Rost in de Miscellaneous Papers relating to Indo-China, I (1886), is onderaan p. 226 géén opheldérende verwijzing toegevoegd naar het Journ. Ind. Arch., vol. I, p. 89.

> bouwde Court House, nu nog bestaande, op den linkeroever der rivier; iets meer inwaarts dan het straks genoemde Police Office aan den mond, alwaar Majoor Low tot Aug. 1843 *als Superintendent of Police had gezeteld*, en door den nieuwen Gouverneur in Sept. reeds werd vervangen [1]], where it was used as a seat by the Sepoys of the guard and persons in waiting to transact business. I lost no time in sending it to my house [d. i. Government House, van 1819—1859 gevestigd op de zgn. Government Hill, waar sedert 1859 Fort Canning kwam te staan; aan elk bezoeker van Singapore welbekend], but, alas! not before the inscription was nearly erased. Such as the fragment was then however, *i. e.* in 1843, it is now; for I have preserved the stone with much care, and shall have much pleasure in sending it for your museum, having failed in establishing one, as I hoped to have done, in Singapore [*sic!* het «Raffles Library and Museum» werd pas in *1887* geopend]. I am happy in thus far meeting your wishes, and in assuring you that I shall always be ready to forward the views of the Asiatic Society [of Bengal].» (o. c. XVII, 1848, Febr.-aflevering; *Part I*, p. 154—155).

Wil men gelooven, dat LOW *kookte* toen hij dit briefje van zijn chef (èn ambtelijken verdringer) gedrukt zag? We mogen BUTTERWORTH er dankbaar voor zijn, dat hij Low uit zijn tent lokte en liet opbiechten! Anders was het verniel-geheim in den Singapore'schen doofpot geraakt. En toch biechtte Low maar ten deele; wànneer het precies gebeurde, blijft een geheim; na al mijn zoeken heb ik het opblazen (blijkbaar met kruit) niet scherper kunnen precizeeren, dan gebeurd nà (...?) Maart 1837, toen BONHAM, te voren herhaaldelijk waarnemend Gouverneur, eindelijk zelf «Governor» werd (Buckley, 1902, p. 314), en uiterlijk wel in 1840, doch *zeker vóór Juni 1841*, toen de *eigenlijke dader* — de «Superintendent of Public Works», de Ier G. D. COLEMAN, welke dat al in Oct. 1833 door zijn protector BONHAM geworden was — Singapore verliet (Buckley, p. 227). Want dat deze energieke, maar voor oude en «rare» inscripties geen lor gevende, ingenieur-architect de vernieler is geweest, met toestemming van zijn «com-

[1] Zie Buckley o. c. (1902), p. 384—385, en 393—395, alsmede den Index achteraan dl. II. Low had zelf gehoopt Gouverneur te worden in 1843; evenals de waarnemende Gouv. E. A. Blundell (Jan.—Aug. '43; o. c. p. 385).

plaisanten» chef, den Gouverneur S. G. BONHAM [1], — dàt weten we dan toch door den reeds meergenoemden ABDOELLAH bin Abdoel Kadir MOENSJI, uit Hoofdstuk 13 van zijn in 1849 te Singapore in druk verschenen Autobiographie (de Hikajat Abdoellah); .... ook al heeft dan BRADDELL in zijn brokstuk-vertaling uit deze

[1] Verg. de typeering van zijn persoon (een Eng.-Ind. ambtenaar van den ouden stempel) bij Buckley, o. c. p. 383. Een hoogst partijdige, kennelijk-bekrompen, karakterschets èn van Bonham èn van zijn opvolger Butterworth kan men lezen in het — in 1864 voor 't eerst anoniem, daarna in 2de druk in 1865 onder eigen naam verschenen — boek van den landmeter (Surveyor), J. T. THOMSON, „Some glimpses into life in the Far East", p. 187—193, en 269—279. Thomson (overigens een zéér verdienstelijk, begaafd en belangstellend man) was van Nov. 1841—Aug. 1853 als Government Surveyor werkzaam geweest te Singapore; zie Buckley, o. c. p. 352 en 570, alsmede het register i. v. Over de, bij zijn komst reeds verdwenen, inscriptie rept hij *geen woord*; zeker ook wel om èn zijn onmiddellijken ambtsvoorganger (COLEMAN!) èn zijn vereerden oud-Gouverneur (BONHAM!) te sparen.

BUCKLEY geeft in zijn boek van 1902 een heel hoofdstuk (Chapter VIII, p. 88—94) „Commercial Square and the Old Rock", d. i. over het in 1822 door Raffles aangelegde plein (in 1858 hernaamd: Raffles Place), en de inscriptie op het rotsblok aan zee. Maar het lange verhaal over deze laatste (p. 89—94) is louter een herdrukken en bijeenvoegen van elders reeds gedrukte stukjes, zonder eigen kritisch onderzoek. Slechts aan het slot geeft hij een nog *ongedrukte* opmerkelijke notitie van den welbekenden oud-Singapoerschen ingezetene W. H. READ (in Sept. 1841 er gekomen, Ned. consul aldaar van 1857—1885; zie Buckley, p. 367—369, met portret), die het hs. van Buckley's boek te voren had gelezen (zie Preface, p. I). Die notitie luidt als volgt (de spatieering is weder van mijzelf):

„Mr. W. H. Read writes: «I remember a large block of the rock at the corner of Government House, where Fort Canning is now; but during the absence of the Governor [Butterworth??] at Penang on one occasion the convicts requiring stone to replace the road, chipped up the valuable relic of antiquity, and thus all trace of our past history was lost. It [= the rock] was destroyed when the sea-wall was built round Fort Fullerton [verg. hiervóór blz. 49, en 51 noot], where the Club, Post Office [*sedert 1874*; zie toch G. M. Reith, Handbook to Singapore, 2[d] ed., Sing. 1907, p. 61), and Master Attendant's Office now are. It used to be decorated with flags and offerings when at the entrance of the Singapore river [verg. blz. 33, noot! Dit moet Read van *hooren zeggen* hebben, want bij zijn komst te Singapore, Sept. 1841, was alles al gebeurd]. The immediate consequence of the removal [*lees*: opblazing] of the stone, an act of vandalism, was the silting up of the river»." (l. c. p. 94).

Het in den eersten zin gezegde heeft een vrijwel verdachten klank, en lijkt veeleer een Singapoorsch verhaaltje, ontstaan, nadat Gouv. Butterworth het overgebleven groote brokstuk in 1848 naar Calcutta had gezonden. Het verdere, en het in den laatsten zin gezegde is echter zeker waar; dat kon Read als Singapoersch koopman perfect weten. In zijn eigen, in 1901 te Londen anoniem verschenen, boek „Play and politics, recollections of Malaya. By an old Resident", rept Read met *geen woord* over den beschreven steen van weleer.

Hikajat in Journal Indian Archip. VI (1852), blijkbaar om zijn in 1844 te Singapore overleden vriend te sparen, den Mal. tekst:

> «Hingga sampai-lah tinggal batoe itoe kapada zaman toewan BONHAM mĕndjadi Governor dalam tiga boewah nĕgĕri, ija-itoe Singapoera, Poelau Pinang dan Malaka; maka pada masa itoe toewan COLEMAN mĕndjadi [minder juist; hij was 't al sinds 1833, zie boven blz. 53] *engineer* di Singapoera, maka ija-lah tĕlah mĕmĕtjahkan batoe itoe; — sajang, maka pada sangka-koe pĕkĕrdjaän itoe sa-kali² tijada patoet, barangkali oleh sĕbab bĕbalnja dan bodohnja mĕmĕtjahkan itoe, oleh sĕbab ija tijada boleh mĕngĕtahoeï itoelah di-pĕtjahkannja; maka tijada ija bĕrfikir.... kata Malayu: «Ta-boleh di-baïki, djangan di-pĕtjahkan»". (transcriptie-SHELLABEAR, I, 1907, p. 168)

aldus gelieven te vertalen (l. c. p. 601):

> „During the time Mr. Bonham was governor of the three Settlements this stone was broken up by the Engineer. This is very much to be regretted, and was in my opinion highly improper; perhaps the gentleman did it from ignorance or stupidity, and now, from his conduct, we can never know the nature of this ancient writing. Did he not think that persons sufficiently clever might come and disclose the secret, so long concealed? I have heard that in England there are persons very clever in deciphering such inscriptions, with the aid of all manner of curious devices. Well may the Malays say «what you can't make don't break»."

Men kan nu begrijpen, wààrom Braddell den naam van dezen «gentleman», die wegens zijn «ignorance or stupidity» zoo ongezouten op zijn brood kreeg van den begaafden kwartbloed-Arabier Abdoellah, *wegmoffelde*. Maar men kent toch óók nog Schiller's «Die Kraniche des Ibikus»? Het is mij aangenaam, zoo'n Korinthische kraanvogel hier te zijn.

Te Calcutta vielen de 3 door LOW overgestuurde steenplaten met (Oudjav.) letterschrift gelukkig in de beste handen: in die van den tweeden secretaris der Asiatic Society of Bengal, den epigraaf J. W. LAIDLAY. Deze liet, *onmiddellijk* volgend op het opstel van LOW waarvan hierboven het slot — feitelijk een *post*

scriptum — werd teruggegeven, een eigen opstel volgen, getiteld «Note on the Inscriptions from Singapur and Province Wellesley, forwarded by the Hon. Col. BUTTERWORTH, C. B. and Col. J. LOW», vol van treffend-juiste opmerkingen en gelukkig met een *Plate III*, afbeeldende de 3 door LOW overgezonden brokstukken (schaal niet vermeld helaas); welke in **1884** aan Prof. KERN de gelukkige gelegenheid gaven om te constateeren: 1°. LAIDLAY had volkomen goed in 1848 gezien: *het was Kawi-schrift;* 2°. eenige regels, een 4-tal op de 3 brokstukken met samen ca. 17 regels, konden zelfs gelezen worden, maar zònder begripsverband te geven; 3°. tegen den indertijd door Begbie en Laidlay vermoeden ouderdom dezer inscriptie als ± 1230, bestond «geen bezwaar». [1].

Doch, zooals straks (blz. 51) al ter loops werd opgemerkt: het 4e en veel grootere fragment, dat wat Gouverneur BUTTERWORTH in begin 1848 rechtstreeks uit Singapore naar 't Museum te Calcutta had gezonden, is in dat jaar *onafgebeeld* gebleven, en à plus forte raison tot heden ten dage onontcijferd. Want ziehier de gewichtigste zinnen uit het mooie opstel van LAIDLAY: [2]

> «The great interest expressed by the late James Prinsep [† 22 April 1840 te Londen] and other antiquarians in the remarkable inscription at Singapur induced me [3], as mentioned in a former number of this Journal [hier wordt dus het *Februari*-nummer bedoeld, en daarin BUTTERWORTH's stukje over de «Inscription at Singapore» (J. A. S. B. XVII, 1848, *Part I*, p. 154—155), met inleidend woord van LAIDLAY-zelven], to apply to the present esteemed Governor of the Straits Settlements, the Hon. Col. Butterworth, C. B. to secure for the Society's Museum any fragments that might remain after the gothic exploit alluded to by Col. Low [in 't onmiddellijk voorafgaande stuk, *Part II*, p. 66; zie daareven]; a request he was pleased very

[1] Thans is deze studie van KERN „Over eenige oude Sanskrit-opschriften van 't Maleische Schiereiland" (Versl. en Meded. K. Ak., afd. Letterk., 3, I, 1884), herdrukt in zijn Verspr. Geschr. III (1915), p. 255—262. Zie er p. 261—262.

[2] In de *Juli*-afl. 1848; J. A. S. B., XVII, Part II (loopend over Juli—Dec.), p. 66—72. De belangrijkste zinnen heb ik gespatieerd. In de *Aug.*-afl. 1848, werd de verschijning van dit opstel door de Proceedings (l. c. p. 234) aldus genotuleerd: „A note on the Singapore Rock inscription, of which fragments had been forwarded by the Hon. Col. Butterworth, and Lieut.-Col. Low, by Mr. Laidlay."

[3] Hier is dus „me" = Laidlay. Verg. hiervóór blz. 50 noot.

kindly and promptly to comply with. Since then Col. Low has forwarded several other pieces, and though in possession of but a small portion of the original inscription, and that evidently not the most legible, I felt bound, in justice to the obliging donors, to bestow some labour in attempting to decypher at least its character » (aanhef; p. 66—67).

[Nu volgt eerst een volledige aanhaling van 't gevoelen van PRINSEP uit 1837, in J. A. S. B. VI, p. 680—681, die het schrift had aangezien voor «Páli». Dan gaat Laidlay voort:]

«The condition of the inscription was, indeed, far worse than I supposed, and seemed to preclude all hope of decyphering the characters. By a fortunate expedient however, and by very patient study, I have been able to make out sufficient to determine its language and probably date with tolerable certainty. The method I adopted, and which may be useful in similar cases to others, was to strew finely powdered charcoal (animal charcoal is better than vegetable, as being specifically heavier) over the surface of the stone, and sweep it gently to and fro with a feather so as to fill up all the depressions, the very slightest of which was thus rendered remarkably distinct by the powerful contrast of colour. By this means and by studying the characters in different lights, I have succeeded in decyphering so much of three of the fragments [er zijn dus méér dan 3 kleinsoort brokken te Calcutta!] as is depicted in plate III [óók gereproduceerd in den gezegden herdruk door Dr. Rost, 1886, dl. I, tegenover p. 228: maar ook weer *iets* verkleind, verg. hiervóór blz. 36 noot].

It will be seen from the plate that though many of the characters resemble the square Pali in form, and hence misled Prinsep to conclude that the inscription was in the Pali language, yet others, and these amongst the most distinct, bear no resemblance whatever to that type.... As the character could not be identified with that of any of the published Singalese inscriptions, I was induced to compare it with the alphabets of the Archipelago, and I find it to be identical with the *Kawi*, or ancient sacred and classical language of the Javanese, spec-

imens of which may be found in Wilhelm von Humboldt's *Ueber die Kawi Sprache* vol. 2 [1838], and in Sir S. Raffles's *History of Java* [1817 of 1844]. We have also in our museum [*hoort, hoort!* bedoeld wordt de steen van den berg Pěnanggoengan, met ERLANGGA's oorkonde van 959 en 963 Çaka in Sanskrit èn Oudjavaansch, maar beide in Kawi-karakters] a very fine inscription in that character, which has been taken by many for a peculiar form of Sanskrita.[1] With the alphabet of this language, as gathered from similar inscriptions, I can identify all, or nearly all, of the characters; but of course no clue to the purport of the inscription can be obtained without some knowledge of the language itself.

Fig. 1 seems to have been from the upper part of the inscription, and is entirely omitted in Prinsep's lithograph as *effaced* [een scherpe lijn van boven op deze fig. 1 duidt blijkbaar de afgrenzing van het bovenste stuk aan, dat in Prinsep's Plate XXXVII van 1837 *totaal weggelaten* was; hier las Prof. Kern in 1884 van regel 3: salāgalalasayanara]. Figs. 2 and 3 I cannot identify with any portion of Prinsep's plate, much on the right hand side of which seems to have been so distinct, that I make no doubt had that portion been available, we might have easily transcribed continuous sentences. [Hier las Kern op fig. 2, regel 2 en 3, resp.: ya-āmānavana en: kesarabharala; op fig. 3 r. 6: yadalama. Fig. 1, 2 en 3 vertoonen resp. 3½, 6 en 7 regels.][2]

The much larger fragment forwarded by Col. Butterworth, still remains to be decyphered; but I confess I feel little inclination for that barren labour until there appears some probability of the language being translated [*op dit 4e, véél grootere, brokstuk*, thans evenzeer nog in

[1] Dit is wel de *oudste* Museum-toespeling op dezen zgn. „Calcutta-steen"; niet opgenomen in Verbeek's Oudheden van Java, 1891, p. 225; noch in de 2e ed. in Rapporten Oudh. Dienst 1915 (1918), p. 251. Zie nog blz. 96, noot 1.

[2] Bij deze lezing van 4 brokstuk-regels uit de in totaal afgebeelde 16½, teekende Prof. KERN aan: „Verondersteld dat er in 't facsimile geen klinkerteekens en Anusvāra's verwaarloosd zijn, zie ik geen kans de lettergrepen zóó te scheiden dat er een onmiskenbaar Oud-javaansch woord te voorschijn komt. Ik durf echter geenszins beweren dat het stuk in eene andere taal opgesteld is." (p. 261-262).

de kelders van het Indian Museum te Calcutta [1], moet dus allereérst de aandacht van een Ned.-Indisch epigraaf zich concentreeren!]. Meanwhile we may conjecture with probability that the inscription is a record of some Javanese triumph at a period anterior to the conversion of the Malays to Muhammadanism, and . . . .» (l. c. p. 67—68).

[Nu gaat Laidlay aanhalen uit Begbie's boek van 1834 (zie hiervóór blz. 37—40); Laidlay verwerpt, evenals Begbie, Verhaal 9—10 der Sadjarah Malajoe, in verband met de Singapore-inscriptie; doch staat stil bij Verhaal 6, den worp van athleet Badang; Laidlay *zwijgt* echter over VERHAAL 1 (evenals Begbie), *zwijgt* dus over hetgeen waarop LOW 2 pp. daarvóór had «alluded» in het eigen J. A. S. B. waarvan Laidlay een der invloedrijkste mede-redacteuren was als 2e Secretaris der As. Soc. of Bengal; en welke toespeling dd. «1st July, 1847» te lezen stond in de 3e of *Sept.*-afl. van het *in 't vorig jaar* te Singapore in 6 nummers compleet gekomen Journal Indian Archip., vol. I, p. 89, *weggestopt* in een geologisch opstel. Dàt heet nog eens onvindbaar verstoppen. [2] Laidlay sluit dan aldus zijn betoog:]

„At all events we may be certain that the present inscription is not less, and cannot be much more, than 600 years old. Its preservation for so long a period may be ascribed in a great measure to its protection from the action of the weather by the tropical vegetation which concealed it, perhaps for centuries. «You remember», writes Dr. Montgomerie [d. i. de militaire

---

[1] *Thans* echter, sinds 1919 of 1920, bevinden zich alle fragmenten *in bruikleen* in 't Raffles Museum te Singapore. In het gedenkboek „One hundred years of Singapore" (London 1921) leest men toch, na een overzicht der lotgevallen van „The Singapore monolith" (p. 573—576): „During 1918 the Committee of Management of the Raffles Museum and Library moved in the matter of the return of the one or more fragments to Singapore as being a more fitting home for them; and the Calcutta Museum has kindly agreed to send such as there are to Singapore, on an extended loan." (I, p. 576). En zie er ook op p. 4 een *foto* van *hetzelfde* fragment van Low, dat als fig. 3 staat op Laidlay's Plate III van Juli 1848. (*Correctie-noot* van Maart 1921).

[2] Noch in de vrij uitvoerige Contents vooraan, noch in den zéér uitvoerigen General Index achteraan dit dl. I is iets van Low's alinea over de „ancient inscription" (zie den tekst hiervóór, blz. 49) te vinden. Dit dl. I verscheen in 6 afl., latere deelen in 12, elke maand één; afl. 1 van Vol. I was dus in *Juli 1847* verschenen (Buckley p. 467, zegt: June).

> dokter W. MONTGOMERIE, ingezetene van Singapore van *begin 1819—1843*, † te Barrackpore 1856, een man van groote algemeene belangstelling, zie Buckley, o. c. 1902, p. 401—402; en welke ook in ca. **1847** aan Laidlay het éérst het opblazen had medegedeeld van den Singapore-rotssteen,[1] nadat Montgomerie *in 1843* verplaatst was geworden naar Fort William te Calcutta], ‹the situation of it on the rocky point on the south side of the entrance of the Singapore Creek. That point was covered with forest trees and jungle in 1819, and the stone was brought to notice by some Bengal clashees [Hindī: chalāsī = matroos][2] who were employed by Captain Flint, R[oyal] N.[avy] (the first Master Attendant); the men on discovering the inscription were very much frightened, and could not be induced to go on with the clearing, which, if I recollect right, was completed by Chinese under the stimulus of high wages. What a pity 't is that those who authorized the destruction of the ancient relic [versta: de in Jan. 1843 afgetreden Gouverneur S. G. BONHAM!] were not prevented by some such wholesome superstition!›" (l. c. p. 70)

Hier, in dit slot over de Singapore-inscriptie — want vervolgens gaat Laidlay spreken over de inscripties uit Prov. Wellesley, door Low ook overgezonden, maar alleen in nateekening en klei-afprent — wordt dan tevens door den ouden Singapore-

[1] De anonieme, maar door den 2[en] Secretaris der As. Soc. of Bengal (LAIDLAY) gestelde inleiding tot het hiervóór (blz. 52—53) afgedrukte stukje van Gouverneur Butterworth, luidt toch in haar slot als volgt:

„On learning from Dr. Montgomerie that this rock [at the jetty of Singapore] had been blasted some years ago, I [= Laidlay] ventured to solicit the present Governor, the Hon. Col. Butterworth, C. B. to secure any legible fragments that might yet exist; and have since received his kind promise to forward such to the museum of the Society [of Bengal], where I trust the practised eyes of our antiquarians [waarvan Laidlay-zelf een der besten was] may yet decypher enough of the legend to determine its purport. Col. B. observes: —" [en nu volgt, wat staat op blz. 52—53]. (o. c. p. 154).

Met zijn aanhef „You remember" van hierboven, herinnert Dr. Montgomerie blijkbaar aan een *vroegere mededeeling* (hetzij schriftelijk, hetzij mondeling), door hem over de situatie van den beschreven steen gedaan; men moet er niet uit lezen, dat degeen welke die vroegere mededeeling ontving [= Laidlay te Calcutta] zelf de inscriptie *in situ* had gekend weleer.

[2] Zie YULE-BURNELL's Hobson-Jobson (1886 of 1903) i. v. „Classy, Clashy". Onze Jan Compagnie zei: Orang Klaasjes (zie Encycl. N.-I., 2e ed. III, 1919).

ingezetene, Dr. Montgomerie, de *ontdekking* van den beschreven steen in (vermoedelijk: Juni) 1819 onthuld, op het terrein van den éérsten Havenmeester van Singapore, Capt. W. FLINT;[1] ... die in 1811 getrouwd was met de *eigen oudste zuster* van RAFFLES, Mary Ann Raffles, in 1805 meegegaan met haar broer naar Pinang, daar getrouwd met een Mr. Thompson, weduwe geworden in 1809, en vervolgens in 1811 hertrouwd met Flint bovengenoemd. Wanneer nu Raffles te Singapore vertoefde in zijn kwaliteit van Gouverneur (6 Febr. 1819—9 Juni 1823), «he had used the upper floor of Captain Flint's house as an office» (Buckley 1902, p. 194); welk huis van Flint weer in de tweede helft van 1819 gebouwd was «at the end of the point [of Singapore River] near the present Master Attendant's Office» (ib. p. 53). M. a. w.: Raffles die het huis van zijn zwager Flint te Singapore als bureau gebruikte, zag dan uit de ramen daarvan als het ware néér op den beschreven steen, die hem zóózeer interesseerde; en waarvan een bezoek zoo vermakelijk door Abdoellah Moensji wordt verhaald, in gezelschap met Raffles en den Holsteinschen zendeling G. H. Thomsen, waarbij Raffles het schrift reeds als «Hindoe» aanzag, daarbij den invloed der Hindoe's op Java en den heelen Archipel releveerend.[2] Is het dan niet verbazing-

[1] Dr. Montgomerie schrijft de ontdekking dus toe aan Bengaalsche matrozen van den havenmeester Capt. FLINT; Begbie in zijn boek van 1834 (zie hiervóór blz. 38) spreekt van het opstellen van een vlaggepost in ca. 1829 op een — wellicht toch *andere* — „large rock", óók „at the mouth of the river" (welke laatste dan het rotsblok van het Badang-verhaal zou zijn geweest in de Sadj. Mél.) door Capt. JACKSON. Nu was Lieut. P. Jackson van vóór Nov. 1822— ná 1827 „executive engineer and surveyor" te Singapore (Buckley, p. 84, 166, 201); terwijl Flint toen in 1827 (dus ná het vertrek van Crawfurd als Resident) nog steeds was „Master Attendant and Postmaster" (ib. p. 201; het «Assistant Master Attendant» is een schrijffout, zie toch p. 202).

Voor de boven gegeven personalia over FLINT, zie D. Ch. Boulger's „The life of Sir Stamford Raffles" (1897 of 1899), p. 54 (en 21). Bij Buckley p. 64 blijkt, dat Flint pas op *24 April 1820* te Singapore aankwam; de daaraan voorafgegane aankomst uit Engeland door Straat Soenda te Batavia, en de hier gewisselde 3 curieuze brieven met den Gouv.-Secr. J. E. Brand, dd. 29 Maart, 6 en 8 April 1820, kan men vinden in de Memoir (1830), p. 441—443. De plek voor Flint's woning was echter door Raffles persoonlijk in *Juni 1819* uitgekozen te Singapore (zie Buckley, p. 55—56, juncto Memoir p. 379—402); en dit kan dus zeer wel *de juiste tijd zijn geweest der ontdekking van de inscriptie.* Zie ook de nu volgende noot, welke goed hiermee dan klopt.

[2] Naar de vertaling van brokstukken uit de Hikajat Abdoellah (gedrukt te Singapore, 1849) door Th. Braddell in Journ. Ind. Arch., VI (1852), p. 585—604, was ABDOELLAH, samen met „Padri T —" (versta: zendeling G. H. THOMSEN

wekkend, dat er in de verschillende brieven door Raffles uit Singapore geschreven aan Marsden en andere mannen van beteekenis, afgedrukt in de Memoir-uitgave van 1830, *niet ééne zinsnede* over die Singapore-inscriptie te vinden is? [1]

Haast even verbazingwekkend is, dat JOHN CRAWFURD, welke onmiddellijk in geestelijke beteekenis voor de kennis van onze Oost volgt na Raffles, hooger wel staande dan Marsden en Leyden, en die, als «Resident» te Singapore FARQUHAR opvolgend, *drie jaar lang* (9 Juni 1823—14 Aug. 1826) in de gelegenheid was geweest den ongerepten Singapore-steen waar te nemen, in zijn «Descriptive dictionary of the Indian islands and adjacent countries» (London **1856**) de volgende *afwijkende* doch tevens aanvullende beschrijving geeft van de *situatie*, i. v. «Singapore» [2]:

van hierboven) „in the fourth month of the establishment of Singapore" aldaar voor het eerst aangekomen, uit Malaka (p. 597), waar Abdoellah geboren, getogen, en getrouwd was; d. i. dus: *in Mei 1819*. Er was toen nog niet „a single house on the other side of the river" (ib.); d. i. dus op den N. oever der Singapore-rivier, de „Campong Glam side" (p. 600), die later en thans nog *Beach Road* kwam te heeten. Abdoellah vertelt dan éérst van het wegruimen van „the hill at the end of Singapore point" (ib.), d. w. z. het emplacement van Commercial Square (thans: *Raffles Place*) aan de Z. zijde der rivier; en gaat dan dadelijk door:

„At the end of the point [n.l. „Singapore point", aan dien Z. oever] there was another rock found among the brushwood, it was smooth, of square form, each side about a fathom in length [dus ca. *1.80 M. in 't vierkant*; terwijl Bland gaf: voorvlak ca. 3 × 3 M., inscriptie 2,10 × ca. 1,90 (nl. 1.50 + ca. ⅓), zie hiervóór blz. 36, en noot; de Mal tekst zegt: «ada kira-kira sa-dĕpa lebarnja, ampat pĕrsĕgi»], and all covered with a chiseled inscription, which no one could read, as it had been worn away by water, for how many thousands [!] of years God alone knows. As soon as it was discovered, people of all races crowded round it. The Hindoos said it was Hindoo writing but they could not read it. The Chinese said it was in Chinese character [!]. I went among others, accompanied by Mr. Raffles, and Mr. Thomsen [zóó terecht gespeld; later meestal foutief «Thomson», zelfs «Thompson»]. I thought, from the appearance of the raised parts of the letters, that the character was Arabic [!].... Ingenuity was exhausted in trying to decipher the inscription. The stone remained there, subject to the flow and ebb of the sea, till lately [versta dus: 1838, '39, of '40]. Mr. Raffles said that the inscription was Hindoo,.... But not a soul in Singapore could say what the inscription was." (p. 601). Is dit consult der 3 natiën van Vreemde Oosterlingen bij den steen niet verrukkelijk? — Onmiddellijk *volgt* dan het verhaal der vernieling (zie blz. 55 hiervóór).

[1] Of had Raffles dit onderwerp stil voor zich gehouden voor later publicatie in Europa, in zijn *(ongeboren)* boek „Notes on the Eastern Islands" (zie toch het na zijn dood gevonden memorandum in Memoir, 1830, p. 601)?

[2] De belangrijkste zinnen werden weer door mij gespatieerd. In dl. I (1886) der Miscellaneous Papers relating to Indo-China is dit belangrijke

«The account given by De Barros, and which he states to have been derived from the natives, makes the colony, which fled from Singapore and eventually established itself in Malacca, to have been Javanese, which is, in fact, virtually the same as the assertion of the Malays themselves, that it came from Palembang. The relics, very rude ones, discovered on the ancient site of Singapore, which is also that of the modern town, afford some corroboration of this opinion. The most remarkable of these is an inscription on a great mass of unhewn white [sic] sandstone. This nodule has been split in the centre, the two fragments lying opposite to each other, at about an angle of forty degrees, and at the base not above a couple of feet apart. The writing is on the two opposing faces of the rock, which itself seems to have been adopted for this purpose on the very spot where it lay, being still surrounded by several other masses of the same description. Nothing of the kind can be ruder. By time and the decomposition of the rock, most of the writing has been obliterated, although here and there a few letters are sufficiently district. These are, in form, rather round than angular, and, making allowance for the material and the rudeness of the execution, they bear the greatest resemblance to Kawi or the ancient writing of Java, the same which is found in most of the old monuments of that island. At all events, they bear no resemblance whatever to the Rejang of Sumatra, the character used by the majority of the people of Palembang, nor to the Korinchi, that in which the Malays most probably wrote before their adoption of the Arabic letters.

The other relics discovered are equally rude with the inscription. These were, the remains of an earthen wall, a fosse [dus de *parit Singapoera* uit Verhaal 10 der Sadjarah Mĕlajoe, zie hiervóór blz. 34], a sepulchre, and a supposed temple on the hill behind the town, on which now stands the government house [sedert

laatste, evenals Crawfurd's *allereerste* en analoge getuigenis over de Singapore-inscriptie (dd. 4 Febr. **1822**, zie ons *IIe Gedeelte*, sub II), geheel over het hoofd gezien. Dennys in zijn Descriptive dictionary of British Malaya (1894) herdrukte het bovenstaande uit 1856 i. v. Singapore (History) en vulde het aan.

> Mei 1859: Fort Canning]. Some old Chinese coins, such as formed the currency of all the civilised nations of the Archipelago, and still continue to do of some of them, were found among the ruins. The oldest of these bears the name of a Chinese emperor, who died in 967 of Christ, [1] which carries us back to some 200 years before the supposed foundation of Singapore in the year 1160." (l. c. p. 402).

Dit opmerkelijke samenvattende stukje van Crawfurd, in hoofdzaak blijkbaar samengesteld uit zijn oude aanteekeningen van omstreeks **1825** [2], wonderlijk defect omdat hij nog niet eens wist van de vernieling der inscriptie in ca. 1838, verblijdend volledig omdat hij óók spreekt over de *andere*, — thans, op één na, evenzeer spoorloos verdwenen [3] — overblijfselen in zijn Residentstijd van het antieke Singapore, verheldert misschien iets van de hiervóór afgedrukte opmerking van Laidlay, dat hij twee der vrij goed bewaarde brokstukken van Low (fig. 2—3 zijner Plate III) in 1848 *niet* kon terug vinden op het facsimile van Prinsep uit Aug. 1837. Misschien ook verheldert het eenigszins, hoe Dr. Bland in voorjaar 1837 kon spreken van een inscriptie «originally...

[1] DENNYS, zelf Sinoloog, voegde bij den herdruk van Crawfurd's art. uit 1856 in zijn Dict. van 1894 het volgende hier toe: „This, however, affords no evidence whatever, old Chinese coins of similar age being frequently found in the strings of cash current at the present day in China." (p. 348).

[2] Precies: van **4 Febr. 1822.** Zie toch ons *IIe Gedeelte*, sub II.

[3] Die éène uitzondering is de zgn. *kramat Iskandar Sjah* (Shrine of Iskander Shah), op de Noordhelling van Fort Canning Hill bij het Old Cemetery aldaar met zijn „stucco-covered tomb"; zie de nadere beschrijving in Reith's Handbook to Singapore, 2e ed. 1907, p. 65—66: „The shrine is believed to be the resting-place of the Sultan Iskander, one of the heroes of the *Sejârat Malayu*, on what authority it is hard to say." Op mij maakte dd. 3 Juni 1909 dit koepel-vormig graf *(koebah)* een dergelijken 17-eeuwschen indruk als later de graven van 3 Sultans van Bima, of die van de Vorsten van Goa bij Makasar. Alle inscriptie ontbreekt; op Vrijdag- en Zondag-avond wordt dit graf door veel inlanders bezocht. Het werd in 1819 op dezen heuvel van ca. 45 M. hoogte, welke toenmaals heette *Boekit Larangan*, „Verbods-heuvel", ontdekt. Dat er indertijd vóór den bouw van Fort Canning (1859), méér Mal. Vorsten(?)-graven daar op den heuvel waren, schijnt te volgen uit deze zinsnede van Raffles in zijn brief dd. Singapore 23 Jan. 1823 aan de Hertogin van Somerset: „However, ..., I preferred ascending the hill of Singapore, where, if my bones must remain in the East, they would have the honour of mixing with the ashes of the Malayan kings" (Memoir, 1830, p. 535). Zie ook Buckley (1902), i. v. Bukit Larangan, Cemetery, en Fort Canning. Het Eng. Old Cemetery werd gebruikt van 1822—1867 (zie Reith, o. c. p. 60).

of about fifty lines», Prinsep een facsimile kon geven van 40 regels, zonder iets van de «about 12 lines» daarboven, terwijl Laidlay dan toch een brok der éérste 4 regels gaf in fig. 1 (zie blz. 58). Doch hoe er harmonie kan worden gebracht tusschen de 3 *beschrijvingen* van den beschreven steen, die van Crawfurd uit ca. 1825 (gedrukt in 1856), die van Dr. Bland (gedrukt in Aug. 1837 door Prinsep) [1],

[1] De letterlijke woorden van BLAND (hiervóór, blz. 36, reeds in hoofdzaak weergegeven) zijn, met spatieering van het ten deze belangrijkste:

„On a tongue of land forming the termination of the right bank of the river at *Singapore*, now [= in *voorjaar 1837*; zie toch hieronder, en blz. 37 hiervóór] called Artillery Point [een naam, *nog niet* voorkomend in Begbie's boek van 1834, waarover 3 jaar werd gewerkt; zie er de Introduction p. VIII, en tekst p. 351], stands a stone or rock of coarse red sandstone, about ten feet high, from two to five feet thick, and about nine or ten feet in length, somewhat wedge-shaped, with weather-worn cells. The face sloping to the south east [d. i. dus: van de monding der rivier, naar zee toe] at an angle of 76° has been smoothed down in the form of an irregular square, presenting a space of about thirty-two square feet [dus: 32 × 0,0929 M² = 2,97 M²; Prinsep's fac-simile geeft: 2,10 × 1,50 M. = 3,15 M², maar *zonder* het bovenstuk van 10 à 12 regels], having a raised edge all around [dus: de opstaande rand was toen rondom *intact*, zou men zeggen; dit schijnt sterk te pleiten *tegen* Crawfurd's later gedrukte beschrijving].

On this surface an inscription has originally been cut of about fifty lines, but the characters are so obliterated by the weather, that the greater part of them are illegible. Still, there are many left which are plain enough, more particularly those at the lower right-hand corner [dus: den kant die het dichtst bij het water was], where the raised edge of the stone has in some measure protected them." (Journ. As. Soc. Bengal, VI, 1837, p. 681).

Dan vertelt hij, hoe hij „with the assistance of a clever native writer" — vrage: ABDOELLAH MOENSJI? — van letter voor letter afdruksels maakte met „well made and soft dough"; en dan: „when the impression of one character was taken and copied, the letter itself in the stone was painted exactly over with white lead [= loodwit], as far as the eye could make it out, when the character was copied a second time, and if the two agreed, it was considered as nearly correct as possible, and although this was done to all the characters, it was more particularly attended to in the more obscure ones, for the letters marked in the facsimile with more strength, could readily be copied by the eye. [Ook hierin blijkt weder *niets* van een in tweeën gebroken inscriptie.]

„There is another thing worthy of being noticed, which is, that after a few days' work, we discovered that when the sun was descending in the west [bij een stand van 76° helling naar het Z. O. dus om 2 à 3 uur 's middags], a palpable shadow was thrown into the letter [d. i. dus slagschaduw van boven naar beneden in de ingegrifte letters], from which great assistance was derived. No doubtful letter has been admitted in the facsimile sent for your [= PRINSEP's] supervision, and it may be fairly doubted whether you will ever get a better or more honest copy." (l. c. p. 681—682). —

De ontvangst van dit facsimile te Calcutta werd in de Proceedings van

en die van Begbie (in zijn boek van 1834, [1] het minste zeggend), blijft een raadsel. Want Crawfurd spreekt *duidelijk* van een in 't midden gespleten rotsblok, daarop in «two fragments» onder een hoek van ca. 40° — kennelijk aan de onderzijde, van binnenuit, geschat — inéén (*niet:* uiteen) gevallen, en met schrift «on the two opposing faces of the rock.» En ook nadat het mij lukte de oorspronkelijke éérste aanteekeningen van Crawfurd over deze inscriptie dd. **4 Febr. 1822** terug te vinden (zie hierna ons *Tweede Gedeelte*, sub II), bleef die scherpe tegenspraak bestaan.

Met dit raadsel sluit de droeve verniel-geschiedenis van dit kostbare historisch monument. Er is nog slechts een zwakke hoop, dat uit de een of andere Engelsche reisbeschrijving van vóór 1840 eenige zinnen zullen worden opgediept, die beslissen kunnen wie het best en zuiverst heeft beschreven: CRAWFURD, of BLAND. Naar ik stellig vermoed: de laatste.

Toch is allerminst uitgesloten, dat het raadsel der Singapore-inscriptie alsnog wordt benaderd, zelfs ten deele onthuld. De sleutel tot het geheim ligt nog steeds te Calcutta, in de kelders van het tegenwoordige Indian Museum [2]: het 4e, *groote*, fragment,

---

Aug. 1837 aldus genotuleerd: „Dr. BLAND of H. M. S. Wolf presented a facsimile of the ancient inscription on the point of the jetty [= havenhoofd; Fransch jetée] at *Singapur*. (Printed in the present number.)" (l.c. p. 709).

Daar de Wolf op *29 Mei 1837* van Singapore naar Calcutta vertrok met gevangen genomen Mal. zeeroovers (Buckley, 1902, p. 277), is het facsimile daarmede zeker wel medegegaan. We mogen dan *Juni 1837* aannemen als uiterste termijn (tot heden te vinden), dat de Singapore-inscriptie gewis *ongedeerd in loco* lag; Gouverneur Bonham was in Maart 1837 als zoodanig geïnstalleerd (Buckley, p. 314). Dat PRINSEP zelf de litho maakte naar Bland's facsimile, was niets ongewoons; ook tal van andere inscripties lithografeerde hij voor het Journal.

Wie echter Luitnt. C. MACKENZIE was, die op verzoek van Prinsep getracht had een facsimile te maken vóór Bland, is me niet gelukt uit te vinden. In zijn inleidend woord tot Bland's notitie vermeldt Prinsep dit aldus: „the last friend, Lieutenant C. MACKENZIE, who kindly undertook the commission [scil.: of copying], gave it up in despair at its very decayed state." (l. c. p. 680).

[1] De beschrijving door Begbie luidt: „The principal curiosity of Singapore is a large stone at the point of the river, the one face of which has been sloped and smoothed [dus conform BLAND; en *contra* Crawfurd], and upon which several lines of engraven characters are still visible. The rock being, however, of a schistose and porous nature, the inscription is illegible. It is said that Sir Stamford Raffles endeavoured, by the application of powerful acids, to bring out the characters with the view of decyphering them, but the result was unsuccessful." (o. c. p. 355).

[2] *Thans* (1921) dus in 't Raffles Museum, Singapore. Zie blz. 59, noot 1.

in 1848 rechtstreeks door Gouv. Butterworth er heen gestuurd, met een blijkbaar tamelijk welbewaarde legende, werd door Laidlay ter zijde gelaten omdat hij niet wist in welke taal zij was. Dit groote brokstuk «still remains to be decyphered», zie hiervóór blz. 58! Toen Dr. KROM in 1910 Calcutta en het Museum bezocht, hoorde hij op zijn navraag zeggen dat er in de kelders nog fragmenten lagen van een inscriptie uit Singapore; gelegenheid om ze daar te bezichtigen, was toen echter niet aanwezig.

Maar naar aanleiding van mijn betoog, hiervóór blz. 34—35, dat Verhaal 10 der Sadjarah Malajoe m. i. *duidelijk* spreekt over een triomftocht tijdens Vorst Hajam Woeroek uit Madjapahit naar Singapore, die dan in **ca. 1360** A. D. moet hebben plaats gehad, en mijn vraag op blz. 39, of dan niet de Oudjavaansche Singapore-inscriptie «uit ca. 1360 A. D.» zoude zijn, heeft de heer Krom mij veroorloofd, nadat hij de afbeelding der 3 fragmenten van Low op Laidlay's Plaat III uit 1848 nog eens nauwkeurig bekeken had, het volgende hier mede te deelen:

«Naar aanleiding van het «ca. 1360 A. D.?» bij de Singapore-inscriptie, diene, dat ik schrift-eigenaardigheden van de gepubliceerde fragmenten van dien steen in het bijzonder terugvond *op Majapahitsche oorkonden*. Dat klopt dus prachtig. Ik voor mij zou, uitsluitend op het schrifttype afgaande, den steen echter wat vroeger dateeren dan 1360.»

Er moet nu getracht worden, tastenderwijs en aarzelend en *gehéél voorloopig*, de gegevens die tegenwoordig ten dienste staan samen te vatten omtrent de *mogelijke* geschiedenis in den loop der eeuwen van Singapore, en daarmede tevens omtrent de stichting van Malaka.

Voor alle duidelijkheid zal ik de vragen die daarbij oprijzen, splitsen in 4 historisch scherp-onderscheiden tijdvakken: tot ca. 900 A. D. (bloeitijd van Midden-Java); ca. 900—1200 (opbloei van een politiek-overmachtig Oost-Java); 1225—1292 (Toemapĕl's bloeitijd); 1300—1400 (Madjapahit's bloeitijd).

De daaraan verbonden vragen gelden voor de eerste twee perioden alléén Singapore.

A. *Kan Singapore vóór 900 A. D. hebben bestaan?*

Niet onmogelijk wèl. Onder welken naam dan, aannemelijkerwijs? Onder dien van Hasin = «Zilt»-stad, tevens «Zee»-stad,

de stad van het Zilte nat (verg. V. d. Tuuk' Kawi-Wdb. I, 1897, p. 204—205), en dan zelfs onder dien van Māhasin of Mahasin = «Groot-Hasiŋ»; [1] alsdan reeds in ca. **690** gedocumenteerd in I-tsing's Mo-ho-hsin (Beal spelde Mo-ho-sin), en aanduidend een toenmaals overmachtigen staat aan de Zuidpunt van het Maleische schiereiland; contemporair in dat geval met P'o-lu-shi = Baroes, Mo-lo-yu = Djambi, Shih-li-fo-shih = Çrībhodja (Beal) = Çrī Widjaja (Coedès) = Palembang, en Ho-ling = Kaling(ga) = Midden-Java. Verg. hierbij Takakusu's editie van I-tsing, 1896, p. XXXIX—XLVIII; en blz. 9 noot hiervóór.

Mocht deze conjectuur in later jaren juist blijken, dan zou de geschiedenis van dit Hasin — waarvan we den *authentieken naam* straks zullen ontmoeten sub **B**, in **956** Çaka — zeker niet ongedeerd zijn gebleven in de periode der inscriptie van Kota Kapoer uit 608 Çaka = 686 A. D., I-tsing's eigen tijd; waarvan nu, dank zij Dr. Coedès, Dr. Krom e. a., als straal in een duisteren nacht, aan het licht begint te komen: dat toenmaals de politieke expansie van Palembang niet alleen op en om en bij Sumatra overmachtig werd, maar *zelfs* — gesteund door eufemistische woorden in de Tjanggal-inscriptie (Kĕdoe) van 654 Çaka — geducht zich tijdelijk liet gevoelen *op Midden-Java.*

Voorloopig zouden we dan zelfs zóó kunnen onderstellen: in 608 Çaka doet Palembang een welgelukten scheepstocht tegen Vorst SANNA («den Vertwijfelende») in Midden-Java, opvolger van Vorstin-Regentes SIMA (ca. 674—685 A. D.), en sticht ter herinnering aan die overwinning in 686 A. D. op de (waarschijnlijk met Midden-Java *politiek verbonden)* Westkust van het tegenover Palembang dreigend gelegen groote eiland Bangka den waarschuwings-steen van Kota Kapoer (als een soort *Cave Palembang!);* [2] maar eenigen tijd daarna, zeg in ca. 700 A. D., weet die Vorst SANNA (ca. 685—725), alias SANNĀHA, terug te slaan, vernedert Palembang, brengt *gevangen Maleiers* mee naar huis, en wijst dezen woonplaatsen aan in Noord-Kĕdoe en in den

[1] V. d. Tuuk, IV (1912), p. 481a geeft i. v. ma V: „verkorting van mahâ en soms mâ gespeld", en verg. er ma II (mapatih, mahasti). In Tamil is mā de gewone samentrekking van Skr. mahā (Coedès, p. 10).

[2] In zijn pasverschenen studie «De inscriptie van Karang Brahi» (Tijdschr. Bat. Gen. LIX, 1921, p. 426—431), welke een repliek bleek van die van Kota Kapoer *zonder* het slot en 't jaartal, lost Dr. Krom het bhūmi Jāwa te Kota K. aldus op: „Bhūmi Jāwa is dan het gebied, waar de steen staat, dat wil dus zeggen Bangka" (p. 430). Een gedenksteen alléén dus van den Bangka-tocht.

omtrek van den Diëng; waardoor de zéér vele oud-Maleische woorden in de daargevonden inscripties (vooral Gandasoeli van 769 Çaka, en de ongedateerde — *oudere?* — vandaar; A. LAFEBER) hun aanwezigheid op die Oudjav. oorkonden verklaard zouden vinden. Kunnen zelfs deze «Vorsten-slaven» *(kulun haji;* Diëng-inscriptie van 731 Çaka) niet vooral koeli's zijn geweest bij den bouw der Diëng-tempels? Zie mijn «Oudheidkundige Opmerkingen», in deze Bijdragen, dl. 74 (1918), p. 141—142, en 147.[1]

Doch is dit bovenstaande voor de periode ca. 650—800 A. D. nog alles min of meer conjectuur, in de 9e eeuw komt er daging van licht door den oudsten Arab. schrijver, IBN CHORDADHBEH, die in circa **846** ons den naam Schalāhiṭ = Mal. *Sĕlat* = òf Singapore òf Bintan òf Karimoen onthult. Hiervoor mag ik herinneren aan wat ik vroeger schreef i. v. «Tochten (Oudste ontdekkings-) tot 1497» in Encycl. v. N. I. IV (1905), p. 370a: „Ook noemt Ibn. Chord. nog «(l'île) .... de Schalâhit» nà «(l'île) de Kilah», d. i. het *Sĕlat*-eiland of Zuid-Malaka nà *Kĕdah* of Noord-Malaka." Verg. sindsdien ook Ferrand's Relations de Voyages, I (1913), p. 27, noot 4, die dit «Ṣalāhiṭ» echter gelijkstelt met «le détroit de Malaka»; m. i. minder juist. De conservatieve Chineezen noemen nog steeds de *kota* Singapore: Si-lat; evenals ze de *kota* Batavia altijd nog noemen: Ka-la-pa.[2]

Alleen het eiland Bintan (of Riouw), dat steeds een schuilhoek is geweest voor verdreven Maleiers van Zuid-Malaka, aan den O. ingang tot de Sĕlat, en dat in de nationale overleveringen der Sadj. Mĕl. een zoo veelzeggende rol speelt, kan, *naast* het eiland van Singapoera, in aanmerking komen voor de gelijkstelling met dit Arab. Schalāhiṭ = *Sĕlat*; èn voorts het eiland Groot-Karimoen, waarvan wij een kostbaar document bezitten, helaas *ongedateerd*, slechts door Dr. Brandes naar de foto en papierafdrukken benaderd als «uit de negende, misschien de tiende eeuw van onze jaartelling» (Notulen Bat. Gen. 1887, p. 152); immers bij den W.-ingang van die Sĕlat, n. l. aan de Noordpunt van Groot-Karimoen (of misschien aan den Z.-W.-kant van Klein-Karimoen?). Hier toch heeft een vroom Indisch Mahājānist in, laat ons zeggen **900** A. D., het bevaren van de *Sĕlat* met een rotsinscriptie in Sanskrit van ca. 0.3 bij 0.6 M. gedocumenteerd, daarbij zelfs als beeld voor den Boeddha zich

[1] En zie vooral *thans* Poerbatjaraka in T. B. G. LIX (1921), p. 416—417!
[2] Zie Groeneveldt, Notes (1876), p. 115, noot 1; of 2e dr. (1887), p. 285 noot 2.

bedienend van een wetenschappelijk-nautischen term (golayantra = Lat. *armillarium*; een ouderwetsch soort van astrolabium).[1]

Zou dan misschien zelfs niet met Karimoen te vereenzelvigen zijn dat raadselachtige «détroit que les barbares nomment Tche» uit ca. **800** A. D., door GROENEVELDT in 1896 kort (T'oung Pao, VII, p. 119—120), door PELLIOT in 1904 uitvoerig behandeld?[2]

---

[1] Zie voorts Brandes, l. c. p. 148—152 (over de ontdekking op Zat. 6 Aug. 1887, zie pag. 125—126), en de hertoetsing van Brandes' vertaling door Prof. Kern in Notulen B. G. 1888, p. 155 (thans herdrukt in diens Verspr. Geschr. VII, 1917, p. 141—142); voor den uitleg van een golayantra verwees Brandes naar Colebrooke's Miscell. Essays (1837), II, p. 345—351. Dr. Krom (naar pers. meded.) acht de inscriptie echter *ouder* dan Dr. Brandes schatte.

De precieze plek der inscriptie is tot heden *niet* bekend, en, na de ontdekking in 1887 door drie Engelschen uit Singapore, door geen ernstig onderzoek in loco van Ned. zijde gevolgd! Behalve de literatuur over deze oudheid te „Pasir Pandjang" bij Krom, Voorloopige lijst van oudheden in de Buitenbezittingen (Oudheidk. Verslag 1914, p. 189), kan nog gevoegd: Graafland in Bijdr. Kon. Inst. 5, III (1888), p. 536 noot 2; Zeemansgids O. I. Arch., II (1900), p. 203; Zeekaart n°. 45, Dec. 1902; en Zeemansgids, 2[e] dr., II (1905), p. 199.

Doch ziehier juist de controverse omtrent de plek. Controleur A. F. P. GRAAFLAND in zijn mooie studie t. a. p. (met kaart) zegt: „In de Sělat Kărimon anak ligt op 't eiland Kărimon [= bij hem steeds: Groot-Karimoen; Klein-Karimoen noemt hij Kărimon Anak, zie b.v. p. 532, en zijn kaart] een groote steen met inscriptie, blijkbaar afkomstig uit den Hindoetijd"; maar de Zeemansgids in beide drukken spreekt van de „Batoe Bersoerat, bij kamp. Padas". Noch Graafland's kaart echter, noch de eigen Zeekaart van 1902 kaarteert een kampoeng „Padas"; alleen zet de Zeekaart een „B[t] Bersoerat" aan de N. W. helling van den G. Bětina (1350 voet = 405 M.), vlak aan zee, ten N. O. van een kampoeng „Teloea Timbal" (= Sěmemal bij Graafland??). Maar Graafland zegt duidelijk dat de steen zich bevindt in de „zeer goede bevaarbare" (p. 532) zeestraat *tusschen* Groot- en Klein-Karimoen; bovendien bevat dl. II van den Zeemansgids in zijn 3e druk (1913) en 4e druk (1916) *niets meer* over een „Batoe Bersoerat". Ra, ra?

[2] N.l. in zijn „Itinéraire par voie de mer" uit 785—805 van Kia Tan (730—805 A. D.), in zijn „Deux itinéraires etc.", Bull. Éc. fr. d' Extr.-Or. IV (1904), p. 372—373; voor den tijd, zie p. 131—132; dit, en ook Kia Tan's vastelands-itinerarium (l. c. p. 364—372), is, in waarschijnlijk iets verkorten vorm, opgenomen en daardoor gered in dezelfde *Nieuwe Annales* der T'ang- of Thang-dynastie (618—906 A. D.), die ons óók zulke zeldzame gegevens hebben bewaard over Java (Groeneveldt, 1876, p. 13—15; of 1887, p. 138—140).

Dit zee-itinerarium zegt, dat men per schip uit Canton, ná voorbij Pen-t'o-lang (= Phanrang, Zuid-Cochinchina, 11¼° N. B.; Skr. Pāṇḍuraṅga, Finot; zie l. c. p. 216) en den berg Kiun-t'ou-nong (= 't eiland Condore, Pelliot; met zijn hoogen top van 1954 Eng. voet, dus 595 M.; l. c. p. 217—219) te zijn gezeild: „Puis, après cinq jours de route, on arrive à un détroit que les barbares nomment Tche. Du nord au sud il a cent *li* [1 *li* = toen ca. 0.4 K.M.]. Sur la côte septentrionale, c'est le royaume de Lo-yue [wel = *Ligor*; Gerini, 1909]; sur la côte méridionale, c'est le royaume de Fo-che [= *Palembang*,

En als dan waar is, dat (zie hiervóór blz. 18, noot 1) het tegenwoordig Mal. *sĕlatan* = Zuid, een jongere term zou dienen te zijn in het oudere Maleisch, dan mag nu nader gezegd: dat deze afgeleide windstreek-aanduiding zeker reeds in de 9ᵉ eeuw A. D. *kan* hebben bestaan. Maar wat was dan de *oudere* Mal. term? Nogmaals: was het niet in oud-Malajoe = Djambi, dus zeg in de 7ᵉ eeuw, het Mal. *kidal* = (thans alleen) «linksch»? Immers in 't Kawi en Jav. behalve als *kiḍal*, *kidal*, *kedel* = «linksch», óók als *kidoel* = Zuid bestaande (verg. V. d. Tuuk, II, 1899, p. 144—145; en daar ook: *ngidal* = «Zuidwaarts gaan»; dùs ook de in ca. 1250 A. D. gestichte Tjaṇḍi Kiḍal in Pasoeroean, *niet* = de «linker-tempel», maar de *Zuider*-tempel, n.l. Z. van Singasari).

Hoe prachtig klopt ook zoo'n oud-Malajoe'sch *kidal* = èn «links» èn «Zuid», met het gewis óók oud-Malajoe'sch (en *later* dan weer door de Javanen overgenomen) *koelon* = èn «naar bovenlands, bovenstrooms» (*ka-oeloe-an*), èn West! Want in oud-Malajoe = Djambi (+ Palembang) liepen en loopen de rivieren van West naar Oost; op Java's (Noord-)kust daarentegen, als voorheen, van Zuid naar Noord. M. a. w.: een oud-Maleisch *koelon* en *kidal* = resp. W. en Z., is volkomen in orde; een Oudj. *koelwan* en *kiḍal*, *kidal*, *kidoel*, Jongjav. *koelon* en *kidoel* = resp. W. en Z., is schijnbaar dwaasheid (immers 90° verdraaid; waar het Z. en O. diende te beteekenen); alleen logisch en historisch te verklaren als termen, die werden *overgenomen* van oud-Zuidsumatranen. Helaas helpt ons de groote ongedateerde, haast heelemaal oud-Maleische inscriptie op het rotsblok te Gandasoeli, die de 4 windstreken geeft, ten deze geen steek verder; want die heeft voor O. Z. W. N. het Sanskrit «pūrwwadakṣiṇa paccima uttara» (Oudj. Oorkonden, ed. Brandes-

---

Çrī Widjaja, San-fo-tsi]. A l'est du royaume de Fo-che, en allant par eau pendant quatre ou cinq jours, on arrive au royaume de Ho-ling [= Ka-ling, Kalingga, *Midden-Java*]; c'est la plus grande des îles du sud. Puis, vers l'ouest, sortant du détroit [nl. Tche; of Chih, naar Groeneveldt's transcriptie, 1896, p. 119, en ook Gerini, 1909, p. 776, 814], après trois jours on arrive au royaume de Ko-ko-seng-tche [=??], qui se trouve sur une île séparée à l'angle nord-ouest du Fo-che [dus ergens op Midden-Sumatra]. Les hommes de ce royaume sont pillards et cruels; les navigateurs les craignent [is seng-tche soms Mal. djanggi, Oudjav. djĕnggi, «neger»?]. Sur la côte septentrionale, c'est le royaume de Ko-lo [= *Kĕdah*]" (Tekst l. c. p. 372—373).

De vaartijden zijn in dit stuk te klein; maar de koers door de straten Singapore en Malaka is *juist!* Zie Pelliot opnieuw over dit document in T'oung Pao XIII (1912), p. 451—455, bij zijn bespreking van Chau Ju-kua.

Krom, 1913, p. 237, regel 9); waarin immers Skr. dakṣiṇa = èn «rechts» en «Zuid» is, òmdat de diep-religieuze en vastelandsche Hindoes zich vóór alles «oriënteeren» naar de rijzende zon, en hun «rechts-omdraaien» een sacraal-Indische beweging is. Anders dus dan de zeevarende en rivieren-opvarende Maleiers, die *linksom* draaiden, zooals nu nog de Javanen met hun vingers; voor wie de Zee (*laoet*) N. lag; het Bovenland en de Riviersprengen (*oeloe, hoeloe*; *hoeloe ajĕr*), dan wel de oorsprong van den sterksten Moesson-wind (*barat*), W.; het Linkerhandsche (*kidal, kidoel*) derhalve ook Z., of later, van Singapore uit gerekend, «zeestraat-waarts» (*sĕlatan*). Vrage alleen: hoe is het Mal.-Jav. *timoer* = O. te verklaren? En hoe het Mal. *tĕnggara, toenggara* = Z. O.? [1]

Ten slotte komen in deze periode ook de Kalang's op Java in het spel, minstens sedert 785 Çaka, en vooral vanaf 800 Çaka, in Mataram en Kĕdoe. Dat zij krijgsgevangenen kunnen geweest zijn uit de Noorderhelft van het schiereiland Malaka, en het daarbij aansluitende rijk Pegoe (Neder-Birma) van weleer, heb ik nader aangetoond i. v. «Pegon», Encycl. v. N.-I., 2[en] druk, III (1919).

Oók dit postuleert zeemacht, zee-contact, en dùs zee-gevechten, van Midden-Java vóór 900 A. D. met èn Kĕdah = Noord-Malaka, èn met Hasin = Sĕlat = Zuid-Malaka, oftewel oud-Singapore; *evengoed* als met Çrī Widjaja = Palembang, en Malājoe = Djambi.

B. *Singapore-Hasin tusschen ca. 900 en 1200 A. D.*

In dezen tijd beginnen de nevelen op te trekken. We krijgen houvast èn aan de Annalen der 2e Chin. Soeng-dynastie (960—

[1] Dr. Adriani verstrekte mij dd. 11 Juli '19 hierover de volgende opmerkingen: «Omtrent het Mal. *timoer* moet ik je zeggen, dat het woord op zich zelf voor mij duister is. In het Sangireesch en in het Tagalog beteekent het „Zuid", in het Magindano-sch Zuid-Oost, in 't Bisaja-sch weer: Oost. Het Sangireesch *timochĕ* heeft tot Sasahara-term (zee-taal, geheime taal) bo|a, „grijs, grauw". Indien dit woord gelijkwaardig is met *timochĕ* en niet alleen een vervang-term dan zou het de zee kunnen aanduiden en daarmee zou ook *timochĕ, timoer, timog* enz. (Brandes' Dissertatie [1884] blz. 45) verklaard zijn. Denk maar aan Jav. *lor*, „zee" (uit laoeḍ); *koelon*, „West", uit *ki-oeloe-an*, „naar 't Bovenland", Mal. *daja*, dat oorspronkelijk ook „binnenland" beteekent (Makass. *raja*, Boeg. *radja*). Ook in 't Minahassisch is *timoe* „Zuid, Zuidenwind"; in 't Boeg. is het weer „Oost" en „Oostenwind", d. i. „zeewind". Het Makassaarsch heeft *timoro'*, „Oostenwind, zeewind", en *timboro'*, „Zuid", te Bantaeng weer „Oost" .... *Toenggara of tĕnggara*, „Zuid-Oost", is mij duister. De Sangireezen, die 16 benamingen van windstreken hebben, kennen 't niet.»

1279 A. D.), èn aan de oorkonden in steen of koper der Oost-Jav. Vorsten, voor alvan ERLANGGA (geboren 913 Çaka = 991 A. D.; regeert, al vechtende, 1019— na of in 1042).

Allereerst een vraag, die reeds eventjes hiervóór op blz. 43 werd gesuggereerd: van wàár deze zonderlinge Vorstennaam, de «Water-slurper»? Was hij soms ostentatief medelid van een Oudjavaansch matigheids-genootschap? — Zijn in 941 Çaka aangenomen Koningsnaam, waarin dat ongewone, zuiver-Indonesische, doch met Sanskrit-genitief geconstrueerde «Air-langga» of «Erlangga» zoo met opzet gekozen werd, en dan ook in den mond der nazaten uitsluitend bleef leven, was natuurlijk *zuiver-symbolisch*; heenwijzend naar iets, dat zijn tijdgenooten maar al te goed begrepen. Kan ER-LANGGA zijn kronings-titel in 1019 A. D. zóó gekozen hebben, omdat hij toen de andere, vijandelijke, «wateren» (= *water-beheerschers*) had «opgeslorpt»; ook al moest hij met name tegen Woerawari weer vechten in 954 Çaka = 1032 A. D.? [1]

In deze periode bestaat H a s i n als een aan Java vijandelijk en bijna gewis *Maleisch* land. Want een verloren gegane Oostjavaansche oorkonde op koper, in den Madjapahit-tijd gecopieerd op steen, in 1832 uit «de ruïnen van Modjopahit» overgebracht naar den Residentstuin te Soerabaja [2], en in ca. 1876 naar het 't Museum te Batavia (D. 16), uit 956 Çaka = **1034** A. D. — d. i. dus 4 jaar *na* de groote Tanjore-inscriptie, met de verheerlijking der scheeps- en zegetochten van den Tamil-Vorst Rājendracola I naar Kĕdah, Palembang enz. —, memoreert «de overwinning van *Airlangga* op een vorst van *Hasin* . . . Dat *Hasin* doet denken aan de Maleijers, die in een *pijagĕm* van *Bantam* (z. Brieven over het Lampongsch [Tijdschr. Bat. Gen. XIX, 1870, p. 393]) *wong asin* (ziltelieden, *zeelieden?*) genoemd worden»; aldus V. d. Tuuk reeds in Notulen Bat. Gen. 1876, p. 27. [3] Met een niet-verklaard, opmerkelijk verschil, schreef Brandes in 1887 (Groeneveldt's Catalogus Archeol. verzam. Batavia, p. 378), dat deze oorkonde

[1] Blijkens r. 23—25 der Calcutta-inscriptie van 963 Ç.; Kern, 1917, p. 105, 109.

[2] Zie toch Netscher in T. B. G. II (1854), p. IX—X; en verg. den Inventaris der Hindoe-oudheden, II, in Rapp. Oudh. Dienst 1915 (1918), p. 164.

[3] De letterlijke woorden uit 1870 in het T. B. G. waarnaar Van der Tuuk in 1876 verwees, luiden (dd. Tarabanggi 18 April 1869):

„Ik vind in een pijagĕm van Bantĕn steeds *wong ĕntjik*, en vind dit opmerkelijk, daar het weder bewijst, dat *wong Malajoe* een scheldnaam was. Vreemde zeevarende natiën worden in denzelfden pijagĕm *wong masin* genoemd. Ik dacht eerst aan 't Mal. *asing*, maar meermalen vind ik het, en steeds is het met een *s* gespeld; vandaar dat ik het nu bepaald van *asin* afleid."

gegeven was aan lieden van de desa Baroe, omdat deze «hem trouw zijn gebleven op een hachelijk oogenblik gedurende den oorlog met den vorst van Mahasin», waarbij Brandes *verwijst* naar V. d. Tuuk in de Notulen van 1876. Oók Brandes' eigen transscriptie van deze oorkonde (Oudjav. Oorkonden, ed. Brandes—Krom, 1913, p. 129) heeft intusschen tot *tweemaal* toe: Hasin, géén «Mahasin» (regel 5—6: musuḥnira ikana i hasin; r. 7: ratu i hasin). Hoe is dit door Brandes met opzet ònverklaard gelaten raadseltje te verklaren? Alléén zoo: *het jaar te voren* (1886) was als Bijlage I in de Notulen Bat. Gen. afgedrukt die reeds hiervóór (blz. 9 noot) genoemde baanbrekende nota van den Sinoloog S. BEAL uit 1883 over I-tsing's landenlijst uit ca. 692, „The situation of the country called «Shi-li-fo-shai»"; en dáárin had Brandes ook gelezen die gewichtige opsomming door Beal van I-tsing's «islands of the Southern sea»; aldus:

«Reckoning from the west there are the countries (islands) of *Po-lu-sse*, *Mo-lo-yau*, (now called *Shi-li-fo-shai*), next *Mo-ho-sin*, *Ho-ling*, *Tan-tan*,» etc. (p. I).

Ik durf pertinent zeggen: aan *dit* «Mo-ho-sin» van 1886 moet Brandes hebben gedacht, toen hij het «Hasin» der oorkonde, het «*Hasin*» ook van V. d. Tuuk, in 1887 ten tooneele voerde — met zijn welbekenden geheimzinnigen régisseurs-glimlach! — als: Mahasin. Lees duidelijker: Ma-Hasin of Mā-hasin = «Groot-Hasin».

Dit is dus een merkwaardige en voor mijzelf geheel ònverwachte bevestiging van wat hiervóór, blz. 68, over I-tsing's Mo-hohsin uit Takakusu's uitgave reeds werd gezegd. Van der Tuuk dacht bij Hasin aan «Maleijers»; Brandes daarbij *tevens* aan I-tsing, al noemde hij hem niet, en al kon hij Takakusu's editie van 1896 nog niet kennen; waar het trouwens tot «Mahâsin» werd verhaspeld, en vragenderwijs gezocht, maar ten onrechte, in «the present Bandjarmasin» (p. XXXIX; XLVII),[1] of, op de kaart vóóraan, met wat minder aarzeling, in het eiland Billiton.[2]

[1] Verg. hiermee Pelliot's noot 2 op p. 325 in zijn Deux itinéraires etc. (1904), die Mo-ho-sin ook denkt in Borneo („je ne vois pas pourquoi on ne pourrait songer à Bornéo"), anderzijds verwijst naar Veth's Java, 2de druk, I (1896), p. 49—50, waar bovenstaand gegeven van Brandes uit 1887 (*zonder* vermelding der bron) verwerkt werd. Door dit defect in Veth liep Pelliot er in, meenende dat dit „Mahasin" vermeld stond in Prof. Kern's studie van 1885 in Bijdragen Kon. Inst. 4, X over Erlangga's Sanskrit-inscriptie te Calcutta (welke studie hem weer niet ter beschikking was).

[2] Hier, op Takakusu's kaart, staat toch bij „*Billiton*" bijgeschreven in rood: „(This may be Mahâsin from its position)". — Wat bij 't eiland *Bangka* aldaar

Hasin staat dus vast in ca. **1030** A. D. als een Maleisch land buiten Java, waarvan Erlangga geleden, en waarop hij zich vóór 1034 A. D. gewroken had. [1] *Mijns inziens* is dit Hasin = Māhasin, Mahasin niets anders dan Tāsik = Tĕmāsik (Oudjav. Toemasik) = ... weder óók Samoedra!

Want — en dit zéér belangrijke gegeven danken we aan FERRAND in zijn opstel van 1917 in 't Journal Asiatique, «La plus ancienne mention du nom de l'île de Sumatra» (I, p. 331—335) —, in het Chin. gegeven uit **1017** van de Annalen der (2ᵉ) Soeng-dynastie:

> «In 1017 the king Ha-ch'i-su-wu-ch'a-p'u-mi sent envoys with» . . . etc. (Groen., p. 65; of 2ᵉ ed., p. 190),

ligt besloten een Hadji Sumutra-bhūmi; volgens Ferrand een Vorst (adji, hadji) van *Sumatra*-land; volgens mij echter een Vorst van *Samoedra*-land, d. i. «Zee»-land, d. i. Tāsik-land, Tĕmāsik, Toemāsik, oftewel het Singapore-eiland. En is deze laatste opvatting juist, dan volgt daaruit weer noodwendig, dat het latere, 13-eeuwsche Samoedra, in ca. 1275 op Atjeh's Oostkust te constateeren, immers in 1292 blijkens Marco Polo nog niet Mohammedaansch (zooals wèl Perlak), niet primair is geweest met zijn naam-aanneming in onzen Archipel, doch nadeed wat Toemasik-Hasin in een variant-naam reeds 3 eeuwen vroeger had vertoond aan Malaya's Zuidpunt.

Scherp te onderscheiden m. i. van dit Hasin (= Tasik = antiek-Samudra) valt echter het Wurawari (= Ganggāyu), welks naam het eerst gedocumenteerd is voor 928 Çaka = **1006** A. D., terwijl de tweede ca. 1612 voorkomt in Verhaal I der Sadjarah Mĕl. (zie hiervóór blz. 43). Hasin was m. i. de eiland-stad en staat, die overeenkomt met het tegenwoordige Singapore; Wurawari echter de vastelands- en rivier-staat aan den benedenloop der Soengai Djohor, van de kuala Johor af tot voorbij Johor Lama.

---

in rood vermeld staat: „(This Isle is never mentioned by special name in chinese history)" is onjuist; in de Ying-yai Shêng-lan van 1416 komt „the Strait of Banka" (P'ang-ka-bun) voor, zie Groeneveldt, Notes 1876, p. 73, of 1887, p. 197; en op de Chin. kaart uit ongeveer dienzelfden tijd, gepubliceerd door Phillips in Journal China Branch R. A. S. for 1886 (Shanghai, 1887), staat het als een *groot eiland* met het bijschrift P'eng-kia-shan of „Bangka-bergland" (l. c. p. 40 sub n° 32).

[1] Het jaartal van Erlangga's zoogenaamd oudste inscriptie, tot nog toe gelezen „943" (Oudjav. Oorkonden, ed. Brandes-Krom, 1913, p. 120), acht Dr. Krom ten rechte: 953 Çaka (= 1031 A. D.); zie toch T. B. G. LIX (1921), p. 423 noot. De oudste wordt dan die van 945 Ç. (Cohen Stuart, Kawi Oorkonden, 1875; V.).

Bekijken we dan nog eens de groote Tanjore-inscriptie van **1030** A. D.[1], die door de mooie studie van COEDÈS in een geheel nieuw licht is komen te staan, dan meen ik te mogen opmerken, dat van de daar genoemde en met een korte omschrijving getypeerde landsnamen het «Māyiruḍiṅgam entouré par la mer profonde (comme par) un fossé» (l. c. p. 5), verreweg het meest doet denken aan het eiland van Singapore; het volgt daar na 3 landsnamen, welke alle drie thans op Sumatra's Oostkust met vastheid te herkennen zijn, en wel — na Kaḍāram = *Kedah* als n°. 1 — aldus in de rij: n°. 2 Çrīvijayam = *Palembang*; n°. 3 Paṇṇai = Mal.-Jav.-Tamil *Panai*, *Pane*[2], aan den mond der Panai-Baroemoen-rivier; n°. 4 Malaiyūr = *Djambi*; n°. 5 Māyiruḍiṅgam. Het zoude dan, afgezien van het grootmachtige Kĕdah in den aanhef, de éérste landsnaam op het Maleische Schiereiland wezen dat vermeld werd na de 3 Oostsumatraansche; het epitheton zou óók hier treffend-juist zijn, evenals bij de andere, voorzoover we die reeds kunnen controleeren. Over de verklaring welke Coedès voor dezen naam, «Groot-Yiruḍiṅgam" = Groot- Ji-lo-t'ing bij Chao Ju-kua in 1225 A. D., heeft voorgesteld (l. c. p. 10—11), zal zoo dadelijk blijken dat deze gelijkstelling *behouden* kan blijven; maar dat we met dit Chin. Ji-lo-t'ing terecht komen in de onmiddellijke buurt van Singapore, terwijl Coedès de identificatie van dien Chin. landsnaam als geheel twijfelachtig beschouwde.

En wat volgt dan in die inscriptie dadelijk weer nà Māyiru-

---

[1] In Ferrand's Relations de Voyages enz. II (1914), p. 645 staat door een drukfout: „L'inscription de Tanjore (1050)." Ook leze men daar op regel 11 v. o. voor de regeerjaren van Rājendracola I niet „1031 [drukfout voor 1018] à 1044", maar: 1012—1042 (zie toch Coedès, p. 4). Ferrand geeft daar den nu verouderden uitleg van Kaḍāram (p. 646, noot 8).

[2] Naar pers. meded. van Prof. VAN RONKEL is Tamil paṇṇai = „bouwland, bewaterde akker, rijstveld"; dit zou dus zeer goed kunnen passen voor de naamgeving van deze streek door Tamil's, welke dan in het Oudjav. Pane van 1365 A. D. (Nāgarakĕrtāgama 13: 1), en in het tegenwoordige Mal. Panai, vulgo Panei, als landsnaam zou zijn blijven voortleven. Het epitheton in de inscriptie: „Paṇṇai arrosé par la rivière" zou dan weer typeerend ook zijn.

Een gansch ander Oudjav. en Jav. *pane* = „aarden pot met wijde opening" (V. d. Tuuk, IV, 1912, p. 15b, met als variant op p. 39b: *panaj*; en Roorda-Vreede, 1901, II, p. 184a) is eveneens van het Tamil. Dit pānai = „groote pot" komt echter volgens Dr. van Ronkel juist niet in het Mal. voor, zie Tijdschr. Bat. Gen. dl. 46 (1903), p. 545; en komt daarom voor den landsnaam niet in aanmerking.

ḍingam? Dit als n°. 6: «Ilaṅgāçogam indompté (dans) de terribles batailles», waaruit reeds FERRAND in 1914 (Relations de voyages, II, p. 647, noot 1), het vertamiliseerde *i*-Langkasuka terecht had gebracht; terwijl Coedès in zijne studie bovendien opmerkt: «L'*i* initial ne fait pas difficulté, le tamoul ajoutant souvant un *i* au début des mots étrangers commençant par une linguale ou une liquide» (p. 11). Maar wàâr had dit Langkasoeka gelegen? Deze vraag wist niemand goed te beantwoorden. Welnu, na het bovenstaande komt als vanzelf de vraag op de lippen: zou Laṅgāçogam op deze Tamil-inscriptie van 1030 A. D. wel iets anders zijn dan.... Wurawari uit 1006 èn 1032 A. D., of Ganggāyu in ca. 1612? Deze vraag zal zoo dadelijk nader worden behandeld, en *bevestigend* worden beantwoord.

Voorts, ligt het niet voor de hand, dat een Vorst in zijn overwinnings-bulletin éérst noemt het àllergewichtigste, dan het zèèr gewichtige, en zoo afdalend, om bij het slot van zijn lijst weer rhythmisch te stijgen tot een pakkend slot; volgens het welbekende recept immers voor den redenaar: de aanhef en 't slot moeten aangrijpend wezen, de middenmoot mag middelmatig zijn? Als we dan *weten*, dat er in 1030 een Hasin en een Wurawari als staten bestonden op — naar hooge waarschijnlijkheid — de Zuidpunt van het Maleische Schiereiland, die resp. vóór **1034** en in 954 Çaka = **1032** A. D. hun aanvallen overbrachten op Erlangga's Oost-Java, dan vinden wij de 13 Staten in Rājendracola's manifest te Tanjore opgesomd in deze reëel-rhetorische, ten deele óók geografische, volgorde:

[1=14; zie slot:] 1. *Kĕdah* (Kaḍāram), het Geweldige bij uitstek, met name te land (door o. a. olifanten);

[2—4; op Sumatra:] 2. *Palembang* (Çrī Vijayam), het Rijke emporium [1]; 3. *Pane, Panai* (Paṇṇai), de Rivierstad; 4. *Djambi* (Malaiyūr), het Antieke;

[5—8; op het Maleische Schiereiland:] 5. *Hasin, Māhasin* (Mā-Yiruḍiṅgam), de Zeestad; 6. *Woerawari* = *Ganggajoe* = *Lĕngkasoeka* (I-Laṅgāçogam), het Onoverwonnene; 7. *Pahang*?? of veeleer *Penang* (Mā-Ppappāḷam), de Waterstad («défendu par d'abondantes eaux profondes»); 8. òf

[1] Coedès (p. 5, noot 1) maakt opmerkzaam, dat een deel der epitheta ornantia, die, in Hultsch' vertaling der inscriptie van 1891, alle worden toegekend aan Kaḍāram, wellicht kunnen slaan op Çrīvijayam.

Dinding, dan wel *Bruas*, in Perak (Mevilimbaṅgam), het Ommuurde («défendu par de belles murailles»; verg. hiervóór blz. 42, Verhaal 1 der Sadjarah Mĕl.); òf misschien ook het eveneens antieke *Kĕlang* in Sĕlangor;

[9; op Tjampa's Zuidkust:] 9. *Phanrang*, *Pāṇḍuraṅga*? (Vaḷai-Ppandūṛu, waarin — naar vriendelijke mededeeling van Prof. VAN RONKEL — Tamil *vaḷai* = «vesting» is), het deels nog Wilde («possédant (à la fois) des terres cultivées(?) et des terres incultes»);

[10—11; *terug* op het *Noorden* van het Mal. Schiereiland:] 10. PTOLEMAEUS' *Tákōla* = *Takkola* van de Milindapañha (d. i. «Menander-Dialogen»; ca. 400 A. D.) = *Takuwa Pa* van thans (Gerini, 1909), Mal. *Takōpa*, op de *Westkust*, 8°52' N.Br. (Talai-Ttakkolam; waarin Tamil *talai* = «hoofd, begin», Coedès)[1]; 11. *Tāmbralingga* («Lingga

[1] Talai-Ttakkolam zou dan zelfs in 1030 A. D. iets als „*Begin van 't Maleische Schiereiland*" (van 't Noorden uit gerekend; van Voorindisch zeevaarders-standpunt dus) hebben beteekend, waarbij de eerwaardige oude plaatsnaam werd toegepast op de heele Chersoneaus. Iets dergelijks dus weer als de in ca. 1345 door Ibn Batoeta gebezigde term Mul Djāwa = „Java-Begin", versta: *Noord-Sumatra*, met de hoofdstad Qāqula, waar een Hindoe-Vorst (Adityawarman! van vóór 1343—na 1375) toen regeerde; zie mijn art. „Tochten (Oudste ontdekkings-) tot 1497" in Encycl. v. N. I. IV (1905), p. 381b, waarin alleen de verwijzing naar de inscriptie van Pagarroejoeng moet *geschrapt*, als ten onrechte gebaseerd op de oude foutieve lezing van Friederich in Verh. Bat. Gen. XXVI (1857), 1e stuk, p. 32 en 69—70. Verg. voorts de plaatsen bij Ferrand, Relations de Voyages, II (1914), p. 427, 445, 446 noot 1, 450, alle uit Ibn Batoeta; en een oudere plaats, uit ca. 1300, bij den Perzischen historicus Waṣṣāf, die van Mūl Tjāwa spreekt, p. 359.

Waar Qāqula (Arab. „cardamom", Amomum Cardamomum Willd.) echter ten rechte mede gelijkgesteld moet worden, blijft onopgelost; Van der Lith (Merveilles de l'Inde, 1883—86, p. 240) zag er „Angkola" in; doch Pelliot in T'oung Pao, XIII (1912), p. 455 zoekt Kia Tan's Ko-ku-lo uit ca. 800, en daarmee ook Ibn Batoeta's Qāqula, op de Westkust van 't Maleische Schiereiland. De woorden van Kia Tan (zie reeds hiervóór blz. 70 noot 2, slot) zijn: «A l'ouest du [royaume de] Ko-lo [= *Kĕdah*], c'est le royaume de Ko-kou-lo» (Pelliot, Deux itinéraires etc. 1904, p. 373). Dit zou toch op zich zelf prachtig heenwijzen naar een later Mūl(a) Djawa = *Noord-Sumatra*, zeg „*Java minor*" in den trant van Marco Polo in 1292. Aan den anderen kant herinnert weer Coedès (p. 15, noot 5), dat juist Pāli *takkolam*, Singhaleesch *takul* = cardamom is. Doch zie dan óók weder het Javādhideva(?) in de Tjampa-inscriptie van 1228 Çaka = 1306 A. D., even verderop hier (blz. 82, met noot 1) nader behandeld. Alles pleit m. i. er ten slotte voor, om Mūla Djāwa voor Minangkabau te houden, Java prior. Verg. óók Oudj. karkolaka = kakkolaka (= «Kakola-product»!) = èn cardamom èn kamfer (v. d. Tuuk, II, 76b, 130b, 291a).

van koper») = òf Chaiya, òf Bandon, òf — en m. i. verreweg *méést waarschijnlijk* — *Ligor* (Lakon, Nagor, Nakon, d. i. alles *Nagara*; waartegen dan «Ligor» juist corruptie zou kunnen zijn van het oudere «*Lingga*»[1]; het Lo-yue van Kia Tan's Zee-itinerarium uit ca. 800 A. D., zie hiervóór blz. 70 noot 2), dus alle 3 op de *Oostkust*, resp. 9°20′, 9°5′ en 8°22′ N.Br. (Mā-Damāliṅgam, Coedès, p. 15—18 en 32—33; alwaar hij een Boeddhistische inscriptie van »Jaiya» = Chaiya voor het eerst publiceert uit 4332 Kaliyuga = **1230** A. D., gegeven door Çrī Dharmarāja, Vorst van «Tāmbraliṅga»).

Het éérste, Ptolemaeus' emporium Τάκωλα dus uit ca. **150** A. D. (VII, 2 : 5; VIII, 27 : 3), in deze Tanjore-inscriptie van **1030** A. D., omschreven wordende als: «loué par de grands hommes (versés dans) les sciences» Coedès, p. 5); wat, via de Milindapañha der 5e eeuw A. D. en den daarin geëerden Baktrischen Vorst Menander, alias «Milinda» (ca. **155** vóór Chr.), *gewis* niet enkel naar Voorindiëzelf, maar óók naar het land der Yawana's of «Ioniërs» = Grieken wijst.[2]

Het twééde, m. i. niets anders dan *Ligor* = Lo-yue (ca. 800 A. D.) = *Lingga*, zeg: «Çiwa's Stede»; later Boeddhistisch geworden, en «*de* Stad» (Nagara) of *Hoofdstad van Boeddha* geworden, Dharmmanagarī (Nāgarakrĕtāgama van 1365 A. D.; 15 : 1), alias Nagara Çrī

[1] Het zeggen in Gerini's Researches (1909), p. 109: „*Nagara*, pronounced in Siāmese *Nakhōn* and corruptedly *Lakhōn*, out of which the Malays and Europeans have made *Ligor*," schijnt mij toch in zijn tweede helft onaannemelijk toe; hoewel niet verbeterd in de omvangrijke Addenda and Corrigenda (p. 740—835). De Port. vorm der 16e eeuw is: *Lugor* (o. a. Barros, Da Asia, I, 1e dr. 1552, Lib. IX, cap. 1; en II, 1e dr. 1553, Lib. VI, cap. 1); de Mal. in Verhaal 31 der Sadjarah Malajoe van ca. 1612: *Ligoer*, *Legoer*. Vrage: zit in den uitgang or van Ligor niet een Drawidisch ūr = „stad" verborgen; dus = Lingg-ūr?

[2] Winternitz in zijn Geschichte der indischen Litteratur, II, 1 (1913), p. 140—141 schat den ouderdom der oudste deelen van de Milindapañha (n. l. Boek I zeer ten deele, II—III geheel) op „ungefähr mit dem Beginn unserer Zeitrechnung zusammenfallen(d)", terwijl Garbe in 1903 deze op „wahrscheinlich im zweiten Jahrhundert n. Chr. entstanden" achtte. Boek IV—VII moeten nà ca. 400 A. D. zijn toegevoegd (p. 141—142). De aanhaling van „*Takkola*" staat in Boek VI : 21; zie de vertaling door Rhys Davids, in The Sacred Books of the East, dl. II (= dl. 36), 1894, p. 269 („The questions of King Milinda"). Noot 2 op p. 141 bij Winternitz moet echter verbeterd worden naar Pelliot in Journ. Asiat. 1914 (2), p. 382, noot 1.

Dharmarādja (924 A. D.; Gerini 1909, p. 107) — dus in den trant van het oudere «Çrī Widjaja» = Palembang, en het véél jongere (15e eeuwsche?) «Siak Sri Indrapoera» = «Siyak» in 1365 A. D. (Nāg. 13 : 1); àlles *uithang-borden* van politieke macht, genre-Gross Berlin, of Groot-Nederland, of Great(er) Britain! —; hier in de Tanjore-inscriptie van **1030** A. D. omschreven wordende als «intrépide dans les grands et terribles combats» (Coedès, p. 5).

[12—13; ten Z.W. en W.Z.W. van Takkōla-Ligor:] 12. *Groot-Atjeh, Lamoeri* (I-Lāmurideçam), «dont la terrible force [o, Atjeh-oorlogen, 1872—1905!] fut vaincue par une violente (attaque)»; en 13. de *Nikobaren* (Mā-Ṇakkavāram), deze eilanden van naaktloopende wilden idyllisch beschreven als «dont les jardins de fleurs (ressemblaient) à la ceinture (de la nymphe) de la région méridionale»;

èn — Ik, Rājendracola I, Koning bij de Gratie der Goden (sinds 1012 A. D.), Herzegge —:

[14 = 1; Alpha et Omega:] *Kĕdah* (Kaḍāram), het Geweldige (te land), beschermd door de zee.

Zou men soms willen ontkennen dat er *stijl* zit, en *methode*, en *superieure* geestes-kwaliteit in dit Koninklijke Manifest van bijna 9 eeuwen her? Het is niet alléén overwinnings-gebral; hier is — o Rostand! — ook panache.

Zooals men reeds gezien heeft, is hierboven getracht de oplossing te geven van lands- of stede-namen, die bij Coedès in 't midden waren gelaten (p. 15): Meyilimbaṅgam en Vaḷaippandūṛu; werd van 3 staten de ligging elders gezocht, dan bij Coedès: Māyiruḍiṅgam, Ilaṅgāçogam, en Māppappāḷam; en werd bij 2 zéér oude Staten, Talaittakkolam en Mādamāliṅgam, de identificeering overgenomen, die voor den eersten Staat rechtstreeks, en voor den tweeden na de recente vondst van Coedès zijdelings, door Gerini in zijn verwonderlijk-slecht en verwonderlijk-goed boek van 1909, de veelal rare en deels rake «Researches on Ptolemy's geography of Eastern Asia», wordt aangewezen (o. c. p. 86—87; en p. 107—109). Dat daarbij de poging van Ferrand in Journal Asiat. 1919, II, p. 178—186, om de gelijkstelling door Coedès van Kaḍāram met Kĕdah

te loochenen [1], als niet doeltreffend voorbij moest worden gegaan, hoeft slechts met een enkel woord aangestipt; wij mogen zeker van Coedès de afdoende weerlegging ten deze contra Ferrand tegemoet zien.

De 3 eigen afwijkingen moeten nu nader worden verdedigd; de 2 oplossingen allereerst toegelicht.

Vaḷaippandūṛu («Pāṇḍura-veste») = Skr. Pāṇḍuraṅga (var. Pāṇḍurāṅga) = *Phanrang* van thans, dunkt mij, na Finot's artikel «Pāṇḍuraṅga» in het Album-Kern (1903), p. 381—389, en den vermeerderden herdruk daarvan in Bulletin Ec. fr. d'Ex.-Or. III (1903), p. 630—648 als «Notes d'épigraphie, V» nauwelijks aan twijfel onderhevig. Deze plek op Tjampa's zuidelijk uiteinde, waar reeds in 709 Çaka = 787 A. D. een Çiwaïtische tempel in brand werd gestoken door legers uit «Java» — d. i. òf Mĕḍang-Mataram, òf (*en veel meer waarschijnlijk*) Çriwidjaja-Palembang —, waar in de buurt het Mal. woord *maka-poen* («voorts») 4 maal

[1] In zijn kritische bespreking van Coedès' studie „Le Royaume de Çrīvijaya", l. c. p. 149—200. In zijn iets later afgedrukt „Appendice I, Kolo et Kalah" (l. c. p. 214—233), tot zijn vervolg-studie „Le K'ouen-Louen et les anciennes navigations interocéaniques dans les mers du Sud", wil Ferrand 3 haast gelijkluidende en niet zeer ver vaneen liggende plekken óók historisch scherp van elkaar als oude havens onderscheiden: 1. Arab. Karā = thans Kra, de Kra-landengte, 10° 30′ N. Br.; 2°. Kadaḥ = Kĕdah, ca. 6° N. Br.; 3°. Karā = thans de 2 eilandjes P. Kra, dicht bij den vasten wal, ten O. der Zuidpunt van P. Pinang (Penang), 5° 15′ N. B.; alle dus op dezelfde Westkust van Noord-Malaya (l. c. p. 232, r. 12 v. o. staat door een drukfout 3° 34′ voor 5° 34′).

Gerini, die nog niet van de door Coedès in 1918 het eerst aan 't licht gebrachte inscriptie van Chaiya uit 1230 A. D. kon afweten, had het Chin. Tan-ma-ling van Chau Ju-kua incidenteel gezocht bij Tanjung Tĕmbĕling, aan den N. hoek der monding van de S. Kuantan, 3° 48′ N. B. ter Oostkust (Journ. R. As. Soc. 1905, p. 497—498); terwijl het landschap Tĕmbĕling dieper het land inligt, alwaar de S. Tĕmbĕling stroomt, die samen met de S. Jelai (ons Djĕlai) de S. Pahang vormt, welke ca. 17′ ten Z. der S. Kwantan in de Zuidchineesche Zee valt. Aan dat landschap Tĕmbĕling had Pelliot in 1901 gedacht; verg. Coedès, l. c. p. 16. Mijne opvatting van Mādamāliṅgam = Ligor-Lakhon (en niet òf Chaiya òf Bandon, waar Coedès toe geneigd is, l. c. p. 17—18), is dus zoo te zeggen Gerini's gegeven uit 1909 over Nagara Çrī Dharmarāja, geënt op den Tambraliṅga-Çrī Dharmarāja-passus van de Chaiya-inscriptie bij Coedès. Hirth & Rockhill hadden zich in hun uitgaaf van Chau Ju-kua (1912), p. 66—68, gehouden aan Gerini's conjectuur van 1905, die inderdaad een heele stap vooruit was, hoewel Gerini zelf in zijn boek van 1909 (p. 601 noot, 626, 825—826) weer was gaan aarzelen tusschen die kaap en het door Pelliot aangewezen landschap met rivier (bij Hirth en Rockhill p. 68, r. 1 leze men: inland district, in plaats van: island district). Over Chau Ju-kua's tekst uit 1225 A. D. zie hierna blz. 92—93, en **C.**

voorkomt bij een opsomming door den Tjampa-vorst Djaja Hariwarman I (1145—ca. 1163) van zijne veroveringen buitenslands op een inscriptie van 1092 Çaka, en welks beheerscher Djaja Singhawarman III (? — 1307) in een inscriptie van 1228 Çaka = 1306 A. D. gezegd wordt èn eene konings-dochter van «Javādhideva» (= *Minangkabau?*) als éérste vorstin (Paramecvarī) gehuwd te hebben, èn eene konings-dochter uit «Yavādhipa» (= *Java-proper*) gekomen, genaamd «koningin Tapasī» (vyā Tapasī), — deze plek ligt zóó voor de hand in 1030 A. D. alreeds, dat er moeilijk een bevredigender oplossing gevonden zou kunnen worden. [1]

Rājendracola's vloot heeft dan, na Straat Malaka te zijn doorgeroeid en doorgezeild, als een Klingsche «Great Fleet», een smaldeel vermoedelijk afgezonden, om, aan de Noordzijde van

[1] Altijd, indien het verschil in slot-klinker *u* en *a* (Pandūṛa of Pāṇḍura) geen onoverkomelijk bezwaar is; iets wat Tamil-kenners mogen beoordeelen. — Voor de 3 bovenvermelde historische gegevens, zie Finot in Bulletin l. c. p. 636, met noot 3; p. 639, met noot 5; en p. 641, met noot 1. En verg. de historische vervolg-studie van G. Maspero, „Le royaume de Champa", in T'oung Pao, XI (1910), p. 559, en XII (1911), p. 296—303, en p. 479. De conjectuur Javādhideva = *Minangkabau* (?), is van mijzelven; zij sluit historisch zéér aannemelijk aan bij de Pamalajoe-expeditie van Vorst Kërtanagara te Toemapël gedurende de jaren 1275—1293 A. D., alsmede met hetgeen hiervóór (blz. 78 noot) over het tegen ca. 1300 A. D. in Perz. en Arab. bronnen opkomende *Moel(a) Djawa* = Noord-Sumatra = *Minangkabau*, en Marco Polo's *Java minor* van 1292, werd opgemerkt; d.i. het Boeddhistische Java Prior (of Minangkabau) van ca. 1300, met Vorst Mauliwarmmadewa der inscriptie van 1208 Çaka = 1286 A. D. te Soengai Lansat aan de boven-Batang Hari in het landschap „Dharmmāçraya" = Sigoentoer, door Dr. Krom behandeld in Versl. en Meded. Kon. Ak., afd. Letterk., 5, II (1916), p. 306—339. Evenwel: volgens Aymonier (Bulletin Comm. Archéol. Indo-Chine, 1911, p. 15) staat er *niet* Javādhideva, maar: Devādideva, welke „singulière expression" hij dan beproeft terug te brengen (p. 16—17) tot den Vorst van Tongkin, wiens dochter het was.

Dat de Koningin „Tapasī" uit Java-proper in de Tjampa-inscriptie van 1306 A. D., òf een zuster òf een dochter van Vorst Kërtanagara van Toemapël (regeert 1268—† 1292) geweest is, heeft Dr. Krom reeds aangetoond in Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914), p. 318—320. „Tāpasi" (sic), beteekent: La Pénitente (Aymonier, 1911, l. c. p. 17).

De 3 plaatsen, waar bovengenoemde Tjampa-inscripties van 709, 1092, en 1228 Çaka gevonden werden, zijn resp.: Da Trang alias Yang Tikuḥ (W. van Phanrang), Po Nagar (bij Nhatrang, 1° Noord van Phanrang), en Po Saḥ (W. Z. W. van Phanrang); zie de kaarten bij Parmentier, Inventaire descr. des monuments cams de l' Annam (1909). Aan het (vermeerderde en verbeterde) opstel van Finot in Bulletin Ec. fr. d'Ex.-Or. III (1903), had Pelliot een Naschrift toegevoegd: „Textes chinois sur Pāṇḍuraṅga", p. 649—654. Pen-t'o-lang of Pin-t'ong-long zijn de meest voorkomende Chin. vormen.

de «Groote Golf naar den kant der Chineezen», alias Golf van Siam, waarover Ptolemaeus reeds vol blijkbaar ontzag spreekt (VII, 2 : 7; elders bij hem steeds: «Groote Golf»), d. w. z. in het land Kotji (zooals de Javanen) of Koetji, zooals de Maleiers het Chin. Kiao-che = Tongkin weer verindischt hadden, òns Cochin-China (aldus sedert de inneming van Malaka door de Portugeezen in 1511), voorheen Tjampa, de «Paṇḍoe(ra)-veste» tot tijdelijke gehoorzaamheid te dwingen; op welke Palembang zeker, Midden- of Oost-Java wellicht, vóór ca. 1000 A.D. hun zeemacht reeds hadden afgezonden.

Mevilimbaṅgam, «défendu par de belles murailles» = òf (en m. i. verreweg het méést waarschijnlijk) *Dinding* = Mal. «Bolwerk», met het oude Bruas; òf het nog oudere, in 1365 A. D. (Nāgarakṛtāgama, Z. 14 : 2) al genoemde, *Kĕlang* (= Mal. *Sĕlang* = «Tusschenliggende» staat?). Het eerste steunt alleen op de merkwaardige passage in Verhaal 1 der Sadjarah Mĕlajoe van ca. 1612, hiervóór (blz. 42) reeds besproken; maar 't gaat niet aan, het gewicht van deze Maleische heugenis buiten rekening te laten. Wat echter de Tamil-term kan beduiden, mogen Tamil-kenners uitmaken.

Māppappāḷam = Groot-«Pahang», ten rechte Maleisch *Pahāng*, dan ook *Pahang* (aldus in de Nāgarakrĕtāgama van 1365 A. D. tweemaal; 14 : 2 en 42 : 2; toen het zijn naam had gegeven aan het geheele Schiereiland, dat nà 1400 zijn naam weer ging ontleenen aan het emporium Malaka), is een bloote conjectuur. Zij staat naast de conjectuur van Venkayya uit 1899, dat er een haven van Pegoe (welke dan?), en de conjectuur van Coedès, dat er de haven aan den Westkant van den Kra-pas (of Pak Chan-pas; $10\frac{1}{2}°$ N.B.) mee bedoeld zou zijn (Coedès, p. 6, 14). Inderdaad, is de ligging van Papphāla, dat ook in ca. 1180 weer genoemd wordt als een havenplaats in het omstreeks 1270 geschreven Vervolg van de oude Ceilonsche Kroniek Mahāvaṃsa (hoofdstuk LXXVI: 63; dit Vervolg begint na XXXVII: 50) — in welk Vervolg immers óók twee krijgstochten van den Sumatraanschen (lees: Minangkabauschen?) of Javaanschen (??) Vorst Tjandrabhānoe tegen Ceilon in 1251 en ca. 1255 A. D. worden gememoreerd; hfst. LXXXIII, en LXXXVIII [1] — nog

[1] Zie de eerste afzonderlijke behandeling van deze 2 Ceilon-expedities, van Ceilonsch standpunt beschreven als totaal mislukt in het Vervolg-deel der Mahāvaṃsa, door Prof. Kern in Bijdragen Kon. Inst. 6, II (1896), p. 240—245; thans herdrukt in zijn Verspr. Geschr. III (1915), p. 27—33: „Twee krijgs-

geheel onzeker [1]. Dat de oude hoofdplaats van Pahang, Pĕkan (»Markt"), nu nog de residentie van den Sultan, op 7 Eng. mijl = 11 K.M. stroomop de *koewala* Pahang ligt aan een breeden, vrij ondiepen, stroom, kan men lezen in het aardige boekje van C. M. Phillips, The Malay Peninsula (2d ed., Bristol 1906; p. 99 en 96), dat ik meermalen als overzichtelijk en vertrouwbaar handboekje gebruik; maar, naast Pĕkan, kan ook gedacht worden aan het iets noordelijker Pahang Tua op de kaart der Straits Branch (1911) gelegen aan de «S. Pahang Tua», en met aan zee de «Kuala Pahang Tua», welke òf de oude mond òf een oude delta-mond van de Pahang-rivier dus moet zijn.

Evenwel, er moet erkend, dat voor geen van deze beide plekken, noch oud-Pahang, noch jonger-Pahang = Pĕkan, het epitheton uit 1030 A. D., «défendu par d'abondantes eaux profondes» bijster treffend is. Het tegendeel is waar. En dit geeft aanleiding om te vragen of er niet een andere, véél aannemelijker, zoo te zeggen zelfs elegante, oplossing mogelijk is? Indien we de gegevens bij Coedès over Papphāla (p. 6, 14) enten op het reeds in 1914 door FERRAND aangehangen en in zijn bespreking

tochten uit den Indischen Archipel tegen Ceilon". Kern gebruikte daarbij echter de verouderde historische gegevens uit W. Knighton's History of Ceylon (1845), p. 154—159, en sprak dus van den Ceilonschen Vorst „Parākrama-bāhu III (1266—1301)"; dit moet echter wezen: *Parākrama-bāhu II (1240—1275)*. L. C. Wijesiṇha in zijn vertaling van het 2e deel der Mahāvaṃsa (Colombo, 1889), gaf in Cap. 83: 36—48 en Cap. 88: 63 steeds „Malays" als vertaling van Jāvaka (l. c. p. 282, 305), maar vergat dat woord in zijn Index. Prof. Kern had den Pāli-tekst (Colombo, 1877) gebruikt. Zie over het oude eerste deel en het ca. 8 eeuwen jongere tweede deel der Mahāvaṃsa: Winternitz' Geschichte der ind. Litteratur, II, 1 (1913), p. 170—174, en ten deze speciaal noot 1 op p. 172. De jaartallen in den hoofdtekst zijn dus goed; verg. ook Gerini, Researches (1909), p. 624 noot (met een paar foutjes), 629, 636, en 825 (ook niet heel zuiver).

Persoonlijk ben ik vrijwel overtuigd, dat, bij het vermeerderen onzer kennis omtrent de vroegere Vorsten van Minangkabau, Vorst *Tjandrabhānoe* („Manestraal"; dus = Tjandra-kirana!) die in 1251 en ca. 1255 met een vloot van *Djāwaka's* („Java-lui"), welke zich uitdrukkelijk „óók Boeddhisten" noemden (evenals de Ceiloneezen), landde te „Kakkhalā" — d. i. in de bocht van *Kokkalai* thans; op de N. O. kust 9° 2' N. Br. —, een Koning was van *Mūla Djāwa* = Java prior = *Minangkabau*, voorganger dus ook op den troon van den Boeddhist Mauliwarmmadewa (Vorst in 1208 Çaka, zie blz. 82 noot), en den befaamden Boeddhist Adityawarman (regeert vóór 1343— na 1375 A. D.).

[1] Ferrand, in zijn daareven genoemd Compte rendu van Coedès' studie, zoekt Papphāla noordelijker nog dan Venkayya, en wel in Noord-Arakan, ca. 22° 18' N. Br., op grond van Ibn Sa'īd's plaatsbepaling van Fawfal weer uit ca. 1260 A. D., juncto den Turkschen admiraal Sidi Ali Tjelebi uit 1554 A. D.; zie Journ. Asiat. 1919, II, p. 177—178.

van Coedès' studie in 1919 nader verdedigde denkbeeld, dat dit is = Arab. Fawfal, Fawfalam, Fafalam (speciaal bij Ibn Sa'īd in ca. 1260 A. D., Relations de voyages etc., II, p. 348—349, 498, 517, 647; Journ. Asiat. 1919, II, p. 177), en dien Arab. naam in zijn oudsten vorm bij Ibn Sa'īd eenvoudig *vertalen* in zijn Mal. aequivalent Pinang (*fawfal* = la noix d'arec; Ferrand in 1914, l. c. p. 348 noot 12; p. 498, noot 11), dan komen we tot .... het *eiland* Penang, Groot-Penang, Māppappālam, hetwelk in den meest letterlijken zin is «défendu par d'abondantes eaux profondes»! [1]

Māyiruḍiṅgam, «entouré par la mer profonde (comme par) un fossé» = *Māhasin*, *Mahasin* = *Toemasik* = oud-Singapore, schijnt een geweldige afwijking van wat Coedès er in zocht: het Chin. Je-lo-t'ing, Ji-lo-t'ing, van Chao Ju-Kua in 1225 A. D., en dit dan weer gezocht in het «Siameesche» gedeelte van 't Maleische Schiereiland, als *nabuur* van Kia-lo-hi uit 1225 = Khmersch *Grahi* (Mal. *gĕrai* is «brits, rustbank») = *Jaiya* of *Chaiya* van thans (op de Oostkust, 9°20′ N.Br., aan den N.kant der Baai van Bandon); zie toch Coedès p. 10—11, en 33—35. Aangezien straks, op blz. 92, bij 't behandelen van Chao Ju-kua's gegevens uit 1225, echter blijken zal dat diens Je-lo-t'ing met hooge waarschijnlijkheid niets anders is als het huidige verlaten *Jelutong*, d.i. het landschap aan de *uiterste Z.O.punt* van 't vasteland van het Mal. Schiereiland (met kaap Rĕmoenija, alias «Rumenia» of «Romania» Point), dus onmiddellijk *Oost* van 't eiland Singapore, en W.N.W. van de welbekende lichttoren-rots Pedra Branca (Horsburgh Lighthouse sedert 1850), — zoo valt die schijnbare tegenstrijdigheid inéén. Groot-«Yiruḍiṅgam» moet dan òf Mahasin-eiland òf Jelutong-schiereiland (het Malaksche Finisterre) zijn. Tamil-kenners mogen hunnerzijds weer ophelderen, wat «Yiruḍiṅgam» zou kunnen be-

[1] Ook daarom zou deze oplossing zoo gelukkig mogen heeten, omdat in de Province Wellesley — dus op den vasten wal recht tegenover (d. i. Oost van) Poeloe Pinang — sinds lang, dank zij Low, Boeddhistische oudheden bekend zijn uit ca. 400—500 A. D., aansluitend bij de iets noordelijker gelegen analoge oudheden vau Kĕdah; zie volgende blz., met noot.

Evenwel: is deze oplossing juist, dan impliceert zij dat de Arab. plaatsnaam Fawfal, als vertaling van 't Mal. Pinang, ouder moet zijn dan de daarnaar gevormde Koromandelsch-Ceiloneesche Papphāla. En ook Ibn Sa'īd's beschrijving van „l'estuaire de la Noix d'Arec" blijft moeilijkheid geven: „L'eau en est douce; il est long et large ... Cet estuaire commence à un grand lac ... A l'est de cet estuaire, sur la mer, se trouve la capitale Fawfal" (l. c. p. 348).

duiden, indien het *niet* een getamiliseerd Maleisch Djĕloetoeng (de bekende gomboom, Dyera costulata Hook.f., een Apocynee) vertegenwoordigt.

Geweldig ingrijpend daarentegen is de stelling: Ilaṅgāçogam (i-Laṅgāçogam) in **1030** A. D., «indompté (dans) de terribles batailles» = *Lĕngkasuka* uit 1365 in de Nāgarakrĕtāgama (dààrover is men 't eens) = ... het 2 maal Wurawari in Erlangga's Calcutta-oorkonde van 963 Çaka = **1041** A. D., en dit weer = het Ganggajoe (Ganggāyu) aan den bovenloop van de *soengai Djohor*, in Verhaal 1 der Sadjarah Mĕlajoe van ca. **1612** zoo historisch voorgebracht. Want tot nog toe wist niemand wààr *Langkasoeka*, *Lĕngkasoeka* lag. Alles te dien aanzien is tot heden gissing gebleven, die niet veel verder is gekomen dan toen LOW, de ontdekker in 1834 en in 1848 der hoogst-antieke Boeddhistische inscripties bij 1°. (Cheroh) Tokun in midden-Wellesley (bijna recht Oost van Georgetown; 5°21′ N.Br.), 2°. te? in Noord-Wellesley (plek *niet* genoemd; dicht bij zee, «on a sandy side»; soms «Pasir Gebo», 5°32′ N.Br.??), en 3°. bij den Bukit Meriam in Zuid-Kĕdah, ook vlak bij zee (5°35′ N.Br.) [1], — vertaler tevens in 1849 van den historischen Kĕdah-roman, de Ḥikājat Marong Mahāwangsa, in zijn vertaling van dier Verhaal I, het eiland «Lánkápurí» met *Langkawi*, en het dicht daarbij op den vasten wal van Kĕdah

[1] De spellingen dezer plaatsen zijn ontleend aan de groote detail-kaart in 1911 door de Straits Branch der R. A. S. uitgegeven in 6 bladen, schaal 1 : 506.880, „Map of the Malay Peninsula", London, E Stanford. De gegevens over deze 3 gewichtige archaeologische vondsten zijn ontleend aan de 2 opstellen van Low-zelven in Journal Asiat. Soc. of Bengal XVII (1848), Part 2, p. 62—66: An account of several Inscriptions found in Province Wellesley on the Peninsula of Malacca, met Plaat IV (oudheden van Tokun), en Naschrift van Laidlay (p. 66—72); en in J. A. S. B. XVIII (1849), Part 1, p. 247—249: On an inscription from Keddah, met Plaat X (inscriptie van Bukit Meriam), met slotnoot weer van Laidlay. De allerbelangrijkste Boeddhistische oudheid, een wereldbol met pajoeng van 7 hemels, en 4 bijschriften, werd reeds in 1834 door Low gevonden op die ongenoemde plek in Noord-Wellesley, en in Jan. '35 — doch zónder eenig bijschrift — als Plaat III afgebeeld in J. A. S. B. IV (1835), tegenover p. 56; slechts dd. 14 Jan. aldus daar genotuleerd: „Read a letter from Major SUTHERLAND [toenmaals te Bombay] forwarding the Ancient Inscription presented by Captain J. Low, on the 3rd December".

Een en ander is toen nader behandeld door Prof. Kern in 1884 (Versl. en Meded. Kon. Ak., afd. Lett. 3, I; nu herdrukt in Verspr. Geschr., 1915, p. 257—261); wat hierboven in den hoofdtekst van Z naar N. werd genoemd als n°s 1, 2, en 3, behandelde Kern van N. naar Z. De gegevens van Low, Laidlay, e. a. werden daarna door Dr. Rost herdrukt in de Miscell. Papers relating to Indo-China, (First Series), I, 1886, p. 221—234, met 3 platen.

gestichte rijkscentrum «L á n k á s u k á» met *Gunong Jerai* (Siameesch: K'hau Srai) vereenzelvigde; dus resp. met het eiland op ca. 6°25', en den berg op 5°48' N.Br. ter Westkust.

Daarnevens gisten PELLIOT en HUBER in 1904: *Njangkasī* (Ñaṅkasī), d.i. de Pegoeaansche naam van Tenasserim; ik zelf in 1904: Selangor(?); Gerini opnieuw in 1905: een oud-Kĕdah bij den Goenoeng Djĕrai (Jerai) of Kedah Peak (5°48' N.Br.), waarbij Blagden in 1906 zich heeft aangesloten [1]; ook Hirth en Rockhill hebben zich in 1912 bij deze laatste interpretatie neergelegd in hun uitgaaf van CHAU JU-KUA, die in 1225 L i n g - y a - s s ī - k i a noemt als derde der 15 staten, onderhoorig aan Palembang (o.c. p. 62), en het als L i n g - y a - s s ī afzonderlijk ook beschrijft (p. 68—69), waar zij in de noot concludeerden: «It is the Lengkasuka of the Mājapāhit empire, the original capital of Kedah, near Kedah Peak (Gūnong Jerai), on the W.coast of the Malay Peninsula». Ook COEDÈS (1918, p. 13) komt tot de conclusie: «de retenir l'identification d'*Ilaṅgāçogam* [in de Tanjore-inscriptie van 1030 A. D.] avec *Laṅkasuka*, sa localisation dans le Sud de l'Etat de Kĕdah, et sa dépendance vis-à-vis du royaume de Palembang». Kortom, volgens de communis opinio van velen, zou het 't nog in 1365 volop levende *oud-Kĕdah* zijn geweest, waarover Colonel LOW — denzelfden der Singapore-inscriptie! — in 1848 de eerste ongedateerde maar zeer oude, en onmiskenbaar-Boeddhistische inscripties had publiek gemaakt, die in 1884 voor het eerst door Prof. KERN werden verklaard en gedetermineerd als «ten ruwe (uit) 400 na Chr.». WILKINSON daarentegen hield zich — zonder Low's naam te noemen; zóó zijn zijne manieren! — in 1908 aan een gedeelte van Low's eigen oudere opvatting [2], toen deze, in zijn vertaling der Marong

[1] Zie resp. Low in Journ. Ind. Arch. III (1849), p. 8—9; Pelliot in zijn Deux itinéraires etc., Bulletin Ecole fr. d'Extr.-Or. IV (1904), p. 345, en vooral 407; Huber, ibid. p. 475; Rouffaer in Encycl. v. N. I. (1e druk, in afleveringen verschenen), IV (1905), p. 384a; Gerini in Journ. R. As. Soc. 1905, p. 495; Blagden, ibid. 1906, p. 118. Verg. Krom in de Nāgarakṛtāgama, ed. Kern—Krom (1919), p. 260, en VIII (Addendum).

[2] De woorden van den hoogst verdienstelijken WILKINSON — die echter de ellendige „methode" heeft aangenomen in zijn eigen werk *niet* te vermelden wat hij aan anderen ontleent, of te danken heeft —, luiden (Hoofdstuk „Early Civilisation"):

„The general conclusion to be drawn from the traces of ancient culture in the Peninsula is that the southern portions of the country were often visited but never really occupied by any civilised race until the Malays came in

Mahāwangsa, de volgende noot gaf bij het in Verhaal I daarvan optredende «Island of Lánkápurí»: «Lánkápurí is the ancient name of the cluster of Islands now called by the natives Lánkáwárí, and laid down in our maps as the «Lancavy Islands» ... These are bold Islands, formed of and flanked by towering masses of limestone.... But Langkapura was the name of Ceylon and also of its capital.... There was a Lankapuri likewise lying somewhere betwixt Palembang and Jambi in Sumatra.» (Journal Ind. Archip. III, 1849, p. 8, noot *h*; of herdruk, Bangkok 1908, p. 11—12, noot *h*). Deze laatste opmerking van den verdienstelijken Malaicus LOW vindt haar bevestiging in het zoo overrijke, en nog volstrekt niet verouderde Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van N. I., II (1869) i. v.: «*Langka Poera*, een eiland dat tusschen de rivieren Palembang en Djambi op Sumatra gelegen is, en volgens de overlevering de eerste plek die na den zondvloed droog werd.» (p. 322b). [1] FERRAND ten slotte, wees in het «Appendice III» tot zijne studie van 1918 (II, p. 134—145; 153—154) voor de plaats van L ĕ n g k a s o e k a met nadruk op de *Oostkust* van 't Schiereiland, tusschen de landengten van Kra (10°30') en van Ligor (7°30'), speciaal op dit laatste; en concludeerde: «Lang-ya-sieou se trouve ainsi en plein isthme de Ligor» (p. 142).

A. D. 1400. Such a conclusion would not, however, be true of the Northern States, of Kedah, Kelantan, Trang [of Tarang; W. van Pataloong; thans het Zuiden vormend van den Staat Puket op de Westkust; ca. 7° 30' N. Br.] and Singgora. There we find undoubted evidence of the existence of powerful Buddhist States like that of Langkasuka, the kingdom of *alang-kah suka* [iets als ons „Elck-wat-wils"] or of the Golden Age of Kedah, still remembered as a fairyland of Malay romance. This Langkasuka was a very ancient State indeed. It is mentioned in Chinese records as Langgasu as far back as A. D. 500, and was then reputed to be four centuries old; it appears (in Javanese literature) as one of the kingdoms overcome by Majapahit in A. D. 1377 [*lees:* vóór 1365; Wilkinson werkt hier met het foutieve gegeven van Gerini in Journ. R. As. Soc. 1905, p. 494]; its name probably survives to this day in the «Langkawi» islands off the Kedah coast." (Papers on Malay subjects. History. By R. J. Wilkinson. Kuala Lumpur, 1908, p. 8). Oók afgedrukt in Twentieth Century Impressions of British Malaya, London 1908, p. 78.

[1] Low heeft zijn gegeven over een „Lankapuri" tusschen Djambi en Palembang zeker ontleend aan MARSDEN, te zamen met een studie van J. WILFORD in dl. X der Asiatic Researches (1e ed. 1808, 2e ed. 1811); misschien deels ook aan NEWBOLD. In alle 3 drukken van Marsden's History of Sumatra (1e ed. 1783, p. 273; 2e ed. 1784, p. 271; 3e ed. 1811, p. 340) wordt een vertaling gegeven van een passage uit een brief van Sultan Gagar Alam van Minangkabau uit ca. 1780 aan Sultan Gandam Sjah van Moko-Moko (op den

Er zal nu echter bewezen worden, dat — met 90 % waarschijnlijkheid — dit alles er nàást was; maar dat, integendeel, Lĕngkasoeka van 1365 A.D., Ling-ya-ssī-kia van 1225, I-Laṅgāçogam van 1030 A.D., terug te vinden zijn in het geweldig-sterke rijk Wurawari = Ganggāyu, met hoofdstad Lwarām, hetwelk in 928 Çaka = 1006 A.D., blijkens Vorst Erlangga's tweetalige inscriptie (Sanskrit en Oudjav.) van den berg Pĕnanggoengan, thans te Calcutta, een groote débâcle bracht over het eiland Java; en dat eveneens het nog weer drie eeuwen oudere Lang-ka-su van I-tsing uit ca. 692, en het alwéér ca. twee eeuwen oudere land van Boeddhistische neigingen Lang-ga-su of Lang-ga in de Annalen der Liang-dynastie (502—556) — door Groeneveldt in zijne Notes van 1876 aarzelend met West-Java vereenzelvigd, p. 12 — ook dáár, in dien eigensten *Hoek van Djohor*, teruggevonden moet worden; ja . . . dat, blijkens de kostelijke zinsnede in die Liang-Annalen: «The people say

troon gekomen in 1728; zie 3e ed. p. 354), luidende: dat de vogel, dien God uitzond na den zondvloed, „the first place he alighted upon was the fertile island of *Lankapura*, situated between *Palembang* and *Jambi*, and from thence sprang the famous kingdom of *Manancabow*" (aldus in 3e ed.). En bij Newbold (Account of the British settlements in the Straits of Malacca", 1839, II), die een investituur-geschrift (*t'roemba*) vertaalt van den Jang-di-pĕrtoean Sati van Minangkabau uit 1826 (zie er p. 81 en 89) aan den nieuwen Jang-di-pĕrtoean der Nĕgri Sĕmbilan op Malaka, komt deze gevarieerde passage voor: „The Almighty caused the dry land, called Pulo Langkavi [lees: Langkapuri], to descend between Palembang and Jambie, as the place of residence for the original sovereigns of the world" (p. 83, noot). Maar de door Low gebruikte vorm „Lankapuri" komt voor in de studie van Wilford bovenbedoeld: „Essay on the Sacred Isles in the West, with other Essays", waarin hij, handelend over de 2 Trikūṭa's in de Purāṇa's — n.l. één „Trits" van eilanden in het Z. O., en één in het N. W. der wereld; waarvan elke trits weer bestaat uit 1 Goud-, 1 Zilver-, en 1 IJzer-eiland —, zeide: „These three islands in the south-east, are in general called *Lancá*; and in every one of them is supposed to be a city called a *Lancá-purí*, and there is actually a place of that name in *Sumatra*, according to Mr. Marsden" (2e ed., p. 142); men ziet hier tevens, hoe Wilford het „eiland Langkapoera" der Minangkabausche overlevering eenigszins vervormt tot een der 3 steden Langkapoeri der Hindoesche overlevering, zooals hij deze geeft. Wilford gaat dan zelfs verder, en schrijft o. a.: „the straits of *Málácá* are called, in the *Puránas*, [en wel voegt hij toe in een noot, in het „Scanda-puràna, section of Tapi Chanda"] *Lancá-dwára*, or the gates of *Lancá*" (p. 143); en: „The *Gold-Island*, or *Suvarna*, is also called *Maha-Lancá* or *Má-Lancá*", waarin hij dan zelfs den naam Malaka wil terugvinden (p. 142).

Het gegeven in het Aardr. en Statistisch Wdb. van 1869 berust gewis op wat Dr. Sal. Müller schreef in zijn „Bijdragen tot de kennis van Sumatra"

that their country was established more than 400 years ago» (Groen. p. 10; of 2e druk, 1887, p. 136), het *Langka*-proper van het heldendicht Rāmāyaṇa ook dàár gezocht moet worden. Dat «Lañkā» dus, dat steeds met Ceilon wordt vereenzelvigd, doch waarvan JACOBI in zijne concordantie «Das Râmâyaṇa» (1893), op p. 90—93 reeds had betoogd dat Langka *niet* Ceilon oorspronkelijk was geweest, en waarmee WINTERNITZ in zijne Geschichte der indischen Litteratur I, 2e Ausg. 1909, p. 414 noot 3 instemde, aldus: «(Lañkā) *Nicht*, wie man gewöhnlich anzunehmen pflegt, Ceylon. Erst eine viel spätere Zeit hat Lañkā mit Ceylon gleichgesetzt. Siehe JACOBI, Râmâyaṇa, S. 90 ff.»

Welke gewichtige gevolgtrekkingen dan weer te trekken zijn uit deze nieuwe localiseering van Langka-proper (oftewel Langkasoeka) met oer-*Djokor*, voor een deel der bouwmonumenten van Java, zal tevens in 't vervolg dezer afdeeling sub **B** blijken (zie blz. 103—105).

Allereerst kan er waarschijnlijk nieuw licht worden gebracht in den plaatsnaam Luarām, Lwarām, hoofdstad van het rijk Woerawari, door Prof. Kern in 1913 alleen getranscribeerd, en ook hiervóór (blz. 43, noot 1) nog als onopgehelderd ter zijde gelaten. Dank zij eenige aanwijzingen toch van Dr. KROM, zou

---

(1846), p. 91; hetwelk weer een samenvatting is van Marsden + Wilford. Als versterkingen der Minangkabausch-Maleische overlevering omtrent dit éérste Vasteland na den Zondvloed, geheeten Langkapoera, var. Langkapoeri, — Newbold's „Langkavi" is een leesfout voor „Langkapuri"; zie toch Ferrand, II, p. 56 noot 6 —, kan nog gewezen: *a.* op de anonieme (doch door RAFFLES vervaardigde) korte vertaling van een Sadjarah Radja-Radja Poelau Pĕrtja, weleer in bezit van den Sultan van Indrapoera, als n° XII van dl. II der Malayan Miscellanies (Bencoolen, Sumatran Mission Press, 1822); waarin: „Sikatimuno [een water-reus; Sakti Moena] was then destroyed by Chemundang Giri [= het zwaard van den Koning, nazaat van Iskandar], and the island of Lunkapura became land by the will of God. It became large and extended to the foot of the mountain. Thereafter the king landed on that island, called also Saguntang-guntang Penjaringan [= Palembang, zegt later p. 7] and situated between Palembang and Jambi, and dwelt there, etc." (p. 3—4); *b.* op het relaas der Minangkabausche oorsprongs-legende, zooals FRANCIS dat gaf in 1837, afgedrukt in T. v. N.-I., 2en jrg. (1839), I, p. 100—103, en waarin gesproken wordt van „het eiland *Langkapoerie* in de Ceilonsche Zee" (p. 102), zooals nader blijken zal uit de uitvoerige aanhaling aan het slot van ons *IIe Gedeelte*; *c.* op de Minangkabausche legende, verteld door WESTENENK in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 55 (1913), p. 235, waar gesproken wordt van „het hoofd van den reus Katimono verslagen in een land tusschen Palèmbang en Djambi gelegen", waarmede weer datzelfde „Langkapoera" bedoeld is.

ik durven vragen: mag Luarām niet gesplitst in *lua* + *rām*, waarin *lua* staat voor *luah*? Het eenige bezwaar daartegen is, dat, bij het wegvallen der *h*, de *a* dan lang had dienen te worden; doch er behoeft maar gewezen te worden op Oudjav. varianten als wawahu naast wah wahu, warigaluh naast warihgaluh (V. d. Tuuk, III, p. 444a; 493b), om dit bezwaar niet overwegend te achten. *Lwah* nu is het gewone Oudjav. woord voor «rivier, stroomend (zoet) water»; Van der Tuuk (III, p. 711b) geeft als synoniem Skr.-OJ. *ganggā* op! Het tweede lid der samenstelling zou dan zijn Skr. *rām* = *rāma*, «liefelijk» (pers. meded. Dr. KROM). Het bezwaar dat hier een Maleisch-Polyn. woord (*luah*, *lwah*) aan een Sanskrit-woord gekoppeld zou zijn, valt weg tegenover b.v. hybridische varianten Djala-langga en Nīra-langga voor den zuiver Mal.-Polyn. naam (doch met *averechtsche* constructie) van Vorst Er-langga, den «Water-slurper». [1]

Indien dus de korte eerste *a* in Luarām, Lwarām, geen overwegend bezwaar is, dan zou deze plaatsnaam uit **1006** A. D. geheel gelijkwaardig zijn met .... Ganggāyu uit ca. 1612, in welken laatsten plaatsnaam een dergelijke hybridische koppeling in andere volgorde plaats vond; en dit is dan ook weer met kleine nuance (Klaar-water voor Mooi- of Lief-water) = Wurawari uit datzelfde 928 Çaka! Dank zij die kostbare aanduiding in Verhaal I der Sadjarah Mĕlajoe: .... «negri Ganggayu. Shahadan dehulu kala-nya negri itu negri besar, kota-nya deri-pada batu hitam, datang sekarang lagi ada kota-nya itu di hulu sungai Johor» (Shellabear, ed. 1898, p. 8), zouden we *hier*, te Langkasoeka,

[1] In 1885 schreef Prof. KERN, bij zijn behandeling der Sanskrit-inscriptie op den Calcutta-steen: „Den naam Er-langga, die echt Maleisch-Polynesisch is, *kon* hij [n.l. de dichter van 't opschrift] niet verzwijgen, maar hij veroorlooft zich toch het woord hier en daar te sanskritiseeren, door 't eerste lid der samenstelling, er, water, te vertalen, zoodat de doorluchtige heerscher door hem ook wel Jala-langga en Nīra-langga genoemd wordt." (Bijdr. Kon. Inst. 4, X, p. 7; of herdruk in Verspr. Geschr. VII, 1917, p. 90). In een noot voegde Kern daaraan o. a. nog toe: „Aangaande de eigenaardige vorming van den eigennaam weet ik geen verklaring te geven. In Balineesche HSS. is langga verbaspeld tot langghya." Verg. ook V. d. Tuuk's Wdb. I, p. 117b, en III, p. 831, 841b, i. v. Airlangga-Airlanggja, en langga-langgja.

Dr. KROM vermoedt, dat in de vervorming van dit tweede lid, het in 't Oudjav. overgenomen Sanskrit-ww. laṅghana, „overschrijden", óók tot Oudjav. langgyana vervormd (zie V. d. Tuuk, III, p. 839a, 841b), een rol heeft gespeeld; te meer, daar langgana ná Erlangga's tijd voorkomt in Vorstentitels van Oost-Java. In den Vorstennaam Er-langga ligt dus, volgens Dr. Krom, wellicht een toespeling op Er-langgana = „Water-overschrijder".

dan óók teruggevonden hebben het geweldige Woerawari uit Erlangga's tijd, met hoofdstad Lwarām.

Nu wàs Langkasoeka ook geweldig. In de Tanjore-inscriptie van 1030 A. D., heet I-Laṅgāçogam: «indompté (dans) de terribles batailles». Dat klopt! Want na den triomftocht van **1006** naar Oost-Java, viel in **1032** Woerawari opnieuw Erlangga in diens eigen land aan (zie blz. 43; en 73, met noot 1).

In **1225** A. D. zijn de bordjes verhangen: Langkasoeka is afhankelijk geworden van San-fo-ts'i = *Palembang*; want CHAU JU-KUA memoreert in dat jaar [1] de 15 Onderhoorigheden van Palembang aldus — waarbij hier de van Hirth & Rockhill in hun uitgaaf van 1912, c.q. van Coedès overgenomen identificaties *cursief* zullen worden worden gedrukt; doch mijn eigene, van hen afwijkende, gelijkstellingen KLEIN-KAPITAAL:

1. P'ŏng-fŏng (*Pahang*); 2. Tŏng-ya-nŏng (*Trĕngganau*); 3. Ling-ya-ssï-kia (= *Lĕngkasoeka* = WOERAWARI); 4. Ki-lan-tan (*Kĕlantan*); 5. Fo-lo-an (Mal. POELOWAN = «Eiland-groep» = m.i. de groep eilanden aan den mond der Kĕlang-rivier in Zuid-Sĕlangor; Hirth & Rockhill volgen Gerini, en gissen «Bĕranang» aan den Z.-oever der Langat-rivier, in Zuid-Sĕlangor, maar waar niemand iets verder van weet); 6. Ji-lo-t'ing (JELUTONG, hiervóór op blz. 85 reeds genoemd [2]; dus òf de uiterste Z.O.hoek van 't vasteland van Djohor, òf Mā-Yiruḍiṅgam, en dan 't méést waarschijnlijk = MĀ-HASIN = TOFMASIK); 7. Ts'iën-mai (= ??; soms = Sĕmang?, en dan = het «Saimwang» in Zang 14:2 der Nāgarakrĕtagama; andere gissingen zijn Djambi (!) van Schlegel in T'oung Pao, 2, II, 1901, p. 135; of (Tĕloek) Sĕmawe van Gerini, Researches, 1909, p. 627); 8. Pa-t'a

[1] Dat 1225 het juiste jaar is van CHAU JU-KUA's werk Chu-fan-chï (of *chih) heeft Pelliot bewezen in zijn hoogst belangrijke bespreking der uitgave Hirth & Rockhill (op het titelblad: St. Petersburg 1911; op den omslag: St. Petersburg 1912) in T'oung Pao XIII (1912), p. 449. Hirth & Rockhill zelf waren in hun editie niet verder gekomen, dan dat Chau Ju-kua zijn werk zou geschreven hebben tusschen 1242 en 1258 A. D. (p. 136—137, noot 2). Pelliot schrijft: Tchao Jou-koua, en Tchou fan tche.

[2] Aan GERINI (Researches, 1909, p. 826) komt de eer toe, in verband met Jih-lo-t'ing, de aandacht te hebben gevestigd o.a. op dit „*Jelutong* district on the south-eastern end of the Malay Peninsula (above Ramenia Point)". Plaatsnamen (dus géén landschaps-namen) Jelutong kan men verscheidene vinden op een gedetailleerde kaart van 't Mal. Schiereiland; een tweede *district* van dien naam ligt nog op Poeloe Pinang, even beZ. Georgetown.

(wel *Batak*, zooals Schlegel, l.c., vermoedde; maar dan *niet* «the *Battak's* or *Batta's* in the North of Sumatra», doch veeleer Batak's in het binnenland toenmaals van de Chersonesus); 9. Tan-ma-ling (Tāmbralingga = LIGOR, oftewel Lakhon, Nakhon; zie hiervóór blz. 79); 10. Kia-lo-hi (*Grahi* = *Chaiya*, *Jaiya*; Coedès, 1918, zie hiervóór blz. 85); 11. Pa-lin-fŏng (*Palembang*); 12. Sin-t'o (*Sunda*); 13. Kiĕn-pi (KAMPE, alias KAMPEI, bij de Aroebaai, het «Kāmpe» ook uit 1365 der Nāg. kṛ., Zang 13: 1; en *niet* «Koempai» (alias: Kompeh), aan de uitmonding der Batang Hari; en nog véél minder «Kampar» [1], waarvan Hirth & Rockhill beweren, dat deze laatste «identification... does not admit of doubt», p. 72!); 14. Lan-wu-li (*Lambri* = *Groot-Atjeh*); 15. Si-lan (*Ceilon*). (o. c. p. 62—66).

Al moet men nu deze lijst van Palembang's onderhoorigheden in 1225 ook weer niet als evangelie beschouwen — het Pa-lin-fŏng als onderhoorigheid van San-fo-ts'i maakt een zotten indruk; het ontbreken van *Djambi* verbaast; en de onderworpenheid van Si-lan zal wel alleen in de verbeelding van òf Chineezen òf Palembangers hebben geleefd [2] —, zoo is hier het voor ons thans gewichtigste, dat Lĕngkasoeka onmiddellijk volgt nà de staten *Pahang* en *Trĕngganau* op de Oostkust, en vóór *Kĕlantan*. Ook dit pleit alweer: Lĕngkasoeka lag ook dàar, aan dien Z.O.hoek der Chersonesus; maar volstrekt niet bij Kĕdah.

Eenzelfde resultaat geeft de nadere beschouwing der beschrijving van Ling-ya-ssï en Fo-lo-an bij Chau Ju-kua (l. c. p. 68, 69). Ling-ya-ssï (aldus hier, p. 68, geschreven; dus *zonder* «kia» aan het eind) was 6 etmaal zeilens van Tan-ma-ling, maar er was óók een overland-weg; Fo-lo-an was 4 dagen (overzee) van Ling-ya-ssï-kia (*sic*, p. 69; dus nu weer *voluit*), maar er was eveneens ook een overland-weg; van beide staten wordt uitdrukkelijk er bij vermeld, dat elk «sends yearly tribute to San-fo-ts'i»; terwijl van Fo-lo-an nog nader wordt verzekerd: «Its neighbours P'ŏng-fŏng, Tŏng-ya-nung and Ki-lan-tan are

[1] Dit blijkt overtuigend uit de nadere beschrijving van het „kingdom of Kién-pi" bij Chau Ju-kua (o. c. p. 71). Het wordt daar toch gezegd ½ maand zeilens van San-fo-ts'i en 5 dagen zeilens van Lan-wu-li te liggen. Oók het Kāmpe, dat in Zang 13: 1 der Nāg. kṛtāg. wordt genoemd nà Pane, en vóór Harw (Aroe), is niets anders dan ditzelfde (Poeloe) Kampei van thans.

[2] Of moet gedacht aan Tjandrabhānoe later in 1251 en 1255 A. D. (zie blz. 83)?

like it» (p. 69). Nemen we dan, aan de hand der gegevens bij COEDÈS (1918, p. 17), als vaststaande aan, dat Chin. Tan-ma-ling = Skr. *Tāmbralinga*, niets anders is als *Ligor* (Lakhon) [1], dan komt alles schitterend uit: Lĕngkasoeka = Wurawari = *oud-Djohor*; en Fo-lo-an = Mal. *Poelowan*, Jav. *Poelon* = «een eilandengroep» (Roorda-Vreede, 1901, II, p. 285b) = *oud-Kĕlang*. Het fantastische «Bĕranang» van GERINI, hoewel het op dezelfde plek zoowat uitkomt — de *kuala Langat* vormt het zuidelijkst deel der delta van de *sungai Kĕlang*, met de nu zoo welbekende haven Port Swettenham — geven we dan verder cadeau.

Zagen we hierboven, dat bij CHAU JU-KUA in 1225 de naam *Hasin* of *Makasin* niet meer voorkomt, en de naam *Toemasik* nog niet, doch dat alleen in zijn Ji-lo-t'ing — zoo het niet enkel Oedjoeng Tanah (Land's End, Finis Terrae), *Jelutong* of Djĕloetoeng van thans, beteekent — ook oud-Singapore verscholen kan zijn, geheel anders staat de zaak ca. een anderhalve eeuw later, in 1287 Çaka = **1365** A. D. bij den Oudjav. dichter PRAPANTJA, met Zang 14 : 2 zijner Nāgarakrĕtāgama.

Van deze strofe 2 geef ik hier de letterlijke vertaling, welke ik dank aan Dr. KROM: «De onderhoorigheden (n.l. van Madjapahit) op Pahang [= hier: de hééle Chersonesus; *Malaya*], met als voornaamste Hoedjoeng Medini [Skr.-Ojav. *medinī* = *lĕmah* = *tanah*; zie V. d. Tuuk, IV, 1912, p. 558b] (zijn deze): in Lĕngkasoeka en in Saimwang [*Sĕmang*], in Kalantĕn, in Tringgano; Naçor [soms = de *stad* Pahang?; of = Patani??; *niet* echter Nakhon], Paka [op de Oostkust, ca. 4°30′, beZ. Dungun; zie ons *IIe Gedeelte*, sub V—VI], Moewar [zie reeds blz. 27], Doengoen [nu Tanjung Dungun en Kuala Dungun, in Zuid-Trĕngganau, 4°45′ N.Br.]; in Toemasik, in Sanghyang Hoedjoeng [m.i.: Tanjung Buru = *T. Bulus* van thans, of anders Tanjung Tuan = *Cape Rachado* nu; òf Hujong Salang (alias *Junk Ceylon*) van thans; dus òf de uiterste Zuidpunt, òf de karakteristieke «gespleten» midden-punt; of (?) de hooge N.W. eiland-punt der Westkust van de Chersonesus], in Kĕlang, Kĕḍa(h), Djĕre [òf *Jering*, alias Jambu, vlak O. van de stad Patani (welke laatste *niet* wordt genoemd; tenzij verscholen b.v. in «Naçor»); òf wellicht (Gunong) *Jerai*, alias «Kedah Peak», dus *oud-Kĕdah*, zooals ik

[1] Coedès verwijst er in zijn noot 5 nog naar een Chin. gegeven uit 1196 A. D. bij Schlegel (in T'oung Pao, 2, II, 1901, p. 126) waarbij Tan-ma-ling gezegd wordt 10 etmaal zeilens van Kambodja te liggen. Dit klopt zeer goed.

thans ook durf vragen], in Kandjap [=Singkĕp??], in Nirān [= Karimoen??], met de bijbehoorende eilanden.»[1]

Neemt men bij deze lijst nu aan, dat dit Lĕngkasuka van 1365 A. D. gelegen was bij den Goenoeng Djĕrai in Zuid-Kĕdah (5°48′ N.Br.), dan maakt de opsomming een verbazenden sprong; neemt men daarentegen aan, dat Lĕngkasuka dààr ongeveer lag, waar (met belangrijke tusschenpoozen) van 1530—1855 de hoofdzetel stond van het rijk *Djohor* (oud-Port. *Jor*; 17-eeuwsch Jav. óók *Djor*, ons bewaard in de beruchte Moh. pĕrdikan-desa *Kadjoran* bij Wĕḍi, afd. Klaṭen, dus *ka-Djohor-an* of «Djohoreezen-desa», de desa van Raden Kadjo(ho)ran, schoonvader van Troenå Djåjå; Eng. *Johore*), n.l. *Djohor Lama* (aan de Oostzijde van den fjord-achtigen benedenloop der soengai Djohor), dan komt alles schitterend op zijn natuurlijke plaats. PRAPANTJA noemt dan toch op het schiereiland «Pahang»: vóórop, «als voornaamste», Hoedjoeng Tanah (ca. 1°25′ N.Br.) = *Jelutong* van thans = Ji-lo-t'ing in 1225; dan 2°. Lĕngkasoeka (ca. 1°36′ N.B.) = ongeveer *Djohor Lama* van thans = *Langka*-proper van 100—500 A. D. = Lang-ka-su van ca. 692 A. D. (I-tsing; zie toch hierachter blz. 101—103) = Wurawari in 928 en 954 Çaka = (weer) Langgāçogam in de Tamil-inscriptie van 1030 A. D.; en 3°. het Sĕmang-binnenland. Daarna volgen 4 Staten op de Oostkust (Kĕlantan; Trĕngganau; Pahang-proper(?)[2]; met vermoedelijk Paka daartusschen), 1 Staat op de Z.W.kust (Muwar), en nog 1 Staat op de Oostkust (Ḍungun). Daarna komt pas Toemasik als n° 10 in de rij = Mo-ho-sin, (Mā-)Hasin; dàn een vooreerst niet beslist te localiseeren «Sanghyang Hujung», dus de een of andere sterksprekende en daardoor «heilige» kaap op de Westkust; daarna dan komen 2 of 3 Staten aan die Westkust (Kĕlang, Kĕdah, en (?) Djĕrai); om te sluiten met 2 voor-alsnog raadselachtige namen van — waarschijnlijk — eilanden nabij en bezuiden Singapore, waarin we echter juist den naam van

[1] Gelijk men weet, heeft Prof. Kern Zang 13—14 van Prapantja's Lofdicht wel reeds in 1903 in den Ind. Gids uitvoerig besproken, maar nimmer letterlijk vertaald; zie thans de uitgave Kern-Krom (1919), p. 51 en 13, alsmede Krom's Aanteekeningen op p. 260. Eenige verbeteringen in den uitleg zijn hierboven opgenomen, vooral door splitsing van Pakamuwar; verg. ook hiervóór blz. 21 over 5 à 6 nog onvoldoend te herkennen landstreken van deze 17 namen.

Over Muwar zie vooral hierna blz. 113—114, met de noot op blz. 114—115.

[2] Op het eiland „Malayu" wordt immers ook „Jāmbi" genoemd als éérste, en op 't eiland „Tañjungnagara" aan het slot de hoofdstad „Tañjungpurī" (13: 1; 14: 1).

«Bintan» of van «Karimun» pijnlijk missen. Er komt aldus orde en systeem in Prapantja's lijst, evenzeer als bij zijn lijst van staten op Mal'ayu = Sumatra in Zang 13 : 1—2.

Konden we nu maar weer beschikken oven een ander geheim; het geheim van den *Minto-steen* in Zuid-Schotland! Want op deze kolossale inscriptie van een Oostjavaanschen Vorst Çrī Widjajaloka uit 846 Çaka = **924** A. D., tot begin 1813 gestaan hebbende te Ngĕndat (tusschen Malang en Batoe), daarna door Raffles als present-«Javan rock» overgezonden aan den aftredenden G. G. Lord Minto (1807—13) te Calcutta [1], en door dezen toen meegenomen naar zijn patriarchaal Minto House bij Hawick (Z.O. Schotland), komt — op de gedeeltelijke transcriptie door Cohen Stuart in Mei 1875 naar een foto gemaakt (zie Oudjav. Oorkonden, ed. Brandes—Krom, 1913, p. 42) — in regel 42 van den achterkant óók dat Hasin (p. 48) weer voor. En ook in regel 4—5 een «parujar i siran hujung galuh» (pag. 45), dus: een «woordvoerder voor den Sir[ik]an [2] (van) Oedjoeng Galoeh»; welk Oedjoeng Galoeh = Oedjoeng Poetri = Djoeng Galoeh (zie V. d. Tuuk's Wdb., IV, p. 183b, 448a, en I, p. 294b), òf het Hujung Galuḥ der inscriptie van Airlangga uit 959 Çaka (Oudjav. Oork. p. 135), en dan wel thans het *Mĕgal[ṇ]eh* aan de Brantas-rivier (beN.W. van Djombang) kan zijn — vermoedelijk tevens de plek waar Vorst Djaja Katong van Kĕḍiri in 1293 door zijn overwinnaars, de Tartaren en Chineezen, gevangen werd gezet, en de Woekir Polaman dichtte (zie Pararaton, ed.-Brandes 1896, p. 76 en 104) [3] —; òf... het Warigaluh, waar VAN DER TUUK in zijn Kawi-Wdb. III (1901), p. 493—494 zoo hóógst opmerkelijk over spreekt. Immers, thans nog bestaat

---

[1] Verg. Raffles History of Java (1817), II, Appendix *I*, p. CCXXI, noot: uittreksel uit een brief van Lord Minto, dd. [Calcutta], 23 Juni 1813, in antwoord op Raffles' schrijven, dd. 5 Mei, welke aan Minto had gemeld, dat „the great stone... was put on board the Matilda", begeleid door „Colonel Mackenzie's account of this curiosity". Of deze nota méér heeft bevat dan de mystificatie-vertaling in Raffles' gezegd Appendix? Over de juiste (zéér waarschijnlijke) vindplaats, zie Dr. Krom in Bijdr. Kon. Inst., dl. 73 (1917), p. 30—31.

Naar mijn vermoeden is toen *tegelijk* de zgn. „Calcutta-steen" medegegaan, door Holle in ca. 1883 opgespoord, maar reeds in 1848 door Laidlay als te Calcutta in 't Museum aanwezig vermeld (zie toch hiervóór blz. 58, met noot 1).

[2] De aanvulling van siran tot sirikan is conform het advies van Dr. Krom. Zie in ons *IIe Gedeelte*, aanvang, de diverse aanhalingen met „Hasin" en „Ujung Galuh", alsmede „Langka", uit de Oudjav. Oorkonden.

[3] Of thans, in de 2e ed. Brandes—Krom (1920), p. 92 en 123.

warigaloeh in het Jav. in den zin van «visscher, vanger van visch»; maar in het Middeljav. en Bantěnsch-Jav. had het den zin van «koopman», en óók van «baas of aanvoerder van zeevaarders», aequivalent aan het Mal. *pawang*, ouder-Mal. *poewawang*, oud-Jav. (al in de inscriptie-Gandasoeli, 769 Ç.; O. J. O., 1913, p. 4) *pu-hawang*, d. i. «schip-heer», schipper. We zijn hier in de sfeer der oude internationale zeevaart van de Javanen, toen zij, te zamen met de Maleiers, de voornaamste vrachtvaarders waren onder de Indonesiërs in den Indischen Archipel, met name in de Oostelijke helft.

Met de tegenwoordig beschikbare gegevens is het niet mogelijk hierin door te dringen. Toch stel ik er prijs op mijn vermoedens in die richting uit te spreken, opdat zij door anderen in hun juistheid of onjuistheid nader getoetst kunnen worden. Persoonlijk meen ik, dat Oedjoeng Galoeh in den tijd van Çrī Widjajaloka en van Vorst Erlangga (dus ca. in de 10e eeuw A. D.) zal blijken een andere naam te zijn voor het huidige Ujong Tanah, het Hujungmedinī der Nāgarakrĕtāgama (zie boven blz. 94), het Ji-lo-t'ing van Chau Ju-kua uit 1225. En evenzeer vermoed ik, dat Warigaloeh, alias Warihgaloeh (zie V. d. Tuuk, l. c.), niets anders zal blijken te zijn als het Woerawari van Erlangga's manifest uit 928 Çaka. M. a. w.: ik vermoed, dat Oedjoeng Galoeh en Warigaloeh als staten naast elkaar op oud-Langka (de Z.O.punt van het Maleisch Schiereiland), op Langkasoeka, bestonden in ca. de 10e eeuw A. D., zooals toenmaals Djanggala en Daha naast elkaar in opkomst waren op Oost-«Java».

Doch is dit bovenstaande niet meer dan persoonlijk vermoeden — waarbij dan Galuh ware te vertalen als óf «*Juweel*» of «*Schat*» (zie V. d. Tuuk's Wdb., IV, p. 745—746); vandaar weer «Prinses, Kleinood», zooals in 't OJ. en Jongjav. —, aan één ding twijfel ik niet: dat oer-Langka, het voor Maleiers nu mythisch gewordene Langkasoeka, het voor de Voor-Indiërs niet minder mythische Laṅkā van 't Rāmāyaṇa, dus ook het *echte* Langkāpura = Ratna-pārāyaṇa (verg. V. d. Tuuk i. v. *lĕngkā*, IV, p. 815) van het Oudjav. Rāmāyaṇa uit de 10e (?) eeuw = Ratna-dwīpa, **niet** terug te vinden is op Ceilon, maar op den uithoek der *Χρυσῆ Χερσόνησος* van Ptolemaeus uit ca. 150 A. D. (I, 13 : 8; 14 : 1, 3—6; en 17 : 4; VII, 2 : 5, 12, 25; en 5 : 11), het heusche Suvaṇṇabhūmi ook uit ca. 450 van de Milindapañha (VI : 21) en latere Indische geschriften; het

groote strategische punt voor de met circa Christus' geboorte opkomende zeevaart tusschen Zuidelijk Voor-Indië en Tongkin—Zuid-China. Wanneer dan ook de «Reuzen»-Vorst Rāwaṇa in den aanhef van Zang 6 van 't Oudjav. Rāmājaṇa, naar de posthume vertaling van Prof. KERN (Bijdr. Kon. Inst. 73, 1917, p. 472), zegt:

> «Mijn koningsburcht staat bij de zee, op Laṅkā, weidsch als de glans der maan. Het (eiland) [liever: (land)] heet eveneens Ratnapārāyaṇa (=Ratnadwīpa) wegens de menigte van schitterende edelgesteenten» (VI: 1),

dan is dat, in oorsprong, *niet* gedacht en gedicht van een plaats als Galle of Colombo of Trinkomali, maar m. i. van het «emporium Σάβανα», zooals Ptolemaeus (VII, 2: 5) die zeestad aan den uithoek der Aurea Chersonesus noemt; welke, herinnerend aan de 16e eeuwsche Straat Sabang (Sabam, Sabão; later corrupt «Saboen»; tusschen Sumatra's Oostwal en het eiland Koendoer beZ. Karimoen), òf moet zijn geweest oud-Karimoen, òf oud-Hasin, òf — en éérder m. i. — oud-Galoeh = heusch-Langka.

Vanzelf vloeit daaruit voort — het moge mij vergund zijn, mijn persoonlijke opvattingen nog wat voort te zetten, die anderen mogen aanvaarden onder beneficie van inventaris —, dat m. i. die Reuzenvorst Rāwaṇa voor de Javanen en Hindoe-Javanen der 1e tot minstens 10e eeuw A. D. *niet* een litteraire luchtverheveling was, maar een *realiteit*. Die Havenkoning die daar heerschte op den vasten wal, achter de Sĕlat Tĕbĕrau en achter het eiland Singapore, met het eiland Bintan tegenover zich in 't Zuiden, zat daar als ideale Sĕlat-, d. w. z. «Straat»-roover te wachten op de schepen die van Indië voeren naar Tjampa, Kambodja, Tongkin, en die van daar, of later ook rechtstreeks uit Zuid-China (Canton, Chüan-Chou, enz.), terugvoeren naar Ceilon, naar Quilon (Kollam), naar Negapatam, enz. Hij had de sleutels, niet van den Hellespont, of de Zuilen van Hercules, of van den Sond, of van 't Kanaal, maar van de Sĕlat nabij Singapore, en die tusschen Kaap Romania en 't eiland Bintan. Vóórdat Kan-da-li = later Palembang, in ca. 460 aanraking zocht met Keizer Hsiau-wu der 1e Soeng-dynastie (zie Groeneveldt, Notes, 1876, p. 60; of 1887, p. 185), vóórdat Mo-lo-yu = later Djambi, in ca. 500 à 600 den blijvenden lands- en taalnaam zou geven aan de «Maleiers», — lag daar een Roofstaat èn Handels-staat

Lang-ga of Lang-ga-su(-ka) op de plek die de Chineezen een 10 eeuwen later ook wel U-tang-ta-lim, alias Djiu-hut noemden, dus: *Oedjoeng Tanah*, alias *Djohor*; al was *dit* verband tusschen de Annalen der Liang-dynastie (502—556) en die der Ming-dynastie (1368—1643) bij de Chineezen in ca. 1550 uit het bewustzijn verdwenen (zie Groen. p. 10—12 en 135; of p. 135—138 en 254). *Een staat van prae-Maleiers zonder twijfel!*

Want niet alleen, in ca. 500, «The people say that their country was established more than 400 years ago» (Groen. p. 10; of 136), maar in 515 A. D., zond hun Vorst Pa-ka-da-to, d. w. z. een heusche Maleische *Datoeḳ*, een gezant naar het Chin. hof, terwijl diezelfde Ḍatoe geboren was uit een huwelijk door zijn tijdelijk verbannen vader in Voor-Indië («India») gesloten (ib.). Hier hebben we dus in 515 A. D. een Voorindische halfbloed, die «als Vorst fungeert» (*paka-ḍatu*) over *Langka*, en tegelijk een Boeddhistisch-Brahmanistisch [1] politiek oogje werpt naar het machtige China, waarbij hij zijn gezant laat verzekeren: «it was my intention to come myself, but I was afraid that the storms and waves of the large ocean would make this too difficult» (l. c. p. 11, of 137). Dit is taal voor een Maleischen Ḍatoe, die in 515 op Oedjoeng Tanah leefde, heerschte, roofde!

En is dit juist, dan eischt ook de consequentie — naar Dr. KROM mij terecht opmerkte — in het Mahāyānistische Laṅkāvatāra-sūtra (waarvan het bestaan vóór 443 A. D. zeker is, door de Chin. vertaling uit dat jaar) *niet* te zien «einen Bericht über den wunderbaren Besuch des Buddha Śākyamuni bei Rāvaṇa, dem König von Laṅkā (Ceylon)», zooals Prof. WINTERNITZ in zijn Geschichte der ind. Litteratur (II, 1: Die Buddhistische Litteratur, 1913, p. 243—244) verklaarde, maar een gefantaseerd godsdienst-verhaal van Boeddha's bezoek aan Langka = Hujung Galuh = Oedjoeng Tanah, halfweg Voor-Indië en China.

In dit verband nu zou ik willen vragen de pp. 90—93 te herlezen, die Prof. JACOBI in zijn standaardwerk van 1893 «Das

[1] Deze slimmerik roemt zoowel de San-pau = Tri-ratna, die in China zouden heerschen, als dat hij den Chin. Keizer vergelijkt met „the ruler of the heaven of Brahmā"; ook vleit hij den Keizer, door van Z. M. te zeggen: „The precious Sanscrit is generally known in his land. The walls and palaces of his imposing cities are high and lofty, as the mountain Gandha Mâdana [ook in 't Oudjav. Bhāratayuddha en Korawāçrama overgenomen: Gandhamādana, eigennaam v. e. berg, V. d. Tuuk, IV, p. 635a, 642a]." — Zocht deze Maleier-Vorst den steun van China *tegen de opdringende Voor-Indiërs?*

Râmâyaṇa. Geschichte und Inhalt nebst Concordanz der gedruckten Recensionen» gewijd heeft aan een onderzoek der *ligging* van Laṅkā, die zoo bitter weinig past bij Ceilon; der *oudste benamingen* van Ceilon (Tāmraparṇī, Táprobānê; Siṃhala, Salikê; maar *niet* Laṅkā); en der *herkomst* van den naam (die géén Sanskrit is, maar door Jacobi vragenderwijs als «echtes Telugu-Wort» wordt ondersteld, p. 93). Nu in 't bovenstaande houvast werd verkregen door de Chin. berichten der Liang-dynastie èn de daarbij goed aansluitende aanwijzingen voor latere tijden uit andere bronnen, omtrent de *heusche* ligging van Langka tusschen ca. 100 en 600 A. D., is het zeker verrassend bij Jacobi een paar zinnen te herlezen als deze: «Die [indischen] Astronomen verlegten Lankâ auf den Äquator [*sic;* Oedjoeng Tanah ligt 1° 20′, Galle 6° N. Br.], wo er von dem ersten Meridian (dem von Ujjayinî [= Ujjain]) getroffen wird. Kein Astronom in Ceylon hätte danach seine Heimat mit Lankâ identificiren können» (p. 90).

VARĀHAMIHIRA († 587 A. D.?) noemt in zijn Bṛhat-Saṃhitā van ca. **535** (kort na Langka's intrede in de Chineesche historie dus), Cap. XIV: 11, van de landen «in het Zuiden» allereérst: Laṅkā; en, nà tal van andere landen, in vs. 15: de Siṃhala-eilanden. In de vertaling van 1871 door Prof. KERN in Journ. R. A. S. ging dit onderscheid verloren, doordat hij Laṅkā vertaalde met «Ceilon»; maar bij vs. 15 teekende hij in een noot aan: «It is strange here to find Sinhala after the occurrence of Lankâ in v. 11.» (p. 84). Als ĀRYABHAṬA, iets vroeger dan Varāhamihira, in **499** reeds den eersten meridiaan trekt over Ujjayinī-Laṅkā, en dan zegt dat de meridiaan van Rome 90° W. daarvan lag, dan komt dat slecht uit èn voor Ujjain èn voor Laṅkā = «Ceilon» (Rome 12½° O. L. Gr.; Galle 80° O.), maar *klopt* (toevallig) goed met «Laṅkā» = Oedjoeng Tanah; waarvan Yavakoṭi = Koetei dan 90° O. verwijderd lag, wat weer leelijk uitkomt voor beide.[1]

Hierbij zal ik het laten, want dit is een punt voor nader onderzoek door deskundige Indianisten. Maar ik voor mij ben volkomen

[1] Zie voor deze gegevens de herdrukken thans in Prof. Kern's Verspr. Geschriften: I (1913), p. 235, met noot 6, en IV (1916), p. 77, voor Varāhamihira; V (1916), p. 308, en VII (1917), p. 59—60, voor Āryabhaṭa. Ptolemaeus, die in ca. 150 A. D. zijn eersten meridiaan trok over de Canarische eilanden (ca. 15° W. L. Gr.), stelt *Sábana* (zie hiervóór blz. 98) op 160° (Oost), en 2° Zuid.

Galle ligt precies: 6° 1′ N.Br., 80° 14′ O.L. Gr.; Colombo: 6° 56′ N., 79° 56′ O.; Trinkomali: 8° 33′ N., 81° 15′ O.; Ujjain: 23° 9′ N., 75° 43′ O.; Oedjoeng Tanah: 1° 20′ N., 104° 15′ O.; Koetei: ca. 0° 30′ Z., 117° O.

gerust met te durven zeggen: Laṅkā was in ca. 100 A. D. volstrekt niet «Ceilon», maar wel degelijk Oedjoeng Tanah, waar men «den hoek omging» naar het raadsel-rijk van China.

Vrage zelfs: heeft de naam van den rākṣasa-Vorst Rāwaṇa, die immers eerst «Tien-kop» of «Tien-mond» heette, totdat Çiwa hem dien *onvertaalbaren*(!) naam gaf,[1] niets uit te staan met de «stad» Ῥάβανα (VII, 3 : 2) en de volkeren Ῥαββάναι (VI, 16 : 5), die bij Ptolemaeus àchter (d. w. z. benoorden van) de Gouden Chersonesus, in de «Groote Golf», en vóór het land der «Sinai», worden vermeld; *ergens dus in Kambodja*; waar allerlei Anthropophagen en Satyrs heetten te huizen? Is Rāwaṇa niet een onkwetsbare «duivel» uit dat land van, en achter, Laṅkā?

Hoe prachtig komen nu ook de gegevens tot hun recht in I-TSING's tweeden arbeid uit ca. **692**,[2] te Palembang ook opge-

[1] Wel heet het in het posterieure VIIe Boek der Rāmāyaṇa — het slot, of Uttarakāṇḍa —, Sarga 16, dat Çiwa den naam gaf aan Rāwaṇa, „omdat hij zoo schreeuwde" bij een daad die Çiwa hem verboden had en welke hij toch trachtte te bedrijven, zoodat dan Rāwaṇa = „Schreeuwer, Schreeuwleelijk" zou zijn — verg. Jacobi, 1893, p. 192; en voor de analoge Oudjav. lezing V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. I, 1897, p. 758a i. v. Rāwaṇa —, maar dit is een soort lucus a non lucendo. Dr. KROM verschaft mij daarover de volgende aanteekening: „Rāwaṇa is een zuivere afleiding, volgens alle regelen der **kunst**, van Skr. rū. Het beteekent dan echter *niet* „schreeuwend", maar: doende schreeuwen. Die Uttarakāṇḍa-verklaring is om er op toe te geven." Dat zoowel het I^e (Bālakāṇḍa) als het laatste en VIIe Boek der Rāmāyaṇa latere toevoegsels zijn tot het oorspronkelijke werk, daarover zijn Indianisten het eens; zie het hoofdstuk „Echtes und Unechtes im Rāmāyaṇa" in Winternitz' Geschichte der indischen Litteratur, I, 2^e Ausg., 1909, p. 423 vlg.

In het IVe Boek wordt Sarga 40—43, met de vermaarde 4 Ontdekkingstochten, door Rāma aan de apen gelast om resp. in het O., Z., W. en N. naar de verdwenen Sītā te gaan zoeken, door JACOBI (o. c. p. 37—38), evenzeer voor een later inschuifsel verklaard, evenals tal van andere welke hij in de oorspronkelijke Boeken II—VI nauwkeurig aanwijst. Winternitz (l. c. p. 426) acht deze aanwijzingen van Jacobi „unwiderleglich". Daarmede ontvalt ons helaas ook het vertrouwen op een mogelijke *juiste dateering* van dat voor den Indischen Archipel zoo uiterst gewichtige *vers 30* van Sarga 40 in dit IVe Boek, met de lastgeving om óók „Yavadvīpa" en „Suvarṇarūpyakadvīpa" (het Goud-en-Zilver-eiland) te gaan doorzoeken (zie Prof. Kern's studie uit 1869, thans in zijn Verspr. Geschr. V, 1916, p. 303 vlg.).

[2] I-tsing's werk, door Takakusu vertaald (1896), heet: Nan-hai-chi-kuei-nai-fa-ch'uan; dat door Chavannes vertaald (1894): Ta-t'ang-si-yu-ku-fa-kao-sêng-ch'uan. Hij leefde van 634—713. — Takakusu, p. LI en tekst p. 9, gaf als transcriptie (doch zonder Chin. karakters): Laṅkasu; Chavannes (met Chin.; p. 57—58, noot 5): Lang-kia en Lang-kia-chou; Pelliot (met Chin.; BEFEO, IV, 1904, p. 406): Lang-kia-chou; Gerini (met Chin.; Researches, 1909, p. 544): Lang-ka-hsū.

steld, en door E. CHAVANNES in 1894 vertaald als «Mémoire composé à l'époque de la grande dynastie T'ang sur les religieux éminents qui allèrent chercher la loi dans les pays d'Occident»! Daarin is Lang-kia (-chou; zóó Chavannes) het land, dat men per koopvaardijschip bereikte uit Fou-nan (= Kambodja; *niet* «le Siam», zooals de vroegere opvatting was, ook bij Chavannes); waar een misschien Boeddhistisch Vorst regeerde, die Chineesche Boeddh. pelgrims met eere immers ontving (aansluitend dus bij wat 2 eeuwen te voren, blijkens de Annalen der Liang-dynastie, er ook reeds het geval schijnt te zijn geweest); en *vanwaar men per schip verder ging*, om dan Ceilon te bereiken (o. c. p. 57—59). Een andere Chin. pelgrim van de 60, wier religieus leven I-tsing in dit Gedenkschrift verhaalt, gaat óók den zeeweg, komt in het land Lang-kia, passeert het land Ho-ling (= Kaling = Java; dus wel door Straat Soenda?), en gaat door het Land der Naakten (Nikobaren) naar Tan-mouo-li-ti (= de groote haven Tamlūk, aan den Z.W. mond van den Ganges, Tāmralipti; o. c. p. 100). Van een derden pelgrim (n°. 37 van de 60) wordt alleen gezegd, dat hij op zijn (zee-)reis van China naar «l'Inde du centre» kwam te overlijden in het land Lang-kia-chou (p. 78). Deze gegevens alléén reeds weerspreken de meening van CHAVANNES (p. 57, noot 5) dat Lang-ka-su van I-tsing identiek zou wezen met het Kia-mo-lang-kia = Kāmalaṅkā = *Pegoe* van Hiuen-tsang (die overland Indië bereikt had, en overland in 645 China weer had bereikt); weerspreken ook de latere opvatting van GERINI (Asiat. Quart. Review, 1901, I, p. 157—158 noot; Researches, 1909, p. 115, 527, 544), dat dit de tegenwoordige *Chumpawn* Baai op de Oostkust der Chersonesus zou wezen, 10° 28′ N. Br., waar men dan aan wal zou zijn gestapt, den smallen Kra-pas zou zijn overgetrokken, en dan op den Westelijken overwal weer scheep zou zijn gegaan op een ander vaartuig. Dit is, om Gerini's woorden uit 1901 te gebruiken, «all mere guesswork». Op ongezochte wijze wordt daarentegen alles duidelijk als men Lang-ka-su neemt op dien uithoek, waaraan óók Polo in 1292 voorbijvoer op zijn reis van Zuid-China naar Indië, en toen zeide dat hij daar aan het wilde eiland «Pentam» = *Bintan* was voorbijgekomen. GROENEVELDT, die het in 1876, aan de hand van een deel der Chin. geografen, zocht «on the north coast of Java, but in the western part of the island» (p. 12; of 1887, p. 137), is er dus het dichtst bij geweest; een ander deel der Chin. geografen

zocht Lang-ga of Lang-ga-su op... *Ceilon*; steeds weer dezelfde historische fout! I-TSING noemt, in zijn beide teksten van 692, Ceilon: Sêng-ho-lo, d. i. Siṃhāla, het «Leeuwen-land», en beweert alleen foutief in zijn Nan-hai (ed.-Takakusu, 1896, p. 9—10), dat óóst van Lang-ka-su lag het land Tu-ho-po-ti (= Dwārawatī = Siam), en oost daarvan weer Lin-i (= Champa, Mahācampā);.... precies dezelfde oude fout als reeds bij PTOLEMAEUS voorkomt. Immers, deze waande evenzeer hier in dien uithoek «Oost» wat *Noord* was. [1]

Langka, modern-Jav. Ngalĕngkâ (d. i. ing Alĕngkâ), en Rawaṇa, de «Reuzen»- en «Duivelen»-Vorst, waren, naar mijn persoonlijke stellige overtuiging, géén litteraire fantasieën voor de oud-Javanen tot, zeg, 1200 A. D., maar *realiteiten*. Daar lag een land, een Schier-eiland als appendix van Azië's vasten èn Indischen wal, waarmeê men, evenals met het reeds in ca. 600 machtige Palembang, *vechten* moest om de hegemonie ter zee. Vandààr «ergens» (Noord bij Pegoe? Midden bij Kĕlang? Zuid bij Singapore?, met nog heden ten dage de «Kallang river» of soengai Kālang in het N. O. uiteinde der stad, [2] bij Tanjung Ru) kwamen de geheimzinnige *Kalang's*, gewis krijgsgevangenen van den Overwal; die het alleréérst voorkomen op de Prambanan'sche inscriptie van 785 Ç. (Pereng; sang tuha kalang, Tijdschr. Bat. Gen. XVIII, 1872, p. 96), en later; [3] altemaal de latere met «honden» in verband gebrachte menschen der Jongjavaansche folklore. Maar wat kan oorzaak zijn geweest, dat daar in ca. 820 Ç. — zeg in ca. **900** A. D., dus bij den aanvang van de periode, die hier nader ten aanzien van Singapore en het verdere Mal. Schiereiland beschouwd wordt — plotseling dat complex van *Prambanan*-tempels gaat verrijzen onder den overgangs-

---

[1] Zie voor Ptolemaeus de gegevens omtrent Oost-Azië op gemakkelijke wijze afgedrukt, met vertaling, door Coedès in zijn „Textes d'auteurs grecs et latins relatifs à l'Extrême-Orient depuis le IVe siècle av. J.-C. jusqu'au XIVe siècle", Paris 1910; en achter p. XXIV Pt.'s kaart, ed. 1478. — Voor Tu-ho-(luo-) po-ti in I-tsing's beide teksten, zie Chavannes l. c. p. 57—58 noot 5, en 69.

[2] Verg. ook het interessante opstel van Logan, „The Biduanda Kallang of the river Pulai in Johore" (Journ. Ind. Archip. I, 1847, p. 299—302), en het daarop volgende „The orang Sletar" (p. 302—304) — de S. Sĕletar is een inham in het N.N.O. van 't eiland Singapore —, welke Logan acht „to be branches of one tribe, *the aborigines of Singapore*" (p. 302).

[3] Het oudere sang pu kalang in een Noord-Kĕdoe'sche inscriptie van 775 Çaka (Oudjav. Oorkonden, ed. Brandes—Krom, 1913, p. 7, r. 10) is, naar pers. meded. van Dr. Krom, het „slot van een eigennaam van een Ambtenaar".

Vorst tusschen Midden-Java en Oost-Java, DAKSHA? [1] Op welke tempels zich immers alleréérst het wajang-type gaat vertoonen in de overdreven-verwrongen gezichtstrekken der «boozen» die daar een rol spelen *op de Rāmāyaṇa-reliefs*; evenals een 4-tal eeuwen later — in de eerste halve eeuw der Madjapahit-periode — aan de talrijke Rāmājaṇa-reliefs van *Tj. Panataran*! [2] Gelooft men heusch, dat op deze twee machtige tempelgroepen van het stervende Midden-Java, en het «gearriveerde» en onbetwist-oppermachtige Oost-Java, enkel en alleen litteratuur werd afgebeeld?

Geloove wie het wil. Ik voor mij ben overtuigd, dat er, bij het toenemen onzer feiten-kennis van Java's oude historie, naast de louter-religieuze monumenten van bouwkunst en letterkunst, een groote groep *politiek-religieuze* gedenkteekenen allengs te onderscheiden zal zijn, die zelf weder vrij scherp in 2 categorieën zal gesplitst moeten worden: *1°*. monumenten die «Broederoorlogen» vereeuwigden, dus binnenlandsche dynastie-oorlogen, waarbij men met waren hartstocht teruggreep naar het schier oneindige Mahābhārata in zijn vele geledingen, en dààrin zich zelf en zijn eigen geschiedenis terugvond, en dààrop veranderende doorging en dààrop doorgaande veranderde — de feitelijk-legitieme maar verliezende Kaurawa's = de laatste dynasten van Midden-Java; de overwinnende usurpators, die Pāṇḍawa's heetten, = de eerste oppermachtige koningen van Oost-Java, vóóral die van Daha —; en *2°*. monumenten die «Buitenlandsche oorlogen» in beeld of in dicht brachten, waarbij men als het ware het zooveel beknopter Rāmāyaṇa maar behoefde... om te werken, om zijn eigen angst-oogenblikken door en vooral zijn glorierijke triomfen over die «Vreemde Duivels» als in een spiegel weerkaatst te zien. Java zit *vol*, in zijn plaatsnamen, persoonsnamen, koningsnamen, titels, van heugenissen aan dien grooten broedertwist, waarmede het Brâtâjoedâ en het grootste deel der wajang dagelijks nog den Javaan van tegenwoordig, hoog en laag, doordrenkt; [3]

---

[1] Verg. in Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918), sub 4, mijn: „Rijksbestierder-Vorst Daksha, en Tjaṇḍi Prambanan; ca. 820—840 Çaka" (p. 151—163).

[2] Het jaartal op een grooten bovendorpel, die waarschijnlijk bij den hoofdtempel hoort, is: 1245 Çaka (zie Oudheidk. Verslag 1915, p. 69); de 4 groote Kāla-beelden, elk met 1269 Ç., zitten aan den onderbouw vast. — Zie *thans* Dr. N. J. Krom's Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, 1920, II, p. 157, 165.

[3] Men doorloope slechts COHEN STUART's „Alphabetisch Register van eigennamen uit de Jav. en Indische letterkunde", behoorend bij dl. I van zijn standaard-uitgave der Jong-Jav. Brâtâ-Joedâ (Verh. Bat. Gen. XXVII, 1860).

een lichte stroom, hoofdzakelijk in plaats- en riviernamen en losstaande feiten thans nog herkenbaar, heeft daar-tusschen-door gevloeid, die de kleur vertoonde van het Rāmāyaṇa, maar zijn oorsprong vond in eigen levensgebeurtenissen tegenover buitenlandsche vijanden. Een verhouding, ruwweg geschat, van 10 : 1. Maar óók hieraan houden sommige grootsche bouwmonumenten, als met name *Prambanan* en *Panataran*, alsmede een groot deel van de *wajang gedog* met haar Pandji-cyclus, de heugenis — hoezeer dan ook verlitterairde en daarmee verduisterd — nog in leven tot op dezen dag. De Kawi-tekst van het Bhāratayuddha draagt daarbij een jaartal: 1079 Çaka, en noemt een bepaalden Vorst: Djajabaja van Daha (Kĕḍiri); de vrije Oudjav. omwerking van het Rāmāyaṇa mist niet alleen een jaartal, doch de schatting van haar ouderdom loopt zoo ver uiteen als de 9e dan wel 10e Çaka-eeuw volgens Brandes, de 12e Çaka-eeuw daarentegen naar Prof. Kern; d. i. resp. de Siṇḍok-Airlangga-, òf de laatste Daha-periode. [1]

Ik moet hier ook gaan spreken over een veel specialer onderwerp: de Javaansche *oepatjara* of Rijks-ornamenten. Gelooft men heusch, dat dit in oorsprong fetisjistische diervormen zijn; zoodat de Gans een totem-dier, de Slang een slange-fetisj zou wezen; enz.? Neen, óók dit zijn realiteits-symbolen *geweest*, allengs door vergetelheid in den loop der eeuwen tot fetisjen *verworden*. Den sleutel tot de historische, d. w. z. reëele, verklaring vindt men, zoodra men zich scherp te binnen brengt hoe Vorst Erlangga — altijd weer die overheerschende figuur! — zijn symbool, den Garoeḍa, heeft gekozen; en hoe hij zichzelf, tronend als een overwinnende Wisjnoe, heeft laten afbeelden. Want wij bezitten zijne *effigies*, zie slechts zijn sprekend beeld bij 't artikel van Dr. KROM «De Wiṣṇu van Bĕlahan» (Tijdschr. Bat. Gen. LVI, 1914, p. 442—444); [2] daar zit hij met volstrekt-onconventioneel,

[1] Zie resp. Dr. Brandes in de Monographie-Singasari & Panataran (1909), p. 14* (in de Wolkentooneelen van Panataran): „Het veiligste zal wel zijn aan te nemen, dat het boek [het Oudjav. Rāmāyaṇa] geschreven werd in het tijdsverloop *tusschen* deze beide groote Javaansche vorsten [Mpoe Siṇḍok en Airlangga]." En Prof. Kern in zijn tekst-uitgaaf van 't Rām. (1900), p. VI: „Gissenderwijs zou ik als tijdstip der vervaardiging het begin der 13e eeuw [versta: A. D.] willen stellen". Zie voorts Dr. Krom's studie „Over de dateering van eenige Kawi-geschriften" (Tijdschr. Bat. Gen. LVII, 1916), p. 513 en 516—517; alsmede blz. 117 hierna, over het jaartal van 't Bhāratayuddha.

[2] Zie *thans* vooral: de plaat bij p. 39 in W. Fruin—Mees, Geschiedenis van Java, I (1919); en plaat 42, met p. 409—411, in Dr. Krom's Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, 1920, I.

integendeel zeer naar werkelijkheid weergegeven persoon — een verfijnde Javaansche koeli zou men zeggen, [1] met klambi en kain pandjang gekleed — op een lotuskussen, waaronder een geweldige, heraldisch naar rechts ziende, Garoeḍa-mensch met opengesperden bek zich als zijn hoeder uitbreidt in volle breedte van zijn vogelvlucht; en welke mensch-achtige Reuzenvogel weer in zijn rechterklauw omvat houdt een naar rechts gewende Brilslang, met een tweede dito-Nāga naar links gewend onder zijne linkerknie. D. i.: twee stuks *Ardawalika*, of «Prima-Gif»-slangen. [2]

Hier hebben we, uit het eigen leven van den Oudjavaanschen dynast zijn gróótste geschiedenis in beeld, een tjandra sĕngkala van realiteit en beeldhouwkunst: zijn Overwinning, vurig Wisjnoeïet die hij was, als «Wisjnoe» over de Slangen; d. w. z.: de Koningen der *Waterslangen*, der *Slangen van Overzee*. Het is de gróóte triomf van hem die zich «Water-slurper» noemde, wiens vader (Oedajana) in 899 Çaka = 977 A. D. een «nāga-monument» stichtte te Djalatoeṇḍa = «Water-terras»; [3] en die zelf in ca. 1045 A. D. begraven werd te Tīrtha = «Heilbad», [4] op de O.-helling van zijn zóózeer geliefden berg Pūgawat = Putjangan = den Pĕnanggoengan; van hèm, als Wisjnoe-Garoeḍa, over de Slangenvorsten van ... Wurawari en Hasin, in Langka, over den «Primus der Gifslangen» (Bahlikādhipa; verg. V. d. Tuuk's Wdb., I, p. 500 sub «anggara»; en IV, p. 837*b*; = Wāhlikādhipa = ... Arddha-wa(h)lika!), aan het uiteinde der Chersonesus van «Goud» en «Edelgesteenten» *(Galuh)*. Kortom: de slot-triomf van Oost-Java over Woerawari vooral, dat eerst zelf Java «overstroomd» had met oorlog en ellende, maar door Erlangga in 1032 A. D. was geveld als overwalsche geweldenaar.

Zóó vinden we den Garoeḍå en de Ardåwalikå als — zij het niet meer bewust gebleven — symbolen terug onder de

[1] Dr. Krom maakte mij opmerkzaam: „De Erlangga van Bĕlahan is in zijn gelaat niet geheel oorspronkelijk; er is wat aan bijgewerkt, met name aan den neus. Op de foto ziet men dat niet." — Verg. nu in zijn Inleiding: „Wishṇoe's gelaatstrekken (in geschonden toestand bewaard en helaas wat bijgewerkt)".

[2] Zie het artikel van Dr. Hazeu in de Bijdr. Kon. Inst. 6, V (1898), p. 175—201: „De Nâga Arddhawalika bij de Javanen", en de daar op p. 201 in herinnering gebrachte meening van Prof. Kern uit 1887: „dat het een samenstelling zou kunnen zijn" van Skr. *arddha* = zeer + *vyalika* = valsch. Hazeu vermoedt een *arddha* + *wali* (= *bali*; sterk) + *ika* (aanwijzend en versterkend) = *mahabala* = zeer krachtig. Het Jongjav. schrijft zoowel arda, als arḍa.

[3] Zie daarover nader den hoofdtekst blz. 109—110, bij oepatjara n° 1.

[4] Dit oude *Tīrtha* is het tegenwoordige Bĕlahan (Krom l. c., 1914, 1920).

8 *oepatjara* van het Solosche Hof; de Ardåwalikå ook nog (zònder den Garoedå, zònder dien Oostjavaschen Overwinnings-vogel) aan de tweede-rangs *oepatjara* van het (secundaire) Jogja'sche Hof. Want ziehier het vergelijkend lijstje dezer 2 × 8, waarbij die van het Solosche Hof voor het éérst — incredibile dictu! — eens volledig genoemd worden:

Solo.

1. Banjak ḍalang (Gans-aanvoerder) [Deeleman n°. 6]
2. Ardåwalikå (Konings-slang) [Deeleman n°. 3]
3. Gadjah (Olifant) [*niet* in Jogja; Deeleman n°. 4]
4. Kidang (Hert, geslacht Cervulus) [Deeleman n°. 5]
5. Sawoeng galing (Vecht-haan) [Deeleman n°. 2]
6. Garoeḍå (Slangengier) [*niet* in Jogja; Deeleman n°. 1]
7. Memreng (Buffelkalf) } *niet bij Deeleman*
8. Sĕnoek (Tapir) }

Jogja.

1. Banjak ḍalang (letterlijk: Gans «de voorste»)
2. Ardåwalikå (letterlijk: «Aller-giftigste»?)
3. Mĕrak (Pauw) [*niet* in Solo]
4. Mĕndjangan (Hert, geslacht Rusa)
5. Sawoeng galing (letterlijk: «trippelende» Haan)
6. }
7. } (Surrogaat; 3 *ampilan* [1], tot *oepatjara* verheven)
8. }

Alles van goud; zoo het heet zelfs massief goud, hoezeer dat voor enkele stukken wegens de afmetingen toch te betwijfelen valt. De officieele volgorde der 5 (wezenlijke) Jogjasche oepåtjårå staat daarbij vast; men zie slechts Plaat I[a] en I[b] in GRONEMAN's «In den Kĕdaton te Jogjakarta» (1888). De volgorde in bovenstaand lijstje der 8 Solosche is geheel onzeker, en door geen enkel gegeven tot heden vast te stellen; men zie slechts de altemaal ònvolledige bronnen dienomtrent in de noot, naar tijdsorde gerangschikt, waaruit bovenstaand volledig lijstje werd samengesteld. [2] Geen van alle berichtgevers is zich het volle

[1] N.1. De katjoe mas en de koeṭoek, die beide straks (blz. 128, en 129 noot 1) ook vermeld zullen worden onder de *ampilan* van den Soenan; en een gouden lantaarn (kandil). Dit laatste woord ontbreekt in 't Jav. Wbd., 1901.

[2] RAFFLES (History of Java, 1817, I, p. 310; sprekende over het Hof te *Solo* blijkbaar, en zijn bezoek daar in 1812, zie toch p. 309) zag er maar 5 van de 8,

achttal bewust geweest; DEELEMAN, die in 1846 er 7 noemde en 6 afbeeldde, is er het dichtst bij gekomen, hoewel hij zich met zijn opgaaf van «twee *gadjah*» kennelijk heeft vergist, waarschijnlijk door af te gaan op inlandsche berichtgevers. Of opzettelijke terughoudendheid daarbij in het spel is te Solo — zooals ik uit eigen ervaring in 1888 weet ten aanzien van het kanon Njahi Sĕtomi op den Sitinggil, dat men «geheim» wil houden —, dan wel of alléén bij zeer hooge feestelijkheden, zooals met name Garĕbĕg Moeloed in een jaar Dal, alle 8 Rijks-ornamenten te voorschijn komen voor het publiek, is thans nog niet te zeggen. Maar de volledigheid der lijst staat vast; het is het heilige getal 8 — waaraan het gaarne «ouderwetsch»-doende Jogjasche Hof angstvallig vasthoudt; zij het dan door toevoeging van 3 ampilan —, thans op de handen gedragen door 8 vrouwelijke prijaji manggoeng vóór den Vorst uit, maar weleer — daar behoeft

want hij schrijft: „Among the regalia (*upachára*), which are always carried in procession when the sovereign moves abroad, and are arranged behind him while seated on the *dámpar*, are the following golden figures: — the *hásti* or *gája*, that of an elephant; the *hárda walíka* or *nanágan*, that of a serpent; the *jajáwen sínting*, that of a bull; the *síngsam*, that of a deer; and the *síwung gáling*, that of a cock fowl; each of a size to be borne in the hand." Daarna gaat hij spreken over de *ampilan*, zonder dit woord echter te noemen.

WINTER (Tijdschr. v. N.-I., 5e jrg., 1843, I, p. 739—740) wart „*Hoepotjoro*" als ,teekens van onderscheiding" met de niet met name genoemde *ampilan* dooreen, en vermeldt voor den „Keizer" daarbij deze heusche 6 Rijks-insigniën: „*Sawoong Galing*, een gouden haan. *Hardo waliko*, een gouden vogel, met eenen slangenkop. *Banjakdalang*, een gouden eend. [Dan weer diverse ampilan; en dan:] *Senookmas*, een fabelachtig dier der oudheid, van goud, hebbende de gedaante van eenen Rinoceros. *Memréngmas*, een fabelachtig dier der oudheid, van goud, hebbende de gedaante van eenen buffel zonder hoorn. Een gouden hert. [Daarna weer ampilan.]" Dus géén Olifant van den Soenan; maar de Gans („eend") en Tapir („Rinoceros") méér.

DEELEMAN (waargenomen in Jan. 1846; na zijn dood afgedrukt naar zijn hs. en talrijke teekeningen in Bijdr. Kon. Inst. 2, II, 1859, p. 358) maakt duidelijke scheiding tusschen oepatjara en ampilan (evenals Raffles dus), maar noemt geen van beide woorden, omdat hij alle gelijkelijk *poesaka's* noemt. Van de „eersten", die „hooger bij de Javanen aangeteekend (staan), zoodat men ze dus beschouwen kan als meer in 't bijzonder de kenteekenen der keizerlijke waardigheid te zijn", somt hij deze 6 op: 1. pĕksi groeḍâ, 2. sawoeng-galing; 3. arḍâ warikâ of arḍâ walikâ, enkel verklaard als „een waterkom"; 4. twee [lees: één] gadjah; 5. kidang; 6. banjak. Hij voegt toe: „Al deze voorwerpen zijn van massief goud". Bij hem dus de Garoeḍa vóórop, die bij Raffles en Winter ontbrak; maar geen Memreng of Sĕnoek.

Tevergeefs heb ik in WINTER's Jav. Zamenspraken, I (1ste druk, 1848) gezocht naar een systematische opgaaf van de Solosche oepatjara en ampilan. Het eenige wat ik heb kunnen vinden is: in Zam. 30, dat de kĕmit's boemi

men m.i. niet aan te twijfelen, al zou het bezwaarlijk gaan er een bepaalden tijd voor te noemen; soms in de 15[e] eeuw A. D.? — vóór Z.M. uitgedragen door 8 toe-manggoeng's (mannelijke Toemĕnggoeng's, Tĕmĕnggoeng's), of Hof-Dignitarissen, die thans in de 8 Najåkå's aan beide Hoven (4 «Binnen»-regenten + 4 «Buiten»-regenten) nog steeds voortleven.

De nadere behandeling van deze Jongjavaansche materie uitstellend tot tijd en wijle dat hierover, van Solo uit, goede gegevens verkregen zullen zijn, en ook eindelijk eens afbeeldingen van n°s 7—8, het Buffelkalf en den Tapir, durf ik thans ook reeds deze conclusies vooropstellen:

1. De Gans-Aanvoerder, die bijna gewis ook in Solo vóórgaat aan alle 8, vindt zijn oudste herkenning in de 2 Gekroonde Ganzen, die als twee cijfers 9 aanzwemmen op den Triangel (het cijfer 8), op den muur van Djalatoeṇḍa, voornoemd [1]; een «nāga-

(een lage rang van Kaparak-ambtenaren) o. a. de „oepatjantĕn dalĕm" buiten den kraton brengen (p.88); in Zam. 62 het wel interessante, dat, bij de inhuldiging van een nieuwen Soenan, rondrijdend in zijn staatsiekoets (Kjahi Ḍoeḍå) met den Regeerings-Commissaris buiten den kraton, vóór den Soenan uitgaan de Poetrå's, Sĕntånå's en diverse keur-pradjoerit's, maar dat *achter* de koets gaan: eerst de oepatjårå dalĕm (bedoeld zijn: 's Vorsten persoonlijke ampilan), vervolgens 's Vorsten rijpaarden, en daarna de „ampilan ĕmas banjak-ḍalang sapĕnoenggilanipoen" (p. 261). Hier gaan dus de gouden Rijksornamenten *achteraan* in den centralen stoet, als symbool wel van het *nog niet* definitief-Vorst-zijn van den nieuwen Soenan. Hier ziet men tevens, hoe in het Jav. gespeeld kan worden met de termen oepatjara (= „versiersel") en ampilan (= „wat op de handen gedragen wordt").

[1] Hierbij beschik ik over een foto uit Oct. 1916, mij door den heer P. V. van Stein Callenfels toegezonden, terwijl men vroeger alleen kon afgaan op de (nu zeer onvoldoend gebleken) lithografie in Van Hoëvell's Reis over Java enz. II (1851), p. 110. Over de 6 kleine inscripties op 6 gouden plaatjes in een 9-vakkige graf-urn aldaar gevonden, zie Brandes' belangrijke noot in Groeneveldt's Catalogus (1887), p. 215—219; op grond van deze, meende Brandes, dat het hier in hoofdzaak een Çiwaïtisch graf-monument gold; Dr. Bosch kwam echter in Oudheidk. Verslag 1916, p. 84, na een nieuw bezoek ter plaatse (zie er p. 71), terecht tot de conclusie, dat „de Garuḍa-nāga-combinatie o. i. reden geeft te onderstellen, dat Udayana, evenals zijn zoon Erlangga, tot de secte der Wiṣṇuieten behoord heeft".

De volle oplossing van die „combinatie" — „Garoeda boven" (genre Oranje boven!) + Arddhawalika (= Nāga) onder" —, in den hoofdtekst hier gegeven is een groote verbetering op wat ik in Notulen Bat. Gen. 1909, p. 184—185 met onvoldoende gegevens had beproefd. Opmerkelijk is, dat het gouden plaatje in den vorm van een schildpad — vrage: Wisjnoe in zijn 2[e] awatāra?: men vergelijke o. a de schildpadden te Soekoe — de legende draagt: raṃ = rang, dat volgens V. d. Tuuk (I, p. 816a en 819b) de betee-

monument» uit 899 Çaka, gesticht in dat jaar op de W.-helling van den Pĕnanggoengan door Oedajana, den vader van Erlangga. Ook zijn naam «Udayana» staat er voluit aan den wand. Wat was dit? Een «nâga-tempel", zooals GROENEVELDT in 1887 naar Van Hoëvell's uitvoerige beschrijving uit 1851 vermoedde (Catal. Arch. Verz. p. 125)? Neen; een *nāga-monument* ter herinnering aan een triomf van den Wisjnoeïet Oedajana — misschien zelfs als Laksamana of Admiraal? — in 977 A. D. behaald òp de Naga's en hunnen Vorst, den Arddhawalika van Galoeh = Langka = Woerawari! En dàarbij weer, naar pers. meded. van Dr. KROM, sluit aan, dat Erlangga in zijn Sanskrit-inscriptie te Calcutta, memoreert hoe zijn overgrootvader van moederszijde — door wien de Konings-wettigheid zich in hem, Erlangga, had voortgezet — te vergelijken was met eenen «rājahaṃsa», eenen «phenix der koningen (anders: den vorstelijken mannetjes-zwaan)» volgens Prof. Kern's vertaling; anders ook gezegd: met eenen Zwaan den Voorste, of Gans den Voorste, eenen Banjak ḍalang, den drager (wāhana) van Brahmā.

2. De Konings-slang is *ongetwijfeld* het symbool van het lang bevochten, hoogst gevaarlijke, meermalen (waarschijnlijk), maar éénmaal (in 928 Çaka) gewisselijk over Java als overwinnaar heengestorte, doch in 954 Çaka toch door Erlangga overwonnen Woerawari. De Arddha-walika dus, overwonnen door den Garoeḍa (zie verder bij *6* hierna). Vrage zelfs: was de in 1708 verdwenen Madjapahit-kroon niet een Nāga-makoeṭa?[1]

kenis heeft van „terugtrekken van hoog water", verminderen (van een bandjir), en daardoor ook weer van rangrang = ijl, schaarsch, dun. Mag hier gedacht aan 't verdwijnen van een „vloed" van vijanden?

Den naam „Djalatoeṇḍa" vertaalt V. d. Tuuk (IV, p. 888a) als „water-snavel" (Skr.); Brandes, l. c. p. 217, stelde het gelijk met Jav. pantjoeran; in aansluiting echter bij V. d. Tuuk's eigen „verdieping?" i. v. toeṇḍa (II, p. 570a), alsmede bij 't Jongjav., zal „Water-terras" wel den juisten zin teruggeven (een hybride dan als Air-langga). — De Garoeḍa is hier als waterspuier (*beschermend!*) aan den Noordwand, de nāga-kop als spuier aan den Zuidwand (*sĕlatan!*), en op het Zuidelijk vak van den centralen Oostwand (waar de waterspuier helaas verdwenen is) staat aan den binnenkant met kolossale typen van 37 cM. hoogte het jaartal: 899; en haaks daartegenover op een vooruitspringende lijst in veel kleiner typen de naam: Udayana; zie Verbeek (1891), p. 241—242, Knebel in Rapp. Oudh. Ond. 1907, p 93, en Verbeek's Inventaris, 2e ed. (1918), in Rapp. Oudh. Dienst 1915, p. 223—224 (alwaar in 't Voorloopig Register de naam „Penanggoengan" ontbreekt!). — Verg. *thans* vooral Dr. Krom's Inleiding tot de Hindoe-Jav. kunst, 1920, I, p. 51, 405—409; II, 197.

[1] Valentijn (IV, 1726; 1e Stuk, fol. 111b) beschrijft haar: „Zeker Kapitein, die

3. De Olifant te Solo, de Pauw te Jogja, *schijnen* louter Koningssymbolen. Opmerkelijk is zeker, dat de 2 oepâtjârâ die de Solosche Kroonprins bezit, volgens de opgaaf van WINTER in 1843, zijn: een Gadjah mas; en «een gouden slang», aldaar (o. c. p. 741) geheeten «*Gardo waliki*», wat wel als Krĕḍâwaliki of Kroeḍâwaliki te lezen zal zijn, een verheven hof-term voor het antieke Arddhawalika. Aangezien echter de Kroonprins, blijkens zijn titel, de «Pangeran» is die als «Adipati Anom» fungeert (dus: Jonge Prins-Rijksbestuurder), zoo zou men toch meenen, dat in dezen Gadjah mas, dien èn Soenan èn Kroonprins als *kĕprabon* hebben, tevens een herinnering leeft aan den gróóten Rijksbestierder van Madjapahit, Patih *Gadjah Mada*.

4. De Kidang — var.: het gewone «Hert» — *schijnt* een litte-

---

deze kroon gezien heeft, zeide my, dat zy de gedaante van twee dooreengeslingerde draken had, met de koppen na voren toe [sic], zynde van zuiver gewerkt goud, zeer sierlyk op zyn Manilha's [= in Manila-trant; *sic*] van dik draatwerk gemaakt, en met heerlyke paerlen en diamanten bezet."

Zie over deze makoeṭa, door Troenadjaja naar zijn vorstenzetel Kĕdiri (Daha rediviva!) uit Plered (in Mataram) weggesleept, en daar, bij de verovering dezer opstandelingen-stad, ongeschonden aan kapt. François Tack op 25 Nov. 1678 in handen gevallen, en op Zo. 27 Nov. door den Soenan (Mangkoerat II) hoogsteigenhandig weer ter aloen-aloen op eigen hoofd geplaatst: De Jonge, Opkomst, VII (1873), p. LXXXI, 246, 249, 264 en VIII (1875), p. 332, en Veth's Java, 2ᵉ ed., II (1898), p. 52—53; maar vooral *daarnaast* het authentieke over Tack's ongeloofelijke onbeschoftheid en domheid om zichzelf die kroon ten aanschouwe van alle Javanen óók op het hoofd te zetten, zoodat de Soenan terecht kon beweren „dat nevens den Keijser nog een perzoon tot Cesar van Java gekroont geworden was" (zie Dr. DE HAAN in Tijdschr. Bat. Gen. XL, 1898, p. 336; waar echter De Haan een veel te aarzelende conclusie trekt). Tevens blijkt uit dit laatste bericht van 1733, dat wel degelijk een kostbare edelsteen in 1678 reeds aan die kroon ontbrak, wat weer aanleiding gaf tot het verhaal bij Valentijn, l. c. fol. 111*b*—112*a*. En dat Tack's onbeschoftheid met de kroon geen praatje is, blijkt *afdoend* uit de voorstelling in de Babad Tanah Djawi, ed. 1874, p. 399, dat „kapitein Tack *dikwijls een gouden kroon droeg*" („wondene kapitan Tak wahoe dĕdĕgipoen gagah prakosa, sarta asring ngangge makoeṭa mas")!

De verdwijning van deze kroon in ca. 1708 blijkt uit wat RAFFLES schrijft in zijn History of Java (1817), I, p. 92: „Since the loss of the *makóta*, or golden crown of *Majapáhit*, which disappeared on the banishment of *Susúnan Mangkúrat*, both the *Susúnan* and *Sultan*, on public occasions, when they have to meet the European authorities, wear a velvet hat or cap of a particular fashion somewhat different at each court"; versta: de *songkok*. Nu werd Soenan Mas (= Mangkoerat III, 3 Dec. 1703—11 Sept. 1705) in 1708 naar Ceilon verbannen, en nam verschillende *poesaka's* van het Mataramsche Hof mede; waarvan in 1737 *een deel*, met 4 van zijn zonen, naar Kartasoera terugkeerde; zie toch Veth's Java, 2ᵉ druk, II (1898), p. 110—111, 113, en 129.

raire (?) herinnering aan den «*kidang* met gouden haren» of den «gouden *kidang*» die een rol speelt in het Jav. Ramajana, om Rama en Laksjmana weg te lokken ten behoeve van den roof der schoone Sita door den aterling-Reuzenvorst Dasamoeka-Rawana. Zie C. F. Winter's overzicht van den Râmâ, in Verh. Bat. Gen. XXI, 2, 1846—47, p. 8—10; Dr. Juynboll's Glossarium op het Rāmāyaṇa, 1902, p. 124; en Prof. Kern's vertaling van Zang V van 't Oudjav. Rām. in Bijdr. Kon. Inst. 73 (1917), p. 168, vs. 38—45. Daar deze metamorphose van den «reus» Maritja in een «gouden reebok», daarop gedood door Rama, echter behoort tot den Rama-Rawana-cyclus, zal er wel een verborgen historisch feit in gesymboliseerd zijn. Soms — men vergeve mij de conjectuur, ter wille van de duidelijkheid — de *oudste* optredingen van Langka-vijanden op Java, nog in de Midden-Javaansche periode? Opmerkelijk in dit verband is zeker weer, dat V. d. Tuuk in zijn Wdb. i. v. tjamani («zwart, neger-achtig»; I, 1897, p. 658) uit het al vrij jong-Jav. gedicht Moersada een plaats aanhaalt waarin van «oepatjara» alleen de Kidang èn de Ardawalika met name worden genoemd.

5. De Vechthaan *lijkt* mij voorshands een symbool van den grooten Vorst van Madjapahit, Hajam Woeroek, «het Hane-Jong».

6. De Garoeḍa is Erlangga's koninklijk symbool, het zegelmerk op zijn inscripties. Zijn heraldisch teeken, zoo goed als de Adelaar (Twee- of Eenkoppig) op de landswapens van Duitschland, Rusland, Polen enz., of St. Joris met den Draak bij de Kruisvaarders en nu nog op het Engelsche schild. Eenzelfden helschen «Draak» als de Kruisvaarders eenige eeuwen lang zich inspanden om te verslaan onder het aanroepen van St. Georgius (heiligendag: 23 April), moesten Midden- en Oost-Java bevechten van (zeg schattenderwijs) 800—1200 A. D., in den vorm van het geweldige Boeddhistische (?) Langka-Woerawari-Hasin. En Java deed dit bij voorkeur onder het aanroepen en de hoede van Wisjnoe, den Zonnegod, die de Wolkenslang (Ahi), samen met Indra, bestreed; die als Overwinnende God op «boozen» reeds in de 4e—5e eeuw op West-Java de hoogste God der ingedrongen Hindoe's was; die van ca. 900—950 A. D. — getuige Prambanan — een hóóg-vereerde weder was in zijn 4e verschijning als Narasingha (Man-Leeuw), zijn 7e als Rāma, en zijn 9e als Krĕsjna; die Erlangga's grootste godheid was in de 11e eeuw A. D. op Oost-Java; en die, blijkens alle ons overgebleven gegevens in Kĕḍiri, in het

rijk Daha gedurende de 12ᵉ—13ᵉ eeuw, zoo in zijn verschijning als puur-Wisjnoe, of Rāma, of Krĕsjna, de Hoofdgod is geweest van de daar regeerende dynasten. Hij, Wisjnoe, wiens rijdier was de «Garoeḍa; de slangendoodende reuzenvogel, eigenlijk de door de lucht vliegende, wolkenklievende bliksem». [1] Gegeven eenmaal het feit dat men zijn verre vijanden overzee als «slangen» zich gaat voorstellen, die tien- of méér-koppig het land komen te bedreigen (Daçamukha-Rāwaṇa c.s.), dan ligt het vervolg der symboliek voor het grijpen in Erlangga's tijd, met zijn zeemacht-expansie.

Dat L a n g k a in ca. 900 A. D. Midden-Java, tijdens Daksha of kort vóór hem, ernstig is komen bedreigen, — de Prambanan-tempels spreken het m. i. uit in onmisvatbare taal; dat Langka, Lĕngkasoeka, toen wel was een Boeddhistische staat, is, aangezien alle aanduidingen uit I-tsing's tijd (ca. 700 A. D.) in die richting wijzen, méér dan waarschijnlijk; dat het complex der Drie-eenheid van Goden te Prambanan met den naar het Oosten gerichten Çiwa-tempel in 't midden, dien van Brahma in 't Zuiden, en dien van (den reddenden!) Wisjnoe in het Noorden — nota bene; iets als een Goddelijke beschuttende «Pangeran Ngabehi Lor ing Pasar»! [2] — daar een triomf tevens beduiden op dien Boeddha-van-Overzee, ligt m. i. óók voor de hand.

Dat W o e r a w a r i in 928 Çaka Java overstroomd heeft met onheil, is absoluut zeker. Geweldige weerwraak misschien voor wat Erlangga's vader, Admiraal(?) Oedajana, in 899 Çaka met zijn vloot(?) aan dat overzeesche oud-Djohor schijnt te hebben aangedaan. Weerwraak misschien óók voor een ouderen aanval van Java, in den tijd van Mpoe Siṇḍok (regeert ca. 850—870 Çaka) gedaan op het zuidelijkste deel van de Chersonesus, waarvan wij de voorshands nog onontraadselbare maar duidelijke sporen terugvinden *aan weerszijden* van de monding der goed bevaarbare Moear-rivier (s u n g a i M u a r; 2°3′ N.Br.), die èn uit de Nāgarakrĕtāgama van 1365 A. D. bekend bleef als onderhoorig-

[1] Deze zinsnede is ontleend aan een ongeteekend stukje „Wisjnoe" in dl. IV, 1ᵉ ed. (1905) der Encycl. v. N.-Indië, dat echter in zijn zakelijken rijkdom kennelijk van de hand is van Prof. KERN. — Uit Prambanan is ook de 5ᵉ awatāra (als Wāmana of Dwerg) bekend; over deze laatste zie hierachter noot 1 op blz. 125. De vereering voor Rāma en voor Krĕsjna spreekt er in de talrijke reliefs aan resp. den Çiwa- en den Wisjnoe-tempel.

[2] Zie het analoge bij Djalatoeṇḍa, blz. 110 hiervóór, het slot der noot; en verg. ook Bijdr. Kon. Inst. dl. 74 (1918), p. 161 met noot.

heid van Madjapahit (Z. 14, 2: Paka, Muwar), èn voor het dichtbij gelegen Malaka (2°11′ N.Br.) in den lateren tijd steeds een schuilplaats is geweest dergenen die naar Malaka heen wilden of uit Malaka verdreven waren. [1]

En dat Galoeh in ca. 1050 Çaka, onder Vorst Kāmeçwara I — òf misschien iets later, in Djajabaja's tijd, in 1057 Çaka = 1135 A. D.? — Daha op den rand heeft gebracht van den ondergang, is met 95 % waarschijnlijkheid thans óók aan te toonen. Daarvoor

[1] Die duistere en desondanks duidelijke sporen zijn de volgende: op de Z.O. loopende kust tusschen de S. Kĕsang (N.W.) en de S. Muar (Z.O.), een eindje bovenstrooms van de monding der S. Kĕsang (waar het gebied van het „Settlement Malacca" ophoudt, en het landschap „Muar" als onderdeel van den inlandschen half-onafhankelijken staat „Johore" begint; 2° 6′ N. Br.) bevindt zich, blijkens de Admiraliteits-Kaart N°. 795 (1896; New ed., Aug. 1913), alsmede de door mij als detailkaart gebruikte kaart in 6 bladen: Map of the Malay Peninsula (1911; London, E. Stanford; uitgave der Straits Branch R. A. S.; schaal 1 : 506.880), een kampoeng Parit Dĕrhaka („Oproerlingengracht", Oudjav. *droehaka, drohaka,* vgl. V. d. Tuuk, II, 1899, p. 405a; Jongjav. *doerākā*; Mal. ook *doerhaka,* waarvan weer de nu verouderde Ned. zeemansterm *doerak* = beroerling); aan de kustlijn evenwijdig ongeveer, iets dieper het land in, als *tĕroesan* die beide rivieren verbindt, loopt echter eene Soengai Sendok! En aan den overkant der S. Muar, in Z.O. richting, aan het eind van het langs de kust zich uitstrekkende landschap Padang, daar waar een moeras beZW. den Boekit Muar (hoog ca. 250 M.) gaat beginnen, ligt een thans nog in hoofdzaak door afstammelingen van Javanen bewoonde groote plaats, die Parit Jawa („Javaansche gracht") heet! Het is door dit landschap Padang, dat tegenwoordig een spoorweg loopt van Bandar Maharani (de moderne handelsplaats „Koninginne-haven" aan den mond der Moear) tot de stad Parit Jawa, 8 Eng. mijl (13 K.M.) lang, evenwijdig aan die kustlijn; een landschap „peopled chiefly by Javanese" (Phillips, Bristol 1906, p. 107—108).

En tot slot van deze suggestieve feiten: nog wat verder Z. O. aan deze kust, een eind voorbij bovenbedoeld moeras, ligt op 1° 49′, de monding van de Sungai Batu Pahat (of de „Rivier van den bebeitelden Steen", ook in de Sĕdjarah Malajoe, Verhaal 13, 31 en 32, genoemd; de Rio Formoso of „Mooie rivier" der Portugeezen), waarvan de even suggestieve naam totaal in het duister verblijft; doch waarvan wel dadelijk de zin zich zal ophelderen, zoodra men bij de kampoeng Batu (aan den Z. mond), die voluit echter heet: Batu Pahat, eens naar een òf bebeitelden (dus: met relief voorzienen) òf veeleer beschreven steen zal willen gaan zoeken! Het geheele landschap aan dien stroom heet „Batu Pahat".

Volgens N. B. Dennys' „Descriptive dictionary of British Malaya" (1894, p. 393) zou er hoogerop aan de Muar-rivier nog een *tweede* Sungai Sendok als kleine rechterarm in de Muar vallen, 1¼ Eng. mijl beN. de plaats Panchor of Panchur (Pantjoer). Op de genoemde twee kaarten vind ik dit niet bevestigd; het zou dan zoowat zijn tegenover de monding van de historische Sungai Pagoh (zie hiervóór blz. 27—28). Ook een *dorp* Sungai Sendok, door Dennys vermeld als „V[illage] on the Muar side of the Kessang R[iver]",

heeft men eerst maar te kijken in een Javaansch *Pandji-verhaal*.

Gemakshalve — Vreede's Catalogus van 1892 is nu eenmaal «wetenschappelijke revolutie-bouw», waar men alleen in nood zijn toevlucht neemt — leze men ROORDA's overzicht «De lotgevallen van Raden Pandji» (Bijdr. Kon. Inst. 2, VII, 1863, p. 1—65). Daar treedt in de 2e helft (p. 44—65) op de machtige «Kĕlånå Toendjoeng-Setå», oftewel de «Titan Witte-Lotus», Vorst van het verre eiland «Kĕntjånå» (Ptolemaeus' Aurea Chersonesus!), «met veertig Regenten onder zijn gebied» (p. 44), die de liefde tracht te winnen van eene Daha'sche (Kĕḍiri-sche) Prinses, Dewi Angreni (anders gezegd: Raden Galoeh), en plotseling de zucht ook voelt opkomen de «Vorstendommen van Java» te »gaan veroveren» (p. 46); enz. enz.; hij komt, hij vecht, hij valt; de Held van Kĕḍiri, Pangeran Kĕlånå Djajeng Sari, anders gezegd Raden Pandji Koedå Wanengpati, Prins van Djĕnggålå, in dienst bij den Vorst van Kĕḍiri, doodt hem immers in een ijselijk tweegevecht, nadat de Overwalsche Vorst met zijne giftige kris, waar

---

kan ik op de genoemde twee kaarten niet vinden; aangezien echter de Eng. Zeekaart No. 795 (feitelijk van April 1896) de „S. Sendok" foutief alléén doet uitmonden in de S. Kĕsang, maar de Eng. Zeekaart No. 1148 (New ed., Oct. 1910), op een detail-opname van den benedenloop der „Muar River" uit 1909, een kleine riviermonding (zonder naam) vertoont *juist daar*, waar volgens de landkaart bovengenoemd (van 1911) de „S. Sendok" uitstroomt in de Muar, zoo zal het dorp van dien naam, door Dennys vermeld, moeten liggen aan den mond der *tĕroesan* van dien naam in de S. Kĕsang; d. w. z. een eindje bovenstrooms van kampoeng „Parit Derhaka", waarvan Zeekaart no. 795 de ligging scherp aangeeft. Curieus is nog, dat deze Zeekaart den naam „Jalan Adam" geeft voor het voetpad, evenwijdig aan de kustlijn, van beZ.O. Parit Dĕrhaka naar den N. mond der Muar; dus gewis een *antiek pad*; het iets Noordelijker vallend pad, ook weer evenwijdig aan de kust, dat bij Parit Dĕrhaka begint, heet er: Jalan Rambai („Begroeid pad"). Over het Kota Boeroek („Vervallen Vesting") aan den Zuidoost-oever bij den mond, zie den hoofdtekst hierachter, sub **C**, blz. 150—151.

De kampoeng „Batu" (aldus de landkaart van 1911), aan den Z.oever van den mond der Batu-Pahat-rivier, staat *niet* op de Zeekaart No. 795, maar wordt er toch gemarkeerd door een lichttoren op een heuvel vlak aan zee van 341 Eng. voet hoog — ter vergelijking diene, dat op deze zelfde Zeekaart de hoogte van den lichttoren op *St. Paul's Hill*, op den heuvel aan zee van de stad Malaka, de *Boekit Malaka* dus, staat aangegeven als 180 Eng. voet —; welke heuvel zelf een uitlooper is van den G. „Batu Pahat" (verg. het kaartje bij Phillips, 1906, p. 103), dicht bij zee, waarvan de „Gunong Banang" (= Groote Berg), alias „Mount Formosa", er staat aangegeven met 1422 Eng. voet (= 433 M.) als hoogste top. Doch Dennys (1894, p. 16) heeft *voluit*: „Batu Pahat. V[illage] and district on S. side of road [= reede] of same name; W. Johore" alsmede: „R[iver] and settlement in Johore.

«vlammen uit (schoten) als tongetjes van slangen» (p. 62) hem bijna had doen sneven; het slot is, dat tal van «mannen van het eiland Kĕntjånå», met vrouwen en kinderen, en 3 Regenten als hun hoofden, krijgsgevangen achterblijven op Java (p. 64).

Als we dan in aanmerking nemen, hoe in de *Sadjarah Mĕlajoe*, die tusschen 1612 en 1614 haar definitieve redactie kreeg, niet enkel in Verhaal XIV een vermaleischt Pandji-verhaal reeds voorkomt, waarin de Vorstin van Madjapahit Raden Galoeh (De)wi Koesoema (verheven door Patih Arja Gadjah Mada!), haar dochter — voluit hier: Raden Galoeh Tjandra Kirana (geteeld bij D. K. door eenen Prins van Tandjoengpoera) —, die Prins-Gemaal als Batara, een «ratoe» van Daha, en zoowaar Sultan Mansoer Sjah van Malaka (reg. ca. 1458—1477 A. D.), met zijn Laksamana Hang Toewah, de hoofdrollen vervullen — de oudste, kennelijk voor Malaka's Hof pasklaar gemaakte, redactie van een Maleische Pandji-vertelling —; maar dat er Verhaal XIX zelfs vertelt van een Vorst van Hoedjoeng Tanah, Makassaar van afkomst, die zich daarheen had begeven om te kunnen zeerooven (mĕrompak), en nu «sĕgala nĕgĕri di bawah angin ini» wil gaan «mĕngalahkan» (ed.-Shellabear, 1898, p. 90), en daartoe, met een vloot van 200 schepen, éérst naar *Java* gaat, waar hij *talrijke gewesten* (djadjahan) *vernielde* zonder dat de Javanen tegen hem durfden optrekken, vervolgens in de kustlanden (rantau) van Siam gaat woeden, dan *alle havens* (tĕloek rantau) *van Malaka vernielt*, waarop een onbesliste(!) zeeslag met Malaka (nog wel zoogenaamd onder dien grooten Mansoer Sjah van hierboven) volgt, maar pas zijn hoofd stoot als hij daarna óók Pasei durft aanvallen; — dan herkennen we hier van Maleische zijde een in ca. 1610 in Djohor nog levende dubbele heugenis: 1°. hoe Oedjoeng Tanah minstens éénmaal Midden-Java in doodsnood had weten te brengen; 2°. hoe zoogenaamd «Malaka», maar inderdaad Galoeh, in de Pandji-periode met Daha te doen had gehad.

Door de recente studie van POERBATJARAKA, «Historische gegevens uit de Smaradahana» (Tijdschr. Bat. Gen. LVIII, 1919, p. 461—489; met Naschrift van Dr. BOSCH, p. 490—492) zijn we nu tot de gewichtige wetenschap gekomen, dat Vorst Kāmeçwara («Amor's Heer») I van Daha — *niet* «Bāmeçwara» of Parameçwara», zooals Dr. Brandes nog in zijn Oudjav. Oorkonden (1913, p. 151, 159) gelezen had —, van wien oorkonden bekend zijn uit Çaka 1038, 1051, en 1052 (*niet* toch «1062», zooals Dr. KROM pas

geleden herkend heeft), den historischen ondergrond vormt van de hoofdfiguur in den Pandji-cyclus. Zijn zegelmerk was een *tjandrakapāla* («maan-schedel»; een variant van een banaspati), waarvan men een afbeelding kan vinden in het gezegd Naschrift van Dr. Bosch. Zijn opvolger op den Daha'schen troon was de befaamde, nu nog in de herinnering der Javanen voortlevende Vorst Djajabaja, van wien oorkonden bekend zijn uit 1057 en 1058 — *niet* «1068» zooals Dr. Brandes l. c. p. 163 gelezen had — en daarna het jaartal 1079 Çaka der Oudjav. bewerking van het Bhāratayuddha.[1] Deze nu heeft er twee zegelmerken op nagehouden: in 1057, toen hij èn sprak van een voor hem «hachelijk oogenblik» — vrage tegen Langka?[2] — èn «Sang Mapandji» in zijn titulatuur voerde, een *narasingha* («man-leeuw», Wisjnoe's 4e awatāra); maar al in 1058 een *garuḍamukha*, naar Erlangga's gewijden voorgang.

Bovendien houdt dat Verhaal XIX in de Sadjarah Mĕlajoe dan ook een verre heugenis vast aan den zeestrijd, die er *natuurlijk* in de eerste helft der 15e eeuw gestreden moet zijn tusschen het machtig opbloeiende Moh. Malaka, het reeds een anderhalve eeuw toen gebloeid hebbende Moh. Pasei-Samoedra, en het veel oudere *niet*-Moh. Langkasoeka-Oedjoeng Tanah. Waarbij dit laatste zóó volledig werd vernietigd, verlaten en vergeten, dat bij de komst der Portugeezen te Malaka in 1509 en definitief in 1511, dezen alléén vernemen van den ouden roem van het toen nog als dorp voortbestaande Singapoera, doch niets, absoluut niets weten van een Langka of Langkasoeka hetwelk in de Djohor-fjord weleer bestaan zou hebben. In die mate, dat, toen in hun eigen tijd van wassende hegemonie een stad en staat «Jor» = Djohor op het kaapland «Ujantana» = Oedjoeng Tanah in ca. 1530 gesticht werd, niet één van hun talrijke en meestal voortreffelijke koloniale geschiedschrijvers (Barros, Castanheda, Albuquerque Jr., Correa, Couto, Bocarro) het flauwste woord zegt van een vroeger Langka aan diezelfde Djohor-rivier, waar de Portugeezen op 15 Aug. 1587 de hoofdstad «Jor» totaal vernielden, en zoo oorzaak werden van de stichting der nieuwe hoofdstad Batoe Sawar hoogerop, aan den middenloop der rivier (zie nader ons *IIe Gedeelte*).

[1] Over 1058 Çaka (*niet* 1068) in de inscriptie-Goerit, zie Brandes-zelf reeds in Notulen Bat. Gen. 1893, p. 72—73, en nader Krom in Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914), p. 243. Voor de correctie 1052 Çaka (*niet* 1062) in de inscriptie-Ploembangan, zie Krom onlangs in T. B. G. LIX (1921), p. 419—424.

[2] In deze inscriptie-Ngantang wordt zelfs een „Samgĕt Langka" vermeld (Oudj. Oork. 1913, p. 158, r. 26—27; met pers. correctie door Dr. Krom).

Maar bij de eigen Maleiers der 17e eeuw was, blijkens de variant-teksten dierzelfde Sadjarah Mĕlajoe, de herinnering aan het verband tusschen Ganggājoe (= Woerawari), Galoeh (Ptolemaeus' Aurea Chersonesus = «Edelsteen»-land) en Langka, *niet* totaal uitgewischt. Dat leeren we inzien, wanneer we de hiervóór op blz. 44—45 behandelde zoo hoogst interessante plaats omtrent «Ganggājoe» in Verhaal I beschouwen in haar 2 groote variant-lezingen: die van LEYDEN (1821) en DULAURIER (1856) eenerzijds, die van den Moensji ABDOELLAH BIN ABDOEL-KADIR (ca. 1840)[1] anderzijds. De 2 Mal. handschriften waarnaar

[1] Het jaartal van dezen allereersten Singapore-druk met Arab. karakters is tot nog toe slechts *bij benadering* bekend. SHELLABEAR kwam in zijn belangrijke Preface tot de nieuwe tekstuitgaaf der Sadj. Mĕl., vermeerderd voor den eersten keer met het Appendix van 4 vervolg-Verhalen (Singapore, American Mission Press, 1896; 8 + 375 pp.), tot deze conclusie: „Judging from the type from which this Singapore edition was printed, and from the quality of the printing, I am inclined to fix the date of its publication several years subsequent to the 1831 edition of the New Testament, which was also printed at the Mission Press, Singapore" (p. 4); welk „also" echter niet geheel gerechtvaardigd wordt door hetgeen hij te voren over Abdoellah's „Malay text" had gezegd als „generally believed [sic] to have been printed in Singapore, probably [*sic*] at the Mission Press" (p. 3). Nu is er reeds dadelijk een heel ander argument, dat de geboorte dezer editio princeps verschuift tot *na 1837*; en wel dit: NEWBOLD, wiens „Political and Statistical Account of the British Settlements in the Straits of Malacca" te Londen in 2 dln. verscheen in 1839, maar waarvan het hs. werd geschreven in 1837 — zooals op meer dan een plaats blijkt, zie o. a. I, p. 17, 47, 79, 391, enz. — weet *nog niets* van een gedrukten tekst, kent alléén Leyden's „spirited and characteristic translation" (II, p. 334), haalt dááruit aan, zooals soms uit de in een noot genoemde paginatuur nader nog blijkt (zie I, p. 276), en is, ondanks dat hij een goed Malaicus was geworden gedurende zijn 3-jarig verblijf (1833—35?) in de Straits, *zóózeer* Leyden's vertaling alleen gebruikend, dat hij — afgaande op diens deels verkorte, deels zelfs foutieve, vertaling van de Inleiding der S. M. — het auteurschap er van toeschrijft aan: „Bandahara Tan Mambang of Malacca" (II, p. 333)! Daarentegen is het eerste besliste getuigenis dat de Singapore-druk *wel* bestond, uit *Mei of Juni 1846*, en van DULAURIER. Naar aanleiding van het eerste gedeelte eener „Etude sur le roman malay de Sri Rama" door A. Dozon in de Mei-aflevering 1846 van het Journal Asiatique (4e Serie, VII, 1846, p. 425—471), werd toch in de Juni-aflevering onder het hoofd „Critique Littéraire" een schrijven afgedrukt van Dulaurier „A Monsieur le Rédacteur du Journal Asiatique" (l. c. p. 578—586), waarin hij o. a. opmerkte:

„De toutes les chroniques malayes, M. Aug. Dozon ne connait que le *Schedjaret-Malayou*, encore même n'est-ce que par l'intermédiaire de la traduction inachevée et informe de Leyden, qui fut publiée dans cet état, après sa mort, par Raffles. Or, dans cette version se trouvent supprimées, entre autres choses curieuses et intéressantes, les généalogies, c'est-à-dire l'élément chronologique. Pour juger du mérite du *Schedjaret-Malayou*, il faudrait donc

Leyden indertijd (tusschen 1805 en zijn dood in 1811) zijne gecombineerde vertaling maakte, werden weliswaar nog niet precies aangewezen, maar schuilen hoogstwaarschijnlijk onder de 4 hss. van dat geschiedwerk uit de collectie-Raffles in de Bibliotheek der Royal Asiatic Society te Londen, n°s 35, 39, 68, en 76, nader beschreven in het «Kort Verslag» van V. d. Tuuk — die schitterende, tintelende studie! — in Bijdragen Kon. Inst. 3, I, 1866, [1]

---

avoir lu le texte original, d o n t i l e x i s t e u n e é d i t i o n q u i a v u l e j o u r à S i n g a p o r e et qui, quoique rare en Europe, n'est pas cependant introuvable." (p. 580; de spatieering is van mijzelf). Hieruit blijkt tevens, dat Dulaurier die uitgaaf *toen zelve bezat*, terwijl hij in zijn „Mémoire etc." van 1843 zelfs nergens blijk geeft vernomen te hebben dat zij bestond. Aangezien nu de Abt Favre, een van zijn leerlingen in 't Maleisch en later zijn ambtsopvolger geworden, in 1845 als missionaris naar 't Schiereiland Malaka was vertrokken, mag men concludeeren: 1°. Dulaurier had zijn Singapore-exemplaar in 1845 of begin 1846 gekregen door bemiddeling van Favre; 2°. de uitgaaf valt *tusschen 1837 en 1845*, zeg dus: *ca. 1840*.

Niet genoeg kan hierbij gewaarschuwd worden tegen de zéér foutieve aanteekening van niemand minder dan Dr. R. Rost, bij de heruitgaaf in 1887 van V. d. Tuuk's Short Account (zie volgende noot), waar hij op p. 17 bij de Sjadjarah Mĕlajoe (V. d. Tuuk's n°. 18 der Raffles-hss.) aanteekende: „The work was lithographed by Keasberry at Singapore in 1830". Want 1°. is het géén lithographie, maar boekdruk; 2°. kwam de zendeling-lithograaf-boekdrukker-Malaicus Benjamin Peach Keasberry, geboren 1811, pas *in 1837* te Singapore, en stierf er in 1875 (zie Buckley's „Anecdotal history of old times in Singapore", 1902, I, p. 320—322). Daar nu Keasberry *in 1839* overging van zijn aanvankelijk verband bij een Amerikaansch Zendeling-genootschap dat vooral in China werkte, naar „the London Missionary Society, and l e a r n e d M a l a y f r o m M u n s h i A b d u l l a" (Buckley, p. 321), ziet men hoe sterk tout deze aanteekening is van Dr. Rost; die b.v. overgenomen werd wat het jaartal „1830" betreft in Dr. Juynboll's Catalogus (1899), p. 230.

De Voorrede van den Singapore-druk, die als titel de schijnbare mystificatie draagt: „Bahwa ini pĕrkataän sĕgala Toewan[2] dalam nĕgĕri Singapoera jang hĕndak mĕmasjhoerkan bahasa Mĕlajoe" (ex. Kon. Inst.), moet dan ook opgevat worden als: „woorden van Moensji Abdoellah (die immers óók Toewan was krachtens zijn kwart-Arabische afkomst) *cum suis*"; onder welke laatsten in ca. 1840 speciaal moeten gerekend worden de in 1843 pas afgetreden Gouverneur Bonham (vriend en fautor van Abdoellah), de verdienstelijke J. H. Moor (Directeur van Raffles Institution; overleden Mei 1843, zie Buckley, ib. p. 133), en B. P. Keasberry bovengenoemd (toen „Superintendent of the Malay classes" aan dat Instituut, ib.). Met den druk — gewis ter M i s s i o n P r e s s, op Raffles' Square; verg. Buckley p. 322 — heeft zeker Keasberry zeer veel bemoeienis gehad; *dit* is dus het éénige wat juist is in Dr. Rost's bericht. Deze zelfde Keasberry had later ook een regulieren handel in Maleische hss.; zie b.v. de lijst uit 1866 bij V. d. Tuuk in Bijdr. Kon. Inst. 3, I, p. 471—474.

[1] Het is een eenigszins ingewikkelde geschiedenis met deze studie. De *eerste* druk verscheen in 't Engelsch als „Short account of the Malay manuscripts belonging to the Royal Asiatic Society", in Journ. R. As. Soc., New

p. 425—426, onder n°. 18. Van den standaardtekst van Abdoellah, en de «2 of 3 andere» welke hij, blijkens de Voorrede «Pĕrkataän sĕgala Toewan[2] dalam nĕgĕri Singapoera jang etc.», bij zijn baanbrekende tekst-uitgaaf gebruikt heeft, is tot heden niet bekend waar zij thans mogen schuilen. Zelfs de standaardtekst van Dulaurier, «notre texte" zooals hij dezen in zijne Noten noemt, is (indien ik mij niet bedrieg) tot heden niet pertinent aangewezen in de een of andere openbare bibliotheek; vermoedelijk is het echter ook één der Raffles-hss.; slechts zijn «Ms. A», waaraan hij in de Noten zoo aanzienlijke varianten ontleende, is «ons [Leidsche hs.] n°. 1716», zooals we door Pijnappel in Bijdragen Kon. Inst. 3, V (1870), p. 163 weten; Dulaurier, die zijn uitgaaf van 1856 midden in de helft van zijn tekst staakte, en pas op 21 Dec. 1881 stierf, heeft niet zoozeer geen «loisir» als wel geen «plaisir» gehad om de nevelen nopens zijn materiaal weg te nemen![1]

Series, II (1866), p. 85—135; aan het eind staat: „Amsterdam, November 25, 1865", terwijl aan het begin staat: „[Presented July 3, 1865]"; ook behoort er nog een los blad „Corrections to Art. IV" bij, dat dus blijkbaar ten tijde der correctie door V. d. Tuuk in Nov. 1865 werd toegevoegd. De *tweede vermeerderde* druk verscheen in 't Hollandsch als „Kort verslag der Maleische handschriften, toebehoorende aan de Royal Asiatic Society te Londen", in Bijdragen Kon. Inst., 3e Reeks, I (1866), p. 409—474; aan het eind staat: „Amsterdam, 27 Junij 1866", maar nergens wordt er gerept van den beknopten Eng. druk. De *derde bijgewerkte* druk is een herdruk door Dr. R. Rost naar den 1en Eng., aangevuld uit den 2en Hollandschen — zeer ten onrechte betiteld als „the Dutch translation" — en bijgewerkt nog uit andere Holl. bronnen tot en met 1882 (nl. De Hollander's Handleiding, 5e druk); deze 3e druk verscheen in de „Miscellaneous Papers relating to Indo-China and the Indian Archipelago", Second Series (1887), II, p. 1—56. Verschillende belangrijke dingen werden echter in dezen 3en druk *weggelaten*, welke men alléén vindt in den Holl. tekst van 1866; deze laatste blijft dus de standaard-tekst, waarnaast men den Engelschen van 1887 als aanvulling moet leggen.

Precies hetzelfde is het geval met Groeneveldt's „Notes on the Malay Archipelago and Malacca" van 1876 — of in het volle Dl. 39 der Verhandelingen Batav. Gen., met jaartal: 1880 —, en den nog wel door Groeneveldt-zelven bewerkten, maar *in den aanvang gekortwiekten* — immers van de geheele „Introduction", met haar „List of the works which have been consulted in making this compilation" (p. III—X) ontdanen — 2en druk in dezelfde Second Series der Miscellaneous Essays, dl. I. Ook hier dus moet men de Holl. uitgave als de standaard-uitgave blijven beschouwen, met de 2e er naast.

[1] Hetgeen Shellabear in zijn, overigens zoo hoogst interessante, Preface tot zijn tekstuitgaaf met Arab. letters van 1896 zegt, dat de poging van Dulaurier „to publish a revised text unfortunately failed, owing to the death of the editor", en nogmaals: „but M. Dulaurier did not live long enough to complete it" (p. 4), is dus heelegaar er naast. Ook spreekt Shellabear van deze uitgaaf als „from the Imprimerie Nationale, Paris, in 1849" (ib.); lees:

Laat ons nu die 2 groote variant-lezingen bezien, welke ons hier interesseeren; gemakshalve resp. naar de vertaling van DEVIC uit 1878, die naar DULAURIER's tekst vertaalde, en naar de vertaling van MARRE uit 1900, welke den Singapore-tekst van ABDOELLAH tot zijn legger nam. [1]

LEYDEN, die min of meer summier vertaalde, had gegeven:

1856; Dulaurier's uitgaaf van 1849 had als „Premier Fascicule" den tekst gegeven der Hikajat Radja-Radja Pasai, waarop in 1856 de „Schedjaret-Malayou" als „Second Fascicule" volgde, maar *zonder eenige* inleiding of opheldering, welke dus bewaard werd voor het slot.... dat nimmer kwam.

Zijn tekst eindigt liefst midden in een zin achteraan Verhaal XV (achter het woord „dĕngan"; in Shellabear's editie van 1898: p. 78, regel 10); hetwelk echter bij Dulaurier gelijk staat met een Verhaal n°. 13, aangezien bij hem X en XI samensmolten met IX. Dat Shellabear's vermoeden omtrent Dulaurier's „*notre texte*, (probably the Singapore edition, with which it is almost identical)" (ib.) geenszins juist is, blijkt alleen reeds uit het straks in den hoofdtekst aan te halen proefje omtrent Ganggājoe-Langkājoe in Verhaal I; ook Pijnappel (Bijdr. K. I., 1870, p. 163) had dit reeds, zelfs pertinenter, beweerd; nog erger fout was Klinkert geweest in Notulen Bat. Gen. 1866, p. 177—178. — Maar het meest krasse bij deze onvoltooide uitgaaf van Dulaurier dunkt mij, dat de abbé FAVRE, die in 1862 de opvolger werd van Dulaurier voor Maleisch en Javaansch aan de École des langues orientales vivantes te Parijs, den plicht niet heeft gevoeld om den arbeid af te maken van zijn voorganger, welke toen hooggeeraar was in 't Armenisch. Favre stierf pas in 1887, vijf jaar na Dulaurier, en had dezen dus jaren lang voor alle inlichtingen vlak naast zich!

In LEYDEN's vertaling loopt het ééne door dezen gebruikte hs. tot even voorbij den dood van Hang Kastoeri in Verhaal XVI (Leyden's slotwoord „palace", op p. 193 regel 12 = „berglar" in den Shellabear-tekst, 1898, p. 83 regel 8), en *evenzeer*, blijkens V. d. Tuuk, loopen de 3 Raffles-hss. n°° 35, 39 (door een drukfout op p. 426: „89"), en 68; het tweede hs. waarnaar Leyden toen verder vertaalde (bij hem p. 193—361) geeft het slot van dat Verhaal XVI, en daarna — met geheel versprongen nummers I—VIII, en van p. 268 af zònder nummer en deels andere afscheidingen — Verhaal XIX—XXXIV van den *textus receptus* (ed. Abdoellah-Dulaurier; en óók Shellabear, daargelaten diens Appendix hetwelk Verhaal XXXV—XXXVIII vormt). Derhalve ontbraken in Leyden's 2° hs. de Verhalen XVII—XVIII, en dit nu klopt weer met het Raffles-hs. n°. 76, dat enkel Verhaal XIX—XXXIV bevat, blijkens V. d. Tuuk's beschrijving. Het slot van Verhaal XVI bij Leyden (p. 193—199) schijnt dus bij hem aan een 3° hs. toch te zijn ontleend. Eén enkel nader onderzoek door een Malaicus te Londen zou hier zekerheid kunnen geven omtrent Leyden's bronnen.

Overigens weet men, dat, blijkens Raffles' Introduction voor deze uitgaaf van 1821, wegens Leyden's onverwachten dood († te Batavia, 28 Aug. 1811), *ont-breken* de door dezen beraamde „notes and references, explanatory of the more interesting parts" (p. VI). Om nu maar niet te spreken van 't plan van Leyden, om óók te geven: „the late Annals of the different states of the Archipelago, since the establishment of Mahometanism" (p. VI—VII). Dáár zijn we thans zelfs nog niet aan toe!

[1] DEVIC heeft in zijn vertaling („Légendes et traditions historiques de

«From Gangga Nagara [bij Dinding; verg. hiervóór blz. 42], Raja Suran advanced to the country of Glang Kiu, which in former times was a great country, possessing a fort of black stone up the river Johor. In the Siamese language, this word signifies the place of the emerald (Khlang Khiaw) but by persons ignorant of this language, it is usually termed Glang Kiu.» (p. 10).

DEVIC: «Quelque temps après [d.i. na «Gangga-Nagara»], il [= «le roi Souran»] parvint à la ville de Ganggayou. C'était autrefois une grande ville, dont le fort de pierres noires existe encore aujourd'hui. Ce fort est à l'extrémité de la rivière Djohor. Le nom de Ganggayou en langue siamoise signifie «trésor d'émeraudes», et l'expression siamoise que nous n'avons pas su prononcer s'est transformée en Ganggayou.» (p. 15—16).

MARRE: «Après la soumission du pays de *Gangga-Nagârâ*, Râdja *Sourân* partit; après quelque temps de marche, il arriva à la ville de *Ganggâyou*. Cette ville autrefois était considérable, son fort construit en pierres noires existe encore aujourd'hui à la source de la rivière de *Djohôre*. Son nom était primitivement *Lankâyou* qui, en langue siamoise, signifie «trésor de pierres précieuses», mais nous n'avons pas su le bien prononcer, et nous avons dit: *Ganggâyou*.» (p. 10—11).

Leyden's vertaling, welke 2 maal «Glang Kiu» heeft en géén «Ganggayu», is niet te toetsen aan haar origineel; als kenner van Indochineesche talen voegde hij den zuiver-Siameeschen

l'Archipel indien (Sedjarat Malayou) traduit pour la première fois du malais en français, et accompagné de notes"), alléén gegeven eene „Première Partie", n.l. Verhaal I—XI (behalve de slot-alinea), vertaald naar Dulaurier's tekst, onder weglating van de moeilijke Inleiding; zijn belofte in de Préface: „Je renvoie à un volume subséquent ce qu'il peut y avoir à dire sur le livre même" (p. VI), bleef ... belofte. De nummering IX bij Devic voor zijn slothoofdstuk, in plaats van XI, is een gevolg der hoofdstuk-indeeling bij Dulaurier, die, zooals boven werd gezegd, Verhaal X en XI samensmolt met IX.

MARRE vertaalde naar Abdoellah's Singapore-tekst (zie bij hem p. 271), dus Verhaal I—XXXIV, alleen met weglating van Abdoellah's Voorrede, en (alweer) de moeilijke Inleiding van den auteur, Toen Moehamad; zijn „sans suppression" (p. 271), is dus niet geheel en al waar; zijn Index achteraan, hoe onvolkomen ook van opzet, is een kostelijke toegift. Dit boek van 1900 is doorgepagineerde overdruk uit Le Muséon, 1e Sér. XV (1896)—2e Sér. I (1900); de binnentitel, met jaartal 1896, wijkt af van den omslag-titel met jaartal 1900.

vorm «Khlang Khiaw» echter verhelderend toe; maar de aannemelijkheid der Maleische redeneering in *dezen* vorm is gering, om niet te zeggen nul. In Dulaurier's tekst, door Devic vertaald, komt tot 3 maal toe de plaatsnaam «Ganggājoe» voor (1°. nĕgĕri Ganggājoe, p. 19; 2°. aṣal namanja Ganggājoe dĕngan bahasa Siam artinja pĕrbĕndaharaān pĕrmata, p. 19—20, waarbij Dulaurier — conform Leyden — in een noot 1 aanteekent: „En siamois *khlang khiaw*, «le lieu de l'émeraude»" (p. 20); 3°. djadi Ganggājoe, (p. 20); maar géén «Glang Kiu» of «Klang Kiu», dat weggelaten is blijkbaar uit het logisch zinsverband, zooals Shellabear's tekst dit toont (Arab. schrift, 1896, p. 16, regel 12—15; transcriptie, 1898, p. 8).[1] Maar in de Singapore-uitgaaf van Abdoellah, de *editio princeps* der Sadjarah Mĕlajoe (ex. Kon. Inst.) staat op p. 18, regel 3—7, zoowaar eerst: «nĕgĕri Ganggājoe» (als Dulaurier); dan «aṣal namanja Langkājoe [óók te lezen: Langgājoe] ijaitoe bahasa Siam artinja pĕrbĕndaharaān pĕrmata»; en ten slotte weer: «djadi Ganggājoe» (als Dulaurier).

Hier ziet men dus: in deze 2 Maleische standaard-teksten van Abdoellah en Dulaurier wordt op een allercurieuste wijze gespeeld met de vormen Ganggājoe (Gangga + ajoe) en Langkājoe (var. Langgājoe), alsmede met een begrip van een plek van edelsteenen *(pĕrmata)*, kortom van Juweelen (Arab.-Mal. *Djauhar*). D. i. toch wel: Djohor = Ratna = Galoeh? Zie nader blz. 133!

Maar er is nog een héél andere kant aan het Garoeḍa-vraagstuk; op Java-zelf, uit de 16e eeuw. Hoezeer de Javanen uit dien

---

[1] Shellabear's tekst is: „Satĕlah nĕgĕri Gangga-Nagara soedah alah, maka Radja Soeran poen bĕrdjalanlah dari sana. Satĕlah bĕrapa lamanja di djalan, datanglah kapada nĕgĕri Ganggajoe. Sjahadan dĕhoeloe kalanja nĕgĕri itoe nĕgĕri bĕsar, kotanja daripada batoe hitam, datang sĕkarang lagi ada kotanja itoe di hoeloe soengai Djohor. Adapoen asal namanja Klang Kio, ija-itoe bahasa Siam, artinja pĕrbĕndaharaān pĕrmata; oleh kita tijada tahoe mĕnjĕboet dija, djadi Ganggajoe. Adapoen nama radjanja Radja Tjoelan; etc."

In deze beide edities heeft Shellabear voor het allereerst dat gewichtige Appendix gepubliceerd (ed. 1896, p. 327—375; ed. 1898, p. 165—190), welke de slot-Verhalen XXXV—XXXVIII van den volledigen tekst bevatten, met dien gewichtigen kolophon aan 't eind welke in ons *II[e] Gedeelte*, sub VIII, bij de behandeling onder *i* van de plaats Batoe Sawar, ten volle zal opgehelderd worden. Die 4 Appendix-verhalen beginnen in Shellabear's transcriptie-uitgave van 1898 op resp.: p. 165, regel 1; p. 166, r. 26; p. 171, r. 15; en p. 178, r. 4. In den tweeden druk der transcriptie-uitgaaf (1910, 2 deeltjes) heeft Shellabear helaas op verwarrende wijze dit Appendix van 4 Verhalen laten dóórloopen als gewaand slot van Verhaal 34. Van gezegd Appendix gaf Dr. van Ronkel een verkorte vertaling in Tijdschr. Bat. Gen. 44 (1901), p. 358—372.

tijd van godsdienstovergang volkomen wisten, dat de Garoeḍa het symbool was van een overwinnend Hindoeïsme op een buitenlandsche Naga, blijkt uit het feit dat de aanhangers van den, uit het buitenland alweder gekomen, Islām hùn triomf over het Javaansche Hindoeïsme weer bij voorkeur symboliseerden in de gedaante van de Naga; die b.v. aan de monumentale trap van de mĕsigit te Giri bij Grĕsik, gelijk een kolossale Ardawalika, weerzijds naar beneden kronkelt als dubbele hoeder der trapleuningen beneden de gapoerâ-poort halfweegs; die op de deuren der moskeeën van Dĕmak en Toeban een groote rol speelt; [1] die het geliefde ornament werd voor Vorstelijke gong-standers op Java; die misschien ook de na 1708 verdwenen makoeṭa (zie hiervóór blz. 110, met noot 1) fixeert als een «*Kroon van Dĕmak*», kwansuis in Nov. 1677 genoemd: «de oude koninklyke Madjapaitse sierlyke gouden kroon» (De Jonge, VII, p. 246). Duidelijk gezegd: de vreemde Naga uit het land Atas-Angin (West-Voorindië c. a.), wierp den inheemsch-geworden Garoeḍa van Bawah-Angin (Indonesië c. a.) er weer uit; de Garoeḍa redde alleen in hoofdzaak zijn vleugels, ... als *lar's* (lar rangkĕp of lar lâmbâ, dus «dubbel» of «enkel») op de stille velden der Batik-patronen.

Is het dan daarnàast niet opmerkelijk ook, dat de Garoeḍavogel zoo'n overmachtig symbool is gebleven op het eiland *Bali*; dat, nu nog Hindoeïstisch, in Erlangga's tijd het eerst onder de blijvende macht kwam van Oost-Java? Want wat V. D. TUUK, die niet het minste oog voor kunst had, over »arddhawalika» zegt in zijn ontzagwekkend Woordenboek, is ten deele precies fout; de Balineesche «ardaüalika» wordt *niet* ook «afgebeeld op de pala [2] [zijkanten] van een paduraksa [staatsie-poort] met kippepooten en wieken» (I, 1897, p. 107a), want dit geheel stelt voor een Garoeḍa, en niets anders; hij had het moeten opnemen bij zijn interessant stukje over Garuḍa (IV, 1912, p. 672).

Want op Bali is thans nog de Garoeḍa een zóó veelgeliefd symbool, dat het in het midden der padoeraksa-poorten, boven den doorgang, pleegt voor te komen op analoge wijze als de Leeuwenkop (of banaspati) boven ingangen tot Oudjav. tempels: angstaanjagend, en daardoor voorbehoedend. Sluit dit verschijnsel ook

[1] Voor de Naga's te Giri, zie reeds — hoewel juist met de averechtsche opmerking, dat dit „met het Mahomedanisme niets gemeen heeft" — Brumund, Bijdr. kennis Hindoeïsme (Verh. Bat. Gen. XXXIII, 1868), p. 184. Voor Dĕmak's mĕsigit-deuren, zie Notulen Bat. Gen. 1893, p. 66—67, en 1894, p. 116.

weer niet prachtig aan bij den eigen naam van het eiland «Bali», d. w. z. bij den naam van den «titan» *(daitya)* die werd overmeesterd door Wisjnoe, in het Rāmāyaṇa (zie V. d. Tuuk, IV, p. 973)? Dat is dus: als een eiland onderworpen door een Wisjnoe-Vorst, in diens 5[e] awatāra als Dwerg?[1]

Zóó komen dan de naam, de oudere historie, en de nog levende ornamentiek van Bali in verrassend verband. De kans is ook geenszins uitgesloten, dat uit de talrijke nog ongelezen plaatsen in Erlangga's Sanskrit- en Oudjav. inscriptie te Calcutta te eeniger tijd óók de naam «Bali» te voorschijn zal treden.

7. De Memreng of het Buffelkalf, Karbouwen-jong, de Ḍjĕdjawen saṇṭeng of «bull» van Raffles uit 1817, de «buffel zonder hoorn» van den ouden C. F. Winter uit 1843, is een waarachtige politiek-historische verrassing. De quintessence der Pamalajoe van 1275—'93 A. D., de onderwerping van Mĕnangka(r)bau door Java onder Toemapĕl's Vorst Kĕrtanagara, gesymboliseerd in een Rijkssieraad van het Solo'sche Hof, — daar wist

[1] Deze verschijning van Wisjnoe als dwerg *(wāmana)* is voorkomend als beeld te Prambanan; verg. Veth's Java, 2de druk, I (1896), p. 80—81, en 160; de betrekkelijk-groote eerbied daarbij van „Wisjnoe" voor „Bali" is in 't verband niet over het hoofd te zien. De op één na oudste bekende inscriptie op Bali is die van 844 Çaka, in Oudjav. schrift maar Balin. taal, te Sĕmbiran (Oost-Boeleleng), dus *even vóór* het optreden van Mpoe Sindok als Vorst over zoowel Midden- als Oost-Java. Zie het hoogst belangrijke opstel van Dr. Brandes in Tijdschr. Bat. Gen. XXXIII (1890), p. 16—56: De koperen platen van Sĕmbiran; en ten deze vooral p. 27 en 28, waar Brandes er eenerzijds aan herinnert: „dat juist in de opschriften van Mpu Siṇḍok reeds herhaaldelijk een Baliçwara voorkomt, dat men onwillekeurig vertaalt met „Heer van Bali", en dat alsdan er op zou wijzen dat Bali reeds vroeger in contact met Java zou zijn geweest in een verhouding als van een vasalstaat"; maar anderzijds: „dat de Balineezen de belangrijkste oud-Javaansche literatuurproducten beschouwen als gewrochten uit den tijd van Erlangga, wat tot op een zekere hoogte geen tegenspraak duldt, en hunne herinneringen omtrent Java eigenlijk gezegd toch niet verder teruggaan." — Een iets ouder oorkonde, van 832 Çaka, vermeldt thans van Stein Callenfels in Oudheidk. Versl. 1920, p. 41.

Conclusie: reeds in Vorst Daksha's tijd (ca. 820—840 Çaka), tijdens de stichting van Prambanan, was Bali afhankelijk geworden min of meer van Java; Vorst Mpoe Siṇḍok (ca. 850—870 Ç.) bevestigde deze hegemonie; doch pas onder Erlangga (941—ca. 964 Ç.) kwam Bali *ten volle* onder Oost-Java's heerschappij. Zéér onlangs is daarbij nog het verrassende jaartal 998 Çaka gevonden, als dat der „overwinning van Djanggala", geboekstaafd in een korte Oudjav. inscriptie, aangetroffen op den top van den G. Panoelisan (Noord-Bangli) door W. O. J. Nieuwenkamp; zie toch Tijdschr. Aardr. Gen. 2, XXXVI (1919), p. 623, met Ned.-Indië Oud & Nieuw, V (1920—21), p. 115, 117; en Prof. Krom's oratie „De Sumatraansche periode der Jav. geschiedenis" (1919), p. 20 noot.

tot heden niemand van! Men ziet hier tevens afdoende aan het licht treden, hoe de Maleiers hun historie-verhalen van deze authentieke gebeurtenis in hun voordeel hebben... verdraaid, om niet te zeggen verzonnen, of vervalscht. Want dat Buffelkalf, dat, volgens de jongere Maleische lezingen (men zie de uiteenzetting van BRANDES in zijn Pararaton, 1896, p. 129[1] naar de Hikajat Radja' Pasai), als kampioen van Měnang-karbau den kolossalen karbouw van den Vorst van Madjapahit overwonnen zou *hebben*, is inderdaad... als teeken van overwonnen-*worden* nog thans terug te vinden onder de 8 regalia van het Solo'sche Hof! Het land Malajoe dus is, als overwonneling, in den vorm van een jong Mal. rund (*djawi-djawi*) van goud (Raffles' «*jajáwen*») in 1293 A. D. medegebracht naar het Toemapĕlsche Hof;[2] en sindsdien door de Javanen wel allereerst, door de Maleiers later pas, aangeduid als Měnang-kĕrbau.[3] Versta: ònze groote Jav. Karbouw hééft het gewonnen (op dat Mal. buffelkalf); Groot-Java heeft Klein-Java (Java Minor, Mūla Djāwa, enz.) *verslagen*.

8. De Sĕnoek of Tapir van goud, alléén door den translateur C. F. Winter Sr. in 1843 vermeld, en een «Rinoceros» geheeten, is, naar de mooie opmerking van V. D. TUUK reeds in 1872 (Not. Bat. Gen. X, p. 150), «een tapir, en dus een herinnering aan een vroegere overheersching van Sumatra door de Javanen; Lamp. en Mal. *tĕnoek*»; of ook in het Mal.: *koeda arau*, k. ajĕr, k. rimbau. Dat dit rijkssieraad een overwinning op Zuid- of anders Midden-Sumatra moet symboliseeren, ligt reeds voor de hand omdat dààr voornamelijk de tapir huist; dat dit dan meest waarschijnlijk weer Palembang zou dienen te zijn, is vanzelfsprekend, omdat deze staat van oudsher de groote concurrent van Java is geweest in den Indischen Archipel (verg. hiervóór blz. 92—93, en vooral sub C hierna). Maar dit sterke vermoeden wordt haast tot volle zekerheid, nu we bij V. d. Tuuk in zijn Kawi-Wdb. (III, 1901, p. 23a) i. v. sĕnuk nog vinden: «in een tjandra

[1] Thans in 2e ed. Brandes—Krom (1920), p. 151—152.

[2] Vrage: kan de naam Djadjawa = Tj. Djawi nu, van Vorst Kĕrtanagara's graftempel, óók hiermede in verband staan? Zie over dezen tempel thans Dr. Krom's Inleiding tot de Hindoe-Jav. kunst, 1920, II, p. 71—81.

[3] Het oudste voorkomen van dezen naam is in 1511—12 in de oudste Port. berichten, tijdens de verovering der stad Malaka door Albuquerque; dat het toen nog „Hindoesch" was, blijkt uit de Commentarios van Albuquerque Jr. (1e druk, Lissabon 1557), Parte III, cap. 37, zie de Bijlage sub 1 achter ons *IIe Gedeelte*. — Dit tevens in antwoord op een vraag van FERRAND, II, p. 75—76.

sĕngkala wordt melding gemaakt van een sĕnuk uit Palèmbang aan den vorst van Mataram [sic] aangeboden». Waar die tjandra sĕngkala te vinden is, geeft V. d. Tuuk niet aan (soms in het Dharmawitjara, l. c. ook vermeld?). Iets naders over dat tijdstip te zeggen, zou dus nauwelijks mogelijk zijn, als we niet de Chin. Annalen der Ming-dynastie hadden, die de misschien eenigszins geflatteerde mededeeling der Nāgarakrĕtāgama (Zang 13: 1) dat «Palembang» n°. 2 der onderhoorigheden was van Madjapahit op Sumatra — dus reeds in of vóór **1365** A. D. —, op merkwaardige wijze aanvullen door te constateeren dat San-bo-tsai in **1377** of **1378** «had already been conquered by Java», en dat: «After this occurrence San-bo-tsai became gradually poorer and no tribute was brought from this country [to China] any more» (Groeneveldt, Notes, 1876, p. 69, en verg. p. 36; of 2e ed. 1887, p. 193—194, en verg. p. 161—162).

Voor een *Tapir* als Javaansch rijksornament mogen we dus op z'n vroegst ca. 1360 aannemen, terwijl het nog duistere gegeven bij V. d. Tuuk veeleer wijst naar lateren tijd, b.v. toen Java in de 15e eeuw gewis heer en meester was over Palembang (verg. den jongen, laat-Madjapahitschen, ouderdom der Lĕmatang'sche beeldwerken; alsmede de historische figuur Arja Damar). De groote vergetelheid waarin dit Rijks-ornament is komen te verkeeren, pleit eveneens voor zijn ontstaan in een periode van Java's politieken teruggang, zoo geheel anders dan toen de Gans, de Garoeḍa, de Naga, waarschijnlijk ook de Haan en de Olifant, en gewis ook het Buffelkalf — om van den onzekeren Kidang te zwijgen — als symbolen van Javaansche staatsglorie tot aanzijn kwamen.

Als interessant bewijs van die vergetelheid, waarin niet alleen de Tapir, maar zoowaar óók het Buffelkalf voor het bewustzijn der tegenwoordige Javanen verzonken is, moge dienen de uitleg dien de zendeling P. JANSZ in zijn Jav.-Ned. Woordenboek van 1876 gegeven heeft van de termen saṇṭeng — het woord memreng kent hij alleen als adjectief — en sĕnoek. Voor het eerste geeft hij: «naar men zegt, een boschdier, als een banṭèng, ter grootte van een kat»; voor het tweede: «een onbekend beest, ten spreekwoord voor leelijkheid»! Waarnaast het groote Jav. Wdb. van Roorda-Vreede (1901), hetwelk géén saṇṭeng kent (zie toch I, p. 753b), maar sĕnoek goed geeft (ib. p. 743—744), ons i. v. memreng (II, p. 517b) op gezag van WILKENS — N. B. translateur en officieel persoon te Solo! — eerst voorzet:

«een fabelachtig beest, naar men zegt, een langharig soort van hertebeest», en, nog erger, op gezag van ROORDA (doch met vraagteeken): «een spook, dat de gedaante van een orang-oetan zou hebben», en dan pas de memreng mas uit Solo.

Zóó volstrekt is dus de heugenis aan deze twee oepåtjårå vervaagd, dat zelfs een Solosche *prijaji* met schijn van recht tegenwoordig zou kunnen beweren: het getal van des Soenan's Rijksornamenten is 6, en niet meer; geheel zooals ... DEELEMAN zich reeds in 1846 heeft laten wijsmaken. Vrage daarom: zijn deze twee, die de volle 8 van Solo nog in C. F. Winter's tijd completeerden, heden ten dage wel aanwezig in die kamer n°. 62 van V. ZIMMERMANN'S voortreffelijken plattegrond uit 1915 van den Solo'schen Kĕḍaton (Tijdschr. Bat. Gen. LVIII, 1919), in 't midden van den Noordwand der Pråbåjĕkså (n°. 58), *achter* de heilige Pĕtanen (= Padjangan, staatsiebed, Vorstensponde; n°. 59)? Immers, in deze kamer zijn «de heiligste stukken opgeborgen in kleine huisjes, die op palen rusten en waarin men langs ladders komt» l. c. p. 319—320); d. w. z.: *in hun eigen Geestenhuisjes.* [1]

Van die acht zijn 4 de doorloopend-officieele Solosche Rijksornamenten, samengevat in den gewonen term banjak ḍalang-sawoeng galing; n.l. in deze volgorde van links naar rechts, *ziende* naar den Soenan (dus van rechts naar links heraldisch):

o□□ [b; c, d, e; f;] $\dot{1}$ $\dot{2}$ $\dot{3}$ $\dot{4}$ [g; h; i;]
a

waarin: a. de groote pajoeng van den Soenan, waarnaast 2 prijaji's (□□) als bewakers van de 12 aan hun rechterzijde geschaarde 5 ampilan + 4 oepåtjårå + 3 ampilan; en wel aldus:

b. een lopak-lopak (sirih-doos van goud); *c, d, e.* 3 tĕkĕn's (wandelstokken); *f.* de katjoe mas (puntige zakdoek-koker);

1. de Kidang; *2.* de Banjak ḍalang; *3.* de Sawoeng galing; *4.* de Ardåwalikå;

g. de koeṭoek (vierkante tabaks-doos); *h.* eene lampit

[1] De buitengewone beteekenis van dezen plattegrond (1 : 750) met toelichting door den heer Zimmermann, is, dat, dank zij den aanleg van electrisch licht in den binnen-kraton — de Tjĕpoeri; een term, die bij hem ontbreekt — de geheimen van dat binnengedeelte voor het eerst ontsloten konden worden. Voor „Pråbåjĕkså" (of Pråbåjåså) heeft Z. het nog meer opgesierde: Pråbåsoejåså (p. 319, 332); verg. Roorda-Vreede's Wdb., 1901, II, p. 249b; voor „Pĕtanen" = Padjangan, zie daar II, p. 267b sub patani, en 319a.

Een schets van zoo'n Vorstelijk-Solosch geestenhuisje — hoe heeten deze? soms ḍĕḍĕmitan? — gaf Zimmermann in zijn toelichting op p. 319.

(zitmat); *i.* de bogĕm mas (een vorstelijke bidet, wanneer Z. M. mocht willen urineeren). [1]

Aldus werd door mij genoteerd op Konings-verjaardag (19 Febr.) 1889 in het Residentie-huis te Solo, toen deze pajoeng-drager + 2 prijaji's + 12 insigniën-dragers — thans allen mannelijke pånåkawan's, geen meisjes! — gehurkt zaten in de voorgalerij van het Residentie-huis, ieder met zijn insignie op zijn schoot, ziende naar binnen (d. i. naar het Westen); terwijl de Soenan, met den Resident aan zijn linkerhand, daarbinnen in de troonzaal zaten, ziende naar buiten (d. i. naar het Oosten). Helaas maakte ik geen aanteekeningen over het aantal en de volgorde der oepatjårå bij den Garĕbĕg Bĕsar (7 Aug. d. a. v.); ik vermoedde toen nog allerminst het historisch gewicht van dit onderwerp; wèl teekende ik aan, dat in vergelijking met het — ook in verscheiden andere gevallen! — zooveel strenger en antieker bewaarde ceremonieel aan het Jogjasche Hof (waar ik den Garĕbĕg Moeloed op 16 Nov. 1888 nauwkeurig had bestudeerd), een groot verschil bestond bij de volgorde der oepatjara-groep in den stoet te Jogja en Solo: te Jogja gaat de stoet van den Assistent-Resident + Kroonprins (met diens eigen oepatjara vóór en ampilan achter zich) [2] geheel voorop, dàn komen de oepatjara-draagsters van den Sultan, dàn, weer gearmd, Sultan + Resident, en dan de ampilan-draagsters; te Solo evenwel gaan des Soenan's oepatjara-draagsters geheel voorop, dan volgt de Ass.-Res. (rechts) + Kroonprins (links), dan volgen al de andere Prinsen in (losse) paren, en dàn volgt de Soenan (rechts) + Resident (links), terwijl talrijke ampilan-draagsters dit centrum van des Soenan's optocht naar en van den Sitinggil (uit van, en terug naar, de Bangsal Kĕntjånå in den binnen-Kĕḍaton) sluiten.

---

[1] Dit laatste „ornament" moet de „bòkòr widjikkan" (= wasch-bekken) zijn, door Deeleman l. c. p. 359 als „een gouden kommetje" verklaard, en op zijn 8e Plaat afgebeeld. Voor de katjoe mas en koeṭoek, die in Jogja zelfs tot den rang van oepatjara zijn verheven (zie hiervóór blz. 107 en noot 1), zie zijn 6e Plaat; en verg. voor Jogja Groneman's Platen I*a* en I*b* (1888).

[2] Volgens de strenge Jogja'sche Kraton-adat krijgt de Kroonprins die oepåtjårå pas vóór zich uit, als hij is getreden *buiten* de poort Dånåpĕrtåpå = Srimĕnganti in Solo (dus de 1e der 3 Noorder-poorten van den Kraton; van binnen naar buiten gerekend, zooals behoort); dus zich bevindt buiten de *tjĕpoeri* (binnensten kratonmuur), daar waar zijn eigen, zij het dan ook titulair, gebied begint als Pangeran Adipati Anom = „jonge Prins-Vezier". Het Jav. Wdb. (1901, I, p. 565b) verklaart „Dånåpĕrtåpå" onvoldoende.

De 4 andere Solo'sche oepâtjârâ — de Gadjah, Garoeḍâ, Memreng, en Sĕnoek — zijn de buitengewone, die *misschien* thans alleen den volke vertoond worden op een Garĕbĕg Moeloed Dal. DEELEMAN, de Controleur B.B., die in 1846 bij Nieuwjaarsdag 6 oepatjara en ca. 20 ampilan te Solo mocht nateekenen, heeft geen Memreng of Sĕnoek onder oogen gehad, terwijl zijn opgaaf dat er «twee» olifanten toe behoorden (Bijdr. Kon Inst. 2, II, 1859, p. 358) een begrijpelijke vergissing is, omdat ook de Kroonprins er een heeft. Hoezeer ten deze Hof-gewoonten toch aan verandering ook onderhevig zijn, volgt uit wat RAFFLES (blijkbaar voor Solo, en voor ca. 1812) nog toevoegt aan zijn hiervóór (blz. 107, noot 2) overgenomen beschrijving van de door hem geziene 5 Solo'sche oepatjara: «When the sovereign moves abroad, he is attended by numerous spear-men (*wáhos*), the duty of eight of whom is to attend the figures of the sacred elephant and bull, near which are also led four horses richly caparisoned. The royal *páyung*, or state umbrella, is carried in front of the procession on these occasions, ...: this rule is observed whenever the sovereign moves out of the palace» (l. c. p. 311). Hier had men dus het (heilige) getal van 8 piekeniers, om juist den Gadjah en den Memreng te omstuwen als symbolen der Staatsmacht.

Maar wie nu mocht meenen, dat deze Solosche rijkssieraden *antiek* zouden zijn in hun tegenwoordige vormen, behoeft DEELEMAN's eerste 5 Platen l. c. maar te bekijken, om te weten hoe laat het is. Alléén die Garoeḍa kan een min of meer antiek stuk wezen; de 5 andere zijn alle moderne en machtelooze namaak, zelfs mis-maak (b.v. de Ardawalika is niet meer dan een gedrocht). Heeft Jogja soms in 1755 bij de splitsing van het Kartasoera'sche Mataram-rijk wel minder, maar daarentegen de authentieke 4 (Banjak ḍalang, Ardawalika, Mĕndjangan en Sawoeng galing) gekregen, dan wel behouden? [1] Met name de Jogja'sche Ardawalika is een schitterend kunstwerk naast de gedrochtelijke Solo'sche; men zie maar Plaat I[a] en I[b] bij GRONEMAN (1888)!

Zoolang echter de Memreng en de Sĕnoek niet afgebeeld zijn, en evenzoo de Gadjah en Ardawalika van den Solo'schen

[1] Heeft hierbij het meenemen van een deel der Mataramsche Rijksornamenten naar Ceilon in 1708 (zie hiervóór blz. 110 met noot 1) een rol gespeeld? Misschien zou de in 1901 door het Rijksarchief aangewonnen Collectie-Govert Cnoll (vaart eind 1709 thuis; sterft te Delft 21 Juli 1710).

Een arddhani = *gouden Gans* noemt V. d. Tuuk „onder de insignia van de(n) Dèwa Agung" (I, 1897, p. 106a).

Kroonprins, zoolang er ook niet meer gegevens over die Solo'sche oepatjara ten dienste staan, èn over de insignia van den vroegeren Dewa Agoeng van Kloengkoeng, is het laatste woord over deze gewichtige materie allerminst tegemoet te zien.

Of het feit, dat Erlangga's ten slotte overwinnende Garoeḍa in den aanvang... op de vlucht is geslagen op Javaanschen bodem voor de vernielende horden van Woerawari, nog voortleeft in het taaie Jav. kroon- en wajangkapsel-symbool, den garoeḍa moengkoer (een «garoeda-achterste-voor»), is wel te vermoeden, maar nauwelijks te verzekeren. [1] Doch het feit heeft tusschen 928 en 954 Çaka bestaan. Terwijl Erlangga in 1030 A. D. (952 Ç.) eindelijk zijn grooten binnenlandschen vijand, den Vorst van Wĕngkĕr = Oerawan = Gĕgĕlang = Bahoewĕrnâ (= *Madioen* van thans) overwon, [2] in 953, 954, en 957 Ç. nogmaals versloeg, en eindelijk in 1037 A. D. uit den weg wist te ruimen, was in **1032** A. D. de Vorst van Woerawari — die, naar het mij schijnt, gemeene zaak had gemaakt met den Vorst van

[1] Zie, behalve het interessante bij V. d. Tuuk, IV (1912), p. 672b over garuḍa mungkur (waar blijkt dat dit ornament ook voorkomt aan de Bal. kĕṭu of puntige priestermuts), wat Raffles zegt over het verschil van *songkok* (zie reeds 't slot der noot op blz. 111) gedragen door Soenan en Sultan: „that of the *Susúnan* resembling what is distinguished by the term of the Madúra hat in consequence of its being still worn by the Madúra family, and that of the Sultan having a golden *garúda* affixed at the back, and two wings of gold extending from behind the ears" (History of Java, 1817, I, p. 92). Oók hier is dus de Jogja'sche hof-adat meer ouderwetsch dan de Solo'sche.

[2] Zie over de gelijkwaardigheid dezer landschaps-namen V. d. Tuuk IV (1912), p. 836b, i. v. bāhwābharaṇa, en verg. er p. 767—768 i. v. gĕlang; ook I (1897), p. 116 i. v. urawan, en III (1901), p. 628—629 i. v. wĕngkĕr. Voor Wĕngkĕr = de Panaraga-Madioen-vlakte, zie Van Stein Callenfels in Oudheidk. Verslag 1918, p. 74—81. Een zéér jonge historische plaatsbepaling van den Kraton te Gĕgĕlang is wel die van Von Hohendorff in zijn Dagregister dd. 8 Juli 1742, op zijn vlucht met Soenan Pakoe Boewana II van Kartasoera naar Ponorogo; 's morgens om 7 uur uit de kota Madioen vertrokken, „quamen ten halv twaalv op Een plaats in 't bosch alwaar ten tijde doen Java in 4 koningrijken verdeelt was den ratoe galang sijn hoff gehouden heeft" (Bijdragen Kon. Inst. 74, 1918, p. 602). Dit zijn dus de 4 Rijken: Djanggala, Gĕgĕlang, Daha, en Singasari (of Soerabaja, Madioen, Kĕdiri, en Pasoeroean), waarmede zoo te zeggen *alle* Pandji-verhalen (Javaansche èn Maleische) aanvangen, historisch teruggaande tot nazaten van Vorst Erlangga, die zijn rijk in der minne(?) verdeelden; terwijl we door twee inscripties (Pĕnampikanplaten, 1191 Ç.; Mahāksobhya-beeld, 1211 Ç.) en door de Nāgarakrĕtāgama (1278 Ç.; Zang 68 : 1) weten, dat Erlangga nog tijdens zijn leven zijn rijk onder 2 zonen heeft verdeeld, resp. koningen van Djanggala en Pandjaloe (= Daha).

Wĕngkĕr — van het Javaansche tooneel verdwenen; zoogenaamd «vernietigd», dus zeker verdreven. Dit een en ander mag gelezen worden uit de, hoezeer dan ook nog fragmentarisch-ontcijferde, regels 21—30 der Oudjav. inscriptie van den Pĕnanggoengan van 963 Ç., tegenwoordig te Calcutta.[1] Daarbij bedenke men, dat een vroeger Vorst van Madioen, zetelend te Watoe Koera («Spits-Rots») = W. Tihang, Dyah Balitoeng (ca. 820—829 Ç.), een «*water-massa*» (jalasamūha) als zegelmerk droeg, dus misschien zelf iemand was van overzee![2]

Maar pas nà Erlangga's dood kunnen Garoeḍa en Ardawalika tot Rijks-symbolen zijn geworden van den triomf door «Java» behaald over «Langka». Erlangga vergelijkt zich in 954 Ç. nog wel met «een vlammenden draak», die om zich heen likt tegen Z. M.'s vijanden (strofe 27 der Sanskrit-inscriptie, ook te Calcutta); maar in strofe 12 wordt zijn geboorte toch voorgesteld «gelijk Rāma uit Daçaratha, (en) diens meerdere [dus: Oedajana's meerdere] door zijne voortreffelijke hoedanigheden», terwijl hij vervolgens (strofe 24) vertelt, hoe hij den aterling-Vorst «Adhamāpanuda genaamd, die als Rāwaṇa in persoon eene overgroote menigte van adhamaṅga's (= «voeten»; soms = voet-knechten?) bezat», vóór 953 Çaka had verslagen. Hier ligt de Rāma-Rāwaṇa-symboliek in die Sanskrit-inscriptie van 959 Ç. er zóó dik op, als maar een eerst «vluchtende» Garoeḍa-Vorst, die daarna de vreemde

[1] Het „oord Galuh" en het „oord Barat" (*niet* „Barut") in regel 22 (Kern, Verspr. Geschr. VII, 1917, p. 109), zouden, blijkens het Aardr. en Stat. Wdb. v. N.-I., I (1869), beide in Madioen, dus in oud-Wĕngkĕr kunnen liggen, resp. in Patjitan en in Poerwadadi (nu: Maospati). Ook vraagt men zich af, of het onzekere „Magĕhan(?)" in regel 26 niet moet worden gelezen: Magĕtan; en dan weer zou wijzen naar die bekende plaats in West-Madioen. —

Als inderdaad, zooals ik boven vermoedde, de Vorst van Wurawari (regel 24) zich, met zijn Langka-troepen, verbonden heeft met den Vorst van Wĕngkĕr (regel 21, 26), dan zou het bezwaar van Van Stein Callenfels (Oudheidk. Verslag 1918, p. 82—83) over Erlangga's grootdoennerij wel vervallen.

[2] Zie de inscriptie van 824 Ç. = 902 A. D., met de aanteekening van Brandes uit 1898, in O.-J. Oorkonden, ed. Brandes-Krom (1913), p. 31—32. Voor kura = kuwa = tihang (Watu Tihang staat in Balitoeng's oorkonde van 823 Ç.; Wungkal Tihang in die van 828 en 829 Ç., waarin wungkal = watu; Watu Kurang in die van Balitoeng's opvolger Mahāçambhū uit 830 Ç.; o. c. p. 28—35), zie V. d. Tuuk, II, p. 58a, 210a, 562. En Watu Kura is in 1287 Ç. nog een Boeddhistische pĕrdikan-desa (Nāgarakrĕt. 77 : 3).

M. i. is deze plek thans... het Watoe Paṭok (Jav. paṭok = tijang = „paal") op de grens van Patjitan met Ponorogo en Wonogiri, waar twee steenen voorkomen met tot nog toe onontraadselde inscripties (zie Verbeek's Inventaris der Hindoe-oudheden, 2e ed., II, Rapp. Oudh. Dienst, 1915 (1918), p. 187).

Konings-slang toch overmant, zich in het publiek mag veroorloven.

Het slot van deze rubriek **B**, waarvan de ontwikkeling bij de uitwerking voor mijzelf een aanschakeling is geweest van verrassingen, moet dus luiden: tusschen ca. 900 en 1200 A. D. bestond er niet alleen een antiek Māhasin of Mahasin (7ᵉ eeuw) = Hasin (10ᵉ—11ᵉ eeuw) = later Toemasik (14ᵉ eeuw) = nog later Singha-poera (15ᵉ eeuw); maar er bestond *daarnaast*, in de buurt, op den uithoek van Galoeh's = Ratna's = Malaka's vastland, het nog véél oudere, hoogstwaarschijnlijk Boeddhistische, Langka (sinds de 1ᵉ eeuw A. D.) = Woerawari (10ᵉ—11ᵉ eeuw) = Ganggājoe (vóór 1450, doch pas gedocumenteerd in 1612) = Djohor (na 1530), het nu nog legendarische Mal. «Lĕngka-soeka», met eene hoofdstad die in 928 Çaka heette Lwarām, wat misschien evengoed als «Lief-water» is op te vatten (= Ganggāyu), als in den symbolisch-religieuzen zin van «Rām(a)'s Water» d. w. z. de Djohor-fjord, over getrokken door Rāma op zijn krijgstocht tegen «Laṅkā».

Vrage opnieuw (zooals reeds bij blz. 123 werd gedaan): is niet Djohor een natuurlijke corruptie van Arab.-Mal. *djauhar*, «juweel», en daardoor weer gelijk met Skr. Ratna = Galoeh, Ptolemaeus' «Aurea Chersonesus», [1] het land van Goud óók nu nog?

---

[1] Van de twee minerale schatten van 't Mal. Schiereiland, van oudsher tot heden toe, n.l. *Tin* en *Goud*, was Kĕdah de oude uitvoerhaven van tin, terwijl het bovenland van Pahang de groote vindplaats van goud is geweest en tot heden is gebleven, met daarnaast vroeger het gebied van den G. Ledang (alias Mount Ophir; op den Oost-uithoek van het gebied van Malaka). De oeroude suprematie van Kĕdah (zeg: sinds ca. 200 à 300 A. D.), de veel jongere (doch in de 14ᵉ eeuw A. D., blijkens de Nāgarakrĕtāgama, voldongen) suprematie van Pahang, hingen onmiddellijk samen met deze twee mineralen.

Edelgesteente daarentegen komt *niet* voor op de Chersonesus, maar was van oudsher de specialiteit van West-Borneo (Lawe-Tandjoengpoera); evenals Java een „Goudland" echter heet te zijn van 654 Çaka af (Tjanggal-inscriptie) zónder zelf goud voort te brengen, maar door het te *bezitten*, dank zij zijn suprematie, gesteund door handel in victualiën en scheepvaart (vooral op Timor en de Molukken), zoo kan de Chersonesus ook zeer wel oudtijds den naam hebben gekregen van edelsteen-rijk, door aanvoer van en handel in Westborneo'schen diamant. Maar een *wezenlijk Goudland* was, naast de Chersonesus, alléén van oudsher Sumatra; in welk laatste voor Malajoe = Djambi het bovenland der Batang Hari dezelfde minerale beteekenis had, als het bovenland van Pahang voor het eerste, met zijn machtige Soengai Pahang als afvoerweg.

De natuurlijke overgang van Djauhar in Djohor (Balin. Djwar; oud-Port. Jor, spr. Zjor) wordt bevestigd door den titel van het welbefaamde geschrift *Djauhar Manikam* (aldus Dr. Juynboll in zijn Catalogus van Mal. hss., 1899),

Trouwens, nadat deze vraag neergeschreven was, bleek mij dat Valentijn in 1726, en Werndly in 1736 er al evenzoo over dachten wat Djohor = Djauhar betreft. [1]

Van eene plaats Malaka is echter in deze eeuwen nog geen kwestie; laat staan van een emporium met dien naam.

C. *Het bestaan van Singapore, en de vermoedelijke geboorte van Malaka tusschen ca. 1225 en 1292 A.D. (Toemapĕl's bloeitijd).*

Aan den ingang van dezen tijd, waarin we vasten historischen grond onder de voeten voelen komen, staat sedert 1912 het toegankelijk gemaakte Chin. boekwerk van den Chef der douane te Ch'üan-chou (Marco Polo's «Zayton», N.O. van Emoi) CHAU JU-KUA, de «Chu-fan-chī» of «°chih» van 1225; aan den uitgang staat de

in de Jav. versie geheeten *Djohar Manikam* (Vreede's Catalogus van 1892), in 1845 door De Hollander in zijn Mal. versie uitgegeven als *Djohor Manikam*, en dat, naar een aanteekening van V. d. Tuuk (Bijdr. Kon. Inst. 3, I, 1866, p. 449), op de Westkust van Sumatra geworden is tot: *Djohor Malĕgan*. Zie voorts het Kawi-Wdb. IV (1912), p. 385 over Djwar, en Djwar Manik in de Moh.-Balin. Sipat Iman Akung (en verg. ook Dr. Juynboll's Catalogus hss. Leiden, Supplement, 1912, p. 134-135).

[1] VALENTIJN, zelf goed Malaicus, schreef in zijn „Beschryvinge van Malakka" (V, 1e Stuk, 1726, fol. 324b) over de stichting van Djohor door den uit Malaka gevluchten Sultan: „alwaar hy een nieuwe stad (zynde de derde door de Maleytse Koningen op dat land gebouwd [n.l. na Singapoera en Malaka]) aangelegd, gegrond-vest, en metter tyd voltoid heeft, gevende aan de zelve den naam van Djohor, misschien wel na 't Arabisch woord Djohor, dat een peerl, of ook wel de uiterlyke schoone gedaante van een mensch beteekend."

En WERNDLY schreef 10 jaar later in de „Voorreden" tot zijne „Maleische Spraakkunst", met blijkbare gebruikmaking doch tevens ook zuivering van wat Valentijn al geschreven had: „alwaar hy [n.l. de uit Malaka gevluchte Sultan] eene nieuwe stadt aangelegd, gegrondvest, en met den tydt voltooid heeft, gevende aan de zelve den naam van [volgen de 4 Arab. letters *djim, wau, ha, ra*] Djòhor, mogelyk wel naar het Arabische woordt [volgen dezelfde 4 letters] Djawhar, het welk *een edelgesteente*, of *perel* betekent." (p. XXX).

Dat er indertyd in Djohor — al was het dan zelf geenszins een Diamantland — een Diamantmarkt bestond (natuurlijk allereerst van West-Borneo'sche diamanten; waarbij de suprematie over die Westkust een gewichtige politieke factor was), blijkt aardig o.a. uit het feit dat op 3 Febr. 1609 Admiraal Willem Verhoeff (of Verhoeven), bij zijn vertrek uit „*Iohor* ofte *Batusauwer*" — versta: uit de stad Batoe Sawar, de toenmalige hoofdstad van het rijk Djohor — er in de Holl. loge achterliet: „*Jacques Obelaer* voor Opper-Coopman, *Abraham Willemsz de Rijck* voor Onder-Coopman ende [er staat foutief: onder] *Hector Roos* voor Diamant kender, nevens dry Assistenten ende noch eenige andere Persoonen" (Begin ende Voortgangh, 1645, II, 15e Stuk, p. 45a). Hier hebben we dus een *Hector Roos* — wel een Jood uit de jonge Diamantstad Amsterdam! — als vakman geplaatst op de Diamantmarkt Djohor-Batoesawar-

tragische terugkomst van de *Pamalajoe* of Sumatra-expeditie, uitgezonden door Vorst Kĕrtanagara van Toemapĕl in 1275 A. D., teruggekomen op Oost-Java het jaar nadat Toemapĕl door Daha was ten onder gebracht en Kĕrtanagara gedood († 1292). De Jav. soldaten, «die Malayu waren gaan veroveren» (kang andon saking Malayu), [1] zett'en in 1293 voet aan wal, toen Daha alweer op zijn beurt was overmand door de Chineesch-Tartaarsche expeditie van Koeblai Chān, die overwalsche veroveraars ook alweer door de op de loer liggende Javanen van Madjapahit in de pan waren gehakt (zomer 1293), en de zon van Madjapahit uit het bloedbad oprees. Van de twee Maleische prinsessen, levenden buit bij dezen tocht naar het Minangkabausche Gulden Vlies, ging de jongste den stamboom van Madjapahit's condottiere veredelen.

Van het zeer gewichtige door CHAU JU-KUA in 1225 geboekt over die 15 onderhoorigheden van het toenmaals in het Westen overmachtige Palembang, is hiervóór (blz. 92—93) al de lijst gegeven, met verbetering van eenige gelijkstellingen door Hirth en Rockhill voorgesteld of gevolgd. Die 15 bleken te zijn: 1. Pahang, 2. Trĕngganau, 3. Lĕngkasoeka (= Woerawari), 4. Kĕlantan, 5. Poelowan (de Kĕlang-delta?), 6. Djĕloetoeng (hier wel = Hasin), 7. Sĕmang (?), 8. Batak (op de Chersonesus?), 9. Tāmbralingga (Ligor), 10. Grahi (Jaiya), 11. Palembang (schijnt hier een onderdeel van San-fo-ts'i aan te duiden), 12. Soenda, 13. Kampe (Aroe), 14. Lambri (Groot-Atjeh), en 15. Ceilon (hm!). De 12 m. i. zekere identificaties werden gespatieerd gedrukt, de 3 onzekere gewoon. Pahang gaat hier reeds voorop; met Djĕloetoeng schijnt oud-Singapore bedoeld te zijn, zooals op blz. 92 en 94 nader werd besproken; Lĕngkasoeka is nummer drie, en dus blijkbaar al op den terugweg in macht.

Maar naast deze lijst der 15 onderhoorigheden van San-fo-ts'i (de «fifteen *chóu*», o. c. 1912, p. 60, met 62; welk getal precies klopt met het «The kingdom of San-bo-tsai . . . rules over fifteen different countries» uit de Annalen der 2e Soeng-dynastie, 960—1279, Groeneveldt, p. 62 of 187), geeft Chau Ju-kua óók een lijst der onderhoorigheden toenmaals van Su-ki-tan = *Djanggala!*

Allereerst deze prachtige verrassing bij hem. Want men weet, dat reeds door de Notes van GROENEVELDT (1876, p. 54; 2e ed. 1887, p. 179), doch pas in **1618**, een Chin. Su-kih-tan, of

[1] Aldus de Pararaton, ed. Brandes (1896), p. 24 regel 27 (tekst), p. 76 (vertaling). — Of thans, 2e ed. Brandes-Krom (1920), p. 31 r. 27, en p. 92; zie ook p. 242.

Su-kit-tan, alias Su-kit-kang, bekend was geworden als een deel van Java «of which Grissé is the chief place». We wisten dus locaal precies waar we waren, maar terecht teekende Groeneveldt in zijn eerste noot aan: »This name has not been handed down by Javanese tradition».

Maar wat vertelt nu Chau Ju-Kua in **1225**, dus 4 eeuw *vroeger*, leuk langs zijn neus weg? Sprekend over Shö-p'o = P'u-kia-lung (p. 75; dus *Pĕkalongan*) = *Java* (-proper), zegt hij aan 't slot: «Our Court has repeatedly forbidden all trade (with this country), but the foreign traders, for the purpose of deceiving (the government), changed its name and referred to it as Su-ki-tan» (o. c. p. 78). De slimme Zuid-Chineesche handelslui adopteerden dus een anderen naam voor hetzelfde, hun verboden, land; en bleven er op varen! Want Oudjav. *soekĕt* is «bosch», in 't Jongjav. «gras» (V. d. Tuuk, III, 1901, p. 127b); Soekĕtan dus = Alasan = »Bosch-land» = Wildernis = Djanggala, alias «Jungle».

En dat de Oudjavanen dit óók precies zoo hebben opgevat, blijkt uit de veelzeggende aanhaling bij VAN DER TUUK — voor wiens Woordenboek men steeds dieper eerbied krijgt, naarmate men er meer in werkt —: «sukĕting djanggala, zou de vroegere naam van Padang kling [een kleine desa nu, O. ten N. vlak bij Singaradja] geweest zijn, toen namentlijk de dalĕm Bèdaulu [= de Vorst van Oer-Bali?] [1] er nog zijn residentie had» (l. c.). Hier is «sukĕt» en Djanggala met elkaar in dadelijk verband.

Steunend op Chau Ju-kua, durf ik dan ook gerust zeggen: al moge tot heden Sukĕtan nog niet bekend zijn van Oudjav. inscripties als aequivalent van Janggala — iets, wat Dr. Krom mij onlangs mondeling bevestigde —, zoo *zal* het te eenigertijd wel te voorschijn komen; want in (en dus al vóór) 1225 A. D., was het onder de Chineezen een listig gebruikte synoniem voor Djanggala; of zeg duidelijkheidshalve: voor het gewest *Soerabaja* van thans, locaal gesproken; voor *Oost-Java* in ruimer-politieken zin.

Met deze eerste verrassing is het allerminst uit. Nu gaat Chau Ju-kua dit Su-ki-tan — door Hirth & Rockhill, p. 82, minder juist met «Central Java» gelijkgesteld — nader beschrijven

[1] Hoe „Bèda-ulu" precies op te vatten is — „Die wegtrok naar 't bovenland"? — blijft onzeker (ook na den uitleg bij V. d. Tuuk, IV, p. 923—924), omdat deze Vorstennaam behoort tot de verdacht-historische berichten der Pamantjangan en Oesana Bali; volgens IV, p. 616a, zou de heuvel Mangoen, W. van den G. Agoeng, alwaar de tempel Samwan Tiga staat (III, p. 335b), de berg-residentie van dien Vorst zijn geweest.

(p. 82—83), en daarbij zegt hij: «This country is adjacent to the following countries, all of which are dependencies [*nota bene!*] of Shö-p'o [= Java-proper]» (p. 83). Volgt in de editie-1912 een lijst van óók 15 Chin. namen, waar Hirth en Rockhill bitter weinig van hebben thuisgebracht; en waaraan ook PELLIOT in zijn prachtige bespreking (T'oung Pao, XIII, 1912, p. 446—481) zich niet heeft gewaagd, maar alleen daarvan neerschreef: «La question des „états" soumis à Java reste fort obscure; elle s'éclairera cependant en grande partie quand on comparera les indications assez nombreuses de l'*Histoire des Yuan*, le texte de Tchao Jou-koua et le *Tao yi tche lio*.» [of in niet-Fransche transcriptie: *Tao i chih lio*, van Wang Ta-yüan uit 1349; [1] door Rockhill later in T'oung Pao, XVI, 1915, p. 61 vlg. nader bewerkt] (p. 469).

Laat ik dan trachten die lijst zooveel mogelijk hier thuis te brengen, waarbij tevens profijt kan worden getrokken van een vroegere bespreking door Prof. SCHLEGEL in T'oung Pao, Sér. 2, IV (1903), p. 238—239, al moet men daarmee dan ook uiterst voorzichtig omgaan. [2] Er zullen dan blijken 14, en *niet* 15, onderhoorigheden van Shö-p'o = Java-proper, politiek besproken «Oost-Java», genoemd te worden: [3]

1. Pai-hua-yüan [ligt *op* Shö-p'o zelf, zegt Chau p. 222, en brengt *peper* voort; gelijk óók geldt voor n°. 2, n°. 3, en n°. 5, zie hieronder de noot [4]] (= Patjitan?, dat in de 17e of 18e eeuw een belangrijk peperland was voor de O. I. Comp.); 2. Ma-tung (= Mĕḍang??, en dan = Mataram); 3. Ta-pan (= Toemapĕl); 4. Hi-ning [dit *schijnt* ook op Java te liggen, naar de volgorde;

[1] Zie hierachter sub **D**, blz. 154—158, een zeer belangrijk gegeven over Toemasik in ca. 1340, aan dit werk ontleend.

[2] Van dit opstel „Geographical Notes, XVII. Java. I" (A. D. 414—begin 13e eeuw), l. c. p. 228—250 — het laatste dat Schlegel († 15 Oct. 1903) heeft geschreven — kon ik, met mondelinge nadere mededeelingen van den heer Groeneveldt († 18 Aug. 1915), nog gebruik maken voor het stukje over Chau Ju-kua in het art. „Tochten (Oudste Ontdekkings-) tot 1497", in Encycl. v. N. I., 1e druk, IV (1905), p. 376. Daar werd, naast het door SCHLEGEL herkende Djanggala, Bali, Timor, ook reeds thuisgebracht: Toemapĕl, Goeroen, Tandjoengpoera (inderdaad op Borneo), en Banggaai. Feitelijk wordt hierboven dus alléén Wu-nu-ku = *Moloekoe* = Ternate met zekerheid nader herkend.

[3] De *herkende* inlandsche namen worden hieronder gespatieerd, de onzekere gewoon gedrukt.

[4] L. c. p. 222: „*Hu-tsiau* [= pepper] comes from the following places in Shö-p'o: Su-ki-tan, Ta-pan, Pai-hua-yüan, Ma-tung, and Jung-ya-lu; but the pepper coming from Sin-t'o is the best; the Ta-pan variety takes the second place."

en bij den klank denkt men van zelf even aan den Diëng]; 5. Jung-ya-lu (= Djanggala; hier op dezelfde wijze als «onderhoorigheid» van «Java» wel genoemd, als «Pa-lin-fŏng» = Palembang een onderhoorigheid bij hem heet van San-fo-ts'i); 6. Tung-ki (= Djĕnggi??, en dan = Nieuw-Guinee); 7. Ta-kang [is, mèt n°. 12, het land van *sandelhout*, zegt hij p. 208, zie hieronder de noot [1]] (= Larantoeka??); 8. Huang-ma-chu [hiervandaan, in achtergelegen eilanden, komt de *nootmuskaat*, zegt hij p. 210; gelijk óók geldt voor n°. 10, zie hieronder de noot [2]] (= Mangkasar?); 9. Ma-li (= Bali); 10. Niu-lun [in de bijbehoorende latere Chin. aanteekening geheeten Ku-lun, en een zeeroover-staat, evenals n°s. 11, 9, èn Sun-t'a = Soenda; zie hieronder de noot [3]] (= Goeroen, Gorong, Goram); 11. Tan-jung-wu-lo (= Tandjoeng-poera, op Z. W. Borneo); 12. Ti-wu [verg. n°. 7] (= Timor); 13. Ping-ya-i (= Banggaai, Z. O. Celebes); 14. Wu-nu-ku (= Moloekoe, d. i. Molukke-proper, Ternate). [4]

Ten overvloede zegt hij nog op p. 84: »The countries of Ta-kang, Huang-ma-chu, Ma-li, Tan-jung-wu-lo, Ti-(wu), Ping-ya-i

---

[1] L. c. p. 208: *T'an-hiang* [= sandalwood] comes from the two countries of Ta-kang and Ti-wu; it is also found in San-fo-ts'i." — Dat, naast Timor, steeds Solor (maar *niet* Tjĕndana = Soemba) genoemd wordt in ca. 1600 als land van sandelhout, mag hierbij herinnerd worden.

[2] L. c. p. 210: „*Jóu-tóu-k'óu* [= nutmegs] are brought from the foreign tribes in the depths of the islands of Huang-ma-chu and Niu-lun." — Bij Huang-ma-chu zou men, naar den klank, ook zeer goed kunnen denken aan een Oudjav. *wwang Badjo* of Badjoreezen, Wadjoreezen (verg. V. d. Tuuk, IV, p. 1012), wat dan toch ook op Zuid-Celebes zou uitkomen. Mangkasar was van ca. 1600 tot heden een verzamel-, en dan uitvoerhaven van allerlei producten der Groote Oost (ook van Timor, met zijn sandelhout en thans ook koffie).

[3] Deze noot, vermoedelijk „by the Ming editor of the Chu-fan chï" (p. 86, noot 9), d. i. dus uit 1407, zegt: „(By „pirate states", Tan-chung-pu-lo, Pa-li, Sun-t'a and Ku-lun are to be understood)."

[4] Voor n°s 13—14 volg ik Schlegel (l.c., 1903, p. 239), die gaf: „*P'ing-gâ-i* and *But-no-ko*", dus 6 Chin. karakters in twee namen verdeeld; en *niet* Hirth & Rockhill, p. 83, die ze als n°s 13—15 splitsen in 3 namen (Ping-ya, I-wu, en Nu-ku), er bij herinnerend dat Schlegel „divides the last six characters in the list into two names only" (p. 86, slot van noot 7). Aangezien de Chin. tekst géén getal noemt voor de „dependencies of Shö-p'o" — in tegenstelling tot het getal 15 der onderhoorigheden van San-fo-ts'i = Palembang —, kan het eene evengoed als het andere juist zijn. Bij splitsing in tweeën krijgt men 2 duidelijk herkenbare Moluksche namen. Reeds Blagden had in zijn stukje „Some remarks on Chau Ju-kua's Chu Fan Chi" (Journ. R. As. Soc. 1913, p. 165—169), in diens tekst een Wu-nu-ku = „the Moluccas" gezocht (p. 167—168).

and Wu-nu-ku are situated on islands;[1] each of them has its own chief, and they have vessels plying between them. There is but little agriculture, but there are many old trees, the inner parts of which produce *sha-hu* (sago), which looks like wheat flour. The natives by mixing water with it, make it into pellets of the size of peas. After being sun-dried it is packed up and stored like grain ..... The natives (of these countries) are strong fellows, but savage and of a dark bronze colour ..... As a standard of exchange the people use only pecks and pints [op z'n Indisch ongeveer: *gantang's* en *kati's*] of sago .... The native products include sandal-wood, cloves, cardamoms [juister zou hier zijn: nutmegs], fancy mats [versta wel de *kokoja's*, of Moluksche pandan-matten], foreign cotton cloth [wel vooral uit Bali], iron swords and other weapons [gewis uit Banggaai en verder Celebes]». Maar over *Bali* en *Tandjoengpoera* geeft hij aan 't slot dezer beschrijving van Su-ki-tan nog de volgende goede, deels ook kwade getuigenis: «Among these islands those of Tan-jung-wu-lo and Ma-li are rather more extensive than the others; they raise large numbers of horses for military service and they have a slight knowledge of writing and counting. The native products are laka-wood [versta: stoklak; zie er toch p. 211], yellow wax, fine aromatic substances and tortoise-shell. Although Tan-jung-wu-lo has such products, the people instead of attending to (legitimate) business, prefer going to sea for piracy, and so foreign traders rarely come there.» (p. 84—85).

Zoo schijnbaar onbevredigend dit terechtbrengen der 14 Chin. landsnamen van Chau Ju-kua ook moge wezen, omdat maar 8 onbetwistbaar mogen heeten, en naar de andere 6 hoogstens gegist kan worden, zoo verrassend is toch de uitkomst.

Wat toch blijkt? Oud-Middenjava (Shö-p'o = P'u-kia-lung = het latere Ngastinâ[2] der jong-Javanen), hetwelk de hegemonie

[1] Gewijzigd naar voorgaande noot. Hirth & Rockhill hebben hier weer: „..., Ping-ya, I-wu and Nu-ku are situated on islands".

[2] Merkwaardig is zeker, dat Chau Ju-kua's zeggen uit 1225: „The kingdom of Shö-p'o, which is also called P'u-kia-lung" (o. c. p. 75) — welke laatste naam in de Ming-Annalen werd overgenomen, en daarin door Groeneveldt terecht herkend als Pĕkalongan (Notes, 1876, p. 40; of 2e ed. 1887, p. 166) — zoo sterk ineengrijpt met de meening der Javanen uit 1750—1850, dat het Ngastinâ of Hastinâpoerâ van hun Brâtâjoedâ, als zetel van het rijk der Korâwâ's, identiek zou zijn met het moderne Pĕkalongan.

Bekend is, dat Raffles in zijn History of Java, 1817, I, p. 411, dit reeds vermeld heeft, en in zijn kaartje tegenover p. 412 heeft opgenomen. Maar

had moeten afstaan in ca. 930 A. D. aan Jong-Oostjava (Su-ki-tan), had in 1225 buiten Java-zelf (waarvan alleen de gewestnamen *Toemapĕl* en *Djanggala* zonder fout te herkennen zijn) een overzeesch gebied aan zich onderhoorig gemaakt, dat zich uitstrekte over den zes- of eigenlijk vijfhoek: *Bali-Timor-Goram-Ternate-Banggaai-Tandjoengpoera*. D. w. z.: over de Kleine Soenda-eilanden (met o. a. ook «Ta-kang», een sandelhout-eiland), de Molukken, Midden-Celebes (met ook Zuid-Celebes?), en Zuidwest-Borneo. — Noord-Borneo (P'o-ni = *Broenai*) met zijn 14 eigen, helaas niet met name vermelde, onderhoorigheden viel er echter beslist buiten. [1]

belangwekkender getuigenis is het volgende uit den laat-18-eeuwschen Jav. roman Adji Sâkâ, ed. Gaal-Roorda, 1857, p. 8, r. 3—9: „Sarèng Adji Saka sampoen andjadjah nagari Bangwetan [= Oosthoek van Java], sarta anjangkalani [= maakte een chronogram op] sakaṭahing rĕdi ingkang dipoenambah; ladjĕng wangsoel mangilen oeroet Pasisir malih: andjog ing Bantĕn, ing Djakarta, ing Karawang, ing Tjarĕbon, ing Brĕbĕs, ing Tĕgil, ing Ngastina [hier dus Krâmâ voor Pĕkalongan! Roorda-Vreede, 1901, II, p. 792b, is onvoldoende], ing Batang, ing Kĕṇḍal, ing Kaliwoengoe, ing Sĕmawis; anoentĕn ngambah sĕgantĕn ngantjik ing poelo Kelor [= het eilandje Kerkhof, bij Onrust, reede van Batavia; *niet* bij Roorda-Vreede], wontĕn ing ngrikoe kendĕl."

Daar Pĕkalongan reeds vóór 1225 een dusdanigen naam had onder de Chineezen, een goed opvaarbare rivier bezit, en de toegang is tot een noordelijken bergweg naar den Diëng, mag het bestaan dezer plaats vóór 950 A. D., dus in den Mĕḍang-Mataram-tijd, of (in jong-Jav.) den Mĕṇḍang-Kamoelan-tijd, wel buiten twijfel worden geacht. In de rivier van Pĕkalongan is voorts in 1899 een bronzen keteltrom gevonden, evenals er een van den Diëng sinds lang bekend was, terwijl er in 1909 een in het Pĕmalangsche werd gevonden; zie mijn art. „Keteltrommen (Bronzen)" in Encycl. van N. I., 2de druk, II (1918). Oók dit pleit voor hoogen ouderdom van Pĕkalongan, zelfs van vóór de alleroudste inscriptie op Java (Tjanggal in Zuid-Kĕdoe, 654 Çaka = 732 A. D.).

[1] De beschrijving van P'o-ni bij Chau Ju-kua (o. c. p. 155—159) is zeer interessant, omdat zij den *vollediger* tekst geeft van wat de Annalen der 2e Soeng-dynastie (zie bij Groeneveldt, 1876, p. 108—110; of 2e ed. 1887, p. 229—231) verkort hebben overgenomen, deels met inwerking van een enkele verbetering of toevoeging; een 55 jaar ná hem dus. In beide teksten wordt P'o-ni gezegd te regeeren over 14 landschappen (of: steden, plaatsen), waarvan de namen niet worden vermeld. Aan het slot geeft echter Chau Ju-kua in 19 Chin. karakters de namen van diverse „ocean islands" — hun getal wordt *niet* genoemd —, wier inwoners handel dreven met kleine schuiten, en in leefwijze analoog waren aan de Broenai-lieden (p. 157—158). Aan deze lijst moge men zijn krachten eens beproeven: Si-lung-kung-shï-miau-jï-li-hu-lu-man-t'ou-su-wu-li-ma-tan-yü-ma-jö.

In „jï-li-hu" zien Hirth & Rockhill: Gilolo (p. 159). Inderdaad schijnt *Djailolo* in „jï-li-hu-lu" te schuilen. En kunnen in de laatste 7 syllaben soms schuilen de namen *Karimata* en *Djĕmadja*? De verdeeling dezer 19 karakters in 8 landsnamen bij H. & R. is „purely tentative", erkennen zij zelf (Note 15).

Maar daarnààst, aldus zagen we hiervóór, beheerschte de staat Çrī Widjaja (San-fo-ts'i), met als centrum Palembang (Pa-lin-fõng), het geheele Maleische Schiereiland (*behalve* met name Kĕdah), een goed deel van Sumatra's geheele Oostkust (doch *niet* Baroes = Fantsoer, en de verdere Westkust), èn . . . West-Java (Soenda). Over Ceilon mag gezwegen.

Er liep dus in 1225 A. D., bij 't begin van Toemapĕl's bloeitijd, een *geografisch-politieke scheidingslijn dwars door de Java-Zee*, en over *de westerhelft* van Java-zelf, heen, die de twee Grootmogendheden van toenmaals in Indonesië scheidde: Oost-Java en Palembang.

De heele opzet nu van de zgn. Pamalajoe, op bevel van Vorst Kĕrtanagara van Toemapĕl in 1197 Çaka = 1275 A. D. uitgetogen, was dus — zooals we nu pas door den kostbaren tekst van Chau Ju-kua kunnen beseffen! — die politieke scheidingslijn te doorbreken, en Java oppermachtig te maken óók in het Westen van den Archipel, waar Palembang den baas speelde.

Zoo komt Kĕrtanagara's schijnbaar incidenteele expeditie naar Minangkabau — het hart van Midden-Sumatra, waarheen men doordrong langs oer-Malajoe = Djambi heen, en de machtige Batang Hari op — in een totaal-nieuw licht te staan.

De uitwerking van deze expeditie over volle 18 jaar (1275—1293 A. D.) moet geweldig zijn geweest, hoe episodisch-onbeduidend de Pararaton haar ook moge vermelden. [1] Het was het praeludeeren op de groote politiek in den bloeitijd van Madjapahit, een goede halve eeuw later. Als over dezen Sumatra-tocht eens speciaal een historisch Oudjav. relaas nog te ontdekken ware!

Waar was Hasin of Mahasin in dezen tijd aan toe? Was de naam Toemasik al geboren?

Het zou niet mogelijk wezen op deze twee vragen een eenigszins vertrouwbaar antwoord te geven, als we niet het kostbaar getuigenis hadden van Marco Polo juist uit het slot dezer Toemapĕl-periode, begin **1292.** Voor kort begrip mag ik hier herhalen wat ik in 1904 in 't artikel «Tochten (Oudste ontdekkings-) tot 1497» schreef in de Encycl. van N. I., 1[en] druk, IV (1905):

[1] Amende honorable maak ik voor de ongelukkige uitdrukking „de totaal-vruchtelooze Pamalajoe" uit 1904, in het art. „Sumatra (Geschiedenis tot 1596)", Encycl. v. N.-I., 1[e] ed., IV (1905), p. 207a. De beelden en inscripties sedert 1907 aan de boven-Batang Hari gevonden, hebben wel anders geleerd! Men zie hierbij de juiste opmerking in noot 1 bij Ferrand, II, p. 70.

«Polo zeilt met een Chin. smaldeel, dat naar Perzië ging met teedere opdracht — een Chin. prinses werd van Kanbalik = Peking overgebracht als gade voor Arghoen Khan, vorst van Perzië — in eind 1291 [met den N. O. moeson] van «Zayton» = Ch'üan-chou in Foekhiën, voorbij «Chamba» = Tjampa, langs «Sondur» en «Condur» = Poeloe Condor of (?) Koendoer (=Kalebas-eiland?) tegenover den mond der Mekong, voorbij «Locac» = waarschijnlijk Zuid-Siam (Lo-hoh of Lo-kok), naar «Pentam» = Bintan, waar hij in een ondiepe «channel», een *sĕlat* bij Oedjoeng Tanah en Singapoera komt, en nu de groote Sĕlat, Straat Malaka, inzeilt.» (p. 378a).

Marco Polo weet dus *niets* in ca. Jan. 1292 van een Hasin of Mahasin of Toemasik of Singapoera; terwijl hij uitdrukkelijk Bintan beschrijft als «an island called Pentam, a very wild place» in het volgende opmerkelijke zinsverband:

> «When you leave Locac and sail for 500 miles towards the south, you come to an island called Pentam, a very wild place. All the wood that grows thereon consists of odoriferous trees. There is no more to say about it; so let us sail about sixty miles farther, between those two *[sic!]* Islands. Throughout this distance there is but four paces' depth [4 Venetiaansche *passi* van elk 5 *piedi* = ca. 6 M.] of water, so that great ships in passing this channel have to lift their rudders, for they draw nearly as much water as that.
>
> And when you have gone these 60 miles,» [nu volgt wat reeds op blz. 4 hiervóór omtrent de ligging van «Malaiur» = bij Marco Polo: Palembang, werd afgedrukt]. (ed. Yule-Cordier, 1903, II, p. 280).

Men weet, dat dit «Locac» (var. Lochac) tot heden toe een *crux* is gebleven, en slechts met moeite door Yule teruggebracht is tot een Lo-hoh of Lo-kok = Zuid-Siam, zooals men l. c. p. 277—280 in Note 3 kan nalezen. En hier, bij dat zeilen der Chin. vloot *tusschen* «Locac» en «Pentam» door, zat men weer met die moeilijkheid wat toch dat «Locac» was, gelijk men l. c. p. 281 in Note 2 bij Yule kan nalezen. Alleen door het volstrekt duidelijke verloop der zeereis — van Tjampa's Zuidkust over Poeloe Condore of Condor (ca. 8°½ N. Br.) naar Bintan (ca. 1° N. B.) — wist men precies wààr men het zoeken moest:

ergens aan de groote kustlijn van de Golf van Siam, Ptolemaeus' Groote Golf.

Nu er licht is opgegaan over de ware ligging van het oude Langka, en de hegemonie die dit oude Lĕngka(soeka) in de Djohor-fjord sinds ca. 100 A. D. heeft uitgeoefend over de Zuidelijke helft van het Maleische Schiereiland, wordt ook deze duistere plaats over «Locac» bij Marco Polo duidelijk. Na het verlaten van «Chamba» = Tjampa [1], versta men dan bij hem als volgt:

> «When you leave Chamba and sail for 700 miles on a course between south and south-west, you arrive at two Islands, a greater and a less. The one is called Sondur and the other Condur [= de Pulo-Condor-eilanden; Arab.-Perz. Čundur-fūlāt, Ṣundur-fūlāt, zie Ferrand's Relations de Voyages etc., I, 1913, p. 40 noot 6]. As there is nothing about them worth mentioning, let us go on five hundred miles beyond Sondur, and then we find another country which is called Locac [= Langka!]. It is a good country and a rich; [it is on the mainland]; [2] and it has a king of its own. The people are Idolaters [versta wel: Boeddhisten] and have a peculiar language [i. e. Maleisch], and pay tribute to nobody, for their country is so situated that no one can enter it to do them ill [de Djohor-fjord!]. Indeed if it were possible to get at it, the Great Kaan [= Koeblai Chān, 1260—'95] would soon bring them under subjection to him.
>
> In this country the brazil [Caesalpinia Sappan L., *sapan*-hout] which we make use of [dus: in Italië, n.l. voor roodverven] grows in great plenty; and they also have gold in incredible quantity [Ptolemaeus' *Aurea Chersonesus!* vooral goud uit Pahang]. They have elephants likewise [waarvoor Kèdah van oudsher tot nu toe befaamd was], and much game. In this kingdom too are gathered all the porcelain shells which are used for small change in all

[1] De hss.-teksten hebben hier alle: Java (zie Yule-Cordier, II, p. 269 en 276 noot 1); een begrijpelijke schrijffout, omdat Polo vlak daarvóór het „great Island called Java" als excursie was gaan beschrijven, bij zijn verhalen over het groote land „Chamba". De tekst-correctie is van Pauthier's uitgave (1865, II, p. 562), en door Yule overgenomen.

[2] Deze 5 woorden zijn ingevoegd door Yule uit den Italiaanschen tekst van Polo bij Ramusio, dl. II (1e ed. 1559, fol. 51 v°): ch'è di terra ferma.

> those regions, as I have told you before [over deze *porcellani*, kauri's, cowries, Cypraeae monetae, zie Yule & Burnell's Hobson-Jobson i. v. Cowry; Polo had er al over verteld bij «Carajan» = Yün-nan, o. c. II, p. 66, 76; het zijn de Mal. *beja-beja*, waarvan het enkelvoud zelfs «tolgeld, cijns, belasting» later is gaan beteekenen, waarvan dan weer *Pabejan* = Tol-kantoor].
>
> There is nothing else to mention except that this is a very wild region, visited by few people; nor does the king desire that any strangers should frequent the country, and so find out about his treasure and other resources. We will now proceed, and tell you of something else.» (l. l. p. 276).

En nu volgt onmiddellijk bij Polo dat over «Locac»-«Pentam» van hierboven. Is het niet de natuurlijke opvatting bij Polo's onverzorgden verteltrant, dat die «two Islands» waar hij hier zegt tusschendoor gevaren te zijn, waren: het uiteinde van dat land «Locac» en dat wilde eiland «Pentam», m. a. w. Oedjoeng Tanah en Bintan? Zóó vatten, sinds Yule (1e ed. 1871), allen het ook op; en zoo *zegt* het zelfs de Ital. tekst van Ramusio sedert 1559.[1] Wanneer men dan nu onder dit «Locac» *niet* Zuid-Siam, maar wèl Langka = de Zuiderhelft der Chersonesus wil gaan verstaan, dan kloppen Polo's afstanden bovendien goed, door den natuurlijken uitleg dat de Chin. vloot vóór den wind (den N.O. winter-moeson) van P. Condor Z.W. aanstuurde op «Locac's» kust (500 mijl), en in zicht van die kust op de hoogte van ongeveer Trĕngganau,[2] nu bij den wind langs die kust Z. Z. O. verder zeilde, naar de «channel» bij Bintan (weer 500 mijl), welke «channel»-zelf 60 mijl lang heet te zijn. Alleen de daarna aangegeven afstand tot «Malaiur» is dan veel te klein, immers slechts 30 mijl; doch zie daarover reeds hiervóór blz. 8—9.

Er is dus goede reden om in Polo's «Locac» te zien den vastelandsnaam Langka, ook al erkent men ten volle dat die ver-

[1] De tekst luidt: „Partendosi di Lochac, si nauiga cinquecento miglia per mezzo di, & trouasi vna Isola chiamata Pentan, ... & fra la prouincia di Lochac, & l'Isola di Pentan per miglia sessanta in molti luoghi non si troua acqua se nõ per quattro passa alta. & per questo bisogna, che li nauiganti leuino piu alto il timone" (II, fol. 51 v°).

[2]) Hierbij moet dan het oude P. Bĕrhala = thans P. Tenggol, voor de kust van Trĕngganau, (284 M. hoog) tot baken hebben gediend; hierna sub D (zie blz. 163), en in ons *IIe Gedeelte* sub V, nader besproken.

draaiïng van naam haar wezenlijke bezwaren houdt. Maar overigens komt alles prachtig uit, zooals hierboven reeds werd aangegeven tusschen groote haken; ook de onvriendelijkheid jegens vreemden in dezen (vermoedelijk Boeddhistischen) Zeeroovers-staat.

Maar noemt Polo Langka waarschijnlijk, en Bintan gewis, — van een Singapore, onder welken naam ook, weet hij in 1292 niets. Het moet tijdelijk, waarschijnlijk al ettelijke jaren, verlaten terrein zijn geweest.

Wat ligt hier méér voor de hand, dan dat de in 1275 uit Oost-Java — vermoedelijk Toeban, [1] of anders uit oud-Sĕdajoe dan wel Soerabaja — onder zeil gegane expeditie naar Midden-Sumatra tijdens haar lang verblijf in deze streken geducht heeft huisgehouden onder zwakkere tegenstanders op de Bangka-Lingga-Riouw-eilanden? Komt *hier* niet in zijn natuurlijk historisch verband te staan Verhaal V der Sadjarah Mĕlajoe, hiervóór (blz. 29—30) reeds kort besproken, over een éérsten, doch vruchteloozen, aanval van een «Batara Madjapahit» op «Singapoera», met een groote vloot onder een «hoeloebalang», die genoemd wordt «Dĕmang Wiradja»? Vooral ook, omdat *in den aanhef* van dat Verhaal V zoo onloochenbare, hoezeer verhaspelde, herinneringen voorkomen aan die Pamalajoe, door te vertellen van den voorafgeganen «Batara Madjapahit», die twee zonen had gekregen bij eene dochter («anak») van den «Radja Boekit Si-Goentang» (dus: Minangkabau), en waarvan nu de oudste zoon, genaamd «Raden Inoe Mĕrtawangsa», die zijn vader na diens dood gevolgd was op den troon van Madjapahit, dezen aanval op «Singapoera», in zijn expansie-politiek over de «sĕgala radja-radja Noesa-Tamara» [= Noesantara], had ondernomen (zie Shellabear, 1898, p. 26; en verg. blz. 30 hiervóór), waarvan *de helft* («sa-tĕngah») hem al onderworpen wàs.

Het is de éérste maal bovendien, dat in de Sadjarah Mĕlajoe verband wordt gelegd tusschen «Madjapahit» en «Singapoera»; nadat alreeds in Verhaal II (verg. blz. 30—31) de bloedsvermenging tusschen «Madjapahit» en «Sang Sa-poerba» van den «boekit Si-Goentang Maha-meroe» zóó was voorgesteld, alsof een «Batara»

[1] Uit Toeban is de beschreven steen, zonder jaartal, maar met de garuḍa-
mukha als zegelmerk — dus wel uit Erlangga's tijd —, waarin „eenige privi-
legies verleend (worden) met hét oog op den handel over zee" (Oudjav. Oor-
konden, ed. Brandes-Krom, 1913, p. 253). En in 1293 is Tu-ping-tsuh =
Toeban, de zeehaven waar het eerste deel der Tartaarsch-Chin. legers aan wal gaat.

van M. uit nieuwsgierigheid naar Tandjoengpoera (Z. W. Borneo) was getogen om Sang Sa-Poerba aldaar bij diens tijdelijk verblijf te kunnen ontmoeten, er diens dochter «Tjandra Dewi» had gehuwd, met deze gade terug was gekeerd naar M., uit welken echt nu: «sjahadan daripada anak-tjoetjoe Baginda itoelah [= die Batara] toeroen-tĕmoeroen djadi radja di Madjapahit» (Shell. p. 19). Al wordt dus in den aanhef van Verhaal V de naam van de Minangkabausche «anak» niet opnieuw genoemd, zoo blijkt uit Verhaal II dat zij voor den Maleischen auteur en zijne lezers die «Tjandra Dewi» was, moeder daarop geworden van «Raden Inoe Mĕrtawangsa» bovengenoemd, die na zijn troonsbestijging heerschte over «geheel Java» (sa-loeroeh tanah Djawa), en nu blijkbaar ook de àndere «helft» van de N o e s a n t a r a, die hem *nog niet* gehoorzaamde, onder zijn oppermacht wilde krijgen. [1]

Dit Maleische zeggen in of vóór ca. 1612 (waar men anders overheen zou lezen) sluit weer zóó prachtig aan bij wat we sedert 1912 uit Chau Ju-kua kunnen zien dat in 1225 A. D., bij den aanvang van Toemapĕl's bloeitijd, de feitelijk-politieke toestand *was*, dat we, in verband met wat wij thans over de Pamalajoe weten, en met wat het negatieve getuigenis van Marco Polo uit 1292 A. D. ons leert, aldus mogen combineeren:

1°. tusschen 1275 en 1292 — en dan waarschijnlijk veeleer dicht bij 1275, dan dicht bij 1292 — heeft de Minangkabau-expeditie van Vorst Kĕrtanagara van Toemapĕl óók M a h a s i n = H a s i n = oud-Singapoera, aangevallen en vernield — contra de opgesierde voorstelling van Verhaal V der Sadj. M. —; en zóó grondig tijdelijk vernield, dat Polo van geen stad of staat weet, tegenover zijn eiland «P e n t a m» gelegen.

2°. het juist wèl noemen van dat eiland «P e n t a m» door Polo, zij het als «a very wild place», doet het natuurlijk vermoeden aan de hand, dat Bintan zijn later telkens herhaalde rol bij deze katastrofe had vervuld: toevluchtsoord te worden voor deze verdreven Maleiers.

---

[1] Deze gewichtige tekstwoorden van Verhaal V in zijn aanhef luiden: „Sjahadan tĕlah Batara Madjapahit [n.l. die getrouwd was met dat „kind" van den Radja Boekit Si-Goentang] soedah hilang [= dood], maka ananda Baginda jang toewa itoelah [dus = Raden Inoe Mĕrtawangsa] ganti Batara Madjapahit, tĕrlaloe sakali bĕsar kĕradjaän Baginda pada zaman itoe, sa-l o e r o e h t a n a h D j a w a itoe sĕmoewanja dalam hoekoem Baginda, dan sĕgala r a d j a - r a d j a N o e s a T a m a r a p o e n s a - t ĕ n g a h s o e d a h t a l o e k k a p a d a B a g i n d a"

3°. blijkens alle gegevens van nu voortaan negatieven aard over «Mahasin, Hasin», en blijkens de nu juist positief wordende historische gegevens over een «Toemasik, Tĕmasik» op dezelfde plek — de Zuidkust van het eiland van Singapore —, moet deze *dood* van Mahasin of Hasin een zeker aantal jaren hebben geduurd, alvorens zich weder Maleiers daar ter plaatse vestigden, en een stad stichtten met nieuwen naam: Toemasik, de «Zee-stad». Volgens Verhaal III der Sadj. Mĕl. deden zij dit van Bintan uit. Dit mag als een historisch-vaststaand feit worden aanvaard. En de naam alleen reeds geeft haast met stelligheid ook aan, dat deze naam-geving gebeurd is onder Javaanschen invloed, onder invloed toch van Toemapĕl-Javanen, die na den val in 1292 van Toemapĕl's hegemonie en den triomf van Madjapahit in 1293, uitgezwermd kwamen naar of gebleven waren in Midden-Sumatra met omliggende Maleische eiland-groepen. Om duidelijk met jaartallen te spreken, zij het dan schattenderwijs: het verdwijnen van (Ma-)Hasin moet gebeurd wezen in ca. 1280, de stichting van de nieuwe stad Toemasik op ongeveer dezelfde plek in ca. 1300 A. D.

En *hier* dan komt nu ook de *mogelijkheid* op, dat Malaka geboren is.

Gewis niet in eens! Dat blijkt uit alle historische getuigenissen: Moear heeft hierbij een gewichtig tusschenstadium vervuld. Het is de pleisterplaats geweest op weg naar Malaka.

Overzien we nu nog eens de diverse voorstellingen der stichting van Malaka, zooals ze hiervóór op blz. 24-28 uit de Port. bronnen van 1553 (Barros)—1613 (Eredia) bijeen werden gesteld, en het overzicht dat op blz. 33-34 gegeven is uit Verhaal X-XI der in 1612 begonnen — of veeleer in 1614 [1] definitief aangevangen

[1] Houdt men vast aan het *jaartal* (in volle woorden) 1021 Hidjra van de Inleiding, dan komt de daar gegeven dag en maand op Do. 12 Rabioelawal (Djimawal) 1021 = Zo. *(sic)* 13 Mei 1612; houdt men echter vast aan den bijgevoegden *jaarnaam* „Dal", dan zou men hebben — onder aanbrenging van de naastbij liggende correctie —: Do. 12 Rabioelawal Dal 1023 = Di. (sic) 22 April 1614; maar houdt men vast aan de juistheid van den vermelden *dagnaam* „Chamis", dàn alleen krijgt men — alweder met naastbij liggende correctie èn in het jaar èn in diens naam —: Do. 12 Rabioelawal (Dje) 1022 = Do. 2 Mei 1613. Nu is op zich zelf 12 Rabioelawal (= Moeloed) Dal reeds een opmerkelijke datum, door zijn bizondere gewijdheid ééns in de 8 jaar: de Garĕbĕg-Moeloed Dal op Java, Moehamad's Geboorte-datum in een heilig jaar.

In deze blijkbare verwarring tusschen 3 opvolgende en mogelijke data,

en afgesloten — Sadjarah Mĕlajoe, welke de stichting van Malaka voorstelt als gevolg van een *tweeden* (en ditmaal, volgens haar, maar al te goed gelukten) aanval van een «Batara Madjapahit» op «Singapoera», dan komen we tot de conclusie dat de oudste, meest begaafde, en over het heele koloniaal archief in Lissabon beschikkende Port. geschiedschrijver, de beroemde JOÃO DE BARROS, *het dichtst bij de waarheid moet zijn geweest* toen hij die stichting stelde in ca. 1250 via de 4 etappen Oostjava-Singapoera-Moear-Malaka; met dit voorbehoud: dat die geboorte van Malaka niet vóór 1275 *kan* plaats hebben gehad, veeleer pas in het begin der 14e eeuw zal gebeurd zijn, òmdat de Moear-periode van

hebben wij van elders gelukkig één vasten datum die hier tusschenin valt, dank zij Holl. gegevens: op *6 Juni 1613* werd de toenmalige hoofdstad van Djohor, Batoe Sawar (verg. nader ons *IIe Gedeelte*), door de op 7 Mei voor de koewala Djohor verschenen Atjehsche vloot veroverd en verwoest, de toenmalige Sultan (Alaoedin Riajat Sjah III) gevangen genomen en mee naar Atjeh gevoerd, waar hij kort daarna overleed (wel 1614, of uiterlijk 1615), terwijl in ca. Sept. 1613 zijn ook gevangen genomen halve broer Radja Sabrang (alias: Radja Abdoellah, of R. Bongsoe, of ook Radja di Ilir) door den Sultan van Atjeh — toenmaals Iskandar Moeda (reg. 1607—1636) — werd begenadigd, uitgehuwelijkt zelfs aan zijn eigen zuster, en met een Atjehsche vloot werd teruggebracht naar Djohor, om daar den leegen troon te bestijgen als Sultan Abdoellah Maäjat Sjah; welke toen, blijkens de duidelijke woorden der Inleiding van de Sadjarah Mĕl., aan zijnen Bĕndahara den „last" *(titah)* gaf: om de „Hikajat... pĕri pĕristewa dan pĕratoeran sĕgala Radja-Radja Mĕlajoe dĕngan istiădatnja sakali" te schrijven. Deze *last*, welke in den tekst dan ook begint met den sacramenteel-Vorstelijken vorm: *Bahwa Beta minta* = (Voorwaar) „Ik verzoek", kan dus pas nà Sept. 1613 aan den auteur, den Bĕndahara [= Rijksbestierder] van Djohor-Batoesawar, geheeten Toen Moehamad, alias (als kind) Toen Sri Lanang, verstrekt zijn.

Aan den anderen kant is het boven allen twijfel verheven, dat deze Hikajat *vóór Sept. 1615* kant en klaar was. Want in die maand van dat jaar kwam de vloot van den met zijn schoonzoon in Djohor ontevreden Atjehschen Sultan opnieuw het uit zijn asch herrezene Batoe Sawar aanvallen en vernielen, waaruit Sultan Abdoellah Maäjat Sjah te voren was weggevlucht, en de wijk had genomen naar Bintan.

Wij houden dus als *terminus a quo:* Moeloed-dag van Hidjra 1021 = Zo. 13 Mei 1612, waarin het denkbeeld van het schrijven der Hikajat het eerst geopperd werd door „Sa-orang Orang Bĕsar", zooals de Inleiding zegt; en als *terminus ad quem:* die noodlottige en definitieve tweede verwoesting door de Atjehers van Batoe Sawar in begin Sept. (of misschien eind Aug.) 1615.

En de dan daaruit weer als meest waarschijnlijke conclusie op te maken gevolgtrekking luidt: in het jaar *Dal 1023* — hetwelk begon op Di. 11 Febr. 1614, en sloot met Vrij. 30 Jan. 1615 — is de Sadjarah Mĕlajoe definitief aangevangen en voleindigd, terwijl op 12 Rabioealawal Djimawal 1021 = Zo. 13 Mei 1612 het eerste idee ontstond.

zekeren duur moet zijn geweest; zoodat men aldus halfweg nadert tot de voorstelling van COUTO uit 1602: dat die stichting pas in ca. 1350 geschied is. Daarnàast blijft dan de voorstelling door BRAZ D' ALBUQUERQUE uit 1557 van groot gewicht, die weliswaar over een andere kwestie eigenlijk het heeft (zonder het zelf te weten), n.l. het *emporium*-worden van de «stad» Malaka — zie verder hierachter sub **D** —, maar één kostbaar gegeven heeft gered: dat de vorst van Java «Bataratamurel», dùs de «Bhaṭāra Toemapĕl» = *Kĕrtanagara*, door zijn aanval en overwinning op den vorst van Palembang «Parimiçura» = Parameçwara, de oorzaak was geworden dat deze verdreven vorst met een deel Palembangers uitweek naar (het welbevolkte) Singapoera, en, na het daar te bont te hebben gemaakt, via de étappe-Moear, stichter was geworden van de stad Malaka. De geschiedschrijver Albuquerque, bastaardzoon en biograaf van zijn grooten vader Affonso, heeft hier dien naam Toemapĕl ons overgeleverd, die in het 50 jaar later definitief geredigeerde Verhaal V — overigens tòch al zoo tendentieus — der Sadjarah Mĕlajoe tot «Madjapahit» is verhaspeld; en óók heeft Albuquerque hier voor ons gered de blijkbaar nog in ca. 1550 onder de Maleiers van Malaka en elders levende herinnering aan het antagonisme tusschen Palembang en Oost-Java in Toemapĕl's bloeitijd.

Kan er nu nog iets naders gezegd over die halte te Moear? Gelukkig wèl, aan de hand van den aanhef in Verhaal XI der Sadjarah Mĕl., in verband met de jongste detailkaart van het Maleische Schiereiland, die van de Straits Branch R. A. S. in 6 bladen uit 1911 (Singapore-London, E. Stanford), ook elders in deze studie als standaard-kaart gebruikt.

Barros, zooals we zagen (blz. 27) noemt de plaats bovenstrooms aan de Moear, waar de eerst door dynastieke twisten uit (Oost-) Java en daarna opnieuw door den vorst van Siam uit Singapore verdreven «Paramisóra» = Parameçwara zich neerzette vóór hij Malaka ging stichten: Pago (spr. Pagoe). Albuquerque noemt geen plaatsnaam, doch spreekt alleen van de rivier «Moar». Couto in 1602 noemt géén Moear, maar een schijnbaar onherkenbaar Sencuder «dichtbij Oedjoeng Tanah», en gelegen op de «Kust van Malaka», als tusschenstadium; [1] een naam, dien ik door een gelukkig toeval mocht thuisbrengen als blijkbaar

[1] Verg. Ferrand, I, p. 144; en Couto's Decada IV, Parte 1, ed. 1778, p. 83: Sencuder, junto de Ujantana.

te zijn het landschap Sekudai (Sĕkoedai), met de S. Sekudai en de S. Malayu (*nota bene!*), welke een eindje beWesten het Johor Bharu van thans in de Sĕlat Tĕbĕrau vallen, zoodat deze naam mooi aansluit bij het Sĕletar der Sadjarah Mĕlajoe dat nu zal volgen. [1] Eredia zwijgt in dit verband. Maar de Sadj. Mĕl. noemt achtereenvolgens 3 plekken aan de Moear, waar de éérst naar Sĕletar — d. i. naar den achterwal van het Singapore-eiland, in het midden ongeveer van de Sĕlat Tĕbĕrau — en daarop naar de Moear gevluchte «Radja Iskandar» zich had opgehouden, vóór hij de «stad» Malaka ging stichten: 1°. Bijawak boesoek («Rotte leguaan»), dadelijk daarop verlaten, wegens den hinderlijken overvloed van die gedierten ter plaatse; 2°. Kota boeroek («Vervallen fort»), waar de Vorst eene *kota* had laten maken, die echter de eigenaardigheid had dat, wat men er overdag ook aan bouwde, 'snachts weer bouwvallig werd; 3°. eene plek, eenige dagen reizens dieper het binnenland in (mĕndarat), die gelezen kan worden Sĕnīng Oedjoeng (Shellabear, p. 43), òf Sĕnjang Oedjoeng (Leyden, 1821, p. 88 heeft «Sangang Ujung», maar op p. 191 beter: Senyang Ujung; Marre, 1896—1900,[2] eerst in Verhaal XI: Sening-Oudjong, p. 61, later in Verhaal XVI: Senyang Oudjong, p. 127—128; Braddell, Journ. Ind. Arch. V, 1851, p. 320: Seniang Ujong). Op deze laatste plek stelde de Vorst een Mantri aan, en keerde terug

[1] Zie deze 4 namen gekaarteerd op de „Schets der Sungai Johor", opgenomen aan het slot van ons *IIe Gedeelte*.

Men ziet hierbij tevens, hoe de stichting van Johor Bharu in 1855 een *repristinatie* was, een terugkeer tot een vroegere plek welke door de inlandsche traditie als gewijd werd beschouwd; een feit dat, voorzoover ik kon nagaan, nog nimmer is opgemerkt geworden van Europ. zijde. Aan de ten Westen van S. Sĕkudai en S. Malayu loopende S. Pulai wonen sedert ca. 1825 restes van de oude *Orang Kālang* van Singapore; zie Logan's stukje „The Biduanda Kallang of the river Pulai in Johore" (Journ. Indian Archip., I, 1847, p. 299—302); waarin het Mal. *bidoewanda* aanduidt dat deze Kalang's weleer lijfknechten waren van de Radja's van Singapore-Toemasik.

De tekst van de Sadj. Mĕl. luidt in Verhaal X: „Sjahadan patah-lah pĕrang orang Singapoera; maka Radja Iskandar poen bĕrlĕpas toeroen dari Sĕletar laloe ka-Moear" (Shell., 1898, p. 42). In Leyden's vertaling (1821, p. 87) ontbreekt deze plaatsnaam, misschien wel omdat hij er geen weg mee wist: „At last, however, Singhapura was subdued, and Raja Secander Shah, saving himself by flight, reached Moar." Devic (1878, p. 120) heeft: „le roi Iskender-Chah s'échappa, descendant de Salitar à la rivière Moara." Zelfs Marre (p. 60): „le roi s'échappa, descendant de *Silitar* jusqu'a *Mouara*"! Braddell (l. c. 1851), had al goed gehad: „Rajah Secunder fled to Sleitar and from thence to Moar."

[2] Zie hiervóór blz. 122, het slot der noot.

naar het zeestrand (ka-tĕpi pantai); waarna dan de stichting van Malaka volgt aan het zeestrand bij eene «soengai Bĕrtam» — inderdaad, blijkens Eredia in 1613, de toen nog gebruikelijke naam voor den bovenloop der soengai Malaka.[1]

Van de eerste twee plekken verzekert de Sadj. Mĕl., dat ze «tot heden» (datang sĕkarang) zoo heeten; van de derde, dat daar «tot heden» een Mantri zetelt; trouwens, in het reeds aangehaalde Verhaal XVI blijkt dit een landschap te zijn, dat erfelijk apanage wordt van een Malakschen rijksgroote. Waar tegenwoordig «Bijawak boesoek» ligt, blijkt uit de kaart niet; het moet gezocht worden dicht bij zee, aan de Moear-rivier. Doch «Kota Burok» staat nog wel degelijk op de kaart van 1911: het ligt een eindje bovenstrooms der uitmonding van de S. Sendok, hiervóór in de noot op blz. 114—115 nader behandeld, aan den Oostoever der Muar, bij de groote lus of kromming die de rivier daar maakt, op een goedgekozen punt dus ter verdediging tegen vijanden die van zee kwamen, en met gemakkelijke vlucht hooger de rivier op. Waar de derde plaatsnaam thans nog kan liggen, blijkt weer niet uit de kaart; maar omdat die plek bovenstrooms van Kota Boeroek lag, en de S. Pagoh — waaraan het historische «Pago» van 1516-1520 heeft gelegen, dat in dit laatste jaar door de Portugeezen werd verwoest; zie blz. 27—28 hiervóór, en verg. ook Verhaal 34 der Sadjarah Mĕl.[2] — een flink eind boven Kota Boeroek als linkerzijstroom in de Moear valt, zoo is er goede reden om Barros' «Pago» te vereenzelvigen met het «Sĕnjang Oedjoeng» (of: Sĕning O.?) der Sadjarah Mĕlajoe.

Hetzelfde, door de traditie gewijde, «Pago», waar de Singapore-Maleiers vóór hun stichting van Malaka het laatst aan de Moear gevestigd waren geweest, zou dan weer voor den in 1511 uit Malaka door de Portugeezen verdreven Sultan de plek zijn geworden om zich in 1516 opnieuw te nestelen, in de hoop, van dit Moear-gebied uit, zijn stad te kunnen heroveren op de vreemde indringers.

Er mag dus geconcludeerd: aan de Moear, vrij dicht bij den

[1] Door deze uiteenzetting vervalt tevens de poging van C. O. Blagden in zijne „Notes on Malay History" (Journ. Straits Branch, N°. 53, 1909, p. 150—151) om in dit Sĕnjang (of Sĕning?) Oedjoeng der Sadj. Mal. het Sanghyang Hujung der Nāgarakĕrtāgama (Zang 14:2), en daardoor weer de Kaap Rachado bij het landschap Sungai Ujung (in Nĕgri Sĕmbilan) te herkennen.

[2] In zijn ed. 1898, p. 161 heeft Shellabear tot 3 maal toe de foutieve transcriptie: Pagah; doch in den 2^en druk, 1910, II, p. 225, goed: Pagoh.

mond, maar toch een goed stuk hoogerop dan de monding der S. Sendok, heeft Kota Boeroek gewis een historische rol vervuld als tijdelijk verblijf van de uit (Ma-)Hasin = Singapore in ca. 1280 verdreven Maleiers; en is daarna hoogstwaarschijnlijk «Pago», of thans «Pagoh», doch vermoedelijk ten rechte Pagoeh of Pagoe, dat in Oudjav. beide (evenals Pagĕh) beteekent «standvastig» — zie V. d. Tuuk, IV, 1912, p. 306-307; wat een mooie symbolische naam zou wezen — een tweede, misschien zelfs pas derde, pleisterplaats voor hen geweest, weer een flink eind verder bovenstrooms, alvorens zij er toe kwamen Malaka te gaan stichten.

De geboorte van Malaka mag daarom gesteld worden op haar vroegst tegen 1300 A. D.

D. *Het bestaan en de ondergang van Toemasik-Singapore in Madjapahit's bloeitijd (1300—1400 A. D.); en de terugslag op het ontluikend Malaka.*

In ca. 1260 Çaka = 1338 A. D. bestaat «Toemasik», blijkens de Pararaton, als een aanzienlijke staat, toen nog niet door Madjapahit onderworpen, en waaromtrent Patih Gadjah Mada in dat jaar zijn fameuze gelofte doet geen «*palapa* te willen eten», zoolang 10 Staten in 't Oosten en Westen van den Ind. Archipel, waaronder als laatste «Toemasik» wordt genoemd, nog niet onderdanig zullen zijn. Het is het buitenlandsch-politieke program, geuit door den in 1253 Ç. opgetreden Rijksbestierder van Madjapahit; zie reeds blz. 34—35 hiervóór. Het onder deze 10 ook met name genoemd worden van Gurun, Tañjungpura en Bali, voorts Seran en Ḍompo, impliceert, wegens het op blz. 140 gevondene: dat de eerste drie zeker, de laatste twee waarschijnlijk ook, zich tusschen ca. 1295 en 1325 A. D. weder onafhankelijk hadden weten te maken van den band der suzereiniteit aan Oost-Java, die blijkens Chau Ju-kua bij den aanvang van Toemapĕl's bloeitijdperk bestond. De geweldige gebeurtenissen op Java-zelf in 1292-93 zullen toch voor die «Buitenbezittingen» van Oost-Java het welkome sein zijn geweest om dien band weer te verbreken.

Maar in 1287 Çaka = 1365 A. D. is, blijkens de Nāgarakĕrtāgama (Zang 13-14), dat program van den in 't jaar tevoren overleden Gadjah Mada volledig tot werkelijkheid geworden. De gehééle Archipel, inbegrepen het Maleische Schiereiland, van

Kĕḍa(h) aan de Westkust af, langs het landschap «Muwar», over «Tumasik» en «Lĕngkasuka» en Oedjoeng Tanah («Hujungmedinī») in het Zuiden, tot aan (minstens) «Kalantĕn» op de Oostkust,[1] gehoorzaamt aan Vorst Ḥajam Woeroek te Madjapahit als Suzerein; verg. blz. 94—95 hiervóór. Slechts het nòg noordelijker Lakhon of Ligor («Dharmmanagarī») op die Oostkust, is blijkens Zang 15 : 1, een met Oost-Java bevriende staat; evenals Siam, Kambodja, Tjampa, Annam («Yawana»), Martaban («Marutma»), een onzeker «Rājapura» (hoofdstad van Kalingga?), en een nog onopgelost «Singhanagarī», waarbij men zou kunnen denken aan Siṃhapura in Kalingga weleer, of zelfs aan Siṃhāla = Ceilon.[2]

En dan is er die raadselachtige inscriptie van Toemasik-zelf, de vernielde Singapore-oorkonde uit 13 . . A. D., hiervóór uitvoerig besproken (blz. 35—67), en die ik, tevens in verband met Verbesproken (blz. 35—67), en die ik, tevens in verband met Verhaal X der Sadjarah Mĕl., schatte op ca. 1360; terwijl Dr. KROM, afgaande op het schrifttype der fragmenten, haar wèl een Madjapahit-oorkonde acht, maar «wat vroeger dan 1360».

Daarnà, zeg dus in elk geval nà 1365 A. D., verdwijnt «Toemasik»; en «Singhapoera» komt op. Wanneer, waardoor, . . . wij weten het niet![3] Het mag nog mooi heeten, dat, bij de inderdaad jammerlijke geschiedschrijving der Maleiers, de *naam* «Tĕmāsik» ten minste nog gered werd in ca. 1612 door Verhaal I en III der Sadj. Mĕl., terwijl hierin elders steeds van «Singapoera» gesproken wordt. Doch geen enkele Port. bron der 16e en het begin der 17e eeuw, van Barros te Lissabon in 1552 tot den halfbloed Godinho de Eredia te Malaka in 1613, weet *iets* van een Tamasi (of hoe zij dit gespeld zouden kunnen hebben); zij weten alléén van een «Çimquapura», of «Cingapura», of «Sincapura», dat als emporium een gróóte beteekenis had gehad in de eeuw (of eeuwen) vóór de

[1] Dit zou dan zijn tot ca. 6° *N.Br.* aan weerszijden der kust van het Schiereiland, óók thans nog het eigenlijk Maleische gedeelte; boven deze lijn Kĕdah-Kĕlantan begint het smallere Siameesche deel, als een langgerekte isthmus.

[2] Zie de ed. Kern-Krom (1919), p. 51—52 en 262. Prof. Kern had er 't Mal. „Singapura" in gezien, wat strijdt met het „Tumasik" van Zang 14 : 2. Ook de door den staat Palembang in 1225 A. D. beweerde suzereiniteit over Ceilon (zie hiervóór blz. 93 en 135), schijnt te pleiten voor een „bevriend" zijn met Java in 1365. Voor Siṃhapura zie Epigraphia Zeylanica, I, 1912, p. 124.

[3] In 1918 is een fragment-oorkonde op koper te Trawoelan (bij oud-Madjapahit) gevonden, door Dr. Krom geschat uit ca. 1315 Ç. = 1393 A. D., waarin o. a. vermeld wordt een „Pāduka Bhaṭāre [= Bhaṭāra i] Singhapura" (Oudh. Versl. 1918, p. 170, v°, r. 2—8). Vrage: is dit het *Maleische* Singapura-Tumasik?

stichting van Malaka — aldus Barros in zijn IIe Decade van 1553, Lib. VI, cap. 1 —; dat wil dus zeggen, volgens Barros' eigen rekening van die stichting, in den tijd vóór 1250 A. D.; maar in verbeterd verband (wegens het eerst stad- en emporium-worden van Malaka van ca. 1400 A. D. af, zooals hieronder nader op goeden grond zal blijken): in de 14^{e} eeuw A. D.

Hoe Toemasik in het midden dezer 14^{e} eeuw, vóór zijn veroverd-worden door Madjapahit, er ongeveer uitzag, en welken anderen gevaarlijken vijand het toen ook had in Siam, blijkt op verrassende wijze uit een Chin. zeevaarder en auteur, die door wijlen W. W. ROCKHILL († 8 Dec. 1914) in T'oung Pao XVI (1915) in het Part II zijner «Notes on the relations and trade of China with the Eastern Archipelago and the coast of the Indian Ocean during the 14th century» toegankelijk is gemaakt. Het is WANG TA-YÜAN, die in **1349** zijn *Tao i chih lio* («Description of the Barbarians of the Isles») afsloot [1] — het bezit een inleiding van een Tolmeester te Ch'üan-chou uit begin 1350 —, zelve koopman en zeevaarder in deze Indonesische en Voor-Indische wateren sedert minstens 1330; zie aldaar p. 61—62, waar men op p. 62 onderaan de drukfouten «1230» en (in de noot) «1249» moet verbeteren. Bij zijn beschrijving nu van Hsien = Siam, schrijft Wang Ta-yüan:

»The people [dus: de Siameezen] are much given to piracy; whenever there is an uprising in any other country, they at once embark in as many as an hundred junks with full cargoes of sago (as food) and start off and by the vigor of their attack they secure what they want. (Thus) in recent years they came with seventy odd junks and raided Tan-ma-hsi [hier volgen 3 Chin. typen] and attacked the city moat. (The town) resisted for a month, the place having closed its gates and defending itself, and they not daring to assault it. It happened just then that an Imperial envoy was passing by (Tan-ma-hsi), so the men of Hsien drew off and hid, after plundering Hsi-li [=?].

(Again) in the year *ki-ch'ou* of the period *chih ch'eng* (A. D. 1349) in the 5th moon in summer they fell upon Lo-hu» [= Lopburi, aan de beneden-Menam]. (l. c. p. 100). [2]

[1] Verg. reeds even hiervóór blz. 137, met noot 1. — Dit was een Chin. werk, dat Groeneveldt (naar pers. mededeeling in 1904) lange jaren, maar tevergeefs, getracht heeft te bekomen. Ma Huan noemt het in zijn Voorbericht.

[2] Dit Lo-hu is tevens het „Lo-hoh of Lo-kok" = *Zuid-Siam*, waarmede

Hoewel deze laatste alinea slechts slaat op een onderling-Siameeschen strijd, is zij hier mede opgenomen, omdat zij 1°. één der twee data bevat, in Wang's werk voorkomend — het tweede is: «the *kêng-wu* year of the *chih-shun* period (A. D. 1330) in the tenth moon, in winter» (p. 383), toen hij zeilende was bij Dondra (Dewandara), Ceilon's Zuidpunt [1] —, 2°. omdat zij doet gevoelen hoe die vergeefsche ernstige aanval van Siam op de *versterkte stad* Toemasik in ca. **1340** gesteld mag worden. Een verdere beschrijving van die stad Tan-ma-hsi geeft Wang helaas niet; maar wèl spreekt hij, na een beschrijving van o. a. Ligor òf Chaiya (Tan-ma-ling = Tāmbralingga), Pahang (P'êng-k'êng), Kĕlantan, Trĕngganau (Ting-kia-lu), en diverse landsnamen die deels moeilijk thuis zijn te brengen, [2]

men Marco Polo's „Locac" (var. Lochac) uit 1292 tot nog toe heeft gelijk gesteld; terwijl ik hiervóór (blz. 142—145) aan de hand deed dit met *Langka* te vereenzelvigen.

[1] Interessant is, dat op deze plek Wang Ta-yüan iets wat op een boom leek in het water zag drijven, en dan aan de matrozen vraagt: „Is this not a piece of pure *lang-kan* coral?" Hier blijkt een Chinees in 1330, die nog spreekt van Sêng-ka-la = Ceilon (l. c. p. 375), óók te kennen lang-kan = *Ceiloneesch*.

[2] In de eigen volgorde van Wang's tekst, door Rockhill l. c. p. 64—68 als nrs 1—99 gegeven (waarvan 29 nummers door hem *niet* vertaald zijn), slaan de volgende 45 nummers op onzen Ind. Archipel of *schijnen* daarop te slaan (met inbegrip van 't Maleische Schiereiland):

5. Wu-chih-pa = ? (tin-land; onvertaald); 6. Lung-yen hsü = „Drakenspog", d. i. Ambergrijs-eiland = P. Bras (en *niet* „Pulo Rondo", zooals Rockhill p. 64 en 158 wil); 9. Min-to-lang = ? (ebbenhout-land; onvertaald), 12. Tan-ma-ling, zie boven, en hiervóór blz. 78—81; Rockhill vermoedt „Tembeling"; 14. Ma-li-lu = Palele op Noord-Celebes?? (verg. de vertaling op p. 111—112); 15. Hsia-lai-wu = (zegt Rockhill, p. 122 noot) wellicht Kia-lo-hsi = alsdan (zooals we thans door Coedès' studie, p. 10—11, en 33—36 weten) Grahi, bij of gelijkwaardig met Chaiya (Baai van Bandon); 16. P'êng-k'êng = Pahang; 17. Ki-lan-tan = Kĕlantan; 18. Ting-kia-lu = Trĕngganau; 19. Jung = Oedjoeng?; ergens op de Zuidkust van Malaya, misschien wel aan de Sĕlat Tĕbĕrau, verg. de vertaling p. 128—129; 20. Lo-wei = vroeger Shih-kia-lo shan = ? (Rockhill p. 65 en 109 onderstelt aarzelend Ligor); 22. Tung-chung-ku-la = waarschijnlijk Chau Ju-kua's Tan-jung-wu-lo = alsdan Tandjoeng-poera (Z.W. Borneo); 23. So-lo-ko = ? (onvertaald; aan Soĕloe hoeft niet gedacht, want dat volgt als n° 38); 25. Pa-tu-ma = Martaban? (hier opgenomen, daar Rockhill p. 255—256 aarzelt tusschen P. Tioman en Martaban); 26. Tan-mo = Tavoy? (eveneens hier opgenomen, omdat Rockhill p. 254—255 denkt aan een eiland bij Java; verg. ook n°. 68); 28. Pa-ch'ieh-na-chien = ? (gewis *niet* „near Surabaya" zooals Rockhill p. 65 meent, terwijl hij op p. 250 den naam zelfs meent te kunnen geven als misschien „Pigirian" op Java); 29. San-fo-ch'i = Palembang (Rockhill heeft op p. 65 „Eastern Sumatra"; op p. 134 bij de vertaling „Jambi district"); 30. Hsiao-pên = ? (schijnt bij

nader over het Lung-ya mên of «Draken-tand kanaal», door Rockhill gewis terecht met «*Singapore Strait*» vereenzelvigd; in afwijking van Groeneveldt (Notes, 1876, p. 79—80; 2e ed. 1887, p. 203), welke er, zooals thans wel vast staat, ten onrechte de «Strait of Lingga» onder had verstaan.

Deze periode over Lung-ya mên begint en eindigt als volgt: «The strait (*mên*) is bordered by two hills of the Tan-ma-hsi barbarians [volgens 4 Chin. typen], which look like dragons' teeth (*lung-ya*), between them there is a water-way.

The soil is poor and paddy fields few.... The people are addicted to piracy. In ancient times the chief in digging the ground found a bejewelled cap [volgt een verhaal over een ceremonie daarmede vroeger op Nieuwjaarsdag; men denkt vanzelf even aan de bij Tĕloek Blanga in zee geworpen Bintan-*makota*, Sadj. Mĕl. II—III (Shell., p. 20 en 23), bij de vaart naar Tĕmasik]. Men and women live mixed up among the Chinese . . .

Neither fine products nor rare objects come from here, all they have is the product of their pillaging of the Ch'üan-chou traders. When (Chinese) junks go to the Western Sea these

Kĕdah te liggen; onvertaald); 31. P'o-ni = Broenai; 34. Chao-wa = (Oost-) Java; 35. Chung-ka-lo = Djanggala = Soerabaja, en dan gelijk aan Chau Ju-kua's Jung-ya-lu (er staat op p. 66: Chung-kia-lo); 36. Tu-tu-an = ? (Rockhill denkt aan een plek in Sumatra; onvertaald); 37. Wên-tan = Banda; 38. Su-lu = Soeloe (verg. n°. 23); 39. Lung-ya-hsi-kio = m. i. Chau Ju-kua's Ling-ya-ssi-kia, en dan = Lĕngkasoeka (Rockhill p. 66 en 125 heeft: Lankawi islands, den tweeden keer met een vraagteeken; den eersten keer staat er: Lung-ya-hsi-chio); 40. Su-mên-pang = Soembawa? (helaas onvertaald, en dus niet nader te beoordeelen); 41. Ch'iu-chiang = Ku-kang (transcriptie-Groeneveldt, Notes p. 71 of 195) = de „Oude Rivier" = Palembang (in de beschrijving hiervan spreekt Wang duidelijk van de P'eng-kia mên = Bangka-straat, p. 135, en komt de *hoogst curieuze* mededeeling voor: „Along the roads there are many brick pagodas", ib.; 42. Lung-ya-po-t'i = m. i. de Langkawi-eilanden onder Kĕdah (welke Rockhill in Wang's n°. 39 meende te herkennen, terwijl hij hier op p. 66 en 127—128 geen oplossing geeft; de hierbij vermelde „root of the *ko*" (p. 128) is inderdaad de knol der Mal. *sĕng-koewang*, Pachyrhizus angulatus Rich., zie er noot 2 op p. 127); 44. Pan-tsu (wel corruptie van Mal. Pantjoer, zooals Rockhill p. 133 noot 1 terecht zegt) = Bintan (Rockhill aarzelt tusschen Batam en Bintan; maar „the hollow topped summit" van den centralen berg in de vertaling is duidelijk de zgn. Zadelberg of Piek van Bintan); 45. P'u-p'ên = Madoera (de aarzeling der gelijkstelling met Madoera bij Rockhill p. 66 en 251 kan m. i. vervallen; men vraagt zich zelfs af, of dit niet evenzeer het nog raadselachtige P'ên-p'ên van I-tsing uit ca. 692 is, dat Takakusu in zijn ed. van 1896, p. XLIX, zegt te zijn = P'u-p'ên); 46. Kia-li-ma-ta = Karimata; 47. Wên-lao-ku = Molockoe = Ternate (Rockhill p. 259 heeft het algemeene „Molucca Islands");

people let them pass unmolested, but when on the way back they have reached Carimon island [volgen 4 Chin. typen, waarvan de laatste 3 dezelfde zijn als «n°. 21. Keih-li-mên. Carimon» op de hieronder te behandelen Chin. kaart van vermoedelijk Fei Hsin uit ca. 1430] then the junk people get out their armour and padded screens [de nog in 1596 te Bantam welbekende rotan-matten als schansmatten op inlandsche schepen] against arrow fire to protect themselves, for, of a certainty, two or three hundred pirate junks will come out to attack them. Sometimes they [= de Chin. jonken] may have good luck and a favouring wind and they may not catch up with them; if not, then the crews are all butchered and the merchandize made off with in short order.» (l. c. p. 129—132).

Hier hebben we een — waarschijnlijk wel wat zwartgallig — overzicht van de gevaren die de Zuid-Chineesche schepen op hun thuisreis uit Voor-Indië opwachtten tusschen Karimoen en het nauw van Oedjoeng Tanah-Bintan, vanwege de Toemasik-zee-

48. Ku-li Ti-mên = Timor (het Ku-li, elders Ki-li, vóór dezen Timor-naam, blijft een raadsel; Goenoeng of Giri soms?; verg. Rockhill, p. 133 noot 1, en p. 257—259); 49. Lung-ya mên = „Draken-tand"-kanaal (óók = „Langka"-straat?) = de Sĕlat Singapoera; verg. nos 39 en 42; 52. Tung-hsi-chu = „Oost-West-bamboe" = òf P. Aoer alléén, zooals Rockhill p. 124 heeft, òf P. Aoer + P. Tinggi, zooals ik hierna op blz. 164, noot 1 slot, nader aannemelijk zal maken (Rockhill p. 66 heeft nog ten onrechte „Anamba islands", dat de oude meening is); 53. Chi-shui-wan = „Razend-water-baai" = m. i. de branding die altijd bij Diamantpunt of Oedjoeng Djamboe Ajĕr staat, en waar beWesten een ankerplaats is (Rockhill p. 66 en 144—145 zoekt dit punt ten onrechte in of bij de Suratte-passage); 54. Hua-mien = „Bloem-gezicht" = Batak (wel de kust bij Pedir); 55. Tan-yang = Tamijang, Tamiang; 56. Hsü-wên-ta-la = Samoedra; 58 (op p. 66 staat onderaan foutief: 48). Kou-lan shan = P. Bawal (alias P. Koempoel of Rendez-vous-eiland; 89 M. hoog) aan Borneo's Z.W.kust; en *niet* het lage, kleiner, en Zuidelijker P. Gĕlam (alias „Geram Island") zooals Rockhill p. 66 en 261 wil; en *zeker niet* „Billiton", zooals Groeneveldt, Notes, p. 22, 26, 32 en 78 (of 2e ed. p. 148, 151, 157 en 201) wilde, waardoor tevens Ma-yi-tung = Balitoeng, alias Billiton (en *niet*: Bangka), komt vast te staan, zooals Rockhill op p. 263 met noot 2 volkomen terecht zegt; naar ik vermoed is Chin. Kou-lan niets anders als Mal. *Koelon*, en de Chin. naam dus: „Westerbergeiland"; 59. T'ê-fan-li = Hsiao Shih = ? (Rockhill p. 67 vraagt: in Sumatra?; onvertaald); 62. Nan-wu-li = Lamoeri, N. Atjeh; door Wang reeds geschilderd als *nest van zeeroovers* (verg. ook Rockhill's noot 3 op p. 148—149 over Niu-tan-hsi = Tan-ma-hsi?); 68. Tung Tan-mo = „Oost" Tan-mo (verg. n°. 26) = m. i. misschien Bima, o. a. wegens den rijstbouw, zie Rockhill, p. 255 (en zou dan soms Tan-mo = Soembawa-proper, West-Soembawa kunnen zijn??); 85. Pa-nan-pa-hsi = Bandjarmasin??; 88. Wan-nien-chiang = ? (Rockhill p. 68 vraagt: „near Lingga island?"; onvertaald).

roovers. Het massaal bijeenblijven door in konvooi te zeilen zal hier wel het gebruikelijk voorbehoedmiddel zijn geweest. Welke die Lung-ya = «Draken-tanden» aan weerszijden der Straat (mên = Mal. sĕlat) geweest moeten zijn, welke haar dien dreigenden Chin. naam hadden gegeven, zal in ons *IIe Gedeelte*, sub II, nader onderzocht worden bij oud-Singhapoera en de Sĕlat Singapoera.

Van een «Malaka» weet Wang Ta-yüan echter nog niet het minste.

We moeten nu een 80 jaar verder gaan, om op een gewichtig Chin. document, dat — zoover ik weet — nog niet speciaal de aandacht heeft getrokken in zake de stichting van Malaka en het bestaan van Singapore, aan te treffen: èn het emporium *Malaka*, èn den naam Yiu-men als een handelsplaats van beteekenis uit vroeger tijd op een der 5 Eilanden *nabij de reede van Malaka*, èn nog weer Tan-ma-hsi = Toemasik van daareven, als toen nog onder *dezen* naam bij de conservatieve Chineezen bekend. Het zou echter verkeerd zijn hieruit op te maken, dat de naam Singapoera niet reeds in ca. 1400 bij de Maleiers in zwang was gekomen, ook al kan niemand zulks tot nog toe strikt bewijzen.

Het is de Chin. kaart in 1887 door G. PHILLIPS publiek gemaakt en nader opgehelderd in het Journal China Branch R. A. S., New Series, XXI, bij Part II van zijn opstel «The seaports of India and Ceylon, described by Chinese voyagers of the 15th century, together with an account of Chinese navigation from Sumatra to China» (p. 30—42), nadat hij bij Part I in den jaargang daarvóór (XX, 1886) reeds het Westelijk gedeelte van deze Chin. zeekaart (van Oost-Afrika over Voor-Indië tot N.W. Sumatra) uitgegeven en behandeld had. Deze Oostelijke helft van de Chin. zeekaart, in 1887 gepubliceerd, begint bij Samoedra (Su-mên-ta-la) en eindigt met Ch'üan-chou (Marco Polo's Zaitoen van 1292), of eigenlijk bij Nanking.

Hoe oud was deze kaart? Phillips-zelve schatte haar als volgt: «I am inclined to think that these charts [die West- en Oosthelft zijn twee verschillende bladen] are older than the commencement of the fifteenth century» (l. c. XX, 1886, p. 210; en verg. er p. 214—215). Daarbij had men zich neergelegd, te gereeder, omdat Phillips ook dadelijk gewezen had op de merkwaardige aansluiting bij den tekst van MA HUAN uit 1416 — of, zooals men tegenwoordig, m. i. op zwakke gronden, liever

zegt: uit ca. 1430 [1] —, waaruit Groeneveldt zoo hoogst merkwaardige bizonderheden over den Ind. Archipel in zijne Notes had te voorschijn gebracht. Men schatte deze twee kaarten dus gewoonlijk uit ca. 1400.

Maar in den laatsten tijd is men tot de wetenschap gekomen, dat deze kaarten met groote waarschijnlijkheid *gemaakt* zijn door FEI HSIN, den reisgenoot van Ma Hoean op één zeetocht (1413—15); dat wil zeggen weer: in het gevolg van den Eunuch Chêng Ho, die 7 maal was uitgezonden over zee door twee opvolgende Chin. keizers naar de landen der «Barbaren» (1405—ca. 1433). Diens 3e reis (1413—15) zeker, en waarschijnlijk óók diens 5e—7e reis (1421—22; 1424—25; 1430—ca. 33) heeft Fei Hsin medegemaakt als tolk-secretaris, tevens Mohammedaan van geloof, evenals Ma Hoean. Ik mag hierbij verwijzen naar mijn overzicht van beider geografisch-politieke mededeelingen, getrokken, aan de hand van Groeneveldt, uit hun twee boeken, de Ying-yai Shêng-lan van Ma Hoean uit 1416, en de Hsing-ch'a Shêng-lan van Fei Hsin uit 1436, in het artikel «Tochten (Oudste Ontdekkings-) tot 1497», Encycl. v. N.-I., 1e ed., IV (1905), p. 385—390. Maar had Groeneveldt wèl in zijn Introduction van 1876 [2] uit Fei Hsin's werk gememoreerd, dat «within a time of more than 20 years, he was sent abroad with Chêng Ho four times, and from what he saw, he composed his book» (p. VIII), daar had hij — blijkbaar als niet ter zake dienend — nagelaten uit Fei Hsin óók te vertalen, dat hij «compiled maps», vóór hij zijn boek van 1436, na afloop van zijn 4 zeereizen met Chêng Ho, samenstelde. Zooals Rockhill, die dit meedeelt (l. c. p. 73), zelf al doet,

[1] Men zie deze gronden bij Rockhill, l. c. p. 71—72, en zijn conclusie: „It seems safe to assign to the first publication of Ma Huan's work a date between 1425 and 1432". Het voornaamste argument is, dat Ma Huan den posthumen titel, in 1425 in zwang gekomen, gebruikt voor Keizer Yung-lo († 1423). Vrage: zijn zulks geen na-correcties van den uitgever Chang Shêng die in ca. 1436 (zie Rockhill p. 71) bij zijn Inleiding èn den naam van den auteur noemt als „Ma Huan", èn het jaar 1416 als dat van eerste samenstelling? Verg. ook Groeneveldt (1876), p. VII (*niet* opgenomen in den herdruk).

[2] Deze heele „Introduction" van VIII pp., met den datum „Batavia, March 6th, 1876" op p. VI, is *niet* herdrukt in de 2e editie van 1887 (in Dr. Rost's „Miscellaneous papers relating to Indo-China etc., 2d Series, Vol. I). De daar op p. 126 beginnende tekst — voorzien van het *foutieve* jaartal „1879" in plaats van òf 1876 òf 1880! — is die van p. 1 bij den 1en druk; de zeer belangrijke „List of the works which have been consulted in making this compilation" (p. VII—X) ontbreekt er, en daarmede een goed deel van Groeneveldt's verantwoording tegenover Sinologen. Verg. noot 1 op blz. 119—120 hiervóór.

mag men «surmise», dat de door Phillips in 1886—87 gepubliceerde 2 Chin. kaarten, werk zijn van Fei Hsin. Wat Rockhill hier bloot «vermoedt», lijkt mij een zéér groote waarschijnlijkheid. Behoudens verbetering van deskundige zijde, durf ik dan ook aannemen dat de 2 kaarten, door Phillips aangetroffen in het vrij moderne Chin. verzamelwerk Wu-pei-pi-shu, waar deze kaarten «are said to have been used by Chêng Ho» (l. c. XX, 1886, p. 210, 214—215) kartografisch werk zijn van FEI HSIN; en in dit geval waarschijnlijk geteekend na minstens 3 van zijn 4 reizen, zeg ca. **1430.**

Want nu vinden we op Kaart n°. 2, aan de hand van Phillips in 1887, [1] en ons hier alleen beperkende tot de vaststaande of bijna vaststaande Chin. legenda op de West-, Zuid- en Oostkust van het Maleische Schiereiland, [2] achtereenvolgens deze (door

[1] Het zou een schoone taak zijn voor een Sinoloog de 2 Chin. kaarten (de eerste 28, de tweede 32 cM. hoog, bij niet minder dan resp. 1,40 en 2,30 M. lang) eens opnieuw en dan *volledig* te behandelen. Phillips heeft eigenlijk maar een greep gedaan in de verschillende bijschriften, en alleen bij zijn transcripties (1886, p. 221—224; 1887, p. 38—42) diegene opgenomen, welke hij min of meer kon thuisbrengen. In zijn 2e artikel (1887, p. 31) erkent hij dit volmondig: „There are numerous islands off the West coast of Sumatra [n.l. op Kaart n°. 2], but as I have not been able to identify them with certainty, I have not put them on my list. I have also not attempted to name the islands in the Straits of Singapore, and those lying off Cambodia point." — Bij den nu in den hoofdtekst volgende terechtbrenging der Chin. namen, mocht ik de voorlichting hebben van den heer B. HOETINK. Over de poging van BLAGDEN in 1909, zie blz. 164, met noot 1.

[2] Om toch een denkbeeld te geven van den rijkdom aan gegevens voor *Sumatra* van deze Kaart, noteer ik hier (met behoud weer van de door Phillips aangebrachte volgcijfers):

A. Op Sumatra's Oostkust: 1. *Samoedra* (Su-mên-ta-la); 2. *Pèrlak-hoofd* (Pa-lu-t'ou); 3. *Kampe-rivier* = de Tamiang-rivier (Kan-pei-kiang); 4. *Haroe* (A-lu); 22. *Kampar-rivier* (Kan-pa-kiang); 29. *Palembang* (Kiu-kiang = „Old river", d. i. de Chin. naam van „San-bo-tsai" ná 1397, volgens de Ming-annalen, Groen. 1876, p. 71 en 73, of 1887, p. 195 en 197; verg. echter al in 1349 Wang Ta-yüan's n° 41 op blz. 156 hiervóór, noot); 36. *Lampoeng-rivier* (Lan-pang-kiang). Hier wordt dus o. a. *Kampe* en *Kampar* zeer duidelijk onderscheiden; weder ligt Kampe benoorden Haroe.

B. Op Sumatra's Westkust: 5. *Fantsoer* (Pantjoer, Pan-tsuh) = *Baroes*; 12. *Tapanoeli-rivier*, en *Tapanoeli-hoogland* (Lung-ya-kia-urh-kiang, en Lung-ya-kia-shan; Phillips, p. 38, heeft: „Indrapura river and mountain", doch de kaart, die een diepe baai met een eiland er vóór geeft, een eindje Z. van Baroes, wijst m. i. duidelijk naar de Baai van Sibolga, met P. Morsala er vóór, en de machtige Batang Toroe even ten Zuiden; curieus is weer, evenals bij n°s. 6 en 31a — zie onzen hoofdtekst blz. 161 en 163 — dat Lung-ya hier).

C. Eilanden beOosten Sumatra: 9. *P. Bèrhala* (Tan-seu, d. i. „Alléén-

Phillips genummerde) plekken, waarbij de met zekerheid herkende *cursief* werden gedrukt:

6. *Langkawi*[-eiland] (Lung-ya-kiao-yi); 7. *Kĕdah-rivier* (Keih-ta-kiang); 8. *Pinang-eiland* (Pin-lang-seu); 11. *P. Sĕmbilan*, aan den mond der Perak-rivier (Kiu-chou = «Nine Islets»; verg. Groeneveldt's correctie op zijn Notes, T'oung Pao, VII, 1896, p. 116); 13. *South Shoals*, of Zuidzand, tegenover de Zuidelijkste monding der Kĕlang-rivier, de zgn. Kuala Jugra bij de van oudsher als baken dienende Parcelar Hill (Mien-hua-chien, d.i. «Katoen-bloem-rif», wel zoo geheeten naar de verkleuring van het water op deze voor zeilschepen gevaarlijke zandbanken; bij Phillips, p. 38: South shoals); 14. *Sĕlangoer-bergland*, dus het hooge bergland van ca. 1500-1800 M. dat de vlakte van Sĕlangoer scheidt van Pahang (Keih-na-ta-shan; Phillips, p. 38, heeft hier «Not identified»; de Chin. kaart geeft het echter, in verband met de ligging van 13 en 15, bijna ontwijfelbaar aan); 15. *Kĕlang-rivier* (Keih-ling-kiang; Phillips, p. 38, heeft «Kling river», wat hetzelfde bedoelt); 17. *Kaap Rachado*, alias Tanjung Tuan (Kia-wu-seu = «False Five Islands», gewis omdat de naam Wu-hsü, Wu-seu, d.i. (Echte) «Vijf eilanden», de beZ.O. van Malaka (zie n°. 18) liggende eilandengroep aanduidt, zooals op blz. 165 nader zal blijken; de Chin. kaart geeft echter géén eiland, maar wèl een bergland aan zee te zien, het scherpsprekende landmerk dus van Cabo

eiland"; Phillips heeft terecht „Varela island (?)"; het is het „Ilha Polvoreira" — verloopen vorm van Pulu Varela = P. Bĕrhala — uit den oudsten Port. tijd);
10. de *Gebroeders*, alias „Two Brothers", ten rechte P. Pandan en P. Salah
Nama, tegenover het landschap Batoe Bara (Shuang-seu, d.i. „Dubbel-
eiland"; terecht „The Brothers (?)" bij Phillips); 16. de *Aroe-eilanden*, of ver-
haspeld „Arroa Islands", en zelfs nog bij ons meestal „Aroa-eilanden", maar
„*Ilhas d'Aru*" al in den Port. tijd, tusschen de monden der Panei-rivier en der
Kĕlang-rivier aan den overkant, dus een prima-zeerooversnest weleer (Ki-ku-
seu, d.i. „Kippen-been-eilanden"; terecht „Aroe Island (?)" bij Phillips);
21. *Karimoen* (Keih-li-mên); 32. *Bangka-bergeiland* (P'eng-kia-shan; verg.
hiervóór blz. 74, noot 2, en reeds eerder in 1349 Wang's n°. 41 op blz. 156); 37.
„Sulphur Island" = *P. Krakatau* (Liu-huang-seu; verg. p. 40 met p. 31 bij
Phillips); 39. *Blitoeng*, Billiton (Ma-li-tung).

Daarna worden nog o.a. genoemd: Java, Karimoen (Djawa), en Karimata. Op Kaart n° 1 (l.c. 1886, p. 221), vindt men nog op en bij N.W. Sumatra:
8. *Lamoeri* = Groot-Atjeh (Nan-wu-li); 9. *P. Wè* (Mao-shan); 10. „Draken-
spog-eiland" = *P. Bras* of Breuëh (Lung-yen-hsü); alsmede op de West-
kust nog: 5. „Groote (en) Kleine Bloem-gezichten" (Ta-hsiao-hua-mien),
dus het Land der Getatoeëerde Batak's. De verklaring van 9 en 10 geeft
Phillips in omgekeerde volgorde.

Rachado, of de «Gespleten Kaap» (Port.), die van verre immers zich opdoet als een eiland; Phillips' tekst, p. 38, heeft »Fisher's islet (?)», d. i. de Eng. naam van P. Upih of Upeh, ten juiste Fisher Island, beN.W. Malaka, halfweg tusschen de stad Malaka en Tanjung Kling); 18. [door een drukfout staat in Phillips' tekst, p. 38: 16.] *Malaka* (Muan-la-kia); 19. Sĕnangĕn-berg (?) (Sia-ch'ien-shan; Phillips, p. 38, heeft: «*Seginting*», lees: Tanjung Segunting, aan den Z.oever der Batu Pahat-rivier; de «B. Senangen» ligt *vlak daarbij*, dicht aan zee, als zuidelijkste top van het complex van den G. Banang — «Groote Berg» — alias Mount Formosa); 20. *Pisang-eiland* (Pi-sung-seu; het P. Pisang, waar nu een vuurtoren staat); 21. *Karimoen* (Keih-li-mên); 23. *Blakang-Mati-eiland* (Chang-yaou-seu, d.i. «Long-waist-island» volgens BLAGDEN, zie hierna blz. 164 noot; Phillips, p. 39, heeft hier: «Singapore (?)», daar hij 24 niet herkend had); 24. *Toemasik, Tĕmasik* (Tan-ma-seih; Phillips, p. 39, had hier: «Not identified»); 25. Tĕkong-eiland? (Ta-na-ki-seu; Phillips heeft hier weer: «Not identified»; de Chin. kaart wijst m. i. duidelijk op P. Tĕkong, in den mond der koewala Djohor, met den van ouds als baken dienenden «G. Pengerang» of «Johor Hill» er vlak voor (201 M.), en den even hoogen G. Bĕlungkur N. daarvan; 26. Si Kidjang-eiland alias St. John's Island? (Pa-kiao-seu; Ph.: «Not identified»; het ligt op de kaart vlak tegenover 24); 27. *Bintan-eiland*, of Bintan-bergeiland (Ma-gan-shan, d. i. «Paarden-zadel-berg»; Phillips, p. 39, heeft «*Ma-gan-seu* [een drukfout voor *shan*]. Not identified». Maar *ontwijfelbaar* de zgn. «Groote Bintan», «Piek van Bintan», of »Zadelberg», 382 M., het centrale verkenningspunt in 't midden van 't eiland Bintan, vooral als men van het Noorden Pedra Branca (n°. 28) nadert; het ligt op de Chin. kaart vlakbij n°. 28, ook al maakt deze de — óók bij Ptolemaeus (zie toch blz. 103) voorkomende — grove kaarteeringsfout, om de lijn Singapore-Zuidchina als het *verlengde* voor te stellen van de lijn der Straat Malaka, in plaats van hier een scherpen hoek om de Noord te maken van ca. 80°); 28. *Pedra Branca* (Pei-chiao) = «Witte Rots» (Port.; het befaamde eiland van kalkrots, met sinds 1850 de Horsburgh-vuurtoren, aan den O.-uitgang van Straat Singapore); 30. *Pahang-rivier* (P'eng-keng-kiang); 31. *P. Aoer*, d. i. «Bamboe-eiland» (Tung-si-ch'uh, d. i. «Oost-West-bamboe»; een naam wel daaraan toe te schrijven dat dit tot 550 M. hooge eiland twee toppen heeft,

met een kloof tusschen beide, waarvan de Zuid-top het hoogst is; resp. 1521 en 1805 Eng. voet; terecht merkt Phillips, p. 39, in een bijschrift op, dat *dit* dus is het Tong-si-tiok van Fei Hsin, dat Groeneveldt in zijn Notes, 1876, p. 135 en 140 — — of 2e ed., 1887, p. 254 en 258-259 — ten onrechte dacht te zijn «the present island of Singapore»; 31*a*. «Draken-tand-straat» = *Sĕlat Singapoera* (Lung-ya-mên; Phillips, p. 39-40, aarzelt tusschen «the strait of Linga», «Singapore strait» en «Linga island»; inderdaad geeft de kaart deze «straat», *mên*, te zien als een «berg» of «bergeiland», *shan*, dat ten Zuiden van 28 ligt, halverwege 32 (P'eng-kia-shan = Bangka-bergeiland). Voor Lung-ya = Langka? zie op blz. 157 Wang's n° 49; op blz. 161 n° 6: Lung-ya-kiao-yi = *Langkawi*; en n°. 12 in de noot op blz. 160); 33. *P. Tenggol* van thans, recht Oost van Tanjung Dungun (4° 47′ N.B.), maar bij de inlanders vroeger geheeten *P. Bĕrhala* — niet te verwarren met het P. Bĕrhala op 3° 17′, beZ.O. van den mond der Pahang-rivier! —, of ook in den Port. tijd : *P. Capas do Mar* — weer niet te verwarren met het P. Kapas sec, op 5° 13′ beZ.Z.O. van den mond der Trĕngganau-rivier! — (T'ou-seu, d.i. «Schepel-eiland»; ligt op de Chin. kaart tusschen de monden der rivier-inhammen van n°s. 30 = Pahang, en n°. 34 = Trĕngganau; verg. noot 2 op blz. 144, èn op blz. 164; Phillips, p. 40, heeft hier: «Probably one of the Redang [door een drukfout staat er Kedang] islands», doch die Rĕdang-eilanden liggen noordelijker, op ca. 5° 40′, bij n°. 35 = Kĕlantan); 34. *Trĕngganau* (Ting-kia-hia-lu); 35. *Kĕlantan-rivier* (Keih-lan-tan-kiang); 38. *Sĕnggora* (Sun-ku-na).

Van al deze 25 nummers op of nabij het Maleische Schiereiland, had PHILLIPS reeds in 1887 *zestien* volkomen juist herkend — het klein verschil in opvatting van n°. 19 mag geen naam hebben —, en had GERINI in 1905 het belangrijke Toemasik (n°. 24) er reeds bij herkend. Van de thans hier gegeven zeven nieuwe herkenningen, zijn twee niet geheel zeker (n°s. 25 en 26), komt één er weinig op aan (n°. 14), maar durf ik de *vier* andere (n°s. 17, 23, 27 en 33) zeer belangrijk noemen, vooral de laatste drie in verband met de vaart door de «Draken-tand-straat» (Lung-ya-mên, n°. 31a), die hierachter in ons *IIe Gedeelte* nader ter sprake zal komen, sub II.

Doch het allerbelangrijkste van PHILLIPS' korte toelichting bij deze Chin. kaart uit den tijd van Chêng Ho is hier nog niet

overgenomen. Met opzet; er komt een afzonderlijke plaats aan toe. Zelfs C. O. BLAGDEN, die in 1909 deze Chin. kaart besproken heeft in zijne «Notes on Malay history» (Journal Straits Branch, N°. 53) heeft er geen woord over gezegd, hoewel met het Chineesch blijkbaar bekend. [1]

Bij het volgende mocht ik opnieuw de voorlichting hebben van den Sinoloog B. HOETINK.

Terwijl hier en daar op de kaart-zelve in het vaarwater van Straat Malaka en het zuiden der Chineesche Zee (hier: tusschen Pahang en Bangka, n°s. 30 en 32) uitvoerige Chin. zeevaart-ophelderingen [2] bijgeschreven staan, daar staat hier extra bij n°. 18 (dus: Muan-la-kia = *Malaka*) een aanteekening, die door Phillips vermoedelijk werd vertaald uit den tekst van de Wu-pei-pi-shu (zie reeds blz. 160); en wel als volgt:

«*Formerly it* [= Muan-la-kia] *was not called a kingdom*, but

[1] In deze Notes (Sept. 1909, p. 139—162) neemt „IV. Further details from the Wu-pei-pi-shu charts" p. 153—160 in; waarbij Muan-la-kia op p. 157 aan de hand van Phillips kort wordt vermeld, maar diens alinea over „Yiu-mên" totaal verwaarloosd, misschien omdat Blagden dit niet op de kaart-zelve terugvond.

Bij de herkenning van Tan-ma-seih = Toemasik, Temasik, op deze Chin. kaart reeds door Gerini (Journ. R. As Soc. 1905, p. 500—501) gedaan, sloot Blagden zich aan (l. c. p. 155). Het „T. Segunting" op de kaart der Straits Branch van 1911 (aan den Z.mond der Batu Pahat-rivier), spelt Blagden in 1909: Tanjong Sagĕnting (p. 157). Als nieuwe gegevens vindt men bij hem de *vertaling* van Phillips n° 17: Kia-wu-seu met „False Five Islands" (p. 158), en diens n° 23: Chang-yaou-seu met „Long Waist Island" (p. 156, noot 1); bij dit laatste teekent hij aan: „Perhaps it is Pulau Panjang", waarmede hij toch ook P. Blakang Mati kan bedoelen, dat omtrent 1840 wegens den langgerekten vorm wel eens zoo heette (verg. ons *IIe Gedeelte*, sub II). —

Bij de op blz. 161—163 gegeven nieuwe herkenningen had ik veel baat van J. Horsburgh, The India Directory, 8th ed., II (1864), en van de laatste uitgave van den Zeemansgids voor den O.-I. Archipel, 4de druk, II (1916); men zie hun registers.

Slechts over één nummer kan m.i. nog gegronde twijfel blijven: zou de karakteristike Chin. naam Tung-si-ch'uh van n° 31, dus „Oost- (en) West-bamboe", niet veeleer slaan op de *twee* eilanden, *P. Aoer* (Oost) met hoogsten top van 1805 Eng. voet + *P. Tinggi* (West) met hoogsten top van 2046 E. v.? Die aldus als Oost- en West-wachters, beide met bamboe begroeid, lagen aan den ingang van de Straat Singapore, wanneer men kwam uit China, en welken ingang men zoo mooi uit de verte kon verkennen aan den „Paardenzadel-berg" (n° 27) van Bintan, en dichterbij aan Pedra Branca (n° 28)?

[2] Door Phillips vertaald l. c. p. 31—32, beginnende bij Su-mên-ta-la (n° 1) en eindigend bij Chang-chow (n° 75). Een zeilaanwijzing in omgekeerde richting voegde hij bij (p. 32—33) uit de Tung-si-yang-k'ao (van 1618), waarin T'ou-seu (n° 33) inderdaad het eiland is dat men van P. Condor bezeilt!

as there were five islands on the coast [ook op de kaart geteekend; de welbekende Wu-hsü = *Five Islands* der Ying-yai Shêng-lan van Ma Hoean uit 1416; zie Groeneveldt, Notes, 1876, p. 123 of 1887, p. 243, *juncto* Rockhill, 1915, l. c. p. 114: Wu-hsü = Five Islets], it was called the Five Islands [dus wel op z'n Maleisch: *Poelau Lima*]. *A large trading place by the name* of [volgen 3 Chin. typen] Yiu-mên [-chên = markt] *was on one of these islands, which before Malacca was founded was a place of great trade.* The country at that time was tributary to Siam.» (l. c., 1887, p. 38). [In het Hokkiansch van Emoi zou die naam luiden: Yu-bun (-tien); Hoetink.]

Deze verbazingwekkende onthulling, hierboven door mij *cursief* gedrukt, omtrent een groote Marktplaats op een van de 5 Eilanden ter reede Z. O. van Malaka — dat zijn dus met name, blijkens de kaarten: P. Bĕsar, het verreweg grootste; P. Undan, het verste in zee, nu met vuurtoren (Mal. *oendan* schijnt te beteekenen «langgerekt»); tusschen deze beide in: P. Dodol, P. Nangka; en W. van deze 2: P. Anyut (Mal. *anjoet*, *hanjoet*, is «afgedreven, buiten den koers»), die nu nog op moderne Eng. zeekaarten te zamen Water Islands heeten, [1] en Z. O. van de stad Malaka een flink eind uit den wal liggen —, *ouder* dan de stad Malaka op den vasten wal als marktplaats, is ons hier gered in een toelichting bij een Chin. kaart uit Chêng Ho's tijd, vermoedelijk van niemand minder dan FEI HSIN, en uit ca. 1430. [2]

Ontsnapt als dit gewichtige gegeven tot nog toe is aan de opmerkzaamheid van allen, die zich interesseerden voor de middeleeuwsche geschiedenis van Malaka, stelt het mij in staat, ver-

[1] Nog 3 kleine eilandjes liggen in een halven cirkel om de N.zijde van P. Bĕsar heen: P. Sĕrimbun (W.), P. Burung (N.W.), en P. Lalang (O.). Van de 5 hierboven genoemde „Water Is." is P. Anyut het kleinste, de 3 overige ongeveer even groot. Zie de Eng. Admiraliteits-Kaart no 795 (Cape Rachado to Singapore, April 1896; New ed. Aug. 1913), met daarop het detail-kaartje „Approaches to Malacca" (opname 1852, corr. tot 1903). P. Bĕsar heeft 3 toppen, waarvan de Noordelijkste 82, de Zuidelijkste 70 M.; het is ruim 10 maal zoo groot als P. Undan. P. Bĕsar, Dodol, Nangka, en Undan, liggen in *deze* volgorde ongeveer in een lijn N.-Z.; P. Anyut ligt W. van de twee middelste.

[2] Het verwonderlijke feit, dat deze belangrijke mededeeling *niet* voorkomt in Fei Hsin's tekst — die trouwens voor Malaka heel wat minder interessant is, dan die van Ma Huan; verg. Rockhill, l. c. 1915, p. 117—118 met p. 114—117 —, doet de mogelijkheid aan de hand, dat het *wel* zal staan in den nog niet teruggevonden tekst van een derden reisgezel van Chêng Ho, n.l. de Hsi yang fan kuo chih („Description of foreign countries of the West") van Kung Chên uit 1432 (óf 1434?); zie Rockhill, l. c. p. 71, 79—80.

bonden met de hiervóór sub **A** tot **D** ontwikkelde gegevens van andere herkomst, te besluiten tot den volgenden aannemelijken ontwikkelings-gang van deze kort na 1400 A. D. tot emporium-opgebloeide Maleische stad:

1°. De *Pamalajoe*, door Vorst Kĕrtanagara van Toemapĕl in 1275 A.D. uitgezonden, heeft ook het oude Māhasin, Hasin, op het eiland van Singapore verwoest, dezen vroegeren vijand van Java; het gevolg is tweeërlei geweest: een eerste golf van verdreven zee-Maleiers (*wong asin* later nog geheeten, zie blz. 73) heeft zich naar het Noordwesten gered, en aan den benedenloop van de Moear een of meer kolonies gesticht, waarvan thans nog de plaats Kota Boeroek (zie blz. 150—152) blijft getuigen; een ander deel der verdreven Maleiers is in ca. 1300 A. D. — in elk geval nà 1292; toen Marco Polo aan het eiland Singapore voorbij is gezeild — op de oude plek teruggekomen, en heeft er een nieuwe «zeestad» gesticht, Toemasik of Tĕmasik, aldus waarschijnlijk genaamd in aansluiting bij den naam van het intusschen door Madjapahit overwonnen Toemapĕl.

2°. Van de Moear-rivier uit — die, naar allen schijn, reeds in den tijd van Mpoe Siṇḍok (ca. 940 A. D.), dus tijdens het volle bestaan van Hasin, in zijn benedenloop te lijden heeft gehad van Oudjavaanschen aanval (zie blz. 113—114 met noot) — is verdere kolonisatie van Maleiers gegaan naar het Noordwesten, en heeft zich zoowat halverwege tusschen de Moear-monding en die van de Soengai Bĕrtam (later S. Malaka), recht West van de koewala Kĕsang, eerst neergezet op de Poelau Lima (Chin. Wu-hsü), en er een handelsplaats gesticht in ca. 1300 A. D., waarvan de eenige aannemelijke plek te zoeken is op het verreweg grootste dezer vijf eilanden, n.l. Poelau Bĕsar, dat tevens het dichtst bij den wal ligt. Behalve handel, zal op deze groep het oude zeerooversbedrijf met voorliefde uitgeoefend zijn. Intusschen was de moederstad Toemasik krachtig opgebloeid, weerstond met succès in ca. 1340 een vloot-aanval van het (sedert 1205 Çaka = 1283 A. D.) in opkomst zijnde Siam, maar werd vóór 1365 door Madjapahit overwonnen. De, op enkele fragmenten na, vernielde inscriptie aan den Z.O.mond weleer der Soengai Singapoera, moet het document zijn geweest van deze overwinning, geboekstaafd in Verhaal X der Sadjarah Mĕlajoe.

3°. Deze overwinning van Madjapahit op Toemasik in ca. 1360, of wat vroeger (zie blz. 67), moet een tweede golf van ver-

huizende Maleiers gestuwd hebben in dezelfde richting, waarheen een driekwart eeuw daarvóór Mahasin-Maleiers gevlucht waren. Blijkens het gegeven in de Pararaton, hiervóór (blz. 21—22) behandeld, bestond reeds in ca. 1250 Ç. = 1328 A. D. de Oudjav. term Pamĕlĕkahan = een (ontwijfelbaar Maleisch) «Malaka-land». Zoolang we absoluut niet weten wat de heusche naam is geweest van de handelsplaats op (hoogstwaarschijnlijk) Poelau Bĕsar, die de Chin. kaart van ca. 1430 noemt Yiu-mên, is het niet mogelijk te zeggen of misschien op dat eiland ook die oudste plek heeft gelegen met den naam Malaka, dan wel op den vasten wal er achter, aan den mond der soengai Bĕrtam. In dit laatste geval *natuurlijk* bij de strategische plek aldaar: de ca. 150 Eng. voet (zeg dus 45 M.) hooge heuvel aan den Z. mond daar, tusschen dien mond en de kleine Ajĕr (of soengai) Lèlèh, aan den voet van welken heuvel de astana met mĕsdjid der Maleiers, en het fort met hoofdkerk der Portugeezen (sedert 1641 der Hollanders) later verrezen zijn; terwijl kampoeng Oepih (Upeh) ten N. van dien mond de groote handelswijk werd voor de uit het N. W. aanvarende Voor-Indiërs (Hindoeïstische Klingaleezen en Moh. Guzeratten) alsmede de Chineezen, en de altijd veel kleiner gebleven kampoeng Ilir beZ. den mond der Ajĕr Lèlèh de nederzetting werd van een deel der uit het Z. O. aanvarende Oost-Javanen, vooral die uit Grĕsik, met het daarbij, vlak aan de kust, nog heden «P. Jawa» alias Red Island geheeten, kleine eilandje.[1]

De waarschijnlijkheid is er echter vóór, dat «Malaka» slechts bestaan heeft op den vasten wal, en juist in de oudere ontwikkeling der beschermend er voor gelegen Poelau Lima de gelegenheid heeft gehad tot eigen opkomst, zóó vlak aan het zeestrand.

---

[1] Dit is het Ilha das Naos („Schepen-eiland") uit den Port. en ook nog lateren Holl. tijd, omdat daar bezuiden de diepergaande schepen voor anker moesten gaan; hier waren dan ook scheepstimmerwerven in dien tijd; van dit eilandje uit is het gezicht op „De Stad Malacka" genomen bij Valentijn, V (1726), 1, fol. 309. Het nog meer Z.O. gelegen P. Panjang heette in den Port. tijd Ilha das Pedras, omdat men hier de steenen haalde voor bouwwerk in de stad. Het recht W. van kampoeng Oepih en Malacca Town gelegen P. Upeh, even ver uit den wal als P. Panjang, is thans quarantaine-station. Op de kaart uit 1613 van Eredia, ed. Janssen, 1882, p. 8 verso, wordt het (toenmalige) Ilha das Naos geheeten: *Pulo Malaca*, en door een landtong — blijkbaar schematisch — verbonden met den wal geteekend; op p. 11 verso vindt men het heele landschap Malaka, van den „Rio Panagin" (= Linggi-rivier) tot den „Rio Muar", en daarop ook het „I. grande" (= P. Bĕsar) met 5 eilandjes, W. van den mond der Kĕsang-rivier („Rio Cassam").

4°. Deze oudste periode van Malaka-aan-wal, waarvan de tot heden bewijsbare *terminus a quo* aldus zou vallen in **1328** A. D., moet afgesloten zijn nà 1365 —, toen het nog niet gewichtig genoeg was, om vermeld te worden in Zang 14 : 2 der Nāgarakrĕtāgama —; het meest voor de hand liggend is het sterfjaar van den grooten Madjapahit-Vorst, Hajam Woeroek, daarvoor te nemen: 1311 Çaka = 1389 A. D. Indien deze niet verslapt is in de uitoefening van het Rijksgezag gedurende de laatste helft van zijn regeering (begonnen 1350 A. D.), dan moet de Javaansche suzereiniteit over den Malaka-wal toch *zeker* bij zijn dood vervangen zijn door de opperhoogheid van Siam. Het onderdanig-zijn van Malaka aan Siam vóór 1409 wordt echter zóó uitsluitend geaccentueerd in àlle Chin. berichten over Chêng Ho's gezantschaps-reizen naar de «Barbaren in 't Westen» (1e reis, 1405—07; 2e reis, 1408—1411), dat het veiliger is die «Siameesche» periode van het raadselachtige Yiu-mên op (hoogstwaarschijnlijk) Poelau Bĕsar en van Malaka-aan-wal wel degelijk *vroeger* aangevangen te schatten dan 1389. Zeg: in ca. **1370**. Dit laatste jaartal zou ook mooi aansluiten èn bij het stichtingsjaar 1350 van Ayuthia als hoofdstad van het vereenigde Siam, èn bij de bewering van de «Palatine Law» van Siam (hiervóór blz. 22—23 behandeld, naar de gegevens van Gerini) als zoude «in A. D. 1360» onder de opperhoogheid van Ayuthia hebben gestaan: 1°. Oedjoeng Tanah, 2°. Malaka, 3°. Malajoe — wat hier òf Palembang òf Djambi zal moeten beteekenen [1] —, en 4°. Worawari, wat dan nu eindelijk in deze studie is thuis gebracht, als Ganggājoe van Verhaal I der Sadjarah Malajoe = Lĕngkasoeka. [2] Het bovengenoemde jaartal ca. 1370 zou dan tevens een aannemelijke correctie bevatten van dit door de Siameesche bron ietwat gepraedateerde «1360».

5°. Even vast als deze vroegere onderdanigheid van Malaka — en dan nu ook van «Yiu-mên» — aan Siam staat door de oudste Chin., alsmede Port. en Mal., gegevens, even ontwijfelbaar vast

[1] Of mag hier worden gedacht aan het landschap Sĕkoedai-Malajoe, op den achterwal beN. Singapore-eiland (zie blz. 150 hiervóór)??

[2] C. O. Blagden, in Journal Straits Branch, Nº. 57 (Jan. 1511), p. 189—190, verwijzend naar dit gegeven van Gerini, voegt toe: „The last name, *Worawari*, is a puzzle that no one has yet solved. Colonel Gerini offers various suggestions about it, one of them being that it stands for Muar, which seems hardly probable. Perhaps local knowledge may throw some new light upon it: the name may still exist in some modified form somewhere in the Peninsula."

staat dat Malaka in **1405** heul en hulp ging zoeken bij het Chineesche hof, in antwoord op een inviet van den in **1403** opgetreden, fantastisch-aangelegden, Keizer Yung-Lo (1403—† 1423), overgebracht door den eunuch Yin Ch'ing (zie de Ming-Annalen bij Groeneveldt, p. 129 of p. 248—249). En even ontwijfelbaar vast staat, dat de eunuch Chêng Ho, bij zijn 2e gezantschaps-reis (zie boven), in het jaar **1409**, volgens het getuigenis van Ma Hoean in 1416 (of ca. 1430??), naar Malaka kwam, en hier: «erected a stone [dus wel een steen met Chin. inscriptie] and raised the place to a city, after which the land was called the kingdom of Malacca. From this time the Siamese did not venture to molest it any more, and the chief of the country, having become king by the imperial favour, went with his wife to the court (of China) to present his thanks and to bring a tribute of products of his country. The Emperor sent him home again in a Chinese ship in order to take care of his land.» (Groeneveldt, 1876, p. 123, en verg. 129; of 1887, p. 243, en verg. 249). [1]

[1] Rockhill, die een nieuwe vertaling heeft gegeven in T'oung Pao, XVI (1915) van den volledigen tekst van Ma Huan naar — zooals hij op p. 70 zegt: „the original edition ... bearing no date or name or place of printing", zònder Inleiding door den uitgever Chang Shêng van ca. 1436 (zie hiervóór noot 1 op blz. 159) — heeft een nog al afwijkende lezing hier, hoewel in de hoofdzaak volkomen analoog. Zie bij hem p. 114. In zijn noot voegt hij er aan toe o. a.: „Groeneveldt ... has translated this chapter from the revised edition of the *Ying yai shêng lan*." Wanneer men echter in Rockhill's (zoogenaamde) „original edition" zulken onzin ziet, als: „To the east and south it [n.l. Man-la-kia] confines on the sea, to the west and north is the coast which adjoins the mountains" — wat bij Groeneveldt goed luidt: „The country is bordered on the west by the ocean and on the east and the north by high mountains" —, of het onmogelijk beweren aantreft, dat Malaka jaarlijks aan Siam placht te betalen als tribuut „five thousand ounces of gold" (Rockhill), in plaats van „40 taels of gold" (Groeneveldt), dan mogen Sinologen nader uitmaken of Rockhill's tekst voor „original" mag worden aangezien, dan wel voor posterieur en verknoeid. Rockhill-zelf ziet zijn „printed copy" en „original edition", zijnde volgens hem „the earlier and shorter text" (p. 71), aan voor „probably of the very late Ming period" (p. 70); terwijl de andere tekst — mèt de Inleiding van Chang Shêng — in 1617 werd opgenomen in een Encyclopedie der Ming-periode (p. 71). Aangezien deze periode echter pas in 1643 eindigde, voelt men ook hier de zwakheid van Rockhill's opvatting.

Aan de vertaling van de Hsi yang chao kung tien lu („Record of the tributary nations of the West") door Huang Shêng-ts'êng uit 1520, is Rockhill, door zijn dood op 8 Dec. 1914, niet toegekomen; zie bij hem de inleidende p. 61 en 76—79, l. c. De eerste 3 hoofdstukken — *niet* het eerste alléén, zooals Rockhill p. 79 meent — vertaalde W. F. Mayers in de China Review, dl. III—IV (1874—76), en wel *1.* Chan-Ch'êng = Annam, *2.* Chên-la = Kambodja,

Hiermede is de wordingsgeschiedenis van het *emporium* Malaka afgeloopen.

De stad, die in 1413, bij de komst van Ma Hoean op Chêng Ho's derde gezantschaps-reis, reeds goed-Mohammedaansch heet wat «the king and the people» aanging, en inderdaad in 1414 een Kroonprins had met een Perz.-Arab. naamsuitgang (Mu-kan-sa-u-ti-r-sha; Groen. p. 130, of 250), doch pas wel in 1424, met het optreden van een nieuwen Vorst (ib.), een wezenlijk Moh. centrum werd, gaat nu, van 1409 af, haar groote geschiedenis beginnen als centrum van handel.

Doch éérder gewis niet. Daargelaten dan die «markt» (chên) van dat «Yiu-mên» (Mandarijnsch) of «Yu-bun» (Hokkiansch) op — met groote waarschijnlijkheid — Poelau Bĕsar.[1]

Moet er nu heusch nog nader gesproken worden over CORREA's alleen-staande, verbazing-wekkende bewering, dat Malaka gesticht zou zijn «meer dan zevenhonderd jaren» («passante setecentos annos», Lendas, II, 1, p. 221; ed. 1860) vóór de Portugeezen naar Malaka waren gegaan, d. i. vóór 1509? Moet over dit geheel terloopsche zeggen van een slordig kroniekschrijver uit ca. 1561 (verg. FERRAND, I, p. 439, noot 1), hetwelk ons in diens slotbeschouwing als «la date . . . la seule possible» (II, p. 111) wordt aangeprezen, eigenlijk wel met eenigen ernst worden gedacht?

Neen! De man, die — om maar enkele sterke staaltjes te noemen — Vasco da Gama's ontdekkingsvloot laat uitloopen van Lissabon op 25 Maart 1497 (Lendas, I, p. 15) in plaats van 8 Juli, en laat terugkeeren op 18 Sept. 1499 (ib. p. 138) in plaats van 8 Sept., maar den duur van heen- en terugreis samen rekent op 32 maanden (ib. p. 144) in plaats van volgens zijn eigen cijfers nog niet 30 (lees ten rechte: 26 maanden precies); de

en 3. Kwa-wa = Chao-wa = Java. De latere 20 hoofdstukken wachten nog op vertaling; al zij het dan in hoofdzaak compilatie uit Ma Huan en Fei Hsin. Ook Mayers had door zijn dood († 24 Maart 1878) deze vertaling laten steken.

[1] Een zwakken steun voor het Chin. gegeven gaf Godinho de Eredia in 1613, door te getuigen van een groot vierkant bouwwerk „als een koninklijk paleis of fort" te *Tĕloek Mas* („Tollot Mâs", tekst, ed. 1882, p. 15 r°), vrijwel recht Noord van P. Bĕsar op den vasten wal; in het Appendix op ons *IIe Gedeelte* komt dit nader ter sprake. — Naar den klank, zou Chin.-Emoi'sch Yu-bun lijken op het Mal. *Undan*, zoodat men *misschien* mag denken aan een Mal. Pasar Undan = Hokkian Yu-bun-tien = Mand. Yiu-mên-chên, als de naam van P. Undan (zie blz. 165), het verste en Zuidelijkste in zee.

Zie voorts nog over P. Bĕsar ons *IIe Gedeelte*, sub VII.

man, die drie jaar lang één van de vier pennisten was geweest van den grooten Albuquerque (eind 1512— diens dood in Dec. 1515), maar desondanks dezen, na de inneming van Malaka (16 Aug. 1511, den dag na Assumptie-dag) en bevestiging van de nieuw-veroverde stad, op 1 Dec. 1511 (II, 268) vandaar naar Voor-Indië terug laat gaan in plaats van begin Jan. 1512, en hem in Jan. 1512 (ib., 270) te Cochin laat aankomen in plaats van in Febr.; ja, zoowaar, Albuquerque laat *sterven* op 27 Dec. 1515 (ib. 459) in plaats van 16 Dec.; de man, die de grondvesten van het Port. fort te Ternate in 1522 laat leggen op St. Jans-dag, oftewel, zegt hij, 25 Juli (ib., 715), lees: 24 Juni; de man, die zegt in 1504 eenige dingen met eigen oogen te Ormuz te hebben gezien, terwijl de Portugeezen er een fort bouwden (I, 815), terwijl hij zelf pas Sept. 1512 in Voor-Indië was aangekomen, inderdaad in Febr. 1515 Albuquerque gevolgd was naar Ormuz, en daar de verovering van de stad had bijgewoond; de man, die zegt op Corpus-Christi-dag van 1521 zelve te zijn medegegaan naar het heilig graf van St. Thomas te Meliapor met den nieuwen Gouv.-Gen. van Indië, D. Duarte de Menezes (II, 725—726), terwijl deze tocht in 1523 is gebeurd, en Menezes trouwens pas op 22 Jan. 1522 aan het bewind was gekomen; de man, die, alweder van zichzelven, zegt dat hij in Indië als jongen was aangekomen toen dit 16 («dezaseis») jaren (I, 2), was ontdekt — *dus:* Mei 1498 + 16 = 1514 —, en toch erkent dat «ik, Gaspar Correa, hem [Albuquerque] diende drie jaren als zijn pennist (escriuão)» (ib. 134) — *dus:* Dec. 1515—3 = eind 1512 —; de man, die beweert dat Duarte Galvão de éérste officieele kroniekschrijver van Portugal was geweest (III, 6—7), welke bij zijn vertrek naar Indië in 1515 als zoodanig werd opgevolgd in het moederland door Ruy de Pina, terwijl er inderdaad vóór Galvão al 2 waren geweest (Fernão Lopes, leeft nog in 1459; Gomes Eannes de Azurara, de zéér bekende, leeft nog in 1473; en toen pas Duarte Galvão, een van de weinige machtige vrienden van Albuquerque in patria, in de Roode Zee als gezant des Konings overleden in 1517); de man, die zijn grooten meester Albuquerque laat geboren worden vóór of in 1445 (II, 459) — de eigen bastaardzoon Braz, èn Barros, hadden in hun werken van resp. 1557 en 1552, die beide aan Correa te Goa ter beschikking moeten hebben gestaan, gelijkelijk gezegd: 1452 —, terwijl thans gebleken is, dat Alb. geboren moet wezen tusschen

1 April 1561 en 1562; de man, welke over dien bastaardzoon, die in 1500 geboren was, vertelt dat zijn vader hem verwekte als «jongman» (mancebo; II, 461), terwijl volgens Correa's eigen rekening Albuquerque toen al een eind over de vijftig moest zijn geweest; — de man, die tal van zulke slordigheden, dwaasheden, onnauwkeurigheden, enz., als een echte praatvaêr (zooals ik hem reeds in 1899 durfde noemen)[1] in den herfst van zijn leven, gedurende 1560—63, te Goa boekte in zijne Lendas da India («Legenden», zeg: «Geschiedverhalen» van Indië), *mag niet au sérieux genomen worden* wanneer hij, zóó maar eens eventjes, zonder iet het minste blijk van onderzoek of rechtvaardiging, met een los woord zegt: dat Malaka gesticht zou zijn in (1509, of 1511) — ruim 700 jaar = ca. 800 A. D.

Welke vergissing of fout aan deze dwaasheid ten grondslag ligt, is moeilijk te vatten. De eenige oplossing van Correa's onzin zie ik voorshands in de onderstelling, dat hij het zeggen van Barros — in de hem te Goa natuurlijk ter hand staande 1e editie uit **1553** van diens IIe Decade —, dat Malaka gesticht zou zijn «iets meer dan twee honderd en vijftig jaar» (pouco mais de duzentos e cincoenta annos) ten tijde dat de Portugeezen in Indië kwamen [= 1498], genoteerd heeft in zijn aanteekeningen *als cijfers* (ruim 200), en nu later, in 1560 of 1561, bij het schrijven van Deel II zijner «Lendas», die 2 heeft gelezen .... als 7!

Vrede zij hiermee over CORREA's meer legendaire dan historische pen.

[1] Bijdragen Kon. Inst. 6, VI (1899), p. 159, in 't Appendix aldaar over de Port. koloniale litteratuur tot ca. 1600 (p. 145—173), en speciaal over Barbosa's Livro van 1516 (p. 173—196). Op p. 160, noot 1 trachtte ik daar aannemelijk te maken, dat de dood van den kroniekschrijver Castanheda op 23 Maart 1559 te Coimbra, wiens Livro I—VII van 1551—54 aldaar verschenen waren, de groote prikkel werd voor Correa's opstellen van zijne Lendas.

(SLOT VOLGT).

INHOUD

(van het I[e] Gedeelte).

DE RAADSELACHTIGE TOESPRAAK VAN DEN HINDOE-BARD IN DE MALEISCHE KRONIEKEN

DOOR

DR. PH. S. VAN RONKEL.

In het voorafgaand artikel van den heer Rouffaer (bl. 31) is sprake van eene in de meeste teksten van de Maleische Kroniek Sadjarah Melajoe voorkomende Hindoesche toespraak van de mythische persoon Baṭ, die raadselachtige woorden sprak, en de stamvader werd van hen die de oude overleveringen kenden, die dus zijn naam (het Sanskrit b h a ṭ ṭ a, de geleerde, de bard) niet ten onrechte droeg. Niet in alle uitgaven is die toespraak opgenomen, doch in de Engelsche vertaling Malay Annals van John Leyden staat de rede in Sanskrit-letters. Straks zullen wij zien dat bedoelde zaak wel hier en daar is vermeld; laat ons erkennen dat hiervan geen bericht is gegeven in onze beschrijving der Haagsche en Bataviasche handschriftenverzamelingen, waar de bedoelde passus in verschillende lezingen is afgedrukt.

In de eerste der door den heer Rouffaer aangewezen plaatsen luidt de vertaling: .... a man named Bat'h, with an immense turban, who immediately stood up, and began to recite the praises of Sangsapurba (which he does very ingeniously in the Sanscrit language). In de noot volgt de tekst, die op Sanskrit gelijkt, maar zulks niet is, noch in het schrift, noch in de taal.

In de tweede der aangewezen plaatsen worden ceremoniën vermeld waarbij the hereditary minstrels, or descendants, of Bat'h shall recite the king's titles from the cherei, according to the regular formulary; ook hier wordt in eene noot de inlandsche, soi-disant Sanskrit, tekst gegeven, die nagenoeg gelijkluidend is met dien van den eersten locus.

Naar aanleiding van Rouffaers opmerkingen zij het ons vergund mede te deelen: vooreerst dat de passage geen Sanskrit is, ten tweede dat over de bedoelde formule, de *cherei* of *chiri* (*tjiri*) een vrij groote literatuur bestaat.

Het schrift is geen Sanskrit (Nagari), doch Bengaalsch, wat op zich zelf niets beduidt, daar in de eerste decaden der vorige eeuw Sanskrit-werken in Bengalen werden uitgegeven, met hulp van Bengaleezen, in Bengaalsch type.

Prof. J. Ph. Vogel had de goedheid den passus voor mij in Sanskrit-letters te transcribeeren, en deed mij opmerken dat er wel enkele Sanskrit-woorden in te herkennen zijn, doch dat het geheel hopeloos corrupt is. Uit Prof. Vogel's Sanskrit-transcriptie, waarin op enkele onduidelijke ligaturen na, alles is terechtgebracht, brengen wij de beide plaatsen in Latijnsch schrift over (zie de noot op deze bladzijde) ter eventueele vergelijking met den tekst in Arabisch schrift, gelijk die in de genoemde handschriften-catalogi is vermeld, en met de overzichten in de straks te noemen werken.

De formule nu wordt *cherai* of *chiri*, d.i. *tjiri*, genoemd, welk woord óf het Sanskrit *carya*, wat gedaan moet worden, ceremonieel, of het Minangkabausche, ook in het Javaansch bekende, woord *tjiri* = teeken, merkteeken zou kunnen zijn.

Dien term vindt men in het opschrift van een aan deze quaestie gewijd artikel in deel XIII van het Journal of the Royal Asiatic Society (1881) van W. E. Maxwell: An account of the Malay «chiri,» a Sanscrit Formula. Over den *tjiri* nu licht de schrijver ons aldus in: Mohamedans by religion, and acquainted with no written character but that of the Arabs, a Sanskrit invocation in use among the Malays would appear an

Transscriptie der beide formulieren:

p. 24.

âhâ swasti yâhakâ ṣrîmahârâjakâ swarâ? ṣrâsu punanwa granâha raṇabhûmi bhajawana wikramâ namkaranâ mukuḍarama hatha tribhawaha sparthakûṇḍa? | winâjaṅka dharmmabâhu yata srarana bitarana bitarana simhâsanawana wikramâ wanârṇa wanâwika sadayânu dewa wiha | yarawâdi kânamûnamûnî mânika bhîdharmagajâdhirâ râ parametharaka

p. 100.

âhâ ṣuguta yâhakâ bhîmahârâja bhîmata bhîdubhapraswarṇabhûmi bhaja-pâna wikramâha — naka karnabhu raṇamutha tribhawanasparṣa ṣaṣkita wihânaka dharmmârabheṣîkuna simhâsana ranawikrama wâṇarânata panâdhi-tawanâdhika sadayârdra daya dewa dayn paradayakâna maunimânamâṇikya ṣrîdharmmarâjâdhirâja pareṣwarî yâwajjîvam.

absolute anachronism. Yet this is what the Malay chiri seems to be. Perfectly unintelligible to the people who have handed it down for generations by oral repetition. and in Mohamedan times by means of the Arabic character, and much corrupted in consequence, it seems, nevertheless, capable of identification as an address of praise, either to a Hindu god or to a Hindu king.

Daarna volgt de tekst van den tjiri die in Perak wordt (of werd) voorgelezen bij de installatie van inlandsche chef's; de erfelijke voordragers behooren tot de bangsa moentah lemboe, blijkbaar in verband met de in de Sadjarah Melajoe vermelde mythe van het uitbraaksel der koe, waaruit de bard Baṭ geboren werd.

Nu volgt een dergelijke tjiri uit Broenai, die daar eveneens bij de ambtsaanvaarding van inheemsche (en Chineesche) hoofden gereciteerd werd; opgemerkt wordt: that it differs very much from the Perak version, though some of the words are identical, or nearly so. Na deze uiteenzetting geeft Maxwell verslag van de legende van Baṭ, den uit het door het rund gebraakte schuim ontsproten bard, den stamvader van hen die den tjiri reciteeren van oude tijden af. Uit vier handschriften wordt voorts de tekst medegedeeld, met vermelding der afwijkingen in de lezing, maar bij de tweede maal dat de tjiri in de Maleische Kroniek wordt vermeld — the organization (of the ceremonial of the court of a Malay Raja) attributed by the chronicler to the first Mohamedan Raja of Malacca, but evidently of Hindu origin — bepaalt de schrijver zich tot de vertaling van den betrokken passus over den chiri «read in the presence of the Raja by one of the posterity of Bhaṭ.»

De interne evidentie der legende wordt nu behandeld in verband met analoga in Hindoestan. Daar is bhat de gewone naam voor «a bard or encomiast,» en in Goedzerat — naar men weet het land vanwaar de kooplieden-islaminvoerders in den Maleischen Archipel kwamen — is het de benaming van een bepaalden stam die «claiming a semi-divine origin, exercised in former days the very functions ascribed by the Malay annalist to the Bhat of his story, namely, the recitation of laudatory verses and the compilation of genealogies».

De «Bhawt's» en hun verwanten de «Charun's» zijn de zangers, auguren en toovenaars; de laatsten beweren ontstaan te zijn uit het voorhoofdzweet van Mahâdewa, die den stamvader van

hun geslacht belastte met de zorg voor zijn rund, de lemboe der Maleische mythe, de legende waarin Baṭ tweemaal optreedt als huwelijkssluiter (de twee Palembangsche vrouwen met de gezellen van Sri Triboewana en den radja met de vorstin Wan Soendari), evenals de Goedzeratsche Bhaṭ's de huwelijken registreeren en verwantschapsquaesties beslissen bij hunne Rajpoetsche vorstelijke cliënten.

In geheel Zuid-Indie is bart-baut-batt de naam van de hofbards, die zeer bedreven zijn in «speaking improvisatore of any subject proposed to them, a declamation in measures wich may be considered as a sort of medium between blank verse and modulated prose.»

Aan het slot van het opstel wijst de auteur op de mogelijkheid dat de «chiri» oorspronkelijk een fragment is van een lofzang op Çiva den grooten Hindoe-god, en vermeldt in kort overzicht de punten van zijn onderzoek; hij wilde echter zijn «paper» niet besluiten zonder melding te maken van Leyden's poging «to give an intelligible rendering in Sanskrit of the corrupted Malay version.» Wij halen zijn woorden aan, daar ze de zaak nader critisch toelichten.

«Unfortunately we have no clue to the Malay manuscript from which Leyden made his translation, and there is noting to show how far his version in the Sanskrit character corresponds with the Malay original. Dr. Rost. who has examined it, pronounces it to agree but little with the only versions of the formula to which we have access. It was not printed until ten years after the death of Dr. Leyden in Java, and has probably suffered for want of revision by him. Neither M. Dulaurier, who edited the text of a portion of the «Sajarah Malayu», nor M. Devic, who has recently published a translation of Dulaurier's text, has noticed the subject at all.»

Hieraan voegen wij voor de volledigheid nog eene aanhaling toe, en wel uit Shakespear's Hindoêstânî-woordenboek s. v. mâgadh: a bard, a minstrel whose duty it is to recite the praises of sovereigns, their genealogy and the deeds of their ancesters, in their presence; and to attend on the march of an army, and animate the soldiers by martial songs. The minstrels form a particular cast, said to spring from a Vaisya father and Kṣḥatriya mother: in mythology, they are said te have been created at once by the will of Siva. Under the name of

Bhāṭs, they are still numerous in some parts of India, especially Gujarāt, where they are a privileged tribe.

Evenals zoo menig gegeven van dien aard — men zie slechts de opgaven in Dr. Schrieke's proefschrift — wijst dus ook de naam Baṭ naar den oorsprong van indonisischen islam en populair geloof: den handelsweg uit Goedzerat!

Ook in het Drâviḍische Zuid-Indië vond het Sanskrit bhaṭṭa zijn weg, en ook daar werd de beteekenis gespecialiseerd: paṭṭaṉ (getenuïseerde aanvangsklank en masc. uitgang aṉ) = savant, titre honorifique d'une classe de brames, chanteur, sage.

Trouwens die eigenaardige beteekenis kent het Sanskrit reeds eenigermate, immers bhaṭṭa is niet alleen: geleerde, maar ook de naam van «eine mit Lobreden sich beschäftigende Mischlingskaste». De vraag doet zich voor of de naam Baṭ der Maleische legende wel iets uit te staan heeft met bhaṭṭa = geleerde, en niet uitsluitend met den naam der mengkaste in verband gebracht moet worden, om 't even of die naam oorspronkelijk identisch is met het nomen substantivum bhaṭṭa.

Immers Bhat kan tweeërlei zijn: 1° bhaṭṭ of bhuṭṭ, Hindi bhat, Sanskrit Bhaṭṭa «learned Brahman, also the name of a particular tribe of Brahmans in Benares, said to have sprung from a Maratha father and a mother of the Sarwario tribe of Brahmans,» en 2° bhaṭ, Hind. bhât, niet het Sanskrit bhaṭṭa, maar bhâṭa als wijziging van bhârata, nakomeling van Bharata, voorts: bard, herald, genealogist, verdeeld in: Birm-bhaṭ (hired on particular occasions te recite the traditions of a family) en Djaga-bhaṭ (the chroniclers of the family by heridatery descent, and visiting the members periodically, to take note of all occurences regarding them). H. H. Wilson, aan wien beide citaten ontleend zijn, voegt hierbij: both classes are as much dreaded for their reputed sanctity ..... Some have become converts to Mohammedanism.

Over Baṭ is genoeg gezegd; de hoofdzaak is de vermelding der literatuur over den passus en de daar bedoelde zaak.

Er is namelijk nog meer te vermelden dan Maxwell's artikel in genoemd tijdschrift, en wel een stukje van denzelfden auteur in deel X (1883) van het Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, bl. 287—289, getiteld The Chiri.

«In a paper contributed to the Journal of the Royal Asiatic Society in 1880 (lees 1881), I gave an account», zoo begint de

schrijver, «of the Chiri, an unintelligible formula recited in Malay courts at the installation of Chiefs, and the versions in use in Perak and Brunei were compared with that which is to be found in the Sajarah Malayu.»

Te Colombo toonde Maxwell de drie teksten aan J. A. Swettenham, die ze aan het oordeel van een met Pali bekenden pandit onderwierp. Eerst geeft de auteur de lezing met de critische noten uit zijn vroeger artikel, dan de transcriptie, en daarna de Pali-lezing, zooals de Singaleesche deskundige die voorstelde.

Eindelijk volgt de vertaling van den would-be Pali-passus.

Maar... de onverstaanbare tekst is geen Pali. Men behoeft geen paliloog te zijn om te weten dat de Sanskrit-woorden in den tjiri Sanskritiseerend, niet Prâkritiseerend, en dus niet Pali zijn. De «Pandit» heeft zijn fantasie laten gelden, en zijn ondervrager afgescheept met schijn-wijsheid, evenals eenige tientallen jaren te voren de «geleerde» zegsman van Leyden dezen «hielp» aan den Sanskrit-tekst dien hij vroeg.

En de zoogenaamde vertaling? Dr. Rost, zoo besluit het artikel, says: «the unriddling of the Chiri by the Pandit in Ceylon is certainly very ingenious, and at any rate competes favourably with all others yet attempted.»

Meer was er blijkbaar niet van te zeggen,, en dat weinige was nog te veel.

Na dit kleine artikel is er over Baṭ en tjiri nog iets geschreven — behalve in handschriften-catalogi, en in Rouffaer's stuk, waarin verwezen wordt naar de gelijkstelling Baṭ-Bhaṭṭa (in Tijdschrift T. L. & Vk. v. N. I. deel LVII), welke vergelijking uit de voorgaande bladzijden eenige toelichting kan erlangen — en wel in de 2e ed. van R. J. Wilkinson's History of the Peninsular Malays (Papers on Malay subjects, Singapore 1921), bl. 20, waar medegedeeld wordt, dat het hoofd van Pérak is «the hereditary custodian of the ancient proclamation in a forgotten tongue by which the herald installed Sang Sapurba as ruler of the Palembang world. That form of proclamation (the *chiri*) is still used, with many old-world ceremonies) at the installation of every Perak Sultan and of all his high officers of state.»

Op bl. 22 wordt nog eens de tjiri vermeld, nl. «the coronation formula is in either Sanskrit or Pali; it suffers from having been transcribed into Arabic characters that are ill adapted for

representing sounds. Its text — so far as it can be interpreted — reveals nothing.»

Inderdaad, de tekst openbaart ons niets. Vast staat echter dat wat er in voorkomt geen Sanskrit is. De meening dat Baṭ uit de Maleische Kronieken Sanskrit kon spreken is dus volstrekt niet bewezen, zoodat die veronderstelling van Rouffaer (bl. 31 r. 5) mitsgaders zijne aanroeping van Adityawarman n. f. allen grond missen.

N.B. Blijkens S. R. Dalgado's Glossário Luso-Asiático (Coimbra, 1919) is *bhaṭ* een Portugeesch-Indische term in den vorm *bôto* en *bótto* (bl. 141 s. v.) = geletterde brahmaan, hindoe-priester; de vorm zou een lusitanisme zijn van het Concani *bhaṭ*, d. i. het Sanskrit *bhaṭṭa*. Na een reeks van Portugeesche citaten, aanvangende met 1587, vermeldt de auteur een Engelschen locus uit Fryer, *East India* II, p. 101, weer sprake is van *butts*, die zich wijden „to an exact regular life, abstracted from all worldly employments".

DE MARIND-ANIM

DOOR

P. VERTENTEN.

HUN STERRENKUNDE.

A priori weten wij, dat een volk zóó primitief als de Marind-anim geen diepgaande studies en beschouwingen houdt over dit onderwerp.

Een dierenriem is hun onbekend.

Al weten zij vrij nauwkeurig wanneer het zonnewende is, de stand der sterren raadplegen zij daarbij niet in de eerste plaats. Zij zien immers dagelijks waar de zon in zee (of op het land) opkomt en ondergaat, en dat zegt hun genoeg in welken tijd van het jaar zij zijn.

Het begrip «jaar» is hun zelfs onbekend, zij spreken van een natten- «mbōr-a-mbōr» en een drogen tijd: pīg, en verdeelen de manen in mbōr-a-mbōr mandåw en pīg mandåw (mandåw = maan).

Om te zeggen dat een kind ongeveer drie jaar oud is, zeggen ze: 't is van drie droge tijden: inah-izakod pīg-rīk.

Wel hebben de Marind-anim acht sterrenbeelden, waarvan één vooral hen interesseert: de poenō. Aanstonds komen wij daarop terug.

De nachten kunnen hier zoo heerlijk zijn (als men de muskieten buiten rekening laat) en de sterren blinken er in de diaphane lucht zooals men dat in 't Noorden nooit ziet.

De Marindinees[1] ook vindt dat schoon, maar zooals in alles en altijd is zijne bewondering oppervlakkig en van één kort oogen-

[1] Voor de uiterlijke verschijning van den Marindinees en zijn opschik naar gelang geslacht en leeftijd verwijs ik naar het uitvoerig en rijk met photo's geïllustreerd artikel van Pastoor P. H. Nollen in Anthropos. Jaargang 1909 bl. 553—573. „Les différentes classes d'âge dans la Société kaia-kaia."

blik. Hij heeft veel meer oog voor een ngoes (krab) in den modder of op een knappend vuurtje dan voor de ngoes (de cancer) aan 't hemelgewelf. De buik is bij hem nummer één.

Wijl de Marind-anim de sterren beschouwen als levende wezens, als tanamē anim, als dēma's, zoo moeten wij eerst die woorden definieeren.

Tanami anim beteekent: menschen, levende wezens van vroeger, lang voor dezen, voorouders.

Dēma's zijn wonderlijke wezens van eene hoogere orde, wier oorsprong ligt in het onbekende verleden (van de meeste althans). De mensch zelf dankt zijn ontstaan aan de Dēma's; vóór dat de menschen menschen waren, waren ook zij Dēma's (wij komen daar later uitvoerig op terug).

De Dēma's bewonen bij voorkeur rivieren, bosschen, heuvels, maar zijn daar niet aan gebonden, zij kunnen ook op wandel gaan, zoo b.v. zijn er sterren die hier beneden haar te huis hebben, wat hun niet belet 's nachts aan den hemel te zitten. Hoe dat allemaal mogelijk is, moet men aan den Marindinees niet vragen, dat weet hij zelf niet, maar 't is zoo.

Ik zei daar juist: de sterren *zitten* aan den hemel, dat is de geijkte uitdrukking: wajar hap ma wahamat, zij zitten 's nachts aan het uitspansel, zooals de Marind-anim zelf des avonds stil en knusjes pruimend en pratend rond de knappende vuurtjes zitten.

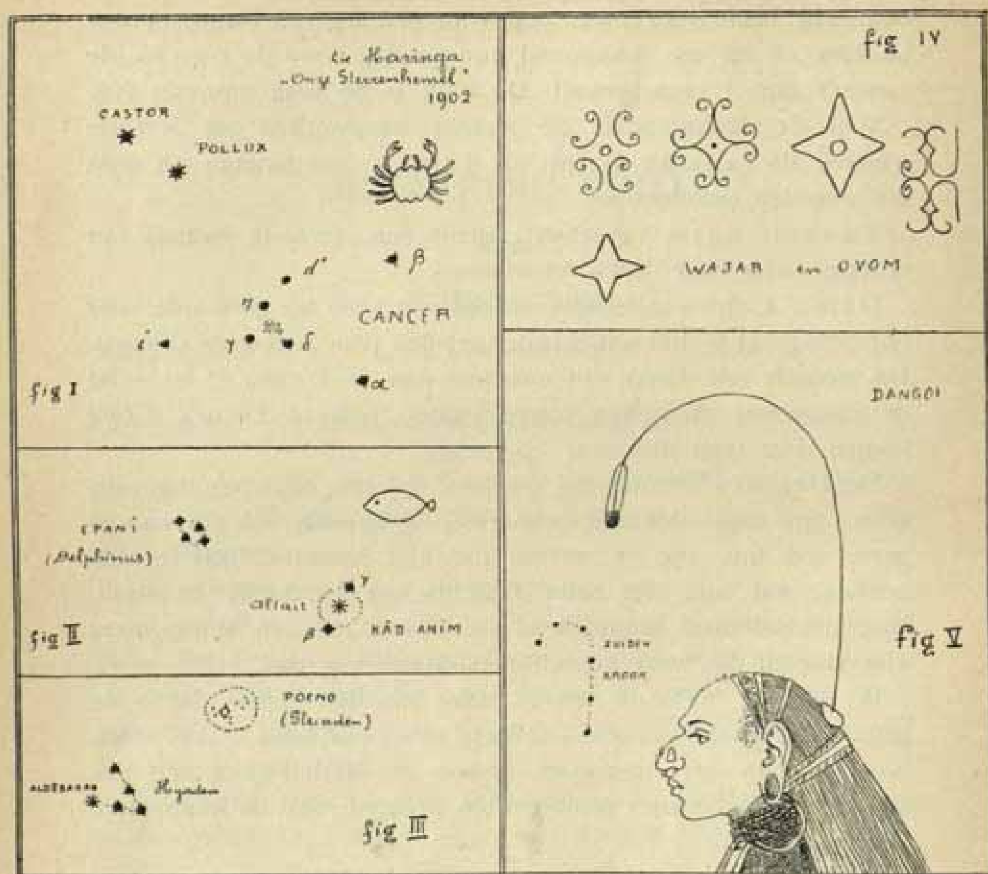
De toovenaars (jĕmessåv) kunnen de Dēma's zien in hunne ware gedaante wanneer zij in staat van bedwelming zijn, waarin zij zich brengen door het nuttigen van een uit bepaalde kruiden en boomschors gekauwden drank.

Verder noemt men Dēma al wat ongewoon is en dat afkomstig is van of bezeten heet door een Dēma.

Aan deze gegevens hebben wij voorloopig genoeg.

Verder moet ik doen opmerken dat wanneer zij spreken van den «pijl» of «de krab» dat nog niet zeggen wil, dat zij die sterren als eene echte krab beschouwen; neen, het sterrenbeeld heeft slechts betrekking op den uiterlijken vorm waarin zij zich aan ons voordoen. De twee sterren bijv. die den «pijl» vormen zijn iwåg (= maagd op huwbaren leeftijd) maar natuurlijk Dēma-iwåg.

Bij voorkeur zien zij in de sterren kleine jongens: patoer en iwåg maagden. Die spelen ook in de Dēma-legenden een

groote rol. Wat in Europa prinsen en prinsessen uit de sprookjeswereld zijn voor de volksverbeelding, dat zijn schoone jongens en mooi opgesierde iwåg voor de Marind-anim.

Dat zij de sterren wel degelijk als levende wezens, menschelijke wezens beschouwen — al zijn ze dan van hoogere orde — blijkt uit een paar volksgezegden die zij voor waar nemen.

Eens hadden Sageb en Koeni (twee gebroers, jongens van 12—14 jaar) een bootje gekapt uit licht hout achter ons terrein in Okaba. De zon was bijna onder en ik ging eens zien hoever zij er al meê stonden. 't Was klaar. Morgen zouden zij het naar zee slepen. Sageb dekte het zorgvuldig toe met jong klapperblad.

— Sagèb, waarom doet ge dat?

Hij sloot één oog, en met het andere naar de lucht kijkend zei hij: «Toean, wajar kōnō dap'isèp koesoen» = Mijnheer, anders zullen de sterren er in p..sen en dan komen er gaatjes in.

Aan een zelfde eigenaardigheid der sterren schrijven zij de bleekbruine vlekken toe die men op sommige jonge pisangbladeren vindt; rot de jonge scheut uit dan hebben de sterren er zeker schuld aan.

DE «POENŌ».

(Onze Pleiaden).

Zie fig. III. — Dat is wel het meest bekende en besproken sterrenbeeld.

Volgens hen zijn het «patoer» kleine jongens in een kaboe = korf. Zij staan op één been «īp' vahamin» en laten den voet van 't andere op de bovenknie van 't eerste rusten. Zij kijken over den rand van den korf heen.

Er is eene legende van kleine jongens, Dēma-patoer die met moeder op reis gingen. Moeder droeg ze in een korf op den rug. Zij sliepen ook in dien korf. Zij veranderen in vogels.

Dit zijn heel andere jongens dan de «poenō — later komen wij daarop terug — ik haal dit hier slechts aan opdat de voorstelling niet al te vreemd zou schijnen.

Als de poenō 's avonds in 't Westen niet meer zichtbaar zijn, zeggen ze «de jongens zijn uit den korf geloopen». Dan kuieren zij even onder den gezichteinder door het Zuiden naar het Oosten om daar na bepaalden tijd 's morgens vóór de zon opkomt weer te verschijnen.

Dat weet ieder al zeer gauw. De Marindinees toch brengt vele nachten wakende door (en nog meer dagen slapende). Telkens als er een feestje is moet er getromd en gedanst worden tot 's morgens vroeg, tot het weer licht is. En is er toevallig geen feest — bijv. uit rouw — vóór de zon opkomt, gåan velen het strand op om hunne behoefte te doen. In alle geval, ze weten altijd wat er aan den hemel gaande is en niet zoo gauw zijn de Pleiaden 's morgens vroeg weer zichtbaar of ieder weet het: «Poenō mendap hoezě» = de Poenō zijn weer te voorschijn gekomen!

Ze weten dat nu de groote droogte begint, de samb pīg, en verheugen zich daarover. 't Is dan de tijd van nieuwe tuinen maken, de tijd om op villegiatuur te gaan in 't achterland, de muskieten zijn al zoo goed als verdwenen en men kan gerust

slapen onder den blooten hemel, regen is er de eerste maanden niet aan de lucht.

Toen ik aan den ouden blinden Poe-gån van Boeti zei, dat de Poenō er weer waren, kreeg hij zijn gemoed vol en nam mij bij den arm. «Mijnheer,» zei hij, «daar spreekt ge van onze voorvaderen ajoea!» Hij zelf had nu in jaren de Pleiaden niet meer gezien, 't was altijd nacht voor hem, maar die lieve herinnering deed hem goed.

Dat was in Juni en hij zei me, dat nu de naam van de maan halwojam was.

KĪW ĒTĒ.

(De Hyaden).

Zie figuur III. — Pas zijn de Poenō boven of de Hyaden (het bekende sterrenbeeld in V vorm) worden ook zichtbaar. De Marindinees noemt het Kīw etē = bekkeneel van de krokodil, dat ook den V vorm heeft. Ieder kind kent het. De ouderen wijzen het in de heldere nachten aan de jongeren. 't Zijn vooral de grootouders, amei, en vooral de grootvaders die meer dan vader of moeder met de kleinen spelend, hun de schitterende figuren aan den hemel toonen en Dēma-sprookjes vertellen, waarnaar de kleinen luisteren met open mond en stralende oogskens.

DE KO-ĒSAMAN ANIM.

(Gordel van Orion).

Ko-ēsaman wil zeggen: naast elkaar staan of loopen (daarom nog niet dicht op elkander).

Wanneer de zee opkomt en de jongens stappen op eenigen afstand van elkander met boog en pijlen de rollende golven in om visch te schieten dan hoort men zeggen: ip' ko-ēsaman. En zóó aanzien zij des nachts aan den flonkerenden hemel de drie groote sterren (de gordel van Orion of de drie Koningen) als drie schoone patoers die visch schieten in zee. Achter hen staat een kleinere jongen, om den geschoten visch aan te rijgen, hij houdt daartoe eene lus in de hand: karar ma hanir, volgens anderen draagt hij een mandje, 't is de «wadē k'ōgē anèm». Hier is bedoeld de kleinere ster in 't gevest van het zwaard van Orion.

De Sangaseeers zien in deze drie groote sterren drie jongens: Kaēdē, Dajō en Worīw, die in eene sloot aan 't visschen zijn naar kahak (= orib), kleine vette zoetwatervisschen die men op 't eind van den regentijd in alle grachten vindt.

NGOES.

(De Cancer).

Zie fig. I. — Het meest merkwaardig sterrenbeeld is wel de Ngoes of groote krab, omdat het samenvalt met ons sterrenbeeld De Cancer of Krab. — Kreeft is eene minder juiste vertaling van Cancer, deze toch is volgens de oude sterrenkaarten en het teeken in den dierenriem (zie figuur) geen kreeft maar een groote krab = ngoes.

Heeft men hier te doen met louter toeval of is het een overblijfsel uit het verre verleden?

In alle geval dekt het eene beeld niet volkomen het andere, volgens den Marindinees is de sterrenhoop in de kreeft het lichaam der krab en de twee sterren γ en δ zijn de *scharen*, welke twee sterren volgens onze sterrenkaart de *oogen* zijn van den Cancer.

Als zij het beeld zien denken zij steeds aan de echte ngoes, de groote krabben, die zij zoo heerlijk met een stuk klappernoot als toespijs kunnen verorberen.

DANGOI.

(Zuider-kroon).

Wat wij Zuiderkroon noemen, noemt de Marindinees met veel meer recht Dangoi, want dat sterrenbeeld lijkt veel meer op een Dangoi dan op eene kroon.

Als een ēwati (huwbare jongeling) in feestooi is, dan steekt hij de dangoi op d. w. z. verschillende casuarispennen worden opeen geschoven in den vorm van eene omgekeerde i en op 't eind steekt men eene crème-kleurige zwart getopte staartveer eener bobodi-duif.

Zie fig. V. — Bij elke beweging van zijn veerkrachtigen gang zwiept de veer rythmisch mee. Vrienden en kennissen bewonderen hem: Dadgoi-ti eijèp idi = zie hem met zijn dangoi! En hij gaat zwijgend zijn gang, maar geniet in stilte.

KĀD-ANIM EN ĒPANI.

Is de «dangoi» zichtbaar dan staan ook de kad-anim aan den hemel. Men vertaalt dat best door «de visscherinnen.» De vrouwen hier breiden zeer vaardig groote ronde vischnetten van cocos-touw: kipa genaamd, met een ondiepen zak: ōmbō. Rondom is het net bevestigd aan een dunnen rondgebogen bamboe: tarangar.

De manier van visschen is deze: twee vrouwen hanteeren één net, de ééne rechts, de andere links. Zóó gaan ze in zee. Zien zij visch dan scheppen zij met het net, slaan de vangst met een stok lam en de buit gaat in een mandje dat ze met een band over het voorhoofd op den rug dragen. Zóó met het vischnet loopen heet «kād».

De twee sterren nu van 3e grootte links en rechts van Altaïr in «den Arend» noemen de Marind-anim Kād-anim = de visscherinnen. Zij dragen een rond vischnet en worden daarom ook de kapi-ti of «die met het vischnet» genoemd. Altaïr zelf is de zak (ōmbō) van dat vischnet. Naar den band (tarangar) waaraan het vastzit noemt men ze ook de tarangar-ti: die met de tarangar.

Op eenigen afstand recht naar haar toe komt een groote visch aangezwommen: de ēpani. 't Is een mooie visch met roode oogen, zeer goed van smaak. Wat zij «ēpani» noemen is ons sterrenbeeld «de Dolfijn», zie fig. II. Op zij teekende ik de gewone grafische voorstelling van een visch bij de Marind-anim, zooals ik die aantrof op booten en ook wel op het vlakke zeestrand door de jongens met een pijl geteekend.

AMBATA EN TÅT.

De pijl der Marind-anim bestaat uit een schacht (een riet-steel = tåt) die onder plat wordt afgesneden om bij het afschieten met dat platte uiteinde tegen de breede pees van bamboe-schil te worden gedrukt. Naar gelang den punt worden de pijlen in allerlei soorten onderscheiden. De vierpuntige pijl om visch te schieten heet ambata.

Ambata nu is de naam van de twee sterren van eerste grootte α en β van Centaurus (tusschen Zuider-kruis en Altaar). Als een pijl komen ze op aan den Zuid-Oostelijken horizont en vallen in het Zuid-Westen in het water. β is de pijlpunt, α

de tât welke de Dēma's plat afsnijden met eene ahatip (snijschelp — mosselsoort), zoodra α boven den horizont is.

Wanneer na zonsondergang de Ambata in het Zuid-Oosten opkomt dan wijst iedereen er naar. «Ambata mendap hoezĕ», zeggen ze: «De Ambata zijn te voorschijn gekomen». Uit dezen zin ziet men dat Ambata hier in 't meervoud gebruikt is (de pijl heeft ook 4 punten). Het zijn Iwâg, Dēma-Iwâg en alle menschen noemen nu de namen der plaatsen over de Engelsche grens, waar de Ambata en andere Dēma's wonen — aldus de overlevering — en die de meeste volwassenen nog zagen op hunne sneltochten. In één adem noemen zij die namen zooals men een dierbaren afwezige noemt wanneer men aan hem denkt (koehoem heet dat): «Ēmēr anèm anē hoezĕ! — Oepad! — Sarapadō Awih — Wōrēkō! — Dōrawēr! — Sawēr! — Wangma! — 't Zijn alle plaatsnamen, sommiger beteekenis wijst op eene legende. Zoo gaarne zouden zij die streken eens weerzien en nóg liever verder gaan op sneltocht; maar dat is nu uit. En in hunne verbeelding zijn die plaatsen veel schooner en aantrekkelijker dan in werkelijkheid, vooral Wangma.

«Wangma», Mijnheer, «dat is vlak bij het strand». 't Is een groot bosch dat mooi gewied en geveegd wordt door de Dēma-Iwâg. Daar wonen de Ambata, daar is een groote waterput en een groote heuvel.

Opmerking verdient dat men de Ambata en Tât juist dáár boven den horizont ziet verschijnen waar zich die plaatsen bevinden.

't Is nu de Samani mandâw = de schurftmaan(d), de wind waait uit het Zuiden, de Pīg (droge tijd) begint. Op het strand vindt men nu veel de smakelijke langwerpige schelpdiertjes Moemoe.

ONGTAPA-LĪ.

Alle roode sterren heeten Ongtapa-lī, d. w. z. vonken van brandende klapperschaal die rood branden in den nacht.

Van de sterren zeggen ze ook dat ze fonkelen (amoeh) terwijl de planeten (ōvōm) kindē dēhi zijn, d. w. z. met onbewegelijk oog vóór zich uit staren. Nochtans verwisselen ze meer dan eens sterren en planeten wanneer deze in 't midden van den hemel staan. Met de morgenster (Venus) vergissen zij zich nooit dat is *de* ōvōm. Aanstonds meer daarover.

GOEM (ook SŌPRĔ)

dat is: houtasch. Men hoort vooral goem: witte houtasch. Ze bedoelen daarmeê den melkweg en zeker lijkt deze meer op witte assche dan op melk. 't Zijn kleine meisjes «kivasom», maar natuurlijk Dēma-kivasom, die ze aan den hemel strooien. De Marindineesch spreekt vooral over den melkweg in het droog seizoen (Oost-moeson) en dan is hij ook bepaald het mooist.

PATARĒ

d. w. z.: graven noemen zij een paar groote sterrenhoopen aan het Zuidelijk halfrond, die dezelfde tint hebben als de melkweg. Volgens hen (vooral in Imåz) zijn dat graven waarover kalk is uitgestrooid.

ŌVŌM

is op de eerste plaats de morgenster (Venus), die hier zoo heerlijk blinkend oprijzen kan als eene groote blanke vlam. Men noemt ze ook Pīg-ōvōm. Komt een tweede planeet vóór of na de morgenster op, dan spreken ze van Mahai = eerste en Ēs = laatste ōvōm.

Ik meen dat het in 1913 was dat er conjunctie was van Venus met eene andere planeet. Elken dag kwamen zij dichter bij elkander om daarna zich weer van elkaar te verwijderen. Dat schoone verschijnsel ontging hun niet en zij maakten er ons attent op.

De morgensterren zijn ook Dēma-iwåg, Venus Arap, de andere Mandi. Beiden wonen in het eens zoo fameuze nu bijna leeggekapte bosch van de Dēma Brawa achter Boeti, een kwartier ten Zuid-Oosten van Merauke op den zandrug.

De toovenaars van Boeti hebben in bedwelmden toestand de twee Dēma-iwåg daar herhaaldelijk gezien. Heel mooi zijn ze en nemen onder het gaan de lange haar-aanvlechten onder den arm, zooals echte iwåg dat ook doen; haar huidskleur is rood (en met rood bedoelen ze hier eene kleur als van zachtrood koper). — De toovenaars (gewone stervelingen kunnen ze niet zien) zeiden dan aan de menschen: iwåg mendan kahak = de iwåg zijn naar de tuinen gegaan. Als zij ze teeken gaven of sst! riepen liepen ze weg en verdwenen.

Hare verblijfplaats daar heet: «Iwåg ip wahamat» = «daar zitten Iwåg».

Het terrein zelf is er een weinig oneffen, anders is er niets bijzonders te zien.

Opmerking verdient, dat men van af het dorp Boeti (aan het zeestrand de morgenster(ren) boven het Brawa-bosch ziet opgaan.

Als menschen van Boeti op reis zijn, bijv. naar het bevriende en verwante Sangasē en ze zien daar 's morgens de morgenster dan noemen zij de geliefde plaats: «Iwåg ip wahamat» «Arap — Mandi!» en dan denken zij aan huis. Dat heet «Koehoem» zooals ik reeds zeide en meermalen krijgen ze dan heimwee en rollen hun de tranen uit de oogen. Ook deze indruk echter — men vergete dat niet — is zooals de meeste hunner indrukken oppervlakkig, kortstondig, van een oogenblik.

In fig. IV ziet men verschillende afbeeldingen van Ōvōm en Wajar (ster). Men vindt ze op de versierde posten der feesthuizen, op den Gari (groot danstoestel der Majō's), op de trommen, vaak ook gesneden uit poeki (= het breede onderstuk van den sagostengel) en beschilderd tegen den gevel der hutten. Met een houten pin worden ze daar tegen bevestigd.

KORARÈB-ANOEM OF KOARAK-ANOEM.

Zoo heet Venus als avondster.

Zij schijnen niet te weten dat Ōvōm en Ko-arak-anoem één en dezelfde planeet zijn. In het regenseizoen gaat «Venus» een tijd na de zon onder. Wanneer ze dicht bij den horizont komt onttrekken de nevelen haar aan het oog en laten ze dan weer doorschijnen. Aan dat feit dankt zij haar naam.

Ko-arak anoem toch beteekent: eene vrouw (anoem) die zaken uit haar korf neemt (koarak) en koraréb-anoem is eene vrouw die zaken ophangt.

Verdwijnt de avondster voor een oogenblik, dan zegt men «zij is in huis gegaan om iets weg te hangen», wordt ze weer zichtbaar dan heet het: «zij komt weer buiten om iets anders te halen».

Zij stellen zich namelijk de avondster voor als eene Dēma-vrouw die tegen den avond terugkomt uit de tuinen. Zij heeft overdag sago geklopt en brengt met «sago» ook allerlei voorwerpen meê, die voor de bereiding van het meel dienen: haar

ka-hangad = sago-uitsteker; haar ka-havèk: stok om sago te kloppen; wangop: de zeef, een plantaardig weefsel waardoor het sago-water loopt om lager in eene omgekeerde bladnerf te bezinken; ahi = houten klemmetjes om de wangop vast te steken enz.... enz.... dat alles neemt zij één voor één uit haar korf om het naar binnen te dragen... tot ze voorgoed in huis verdwijnt.

VALLENDE STERREN.

Ze heeten «Wai». Men ziet ze hier dikwijls en zeer mooie. Voor de Marind-anim juist omdat zij zooveel in de openlucht zitten gaan er weinig onopgemerkt voorbij. Ze beschouwen een vallende ster als een of ander gebeente van een heis (overledene) dat uit de lucht valt «Heis heijâw ma heiĕ»! en dikwijls hoort men dan: Amei-a...oh!: o grootvader! o voorvader!

KOMETEN.

De komeet of staartster heet hier: Majoebtoe = eene vrouw met lange haarvlechten, of Jāg-toe: die met de Jāg. (Jāg zijn de twee lange staartdraden van den paradijsvogel). Ook een straal (licht of zonnestraal) noemt men zoo, zoodat men Jāg-toe ook kan vertalen door: de vrouw met de stralen.

De komeet van Haley (die hier zoo prachtig te zien was) vonden ze heel gewoon en schonken er slechts in 't begin aandacht aan. Alleen ondervraagd spraken zij daarover en nog onverschillig. In Nowari vertelde men dat de Kondo-anim de ōvōm (niet de wajar) met paradijsvogeltooi hadden gesmukt, er zou groote droogte ontstaan. In Boeti zei men dat de komeet van zelf gekomen was, eveneens als voorbode van droogte. Aan den overkant van de Merauke-rivier heette het, dat de ster veel regen zou aanbrengen aan de kust en droogte in het binnenland.

AEROLIETEN.

Aerolieten als zoodanig, als uit den hemel gevallen steenen, schijnen hun onbekend.

In Wendoe achter een der mannenhuizen ligt een zware

aeroliet, 't Is een mensch zeggen ze: Anem-kĕ; zijn naam is Bodor-anèm.

't Is volgens hen een menschenkop in steen veranderd. In Samandå hebben de Dēma's (Dēma beteekent soms ook voorvader) Bodor-anèm gedood. Samandå ligt in de buurt van Sanajoe op de Merauke-rivier. De stichters van Wendoe hebben Bodor-anèm naar het dorp meêgebracht. Dat is alles wat ze van hem weten.

Bodor-anèm moet in de schaduw liggen, hij ligt buiten tegen de hut onder het ver overstekend dak, anders zou hij bederven en uiteenvallen. Het huis is *zijn* huis. De ronde vorm van den steen doet wel aan een schedel denken; hij heeft een middellijn van ± 40 cM.; aan één kant is er een snede in gekapt, dat is de mond, en wat hooger heeft men beproefd hem twee oogen te geven, maar heeft met het ten dienste staand primitief gereedschap slechts enkele scherfjes kunnen losmaken van den harden steen.

Merauke, 4 Februari 1919.

DE INSCRIPTIE OP HET MAÑJUÇRĪ-BEELD VAN 1265 ÇAKA.

DOOR

DR. F. D. K. BOSCH.

Āryyawañçādhirājena
Mañjuçrīs supratiṣṭhitaḥ /
pañcaṣaḍdwiçaçāṅkābde
dharmmawṛddhyai Jinālaye //

Rājye Çrīwararājapatniwijite[ḥ] tadbañçajaḥ suddhadhīḥ
cakre Jāwamahītale waraguṇair Ādityawarmmāpy asau /
mantrī prauḍhataro Jinālayapure prāsādam atyādbhutam
mātātātasuhṛjjanān samasukhaṃ netum bhawāt tatparaḥ //
// i çaka 1265 //

Aldus de tekst der inscriptie aangebracht op de voor- en achterzijde van het ruggestuk van het bekende, zich thans te Berlijn bevindende Mañjuçrī-beeld,[1] door Kern als volgt vertaald:[2]

«De oppervorst uit Āryastam heeft (het beeld van) Mañjuçrī *en règle* opgericht, in 't jaar vijf, zes, twee, een (d. i. 1265 Çaka) tot vermeerdering van de Dharma (d. i. wet en geloof in Buddhistischen zin) in den Buddhatempel.

Ook heeft hij Ādityawarman, in 't rijk beheerd door hare majesteit de opperkoningin, (hij) uit haar geslacht afstammende, met zuiveren zin (d. i. vroom), (begaafd) met uitstekende eigenschappen, zeer voornaam staatsdienaar op Javaanschen bodem in de stad van den Buddha-tempel een verwonderlijk schoonen tempel gebouwd, met het doel om zijn ouders en verwanten uit het ondermaansch bestaan te voeren tot de vreugde van 't Nirwāṇa».

---

[1] Over dit beeld laatstelijk Rouffaer in Monografie tj. Singosari (1909) p. 99 sq.

[2] Not. Bat. Gen. 1880 p. 106 sq.

In het bovenstaande zouden wij Jinālayapura naar analogie van de beteekenis van het woord pura in soortgelijke samenstellingen in den Nāgarakṛtāgama, de Pararaton en de oud-Javaansche inscripties [1] liever vertalen met «Jinālaya-heiligdom» en daarbij denken aan een ommuurd tempelplein, op de wijze der Balische poera's, waar naast den hoofdtempel nog plaats is voor allerlei bijtempeltjes, godenzetels, bale's, beelden e. d.

Maar dit is bijzaak. Het is allereerst onze bedoeling de aandacht te vestigen op den hoogst zonderlingen vorm, waarin de inscriptie-inhoud gegoten is.

Waarom, vraagt men zich af, wordt het jaartal 1265, dat toch in de eerste strophe in een tjandra sengkala volkomen duidelijk is uitgedrukt, nog eens aan het slot van het tweede vers in cijfers herhaald?

En waarom wordt ook de naam van het heiligdom, die reeds in het eerste vers is opgegeven, nog eens in het tweede genoemd en dan met een veel uitvoeriger plaatsaanduiding (rājye enz.)?

Eindelijk: welke dichter — hoe weinig meesterschap hij ook over het Sanskrit bezitten moge — zal een eenvoudige gedachte van dezen inhoud: «de oppervorst Ādityawarman heeft in het Jinālaya-heiligdom een beeld opgericht en een tempel laten bouwen» op de volgende, niet alleen onbeholpen, maar ook volmaakt onbegrijpelijke manier uitdrukken: «Door den oppervorst is in het Jinālayaheiligdom een beeld opgericht. Ook Ādityawarman heeft in het J.-heiligdom een tempel laten bouwen», dus de eene schenking in een passief-constructie met 's vorsten *titel* als (logisch) subject en de andere schenking in een actieven zin, die grammatisch — op het voegwoord api na — geheel los van den voorgaanden staat, met 's vorsten *eigennaam* als onderwerp, vermeldend?

Ons vermoeden, dat hier iets aan de gangbare verklaring der verzen hapert wordt versterkt door aanwijzingen van anderen aard.

Het letterschrift van de eerste anuṣṭubh-strophe, die op de voorzijde van het beeldruggestuk is aangebracht, is onmiskenbaar van een andere hand dan dat van de tweede çārdūlawikrīḍitā-strophe, die op de achterzijde staat. Buiten beschouwing blijft natuurlijk, dat de beeldhouwer aan den voorkant minder

[1] Bv. Tathāgatapura (Nāg. kṛt. 80, 2), Wiçeṣapura (69, 2), Wiṣṇubhawanapura (Pararaton 30, 20 en Register p. 219) Prapañcasārapura (Oud. Jav. Oork. LXXXIV).

ruimte had dan aan de achterzijde en daardoor waarschijnlijk de letters van het tweede vers bijna dubbel zoo groot zijn uitgevallen als van het eerste. Wij hebben hier het oog op duidelijke verschillen in lettervormen. De oeloe's aan den voorkant zijn geheel gesloten, terwijl die aan den achterkant van onderen wijd open zijn; de e's van de voorzijde hebben een zeer kleinen krul geheel beneden aan den stok, die aan de achterzijde lijken op het cijfer 6; de pada lingsa's van het eerste vers vertoonen overeenkomst met het Sanskrit-cijfer 2, die van het tweede met het Sanskrit-cijfer 1 enz. enz.

Ook in de spelling is een merkwaardig verschil tusschen de beide verzen aan te wijzen. In de eerste strophe wordt geschreven waṇça, overeenkomstig het Sanskrit- en Javaansche taaleigen, en in de tweede baṇça, hetgeen een Malaisme is, evenals suddha in plaats van çuddha.

Voordat wij uit het bovenstaande onze conclusies trekken nemen wij den inhoud der inscriptie nader in beschouwing en beginnen met de tweede strophe.

Ādityawarman noemt zich hier mantrī prauḍhatara. «Prauḍha» beteekent «rijp», «volwassen», dus de comparatief prauḍhatara is zooveel als «op rijpen leeftijd», een synoniem van wṛddha; mantrī prauḍhatara is dus een fraaie omschrijving — metri causa — van wṛddhamantri. Daar dit de ambtsnaam is van een bepaalde categorie van hoogwaardigheidsbekleeders aan het Majapahitsche hof, die in de ambtenaren-lijsten der officieele edicten en in den Nāgarakṛtāgama herhaaldelijk genoemd worden [1], is ons eerste werk na te gaan of Ādityawarman als ambtenaar op een dezer lijsten voorkomt. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. In de oorkonde, welker uitvaardiging het dichtst bij het jaartal van de Mañjucrīinscriptie valt, nml. de steen-inscriptie van Nglawang [2] (te dateeren tusschen 1256 en 1272 Çaka) treffen wij als eerste mantriwṛddha aan: sang āryya Dewarāja pu Āditya. Het is

[1] Nml. op de oork. van Nglawang (Oud Jav. Oork. LXXXIV), van Bendosari (O. J. O. LXXXV, waarbij te vergel. Nāg. kṛt. 72, 1) van Sidotēka (O. J. O. LXXXIII) en van Singosari van 1273 (Vgl. Krom, Epigr. Bijdragen III, De Singosari-inscr. van 1273, Bijdr. Kon. Inst. 75, 1919, p. 19 sq. en zie Nāg. kṛt. Uitgave Krom (1919) Register p. 320.

[2] Over deze oorkonde zie Krom, De inscriptie van Nglawang, Tijdschr. Bat. Gen. LIII (1911) p. 411 sq. en Epigr. Aant. IX, De inscriptie van Prapañcasārapura, Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914) p. 484 sq.

duidelijk, dat hiermede niemand anders dan de Ādityawarman der Mañjuçrī-inscriptie, de latere Mahārājādhirāja van het rijk Malayu, bedoeld kan zijn.

Door het aan het licht komen van dit feit worden de groote door Kern [1] en Krom [2] getrokken lijnen, die de wording van het Maleische rijk en zijn verhoudig tot het Javaansche aangeven, niet gewijzigd, alleen een weinig verscherpt. Er blijkt uit, dat, als Ādityawarman zich «mantri» noemt dat niet geschiedt om op Oostersche wijze als vazal zijn aanhankelijkheid en onderdanigheid aan de vorstin te betuigen, maar om de eenvoudige reden, dat hij inderdaad als mantri bij het corps hoogwaardigheidsbekleeders was ingelijfd.

Uit andere historische bronnen weten wij, dat de hooge betrekkingen aan het Javaansche hof grootendeels eereambten waren [3], die bij voorkeur door vorstelijke familieleden werden bekleed. Ook Ādityawarman was van koninklijken bloede (tadbaṇçaja) en het vermoeden rijst, dat hij aan deze omstandigheid zijn hooge ambtelijke positie te danken heeft gehad.

Vier jaren na de op het Mañjuçrī-beeld vermelde stichting noemt Ādityawarman zich in den tekst van de wij-inscriptie op het achterstuk van het bekende Amoghapāça-beeld van Padang Tjandi [4] mahārājādhirāja, een titel, waaruit geen spoor van ambtelijke ondergeschiktheid blijkt. Hieruit volgt dat de steeninscriptie van Nglawang, die hem nog als wṛddhamantri vermeldt, vóór de Amoghapāça-inscriptie moet zijn uitgevaardigd en dus de terminus ad quem dezer oorkonde van 1272 tot 1269 vervroegd mag worden.

Wenden wij ons nu tot de eerste strophe van de Mañjuçrī-inscriptie.

Wij hebben gezien, dat Kern āryyawañçādhirājena als een bijstelling van den in het tweede vers genoemden Ādityawarman opvat en letterlijk vertaalt met «door den oppervorst uit Ārya-stam».

Behalve de boven reeds geopperde bedenkingen van logisch-

[1] Not. Bat. Gen. 1880 p. 106 sq. Verspr. Geschr. VI p. 244 sq., 265 sq., VII p. 163 sq. en 215 sq.

[2] Een Sumatraansche inscriptie van koning Kṛtanagara, Versl. en Meded. Kon. Ak. v. Wet. Afd. Letterk. 5e reeks Dl. II (1916) p. 306 sq., vooral p. 333 sq.

[3] Vgl. Krom, Epigr. Bijdr. I, Een koperplaat vlan 848 Çaka? Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919), p. 10.

[4] Kern, De wij-inscriptie op het Amoghapāça-beeld van Padang Candi van 1269 Çaka, Verspr. Geschr. VII p. 163 sq.

syntactischen aard kan een ernstiger bezwaar tegen deze opvatting aangevoerd worden.

Uit den Nāgarakṛtāgama noch uit de inscripties is één voorbeeld bekend, dat een beeld door een vorst of wereldlijk heer zelven wordt opgericht of gewijd (pratiṣṭhita); wel wordt herhaaldelijk melding gemaakt van de *vervaardiging* van een beeld *op last* van zoo iemand — gewoonlijk uitgedrukt door het causatief van een verbum als kṛ of sthā — maar de eigenlijke ceremonieele oprichting of wijding geschiedt zonder uitzondering door een priester. Dit in aanmerking genomen is het zonderling, dat in onze inscriptie het Mañjuçrī-beeld door den oppervorst in hoogst eigen persoon gewijd heet te worden, te meer waar Ādityawarman in 1269 bij de wijding van het reeds genoemde Amoghapāçabeeld van Padang Tjandi wel degelijk van de diensten van een priester gebruik maakt. [1]

Het zoo juist genoemde bezwaar wordt uit den weg geruimd en alle vroeger aangewezen moeilijkheden worden verklaard als men aanneemt, dat de inscripties op de voor- en achterzijde van het Mañjuçrī-ruggestuk niets met elkaar hebben uit te staan en betrekking hebben op twee verschillende schenkingen van verschillende personen, die in hetzelfde jaar en ten behoeve van hetzelfde heiligdom plaats hadden.

Deze hypothese staat of valt met de mogelijkheid om aan te toonen, dat het āryyawañçādhirāja der eerste strophe niet op Ādityawarman maar op een ander persoon slaat.

Welnu, in de reeds genoemde ambtenaren-lijsten der oorkonden komt steeds een groep functionarissen [2] met den titel pamgĕt (of samgĕt) voor, die, zooals uit de epigraphie en den Nāgarakṛtāgama blijkt, met de priesterlijke waardigheid bekleed waren en toezicht hadden uit te oefenen op de handhaving van den Dharma in den meest uitgebreiden zin van het woord.

De functionaris, die steeds als eerste op de lijst genoemd wordt, de pamgĕt i Tirwan, voert vanaf de oorkonde van Nglawang den toenaam *sang āryya Wançādhirāja* [3], denzelfden naam dus, die

[1] Str. 3 en 4, Kern, l. c. p. 170.

[2] Over deze ambtenaren wordt uitvoerig gehandeld in een opstel over de inscr. van Gondang Lor, dat in afl. 5 Dl. LIX Tijdschr. Bat. Gen. verschijnen zal.

[3] Een zuiveren titel kunnen wij in het op het praedicaat sang ārya volgende woord niet zien (Krom, De inscr. v. Nglawang, l. c. p. 424 en Nāg. kṛt. uitg. Kr. p. 295). Sang ārya Patipati, s. a. Wirarāja, s. a. Wangçādhirāja, s. a.

wij in het eerste vers onzer Mañjucrī-inscriptie hebben aangetroffen. De volledige naam en titulatuur van den geestelijken ambtenaar in functie bij de uitvaardiging der Mañjucrī-inscriptie luidt: sang ārryya Wañçādhirāja ḍang ācāryya Çiwanātha. Door hem moet het Mañjuçrī-beeld zijn opgericht en gewijd.

Vervolgen wij nog iets verder den draad, dien wij door het vinden van 's wijpriesters naam in handen gekregen hebben.

In de oorkonden na de steeninscriptie van Nglawang worden de namen der zoo juist genoemde pamgĕts doorgaans gevolgd door epitheta, die waardevolle gegevens voor de kennis van hun ambt en persoonlijkheid bevatten. In de oorkonde van Bendosari[1] wordt van denzelfden pamgĕt i Tirwan ḍang ācāryya Çiwanātha gezegd, dat hij is bhairawapakṣa nyāyawyākaraṇaçāstraparisamāpta d. i. *behoorend tot de Bhairawa-secte*, doorkneed in de logica en de grammatica.

De betrekking van Wañçādhirāja tot Mañjuçrī wordt ons hierdoor duidelijk. Immers, Bhairawa is in het Lamaistische pantheon de hoogste manifestatie van *Mañjuçrī*, in zijn vreesverwekkende gedaante (krodha) een van de afzichtelijkste godheden van het Tantrische Buddhisme[2], uitgebeeld met 16 voeten, 34 armen en 9 hoofden (waarvan het onderste een stierenkop), onder zijne voeten vertrappend goden, menschen, viervoeters en vogels,

---

Rājaparākrama e. a. fungeeren in den Pararaton en den Nāg. kṛt. als gewone persoonsnamen. Daartegenover staat, dat deze namen aan het ambt verbonden blijven — wat zij met den titel gemeen hebben —, zoodat bv. de toenaam (dit is misschien het beste woord) Wangçādhirāja door alle opvolgende pamgĕts, i Tirwan gedragen wordt. Ook de toenaam Dewarāja van Adityarman op den steen van Nglawang keert een dertig jaar later terug (inscr. v. Sĕkar) door een ander gevoerd.

Den vorm Wangçādhirāja treft men aan op den rechterkant van den steen (O. J. O. p. 206), elders in dezelfde oork. Wangçarāja. Vgl. ook Nāg. kṛt. 25, 2.

[1] O. J. O. LXXXV. Over deze oorkonde zie Krom, De inscr. v. Nglawang, l. c. p. 418 en laatstelijk Epigr. Aant. XV, De dateering der koperplaten van Bendosari, Tijdschr. Bat. Gen. LIX, p. 422 sq., waar de uitvaardiging tusschen 1272 en 1280 gesteld wordt.

[2] Grünwedel, Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei (1900), p. 101: Die komplizierteste und furchtbarste Gestalt unter den Yidam, ja vielleicht der ganzen Mythologie des Lamaismus, ebenfalls eine Manifestation des Mañjuçrī ist Vajrabhairava, Vajrabhayaṇkara oder Yamāntaka, Yamāri. In dieser form bändigte Mañjuçrī den Yama, einen dämonischen König des Todes, welcher Tibet entvölkerte." Uitvoerige iconographische beschrijving op p. 102. Vgl. verder Waddell, The Buddhism of Tibet (1895) p. 363, 62 en 131.

verblijfhoudend op een kerkhof bevolkt met lijken, veroordeelden, spoken, gieren, honden en jakhalzen.

Niet in dezen vorm heeft Wañçādhirāja het beeld van den hoofdgod zijner secte opgericht en gewijd, maar in de milde gedaante (çānta) van Mañjuçrī, de god van de Wijsheid, toegerust met boek en zwaard.

Recapituleeren wij nu het bovenstaande en trachten wij tegelijk den gang van zaken ten aanzien der beide Mañjucrī-inscripties te reconstrueeren.

In 1265 Çaka wijdt de pamgĕt i Tirwan genaamd Ārya Wañçādhirāja ḍang ācārya Çiwanātha een beeld van Bhairawa, den hoogsten god van zijn secte, in de gedaante van Mañjucrī, waartoe hij als priester volkomen de bevoegdheid bezit. Of die wijding op eigen initiatief of in opdracht van zijne geloofsgenooten of van den Buddhistischen Ādityawarman of van de eveneens Buddhistische vorstin in wiens dienst hij stond geschiedde, blijkt uit het inschrift niet. Een een ander heeft plaats dharmmawṛddhyai «ter bevordering van de Wet», natuurlijk, want de handhaving van den Dharma is speciaal aan de pamgĕts toevertrouwd.

In hetzelfde jaar 1265 laat Ādityawarman van zijn kant (Ādityawarmāpi) een «verwonderlijk schoonen tempel» op hetzelfde tempelterrein bouwen. Of deze tempel bestemd was voor het Mañjuçrī-beeld en of er eenig ander verband tusschen deze en de voorgaande schenking bestond, blijft in het duister. Zooals wij reeds opmerkten worden het jaar en de naam van het heiligdom in de tweede strophe herhaald en staan de beide verzen zoowel logisch als grammatisch — op het voegwoord api na — geheel los van elkaar. Men krijgt dus den indruk met twee geheel zelfstandige stichtingen te maken te hebben, die alleen het jaartal, de plaats en het ruggestuk van het Mañjuçrī-beeld gemeen hebben. In dezelfde richting wijst ook het feit, dat het doel door Ādityawarman met zijne schenking beoogd een ander is dan dat van Wañçādhirāja. Streeft de priester de bevordering der Wet na, de vorst laat den «verwonderlijk schoonen tempel» bouwen «om zijn ouders en verwanten uit het ondermaansch bestaan te voeren tot de vreugde van het Nirwāṇa». Tot die verwanten behoorde de vorstin in wiens dienst hij stond. Ādityawarman betoont zich hier een even vroom als handig politicus!

Ten slotte merken wij nog op, dat de eenigszins vreemdsoortige handelwijze — het gebruiken van een bestaand beeld voor de vereeuwiging van een eigen vrome stichting — door Ādityawarman vier jaren later herhaald wordt: Ook dan laat hij op den achterkant van een door een ander geschonken beeld — de meermalen genoemde Amoghapāça van Padang Tjandi — dat evenals het Manjuçrī-beeld reeds een inscriptie droeg, een vrome daad van hem zelven in Sanskrit-verzen verheerlijken. [1]

[1] Krom, Een Sumatr. inscr. v. kg. Kṛtan. l. c. p. 331.

Weltevreden, Nov. 1920.

HET EERSTE RĀMA RELIEF VAN PRAMBANAN.

DOOR

J. PH. VOGEL.

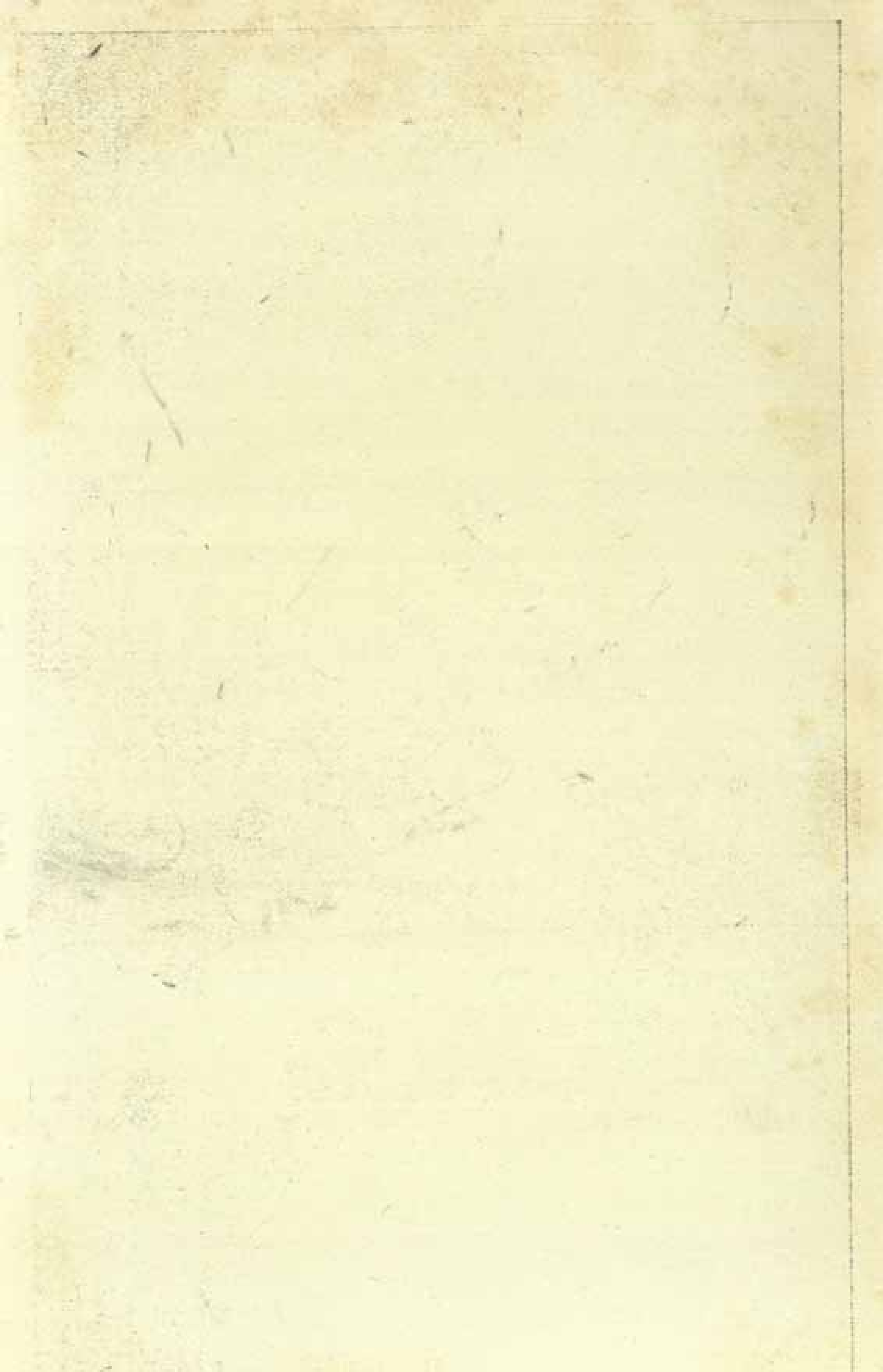
Ieder die zich met de oudheden van Java bezig houdt kent de portefeuille met 62 platen en begeleidenden tekst, gewijd aan Tjandi Prambanan, die nu bijna dertig jaar geleden door Dr. J. Groneman in het licht werd gegeven. De uitgever heeft ongetwijfeld een zeer verdienstelijk werk verricht door dus voor het eerst van een Hindoe-Javaanschen tempel een duidelijke fotografische opname te bezorgen. Het gold hier bovendien een der merkwaardigste tempelbouwvallen van Java. Immers vinden wij hier een reeks gebeeldhouwde tafreelen, die de lotgevallen van den goddelijken held Rāma weergeven met zoo groote kunstzinnigheid en uitbeeldingsvermogen, dat zelfs op het Indisch Vasteland daarvan de wedergade niet is aan te wijzen. Wij meenen echter aan de dankbaarheid die wij Dr. Groneman voor zijn uitgave verschuldigd zijn niet te kort te doen, wanneer wij zeggen dat zijn verklaring der reliëfs in menig opzicht te wenschen overlaat.

Zoo vinden wij bij hem omtrent het eerste reliëf van de Rāma-serie het volgende opgemerkt [1]:

«In een door rotsen en wilde dieren (een slang, een hagedis en vogels) gekenmerkte wildernis zien we Garoeḍa, den zonnearend en drager (w ā h a n a) van Wishṇoe, als een man met een vogelsnavel, vleugels en klauwen, in eerbiedige (s i l ā) houding nederzitten. In de beide handen houdt hij een lotusbloem, en daarmede richt hij zich tot zijn goddelijken meester, die, als Nārāyaṇa,

---

[1] J. Groneman, Tjandi Parambanan op Midden-Java na de ontgraving. Met lichtdrukken van Cephas. Uitgeg. door het Kon. Instituut v. d. taal-, land- en volkenkunde v. Ned.-Indië. 's-Gravenhage 1893 pp. 9 vlg.

Het eerste Rāma reliëf van Prambanan.

door de zevenhoofdige slang Çesha of Ananta (de eindelooze) gedragen, op de door zeedieren bevolkte wateren rust.

«Wij kennen hem, ondanks 't zeer geschonden aangezicht, aan zijn vier handen, waarvan de ééne, de rechter achterarm, den tjakra, de werpschijf, een andere, de linker achterhand, den sjankha of zeehoren omhoog heft, en een derde, de voorste rechterhand de oepawīta of 't heilige koord, dat om de borst, over den linker schouder hangt, en dat de goden even als alle tweemaal geborenen (leden der hoogere kasten) dragen, vasthoudt, terwijl de voorste linkerarm op den lendengordel steunt, die door de opgetrokken linkerknie gespannen wordt. De naar voren geopende handpalm is erg beschadigd, en wat daarin gelegen heeft, niet meer herkenbaar.»

«Als alle goden draagt Wishṇoe Nārāyaṇa kroon (m a k o e ṭ a), en een vorstelijken tooi.»

«Wij weten dat Wishṇoe zich in zijn zevenden a w a t ā r a als R ā m a in de demonen- en menschenwereld openbaarde, en begrijpen dus dat de Rāma-legende, wier hoofdgebeurtenissen in deze beeldenreeks voorgesteld worden, van dezen god moet uitgaan.»

«Vijf gekroonde vorstelijke personen (zij hebben geen lichtschijven) huldigen den god, en bieden hem bloemenoffers aan. Eén hunner, de eerste, is door een zwaren baard als een man van gevorderden leeftijd gekenmerkt. De vier anderen zijn vrouwen, hoewel zij de volle borsten missen, die bij de vrouwenbeelden der Hindoe's gewoonlijk niet ontbreken; maar dit komt, even als 't andere uiterste, slap afhangende borsten, bij deze beeldwerken meer voor, en zeker niet zonder bepaalde beteekenis. Vooral hier niet, althans als ik recht heb in den vorst Daçaratha, den koning van Ayodhyā te zien, die voor zijn drie onvruchtbare vrouwen om kinderzegen bidt. De vierde vrouw wordt in de mij bekende Rāmāyaṇa-vertalingen en uittreksels niet genoemd, maar kan aan een andere bewerking van dit epos ontleend zijn. Haar kroon verbiedt ons in haar een dienares te zien.»

Het eerste gedeelte van Groneman's beschrijving is juist, behoudens enkele details. Op de fotografie [1] zal men zien dat de wereldslang Çesha, waarop Wishṇu rust inderdaad éénhoofdig is voorgesteld. Het drietal koppen dat links van het slangenlichaam te voorschijn komt behoort blijkbaar aan visschen, die

[1] De hiernevens gereproduceerde fotografie ben ik verschuldigd aan Dr. F. D. K. Bosch, Chef van den Oudheidkundigen Dienst van Ned.-Indië.

met andere zeedieren op zoo karakteristieke wijze den oceaan aanduiden. Wel ziet men aan weerszijden van den opgerichten slangenhals de «huif» (Sanskrit phaṇā of phaṭā) die het kenmerk is van de cobra of brilslang.

Wishṇu's voorste linkerhand, voor zoover ik kan nagaan, toont geen spoor van eenig voorwerp. Inderdaad is het zeer onwaarschijnlijk dat deze hand een of ander embleem heeft vastgehouden, want de naar buiten gekeerde geopende handpalm heeft in de Indische iconografie een bepaalde symbolische beteekenis, nl. die van het geven van een genadegeschenk. Het is de waramudrā.[1] Wel is het in den regel de rechterhand, die dit manuaal maakt, maar in verband met de groepeering van zijn personen heeft de kunstenaar zich hier blijkbaar eenige vrijheid veroorloofd. In elk geval is de bedoeling van de handhouding hier volkomen begrijpelijk.

Wat nu betreft Groneman's interpretatie van de groep van vijf personen, die tegenover Wishṇu zijn neergezeten, daartegen zijn ernstige bedenkingen in te brengen. Wil men er koning Daçaratha en zijn drie gemalinnen in zien, dan heeft men één persoon te veel. In geen bewerking van de sage wordt aan Daçaratha een viertal vrouwen toegeschreven. Bovendien heeft de persoon met den langen baard, die den koning zou moeten voorstellen, veel meer het type van een Brahmaanschen asceet dan van een vorstelijk persoon, ook al valt het op dat zijn ledematen met sieraden zijn getooid.

Deze bezwaren zijn blijkbaar ook gevoeld door den heer Van Stein Callenfels, die in een vrij recente publicatie van den Oudheidkundigen Dienst van Nederlandsch-Indië de volgende verklaring van het bewuste relief heeft gegeven.[2]

«Wiṣṇoe, gezeten op de wereldslang, oprijzende uit de zee; achter hem Garoeḍa. Voor hem ligt Ṛṣyaçṛngga geknield, het offer aanbiedend, achter dezen koning Daçaratha met zijn drie gemalinnen.»

Men ziet, dat bij deze verklaring althans de moeilijkheid van

[1] Niet onmogelijk is het dat de handpalm was geteekend met een wiel, lotus of ander geluksteeken (Skt. lakshaṇa).

[2] Dr. M. Lulius van Goor, Korte gids voor de tempelbouwvallen in de Prambanan-vlakte, het Diëng-plateau en Gedong Sanga. Weltevreden 1919. Bijlage II bevat een korte, maar juiste opgave der Rāma-reliefs. Heel veel wat door Groneman niet was begrepen is hier goed verklaard.

het aantal personen wordt opgelost. De leider en woordvoerder van het vijftal zou dan niet de koning zijn, maar de kluizenaar Ṛishyaçṛiṅga die bij Daçaratha's offer ter verkrijging van zonen (Sanskrit putriyā ishṭi) de leidende rol vervulde. Maar hoe dan te verklaren dat deze kluizenaar en leidende offerpriester hier met sieraden zou zijn afgebeeld? Deze tegenwerping zou zijn te ondervangen met de opmerking dat ook de ziener Wiçwāmitra die in volgende reliëfs (pl. XII—XIV) optreedt, met oor- en armringen wordt uitgedoscht. Er is echter een ernstiger bezwaar: de vier personen die den gewaanden Ṛishyaçṛiṅga vergezellen zijn ongetwijfeld mannelijke wezens. Groneman's verklaring dat de afwezigheid der borsten bedoeld zou zijn om de onvruchtbaarheid van Daçaratha's gemalinnen aan te duiden is niet onvernuftig, maar is toch blijkbaar bedacht pour le besoin de la cause. Alle grond er voor ontbreekt.

Om tot een aannemelijke interpretatie te geraken, zullen wij goed doen met ons te wenden tot de teksten. Het eerst komt dan in aanmerking Wālmīki's beroemde heldendicht, het Rāmāyaṇa. Van den 15den sarga van den eersten zang (Bālakāṇḍa) laat ik hier een volledige vertaling volgen[1]:

Een oogenblik was Ṛishyaçṛiṅga in gepeins verzonken en, weder tot bezinning gekomen, sprak tot den vorst [Daçaratha] de wijze Weda-kenner: «Het offer ter verwerving van zonen zal ik volvoeren volgens den ritus met spreuken verkondigd in den Atharwa-weda.» Toen begon hij het offer ter verwerving van zonen — hij, de glansrijke — en offerde in het vuur met heilige handeling gepaard aan offerspreuk. Toen zijn de goden en Gandharwa's en de hoogste volmaakte Ṛishi's, om hun deel te ontvangen[2], te zamen gekomen volgens den regel. Te zamen gekomen naar behooren bij dat offer spraken de godheden tot Brahmā, den schepper der wereld, deze woorden: «Heer, door U begunstigd kwelt ons allen een Rākshasa, Rāwaṇa van naam, met groote kracht en hem tuchtigen kunnen wij niet. Eene gave hebt gij hem geschonken, heer, in uw tevredenheid, en die gave steeds eerend, moeten wij alles van hem dulden. Hij vervaart de drie werelden, hij haat de verheven [goden] in zijn

[1] Ik volg de te Bombay verschenen uitgave.
[2] Ik volg de lezing bhāgapratigrahārthaṃ, die voorkomt in de uitgave van Von Schlegel.

dwaasheid en Indra den godenkoning wil hij aanranden. Ṛishi's, Yaksha's en Gandharwa's, Brahmanen en Asura's streeft hij voorbij, onaantastbaar en verdwaasd door de hem geschonken gave. De zon gloeit niet meer noch ook waait de wind; de oceaan bekranst met beweeglijke golven beeft [1], hem ziende. Dus dreigt ons groot gevaar van dien Rākshasa, afschuwelijk om aan te zien. Om hem te dooden, heer, moet gij een middel bedenken».

Aldus toegesproken door alle goden, zeide hij [Brahmā] na te hebben nagedacht: «Welaan, dit middel weet ik om dien booswicht te dooden. Hij heeft gezegd: «Ik wil ondoodbaar zijn door Gandharwa's en Yakshas, door goden en Rākshasa's», en daarin heb ik toegestemd. Van menschen heeft de reus niet gerept uit minachting, daarom moet hij door een mensch worden gedood. Geen andere dood is voor hem mogelijk.» Op het hooren van dit blijde woord door Brahmā geuit, waren de goden en groote Ṛishi's allen verheugd.

Intusschen is Wishṇu verschenen, groot van glans, de heer der wereld, gehuld in geel gewaad. In zijn handen hield hij kinkhoorn, discus en knots. Den vogel Garuḍa had hij bestegen evenals de lichtende zon een regenwolk. Hij droeg armbanden van zuiver goud. Door de opperste goden geprezen en met Brahmā vereenigd, stond hij daar vol aandacht. Tot hem spraken de goden allen, terwijl zij neergebogen hem loofden: «U willen wij een opdracht geven, Wishṇu, uit begeerte naar het heil der wereld. Er is, o heer, een koning Daçaratha, die heerscht over Ayodhyā, die milddadig is en een kenner der Wet, en in gloed den grooten Ṛishi's gelijkt. Aanvaard het zoonschap van hem, o Wishṇu, bij zijn drie gemalinnen, de evenbeelden van Schaamte, Fortuin en Glorie, en deel u zelven vierledig. Zijt gij dan mensch geworden, o Wishṇu, versla in den strijd dien volgroeiden doren der wereld, Rāwaṇa, die niet te dooden is door de goden. Want de Rākshasa Rāwaṇa, door de overmaat van zijn kracht kwelt die dwaas goden en Gandharwa's en de volmaakte opperste Ṛishi's. De Ṛishi's en evenzoo Gandharwa's en Apsarasen, die koosden in den Hof Nandana, heeft die wreede ten val gebracht. Om zijn dood te bewerken zijn wij samengekomen met de Muni's. Siddha's, Gandharwa's en Yaksha's wenden zich tot u om bescherming. Gij, o god, zijt ons allen de hoogste

[1] Ik lees: wikampate in plaats van na kampate.

toevlucht, gij vijandenkweller. Richt uw gedachte op de menschenwereld tot verdelging van de vijanden der goden».

Zoo geprezen, sprak der goden heer, Wishṇu, die stier onder de hemelingen, die door de geheele wereld wordt gehuldigd, tot de verzamelde goden, door Alvader (Brahmā) voorafgegaan en verbonden aan de Wet: «Laat uw vrees varen, zoo het u goed dunkt. Om het heil [der wereld] zal ik Rāwaṇa in den strijd verslaan met zonen en zoonszonen, met zijn ministers, met trawanten, verwanten en magen — hem, fel en ongenaakbaar, die schrik brengt onder de hemelsche Ṛishi's. En tien duizendtallen van jaren en tien honderdtallen zal ik wonen in de wereld der menschen, deze breede aarde behoedend.»

Zoo schonk de god aan de goden een gave — Wishṇu, zich zelf meester — en hij overdacht voor zich zelven een geboortegrond onder de menschen. Toen, zich zelf in vieren deelend, heeft [de god] met oogen als lotus-blaren koning Daçaratha als vader aanvaard. Toen loofden de goddelijke Ṛishi's en Gandharwa's met de Rudra's en de scharen der Apsarasen den Madhu-verdelger (Wishṇu) met lofzangen hemelsch van vorm: «Versla dien hoovaardigen Rāwaṇa, verschriklijk van gloed, ontzaglijk van trots, den hater der hooge goden, die een gehuil doet opgaan in de wereld, dien doren [in het vleesch] der vrome boetelingen, die den boetelingen vrees aanjaagt. Versla hem met zijn legermacht en met zijn maagschap, dien Rāwaṇa verschrikkelijk van moed, die een gehuil doet opgaan in de wereld, en bestijg, vrij van koorts, den hemel die door den godenkoning wordt behoed en die vrij is van der zonde smet.»

In den volgenden s a r g a wordt dan verder verhaald, hoe aan koning Daçaratha gedurende het offer een wonderbaarlijk wezen verschijnt, dat uit het offervuur te voorschijn komt. Dit wezen, dat uitvoerig beschreven wordt, maakt zich aan den koning bekend als «een man van Prajāpati» en overhandigt hem een gouden schaal met hemelsche spijs (eig. rijstebrei). Wanneer zijn gemalinnen deze zullen hebben gegeten, zal zijn wensch naar zonen worden vervuld. Men ziet dus dat volgens de voorstelling van het Rāmāyaṇa het niet de koning is die zich tot Wishṇu wendt, en evenmin de priester Ṛishyaçṛiṅga. Het zijn de goden met Brahmā aan het hoofd, die zich bij Wishṇu beklagen over het optreden van Rāwaṇa en die hem smeeken zich te incarneeren om de wereld van den demonenvorst te bevrijden.

Behalve het groote epos van Wālmīki, bestaan er in de oud-Indische litteratuur nog een aantal andere bewerkingen van de zoo geliefde sage van Rāma. Zoo vinden wij haar in zeer beknopten vorm als Rāmopākhyāna ingelascht in het andere groote heldendicht, het Mahābhārata. [1] Maar hier wordt slechts zeer in het kort verteld dat de Brahmarshi's en Dewarshi's met Agni den vuurgod aan het hoofd bij Brahmā hun beklag komen doen over Rāwaṇa. Brahmā stelt hen gerust met de mededeeling dat Wishṇu reeds is «afgedaald» om Rāwaṇa te verdelgen.

Onder latere gedichten die aan hetzelfde onderwerp zijn gewijd, verdient vooral de Raghuwaṃça van Kālidāsa te worden genoemd. [2] Het wordt thans wel algemeen aangenomen dat de groote dichter van het klassieke tijdperk der Sanskrit-litteratuur moet hebben geleefd in de 5de eeuw n. Chr. als hofdichter van de beroemde vorsten der Gupta dynastie. In zijn kunst-epos Raghuwaṃça bezingt hij de koningen van het Zonnegeslacht, waartoe volgens de sage Rāma zou hebben behoord. Echter worden de lotgevallen van Rāma's voorvaderen, vooral van Raghu, hier met veel grooter uitvoerigheid geschilderd dan die van den goddelijken held zelve, vermoedelijk omdat diens daden reeds op zoo grootsche wijze waren verheerlijkt door den «oerdichter» Wālmīki. «Was die fünf Hauptbücher des grossen Epos,» zegt Alexander Baumgartner [3], «in weitläufigster Redseligkeit zur Darstellung bringen, wird hier zu einem Miniaturbild von 104 Strophen. Es ist ein allerliebstes, feines Summarium, überaus geeignet, die grössere Dichtung rasch daran zu recapituliren. Doch diese selbst wird dadurch selbstverständlich nicht ersetzt. Eine Scene jagt die andere in hastiger Flucht. Kein Einzelmotiv kann sich dabei vollständig entwickeln. Nur der Kampf um Lankā gewinnt auch hier wieder, indem viele ähnliche Züge wegfallen und alles zu rascher Entscheidung drängt.»

Des te meer treft het dat nagenoeg de geheele 10de sarga van Kālidāsa's gedicht is gewijd aan het verhaal van Wishṇu's menschwording, hetwelk dus een naar verhouding bijzonder

[1] M. Bh. III, adhy. 274—291. Vgl. nog Wishṇupurāṇa, vert. Wilson, p. 383.

[2] Alexander Baumgartner, Das Rāmāyaṇa und die Rāma-Literatur der Inder. Eine literaturgeschichtliche Skizze (Freiburg i. Breisgau) pp. 91—102. Alfred Hillebrandt, Kalidasa. Een Versuch zu seiner literarischen Würdigung (Breslau 1921); pp. 40—66.

[3] Op cit., p. 96.

breede inleiding vormt op zijn zoo samengedrongen relaas van de eigenlijke Rāma-sage. Over die uitvoerigheid hebben wij ons allerminst te beklagen; vooral de lofzang der goden op Wishṇu (vs. 16—32) is een van de juweelen der klassieke Indische poëzie.

Ik veroorloof mij de geheele passage hier in vertaling weer te geven:

1. Wijl hij (Daçaratha) — in gloed [Indra] den Tuchtiger der demonen evenarend — de breede aarde in tucht hield, verliep een myriade van herfsten, waaraan slechts luttel tijds ontbrak. Doch niets ontbrak aan zijn voorspoed.

2. Maar niet verwierf hij dat middel tot kwijting der schuld jegens de voorouders, dat «zoon» genaamd is [1] — een licht dat plots der droefheid duisternis verdrijft.

3. Lang bleef des vorsten voortplanting afhankelijk van uitwendige oorzaak, evenals van den oceaan de voortbrenging der paarlen ongeopenbaard bleef, alvorens hij [door goden en demonen] was gekarnd [2].

4. Daar [de koning] naar voortplanting van zijn geslacht begeerig was, ondernamen Ṛishyaçṛinga en de overige vrome en ingetogen offerpriesters het offer, dat ter verkrijging van zonen dient.

5. Te dien tijde wendden zich de goden, geteisterd door Pulastya's zoon [Rāwaṇa], tot Wishṇu, als tot een schaduwboom, door zonnebrand gekweld, de wandelaars.

6. Zoodra zij den oceaan bereikten, ontwaakte het Oerwezen (Ādipurusha, d. i. Wishṇu) [uit zijnen yoga-slaap]; want waakzaamheid is het kenteeken van toekomstig slagen.

7. De hemelingen aanschouwden hem, gezeten op den zetel die gevormd werd door de kronkels van het kronkeldier (n.l. de wereldslang Çesha), zijn gestalte overglansd door de juweelen stralend in diens huivenkreits.

8. Zijn beide voeten omvatte, op haren lotus tronend, [zijn gade] Çrī met hare handen teer als jonge twijgen, die lagen uitgespreid in haren schoot, terwijl haar gordel met fijn lijnwaad was verhuld.

---

[1] Een Ariër heeft zich te kwijten van een drieledige schuld, nl. aan de goden, de Ṛishi's en de voorouders, respectievelijk door middel van offers, Weda-studie en verwekking van een zoon. Want de zoon moet het offer aan de Manes verrichten. Vgl. Manu IV, 257 en VI, 35—37.

[2] Dit doelt op de bekende mythe van de karning van den oceaan (Sanskrit amṛitamanthana), waarbij allerlei wonderlijke zaken voor den dag kwamen.

9. Met ontloken lotusoogen, met een gewaad geluw als de pas-verrezen zon geleek hij een herfstdag, in den aanvang liefelijk om aan te zien.

10. Op zijn breede borst droeg hij dat puik der wateren des oceaans, het kaustubha-juweel, welks glans het çriwatsa-teeken [1] overtoog en Lakshmi's lonken wederspiegelde.

11. Met armen slank als twijgen en getooid met hemelsche sieraden verhief hij zich te midden der wateren als een tweede Paradijsboom;

12. Terwijl triomfkreten werden aangeheven door de met bewustzijn bezielde pijlen, die de wangen der demonen-vrouwen hadden beroofd van den blos van haren roes.

13. Hem ter zijde stond, ootmoedig de saamgevouwen handen opheffend, de vogel Garuḍa, die nog de litteekens droeg van Indra's donderkeil en tegenover Çesha zijn wrok had afgelegd [2].

14. Met zijn louterende blikken, verhelderd door het einde van zijn yoga-slaap, begenadigde Wishṇu Bhṛigu en de overige zieners, die vraagden of hij aangenaam had gerust.

15. Thans te voet vallend aan hem, die de verdelger is der godenhaters (d. i. der Asura's), loofden de goden den lofwaardigen die onbereikbaar is voor woord en gedachte.

16. «Eere zij U die in den beginne het Al hebt geschapen, die daarop het Al onderhoudt en die het Al wederom zult absorbeeren. Eere zij U, die drieledig zijt van wezen.

17 Evenals het hemelwater, dat één smaak heeft, andere smaken aanneemt in verscheiden bodem, zoo neemt gij in de grondeigenschappen [3] der dingen verschillende verschijningsvormen aan. Maar gij zelve blijft onveranderd.

18. Zelf niet te meten, hebt gij de wereld uitgemeten. Zelf

[1] Het kaustubha-juweel versiert Wishṇu's borst, die het çriwatsa-teeken draagt, oorspronkelijk zeker wel bedoeld als een geluksteeken (çubha-lakshaṇa).

[2] In het Mahābhārata (I, adhy. 31—34) wordt verhaald, hoe Garuḍa de goden bestrijdt en overwint, om den nektar (amṛita) te bemachtigen. Hij wordt door Indra met den donderkeil (wajra) getroffen, maar verliest slechts één veer. Garuḍa is de doodvijand van de Nāga's, maar tegenover Çesha, de wereldslang, laat hij die veete rusten uit eerbied voor Wishṇu.

[3] De Indische filosofie, in het bijzonder de Sāṃkhya-leer, neemt drie grondeigenschappen (guṇa's) aan, die worden aangeduid als sattwa (waarheid), rajas (hartstocht) en tamas (duisternis). Vgl. R. Garbe, Die Sāṃkhya-Philosophie, eine Darstellung des indischen Rationalismus. 2te Aufl. 1917, pp. 272 vlgg.

vrij van behoeften, zijt gij de behoeftevervuller. Onoverwonnen, zijt gij steeds overwinnaar. Zelf ongeopenbaard, zijt gij de oorzaak van al wat geopenbaard is.

19. In het harte woont gij en toch zijt gij verre. Gij zijt zonder begeerten en toch bedrijft gij boete [1]. Vol deernis zijt gij en toch niet door leed gedeerd. Van oudsher bestaat gij, en gij veroudert niet.

20. Alwetend zijt gij en ongeweten. Gij zijt de oorsprong van alle dingen en bij u zelf bestaand. Gij zijt heerscher over alles en kent geen heer. Gij zijt één en hebt deel aan alle vormen.

21. Gij zijt bezongen in de zeven melodieën. Gij rust op de wateren der zeven zeeën. Het zevenstralig vuur is uw mond. Gij zijt der zeven werelden eenige toevlucht.

22. De kennis die de viergroep [2] tot vrucht draagt; de vier aeonen, waarin de tijd tot uiting komt; en de menschenwereld met haar vier casten — het is alles voortgekomen uit U, die vier aangezichten draagt.

23. Met hun door oefening bedwongen denken zoeken de yogins tot hunne verlossing U, die in het harte woont en die louter licht zijt.

24. Wie kent uw ware wezen, daar gij ongeboren zijt en toch geboorte aanneemt, daar gij werkeloos zijt en toch uw haters verslaat, daar gij slaapt en toch waakzaam zijt.

25. Gij zijt in staat om het geluid en de overige domeinen der zinnen te genieten, maar ook om zware boetedoeningen te volbrengen. Gij zijt in staat om de schepselen te behoeden en toch u te onthouden in afzijdigheid.

26. De wegen die ter volmaking voeren zijn op velerlei wijze in systemen gesplitst, maar in u alleen monden zij uit, evenals de watervloeden van den Ganges [zich uitstorten] in den oceaan.

27. Gij zijt de toevlucht van wie vrij zijn van hartstocht, op u is al hun denken gericht, aan u zijn al hun werken opgedragen. Gij verlost hen van wedergeboorte.

---

[1] De tegenstelling ligt hierin, dat de Indische asceet in den regel boete (tapas) bedrijft ter bereiking van bepaalde wenschen hetzij in dit leven of in het hiernamaals.

[2] De viergroep (Skt. caturwarga) omvat de vier dingen, waarop alle menschelijk streven is gericht, nl. dharma (de zedewet, moreele plicht), artha (stoffelijk voordeel, winstbejag), kāma (zingenot) en moksha (verlossing van wedergeboorte).

28. Uw groote macht, die aanvangt met de wijde aarde, staat ons zichtbaar voor oogen; toch is zij niet te bepalen. Wat dan te zeggen van uzelven, die slechts te kennen zijt uit het gezaghebbend Weda-woord en uit de Rede?

29. Volkomen loutert gij den mensch, indien hij slechts uwer gedenkt. Hoe groote vrucht kondigt dit voor alle overige handelingen, die in u worden volbracht!

30. Evenals de paarlen van den oceaan en de glansen van de zon, zoo gaan ook uw verheven werken alle lofzangen verre te boven.

31. Er is geen ding dat voor u onbereikt of nog te bereiken is. Het is alleen ontferming over de menschenwereld die u noopt tot geboorte en daad.

32. Dat woorden falen om uw grootheid te roemen, komt door uitputting of onmacht, niet door beperktheid uwer eigenschappen.»

In de volgende verzen van den 10[den] sarga wordt dan verhaald, dat Wishṇu er in toestemt om als Rāma te worden geboren. Wanneer de koning offert, komt uit het vuur een wezen te voorschijn (ook hier «een man van Prajāpati» genoemd), dat een gouden schaal met godenspijs draagt. Hij vermocht nauwelijks die spijs te torsen, aangezien zij het oerwezen Wishṇu in zich bevatte.

Dat de stijl van Kālidāsa zeer verschilt van den soberder trant van het oude epos is duidelijk. Bij beiden is echter de gang van het verhaal vrijwel dezelfde, behoudens een opvallende uitzondering. Volgens Wālmiki verschijnt Wishṇu, op den vogel Garuḍa gezeten, bij het offerfeest van Daçaratha, waar Brahmā en de andere goden reeds bijeen zijn. Maar bij Kālidāsa begeven zich de goden tot Wishṇu, die in den oceaan rust en juist ontwaakt is uit zijn slaap. Ook in zijn Meghadūta (vers 107) doelt Kālidāsa op de bekende mythe, die Wishṇu — hier nog duidelijk te herkennen in zijn oorspronkelijk karakter van zonnegod — de vier maanden van den regentijd laat doorbrengen slapend in de Melkzee. Ook in de beeldhouwkunst van Voor-Indië vinden wij vaak Wishṇu afgebeeld in zijn tooversluimer: hij ligt dan uitgestrekt op de wereldslang Çesha, wiens huif van vijf of zeven slangenkoppen een baldakijn vormt boven het hoofd van den slapenden god, terwijl Wishṇu's gemalin Çri of

Lakshmī zijn voeten in haar schoot houdt. [1] Gewoonlijk rijst uit Wishṇu's navel een lotusbloem, waarop Brahmā gezeten is. Een bijzonder treffende uitbeelding van de 7de eeuw vinden wij in een der Pallawa grottempels van Māmallapuram op de kust van Koromandel. [2] Een ander bekend voorbeeld uit de eerste helft der zesde eeuw (dus uit het tijdperk der Gupta's) geeft een relief van den tempel van Deogaṛh. [3] Ook een terra-cotta paneel dat eens den baksteenen tempel van Bhitargaon versierde, geeft hetzelfde onderwerp in verkorten vorm. [4] Tegenover den slapenden Wishṇu staan de Asura's Madhu en Kaiṭabha gewapend met knotsen. Ook in den Westelijken Himālaya heb ik vaak afbeeldingen van Wishṇu's slaap aangetroffen, vooral op steenen die in watercisternen waren aangebracht. Een der treffendste voorbeelden is de groote bronsteen van Salhi in de Sechu vallei die uitmondt in het bovendal van de rivier Chandrabhāga of Chinab. [5] Zooals hier uit een inscriptie blijkt, wordt de bedoelde vorm van Wishṇu aangeduid als Wishṇu Çeshaçāyī, d. i. «Wishṇu, slapend op Çesha.»

Het is dus niet bevreemdend dat Kālidāsa, waar hij de goden met hun smeekbede tot Wishṇu laat komen, dezen voorstelt in een toestand waarin de beeldhouwkunst hem gaarne uitbeeldde en die zich bovendien bijzonder leende tot dichterlijke beschrijving. Of hij daarbij wellicht ook een in de Purāṇa's bewaarde litteraire overlevering volgde, blijkt niet en behoeft m. i. ook niet te worden aangenomen.

Maar hoogst merkwaardig is het dat wij hier een overeenstemming kunnen constateeren tusschen Kālidāsa's schildering en het relief van Prambanan. Ook al zijn er enkele verschilpunten — de godin Çrī ontbreekt en de wereldslang draagt hier niet de veelkoppige huif, waarmede de dichter blijkens vers 7 hem zich denkt — toch zou het Javaansche reliëf voortreffelijk kunnen

---

[1] Eigenlijk masseert zij zijn voeten, zooals een Indisch uitgever opmerkt, „a service that every Hindu wife considers it her privilege to do to her husband even at the present day."

[2] Annual Report, Archl. Survey of India, for 1910—11 p. 56; pl. XXIX *b*.

[3] V. A. Smith, History of fine art in India and Ceylon (Oxford 1911), p. 162; pl. XXXV.

[4] Ibidem, p. 374; pl. LXXXIV, fig. D.

[5] J. Ph. Vogel, Antiquities of Chamba State. Part I (Calcutta 1911); p. 219; pl. XXXI.

dienen als illustratie van de boven aangehaalde passage uit den Raghuwaṃça. De overeenkomst is te opvallender, als wij in aanmerking nemen dat in de Hindoe-Javaansche kunst voorstellingen van den slapenden Wishṇu geheel of nagenoeg ontbreken. Bovendien is de voorstelling, zooals wij zagen, vreemd aan de boven aangehaalde passage uit het oude heldendicht van Wālmīki. In dit verband zij nog opgemerkt dat in de oud-Javaansche bewerking van de Rāma-sage nauwelijks wordt gerept van Wishṇu's awatāra. Slechts als ter loops wordt in den aanvang van dat dichtwerk vermeld, dat koning Daçaratha «Triwikrama's vader» was, «daar hij de vader werd van den god Wishṇu bij diens menschwording.»

Het zou zeker hoogst voorbarig zijn uit de boven opgemerkte overeenkomst te concludeeren dat de beeldhouwer van Prambanan hier is geïnspireerd door Kālidāsa. Immers blijkt overigens uit niets dat de Raghuwaṃça op Java bekend is geweest. Het is denkbaar dat beiden hebben geput uit een litteraire overlevering die verloren is gegaan. Het is ook zeer goed mogelijk dat zoowel de geniale dichter als de meesterlijke beeldhouwer hier geheel onafhankelijk van elkaar zich hebben laten leiden door eigen inspiratie.

Zooveel is zeker — en het was mijn eigenlijk doel dit aan te toonen — dat de groep van vijf figuren die de beeldhouwer van Prambanan tegenover Wishṇu heeft uitgebeeld niet koning Daçaratha met zijn gemalinnen voorstelt, maar de goden [1] die hem naderen met hun smeekbede. Dat de bede wordt ingewilligd, wordt uitgedrukt door de eigenaardige houding der linkerhand, waarop boven de aandacht is gevestigd.

De vraag rijst wie dan de aanvoerder en woordvoerder der goden is. Op Wālmīki afgaande, zou men in hem Brahmā moeten zien, en in zijn voorkomen is er niets (behoudens misschien de sieraden, waarover wij boven reeds spraken) dat zich zou verzetten tegen deze interpretatie. Maar er bestaat weinig aanleiding juist Wālmīki hier te laten gelden, waar de geheele voorstelling

[1] De afwezigheid van den nimbus ter aanduiding hunner goddelijkheid is op het eerste gezicht bevreemdend. Maar de beeldhouwer van Prambanan gaat bij het al of niet toekennen van dit embleem tamelijk willekeurig te werk. Hij geeft het aureool niet alleen aan Rāma, Lakshmaṇa en Sītā maar ook aan den ziener Wiçwāmitra, en zelfs aan den apenkoning Sugrīwa. Maar hij onthoudt het aan den zeegod Sāgara, die er toch veel eer aanspraak op zou mogen maken.

zoozeer van de zijne afwijkt. Wij hebben gezien, dat andere Indische bronnen ook Agni en Bhṛigu als leider der goden laten optreden.

De groote vraag is, of de beeldhouwer van Prambanan inderdaad een geschreven tekst op de voet heeft gevolgd, zooals die van de Baraboedoer bij het uitbeelden van de Boeddha-legende den Lalitawistara tot leiddraad nam. Of putte hij uit de mondelinge overlevering, zooals die leefde onder Indiërs en Javanen? Bij een zoo populair verhaal als de Rāma-sage schijnt het laatste het meest aannemelijk. Indien wij uitgaan van Hindoe-Javaansch standpunt, zou er alle rede bestaan om in den baardigen leider der goden niet Brahmā te zien, maar Çiwa als Bhaṭṭāra Guru.

Zoo is er in de Prambanan reliëfs nog veel wat studie en opheldering vereischt. Nu aan het groote Boeddhistische heiligdom van Java, den Baraboedoer, een waardige monografie is gewijd, zou zeker niets den bewonderaars der Hindoe-Javaansche beeldhouwkunst meer welkom zijn dan een volledig geïllustreerd en gecommentarieerd werk over de Rāma-reliefs van Prambanan.

NOTULEN

VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

1920—1921

NOTULEN VAN DE BESTUURSVERGADERING VAN 20 NOVEMBER 1920.

Tegenwoordig de Heeren: Van Vollenhoven (Voorzitter), Liefrinck (Onder-Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Martin, Krom, Van Ronkel, Van Eerde, Juynboll en Hazeu.

De Heeren Colenbrander en Heeres gaven kennis dat zij verhinderd waren de vergadering bij te wonen.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Aanteekening wordt gehouden van het overlijden van het lid Dr. A. Kuijper, van het bedanken van het lid M. A. Ko en van de adresveranderingen van de leden Samsi Sastrawidagda, J. J. Meijer, H. Behrens, M. J. van Baarda en W. G. van Wettum.

In behandeling komt:

1° een schrijven van den Particulieren Secretaris van H. M. de Koningin van 22 October jl., waarbij H. M's dank wordt overgebracht voor het ten geschenke aangeboden exemplaar van het Tweede deel van het door het Instituut uitgegeven werk: Jan Pietersz. Coen, enz.

Kennisgeving.

2° een schrijven van den Minister van Koloniën van 11 Maart, 5ᵉ afd., n°. 28, houdende de vraag onder welke voorwaarden het Instituut bereid is zich te belasten met de uitgaaf van een door Dr. H. H. Juynboll samengestelde woordenlijst — getrokken uit het Kawi-Balineesch-Nederlandsch woordenboek van Dr. H. N. van der Tuuk — waarvan het manuscript wordt aangeboden.

Na beraadslaging, wordt besloten den Heer Juynboll en den Secretaris op te dragen in de eerstkomende bestuursvergadering een voorstel ter zake te doen.

3°. eene missive van het Departement van Koloniën van 13 dezer, 5e afd., n° 12287/41, houdende mededeeling dat van het door den uitgever Martinus Nijhoff te betalen bedrag groot f 12000 wegens aankoop van 165 exemplaren van het 1ste deel (tekst en platen) van de nieuwe Boroboedoer-monografie, t. z. t. f 10000, in twee termijnen, aan het Instituut zal worden voldaan.

Kennisgeving.

4° een schrijven van het Eerelid den Heer G. P. Rouffaer dd. 19 dezer waarbij wordt gewezen op de wenschelijkheid dat in de kaartenverzameling van het Instituut aanwezig zijn alle detailbladen 1 : 20.000 en 1 : 40.000 of 1 : 50.000 welke van de opname der Indische gewesten bestaan.

Wordt besloten na te gaan welke detailbladen in 's Instituuts verzameling ontbreken en daarna den Minister van Koloniën te verzoeken machtiging te willen verleenen dat een exemplaar van de ontbrekende aan het Instituut worde afgestaan.

5° een schrijven van den Heer Mr. R. E. Kielstra van 20 October jl., waarbij in voldoening aan eene uitdrukkelijke beschikking van wijlen zijnen vader, het Eerelid Dr. E. B. Kielstra, een exemplaar wordt aangehoden van diens laatste werk: «De vestiging van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel».

Wordt dankbaar aanvaard.

6° een schrijven van den Heer Joh. F. Snelleman, van 16 dezer, ten geleide van een handschrift van wijlen Dr. J. L. A. Brandes, n.l. diens artikel «Oudheden» in den eersten druk van de Encyclopaedie van Ned. Indië.

Zal, onder dankbetuiging aan den schenker, worden geplaatst in de verzameling Handschriften van het Instituut.

7° een schrijven van de firma L. van Leer & C°. d.d. 3 dezer, waarbij eene rekening ten bedrage van *f* 3416.22 wordt ingediend wegens de levering van 300 $\times$ 38 platen en eenige andere werkzaamheden ten behoeve van de Boroboedoer-monografie.

De Penningmeester wordt gemachtigd om, bij accoordbevinding, dit bedrag te voldoen.

8° een schrijven van Pastoor P. Vertenten te Merauke d.d. 14

Sept. jl., waarbij wordt gevraagd of is ontvangen een opstel van zijne hand dat hij in April 1919 heeft gezonden aan den Commissaris van het Instituut in Ned. Indië.

De heer Hazeu biedt dit opstel «Over de sterrenkunde der Marind-anim» voor de »Bijdragen» aan. Wordt om prae-advies gesteld in handen van de heeren Van Eerde en Juynboll.

De Penningmeester:

1° deelt mede dat hij niet in staat is om de begrooting voor het volgende jaar in te dienen vóór Januari a.s. en verzoekt daarom tot zoolang uitstel.

Conform.

2° doet verslag van een onderhoud met den Minister van Koloniën, waarbij hij den indruk heeft gekregen dat Z. E. bereid zal worden gevonden om aan het Instituut den noodigen geldelijken steun te bezorgen voor de Coen-uitgave.

3° brengt de Vergadering op de hoogte van den uitslag zijner pogingen om een stamkapitaal voor het Instituut bijeen te brengen. Ofschoon hij de rekening nog niet kan afsluiten, blijkt het totaal van de door vrienden van het Instituut geschonken bedragen nu reeds zoo aanzienlijk te wezen dat alle bezorgdheid voor geldelijke moeilijkheden is weggenomen.

Onder levendige instemming van de Vergadering, betuigt de Voorzitter aan den Heer IJzerman den dank van het Instituut. Tevens wijst de Voorzitter er op dat de Heer IJzerman niet alleen is voorgegaan in mildheid maar het doel dat hij zich had gesteld, slechts heeft kunnen bereiken door eene toewijding en inspanning welke hem aanspraak geven op de waardeering van allen wien de bloei van het Instituut ter harte gaat.

4° stelt voor het salaris van den Adjunct-Secretaris te verhoogen met 50 pCt., ingaande met primo Juli j.l.

Conform.

De heer Juynboll geeft, mede namens den heer Van Ronkel, in overweging om de in hunne handen gestelde Woordenlijsten van het Soloreesch (Not. Oct.) weder ter beschikking van den aanbieder te stellen.

Conform.

De heer Krom deelt mede dat hij in de volgende maand naar Indië zal vertrekken en verzoekt daarom ontheven te worden van de opdracht in verband met de uitgaaf van Prof. Kern's Verspreide Geschriften.

De gevraagde ontheffing wordt onder dankbetuiging verleend, waarna de heeren Juynboll en Hazeu worden uitgenoodigd de taak van den heer Krom op zich te nemen, waartoe deze bestuursleden zich bereid verklaren.

De Secretaris legt de gegevens over welke het mogelijk maken na te gaan wat de uitgaaf zal kosten van eenige daarvoor in aanmerking komende afzonderlijke werken.

Alsnu wordt besloten in de eerste plaats over te gaan tot de uitgaaf van J. Fortgens, Bijdrage tot de kennis van het Sobojo (eiland Taliobo, Soelagroep), waarvan de correctie bijzondere nauwlettendheid vereischt en daarom aan den Adjunct-Secretaris zal worden opgedragen.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Prof. J. J. van Loghem, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, J. F. Snelleman, J. D. Käijser en B. Hoetink, aan wie, voor zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 DECEMBER 1920.

Tegenwoordig de Heeren Van Vollenhoven (Voorzitter), Liefrinck (Onder-Voorzitter, IJzerman (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Juynboll, Van Ronkel, Hazeu, Krom en Colenbrander.

De Heeren Martin en Van Eerde gaven kennis dat zij verhinderd waren deze vergadering bij te wonen.

Na de vergadering te hebben geopend, wenscht de Voorzitter den Heer IJzerman namens het Bestuur geluk met de hem

door de Gemeente Universiteit van Amsterdam verleende onderscheiding van zijne benoeming tot Eere-doctor in de Nederlandsche Letteren.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid worden benoemd de Heeren W. Blankwaard, M. P. B. Gorsira, Lim Bwan Tjie, W. F. de Mol van Otterloo, allen met ingang van 1921;

Aangeteekend wordt dat voor het lidmaatschap hebben bedankt, de Heeren Van Santwijk, G. van Gelder en H. K. Jacobs, zoomede dat de leden Boerman en Van Rennesse van Duijvenbode kennis gaven van verandering van adres.

In behandeling komen:

1° eene missive van den Minister van Koloniën, waarbij Z. E. zich bereid verklaart te bevorderen dat de helft van de ten behoeve van de Coen-uitgaaf gevraagde subsidie zal worden gebracht ten laste der Indische begrooting, mits de Minister van O. K. en W. bereid zal worden gevonden een gelijk bedrag daarvoor op de begrooting van zijn Departement te brengen.

Wordt besloten een verzoek te richten tot den Minister van O. K. en W.

2° een schrijven van de Bataafsche Petroleum Maatschappij van 13 dezer waarbij wordt medegedeeld dat de bijdrage ad *f* 500 ook voor het jaar 1921 is bestendigd.

Kennisgeving.

3° een schrijven van de Directie van de Cultuur Maatschappij Kali Bakar d.d. 2 dezer, waarbij wordt bericht dat zij heeft besloten hare jaarlijksche donatie te verhoogen tot *f* 50 en dat het donateurschap van de Maatschappij tot exploitatie van de Koffieonderneming «Soeko Rame» en de Maatschappij «Koffieland Soember Aroem», wegens likwidatie, is vervallen.

Kennisgeving.

4° eene circulaire van het Uitvoerend Comité van het 4e Congres van de Far Eastern Association of Tropical Medicine d.d. 6 Nov.

jl., houdende mededeeling dat het plan bestaat ter gelegenheid van dit in Augustus 1921 te Weltevreden te houden congres eene volledige uitgave te bezorgen van de geschriften van Bontius, in het Latijn en het Engelsch, waarvoor eene geldelijke bijdrage wordt gevraagd.

Zal worden medegedeeld dat de geldmiddelen van het Instituut niet toelaten daartoe mede te werken.

5° Mede namens den Heer Van Eerde, geeft de Heer Juynboll in overweging het opstel van den Heer P. Vertenten: «Over de sterrenkunde der Marind-anim» in de «Bijdragen» te plaatsen, met weglating evenwel van de daarbij gevoegde kaart van een gedeelte van Nederl. Zuid-Nieuw-Guinea. (Not. Nov. jl.).
Conform.

Vervolgens legt de Heer Juynboll over eene opgaaf van de voorwaarden waarop de firma E. J. Brill bereid is de door hem samengestelde woordenlijst (Not. Nov. jl.) te drukken.

Wordt besloten met genoemde firma nader in overleg te treden.

De Penningmeester:

1° brengt over het verzoek van het lid T. van Erp om, gerekend van primo November jl., te blijven buiten het genot van honorarium wegens zijn arbeid aan de architectonische beschrijving van den Boroboedoer.
Conform.

2° stelt voor de maandelijksche toelage aan zijne hulp, te brengen op *f* 25.
Conform.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren E. Reimers, Dr. R. O. Winstedt, W. E. Boerman, W. J. O. Nieuwenkamp, E. L. K. Schmülling en B. Hoetink.

Nadat is bepaald dat de eerstvolgende bestuursvergadering zal plaats hebben op Zaterdag den 22en Januari 1921, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
van 22 Januari 1921.

Tegenwoordig de Heeren: Van Vollenhoven (Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Van Eerde, Heeres, Juynboll, Colenbrander en Hazeu.

De Heeren Liefrinck (Onder-Voorzitter), Hoetink (Secretaris) en Martin gaven kennis, dat zij verhinderd waren de vergadering bij te wonen.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden worden benoemd de Heeren H. van der Klift en Mr. R. Siegenbeek van Heukelom.

Aangeteekend wordt dat voor het lidmaatschap hebben bedankt de Heeren J. E. Stokvis, A. G. Ceuninck van Capelle, R. M. P. Soorjo Poetro en de Cultuur-Maatschappij Parakan Salak, zoomede dat de leden J. B. A. Jonckheer, J. H. Liefrinck, L. van Vuuren en de Landbouw-Maatschappij Bantool kennis gaven van verandering van adres.

In behandeling komen:

1° Eene missive van den Minister van Koloniën d.d. 6 Januari 1921 inhoudende verzoek om spoedige mededeeling van opmerkingen, waartoe een medegezonden lijst betreffende de verdeeling van present-exemplaren van het groote werk Boroboedoer mocht aanleiding geven.

Wordt besloten dit schrijven in handen te stellen van den Secretaris ter afdoening.

2° Een schrijven van den Heer L. van Vuuren d.d. 14 Januari 1921, in Holland aangekomen met een opdracht der Indische Regeering betreffende de organisatie en de werkwijze van het Encyclopaedisch Kantoor, met het oog op het verkrijgen eener vruchtbare samenwerking tusschen dit kantoor en de moederlandsche instituten.

Algemeen wordt ingestemd met het denkbeeld der samenwerking; besloten wordt den Heer Van Vuuren uit te noodigen zijne denkbeelden nader in eene nota te ontwikkelen en deze aan het Instituut toe te zenden.

3° Een schrijven van Prof. van Vollenhoven met verzoek aan de Saudagar Vereeniging Sumatra te Padang, de verschenen achttien Adatrechtbundels te doen toekomen, tegen de helft van den handelsprijs.

Conform.

4° Een circulaire van de Ned. Zuid-Afrikaansche Vereeniging, met verzoek de publicaties van het Instituut te willen zenden aan de Centrale Bibliotheek van het Departement van Landbouw te Pretoria.

Wordt besloten in verband met een aanteekening dat wellicht een andere bibliotheek in Zuid-Afrika meer voor toezending onzer edita in aanmerking zou komen, aan het bestuur der Vereeniging te vragen, welke bibliotheek dit dan zou kunnen zijn.

5° Een brief van het bestuur der Vereeniging «Koloniaal Onderwijs Congres», gedateerd December 1920, waarin inzending gevraagd wordt van eventueele voorstellen op het gebied van het Lager-, Middelbaar- en Hooger Onderwijs in Indië, in te dienen vóór 1 Februari 1921.

Voor kennisgeving aangenomen.

6° Een schrijven van de firma L. van Leer & C°., overbrengende het verzoek van den Heer C. H. Peters, oud-rijksbouwmeester, om van de misdrukken der Boroboedoer platen een stel te mogen ontvangen.

In handen gesteld van den Heer T. van Erp ter afdoening.

7° Ter tafel komt een exemplaar van het werk van Prof. Krom «Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst».

Besloten wordt aan den Minister van Koloniën te schrijven, dat de door de Regeering verlangde 20 exemplaren van genoemd werk weldra gereed zullen zijn, en in verband daarmede de toegezegde subsidie kan worden uitbetaald.

8° Mede namens den Heer Juynboll geeft de Heer Van Ronkel

in overweging, het tweede gedeelte van het opstel van den Heer Rouffaer: «Was Malaka emporium vóór 1400 A. D. en genaamd Malajoer?» in de «Bijdragen» te plaatsen.

9° Op voorstel van den Heer Van Eerde wordt goedgevonden aan de «Union Internationale Académique» toe te zeggen, een bijdrage van een vierde gedeelte der kosten, welke de Nederlandsche delegatie voor hare rekening neemt in de uitgave van een Internationaal «Adat-woordenboek».

10° Door den Penningmeester wordt ingediend de begrooting voor het jaar 1921.

Naar aanleiding van een door hem aangebrachte wijziging, geeft hij in overweging, in het Huishoudelijk Reglement te doen vervallen den tweeden zin der eerste alinea van art. 4 luidende: «Het bibliotheekfonds en het pensioen- en ondersteuningsfonds worden door hem afzonderlijk beheerd».

Besloten wordt, na eenige toelichting, het voorstel van den Penningmeester en de begrooting goed te keuren; een en ander zal in de eerstvolgende Algemeene Vergadering worden behandeld.

11° Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten eene buitengewone Algemeene Vergadering bijeen te roepen ter aanbieding van het eerelidmaatschap van het Instituut aan de Heeren H. W. A. Deterding, Jhr. H. Loudon en Mr. A. Capadose.

12° Voor de Bibliotheek werden geschenken ontvangen van de Heeren Prof. Dr. G. A. J. Hazeu, A. M. H. J. Stokvis, I. F. van Dorssen, Ir. P. J. Ott de Vries en Prof. C. Spat.

Aan de schenkers is, voor zooveel noodig, dank gezegd.

BUITENGEWONE ALGEMEENE VERGADERING
VAN 19 FEBRUARI 1921.

Tegenwoordig de Bestuursleden: Van Vollenhoven (Voorzitter), Liefrinck (Onder-Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Van Ronkel, Van Eerde, Heeres, Juynboll en Hazeu, benevens het gewoon lid Mr. G. J. A. van Berckel.

Na opening der vergadering zet de Voorzitter met enkele woorden uiteen, de reden waarom ze is bijeengeroepen, nl. het aanbieden van het eerelidmaatschap van het Instituut aan eenigen hunner die door hun milde gift er toe hebben bijgedragen het voortbestaan van het Instituut te verzekeren.

Hierna besluit de vergadering bij acclamatie tot Eereleden te benoemen de Heeren Mr. A. Capadose, H. W. A. Deterding, Jhr. H. Loudon en Dr. J. W. IJzerman.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 FEBRUARI 1921.

Aanwezig de Heeren: Van Vollenhoven (Voorzitter), Liefrinck (Onder-Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Van Ronkel, Van Eerde, Heeres, Juynboll en Hazeu.

De Heeren Martin en Colenbrander gaven kennis verhinderd te wezen de vergadering bij te wonen.

De notulen van de vergadering van 22 Januari j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid wordt benoemd Mr. B. Th. A. Westerouen van Meeteren.

Aangeteekend wordt dat voor het lidmaatschap heeft bedankt de Heer J. A. H. S. Hanozet Gordon.

Het ontwerp-jaarverslag over 1920 wordt gelezen en na geringe wijziging goedgekeurd.

In behandeling worden genomen:

1° Eene missive van den Minister van Koloniën d.d. 29 Januari 1921, 5ᵉ Afdeeling N° 24, houdende mededeeling dat Zijne Excellentie zich kan vereenigen met de voorgestelde wijze van uitgaaf van de door Dr. H. H. Juynboll samengestelde Oudjavaansch-Nederlandsche woordenlijst (Not. Nov. 1920) en derhalve het Bestuur machtigt aan de firma Brill te Leiden op te dragen de levering van 550 exemplaren, waarvan 500 door genoemde firma aan de Indische Regeering zullen worden gezonden en de overige ter beschikking van het Instituut zullen blijven ter verspreiding onder daarvoor in aanmerking komende wetenschappelijke instellingen en personen.

2° Een nader schrijven van den Secretaris der Ned. Zuid-Afrikaansche Vereeniging d.d. 1 Februari 1921, houdende aanbeveling de «Bijdragen» toe te zenden aan de boekerij van de Universiteit te Stellenbosch (Not. Jan. 1921).

Conform.

3° Een schrijven van het lid Dr. O. Nachod te Loschwitz, d.d. 3 Februari 1921, waarbij hij zich aanbeveelt voor een voor hem gunstiger vorm van betaling der jaarlijksche contributie.

Wordt besloten: 1°. aan den Heer Nachod mede te deelen dat tegen de inwilliging van zijn verzoek bezwaar bestaat; 2°. hem met ingang van 1 Januari jl. te benoemen tot buitenlandsch lid.

4° Een schrijven van den Ontvanger der Successie te 's-Gravenhage I, d.d. 9 Februari 1921, waarbij wordt medegedeeld dat de vrijstelling van artikel 80 n°. 8 der Successiewet kan worden toegepast op de aan het Instituut gedane schenkingen (Not. Dec. 1920).

5° De door den Penningmeester aangeboden rekening en verantwoording over het jaar 1920; de Heeren Van Berckel en Mees zullen worden uitgenoodigd deze stukken na te zien en daarover verslag uit te brengen in de a.s. Algemeene Vergadering.

De Voorzitter stelt voor den prijs van Adatrechtbundel XIX te bepalen op *f* 6 per exemplaar.

Conform.

De prijs van het werk van den Heer Liefrinck: Nog eenige verordeningen en overeenkomsten van Balische vorsten, wordt eveneens vastgesteld op *f* 6 per exemplaar.

Na eenige bespreking wordt besloten het werk van Dr. Krom: Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, voor *f* 25 per exemplaar in den handel te brengen.

Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter wordt besloten als bezuinigingsmaatregel het drukken van de ledenlijst en van de lijst van uitgaven van het Instituut slechts om de drie jaar te doen geschieden.

Voor de vervulling der opengevallen plaatsen in het Bestuur worden de volgende drietallen opgemaakt:

I. Vacature—Martin.

1. Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje.
2. Prof. Dr. J. Ph. Vogel.
3. Mr. C. B. Nederburgh.

II. Vacature—Krom.

1. Mr. G. J. A. van Berckel.
2. Th. van Erp.
3. C. van de Velde.

III. Vacature—Hazeu.

1. A. W. F. Idenburg.
2. Dr. E. Moresco.
3. G. L. Gonggrijp.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Dr. H. Kraemer, R. A. van Sandick, O. J. A. Collet, Dr. J. W. IJzerman, A. L. Wawo-Runtu, Dr. J. Rueb, R. J. Wilkinson en Dr. P. P. Leendertz, aan wie, voor zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

NOTULEN VAN DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 19 MAART 1921.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje, Eere-lid, Van Vollenhoven, Voorzitter, Liefrinck, Onder-Voorzitter, Hoetink, Secretaris, Juynboll, Van Ronkel, Van Eerde, Bestuursleden en de gewone leden Van Berckel, Bosboom, Mees en Wellan.

De Voorzitter opent de vergadering en heet de aanwezigen welkom, waarna hij den Secretaris verzoekt het Jaarverslag voor te lezen.

Nadat is gebleken dat geen der aanwezige leden naar aanleiding van dit jaarverslag iets wenscht op te merken, deelt de Voorzitter mede dat, op verzoek van het Bestuur, de leden J. Mees en G. J. A. van Berckel de rekening en verantwoording van den Penningmeester hebben nagezien.

Mede namens den Heer Van Berckel, verklaart de Heer Mees de administratie van den Penningmeester in volmaakte orde te hebben bevonden zoodat zij voorstellen den Heer IJzerman acquit en décharge te verleenen. Hiertoe wordt besloten, waarna de Voorzitter, namens de Vergadering, aan de Heeren Mees en Van Berckel dank betuigt voor de genomen moeite.

Thans is aan de orde de verkiezing van drie Bestuursleden ter vervanging van de Heeren Martin, Krom en Hazeu die aan de beurt van aftreding en niet dadelijk herkiesbaar zijn.

De Voorzitter verzoekt de Heeren Bosboom en Wellan als stemopnemers te fungeeren.

De uitslag van de stemming blijkt te wezen dat met groote meerderheid zijn verkozen de Heeren Professor Dr. C. Snouck Hurgronje, Mr. G. J. A. van Berckel en A. W. F. Idenburg.

De Heeren Snouck Hurgronje en Van Berckel verklaren de benoeming aan te nemen; aan den Heer Idenburg zal van den uitslag der stemming mededeeling worden gedaan.

De Voorzitter zegt dank aan de Heeren stemopnemers.

De Voorzitter zegt den Heer Hazeu — het eenige aftredende Bestuurslid dat ter vergadering aanwezig is — namens de vergadering dank voor hetgeen hij als Bestuurslid heeft gedaan en geeft hem de verzekering dat zijne terugkomst in het Bestuur door zijne medeleden op prijs zal worden gesteld.

Nadat de gebruikelijke rondvraag tot geene beschouwingen of opmerkingen heeft geleid, beveelt de Voorzitter de belangen van het Instituut aan de leden aan en sluit daarna de vergadering.

Jaarverslag over 1920.

In het afgeloopen jaar bestond het Bestuur uit de heeren: Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Voorzitter; F. A. Liefrinck, Onder-Voorzitter; Dr. J. W. IJzerman, Penningmeester; B. Hoetink, Secretaris; Prof. Dr. K. Martin, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Prof. J. C. van Eerde, Prof. Mr. J. E. Heeres, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Dr. H. T. Colenbrander en Prof. Dr. G. A. J. Hazeu.

Prof. Krom vertrok in December, in opdracht van de Regeering naar Indië, en kon daardoor de daarna gehouden bestuursvergaderingen niet bijwonen.

Prof. van Eerde nam op zich het Instituut te vertegenwoordigen op bijeenkomsten van de «Union Académique Internationale».

Aan den Penningmeester, den Heer J. W. IJzerman, viel de onderscheiding te beurt dat de Senaat der Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam hem het eere-doctoraat in de Nederlandsche letteren verleende.

Volgens art. 8 van het Reglement zijn Heeren Martin, Krom en Hazeu aan de beurt van aftreden.

Van de diensten door den Heer W. C. Muller als adjunct-secretaris en -bibliothecaris bewezen, wordt met waardeering melding gemaakt.

Door het vertrek uit Indië van den Commissaris Dr. Hazeu, ontstond eene vacature, waarin nog niet is voorzien; intusschen is de Heer P. Gedeking, adjunct-secretaris van het Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Weltevreden, aangezocht, naast Dr. Rinkes, als Commissaris voor Ned. Oost-Indië te willen optreden.

Behalve de Beschermvrouw, Hare Majesteit de Koningin, telde het Instituut op 1 Januari 1921:

3 Eereleden.
25 Buitenlandsche leden.
104 Leden-donateurs.
495 Gewone leden en contribueerende instellingen.
167 Instellingen waarmede het Instituut door ruiling van uitgaven in verbinding staat.

In de maand Juni leed het Instituut een verlies door het overlijden van het Eerelid Dr. E. B. Kielstra, die ook na zijn aftreden als Secretaris, welke functie hij een reeks van jaren met groote toewijding heeft vervuld, een levendig belang bleef stellen in de werkzaamheden van het Instituut.

Sedert de vorige Algemeene Vergadering zijn de volgende door het Instituut uitgegeven werken verschenen:

a. Bijdragen deel 76.

b. Jan Pieterszoon Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië, verzameld door Dr. H. T. Colenbrander. Deel II.

c. Maleisch Leesboek, door Dr. H. N. van der Tuuk, 7ᵉ druk.

d. Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, door Dr. N. J. Krom.

e. Prof. H. Kern, Verspreide geschriften, Deel IX.

f. Beschrijving van Barabudur. Deel I, Archaeologische beschrijving, door Dr. N. J. Krom.

g. Nog eenige verordeningen en overeenkomsten van Balische vorsten, door F. A. Liefrinck.

Ter perse zijn:

a. Jan Pietersz. Coen. Bescheiden. Deel III.

b. Adatrechtbundel XIX.

c. Kern. Verspreide geschriften. Deel X.

d. Bijdrage tot de kennis van het Sobojo, door J. Fortgens.

Omtrent de werkzaamheden van het Bestuur moge worden verwezen naar de Notulen.

De Bibliotheek van het Instituut werd uitgebreid door aankoopen, geschenken en ruil. Naar aanvulling van verschillende buitenlandsche tijdschriften, waarvan de geregelde ontvangst gedurende den oorlogstoestand veel te wenschen heeft gelaten, werd gestreefd, doch niet steeds met gunstige uitkomst. Van de leeskamer werd een ruim gebruik gemaakt.

Zag het Bestuur een jaar geleden de toekomst van het Instituut met groote zorg tegemoet, alle reden tot bezorgdheid is verdwenen nu, dank zij het voorgaan en de aansporing van den Penningmeester, den Heer IJzerman, vrienden van het Instituut een aanzienlijk stamkapitaal hebben bijeengebracht, zoodat het aan onze instelling met behoorlijk overleg, mogelijk zal zijn op den ouden voet hare werkzaamheden voort te zetten.

In verband hiermede heeft het Bestuur aanleiding gevonden tot het voorstel den Heeren Mr. A. Capadose, H. W. A. Deterding en Jhr. H. Loudon het Eerelidmaatschap van het Instituut aan te bieden, waartoe in de Buitengewone Algemeene Vergadering van 19 Februari jl. het besluit werd genomen.

In diezelfde vergadering gaf het Bestuur, bij monde van den Voorzitter, in overweging den Heer Dr. J. W. IJzerman eveneens tot Eerelid van het Instituut te benoemen. Hoewel de Heer IJzerman daartegen bedenkingen aanvoerde, vereenigde de vergadering, onder toejuiching, zich met het Bestuursvoorstel.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 MAART 1921.

Aanwezig de Heeren Van Vollenhoven, Liefrinck, Hoetink, Van Ronkel, Van Eerde, Juynboll, Snouck Hurgronje en Van Berckel.

De Heeren IJzerman en Heeres gaven kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

De afgetreden Voorzitter, de Heer Van Vollenhoven, opent de vergadering en stelt overeenkomstig het bepaalde bij art. 10 alinea 1 van het Reglement, aan de orde de verkiezing van een Voorzitter, Onder-Voorzitter, Penningmeester en Secretaris.

De Heer Liefrinck verzoekt ditmaal niet in aanmerking te komen voor het Onder-Voorzitterschap.

Alsnu worden gekozen: tot Voorzitter, de Heer Snouck Hurgronje; Onder-Voorzitter, de Heer Van Vollenhoven; Penning-

meester, de Heer IJzerman; Secretaris, de Heer Hoetink, die, voor zoover zij ter vergadering aanwezig zijn, verklaren de benoeming aan te nemen.

De notulen van de Buitengewone Algemeene Vergadering van 19 Februari jl. en van de vorige bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewoon lid worden benoemd de Heeren C. Abbing en R. M. Noto Soeroto.

Aangeteekend wordt dat de Heeren Lim Bwan Tjie, Dr. F. D. K. Bosch en Mr. C. W. Baron van Heeckeren kennis gaven van verandering van hun adres.

Ter tafel worden gebracht de navolgende brieven:

1° van het lid P. Gediking van 10 Januari jl. waarbij hij verklaart zijne benoeming tot Commissaris van het Instituut gaarne te aanvaarden.

Kennisgeving.

2° van Dr. E. C. Godée Molsbergen, Secretaris van de Commissie tot voorbereiding van een Centraal Encyclopaedisch Instituut, d.d. 20 Jan. jl., waarbij inlichtingen worden gevraagd betreffende de werkzaamheden van het Instituut.

Onder verwijzing naar de gedrukte Notulen van de vergaderingen van het Instituut, zal worden verzocht duidelijk te omschrijven wat wordt verlangd als raadpleging van de Notulen niet aan het doel beantwoordt.

3° van het lid Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan van 4 Maart jl. waarbij de medewerking van het Instituut wordt gevraagd ten behoeve van de tentoonstelling van Indische boekwerken welke de Commissie van de Academisch Indische week zich voorstelt aan het eind van April a.s. te Amsterdam te houden.

Medewerking zal worden toegezegd.

4° van het lid Dr. O. Nachod van 16 dezer, die dank zegt voor zijne benoeming tot Buitenlandsch lid (Notulen Febr.).

5° van de Vereeniging ter verstrekking van Nederlandsche

wetenschappelijke uitgaven aan het buitenland, d.d. Leiden 17 dezer, waarbij wordt aanbevolen aan de Biblothèque Nationale te Parijs de daar niet aanwezige deelen 73—76 van de «Bijdragen» aan te bieden.

De Secretaris zal inlichtingen inwinnen.

Van het lid Dr. F. D. K. Bosch is voor de «Bijdragen» ontvangen zijn opstel: «De inscriptie op het Mañjuçrī beeld van 1265 Çaka».

Overeenkomstig het praeadvies van de Heeren Hazeu en IJzerman wordt besloten tot plaatsing.

De Heer Van Vollenhoven geeft een overzicht van de maatregelen welke het Bestuur van het Indisch Genootschap in overweging heeft genomen naar aanleiding van een door den Penningmeester van het Instituut aanhangig gemaakt plan tot wijziging van de financieele verhouding van beide instellingen.

Voor eene beslissing hieromtrent zal de terugkomst uit het buitenland van den Heer IJzerman worden afgewacht.

2°. Geeft in overweging om overeenkomstig het voorstel van den Penningmeester over te gaan tot schrapping van den tweeden zin van het eerste lid van artikel vier van het Huishoudelijk Reglement «Het bibliotheekfonds en het pensioen- en ondersteuningsfonds worden door hem afzonderlijk beheerd».

Conform.

De Secretaris:

1° legt ter tafel een exemplaar van

a. Dr. N. J. Krom, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst,
b. Adatrechtbundel XIX (Java en Madoera),
c. F. A. Liefrinck. Nog eenige verordeningen en overeenkomsten van Balische vorsten.

2° bericht dat de Minister van Koloniën de levering heeft verzocht van 500 exemplaren van deel II van Niemann's Bloemlezing uit Maleische geschriften, aan welke opdracht is voldaan.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Mr. J. H. Abendanon, Prof. D. G. Stibbe, H. F. Tillema, Dr.

J. Feenstra Kuiper en B. Hoetink, waarvoor, voor zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 APRIL 1921.

Aanwezig de Heeren Snouck Hurgronje, (Voorzitter), Hoetink (Secretaris) Juynboll, Van Ronkel, Van Eerde, Van Berkel en Colenbrander.

De Heeren Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), IJzerman (Penningmeester) Idenburg en Liefrinck zijn met kennisgeving afwezig.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewoon lid wordt benoemd: de Heer E. A. Bruning te Tilburg.

Aangeteekend wordt dat het lid Mr. E. E. van Raalte is overleden, dat de Heer P. M. Dekker voor het lidmaatschap heeft bedankt en dat de leden Dr. H. Kraemer, J. van Hecht Muntingh Napjes, R. Birkenhauer en E. H. K. Pluim Mentz kennis gaven van verandering van adres.

In behandeling worden genomen:

a. een schrijven van den donateur den Heer Idenburg, houdende mededeeling dat hij de benoeming tot bestuurslid aanvaardt.

Kennisgeving.

b. dankbetuiging van den Heer G. Julien, dd° Parijs 8 April, voor zijne benoeming tot buitenlandsch lid.

Kennisgeving.

c. dankbetuiging van de donateurs de heeren Mr. A. Capadose,

Jhr. H. Loudon en H. W. A. Deterding voor hunne benoeming tot Eerelid.

Kennisgeving.

d. een schrijven van het Departement van Koloniën dd° 24 Maart jl. 1e afd. N° 88 verzoekende toezending van 100 exemplaren van den Adatrechtbundel XIX (Java en Madoera).

De Secretaris deelt mede dat hieraan is voldaan.

e. een schrijven van het Departement van Koloniën van 31 Maart jl. 4e afd. N° 4507/48 verzoekende toezending van 100 exemplaren van het werk van den Heer Liefrinck: Nog eenige verordeningen en overeenkomsten van Balische vorsten.

Kennisgeving.

f. een schrijven van het Bestuur van het Indisch Genootschap van 12 dezer waarbij wordt voorgesteld:

1° dat het Genootschap het gedeelte van de Koloniale Bibliotheek dat thans zijn eigendom is, zal afstaan aan het Instituut en dat de leden van het Genootschap op gelijke voorwaarden als de leden van het Instituut van die bibliotheek zullen mogen gebruik maken;

2° dat het Instituut voortaan voor zijne rekening zal nemen de kosten van aanschaffing en van het binden van tijdschriften, de bezoldiging van den Heer W. C. Muller, enz.;

3° dat het Genootschap voor zijne bestuurs- en ledenvergaderingen de lokalen van het Instituutsgebouw zal mogen gebruiken op den tegenwoordigen voet en

4° dat het Genootschap aan het Instituut eene jaarlijksche bijdrage zal betalen van één duizend gulden.

Na beraadslaging wordt besloten met het voorstel genoegen te nemen, in de verwachting dat wanneer de middelen van het Genootschap eene ruimere beweging zullen toelaten, het Bestuur dezer Instelling in de eerste plaats zal bedacht wezen op eene verhooging van hare bijdrage voor het gebruik van de lokalen en de bibliotheek van het Instituut.

g. een schrijven van den Heer L. van Vuuren dd° 13 dezer waarbij worden aangeboden: «Een overdruk van een schets der historische gronden waarop de denkbeelden eener samenwerking

tusschen de moederlandsche en de Indische instellingen berusten», zoomede eene «Nota waarin de groote lijnen worden uiteengezet waarlangs de samenwerking mogelijk wordt geoordeeld».

Kennisgeving.

De Secretaris:

1° legt over een door den Adjunct-Secretaris samengestelde nota naar aanleiding van eene in de vorige Bestuursvergadering gedane vraag over inlandsche dag- en weekbladen.

Op grond van de in deze nota verstrekte gegevens wordt het ondoenlijk geoordeeld van wege het Instituut eene verzameling van deze periodieken aan te leggen.

2° stelt voor aan de Koninklijke Bibliotheek een exemplaar af te staan van het boekwerk: «Beschrijving van Tjandi Singasari enz., samengesteld onder leiding van Dr. J. L. A. Brandes».

Conform.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren L. van Vuuren en B. Hoetink, aan wie daarvoor dank is gezegd.

Niets meer te behandelen zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

NOTULEN BESTUURSVERGADERING VAN 21 MEI 1921.

Aanwezig de Heeren: Snouck Hurgronje (Voorzitter), Hoetink (Secretaris), Liefrinck, Heeres, Juynboll, Van Ronkel, Van Berckel en Idenburg.

De Heeren Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), IJzerman (Penningmeester) en Colenbrander gaven kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

Na de vergadering te hebben geopend, heet de Voorzitter het bestuurslid Idenburg welkom en spreekt daarbij de verwachting

uit dat diens groote belangstelling in onze koloniën ook aan de werkzaamheden van het Instituut zal ten goede komen.

De notulen der bestuursvergadering van April j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden worden benoemd de Heeren: J. Rooker, Han Tiau Tjong, Dr. A. Gans en J. O. L. Olthof.

Aangeteekend wordt dat het lid P. J. Kooreman is overleden, dat de heeren Dr. G. J. Fabius, Jhr. Mr. C. H. J. van Haeften en Mr. A. Lind zoomede de Hoofdcursus te Kampen voor het lidmaatschap hebben bedankt en dat de leden D. J. C. Kriebel, M. Joustra, Dr. M. E. Julius van Goor, O. L. Helfrich en R. Lehmann kennis gaven van verandering van adres.

In behandeling komen.

1° een schrijven van het Buitenlandsch lid James A. Robertson d.d. 28 April, waarbij dank wordt gezegd voor zijne benoeming als zoodanig

Kennisgeving.

2° een schrijven van den Heer Georg Schurhammer S. J., redacteur van de Kath. Missionen d.d. 18 April jl., houdende mededeeling dat zijne in uitzicht gestelde verhandeling over de missie der Jezuieten in de 16° en 17° eeuw op Tolo (Halmahera) en in het bijzonder over het zoogenaamde Tolowonder eerst in 1922 zal kunnen worden ingediend (Not. Oct. Ao Po.).

Kennisgeving.

3° een schrijven van den wd. Gouverneur van Suriname van 5 Maart jl., Afd. O, N° 744, ten geleide van eene Nota betreffende de in het werk gestelde pogingen om te komen tot centralisatie van het boekerijwezen in de kolonie Suriname, samengesteld door den Inspecteur van het onderwijs A. A. Caljé.

Wordt besloten deze nota te brengen onder de aandacht van den Onder-Voorzitter Prof. Mr. C. van Vollenhoven.

4° De Heer Liefrinck biedt voor de «Bijdragen» aan zijn opstel: «De Regenten der Hemelstreken».

Om praeadvies gesteld in handen van de Heeren Juynboll en Van Eerde.

5° De Heer Idenburg geeft de verzekering dat hij zijne benoeming tot bestuurslid op hoogen prijs stelt en dat hij gaarne zijne beste krachten zal wijden aan de bevordering van het streven van het Instituut.

6° De Secretaris:

a. verklaart bezwaar te hebben tegen de hem verleende opdracht tot het aanbrengen van wijzigingen in het opstel over «Het denken en doen der Tobeloreezen».

Wordt besloten den Heer Van Eerde te verzoeken zich met die taak te willen belasten.

b. biedt aan, om als een afzonderlijk geschrift te worden gedrukt, door hem bijeengebrachte gegevens betreffende Chineesche Officieren te Batavia onder de Compagnie.

Om praeadvies gesteld in handen van de Heeren Heeres en Van Berckel.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren Mr. J. H. Abendanon en B. Hoetink aan wie, voor zooveel noodig, dank is gezegd.

Niets verder aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

DE TOBELOREEZEN IN HUN DENKEN EN DOEN

DOOR

A. HUETING.

In mijn Tobeloreesch-Hollandsch Woordenboek [1] heb ik voor de verklaring van woorden meermalen verwezen naar «monografie». Dat ik eerst nu de belofte nakom welke in die verwijzing lag opgesloten, is uitsluitend toe te schrijven aan de omstandigheid dat de tijd heeft ontbroken om dezen arbeid zoo spoedig te voltooien als ik mij had voorgesteld.

Misschien zal worden gevonden dat ik ten onrechte adat en rechtspraak in deze beschrijving onbesproken heb gelaten. Over die onderwerpen heb ik echter vroeger reeds zoo uitvoerig geschreven [2], dat ik slechts in herhalingen kon vervallen, wat mij niet wenschelijk voorkwam.

HOOFDSTUK 1.

Woonplaatsen.

Het district Tobelo, gelegen op de Oostkust van Noord-Halmahera, tusschen de districten Kau (Zuidelijk) en Galela (Noordelijk) is geheel bezet door de hoofdstam der Tobeloreezen. Aan de Noordelijke grens wonen ook wel Galelareezen, maar nergens vormen die eene meerderheid. Het district Kau is Tobeloreesch van de grens met Tobelo, tot aan de hoofdplaats Kau, wier bevolking wel met Tobeloreezen vermengd is, doch

---

[1] Uitgegeven door het Kon. Instituut v. d. Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië 1908.

[2] Bijdragen Dl. 63 (1909); Tijdschrift K. N. Aardrijkskundig Genootschap 1905; Meded. Ned. Zendel. Genootschap Dl. 50 (1906).

toch niet Tobeloreesch genoemd mag worden. Van die hoofdplaats, tot aan de grens van het district Kau, vindt men aan de kust dorpen van andere stammen; verderop naar het zuiden, in het Dodingasche, beginnen echter al weer Tobeloreesche dorpen. Het gedeelte van het district Dodinga, dat aan de Kau-baai grenst, is bijna geheel door hen ingenomen. Hun hoofddorp aldaar is Pasirputih. Tijdens den opstand onder Dano Hassan, zijn velen uit het district Tobelo zelf daarheen uitgeweken. Aanvankelijk is daar vermenging met de oorspronkelijke bevolking voorgekomen, maar nu hebben de Tobeloreezen ook daar de overhand.

Langs de oostzijde van de Kau-baai vindt men eveneens verscheiden Tobeloreesche dorpen, zelfs nog in de Boeli-baai. Ook in de Weda-baai worden Tobeloreesche nederzettingen aangetroffen. Het eiland Morotai, aan de noordpunt van N. Halmahera, is tevens voor een gedeelte door hen in beslag genomen, en hun koloniseerende aanleg kan wel hieruit blijken, dat men ook op de noordkust van Ceram, op Boeroe, in de Soela-Archipel, in de Banggai-Archipel, op de Batjan-groep, overal Tobeloreezen vindt, die, waar zij komen, zich weten te handhaven. Dat ligt voor een deel aan hun karakter en aard, zooals men uit de beschrijving daarvan zien zal.

Er kunnen alzoo drie hoofdgroepen naar hunne woonplaatsen worden onderscheiden, nl. de bewoners van het district Tobelo zelf, de Tobeloreezen die in het district Kau wonen, en die uit het district Dodinga. De eerste groep noemen wij alleen Tobeloreezen, of «eigenlijke Tobeloreezen», de tweede Kausche Tobeloreezen, de derde Dodingäers. Zij die de dorpen bewonen Oostelijk aan de Kau-baai gelegen, behooren voor het meerendeel tot de Kausche Tobeloreezen.

HOOFDSTUK 2.

Naam.

Moeilijk valt uit te maken, wat de naam «Tobelo» beteekent. «To» wordt aangetroffen voor de namen van verschillende Halmaherasche volkstammen, b. v. b. Tobaru, Tololiko, maar daarnaast heeft men: Galela, Loda, Madole, Sùùru,

Waioli, Isam. Dat dit «To» «mensch» beteekent gelijk in «To» voor vele namen van stammen op Celebes het geval is, en «Tobelo» alzoo beteekent «belo-menschen» (belo = staak), is niet onaannemelijk, maar staat geenszins vast.

Een oud verhaal zegt, dat de Halmahera-volken van over zee kwamen en dat toen hun Hoofd hun toeriep: «o ngotiri ni ja bèlo» = leg de prauw aan een staak, de lui voor 't gemak maar zelf de prauw vasthielden, en daarom Tobelo = staaklui genoemd worden. Het «To» moet dan echter verstaan worden als pers. voornaamw. enkelv. «ik» dus: ik houd de prauw vast, of: ik leg de prauw aan een staak. Heel waarschijnlijk klinkt deze verklaring niet!

Volgens een verhaal onder de Galelareezen, zouden deze volken vroeger overheerscht geweest zijn door den Vorst van Batjan, en toen aangewezen zijn geweest, om voor de staken van diens prauwen te zorgen, en vandaar: tobelo: staaklui. Daar nu echter historisch niets bekend is van een Batjansche overheersching van deze streek, kan men dit ook gerust tot de legenden rekenen.

Volgens anderen zou de naam herkomstig of gevormd zijn van «tumbelo» = duiken bij den staak, een soort godsoordeel, dat hier vroeger, en misschien ook nu nog hier en daar, in zwang was, waarbij twee lieden doken bij een in zee gestoken staak, of belo, en diegene tot schuldige werd verklaard, die het eerst boven kwam. Aangezien men nu echter in geen der Halmahera talen, dit duiken zoo kort benoemen zou, maar men b.v.b. in het Ternataansch zou zeggen: «tum toma belo», in het Tobeloreesch: «ho tumunu o belohuku», is dit ook al niet heel waarschijnlijk.

Wij komen alzoo tot de slotsom, dat niet valt uit te maken wat de juiste beteekenis is van den naam, het blijft bij gissingen.

Nu rest nog de vraag, of de bewoners hun naam aan het land gegeven hebben, of eenvoudig genoemd zijn naar het land waarin ze zich neerzetten.

Voor het eerste pleit dat volgens Tiele (Bijdragen 4e Reeks, deel VIII) reeds in 1606 gesproken wordt van Tobelo en Galela. Er staat daar n.l. dat de Sultan van Tidore een bezetting moest achterlaten te Tolo, om de bevriende bevolking te vrijwaren voor aanvallen van lieden van Galela en Tobelo. Ook komt op

een oude zeekaart uit de 17e eeuw de naam «Tobelo» voor. Dit nu klopt niet met de verhalen omtrent de afkomst der Tobeloreezen door hen zelf gedaan (zie hoofdstuk afkomst) volgens welke de stam wel niet langer dan 150 à 200 jaar aan de kust gewoond heeft. Men zou daaruit moeten opmaken, dat de streek reeds «Tobelo» heette vóór de stam zich er neerzette. Ook pleit voor deze meening dat de lieden zich noemen: «o Tobelohoka» = lieden van Tobelo. Maar hiertegen kan worden aangevoerd dat de lieden beweren altijd als stam Tobeloreezen geheeten te hebben; dat het gedeelte van den stam, dat niet in het district Tobelo, maar in het district Kau woont, en zich daar dadelijk na den uittocht uit het binnenland, neergezet heeft, zich eveneens: «o Tobeloho» noemt, dat ze ook voor hun taal geen andere naam hebben dan «ho totobèloho»: Tobeloreesch spreken, dat ze door de andere stammen aangeduid worden als: Tobeloreezen van de negen rivieren en Tobelo Bòëng, de Tobeloreezen die daar wonen aan de negen rivieren en aan de rivier Boëng. Dit alles pleit er sterk voor, dat de stam Tobelo heette, en zijn naam aan het land gaf.

Om dan het reeds vroeg genoemd worden, van den naam Tobelo te verklaren, kan men aannemen òf, dat de uittocht van den stam naar de kust veel vroeger plaats had, dan de bevolking thans beweert, òf wel, dat zij nog in het binnenland wonende, reeds haar naam aan de streek gegeven heeft.

HOOFDSTUK 3.

Stamverdeeling.

De Tobeloreezen uit het district Tobelo zijn verdeeld in vier onderstammen «o hoana» geheeten, hetzelfde woord dat in het Moluksch-Maleisch «soa» heet en: afdeeling beduidt. Door de Ternataansche Hoofden werden zij daarom officieel aangesproken als manusia soa ràhà, lui van de vier afdeelingen. Deze afdeelingen heetten: o Lina, o Huboto, o Momulati en o Gura. De laatste, o Gura, is bijna geheel opgegaan in o Hibua lamo, de groote loods of tempel. Dit is wel geen aparte afdeeling, maar deze heeft haar oorsprong te danken aan eenige recalcitrante lui van de afdeeling Gura, die tezamen

een grooten tempel bouwden, en daaromheen een dorp stichtten, een soort onderafdeeling dus, maar die de hoofdafdeeling bijna in vergetelheid heeft doen geraken.

De hoana Lina geldt als de voornaamste, de hoofdafdeeling. Men zegt dat die het eerst bereid was tot den uittocht naar het strand, en daarom ook heet: o hoana momole; de dappere afdeeling. Waar is, dat zij in alles den voorrang hebben. Was er iets aan de hand, dan vormde Lina altijd de voorhoede, al was het ook maar door een aankomenden jongen vertegenwoordigd. Ook hadden de mannen van die afdeeling het recht om voor de Ternataansche Hoofden te verschijnen, met een sarong schuin over den schouder hangende (ho hekola), 't geen aan de leden van de andere afdeelingen niet veroorloofd was.

Nu zal tot die oppermacht wel bijgedragen hebben, dat het de *sterkste*, de talrijkste afdeeling is. Op haar volgt Gura, terwijl de beide anderen heel wat kleiner zijn. Tusschen Lina en Gura heeft wel rivaliteit bestaan, zooals nog uit de oude zangen blijkt, reeds tijdens het wonen in het binnenland. Daar het nu zeer duidelijk is, dat Lina de recalcitrante lui uit Gura, die den Hibua-lamo bouwden, bijgestaan heeft, is dat wellicht wel een min of meer politieke zet geweest, om het overwicht te handhaven.

Dat Lina werkelijk altijd de eerste geweest is, blijkt ook nog daaruit dat het de leider is bij verschillende ceremonien, en dat hun stamgeest «wongemi» altijd het eerst aangeroepen wordt.

Men heeft vroeger, ook aan de kust, dorpsgewijze gewoond, elke «hoana» apart; eerst op «Gamhoku» 't verbrande dorp, later ook te Gamhungi 't nieuwe dorp. Elke afdeeling woonde daar onder haar eigen Hoofd. Die Hoofden zijn: ma Hangadji 't hoogste Hoofd, uit de afdeeling Lina. Verder voor elke afdeeling een «Hukum» een afdeelingshoofd; met een of meer Kimelaha eigenlijk Kimelāā, onderhoofden, later kamponghoofden, die weer hadden hun ma dimeno, Ternataansch «mahimo» oudste, die echter wel zoowat de rol van boodschaplooper van den Kimelāā vervulde. Ook had men nog «o ngohaka ma riaka» een soort hoofden hooger, dan Kimelāā, aangesteld door het Ternataansch Bestuur. In het Ternataansch is dit ngofa manjira: oudste zoon, een soort hoftitel, maar die toch ook al heel oud is, want in het Binnenland schijnt men die al gekend te hebben, zooals uit de ge-

schiedenis der Kausche Tobelo's blijkt. Ook had men nog «o Kapita», krijgshoofden. Nu werd men door die hoofden bestuurd, eigenlijk met elkaar één groot dorp vormende, totdat er in 1870 omstreeks, een Hangadji-districtshoofd, aangesteld werd niet volgens den adat, want deze was uit de afdeeling Momulati. Deze man heette *Madon*, was rooverhoofdman, woonde te Gaàne, aan de Zuidpunt van Z.-Halmahera, en om der wille van zijn vele zeerooverijen, was op zijn hoofd een prijs gesteld. Dit had ten gevolge, dat hij gevangen genomen werd. Waar nu echter elk verwachtte, dat de man gehangen zou worden, gebeurde dit toch niet, maar hij werd aangesteld tot Hoofd der Tobeloreezen.

De volksmond verklaarde dit, door te zeggen, dat de man zich bereid verklaarde gehangen te worden, mits men zijn compagnon ook hing. Die compagnon zou de Sultan van Ternate geweest zijn, en uit hoofde van dit doorluchtige compagnonschap, zou de man begenadigd zijn geworden. Hoe dit zij, hij was een zeer krachtige figuur, die zich hoogst verdienstelijk maakte, door de Tobeloreesche zeeroovers uit alle schuilhoeken op te sporen, en ze te dwingen zich voortaan rustig te houden. Minder goed was dat hij, bij gelegenheid dat zijn hoana twist kreeg met een ander, toestond dat zijn lieden zich van de algemeene vestigingsplaats verwijderden, en naar het eiland Tolo nūù verhuisden. Dit opende n.l. den weg ook voor de anderen, om te gaan wonen waar men maar beliefde, en daar men natuurlijk van vroeger reeds hier en daar aanplantingen had, ging men nu al spoedig door het heele district verspreid wonen, en de hoofdvestiging verviel.

In het Zuiden van 't district lagen van vroeger reeds, èn op het eiland Méti, èn op den vasten wal daartegenover, dorpen, bewoond door lieden van de afdeeling Lina, bestuurd door onderhoofden van die afdeeling, die tot taak hadden het district daar tegen indringers te verdedigen. Dit bleef zoo, maar voor het overige ging men hier en daar verspreid wonen, zonder bepaalde kampongs te bouwen, elk in zijn tuin, naar elks hartewensch.

Een hoogst ongeregelde toestand dus, waaraan pas een eind gemaakt is, toen als gevolg der christianisatie in 1898, het Binnenlandsch Bestuur zich meer met de Tobeloreezen ging bemoeien.

De stam der Kausche Tobeloreezen bestaat ook uit vier Hoanas, n.l. Bòëng, Tunuai, Seleruru en Madong. De grootste van deze afdeelingen is Bòëng, waarom men ook wel al de Kausche Tobeloreezen Bòëngs noemt. Zij zelf echter doen dit niet, maar noemen zich allen o Tobelohoka = Tobeloreezen. Alleen de lieden van de afdeeling Bòëng zelf, laten zich de naam natuurlijk welgevallen, maar de anderen niet, *die* beweren soms heftig: ik *ben* geen Bòëng!

Deze Tobeloreezen hebben na hun uittocht uit het binnenland, nooit bij elkaar gewoond, zooals de eigenlijke Tobelo's, maar elke Hoana op zich zelf in dorpen, gelegen aan de rivieren, waarnaar ze benoemd zijn. Van het Noorden naar het Zuiden is dat een kuststrook van eenige uren lang, waaraan die dorpen liggen. Het eigenlijke dorp *Kau* hebben zij nooit bewoond. De bewoners van die districthoofdplaats zijn een mengelmoes van allerlei; met heel weinig Tobeloreezen.

Ook hier heeft men dezelfde rangen van Hoofden, waarbij de Hangadji van Bòëng *nu* het opperhoofd is. Het schijnt echter wel, dat het onderling verband niet zoo hecht geweest is als bij de eigenlijke Tobelo's, en dat het gezag van den Hangadji Bòëng, pas door Ternate ook over de andere Hoanas is geldende gemaakt. Wellicht heeft daartoe bijgedragen, dat dit Hoofd vroeger Mohammedaan geworden is, en dus daardoor waardig gekeurd werd den Sultan van Ternate te dienen. Men houdt hardnekkig vol, dat b.v. de Ngofa manjira Bòëng oorspronkelijk meer aanzien genoot dan den Hangadji. Men brengt dit in verband hiermede, dat vroeger, tijdens het wonen aan het Meer van Lina in het binnenland, een Vorst van Djailolo, vluchtende voor de Ternatanen, daar aangekomen zou zijn, en bij den Ngofa manjira bescherming gevonden zou hebben. Deze Vorst zou daarom ook dien Ngofa manjira Bòëng, als hoogste Hoofd aangesteld hebben, en de stammen uitgeleid hebben naar het strand. Deze Radja wordt Piter Dam genoemd.

Nu leest men in Tiele, deel II, Bijdr. v. h. Koninkl. Instit. 4ᵉ reeks III, dat in 1533 de toen met de Portugeezen verbonden Spanjaarden, Djailolo wilden verlaten, waar zij zich gevestigd hadden, nadat de Koning van Djailolo, hen tegen Ternate had bijgestaan. De Koning van Djailolo vond dit echter niet goed, daar hij vreesde voor Ternate. Toen nu Djailolo aangevallen

werd door Tidore, Batjan en Ternate, moest de Koning van Djailolo vluchten, en ontkwam naar het binnenland. Hoe die Koning heette, wordt niet opgegeven, maar het is kennelijk dezelfde die, volgens dezelfde bron, in 1535 door zijn Rijksbestierder Kaitjil Boemie, om hals gebracht werd. Is *dit* de Radja van Djailolo waarvan dit verhaal spreekt, dan valt de uittocht der Kausche Tobeloreezen reeds in 1533 of 1534.

Ook zijn bij de Kausche Tobelo's de Hoana's of afdeelingen, meer uit elkaar gevallen, dan bij de eigenlijke Tobeloreezen, want, waar men daar voor een Hoana verschillende hoofden had, maar toch steeds bij elkaar bleef, is hier elke Hoana nog weer onderverdeeld in Hoanas, naar de Hoofden die men had. Böëng b.v. in Hoana Hangadji, Hoana Hukum, Hoana Ngofa manjira en Hoana Tungulu, de Hoanas Tunuai en Seleruru, elk weer in een Hoana Ngofa manjira en Kimalāā, en de Hoana Madong in een Hoana Kimalāā en Mahimo. De saamhoorigheid is hier dus niet sterk, temeer niet, daar elke onderafdeeling ook weer haar eigen stamgeest, (wongemi) heeft.

HOOFDSTUK 4.

Geschiedenis.

Omtrent de afkomst der Tobeloreezen bestaan verschillende verhalen. Allen stemmen daarin overeen, dat zoowel de Tobeloreezen als de Galelareezen van over zee gekomen zijn.

Het eene verhaal luidt ongeveer aldus: De Halmahera bewoners zijn, op zee verdwaald zijnde, aangedreven boven Gaäne, aan de Zuidspits van het Z. Schiereiland, op de plaats nu nog Djuangana ruba ruba (Ternat. djuanga = een heel groot soort prauw, ruba ruba = vergaan, omvallen) geheeten.

Vandaar verspreidden zich allen naar hun respectievelijke woonplaatsen en districten, de meesten met prauwen, de Tobeloreezen en Galelareezen over land. Beide stammen trokken op onder één hoofd. De Galelareezen hadden als hun erfdeel uit de vergane prauw een kanon (léla) meegenomen, en de Tobeloreezen twee reusachtige gongs. Gekomen tot de landengte van Pajahe, de N.-grens van het Z.-Schiereiland, konden de Galelareezen hun kanon niet meer dragen en lieten het vallen op een berg

tot heden bukuspera geheeten. (Ternat. buku = berg, uspera = kanon, kanonberg). Vandaar zette men den weg voort tot aan de plaats, waar het tegenwoordige meer Gura of Lina ligt, in het binnenland van het district Kau. Daar was veel sagoe, maar het meer bestond nog niet. Men had dus wel spijze, maar was over de plaats nog niet tevreden, daar men aan zee wilde wonen. Het Hoofd zocht dus langs den vulkaan Dukono (Tolo) naar zee te komen, door het dal der rivier Mèdee, en kwam toen aan de kust, ter plaatse waar nu de kampong Mèdee ligt. Daar was het land echter zóó slecht, dat men maar weer naar het binnenland terugkeerde. — 't Is niet onmogelijk dat dit geweest is, kort na de groote uitbarsting van de vulkaan Dukono in 1551, zoodat toen de grond onbruikbaar was. —

Nu kregen Galelareezen en Tobeloreezen twist over de meegebrachte gongs. De Galelareezen beweerden op één ervan recht te hebben: de Tobeloreezen ontkenden dit, en daar de Hoofden de Tobeloreezen gelijk gaven, wijl de Galelareezen hun erfdeel, het kanon, gehad hadden, verwijderden zich de Galelareezen, één gong meenemende. Zij gingen naar den berg Lahia (?) en woonden aldaar, tot zij verderop gingen, en hun gong op dien berg achterlieten, die daar nog is tot den huidigen dag.

Nu is het wel vreemd, dat in dit verhaal de Tobeloreezen zich als één van afkomst met de Galelareezen verklaren, van wie ze anders door hun adat nog al onderscheiden zijn. Echter, volgens den Heer van Baarda, bestaan de Galelareezen, ook nog uit twee deelen, die zelfs aan de uitspraak zijn te onderkennen. Heel onmogelijk is het dus niet, dat tusschen het eene deel der Galelareezen en de Tobeloreezen, oorspronkelijk nadere verwantschap bestaan heeft.

Dat het verhaal echter *alle* Halmahera-bewoners tezamen laat aankomen is wat sterk, daar die toch in verband met hunne talen in twee hoofdgroepen zijn te onderscheiden, hoewel het natuurlijk ook nog mogelijk is, dat tijdens de eerste aankomst van de bewoners van het N. Schiereiland, het heele eiland nog onbewoond was, en de tegenwoordige bewoners der andere schiereilanden, volgens hun talen met de Papoeas verwant, pas later aangekomen zijn, en de eerste bewoners verdreven hebben.

Een ander verhaal noemt, als plaats van herkomst, het land van Makassar, waaronder men geheel het Noordelijk deel van Celebes verstaan kan.

Weer een ander verhaal zegt: wij zijn herkomstig uit het land Sèkel, van de Manilareezen. Wij zijn op vlotten hier aangekomen. Eén vlot strandde op Gola uku, dicht bij Morotai (gola = rots, gola uku = op de rots). Zeven vlotten gingen recht door naar Tobu(?). Daar ging men aan land, en trok recht door naar het meer Lina.

Uit dit alles is alleen op te maken, dat de Tobeloreezen van over zee op Halmahera gekomen zijn, maar omtrent het *vanwaar* geven deze legenden weinig of geen uitkomst.

In elk geval zal, met het oog op de taal, wel aangenomen moeten worden dat al de stammen van het N. Schiereiland, met de bevolking van Ternate en Tidore, één oorsprong hebben.

Als historisch staat alleen vast, dat de Tobeloreezen in vroegeren tijd in het binnenland van Kau gewoond hebben, aan het tegenwoordig meer van Lina of Gura. Hoe lang? Dit valt zelfs niet bij benadering vast te stellen, ook niet uit de volksverhalen. Alles verliest zich in mythische verhalen. Natuurlijk is in al de verhalen wel *iets* waarheid, maar de oudste historie van Halmahera is eigenlijk totaal onbekend, zoodat het wel nooit mogelijk zijn zal waarheid en verdichting van elkaar te scheiden.

Betrekkelijk vast staat alleen hun wonen aan het Meer, en hun uittocht vandaar naar de kust.

Ik laat hier eerst een paar verhalen volgen hierover, zooals die mij verteld zijn door de bevolking.

Bij de aankomst aan het meer Lina was de Oudste Tingidu, de voorvader van mijn zegsman, en tot heden de stamgeest van de Hoana Lina.

De Sangadji van Gamkonora (een district aan de W.kust van N. Halmahera) Pahiwáni geheeten, kwam visschen op de rivier Kua, (dit is een kleine rivier die aan de O.kust in de baai van Patja uitmondt).

De honden van Tingidu werden door den Sangadji gezien. Deze keerde nu terug, en haalde ook zijne honden. Hij kwam over den berg Hiko(?) en de uitloopers van den Kotai (de meest Zuidelijke uitloopers van het Tobeloreesch gebergte), toen zijn honden aansloegen. Hij daalde van den berg af, en vond Tingidu, en nog een koning meegekomen van Manilla, Kadjadian geheeten, met veel volk. Die koning Kadjadian stierf reeds vóór dat de Sangadji Gamkonora naar zijn land teruggekeerd was. Hij werd opgevolgd door koning Haraitawi. Daarna bracht de

Sangadji van Gamkonora, de lieden naar het strand te Patja (patja = verzamelen. Ternat.) Dit Patja geldt algemeen voor de oudste nederzettingsplaats aan het strand. Daarna ging de Sangadji met Kapita Halaka terug naar Gamkonora, en het volk bleef onder Tingidu wonen te Kupa-kupa, vlak bij Patja, aan het strand gelegen.

De Sangadji was met Kapita Halaka, en een deel volks vertrokken met een groote prauw (djuangana). Aan kaap Djere beval de Sangadji de prauw vast te leggen, te bélo, maar het volk hield dien vast, dus Tobelo. Hij bracht de prauw te Linga, en dus werd dat een Tobeloreesche kolonie. — Dit Linga moet aan de Westkust liggen, maar de juiste plaats is mij niet bekend. — Daarna kwam de Sangadji Gamkonora terug en wilde weer volk meenemen, maar Tingidu wilde dat niet toestaan.

Na den dood van dezen Tingidu, ging het opperbevel over aan diens zoon, weder Tingidu geheeten. De zonen van dezen Tingidu waren Pogu-poguru en Djangu. De zonen van Pogu-poguru waren Handiki en Rako, de zoon van Rako was Ihanga, en de zoon van Ihanga is Toloko, de man die mij dit verhaal mededeelde. Hij is nu een bejaard man, maar zijn Vader Ihanga, heb ik toch ook nog jaren lang gekend. Als dus deze geslachtsboom juist is, zijn de hier medegedeelde gebeurtenissen nog niet heel lang geleden, hoogstens een 200 jaar. Wellicht is de opvolging Tingidu-Pogu-poguru. Rako, Ihanga, Toloko, wel juist, maar hoogst waarschijnlijk is tusschen dezen Tingidu, en de Tingidu die nu nog als stamgeest vereerd wordt, een lange tusschenpoos.

Een ander verhaal luidt aldus: De Tobeloreezen woonden op de plaats waar nu het meer Lina is. Zij woonden toen reeds verdeeld in de twee hoofdafdeelingen, en elke stam in zijn afdeelingen, zooals het nu nog is. Het meer echter was er nog niet. Maar een meisje «Djangutu geheeten, was geëngageerd met een jongeling van Galela. Het meer van Galela bestond toen reeds. Het meisje verzocht haar minnaar, haar wat van het Galelasche meerwater mee te brengen, wat deze deed, in een waternimfenblad. Zij bekeek het, maakte een kuiltje, deed het water daarin, en dekte het met het blad toe. Den volgenden morgen was het water reeds toegenomen, en nog een dag later, dreef het blad op het water. Het nam nu steeds in omvang toe, zoodat de

nederzetting er door wegspoelde, ook de meegebrachte gong uit de vergane prauw verzonk, maar de menschen verdronken niet, want het meisje plaatste zich bij een boom, torobuku geheeten, en zeide dat het water niet verder dan tot dezen boom komen mocht. Op hare bezwering stond ook het water stil, omdat zij zich aanbood, als prijs daarvoor, een rots te worden. Zij stapte in den boom, en verdween daarin. Wanneer men later in dien boom hakte, vloeide er bloed uit.

Hetzelfde verhaal wordt ook, eenigszins gewijzigd, medegedeeld omtrent het meer Sango of Patja, een uur of zes van de kust, achter de kampong Patja gelegen. Daarvan vertelt men het volgende. De eigenares van het meer Patja is ngo Memeua (Moederloos).

Haar broer, o Kububu, ging achter de bergen langs vrijen met een meisje te Galela, en bracht voor zijn zuster, op haar verzoek, iets mede van het mooie meerwater aldaar, in een bamboe. Zij groef een put, en deed het daarin. Zij dekte het toe met een caladium blad.

Den volgenden morgen dreef het blad. 's Nachts maakten de lieden van het dorp feest, met gezang en dans en palmwijn drinken. Toen kraaide een haan: totiri, i roroua gamu djaha (niet lang en het dorp verzinkt. Ternat). Toen zeide de waterplantster: houdt op met op de trom te slaan, een haan kraait. Maar de lieden zeiden: zij liegt, haar kind huilt, dus wil ze niet hebben dat we kloppen.

Toen kraaide de haan wederom met dezelfde onheilspellende woorden. Nu hoorde het volk het ook, en zeide: werkelijk, luister! Daarna begon de bron te borrelen, het water begon te stroomen, en het volk verdronk. Maar Memeua liep weg Noordwaarts naar een torobuku boom. Het water stroomde haar achterna, maar zij verborg zich in den boom, en bezwoer het water zeggende: hier moet de grens zijn, en het water hield daar stand.

Me dunkt, beide verhalen geven zoowat reden tot het vermoeden, dat èn het meer Lina, èn het meer Patja, vulcanische inzinkingen zijn, wellicht ontstaan in de vijftiende of zestiende eeuw, omdat in dien tijd de geweldige uitbarsting van den vulkaan Dukono wijst op een verhoogde vulcanische werking in den Halmahera-bodem.

Het eerste verhaal gaat verder, en zegt, dat tot het ontstaan van het meer de Tobeloreezen nog niet met de buitenwereld in aanraking gekomen waren. Nu echter kwam de Sangadji van

Gam-konora, Ramedi geheeten, in de buurt van de nederzetting jagen. Hij zag echter de Tobeloreezen niet, want die kenden nog de kunst om zich onzichtbaar te maken, evenals de aardmannetjes, de Moroka. — Onder dit woord verstaat men de z.g.n. verdwenen vroegere bevolking van het eiland Morotai. — Hij, de Sangadji, hoorde echter kippen kakelen, ook sloegen zijn honden aan, zoodat hij begon te vermoeden in de nabijheid van menschen te zijn. Daar hij ze echter niet vinden kon, ging hij terug, en haalde al zijn honden, om daarmede de bewuste plek weer op te zoeken. Hij zelf verborg zich, maar nu begonnen zijn honden te vechten met de honden der Tobeloreezen. De Tobeloreezen zelf, ontstemd over zooveel honden, en niemand ziende, kwamen te voorschijn, en sloegen de vreemde honden, maar nu kwam ook de Sangadji uit zijn schuilplaats, en daar nu een vreemdeling de Tobeloreezen gezien had, was de betoovering der onzichtbaarmaking verbroken.

Het gevolg was, dat ze met den Sangadji bekend en bevriend werden, die hen ook straks overhaalde, om naar de kust te gaan. Men ging dus op weg, de hoofdstam N.Oostelijk, de Kausche Tobelos Z.Oostelijk de Kau-rivier volgende. Men kwam langs verschillende bergen en over rivieren, die door verzen in het geheugen bewaard gebleven zijn. Men kwam achter de tegenwoordige kampong Patja, te Kieuw, en at daar onder een grooten, thans nog bestaanden, waringinboom. Bij dat eten sprak het Hoofd de volgende dichtregelen, een half Tobeloreesch, half Ternataansch gerijmel, dat echter door zijn volk als hooge wijsheid bewonderd werd.

Dopolo-dopolo tamolo ma sosioko: Hoofden elk een rijstkoek.

Kuasa-kuasa bobalata i ma momileko: onderdanen elk een stuk sagoe.

Het is dus een feestmaal geweest, waarbij men toosten sloeg.

Men zette zich neer in de kampong Patja, en verhuisde pas later naar Gamhoku. Natuurlijk heette dat dorp pas Gam hoku, nadat het door H. M. Vesuvius in brand geschoten was. De Tobeloreezen hebben het vroeger wel gewoon: o berera = het dorp, genoemd.

Men ging toen, tezamen met de Galelareezen en Lodareezen met den Sangadji van Gamkonora mee op zeeroof, maar later wilde men dat niet meer, en ging er alleen, voor eigen rekening op uit.

Omtrent het verblijf aan het Meer zijn nog allerlei verhalen,

als: De hoofdstam woonde aan de rivier de Tuguis, de Kausche Tobelos, aan de rivier Bòëng. (De Tuguis is de rivier die uit het Meer Lina vloeit, en een der hoofdbronnen is voor de Kau rivier). De lieden van de Hoana Gura woonden op het eiland in het meer. Ze wilden zich echter ook in de rivier baden, maar dat werd door het Hoofd van de Hoana Lina niet toegestaan. (Wellicht wordt bedoeld, dat de rivier alleen gebruikt mocht worden voor het ceremonieele baden. Zie hoofst. oorlogsgebruiken). Toen men zich nu toch in de rivier baadde, wekte dit den toorn der geesten op, zoodat de rivier droog werd. Toen bad het Hoofd van Lina tot de geesten (of de goden) met een bezweringsformule (dola bololo) als volgt:

Papaua njau delo	de tjakalang-visch is vaderloos
Kagungu ma njare-njare	de prauwen leggen droog
Toma buku ma liketo	aan de zijden van den berg
Dome ma lako	(aan) de mond van de Dome
Boki mi ake.	(in) de Princes haar water.

Daarop keerde het water in de rivier terug.

Men staat verwonderd over de eenvoudigheid van deze, en ook van andere bezweringsformules, waarin het bezwerende zeker heel ver te zoeken is. De tjakalang is een soort zeevisch, en de Dome is een klein riviertje in het Dodingasche.

Bij een andere gelegenheid zou Tingidu een droogte voorkomen hebben door de volgende «dola bololo»:

Telaga Gura i otu	Het meer Gura is droog
Buru ka jo linga-linga	De garnalen kruipen (als) over het land.
Fo sidagi budi koga	Welke wijsheid moet men aanwenden?
Djou ma bala i lomo	Het volk van den Heer is verzameld
Ja[1]rara sidutu	Zoo lang geleden, totdat
Ka ma ngongadje reua	Er zelfs geen bericht meer van is
Suba ka fo airani	(Men) buigt zich slechts met verwondering

Een ander verhaal vertelt: een Tobeloreesche vrouw was gevangen genomen door Tobaru-menschen, en getrouwd aan een hunner.

Zij kwamen over een rivier met één hooge oever. Daar moest zij haar man luizen. Opkijkende zag ze van den laag gelegen

[1] Ik vermoed dat hier roro: lang geleden, moet staan, en niet rara: zee, en heb het ook aldus vertaald.

oever, haar verwanten naderen, en streek dus haar man het haar in de oogen, steeds luizen knippende, terwijl ze zong:

O Gura de o Lina	De afdeelingen Gura en Lina
Ko i teke lolilaliua	Gaan niet tezamen achteruit
Ma wange i tjako-tjako	De zon is al gedaald
De hutu bolo mediri	En morgen of overmorgen
Karana djoku ni gamu.	Treft het onheil je dorp.

Aldus zingende gaf ze haar verwanten steeds teekens, zich stil te houden. Haar man vroeg haar, wat ze zong, maar ze zeide: niets, ik zing maar. Intusschen waren echter haar verwanten genaderd, en sloegen den Tobaru het hoofd af, en evenzoo werden de andere Tobarus gesneld, hetgeen gemakkelijk ging, omdat ze allen met het hoofd op zijde liepen, aangezien zij het van de Tobeloreezen geroofde op den schouder droegen.

Volgens een variatie van dit verhaal, was de vrouw per ongeluk zelf gesneld geworden, maar had haar hoofd in de handen genomen, en aldus dit gedicht uitgesproken. Hoe dat mogelijk was zegt het verhaal niet.

Tusschen de stammen Tobaru en Tobelo schijnt altijd een soort vijandschap bestaan te hebben. Tot heden nog, kan men van de Tobaru's hooren, dat de Tobeloreezen koppensnellen, en hetzelfde kan men ook van de Tobeloreezen hooren, omtrent de Tobaru's, hoewel gelukkig geen der beide stammen zich aan dat misdrijf schuldig maakt. De ongunstige berichten omtrent de Tobeloreezen bij Willer e. a., moeten zeker voor een deel er aan toegeschreven worden, dat de berichtgevers Tobaru's van de Westkust waren.

Verder zijn er nog verhalen omtrent den tijd toen men voor het eerst kustbewoners geworden was. De lui waren toen nog maar een soort halfmenschen. Roeien kenden ze niet. Men wilde oversteken van Katana naar het eiland Makaliho, een afstand van hoogstens 10 minuten roeiens. Men ging in de prauw zitten, en roeide, en roeide, echter zonder vooruit te komen, want men streek de pagaaien overlangs door het water. Nadat men aldus een dag en een nacht geroeid had, deed een der roeiers per ongeluk een verkeerden slag, de pagaai dwars houdende, en zietdaar, de roeikunst gevonden.

Het zien van de zee maakte de menschen heelemaal uitzinnig. Men ging op rotsen zitten om er mede te varen. In het

Kausche, in de bocht van Pediwang, ligt een rots, o gerèbongo: uitzinnig, geheeten. Daar ter plaatse was een dorp of nederzetting. Er voor in zee, ligt een stukje rots, als een eilandje. Daarop gingen alle mannen zitten roeien om op zeeroof uit te gaan. Ze vertrokken des avonds, en roeiden den heelen nacht als dollen, zoodat ze ook heelemaal dol werden. Tegen den morgen hoorden ze de hanen kraaien, in hun eigen dorp natuurlijk, maar ze dachten dat ze nu wel in een vreemd land waren, en sprongen dus, in dolle moordlust, aan land, en woedden daar tegen al wat leefde. De verschrikte uitroepen hunner vrouwen en kinderen, zetten hun woede nog meer aan, want ze herkenden niemand en vermoordden alles. Alleen een oude vrouw wist te ontkomen, en toen ze, na het bloedbad uitrustten, toonde die hun aan, wat ze eigenlijk wel uitgevoerd hadden. Hierover werden ze nu weer zoo verbitterd en woest, dat ze op elkaar aanvielen tot geen hunner meer in het land der levenden was.

Niet ver van onze woning wees men een plaats aan, waar dat voorgeslacht een soort tempel gehad zou hebben, waar zij drinkgelagen aanrichtten. Elk had daarbij een zwaar stuk hout met handvatsel, o pau pau geheeten, klaar. Bij 't minste vermoordden ze elkaar daar mee. Kwam iemand in 't zicht, dan riepen ze hem uitnoodigend toe: ino! ino! o pau-pau ino; kom, kom, kom naar de pau pau! kwam iemand op die roepstem, dan bood men hem palmwijn aan, in een dunne bamboe-koker, scherp aangepunt, o waloko, en bracht dan de gast dien koker aan den mond, en boog daarbij het hoofd achterover om te drinken, dan kwam dadelijk iemand, die met de pau pau een harden slag onder tegen den drinkbeker gaf, zoodat den gast de bamboekoker dwars door het hoofd geslagen werd, uit louter moordlust.

Kortom, volgens de verhalen waren die eerste kust-Tobeloreezen, een soort ruwe moordlustige wilden.

Dat het uit het binnenland naar de kust verhuizen, een vooruitgang geweest is op cultuur gebied, valt natuurlijk niet te betwijfelen. Een voorbeeld daarvan bieden de z. g. n. Tugutil aan. Deze heeten met de Tobeloreezen oorspronkelijk één stam uitgemaakt te hebben, maar zich, na het verhuizen naar de kust weer te hebben teruggetrokken naar het binnenland. Het verschil in ontwikkeling tusschen een strand-Tobelorees en een Tugutil, is echter heden ook aanzienlijk. Meer dan de erkenning van het ontwikkelende van het aan de kust wonen, zullen we

dan ook wel niet uit al deze verhalen omtrent de woestheid en domheid van het voorgeslacht mogen afleiden.

Het verdient m. i. de aandacht, dat in beide verhalen omtrent den uittocht, de Sangadji van Gamkonora genoemd wordt, als degene, die tot den uittocht den stoot gaf, en ook dat, hoewel verschillende namen opgegeven worden, in beide een jachtpartij van dezen gebieder, de eerste aanleiding tot de kennismaking was. Nu is het echter, naar mijn meening, niet zoo heel onwaarschijnlijk, dat de lui in het binnenland, door den beheerscher van Gamkonora onderdrukt werden, en daarom naar de kust trokken, om zich hieraan te ontrekken. In het binnenland toch is de woonplaats dicht bij het gebied van Gamkonora geweest, en dat de Sangadji van Gamkonora vandaar de lieden naar een kust zou brengen zóó ver van Gamkonora afgelegen als Tobelo, is niet waarschijnlijk. Het zal dan zóó geweest zijn, dat men aan de kust ook voorloopig nog niet heelemaal aan den invloed van Gamkonora ontkwam, maar zich toch op den duur daarvan wist vrij te maken.

Dat lost dan ook het raadsel op, hoe deze domme binnenlanders, zoo spoedig drieste zeeroovers werden. Ze kunnen dan n.l. door Gamkonora's vorst, met het bevaren der zee bekend geraakt zijn, zoodat diens overheersching, op die manier nog weldadig voor hen werd.

Zeker is, dat èn bij de Tobeloreezen, èn bij de Galelareezen (volgens van Baarda) nog allerlei verhalen in omloop zijn, omtrent een Sangadji van Gamkonora, met wien ze op zeeroof uitgingen, en die wondermacht bezat. Hij kon den wind stillen, en, had men gebrek aan zoet water, dan legde hij een rotan ring op de zee, en daarbinnen was het water zoet.

Nu geeft Willer op, dat in de 15ᵉ eeuw Galela en Tobelo groote dorpen waren met zelfbestuur, doch afhankelijk van den Sangadji van Gamkonora. Volgens Tiele ging in 1544 de Portugeesche bevelhebber naar Moro, en ondersteunde den Sangadji van Gamkonora, die Galela veroveren wilde, 't geen ook met hulp der Portugeezen gelukte. Deze Sangadji, Liliato geheeten, was een vazal van Ternate.

Dat dus eenmaal de Sangadjis van Gamkonora macht uitgeoefend hebben in de Kaubaai, staat hierdoor historisch vast.

Nu nog de vraag: wanneer hebben de Tobeloreesche stammen zich aan de kust gevestigd? Hoort men de lieden ervan praten,

dan zou men zeggen: het is nog niet lang geleden, het feit ligt nog tamelijk versch in het geheugen. Men heeft zelfs nog voorwerpen, die uit het binnenland meegebracht zijn. Te Kupa-kupa zag ik een blauw porceleinen kom, en in de kampong Pitu toonde men mij een draagmand, waarin eenige pijlspitsen, en een paar gegleufde bamboelatjes om vuur te maken (o n a u e t o). Men gaf echter toe, dat het vlechtwerk van de draagmand, wel eens vernieuwd geworden was.

In verband met de overlevering onder de Kausche Tobeloreezen zou men zeggen, dat het al veel langer geleden is, want deze overlevering wijst op de zestiende eeuw. — Denkt men nu aan de verhalen omtrent het ontstaan der meeren van Gura en Patja, die wijzen op een verhoogde vulcanische werking in den bodem, en vergelijkt daarmede dat volgens Tiele, IIIe deel, naar het verhaal van den Jesuiten-zendeling Jao de Beira, tijdens de uitbarsting van den Dukono in 1551, het water in het meer van Galela drie vademen rees, en het volksverhaal dat, toen de Tobeloreezen voor het eerst de kust trachtten te bereiken door het dal van de rivier Mèdee, de grond daar (in het afvloeingsgebied van den Dukono) te slecht was zoodat hij weerom keerde, dan brengt dat alles in 't midden der zestiende eeuw, en het zal wellicht niet al te gewaagd schijnen, de uittocht in dien tijd te stellen. Dat dan de aankomst op Halmahera, en aan het meer van Lina nog heel wat eerder valt, is duidelijk.

Wat betreft Willers mededeeling, dat reeds in de vijftiende eeuw Galela en Tobelo groote dorpen waren met zelfbestuur, afhankelijk van Gamkonora, is het wel mogelijk dat dit *dorp* Tobelo, niet aan de kust lag, maar in het binnenland.

Van af de vestiging aan het strand, tot het begin der 19[e] eeuw, is mij van de geschiedenis der Tobeloreezen niets bekend. Misschien zou de kroniek van Ternate hieromtrent wat kunnen vertellen, want dat dit gedeelte van Halmahera in de 17[e] en 18[e] eeuw onder Ternate stond, is wel zeker. Voor de O. I. Compagnie had het echter geen belang. Men leest wel van de districten Patani, Weda en Maba op Oost-Halmahera, maar niet van N. Halmahera. Dit is ook niet te verwonderen. In de genoemde districten toch komen muskaatnootboomen voor, maar op N. Halmahera niet. Ergo behoefde men daar ook niet te vreezen voor vreemde indringers, dus had het ook geen belang, en vandaar het zwijgen.

In het laatst der 18e, en in het begin der 19e eeuw, moet men echter m. i. zoeken den grond, van wat ik maar kortweg zal noemen de «Djailolo sage».

Men vindt onder de Tobeloreezen een sterk verlangen naar de heerschappij van den koning van Djailolo «ma Koano Djailo». Komt men met 't een of ander bij hen aan, dan is het al heel gauw: Krijgen we dan ook onzen koning Djailolo terug? Vroeger maakten allerlei bedriegers er gebruik van zich uit te geven voor dien koning, of zijn plaatsvervanger of afgezant, om zich op kosten van de bevolking te verrijken.

Dit heeft de meening doen ingang vinden, dat dit nog steeds de invloed moet zijn van het vroegere Djailolo, het koningschap op Halmahera zelf. Daar is in de geschiedenis echter weinig grond voor te vinden. In de oudste tijden waarvan wij berichten hebben, treffen we vier Moluksche vorsten aan, n.l. Ternate, Tidore, Batjan en Djailolo. Het vorstendom Djailolo heeft dan een gebied op Halmahera zelf, maar volstrekt niet geheel Halmahera, zelfs niet het geheele Noordelijke schiereiland, want daar treft men Moro aan en Tolo, en op de W.-kust Gamkonora. Dat die rijken onderworpen waren aan Djailolo blijkt nergens uit. In de 17e eeuw heeft dit echter een eind gehad, en Djailolo is toen een deel geworden van het Sultanaat Ternate, vermoedelijk wel als gevolg van een huwelijk, hoewel de gegevens niet heel duidelijk zijn. Vast staat, dat het rijk niet onderging door krijg met Ternate, maar op min of meer vreedzame wijze daarbij gevoegd werd. De omliggende landen zullen toen wel al aan Ternate onderworpen geweest zijn, en Djailolo heeft toen geen groote rol meer gespeeld.

Nu geef ik eerst een tweetal verhalen, zooals die mij door de bevolking medegedeeld zijn, om hun vereering voor den koning van Djailolo begrijpelijk te maken. Het eerste is van een Kauschen Tobelorees.

Wij waren al van vroeger af onderdanen van den koning van Djailolo, maar dezen werd het lastig gemaakt door de koningen van Ternate en Tidore, zoodat hij vluchtte *met* de Tobeloreezen, *dat* waren zijn eigenlijke onderdanen. Zij gingen aan wal te Gamkonora. Daar bleef de oudste Broeder van den koning Sangadji (districtshoofd), en men vluchtte verder naar het binnenland, en bleef aan het meer van Lina, en vandaar vluchtte men naar het strand. Hier en daar zijn nog kleine stukken metsel-

werk welke als overblijfselen van dien tocht worden beschouwd.

De Tobeloreezen kwamen te Patja. Daar zette de Koning van Djailolo zijn stok, en men veegde om dien stok heen, zoodat de Ternatanen zeiden: patja, patja goraki (het vuil is al opgeveegd). Van het strand vluchtten de Kausche Tobeloreezen met den Radja van Djailolo naar Ceram, en vandaar werden zij door de Compagnie teruggebracht. Wij wachten nog steeds den Radja van Djailolo terug, en dachten dat Hassan het was, waarom wij ons ook allemaal bij hem aansloten.

Het andere verhaal, door een eigenlijke Tobelorees gedaan, luidt:

Pogu-poguru, Handiki en Rako bouwden Kupa-kupa. — Dit Kupa-kupa is nu een dorp in het Tobelosche, maar van eenig overblijfsel van een vroeger gebouw daar, is mij niets bekend. — Na vijf jaren hoorden de Ternatanen dat, en riepen Pogu-poguru naar Ternate, om daar ook zulk een huis te bouwen. Hij weigerde dat echter, waarop de Ternatanen het huis te Kupa-kupa verbrandden. Daarop gingen de lui met den Koning van Djailolo mee naar Ceram. Zij maakten een fort te Hawai (Sawai) zoodat de vijanden het in zeven jaar nog niet konden veroveren. Toen kwam een schip en haalde den koning van Djailolo weg, en het volk werd zeeroovers te Tolalaki, (dit moet te Toboengkoe zijn op Celebes, hoewel ik die plaats niet juist weet).

Tot zoover de verhalen, of liever volksherinneringen.

Deze verhalen nu brengen ons in het begin der 19e of het eind der 18e eeuw. Vast te stellen valt wel, dat de Tobeloreezen al vroeger een woel-ziek volkje geweest zijn, die zich niet dan noode onder het Ternataansche juk gebogen hebben, zwervers en zeeschuimers, die een tamelijk ongeregeld leven leidden. Daar heeft echter Djailolo wel niets meer mee uitstaande gehad. Echter toen de Tidoreesche Prins Noekoe, na bijna een twintig jaar der Compagnie het hoofd geboden te hebben, het grootste deel van het Tidoreesche rijk onder zijn macht gebracht had, beklom hij in het laatst der 18e eeuw den Tidoreeschen troon, en haalde nu om èn de Compagnie, èn zijn vijand Ternate een genoegen te doen, de aardigheid uit, een Hoofd van het eiland Makian, tot Koning van Djailolo aan te stellen, in 1798. Zooals die slimme vos uitgerekend had, gebeurde het, de naam was op Halmahera bekend, de antipathie van de Tobeloreezen tegen

Ternate eveneens, en de nieuwbakken Koning van Djailolo heeft dan ook onder hen spoedig veel aanhang gekregen, waartoe wel meegewerkt zal hebben dat al een groot aantal hunner, als roovers of krijgstroepen, in dienst van Noekoe waren. Immers reeds in 1795 had deze aanhang onder de Tobeloreezen, ja zelfs wel 1000 zouden hem gevolgd zijn.

Dien Koning van Djailolo tot rede te brengen, heeft aan de Compagnie heel wat moeite gekost, en in het begin van dezen strijd, zoolang het nog om Halmahera zelf ging, is steeds Ternate de voorvechter van de Compagnie geweest, daar Ternate het meeste te verliezen had, wijl het nieuwe rijk van Djailolo ter zijnen kosten gesticht moest worden. Daarvan zal wel voor een groot deel de latere haat van de Tobeloreezen tegen Ternate het gevolg geweest zijn.

In 1803 eischte Noekoe onder de vredesvoorwaarden met de Compagnie en Ternate ook dat Halmahera afgestaan zou worden aan den Koning van Djailolo. Hoewel dat nu niet ging, besloot men toch hem Kajasa, ten Zuiden van Dodinga af te staan, waarmede hij maar zeer noode genoegen nam. Ingeval hij daar vreedzaam bleef wonen, zou hij zeshonderd rijksdaalders ontvangen. Hij had zes maanden tijd om dien eisch te overwegen, maar begon al spoedig weer als vroeger, d.w.z. als een brutale roover op te treden, en in 1804 heeft hij de Tobeloreezen van Batjan gehaald, om met hen Dodinga te overvallen, 't geen evenwel nog tijdig belet werd. Daar hij niet ophield Ternataansche prauwen aan te vallen, werd er een expeditie tegen hem uitgerust, die bij Oba slaags met hem raakte, maar zonder gevolg. In hetzelfde jaar verscheen hij met een Tidoreesche kruisprauw voor Galela en Kau. Hij eischte daar onderwerping en staking van den toevoer van levensmiddelen naar Ternate.

De Galelareezen wierpen zijn brief weg, waarin hij onderwerping eischte, en die van Kau joegen hem weg. Spoedig echter kwam hij met groote macht terug, en bezette de rivier van Kau. Hij wilde, volgens Noekoe, voor zichzelf een koninkrijk veroveren, en men moest hem maar laten begaan, hij had het niet tegen de Compagnie, maar tegen Ternate.

In 1805 vroeg hij, in een request, hem, inplaats van geheel Halmahera, alleen maar het eigenlijke Djailolo af te staan.

In 1806, toen Noekoe dood was, en zijn opvolger Djanalabdin, door de Compagnie als Sultan van Tidore moest erkend worden,

wilde men dat niet doen, dan onder voorwaarde, dat hij den koning van Djailolo eerst zou uitleveren. Hij wilde dit ook gaarne doen, maar helaas, die koning was nu gevlucht. Men had hem achtervolgd, doch zonder vrucht. Hij trachtte in December 1806 zich meester te maken van het eiland Tidore, maar werd door de Ternatanen verslagen, en vluchtte de bosschen in, wist een prauw machtig te worden, en ging daarmede naar Patani, waar hij nog in dezelfde maand aan de gevolgen van een val overleed.

Hiermede was het echter niet uit, want hij had zonen en opvolgers en een van die werd door de Mangindanausche zeeroovers en de Tobeloreezen die op Kobe (Z.kust van het O. schiereiland) waren, tot koning aangesteld. Toen in 1809 een gezantschap uitgezonden werd om den Tidoreeschen Prins Mossel te bewegen van Ceram naar Ambon te gaan, durfde deze dat niet te wagen, omdat vier zoons van den koning van Djailolo met 700 Tobeloreezen op den loer lagen.

In 1811 tijdens het Engelsche tusschenbestuur, werd deze koning van Djailolo, Asgar of Ngofa Djou geheeten, gevangen genomen, en naar Ambon gebracht. Na de overneming van het bewind door het Hollandsche Bestuur, werd hij in 1818 overgebracht naar Java, doch een van zijn broeders werd koning van Djailolo en deze bracht in 1819 een groot gedeelte van de kust van N. Guinea, en de Papoesche eilanden, met Ceram en de Oostkust van Halmahera in opstand. Na velerlei rooverijen werd hem op de Noordkust van Ceram een groote nederlaag toegebracht in 1823, waarop door het Gouvernement te Sawai, op Cerams Noordkust, een vesting gebouwd werd. In 1824 werden met dezen koning onderhandelingen aangeknoopt, en hij eischte erkend te worden als 4e Moluksche koning, waarna een gedeelte van de Noordkust van Ceram aan hem en zijn volgelingen werd toegewezen. Doch deze volgelingen begeerden nu niet hem, maar zijn naar Java gevoerde broeder Asgar, tot koning. Deze kwam dan ook terug, en werd als Vorst erkend in 1825, maar helaas, dit alles baatte niet, men bleef zich schuldig maken aan zeerooverijen en om daar een eind aan te maken, werd de heele Sultansfamilie in 1832 weer naar Java gebracht, en het Sultanaat Djailolo op Ceram voorgoed opgeheven.

Het is nu niet moeilijk om in dat alles de geschiedenissen, die men onder de Tobeloreezen verhaalt, hier en daar in dit avontuurlijke tijdperk te plaatsen.

De Tobeloreezen werden nu naar hun land teruggebracht, maar men begrijpt, dat zij niet meer geschikt waren voor een rustige levenswijze, en dus begon toen wat het eene verhaal zegt: toen werden ze zeeroovers te Tolalaki.

Een broeder van koning Asgar was Hoofd der Magindanausche zeeroovers geworden. Deze periode heeft wel een 50 jaar geduurd. Elk oogenblik traden ze brutaal op, en maakten de heele Molukken onveilig.

Tot zelfs in het Ambonsche waren ze gevreesd.

Er werd wel steeds tegen hen opgetreden, maar zonder gunstig gevolg. Bij een dier expedities werd in 1855 Tobelo, d. w. z. de toenmalige vestiging, in brand geschoten, en de bevolking verplaatst naar de tegenwoordige hoofdvestiging Gamhungi.

Toen in 1878 het beruchte Hoofd Madon gevangen genomen werd, begon men weer naar Tobelo terug te keeren. Het eigenlijke rooven is echter uitgeraakt, sinds het Gouvernement met stoomschepen begon te varen.

Hoewel men ook aanvankelijk een groote vijandschap had tegen het Gouvernement, omdat dat «onzen koning van Djailolo» weggevoerd had, is daar nu niets meer van overgebleven, maar antipathie tegen Ternate heeft men nog wel. Natuurlijk is dit, omdat men met den koning van Djailolo steeds tegen Ternate gevochten heeft.

Toen in 1876 Danoe-Hassan optrad, met de pretentie koning van Djailolo te zijn, had hij dadelijk al de Tobeloreesche roovers met zich, 't welk wel hoofdzakelijk aan de haat tegen Ternate geweten moet worden.

En de wensch naar terugkeer van den koning van Djailolo berust natuurlijk op de tegenstelling: een vrij rooversleven leiden, of wel ordelijk wonen. De oude verhalen omtrent gepleegde heldendaden onder den koning van Djailolo hielden vanzelf nog lang de gemoederen warm.

Nà het regeeren van Hangadji Madon, kwam daar nog bij het streven van Ternate, om het ambt Hangadji, districtshoofd, in Mohamedaansche handen te brengen, waartegen het volk zich algemeen verzette.

De dreigende opstand in 1897—98, ten gevolge waarvan de christianisatie ontstond, werd door dat streven veroorzaakt.

Na de christianisatie heeft het Binnenlandsch Bestuur zich meer met de zaken ingelaten, en reeds lang voor den val van het

Sultanaat Ternate in 1914, was de Ternataansche invloed in Tobelo zoo goed als verdwenen, hoewel dat natuurlijk door de daar gevestigde Ternatanen met leede oogen aangezien werd.

HOOFDSTUK 5.

Volksaard en karakter.

De Tobeloreezen zijn zwerfzuchtig, zij verplaatsen zich heel gemakkelijk en wanneer zij zich verongelijkt achten, is hun eerste uiting: dan ga ik weg! Men kan dit natuurlijk wel vrijheidszucht noemen, maar het ontaardt nogal in bandeloosheid, en maakt het moeilijk hen te besturen, zelfs voor hunne adat-hoofden. Men mag deze hoofden niet openlijk wederstaan, maar zich aan hun bevelen onttrekken, door heen te gaan is volstrekt niet verboden. *Bevelen* doen de hoofden dan ook niet, maar zij overreden, higaro, zoo men dat zegt. Een Hoofd dat veel invloed heeft, weet te higaro, te overreden, zoodat men gaarne doet wat hij zegt.

Een Europeesch ambtenaar maakt zich natuurlijk boos, wanneer het een of ander Hoofd iets niet weet gedaan te krijgen, maar dat is toch eigenlijk ten onrechte, want het gezag van het Hoofd houdt op, zoodra hij met de een of andere nieuwigheid aankomt. Weet hij door een praatje het nieuwe smakelijk te maken, dan is het goed, maar zoo niet, dan is al zijn invloed niet in staat het een of ander tot stand te brengen, waar zijn volk tegen is. Van standverschil tusschen Hoofden en minderen is dan ook geen sprake. Het is de zuiverste democratie die men zich denken kan. Een Hoofd heeft ook geen volgelingen, hij is de eerste onder zijns gelijken, en als er onder de gelijken één is die beter weet te praten dan hij, heeft hij nog heel veel kans ook het *eerste* zijn, in te boeten.

Op een vreemde plaats houdt natuurlijk het onderling belang de menschen wel bij elkaar, en zelfs min of meer in toom.

Nu is die zucht om gelijk te hebben, om te doen precies wat men wil, voor buren juist niet aangenaam, en de Tobeloreezen zijn dan ook volstrekt geen aangename buren, want, zooals het gewoonlijk gaat, ofschoon ze zelf willen doen wat ze willen, wenschen zij dat toch niet aan anderen toe te staan.

In het eigen land nu, kan men bij tegenwerking weg trekken,

maar onder vreemden heeft men niet die plicht tot hoffelijkheid, en maakt men zich dus met de ellebogen ruimte. M. a. w. de Tobelorees is dan een zeer gewelddadig heer, en die eigenschap heeft ten gevolge, dat men hem al spoedig liever alleen laat wonen, en daardoor breidt het door hen bewoonde gebied zich steeds uit.

Hij is ook over het geheel volstrekt niet beleefd, wel het tegendeel. Hij heeft wel een adat, o zeker wel, maar handelt er toch dikwerf niet naar. Hij is ruw, en zegt heel kalm wat hem in den zin komt, ook al is dat heel kwetsend voor een ander. Ja hij is zelfs dikwijls met opzet heel beleedigend en grof.

Dat zijn nu juist geen aangename eigenschappen, vooral niet als men daar nog bijvoegt, een koppigheid en stijfhoofdigheid, die soms haast aan het ongelooflijke grenst.

Maar, hij heeft ook goede eigenschappen, waardoor zelfs de onaangename nog al sterk geneutraliseerd worden.

Hij is nogal oprecht! Zegt hij iets, dan kan men wel gelooven dat hij het meent. Ook is hij over het geheel geen weerhaan! Heeft men zijn vertrouwen dan heeft men dat ook geheel, en men kan wel op hem aan. Zijn verstandelijke vermogens laten niets te wenschen over. Hij kan over het geheel «goed leeren». Ook is hij niet van natuurlijk overleg ontbloot, en weet een toestand nog al spoedig juist te beoordeelen.

Neemt men nu deze goede eigenschappen met de vorige, dan krijgt men ruwe kerels, maar waar toch heel goed wat mee te beginnen is. 't Zijn geen zoutzakken. Ze staan op hun plaats, en weten zich daar te handhaven.

Met zulk een volk is wel wat aan te vangen. Hoogst koppig, maar daarom nog niet ontoegankelijk voor een verstandige redeneering. Hebben ze eenmaal iets als goed erkend, dan doen ze het gewoonlijk ook wel. Daarbij ondernemend, misschien niet ijverig in den zin dien wij aan dat woord hechten, maar toch ook niet zoozeer verslapt, dat zij niet tot iets goeds in staat zouden zijn. Men weet zich heel goed voor het een of ander doel in te spannen, en belangrijke bezwaren te overwinnen. Men maakt zeer groote tuinen en weet ijver wel te waardeeren. Natuurlijk dat ook hier wel bijkomt de hebzucht en de zucht om te pralen, om groot te doen. Iemand die zich door zijn ijver geld verzameld heeft, is gewoonlijk geldgierig. 's Avonds als alles stil is, vindt men het een uitgelezen genot, de kist te openen,

en het geld door de vingers te laten glijden. Men pot heel gaarne, en geeft maar noode het geld uit. Kan men zooveel klein geld bij elkaar brengen, dat het om te zetten is in een rijksdaalder, dan is het zeer moeilijk om dien rijksdaalder weer klein te maken. Ik heb gezien, dat men liever gebrek leed, dan het geld uit de kist te nemen om spijze te koopen. Kan men echter, bij gelegenheid van een huwelijk of zoo, met het geld pronken, dan geeft men het gaarne uit.

Ik zeide, dat men met het geld *in de kist* rammelt. Dat is ook zoo, wanneer men meent dat het daar veilig is voor dieven, maar, indien men wat ouder wordt, en de som wordt grooter, dan verbergt men het, door het hier of daar te begraven. En vooral ouden van dagen ontwikkelen zich dan tot de meest volmaakte gierigaards, die men zich maar denken kan. Zij sjouwen hun schat van de eene plek naar de andere, steeds zich bespied wanende. Nu is dat in den regel ook wel het geval, want de erfgenamen van zoo'n oude heer, loeren van alle kanten, om na te gaan waar hij het geld brengt. Maar de oude tracht hen steeds te ontloopen, en dikwijls gelukt dit ook wel. Soms kruipt zoo iemand, die zijn einde voelt naderen, 's nachts half dood nog naar zijn geld, om het weer ergens elders weg te stoppen, en de erfgenamen hebben nu alle kans niets te vinden. Aanzienlijke sommen gaan op die manier verloren. Waarom men het eigenlijk doet is niet te begrijpen, want er is in hun denken niets wat aanduidt, dat het geld nog na hun dood voor hen van nut zijn zou. Het is dus niets dan onhebbelijke gierigheid, die de kinderen het bezit niet gunt, van wat men zelf toch niet meer behouden kan.

Over het geheel is men eerlijk, tenminste in groote zaken. Er zijn families die bepaald kleptomaan zijn, en daarom ook door ieder wel zoowat gemeden worden. Maar die uitgezonderd, heb ik wel treffende staaltjes van trouw gezien, om wat hen voor een ander meegegeven was ook over te brengen, hoewel men voor het niet overbrengen gemakkelijk een reden had kunnen vinden. Men vindt stelen heel min, en het geldt zelfs als reden voor echtscheiding.

Ook zegt men niet heel gauw een onwaarheid, maar zichzelf benadeelen door de *volle* waarheid mee te deelen, doet men toch maar liever niet. Wat voor eigen zaak nadeelig is, verzwijgt men. Ook vindt men het juist geen kwaad om onnoozlen met de

malste geruchten voor den gek te houden, en daardoor veel verwarring te stichten.

Dat men over het geheel ruw is, blijkt ook wel vooral uit de spreektaal. Men gebruikt de vuilste scheldwoorden, zonder er bij te denken zelfs.

Niet, alsof schelden op zichzelf geoorloofd zou zijn, dat niet, het is zelfs strafbaar, en tegenover vreemden wacht men zich ook wel, maar in 't gezin, b.v. de taal van sommige ouders tegen hun kinderen is schàndelijk! Men hoort een moeder heel kalm tegen haar kind zeggen: h e t j u k i - a j o m a n g o h a k a = «wel kind verwekt in bloedschande met iemands moeder», en dergelijke uitdrukkingen meer.

Men zweert bij het minste geringste, bij God, of ook wel: o t o t a l e o h o t o a k a, met welke min of meer abrupte uitdrukking men zeggen wil: ik snijd een kip de kop af, zoo min die weer levend wordt, zoo min lieg ik. Natuurlijk dat men zich dat evenmin bewust is in den gewonen regel, als een Hollandsche vloeker de kracht van zijn verwenschingen voelt. Men is maar eenvoudig gewoon ruwe taal uit te slaan.

Men is niet bepaald twistziek, en al komt er soms om een kleinigheid een hevige woordenwisseling, men moet dat niet al te hoog aanslaan, men meent het zoo erg niet. Een oogenblik daarna gaat men weer vreedzaam met elkaar om. Tot bepaalde vechterijen komt men zelden, zelfs niet in een palmwijnroes. Want natuurlijk, een volk met zooveel feesten als de Tobeloreezen, is nogal sterk overgegeven aan het genot van palmwijn. Men wordt daardoor hoogst vervelend voor een derde, wat grootsprekerig, kletserig, maar men wordt toch niet twistziek, eerder sentimenteel. Twistziek wordt men wel door het gebruik van jenever. Dat is als gif in de menschen. Het komt wel hierdoor, dat ze het bij bierglazen drinken, als ze het krijgen kunnen, maar het maakt ze dan ook werkelijk dol. Was op een feest jenever, dan liep het zelden zonder ernstige kloppartijen af. Maar dat niet het geval zijnde, is er wel veel geschreeuw soms, maar tot ernstige vechterijen komt het niet.

Ten opzichte der zindelijkheid is er groot verschil tusschen strandbewoners, en hen die meer in het bosch vertoeven. Strandbewoners baden zich geregeld. Na terugkeer uit de tuinen, gaat elk naar de badplaats, gewoonlijk de vrouwen 't eerst. Een schoone sarong wordt steeds meegenomen, en na het bad aangetrokken,

waarna men de gebruikte uitwascht. Dat wasschen is natuurlijk niet zoo grondig als dat in een waschinrichting gebeurt, maar het is dan toch weer schoon.

Boschbewoners baden niet zoo geregeld, maar als die dan ook met strandbewoners verkeeren, hoort men al heel gauw: dat is een vuile kerel, die stinkt, want hij weet zich niet te baden.

In de badplaats heerscht orde. De twee geslachten baden niet gezamenlijk. Elk die een badplaats nadert, op welk uur van den dag ook, roept eerst. Is de bader van 't zelfde geslacht als de roeper, dan mag men passeeren, in 't tegenovergestelde geval moet men wachten. *Moet* men al een badende vrouw passeeren, dan eischt de adat dat men het hoofd afwendt, en tevens van dat feit kennis geeft door te roepen: ik draai mijn hoofd om hoor! Te kijken naar een naakte vrouw zou wel het toppunt van onopgevoedheid wezen, en is bovendien strafbaar.

Men heeft natuurlijk hoofd-, ook wel kleerluizen. Elkaar luizen is een vriendschapsdienst. De vrouw doet het ook haar man, hoewel ik het nooit omgekeerd zag doen. Vrouwen luisden altijd elkaar. Evenwel, ook hierin is een grens. Iemand die altijd onder de luizen zit, wordt door iedereen geminacht. Zoo ook met wandluizen in de woningen. Ik geloof niet, dat één woning of slaapplaats daar vrij van is, maar het mag ook weer niet *al te* wezen, want dat geldt als een teeken van luiheid en vuilheid. Een fatsoenlijk mensch legt zijn slaapmat in de zon, en klopt zijn slaapbank eens uit, als hij wat al te veel gezelschap krijgt des nachts.

Medelijden met ongelukkigen kent men niet veel; men kan zelfs heel wreed zijn, om zich te ontdoen van iemand die men minderwaardig vindt. Een staaltje daarvan is bv. dit: In zekere familie waren doofstomme kinderen. Men vondt dit nogal lastig. Op zekeren dag, toen de heele kampong, met een der doofstommen, een forsche kerel, bezig was op een rif, bijna een uur uit den wal gelegen, visch te zoeken, ging men stilletjes in de prauwen en roeide weg, zonder den doofstommen te verwittigen. Natuurlijk zou de stumpert bij het opkomen van het water nu ellendig moeten verdrinken, maar men was dan van hem af. Het viel echter niet mee, want de man bemerkende wat er gebeurd was, sprong in zee en zwom naar den vasten wal die hij ook, hoewel half dood, bereikte. Dat een zeerooversbevolking nogal wreed is, ligt in den aard der zaak, maar daarom behoeft men het onder elkander nog niet te zijn.

Er werden mij ook verschillende staaltjes medegedeeld van wreedheden, die vroeger sommigen zich tegenover hun slaven veroorloofden, hoewel over het geheel die slaven het zoo kwaad niet hadden, en als een soort mindere familieleden werden beschouwd. Ik heb er gekend, die ook na hun vrijkoop door het Gouvernement, heel kalm bij de familie gebleven waren, en nog steeds als behoorende tot de familie, behandeld werden. Maar natuurlijk, *was* de meester ruw, dan was daar ook niets tegen te doen.

Men is over het geheel nogal opgewekt van aard, en neemt het leven niet van den zwaren kant. Tusschen de Kausche Tobeloreezen en de anderen is ten dezen opzichte nog wel verschil, aangezien de eersten, niet opgewekter, maar wel veel luidruchtiger zijn, dan de Tobeloreezen zelf. Bij het minste geringste maken die een leven, dat men er doof van wordt, ook zijn ze wat meer grootsprekerig dan de anderen.

Over het geheel is de Tobelorees wat men noemt: geen kwade kerel, maar men moet weten met hem om te gaan.

HOOFDSTUK 6.

Voorkomen en kleeding.

De Tobelorees is tamelijk flink gebouwd. Men ziet onder hen kloeke gestalten, flink gespierd, van een aangenaam voorkomen. Niet weinigen neigen op lateren leeftijd tot zwaarlijvigheid.

Men heeft ook een aantal magere gestalten hoewel ook flink gebouwd. Dezen onderscheiden zich ook door krullend haar, terwijl de anderen (de meesten) sluik of glad haar hebben. Volgens sommigen zijn die magere gestalten, krulharig, de echte Tobeloreezen. Ik kan dat niet uitmaken, maar in vergelijking met de Galelareezen bv. zou ik denken dat men ongelijk heeft, en dat die magere krulharige menschen, die ook wat donkerder van kleur zijn, wel ontstaan kunnen zijn door vermenging met andere rassen, misschien met Papoea's. Zelfs in hun karakter hebben die lui wat aparts. Ze zijn zeker meer stijfhoofdig nog, dan de rest, en ik zou zeggen, minder goed verstandelijk aangelegd.

De Kausche Tobelo is ook wat slanker dan de Tobelorees zelf. Het gelaat heeft een verstandige uitdrukking, de neus is bij

sommigen Kaukasisch bijna. Een enkele doet, door een eenigszins gebogen neus aan Arabieren denken. De huidkleur is lichtbruin, met variatie natuurlijk, maar hoe lichter, hoe mooier men het vindt.

Veel mannen hebben een sterke baardgroei, en velen laten den baard groeien ook. Men ziet mannen met werkelijk fraaie baarden. Ook knevels draagt men gaarne. Het haar wordt ook door de mannen lang gedragen en in een wrong op zijde van het hoofd opgebonden, waar omheen men dan de hoofddoek windt. Het lichaam is nogal behaard, vooral bij 't mannelijk geslacht, de beenen. Sommigen brengen zelfs in die huidharen op de beenen figuren aan, of door het op bosjes te laten groeien, of door het in ringen weg te scheren. De vrouwen zijn over het geheel iets kleiner dan de mannen, maar toch ook flink gebouwd. Het vrouwelijk gelaat is bij velen volstrekt niet onbevallig, zelfs bij bejaarde vrouwen niet.

Het gebit is sterk, en houdt zich bij sommigen tot zelfs in hoge ouderdom goed, maar men ziet ook vele bejaarde lieden met een soort houten bekertjes en een stampertje loopen om hun sirih-pinang fijn te stampen, omdat ze die niet meer kunnen kauwen.

Het gezicht is heel goed, hoewel de meesten, tengevolge van hun op zee zijn, natuurlijk verziende worden. Het is verbazend op hoe verren afstand de menschen iets heel duidelijk weten te onderscheiden. Wel komen nogal epidemische oogziekten voor, maar die hebben toch zelden op den duur ernstige gevolgen. Blinden ziet men niet veel.

Het gehoor is normaal ontwikkeld, hoewel natuurlijk jagers dat beter ontwikkeld hebben dan visschers.

De vrouwelijke borsten ziet men in allerlei vormen, bij de meeste vrouwen echter zeer goed ontwikkeld, hoewel niet monsterachtig. Daar echter heel veel vrouwen bij het zoogen slechts één borst gebruiken, en daardoor de andere klier minder ontwikkeld is geeft dat iets onregelmatigs aan de gestalte.

Albino's komen voor, hoewel juist niet heel frequent. Men vindt albino-vrouwen wel mooi, maar heeft toch angst om ze te trouwen, met het oog op hun gezichtsvermogen, dat vooral bij ouderen, overdag al heel gering is. De huid dezer albino's is, hoewel blank, toch heel grof, en voor Europeesch oog, al heel onsmakelijk.

Men tatoueert zich niet.

De kleeding heeft oorspronkelijk voor de mannen alleen bestaan uit een hoofddoek en een schaamtegordel, en voor de vrouwen uit een korte sarong, natuurlijk alles van boombast.

Nu draagt men meer kleeding natuurlijk, de mannen broek en baadje, hoewel toch ook nog dikwerf bij 't werk in de tuinen alleen de schaamtegordel gedragen wordt, en men zich daarmede volstrekt niet ongekleed gevoelt. De vrouwen dragen nu ook een kabaja met een sarong. De sarong slaat men dwars om, zoodat op, ik meen het linkerbeen, de vouw komt. Daar men hem bovendien natuurlijk op die wijze heel kort draagt, is de beweging der beenen er volstrekt niet door belemmerd, want het kleed komt even over de knie, en wijkt zijdelings gemakkelijk uit elkaar. Dat is nu ook wel noodig bij het loopen over de smalle paadjes, tusschen het hooge alang-alang gras, waarbij men met een lang hangende sarong allicht struikelen zou. Alleen maar, als zulk een vrouw in haar geliefkoosde houding, dat is hurkend, nederzit, komt er wel eens wat al te veel van haar lichaam bloot. Op feesten draagt men dan ook de sarong veel langer. Ook dragen de vrouwen, volgens de oude manier, geen kabaja, maar over het bovenlijf, losjes over de borsten geslagen, een tweede sarong, die men onder de armen vasthoudt. De rug blijft daarbij onbedekt, en het schijnt wel, dat jonge dochters deze dracht nogal prefereeren, omdat de gelegenheid mooi is, een beetje met haar borsten te coquetteeren. Ook wel vervangt men die tweede sarong door een rood doekje, ter grootte van een zakdoek, o g u g u g i a, om daarmede de borsten te bedekken.

Het hoofd blijft bij de vrouwen onbedekt; mannen die op reis gaan, hebben een hoed bij zich, gewoonlijk door hun vrouwen gemaakt, van breede biezen in elkaar genaaid, en van boven rood of geel gekleurd, ook wel beide kleuren door elkaar, en fraai versierd met kleine witte kraaltjes. Vroeger gebruikte men voor die versieringen een soort schelpjes, maar daar die in 't district Tobelo zelf niet voorkomen, schijnt men zich al vroeg van de witte kraaltjes bediend te hebben. Visschers gebruiken in den regel een grover soort hoed.

Beide geslachten hebben gewoonlijk gaatjes in de ooren, waarin men gaarne allerlei bloempjes steekt, en de meisjes bovendien oorhangers, o ta ù g e, en knopjes: o k a r a b u, zilveren en gouden.

Ook in de haarwrong steekt men bloemen, vooral op feesten. Beide geslachten dragen in de haarwrong gaarne kammen, schildpadden, met hoog opstaande hoornen, o e k o r o, en de vrouwen ook allerlei haarspelden.

Aan de vingers draagt men gaarne ringen, zilveren, met onmogelijk groote steenen, ook wel van schildpad gesnedene, of andere zonderlinge ringen. — De mannen dragen om den bovenarm gevlochten ringen van arenvezels, met kraaltjes versierd, en om de benedenarmen gaarne een ring van een soort zeegewas, o k a l i b a h a r u, waardoor de arm krachtig wordt.

De vrouwen, vooral jonge dochters, hebben de armen soms overladen met ringen, zoowel zilveren — enkel gouden — als uit schelpen gemaakte. Onder de laatsten sommigen heel fraai besneden. Men kent de kunst om de schelpringen «o b a s a n e» te maken.

Bij de Kausche Tobeloreezen dragen de vrouwen ook enkelringen, koperen en zilveren, maar in Tobelo zelf is dat geen gewoonte. Voor feestkleeding heeft men allerlei gewaden. Lange fluweelen mantels, soms met goud en zilver afgezet, prachtige sarongs, voor de vrouwen allerlei zilveren hoofdversiersels enz.

Een stoet die naar een feest gaat, of zich voor het een of ander doel feestelijk gekleed heeft, is werkelijk soms een schitterend gezicht. Men lucht dan al zijn smaak voor kleur en schittering, en hoewel soms die smaak, volgens onze opvattingen grove wansmaak is, is toch het algemeen effect er niet minder om.

HOOFDSTUK 7.

Algemeene beschouwingen over de denkwijze der Tobeloreezen omtrent geestelijke dingen.

Ik laat deze algemeene beschouwingen voorafgaan aan de beschrijving der verschillende handelingen en ceremoniën, om niet later te moeten vervallen in zich telkens weer herhalende verklaringen, die dan ook telkens partiëel, en daardoor altijd onduidelijk moeten zijn. Heeft men eenmaal een begrip van de algemeene denkwijze, dan valt het niet moeilijk een en ander te begrijpen, en een korte verwijzing naar het vroeger gezegde is dan voldoende, om op te helderen wat duister mocht zijn.

Het spreekt wel vanzelf, dat een beschouwing als deze, die alles systematisch tracht voor te stellen, niet aldus bij de Tobeloreezen zelf gevonden wordt. De Tobelorees is niet philosofisch aangelegd. Hij verricht zijn ceremoniën, en volgt zijn gewoonten, zonder daar veel bij te denken, ja, dikwerf, zonder ook maar in het minst te weten, waarom dit *zus*, dat *zoo* moet gebeuren. Hij systematiseert niet, en heeft daar ook al heel weinig behoefte aan. Logica is zijn zwak niet, en het is hem nooit een behoefte voor zichzelf duidelijk te maken, of zijn eeredienst en gewoonten wel goed en logisch zijn. Ze komen toch overeen met zijn wijze van denken en dat is hem volkomen voldoende.

Wij zien nu wel een systeem, een gedachtengang in dit alles, maar ik geloof, dat het toch beslist foutief is, wanneer wij daaruit mochten willen besluiten, dat het als *stelsel* eenmaal aldus *gedacht* is.

Dit toch zou ons brengen tot de vraag: wie was degene, die voor het eerst dit alles dacht, m. a. w. wie was de stichter van dezen dienst, (*gods*dienst kan men het niet noemen), en zeker is zulk een stichter er evenmin ooit geweest, als wij hem kunnen aanwijzen in de historie. Deze dingen zijn geworden, gegroeid. Zooals een appelboom appels draagt, omdat hij een appelboom is, zoo draagt ook het soort denken van dit volk dit of een dergelijk systeem van eeredienst. Het animisme is nergens een logisch stelsel, zóó, dat een zijner aanhangers het ons zou kunnen voorleggen. Overal wordt het stelsel door ons gezien uit de verschillende ceremoniën, uit losse brokstukken eeredienst, uit verhalen en legenden. De hoofdgedachte is bij alle volken dezelfde, in details wijkt men van elkaar af. Het soort van denken was bij allen hetzelfde, en bracht dus ook allen tot gelijksoortige handelingen. — Wij hebben dus niet te denken aan een stichter van een animistischen cultus maar eenvoudig aan een algemeene aanleg, waaruit die voortgevloeid is.

Het animisme maakt op mij den indruk van een vergroofd, diep gezonken pantheïsme. Ik geloof dat men, langs de lijn van het pantheïsme doorgaande, de godsgedachte laat varen, en hier te recht komt.

Nu moet niet vergeten worden, dat op het oorspronkelijk denken van een volk als de Tobeloreezen, invloed uitgeoefend kan zijn, door volken of invloeden, waarmede het in aanraking gekomen is.

Ik denk hierbij aan het Mohamedanisme, dat wel nooit veel proselieten onder hen gemaakt heeft, maar toch onwillekeurig hier en daar wat heeft gewijzigd, bijgevoegd, opgeplakt soms.

Dit kan niet anders. Zelfs godsdiensten met beschreven eeredienst en wetten, ondergaan wijzigingen, wanneer zij met andere in aanraking komen, hoeveel te meer een cultus, die nooit door wetten of schrifturen begrensd was, maar alleen bestond als uitvloeisel van gemeenschappelijk denken.

Hier is nog bij op te merken, van hoe groot gewicht het is, dat een volk priesters heeft. Waar die zijn, houden zij gewoonlijk het overgeleverde denken vast, het is het hunne, hun speciaal toebetrouwd. Het volk bemoeit zich dan minder met den eeredienst, maar leeft bij wat de priesters doen.

Een gevolg daarvan is, dat iets nieuws gemakkelijk geweerd wordt en het oude een constanten vorm krijgt, ook al is het geen logisch systeem.

Een volk zonder priesters verkeert in geheel andere omstandigheden. Het denkt zelf. Zijn cultus is het uitvloeisel van het algemeene denken, elk zorgt er voor. Daardoor staat eenerzijds alles zeer vast, maar bij het in aanraking komen met vreemde invloeden, komt het gevaar, dat ook elk wijzigend kan optreden. Elk heeft evenveel recht, niemand verdedigt het algemeene denken als zoodanig, en dus het gevolg, het noodzakelijk gevolg is, dat een volk zonder priesters gemakkelijk vreemde inmengsels in zijn oorspronkelijken eeredienst ziet invloeien. Dat dit ook bij de Tobeloreezen het geval geweest is, zullen wij gelegenheid hebben waar te nemen.

Nog moet ik opmerken, dat niet alle Tobeloreezen hetzelfde denken. Ook daarin is verschil. Het is waar, het volk is niet wijsgeerig, maar wel vindt men sommige fantasten onder hen. Men ontmoet soms lieden, die vooral tegenover een vreemden ondervrager, al heel wonderlijke gevoelens openbaren, gevoelens die niet in het minst overeenkomen met het algemeene denken. Gewoonlijk zijn dit lieden, die zich gaarne interessant maken, zich gaarne op den voorgrond stellen, doordien ze wat van de wereld gezien hebben, goed de Maleische taal machtig zijn, en dus in den regel als vraagbaak dienen, voor wie een enkele maal hier of daar komt, en onderzoekingen instelt. Op rekening hiervan moeten dan ook de allerwonderlijkste dingen gesteld worden, die door sommige ethnologen omtrent de Tobeloreezen

verteld zijn. De normaal denkende Tobelorees openbaart niet zoo spoedig wat hij denkt; met moet al op heel vertrouwelijken voet met hem komen, eer hij zich eens laat gaan, en zegt wat *zijn* gevoelen is.

Nog heeft men soms een wonderlijke verwarring omtrent namen voor begrippen. Dit komt hierdoor, dat ook onder de Tobeloreezen gevonden worden domooren, lieden die niets weten dat hooger gaat dan eten, drinken en slapen, maar die toch ook soms mee moeten praten, en dan links rechts noemen en omgekeerd, juist als bij ons.

De Tobelorees is trigotomist. De mensch bestaat uit roĕhe, gikiri of njawa en gurumini.

Het eerste woord geeft geen moeilijkheid, het beteekent eenvoudig «lichaam», de uiterlijke verschijning. Het woord wordt ook gebruikt om den stam van een boom, de steel van een plant etc. aan te duiden, en men verstaat er dus ook, omtrent den mensch gebruikt, niets anders onder dan het stoffelijk omhulsel. Het wordt gebruikt met het bezittelijk voornaamw. nanga = iemands, en dus nooit vereenzelvigd met de eigenlijke mensch. Men zegt: o njawa manga roĕhe, het lichaam van een mensch, en bewijst daardoor, het lichaam niet met den mensch te vereenzelvigen.

Het tweede woord gikiri of njawa levert reeds meer moeilijkheden op bij de vertaling. Het woord gikiri, in het Galelareesch giki, in het Ternataansch evenzoo, is zeker het oudste, en dus het oorspronkelijkste. Het wordt nu nog in sommige uitdrukkingen, voor «mensch» gebruikt, b. v. b. in: o gikiri ma ago agomo de o hohumudjuro: aanzienlijken en geringen, en zal vroeger wel de gewone naam voor «mensch» geweest zijn. Het wordt nu ook nog wel als zoodanig heel enkel gebruikt, maar toch niet veel meer. De poezie is echter op dit punt nogal welsprekend. Meerendeels is die niet in het Tobeloreesch, maar in een mengelmoes van Ternataansch, Tidogereesch, Galelareesch en Tobeloreesch. Daarin wordt echter geregeld gesproken van iemand als van een giki. He giki moi ma ngopa: wel kind van iemand, van een mensch; giki laha: goede menschen, etc. Ook de naam van de dorpshoofden: ki ma laha (waarschijnlijk) afgekort van giki ma laha, de beste mensch, wijst op een vroeger gebruik van giki of gikiri voor «mensch». *Nu* zegt het Ternat. voor mensch:

manoesia, het Galelar. en Tobelor. o njawa, maar beide Maleische woorden zijn kennelijk indringers.

Wat de grondbeteekenis is van het oude woord, dat in zijn oudsten vorm wel «gikir» geweest zal zijn, is moeilijk te zeggen. *Nu* beduidt bij de Tobeloreezen gikiri: levend wezen, zoowel stoffelijk als onstoffelijk. Men zegt van een mierennest, de ma gikiroka: er zijn mieren in, van een voorwerp, dat men met een geest behuisd denkt, heet het eveneens: de ma gikiroka, er is iets levends in, en van den mensch zegt men ook, dat hij is: de ma gikiroka, met leven, maar ook even goed, dat hij zelf is, een gikiri, een levend wezen. Het gebruik is dus nogal zwevend. Men kan spreken van o gikiri manga gikiri: de mensch zijn ...? Het eerste woord is dan natuurlijk »mensch», en het tweede zijn onstoffelijk bestaan. Ik zeg met opzet nog niet «ziel», omdat aan dat Hollandsche woord gedachten verbonden zijn, die het Tobeloreesche gikiri niet heeft. Het geeft wel «ziel» terug, in zooverre men daaronder verstaat, dat deel des menschen, 't welk bij den dood niet sterft, maar verdere functies kent men er niet aan toe. Het woord njawa, 't welk er nu parallel mee gebruikt wordt, is bekend genoeg. Het heeft in het Maleisch de beteekenis geest, leven; poetoes njawa: sterven, den geest geven.

Het is nu wel kenmerkend dat men, waar men voor «mensch» een ander woord nam, men niet als de Ternatanen nam «manoesia», maar «njawa», 't welk zeker in beteekenis meer met «gikiri» overeenkomt, dan «manoesia». Het heeft dan ook dezelfde beteekenis gekregen, èn mensch, èn geest, of geestelijk beginsel. Even goed als men kan zeggen: o gikiri manga gikiri, zegt men: o njawa manga njawa: de mensch zijn geest of ziel. Ik zeg dit hier vrijmoediger, omdat dit woord reeds een beteekenis heeft, maar men houde in het oog, dat het volkomen gelijkbeteekenend geworden is met «gikiri».

Het derde woord «o gurumini» heeft nog grooter moeilijkheden voor de vertaling. Het door het woord aangeduide begrip is door Dr. A. C. Kruyt in zijn «Animisme» weergegeven met «zielestof». Zonder nu daarop eenigszins kritiek te willen uitoefenen, kan ik mij toch met dat woord niet vereenigen aangezien het m. i. onlogisch is. De begrippen «ziel» en «stof» zijn voor mij met elkaar in wederspraak. Echter het is moeilijk wat

beters te geven, omdat de gedachte, door het woord weer te geven, aan ons Westersch denken volkomen vreemd is.

Wat toch verstaat men er door? Niet *ziel*, zooals wij ons dat denken, evenmin *geest*. Het is een «kracht», waardoor de ziel, de persoonlijke ziel of geest, de gikiri of njawa zich kan openbaren.

Ik zal er voor gebruiken «levenskracht», echter met dien verstande dat men goed trachte na te gaan, wat ik daaromtrent hier zeggen wil. Dit woord toch geeft ook alleen bij benadering, en niet zuiver het begrip weer. Het wil toch niet zeggen levenskracht in dien zin dat waar geen gurumini is geen leven zou zijn. De ziel, de gikiri, leeft ook zonder gurumini, maar zij mist dan de kracht dat leven te toonen, zij is willoos overgegeven aan andere machten. Men zou kunnen zeggen, dat tijdens het leven, de gurumini de band vormt tusschen het lichaam en de gikiri, en dit is ook betrekkelijk zoo, daar, waar de gurumini verdwenen is, de band tusschen lichaam «roĕhe en ziel, gikiri, ophoudt te bestaan, m. a. w. de dood is daar het gevolg van, maar daar staat weer tegenover, dat er sterven kan plaats hebben ook zonder scheiding tusschen gurumini en gikiri, dus de band tusschen lichaam en ziel kan ook verbroken worden, zonder dat de gurumini hierin betrokken is. Logisch is dit niet, maar ik zeide reeds dat we geen logisch systeem mogen verwachten.

Het best te omschrijven is dus de «gurumini» als «de kracht waardoor de ziel zich kan openbaren». Is hij niet meer aanwezig, dan kan de ziel of «gikiri» nog wel aan het lichaam verbonden zijn, maar dit ligt nu toch als dood neer. Het beweegt niet meer, het hoort niet meer, het spreekt niet meer. Het ademt nog wel, maar dat is geen functie die men aan de gurumini toeschrijft, maar aan het lichaam, het roĕhe.

Is de gikiri zonder gurumini in het «jenseits», dan is zij willoos overgeleverd aan andere machten, is zij *met* gurumini heen gegaan, dan blijft zij krachtig en kan zich doen gelden.

Het woord op zichzelf wordt in andere talen, in het Galelareesch b. v., gebruikt voor «schaduw». In het Tobeloreesch doet men dat ook, maar voegt er aan toe: ma dorou: slecht. Men kan dus niet zeggen, dat gurumini door schaduw vertaald kan worden, en dan nog bepaaldelijk alleen «menschelijke schaduw», want voor schaduw in het algemeen gebruikt men een ander woord: o hohongo.

Men ziet dus in de schaduw de afspiegeling der gurumini, maar noemt haar «de slechte», wellicht omdat zij haar aanwezigheid verraadt, en dus daardoor oorzaak wordt, dat de gurumini wordt aangevallen.

Want die staat aan heel wat aanvallen bloot. Men zou toch kunnen zeggen, dat de gurumini de kostbaarste is, der drie bestanddeelen, waaruit de mensch bestaat. Het lēven er zonder is waardeloos, dus staat zij steeds aan aanvallen bloot dergenen die er zonder zijn, n.l. booze geesten, en deze aanvallen zijn de ziekten.

Alvorens verder te gaan, moet opgemerkt worden, dat gurumini, zoowel eigen is aan dieren en planten, als aan menschen. De mensch heeft het meeste, en is daardoor het voornaamste wezen, maar ook andere levende wezens hebben het. Evenzoo planten, spijzen, etc. Maar toch, hoewel dit zeker waar is, schijnt men zich de menschelijke gurumini, en die van dieren en planten, niet gelijksoortig te denken. Dat is reeds merkbaar daaraan, dat men alleen de menschelijke schaduw gurumini noemt, terwijl toch logisch die van dieren en planten, ook aldus zou moeten heeten. Maar dit is het geval niet. Wel kan men nog zien, vooral uit de medicijnen die men bij verschillende gelegenheden gebruikt, dat men een gurumini aan dieren en planten toekent, maar men drukt dit toch nooit meer uit, dan alleen bij het aanbieden van offers, waarvan men de geesten de gurumini laat eten, welks afschaduwing de damp is, de wasem. Mogelijk is, dat vroeger het geloof aan een algemeene gurumini bestaan heeft, maar men dat langzamerhand heeft vergeten. Echter, is ook even goed mogelijk, dat men oorspronkelijk alleen de gurumini aan den mensch toegekend heeft, en de algemeene animistische opvatting van anderen overnam.

Hoe is nu de verhouding dezer drie bestanddeelen tegenover en met elkaar? Het geboren wordende kind schijnt zijn «gikiri» mede te brengen.

Waar die vandaan komt, weet men niet al te goed meer. Eigenlijk is het een vraag van ondergeschikt belang voor een volk als de Tobeloreezen. Men houdt zich heel weinig op, bij wat niet van rechtstreeks belang is. Toch is de meening dergenen, die op dit punt een meening hebben, dat de «gikiri» komt van «Gikiri moi», het Opperwezen of de hoogste gikiri, misschien de oorsprong der «gikiris».

Het is daarom nog de vraag of oorspronkelijk wel «Gikiri moi» en «Djou ma dutu»: de eigenlijke Heer, wel een en dezelfde persoon geweest zijn. Op het oogenblik zijn ze dat wel, maar door het weinige belang, dat ze hebben voor het leven der Tobeloreezen, zou het niet te verwonderen zijn, zoo ze saamgesmolten waren.

In elk geval, het geboren wordende kind *heeft* een gikiri of njawa. Op welk tijdstip van het ontwikkelend vruchtleven die «gikiri» erin komt, weet men niet. Hij is aanwezig, als het kind levend geboren wordt, dat is zeker.

Anders is het met de «gurumini». Die schijnt bepaaldelijk na de geboorte erin te komen. Men zou denken, dat het geboren wordende kind een deel van de gurumini der ouders mee moest brengen, minstens van de moeder, maar dat schijnt toch het gevoelen niet te zijn. Het kind moest dan met een volmaakte «gurumini» geboren worden.

En dat is toch zoo niet. Men zegt van een kind, dat levenloos geboren wordt, of ook van een, dat kort na de geboorte sterft: «ma gurumini i adonoàhi», de gurumini is er nog niet, of ook: «ma gurumini i tiaioahi»: de gurumini is nog niet klaar, niet gereed.

Echter toch, onmiddellijk na de geboorte komt hij, want men toonde mij, op mijn vraag, bij een jonggeboren kind deszelfs schaduw, om te bewijzen, dat hij aanwezig was. Natuurlijk is dit niet logisch, want een lijkje zou ook schaduw geven, als men het, zooals men het levende kind deed, tegen het licht hield. Maar ik zeide reeds, men *is* niet logisch.

En vanwaar nu de gurumini? Ik geloof niet, dat iemand er een antwoord op weet te geven. Ik zou denken, dat men meent dat de gurumini van de moeder meegebracht wordt, en dat uitdrukkingen als: de gurumini is er nog niet, bij een doodgeboren kind, beteekenen: «het is niet volmaakt geboren». Maar dan zou, met elk geboren wordend kind, de gurumini der moeder moeten verminderen, en men zou dus bang moeten zijn voor het baren, en niets is toch minder waar dan dat.

De vraag naar het »vanwaar», moet dus wel onbeantwoord blijven.

Dat de gurumini groeit met het kind, en, naar het kind in grootte toeneemt, ook sterker wordt, gelooft men natuurlijk wel, want een kind wordt gemakkelijker een prooi van een

aanval van booze geesten, dan een volwassene. Men kan denken, dat eerst door de moedermelk, en later door het voedsel, gurumini toegevoerd wordt. Dit zou volkomen logisch zijn. De gurumini bevindt zich ook in alle deelen van het lichaam, hoewel niet overal even veel, en het is daarom natuurlijk, dat men niet gaarne zijn haar knipt b. v., aangezien men zichzelf daardoor van een deel levenskracht berooft.

Ziekte heeft vermindering van gurumini ten gevolge, dood door ziekte treedt in door uitgeput zijn der gurumini.

Ik hoop dat na deze algemeene beschouwingen, wat verder medegedeeld zal worden, door den lezer beter zal worden begrepen.

HOOFDSTUK 8.

Dorpstempels: o Halu.

O Halu. Ik meen het woord aldus gehoord te hebben, maar in vergelijking met verwante talen, zou het ook kunnen zijn... halo. Uit het woord zelf weet ik niets af te leiden omtrent de beteekenis dezer gebouwen of hun doel.

De vorm is deze: op twee rijen palen rust het middendak, en aan weerszijden is daar nog aangehecht een zijstuk, rustende op een rij lagere palen. Men heeft dus vier rijen palen, waarvan de buitenste aanzienlijk lager zijn dan de twee middenste rijen, waarop het dak rust. Wanden heeft men niet. Het is dus een open loods. De palen zijn dikwijls fraai (?) besneden met allerlei emblemen, een slang, een hagedis, een krokodil, vrouwenborsten vooral, ook wel bladeren, kortom, met allerlei snijwerk.

Sommige dezer gebouwen zijn werkelijk heel fraai.

Wanneer ik zeg *dorps*tempels, is dat nog maar betrekkelijk waar; aangezien de Tobeloreezen zelf er nooit meer gehad hebben dan drie, want de hoana Lina, schijnt er geen bezeten te hebben. Wel Gura, Huboto en Momulati. Later is nog die voor Hibua Lamo gebouwd, dat wil zeggen, dat dorp heet aldus naar den tempel, in het Ternataansch: sibua, loods, dus: groote loods.

Daarin heeft Lina gastvrijheid genoten, en voordien wel bij Gura, naar 't me voorkomt.

Bij de Kausche Tobeloreezen heeft het gebouw meer de beteekenis van een dorpstempel, omdat elke onderafdeeling daar

in een eigen dorp woonde, en ook in dat dorp een «halu» maakte.

Wat is het nu eigenlijk? De woonplaats van de Wongemi, de stamgeest, of van de andere geesten der afgestorvenen?

Het komt mij voor van niet, want die denkt men zich in de meeste gevallen niet daar. Maar het is de verzamelplaats waar de afdeeling, of ook wel de stam bijeen kwam om feest te houden, om te beraadslagen, om ceremonieele handelingen te verrichten enz.

En bij die verzamelingen dacht men zich natuurlijk ook de dilikinis (zie hoofdstuk 22), en *riep* men de wongemi's of stamgeesten. Die kwamen dus daar *met* de menschen bijeen, maar men heeft zich die daar niet gedacht, als men niet officieel vergaderd was.

Ook heeft men volstrekt geen buitengewone eerbied voor het gebouw zelf. Men *maakt* het gezamenlijk, het moet in orde zijn, omdat men anders beschaamd is, maar nooit hoorde ik, dat men ziekte of onheil vreesde, omdat de halu niet in orde was. Men loopt er ook vrij uit en in, maar ik heb niet gezien dat men het aan vreemdelingen tot verblijfplaats of logeerplaats gaf, ook niet, dat men die er ontving, zooals dat wel bij andere volken het geval is.

Bij de Kausche Tobeloreezen is dit wel wat anders, omdat die te zamen elken avond de avondmaaltijd in de halu gebruikten, gezeten aan twee lange tafels, mannen en vrouwen elk aan een kant.

Elk brengt zijn eigen voedsel mee, maar men eet gezamenlijk en drinkt natuurlijk daar ook bij, zoodat de dag daar in de halu besloten wordt. Toch geloof ik niet, dat men ook daar er vreemdelingen in laat logeeren. Bij de Tobeloreezen zelf is echter van dat gezamenlijk eten geen sprake, uitgenomen bij algemeene feesten.

De particuliere feesten houdt elk in zijn eigen huis, en dat is bij de Kausche Tobelo's evenzoo. Die soort van gezelligheid, om 's avonds met elkaar te eten, zooals de Kausche Tobeloreezen dat doen, heerscht op Tobelo ook wel, maar men vergadert dan eenvoudig bij den een of den ander die palmwijn heeft, en eet daar te zamen, en drinkt te zamen, en zingt te zamen, en het gevolg is dan wel dat men dan ook maar op die plaats in slaap valt, juist niet tot bevordering van de goede zeden of van de volksgezondheid.

Om dus echter van deze gebouwen te spreken als van «tempels» in den zin van «gewijde gebouwen» heeft geen zin.

Het zijn verzamelplaatsen, en heeft men er geen meer — en wij hebben te Tobelo er eigenlijk maar één echte meer gekend — dan doet voor een gelegenheid een inderhaast opgericht bamboeloodsje, precies dezelfde dienst. Men komt dan daarin bij elkaar, houdt feest, roept geesten, enz.

Mogelijk is, dat ze vroeger, toen men nog meer op krijgstochten uitging, een iets grooter rol speelden, maar zeker is dat ook niet. Bij de Tobeloreezen heeft het gebouw nog een iets meer gewijd tintje, dan bij de Kausche Tobeloreezen, want bij hen is het heelemaal een plaats van gezellige bijeenkomsten geworden.

HOOFDSTUK 9.

Hoogste Wezen.

Hoewel er *nu* in den cultus der Tobeloreezen volstrekt niets is, wat op een Hoogste Wezen duidt, niet de minste vereering daarvoor, zijn er toch wel namen voor, die aantoonen dat men het wel kent, en het begrip dus niet vreemd is.

Wat aangaat de namen, men spreekt van Djou o Gikiri moi, of kortweg, o Gikirimoi; van Djou ma dutu, en ook van Djou Latala, terwijl nog een heel gewone aanduiding is: Unanga daku, *Hij daarboven*. Namen dus genoeg. Gikiri moi, beteekent één gikiri of *de* ééne gikiri, misschien *de* gikiri of de *voornaamste* gikiri. In elk geval wijst dit woord op verwantschap met den mensch, die immers ook gikiri heet (zie hoofdstuk 7) en met de ziel, die ook met dien naam benoemd wordt. Men zou daaruit kunnen meenen, dat het woord wellicht beteekent: de oorsprong der gikiris, de eene, waaruit allen voortkwamen. Onmogelijk is dat niet, maar toch zijn dit alles bespiegelingen, want het woord zelf zegt uiterst weinig. Het is ook in alle Halmahera-talen ongeveer gelijkluidend, en men treft het overal aan, bij alle stammen.

Het woord «Djou ma dutu» kan beteekenen, *de* Heer, de eigenlijke Heer. In dien zin wordt het woord «ma dutu» meermalen gebruikt. Het kan ook zijn: de heer de eigenaar, hoewel dan toch eigenlijk een zelfstandig naamwoord vooraf gaan moest,

waarop het «eigenaar» slaat; want zoo is het spraakgebruik: o tau ma dutu b.v.: de eigenaar van het huis. Dus is spraakkundig het meest te zeggen voor de beteekenis, de eigenlijke Heer, de echte Heer.

Of nu dat woord oorspronkelijk hetzelfde aangeduid heeft als: o Gikiri moi, is niet uit te maken. Zij worden nu wel voor 'tzelfde begrip gebruikt, want beiden duiden: «het Hoogste Wezen» aan. Zoo ook het woord Djou Latala, waarvan men geen naderen uitleg weet, dan dat het beteekent: de hoogste Heer!

Het zijn dus nu in elk geval drie namen voor hetzelfde begrip, en zoo is ook de uitdrukking «Unanga daku, Hij daarboven, elk begrijpt er steeds hetzelfde onder.

De Christelijke Zending heeft van deze vier uitdrukkingen «Djou Latala» gekozen, omdat dat woord het minst gebruikt wordt om bij te zweren. Het zal dan ook wel het jongste wezen, en de Islam niet vreemd aan zijn verbreiding, want de Mohammedanen gebruiken het natuurlijk ook.

Wat de woorden op het oogenblik nog te beduiden hebben? Niet veel, want, zoo we reeds zagen, het zijn slechts woorden, aangezien de cultus er niet mede rekent.

Echter, let men er op, hoe deze woorden gebruikt worden, dan is dat toch wel merkwaardig. Men zweert er doorloopend bij. Bij het minste geschil dat men heeft wordt de hand opgeheven en het is: Hij daarboven weet het! of: Djou ma dutu! Ook wel slechts: Hij boven zal je wel krijgen hoor! Mij dunkt, dat dit er toch op wijst, dat er iets weggeraakt is in dezen.

Zoo we zullen zien in het Hoofdstuk over de Wongemi heeft men waarschijnlijk, het offer voor het valsch zweren etc. wel aan God (wij gebruiken dit woord hier als vertaling voor al deze uitdrukkingen) gebracht.

Gewoonlijk geeft men ook nog dadelijk toe, dat de mensch van God afstamt, dat de gikiri van God komt. Dat kan ook wel haast niet anders. Wat nu het Sjamanisme nog meedeelt, past niet in het stelsel der Tobeloreezen, terwijl het zichzelf bovendien nog leelijk tegenspreekt in dezen, zoo wij zien zullen in het Hoofdstuk over het Sjamanisme, maar toch vindt het wel instemming bij het volk.

Hoe het toch komt, dat men nu niets meer doet aan vereering van den Heer die toch bij alles aangeroepen wordt als getuige, zelfs wiens straffen men inroept? Ik weet het niet. Zeker is,

dat men ook met deze straffen niet meer rekent, en zóó lichtvaardig zweert, dat men wel gevoelt, dat alle waarde aan deze eeden reeds van te voren ontzegd moet worden. Dat het straffend ambt *nu* aan de W o n g e m i toegekend wordt, zullen we zien, maar mij dunkt, het is wel duidelijk dat dit niet altoos zoo geweest *kan zijn*.

Het meest voor de hand liggende is wel, dat bij het stelsel omtrent de dooden en geestenvereering, zooals zich dat langzamerhand ontwikkeld heeft voor God geen plaats is. De ziekmakende invloed als gevolg van handelingen tegen den adat is eigenlijk een anachronisme, want in het stelsel past dat niet. Is het leven afhankelijk van de g u r u m i n i, de levenskracht, en wordt die òf opgebruikt òf verminderd door booze geesten: t o k a t a, dan moet men andere oorzaken voor ziekten uitschakelen. En zoo is hoogstwaarschijnlijk de ziekmakende kracht van God, als straf over gepleegde overtredingen, ook wel uitgeschakeld, en gebracht bij de overledenen, bij de W o n g e m i, die daardoor langzamerhand tot een soort God werd.

In het stelsel zooals het *nu* is, *kan* God niets zijn in het leven van den mensch, en *dat* zal wel de oorzaak zijn, dat de Godsvereering weggeraakt is. De Heiden vereert niet uit eerbied, die is hem volkomen vreemd. De grond voor al zijn handelingen is altijd utiliteit. Hij doet alles wat nut heeft voor hem, en waar dus de vereering van God geen nut meer kan afwerpen, moest die wel vervallen.

In het animisme is een persoonlijk God tot niets nut. De macht gaat op elk gebied aan de geesten over, en wat doet men dan nog met God? Er bij zweren, en daardoor getuigenis geven van een vroeger standpunt. God als Wetgever heeft men natuurlijk ook uitgeschakeld. Wat mag of niet mag, wordt door de adat bepaald, en ook deze zet zich op een volkomen utilistisch standpunt. Wat schadelijk is voor den stam onderling, mag niet, maar waar de stam er niet door benadeeld wordt, mag het wel. Stelen onder elkaar is verboden, strafbaar zelfs, maar diefstal of roof buiten den stam mag wel. Moord onder elkaar is verboden, strafbaar, maar moord buitenaf, buiten den stam, is heel geoorloofd, enz. Bij alles staat het nut voorop, het egoïsme heerscht ten volle. Maar natuurlijk, ook *dat* is doodend voor elke gedachte aan Godsvereering. De geestenvereering heeft de Godsvereering volkomen gedood. Natuurlijk dat dit niet met bewust-

heid geschied is, het is alleen het uitvloeisel van het eenmaal ingenomen standpunt.

Het sjamanisme heeft dat ook niet beter gemaakt, want dàt verplaatst God volkomen *uit* het leven, naar het doodenrijk. God is daar uitsluitend nog de heerscher in het doodenrijk, zoodat, wanneer men nu nog met God rekent, men dat ook uitsluitend doet met de gedachte aan dood en sterven. Het is de eenige functie die sommigen (hoewel zeer inconsequent) nog aan God toekennen, dat God doodt. Het is voor het Christendom zelfs geen geringe taak, God in een ander licht te brengen. Een Heiden riep eens uit: had ik God hier, ik zou met hem willen boksen, want hij is de oorzaak van ons aller dood.

Nu is het mogelijk, zelfs zeer waarschijnlijk, dat «Djou ma dutu» oorspronkelijk de Heer over levenden en dooden geweest is, maar waar de levenden zich aan Hem onttrokken hebben, blijft toch nog alleen maar het doodenrijk over, of liever, aan God is dan alleen nog maar de functie overgebleven, te dooden. Maar aangezien men Hem toch eigenlijk ook niet meer in die functie erkent, daar dat met het stelsel in strijd is, is God in werkelijkheid volkomen dood voor den Tobelorees; hoeveel namen Hij ook moge dragen, en hoeveel maal die namen ook gebruikt mogen worden. Ze zijn een volkomen ledige klank geworden. Het is waar dat men God nog erkent als oorsprong van het leven, maar daar Hij verder uit het leven wegvalt, beteekent dat natuurlijk ook niets meer.

Niemand *doet* iets om der wille van God, en niemand *laat* iets om der wille van God, ergo, nog eens, God is *dood* voor den Tobelorees.

HOOFDSTUK 10.

Wongemi: stamgeest.

Men geeft den naam Wongemi aan de oudst bekende Voorvaders, of wel de oudst bekende Hoofden, der verschillende Afdeelingen.

Men denkt zich als de machtigste de Wongemi van de voornaamste hoana want deze alleen roept men aan bij de ceremoniën.

Bij de Kausche Tobeloreezen heeft men er heel wat meer dan

bij de Tobelo's zelven, omdat men daar voor elk ondergedeelte van een hoana, er ook nog weer een heeft. Men zegt daar: als iemand bekend gestaan heeft als dapper, vele vijanden heeft verslagen, niet slecht geleefd of zoo, dan kan hij voor het vijfde geslacht al wel tot Wongemi zijn.

Bij de Tobeloreezen zelf heeft men voor de hoana Lina Tingidu, die ook als de voornaamste erkend wordt, voor de hoana Hibua-lamo en Gura, Tuada, voor de hoana Huboto Tutuhuru en voor de hoana Momulate Ijene.

Bij de Kausche Tobelo's heeft men voor de hoana Bòëng, onderafdeeling soa Hukum: Turuwele, meteen als hoofdstamgeest geldende; onderafd. soa Manjira: Brani, onderafd. soa Tungulo: Hohodono; van de onderfd. soa-Sangadji, mij onbekend; van de hoana Madong, onderafd. soa-Kimalaha Djobiri, van de soa Mahino Raange. Van de hoana Seleruru, onderafd. soa Kimalaha. Kalabatu, soa-Manjira Sibulis; van de hoana Tonuai: Karating. Men ziet, de Kausche Tobelo's hebben er heel wat meer dan de Tobeloreezen zelf. Waar zij zooveel namen hebben, voor elk onderafdeelinkje weer een aparten naam, is het niet onwaarschijnlijk, dat dit namen zijn van personen, die men nog gekend heeft. Maar vreemd blijft het wel, dat men er zooveel heeft. Misschien is dit zóó gegaan, dat oorspronkelijk ook elke hoana er maar één had, maar dat door de verdeeldheid later, bij twisten, men van elkaar ging, en van elkaars Wongemi niets meer weten wilde, en er dus zelf maar een zocht onder de eigen voorvaderen.

Bij de Tobeloreezen zijn het wel mythische personen, want aan Tingidu wordt zóóveel toegeschreven, dat het met den besten wil niet voor waarheid te houden is. Ook geeft men toe, dat er heel veel personen van dien naam geweest zijn.

Dat men zoowel bij de Kausche Tobelo's als bij de Tobeloreezen zelf slechts één aanroept om mee te gaan in den oorlog, en bij ceremoniën, wijst dunkt me duidelijk aan, dat men oorspronkelijk slechts één erkende. Die ééne is ook wel zoowat vergoddelijkt, want men schrijft hem alle functies toe, behalve de voortbrenging.

Echter, nu men niet meer uitgaat om te oorlogen, is wel de hoofdfunctie, het letten op den eed en op booze woorden, en ingevolge daarvan, het handhaven van den adat, vooral ten

opzichte van onzedelijkheid. D. w. z. hij belet de onzedelijkheid niet, maar hij handhaaft de adat, dat voor elke overtreding betaald moet worden, zooals het behoort. In dat geval is er natuurlijk ook geen schuld of overtreding die gezoend worden moet.

Men heeft nu allerlei voorstellingen omtrent deze godheid.

Volgens den eenen gomatere (sjamanen priester, zie hoofdstuk 12), de eenige personen die hem ooit bezoeken, zit hij recht overeind, ergens, waar weet men niet, en ruikt steeds naar wat beneden gebeurt. Ruikt hij adat-overtreding, dan wordt hij boos, en zendt ziekte. Volgens anderen zit hij met uitgestrekte hand alle eeden vast te houden, en wordt boos indien men die niet houdt, en zendt dan ziekte of laat den eed vallen.

Ook bij de waarzegging speelt hij een rol, want men roept *hem* daarbij in de eerste plaats aan.

Nog schijnt men hem wel te beschouwen als de handhaver van het gezag der Hoofden, daar hij zelf het eerste Hoofd geweest is, en de nu heerschende Hoofden dus zijn opvolgers zijn.

Waar is hij? In de «halu» zegt men, maar heel goed komt dat niet uit, aangezien men, vooral bij de Tobeloreezen zelf, zonder hartzeer een «Halu» laat vervallen, en zelfs de hoofdafdeeling Lina er nooit een had.

Ik denk, dat hier wel veel op rekening van het Sjamanisme gesteld moet worden, want al de verhalen hieromtrent zijn van de gomateres herkomstig.

Men roept bij het «tue-tue» (zie hoofdst. 22) de Wongemi uit het bosch, zoo 't schijnt, en is dan op zijn gezelschap niet bijzonder gesteld, aangezien men op de aankondiging: o Tingidu wo boa: Tingidu komt, antwoordt met: dat hij niet kome! en als verlost juicht bij de aankondiging: o Tingidu wo hongana: Tingidu is naar het bosch! en dat zal ook wel zoowat uitkomen, want eigenlijk is van oudsher voor den Tobelorees het bosch wel de meest geliefkoosde verblijfplaats, dus, waar zou de geest wel liever zijn dan daar? En hij zal naar de «halu» wel alleen dan komen, als hij erheen geroepen wordt, naar het me dunkt. Ook de Kausche Tobeloreezen schijnen hem zich in het bosch, zelfs in een boom geïncarneerd te denken.

Nu is het wel merkwaardig, dat aan zoo'n hoogsten geest nooit eenige eigenlijke vereering gebracht wordt. Bij het «tuetue wordt hij aangeroepen, maar toch maar alleen als de oudste

of eerste der dilikinis, en voor de rest in niets van hen onderscheiden, bij de Kausche Tobelos is hij zelfs de generaal-vertegenwoordiger van de dilikinis zou men zeggen, want die roept men niet meer op, maar beschouwt alleen hem, de Wongemi, als degene die mee moet gaan en helpen in den oorlog.

Is iemand ziek wegens adats- of eedsovertreding, dan wordt er een offer aan den Wongemi gebracht, maar ook het gebed dat daarbij wordt uitgesproken, ziet er wel wat verdacht uit, vooral door de toevoeging: de hemel is te hoog, kom dus naar beneden. (Zie hoofdstuk 22). Maar een Wongemi in den *hemel*? Dat is nu heelemaal niet denkbaar, als zijnde hij toch ook een afgestorvene. Bij de Kausche Tobelo's heet het feest van het terugkeeren der krijgers uit den oorlog, een dankfeest aan den Wongemi, maar het ziet daar niet naar uit, en beteekent waarschijnlijk volstrekt dat niet. Het komt mij dus voor, dat wij hier te doen hebben met een overgangsproces, waarbij langzamerhand de functies, oorspronkelijk toegekend aan het Hoogste Wezen, toegekend worden aan een afgestorvene, zij het dan ook aan een beroemde. Naar het mij voorkomt is de functie van den Wongemi oorspronkelijk dezelfde geweest als die van de dilikinis, n.l. een beschermende geest, en als de eerste dergenen, die men aldus vereerde, ook het hoofd der geesten, maar langzamerhand heeft men steeds meer functies aan hem toegekend, en het Sjamanisme heeft daar wel het zijne toegedaan, zoodat de Wongemi het Hoogste Wezen volkomen uit den cultus verdrongen heeft. Want *dat* is zeker, voor het Hoogste Wezen is nergens eenige plaats op het oogenblik, en men bemoeit zich volstrekt niet met Hem. Dat is toch onnatuurlijk naar het me voorkomt, te meer daar uit de volksuitdrukkingen blijkt, dat men nog eigenlijk het Opperwezen zich denkt, als toezicht houdende op de woorden der menschen, vooral ook als wreker van valschelijk gesproken eeden, of van slechte daden.

Een eedsformule b.v.b. om elkaar na het plegen van overspel stilzwijgen op te leggen, zegt niets van den Wongemi, maar luidt: Uha no hingahu done ma Djou ai gole buhanga tumidi ani tomarino wo dauru; d.i. geeft het niet te kennen, opdat niet de *Heer* zijn kapmes van zeven span lengte, door je hals hale. De hier genoemde Djou is niet de Wongemi, want die duidt men nooit kortweg zoo aan, maar men

bedoelt daarmede het Hoogste Wezen. Ook in de gewone eedsformule wordt de Wongemi niet genoemd. Het adathoofd houdt dan twee gekruiste zwaarden (o gole) boven het hoofd van den zweerder. In een kom is water, waarin wat afschrapsel van deze gole's, waarlangs men citroensap laat loopen. Dit moet de man drinken, terwijl het Hoofd zegt: Nako i goungu no howonua, done o gole ma gihoro de o hahi ka ani rorano, de ani panawa, ma nako i goungu no howono, o gahioko no kaoko, ani hidoku o gohomanga de o gorangoto, o aewani i l'ago-agomo, honganiha na kaiha o gota de o dodiha ani hidoku, nako i goungu no howonua, ka ngona ani òa de ani laha, d. i.: indien ge werkelijk niet hebt overtreden, dan zij het afschrapsel van het zwaard en het zweerwater u slechts tot balsem en medicijn, maar indien ge werkelijk overtreden hebt, indien ge zeewaarts gaat zij uw deel de krokodil en de haai en groote beesten, indien ge landwaarts het bosch ingaat, zij uw deel het (vallende) hout en slangen; indien ge werkelijk niet hebt overtreden, zij het u slechts tot goed en heil.

Ook deze formule spreekt niet van den Wongemi, noch van zijn wraak maar levert den zweerder over aan de natuurkrachten, die toch door het hoogste Wezen bestuurd worden. Men begrijpt ook niet wat de Wongemi hiermede te doen heeft.

Dat de Wongemi, even goed als alle afgestorvenen, boos is over het schenden van den adat, is natuurlijk; dat hij daarvoor zijn hulp en bescherming onttrekt, spreekt ook vanzelf, dat is alle afgestorvenen wel aldus eigen, maar dat hij, naar de voorstelling een *godheid* zou zijn, neen dat komt me al te onwaarschijnlijk voor, en ik geloof, dat we hier eenvoudig moeten denken aan een verwordingsproces.

Het offer voor het o maihi ha doaka (zie hoofdstuk 20) zal oorspronkelijk wel gebracht zijn aan den Heer het Opperwezen, daar ziet het er in zijn samenstelling ook naar uit, en daarmede valt elke aparte vereering van den Wongemi weg, en hij is eenvoudig het hoofd der dilikinis (beschermende geesten) en niet meer.

HOOFDSTUK 11.

Het geloof aan „booze geesten".

Als booze geesten denkt men zich hoofdzakelijk «tokatas»: afgestorvenen, waarover wij handelen in Hoofdstuk 22, maar het is wel natuurlijk dat men zich nevens die nog anderen denkt, waarover wij in dit Hoofdstuk willen spreken.

Nu moet hier aanstonds vermeld worden, dat, met uitzonderingen, de Tobelorees op dit punt niet lijdt aan overgevoeligheid. In de totoades (vertellingen) (zie mijn «verhalen en vertellingen, Bijdr. tot de taal-, land- en volkenkunde v. N.-I. 1908), komen allerlei verhalen voor van booze toovenaars: o meki», die menschen eten, maar in de werkelijkheid, in het dagelijksch leven, houdt men daar geen rekening mee. Het is immers maar een totoade» zegt men dan.

Maar toch, natuurlijk, geestenvrees is er wel.

Sommige menschen *zien* geesten, in het bosch, of waar dan ook, en *dat* heeft een goede beteekenis als de geesten wit, en een slechte als ze zwart zijn, n.l. voor het leven van den persoon, die met het gezicht begiftigd wordt. *Wat* dat nu voor geesten zijn, weet men niet te zeggen. Sommigen beweren: o honehonenge: dooden, maar anderen verwerpen dat. De meest booze «booze geest» is wel de meki (zie Hoofdst. 23 fetishen.) die door den een of ander worden afgestuurd, om iemand te vernietigen. Maar heel veel schijnt deze niet voor te komen.

Dan heeft men de gomanga ma dorou: booze afgestorvene, die het ook heel lastig maakt, daar hij alle geluk weert, en als een booze volggeest optreedt. Dan heeft men nog soorten die men ook «tokata»: booze geest, noemt, waarvan sommigen uit het bosch komen, «o tokata o honganino», en weer anderen uit den grond «o tokata o tonakino». Deze richten ook kwaad aan op allerlei manier. Men schijnt ze met de gewone tokatas op een rij te stellen. «O tokata honganino» verwekt speciaal booze droomen, en maakt heel slecht gehumeurd. Door hun bezoek staat men met het verkeerde been op, zoo men zegt. Men wapent zich daartegen door te gaan slapen met het hoofd landwaarts, tegen den wand van het huis aan «ho ma iduiha» — gaan liggen met het hoofd landwaarts, de gewone uitdrukking voor «slapen gaan» — want de geest kan dan niet door den wand dringen, om bij het hoofd te komen.

Slaapt men met de beenen landwaarts, dan dringt hij gemakkelijk binnen, want, zeggen weer anderen, als hij de voeten voelt, is dat vleesch, en daar gaat hij doorheen, maar ligt het hoofd landwaarts, dan meent hij zich vergist te hebben.

Dan heeft men o giki loa. Ik weet niet wat dat woord beteekent, of het moest zijn een giki: levend wezen, dat rechtuit loopt. Misschien is het dat, want men verstaat er onder een menschelijke weerwolf, die men soms op zijn weg tegen komt, met een vreeslijk lang uit den mond hangenden tong, en vurige oogen. Of hij menschen- of dierengedaante heeft, is niet zeker uitgemaakt, want de opgaven daaromtrent verschillen. Echter, omtrent de lange tong, en de vurige oogen, is men het wel eens. Als men maar dadelijk op zij gaat, is de ontmoeting niet gevaarlijk, maar anders wordt men een prooi van dit booze schepsel.

Dat men, zooals wel elders, bepaalde personen aanwees als weerwolven en daarom trachtte te dooden, heb ik nooit gehoord. Dan heeft men o ibelihi. Men verstaat daaronder een soort geesten die hier en daar in het bosch wonen, vooral in dicht struikgewas, aan den voet van hooge boomen. Ze zijn over het geheel nogal onschadelijk, alleen maar, men moet niet hun woonplaats omhakken of in brand steken, want dan worden zij boos en wreken zich. Wil men dus hier of daar een hooge boom, of dicht struikgewas omhakken, dan is het wel verstandig eerst iemand te halen, die van zooiets verstand heeft om latere onheilen te voorkomen.

Ook spreekt men nog wel, vooral in het Kausche over «o Setan, maar men schijnt daarmede wel niet anders te bedoelen dan wat anderen noemen «o tokata». Ook hoort men wel wanneer men b. v. met de een of ander die voor verlicht wil doorgaan, spreekt over het geestengeloof in het algemeen: och mijnheer het zijn allemaal niets dan «o Setan». Men zal dit *woord* wel overgenomen hebben van de Mohamedanen, zonder dat onder dien naam nu juist een nieuwe categorie van geesten haar intrek hield. Ook gelooft men aan «o naga», draken. Hoe die er uitzien, weet men niet, maar sommige stukken land meent men daardoor bewoond, en gaat men daar wonen, dan heeft dat groote kindersterfte ten gevolge.

Achter ons huis was zoo'n stuk grond. Het had een beetje wilde vegetatie, maar anders was er niets aan te zien. Daar hebben een aantal gezinnen een kleine kampong gebouwd, en

jaren lang heel gelukkig gewoond. Toen echter in een dier gezinnen, door heel natuurlijke oorzaken, een paar kinderen stierven, vertrok de een na den ander. De naga was er toch nog, al had men gemeend dat hij weg was. Waaraan dat geloof zijn oorsprong te danken heeft, weet ik niet. Ook weet ik niet, of deze naga's identisch zijn met de naga's die bij zons- of maansverduistering geacht worden pogingen te doen die hemellichamen te verslinden, en die dus daarom met het maken van veel geraas verdreven moeten worden. Maar het is op zichzelf niet onmogelijk dat men 't laatste bijgeloof van andere volken overgenomen heeft, en dat daaruit de kinderenverslindende draak op aarde, langzamerhand ontstaan is.

Verder heeft men o Moròka, aardmannetjes, kaboutertjes. Men verstaat hieronder de vroegere bewoners van het eiland Morotai, die, zooals men zegt, verdwenen zijn, en onder den grond voortleven. Zij zijn overal, maar hebben toch op min of meer vaste plaatsen hunne woonsteden, waar zij allerlei uithalen, met groote steenen rollen, boomen verplaatsen, en wat dies meer zij.

Bepaald bang is men er niet voor. Men grond dit kaboutergeloof hierop dat er geen oorspronkelijke bewoners van het eiland Morotai meer zijn. Het eiland wordt nu bewoond door Galelareezen en Tobeloreezen gezamentlijk.

Het zou mij echter niets verwonderen indien achter dit, algemeen verspreid geloof, de een of andere historische waarheid zat. De zaak kan niet alleen het eiland Morotai betreffen, want men heeft immers het geloof ook aan den vasten wal, en wijst b. v. tusschen de dorpen Ruku en Medee een o moròka manga berera: aardmannetjesdorp aan. Daar nu is het rijk van Moro niet geweest, wel het rijk van Tolo. Nu zegt men ook wel, dat de menschen van Tolo na hun ondergang door de Ternataansche overwinning over hen in de 16^e^ eeuw, moròka geworden zijn. Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor dat bij een inval de oorspronkelijke bewoners zich teruggetrokken hebben, en misschien nog lang van uit hun schuilplaatsen in de bosschen, de indringers het leven lastig maakten. Het is volstrekt niet gezegd, dat de lieden die *nu* de kust bewonen, die indringers waren, het kan best nog veel verder teruggaan, maar ik geloof wel dat dergelijke verhalen altijd den eenen of anderen historischen achtergrond hebben.

En natuurlijk gelooft men aan den kraamvrouwengeest, hier o putiana geheeten. Men benoemt de een of andere vogelsoort met dezen naam, hoewel niet overal dezelfde soort. Gewoonlijk de sperwer «o kawihi». Hoort men de schreeuw van dien vogel, in de buurt van een huis waar een zwangere of barende vrouw is, of wel een die pas gebaard heeft, dan moet men een net voor de deur hangen, opdat de putiana daar met zijn lange nagels in verward zal raken. Verder moet men dan ook dadelijk door een gomatere medicijn laten maken, tot afwering. Sterft echter de vrouw in het kraambed, of kort na de bevalling, of ook tijdens zij zwanger is, dan is dit een bewijs, dat de putiana zijn boos werk toch gedaan heeft. Men moet nu het kind, zoo het reeds geboren is, steeds een zakje met Spaansche peper en uien om den hals laten dragen, want dat zijn scherpe middelen, waarvoor de putiana bang is.

Ook de man moet zich nu dadelijk laten medicineeren, want hij is in gevaar, niet door de putiana die zijn vrouw doodde, maar door de gedoode vrouw zelf, want die wordt nu ook een putiana. Haar doel is voornamentlijk, de schaamdeelen van den man met de lange nagels te beschadigen, en daarom moet hij zich, vooral des avonds zeer in acht nemen bij het ontblooten. Wat betreft het lijk van de gestorven vrouw, men moet in elke hand een ei leggen, opdat zij haar handen niet dicht zou kunnen knijpen om te grijpen, dan braken immers de eieren! en men steekt citrus-dorens onder de nagels, opdat die niet lang kunnen worden, en nog moet men een mengsel van suikerstroop, vermengt met cocosolie in de oogen gieten, opdat zij haar prooi niet zien kan. Sommigen leggen nu nog een dik net over de kist, anderen nagelen het omhulsel van het lijk aan de kist vast, alles middelen om te beletten, dat de booze geest uit de kist komt en den man of het kind aanvalt.

In het Hoofdstuk over het Sjamanisme zal men lezen dat een gomatere een specialiteit voor deze gevallen geworden was, aangezien hij zoodra men den putiana in de buurt vermoedde, dien beteugelde, door hem tot zijn djini te maken.

HOOFDSTUK 12.

Het Sjamanisme.

Bij het sjamanisme zeggen de mediums bezeten te zijn door één bepaalden geest, den djini, door wiens tusschenkomst het verkeer met de andere geesten plaats heeft.

Het woord djini, djin, wijst natuurlijk van zelf reeds op zijn vreemden (Mohammedaanschen) oorsprong.

De mediums, of sjamanen, noemt men o gomàtere, waarschijnlijk van gementar, Mal.: beven, sidderen, trillen. Tegen deze verklaring is, dat het Galelareesch goma hate heeft, dat eigenlijk met den besten wil niet van getar-gementar is af te leiden. Mogelijk is, dat men daar het Mal. woord niet begreep, en het dus een meer Galelareesche klank gaf. Het duidt ook op den vreemden herkomst van dezen cultus. De gomatere kan evengoed een vrouw als een man zijn, ja het schijnt zelfs wel, dat vrouwen nog de meeste geschiktheid hebben voor dezen dienst, wat, met het oog op de zenuwen nu juist niet te verwonderen valt. Hoe men ertoe komt gomatere te worden?

Gewoonlijk is dit het gevolg van door een gomatere gemedicineerd te zijn, want, wanneer ook na herhaalde genezingen toch telkens de ziekte terugkeert, zegt de gomatere wel, dat de persoon in kwestie door zijn djini gezocht wordt voor zijn dienst. Zoo iemand wordt dan o muri: leerling, woont de ceremoniën bij, en kan zich straks ook zelf laten begeesten. Anderen worden door het een of ander getroffen, 't geen dan, volgens verklaring van den gomatere, door een djini gezonden wordt, die hem roept. Weer anderen vinden het een of ander voorwerp, 't geen een wonderlijke indruk op hen maakt, zij zoeken er wat achter, worden er zenuwachtig over; als het maar niet iets beteekent, en straks verklaart de gomatere wien men erover raadpleegt, dat het gezonden is door een djini, die gediend wil worden. Hieruit blijkt al, dat men dikwerf een vermenging heeft van sjamanisme en fetichisme, zoodat men tusschenbeide niet weet, van welk dezer beide men spreken moet.

Wil de «muri» zich tot guru: meester in de Djinidienst doen maken, dus gomatere worden, dan zijn de ceremoniën om daartoe te komen bij alle gomateres niet gelijk. Elk houdt er zoowat een eeredienst op eigen handje op na. Hoofdzaak is wel dat de a.s. gomatere eenigen tijd in afzondering doorbrengt

op de plaats, waar zijn meester gewoon is voor zijn djini te dansen, te pitoko zoo men dat noemt.

Men spreekt er zelden over, dat personen een djini hebben, maar wil men aanduiden dat iemand zich als moerid of goeroe met dezen dienst inlaat, dan zegt men kortweg: wo: hij, of mo: zij, pitoko, zij danst den djinidans. Dit woord «ho pitoko» beteekent: trappelen, stampen, als ongeduldig zijnde, en wellicht dat men daarom, naar de haastige klop van den Djinitrom, het dansen aldus noemde.

In het Galelareesch en Ternataansch noemt men dezen dans «salai», en heel enkel hoort men te Tobelo: «jo halai», maar gewoonlijk zegt men: jo pitoko.

Is nu de leerling door de afzondering en ook vooral door vasten en allerlei geheimzinnigheden rijp, voor het in zich doen komen van den geest, dan verzamelen zich al de leerlingen bij den meester op de dansplaats. Gewoonlijk neemt die het heele middenstuk van het huis in. Het is een paar voet van den grond en heet: ma pola. Tegen den voorwand van het huis is, aan den bovenkant, een soort vlondertje opgehangen: o hakoro, waarop gewoonlijk een bord, waarin de fetis, waaraan de Djini verbonden is. Tijdens het dansen bevinden zich daarom heen bladeren van den arenpalm, als versiering: «o bilere». In den wand boven de hakoro, is een opening, waarlangs een arenpalmblad naar buiten gestoken is, dat onder tegen het dak van de voorgaanderij gebonden, aan den benedenkant verbonden is, met een voor het huis geplaatsten staak, die met allerlei bladen en takken omwonden en versierd is. Die bladen en takken hebben allen de een of andere zinnebeeldige beteekenis, soms aan hun naam ontleend, soms aan hun geneeskrachtige beteekenis of werking. Deze opgesierde staak is de «o djini ma gota» de boom van den Djin, en dat arenpalmblad, dat onder langs het dak gebonden, de verbinding tusschen den staak, en de fetis, op de hakoro boven in het huis tot stand brengt, is de o djini ma ngekomo, de weg voor den djini. Is nu de djini van over zee komende, dan is het huis met het front naar zee gebouwd, in het andere geval, als de geest uit het bosch moet komen, is dat front naar den landkant gekeerd.

Soms ziet men ook wel, van de staak aan den zeekant van het huis, naar de zee, naar een tweede staak die daar geplant is, nog een soort snoer van palmbladeren gebonden, om die

gemeenschap te onderhouden. Ook ziet men, dat na afloop van den Djini-dans, de staak vóór het huis wordt weggenomen en verplaatst naar het strand.

Op dezen dansvloer dan is het gezelschap vergaderd, de a. s. gomatere ligt op den vlonder, gewoonlijk dichtgedekt met een sarong.

De temperatuur is natuurlijk nog al hoog, en niet heel frisch. Gewoonlijk heeft men nog schotels met vuur, waarop wierook gebrand wordt, en nog heeft men jonge pinang-palmbloemen die ook een sterk bedwelmende geur verspreiden. Er is een orkest aanwezig, 't geen de noodige trommels en gongs zal bewerken, en soms ook nog een of meer inlandsche violen. De muziek begint, de trommels en bekkens worden in een eigenaardig zenuwachtig tempo geslagen. Het klinkt zeer opwindend.

Tegelijkertijd beginnen de leerlingen te dansen, terwijl de gomatere zijn aandacht wijdt aan den aanstaanden meester. Dit dansen, liever huppelen of springen, is ook bij allen wel verschillend, zooals ook de djinis verschillend zijn. Tijdens de muziek en het dansen begint de gomatere den candidaat te schudden en te stooten, heen en weer te rukken, kortom, alles te doen om de zenuwachtige stemming waarin de candidaat verkeert, nog te verhoogen. Het doel is, dat hij zal gaan rillen, beven, schudden, een soort zenuwstuip krijgen, als het heel mooi is, bewusteloos worden. Zoodra de candidaat min of meer begint te rillen, versnelt de muziek zich tot een razend tempo (ma djini wo hahara, de djini begint te beven, zegt men) want nu komt het er op aan.

De menschen doen met hun mond een eigenaardig snorrend geluid hooren, bij elkaar is het het dolste, zenuwachtigste tooneel, wat men maar kan bijwonen. Verder roepen de muzikanten onafgebroken: ino, ino, harenino: kom, kom, vaar in hem! Men zegt, dat een geruisch gehoord wordt langs de palmbladeren, en dan komt de djini in den candidaat, en hij wordt bewusteloos, begint soms te stuiptrekken, kortom, het is gelukt, het tempo der muziek verlangzaamt zich, en het gaat nu kalm aan. Eigenlijk moet de candidaat nu opstaan en meedansen, maar gewoonlijk is hij daartoe te uitgeput. In elk geval, hij *is* een gomatere geworden.

Echter het gaat niet altijd gemakkelijk. Sommige menschen

hebben nu eenmaal sterke zenuwen. Het duurt soms dagen lang. Dan moet onderzocht worden, waaraan dat ligt, en de gomatere vindt uit, dat de candidaat het een of andere gebod overtreden heeft, of wel het een of ander kleedingstuk aan heeft waar de Djini vies van is, of iets dergelijks. Dat moet dan natuurlijk eerst in orde gebracht worden, voor men op nieuw begint. Eens was ik er bij, dat een moeder, gomatere, een geest wilde doen varen in haar kind, een meisje van een jaar of acht wellicht. Het kind scheen echter niet heel gevoelig en op een gegeven oogenblik, toen men meende dat het lichaam al wat stijf begon te worden, en dat de muziek het «hahara»-tempo had aangenomen, onderzocht de moeder eens goed, ziet het nu volkomen rustige ademhalen en roept uit op een half wanhopige toon: zij is in slaap gevallen! En zoo was het ook; niettegenstaande het helsche spektakel was het kind door uitputting wellicht, rustig in slaap gevallen. Met sommige personen lukt het in het geheel niet, die zijn bepaald onvatbaar. Menschen met krachtige zenuwen natuurlijk!

Is het echter gelukt, en de candidaat gomatere geworden, dan ontbreekt er nog één bewerking, n.l. hem of haar clairvoyant te maken. Daartoe drupt de gomatere het sap van een citrusvrucht, met nog allerlei andere scherpe vochten, in de oogen van den candidaat, snijdt ook soms over de oogleden met een grashalm, en nu heeft de candidaat ook het tweede gezicht, zoodat hij ziet wat een ander niet ziet. Om dit doel te bereiken braden anderen ook wel een kippenei, waarover allerlei gepreveld is, en eten dat op, en ook nog andere middelen worden tot dat doel aangewend.

De gomatere is nu klaar! Hij richt zich in zijn huis ook een dansvloer in met een «hakoro», en geeft nu, als de beste waarzegster: raad en uitkomst in alle zaken. Straks neemt hij ook weer leerlingen aan, hij behandelt zieken, roept dooden op, kortom, doet alles wat des gomateres is, en dat is nogal heel veel.

We vergaten wellicht te zeggen, dat de gomatere nogal een aanzienlijke geldelijke belooning bedingt, om een ander ook tot gomatere te maken. Het is nogal kostbaar, want ieder die medewerkt, ook de muzikanten, moeten beloond worden, al is het maar met spijs en drank, en ook de meester moet goed worden beloond. Echter, men heeft het er wel voor over, want het baantje brengt, als men in trek is, heel wat op.

Voor sommige dingen, b.v.b. het dooden oproepen bij het hahoko (zie hoofdstuk 22) heeft de adat vastgesteld het dodinguku (geschenk), bestaande uit: o kokoa moi (een mooie mat), o hiha i tuli-tulihi moi (een beschilderde schaamgordel van boombast), o tamo moi (een groote rijstkoek), o dodo o bobilanga moi (een schotel rijst gekookt met suikerstroop), o udo-udomo moi de o hude moi (een kom en een bord). Natuurlijk komt ook hierin wijziging, maar voor heel veel zaken is niets vastgesteld, en marchandeert men eenvoudig met den gomatere, voor deze aan het werk gaat.

Ook vervaardigt elke gomatere amuletten, tegen alles wat men maar wenscht, natuurlijk tegen betaling: bakau. Van een zekere gomatere werd mij bekend, dat hij aangeboden had voor een man, beschuldigd van moord op zijn vrouw, een amulet te maken, dat hem vrijspraak moest bezorgen, voor f 50.—. Daar echter de man nog hoop had, ook zonder amulet vrij te komen, bedankte hij.

Ook de waarzegging brengt heel wat op.

Sommigen zijn berucht als giftmengers, en maken daaruit een fortuintje. Er was eens een partij, die een hekel had aan het districtshoofd, en hem liever door een ander vervangen zag. Een vrouwelijk gomatere liet zich zwaar betalen, om een medicijn te maken, waardoor dat gelukken zou. Gelukt het een of ander niet, dan is men nooit verlegen, want alles heeft zijn verbodsbepalingen: mabohono, en gelukt de eene of andere kuur niet, dan heeft men vast en zeker de bohono niet goed gehouden. Op deze wijze komt men er altijd uit.

Het volk maakt nog wel verschil, bepaaldelijk tusschen gomateres die i ma luhungu, en die dat niet doen, d. w. z. die heelemaal zich doen verzinken, m. a. w. die bewusteloos worden, of die zich maar zoo houden. De eerste soort vindt men de beste.

De gomatere heeft nu verder van tijd tot tijd de gemeenschap met zijn djini te onderhouden, of te versterken, door een bepaald feest te geven en dan eenige nachten achter elkaar voor zijn djini te pitoko.

Gewoonlijk maken daar dan ook een aantal zieken, met moeilijk te genezen kwalen gebruik van, om ook op den vlonder te zitten gedurende dien tijd, of er bij, en aldus de genezende kracht van den djini te ervaren. Ook zet men wel flesschen met water of quasi geneesmiddelen daar neer, die door het dansen genees-

krachtig worden, en bij verkoop, helpen de kosten van het feest te bestrijden.

Het is natuurlijk, dat men niet alleen danst, pitoko, maar zich ook door dien dans bedwelmt, zoodat herhaaldelijk de djini kan harenino, invaren, en daardoor de gemeenschap tusschen den gomatere en zijn djini meer vergemakkelijkt wordt, zoodat hij straks ook zonder te pitoko, den geest in zich kan laten komen, om dien te consulteeren. Dat is dan het gewone idu-idu, feitelijk «slapen». De gomatere legt zich neer, bedekt zich met een doek, en begint nu met de handen te kloppen naast zich op de bank, zoowat op dezelfde maat als hij gewoon is te doen kloppen voor zijn djini. Langzamerhand komt het lichaam in een soort bewegingen, die er zeer hysterisch uitzien, en dat alles tot straks de gewenschte flauwte of bewusteloosheid intreedt, waarna dan de djini weer ingevaren is (zoo 't heet) en men allerlei vragen kan stellen, het geval betreffende waarvoor de gomatere zich in slaap gebracht heeft. Men ziet het lichaam nu ontzettende convulsieve bewegingen maken, zooals men dat ook ziet bij patienten met dusgenaamde «hysterische toevallen». Het lichaam schokt hevig, rijst als een plank overeind zonder de knieën te buigen en dergelijke. Na afloop weer eerst het kloppen, daarna stilte, en de eigen geest keert weer, m. a. w. de bewusteloosheid houdt op. Ik heb gezien, dat dan de gewrichten zoo verstijfd waren, dat eenige personen noodig waren om de knieën of ellebogen te buigen. Pas als men die gewrichten weer lenig gemaakt had, door ze eenige malen met kracht heen en weder te buigen, stond de gomatere op, blijkbaar volkomen onbewust van wat er met zijn lichaam voorgevallen was. De gewone verschijnselen dus van een zwaar hysterisch toeval, waarmede het geheele doen het meest van alles overeenkomst heeft.

Oude gomateres worden dikwerf ook volkomen zenuwpatienten, en worden door niemand meer goed toerekenbaar geacht.

Maken ze zich bijzonder druk met idu-idu dan overvalt deze toestand hen ook wel, zonder dat ze zich op de gewone manier daarin brengen. Ook heb ik meermalen gezien, dat menschen, die zich vroeger hieraan overgegeven hadden, en later, door Christen te worden, zich hiervan afkeerden, en het beslist niet meer wilden, toch nog wel door dezen toestand

overvallen werden, vooral vrouwen op den huwbaren leeftijd, die geen man hadden. Eerst was men daarover heel verontrust, en wilde dat dergelijke menschen gestraft zouden worden. Maar toen ik betuigde, dat deze menschen niet boos of slecht, slechts ziek waren, en dat een koude begieting heel veel goed zou doen ('tgeen ook werkelijk waar was), was men hieromtrent gerust gesteld.

Een vrouw deelde mij mede, dat haar vader spontaan geroepen was tot het gomatere-schap, d. w. z. dat hiertoe niet de tusschenkomst van andere gomateres noodig geweest was. Hij had stemmen gehoord, die hem riepen, hij had zijn gestorven vader en moeder gezien, en dus daaruit begrepen, dat hij tot het gomatere-schap geroepen werd. Hij wilde echter beslist niet, daar hij meende dat dit alles slechts listen van booze geesten waren, en om die af te schrikken, besmeerde hij zich met menschelijke uitwerpselen, opdat de geesten vies van hem zouden zijn, en van hem aflaten, en toen dit nog niet hielp, omwond hij zich met varkens darmen, maar ook vruchteloos. De gezichten en stemmen bleven aanhouden, zoodat hij eindelijk begreep, dat het een djini was, die zich aan hem openbaarde, en dus gaf hij nu maar toe. Hij werd gomatere, maar behoefde nooit te pitoko, het kwam vanzelf wel over hem. Hij medicineerde de menschen dan ook niet op de gewone wijze met wortels of bladeren maar hij ontving zijn medicijn rechtstreeks van den Djou (Heer), die een upahi (bode) zond om hem de medicijn te brengen!

Hier zien we dus nog al een duidelijk geval. Een man die aan zware droomen en hallucinaties lijdt, kennelijk al zenuwpatient is. Nu meent men natuurlijk bij alles inwerking van geesten te bespeuren. Schokt het lichaam in den slaap, zoodat men wakker schrikt, geesten hebben het gedaan. Droomt men bijzonder helder, geesten doen het, die zich openbaren. Men is zoodanig met de gedachte aan de geestenwereld vertrouwd geraakt, dat men dier werking in alles meent te zien en te voelen. En de wonderlijkste dingen worden als werking van de geestenwereld dan beschouwt. Ik herinner me, dat een zekere gomatere als grootste kunststuk vertoonde, in extatischen toestand zijn endeldarm uit te drukken, zoodat die uit het lichaam hing. Ja, *dat* was nu toch zoo bijzonder en geloofwaardig, dat die man steeds grooten toeloop had.

Weer een ander had een boek. Hoe hij daaraan kwam, weet ik niet, ook heb ik het nooit te zien gekregen, niettegenstaande ik dit herhaaldelijk verzocht. De man beweerde, dat het uit den hemel gevallen was, en dat hij nu daaruit alle aardsche en hemelsche geheimen kon lezen, vooral ook de noodige medicijnen voor zijn patienten. Nu *kon* de man niet lezen, en was bovendien, zoolang ik hem gekend heb, minstens kindsch, soms krankzinnig. Ook had zijn roem veel geleden, doordien de jeugd op de scholen echt leerde lezen, maar hij was vroeger door allen, en werd nog door de Heidenen, als een zeer gewichtig persoon beschouwd.

Een bekeerde gomatere gaf mij zijn fetis, een verbazend sterke, over zee gekomen, in een flesch aangedreven, lang vereerd, zeer krachtig. 't Bleek een flesch te zijn waarin een papier. 't Papier was een briefje van een wetenschappelijke maatschappij, ik geloof in Engeland, tot bestudeering van de zeestroomingen. Men werpt die op zekere plaatsen in zee na er op aangeteekend te hebben de plaats waar, en de datum waarop men die in zee gooit, opdat degene die ze vindt, ook weer zal aanteekenen de plaats waar en de datum waarop hij het vindt, om op die manier de zeestroomingen na te gaan.

En zoo heeft men allerlei. Ik herinner me, dat er eens een groot feest gevierd werd, omdat een meisje een djini van over zee gekregen had. Op mijn vraag, hoe ze dat wist, klonk het antwoord, dat ze 's morgens bij het naar 't strand gaan (dit is de groote W.C.) een klappervrucht gevonden had, met een spruit, half wit, half groen, die aan was komen drijven. Als *dat* nu niet een djini was, die door dat meisje vereerd en gediend moest worden, wat zou er *dan* een zijn!

Ik merkte boven op, dat de man, die zich niet wilde laten «begeesten», zich omwond met varkensdarmen. Dat is een eigenaardigheid van de heele djini-dienst, de afkeer van het varken. Geen gomatere die varkensvleesch eet, en 't eerste wat verboden wordt, aan hen die zich laten medicineeren, is varkensvleesch. Dat wijst er op, dat de heele zaak van Mohammedaanschen oorsprong is, want de Tobelorees is anders volstrekt niet afkeerig van varkensvleesch. Het woord waarmede in het algemeen «vleeschspijs» aangeduid wordt «o hiode» is zelfs van het grondwoord ode, varken gevormd. Wel een bewijs dat een dienst die varkensvleesch verbiedt, niet aan het volk oorspronkelijk eigen was. Wij zullen dat nog wel verder zien.

Wat *zijn* nu eigenlijk de djini? Zooals bekend is heeft het woord *djin* in het Arabisch wel beteekenis, maar wat verstaat de Tobelorees er onder? Dat weet men eigenlijk zelf ook niet heel goed, en het is uit al de verhalen ook niet duidelijk, 't geen wel alleen daardoor verklaard wordt, dat het systeem als zoodanig niet Tobeloreesch is, en men er dus ook niet al te goed raad mee weet.

Men wordt te dien opzichte ook al niet wijzer, als men zijn licht tracht op te steken bij Mohammedaansche Tobeloreezen, want die weten het evenmin, ofschoon ze bijna allen gomateres zijn.

Sommigen beweren dat ze «o gomanga ma dorou» booze geest geworden afgestorvenen, temmen en tot Djini maken. Een man dien ik kende wist de kraamvrouwengeesten, de putianas, te temmen, en daardoor ongevaarlijk te maken, dat ze hem tot djini werden (hij had er dus meer dan één) waardoor hij een specialiteit tot afkeering van dat gevaar werd. Maar die lui *hebben* al oorspronkelijk een djini, wanneer ze die anderen tot djini temmen, want het is alleen met hulp van de eerste djini dat men die anderen onderwerpt.

Men spreekt van allerlei landaarden van djinis. Papoesche, Maleische, ook wel Europeesche djinis, en elk heeft zijn eigen eisch, dat wil zeggen, als de gomatere danst en hem vereert, moet hij zich zooveel mogelijk aan den djini gelijk maken, zoowel in kleeding als spraak. Sommigen beweren dan ook, dat ze een vreemde taal spreken, maar alleen tijdens het «pitoko».

Ook hoorde ik openbaringen geven in de taal der Tugutils, een stam in het binnenland, in welke taal zij dan ook toegesproken worden. Maar dat is een taal, die elk nogal gemakkelijk een beetje brabbelt. Wat anders is het met Hollandsch natuurlijk. Maar ook, als zoo iemand wat brabbelt en zegt dat het Hollandsch is of Engelsch, gelooft men het wel. Ook hoorde ik van een die een kreupele djini had, en dus daarom alleen met behulp van een stok kon «pitoko». Weer een ander had zelfs een djini van een hert, en bootste het gehuppel van dat dier na.

Maar nogmaals *wat is* nu een djini?

De geesten van overledenen, zeggen sommigen, die niet behoorlijk verzorgd zijn na hun dood, en dus omzwerven. Daarom heeft men ze van allerlei vreemde volksstammen, omdat die niet

op de eenig goede Tobeloreesche manier de geest van een afgestorvene weten te verzorgen.

Maar *dat* komt nu toch niet uit, want hij is de bemiddelaar tusschen de wereld der afgestorvenen en het medium, en moet dus machtiger zijn dan afgestorvenen. Ook worden de zielen van dooden aan djinis in bewaring gegeven. Eén djini kan er zelfs heel veel bewaren. Dat wijst dus ook op geesten machtiger dan de afgestorvenen. Welke? Men denkt ze zich onder zee, heel diep soms, gebonden aan een parelschelp of steen, ook wel oppervlakkiger. Bij het eilandje Kumo lag een stuk rots of steen, een beetje uitstekend, o gola ma doto, die men daar algemeen vereerde als djiniplaats, d. w. z. als plaats waar men een nieuwe djini kon halen, en waar men tot dat doel ook feesten aanrichtte, om ze aldus te lokken. Dat ziet er nu niet uit naar geesten van afgestorvenen. Wel is Tobeloreesch het geloof aan geesten in rotsen en steenen «o gola», en dus zocht men wel die op deze plek. Maar zijn die geesten dan o djini?

Dat het Sjamanisme zich ook met het fetichisme vermengd heeft, blijkt wel daaruit, dat sommige gomateres een fetis hebben, 't liefst een meteoorsteen, die bij hen, die zich niet inlaten met pitoko, een gewone beschermende fetis is, een roehe ma pareta, maar nu bij de gomatere wordt het een fetis waarin zijn djin woont, en die hij in 't water legt, om met dat water menschen te medicineeren, of die hij ook wel gebruikt om regen te maken, door hem in het water te leggen.

Ik ried eens zulk een regenmakende gomatere aan zijn kunst uit te oefenen, omdat door een langdurige droogte veel schade ontstond voor den landbouw. De man bekende mij toen echter, dat hij dat alleen doen kon als uit de dreigende onweerswolken de regen welhaast te voorspellen was.

Naar het me voorkomt behoeven we ons niet te verwonderen, dat de Tobelorees geen antwoord weet te geven op de vraag: *wat* is een djini? Het zijn toch kennelijk wezens, machtiger dan afgestorvenen en ook dan de menschen, dus, de Arabische djins, niets anders. Maar omdat men zulke wezens volstrekt niet kent, er ook in de gewone gedachtengang geen plaats voor heeft, heeft men er wat op gezocht, en dit nieuwe, dat men toch niet begreep, verbonden aan het oude. Dat ze onder zee zijn hier of daar, komt wel uit natuurlijk, maar dat men afgestorvenen of booze geesten met hen op één lijn wil stellen, is natuurlijk

absurd. Zoo ook de vermenging met het geloof aan geesten in rotsen of steenen, of wel met het fetichisme.

Dat het sjamanisme zulk een ingang gevonden heeft is niet te verwonderen, niet omdat het de gemeenschap met de geestenwereld, zegge de afgestorvenen tot stand bracht, want daar heeft men ook vroeger wel een weg op geweten, naar 't me voorkomt, maar omdat het door den dienst van deze machtige geesten, hulp beloofde tegen de gevreesde booze geesten, de «tokatas»; omdat het een middel aan de hand deed, om zich de afgestorvenen van 't lijf te houden, waarvoor men bang was. Die hulp heeft men natuurlijk gaarne aanvaard, maar aangezien men omtrent de helpers niet het juiste begrip had, is men gekomen tot de wonderlijke verwarring, die we beschreven hebben.

Bij het behandelen van zieken, plaatst men zich altijd op het standpunt van den Tobelorees, dat de ziekte ontstaat door inwerking van booze geesten, en dus moet de booze geest, en het werk van de booze geesten vernietigd worden, dat spreekt, zonder dat geen genezing. Maar daardoor zijn dan ook de gomateres de geneesheeren bij uitnemendheid geworden, en oefenen zeer vaak een heilloozen invloed uit, waarover men in hoofdstuk 20 «over ziekte en geneesmiddelen» lezen kan.

Wel eigenaardig is de beschouwing van de bovenzinnelijke wereld, die de gomateres er op na houden, en die geheel afwijkt van wat *men* denkt. Eigenlijk denkt *men* heelemaal niet over deze dingen na, maar de gomateres zeggen: van deze wereld gescheiden door een gordijn van rook of nevel, is een andere wereld. Waar, dat weet men niet. Eerst heeft men daar de wereld der «tokatas» of booze geesten, vervolgens komt men aan de wereld der djinis en widadaris, en ten laatste bij den Djou of den Heer. Deze woont op de zevende verdieping, en deze verdieping is afgesloten met zeven deuren, en daarin kunnen alleen de allersterkste gomateres doordringen. Ook de aarde bestaat uit zeven lagen.

Dit nu wordt ook elders geloofd, maar elke gomatere geeft er zijn eigen uitlegging bij. De een deelde mij mede, dat men altijd tot den Djou moest gaan om de medicijn voor den kranke, men ging alleen, doch reeds onderweg komt men iemand tegen, die belet verder te gaan, doch de medicijn medebrengt, die de gomatere dan mee terug neemt naar de aarde.

Een ander vertelde, dat ze naar boven ging naar den Djou,

maar daar heel moeilijk binnen kon komen, omdat er altijd veel wachters voor de deur stonden. Men moest dus probeeren door het een of andere achterdeurtje naar binnen te sluipen, en den Djou stilletjes te naderen. Deze zat aan een groote tafel, met voor zich op die tafel een reusachtige schotel waarin alle zielen (waarschijnlijk de gestorvenen). Zij moest den Heer nu vragen om de ziel dergene die ziek was, zoo die reeds op de schaal lag. De Heer neemt dan, ingeval de zieke nog weer beter kan worden, de ziel op, en gooit hem aan den gomatere toe, die er mee naar beneden gaat, en hem aldus terugbrengt in den zieke.

Weer een ander maakte haar heele familie onrustig, want ze had boven bij den Heer zijnde, daar haar kleinzoon gezien, die voor den Heer vuur haalde om zijn strootje aan te steken (een bezigheid die kleine jongens ook op aarde wel voor hun ouders verrichten), en nu was het vast en zeker uitgemaakt, dat ook dat kind sterven moest.

Dat alles bij elkaar, hoe Indonesisch ook, vormt toch een soort van leer, die zich al heel moeilijk rijmen laat, met het Tobeloreesche geloof, omtrent het leven na den dood, zooals wij dat zien zullen in hoofdst. 22. Immers dan zijn het booze geesten die de levenskracht opeten, en tengevolge van het ontbreken van levenskracht (gurumini) treedt de dood in. Hier echter treedt beslist een hoogere macht op, de Djou die de zielen (onjawa) tot zich neemt, over hun lot beschikt enz.

En hierin is het sjamanisme zelfs met zichzelf geducht in tegenspraak, want in aanpassing aan het geloof der Tobeloreezen, heeft de djini een bewaarplaats voor de zielen; daarheen worden ze gebracht, dadelijk na den dood verblijven ze daar. Dat nu is niet te rijmen met het verblijf der zielen bij den Djou in den hemel; *wij* zouden zeggen, het een of het ander is onwaar, maar zoover denkt men niet. Men heeft eenvoudig de meeningen die niet *bij* elkaar passen, naast elkaar, en bekommert zich er niet over, dat de een den ander uitsluit. Dat is alleen te verklaren daaruit, dat het Sjamanisme, dat op zich zelf eigenlijk een stelsel is, gekomen is tot een volk dat al een cultuur had, en zich daar tusschen in heeft gewrongen, waaruit een verwarring ontstaan is, zoo groot, dat men nu niet meer weet te zeggen hoe het oorspronkelijk geweest is. *Nu* is het geheele denken van het volk door het Sjamanisme beinvloed, zoodat men de gebruiken en termen daarvan heeft overgenomen, ook al is alles al heel onlogisch.

Men heeft nu b.v. ook, dat iemand die zwaar ziek is (of heet) zich het leven verlengt krijgt, doordien de g o m a t e r e boven voor hem nieuwe levenskracht, nieuwe g u r u m i n i gaat halen. Maar dat is heelemaal in tegenspraak met het feit, dat het «jenseits» de plaats niet is voor de levenskracht, en dat degenen die daar zijn, zoo ze niet als d i l i k i n i levenskracht medenamen van de barmhartigheden der levenden afhangen, opdat die hen daarmede voorzien zouden.

Dat men vroeger het Sjamanisme niet gekend heeft, stemt men algemeen toe. De geesten openbaarden zich toen in den een of ander, bij het gaan in den strijd b.v., zonder eenige voorbereiding. Dat was dus nog rein fetichisme, want men had de fetischen bij zich.

Waar wij er meermalen op wijzen, dat bij genezingen b.v. het animistisch standpunt, omtrent de kracht van planten etc. als toevoerders van levenskracht, niet meer ingenomen wordt, bedenke men, dat hierdoor volstrekt niet bewezen wordt, dat men dit standpunt oorspronkelijk niet innam, maar alleen dat het Sjamanisme veel van het oude in onbruik heeft doen geraken.

Een moeilijke tijd komt voor den g o m a t e r e, als zijn geneeskundige kuren, herhaaldelijk mislukken, en zijn patienten sterven. Hij wordt er dan van verdacht, dat zijn d j i n i, inplaats van een helpende, een verdervende kracht is geworden, een «t o k a t a». Dan gaat men met heel veel ophef den d j i n i baden, 'tgeen men gewoonlijk aanduidt met de Galelareesche uitdrukking: o d j i n i h a t i o d o. Het voornaamste hiervan is wel, dat allen die of als meester of als leerling aan de d j i n i verbonden zijn, in processie, al dansende naar het strand gaan, waar dan de g o m a t e r e zich baadt, ook nog wel andere ceremoniën verricht, waarna men weer dansende terugkeert. Baat ook dat alles niet, blijft de g o m a t e r e toch ongelukkig in zijn praktijk, dan komt hij in levensgevaar, want men beschouwt hem nu als gevaarlijk, en niet zelden wordt nu een moord gepleegd, om van hem af te komen. Het schijnt dat de lieden uit zijn omgeving dan bij onderlinge afspraak, iemand aanwijzen om hem te dooden, waarna de persoon heel kalm in zijn huis doodgeschoten wordt. De moordenaar of moordenaars zijn dan onvindbaar. Niemand doet eenige aanwijzingen, hoewel het dikwijls heel duidelijk is, dat elk ongeveer de zaak moet weten. Men beschouwt dit eenvoudig niet als moord, het is de maatschappij van een vampyr verlossen.

Vraagt men nu, welken invloed dit Sjamanisme heeft op de maatschappij als zoodanig, dan moet het antwoord beslist luiden: een zeer schadelijke. Immers, hier is nu een klasse van menschen, door hun vermeende bovennatuurlijke krachten, deels geeerd, deels gevreesd, die er een groot materieel belang bij heeft, dat alles bij het oude blijft, en als zoodanig dus ook vijanden zijn van alle vooruitgang. Alles wat lijkt op ontwikkeling, wordt door hen tegengestaan, in kras egoisme houden ze alles tegen wat hen zou kunnen benadeelen, en zij zijn heusch niet kieskeurig in hunne middelen.

Ik werd eens in het heidensche dorp Gorua te hulp geroepen door een jongen man, daar de gomateres zijn zuster al lang zonder baat behandeld hadden. Of ik nu niet mijne hulp wilde verleenen? Het arme schepsel was er treurig aan toe, zij leed aan verlamming. Ik gaf medicijnen en onder Gods zegen hielpen die. Kon de vrouw eerst alleen het hoofd nog maar bewegen, langzamerhand ging het vooruit, tot zij zelfs weer zitten kon. Groote blijdschap natuurlijk bij haar broeder die mij geroepen had. Maar, helaas, op zekeren dag staat de arme kerel voor me, de flesch met medicijn in de hand. Wat scheelt er aan? Is je zuster erger geworden? Neen Mijnheer, maar ze durft de medicijn niet meer gebruiken. Waarom niet? Het hielp toch goed! Ja Mijnheer, dat is het juist.

Het lange verhaal dat ik nu te hooren kreeg kwam hierop neer, dat de gomateres uit de kampong mijn medicineeren met leede oogen gezien hadden, want, hielp het hier zoo goed, dan zouden ook wel andere zieken bij mij komen, en dat was schadelijk. Ze waren dus te rade gegaan met de voorouders der zieke vrouw, en dezen hadden medegedeeld, dat zij heel boos waren over mijn komst, en indien de vrouw beter wou worden door mijn medicijnen moest ze het zelf weten, maar dan zou de heele familie uitsterven!

Gevolg, de arme vrouw *durfde* niet meer drinken van de medicijnen. Haar broeder vertelde het me met tranen in de oogen. Na twee weken was ze nu dood.

Ik zou dit geval met nog heel vele kunnen vermeerderen. Heel wat maatregelen door het Binnenlandsch Bestuur genomen, mislukken ook, omdat de gomateres het gevaarlijke nieuwigheden vinden, en dus achter de schermen stoken.

Tijdens een pokken-epidemie beweerden zij, dat de geesten tegen

de vaccine waren, en toen tengevolge daarvan, de menschen die zich niet lieten inenten in massa stierven, gelastten zij de huizen af te breken, want de menschen stierven door «tokatas» die uit den grond kwamen.

Over het geheel kan men hun geen anderen naam geven dan «bedriegers», hoewel er wellicht ook een enkele onder is, die werkelijk in hallucinaties meent te zien, wat hij beweert te zien. Een vrouwelijke gomatere vroeg mij eens op verbaasden toon, toen ik beweerde dat al die geestenpraatjes maar bedrog waren: *wat* ze dan zag als ze in slaap was? Dewijl zij kennelijk eerlijk was, werd door haar vraag bewezen, dat zij werkelijk iets *zag*.

Men moet natuurlijk altijd voorzichtig zijn bij het beoordeelen van zulke menschen. Velen *zijn* eenvoudig bedriegers, die maar van de goedgeloovigheid der menschen gebruik maken, om hen van alles voor te praten; anderen zijn behendige goochelaars, die b.v.b. hun patienten uit pijnlijke plaatsen in het lichaam allerlei tevoorschijn weten te tooveren, stukjes bamboe, stukjes glas, zelfs insecten; anderen weer zijn gevaarlijke giftmengers, of maken van hun overwicht gebruik om menschen te suggereeren.

Ik zag eens een kamponghoofd ziek worden en sterven, zonder dat éénig bepaald ziekteverschijnsel op te merken was. Alleen werd de man van dag tot dag zwakker. Toen hij dood was en ik mijn verwondering uitsprak over dat raadselachtige sterven, vroeg zijn zoon mij: maar *weet* Mijnheer het dan niet? Wat? Wel, gomatere *die*, en hij noemde een beruchten naam, heeft hem dood gemaakt. Hoe dan? Wel, ze hadden twist over een stuk grond, en toen heeft de gomatere gezegd, dat hij wat voor hem klaar maken zou, en dat hij dien en dien dag niet zou overleven. En, zoo mijnheer weet, hij *is* ook vóór dien dag gestorven.

Het dooden van iemand op die manier noemt men: manga manarama ha diai: iemands *werk* maken. Men gelooft daar helaas heel stellig aan.

Dezelfde gomatere, die dit uitgehaald had, ontmoette ik eens in nogal groot gezelschap, waaronder ook heel wat van zijn vereerders.

Daar we nu in gesprek met elkaar kwamen, bood ik den man een weddenschap aan. Hij mocht voor mij zijn *werk* maken, en was hij in staat mij ook maar hoofdpijn te bezorgen, dan zou ik hem een som geld geven. Het was werkelijk lastig voor den man, want zijn aanzien stond op 't spel, zoo hij zijn onmacht bekende. Dat deed hij dan ook niet, maar hij redde zich er

heel slim uit, door te antwoorden: dat kunt *U* gemakkelijk zeggen mijnheer, want u weet wel dat alle Tobeloreezen zooveel van u houden, dat noch ik, noch iemand anders, u ooit eenig kwaad zou willen toebrengen. Een luid toestemmend gejuich bewees, dat ik den gomatere *niet* gevangen had. Later wist een civiel-gezaghebber hem een vergiftiging te bewijzen, waarna hij tot dwangarbeid veroordeeld werd, en naar Merauke (N. Guinea) gebracht. Vandaar keerde hij, na het verstrijken van zijn straftijd terug, en toen bleek, dat dit alles zijn aanzien bij zijn heidensche landgenoten volstrekt niet geschaad had, hij was nog populairder dan te voren, en onderwees zijn publiek door te zeggen: daar ik onschuldig was ben ik teruggekomen. Ik ben in Holland geweest, en daar heeft me de Koningin gezien. Zij bekeek me door een langen kijker, en zei toen: die man is onschuldig, en daarom hebben ze me weer losgelaten. Al deze onzin werd maar goedgeloovig geslikt, want *nu* zou zeker niemand meer zich zijn toorn op den hals durven halen, door te zeggen dat hij loog. Niettegenstaande dit alles moet men toch erkennen, dat ook sommigen van deze menschen wel bedrogenen maar nog geen bedriegers zijn. Zij zijn opgevoed in deze gedachtenkring, hebben het van klein af aldus gezien, en zijn zij dus wat zenuwachtig van aanleg, dan komen ze er zoo gemakkelijk toe, te meenen dat ze openbaringen van geesten hebben. Voorzichtigheid bij het beoordeelen van de verschillende personen is in dezen dus wel aanbevolen.

Het sjamanisme is hoogstwaarschijnlijk over Ternate tot de Tobeloreezen gekomen; dit valt op te maken uit de meerendeels Ternataansche uitdrukkingen die men bezigt bij de geestenklopperij. En dat het, als Mohammedaansch verschijnsel, b. v. door het verbod van het eten van varkensvleesch, voorbereidend werkt voor den Islam, is ook wel heel zeker.

HOOFDSTUK 13.

Feesten.

De Tobelorees houdt véel van feesten. Alles wordt hem tot een feest, zonder feest laat zich niets denken of doen.

Bij huisbouw, landbouw, godsdienst, trouwen, begraven, het is altijd feest en nog eens feest, en behalve de officieele, maakt

men er nog heel wat «zoo maar» bij, zonder eenige bepaalde aanleiding, of met een gezochte aanleiding, echter allen uit lust om feest te vieren.

Bij allerlei gelegenheden ontmoeten wij een feest, en dus deelen wij eerst kortelijks mede, waaruit een feest bestaat.

Volgens den gewonen gang van zaken, komt men in den namiddag bij elkaar. De feestgever zelf heeft dan gezorgd voor het eerste maal voor de gasten.

Vrouwen en mannen zitten daarbij apart en eten niet gezamenlijk, tenminste, dat is de gewoonte niet, hoewel ik toch ook wel gezien heb, dat men gewoon door elkaar zat. Voor de noodige lokaliteit heeft ook de feestgever gezorgd, dus zijn aandeel aan het feest is niet gering.

Echter, is het hoofdmaal genuttigd, dan is daarmede het eten en drinken niet geeindigd, want elk der gasten heeft voor zich een schotel met spijze meegebracht. Die spijze is van allerlei: een schotel met visch, rijst met wat toespijs, kortom, alles wat de Tobeloreesche mond maar lekker vindt. Na den hoofdmaaltijd neemt elk zijn schotel op de hand, en men begint nu te makatana, d. w. z.: men loopt door elkaar, heeft allerlei pret, en waar twee lieden elkaar ontmoeten die een praatje willen maken met elkaar, stopt elk den ander wat van den inhoud van zijn schotel in den mond. Niet veel, och neen, het is maar voor de vriendschap of de gezelligheid, maar op die manier blijft men aan den gang. Raakt den een of den ander zijn schotel wat gauw leeg, dan gaat hij nog wel weer naar huis om nog wat te halen, maar gewoonlijk is één schotel voldoende, om het den nacht door vol te houden.

Anderen hebben palmwijn bij zich, en schenken ieder een beetje daarvan, en zoo gaat het, maar steeds presenteerende en toestoppende, voort. Wie moe wordt, gaat wat op de bank zitten, met zijn schotel naast zich, om wat mee te zingen of voor den dorst een grooter glas palmwijn te drinken, totdat hij, straks weer wat uitgerust, zijn rondwandeling tusschen de andere gasten weer begint. — Het is een zonderling gebruik. Men eet den heelen tijd door. Dat men daardoor toch niet te veel krijgt is me meermalen verzekerd door menschen die 's morgens hongerig thuis kwamen, en gauw een paar pisangs roosterden, om hun honger te stillen, voor ze zich te slapen legden. Natuurlijk is het naar ons idee niet heel appetijtelijk, dat elk met vuile

vingers in zijn schotel tast, en het dan in iemands mond steekt, maar daar voelt de Tobelorees niets van. De heele atmosfeer van het feest brengt hem in een hoogst behagelijke stemming.

Bij kleinere feesten heeft dit elkaar te eten geven, niet plaats, alleen bij de grootere.

Als muziekinstrumenten heeft men trommen o damono, en metalen bekken, gongs «o lihanga» geheeten, die men tezamen klopt, zoodat het een, soms wel niet onaangename, maar op den duur vreeslijk vervelende, en bovenal oorverscheurende muziek geeft. Men vindt dit echter heerlijk, en smaken verschillen.

De trommen zijn uitgeholde boomstammen, aan eene zijde met een hertenhuid bespannen. Men heeft die in alle grootten, tot een halve manshoogte toe.

Voor ontspanning dient voornamelijk de krijgsdans: ho hola. De trommen worden daarbij geslagen in een vlug tempo, met twee stokken, een soort roffel (ho hulatera) en men vangt den dans aan. Men heeft daartoe noodig een lans en een schild, ook wel nog bovendien een kapmes. Bij den aanvang, als de feeststemming zoo hoog gekomen is, zet de feestgever deze voorwerpen voor een der gasten, zoo mogelijk de aanzienlijkste, neer, of wel hij opent zelf den dans, waarbij hij na afloop schild en lans voor een ander neerzet (ha aka) die daarmede officieel tot dansen uitgenoodigd is. Het is dus bijna altijd een solo-dans, alleen bij bijzonder groote feesten, of ook wel om een aankomende geëerde gast tegemoet te gaan, dansen meerdere personen tegelijk. De dans bestaat feitelijk uit niets dan het aannemen van de verschillende standen, die in een gevecht van man tegen man voorkomen kunnen. De danser staat in den geest tegenover zijn tegenpartij, die hij door allerlei sprongen tracht af te matten, door vreeselijke gezichten te trekken aan het lachen zoekt te brengen, door stof in zijn richting op te doen stuiven tracht te verblinden, enz. De mooiste, en het meest toegejuichte dans, is in ons oog nog lang de sierlijkste niet. Hoe langer de danser het weet uit te houden — en deze vlugge bewegingen zijn natuurlijk zeer vermoeiend — hoe meer triomfgeschreeuw opgaat. De schoondochters uit de familie beginnen om hem heen te dansen, met korte pasjes, al met de handen klappend onder het uitstooten van aanmoedigende kreten, in vervoering loopt iemand naar hem toe met een geweer, en schiet het boven zijn hoofd af, de gastheer, zichzelf niet meer van verrukking, neemt een mooie

schotel, en zet die neer als belooning voor den danser! Het tooneel is een en al opwinding! Straks kan de danser niet meer, en zet lans en schild voor een ander neer, terwijl hijzelf, overdekt met roem, zweet en stof, op de kokiroba, de groote bank vóór het huis neervalt, om zich met een glas palmwijn schadeloos te stellen voor de inspanning.

En zoo gaat het soms uren achtereen, of ook wel, tot elk zoowat gedanst heeft, en niemand meer uitkomt, elk de eer afwijst, dan komt het feest in rustiger tempo, en men zet zich neer, of begint met elkaar eten te geven, terwijl de trom langzamer klinkt, tot misschien straks de geestdrift weer uitbarst in hola.

Dat geven van mooie schotels, zou den gastheer gemakkelijk ruïneeren, maar het is nogal niet *heel* gevaarlijk, aangezien de adat bepaalt, met hoeveel centen elk stuk weer ingelost kan worden. Hoogstens is dat een cent of tien. Met een paar gulden, kan men zich dus nog al wat vrijgevigheid op dit gebied veroorloven.

Bij de doodenfeesten heeft men nog een andere dans, eigenlijk voor de vrouwen, ho harene geheeten. Men legt daartoe, op eenigen afstand van elkaar twee sagobladsteelen «o utongo» op den grond. Voor elk gaat een persoon zitten, die de uiteinden van twee andere steelen vasthoudt, dwars over de eerste heengelegd. Men houdt die zoowat een halve voet van elkaar af, en begint nu, op de maat van de trom, deze steelen gezamenlijk eerst tweemaal op de onderliggende steelen te slaan, en daarna ééns tegen elkaar aan. De danseres moet nu tusschen de steelen dansen, met vluggen voet, want is ze *niet* vlug, dan treffen de bij *drie* tegen elkaar slaande steelen haar voet of enkel, hetgeen terstond hoorbaar is, daar dan de klank der steelen niet gehoord wordt. De danseres is gewoonlijk half als man opgetooid, en heeft niet zelden een oud geweer in de hand, terwijl ze onder het dansen onafgebroken gillende kreten slaakt.

Dat is een soort verpoozing tusschen het hola op de doodenfeesten.

De Tobeloreesche zang is het lē-lē, ook kortweg o gule: *het spel* geheeten. Oorspronkelijk is dat de eenige zang geweest, die men gekend heeft. Het zingen is maar een eentonig zangerig reciteeren, waarbij sommige maten en toonen lang aangehouden worden. Het is voor onze ooren altijd nog al moeielijk te ver-

staan *wat* men zingt, om reden men het zóó verdraait en verbasterd, dat men er niets van te maken weet.

Voor de woorden van de zangen, zie men het hoofdstuk daarover (35).

Deze lē-lē heeft het groote voordeel geen beurtzang te zijn; al is ook de inhoud gewoonlijk sterk erotisch, het geeft toch niet tot onzedelijkheid aanleiding. Gewoonlijk zingt de een de tekst voor, en de anderen herhalen die, of zingen het refrein. Het is natuurlijk, dat dit bij een halfdronken troep een afschuwelijk gelal wordt, waarbij men wee wordt om het hart, alleen van het aanhooren. En het gaat uren achtereen door.

Dit betrekkelijk onschuldig karakter, kan men niet meer zoo sterk toezeggen, aan het *nu* ook zeer geliefde dopa-dopa en ronga-ronga. Beide zijn beurtzangen tusschen mannen en vrouwen, sterk erotisch gekleurd over het geheel. Toch, de officieele teksten zouden het hem nog wel niet doen, maar men zingt deze zangen gaarne op kleinere bijeenkomsten en feesten, waar het wat minder officieel toegaat, en laat daarbij dan de eigen dichtader ongestoord vloeien, en helaas, het gevolg *daarvan* is dikwerf het plegen van onzedelijkheid. De lusten, die door het elkaar toezingen opgewekt zijn, worden dikwerf in den duisteren nacht meteen bevredigd. Heel veel goeds kan dus daarvan niet gezegd worden.

Van al dat soort zangen zijn de woorden dikwerf niet heel veel van elkaar verschillend, het verschil zit maar in de maat en den slag der trom waarop men zingt. Bij bijzonder vroolijke partijen zingt men ook nog wel o dopa-dopa-gila, o djoma, en o djore-djore, dit alles geen beurtzangen, maar algemeen bekend zijn die in Tobelo niet, meer nog in het Kausche en Dodingasche. Wat bijzonders is het nog met het o wela-wela, het z.g.n. touwtje trekken. Dit spel is een aanhangsel van het Galelareesche doodenfeest, dus beslist *niet* Tobeloreesch. Toch houdt men er heel veel van, voornamelijk de meer lichtzinnigen, en tracht op allerlei wijze het recht te zoeken, dit spel te mogen spelen. Het heette, dat de kampong Gura daartoe het recht gekocht had, van het districtshoofd van Galela, en dat die kampong het daarom mocht spelen. Anderen, niet tot die kampong behoorende, weten bij een doodenfeest uit te rekenen, dat de doode nog een weinig Galelareesch bloed in zich had en men dus verplicht is, hem ook Galelareesch te eeren met

dit spel. Nog weer een ander deed me het volgend verhaal, om het goed recht der Tobeloreezen in dezen te bewijzen.

Toen de koning van Tolo op aarde zou verschijnen, was het een maand lang donker. Daarna kwam hij als een widadari (nimf) uit den hemel, in een zweefpaleis. Hij daalde neer aan de kaap Luari — de Noordelijkste punt van het district Tobelo — en bouwde daar zijn fort Baluari. Hij was de stamvader van het Galelareesche districtshoofd Pakawani, en het Tobeloreesche Hoofd: Ngofa manjira Fola-ngara. Hij bouwde een stad te Medee, Tofongo geheeten, en breidde zijn kampong uit tot Bobulutu ma doto — een uur Zuidelijker. Hij was Christen, en had vier Pendetas en 14 Goeroes. De Sultan van Ternate kwam hem beoorlogen, maar gedurende tientallen van jaren te vergeefs. Toen kwam er een vreeselijk Ternataansch krijgsoverste: Laha bati ma tato geheeten, die na drie jaren door zijn bezweringen de «Dukono» deed ontstaan. Dit is de vulkaan «Tolo» geheeten, gelegen in het Tobelosche, achter de plaats waar het oude Tolo lag. Dat de ondergang van dat rijk met een uitbarsting van den vulkaan saam viel, is wel waarschijnlijk.

De koning van Tolo deed echter ook bezweringen, waardoor de uitbarsting nog een paar jaar tegengehouden werd.

Toen deed zijn zuster Prinses Babola een bezwering en zeide: Tolo dai, ngori dia: (als Tolo zeewaartsch (is), ik landwaartsch.

Tolo dia, ngori dai Tolo landwaarts, ik zeewaartsch, en daardoor barstte de berg uit. De koning is echter daardoor niet verloren gegaan, maar achteruitloopende, gegaan naar Tolo-nuu (het eiland van Tolo, zoowat een half uur zeewaartsch gelegen) en vandaar naar den hemel.

Zijn graf is nog een vereenigingsplaats op het eiland Tolo-nuu.

Zijn zuster is overgevlogen naar Tolo-fuo. — Dit ligt op de Westkust; het woord beteekent: kind van Tolo. — Daar zat zij in een klapperboom, en wat men ook deed; ze wilde er niet uit komen, niettegenstaande men allerlei spelletjes speelde om haar te lokken. De Sultan van Ternate, die van het geval hoorde, gelastte toen te wela-wela. Daarop pas kwam ze naar beneden. Ziet U, zeide mijn zegsman, wela-wela is dus van Galela en Tobelo samen, want het komt van Tolo, dat midden tusschen beiden in lag. De Prinses Bobola ging heen en stichtte Dodinga.

Niettegenstaande dit verhaal, is men algemeen wel de meening toegedaan, dat wela-wela niet Tobeloreesch is. De tekst kan men hierachter lezen. Het is niet erotischer dan andere spelen, maar het is een beurtzang, waarbij steeds de jongens voorzingen, en de meisjes of vrouwen elken regel beantwoorden, met de vier laatste lettergrepen te herhalen, gevolgd door: wela-wela. Men houdt tezamen een nogal lang touw vast, een liaan, mannen en vrouwen, elk aan een eind. De trom gaat, men loopt of slingert voorloopig al zingende heen en weer, maar tegen dat de zang op het eind loopt, wordt de maat van de trom sneller, men pakt het touw vaster aan, beide partijen naderen elkander steeds meer, en straks *trekt* men werkelijk van weerskanten aan het touw, heen en weer rukkende, met het gevolg dikwerf, dat de heele troep over elkaar heen valt.

Dit alles in het duister van den nacht, hoogstens bij lichte maan, verhitte gedachten, opgewonden jongelui, men vrage wat het gevolg is van dit op een kluwen door elkaar rollen! Menig meisje wordt daardoor zwanger, en krijgt een wela-wela-kind, d.w.z. een kind waarvan de vader niet aan te wijzen is, omdat het meisje met velen gemeenschap gehad heeft.

Dat men dit spel gaarne speelt is geen wonder, ik heb zelfs een Controleur gekend die heel gaarne meedeed.

Hoewel het nu niet te misprijzen is, dat een volk, geplaatst in een land en in een natuur, die niet al te veel inspanning vorderen, om nog een aangenaam leven mogelijk te maken, vroolijk is, en van feesten houdt, heeft het al te overvloedige ook nogal zijn schaduwzijden. Want voor een maatschappij als de Tobeloreesche, zijn de vele feesten een ernstig beletsel om vooruit te komen. Alleen toch voor de grootere feesten, die men als fatsoenlijk man wel meemaken moet, heeft men zeker wel haast een derde van het jaar noodig, niet alleen met de feesten zelf, maar ook met de voorbereidselen daartoe, het aanschaffen van wat noodig is enz. En het kost veel geld, dat is natuurlijk. Waarbij nog komt dat uit een vlijtige feestganger, al heel gemakkelijk een gewoonheidsdrinker wordt. Een soort menschen, dat wel niet meer dronken wordt, en onmogelijke hoeveelheden palmwijn kan verstuwen, maar ook ganschelijk verslapt, *zonder* palmwijn niet meer leven kan, en *met* palmwijn voor niet veel meer te gebruiken is.

HOOFDSTUK 14.

Zwangerschap en geboorte.

De voorschriften omtrent hetgeen de vrouw tijdens de zwangerschap in acht te nemen heeft, zijn heel verschillend, zooals dat ook wel niet anders kan bij een stam, die zoozeer verspreid woont als de Tobeloreezen. Wij geven echter zooveel mogelijk *alles* wat wij vonden.

Van elk voorschrift geldt dus echter, dat sommigen het opvolgen.

Wanneer de vrouw zich baadt, moet ze zich het lichaam niet afwrijven met cocosnoten-melk alleen, zooals men dat anders doet, maar men moet in de cocosnoten-melk uitwringen allerlei slijmerige bladeren, opdat daardoor de bevalling voorspoedig zij. Klaarblijkelijk wordt hier gedacht aan een sympathiemiddel, om het heet en droog worden der vulva tijdens de partes te voorkomen.

Algemeen is men van oordeel, dat de vrouw voorzichtig moet zijn, om niet te vallen, niet in boomen te klimmen, of over boomen te klimmen, opdat ze geen ongeluk zou krijgen.

Om diezelfde reden vindt men ook, algemeen, dat de man zijn vrouw tijdens de zwangerschap niet mag slaan, hoewel sommigen dat nog verzwakken met: hij mag haar niet in of op den rug slaan.

Omtrent het werken tijdens de zwangerschap, zijn de gevoelens verdeeld. Sommigen beweren: ze moet *zwaar* werken, opdat de bevalling goed verloope, maar anderen keuren zwaar werk beslist af. Wel moet ze werken zeggen die, maar niet al te zwaar, en haar man moet haar bijstaan. Ook zijn er die zeggen: ze mag wel tuinarbeid verrichten, maar geen hout kloven, opdat haar kind niet met gekloofden schedel geboren worde.

In tegenspraak daarmede is echter weer, dat men tamelijk algemeen verwacht, dat de vrouw zelf zorgt, vóór haar bevalling, een goede portie brandhout in voorraad te hebben, opdat ze het direct na de bevalling niet al te druk hebbe.

Volgens den een mag ze heelemaal geen vruchten eten, maar volgens anderen bepaalt zich dat verbod alleen tot cocosnoten, kanarienoten en suikerriet. Ook worden eieren tamelijk algemeen verboden, opdat het kind niet «vuil» worde. Hierbij wordt dus wel gedacht aan spijzen die er òf zooals eieren, vuil uitzien, of wel, na gebruik diarrhae veroorzaken.

Verder wordt nog verboden het eten van een zeker schelpdier «o ritama» geheeten, kennelijk, omdat dit woord beteekent: kippenvel hebben, en men dit, of misschien ook «koorts» vreest voor het kind, want het woord is een vervangwoord voor »koude koorts».

Verder mag zij geen «o gurita», poliepen eten, natuurlijk opdat haar vrucht bij de bevalling niet als met polypenarmen vastgehouden worde. Ook wordt nog verboden te eten o bikuduhu, een mij onbekende krab. Verder is, volgens sommigen verboden te eten: varkensvleesch, schildpadvleesch, giftige visch (visch wier rugvinnen voorzien zijn van giftige stekels) geep, en nog andere vischsoorten. Volgens anderen zijn dit de gewone verboden spijzen, als de vrouw gemedicineerd wordt. Dit medicineeren heeft tijdens bijna elke zwangerschap plaats, en daarom zegt men dan maar dadelijk; dat al deze spijzen verboden zijn. Nog wordt verboden om veel scherpe of sterke dranken te drinken, en aangeraden veel zuur te eten, opdat het kind blank zij.

De vrouw moet zorgen steeds met de noodige amuletten, o bobarehe, behangen te zijn, opdat haar kind niet aangevallen worde door een booze geest; o sjethan, en om dezelfde reden is het ook niet gewenscht dat zij alleen in het bosch loope, omdat daar de gewone verblijfplaats der Sjethans is. Het is ook met het oog op «booze geesten», dat zij zich moet laten medicineeren, want bij het minste wat zij maar voelt, of zelfs als ze maar iets ongewoons droomt, wordt gedacht aan booze invloeden, en nu moet er dadelijk onderzocht worden door middel van waarzeggen of door hulp van een gomatere of er geen booze machten aan het werk zijn.

Natuurlijk is dit bijna altijd het geval, en zij moet dus gemedicineerd worden, waarbij de straks genoemde verboden, in werking treden, zoo men ten minste die niet al reeds vroeger gehouden heeft.

De vrouw mag geen beesten pijnigen (redenen niet opgegeven), haar haar niet knippen — dat is heel logisch, want ze zou daardoor zichzelf van een deel gurumini berooven, en dus verzwakken; ze mag niet voor een open deur zitten, of water drinken uit een kokosnootdop (anders een heel gewone drinknap), ook niet zitten in een tatapa, (groote platte mand) opdat haar kind geen overmatig groot aangezicht hebbe.

Zit de vrouw, dan mag men haar niet aan het schrikken

maken, want haar kind zou dan geboren kunnen worden met een onvolledig lichaam.

Ook mag men achter haar rug niet hakken of krijgsdansen, want haar kind zou dan met een gespleten mond geboren kunnen worden.

Hoewel niet heel algemeen meer, vindt men toch nog wel sporen ervan, dat men zich oorspronkelijk de man der zwangere, gedacht heeft als ook onder den invloed der zwangerschap. Dit blijkt wel uit het volgende, dat ik nog daaromtrent vond:

De man eener zwangere vrouw, mag bij het «bore», het bedwelmen van visch, om die daarna gemakkelijk te bemachtigen, niet de bore, het bedwelmingsmiddel, vasthouden, want het zou daardoor aan kracht verliezen, en de visch zou niet bedwelmd raken.

Ook mag hij geen sagoeboom omhakken, want daardoor zou de sagoe uit de boom verdwijnen. — Hieruit blijkt wel, dat men zich hem denkt, als zeer ongunstig beinvloed.

Hij mag zijn vrouw tijdens de zwangerschap niet zien, want dat vermeerdert zeer de smart der vrouw tijdens de bevalling. Hij moet zich dus verwijderen. Inderdaad ziet men ook nog heel veel, bij Heidenen vooral, maar toch ook wel bij christenen, dat de man zoodra hij weet, dat zijn vrouw zwanger is, op reis gaat, z.g.n. om geld te zoeken, en eerst terugkeert nadat zijn vrouw bevallen is. Dat de man, ook al is hij tijdens de zwangerschap thuis gebleven zich tegen de bevalling verwijdert, heb ik meermalen opgemerkt.

Een eigenlijke reden gaf men daar niet voor op, maar vermoedelijk vreest men, zoowel voor den man als voor de vrouw, een ongunstigen invloed.

Wordt de vrouw tijdens haar zwangerschap gemedicineerd, dan worden aan den man, indien hij aanwezig is, ook een deel der verbodsbepalingen opgelegd.

Tijdens de zwangerschap der vrouw, mag de man geen prauw maken of een regelhuis. Men zegt: het kind zou dan met moeite geboren worden, maar ik veronderstel, dat het wel wezen zal, omdat èn aan het maken van een prauw, èn aan het bouwen van een huis zooveel vast is, dat het niet gedaan mag worden door door iemand die ongunstig beinvloed is.

Ook rechtstreekschen invloed op het kind schrijft men aan den vader toe, want deze mag geen dieren plagen of stelen, opdat het kind niet wreed zij of diefachtig.

Hij mag geen kleine vischjes schrappen met zijn nagel (de gewone manier) en ook geen visch schrappen achter den rug van zijn vrouw, want het kind zou daardoor geboren worden met een gescheurden lip.

Ook mag hij zich geen touw om de hand binden. Misschien vreest men daardoor voor de vrucht een omstrengeling met de navelstreng.

Bij de bevalling zit de vrouw, gewoonlijk, gehurkt op een stuk hout, met den rug steunend tegen de slaapbank, of tegen een paal van het huis. Bepaalde deskundigen heeft men niet, en gewoonlijk loopt de bevalling goed af.

Gaat het niet goed, dan roept men g o m a t e r e s die de invloed der booze geesten moeten verbannen. Men ziet dan allerlei offers staan die door die verschillende medicijnmannen verordend zijn. Is er eenig mechanisch beletsel, dan helpt dit alles natuurlijk niet, en het arme schepsel staat een vreeselijk lijden te wachten, want de *be*handeling die zij dan ondergaat, is gewoonlijk slechts een grove *mis*handeling; maar het is ook mogelijk dat de bevalling tegen gehouden wordt door zenuwachtigheid der vrouw, etc., en nu helpt misschien het gemurmel van den toovenaar en het is heel natuurlijk dat men, waar men toch meermalen gunstige gevolgen ziet, op deze hulp blijft vertrouwen.

Van eenige mechanische hulp bij de baring is natuurlijk nooit sprake. Men vindt dit eenvoudig vreeselijk. Ik herinner me, dat men mij eens riep bij een vrouw die al dagen lang lag, ik geloof met een tweelingsbevalling, zonder dat er eenige vooruitgang kwam. Ik begreep later, dat ik geroepen was door familieleden, en niet op verlangen van de vrouw zelf. Ik moest natuurlijk toucheeren, maar toen de vrouw dat merkte, riep ze op zoo'n angstigen toon tot haar omgeving: wat zal er nu met me gebeuren, zal hij zijn hand in mijn lichaam brengen (h a n g a i n i)?, dat ik er maar van afzag, en me er toe bepaalde eenige aanwijzingen te geven, en wat medicijn toe te dienen. Gelukkig bracht de natuur ook dat in orde, toen men maar, op mijn aandringen, ophield met de eigen behandelingswijze en de zaak haar gang liet gaan.

Ik werd eens geroepen bij een vrouw, wier kind reeds bijna 2×24 uur geleden geboren was, maar de nageboorte niet. Ik zeide dat ik de zaak in een paar minuten in orde kon brengen, wanneer men goed vond, dat ik de placenta wegnam. Men vond

dit echter zoo vreeselijk dat men mij verzocht toch maar liever medicijn te geven, al duurde het dan ook nog langer. Ik deed dit, en de zaak kwam in orde.

Na de geboorte van het kind wordt de navelstreng niet door gesneden, zoolang ook de nageboorte niet te voorschijn gekomen is. Al duurt dat ook dagen lang, het kind blijft bij de moeder liggen, en aangezien het dan ook niet gezoogd wordt, of verder verzorgd, hoogstens in een lapje gerold, brengt dit het leven van het kind steeds in gevaar.

Omtrent de behandeling der kraamvrouw heeft men nog al heel veel voorschriften, soms nogal van elkaar afwijkende.

Zij gaat dadelijk na de bevalling baden, volgens sommigen, moet zij zich dadelijk *in zee* baden, maar dat kan niet de oorspronkelijke adat zijn, aangezien men vroeger niet aan zee, maar in het binnenland woonde.

Volgens sommigen moet zij na dat eerste bad gemasseerd worden met cocosnootmelk, vermengd met o guratji: kurkuma.

Daarna moet ze zich gaan berooken, en de gewone medicijnen drinken. In de gewoonten die nu volgen maakt het geen verschil of een jongen dan wel een meisje geboren is.

Voor het berooken, dat voortgezet wordt, zoolang de logiën aanhouden, heeft men verschillende voorschriften. De eene zegt dat het gebeuren moet met het hout dat zij, de vrouw, zelf reeds van te voren verzamelde, en dat het onverschillig is, welke houtsoorten gebruikt worden, als het maar goed vuurhoudend hout is. Anderen beweren, dat men het hout na de bevalling halen moet, en slechts bepaalde soorten gebruikt mogen worden als: o ngulu, o hale, o babanga, o pohi-pohi.

Maar het is volkomen onverschillig *wie* het haalt, elk mag dit doen, volgens velen, hoewel toch sommigen er de voorkeur aan schijnen te geven, dat het gehaald worde door vader, moeder, of oudere zuster van de bevallene. Ook zijn er nog, die het berooken alleen doen met cocosdoppen. Uit één kampong gaf men op, dat het 't beste is, steenen gloeiend te maken en die te werpen in een bak met water, onder de vrouw geplaatst, zoodat de daardoor veroorzaakte damp benuttigd werd. Ik veronderstel echter dat dit wel een vreemde adat zal zijn, want de genezing wordt algemeen verwacht van de uitwerking van *rook*, en niet van die van damp.

Voor de berooking gaat de vrouw op de slaapbank liggen

terwijl het vuur daar onder aangebracht wordt. Niet onafgebroken natuurlijk blijft ze daar liggen, maar toch meermalen daags, telkens een langen tijd.

Men mag niets van het vuur wegnemen zoolang de vrouw zich daarmede berookt, misschien omdat zulks beschouwd zou worden, als eene onderbreking van de genezende werking.

Verder moet de vrouw medicijn drinken: n a n g a g a u, zoo men het noemt, ook al is ze volstrekt niet ziek. Het zijn verschillende aftreksels van boombast of bladeren, die men tot dat doel gebruikt.

Wie deze medicijn haalt is ook volkomen onverschillig, wie de boomen of planten maar kent, mag het doen.

Sommigen geven azijn met een of andere wortelsoort gemengd.

Anderen gebruiken den bast van ijzerhout, en van ketapahout, ook wel van h a l e, eveneens nogal een harde houtsoort. Weer anderen zeggen: de basten van alle harde houtsoorten zijn goed, want het is slechts om het lichaam weer hard te maken. Het is ook wel om dezelfde reden, dat sommigen zich met hetzelfde water dat gedronken wordt, het lichaam begieten.

Een der gevraagden geeft op, dat de medicijn moet bestaan uit het aftreksel van eenige houtsoorten: o d o w o r a, o r u r u m u, o b a l i t a k o, gemengd met koppen van oude spijkers. Dit laatste is zoo kwaad nog niet, maar natuurlijk ook al niet oorspronkelijk. Ook zeggen anderen: men gebruikt elke houtsoortbast, die slechts bitter is, want het is te doen om de bittere, samentrekkende werking. Een zeer enkele geeft op, dat men de medicijn wel door iedereen mag laten halen, maar dat men bepaald er iets voor betalen moet, omdat ze anders krachteloos is. Nog wordt opgegeven, dat de vrouw zich, zoolang de kraamzuivering duurt, twee of driemaal daags moet masseeren met op het vuur verhitte pisangschillen.

Als voor de vrouw in deze periode verboden spijzen en dranken worden opgegeven: suikerriet, opdat niet haar kind «o k o h a u e r i», een soort blaasaandoening krijgen zal, verder ananas of jonge cocosnoot, omdat deze het lichaam en het zog koud maken zouden; om diezelfde reden wellicht ook nog allerlei vruchten, verder «batatas» (o g u m i n i), zoete aardappelen, opdat haar kind geen gezwollen buik zou krijgen. — Dat dit een gevolg zou wezen van het eten van batatas heb ik nooit gehoord, en het verbod zal dan ook wel berusten op de ruwe

bonkerige vorm, die deze aardvruchten soms kunnen hebben. — Nog wordt verboden de djamboe-vrucht (wellicht opdat het kind geen frambosia krijge). — Zij mag geen zoete dranken drinken, opdat haar kind niet ziek worde. — Hierbij is wel gedacht aan zoete palmwijn, die men algemeen ongezond vindt, waarom men die dan ook eerst laat verzuren, en zoo daartoe geen tijd is, door toevoeging van bittere bladen, den zoeten smaak tracht te ontnemen. Nog worden als verboden genoemd een paar vischsoorten en schelpdieren, terwijl het nog heet dat de vrouw zich, als haar kind een jongetje is, moet onthouden van het vleesch van groote dieren of visschen, opdat haar kind niet vreesachtig worde. Voor meisjes komt dit er niet op aan. Hoe men zich het verband denkt bij dit laatste verbod, is mij niet duidelijk.

Het vuile goed schijnt in den regel wel door de kraamvrouw zelf gereinigd te worden, omdat men beschaamd zou wezen, dit door een ander te laten doen.

De paar eerste dagen doet de vrouw niet veel, maar op den derden dag moet zij in staat zijn de bijl op te nemen en hout te gaan hakken.

Kan zij dit, dan is alles in orde, maar is zij daartoe niet in staat, dan is zij ziek, en moet nu door een medicijnmeester gemedicineerd worden. Natuurlijk komt er gewoonlijk een gomatere bij te pas, want er moeten booze machten aan het werk zijn, en naar de bevinding der gomateres wordt nu de vrouw gemedicineerd. Daar men zelden komt op het onnoozele denkbeeld, dat de vrouw versterkend voedsel noodig heeft, maar het zoekt in allerlei hocus pocus, kan de zaak lang sleepende blijven. Wel is het waar dat de man voor zijn bevallen vrouw visch gaat zoeken in den gewonen regel, maar men heeft nu eenmaal geen verstand van een bepaald versterkende voeding, gedurende eenigen tijd.

Het is bepaald kluchtig een man bij zoo'n gelegenheid te hooren klagen: ik heb al tweemaal visch voor haar gezocht, en nog is ze niet beter!

Omtrent het zoogen bestaan niet veel bijzondere voorschriften. De moeder mag het kind niet dadelijk na de bevalling zoogen, want haar lichaam is dan nog te onrein, zij moet eerst de medicijn gedronken hebben. Daarom ontvangt het kind het eerste voedsel dan ook gewoonlijk van een andere vrouw. Daarbij

let men er op, dat de vrouw die het kind zoogt, een kind gebaard hebbe van dezelfde kunne, als het kind dat zij de borst geeft. Waarom is mij niet bekend.

Men let er verder op, dat het lichaam der moeder, of haar borst niet *koud* zij, aangezien dat ongunstige gevolgen voor het kind zou hebben. Nog zegt men dat de zoogende vrouw gedurende de eerste tien dagen geen versche visch in de hand mag houden, aangezien daardoor haar kind een vischlucht krijgen zou, en ook geen versche sagoe, opdat het kind geen last krijge van spruw in den mond.

In den gewonen regel hebben de vrouwen geen gebrek aan zog, en zij zoogen haar kinderen heel lang, tot twee of drie jaar toe. De borsten hebben allerlei vormen. Heel enkel komt het voor dat de tepels te klein zijn. Eenmaal zag ik een vrouw, wier tepels verwoest waren door framboesia. Wel werd getracht haar kinderen kunstmatig te voeden, maar zij gingen toch alle te gronde.

Soms bereikt men goede resultaten, door het kind te voeden met uitwringsel uit rijpe pisang, z. g. n. pisangmelk. Ook zag ik enkele kinderen te gronde gaan, omdat de moeder te krachteloos was en haar zog niet de noodige voedseldeelen bevatte.

Omtrent de verzorging van het pasgeboren kind, heeft men niet veel adats. De navelstreng moet afgesneden worden met een bamboemesje.

De lengte van het stukje dat aan 't lichaam blijft, is verschillend voor een jongen en een meisje. Echter, hier is een wonderlijk verschil, volgens den een voor een jongen één vingerbreedte, voor een meisje twee, volgens den ander juist andersom, voor een meisje één, voor een jongen twee.

Van afbinden van den streng, hoorde ik nooit iets, maar daar het afsnijden gewoonlijk geschiedt lang na de bevalling, is dat ook niet meer van groot belang. Bovendien zeggen sommigen, dat de streng vóór het doorsnijden wat boven het vuur geroosterd moet worden. De persoon die het afsnijdt moet als belooning 10 cent ontvangen, opdat haar oogen niet duister zouden worden. Tijdens het afsnijden mag niet gesproken worden, opdat het kind geen scheeve oogen zou krijgen.

Volgens den een, moet nu het kind eerst met lauw water afgewasschen worden, anderen prefereeren koud, om dan met lauw water na te wasschen.

Wanneer men bedenkt, hoeveel tijd verstrijkt, tusschen het geboren worden en deze eerste reiniging, dan zal het niet verwonderen dat het lichaampje ook na de reiniging nog niet schoon is, en dikwijls allerlei huiduitslagen ontstaan vooral op het hoofd, als gevolg van deze onvoldoende eerste reiniging.

Voor het wasschen gebruikt men wel allerlei bladen in het water, en bij wijze van zeep cocosolie en kurkuma.

De bij het wasschen gebruikte doek moet, volgens velen, weggeworpen worden.

Na het bad wordt het kind ingewreven met cocosolie en gemberwortel, en natuurlijk gewarmd boven het vuur (ha rauku), en dit laatste vooral blijft nog langen tijd een voorname verrichting aan het jonge wezentje, zooals vroeger de Hollandsche baker een vuurmand gebruikte. Gewoonlijk geschiedt dit zoo, dat de moeder gehurkt bij het vuur zit, met het kind op haar schoot of in den arm, een hand warmt boven het vuur, en dan met die hand het lichaampje bestrijkt of masseert.

Velen vinden het ook nuttig, dat het kind, twee of drie dagen na de geboorte, gebaad wordt in water, waarin dezelfde houtsoorten gelegd zijn, die de moeder gebruikt als medicijn (nanga gau).

Wanneer een kind geboren wordt met zonderling uitzicht, met kromme nagels, te klein of te groot hoofd, scheeve oogen, zonderlinge huidbloemen of zoo, dan zegt men dat de vrouw ook bevrucht is door een boozen geest o tokata i ma ganu: een booze geest is er mede vermengd. Het kind moet dan door den gomatere gemedicineerd worden, om den boozen invloed te verontzijdigen. Het wordt geslagen, geschopt, besproeid met allerlei waters enz., om den boozen geest uit te drijven. Blijft het kind ondanks deze kuur in het leven, dan stelt men vast, dat het kind niet zijn volle verstand heeft, i heluku: het is onwijs. Ook al vertoont het kind op lateren leeftijd volstrekt geen sporen van verstandsverbijstering, dan houdt men toch vol, dat het kind niet goed snik is.

Men vertelde mij van een vrouw, die zeven kinderen op eenmaal gebaard had. Natuurlijk was dat het werk van een boozen geest geweest, en ze waren dan ook geen van alle in leven gebleven. De vertelster haar moeder had er een van gezoogd. Het hoofd was niet grooter geweest dan een kanarienoot maar het had zoo vreeselijk gedronken, dat de vrouw haar zog opgedroogd was, daarna was het kind gestorven.

Men stelt zich die booze geesten voor als knappe jonge mannen, en sommige jonge meisjes, die zich 's nachts al te intiem het hof laten maken, komen op die manier leelijk te pas, wat dan eerst bij de bevalling aan den dag komt. Heeft een vrouw zich eenmaal op die manier beet laten nemen, dan wordt zij haar leven lang door zoo'n geest geplaagd.

Ook worden kinderen wel z.g.n. *weggegooid*, b.v. wanneer ouders al veel kinderen hebben, zoodat ze meenen er niet meer te kunnen verzorgen; of wel, dat men al heel veel meisjes heeft, en nog meer meisjes krijgt; ook wel, wanneer eenige kinderen achter elkander gestorven zijn zoodat men meent dat een booze geest de vrouw volgt, om zich van haar kinderen meester te maken. In al die gevallen gooit men het kind weg, dat wil zeggen, men geeft in het bijzijn van velen te kennen, dat men om die of die redenen, het kind maar niet grootbrengen wil, en het dus wil weggooien. Daar echter over het geheel elk gaarne kinderen heeft, is er altijd wel de een of ander die zegt: o, gooi het niet weg, geef het mij liever! Daar is natuurlijk op gerekend, en het weg te gooien kind, wordt nu aan den vrager of de vraagster gegeven. De ouders verliezen er alle rechten op, alsof ze het werkelijk weggegooid hadden.

Dat men ooit kinderen in werkelijkheid weggooide heb ik nooit gehoord, zelfs twee- of drielingen niet. Ook vroeger is dat nooit voorgekomen, ten minste algemeen zeide men, daar nooit iets van gehoord te hebben. Het is trouwens ook geheel in strijd met de groote begeerte om kinderen te hebben.

Met de placenta wordt verschillend gehandeld. Men noemt die Amo d o d o m i. Wat dat woord beteekent weet ik niet; in het Ambonsche spreekt men ook van d o d o m i n g. Het woord zal dus wel niet oorspronkelijk Tobeloreesch zijn.

Weggeworpen wordt de nageboorte niet, want het kind zou dan zeker niet oud worden. Ook moet volgens de adat gehandeld worden in dezen, want is dat niet het geval, dan zou het kind niet gezond zijn. Ook zou men haast denken, dat men hiervan een boozen invloed vreest op de moeder, want volgens sommigen beklagen zich dan de ouders en broeders der moeder, en eischen een boete. Die boete kan niet geeischt worden voor slechte behandeling van het kind, of voor iets dat het leven van het kind in gevaar brengt, want het kind behoort niet bij de vrouws familie. Men moet er dus een gevaar in zien voor de *moeder*.

Hoe nu de adat is, is niet gemakkelijk te zeggen. De placenta wordt gereinigd met cocosmelk. Daarna, volgens de meesten, ingebonden in de buitenschil van een cocosnoot, volgens anderen in een stuk doek.

Hij wordt nu begraven door een vreemde, volgens den een, door de moeder of de dochter, volgens den ander, door moeder, schoonzuster of grootmoeder, volgens een derde, door degene die de navelstreng doorsnijdt, volgens een vierde.

Hij moet begraven worden op de plek waar de vrouw bevallen is, volgens den een, maar anderen geven geen bepaalde plaats aan, alleen zegt één berichtgever, dat op de plaats elken nacht licht gebrand moet worden, en nog 's avonds en 's morgens vuur. Als voor een doode dus.

Hierin komt dus de naam «o riaka», de oudere broeder, 't best tot zijn recht. Dat men, bij latere ziekte van het kind, gebruik maakt van de placenta als medicijn, is mij nooit gebleken.

Wel is dit het geval, met het afgevallen stukje navelstreng.

Dit moet zorgvuldig verzorgd, en goed bewaard worden.

Een enkele zegt: het is niets als het wegraakt, maar de meesten gelooven dat het kind daardoor ziek wordt. Ook moet het goed bewaard worden, opdat het niet aangeknabbeld worde door muizen, want daarmede zou het leven van het kind in gevaar komen.

Bij ziekte van het kind, wordt het stukje gedroogde streng in water gelegd, dat men daarna aan het kind te drinken geeft.

HOOFDSTUK 15.

Van de geboorte tot het huwelijk.

Eerst moet nu voor het kind de «o ngohaka ma nanako», «het teeken van het kind» gemaakt worden.

Voor een jongen maakt men een klein houten kapmes, een roeiriem, gereedschappen om sagoe te kloppen, soms ook een prauwtje; voor een meisje: een klein houten wiedbeiteltje, een draagmandje, een bezempje, vuurtangetjes, stokjes om sagoepap mee te roeren enz., kortom, voor elk geslacht, een nabootsing van de voorwerpen, die in het later leven noodig zullen zijn. Deze voorwerpen worden aan een soort stellage gehangen, en

deze stellage wordt tegenover het huis, langs den weg geplaatst. Dit is dus een soort kennisgeving omtrent de geboorte. Woont men in het dorp, dan plaatst men het voor het huis, werd het kind in een tuinhuis of in het bosch geboren, dan plaatst men dit aan den uitgang van het pad, dat van het tuinhuis naar den gewonen weg loopt. Woont men langs zee, dan zet men de «nanako» aan het strand. Moet het kind voor het eerst langs een kaap gedragen worden, dan zet men het daar, en ook plaatsen sommigen het aan de badplaats, als men het kind voor 't eerst daar brengen wil.

Omtrent de beteekenis van dit gebruik is men het niet eens. De een zegt zus, de ander zoo. *Nu* is het wel niet meer dan een soort kennisgeving aan de menschen, maar men beweert, dat het oorspronkelijk een kennisgeving was aan de geesten van den stam, opdat dezen van de geboorte zouden weten, en het kind onder hun hoede zouden nemen.

Ook beweert men, dat het kind ziek zou worden, als men de teekens niet plaatste. Wellicht denkt men zich het kind blootgesteld aan de macht van booze geesten, waartegen het door de geesten van den stam bewaard moet worden. — Men kan deze voorwerpen zien in het Museum Prins Hendrik te Rotterdam. — Het gebruik is niet onaardig, en ook voor de Christenen niet afgeschaft, natuurlijk alleen als bekendmaking aan de levenden. Wanneer het kind voor 't eerst naar buiten gebracht mag worden, wordt ook nogal verschillend opgegeven.

Sommigen zeggen, dat tot dien tijd in huis alles rustig moet zijn, en geen vreemde mannen het huis mogen betreden. Er zijn er die beweren, dat het eerste kind pas veertig dagen na de geboorte naar buiten gebracht mag worden, terwijl het er voor de volgende kinderen niet op aan zou komen. Anderen beweren: na een maand, weder anderen: na 14 dagen, en ook zijn er die zeggen: het moet na vier dagen naar buiten gebracht worden.

In elk geval moet eerst het «teeken» klaar zijn, en daar gaat toch al licht een paar dagen mee heen.

Voor het naar buiten brengen, moet men het kind een stukje gemberwortel aan den hals hangen, om booze geesten af te weren.

Het moet dan, volgens anderen, goed met een doek bedekt worden, vooral het gelaat, opdat het niet door een Sjethan gezien zou worden. Bij het naar buiten brengen gebeurt het, dat vrienden en geburen het dadelijk geschenken geven, geld,

kleeren, spijzen, en dergelijke, maar dit is niet verplicht, alleen toevallige vriendelijkheid.

Is het kind in het bosch geboren, dan moet het op den zevenden dag voor het eerst naar het dorp gedragen worden. Men moet dan wat asch meenemen, om op den weg te strooien, waar het pad versperd wordt door dikke boomen, groote boomwortels etc. opdat het kind later niet vermoeid worde.

Volgens een mededeeling uit Dodinga moet men, wanneer men een hindernis, een wortel, een groote steen, tegenkomt, op deze hindernis een klein steentje leggen, en dat bedekken met droge bladeren, of ook wel, een takje nemen, en daar het kind mee op de knieën slaan, onder het uitspreken van de woorden: blijve uwe vermoeidheid hier.

Dit alles zal wel beteekenen dat men van den lateren levensweg van het kind, de hindernissen wil wegnemen.

Volgens dezelfde bron, moet men, als het kind voor het eerst in de rivier gebaad wordt, een ring in 't water gooien.

Ook is het niet zonder gewicht, een kind voor de eerste maal op den grond te zetten. Dat moet men maar niet zonder meer doen. Het mag alleen gedaan worden door een oude van dagen, die, onder het uitspreken der woorden: ik hoop dat ge zoo oud moogt worden als ik, een rijksdaalder onder de voeten van het kind legt.

Zelf weet men niet meer wat al die formaliteiten beteekenen. Niet onwaarschijnlijk zijn een gedeelte overgenomen van andere stammen, met wie men in aanraking gekomen is.

Omtrent het speenen van het kind heeft men geen bijzondere gewoonte. Gewoonlijk beschouwd men het gespeend worden van het kind, als een teeken, dat de moeder zich opnieuw zwanger gevoelt.

Het zoogen wordt soms vreeselijk lang voortgezet.

Gewoonlijk begint men al op den zevenden dag of iets later, met het kind pisang of rijstpap te voeren. Heel aesthetisch gaat dat niet, want men propt het kind eenvoudig den mond vol met het voedsel, zoodat het onbewust voor de keuze staat: slikken of stikken, hetgeen gewoonlijk door *slikken* beslist wordt.

Echter, tengevolge van deze methode, gaan heel wat kinderen te gronde door maagziekten, en ik kon heel wat kleintjes redden, door de moeders aan het verstand te brengen, dat het kind aan de moedermelk genoeg had, zoolang de tanden niet te voorschijn komen.

Voor het jonge kind is de moeder gewoonlijk heel behoedzaam. Het komt haast niet uit haar handen, met het gevolg dat het spoedig een bedorven schepseltje wordt, zóó eigenzinnig, als men dat bij Hollandsche kinderen gewoonlijk niet ziet. Het krijgt letterlijk in *alles* zijn zin. Men meent dat men door het kind te straffen, of wel door het te lang te doen huilen, het leven in gevaar brengt.

Ook de vader neemt gewoonlijk deel aan dit eerste deel der opvoeding. Ik herhinner me, een man die gewoon was een «vollen baard» te dragen, op zekeren dag kaalgeschoren te zien. Op mijn vraag, waarom hij zich van dat mannelijk sieraad beroofd had, klonk het antwoord: ja, u weet, mijn jongste kind wordt al zoo groot, dat het houvast in de handen heeft, en heb ik nu een baard, dan plukt ze me die zeker uit, daarom scheer ik me dien maar af.

Wel is de *manier*, waarop men met de kinderen speelt, niet naar onzen smaak, men houdt een jongetje b. v. b. heel kalm zoet, door met zijn geslachtsdeelen te spelen!

Als de koude of ziekte het voorloopig niet anders gebied, loopt het kind gedurende de eerste jaren zijns levens naakt.

Een bepaalde leeftijd om ze voor het eerst te kleeden, is er niet. Men wacht er mede, tot men ziet dat het kind zelf iets van schaamte begint te gevoelen. Den jongen bindt men dan eerst een touw om zijn middel, de eerste lendenband, en zachtjesaan begint men met daar een stukje lap tusschen te steken, dat de eerste schaamtebedekking is.

Een meisje geeft men eerst een stukje sarong als speelgoed: o ngòĕre i hiule-ule, zij speelt met den sarong zegt men, m. a. w.: haar schaamtegevoel is nog niet heelemaal ontwikkeld. Men zegt dat voornamelijk, indien de een of ander een nog niet huwelijksrijp kind ten huwelijk vraagt. Voor de rest is de leeftijd waarop zich dat schaamtegevoel begint te ontwikkelen, nogal verschillend. Ik herinner me, dat in de kampong Mawea, een volwassen, zelfs al eenigszins bejaarde vrouw was, die eigentlijk altijd naakt liep. Dat was haar adat zoo, zij hield nu eenmaal niet van het dragen van een sarong, zei men. 's Nachts maakte zij daar wel gebruik van, als zij het koud vond, maar zoodra zij het 's morgens weer warmer vond, vouwde zij de sarong weer op, en legde die op haar slaapmat, om nu voor de rest van den dag weer naakt te gaan. Niemand dacht er aan

haar te dwingen zich te kleeden. Als zij het zelf niet noodig vond, waarom zou een ander het dan doen? Ik zag haar tusschen andere vrouwen zitten in een huis, ook in gezelschap van mannen, maar met Oostersche beleefdheid keek niemand naar haar, en ook niemand deed alsof hij in haar gedrag wat vreemds vond.

Meisjes moeten al gauw allerlei diensten verrichten in de huishouding, maar de jongens spelen.

Wat nu betreft kinderspelen, die vindt men eigenlijk niet.

De kinderen gedragen zich als kleine groote menschen. Al wat de grooten doen, doen ze na. Ze maken kleine prauwtjes van sagoebladsteel of zoo iets, en trachten daarmede te zeilen, h o n g o t i - n g o t i r i: prauwtje spelen, of wel ze maken een soort speelgeweertjes en spelen er mee: h o h o h o i n a p a n a, zij gaan elkaar te lijf met kleine lansjes van rietstelen of bamboe: h o t u i - t u i ë m i, en dergelijke.

Men kent een soort spel met cocosnootdoppen.

Ook wordt wel door kleinen, en ook door grooteren nog, gespeeld: h o m o m o l o k u. Men heeft daartoe een blok hout met twaalf, ook wel met acht putjes. Ook wel graaft men eenvoudig kuiltjes in den grond. Men maakt dan twee of drie rijen, elk van vier kuiltjes. Men heeft een soort knikkerachtige vruchten: o k a t a - k a t a. Daarvan legt men in elk kuilje vier. De eerst spelende, neemt nu de inhoud van het eerste kuiltje in de hand, en verdeelt dit over de volgende, in elk kuiltje één bij leggende; is de hand leeg, dan neemt hij weer den inhoud van een kuiltje, en gaat op dezelfde wijs steeds voort, tot speler op een gegeven oogenblik in een leege kuil slechts één leggen kan. Dan volgt een ander, en zoo voort. Ontmoet de speler echter een kuiltje, waar juist weer vier bij elkaar zijn, dan neemt hij die er uit, als zijn winst. Voor ons oog is het nogal geestdoodend, maar men schijnt er heel veel van te houden. Waar de naam van het spel vandaan komt, weet ik niet. Niet onwaarschijnlijk denkt men aan de Moluksche eilanden, o M o l o k u. Het zou ook kunnen zijn, dat het een verbasterde uitspraak is van m o m e l e k o, van elk een, waarop het spel schijnt te duiden, maar hiertegen is, dat het spel ook onder denzelfden naam bij andere stammen bekend is, die het: voor elk één, niet uitdrukken door h o m o m e l e k o.

Ook heeft men nog h a m a k i b i t i: elkaar schoppen. Twee personen plaatsen zich zoo, dat hun beenen, d. w. z. het rechter-

been van den een, met het linkerbeen van den ander, naast elkaar komen te staan, zoodat de kuiten tegen elkaar drukken. Een derde probeert nu door een schop of eigenlijk «slag» met zijn been, die kuiten van elkaar te verwijderen. Dit is een zeer ruw spelletje, voor grootere jongens — ook wel volwassenen — waarvan dikwijls gezwollen beenen het gevolg zijn.

Het maagd worden der meisjes wordt wel niet feestelijk gevierd, maar het gaat ook niet onopgemerkt voorbij.

Volgens sommigen onderwijst de moeder haar, in wat zij weten moet omtrent het sexueele, en waarschuwt haar voor vertrouwelijken omgang met het andere geslacht.

Zij wordt nu als jonge dochter gekleed, mo moholehe: ze is maagd. Zij draagt nu bij gelegenheden bloemen in het haar, armbanden, koralen en andere versierselen om den hals, en het haar wordt mooi opgemaakt. Zij heeft nu twee sarongs aan (als ze tenminste niet volgens de christelijke gewoonte, een kabaja draagt) één waarmede ze de borsten dekt. Ze moet een mes in de hand hebben, als ze wandelt, volgens sommigen. Of dit bepaald is, om belagers van haar eer af te weren, weet ik niet, maar gewoonlijk heeft een jonge vrouw een mes of mesje in de hand. Zij moet nu ijverig wezen en een tuin maken, opdat ze niet voor een luie deern doorga, en daardoor een «o ngekomo ma maratana»: een wegbloempje worde. Ook moet ze tot dat doel zorgen, dat er steeds hout en water in huis is, opdat ze niet beschaamd sta tegenover mogelijke bezoekers. Ze heeft nu voortaan in huis haar eigen slaapkamertje, met een gordijn afgeschoten. Daarin moet ze goed bewaakt worden, zegt de een, want het is nu niet passend meer, dat ze op de kokiroba, de groote bank in de voorgaanderij, slape. Een ander zegt echter: ze moet niet bij, of dicht bij haar ouders slapen, opdat een jongeling, die haar 's nachts bezoeken wil, niet afgeschrikt worde.

Het is hierbij natuurlijk al heel verschillend op welk zedelijk standpunt de berichtgever staat. Volgens oud-Heidensche manier, is men op dit punt volstrekt niet streng. Natuurlijk mag een meisje niet tot een bepaalde lichtekooi worden, maar dat zij 's nachts bezoeken ontvangt van jongens, geldt volstrekt niet als oneerbaar.

Door haar in haar huis te bezoeken, waar hij licht betrapt kan worden door haar ouders of broers, geeft de jongen min of meer zijn ernstige voornemens te kennen.

Maar toch behoeft uit een nachtelijk bezoek nog volstrekt geen huwelijk te volgen! Platweg gezegd, probeert men maar of men in elkaars smaak valt, en is dit, na een of meer bezoeken niet het geval, nu, dan staakt men die eenvoudig. Het meisje is nog «o berera ma moloka, de schoondochter der heele kampong, tot daaraan een eind komt, doordien bekend wordt, dat zij iemands bruid is. Ontvangt ze daarna nog bezoeken van anderen, dan gelden die als adat-overtredingen, en worden beboet, of op andere wijze bestraft.

Men kan dus gerust zeggen, dat het met de zedelijkheid vòor het huwelijk, of vòor het verloofd zijn, niet al te best gesteld is.

Van de jongens, tot aan den huwbaren leeftijd, is juist niet veel te zeggen. Zij helpen wel hun vader bij verschillende werkzaamheden, maar, hebben ze zoo ongeveer den jongelingsleeftijd bereikt, dan worden ze onuitstaanbaar vervelend. De familie is bijzonder trotsch op hen, ergo worden ze èn door moeder, èn door zusters, zelfs door grootouders, vreeselijk verwend. Zij goduüru, zij jongelingen, zegt men, d. w. z. zij slenteren mooi aangekleed rond, loopen alle feesten, en vooral alle nachtelijke partijtjes af, hebben veel praats, en doen weinig.

Hoe eerder ze tot een huwelijk komen, hoe beter het voor hen is.

Helaas, velen stellen het huwelijk zoo lang mogelijk uit, leven loszinnig, en bederven het lichaam dikwijls, nog vóor zij tot een huwelijk komen. Ook schijnt, te oordeelen naar uitdrukkingen die men hoort, tegennatuurlijke ontucht, onder hen niet zeldzaam te zijn. Ik hoorde meermalen zeggen, omtrent jongelui die kort na het huwelijk er vreeslijk slecht uit gingen zien: ai hawā wi daene: hij wordt getroffen door zijn (vroeger gepleegde) tegennatuurlijke ontucht.

Dikwerf doen ouders, die dit gedrag met leedwezen zien, alle mogelijke pogingen, om hen maar tot een huwelijk te brengen, want daarna is het, voor de niet bepaald slechten ten minste, met de loszinnigheid gedaan.

Men kent ook het tanden vijlen, hoewel niet zoo wreed als bij vele andere stammen.

Beide geslachten laten zich de tanden vijlen, hoewel het niet algemeen is. Men *ziet* ook wel personen, wier tanden niet gevijld zijn geworden. Men wacht tot de persoon ongeveer volwassen is, in elk geval, tot de tanden uitgegroeid zijn, en vijlt ze nu gelijk.

Na het vijlen laten sommigen ze met verschillende sappen zwart maken maar anderen ook niet.

Velen verzekerden mij, dat zij het voor het eten en kauwen gemakkelijker vonden, dat de tanden niet meer ongelijk waren. Men kon nu beter bijten. In elk geval worden de tanden niet sterk ontsierd of zwaar beschadigd. Ofschoon men dat, vooral voor het mannelijk geslacht, nogal sterk ontkend, schijnt het toch wel met de puberteit saam te hangen.

Al is het niet verplichtend, dadelijk na het intreden der puberteit, toch worden geen personen eraan onderworpen, die nog niet geslachtsrijp zijn. Ziet men een meisje met gevijlde tanden, dan weet men zeker dat zij maagd is. Evenwel gebeurt het ook op verderen leeftijd, bij een vrouw na haar huwelijk b. v. b., maar het mag dan alleen door de mans broeder gedaan worden.

In sommige dorpen schijnt het bepaald als een bewijs van verloofdzijn der meisjes te gelden, en volgens sommigen mocht het bij een man vroeger niet gebeuren, zoolang deze nog geen deel genomen had aan zeerooftochten.

Omtrent de oorzaak of het waarom weet men niets, ook zijn mij daaromtrent geen verhalen bekend, zooals b. v. b. de Toradja's die hebben.

Het vijlen heet: h a r o k o. Men gebruikt een platte zwarte steen als gereedschap, o r o r o k o, ook o m o m o r i of o d j o m a geheeten, of, als h o h o n o (vervangwoord) o g o t a m a g o g o l i: de afbijter van het hout.

Het moet met nieuwe maan gebeuren, zegt men, opdat de pas gevijlde tanden blinken zouden als de maan in haar opgang. Ik denk echter dat hierbij wel gedacht is aan de sympathische werking van de wassende maan, om bederf der tanden tegen te gaan.

Het moet gebeuren 's morgens vroeg, als er nog geen wind is, opdat door de wind geen pijn in de tanden ontsta.

Gewoonlijk gebruikt men een steen, die meermalen reeds voor dit doel gebruikt werd. Een bepaald persoon is er niet voor aangewezen, maar het is natuurlijk, dat iemand die reeds eenige handigheid in 't vak heeft, nogal toeloop krijgt.

Men *kan* de betaling voldoen met een maaltijd, en dat gebeurt nogal veel, maar dan geldt die maaltijd ook beslist als betaling, want zonder betaling mag het niet. De tanden zouden dan niet duurzaam zijn.

De betaling is, volgens den één voor een meisje 25 cent en

voor een jongen 10 cent met nog 3½ cent palmwijn, en een schotel rijstkoek; volgens anderen voor een ongetrouwde 25 cent maar voor een getrouwde vrouw *f* 2.50. Tijdens het vijlen mogen geen makkers tegenwoordig zijn, misschien om later niet bespot te worden over de houding die men aangenomen heeft, want een aangename operatie is het niet.

De operateur brengt zijn gereedschappen, benevens nog eenige kruiden die als medicijn moeten dienen, op een schotel mede, en op die schotel wordt ook de belooning gelegd.

Volgens sommigen mag een man zich niet de bewerking doen ondergaan zonder voor zijn afgestorvenen geofferd te hebben (o gomanga ho hakai). Wellicht omdat dat dan op volwassen leeftijd gebeurde, en men er een afneming van kracht in zag, waartegen men zich van te voren, door de afgestorvenen te vriend te houden, te weer stelde.

HOOFDSTUK 16.

Verloving en huwelijk.

Een bepaalde vorm van huwelijk kennen de Tobeloreezen niet. Wel heeft men allerlei plechtigheden en feestelijkheden en gewoonten, maar het is zeer moeielijk om te zeggen, in welke van die alle nu het essentieele deel van het huwelijk bestaat. Feitelijk moet men zeggen: in het openlijk in huwelijksgemeenschap met elkaar leven, want doen twee lieden *dat*, dan gelden ze voor getrouwd, ook al heeft er geen ceremonie plaats gehad. Vooral bij lieden op meergevorderden leeftijd heeft zulk een huwelijk meermalen plaats. Een vrouw woont hier of daar in een tuin in haar tuinhuis, en plotseling hoort men, dat ze haar slaapplaats met iemand deelt. Men zegt dan eenvoudig: ze zijn getrouwd, en daarmede is alles uit; al komt nu ook zoo meteen nog de familie der vrouw om een bruidschat vragen, doet dat het huwelijk niet te niet, ook niet als die vraag soms bits afgewezen wordt.

Gaat alles echter met jongelui langs den geordenden weg, dan gaat het zoo: het is mogelijk dat de jongeling zelf het meisje zijner keuze uitzoekt en begint 's nachts sluipertjes bij haar te maken. Maar hij wordt dan misschien betrapt, of laat

zich betrappen. In 't laatste geval blijft hij maar meteen in huis, vooral als hij een vreemdeling in de plaats is.

Echter, gewoonte is, dat de jongen kennis geeft van zijn verliefdheid aan zijn ouders. Nu is het nog lang niet zeker, dat de ouders daarmede accoord gaan, want, vooral de moeder, stelt wel eenige andere eischen dan haar zoon. Is deze laatste gesteld op een mooi figuurtje, en een mooi gezichtje, (de meisjes *zijn* dikwerf heel bekoorlijk, en men prefereert de slanken boven de meer gezetten), de moeder wil vooral, dat het haar lieve zoon aan niets ontbreke wat de voeding betreft, en daartoe moet hij een werkzame vrouw hebben. En mooi en werkzaam gaan wel eens niet samen. Meisjes die zich mooi weten, zijn nogal dikwerf aan den luien kant. Echter heb ik ook een geval gekend, waarbij de schoonmoeder wel veel meer verliefd scheen op het mooie figuurtje der schoondochter dan haar zoon, en jaren lang zelfs niet toestond dat ze eenig werk verrichtte, opdat haar figuur niet bederven zou, of ze harde handen zou krijgen van het werken. Zulke schoonmoeders zijn echter heel zeldzaam! Ook is de ouders de familie lang niet onverschillig, waarin hun zoon introuwt, en waarmede zij dus verbonden raken.

Vooral voor menschen die als inhalig bekend staan, is men nogal op zijn hoede, omdat de trouwceremonieën, en ook later het huwelijk, zooveel gelegenheden aanbieden, die inhaligheid bot te vieren.

Ook heeft men niet gaarne een schoonvader met een al te grooten mond, want dan hebben de schoonzoons het niet te best, aangezien dan later bij elke huwelijkstwist, de vrouw wegloopt naar haar vader toe, die het door brutaliteit doorzet, dat de man steeds weer moet betalen.

Op al deze dingen letten de ouders, als de jongen daartoe in zijn verliefdheid te dom is. Het is dus zeer goed mogelijk, dat de ouders heel andere plannen hebben, en trachten die door te zetten, door een ander meisje voor hun zoon te gaan vragen, in welk geval de zoon gewoonlijk te beschaamd is, om zich tegen den wil zijner ouders te verzetten. Is hij dat niet, dan loopt hij met het meisje zijner keuze weg, en zet zijn ouders voor een fait accompli, waarover straks nog.

Nu kan het zijn, dat het meisje nog te jong is voor een huwelijk, of dat de jongen nog op reis gaan wil voor het huwelijk gesloten wordt.

De jongen heeft dan wel poolshoogte genomen, door het meisje het een of ander te schenken als «tapu» anker. Heeft zij dit aangenomen, dan wil zij hem wel, en nu kunnen wel zijn ouders gaan om haar te «gahoko», om haar vragen. Volgt eerst nog een verlovingstijd, dan heeft het uitwisselen van liefdesteekenen plaats. De ouders geven al vast iets als geschenk aan het meisje, ook wat aan haar familie: i mi tapu, zij verankeren haar.

Gaat de jongen op reis, dan verwisselen zij wel onderling van sarong, ook geeft het meisje den jongen wel een bosje van haar hoofdhaar.

Wordt de jongen nu het meisje ontrouw, dan is hij zijn geschenken kwijt, maar wordt het meisje ontrouw, dan moet zij niet alleen het geschonkene teruggeven, maar kan ook nog wel beboet worden bovendien, omdat de familie van den jongen man anders beschaamd is.

Het aanstaande huwelijk kan ook ingeleid worden, doordien de jongeman naar zijn bruid een tros fraai besneden pinangnoten brengt: o ròha, en haar daarmede zijn liefde verklaart: wo mi roha. Dit gebeurt dan des avonds. Wordt hem 's morgens de heele tros pinangnoten teruggebracht, dan heeft hij niets te hopen. Maar heeft de jonge dochter er van gepruimd, en zendt zij hem bovendien nog een bordje met de een of andere spijs, dan is zijn aanzoek welgevallig.

Gaan de ouders officieel vragen, dan neemt men gewoonlijk een sirihdoos mee, bedekt met een doek. Die wordt aan het meisje overhandigd. Bedient zij zich van de sirih, alvorens de doos terug te geven, dan behoeft er verder niets gezegd te worden, men keert verheugd terug, want het aanzoek is aangenomen. Natuurlijk is er nu al wat feestelijkheid, zooals er ook al een min of meer plechtige bijeenkomst geweest is van de familie, eer men tot het aanzoek overging, want zoo iets wil in de heele familie bepraat worden.

Men kan nu overgaan tot het: ho ma dunia, het vaststellen der huwelijksvoorwaarden. Men kiest van de manskant daartoe iemand uit die gladtongig is, en heeft men zoo iemand niet in de familie, dan wordt er wel iemand gezocht onder de vrienden of verre verwanten. Natuurlijk wordt de komst van te voren officieus aangekondigd, zoodat degene die komen, de heele familie verzameld vinden. Nu begint er een soort gesjacher over den bruidschat, waarbij allerlei onedele hartstochten in het

spel komen. Men weet wel ongeveer hoeveel zal geëischt worden, want een soort adat bestaat op dat punt wel, ook al is die nog heel verscheiden in verschillende kampongs en dorpen.

Bij de Kausche Tobelo's werd veel meer betaald, dan bij de Tobeloreezen van Tobelo zelf; bij de Dodingaërs niet zooveel maar over het geheel bestond de zucht, den bruidschat op te drijven.

Oorspronkelijk was die ƒ 70.— maar voor een 20 jaar werd in het Kausche wel ƒ 300.— betaald, en ook in het Tobelosche kwam het wel tot ƒ 250.—. Men rekende daarbij met huwelijksrealen à ƒ 2.—. De huwelijksreaal had 5 sukus à ƒ 0.40 = ƒ 2.— dus, maar de gewone reaal, voor het betalen van boeten, slechts 4 sukus à ƒ 0.40 dus ƒ 1.60. Deze reaal is natuurlijk een denkbeeldige munt. Wel heeft men nog sommige oude zilverstukken, «o likitong» geheeten, die voor een reaal gelden, maar daarmede betaalt men toch geen bruidschat, of 't moest zijn in den uitersten nood. Want die behooren tot de familieschatten, en bij het dunia worden die door de jonge dochters, zusters of nichten van den aanstaanden man, om den hals gedragen, om de grootheid en rijkdom der familie te bewijzen, waarin het jonge meisje huwen zal.

Heel veel worden zulke stukken ook uitgeleend voor dit doel, maar men bedient zich voor dat doel ook wel van rijksdaalders — en ook hiervan wel geleende, (ik heb ze meermalen zelf voor dit doel uitgeleend).

Bij het bepalen der som wordt nu gerekend met realen, en bij de betaling, als men met oude stukken betaalt, telt een rijksdaalder voor een reaal van ƒ 2.—, en met ander soort stukken dan rijksdaalders of likitongs betaalt men niet, tenzij dat men bepaald heeft dat een gedeelte reaal piring zal zijn, of reaal ngoĕre, d.w.z. dat men betalen zal met borden, die dan ook elk voor één reaal gelden, evenzoo stukken grof wit katoen, madapollam, per stuk een reaal. In lateren tijd kwam dit echter niet veel meer voor. Waar men, door meer «tokos», gemakkelijker goederen kon koopen, nam men liever geld aan. Vroeger was het verkrijgen van borden voor feestelijke gelegenheden wel eens moeilijk, en vandaar wellicht, dat men toen liever borden had dan rijksdaalders.

Echter, bij de bruidschat kan nog meer komen, dan alleen de vastgestelde som. Ten eerste: o ahali ma doa, het afhakken

van de bloedverwantschap. Wel zijn er bepaalde graden, waarin men *mag* of *niet* mag trouwen, maar ook daarin laat zich heel veel sjacheren.

Het huwelijk komt voor tusschen volle neven en -nichten, hoewel velen dat niet gewenscht achten, maar: vrijheid, blijheid! Wiens hart zich niet tegen zulk een nauwe verwantschap verzet, kan wel aldus trouwen, als hij maar betaalt.

Maar ook bij verdere verwantschap, achterneven en nichten, moet er volgens den adat nog betaald worden, en desgewenscht wordt dat nog veel verder getrokken, zoodat bij een betrekkelijk niet heel groot volk, gemakkelijk een soort verwantschap aan te toonen is, om welke af te snijden dan «o ahali ma doa» geeischt kan worden. Ook zelfs tusschen twee verschillende hoanas komt het nog gemakkelijk voor.

Men huwt namelijk zoowel *in* als *buiten* de hoana, zonder eenige beperking.

Nu is de afkoopsom voor het afsnijden van den band des bloeds, niet altijd even groot. Hoe dichterbij de verwantschap, hoe grooter de afkoopsom, van tien tot zelfs twintig realen.

En ook heel dikwijls moet er «o koboto ma hohoko»: «de vrucht van den eed», betaald worden. Dat komt, omdat de vader omtrent zijn dochter gezworen heeft, om de een of andere reden, dat ze niet zal trouwen, òf wel dat ze niet met dien jongen zal trouwen, òf wel dat ze niet in die familie zal trouwen. Daartoe kan allerlei aanleiding geweest zijn. En natuurlijk, als men nu toch gezworen heeft, kan men daar niet over heen komen, tenzij dat er een zilveren brug gebouwd worde, om over dezen afgrond heen te trekken.

Sommige vaders zijn zoo loslippig op dit punt, dat hun dochters wel altijd onder den een of anderen eed staan. Dus moet ook dat met vijf tot tien realen betaald worden, naar 't meer of minder gewicht van den eed.

En nu nog, als de families niet al te ver van elkaar afgewoond hebben bijna altijd «o maleke ma dadatoko», bedekking der schande.

Bijna altijd heeft het jonge mensch zich wel eens lomp of oneerbiedig gedragen tegen een der aanstaande familieleden. In den regel zijn dit volstrekt geen groote gevallen, het is slechts de een of andere oneerbiedigheid of kinderachtigheid, waaraan men wel niet zou gedacht hebben, als door het aanstaande

huwelijk de kans niet ontstond, hier wat uit te kloppen. Was het bepaaldelijk een adat-overtreding geweest, die beboetbaar was, dan had men het wel dadelijk aan de Hoofden geklaagd, of zich er, ook zonder de hulp der Hoofden, voor laten betalen. Maar nog eens, de gelegenheid is nu gunstig, en wanneer dit nu niet betaald wordt, ziet de een of ander der a.s. schoonfamilie wel geen kans, met het jonge mensch in nauwere betrekking te komen. Er moet dus «o maleka ma dadatoko» betaald worden.

Nu is dat natuurlijk wel geen deel der bruidschat, maar het komt toch gewoonlijk bij het ho ma dunia ter sprake, hoewel het ook gebeurt, dat de een of ander, die bij het dunia niet tegenwoordig was, na een paar dagen met zijn eisch op de proppen komt. Ook moet dit geld nog vóór het huwelijk betaald worden.

Gewoonlijk gaat het zoo, dat de beleedigde partij informeert, wanneer men wil komen betalen. Hij zorgt dan ook *zijn* familie wel bij elkaar te hebben, en richt een feestje aan, door de noodige rijst te koken en de noodige palmwijn klaar te hebben, om de boetvaardigen te onthalen. Heel veel voordeel heeft hij er dus wel niet van, want het loopt uit op een vroolijk verzoeningsmaal, maar natuurlijk, dan toch in laatste instantie op kosten van hem die beleedigd heeft, ergo den bruidegom.

Ik herinner me een geval, waarin ook iemand een bruidegom op die manier beboet had, en ook zelf een dag had bepaald, waarop de boete gebracht moest worden. De bruidegom had wel niet rechtstreeks toegezegd, maar ook niet geweigerd, dus was er op gerekend, dat hij komen zou om te betalen. Maar helaas, een brutale oom stookte den bruidegom op niet te gaan, omdat hij daartoe volstrekt niet verplicht was. De man die de boete eischte, richtte echter een feest aan, en was natuurlijk nu eerst recht beleedigd, nu hij zat te wachten op zijn vermeende beleediger, en deze niet verscheen.

Het werd nu een groote zaak, want de man eischte nu ook nog betaling voor de schade hem hierdoor overkomen. Hoe de uitspraak der Hoofden was, weet ik niet, maar door zooiets ontstaat natuurlijk een wrok, die dikwijls nooit weer verdwijnt.

Nu is het mogelijk, dat ook nog betaald moet worden: o borakata ma doaka; het verbreken van de rouwgelofte.

Het gebeurt n.l. dat een vader, bij een sterfgeval in de familie zóó bedroefd is, dat hij op zijn dochter de verplichting legt,

nooit te trouwen, ook wel: gedurende een aantal jaren niet te trouwen en ook dit kan natuurlijk alleen door afkoop van de zijde des bruidegoms verbroken worden.

Al deze dingen zouden ongeluk aanbrengen indien zij niet betaald werden.

Het is bij de Tobeloreezen merkwaardig, dat alle overijlde beloften of roekelooze eeden, voordeel afwerpen voor hem die ze doet of zweert. En zoo kan in dit geval ook een bedroefde vader of moeder, misschien ook broeder, alleen over de droefheid heenkomen met een geschenk.

Zoo ziet men dus, dat er op deze wijs nog allerlei bij de eigenlijke bruidschat komen kan. Dit is n.l. allemaal nog geld dat door de familie van den aanstaanden man betaald moet worden.

Is het d u n i a goed gegaan, is men het eens geworden, dan kan de plechtige intocht van de bruid volgen. Maar in den tijd dien nu, tusschen het officieel vaststellen van het huwelijk en het huwelijk zelf verloopt, kan men nog wel weer wat van de aanstaande mans-familie halen.

De familie van het meisje gaat n.l. h o m a r o k a d. w. z. elke vrouw voorziet zich van een schotel of bord, met de een of andere spijs, en men gaat nu in optocht naar het huis van den vader of van de naaste familie van den aanstaanden echtgenoot. Daar is men wel gewaarschuwd, en elk der familieleden ontvangt nu een bord met spijze ten geschenke. Dat wordt aangenomen, natuurlijk wordt een bamboe palmwijn leeggeschonken aan de bezoekers, en nadat de borden geledigd zijn, worden die teruggegeven, maar in elk is nu een geldgeschenk gelegd, misschien maar *f* 0,25, maar ook misschien wel *f* 1.— of meer, en in elk geval overtreft de waarde van het geldgeschenk, verre de waarde van de geschonken spijs. De hoegrootheid van dit tegengeschenk hangt wel zoowat af van de houding die men wil aannemen, of men zich als rijk en voornaam voor wil doen of niet. Het laatste is nogal gevaarlijk, want dat prikkelt maar de familie om de aardigheid nog eens te herhalen.

Ik hoorde eens een inhalige oude vrouw zeggen bij zoo'n gelegenheid: mijn handen jeuken nu eenmaal door het ontvangen.

En de familie van den a. s. echtgenoot, moet nog een goed gezicht zetten bij dit alles, want het wordt immers alleen uit pure genegenheid voor de aanstaande familie gedaan! Geschenken stevigen toch de vriendschap!

Het eenige wat tegen deze vriendschappelijke afzetterijen te doen is, is het huwelijk zooveel mogelijk te bespoedigen.

Zoolang nu niet alles in orde is, mag het jonge mensch niet de woning van zijn aanstaande vrouw bezoeken. Hij doet het echter toch wel, maar natuurlijk stilletjes, des nachts. Wordt hij betrapt, dan wordt hij beboet.

Vooral moet hij nu oppassen niet in de nabijheid van de slaapplaats zijner aanstaande schoonouders te komen, want dat is sterk verboden terrein. Slaapt dus het meisje dicht bij haar ouders, dan is dit wel zoowat een teeken, dat hij beter doet met voorloopig maar weg te blijven.

Gewoonlijk maakt zijn liefste voor hem een mooi sirihdoosje, of vooral een mooie hoed, werkelijk prachtig versierd met opgenaaide koralen.

Ook geeft hij nog wel geschenken aan zijn aanstaande.

Voor hij voor 't eerst officieel zijn aanstaande schoonfamilie bezoekt, of de schoondochter officieel bij haar schoonouders komt, moet nog een moeilijke les geleerd worden, n.l. de namen der schoonouders en zwagers te vervangen door andere woorden, h o h o h o n o. Men spreekt elkaar, ook zelfs bij het eerste bezoek, niet meer aan dan met den naam, die voortaan de familieverhouding uitdrukt, als schoonvader, schoonmoeder, zwager, schoonzuster. Dat is dus niet zoo moeilijk, maar het moeilijkste is, om alle woorden, die of geheel overeenkomstig zijn met die van een dier familieleden, die men voortaan met dien verwantschapstitel zal aanspreken, te vervangen door andere, want die woorden worden nu voor dien persoon verboden. Hij mag de namen niet meer uitspreken, maar aangezien de namen bijna allen uit het dagelijks leven genomen zijn, verdwijnen nu meteen een heele boel woorden uit de dagelijksche woordenschat, die door anderen vervangen moeten worden.

Gesteld (om de zaak in het Hollandsch begrijpelijk te maken) dat iemand b.v. een schoonvader kijgt die «boerenkool» heet, dan mag hij voortaan het woord «boerenkool» natuurlijk niet meer uitspreken, en moet daar wat anders voor zoeken; de groene groente b.v. Maar even goed zou hij andere woorden moeten zoeken voor al de woorden, waarin of het woord «boer» of het woord «kool» voorkomt, en men vrage zich af, hoeveel woorden dat wel kunnen zijn. Nu geldt dit alleen voor de namen van schoonvader en -moeder, en voor vrouws

broers en zusters, maar daar men hier ook ooms en tantes als vader en moeder noemt, neven en nichten ook broer en zuster, ga men na hoe ver deze beleefdheid, want *dat* is het, wel gaan kan, en welk een moeilijk stuk werk verricht moet worden eer men bij de nieuwe familie met nieuwe woorden spreken kan.

Van de meest voorkomende woorden zijn de vervangwoorden, de «hohono's» algemeen bekend. Het gebeurt echter, dat in de namen der nieuwe familie zoowel een zeker woord, als ook het bekende vervangwoord daarvoor, beiden voorkomen, en dan moet men halsbrekende toeren uithalen, om nog weer een ander vervangwoord te vinden.

Voor oningewijden zijn die woorden ook dikwerf zoo goed als volkomen onverstaanbaar, hoewel natuurlijk elk met deze gewoonte rekent bij het beoordeelen van iemands uitdrukkingen, en niemand zoo onbeleefd is om te zeggen: wat praat jij gek, als de een of ander zich onbeholpen uitdrukt.

Men kan in dezen wel zeggen: gelukkig wie weinig schoonfamilie heeft.

Als scherts vertelt men elkaar verhalen van iemand die twaalf zwagers en evenzooveel schoonzusters had, en de taal zoo radbraakte, dat bijna niemand hem meer verstond. Het *is* een soort beleefdheid, en wordt men door den persoon wien het geldt, betrapt op misbruik van diens naam, dan moet men zich met een of ander, een mes, een doekje of zoo iets verontschuldigen. Wordt geweigerd deze verontschuldiging te geven, dan ontstaat er een kloppartij, want men gevoelt zich toch min of meer beleedigd.

Voor een vreemdeling heeft deze gewoonte nog al wat onaangenaams, want vraagt men iemand naar den naam van een ander, en degene naar wien men vraagt is een lid der schoonfamilie, dan klinkt het antwoord: ik weet het niet. *Moet* men beslist het woord noemen, dan zegt men vervolgens heel snel achter elkaar: tabea! tabea! en spuwt op den grond, om als 't ware den mond te zuiveren van de onbeleefdheid. Gewoonlijk echter wordt, zoo men blijft aandringen, eindelijk het woord genoemd, 't welk men gewoon is als vervangwoord te gebruiken. Vraagt men later anderen naar iemand aldus geheeten, dan beweert men: die is er niet of bestaat niet. Onder elkaar levert ook *dat* minder bezwaar, want in deze maatschappij weet wel zoowat iedereen wie iedereens schoonvader is, en schoonbroers kan men gewoonlijk

benoemen naar hun oudste kind, als: de vader van die of die. *Dat* weet ook elk wel, behalve natuurlijk de vreemdeling, b.v. de ambtenaar die in het dorp komt om de belastingplichtigen op te schrijven, en soms wanhopig wordt, omdat het hem maar niet gelukt de juiste namen uit te vinden.

Op Christelijke of Mohammedaansche namen, wordt dit alles niet toegepast. Dat deze manier van doen, wijzigingen in de taal moet brengen, is wel duidelijk. Een kind neemt al de vervangwoorden van zijn ouders gemakkelijk over. Wel weet hij later dat het hohono's zijn, maar hij is nu eenmaal gewend de dingen aldus te noemen, en blijft er bij. Het is daarom voor een vreemdeling die de taal leert, soms heel moeilijk te weten wat de juiste woorden zijn, en toch lacht men hem een beetje uit over het gebruik van hohono's, omdat hij wel geen schoonfamilie heeft onder het volk, en dus van de rechte woorden, naar believen gebruik mag maken.

Vanwaar de gewoonte, die men even goed bij andere volken vindt, zijn oorsprong heeft, is moeilijk te zeggen. Het is vereering van de schoonfamilie. Over het geheel bewijst men daar nogal eer aan, vooral ook, aan de schoondochter, de moloka. Ten opzichte van haar is men al heel prikkelbaar. O njawa manga moloka: iemands schoondochter, is een tamelijk onschendbaar persoontje, zelfs haar eigen broeders of ouders, mogen haar niets doen of bevelen, dat mag alleen haar man of haar schoonfamilie, want ze is *hun* schoondochter, dat is al een van de nauwste banden, die men kent.

Nu is het mogelijk, dat hierbij alleen aan het bezitrecht gedacht moet worden, als gevolg van het betalen der bruidschat, want men zou zich vergissen wanneer men meende dat zij ook door de schoonfamilie zelf of door haar man steeds met eerbied behandeld werd. *Dat* is volstrekt het geval niet. Het is alleen, dat de buitenwereld haar beslist beschouwen moet, als behoorende tot haar schoonfamilie, en dat beleedigingen haar aangedaan door iemand buiten de familie staande, beschouwd worde als de eer harer schoonfamilie aan te randen.

Om nu te komen tot de officieele sluiting van het huwelijk, moet de bruidschat gebracht worden, naar het huis van de ouders der bruid.

De bruidschat heet: o huba: 't geen men aanbiedt, ook: o kawing ma idja: de huwelijksprijs, ook wel: o kawing

ma dola: de inhoud van het huwelijk. Het geld wordt gewoonlijk op een bord gedragen, bedekt met een doek, en men brengt tevens verschillende voorwerpen, die soms nog bij den bruidschat behooren als: een lans, een bord, etc.

Nu is het bij sommigen wel de gewoonte, dat de bruidegom reeds tevoren een officieel bezoek brengt, en dan spijzen meebrengt, waarvan de schoonfamilie eet, opdat de nieuwe schoonzoon later niet beschaamd zou zijn, om met zijn schoonfamilie te eten. Bij sommigen laat hij dan, na het eerste bezoek achter de deur, een kapmes of lans staan, als geschenk voor zijn aanstaande schoonvader. Natuurlijk wordt ter gelegenheid van het brengen van den bruidschat een feest gevierd, grooter of kleiner, langer of korter, al naar de omstandigheden dit toelaten.

Bij de Dodingasche Tobeloreezen, loopt de a.s. echtgenoot, als hij voor de eerste maal op weg gaat naar het huis zijner a.s. vrouw, met gebogen hoofd, en uitgestoken handen, en wordt geleid door een oud familielid. Aan het huis gekomen valt dan de jonge man dadelijk op den grond, en blijft daar liggen, terwijl de rest van het gezelschap zich op banken zet. Een familielid van den a.s. echtgenoot presenteert dan pinang, waarna een oud familielid van de a.s. vrouw het jonge mensch allerlei vermaningen geeft, omtrent hoe hij zich te gedragen heeft tegenover zijn schoonfamilie, tegenover zijn vrouw, kortom, over zijn plichten als echtgenoot en als schoonzoon. Daarna pas staat de man op, en zet zich op de bank neer.

Terwijl dat plaats heeft in de voorgaanderij, wordt binnen in het huis het meisje gekleed, en een lid der mansfamilie gaat naar binnen, legt de hand op haar, en bekleed haar met kleederen, die de mansfamilie voor haar medegebracht heeft. Daarna wordt zij naar buiten gebracht bij haar man, waarna dezelfde oude heer, die haar man vermaand heeft, ook haar onderhoudt, omtrent haar aanstaande plichten als echtgenoote en als schoondochter.

Of dit ook zóó bij de Kausche Tobelo's plaats heeft, weet ik niet, maar bij de Tobeloreezen zelf heb ik nooit van iets dergelijks gehoord.

Wel deelde men mij mede, dat bij sommige Kausche Tobelos de gewoonte is dat het jonge mensch bij het eerste bezoek op den grond gaat zitten, tot de praeliminairen afgeloopen zijn, en dat daarna pas zijn schoonfamilie hem op de bank beurt, en hem pinang presenteert.

Van een ander dorp vertelde men, dat de man bij zijn eerste komst, al zijn schoonfamilie pinang moet presenteeren, en daarna stil moet neerzitten. Is er het een of ander te doen, dan zet men hem daar maar aan. Het is dus wel *plaatselijk* verschillend, wat men als adat in deze te beschouwen heeft.

Men maakt nu feest, en *dit* feest is wel het eigenlijke trouwfeest. Het gaat er vroolijk toe; er wordt gedanst, gezongen, gegeten en gedronken, zooveel men maar kan.

Voor den bruidegom kan dit feest nogal duur uitloopen, door allerlei spelletjes of wat men maar aldus gelieft te noemen. Ten eerste kan hij door zijn schoonfamilie voor allerlei verplicht worden: h o d u n g o n o. Zijn zwagers, ook wel vooral de broeders van zijn schoonvader zeggen tegen hem: ik d u n g o n o je voor dit of dat, voor een prauw, een geweer, een werpnet, of zooiets. Hij is nu verplicht het aldus van hem geeischte te geven, ten minste hij mag vooral niet toonen dat hij het *niet* geven wil, want dat zou als onbeleefdheid aangemerkt worden. Dit is niet iets waar zijn familie, maar waar hij persoonlijk voor moet opkomen. Natuurlijk is dat niet gerechtelijk invorderbaar, maar toch rust de eischer in den regel niet, tot hij gekregen heeft wat hij begeerde. Het beste middel tegenover een onwillige in deze is beschaamd maken, als men gezamenlijk een feest bijwoont, want de Tobelorees is heel gevoelig voor beschaamd gemaakt te worden. Er zijn mij gevallen bekend, dat reeds bejaarde menschen op een feest zoodanig geplaagd werden, dat zij plotseling opstonden om het gewenschte voorwerp te halen, een geweer, een schild of zoo iets, om op die manier van de plagerij af te komen.

Wat anders is het weer, dat de kameraadjes van de bruid, den bruidegom allerlei kleine voorwerpen overhandigen, stokjes, steentjes of zoo iets, met bijvoeging: dat is mijn mes, haarspeld, zakdoek, of dergelijke kleinigheid. Gewoonlijk worden geen groote of kostbare voorwerpen genoemd. De bruidegom moet nu dit alles met een ernstig gezicht in bewaring nemen, en, alsof hem werkelijk de genoemde voorwerpen geleend waren, die terug geven.

Een andere methode is weer, dat de meisjes uit de vrouwsfamilie, allerlei gebakjes van rijstmeel hebben klaargemaakt, en die nu aan de jongelui van de mansfamilie op het feest presenteeren. Natuurlijk moeten die aangenomen worden, maar er moet ook voor worden betaald, ver boven de waarde, *f* 0.10

tot ƒ 0.25, al naar dat degene die het ontvangt, zich meer of minder groot wil voordoen.

Dergelijke dingen heeten eenvoudig ho hiule; er mede spelen.

Hiertoe behoort ook nog, dat een meisje wat spijs op een bord doet, en nu dit aan de een of andere jongeling geeft zeggende: dit is visch, of: dit is geld, of: dit is een kabaja, kortom, wat zij maar wenscht, in 't redelijke natuurlijk. De jongen moet dat nu teruggeven, hoewel niet dadelijk, vooral niet als visch of hertenvleesch of zoo iets van hen gevraagd wordt. Maar hij brengt het toch, en nu geeft het meisje hem voor zijn brengsel weer wat te eten, en noemt weer wat, waardoor een soort ridderdienst ontstaat. Dit is echter ook werkelijk maar een aardigheid, en b. v. volstrekt niet de inleiding tot een huwelijk. Het geschiedt meermalen tusschen personen, die zoo nauw met elkaar verwant zijn, dat van een huwelijk tusschen hen geen sprake zijn kan.

In het meest noordelijk gedeelte van het district Tobelo, 't dichtst aan de Galelareesche grens dus, hoorde men nog wel van: manga]ou ja ihoro: «hun voeten zijn gewasschen». Men verstaat daaronder een soort huwelijksvorm, nl. dat de jongelui naast elkaar gaan zitten, waarna door een persoon beider voeten met water begoten worden. Men beweerde echter steeds, dat dit Galelareesche adat en geen Tobeloreesche was.

Misschien is dit wel een navolging van de Ternataansche gewoonte. Zoo men weet zijn de Ternatanen Mohammedanen, maar toch bestaat bij hen nog een oude huwelijksvorm. Nadat n.l. het huwelijk op Mohammedaansche wijze gesloten is, wordt een pol gras binnen gebracht, en man en vrouw zetten nu elk een voet, naast elkaar, op dien pol gras: «gezamenlijk den grond drukken», noemt men dat, en *dat* is het huwelijk «toeroet adat tanah».

Na afloop van dit huwelijksfeest, wordt de jonge dochter meegenomen naar het huis van haar echtgenoot. Dit moet gebeuren onder veel tegenstreven.

Twee vrouwen uit de mans-familie, houden haar van weerskanten bij de hand en trekken haar mede, terwijl de bruid snikt en klaagt en tegenstreeft.

In 't geen nu volgt, is ook al heel veel verschil. Soms gaat de bruid eenvoudig mee, en later viert men feest. Maar ook geschiedt het wel aldus, dat het eerste medenemen dadelijk

een heel plechtig karakter heeft: manga modoka jo hingòhama: zij brengen hun schoondochter binnen.

De bruid wordt dan feestelijk opgetooid, en geplaatst onder een soort troonhemel — een sarong aan de vier hoeken aan stokken vastgebonden, aan weerskanten door twee dragers vastgehouden — gaat men langzaam vooruit, de mannen zingen de lego-lego en al de vrouwen uit de familie volgen met de «kiaro» = de uitzet der bruid. Deze bestaat uit veel rijstkoeken, veel manden met brandhout, mooie matten, mooie vuurtangetjes, gevlochten hangertjes voor die vuurtangetjes, mooi gekleurde bezems van aren-palm-bladnerven enz. enz., alles wat zoo tot het departement der vrouw behoort, in kwistigen overvloed. De rijst behoort daar ook toe want de *vrouw* maakt den tuin. De mans-familie zal straks dat alles verdeelen, want elk heeft ook wel bijgedragen tot den bruidschat.

Zoo'n optocht is wel een aardig gezicht. Natuurlijk is de trom en de gong erbij, want zonder de klanken van die instrumenten viert een Tobelorees nu eenmaal geen feest.

Zoo begeeft men zich dus langzaam naar het huis van den bruidegom. Wat nu verder gebeuren zal, is plaatselijk ook al heel verschillend. Op Tobelo zelf ging de jonge dochter haar nieuwe schoonfamilie allemaal pinang presenteeren, met een uiterst stijf gezicht en gebogen houding. Men ging ook wel de huizen der verschillende familiehoofden langs, opdat de nieuwe schoondochter overal haar dienstvaardigheid betoonen zou, vooral aan elk die tot den bruidschat bijgedragen had. Daarna volgde weer een feest, waarbij de jonge dochter stil zat, opgepronkt met alle mooie kleeren en versierselen, die de nieuwe familie maar bij elkaar wist te brengen, om haar grootheid te toonen.

Bij de Kausche Tobelo's was het gewoonte, dat de heele schoonfamilie zich opstelde in twee rijen tegenover elkaar. De nieuwe schoondochter met de geopende pinangdoos in haar hand, knielde, en werd nu links en rechts geflankeerd door twee mannen, die een kapmes of zwaard in de hand hadden, die zij gekruist boven de jonge vrouw hielden. Deze moest nu onder die zwaarden voortkruipende, de pinangdoos aan elk familielid presenteeren. Dat is natuurlijk zeer vernederend. Bij de Tobelo's zelf zag ik dat ook niet, alleen, dat zij in een onderworpen houding de pinang presenteerde aan de familie, die rondom op de bank in de gaanderij gezeten was.

Bij de Kausche Tobelo's heeft men de gewoonte, dat de bruid terstond op een bank gaat zitten, en men nu haar de mooie kleeren dadelijk uittrekt, en aan haar familie teruggeeft, en vervangt door eigen kleeren.

Dat doen de Tobelo's ook, want de mooie kleeren waarin de bruid komt aanwandelen, hooren niet tot den uitzet, maar men doet het niet zoo ruw.

In sommige dorpen der Kausche Tobelo's, moet de bruid op de bank blijven zitten tot vier dagen lang, volgens eenigen. Zij mag gedurende dien tijd de aarde niet beroeren. Moet zij toch loopen, dan moeten haar voeten omwoeld worden met sarongs. Zij moet gedurende al dien tijd stil zitten, met gevouwen handen, en voorovergebogen hoofd, mag niet praten, en gedurende de eerste paar dagen ook niet eten. Een oude vrouw zit dicht bij haar, om haar te bedienen of te bemoederen.

Na die vier dagen komt zij van haar bank af, en kookt voor haar schoonfamilie nu spijze, totdat elk van het door haar gekookte gegeten heeft. Natuurlijk, dat ook even lang de huwelijksfeesten voortgezet worden.

Bij de Dodingaers is de adat wel wat omgekeerd; de vrouw brengt n.l. niet haar uitzet mee, maar zij *ontvangt* allerlei, kussens, matten, etc. opdat dit als anker dienen zal, en haar binden aan de nieuwe schoonfamilie. Zij zit daar ook gedurende zeven dagen of langer, terwijl een oude vrouw haar gestadig onderwijst, in haar plichten als getrouwde vrouw. Eerst als zij geacht wordt die te kennen, mag zij opstaan, en men leert haar nu loopen en werken, alsof zij een klein kind ware.

Ofschoon dit alles *nu* door *Tobelo's* gedaan wordt, en men zelfs aan elkaar tegenovergestelde gewoonten onder hen aantreft, is toch wat nu gebeurt bij de Kausche Tobelo's en Dodingaers, wel niet oorspronkelijk Tobeloreesch, maar aangezien deze lieden, andere stammen langzamerhand uit hun woonplaatsen verdrongen, kan wen wel aannemen, dat zij vele gewoonten van die verdrongen stammen, ook in deze materie, bij de hunne gevoegd hebben. Nu is het mogelijk, dat men bij de «kiaro»: het uitzet der jonge vrouw, ook dadelijk meebrengt de «himanga»: het tegengeschenk voor den bruidschat.

Oorspronkelijk is dat adat geweest, in den tijd toen de bruidschat nog klein was en het tegengeschenk evenzoo. Later, toen men de bruidschat meer en meer begon op te drijven, en ook

het tegengeschenk in verhouding daartoe steeds vergroot werd, is het langzamerhand gewoonte geworden, om dat pas later te brengen met een nieuwe feestelijkheid, o himanga jo totaka: zij brengen het tegengeschenk. Het brengen van dat tegengeschenk is echter niet verplicht, men kan het evengoed nalaten, maar verstandig is dat niet, want alleen het tegengeschenk doet de bruidschat wegzinken: ja lutu.

Het is n.l. aldus: de bruidschat is niet zoozeer een geschenk (koopsom) als wel een soort standgeld. Men zou kunnen zeggen: de twee families hebben voorloopig geruild, de een heeft een dochter gegeven, de ander een geldsom; echter, als de dochter zich misdraagt, wordt de ruil ongeldig gemaakt, de dochter keert terug tot haar familie, de bruidschat naar de oorspronkelijke gevers. De vrouw is niet los van haar stam, want ook behoudt zij het recht op het vruchtgebruik van de familieaanplantingen en -gronden. In dezen toestand komt echter radikaal verandering door het tegengeschenk. Zoodra dat gegeven en aanvaard is, is de vrouw geheel overgegaan aan de nieuwe familie. Zij heeft nu geen recht meer op haar familiebezittingen, en, zelfs al pleegt zij overspel, zoodat het huwelijk ontbonden wordt, dan kan de bruidschat niet meer teruggevorderd worden. Het recht daartoe is door het tegengeschenk opgeheven. Het is dus als vanzelfsprekend, dat alleen reeds de voorzichtigheid eene familie drijft dit tegengeschenk te geven, ook al is het niet verplichtend. Het bestaat nooit uit geld, maar hoofdzakelijk uit rijst, borden, kommen, etc.

Nevens deze geordende wijze om tot een huwelijk te komen, zijn er natuurlijk ook nog wel ongeordende, hoewel die niet rechtstreeks tegen den adat zijn.

Het lari-bini, zooals in het Ambonsche om te ontkomen aan al de kosten, die het geregelde huwelijk meebrengt, kent men als zoodanig niet, want men ziet hier niet tegenop, aangezien men heel gaarne groot doet, en zich voor een tijd de held der handeling weet.

Toch loopt men wel met een meisje weg, b.v. om den tegenstand van haar ouders te overwinnen.

Komt de tegenstand van den kant van de familie van den man, dan is de gebruikelijke weg, dat hij zich eenvoudig naar het meisje begeeft, en voortaan als getrouwd met haar wordt beschouwd. De rest komt dan later wel in orde, vooral als uit

een zoodanig huwelijk kinderen geboren worden. De mansfamilie weet dan, dat die kinderen haar niet toebehooren, als geen bruidschat betaald wordt, en betaalt daarom dus later wel.

Echter, wil de familie van het meisje niet, dan is de weg dat hij haar ontvoert: w o m i h i o a r a, hij loopt met haar weg. Soms gebeurt dit bij dag, en men begeeft zich tezamen naar het huis van een bekend familielid, van waaruit men de onderhandelingen laat beginnen. Gewoonlijk is dan het meisje reeds beschaamd om terug te keeren, zoodat daardoor de onderhandelingen tot een goed eind komen.

Ook wel houdt zich de familie van het meisje voorloopig nog kwaad, maar dit is maar adat, later komt alles terecht, het jonge mensch gaat een verzoeningsbezoek brengen bij de schoonfamilie, en het komt in orde.

Ook gebeurt het dat het meisje des nachts ontvoerd wordt. Bij de inrichting der Tobelosche huizen, waar geen sloten aan de deuren zijn, is dat geen groote kunst. In den regel heeft zich het paartje nu hier of daar naar een stille plaats begeven. Heeft nu het jonge mensch maar eenig teeken achtergelaten, waaruit blijkt wat er gebeurd is, dan is het niet heel erg. Men weet toch wel zoowat wie het is, en wacht nu maar tot ze hier of daar te voorschijn komen. Gewoonlijk zijn ze ergens in een afgelegen tuinhuis. Na de ontdekking komt ook dit wel in orde, hoewel het natuurlijk minder netjes is dan het vorige geval, en er nu al dikwijls een boete geeischt wordt boven den bruidschat.

Maar nog erger is wanneer geen teeken achtergelaten wordt, zoodat niet de minste aanwijzing er is, waar men moet zoeken. Bij ontdekking des morgens dat het meisje weg is hebben nu heftige tooneelen plaats; de vader tracht zich uit werkelijke of voorgewende woede van kant te maken, men maakt gerucht, geeft kennis aan de hoofden, er wordt ernstig gezocht, en hoewel ook d i t gewoonlijk op een huwelijk en op latere betere verstandhouding uitloopt, acht men het toch bepaald een ernstige overtreding van de adat, die ook, bij ontdekking, zwaar beboet wordt.

Natuurlijk is in de laatste twee gevallen het huwelijk — immers slechts het openbaar als gehuwden leven — reeds een feit geworden.

Nu *komt* het voor, dat men zich daar niet aan stoort, maar

gewoonte is dat men zich bij het feit neerlegt. Langzamerhand komt het paartje weer in het dorp, en hoewel de kwaadheid voorloopig het aannemen van een bruidschat verbiedt, komt het toch wel in orde op den duur.

Maar een veel ergere vorm is het rooven van de vrouw: h a o r a. Dat middel neemt men gewoonlijk te baat, ook tegenover een onwillig meisje, maar meer nog ten behoeve van een man die al veel blauwtjes geloopen heeft, of om een of andere reden te bedeesd is, om een meisje of een vrouw te vragen.

Het meisje of de vrouw wordt dan onder het een of ander voorwendsel in de nabijheid gelokt van een huis, waar familie van den haar tot vrouw wenschenden man woont, en plotseling beetgepakt, soms doordien een vrouw een wijden sarong over haar en zichzelf heengooit, en haar daardoor het voortgaan belemmert, en in het huis gebracht, niettegenstaande haar hevig geschreeuw en tegenstreven. In dat huis wordt zij opgesloten gehouden hetgeen niet eens zoo gemakkelijk is in een Tobelosch huis, soms op een vlierinkje. Zij tracht op allerlei manier te ontvluchten, maar wordt streng bewaakt, door vrouwen natuurlijk. Heeft zij een mes bij zich, dan mag zij dat wel gebruiken. Men tracht nu haar het huwelijk voor te stellen en haar over te halen daarin toe te stemmen. Natuurlijk komt haar familie er al gauw achter, wat er met haar gebeurd is, en deze komt nu gewapend opzetten om haar te bevrijden. Maar van den kant der mansfamilie tracht men de ontstemde familie te overreden in de zaak te berusten, en een bruidschat aan te nemen, waarmede de zaak wel afgeloopen is, niettegenstaande het tegenstreven der vrouw. Maar lukt dit niet en het gelukt lang niet altijd, dan gaat het verkeerd; Tobeloreezen zijn heet gebakerd en men maakt nu van de wapenen gebruik, tracht het huis te bestormen om de gevangen gehouden vrouw te bevrijden, terwijl men van den anderen kant tracht dit te beletten, het is een spektakel en een geschreeuw dat verbazend is en waarbij soms ook wel ernstige verwondingen worden opgeloopen. Gelukt het het meisje te bevrijden, of gelukt het de schoone haar bewakers te verschalken dan is het afgeloopen. Echter gelukt dit niet binnen drie dagen, dan moet men de vrouw vrij geven. Is men nu niettegenstaande al het spektakel, nog niet bereid om de vrouw ten huwelijk te geven, dan moet de vrouw of haar familie, een boete betalen.

Dat laatste is wel het vreemdste van het geval, want dat be-

vredigt ons rechtsgevoel heelemaal niet. Komt de vrouw vrij, voordat de drie dagen om zijn, dan wordt de roovende familie aangeklaagd en beboet wegens de rooverij. Maar het is alsof men, als men het drie dagen kan volhouden, daardoor een recht op de vrouw krijgt.

Het is een zeer ruwe gewoonte, die alleen past bij nog heel onbeschaafde toestanden. Men is er zeker niet toe gekomen door gebrek aan vrouwen want bij de Tobelo's bestaat dat niet, wel eenigermate bij de Kausche en Dodingasche Tobelo's, tenminste volgens de statistieken der Zending. De gewoonte bestaat overigens ook bij de Galelareezen.

Omtrent de andere stammen van Halmahera is mij op dit gebied niets bekend.

Ook hoort nog tot den adat het huwelijk zonder betaling van bruidschat waarbij de man eenvoudig bij zijn schoonvader in huis komt, en nu daar een meer of min ondergeschikte positie inneemt. Hij doet nu mee aan het tuinen maken, gaat mee varen en visschen, kortom hij maakt zich nuttig in het gezin des schoonvaders, ai toroaika wo wohamika, hij gaat bij zijn schoonvader in.

Soms gaat dit goed, maar zelden op den duur en dan ontstaat er twist. De man wil dan zijn vrouw meenemen en op zichzelf gaan wonen, maar de schoonvader eischt nu den bruidschat op. De schoonzoon beroept zich op den verrichten arbeid. Het gaat er nu maar om of zijn vrouw op zijn hand is of niet. Is zij hem genegen, dan gaat zij wel met hem mee, maar zoo niet, dan blijft zij bij haar ouders. In de meeste gevallen ontstaat toch later moeite over de kinderen, omdat die den bruidschat volgen, d. w. z. is de bruidschat betaald, dan hooren zij bij de mansfamilie, zoo niet, dan hooren zij bij de vrouwsfamilie. De billijkheid brengt nu wel mee, dat den man zijn arbeid of verblijf ten huize van zijn schoonvader als bruidschat aangerekend wordt, maar men is in deze dingen hoogst zelden billijk.

Ook is er een vorm, waarvan dikwijls weduwen met maar *een* dochter gebruik maken. Zij weigeren n.l. den bruidschat te ontvangen, maar bedingen zich daarvoor het levenslang verblijf ten huize van haar schoonzoon. Dikwerf gaat dit heel goed, en het contract is voor beide zijden voordeelig. De weduwe zou immers den bruidschat, zoo zij dien ontving, met hare familie moeten deelen, en zou zelf zoo goed als niets daarvan krijgen. Bij haar

dochter inwonende, verdient ze wel zelf den kost door tuinen te maken etc., maar ze heeft nu toch een dak boven haar hoofd, en verpleging in ziekte of ouderdom van haar kinderen of kleinkinderen. Deze verpleging wordt wel geregeld als bruidschat gerekend, zoodat het recht van den vader op de kinderen er niet door aangetast wordt.

Een vorm, die ook nog al veel voorkomt, is die, waarbij slechts een gedeelte van den bruidschat betaald wordt, of ook wel, die heelemaal niet voldaan wordt, onder beding dat het eerste meisje uit het huwelijk voortkomende, den bruidschat zal betalen. Men komt echter wel overeen hoe groot de som is, en wordt nu het meisje later ten huwelijk gevraagd, dan wordt dadelijk de vastgestelde som geeischt, die altijd al hoog is, want men belooft gemakkelijk natuurlijk, of wel, als het een gedeelte van de som is, legt men dat eenvoudig op den bruidschat: a m i d j a d j i, hetgeen voor haar beloofd is. Huwt deze dochter zonder dat de som voldaan is, dan volgt onherroepelijk een aanklacht.

Het schijnt, dat men dit wel doet, om op den ouden dag nog wat in het vet te hebben, van des schoonvaders kant natuurlijk, van den kant des schoonzoons is het een teeken van armoede.

HOOFDSTUK 17.

Het huwelijksleven en echtscheiding.

Het spreekt van zelf, dat de betaalde bruidschat den man tot *heer* maakt. Er komen niettegenstaande dat toch wel pantoffelhelden voor, maar groot is hun aantal niet.

De vrouw moet heel veel arbeid voor haar rekening nemen, in de eerste plaats het tuinen maken.

Nu moet opgemerkt worden, dat de Tobeloreesche vrouw over het geheel volstrekt niet lui is. Als niet ongunstige omstandigheden, b. v. b. zeer langdurige droogte, er toe medewerken, heeft haar gezin, door haar arbeid, geen gebrek aan voedsel.

Een goed echtgenoot helpt zijn vrouw nu wel hierbij, vooral bij een eerste ontginning, door het bosch om te hakken en het zwaarste werk te doen, maar toch blijft er voor haar altijd heel veel arbeid over om in de behoefte van het gezin te voorzien.

Ook zorgt zij er voor, dat het erf rondom de woning, en de woning zelf steeds behoorlijk geveegd zijn, zoodat een Tobeloreesch erf er over het geheel niet onknap uitziet.

De man is daarentegen verplicht in de eerste plaats te zorgen voor toespijs, visch of vleesch. Verder moet hij zorgen voor sagoemeel, indien dat noodig is, en vooral in tijden van droogte, heeft men daar behoefte aan, daar dan de voortbrengselen van den tuin niet voldoende zijn.

Dan moet hij zorgen voor tabak of voor geld om die te koopen.

Ook voor kleeding, maar toch wordt die ook wel gekocht van de opbrengst van den tuin, vooral van den rijsttuin want men maakt een rijsttuin hoofdzakelijk om de rijst te verkoopen. Daar nu de man hieraan ook medewerkt, en de rijsttuin, dus wel zoowat als gezamenlijk bedrijf beschouwd kan worden, gebruikt men ook de opbrengst om gezamenlijk kleederen of versierselen aan te schaffen.

Verder moet de man zorgen voor *geld*, hij moet h o mentjari: geld zoeken. Hij doet dat op allerlei wijze, òf door zich bij iemand in dienst te begeven: o hewa h'olomo, òf wel door dammar te gaan halen op de eilanden Morotai, Batjan of Obi; de Kausche Tobelo's zoeken dat product in 't binnenland van Kau, of langs de baai van Dodinga.

Of wel duikt men naar parelschelpen of gaat andere schelpen zoeken, die verkoopwaarde hebben, zoowel dicht bij huis, als bij de eilanden Mojau en Tofure, halverwege Celebes, en blijft daarvoor van maanden tot jaren weg.

Geld is altijd noodig *èn* voor kleederen en versierselen, *èn* voor belastingen, maar vooral voor het betalen van bruidschatten en, te zijner tijd, ook van boeten.

Natuurlijk heeft de man ook de zorg voor den bouw en het onderhoud van het huis, en verder voor het maken van aanplantingen, 't zij van cocos- of sagoepalmen.

Wat nu betreft den eigendom van het in 't huwelijk verkregene, men kan daarvan moeilijk spreken als gezamenlijk bezit. Elk der echtelieden heeft zijn eigen beurs. De man ontvangt natuurlijk het meeste geld, en is daar ook volkomen baas over, zijn vrouw heeft daar niets over te zeggen. Maar wel heeft desnoods de man te gebieden over het geld of de eigendommen der vrouw. En *neemt* hij zijns vrouws geld of de kleederen die zij voor haar eigen geld gekocht heeft, dan begaat hij geen misdaad.

Het kwam voor b.v., dat de man overspel gepleegd had, en op aanklacht der vrouw daarvoor beboet was, maar nu heel cynisch de kleederen van zijn vrouw te gelde maakte, om de boete te betalen.

Maar de man is ook aansprakelijk voor schulden, door zijn vrouw in toko's gemaakt, als hij tenminste niet van te voren het tegendeel gezegd heeft. Ook is hij aansprakelijk voor boeten, waartoe zijn vrouw veroordeeld wordt, behalve boeten voor overspel natuurlijk, want die worden door de vrouw's familie betaald, of door dengene met wien ze overspel pleegde; maar het kwam voor, dat een man zich beklaagde door zijn vrouw niet goed behandeld te worden, slecht verzorgd, of wel te erg uitgescholden, en dat daarvoor de vrouw door de Hoofden beboet werd. Wilde hij nu niet de schande hebben, dat zijn vrouw aan den openbaren weg te werk gesteld werd, dan moest hij zelf nog de boete voor haar betalen. Immers, het is «zijn vrouw», zegt men bij zulk een gelegenheid, en in die uitdrukking zit het heelemaal, want het zegt zoowel dat hij voor haar op moet komen in betaling, als wel dat zij volkomen bezitloos is.

Gewoonlijk behandelt de man zijn vrouw goed, maar niet altijd.

Hij heeft eigenlijk volkomen het recht haar te slaan. Men zegt dan eenvoudig: hij geeft haar harde onderwijzing: o dodotoko ma dogowini, en dat is niet verboden, mits het niet al *te* is, b.v.b. dat hij haar geen erge wonden toebrengt, want dan is de onderwijzing *te* hard, en kan de man beboet worden.

Maar men verstaat al heel veel onder: onderwijzing, die natuurlijk altijd moet dienen om de vrouw onderworpen te maken, want de Tobeloreesche vrouw *is* over het geheel genomen nog al brutaal, en geeft haar meening met veel gemak te kennen. Maakt men een man aanmerkingen over zijn ruw en brutaal optreden, dan kan men hooren: nu, wat zou dat, ik sla toch maar mijn geld! Dit met het oog op de betaalde bruidschat natuurlijk.

Man en vrouw spreken elkaar gewoonlijk aan als dodiau: makker, gezel. Over elkaar sprekende, zegt men dat ook wel: ahi dodiau, ngohi dodiau mijn man, mijn vrouw, maar toch ook wel: ahi rokata, mijn man, en ngohi hekata, mijn vrouw.

Zijn er echter kinderen, dan benoemt men elkaar over en weer, als vader en moeder van de kinderen en spreekt elkaar ook aldus aan.

Heet het oudste kind Dominggus, dan noemt hij zijn vrouw o Dominggus ngoi ajo: moeder van D., en zij noemt hem o Dominggus ai ama: vader van D. Men noemt dus elkaars naam nooit, ook niet tegenover derden, en *doet* men dat, dan is er wat aan de hand, men beklaagt zich over elkaar, of dringt op scheiding aan. Komt de vrouw van Galela met het zeggen: ik wil spreken over Galela, of de man van Huru zeggende: ik wil spreken over ngo Huru, dat beduidt dit hoogstwaarschijnlijk dat men elkaar niet meer als man en vrouw erkent.

De huwelijken bij de Tobeloreezen zijn over het geheel zeer vruchtbaar. Men heeft heel gaarne kinderen. Een vrouw die niet baart, wordt een doode banaanstam genoemd, en onvruchtbaarheid is zelfs een geldige reden tot echtscheiding.

Hoewel men zeer gaarne jongens heeft, zijn toch meisjes volstrekt niet in minachting. Immers zij zullen straks een bruidschat aanbrengen.

Abortiefmiddelen *kent* men, maar zij zijn bij de eigenlijke Tobelo's niet gebruikelijk, ook niet als er zwangerschap ontstaat buiten het huwelijk. Mij is maar één geval bekend ervan; een jong meisje was zwanger bij een jongen die haar in den steek liet, en haar moeder was daarover *zoo* verontwaardigd, dat zij het meisje een abortiefmiddel ingaf, en de vrucht afdreef, ofschoon de zwangerschap reeds heel zichtbaar was. Men sprak van deze daad echter algemeen met afkeuring.

Helaas kan dit gunstig getuigenis niet gegeven worden van de Kausche Tobelo's. Bij die heeft men heel veel onvruchtbare huwelijken, en schijnt men ook meer afdrijfmiddelen te bezigen.

Echter, voor die onvruchtbaarheid is ook nog een natuurlijke oorzaak. De moeders daar hebben voor hun zoons nogal een apenliefde, en zijn bovenal bang, dat zij niet genoeg te eten zullen hebben. Zij doen daarom al hun best, hun nog jonge zoons, te doen trouwen met min of meer bejaarde vrouwen, weduwen desnoods, omdat die gewoonlijk beter tuin maken dan een jong meisje. Maar natuurlijk, het ongelijke in leeftijd, bevordert de vruchtbaarheid niet. Sterft nu deze vrouw, dan is de man dikwijls al min of meer op jaren, en laat zich nu niet meer door zijn moeder een vrouw aanpraten, maar kiest zelf naar eigen smaak, en nu gewoonlijk een piepjong ding, tenminste in vergelijking met hem. En natuurlijk, hoewel de kans op kinderzegen nu grooter is, is toch ook weer het verschil

in jaren een ernstig beletsel. Toch heb ik daar ook heel wat paren gekend, elkaar niet ongelijk in jaren, maar toch kinderloos.

Nu heeft de vrouw het bij de Kausche Tobelo's beslist veel moeilijker dan bij de Tobelo's in Tobelo zelf. Gaf men van de Tobelo's een dochter daar ten huwelijk, dan werd men verleid door de zeer hooge bruidschat maar men vond het toch altijd bezwaarlijk met het oog op het meisje, omdat de Boengs zoo ruw waren.

De zeer hooge bruidschat was bij de Kausche Tobelo's, het gevolg van hun wonen aan de Kaubaai, waar veel parelbanken gevonden worden.

Het parelduiken had velen zeer rijk gemaakt, en het gevolg daarvan was weer, dat men gaarne heel groot deed met de bruidschat. Dit verleidde wel eens sommigen, maar Tobeloreesche ouders die het goed met hun dochters meenden, gaven ze niet gaarne hier ten huwelijk, hoewel ze om hun vruchtbaarheid zeer begeerd werden door de Kausche Tobelo's.

Hoewel wij dit nog niet gezegd hebben, volgt toch al wel uit het medegedeelde, dat de Tobelorees *monogamist* is, echter met deze reserve, dat het vroeger wèl toegestaan was, naast de wettige vrouw bijvrouwen te hebben. Dat moesten echter slavinnen zijn, of liever krijgsgevangenen, geen Tobeloreesche vrouwen. Ook was nog wel de toestemming der eigen vrouw noodig hiertoe, en de adat bepaalde nu het geregeld zich wijden van den echtgenoot aan al die verschillende vrouwen.

Maar men kreeg wel min of meer den indruk dat dit een voorrecht was, dat de mannen zich op de vroegere krijgstochten toegeeigend hadden, in tijden van verwildering, want het streed volkomen tegen het Tobeloreesch idee. Immers, de vrouw heeft, volgens de adat, het recht, dadelijk weg te loopen, indien haar man zich met een ander ophoudt. *Dat* gaat nu met polygamie niet gepaard natuurlijk. Ook was de gewoonte volstrekt niet algemeen, en het oordeel erover was niet gunstig.

Ik heb nog mannen gekend met meer dan één vrouw, *een* zelfs met vier. *Een* was de hoofdvrouw, zij noemden elkaar zuster en mochten wel in één huis samenwonen, als zij niet met elkaar twistten.

De kinderen uit die vrouwen geboren, hadden gelijke rechten.

Tijdens mijn verblijf te Tobelo is mij maar eenmaal bekend

geworden, dat een man twee vrouwen nam. Hij was de zoon van het Hoofd, dat met vier vrouwen leefde. Men trok echter algemeen den neus op voor vrouwen, die zich tot zooiets leenden. Vrouw N° 1 was een zwak schepsel dat het wel niet aandorst zich te verzetten, temeer niet omdat zij geen mannelijke familie had, die haar partij nam, en vrouw N° 2 was een deern, die wegens haar lichtzinnig gedrag door de meeste ouders wel niet als schoondochter begeerd werd.

Men vertelde nog altijd met een soort leedvermaak, dat een vroeger Districtshoofd, dat met vier vrouwen gehuwd was geweest, slechts *een* dochter had nagelaten. Men vond dit wel een soort straf voor zijn lichtzinnig gedrag.

Men zegt dus niet te veel, wanneer men beweert, dat de Tobelorees monogamist is, want voorkomende gevallen van polygamie zijn als excessen te beschouwen, en niet in den adat gegrond.

Wat betreft de huwlijkstrouw, kan het getuigenis nogal gunstig zijn, met dien verstande, dat ontrouw gemakkelijk een verbreken van het huwelijk ten gevolge heeft.

Wij zeiden, dat in sommige dorpen de a.s. schoondochter en ook de schoonzoon, onderwezen worden in wat ze als schoondochter en als schoonzoon verplicht zijn. Natuurlijk betreft dat gedeeltelijk de eerbied aan de schoonfamilie te betoonen, maar toch vooral de houding tegenover de andere kunne. Men is op dat punt al heel gevoelig, en een getrouwde moet uiterst voorzichtig zijn in zijn handelingen in gezelschap om niet te h o w o n o: overtreden.

Nu is dat altijd wel niet van ernstige beteekenis, maar men schijnt toch zoozeer overtuigd te zijn van elkaars zinnelijkheid, dat men zeer nauwe grenzen getrokken heeft, om overtreding te beletten.

Veel wat bij ons niet erg zou zijn, het samen wandelen, het naast elkaar gaan zitten, het elkaar toeroepen, het bij ongeluk elkaar aanroeren enz., geldt reeds als overtreding. En zelfs bij vermoeden van een overtreding, volgt al een aanklacht.

Wordt er bepaald overspel gepleegd door een man, en betrapt hem zijn vrouw, dan staat de adat haar toe, de overspelers te slaan met wat haar maar het eerst in de hand komt, ook zelfs wel met een kapmes. Dat komt echter zeer zelden voor. De man mag ook zoo handelen indien hij zijn vrouw *betrapt* op overspel.

Gewoonlijk is dit echter het geval niet. Merkt de vrouw, dat haar man haar ontrouw is, dan gaat zij heen, verlaat de echtelijke woning, keert terug naar haar familie, en wacht daar af tot een rechtzaak aanhangig gemaakt wordt.

Is de man bepaald met een ander gaan leven, dan volgt echtscheiding, waarover straks. In het andere geval, keert zij niet terug voor haar man haar o maleke ma dadatoko: bedekking der schande, betaald heeft. Het oude recht staat echter aan den man toe, dit te doen zoo dikwerf hij verkiest. Keert hij terug met de schandebedekking, dan moet zijn vrouw zich dit laten welgevallen.

Is de man op reis, naar Batjan b.v., en hij vergaloppeert zich, dan zendt hij dikwerf al een schotel of zoo iets vooruit, om bij voorbaat het booze gerucht tot zwijgen te brengen, en zich weer een goede ontvangst te verzekeren. Zoolang hij dus niet beslist met een ander gaat leven, is zijn vrouw niet van hem los, al kan ook soms de boete of schandebedekking wel wat hoog worden. Hij zegt dan alleen maar: ik ken *haar* als mijn vrouw, en zij moet zijn vrouw blijven, of, als de schuldige partij, zelf scheiding vragen.

Er zijn mij gevallen bekend, waarbij de man inderdaad reeds op een andere plaats met een ander leefde, en toch de familie, wie dat niet aanstond, er op los ging, den man weer ophaalde en zooveel betaalde, dat de vroegere huwelijksband weer bestendigd werd.

Natuurlijk heeft de man dan niet met *eens anders vrouw* geleefd (zie het vervolg) maar met een weduwe of jong meisje.

Verder dan het recht op een schadevergoedering, gaat dus het recht der vrouw, bij schending van de huwelijkstrouw *niet*.

Heel anders staat het, indien de vrouw daadwerkelijk overspel bedrijft, en dus de huwelijkstrouw schendt. Er ontstaat daardoor een groot spektakel. De vrouw en de schuldige man vluchten zoo spoedig mogelijk naar het Hoofd van het dorp, nog beter naar het Districtshoofd, of wel, het Districtshoofd gaat er dadelijk op uit om hen gevangen te nemen, als ze zich hier of daar in een tuin verborgen hebben. Dit is noodig om moord van den kant van den beleedigden echtgenoot te voorkomen, want die heeft het recht zijn beleediger en zijn vrouw te dooden. Hijzelf klaagt ook niet aan, hij wil zich alleen wreken. Zijn broers gaan de zaak aangeven, en brengen het voor hem in

orde. Het zou schande zijn indien *hij* kwam klagen bij de Hoofden, alsof hij zelf zijn zaak niet in orde kon brengen.

Het huwelijk is door dat feit dadelijk ontbonden; de beleediger moet den bruidschat vergoeden en bovendien nog een boete betalen en een som ter vergoeding van de gemaakte kosten, bij de Kausche Tobelo's zelfs het dubbele van de eenmaal gemaakte kosten.

Overspel van de vrouw doet dus het huwelijk te niet.

Van een adatstandpunt uit gezien, is dit ook volkomen in orde. De vrouw wordt door de bruidschat het eigendom van den man. Wel worden ook aan de vrouw nog eenige rechten toegestaan, zooals wij zagen, maar toch niet het recht om het huwelijk te verbreken. Immers, de vrouw gaat dat ook niet aan, zij *wordt* getrouwd, tot schoondochter gemaakt, zooals de term luidt. Maar maakt zich nu een ander meester van het recht, dat de bruidschat geeft, dan is dat recht daardoor geschonden, het is een soort diefstal, die dan ook door betaling wel weer in orde gemaakt wordt, maar aangezien nu een ander de bruidschat vergoedt, neemt deze daarmede ook de rechten op de vrouw over.

Het hoort ook tot de huwelijksplichten elkaar in ziekte bij te staan h o m a t e k e p a l i a r a, elkaar over en weer verplegen, zooals de term is. Men vindt dit vanzelfsprekend, maar toch wordt er tegen dezen plicht nogal heel wat gezondigd. Natuurlijk geeft dat bij een gewone ziekteaanval geen bezwaar, maar o wee als een der partijen aangetast wordt door een langdurige ziekte!

Ik *heb* voorbeelden gezien van opofferende trouw, ook in *dat* geval, mannen die een zieke vrouw niet verlieten, maar haar behoorlijk bleven verplegen, jaren lang. Ook mannen die aldus door hun vrouw verpleegd werden. Maar toch is dat helaas geen regel, hoewel het wel adat is. Er zijn echter heel veel zaken wel adat, d. w. z. men zegt wel: het hoort zoo, maar toch treft over het geheel, wie zich niet aan dien adat houdt geen blaam.

Wanneer een vrouw door ziekte getroffen wordt, vooral door wat men algemeen in de Molukken noemt s o s i r i, dan zou elk het den man kwalijk nemen, als hij geen medicijn voor zijn vrouw zocht, en haar niet bij verschillende deskundigen bracht, die den naam hebben deze ziekte te kunnen genezen. Maar, indien de genezing niet volgt, en de vrouw op den duur

niet in staat is, om haar plichten als huisvrouw te vervullen, zoodat de man zelf water moet halen en koken, het erf moet vegen en wat dies meer zij, en zij geen tuin meer maken kan, nu, dan neemt niemand het kwalijk, indien de man zich van zijn vrouw terugtrekt.

Gewoonlijk gaat dit met volle toestemming van weerskanten, want, ook al heeft de vrouw bezwaren, dan zou zij zich nog te beschaamd gevoelen die te uiten. Merkt zij dat haar man haar liever kwijt wil zijn, nu, dan roept ze zelf wel haar familie en verzoekt deze haar mee te nemen. Zij keert dan eenvoudig naar haar ouders of naar haar broers of zusters terug. Het huwelijk is daarmede stilzwijgend ontbonden, en niemand neemt het nu den man kwalijk, indien hij naar een andere vrouw omziet.

En evenzoo, indien de man ongeneeslijk ziek wordt.

Hier is de zaak niet *zoo* gemakkelijk, omdat de vrouw toch met den bruidschat gekocht is, maar toch, als de man niet meer in staat is, door wonden of vergroeingen *man* te zijn voor zijn vrouw, dan gaat het huwelijk ook dikwijls van zelf uit elkaar. De man laat zich dan ook maar naar zijn familie brengen, vooral naar een zuster, als hij die heeft, en laat de echtelijke woning over aan zijn vrouw, waarmede het huwelijk ontbonden is. Ook dit gaat wel met overeenstemming van weerskanten.

Ik vroeg wel eens aan mannen, op die manier door hun vrouwen verlaten, hebt ge geen hartzeer omdat je vrouw weg is? en 't antwoord was dan: och, ik was toch beschaamd om haar te houden.

Het is dus van weerskanten wel gelijk. Men, d.w.z. de zieke, vindt het wel vreeselijk onaangenaam verlaten te worden, houdt dikwijls ook wel van de andere partij, maar helaas, de adat verbiedt dat te zeggen, omdat men daardoor in verdenking zou komen, den bijslaap niet te kunnen ontberen.

Toch is dit niet altijd de oorzaak, want men heeft ook wel dikwerf dieper genegenheid voor elkaar, maar de adat verbiedt, om dit te uiten.

Wil de eene partij niet meer, dan *moet* de andere zich groot houden en toestemmen, ook al zou het hart breken, dat eischt de adat.

Over het geheel gaat het wel met het huwelijk, maar het is vreeselijk los; wien het niet op geld aankomt, kan zoo gemakkelijk van vrouw wisselen. Men vindt mannen, die vijf of zes vrouwen achter elkaar gehad hebben.

Echtscheiding is betrekkelijk zoo gemakkelijk en eenvoudig, wij hebben reeds verschillende gevallen ontmoet, waarbij die als uit den adat voortvloeit.

De man zegt maar tot zijn vrouw: to ni oluku, ik wil je niet meer, en het is eigenlijk afgeloopen. Volgt hieruit een rechtszaak, dan is dat over de gevolgen die eruit voortvloeien, maar de scheiding is hiermede een voldongen feit.

Die gevolgen zijn, een deeling van de goederen, maar hierbij is groot verschil. Is er een schuldige partij, d. w. z. heeft een der partijen zich schuldig gemaakt aan overspel, dan krijgt die schuldige partij noch de kinderen, noch bruidschat. Is de vrouw de schuldige, dan moet de bruidschat terug betaald worden, en de kinderen is ze kwijt. Is de man de schuldige, doordien hij met een ander trouwt en zijn vrouw onschuldig is, dan is ook hij den bruidschat kwijt, en heeft geen recht meer op zijn kinderen. Het laatste houdt nog wel menigeen van een overijlden stap terug, want men is op de kinderen zeer gesteld, zooals wij reeds zagen.

Gewoonlijk willen ook de kinderen niets meer weten van een vader die hun moeder verstiet. Zij hangen in den regel sterker aan de moeder dan aan den vader.

Wordt door den rechter een scheiding uitgesproken op verzoek van de vrouw b.v., wanneer zij bewijzen kan dat haar man haar booswillig verlaat, haar te veel mishandelt, haar niet bijstaat met het tuinen maken, haar beleedigt door niet de spijze te willen eten die ze kookt, enz. dan wordt dat zinnebeeldig uitgedrukt, doordien de rechter een vuurtångetje: o kakatama, zijnde een bamboelatje, in 't midden geknakt en dubbel gevouwen, door midden breekt, en elk der partijen de helft toereikt.

Zijn er nog te veld staande gewassen, of wel is de pas geoogste rijst in de schuur, dan wordt dit zoo verdeeld, dat de man 1/3, de vrouw 2/3 krijgt. Is de man de schuldige, dan wordt aan de vrouw ook nog wel de echtelijke woning toegewezen, om met haar kinderen te bewonen. Dit alles is natuurlijk naar omstandigheden.

Bij verlating wegens ziekte of onvruchtbaarheid, is de man natuurlijk ook den bruidschat kwijt. De kinderen blijven in dat geval wel aan beide partijen behooren: ja kaika ja kaino, ze loopen heen en weer, want beiden hebben er evenveel recht op. Het gevolg daarvan is wel eens dat ze schromelijk verwaar-

loosd worden, daar niemand er zich eigenlijk voor verantwoordelijk gevoelt.

De gescheiden vrouw, o dilikitu, wordt als zoodanig volstrekt niet geminacht. En het gebeurt ook nog al tamelijk dikwijls, dat de man later weer heel kalm met zijn gescheiden vrouw gaat leven, als was er niets gebeurd, wo mi higilioka, hij heeft haar teruggenomen, zegt men eenvoudig. Men ziet hierin niets ongepasts, dat is: o njawa moi o njawa moi manga hininga, elks smaak, zouden wij zeggen. Vraagt men een derde of hij dat ook zou doen, dan klinkt het dikwijls: neen ik zou daar vies van zijn, maar hij voegt er dadelijk aan toe: echter elk zijn smaak in dezen.

Over het doen van een ander matigt men zich geen oordeel aan. Het spreekt echter van zelf, dat dit niet plaats heeft bij scheiding wegens overspel der vrouw, alleen bij echtscheiding om andere redenen. Ook wordt er dan niet opnieuw een bruiloft gevierd of zoo iets, och neen, men doet eenvoudig alsof er niets gebeurd ware en leeft weer met elkander als man en vrouw.

Wordt de vrouw verstooten, omdat zij te oud is om op verderen kinderzegen te hopen, dan schijnt dat wel geen booze gedachten verder op te wekken, want ik heb er de voorbeelden van gezien, dat de vroegere vrouw met haar kinderen en de latere, heel goed samen leefden. Daaromtrent denkt men dus weer anders dan wij.

Ook bestaat er geen boosheid tusschen den man, die de gescheiden vrouw huwt, en haar vorigen man. Met de scheiding is het eenvoudig afgeloopen geweest.

HOOFDSTUK 18.

Ziekten en geneesmiddelen. Vergift en vergiftigen.

Er heerschen onder de Tobeloreezen helaas heel wat ziekten en kwalen.

Men heeft heel veel wonden, o gomuku, waaronder men verstaat wonden, ontstaan uit verzweringen, van het grondwoord omuku: rijp, zacht.

Van versche wonden spreekt men als van o nabo.

Een algemeen ziekelijke gesteldheid van het lichaam, waardoor

wonden en zwellingen ontstaan, noemt men o boga-boga, en de verst gevorderde toestand van deze ziekte, waarbij allerlei verkrommingen ontstaan, en de patient zich bijna niet meer bewegen kan: o karana.

De *frambosia* noemt men o gerehi. Men beschouwt het als een geluk, als de kinderen die ziekte jong krijgen, daar zij dan het minst erg is. Een soort waarbij geen oppervlakkige wonden ontstaan, maar zeer diep ingevretene, en die dikwerf den dood ten gevolge heeft, noemt men o gerehi ma dorou: de booze *frambosia*.

Uit de gerehi, slecht behandeld, vloeit dikwerf de boga-boga voort, het gaat als in elkander over, zoodat men het een wel als een voortzetting van het andere kan beschouwen.

Nablijvende voetwonden van de *frambosia* noemt men o batoko, met denzelfden naam, waarmede men voetangels benoemt, die natuurlijk ook de oorzaak kunnen worden van voetwonden.

Peesknoopen en zwellingen die daarop gelijken, noemt men o bobòòtja, terwijl men een steenpuist of ook wel negenoog aanduidt als o boroho. (In het Galelareesch is dit het woord o boro: ei, en wellicht heeft het gezwel ook wel om zijn vorm dezen naam, hoewel men in het Tobeloreesch *ei* o gohi heet, en o boroho moot, snede beteekent).

Men spreekt ook wel van o siribara, en bedoelt daarmede dieper liggende gezwellen, ook wel gezwellen in de inwendige organen, die men dan nog weer onderscheidt in o bara karahe, als een muis zoo groot, o bara kananga — erger dan het eerste — en o bara ihanga, als een plank zoo hard, de ergste soort.

De schurftachtige aandoening der huid, in het Moluksch Maleisch *kaskado* geheeten, en die nog al veel voorkomt, noemt men o uhaka.

Verder kent men als blaasjesuitslag o harapa en o gududi, beiden acuut, het laatste fijner dan het eerste.

Een puistjesuitslag heet o gudidi, ook acuut; een soort schubachtige uitslag is o hehega. Ook komen de mazelen voor, die men o howi noemt, en die dikwerf de oorzaak zijn van groote kindersterfte.

Pokken noemt men o luti, zeer gevreesd natuurlijk, terwijl men waterpokken o luti o akere, letterlijk: *waterpokken* noemt. Een soort windpokken noemt men o luti ma dutua: onechte pokken.

Een huidziekte, die witte plekken op de huid doet ontstaan, en die soms het voorkomen al heel komiek doet worden, zonder pijnlijk te wezen, noemt men o galula.

Nog kent men een soort schilferziekte aan de voeten, voornamelijk aan de voetzolen, waardoor pijnlijke wonden ontstaan; deze noemt men o wowoko.

Huidbloemen noemt men o horowai en o tugala. Men vindt deze heel mooi, vooral bij jonge meisjes.

Ook komt, als leelijkste ziekte, de melaatschheid voor, die men o pado heet. Men is er zeer bang voor, zonder toch de ziekte goed te kennen. Men zegt ook wel kortweg: o penjaki ma dorou, de booze ziekte. Men zegt van iemand, die ziek is, dat hij is ja hiri: ziek, hoewel men het woord hiri ook gebruikt om *pijn* aan te duiden, en diensvolgens spreekt men dan ook van hoofdpijn, buikpijn enz., als van o haeke jo hiri hoofdpijn, o mamata jo hiri buikpijn, enz.

Als bepaalde inwendige kwalen, kent men ten eerste i na gogama, de koorts hebben. Het woord beteekent natuurlijk: koud zijn, want men verstaat er het koude tijdperk van de koorts onder. Voor het heete tijdperk zegt men eenvoudig: ai roehe ja hauku, zijn lichaam is heet.

Bij bijzonder sterkte hitte spreekt men van o upaha, men zegt dan, dat door de hitte de milt uit den buik gedreven wordt, dus waarschijnlijk malaria met sterke miltzwelling.

Als soorten hoofdpijn noemt men o doduruka, scheele hoofdpijn, ook: o koloba, een pijn die zoo lang duurt als de koloba, de groote arend vliegt, dat is dus zoowat zoo lang als de zon aan den hemel staat.

Een soort scheurbuik noemt men o obi.

Alle ontstekingachtige borstziekten, zoowel pleuritis als longontsteking, noemt men i na taga. Men denkt daarbij bijzonder aan de stekende pijn bij het ademhalen, de belemmering in de ademhaling.

Alle aandoeningen van de luchtwegen noemt men kortweg o diikiti: hoest, hoewel men nog wel spreekt van teringachtige hoest als: odiikiti ma dorou, de booze hoest.

Kortademigheid, astmatische aandoeningen van de luchtwegen, noemt men o kaho ma wowomaha, hondenademhaling, waarbij men natuurlijk denkt aan het hijgen van een hond na een snellen loop.

Eens kwam een jonge man bij mij met de mededeeling dat hij *behond* was. Hij was de zoon van een gomatere, en zelf ook al half zenuwpatient.

Op mijn verbaasde vraag, wat hij daarmede bedoelde, deelde hij mede, dat in zijn borst een hond zat; hij had dien meermalen gezien, het was een zwartbonte hond, die dwars over zijn borst lag. Overdag voelde hij hem wel, maar zag hem niet, maar des avonds, als hij even geslapen had, werd hij wakker door benauwdheid, en dan zag hij den hond liggen, Maakte hij beweging, dan ging hij weer naar binnen. De arme kerel was doodongelukkig. Ik heb hem als zenuwpatient behandeld, ik geloof wel met goed resultaat.

Is men alleen maar verstopt in het hoofd, verkouden, dan noemt men dat o hirangutu, naar het neussekreet, dat dien naam draagt.

Natuurlijk dat men ook *bere-bere* kent, hoewel die in het district Tobelo zelf niet voorkomt, maar wel bij de Kausche Tobelo's en op het eiland Morotai. Daar de ziekte zich het meest voordoet bij hen, die in het gebergte gaan om gom-copal of dammer te halen, kan men het gerust onder de hartziekten rangschikken, ontstaan door oververmoeing van het hart. Men is er ook zeer bang voor. Na een val of zoo iets, spreekt men als van iets heel gevaarlijks van: nanga ohu i kilioro, de maag is omgeschud. Wat men er onder verstaat, weet ik niet, maar men vond het altijd hoogst gevaarlijk en bedenkelijk.

Als buikziekten kent men: i na horopu, buikloop; i na pokoro, dysenterie; o mamata ma dogowini, hard van buik, verstopt zijn; ook: ho matuwunihi, pijnlijke persingen in den endeldarm. Verder spreekt men van o njoa, een soort buikziekte, waarbij men het gevoel heeft, alsof men een njoa, een groote platvisch, in den buik had of heeft. Men meent wel zoowat van alles in den buik te kunnen hebben als: o tataulu, een zeekwal, o tali, een zeester, o mimiri, een z. g. n. millioenpoot, een geringde worm op vochtige plaatsen voorkomende, o papatjo, een schelpdier met spitse schelp, o ohungu, wespen, o pidilong, groote strandwormen, en verder zoo wat alle soorten van visschen, ook o gumilamo, de gevlekte pythonslang. Men krijgt natuurlijk bericht omtrent het aanwezig zijn van deze buikbewoners, door de gomateres, die ze kunnen zien.

Men spreekt verder van o hawakata, waaronder men wel

een algemeen kramperig gevoel in den buik schijnt te verstaan; van: o siridola, misschien: *globus*. Ik zeg met opzet: misschien, omdat, waar de spraakmakende gemeente zelf de ziekten benoemt, er nogal eens groot verschil kan zijn, omtrent wat verschillende personen onder één naam aanduiden. Als een blaasaandoening kent men i na kihaueri, waarmede men gewoonlijk allerlei beletselen bij de urineloozing aanduidt. Als voorbehoedmiddel daartegen, en ook als middel daartegen, bindt men een biesje om den grooten teen en verbiedt het kauwen van suikerriet.

Ook spreekt men van o auenu ho lohihi, bloedwateren, en o gomuku ho lohihi, etterwateren. Helaas zijn geslachtsziekten volstrekt niet onbekend, en ook druiperskiekte komt heel wat voor. Men vertelt dan gewoonlijk dat men o gorona ja hiri, lendenpijn heeft.

Ook syphilis komt voor, hoewel men daarvoor alleen weet te zeggen: nauru ma penjaki, mannen- of mannelijk schaamdeelziekte.

Liesbreuken noemt men o lihiti; hoewel die niet heel veel voorkomen, kent men toch den naam algemeen, en is er bang voor, aangezien ze, daar men geen breukbanden kent, dikwijls den dood veroorzaken.

Ook kent men waterzucht, die men o hiri akere noemt, de waterziekte. Bij algemeene zwakte zegt men o bole-bole, langzaamheid, of o kangela vermoeidheid, afgematheid.

Nog kent men een ziekte, die veel voorkomt, vooral als bijverschijnsel bij zwaar zieken, en die men o dohuku noemt. Het woord beteekent: terugwijken, en men schijnt er onder te verstaan een krampachtige samentrekking van de aarsspieren, zoodat het is alsof de anus ver naar binnen getrokken wordt, en desgelijks van de spieren van de schaamdeelen en urinewegen, waardoor ook die sterk naar binnen getrokken worden.

Komt dit voor bij ouden van dagen, dan beschouwt men hun ziekte als hopeloos, bij jongere voorwerpen tracht men het te medicineeren.

Ik zag het o. a. bij jongetjes van vier tot acht jaar, waarbij het scrotum krampachtig saamgetrokken werd, de testis verdwenen in de buikholte en de penis verdween eigenlijk heelemaal, zoodat er niet dan een spleetje overbleef. Bij een oude vrouw, zag ik de schaamstrek zoozeer ingetrokken, dat van de

schaamdeelen eigenlijk niets meer te zien was dan een diepe gleuf in de huid. Het is uiterst pijnlijk, de patienten schreeuwen hevig en onafgebroken, zoolang de aanval duurt. Heeling zag ik alleen door groote giften opium, ook door chloraal-hydraat.

Natuurlijk dat men ook nog namen heeft voor allerlei kleinere gebreken, als: fijt: o nauoko ma lako, vischoog, horrelvoet: o pahu, scheelzien: o lako i leri, enz. Voor bewusteloos zegt men: i na kiditoko, feitelijk: op het eind komen, op het kantje komen.

Van algemeen heerschende besmettelijke ziekten zegt men o bobaku, en o mularati.

Bij elkaar al heel wat ziekten die de menschen ongelukkig maken.

En hoe staat het nu met de geneesmiddelen die men tegen al deze kwalen kent?

Nu, over het geheel kent men heel wat geneeskrachtige kruiden en wortels, waaronder er wel zijn, die de moeite waard zijn, en in een Europeesche apotheek geen slecht figuur zouden maken.

Of men sommige medicijnen uit een animistisch oogpunt vroeger heeft leeren gebruiken, weet ik niet, maar *nu* brengt men dat wel niet meer tot uitdrukking.

Echter men kent in sommige gevallen uitstekende middelen.

Ik had een patient die leed aan waterzucht tengevolge van gebrekkige hartwerking, en, daar alle aangewende middelen niet baatten, vroeg men mij, het zelf te mogen probeeren. Men wist iemand, die er een middel tegen had. Ik had daar natuurlijk niets op tegen, en werkelijk, na een 14 dagen kwam de man bij mij, zoo goed als hersteld, en hij herstelde ook volkomen. Het middel gaf men mij op, en ik heb het later in gelijke gevallen, ook met succes gebruikt, of laten gebruiken.

Een ander, die vreeselijke dysenterie had, werd door een vrouw in een halve dag genezen met een soort wortel, die ze me ook noemde. Dezelfde vrouw had ook een middel tegen cholera, (waarschijnlijk bedoelde ze hevigen buikloop). Ik zag meermalen verschillende aftreksels met goed gevolg gebruiken tegen buikloop.

Een man die aangetast was door een hevigen hoest, zoodat men hem als teringpatient moest beschouwen, en hem moeilijk meer dan een maand of wat levens meer kon toezeggen, verscheen plotseling, volkomen hersteld. Helaas wilde de man die hem behandeld had, *niet* zeggen, welke wortel hij voor dat doel gebruikt had.

Maar men kent werkelijk heel wat middelen, hoewel natuurlijk niet allemaal even doeltreffend. Sommige lieden hadden bepaald een goeden naam, als kenners van geneeskrachtige planten.

Natuurlijk was er ook heel veel bij, dat maar alleen op den naam af gebruikt werd, dikwijls omdat de naam van de plant met die van de ziekte overeenstemde, of om een of andere eigenschap, b.v. bij het genoemde d o h u k u, het krampachtig naar binnen trekken van anus en geslachtsdeelen, gebruikte men jonge spruiten van het alang-alang gras, omdat dit verbazend snel uitschiet, naar buiten komt, dus moeten ook daardoor de ingetrokken deelen naar buiten komen.

Een zekere vetplant, o m a m a t a, koude, geheeten, moest bij koortshitte gebruikt worden, om koude te doen komen, enz.

Het ergste van het geval was, dat elk een of twee medicijnsoorten kende, maar niemand een diagnose wist te stellen. Ergo, was men ziek, dan ging men naar iemand die een medicijn kende dat den een of ander geholpen had, en kocht dat medicijn, of liet er zich mede behandelen.

Dat nu degene die door het medicijn genezen was, een andere kwaal had gehad, daarnaar vroeg men niet. Het was een goede medicijn (o h o u r u) dus probeerde men het daarmede maar. Hielp dat niet, dan maar weer naar een ander, die ook een medicijn had. Daar het echter op die manier nog al lang kon duren, eer men de goede medicijn te pakken had, ging menigeen dood, nog steeds zoekende naar het voor zijn kwaal passende middel. Want, wanneer ik zeg, dat men mij mededeelde, welk medicijn men gebruikte in een zeker geval, dan was dat alleen omdat ik me toen bewoog onder een Christenbevolking. Onder de Heidensche bewaart elk wel zijn eigen geheim, om er te gelegener tijd geld uit te slaan.

Kort voor wij van Tobelo vertrokken, was ik begonnen bij alle Christenen een onderzoek in te stellen omtrent wat men wist in dezen, en het resultaat daarvan wilden we in alle scholen aanplakken, zoodat men overal een lijst had, welke geneesmiddelen in een bepaald geval konden gebruikt worden. Of het plan verder tot uitvoering gekomen is, weet ik niet, maar het scheen mij toe heel goed te zijn met het oog op de volksgezondheid. Want natuurlijk heeft men gewoonlijk in Inlandsche medicijnen meer vertrouwen dan in Europeesche. Daarbij hebben die dan nog het groote voordeel, dat ze overal te krijgen of te

vinden zijn, wat met de Europeesche nu juist niet het geval is of kan zijn. Werd mij dus bekend dat het een of ander middel met goeden uitslag kon gebruikt worden, dan gaf ik daar altijd zooveel mogelijk ruchtbaarheid aan.

Wanneer een man van het vak eens behoorlijke onderzoekingen kon doen in dezen, mits hij niet op het standpunt stond, dat die domme Inlanders toch niets weten, ben ik overtuigd, dat men verrassende ontdekkingen zou doen, omtrent de medicijnen die in het bosch enz. te vinden zijn.

Met wondheelerij is men minder gelukkig. Dat ligt nu ook wel voor de hand. Al zijn ook sommige bladen goed voor wondheeling, men is veel te vuil om op dit punt iets te bereiken. Van schoon en zuiver heeft men niet het minste begrip in dit verband, dus kan men ook geen wonden tot heeling brengen. Men bedekt de wonden met allerlei soort bladeren, ook wel met plaatjes bladkoper met gaatjes erin, maar tot genezing brengt men ze zelden, des te minder, waar die wonden gewoonlijk gevoed worden door de onzuiverheid van het bloed.

Toch hebben de menschen wel goed geneesvleesch, zooals men dat noemt, mits ze maar goed, of eenigermate goed, behandeld worden. Wondbehandeling is dan ook voor de zending een heel dankbaar werk, want alleen met reinheid, bereikt men al prachtige resultaten, waar de menschen versteld van staan.

Ook weet men geen raad met malaria, of andere koortsige ziekten, veel minder nog met acute huiduitslagen, zooals pokken en mazelen.

Dikwijls bereidt men de patienten een snellen dood, door ze in koortshitte te doen baden of op koude bladen te leggen, (het eerste natuurlijk niet te vergelijken met hydrotherapie).

Ik heb me den Tobelorees wel wat veel gedacht, als Christen. Laat me mededeelen, hoe het gewoonlijk gaat met een patient bij de Heidensche Tobelo's.

Wordt iemand ziek, dan is de eerste vraag: waardoor komt dit, en de tweede: wie kan hem genezen?

Om dit te weten moet men m a i h i, waarzeggen (zie het hoofdstuk over waarzeggen). Daardoor komt men allereerst te weten, wat de geestelijke oorzaak is van het ziektegeval, d. w. z. waarom of waardoor de geestenwereld, dit geval veroorzaakt heeft. Natuurlijk niet, wanneer men getroffen wordt door een lichte ongesteldheid, b.v.b. een verkoudheid. Die gaat vanzelf weer over.

Neen, ernstige ziekte moet er zijn. Dan moet dus een waarzegger komen. Als die eenmaal heeft uitgemaakt wat de oorzaak is onderzoekt hij ook meteen waar de medicijn is.

Aangezien de waarzegger voor die diensten niet betaald wordt, als zijn waarzeggerij niet uitkomt, doet hij wel zijn best om het goede te vinden. Zoo zag ik meermalen, mij heel onbekende menschen, komen om medicijnen te vragen. Mijn verwondering daarover hield echter op, toen ik eenmaal wist, dat die lieden eenvoudig kwamen na de openbaring van de een of andere gomatere, dat *ik* de medicijn wist. Was het een koortsgeval, dan was dit nogal gemakkelijk uit te maken, omdat daartegen toch niet *een* inlandsch medicijn hielp, en men bij mij chinine kreeg. Maar ook wel in andere gevallen, wist een behendig waarzegger zich te verzekeren van zijn betaling, door de menschen eenvoudig naar mij toe te sturen. Waren ze dan genezen, dan werd niet *ik* bedankt, maar de waarzegger kreeg zijn belooning, bakau, want die had het dan toch maar geweten!

Echter *eerst* wordt onderzocht, wat de geestelijke oorzaak is van de ziekte. Wordt *die* niet weggenomen, dan baat alle medicijn niet.

Nu kan die oorzaak allerlei zijn. Is het o tokata, booze geest, dan moet de gomatere komen. Maar dikwijls is het ook iets anders, b. v. b. men heeft een tuin gemaakt op een plaats, waar o ibelihi, plaagduiveltjes, wonen, en die zijn daarover verstoord en nemen nu wraak.

Of wel, men heeft een bobugo, een eigendomsteeken gepasseerd, m. a. w., men heeft iets genomen wat van een ander was, en nu is de geest uit de bobugo daar boos om, en veroorzaakt de ziekte.

Of wel, men heeft door boosaardig zweren den toorn opgewekt van den wongemi, den stamgeest, en die is daar nu boos om.

Of wel, men heeft de bohono, de verbodsbepaling van gebruikte medicijnen overtreden, en nu veroorzaakt de beleedigde Djini de ziekte, kortom, de oorzaken kunnen heel vele zijn, nog niet mede gerekend, dat de dooden tengehono of tupua, wreken of indachtig maken, dat men hen niet goed verzorgt.

Of wel, men heeft de adat overtreden b. v. door stilletjes met een anders vrouw overspel te plegen, zonder de daarvoor door de adat geeischte boete te betalen.

Ook is het mogelijk dat het iemands manarama, werk is, betoovering zouden wij zeggen, waardoor de ziekte komt, of ook nog wel, iemand heeft de zieke in stilte gevloekt, of wel, hij heeft vruchten gegeten van een boom, die booselijk door een ander gevloekt was.

Men moet dus eerst deze geestelijke oorzaak uit den weg ruimen.

Heeft men een woning van ibelihi verstoord, dan moeten deze daarvoor schadeloos gesteld worden. Men zit dan 's avonds stil in het tuinhuis en brengt nu als offer voor den geest of de geesten, een schotel in het bosch, die men daar gewoon neerzet. Licht of vuur mag er niet zijn, want daar houden de geesten niet van. Ook moet het doodstil zijn.

Op de eerste schotel volgt een tweede, en zoo gaat het voort, tot men zoowat alles wat waarde heeft in het bosch bij elkaar gezet heeft. En nu wacht men af in groote spanning, of men ook eenig gerinkel hoort in de opgestapelde borden en kommen, want dit is het bewijs, dat de ibelihi komen en het offer aannemen. Hoort men iets, of meent men iets te hooren, dan is men gerustgesteld, want de patient zal genezen.

Den volgenden morgen kan men het geofferde weer binnenhalen.

Bij zekere gelegenheid was men ook met dit offeren bezig, maar onder de gasten die verzameld waren voor de plechtigheid, was ook een Christen-ouderling, die beslist niet in deze dingen geloofde. Toen nu na eenigen tijd werkelijk eenig gerinkel gehoord werd in de schotels en elk kippenvel kreeg om de nabijheid van de gevaarlijke geesten, snelde de Ouderling de woning uit, ontstak licht, en ging naar de schotels, waar hij een groote krab vond, bezig zich tegen de schotels op te werken. Men was toen natuurlijk wel erg beschaamd over het feit, dat *dat* nu de levenmakende geest was, maar ik weet niet of het geloof in de hocus-pocus er door verstoord werd.

Is de oorzaak een bobugo, eigendomsteeken, dat niet geeerbiedigd is, dan moet de geest daaruit verzoend worden, door het een of ander klein offer.

Heeft men valschelijk gezworen of beleedigende woorden gebruikt, dan moet een gomatere dat in orde brengen, den patient het een of ander water laten drinken en hem bepreveien, en ook een klein offer moet neergezet worden.

Heeft men overspel gepleegd, dat niet betaald is, zoodat er een onverzoende adat is, dan is daardoor de stamgeest beleedigd,

de wongemi, naar het schijnt, wel het meest door de eeden die men bij zoo'n geval zweert, en nu moet een heele plechtigheid plaats hebben, o maihi ma doaka.

Dit woord, of deze uitdrukking, doet hier vreemd aan, want maihi beteekt waarzeggen, en op het oog heeft de zaak met waarzeggen niet heel veel uit te staan. Bedoeld zal echter wel zijn, de uitspraak, waarzegging van de wongemi, die men verbreken wil.

Men stelt zich n.l. voor, dat de stamgeest als handhaver van den eed recht overeind zit, en de eeden in de hand houdt. Worden deze hem echter te zwaar, dan buigt hij het hoofd voorover, en laat de eed vallen, hetgeen dan den dood van den betrokken eedzweerder ten gevolge heeft. Het is dus wel hieraan, aan dit besluiten of waarzeggen, dat gedacht moet worden, want *heeft* hij het eenmaal laten vallen, dan is het reddeloos verloren. Het besluit hiertoe, zoodra de wongemi maar naar die uitgestoken hand kijkt, verwekt dus reeds ziekte, hieraan merkbaar dat de wongemi de hand niet meer rechtuit gestrekt, maar zijwaarts gebogen houdt, en men moet nu haastig ingrijpen, om het besluit tot het laten vallen nog gauw gewijzigd te krijgen.

Nu zou men denken, dat de patient hier wel iets op tegen moet hebben aangezien dit alles hem toch beschuldigt van verboden handelingen.

Helaas is dit slechts zelden het geval, hetgeen nu juist niet voor de zeden pleit. Echter, ook *als* de patient weerspreekt, is de gomatere niet verlegen, want het feit kan ook gepleegd zijn door een familielid, dat reeds overleden is. In dat geval, hebben de levenden het eveneens te verzoenen, want het wordt op hen gewroken. Nu, dat kan men zich natuurlijk wel laten welgevallen, en zelfs ook nog kan het feit gepleegd zijn door een ander lid der familie, ja, zelfs door een lid van den stam.

Men moet nu aan den wongemi een offer brengen bestaande uit: een stukje van de long, van de lever, van de klier onder den voorpoot, en van de liesklier van een mannelijk buideldier (o kuho ma nauru). Dit wordt gerookt tot het gaar en droog is, en is nu het o maihi ma doa ma inomo, het eten voor het verbreken van het besluit.

Men maakt nu een tafeltje op het erf met vier pooten, die een weinig schuin in den grond gestoken worden. Is het offer

ten behoeve van de schuld van een levende, dan staat het tafeltje een weinig schuin naar het Oosten, is het voor die van een doode dan is het naar het Westen gericht.

Boven het tafeltje wordt een primitief dakje gemaakt. Men ombindt en versiert het met jonge palmbladeren, o bilere, legt nu het eten op het tafeltje met een schild er naast, hangt ook bamboekokertjes met palmwijn aan het tafeltje en zegt nu op meer of minder luiden toon: o maihi wi doa ka to unangoli ai totaleo — die het besluit verbreekt, slechts zijn vogel (is dit) ai waloko iata ai derihi iata — zijn vier bamboezen drinkbekers zijn vier palmbladeren drinknapjes — ai langahani ratuhumoi — zijn? honderd (ik weet niet juist wat met dit woord bedoeld wordt, maar waarschijnlijk beteekent het ook: drinkbeker) ai derihi ratuhumoi — zijn drinknapjes honderd — ka nenanga ma batingi — tot hier is maar de grens — uha ni mi hidutu-dutumu — hinder ons niet meer — uha ni mi kokelele — kijk niet naar ons — kadina ni ja oko nengoka ni higihene — gijlieden die van den landkant naar zee gaat, luister hiernaar — ngokadai ni ja iha, nengoka ni higihene — gijlieden die van den zeekant landwaarts gaat, luister hier naar — ngokadaku ni ja uku ni higihene nengoka — die van het Zuiden naar het Noorden komt, luistert hier naar — ngokadau ni ja ile, ni higihene nengoka — die van het Noorden naar het Zuiden komt luistert hier naar — o dihanga i kurutideholi — het uitspansel daar is te hoog — nengoka ni ja uku ni higihene — kom hier naar beneden, luistert er naar — mia rukiti i tudukino — dat ons touw het voor ons steke (bedoeld is hier het touw waarmede men de lanspunt vastbindt om schildpad te steken) — mia kaho i niikino — dat onze honden het (wild) ons achtervolgen — mia modoi i likino — dat in onze strikken het wild zich voor ons verhange — mia baatuku i tudukino — dat onze springlansen het (wild) voor ons steken — ka nenangino ma batingi — hier is maar de grens — uha ni mi kokelelo — kijk niet (toornig) naar ons — uha ni mi dutu-dutumu — hinder ons niet — hu-e-e-e hu-e-e-e-e, o Tingidu wo hongana — hoera, hoera, Tingidoe (de naam van den stamgeest) gaat naar het bosch!

Heeft men deze bezweringsformule uitgesproken, dan trekt de

wongemi zijn hand terug, en de patient is gered, zijn leven tenminste.

Is het veronachtzamen van de dooden de oorzaak van de ziekte, dan moet natuurlijk voor die dooden gekookt worden, en een feest gemaakt.

Zijn het andere booze geesten, dan moeten die door den gomatere verdreven worden, waartoe die moet idu-idu, en zijn betaling daarvoor ontvangen. Soms doet hij daarbij de angstwekkende ontdekking dat men in de andere wereld al een huis voor den zieke gereed gemaakt heeft.

Hij moet nu opnieuw aan het werk, en men moet hem een mes geven waarmede hij wild heen en weer schermt, om het huis af te breken.

Het malle, om met een aardsch mes een hemelsch huis af te breken schijnt men niet te gevoelen, maar deze bewerking kost heel veel geld, want het is moeilijk werk natuurlijk.

Heeft iemand voor den patient manara gemaakt, dan is het moeilijk, want die zit hier of daar in het lichaam, en moet er nu uit te voorschijn gebracht worden, en dat gaat niet gemakkelijk, kan lang niet door iedereen gedaan worden (niet elk is een behendig goochelaar), en kost oòk veel geld. Lukt het niet die te voorschijn te brengen, dan is het geval natuurlijk hopeloos.

En zoo zijn er nog heel veel gevallen op te noemen, die alle geestelijke oorzaken van lichamelijke kwalen kunnen zijn of worden, en het is niet te verwonderen, dat de Tobelorees in gestadigen angst leeft voor dit alles, dat hem ziek maken of dooden kan, en gaarne groote sommen betaalt voor amuletten, die hem tegen al deze booze invloeden moeten beschermen.

En nu is het natuurlijk, dat als het eene niet helpt, het andere moet helpen. Heeft men de eene oorzaak afgewend, en de patient blijft ziek, dan moet er een andere of nog een andere zijn, en men begint dan maar weer wat anders. Wanneer men bij een patient komt, die een beetje langdurig ziek is, is die letterlijk omringd door allerlei. *Daar* een bordje met eten voor de een of andere geest, *daar* weer een kopje met een cent of wat voor een ander, *daar* een bekken met wierook erop om weer een ander af te weren, *daar* een paar mooie sarongs als offer aan weer wat anders; en natuurlijk, de noodige amuletten.

En zoo sterft de patient dikwijls, omringd door dit alles.

Ook dikwijls brengt men hem naar een andere plaats, een

ander huis, opdat de Booze geesten hem niet meer vinden zullen.

Is het heel erg, dan wordt hij zelfs wel naar het huis van den gomatere gebracht, en men begint een Djini-partij om de geesten te verjagen.

Men stelle zich voor, welk een marteling dit moet zijn voor een zwaar zieke om daar neergelegd te worden bij het woedende gedreun van eenige trommen en bekkens!

Het gebeurt ook meermalen, dat de patient tijdens het spektakel den geest geeft. Nu, dat is jammer, maar den gomatere treft geen blaam, hij heeft zijn best gedaan, maar de Booze geesten waren te sterk voor hem.

Wat nu de medicijnen betreft, wij zagen het reeds, dat men goede kent, maar de toepassing laat helaas veel te wenschen over.

Heeft de gomatere de zaak in handen, dan maakt hij de medicijn *nadat* hij geslapen heeft. Hoe dit zijn zal, dat hangt er maar van af, of de gomatere kruidkundige is of niet. Wanneer hij niets van geneeskunde afweet, dan maakt hij er maar wat van, maar is hij min of meer bekwaam, dan bestaat altijd de kans, dat er goede medicijn gegeven zal worden, en de patient geneest.

Bij dit woord *geneest*, moet men natuurlijk altijd bedenken, dat velen hun goeden naam danken aan het feit, dat Goddank de meeste ziekten niet doodelijk zijn, en ook met onschuldige middelen wel weer overgaan.

Nu heeft men echter nog geneeswijzen, die men wel beoefenen kan, zonder gomatere te zijn, hoewel ook de meeste gomateres zich er van bedienen. Dat is het beblazen: hiwuwu en bespuwen, hiobiri, of meest hiopuru geheeten.

Het eerste n.l. *blazen* kan natuurlijk ieder, maar dat alleen is het hem niet, want men moet voor beide, *en* voor blazen, *en* voor bespuwen, ten eerste kennen de bezweringswoorden, en ten tweede de medicijn.

Ik werd eens geroepen bij een Heidensche vrouw, die zwaar ziek was, en dientengevolge bewusteloos. Ik trof daar een Heidensch dorpshoofd, zelf ook gomatere, die de patient voor die bewusteloosheid behandelde.

Het Districtshoofd was tegelijk met mij binnengekomen, en het dorpshoofd riep hem dadelijk toe: Hangadji, ik heb alreeds geblazen, maar het helpt niet, hier kunt alleen gij helpen, blaas

dus dadelijk. Ergo, de kracht van het Districtshoofd moest kunnen, waartoe die van het dorpshoofd tekort schoot.

Nu zijn natuurlijk *en* blazen, *en* bespuwen, beiden animistische handelingen, kennelijk wil men levenskracht, g u r u m i n i, op den patient overbrengen. Echter, men hoopt wel evengoed de booze geest, die de pijn veroorzaakt (men wendt het gewoonlijk aan bij *pijnen*) te verjagen.

Maar, hoe animistisch ook, de bezweringsformulieren of spreuken, toonen door hun B i s m i l l a h, en andere Arabische woorden, een heel duidelijke Mohammedaansche herkomst. Echter, aangezien die spreuken een mengsel zijn van Arabisch en Tobeloreesch, bestaat ook de mogelijkheid, dat men oorspronkelijk landstaal gebruikte, maar na het indringen van den Islam, de vreemde woorden overnam, en bij de eigen formulieren voegde, om die krachtiger te maken.

Men spreekt ook wel spreuken uit in andere Halmahera talen, in het Ternataansch of Tidoreesch, en de meeste zijn zoo, dat ik er niets van begrijp.

Het zijn echter nooit universeelmiddelen maar elk dient maar voor *een* bepaalde pijn, voor hoofdpijn, tandpijn, buikpijn enz:

Het blazen geschiedt onder het prevelen der spreuk. Men blaast bepaald op de pijnlijke plaats, of, zooals bij de vrouw die flauw gevallen was, op de plaats die men veronderstelt de zetel der ziekte te zijn, de buik, de maagstreek, enz.

Bij het bespuwen bedient men zich, òf van het gewone sirihspeeksel òf wel, men kauwt iets anders geneeskrachtigs, vooral kurkumawortel, ook wel uien, spaansche peper, verschillende wortels, al naar het voorschrift, en bespuwt dan, al prevelende, de pijnlijke plaats, natuurlijk herhaalde malen.

Na het blazen of spuwen wordt dan nog de inwendige medicijn gebruikt, die er bijhoort.

Ook wordt nog dikwerf de pijnlijke plaats met olie bestreken, h o l a u h u alles bij de blaas- of spuwkuur inbegrepen.

Nu kan het heel goed zijn, dat een patient al onder behandeling van den eenen geneeskunst-beoefenaar is, maar dat voor de een of andere optredende pijn, toch nog weer een ander geroepen wordt, die den naam heeft, *die* pijn, door blazen of spuwen te kunnen genezen.

Hier volgen een paar van de gebruikelijke spreuken:

Voor o m a m a t a m a g o l i (knagende buikpijn): B i s m i l l a h

berkati guru, gou-goungu ana foi ma taleang, gou-goungu woi ja turu lelese, bismilla rahim rahamani. — Ik weet met den besten wil daaruit geen behoorlijke zin te vertalen. De bijbehoorende medicijn is o bitumu blad, en helpt dat niet, dan o kokomoko blad.

Een ander tegen o haeke ma hiri (hoofdpijn) luidt aldus: Bismillah rahim rahamani penjakit no ma hoi, bobaku no ma hoi, sjetang no ma hoi, ibelihi no ma hoi, bismilla berkati guru. Het Toboloreesch gedeelte, of liever nog, het landstaalgedeelte, want het is nog half Ternataansch, luidt: ziekte ga er uit, plaag ga er uit, duivel ga er uit, plaagduivel ga er uit. Nogal niet ingewikkeld dus zoo'n bezwering. De bijbehoorende medicijn is de achterkant van o leleko bladeren.

Een andere spreuk, zelfs aangeprezen tegen buikloop en cholera, luidt: Allah taala sakit, Allah taala mèmbawa sakit, masi ria saku ri Allah taala, ja kim. Ook dit lijkt nog al veel op grove onzin. De niet Maleische woorden weet ik niet te duiden. Men moet eerst pinang eten hierbij, daarna een ui in den mond steken, daarna spuwen. Medicijnen werden niet aangegeven.

Tegen ziekte, veroorzaakt door booze bezwering, o wokuhu, heeft men b. v. b. de volgende afweermiddelen: Bismillah giha ma ratji se nga bodiga no ma hoi gudu-gudu, no ma hoi raro gudu: Dit is meest Ternataansch: Menschen hun vergif en hun bodiga (onder dit laatste woord verstaat men ziekmakende voorwerpen, die in het lichaam getooverd worden) doe ze er uit ver weg, verwijder ze ver weg.

Een ander luidt: Bismillah penjaki dai isa, no firi gudu-gudu, pènjaki sulo isa la i firi toma ngolo to lahi se Djou Wonge, Djou Lahatala Djini bolo Widadari, aku bolo akuua aku barakati ngori, bismilla barakati Guru, dat is: Bismillah ziekte die van over zee landwaartsch gekomen is, vlucht ver weg, ziekte naar het land gezonden, die vluchte naar zee, ik verzoek het aan den heer Stamgeest, de Verheven Heer, de djini of de nimfen, kan het of kan het niet, indien het kan zegen mij, bismillah zegen de Goeroe.

En zoo heeft men er nog eene heele boel. Men is geneigd om dit wel als de oudste geneesmethode te beschouwen, omdat men dit doen kan, ook zonder gomatere te zijn.

Dat men nu bij een volk, dat aldus denkt, met Europeesche behandelingsmethode niet ver komt, is licht na te gaan, daar men altijd zegt: het *eigenlijke*, de oorzaak uit de geestenwereld, weet hij toch niet.

Het gebeurde ook heel dikwijls, dat men iemand behandeld had, tot op het nippertje van volkomen beterschap, maar dan verdween plotseling de patient. De gomatere had dan verklaard, dat de volkomen genezing niet volgen kan, zonder zijn hulp, en natuurlijk, nadat *die* hulp verleend was, was de patient dan ook dadelijk genezen, en de gomatere ging met de eer van de genezing strijken.

Eerst als het volk van de gomateres bevrijd is, begint het aan zijn eigen geneesmiddelen te denken, en, zooals wij reeds zeiden, met het oog op die eigen geneesmiddelenschat is nog wel wat goeds te doen.

Hoewel vergift en vergiftigen juist tegenovergesteld is aan geneesmiddelen en genezen, is het toch wel het best deze hier maar eerst te bespreken.

Men *kent* zeker vergiften, hoewel men er zoo geheimzinnig mee is, dat ik ze nooit gezien heb, ja, de namen zelfs niet ken, maar het schijnen, naar de beschrijving, meest plantaardige giften te zijn.

De uitwerking ervan zag ik meermalen.

Een Distictshoofd, uit het volk gekozen, had bij Mohammedaansche Tobeloreezen, pinang gebruikt, en sinds was hij ziek geworden. Hij verzocht meermalen om medicijn, maar ik begreep zijn ziekte niet, tot hij me mededeelde, wat hoogstwaarschijnlijk met hem gebeurd was. Hij had kwaad vermoeden opgevat, en daarom zoo goed als geen pinang gebruikt, maar hij twijfelde niet, of bij het doorsnijden der pinangnoten, die men hem presenteerde, had het vergift aan het mes gezeten, want dat was de methode. Natuurlijk had men hem willen dooden, maar hij had niet genoeg gebruikt. Hij beschreef mij zijn toestand, zeggende: Mijnheer, het is net of alles aan en in me hol is, ik voel tot niets kracht meer. Helaas was dat ook het geval met zijn denkvermogen dat sterk achteruit ging. Daar nu het Districtshoofd van de Kausche Tobelo's, den naam had veel tegengiften te kennen, ried ik hem aan daar heen te gaan, en zich onder behandeling te stellen, hij is daar dan ook hersteld, hoewel hij lang zoo flink niet was of werd als vroeger. Vermoedde men

iets, dan was men altijd bij pinanggebruik hoogst voorzichtig. En natuurlijk, aangezien uit dezelfde pinangdoos tegelijkertijd verschillende personen gebruikten, maar men slechts voor *een*, dat gedeelte van het mes gebruikt, waaraan het vergift gesmeerd is, is de misdaad hoogst moeilijk te bewijzen.

Een andere wijze van vergiftigen heeft men bij het palmwijn drinken.

Een jonge man, die bij mij werkte, had op een feest een glas palmwijn gedronken, en had het niet lang daarna zoo hevig in de ingewanden gekregen, dat men dacht dat hij sterven zou, waarom men hem zoo gauw mogelijk per prauw bij mij bracht. Hij beweerde door dat glas palmwijn vergiftigd te zijn. Ik vond dat nog al gemakkelijk na te speuren, aangezien een aantal personen aan dat drinkgelag deelgenomen hadden, die allen palmwijn gedronken hadden uit denzelfden bamboekoker. Was dus de palmwijn vergiftigd, dan moesten allen ongesteld geworden zijn, temeer, omdat de meesten heel wat meer dan *een* glas gedronken hadden. Men antwoordde mij echter glimlachend, dat dit wel niet zoo gemakkelijk te zeggen was. De palmwijn wordt uit de lange bamboekoker in glazen geschonken.

De schenker houdt nu met zijn vingers de bladeren tegen, die men ter verbetering van den smaak in den koker doet. Het vergift is onder een der nagels van 's mans hand gestreken, en alleen wanneer hij den persoon inschenkt, met wien men kwade bedoelingen heeft, glijdt die vinger als onbemerkt, in den straal, en het vergift komt mede in het glas. Daar echter op die manier toch niet veel in het glas komen kan, moeten het wel zeer sterk werkende vergiften zijn, die men gebruikt.

In een kampong stierven drie menschen, die palmwijn gedronken hadden in tegenwoordigheid van een berucht sujet, dat vroeger soldaat geweest was, en dat men verdacht van giftmengen. Twee van die menschen heb ik onder behandeling gehad in mijn hulpziekenhuis. Ze voelden zich onwel, en hadden lichte koorts met geen eetlust. Het zag er niet gevaarlijk uit, maar plotseling begonnen ze te klagen over pijn in de keel, die heel snel toenam, waarbij ze het gevoel hadden, alsof de keel dichtgesnoerd werd en na een paar uren trad de dood in.

Ik weet niet zeker meer, of het gelukt is dien kerel de misdaad te bewijzen. Men is er *zoo* bang voor om met de palmwijn vergeven te worden, dat men zelfs afweringsspreuken mompelt,

als men met verdachte lieden, of met onbekenden palmwijn drinkt; hier volgt er een: bela-bela i hali mumu i soro paling i soro wo masararo wo masariki, wo magiribi bismillah barakati guru. Eene vertaling weet ik hier niet van te geven.

Dat verscheidene gomateres als giftmenger berucht zijn, deelde ik reeds vroeger mede.

Vergift noemt men o ratjong, in zooverre het expres gegeven wordt.

Wordt men per ongeluk vergiftigd door het eten van het een of ander, dan noemt men dat padoha.

Men spreekt ook van waranga, en bedoelt daarmede geheimzinnige vergiften hoewel men onder dien naam ook een soort pijlgift aanduidt, naar men zegt, bestaande uit het aftreksel van een rooden steen, die in de rivier Kua gevonden zou worden. Ik heb echter ook dit nooit gezien en evenmin de uitwerking ervan; ook heb ik nooit iemand ontmoet, die mij naar de vindplaats kon brengen, zoodat ik vermoed dat dit wel tot het rijk der fabelen behoort.

Men vertelde eens dat een beruchte gomatere, om zich op een kampong te wreken, een vergiftig stuk hout boven in de rivier waaraan de kampong lag, voor anker gelegd had, zoodat nu de heele rivier vergiftigd was, en niemand het water meer dorst drinken. Daar de man het echter zelf gezegd had, zal dat ook wel tot zijn bravour stukjes behoord hebben, alleen om de menschen bang te maken.

(Wordt vervolgd.)

WAS MALAKA EMPORIUM VÓÓR 1400 A. D., GENAAMD MALAJOER? EN WAAR LAG WOERAWARI, MĀ-HASIN, LANGKA, BATOESAWAR?

(Met terreinschetsen van Djambi, oud-Singhapoera, en de Djohor-rivier)

DOOR G. P. ROUFFAER.

Tweede Gedeelte:

Oudheden ter Zuidhelft van Malaya (I—VII). Opvaart der Djohor-rivier (VIII, a—m).

(Batoesawar, de bakermat der Sadjarah Melajoe, 1612—'14 A.D.).

Geheel buiten mijn verwachting, is dit opstel gezwollen tot een verhandeling die tal van onderwerpen aanroert over het Maleische Schiereiland, buiten den engen kring van het onderwerp waarbinnen het in den aanvang beperkt zou zijn geworden. Oorspronkelijk gedacht als een weerlegging van FERRAND's opvatting, dat «Malāyur» kon wezen = Malaka (in plaats van Djambi, later ook soms Palembang), en dat Malaka gesticht kon zijn in ca. 800 A. D., heeft het onder 't uitwerken en bij het teruggaan tot er mee samenhangende gegevens van deels Maleischen, deels Oudjavaanschen, deels vooral ook Chineeschen kant, allerlei voor den dag doen komen, dat allereerst mijzelven grootelijks heeft verrast.

Het begin dier verrassingen is geweest het stilstaan bij den naam Gangg ājoe, in Verhaal I der Sadjarah Mĕlajoe zoo duidelijk gelocaliseerd aan den bovenloop der soengai Djohor, en het dáármee in verband brengen van het raadselachtige Woerawari van Erlangga's inscriptie uit 928 Çaka = 1006 A. D., als *synoniemen*; resp. «Mooi-water» en «Klaar-water» (zie blz. 43).

Na een uitvoerige beschouwing over den tusschen 1837 en 1841 vernielden beschreven steen van Singapore, met zijn inscriptie uit den Madjapahit-tijd tusschen (zeg) 1340 en 1360 (zie blz. 35—67, en 154—156), waarvan nog één flink fragment op ontcijfering wacht te Calcutta (*nu* tijdelijk in 't Raffles Museum, Singapore), kwam allereerst aan de orde de vraag: wààr het even raadselachtige Hasin (of Mahasin, of ten rechte Mā-hasin) der Oudjav. inscripties van den Minto-steen (846 Çaka) en alweder van Erlangga (956 Ç.) gelegen was, dat reeds eerder, in 692 A. D., bij I-tsing als Mo-ho-sin vermelding had gevonden (zie blz. 67—75). Ik meen er in geslaagd te zijn aan te toonen, dat dit niets anders kan geacht worden dan oud-Singhapoera.

Maar toen deze uitkomsten waren verkregen, kwam de nog veel gewichtiger vraag op, wààr dan toch te zoeken was dat nog veel raadselachtiger Lĕngkasoeka, onmiskenbaar genoemd in de Tamil-inscriptie van 1030 A. D., door COEDÈS zoo machtig verhelderd, onmiskenbaar ook aangeduid in het Ling-ya-ssï-kia van Chau Ju-kua in 1225 A. D., en met den eigen vollen zuiveren naam genoemd in de Nāgarakrĕtāgama van 1287 Çaka. Ik meen er in geslaagd te zijn aan te toonen, dat dit nergens anders gezocht kan worden (zie blz. 77—95), dan daar waar óók Woerawari en Ganggajoe te localiseeren zijn: aan de Djohor-fjord, en den bovenloop der Djohor-rivier.

Maar achter Lĕngkasoeka school weer Langka; niet het later legendaire, maar het heusche. Wààr lag Langka, wanneer het niet «Ceilon» beteekende, zooals, zeg sedert 1000 A. D., alle Voor-Indiërs meenden naar het zoo dadelijk aan te halen getuigenis van Albīrūnī (ca. 1030 A. D.)? Ik meen er in geslaagd te zijn aan te toonen, dat oer-Langka óók aan die Djohor-fjord, of hoogerop aan die rivier gezocht moet worden, en moeilijk ergens anders; zie toch blz. 97—104.

Aldus kreeg het Maleische Schiereiland in zijn Zuidelijken uithoek een historische beteekenis, die nog verre overtrof wat we van het oude Kĕdah wisten, sedert Prof. KERN in 1884 de daar in de buurt door JAMES LOW weleer gevonden Sanskrit-opschriften definitief verhelderd had als teruggaande tot ca. 400 en 500 A. D.[1] Daar aan dien uithoek, waar Ptolemaeus in ca.

---

[1] In het Journal Straits Branch, N° 49 (Dec. 1907), p. 95—101, vertaald als: „Concerning some old Sanskrit inscriptions in the Malay Peninsula. By Prof. H. KERN." Over den Holl. tekst, zie hiervóór blz. 56, met noot 1; over de 3 vindplaatsen

150 A. D. reeds een emporium Sábana had vermeld;[1] in de eerste helft der 6e eeuw door de Annalen der Liang-dynastie beschreven als het land Lang-ga of Lang-ga-su[-ka] van blijkbaar Maleische volkstaal en Boeddhistisch (?) geloof, dat reeds in ca. 100 A. D. had bestaan; bij I-tsing in zijn tweeden arbeid van ca. 692 welbekend als een tusschenhaven voor Boeddhistische pelgrims bij de vaart China—Voorindië en China—Java onder den naam Lang-kia of Lang-kia-chou (in de transscriptie van Chavannes); — dáár bleek, met overgroote waarschijnlijkheid, het antiek-Voorindische Laṅkā gelegen te hebben, dat in het Rāmāyaṇa zulk een overheerschende rol speelt; waarover een specialiteit als Prof. JACOBI reeds in 1893 met nadruk had verklaard dat dit *niet* identiek kon zijn met Ceilon, en waarbij Prof. WINTERNITZ zich later geheel had aangesloten. «Erst eine viel spätere Zeit hat Laṅkā mit Ceylon gleichgesetzt», aldus oordeelde de laatste in 1909 (zie blz. 90).

Hoeveel later? Dit mogen Indianisten beantwoorden. Van de 10e eeuw A. D. af komt Laṅkā voor in Ceiloneesche inscripties (Jacobi, o. c. p. 91 noot 3). Mijnerzijds wil ik ten deze alleen wijzen op de merkwaardige uitlatingen van den daarjuist genoemden ALBĪRŪNĪ in ca. 1030, die weliswaar Ceilon «Singaldib» en «Sarandib» noemt, doch het óók bespreekt als Laṅkâ; maar met zijn scherpen kritischen geest, via zijn Lan(g)ga-bâlûs = de Nikobaren, de volgende hoogst interessante aarzeling uitspreekt in zijn afzonderlijk Hoofdstuk XXX («On Laṅkâ, or the cupola of the earth»), naar de vertaling door SACHAU van 1888:

«The midst of the inhabitable world, of its longitudinal extension from east to west on the equator [sic! verg. hiervóór blz. 100], is by the astronomers (of the Muslims) called the *cupola of the earth*, . . . this term is only a metaphorical one to denote a point from which the two ends of the inhabitable world in east and west are equidistant, comparable to the top of a cupola or a

blz. 86, met noot. In het Register op Nos 1—50 Journ. Straits Branch (No. 51, 1909, p. 3) blijkt W. D. Barnes als de Eng. vertaler.

[1] Opmerkelijk is dat in de véél latere Singhaleesche legenden over de *Adam's Piek*, alias Samantakūta, op Langka = Ceilon, de bewaker-Dewa van dien bergtop (hoog 7353 Eng. voet = 2241 M.), die aan Boeddha bij zijn komst aldaar verzoekt er zijn voet-afdruk te vereeuwigen, heet: *Samana* (met accent op de eerste a); zie de aanhaling in Marco Polo, ed. Yule-Cordier, 1903, II, p. 320—321, uit Sp. Hardy, Manual of Budhism, 1860, p. 212. Winternitz (Gesch. ind. Litter. 2, 1, 1918, p. 180 noot 4) vermeldt zulk een tekst uit ca. 1330.

tent, ... But the Hindus never call this point by a term that in our language must be interpreted by *cupola*; they only say that Lankâ is between the two ends of the inhabitable world and without latitude. There Râvaṇa, the demon, fortified himself when he had carried of the wife of Râma, the son of Daçaratha. His labyrinthine fortress is called [volgen 7 Arab. karakters, en verg. SACHAU'S noot in II, p. 338: géén Trikûṭa; naar pers. meded. van Prof. SNOUCK HURGRONJE kan men lezen: òf Thanakt beru, òf Banakt neru, òf Tunukt theru, òf enz.], whilst in our (Muslim) countries it is called *Yâvana-koṭi* [soms op te vatten als «Achterindië-stad»? waar immers Yawana = (oorspronkelijk) Ionië = (later ook) Annam ligt — als een Extrême-Occident dat voor Hindoe's óók tot een Extrême-Orient werd —; het land van den Baarlijken Duivel, geheeten Kāla-yawana of wel Yawanendra, verg. V. d. Tuuk's Kawi-Wdb., II, 1899, p. 267, een aartsvijand van den Vorst des Lichts, geheeten Rāma of Krĕṣṇa, gezegd Wisjnoe, Erlangga's schutspatroon], which has frequently been explained as Rome [*sic!*].

The following is the plan of the labyrinthine fortress [volgt een lijnschets van een labyrinth; niet op Kreta; niet ook op Ceilon; maar m. i. te denken aan de moeilijk binnen te dringen Djohor-fjord]. Râma attacked Râvaṇa after having crossed the ocean [dat is iets anders, dan de onbeduidende Palk Straat tusschen Madura—Tinnevelly en Ceilon] on a dyke of the length of 100 *yojana* [vrage: het Maleische Schier-eiland, met zijn Krapas?], which he had constructed from a mountain [*niet* de Adam's Piek] in a place [vrage: bij het antieke Kĕdah, met zijn sprekende Kedah Peak = Gunong Jerai, hoog 1225 M.?] called *Setubandha*, i. e. bridge of the ocean, east of [*sic*] Ceylon [l'histoire se répète in zake volksverbeelding! het Oostjav. Sitoebândâ is de «brug», de «dijk», in het land Bândâwâsâ (óók = dijk; verg. V. d. Tuuk, IV, p. 845 b); d.i. *niet* ditmaal in 't land der Kalang's [1] ten Westen van Java (alias m. i. het Maleische Schiereiland), maar naar het Oosten, naar dat àndere «Duivel»-land, genaamd Bali [2]]. He fought

[1] Dat Ratoe Bâkâ (de „Vorst-Menscheneter", zie v. d. Tuuk, IV, p. 908b) in de Kalang-legende van Tjaṇḍi Sewoe een groote rol speelt, is bekend.

[2] Verg. over Oostjava-Bali hiervóór blz. 125, en noot; een nadere lijst van Bali-inscripties tusschen 833 (*niet* 832) en 1320 Ç. gaf thans VAN STEIN CALLENFELS in Oudheidk. Versl. 1920, p. 130—131. En Prof. KROM schreef mij dd. Wonosobo, 9 Juli '21: „Mooie resultaten op den Panoelisan; gedateerde inscripties (933 en 996); *geen* Janggala echter."

with him and killed him [klinkt *dit* ook soms nog flauw na in Verhaal I der Sadjarah Mĕlajoe??], and Râma's brother [gezegd: Lakṣmaṇa; in het Maleisch *reëel* gebleven als ... Vlootvoogd, Admiraal!] killed the brother of Râvaṇa [gezegd: Kumbhakarṇṇa], as is described in the story of Râma and Râmâyana. Thereupon he broke the dyke in ten different places by arrow-shots [wat heeft dit te maken met de vóór 1480 A. D. trouwens nog samenhangende lijn der eilandjes Rameswaram-Adam's Bridge (= Setubandha)-Manar tusschen Madura-Pamban en Ceilon? — zooals de latere Zuidindische volksverbeelding dit lokaliseerde; in plaats van, in ca. de eerste eeuw A. D., met den imponeerenden eilandenarchipel van Karimoen, Batam, Bintan, Singapore, c. s. aan 't uiteinde van Langka = Oedjoeng Tanah].

According to the Hindus, Laṅkâ is the castle of the demons ...

No sailor who has traversed the ocean round the place which is ascribed to Laṅkâ [dus *hier*: Ceilon], and has travelled in that direction, has ever given such an account of it as tallies with the traditions of the Hindus or resembles them ... The name Laṅkâ, however, makes me think of something entirely different [*nota bene*], viz. that the clove is called *lavang* [n.l. in het Maleisch, let wel, *lawang;* overgegaan als *lavaṅga* in het Sanskrit], because [hm!?] it is imported from a country called *Langa* ... The people with whom this trade is carried on are demons according to some, savage men according to others ... All this makes me think that the Laṅkâ which the Hindus mention is identical with the clove-country Langa, though their descriptions do not tally ... And, on the other hand, it is well known among all seamen that cannibalism is the cause of the savagery and bestiality of the inhabitants of the island of Langabâlûs.» (Alberuni's India, Engl. ed. 1888, of 2d ed. 1910; I, p. 306—310).

Hier heeft men eenerzijds het bewijs, dat voor hem, den naar Voor-Indië voor zijne leering getogen Perzischen Turkestan'ner (Chowaresmiër), geboren in 973 A. D., overleden in Afghanistan 1048, het Laṅkā der Hindoe-litteratuur = *Ceilon* was; [1] en dat

[1] Het 2e Register (Index II) bij dl. II van Sachau *mist* Sarandib (I, 209, 211); op deze laatste plaats heeft Albīrūnī het over „the Sarandib pearls", die hij dus volstrekt niet „Laṅkâ pearls" noemt (verg. ook Index I op Laṅkâ). Verg. voorts het extract uit Albīrūnī's Cap. XXX bij Ferrand, Relations etc. I (1913), p. 164—166, en vooral het slot der uitvoerige noot 8, waar herinnerd wordt hoe zelfs Marco Polo nog (dus in ca. 1292, bijna 3 eeuwen na Albīrūnī!) de kruidnagelen laat groeien ... op de Nikobaren!

hij tòch ... aarzeling voelde of men dit Rāmāyaṇa-land met zijn demons en kannibalen niet véél Oostelijker moest zoeken, bij de Nikobaren; òf zelfs in den stijl van het devies van Karel V: Plus Oultre, d. i. in het land van den kruidnagel.

Voor de Javanen in *dienzelfden* tijd, Erlangga's tijd, was daarbij géén onzekerheid, laat staan aarzeling. Voor hen bleef Ceilon het «Leeuwenland» (Singhala), later onder Perz.-Moh. invloed ook wel Sĕraṇḍil en Sélan; doch Langka, Lĕngkā, Langkāpura, Lĕngkasuka, bleef voor hen het reëele land van den Ardawalika, tegen wien hun Vorst Erlangga in de gedaante van Garoeḍa den zwaren strijd had opgevat en ten slotte gewonnen: het uiteinde van het «Juweel»-land, van Galoeh, de Aurea Chersonesus van Ptolemaeus; kortom: Ujung Galuh, dat in de Oudjav. inscripties van Jogja (841 Çaka), van den Minto-steen (846 Ç.) — hier samen met Hasin —, van Singasari (851; èn 852 Ç.), en wis ook wel van Koedjon manis in Kĕdiri (859 Ç.), voorkomt met de stereotype vermelding van een «woordvoerder» (parujar) voor een hoog Heer (Sirikan) uit Hujung Galuh; de laatste 3 dus uit Mpoe Siṇḍok's periode. Terwijl daarnaast ook Langka wordt vermeld in de inscripties van Tjaṇḍi Lor in Kĕdiri (857 Ç.), van Koedjon manis (859 Ç., zie boven), voorts van Ngantang (1057 Ç.) en van Palah = oud-Panataran (1119 Ç.), als deel van een ambtstitel, dien van een samgĕt Langka, een «Langka-hoogwaardigheidsbekleeder»; dus uit resp. de Siṇḍok-periode, en de latere Kĕdiri-periode. [1]

[1] Zie resp. Oudj. Oorkonden, ed. BRANDES—KROM (1913), p. 45: parujar i sir[ik]an hujung galuh — verg. reeds hiervóór blz. 96, met noot 2 — (r. 4—5 der achterzijde); p. 65: parujar i sirikan hujung galuḥ (r. 11 der achterzijde); p. 78: dº. dº. (r. 1—2 der achterzijde); p. 94: parujar ... i sirikan hujung ngkaluḥ [sic] (r. 28 en 32). In de genoemde Siṇḍok-inscripties van Singasari (851, 852 Ç.) wordt bovendien herhaaldelijk een rakryān hujung in den aanvang genoemd (p. 63—64), als blijkbaar hoogaanzienlijke mannen. In de Erlangga-inscriptie van Kĕlagen (959 Ç.) komt voorts in r. 12—13 (l. c. p. 135) voor: bhāṇḍa [scheepslading] ri hujung galuḥ, en: ri hujung galuḥ ikang; waarin echter, zooals op blz. 96 reeds gezegd werd, ook het tegenwoordige Mĕgaloeh aan de Brantas-rivier kan bedoeld zijn. Ook in de, wel niet zeker gedateerde, doch uit Vorst Daksha's tijd (dus vlak vóór Siṇḍok's tijd) herkomstige Oorkonde XVII der uitgave-COHEN STUART (1875) komt reeds voor een „rakryān ... hudjung galuh (genaamd) pu katjat" (l. c. p. 28, r. 13—15); en in Oorkonde I van 841 Çaka aldaar een „parudjar ing sirikan hudjung galuh" (p. 2, r. 14).

Naast het „ḍong hasin" op den Minto-steen (O.O. 1913 p. 48) — want zóó is in regel 42 van den achterkant te lezen, gelijk aan Dr. Krom bleek, toen hij op 17 Nov. 1919 een goede en volledige afprent tot zijn beschikking

Wat aldus in ca. 1000 A.D. onbegrepen «literatuur»-verschijning was geworden voor de Voor-Indiërs, was zeker voor Javanen en waarschijnlijk voor andere Achter-Indiërs nog volle realiteit; even als thans, nu we 900 jaar weer verder zijn, de Javanen niets reëels meer weten van dat «Slangen-land», of dien «Slangen-koning» met zijn heraldisch symbool de Ardawalika, noch van de «Slangen-menschen» daar, die ze — met averechtsche constructie, in den trant van den vorstennaam EK-LANGGA — soms noemden nāga-wwang of «Draak-menschen», nu nog over in Mal. *nagawang* zooals Van der Tuuk opmerkte (Kawi-Wdb. III, p. 566 b; en verg. I, p. 556 b); en dat — naar mijn persoonlijke overtuiging — óók thans nog levend is in het onbegrepen Jav. *Gâwong*, als naam van een klasse van krijgsgevangenen uit den Oudjav. tijd nà de Kalang's, neergezet toenmaals in 't landschap Lĕḍok = Gowong, aan den Z.voet van den Diëng, in Noord-Bagĕlen, welke nog in de redacties der Nawala Pradata van 15 Mei 1771 en 21 Jan. 1784 aldus in de rij der speciale volkssoorten op Midden-Java worden vermeld: «wong Kalang, Gâwong [afkorting m.i. dus van Nâgâ-wong], Pinggir, Gadjahmati.»[1] In dit

kreeg (verg. Bijdr. Kon. Inst. dl. 76, 1920, p. V) —, komt 6 jaar later, in de tweede hierboven in den hoofdtekst genoemde Siṇḍok-inscriptie van Singasari (852 Ç.), alweder een „ḍeng hasin" voor (p. 80, r. 3); hoogstwaarschijnlijk is hierin ḍeng een ambtstitel, aansluitend bij het Boeg.-Mak. Daeng (en verg. Mal. dang = dajang = ongeveer ons „Freule"; ook Oudjav. ḍang, door V. d. Tuuk, II, p. 532a aarzelend verklaard als ra + ng).

Voor *Langka* zie O. O. 1913, p. 86: samgat ... langka pu babra [lees, naar Dr. Krom mij opmerkte: babru] (r. 31 juncto 33); p. 92—93, dus 2 jaar later, opnieuw: samgat ... langkā pu babru (r. 24—25 juncto 39); en p. 179: samgat langka (r. 7). En, volgens pers. meded. van Dr. Krom, moet ook het „tinu(ta)kĕn de sa rāt langka" in Djajabaja's Ngantang-inscriptie van 1057 Ç. (aldaar, p. 158, r. 26—27), waarin dat „rāt" onzeker was voor Dr. Brandes, ten rechte gelezen worden: tinu(ta)kĕn de samgĕt langka = „gevolgd door den Samgĕt (van) Langka". Verg. voorts over Langka, Lĕngkā, V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. III, 1901, p. 185; en zie er over Sĕranḍil, Selan, Singhala, resp. p. 63a, 242a, 401b.

Wat „Sirikan" wezenlijk beteekent, is nog onbekend; zie V. d. Tuuk, III, p. 68b. Over Samgĕt = Pamgĕt = „schriftgeleerden van den geestelijken stand,..... door den vorst belast met de rechtspraak" = ongeveer Dharmmādhyaksa = Upapatti, als ambtstitels in de 13e Çaka-eeuw, zie thans Dr. Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. LIX (1921), p. 508—509 en vlg.

[1] Verg. wat ik in 1904 over deze 4, in de jong-Jav. wetboeken (tusschen 1755 en 1818) nog exceptioneel behandelde, volksstammen mededeelde in het art. *Tĕnggĕreezen*, Encycl. v. N.I. 1e druk, IV (1905), p. 294—295; daarna geëxcerpeerd in Veth's Java, 2e druk, IV (1907), p. 93 en 103—104. Ook het Jav. Wdb., 1901, II, p. 583a, haalt i. v. *Gowong* uit Wajang-teksten de combinatie »Kalang, Gowong" aan; en geeft als verklaring: „benaming eener

verband durf ik met volle gerustheid verwijzen naar het nieuwe licht dat is opgegaan over de 8 Solo'sche Kroon-sieraden of *oepâtjârâ* (blz. 105—131), waarvan reeds de Javanen der 19e eeuw geen flauw begrip meer bezaten, evenmin als van Ngalĕngkâ, of van Hasin, of van Galoeh — welk laatste zulk een rol toch nog speelt in hun curieuzen Adji-Sâkâ-roman [1] — of van Erlangga, of andere feiten, landen, vorsten, uit hun oudste middeleeuwsche historie; ja, een zoo centrale figuur als Vorst Hajam Woeroek, uit de hun reeds volslagen mythisch geworden »Mâdjâpahit«-periode, wordt slechts éénmaal even in de Babad Tanah Djawi van ca. 1730 genoemd. [2]

---

klasse van menschen, onderdanen van den Soesoehoenan in vroeger tijd van het district Gowong thans Lĕḍok in Bagĕlen". Daar Jav. *pagowong* = *pagrowong* is (totale verduistering van zon of maan), blijft het onzeker of Gâwong dan wel Gowong de juiste vorm is; en dit laatste zou dan — evenals de Oudjav. vormen *gomuka* en *goh-mukha* naast elkander bestaan, zie toch V. d. Tuuk, IV, 625—626, en 793—794 — ten rechte kunnen zijn Go(h)-wwang = „Koemensch", in verachtelijken zin, nader verloopen tot Oudjav. *gowang* = *lawejan* = „spook", speciaal een kerkhofspook (uit een romp bestaande; met daarin dan een koeienkop?), ib. IV, 740 b, en III, 710 b. Naar Prof. Krom mij meedeelt, is echter een term als „nāgawwang" of „gohwwang" of „gowang" nog niet uit de Oudjav. Oorkonden bekend. In de Babad Tanah Djawi wordt op p. 458, r. 7—8, uit ca. 1700 een „anakipoen tijang Kalang" genoemd, door den toenmaligen Kroonprins (na Dec. 1703: Mangkoerat III) gehuwd; terwijl op p. 625, r. 14—15, uit ca. 1718 de „tijang Gowong, Kalang, toewin arahan ing ḍoesoen tanah Padjang" als begeleiders van een Pangeran worden genoemd. Hier gaat Gowong dus vóór Kalang; verg. Brandes' Register (1900), p. 24b, 97b.

[1] Van dit gewichtig, kennelijk laat-18-eeuwsche, historisch-romantisch geschrift bestaat alleen het poovere overzichtje in Engelmann's Catalogus der hss. Ned. Bijbelgenootschap (Tijdschr. v. N. I., 1870, II, p. 165—166), en het toevoeginkje in Vreede's Catalogus (1892), p. 19—20. De uitgave van den tekst in Jav. letters door Gaal en Roorda (1857) heeft een bedroevend Voorbericht; er is weer heelemaal een duf schoolboek van gemaakt, met wèl een Woordenboek-toevoegsel van 138 pp, maar zònder eenig overzicht van den inhoud. Toch is dit de eenige goede uitgaaf; want de latere Sĕmarang'sche (1886) is, behalve alweer in Jav. letters, in *tĕmbang* . . . die weer gemaakt is *naar* Winter's proza-omzetting van den oorspronkelijken tĕmbang-tekst! Als zeer nuttig element heeft zij een Inhoudsopgaaf van 48 pp. evenwel.

Uit den tekst Gaal-Roorda, p. 259 r. 4—3 v. o., blijkt dat deze Adji-Sâkâ-tekst *na 1755* (splitsing van het Kartasoera-Mataramsche rijk) werd geschreven; zie toch het Woordenboek-toevoegsel, p. 63, i. v. *sasi*. Of is de grootste eerste helft van den tekst, vertegenwoordigd door Codex 1803 te Leiden (zie Vreede o. c. p. 17) soms ouder? Van vèèl gewicht wordt het dezen roman nader te behandelen, nu aan het licht kwam, dat Galoeh daarin niet slechts te zoeken is in Zuid-Cheribon, maar in oudere tijden op het Maleische Schiereiland.

[2] Op p. 23, r. 4 v. o., der uitgave van Meinsma (1874), en wel als zoon van een „Praboe Adaningkoeng"; terwijl Gadjah Mâdâ er *patih* heet van Hajam Woeroek's achterkleinzoon, Brâ Widjâjâ, Mâdjâpahit's laatsten vorst!

Moge de Maleische geschiedschrijving terecht gekwalificeerd dienen te worden als jammerlijk, de jong-Javaansche — zelfs in die Kartasoera'sche hof-babad — is wel héél veel graden beter, maar toch bedroevend en minderwaardig in tal van opzichten.

Oudheden ter Zuidhelft van Malaya, I—VII.

Is er een kans, dat er nog stellig, helder licht zal opgaan over de oudste en de middeleeuwsche geschiedenis der Zuidhelft van het Maleische Schiereiland, waarvoor al het hier voorafgegane een eerste poging is tot verkenning en padvinding?

Ja, die is er! Verschillende vingerwijzingen kunnen er worden gegeven, waaraan met drang kan toegevoegd worden: *gaat dààrheen en onderzoekt!*

Voor meer duidelijkheid, zullen die aanwijzingen genummerd worden; de namen zijn gegeven in de spelling der Engelsche kaarten; waar 't noodig was, is een *pĕpĕt* toegevoegd.

I. Tanjung Surat (zie Schetskaart). Aan den ingang der Djohor-fjord, de Kuala Johor, ligt, van 't Z. naar het N. stroomopgaande, éérst, als afsluiting schier, groot en klein Tĕkoeng-eiland (Pulau Tĕkong bĕsar, & kĕchil), en dan, aan de Oostzijde van de eigenlijk pas hier zich openende Djohor-fjord, een vrij groot eiland, dat door een watergang of kil (het Tĕrusan der kaart) van den vasten wal, zijnde het district Jĕlutong — het Jï-lo-t'ing vermoedelijk van Chau Ju-kua uit 1225 A. D., zie hiervóór blz. 85, 92 — in het Oosten is gescheiden; terwijl de naar het Westen in de fjord uitstekende kaap van dit schijnbaar naamlooze eiland prijkt met den veelbelovenden naam Tanjung Surat, of «Kaap met Schrift», *Beschreven Kaap.*[1]

Mag het op zichzelf al verbazingwekkend heeten, dat men van Singapore uit nimmer blijkbaar heeft onderzocht wèlk «schrift» op deze kaap te vinden is, sedert de laatste 20 jaar is dat vernalatigen haast onbegrijpelijk geworden. Want in het allerlaatste — volgens goede telling: XXXVIIIe — Verhaal der Sadjarah Mĕlajoe, naar den door SHELLABEAR in 1896 met Arab. en in 1898 met Lat. karakters voor het eerst uitgegeven *vollediger*

[1] De Kaart der Straits Branch (1911) heeft ten Z. van dit eiland den naam „P. Chombun" bijgeschreven. Maar dit past op een ander, veel kleiner Zuidelijker eilandje; zie den hoofdtekst op volgende blz.

tekst (verg. blz. 123 en noot 1), kan men lezen: hoe de eerste Sultan van Djohor, Alaoeddin Ri'ajat Sjah II (regeert ± 1530—1564), bij het opwachten van 't bezoek per scheepsgelegenheid van den Sultan van Pahang, aan dezen uit zijn hofplaats Djohor (Lama) *tegemoet zendt* twee hofgrooten per prauw, die den, van de koewala Djohor opvarenden, Sultan van Pahang moesten: «*bĕrtĕmu di Tanjong Surat*» (ed. 1898, p. 180; of 2ᵉ ed., 1910, II, p. 250—251). Dat wil zeggen: in het midden der 16ᵉ eeuw was de kaap Tanjung Surat het ceremonieele «Halfweg» tusschen de *kota* van den Sultan van Djohor en den Zuidingang der fjord (ongeveer bij T. Johor; verg. vooral onze Schetskaart), alwaar hij Vorstelijke gasten, die overzee tot hem kwamen, liet opwachten door een paar van zijne hofgrooten, om deze hooge bezoekers van daar verder naar bovenstrooms te doen geleiden.

Hoe heet nu dit eiland, met die kaap in 't Westen van veelzeggenden naam en beteekenis? De Eng. Admir. Kaart nº 2403 («Singapore Strait», April 1914, New ed. Maart 1915) geeft geen naam; raadpleegt men de Kaart der Straits Branch (1911), dan meent men dat het daaronder bijgeschreven »P. Chombun» er bij hoort; maar dat zou fout zijn, want blijkens de zeekaart komt die naam toe aan zeer klein, meer Z. O. gelegen eilandje, midden in 't vaarwater van den Oostelijksten toegang uit zee en N. O. van de Noordpunt van «P. Tekong Besar», dat men vergeten heeft aan te geven op de kaart der Straits Branch (dus recht Oost van het eilandje «Unum» aldaar). De ware naam van het groote eiland blijkt pas uit J. R. LOGAN's zorgvuldige «Geological map of Singapore» uit 1851 (in Journal Ind. Archip. VI, 1852, p. 178), zorgvuldig vooral ook door de juistheid der diverse inlandsche namen. Aldaar nu blijkt dit heele vrij groote eiland te heeten P. Tanjong Surat, zoodat het eiland heet naar die «Beschreven Kaap»; de kleine eilandjes «P. Unum», en «P. Chombun» (dit laatste soms te vertalen als een samentrekking van Mal. *tjoemboewan* = «complimentje»; en dan wellicht als een «Complimenteer-eiland» in het vaarwater beOosten P. Tĕkong?),[1] ziet men daar eveneens gekaarteerd. Ook

---

[1] Hierachter sub VII (blz. 415—416) zal blijken uit de eigen Sadjarah Mĕl., dat P. Bĕsar = P. Sĕbat, Z. O. van Malaka, een duidelijk omschreven ceremonieele grens vormde voor hen die van Malaka vertrokken of naar Malaka stevenden. Een P. Tjoembon of Tjomboen wordt echter in de S. M. niet genoemd; Jav. *tjoembon* is „mak, volgzaam".

ziet men op Logan's kaart bevestigd wat de Zeekaart aangeeft: het Zuidelijk begin van de Tĕrusan die achter (d. i. beOosten) het P. Tanjong Surat omloopt, heet «S. Karang».

Maar dadelijk rijst dan de vraag: hebben (of hadden) wij op deze Westkaap niet een Oudjav. inscriptie? Want hieraan is geen twijfel: de inscriptie is wel *niet* Maleisch, daar er tot heden nauwelijks éene Maleische rotsinscriptie gevonden is;[1] de weinig hooggaande geest der Maleiers kende zulke aspiraties niet. En daar zij vermeld wordt in een ca. 1614 afgesloten Maleisch geschiedboek, voor een gebeurtenis van ca. 1540, terwijl de Djohorfjord van ± 1430—1530 verlaten land moet zijn geweest, nadat het opgebloeide emporium Malaka zijn oudere concurrenten in 't Zuiden van het Schiereiland — Lĕngkasoeka, en Singhapoera, en Pahang — vernield had of overwonnen, *zoo is deze inscriptie wel gewis òf uit den Madjapahit-tijd, òf ouder.*

Mij persoonlijk zou het allerminst verwonderen, als zij *contemporair* bleek te zijn met de roekeloos vernielde Singapore-inscriptie; dus uit ca. 1340 à 1360 A. D. Of is zij *ouder* nog? Is zij soms in Sanskrit met Nāgarī-karakters, zooals de inscriptie op P. Karimoen (Bĕsar), waarvan drie Engelschen uit Singapore op 6 Aug. 1887 — de HH. A. M. SKINNER, luit^nt P. ASHWORTH, en H. T. HAUGHTON — de eer hebben gehad der definitieve ontdekking?[2]

Bestaat ze nog wel? Is zij nog afprentbaar? Eén onderzoekingstochtje met een stoombarkas van Singapore uit, op één dag heen en terug, kan daarover zekerheid geven.

Het is ernstig te hopen, dat de *Straits Branch R. A. S.*, aan welke de eer toekomt van 't onderzoek der Karimoen-inscriptie,[3], zoo spoedig mogelijk overga tot onderzoek van deze veelbelovende

[1] Die éene, trouwens 17-eeuwsche, Mal. rotsinscriptie komt voor in de grot Goha Tjĕrita op de Oostkust van 't eiland Langkawi, 6°22′ N.Br., bekend gemaakt door W. E. MAXWELL in Journal Straits Branch n° 19 (1887), p. 31—33, en zie het „Goa Cherita" op zijn kaart; zij is van „A. H. 1060" (p. 32; *lees*: 1067), maand Sjawal, dus van Aug.—Sept. 1657 A. D., en van een Sultan Moeḥamad. Vrage: was dit S. Alaoedin Moeḥamad Sjah van Kĕdah, in het slot der Kĕdah'sche Ḥikajat Marong Mahawangsa genoemd? Maxwell is hier onvoldoende.

[2] Zie reeds hiervóór blz. 69—70, met noot 1; en verg. vooral Not. Bat. Gen. 1887, p. 125—126, waar Mr. N. P. van den Berg de zaak aanhangig maakte naar aanleiding van een berichtje in de Straits Times van (Woensdag) 10 Aug. 1887. De afprenten („squeezes") schijnen naar het Britsch Museum gezonden te zijn, terwijl het Batav. Gen. in Oct. d. a. v. twee foto's kreeg (o. c. p. 148).

[3] Immers SKINNER en HAUGHTON (niet „Houghton", zooals in Not. Bat. Gen. 1887, p. 125 staat) waren toen resp. Voorzitter en Secretaris der Straits Branch. Zie Journal Str. Br. n° 19 (1887), p. V en XVI.

plek, zóó dichtbij Singapore, en die — indien zij inderdaad een inscriptie vertoont — zoo gewichtig kan worden voor de oudere geschiedenis van Lĕngkasoeka en Oedjoeng Tanah.

II. Oud-Singhapoera. — De restanten der Singapore-inscriptie in 't Indian Museum te Calcutta, nu tijdelijk in het Raffles Museum te Singapore, zijn reeds uitvoerig behandeld op blz. 55—67 hiervóór. Het groote fragment, door J. W. LAIDLAY in 1848 ongelezen gelaten, belooft verreweg het meest.

Volledigheidshalve voeg ik hier echter toe de 4 getuigenissen over dezen steen, die ik mocht vinden na het op schrift stellen der hiervóór bijeengebrachte gegevens. De allerlaatste zal *buitengewoon verrassend* blijken!

T. BRADDELL, de Malaicus, en schrijver van het «Abstract of the Sijara Malayu or Malayan Annals, with Notes» (zie alreeds blz. 48, en noot 2), als vervolg-stukken in dl. V (1851) van het Journal Indian Archipelago (alias ook: Logan's Journal), gaf bij het overzicht van Verhaal 6 der S. M., in 't Hercules-bedrijf daarin van Badang — «A large stone in the balei [of the King of Singapore] was fixed on; the Kling champion with difficulty raised it to his knee, but Badang lifted it easily and threw it into the mouth of the Singapore river. That is the very rock now visible at the place described». (p. 248—249; en verg. hiervóór blz. 37—38) —, de volgende noot 5: «The rock referred to was lately [*niet* geprecizeerd dus weer] blown up to clear the entrance for cargo boats into the river. I suppose it to be the same which Mr. Crawford [*sic*] alludes to [n.l. CRAWFURD in zijn Embassy to Siam, 1ᵉⁿ dr. 1828; zie blz. 372 vlg. hierna] as having an almost obliterated inscription.» l. c. p. 249). [1]

De verdienstelijke J. J. THOMSON, landmeter (Surveyor) en auteur van een paar werken over het Mal. Schiereiland (Some glimpses into life in the Far East, 1864; met Sequel, 1865), [2] Malaicus ook en leerling van den welbekenden Moensji Abdoellah

[1] Bij Verhaal 3 (over Singapore's stichting, van Bintan uit) had Braddell in een noot 11 (l. c. p. 245) het eerst „Mr. Crawfurd" en diens „Embassy to Siam p. 564" (d. i. ed.-1828) vermeld. Bij Verhaal 10 (over den ondergang van Singapore door Madjapahit) gebruikte hij hem niet (zie l. c. p. 320).

[2] Zie reeds over hem hiervóór, blz. 54, begin der noot; de plaats in zijn nu te behandelen „Translations" was mij toen nog ontgaan. Buckley o. c. p. 352 zegt, dat Th. „in November" (1841) te Singapore kwam; in zijn „Translations" p. 124, vergist zich Th., sprekend over den zendeling G. H. Thomsen aldaar (verg. hiervóór blz. 61, met noot 2): „Before I arrived in 1838 he had left."

bin Abdoelkadir, heeft later diens Autobiographie (Hikajat Abdoellah) vertaald, zij het niet letterlijk, maar eklektisch, en vermeerderd met naschriften van eigen hand op de meeste hoofdstukken. In deze te Londen in 1874 verschenen «Translations from the Hakayit Abdulla», vertaalde hij bij Hoofdstuk XI eerst Abdoellah's vermakelijk en droevig verhaal over «The Singapore Inscription» (verg. ook hiervóór blz. 54—55, met noot), en uit dan zijn verontwaardiging in zijn naschrift als volgt: «The stone mentioned by Abdulla was broken to pieces in a most vandalic manner by the local engineer [versta: G. D. COLEMAN], whereas by a little care it might have been saved. I have often scanned [= betuurd] the remnants of the inscription [dus: de brokstukken door J. Low in ca. 1839 gered, en in voorjaar 1848 overgebracht naar Calcutta] with great curiosity, but could make out none of the letters. It was a very rare piece of antiquity, and I understand that Prinsep was of opinion that the characters were obsolete Hindoo.» (p. 125).

Een ander ingezetene van Singapore, zeeman, handelsman en journalist, J. CAMERON, gaf in 1865 te Londen een werk uit: «Our tropical possessions in Malayan India», met verdienstelijke beschrijvingen van land en volk, dat misschien het beste samenvattend boek mag heeten uit ouderen tijd, na het werk van Begbie (1834), en dat van Newbold (1839), al is het meer knappe journalistiek, dan studiewerk. In zijn Chapt. III «Singapore: The town» *begint* hij met den beschreven steen — dien hij niet meer gekend had uit eigen aanschouwing —, en precizeert ten minste eenigszins den tijd der vernieling en de plek waar hij voorkwam. Aldus: «On the western entrance [juister is: southern] of the mouth of the Singapore River, near that portion which is now built over by Fort Fullerton [waarvan de bouw aanving in ca. 1840, zie hiervóór blz. 51, met noot], stood, as late as 1835 [lees: *minstens* 1837; en *misschien* zelfs tot in 1840], a large stone, with some strange characters carved or impressed [sic!] on it, the deciphering of which has defied the utmost ingenuity» (p. 49); dan volgt een relaas van Raffles' vergeefsche pogingen tot ontcijfering, o. a. door het op den steen gieten van zoutzuur («muriatic acid», p. 49—50); daarna een relaas over de Hercules-daad van «the greatest Sampson among the Malays, named Badang» (p. 50—51); en ten slotte deze heldere opmerkingen: «I have begun my chapter with this tradition because it is the only one I know of related

by the Malays which serves to fix the exact locality of their very early settlement on the island. And it is singular that the spot marked out by this stone, where tradition says the invading chief [«of what country is not very clear», zei hij op p. 50 met eenige dooreenwarring] disembarked 600 or 700 years ago, is but a few yards from the present landing-pier by the site of Fort Fullerton; and as the Malay encampment [de «balei» van hierboven bij Braddell; inderdaad: de astana en balairoeng, in den Mal. tekst van Verhaal 6 der S. M.], according to the story, was but a stone's throw distant, it in all probability stood just where the modern town stands to-day.» (p. 51).

Dit zijn alle echter weer mededeelingen après coup; nà COLEMAN's vandalisme in ca. 1839. Maar, goddank, nu kan een hóógst gewichtig getuigenis volgen, van niemand minder dan JOHN CRAWFURD, den hoog begaafde, en uit **Febr. 1822.** Het is tevens het *alleroudste* tot nog toe door mij teruggevonden verslag over den steen *in situ;* èn tegelijk voorafgegaan door een kostelijke beschrijving van oud-Singhapoera tusschen ca. 1400 en 1819, toen Raffles in begin Febr. van dat jaar er zijn nieuwe koloniale stad begon te stichten. Aan Braddell's hierboven gecopieerde vingerwijzing van 1851 dank ik deze hoog belangrijke vondst; want zij stelt mij in staat hierachter een *situatie-schetsje* toe te voegen van dat oud-Singhapoera, en daardoor zelfs van het 14-eeuwsche Toemasik tegelijk.

CRAWFURD, ex-resident van Jogjakarta en Cheribon in Raffles' tijd, auteur van het in 1820 verschenen drie-deelige werk «History of the Malay Archipelago» — een kranige Indonesische ampliatie van Raffles' History of Java van 1817 —, Malaicus en taalvergelijker op het voetspoor van Marsden en Leyden, was in Sept. 1821 door den Gouv.-Gen. van Engelsch-Indië, den Markies van Hastings (1813—Dec. '22) als opvolger van Lord Minto, benoemd tot hoofd eener missie naar de Hoven van Siam en Cochinchina; als medicus en natuuronderzoeker ging mede G. FINLAYSON, wiens Journaal van deze reis in voorjaar 1826 door RAFFLES werd uitgegeven. [1] Twee jaar later kwam Crawfurd met zijn eigen «Journal of an Embassy . . . to the Courts of Siam and

[1] „The Mission to Siam, and Hué the capital of Cochin China, in the years 1821—2. From the Journal of the late G. Finlayson. With a Memoir of the Author, by Sir Th. St. Raffles", London 1826, 1 dl. 8°. In 't eigen jaar 1826 stierf Raffles op 5 Juli. Finlayson was op de thuisreis naar Engeland overleden.

Cochin China; exhibiting a view of the actual state of those kingdoms» (London, 1828, 1 dl. 4°.), in 1830 herdrukt in 2 dln. 8°. Over deze laatste uitgave kan ik beschikken.

De eerste helft (dl. I van den 2en druk) is het eigenlijk Journaal, a/b de John Adam, uitgevaren van Calcutta 21 Nov. 1821, er teruggekeerd 29 Dec. 1822, drie dagen vóór het aftreden van G.-G. Hastings. Van 21 Jan.—25 Febr. 1822 verbleef men te Singapore bij de heenreis, en bij de terugvaart opnieuw van 17—22 Nov.[1] En in dit Journaal vindt men nu, met al de frischheid en vertrouwbaarheid van het nieuw geziene en dadelijk op papier vastgelegde, het volgende over **(a.)** de situatie van oud-Singhapoera, en **(b.)** den toen wel nog alléén door Raffles' zoutzuur begoten, maar, daargelaten een ontploffing (??; zie blz. 378), overigens ongerepten beschreven steen aan den rechter-, d. i. Zuider-mondingsoever der soengai Singapoera:

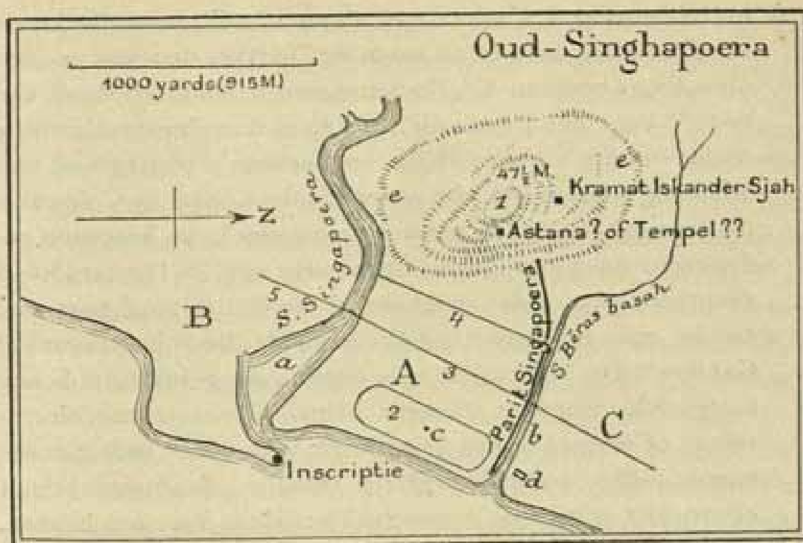
a. «*Feb.* 3. — I walked this morning round the walls and limits of the ancient town of Singapore, for such in reality had been the site of our modern settlement. It was bounded to the east by the sea, to the north by a wall, and to the west [eigenlijk: Z. W.] by a salt creek or inlet of the sea [versta: de vrij breede *koewala* der soengai Singapoera, waar de vloed het water zilt houdt]. The inclosed space is a plain, ending in a hill of considerable extent, and a hundred and fifty feet in height [d. i. de zgn. Singapore Hill of *Government Hill* van toen, later herdoopt *Fort Canning Hill;* Mal. oudtijds (blijkens Verhaal IV der Sadjarah Mĕl.) *Boekit Singapoera*, later *Boekit Larangan*, thans *Boekit Bandera;* hoog 156 Eng. voet = 47½ M.]. The whole is a kind of triangle, of which the base is the sea-side, about a mile in length. The wall [blijkbaar van *aarde*,[2] al wordt dit niet uitdrukkelijk gezegd], which is about sixteen feet in breadth

[1] Men vergete bij deze data vooral niet, dat Raffles van 6 Febr. 1819—9 Juni 1823 Gouverneur was van Singapore, met zetel te Bengkoelen (Fort Marlborough), en Colonel W. Farquhar „Resident" ter plaatse was; noch dat Crawfurd-zelf op 9 Juni 1823 dezen laatsten opvolgde als Resident van Singapore, en dit tot 14 Aug. 1826 zou blijven; zie reeds blz. 61—62 hiervóór.

[2] Inderdaad: van aarde. Niet alleen schreef Crawfurd later in 1856 (zie reeds blz. 63 hiervóór): „the remains of an earthen wall"; maar in Finlayson's Journal, uitgegeven in 1826 (zie voorgaande blz.) staat: „A small stream of water [= Crawfurd's „rivulet"] divides this plain, which is surrounded by a mud wall, probably the remains of an ancient fortification, towards the east [lees: north] from another of greater extent, but only partially cleared of wood. In this last [toenmaals: Kampong Gĕlam] the Malays principally reside." (p. 76).

at its base, and at present about eight or nine in height, runs very near a mile from the sea-coast to the base of the hill, until it meets a salt marsh. As long as it continues in the plain, it is skirted by a little rivulet [d. i. het tegenwoordige *Stamford Canal*, dat de Stamford Road en daarmede tevens de Esplanade — het door FARQUHAR in 1822 uitgedachte Plein-aan-zee! — aan den Noordkant begrenst; zie gezegden naam op den heel goeden plattegrond van «Singapore Town», 1 : 31.680, op één der 6 bladen van de Map of the Malay Peninsula, Straits Branch, Singapore 1911] running at the foot of it, and forming a kind of moat [= gracht; de *parit Singapoera* van het slot van Verhaal X der Sadjarah Mĕlajoe!]; and where it attains the elevated side of the hill, there are apparent the remains of a dry ditch. On the western [eigenlijk eerder: western and southern] side, which extends from the termination of the wall to the sea, the distance, like that of the northern side, is very near a mile. This last has the natural and strong defence of a salt marsh [versta weer: de zilte *koewala* der soengai Singapoera, op haar breedst], overflown at high-water, and of a deep and broad creek. In the wall there are no traces of embrasures or loop-holes [= schietgaten voor kanon of geweer]; and neither on the sea-side, nor on that skirted by the creek and marsh, is there any appearance whatever of artificial defences. We may conclude from these circumstances, that the works of Singapore were not intended against fire-arms, or an attack by sea; or that if the latter, the inhabitants considered themselves strong in their naval force, and therefore thought any other defences in that quarter superfluous.» (2[d] ed.; l. c. 1830, I, p. 68—70).

Dit alles is, in verband met beschikbare plattegronden van nieuw-Singapore tot heden — die van Luit[nt]. P. JACKSON uit **1828** aan het slot van Crawfurd's eigen boek, of in 2[en] druk, 1830, tegenover p. 345 van dl. II; en die van den architect G. D. COLEMAN uit **1836**, tegenover p. 288 van dl. I van Newbold's standaardwerk (1839) verkleind afgedrukt, maar op driemaal grooter schaal te vinden vóórin dl. I (1837) van Moor's «Notices of the Indian Archipelago»; als de twee oudste —, zóó duidelijk, dat het in staat stelt, aan de hand van Crawfurd, voor het allereerst hier een schets te geven van het oude S i n g h a p o e r a, zooals dat tot 6 Febr. 1819 in antiek verval was blijven bestaan, en 3 jaar later nog volkomen herkenbaar was gebleven in zijn hoofdtrekken.

Daarin is dan:

1. G o v e r m e n t H i l l ; *ten rechte Boekit Singapoera*, zie boven blz. 373. — De plek van de zoogenaamde *astana* (*istana*) met haar *balairoeng*, in Verhaal 6 der Sadj. Mĕl. genoemd als paleis en voorhof van den «Radja Singapoera», zal op blz. 381 blijken uit wat Crawfurd dd. 4 Febr. nader vertelt.
2. de tegenwoordige E s p l a n a d e, alias Raffles' Plain; met daarop sedert 27 Juni 1887 (Victoria-Jubileum) tot kort geleden (Febr. 1919) het welbekende *standbeeld van Raffles* (*c*), ziende naar zee, d. i. naar het Oosten. [1]
3. North Bridge Road, reeds in 1828 bestaande.
4. Hill Street, ook in 1828 reeds aanwezig.
5. South Bridge Road, d° d°. Tusschen 3 en 5 had men in 1828 een ophaal-brug, «Draw Bridge» op Jackson's plattegrond. Thans is er de groote Elgin Bridge; terwijl later de Hill Street (4) haar overbrugging naar het zuiden kreeg in de Coleman Bridge (door Coleman-zelf gebouwd in 1840; verg. Buckley, 1902, I, p. 401).

a. de *koewala* der *soengai Singapoera*; Crawfurd's «salt creek» en «salt marsh» van 3 Febr. 1822.

[1] *Thans* echter overgebracht naar het voorplein van de Victoria Memorial Hall (gebouwd 1902—'5; naast de oude Town Hall), en op 6 Febr. 1919 (*Centenary Day*) opnieuw onthuld. Zie „One hundred years of Singapore", London 1921, I, p. 141, 335; de plaat vooraan dl. II, en p. 572—581 aldaar in het laatste Hoofdstuk: „The Centenary Day and its celebration".

b. het Stamford Canal van thans, be Z. het welbekende *Raffles Institution* (*d*), en aan dien Zuidkant de grens van den door Ficus-boomen mooi-beschaduwden Stamford Road, aan den N.-kant der Esplanade (*2*). Dit is dus Crawfurd's «little rivulet» van 3 Febr. 1822, op Jackson's plattegrond van 1828 nog geheeten «Fresh water Rivulet», maar op Coleman's plattegrond van 1836 reeds gekanaliseerd, en hoogerop geflankeerd door een langen opgaanden weg, de Orchard Road van thans (aan ieder overbekend die ooit in Singapore was, en in een rickshaw opging naar de heerlijke Botanical Gardens). De Mal. naam van weleer kan gelukkig óók nog vastgesteld worden: *Soengai Běras basah* («Natte *běras*»-rivier; òf «Deugnieten»-rivier?); [1] een zeker héél curieuze naam, welke onwillekeurig de vraag op de lippen brengt of we hier soms een «Soengai Doerhaka» voor ons hebben,

[1] Voor Mal. *běras basah* = 1°. natte (gepelde) rijst, 2°. deug-niet, on-deugd, zie Klinkert's Mal. Wdb. Dat dit rare woord den naam aangaf van het riviertje blijkt uit BRADDELL's historisch zoo interessante „Notices of Singapore", gepubliceerd als serie in dl. VII—IX (1853—55) van het Journal Ind. Archip. In dl. IX zegt een commentaar van zijn hand, bij een verordening uit het Singapore-archief van 28 Nov. 1822: „It must be added, however, that the inhabitants of Singapore are indebted to the first Resident [= WILLIAM FARQUHAR, 6 Febr. 1819—1 Mei 1823; met zijn antagonist Raffles boven zich als „Governor", welke resideerde te Fort Marlborough, Bengkoelen] for the present esplanade. Finding Raffles going on very fast giving away land he protested, under date 6th December 1822, and desired that a reference should be made to Bengal on his proposition to retain 800 yards on the north beach. Raffles did not condescend to forward the reference, but he reserved the ground on the beach from the Singapore to the Bras Bassa river" (l. c. 1855, p. 454; de spatieering is van mijzelf). De oud-Singaporiaan BUCKLEY noemt het in zijn boek van 1902 dan ook nog: „the Brass Bassa Canal" en voegt er aan toe: „which is spoken of by Raffles as the fresh water cut (by which he thought boat communication might be made with the interior)"; I, p. 75. En bij hem kan men op p. 123—124 ook vinden de juiste omgrenzing van Raffles Institution volgens de stichtings-akte van 8 April 1823 (dus van *d* op onze terreinschets): tusschen de zee en Rochore Street = Victoria Street ('t verlengde van ons 4) eenerzijds, en de „Fresh Water Stream" en College Street (= Bras Basah Road, thans) anderzijds; doch Buckley voegt toe: „What was described in the lease as Fresh Water Stream was a curious name, considering the great complaints that were made subsequently about the foul state of the water that still runs alongside Stamford Road." De Bras Basah Road, N. van en evenwijdig aan Stamford Canal, *tusschen* Raffles Institution en het groote Raffles Hotel, bewaart dus tot heden den naam van Crawfurd's „rivulet" dat beZ. daarvan thans loopt als een vrij smal afvoerkanaal. In 1819 groeiden hier langs den kant reeds *djawi-djawi*-boomen (Ficus Rumphii Bl.), blijkens Abdoellah's Hikajat (1849), slotzin van Hfst. 18.

gelijk we bij de Moear-rivier een Parit Dĕrhaka nog tot heden aantreffen (zie hiervóór blz. 114, noot). Zoo ja, dan ligt het voor de hand weer te onderstellen, dat die Bras-Basah's waarnaar dit stroompje werd genoemd, waren die... Todaḳ's (alias Orang Laut), wier bijna gelukten aanval op oud-Singapoera Verhaal X der Sadj. Mĕl. ons zoo curieuzelijk vertelt, als een verwaasde legende die folk-lore is geworden (zie hiervóór blz. 33, met noot 1). Langs het benedendeel hiervan, aan den Zuidkant, liepen dus hetgeen Raffles, in zijn beschikkingen tusschen 1819 en 1823 over den aanleg der moderne stad, zoo herhaaldelijk noemt: «the Old Lines (of Singapore)»; zie b. v. Buckley, I, p. 80, 82; Braddell, o. c. VII, 334, VIII, 103.

e, e. de voetlijn van den heuvel waarop het tegenwoordige Fort Canning staat; en daarmee de voet van den oud-Singhapoerschen *Boekit Singapoera*, alias *B. Larangan* in 1819. Men ziet dus, dat de *parit Singapoera* van Verhaal 10 der Sadj. Mĕl. ongeveer bij de plaats van het tegenwoordige Methodist Publishing Office (begin van Armenian Street) aansloot bij het opgaande heuvelprofiel.

A. de *kota Singhapoera* van weleer, en ontwijfelbaar óók van het oude Toemasik; de «*padang Singapoera*» van Verhaal 10 der Sadj. Mĕl. Een onregelmatige driehoek, waarvan de zeezijde echter te hoog door Crawfurd werd geschat, want deze is niet «about a mile» (= 1609 M.), doch niet meer dan ca. 1000 yards (915 M.). De twee andere, onregelmatige, zijden komen beter uit op ca. een Eng. mijl, mits men ze rekent tot den top van Government Hill (Fort Canning Hill) = *Boekit Singapoera (I)*.

B. Het nieuwe handels-kwartier van Singapore, sedert 1819 tot heden; tevens Chineezen-kwartier voor een overgroot deel.

C. De «European Town» van Jackson's plattegrond uit 1828 bij Crawfurd. Thans Beach Road, met de achtergelegen Mal. straten (oud-Kampong Glam) en jongere Chin. buurt.

En aan den uitersten mond van de Koewala lag dan de sedert ca. 1839 verdwenen *Inscriptie*!

Oók daarvan vertelt Crawfurd, den dadelijk volgenden dag, in zijn Journaal; alsmede van de oudheden op den heuvel *(I)* van 156 Eng. voet, welks toenmaligen ouden Mal. naam *Boekit Larangan* of «Verboden Heuvel» we gelukkig kennen door

Moensji Abdoellah's Autobiografie (1849), Hfst. «Dari-ḥal nĕgĕri Singapoera» (= XI).[1] Crawfurd's tekst vervolgt toch aldus:

b. «*Feb.* 4. — On the stony point which forms the western side [*lees:* southern side; een soort vergissing die heel veel voorkomt in oudere plaatsbeschrijvingen van Singapore] of the entrance of the salt creek [= de *soengai S.*], on which the modern town of Singapore is building, there was discovered, two years ago [dat zou dus, strikt genomen, uitkomen op Febr. of Jan. *1820;* hiervóór blz. 61, stelde ik de ontdekking op «(vermoedelijk: Juni) 1819»], a tolerably hard block of sand-stone, with an inscription upon it. This I examined early this morning. The stone, in shape, is a rude mass, and formed of the one-half of a great nodule [rond blok] broken into two nearly equal parts by artificial means [door wien dan toch?? toch niet op last van Raffles?? of in veel vroeger tijd, zeg b.v. in de 16e eeuw door de Portugeezen??]; for the two portions now face each other,[2] separated at the base by a distance of not more than two feet and a half, and reclining opposite to each other at an angle of about forty degrees. It is upon the inner surface of the stone that the inscription is engraved. The workmanship is far ruder than any thing of the kind that I have seen in Java or India; and the writing, perhaps from time, in some degree, but more from the natural decomposition of the rock, so much obliterated as to be quite illegible as a composition. Here and there, however, a few letters seem distinct enough. The character is rather round than square. It is probably the Pali, or religious character used by the followers of Buddha, and of which abundant examples are to be

[1] Zie reeds hiervóór blz. 64, noot 3. In den aanhef van dit XIe Hoofdstuk — de Inleiding (Pĕngĕnalan) natuurlijk niet medegerekend bij deze telling — komt Farquhar aan wal met Tĕngkoe Long, blijkbaar in een der dagen tusschen 28 Jan. en 6 Febr. 1819, en vraagt het Maleische hoofd naar den naam van dezen heuvel; deze antwoordt: „Adapoen boekit ini dari dahoeloe zamanja bĕrnama Boekit Larangan"; en dat wel, omdat hier de „istana" van de „Soeltan-Soeltan" had gestaan (zie p. 139 van dl. I, 1907, der Singapore-uitgave door Shellabear in Lat. karakters). — Dadelijk daarop wordt verteld van een Pantjoer Larangan aan de achterzijde van den heuvel („di-balik boekit itoe"), omdat de vrouwen van den Sultan daarbij plachten te baden (p. 139—140). Dit moet dan zijn geweest op de *W.helling*; zie blz. 381 hierna.

[2] De spatieering van deze zinnetjes, evenals van een paar verderop, is door mijzelf. Zij komen er op aan, in verband met wat Crawfurd later liet afdrukken in zijn Descriptive Dictionary van 1856 (zie hiervóór blz. 63).

found in Java and Sumatra; while no monuments exist in these countries in their respective vernacular alphabets.

The[1] only remains of antiquity at Singapore, besides this stone, and the wall and moat before mentioned, are contained on the hill before alluded to. After being cleared by us [versta: door ons, Engelschen, sedert Febr. 1819] of the extensive forest which covered it, it is now clothed with a fine grassy sward [= made], and forms the principal beauty of the new settlement.[2] The greater part of the west and northern side of the mountain [er is geen voldoende reden, om thans aan de juiste namen der windrichtingen te twijfelen,[3] zooals hierboven deels wèl het geval bleek te zijn] is covered with the remains of the foundations of buildings, some composed of baked brick of good quality. Among these ruins, the most distinguished are those seated on a square terrace, of about forty feet to a side [dus ca. 12 × 12 M.], near the summit of the hill. On the edge of this terrace, we find fourteen large blocks of sand-stone; which, from the hole in each, had probably been the pedestals of as many wooden-posts which supported the building. This shows us, at once, that the upper part of the structure was of perishable materials; an observation which, no doubt, applies to the rest of the buildings as well as to this. Within the square terrare is a circular inclosure, formed of rough sand-stones, in the centre of which is a well, or hollow, which very possibly contained an image; for I look upon the building to have been a place of worship, and from its appearance, in all likelihood, a temple of Buddha. I venture farther to conjecture, that the other relics of antiquity on the hill, are the remains of monasteries of the priests of this religion. Another terrace, on the north declivity of the hill, nearly of the same size, is said to have been the burying-place of Iskandar Shah, King of Singapore [= de tegenwoordig nog bestaande *kramat Iskandar Shah*,[4] vlak bij het «Old Cemetery»].

---

[1] Duidelijkheidshalve laat ik hier een nieuwe alinea beginnen. In 't origineel loopt de tekst door.

[2] Zie de sprekende Plaat „View of the town and roads [= reede] of Singapore from the Government Hill", vóóraan in dit eigen boek van Crawfurd; en verg. de jongere en opgesierde Plaat in Raffles' Memoir (1830), p. 525.

[3] Twijfelt men wèl, dan zou ook hier „west" te vervangen zijn door „south". Crawfurd's N.- en O.-richtingen zijn steeds in orde gebleken hierboven.

[4] Deze *kramat* ligt aan den Z.kant van het Oude Kerkhof, dat van 1822—1867 dienst deed, en hetwelk zelf weer gesplitst is in een R. K. (Oost-) en

This is the prince whom tradition describes as having been driven from his throne by the Javanese, in the year 1252 of the Christian era, and who died at Malacca, not converted to the Mohammedan religion, in 1274; so that the story is probably apocryphal. Over the supposed tomb of Iskandar, a rude structure has been raised, since the formation of the new settlement [dus: in ca. 1819], to which Mohammedans, Hindus, and Chinese, equally resort to do homage. It is remarkable, that many of the fruit-trees cultivated by the ancient inhabitants of Singapore are still existing, on the eastern side of the hill [naar zee toegekeerd!], after a supposed lapse of near six hundred years. Here we find the durian, the rambutan, the duku, the shaddock [= pompelmoes], and other fruit-trees of great size; and all so degenerated, except the two first, that the fruit is scarcely to be recognized.

Among the ruins [blijkbaar, volgens het zinsverband: om en bij den top van dezen heuvel, de Boekit Larangan] are found various descriptions of pottery, some of which is Chinese, and some native. In the same situation have been found Chinese brass coins of the tenth and eleventh centuries. The earliest is of the Emperor of Ching chung, of the dynasty of Sung-chao, who died in the year 967. Another is of the reign of Jin-chung, of the same dynasty, who died in 1067; and a third, of that of Shin-chung, his successor, who died in 1085. The discovery of these coins[1] affords some confirmation of the relations which fix the establishment of the Malays at Singapore, in the twelfth century. It should be remarked, in reference to this subject, that the coins of China were in circulation among all the nations of the Indian islands before they adopted the Mohammedan

een Protestantsch (West-)gedeelte; het geheel ligt op de N. helling van den heuvel, en *niet* — zooals G. M. Reith in zijn Handbook to Singapore, 2[e] ed., Singapore 1907, zonderling foutief zegt — „towards the south-east" (p. 54); ja: „on the southern slope of Fort Canning Hill" (p. 65). Reith zegt: „Crossing part of the old moat by a wooden bridge, the visitor enters the sacred place, and finds himself in a grove of very old and lofty trees, in the centre of which is a stucco-covered tomb, closely railed in." Is hier dus nog een restant der oude *parit Singapoera*? Zie ook noot 3 op blz. 64 hiervóór.

[1] Wie heeft deze Chin. munt-legenda ontcijferd? Ik vermoed: een deskundige te Londen tusschen 1823 en 1828. — Blijkens J. H. Stewart Lockhart's „The currency of the Farther East", Hongkong 1895, p. 29—32, zijn de 3 door Crawfurd genoemde Keizers der (2e) Soeng-dynastie: Chên Tsung, 998—1023; Jèn Tsung, 1023—'56; en Shên Tsung, 1068—'86 A.D.

religion, or had any intercourse with Europeans. They are dug up in numbers in Java, and are still the only money used by the unconverted natives of Bali.» (l. c. 1830, I, p. 70—73).

Wanneer men, na deze Journaal-aanteekeningen van 3—4 Febr. 1822, nog eens herleest hetgeen Crawfurd in 1856 onder het hoofd «Singapore» liet afdrukken over de oudheden der stad in zijn Descriptive Dictionary, p. 402 — en dat volledig hiervóór op blz. 63—64 is weergegeven —, dan ziet men hoe deze oudste beschrijving zoowel voor den beschreven steen, als voor de situatie, den wal, en de oudheden op den heuvel, verre overtreft in rijkdom en helderheid die latere samenvattende encyclopaedie-beschrijving. Waarom heeft Crawfurd bij deze laatste niet even verwezen naar zijn eigen ouderen arbeid? Nu heeft hij, haast moedwillig, zóózeer zijn mooie gegevens van 1822 verduisterd, dat noch Dr. ROST in 1886 en '87 in zijn 4 dln. «Miscellaneous Papers relating to Indo-China», noch CH. B. BUCKLEY in de 2 dln. zijner waardevolle «Anecdotal history of Singapore» (1902), er kennis van hadden; en dat ze ook zeker mij zouden zijn ontsnapt, indien niet Braddell's verwijzing naar Crawfurd's «Embassy to Siam» op het spoor had gebracht, en daarmede de mogelijkheid mij had geschonken voor het allereerst — juist in het eeuwfeest-jaar der stichting van 't moderne Singapore door Raffles! — een terreinschets te maken van het antieke Singhapoera.

Eenige onderdeelen dier situatie moeten hier apart besproken.

Allereerst: wààr ongeveer is de Astana (c. q. Tempel?) gelegen geweest, waarvan CRAWFURD alleen de plaats aangaf met zijn woorden «on a square terrace, of about forty feet to a side, near the summit of the hill»? Dat dit vrij kleine gebouw aan de W. of Z.helling gelegen zou hebben, is m. i. uitgesloten; de W.helling vormde den achterkant, met o. a. haar Pantjoer Larangan (zie blz. 378, noot 1). Het meest waarschijnlijk dunkt mij de O.zijde, zooals op onze schets is aangegeven; ongeveer overeenkomend met de plek, waarvan men ook thans nog het prachtig rondzicht heeft over de stad en de reede.

Nu we verder weten, wààr de *parit Singapoera* van Verhaal X der Sadjarah Mĕlajoe heeft gelegen, en wààr lag de *padang Singapoera* uit datzelfde verhaal, is het mogelijk volkomen te volgen hoe de schrijver of compilator van dien tekst in ca. 1612 zich den gang van zaken heeft gedacht bij de beschrijving der over-

weldiging van Toemasik — dat hij «Singapoera» noemt — door den «batara Madjapahit»; zooals we hiervóór zagen, nà ca. 1340, toen Siam het vergeefs had aangetast (zie blz. 154—155) naar 't getuigenis van WANG TA-YÜAN, en vóór hoogstwaarschijnlijk 1365 A. D., toen de dichter van de Nāgarakrĕtāgama dit Toemasik opsomde als onderworpen aan Madjapahit. De «city moat» en de «gates» van Tan-ma-hsi welke, volgens dat Chin. bericht uit 1349, triomfantelijk een Siameesche belegering van een maand lang weerstonden, kunnen nauwelijks iets anders zijn als de *parit Singapoera* en de *pintoe kota* in dat Maleische Verhaal X vermeld, met de nadere bizonderheid dat het openen van deze poort(en) der versterkte stad, door een verradenden Bĕndahari (Schatmeester) des Vorsten «Radja Iskandar», de belegerende Oostjavanen liet binnendringen, en den val der stad voldong.

En als dan verder dat Verhaal X sluit, in den welbekenden trant van den volksroman, met de zinsnede: dat die verrader, geheeten «Sang Radjoena [= Ardjoena] Tapa», mitsgaders zijne gade, tot steen werden, en «ada batoe itoe sampai sĕkarang ini di parit Singapoera itoe» (ed.-Shellabear, 1898, p. 42; of 1910, p. 59), — dan kunnen we thans zeggen: deze twee «steenen» (= beelden??) bij Singhapoera's «gracht», in ca. 1612 voor Maleiers nog welbekend en door een sprookje omweven, lagen tot ca. 1819 daar ergens, waar thans de mooi-beschaduwde Stamford Road de Noordgrens markeert van de oude *kota* Singhapoera-Toemasik. [1] Want de strategisch-zwakke zijde dezer *kota* lag niet aan de zeezijde (O.), niet aan de rivierzijde (Z.), niet aan de heuvelzijde (W.), maar aan die open vlakke N.-zijde, de zijde naar kampoeng Gĕlam en Tandjoeng Ru (roe, ĕroe, aroe = tjĕmara) toegekeerd, welke dubbel gevaarlijk was omdat daar ook de soengai Rotjor (Rochor) en de soengai Kalang (Eng. soms: Kallang; zie onze Schetskaart) vloeiden, wier bijeengelegen monden goed zoetwater hadden, [2] en dus ....

[1] Dit is dan tevens het antwoord op hetgeen hiervóór, blz. 34 met noot 1, nog in 't midden moest worden gelaten.

[2] Tevens de plek van een Kampong Bugis en een Kampong Kalang, resp. aan den rechter- en linkermond der S. Kalang, thans verbonden door de „Kalang bridge", waar de electrische tram naar Gĕlang (soms: „Gaylang", „Geylang") overheen loopt. Ook zijn hier half in zee nog 2 kampoeng's op palen van Orang laoet (k. Roko en k. Laut). — De S. Rochor is thans geheel gekanaliseerd tot dicht bij den mond (Jackson's „Watering Place"), bovenstrooms van Victoria Bridge, met een Rochor Canal Road er langs aan de Z.zijde, en daardoor op een modernen plattegrond niet duidelijk meer sprekend.

Op onze Schetskaart staat de *K. Kalang* aangegeven.

een vijandelijke vloot uitnoodigden om, bij 't beramen van een aanval op de Kota, dààr voor anker te trachten te komen, en dan de Kota van haar zwakke Noordzijde te overweldigen. Vandààr die Singapoer-Toemasik'sche gracht en wal aan die Noordzijde, beginnend bij 't strand en aanloopend op de heuvelhelling in een richting O.-W., onder gebruikmaking van een daarvóór (d. i. ten Noorden) gelegen zoetwater-stroompje, Crawfurd's «rivulet», reeds vroeg door de Engelschen genormaliseerd tot een afwaterings-kanaaltje, en thans op elken plattegrond van Singapore te vinden, doch maar zelden onder toevoeging van den officieelen naam: Stamford Canal. Wie dus als Nederlander in het Holl. Hôtel Van Wijk te Singapore heeft gelogeerd, is talrijke keeren per dag over de bruggetjes heengestapt, en Stamford Road opgewandeld, d. i. dwars over de gracht en langs den nu met het maaiveld gelijkgemaakten wal heengegaan van Toemasik!

Want er is toch niet de minste aanleiding om te betwijfelen, dat op *dezelfde* plek waar Singhapoera heeft gelegen, óók gelegen heeft T o e m a s i k = de «Zeestad», de «Stad-vlak-aan-Zee»; en hoogstwaarschijnlijk óók M ā - h a s i n, het Groot-H a s i n, de groote «Pekel-stad» zooals een rederijker der 17ᵉ eeuw gevoeglijk had kunnen zeggen (verg. onze Pekel-aa in Groningen). Want daarin toch, in dat vlak-aan-zee liggen, had deze Kota van Maleiers een zoo sterk apart karakter, heel anders als b.v. Malajoe-Djambi of Çrībodja-Palembang of Woerawari-Djohor, die alle drie een eind stroomop lagen van een breede rivier, en die daardoor alleen reeds zoo veel verder en veiliger lagen voor vijandelijk bereik. Eerst jongere Maleische kota's, nanichten van Māhasin, hebben ditzelfde openliggen aan den zeekant ook gehad: Samoedra, Malaka; evenals meer dan een handelsstad op Java's Noordkust (Toeban, Djapara, Cheribon, Bantĕn), die echter alle een heel eind ter-zij lagen van de groote internationale vaart der 1ᵉ—15ᵉ eeuw: Voorindië-Zuidchina v.vᵃ, door straat Malaka, dan de nauwe *sĕlat Singapoera* dóór, en tusschen Langka-Bintan voorbij.

Gelooft men toch ooit, dat de zware Chineesche jonken en de Voorindisch-Tamilsche kapal's daarbij door de *sĕlat Tĕbĕrau*, alias «Old Strait» of «Old Straits», dus *benoorden* het eiland Singapore om, hun koers namen? Misleid door deze pas in de 1ᵉ helft der 17ᵉ eeuw in zwang gekomen vaart beNoorden-om, en den pas in het eind der 18ᵉ eeuw opgekomen term van «Sinca-

pour Old Strait» voor deze noorder-route — in tegenstelling tot de «Sincapour Strait» alias «New Strait» van toen [1] = de «Main Strait» van thans = de Port. «Estreito do Governador» uit de 17e—18e eeuw, alias «Governor's Strait» der Engelschen —, is men sinds de opkomst der stoomvaart al meer en meer zich gaan inbeelden, dat niet alleen de oud-Europeesche zeilvaart langs dezen uithoek van Oost-Azië haar koers bij voorkeur nam tusschen den vasten wal van het Schiereiland en de Noordkust van het eiland Singapore door, maar dat óók de vóór-Europeesche zeilvaart van Chineezen, Indiërs, Perzen en Arabieren dezen binnenweg liefst volgde, en alleen bij uitzondering beZuiden het Singapore-eiland om ging. Doch niets is minder waar! Integendeel; de antieke groote vaart ging vlak langs dit eiland steeds *beZuiden* om, en deed dààrdoor alleen reeds in de beschutte, naar het N. oploopende, baai achter — indien men van Indië kwam; of «voor», als men uit China kwam — deze eilandpunt de handelsplaats en pleisterplaats ontstaan, die achtereenvolgens Hasin, Toemasik, en Singhapoera heeft geheeten.

En naar mijn persoonlijke meening is op *deze* antieke plek, vlak bij volle zee, misschien even goed het nog oudere emporium Sábana van Ptolemaeus te zoeken (verg. reeds blz. 98), als dieper in, dus aan het Langka-Djohor-binnenwater. Reeds alleen de ligging van dien Boeddhistischen (?) Zeerooversstaat achter in die diepe fjord, met twee uitgangen, de *kuala Johor* naar het Z., de *sĕlat Tĕbĕrau* naar het W. achter het beschuttende Singapore-eiland om, typeert dit Langka-Woerawari als een booze spin, een giftige waterslang *(Arda-walika)* in haar hol; een Draak, dien men liever meed, dan uitlokte bij 't voorbijzeilen aan de twee uitgangen van dat waterhol. Wie zou zoo roekeloos zijn geweest met een konvooi hier opzettelijk door te loopen? Zie onze Schetskaart!

De heusche antieke Mal. Sĕlat, gearabiseerd vóór 850 A. D. (Ibn Chordādhbeh) tot Salāhiṭ, Schalāhiṭ, het «Drakentand-kanaal» (Lung-ya-mên; iets dus als: Drachenfels-passage) der Chineezen, kan dan ook niets anders zijn geweest als de sĕlat Singapura, beZuiden om; [2] hard langs de Zuidpunt van 't eiland Singapore, *tusschen* het daargelegen hooge voorland met Mount Faber (347 Eng. voet = 106 M.), en de beide

[1] Aldus b. v. J. Horsburgh, India Directory, 2d ed., 1817, II. p. 183—184; dus 2 jaar vóór de stichting van 't moderne Singapore.

[2] En *zóó* dan oorsprong gevend aan 't jonger-Mal. sĕlatan = Z.; zie blz. 71.

er tegenoverliggende hooge eilanden, het langgerekte Blakang Mati (alias vroeger soms ook wel P. Panjang;[1] het Chang-yaou-seu of «Long-waist-island» der Chin. kaart uit ca. 1430 bij Phillips, zooals ik hiervóór op blz. 162 bij n°. 23 reeds terecht bracht aan de hand van Blagden's vertaling uit 1909; hoogste toppen van W. naar O.: 69, 71 en 89 M.) aan den Westingang van 't kanaal, en het kleinere Pulau Brani (hoogste top 48 M.) aan den Oostingang. Kortom: datzelfde aan ieder, die ooit Singapore per modern stoomschip uit het Westen bereikte, welbekende natuurlijke kanaal vlak langs den Zuidwal van 't eiland Singapore, dat van ca. 1820—1900 heette New Harbour,[2] en sedert 19 April 1900 officieel werd herdoopt in Keppel Harbour ter eere van Capt. H. Keppel's ernstig wijzen op dit prachtig vaarwater in 1848, thans vol met dokken, scheepswerven enz. aan de Noordzijde; terwijl de beide eilanden Blakang Mati (geheel) en Poelau Brani (goeddeels) de militaire vóór-verdediging vormen van de stad en reede en dokken van Singapore.

Aan wijlen den vice-president der Straits Branch, W. D. Barnes († 28 Oct. 1911), komt de eer toe die algemeen geloofde legende uiteengeslagen te hebben, dat de vaart beNoorden het eiland Singapore om zoude zijn «oud», en de vaart vlak voorbij diens Zuidpunt «nieuw». In een van zijn laatste studies, liefhebber-historicus en Sinoloog als hij was, heeft hij met zijn opstel «Singapore old Straits and New Harbour» (Journal Straits Branch,

[1] Zoo met name „Pe Panjan" op de „Chart of Singapore Strait, the neighbouring Islands, and part of Malay Peninsula. By J. B. Tassin", dd. „J. B. Tassin's Lith. Press. Calcutta 1836", in J. H. Moor's Notices of the Indian Archipelago, I (en laatst), Singapore 1837, p. 269. Logan's „Geological map of Singapore" in Journ. Ind. Archip. VI (1852), p. 179, heeft: „Pulo Blakang Mati", en daaronder bijgeschreven: „Panjang"; deze kaart draagt het jaartal 1851. Thomson's kaartje „Strait of Singapore" in Journ. Ind. Archip. II (1848), p. 602 (en verg. p. 573) heeft alleen: „Blakan Mati." Trouwens Godinho de Eredia's kaart uit 1604 heeft reeds „blacan mati", zooals in den hoofdtekst op blz. 397 zal blijken.

[2] De naam New Harbour komt reeds dd. 27 Jan. 1822 voor in Crawfurd's Journal of an Embassy to Siam etc. (1e ed. 1828; in 2e ed. 1830, I, p. 66—67): „We went yesterday morning [van de reede Singapore] along the coast, to the westward, and visited the new harbour, or Sälat Panikam, as it is called by the Malays. This harbour is formed by Singapore and the islets which lie off the western limit of the roadstead. The entrance is narrow and difficult; but when a ship is once moored within it, she is secure from every danger... This is a favorite retreat of the Oräng-laut... Their principal mode of taking fish is by spearing [Mal. mĕnikam], and hence the native name of the Strait, which has this meaning." En verg. zijn kaart, dl. II, p. 345, „Plan of the British Settlement of Singapore", met in 't W. der Straat: New Harb.

N° 60, Dec. 1911, p. 25—34), overtuigend door verschillende bewijsplaatsen uit de 15e—19e eeuw aangetoond: de Old Strait is als groot vaarwater niet wezenlijk oud; en de New Harbour is allerminst nieuw, doch integendeel zéér oud. Ook blijft hem de eer, het hier en daar zoo duistere Cap. 20 van Linschoten's Reys-gheschrift uit 1595, «Coursen van Malacca nae Macau», waarbij hij de Fransche vertaling van 1619 tot grondslag moest nemen, in groote hoofdzaak opgehelderd te hebben voor dat moeilijke onderdeel: de vaart door de «Straet van *Sincapura*», tusschen «*Tanjamburo*» (= Tandjoeng Boeroe, thans T. Boeloes) in 't W. en «*Pedra Branqua*» (het Pei-chiao der Chineezen, de «Witte Rots», Port. Pedra Branca) in het O.[1] Hij bewees daarbij, dat in deze zeilaanwijzing — die, men vergete dit niet, door Linschoten vertaald werd uit een of meer hss. van Port. piloten uit ca. 1560—1580 —, na 't verlaten van het groote gat tusschen Karimon (Z.) en T. Bulus (N.), de koers eerst wordt aangegeven door de tegenwoordige sĕlat Sĕmbilan, dus *langs* het Z. W. strand van 't eiland Singapore; dan kwam, na 't bereiken der goede anker- en waterplaats Pasir Pandjang alias Long Beach — uitstekend landmerk tevens door zijn witte zandstrand —, het binnenzeilen van de heusch-antieke sĕlat Singapura (alias thans: Keppel Harbour) bij het natuurlijke rotsbaken «Lot's Wife», de Batu Bĕrlayar der Maleiers, in 1848 belangrijk verkleind en opgeblazen om de «New Harbour» aan dien West-ingang makkelijker toegankelijk te maken voor stoomschepen; en dan het dóórzeilen van die overoude sĕlat Singapura van W. naar O., beNoorden èn Blakang Mati èn P. Brani langs; om aldus tusschen Tandjoeng Pagar (N.) en den Noordhoek van P. Brani (Z.) — deze laatste de bekende «steile roode klip», geheeten Tĕreh Point, «welke van uit beide ingangen van Keppel Harbour zeer kenbaar is», aldus onze Zeemansgids O. I. Arch., 4e dr., II, 1916, p. 191 — de reede van de plaats Singapoera voorbij of wel binnen te loopen... precies als moderne stoomschepen doen sedert ca. 1860! Slechts in

[1] Ook J. H. Thomson in zijn mooi verslag „Account of the Horsburgh Lighthouse" (Journ. Ind. Arch. VI, 1852, p. 376—498; met platen) had Linschoten's Cap. 20 reeds in een noot op p. 379—380 besproken voor Pedra Branca, en scherp opgemerkt: „In this chapter the channels used by the shipping of those times, are so minutely described, as to prove incontestably, that the route then known and made use of, was through the Silat Sambulan and New Harbour, which latter is termed „ye Straight of Sincapura"."

't éérste deel dier route behoeven deze *niet* de flauwe bocht te maken door de sĕlat Sĕmbilan, [1] maar stoomen regelrecht door de sĕlat Pandan — zeer vaak nog, doch ònjuist, «sĕlat Sinki» genoemd [2] — dank zij moderne verlichting en betonning; om vandaar de oeroude sĕlat Singapura in en door te loopen.

Na deze rechtmatige hulde aan BARNES, die het eerst gezegde stelling uitsprak en stevig bepleitte, wilde ik graag diverse bewijzen tot versterking hier nog geven, welke aan hem òf niet òf in zwakker vorm slechts bekend waren. De 2 groote merken voor 't herkennen van deze antieke Straat Singapore in oudere gedrukte gegevens moeten daarbij zijn: de Mal. Batu Bĕrlayar als hooge zandsteen-pilaar aan de Noordzijde van den Westingang; en de plaats Singapura, dadelijk benoorden van den Oostingang, in de bocht van den naar 't Noorden oploopenden wal. Maar éérst is daartoe noodig het authentiek bericht, hoe in 1848 dat machtige rotsbaken werd verminkt. In het weekblad The Singapore Free Press van (Do., ..?) Aug. 1848 stond:

„«It is our duty this week to chronicle the disappearance of the well-known mass of rock situated on the Singapore side [= aan den N. kant] of the Western entrance to New Harbour, called by natives *Batu Belayer*, and by Europeans *Lot's Wife*. This rock, which was composed of a mass of very hard conglomerate, partially crystallised, has been known to navigators in the Straits for many hundreds of years, and we believe figures upon old charts engraved upwards of 200 years ago.» It was blown up." (Citaat in Buckley, 1902, II, p. 489). [3]

Of er inderdaad in oude Atlassen uit de eerste helft der 17e eeuw (tijd van Hondius, Blaeu, enz.) eenige Landverkenning van deze «Afvaart-Rots» of «Voortzeil-Rots» te vinden is, durf

[1] Op Zeekaarten, maar óók bij Logan (1851), immer geheeten: S. Sambulan; wel naar het P. Sambulan (Mal. *sĕmbol* = uitpuilen), dat tegen den N. wal ligt.

[2] Zoo b.v. op het overigens zeer instructieve detail-kaartje „Singapore Strasse", 1:500.000, in Justus Perthes' See-Atlas (zakformaat), 10e Aufl., Gotha 1914, op blad 19. Onze genoemde Zeemansgids van 1916 beschrijft eerst op p. 181—182 de „Straat Sinki" (op p. 182 ook even genoemd „Selat Sinki"), zijnde de Sĕlat Pandan; maar dan op p. 192 de heusche „Selat Sinki", het vaarwater tusschen P. Brani (N.) en Blakang Mati (Z.), zonder te bemerken dat hij daardoor zichzelf tegenspreekt. De fout is oud, zij komt al voor op Thomson's kaartje van 1848 (zie blz. 385, noot 1). Doch Logan (1851) heeft beide al juist.

[3] Barnes heeft dit bij Buckley (dien hij vaak gebruikt) over 't hoofd gezien; maar haalt op p. 32 (en zie p. 26) een bijna gelijkluidend gegeven aan uit „Prisoners their own Warders" (London, 1899), door F. McNair en W. D. Bayliss.

ik niet zeggen. Ook is die steenpilaar in 1848 geenszins totaal verdwenen; nog altijd kan men hem, b.v. in bovengenoemden Zeemansgids van 1916, beschreven vinden; aldus: «*Lot's wife*, eene rots nabij Hoek Blayer, steekt ongeveer 2 M. boven hoogwater uit, en ligt binnen den rand van het hier steile kustrif» (p. 189). Maar één jaar voor de opblazing van de grootste massa, in 1847, heeft overste J. LOW — dezelfde, die zich zoozeer voor de Kĕdah-antikwiteiten en voor de Singapore-inscriptie had geïnteresseerd — een schetsje er van gegeven (*tusschen* 2 geologische doorsneden, fig. 5 en 6, in) op de gelithografeerde plaat, behoorende bij zijn opstel «Notes on the geological features of Singapore and some of the islands adjacent» (Journ. Indian Archip., I, 1847, p. 83—100; en verg. er speciaal p. 99 over deze «*Batu Berlayar*»). We zien daar een zware kolom, ruim 3 maal zoo hoog als breed, en (naar het schijnt) langwerpig-rechthoekig van grondvlak, uit het water omhoog steken, met een soort kromming aan den top — een kolossale batoe bĕrdagoe zou men zeggen; dus een «kin-steen» op een oud-Minangkabausch graf, vergroot —, met een scheur of spleet die van boven tot onder loodrecht door 't midden van een der breede zijvlakken loopt (wel: het naar 't Zuiden gekeerde zijvlak). Men zou dus óók kunnen spreken van 2 kolommen (vlak aanéén), zooals inderdaad een Holl. bericht van 1603 doet, gelijk hierachter op blz. 400—401 zal blijken. [1]

Hoe heette nu dit rotsbaken aan den W. ingang der sĕlat Singapura in de zeevaart Malaka-Macao gedurende de 16e eeuw? Met zekerheid kunnen wij zeggen: Mal. Batoe Bĕrhala, verportugeescht tot «a *Varela*», of *Varella* = «de (Chin.) Pagode»; ten rechte: de Goden-Rots.

In de tot nog toe oudste gedrukte Port. zeilaanwijzing van Malaka door Straat Singapoera, die van JOÃO DE LISBOA uit (kennelijk) **1526**, [2] wordt deze rots niet genoemd, laat staan de

[1] Hoe hoog de Batoe Bĕrlajar oorspronkelijk is geweest, kon ik niet vinden; doch naar de doorsnede fig. 6 bij Low — volgens welke lijn wordt op p. 99 niet gezegd —, waar de zeebasis een 85 Eng. voet is, *schat* ik die hoogte op ca. 15 à 20 M. boven zee. Findlay's Directory Indian Archipelago, China and Japan, 2e ed., 1878, p. 376 zegt b.v.: „*Lot's Wife* is a rock about 6 ft. above high water ... This rock was formerly much higher and had the appearance of a pillar." De rotsen van Tz Berlayar zijn thans nog 14 M. hoog (Zeem. p. 188).

[2] Immers, het slothoofdstuk (p. 268—270) behandelt juist den zeeweg van Malaka langs Singapoera naar Broenei (en Ternate). De route in *dezen* koers werd door de Portugeezen het eerst beproefd in Aug. 1526 onder D. Jorge de Meneses; zie Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4, I (1877), p. 391—392 met 408—409.

naam. Na elkaar worden er twee «straten» beschreven: één ruime, «met twee rivieren» = de Sĕlat Sĕmbilan, breed een kanonschot, lang 2 «legoas» = ca. 12 K.M., met 6 à 7 vaam water middenin; en daarna één nauwe, «tusschen twee bergen», ongetwijfeld de Sĕlat Singapura, breed «een klein boogschot», lang ½ (??) «legoa», met twee riffen en 7 à 8 vaam water aan den (Oostelijken) uitgang, resp. aan den N.- en aan den Z.-kant, waarmee men moet oppassen om er tusschendoor te loopen, daarbij zuidelijk aanhoudend — dat waren de 2 riffen die resp. van Tandjoeng Pagar Zuid-op en van Poeloe Brani Oost-op den doorgang hier vernauwen —, «en dadelijk bij 't ontzeilen dezer riffen is er een bocht naar het Noorden waar stond (de) plaats Singapoera, welke plaats door ons werd vernield» [blijkbaar in najaar 1526, toen men de sterkte Kopak van Sultan Mahmoed Sjah op Bintan ging aanvallen, en in eind Nov. d. a. v. wist te veroveren; men dekte zich dus in zijn rug, door eerst Singapoera te vernielen]. (Livro de Marinharia, ed. Brito Rebello, Lisboa 1903, p. 268—269). [1]

De tweede is die bij LINSCHOTEN uit 1595, door BARNES reeds behandeld; de oorspronkelijke Port. tekst (of teksten?) uit ca. **1580** bleef nog onbekend. Hier volge, in Linschoten's eigen woorden, het gedeelte van af 't Cyrene-rif (door Barnes is dit terecht herkend; verg. onze Schetskaart), ten Westen van den West-ingang der Straat. De ophelderingen van Barnes werden alle overgenomen en gekenmerkt; als Kaart vergelijke men hierbij liefst ook LOGAN's «Geological Map of Singapore» (in Journ. Ind. Archip. VI, 1852, p. 179), wegens de zorgvuldig bijgeschreven Mal. namen der eilanden en diverse sĕlat's; voorts het rechter-onderblad der Kaart van de Straits Branch uit 1911, samen met

[1] Reeds FERRAND (II, p. 95—96) heeft van dit slotgedeelte in João de Lisboa's „Zeemans-boek" een vertaling gegeven, met eenige noten en een korte bespreking op p. 99. De tekst is echter corrupt en duister; voor het *derde* „Tanjambuquo" (= T. Buru) zou ik willen lezen: Tanjamgulo (= T. Gul), zie onze Schetskaart. — De bij Ferrand op p. 96—97 nog ôpgenomen gedeelten over de Straat Singapoera uit Barros (II, 1553, Lib. IX, cap. 3; en III, 1563, Lib. V, cap. 4), en uit het nog slechts bij brokstukken bekend gemaakte hs. van Pedro Barret(t)o de Resende uit 1646 (Britsch Museum, Sloane-coll. N° 197; te Madrid en in Portugal nog 3 andere exx. uit 1635) zijn nietszeggend.

De tekst van den hoogst gewichtigen en elken twijfel wegnemenden slotzin bij João de Lisboa luidt: „e logo em dobrãmdo estas restimguas estaa hũa emçeada pera o norte homde hera [a] povoaçã de Çimquapura. A qual povoação foy destruida por nos outros." (l. c. p. 269). — Straat Singapore is lang 5 K.M.

het instructieve karton «Singapore Town», 1 : 31.680, op het rechter-bovenblad, dat de heele «Keppel Harbour» duidelijk geeft. Het hier gecopieerde begint bij den uitloop der Sĕlat Sĕmbilan (de bocht langs den Z.W. wal van Singapore-eiland) in het van eilanden vrije, naar 't Z. O. loopende rak beN. Cyrene-rif:

«Comende by 't voorsz. rondt eylandeken vande rechter handt [Barnes geeft geen naam; ik vermoed: P. Siburus Luar (Logan)], sult recht voor u uyt (te weten, aen 't eynde vande reghel [= reeks] Eylanden, daer ghy by heen loopt) comen te zien een cleyn vlac ende gherampaneert [= gescheurd, hakkelig] Eylandeken, met weynich geboomten, hebbende een witte sandt strant [BARNES geeft hier l.c. p. 27: «? Cyrene shoal»; alias P. Pandan; het vraagteeken kan vervallen], t'welck leyt oost ende west [dus recht om de West, recht in de West-lijn], met de mont vande Straet van *Sincapura*: Sult op dit Eylandt aen loopen, ende soo wanneer ghy daer aen begint te ghenaken, soo begint u die Straet te openen en te ontdecken: [1] sulter naer toe seylen, boechs [= boogs] gewijs om loopende, om te schouwen [= schuwen] die Riffen ende ondiepten vande noord zijde, als oock om niet te vervallen nae de zuydtzijde (vande mont vande Straet af) [2] met het ghety datter loopt [nl.: «de vloedstroom om de West, de ebstroom om de Oost»; «de snelheid van den stroom gewoonlijk ruim 2 zeemijl ... bij springtij dikwijls tot 4 zeemijl [à 1,85 K.M. elk] per uur»; de vloedstroom sterker in den N.O. moesson, de ebstroom in den Z.W. moesson; zie Zeemansgids, II, 4[en] dr., 1916, p. 192, 193]: want hebter veel diepten ende vuyle gront: Sult u altoos houden nae de noordzijde toe, alwaermen een sant strant [BARNES l. c.: «Pasir Panjang»] heeft (vande lengde van een scheut grof geschuts), makende aen 't eyndt van dien t'fatsoen van een sandt bay, daermen versch water heeft, ende so verre als dese strant is streckende, ist daer over al langhes heen suyvere grondt om te anckeren noodich wesende. Comende by dese strant, soo crijghtmen die stroomen, die u langhs het landt na de mont vande straet toe drijven [n.l. bij ebstroom], het welck men niet en heeft daer verre van af loopende: want drijven u dan naer die diepe ende onsuyvere grondt toe, die het aende zuydzijde heeft, als voren .....

[1] De komma achter „ontdecken" maakte ik tot een : (dus de oude komma-punt).

[2] Er staat letterlijk: „om niet te vervallen (nae de zuydtzijde vande mont vande Straet af)"; maar dat haakje staat verkeerd.

De mont ofte incomste van dese Straet, comt tusschen twee hooghe berghen in [Mount Faber in 't N., hoogste top 106 M., Mount Seloso (Blakang Mati's W. punt, hoog ruim 60 M.) in 't Z.; Zeemansgids, 1916, p. 190—191 en 183; dit «Seloso», ook gespeld «Siloso», heeft een sterk-Port. klank; mocht men denken aan een »Monte Selvoso» = «Beboschte Berg», dan ware de naam duidelijk, [1] want ook thans nog heeft de «Siloso»: «op den top een boschje denneboomen, waarvan de toppen 69 M. boven zee gelegen zijn», l. c.], wesende van ontrent een steenworp inde breede [thans «nagenoeg 0,1 zeemijl» = ca. 185 M., o. c. p. 194; doch verruimd in 1848, zie boven] ende streckt oostwaert aen, mach hebben in de lenghte ontrent een scheut van een gootelingh [= klein ijzeren kanon]. Het Cannael van dese Straet heeft op het leeghsten 4½. vadem diepten. Int in comen aenden voet van den Bergh vande noordt zijde, is gheleghen een steenclippe, welcke inde vertooninghe een Pijlaer schijnt te wesen: Deze wort int gemeen van alle Natien (die dese passagie bevaren) ghenaemt die *Varella* vande Chinen [BARNES l. c.: «Lot's wife»; Mal. *Batu Bĕrhala*, het »Godheids»-baken van het Lung-ya-mên (Emoi'sch: Ling-ge-bun) of »Drakentand-kanaal» der Chineezen [2]]: ende vande zuyd zijde, te weten, een stuck weeghs vande mont, van de Straet voort aen maectet eenen inwijck [wel de «Imbeah»-baai met P. Sĕlegi; Zeem. p. 191]. Int midden van desen inwijck leyt een Clippe onder water, van welck een bancke af loopt nae het midden van het Cannael toe. Wat voorder aen, aende selfde zijde, de lengde van een Roer scheut, heeftet een open [BARNES, p. 28: «Sĕlat Singkeh»; Logan: Sĭlat Sinki; de Zeemansgids, 1916, p. 192 zegt: «Selat Sinki, het vaarwater tusschen Brani en Blakang Mati, heeft met laagwater eene minste diepte van 3¼ vadem. Wegens de valwinden ... kan dit vaarwater voor zeilschepen als niet zeer veilig beschouwd worden .... In de Selat Sinki loopen de getijstroomen met groote kracht, ... stilwater komt er niet

[1] Men bedenke daarbij dat juist het eiland Blakang Mati vanouds (reeds vóór 1604) aldus heet, ómdat „The name implies „Dead back" owing to the steril soil on its southern face", zooals Low in 1847 ophelderde (Journ. Ind. Arch., I, p. 98). Een eiland Blakang Padang ligt meer Zuid, beN.W. Batam.

[2] Barnes, l. c. p. 25 maakt de aardige opmerking: „in the Amoy dialect „dragon-teeth" is the name given to the two upright pegs in the bows of a ship through which the cable runs." Geen wonder, dat Chineezen dien naam óók gaven aan een nauwte tusschen twee rotsen door.

voor»], het welc tot inde Zee aen d'ander zijde door loopt, makende een Eylandt [dus: P. Brani]. Dit open is over al vol ondiepten, dient alleen om met cleyne Fusten [Port *fusta*, een soort galei; overgenomen in 't Mal. als *poesta*] door te passeren. Te middeweghen van desen Inwijck daer dit open staet [dus: bij 't N. W. begin der Sĕlat Singkeh], leyt een Clippe ofte steen plaet, twee vadem onder water [d. i. Maeander Shoal, met 1½ vadem minste diepte; verg. Zeem. p. 191, en Eng. Admir.-Kaart nº 2403 (1914)], welke steen plaet soo verre buyten den Inwijck comt, als de punten van het landt uytsteken, ende wat meer nae het midden van het Cannael toe: Voor by desen Inwijck wesende, soo heeftet landt [n.l. van P. Brani's Noordzijde] eenen hoeck ofte punt van eenen steylen afgebickten heuvel, alwaer de straet voleynd [dus tusschen P. Brani's Noordpunt, zijnde Tĕreh Point, en de tegenwoordige «Borneo Wharf» waar de booten van de Nederland, Lloyd en Paketvaart meestal meeren], ende int omloopen van dien, heeftet eenen rooden heuvel [inderdaad zijn de «rotsen van ... hoek Tereh rood, en doen zich voor als eene steile roode klip, welke van uit beide ingangen van Keppel Harbour zeer kenbaar is», Zeem. p. 191], by de welcke men diepe ende suyvere grondt heeft, ende alsmender om geloopen is, so strect hem het landt van daer af z. o. waert aen [n.l. de kustlijn van P. Brani] ......[1]

Int uytloopen vande Straet, soo heeft men daer buyten zijnde twee Riffen, waer van d'eene recht tegens over den uytganck vande straet leyt, een scheut van een lepelstuck [= zwaar kanon] nae het oosten toe, comende van 't lant vande noortzijde af, streckende zuyden aen [dit is het rif, dat van Tanjung Pagar naar het Z. en O. uitsteekt; thans verbeterd en bebakend, maar nog altijd met de Tĕmbaga-klip in 't vaarwater, Zeem. p. 192, 195]: D'ander is geleghen in 't zuyden, te weten, een scheut van een gotelingh, vanden uytganck van 't landt, vande Straet af, streckende oostwaert aen [= het Brani-rif nog van thans, aan den O. kant van 't eiland, met de Brani-banken; Zeem. p. 191, 192, 195],

[1] Weggelaten werd hier een alinea over „drie inwijcken" „aende noordzijde van dese straet", dus aan den Singapore-kant, „die twee eerste cleyn", „de derde groot", (n.l. van W. naar O.); zijnde wel resp.: 1. de inwijk bij Bĕrlayar River; 2. de bocht achter, dus beN., Pulau Hantu; 3. Tĕlok Blanga. Deze laatste wordt met name genoemd in Verhaal 3 der Sadjarah Mĕlajoe van 1612—14 (zie ed. Shellabear, 1898, p. 23; of 2e ed. 1910, I, p. 32), op den zeeweg Bintan-Toemasik; verg. toch blz. 156 hiervóór.

soo datse beydegaer door den anderen een cruys maken, ende tusschen deze twee Riffen door loopt het Cannael heen, ende men mach beyde dese Riffen (mettet leegh water van een sprinckvloet) ontdeckt sien. Dit Cannael, welck tusschen beyden door loopt, heeft schaers 4. vadem diepte [d. i. dus het zgn. «Middenvaarwater» van thans, tusschen de Brani-bank (Z.) en Tĕmbaga-klip (N.) door, waar als minste diepte nog altijd 4 vaam = 7,2 M. water staat; Zeem. p. 195]: De grondt binnen int Canael is modder, ende buyten tCannael zant: .... Van gelijcken sult u wachten vande Zee in 't oosten, te weten, recht tegens over den uytganck vande straet: want een scheut van een lepel stuck daer af, zijn het altemael Riffen, als boven geroert is [= het Tanjung-Pagar-rif van hierboven]. Als [1] ghy uyt de Straet zijt, ende begeerden te anckeren, so loopt na de zijde van het zuyden [*fout!* lees: noorden], te weten, langhs het landt heen [dus op *Singapoera* aan, dat Linschoten hier niet noemt; terwijl hij het te voren *foutief* had vermeld als »een Eylandeken, ... ghenaemt oudt *Sincapura*» (fol. 38 b), gelegen aan den ingang van de Sĕlat Tĕbĕrau, dus = P. Mĕrambong; gelijk BARNES, l. c. p. 26, met zijn »a mistake for Merambong» terecht reeds verbeterde], so dat ghij uyt de stroomen raeckt, so moecht ghy 't op 6. vademen setten: want so ghy inde stroomen van de Straet bleeft, mocht wel ghebeuren dat ghy eenige anckeren quaemt te verliesen door het draeyen ende slingheren van het schip, ofte dat ghy uyt slibberde ende op het drooch dreeft: Op dese Ree [van *Singapoera* dus] ismen recht teghens over een strandt daer versch water is [achter Tanjung Ru, uit de S. Rochor of de S. Kalang; de S. Singapoera is brak], soo men 't van doen hadde.» (Reys-gheschrift vande Navigatien der Portugaloysers in Orienten, 1595, fol. 39 b—40 b; zijnde in Cap. 20).

Slechts door twee fouten wordt deze zeilaanwijzing uit Port. bron ontsierd: de plaats aan «oudt *Sincapura*» gegeven, en de fout van Z. voor N. bij het uitkomen van de Straat voorbij P. Brani; [2] overigens is ze voortreffelijk, en deel voor deel,

[1] Duidelijkheidshalve wordt hierbegonnen met een nieuwen zin. Er staat letterlijk: „geroert is, als ghy enz." (fol. 40 b, r. 2).

[2] Deze grove fout wordt nog een tweeden keer in anderen geest herhaald. Want onmiddellijk na het boven gecopieerde vervolgt de zeilaanwijzing bij Linschoten: „Wt de Straet wesende, in voeghen als boven verhaelt is, so sult uwen cours nemen langhes het landt vande rechter hant heen [*fout!* lees: vande slincker hant heen; dus: langs den Singapore-eilandwal, *niet* langs

ondanks technische verbeteringen sedert 1848 en later, conform aan den tegenwoordigen toestand van New Harbour, sedert 1900 Keppel Harbour.

Een beschrijving van het doorloopen dezer Straat Singapoera van O. naar W., dus bij de terugreis Macao-Malaka, geeft Linschoten niet; hij stelt zich tevreden in Cap. 24, 'twelk die terugvaart behandelt, aan het slot op te houden bij 't naderen van den Oost-ingang, zonder zelfs te waarschuwen dat deze heel wat lastiger in te zeilen viel dan de wel nauwe, maar veel schooner West-ingang bij «die *Varella* vande Chinen». Immers aldus, komende van «*Pulo Tinge*» = P. Tinggi:

«... tot dat ghy binnen [d. i. N.W. van] de *Pedra Branqua* zijt, loopende alsdan nae een punt landts toe [T^g Pĕnyusuk], die ghy sult sien aen 't landt van *Iantana* [= Ujung Tanah], welck is het lant van de noordtzijde:[1] sulter by heen loopen, tot dat ghy comt te sien sommighe roode doelen ofte heuvelen [de Tanah Merah Bĕsar, alias Great Red Cliffs, aan den Oosthoek van Singapore-eiland, tusschen Tanjung Mĕngkuang (alias T. Bĕdok) en T. Changi; «om de Oost tot op grooten afstand zichtbaar», Zeem. p. 204], ghelegen aende Haven van *Ior* [n.l. aan den Z.W. mond der Kuala Johor]:[1] aleer ghy by dese haven van *Ior* comt, sulter u een weynich van af houden, u niet inde Haven stekende want heeft alhier een bancke liggen [d. i. de Red Cliff Bank, l. c.], sult voorby de roode doelen wesende, nae het landt toe loopen, het welck een sant strant is [van beO. Tanjung Katong, tot T^g Ru of Sandy Point], daer alsdan langhs heen loopende, tot de mont ofte incomste vande straet van *Sincapura* toe, goede opsicht hebbende, dat soo haest als ghy de *Pedra Branqua* binnen zijt, nae het landt van *Iantana* toe loopt, sonder nae d' ander zijde te wijcken [even te voren vermeld als: «nae het Eylant van *Binton* toe»], want hebt daer

den Batam-wal], altoos het loot uytworpende, ende beneden de 4. vadem schaers nae het landt noch te Zeewaert niet wijckende ...: Ghepasseert wesende dese eerste strant, met een heuvel ende Clippen [Tanah Merah Kĕchil], die aen het eynde staen, ende een sandt bay [Tĕlok Mata Ikan; Zeem. p. 204] gheleghen teghens desen heuvel over, comende ten half weghen van den anderen heuvel [Tanah Merah Bĕsar], die aent eynde vande voorseyde sandt bay staet, achter welcken dat open (dat binnen de straet comt) [dus: de Sĕlat Tĕbĕrau] weder uyt loopt [n.l. in den Z. W.mond der Kuala Johor], so neemt alsdan uwen cours oost aen"; — en aldus de „straet" van „Iantana" = Oedjoeng Tanah ingaand. Het haakje: „achter welcken (dat enz.)" is verzet.

[1] De komma van den tekst is hier weer in dubbel-punt veranderd.

seer quade grondt, ende de wint [*dus:* de N.O. moeson] zoude u beletten over te comen.» (ib. fol. 51b).

Maar óók in dit kort relaas blijkt duidelijk, hoe, evengoed als voor de vaart Malaka-Macao, voor de terugvaart Macao-Malaka de sĕlat Singapoera de vaarweg was; niet de Sĕlat Tĕbĕrau Noord-om; noch minder de Main Strait bezuiden Coney Island om, de «Singapore Straits» van thans.

Toch was er in **1585** een nieuwe route gevonden, waarvan Linschoten niet rept in 1595; gegevens hierover hadden hem vóór zijn vertrek uit Goa in Nov. 1588 wel niet bereikt. COUTO vertelt er van in zijn in 1595 afgesloten Xe Decade (1^e^ ed. 1788, II, p. 210—211; zijnde in Livr. VII, cap. 12). TIELE heeft over dit nieuwe «*kanaal van S. Barbara*» kortelijk gesproken in Bijdr. Kon. Inst. 4, V, 1881, p. 171. Doch het komt hier op de volle zinsneden aan, en het juiste aanwijzen der nieuwe doorvaart.

De toenmalige Sultan van Djohor, «o Rajale» = «de Radja Ali» = Soeltan Ali Djala Abdoe'l Djalil (Ri'ajat) Sjah van 't slot van Verhaal 38 der Sadj. Mĕl. (reg. ca. 1580—1597), in handelsnaijver met Malaka, trachtte de jonken van Java door 't leggen van een vloot in 't Z. der Straat Malaka te dwingen naar Djohor koers te zetten, in plaats van naar Malaka; «en», zoo vervolgt Couto:

«en de Straat van Singapoera, die de doorvaart is van onze schepen, beval hij [= de Sultan] te versperren met eenige oude jonken, en houten hokken [Mal. *petak*], die hij last gaf vol met steen te doen zinken in 't midden van 't kanaal, om den doorgang daar te beletten aan de schepen, die ze [= de Portugeezen] verwachtten uit China..... En toen hij [n.l. de Port. vlootvoogd, João da Silva] zag dat de Straat volledig verstopt was door de jonken in de diepte, beval hij dat de *banting's* [= Mal. tweemast-roeivaartuigen] tusschen die eilanden zouden gaan, en zoeken of ze een ander kanaal vonden, waarlangs de schepen door konden die hij uit China en Ternate wachtte; en toen deze *banting's* kwamen aan het Bĕrhala-kanaal [«o canal da Varela»], want zoo heet de doorvaart die verstopt was (welke men gewoonlijk noemt van Singapoera), en ze dat eiland [sic! nu enkelvoud; bedoeld is: Blakang Mati] rondzeilden om de Zuid, hebben zij een ander kanaal gevonden, dat niet bevaren werd. Hier nu gingen ze in, en loodden het op, en teekenden langzaam aan, en vonden er 7. 8. en 9. vaam diepte, hetwelk [n.l. kanaal] niet langer zal zijn dan een kanon-

schot, 100. vaam op zijn breedst, en bij 't begin en in 't midden niet breeder dan 14. vaam, en bevonden dat daarlangs de schepen heel vrij voorbij konden, en gaven er den naam aan: *Het kanaal van de H. Barbara.*" [1]

Het zou heel moeilijk vallen dit in (Dec.) 1585 gevonden nieuwe kanaal, bezuiden van Lot's Wife, vast te herkennen, indien we niet een kostelijk hulpmiddel hadden in drie schetskaarten uit **1604** van GODINHO DE EREDIA, den Boegi-Portugees te Malaka, in zijn te Goa in 1613 samengesteld hs. «Declaraçam de Malaca etc.» (ed.-Janssen, Brussel 1882). Op deze drie schetskaarten, fol. 45r°, 60v° en 61r° van het hs., in facsimile daar gereproduceerd, heeft ook BARNES kortelijk de aandacht gevestigd (o. c. p. 30), de meeste namen verklaard, en de «nieuwe straat» welke voorkomt op de kaart van fol. 61r° gemeend te kunnen vereenzelvigen met «the present main straits». Deze laatste echter werd pas gevonden in 1616 *(niet* «1615»); zooals Barnes-zelf even daarna ook herinnert, aan de hand van Yule & Burnell's Hobson-Jobson i. v. «Governor's Straits». Bekijken we echter Eredia's kaart van 1604 op fol. 61r° in het licht van Couto, dan zien wij er:

1°. als «Oude Straat» («estreito Velho») de op de kaarten van fol. 45r° en 60v° geheeten «Straat Singapoera» («Estreito Sincapura»); loopend tusschen het Zuideinde van 't eiland «Sincapvra» en 2 eilanden van flinke grootte daar beZuiden, die, zij het in precies *foutieve* volgorde — het grootste eiland ligt er Oost, het kleinste West; desgelijks op de twee andere schetskaarten — dadelijk te herkennen zijn als Blakang Mati en

[1] De tekst luidt: „e o estreito de Sincapura, que he o continuado de nossas náos, mandou entupir com certos Juncos velhos, e patains [*lees*: peitacus] de madeira, a que mandou dar fundo no meio do canal cheias de pedra pera impedir aquella passagem ás náos, que esperavam da China....; e vendo que totalmente estava o estreito impedido com os Juncos no fundo, mandou os Bantins que se mettessem entre aquellas Ilhas, e vissem se achavam outro algum canal por onde pudessem passar as náos que esperava da China, e Maluco; e chegando estes Bantins no canal da Varela, que assim se chama o continuado que estava impedido (a que communmente chamam de Sincapura) e dobrando aquella Ilha pera o Sul, achàram outro canal, que não fora tratado; e entrando por elle, o foram fondando, e notando devagar, e achàram por elle 7. 8. e 9. braças de fundo, o qual não seria de comprimento mais que de hum tiro de Camelete, e no mais largo delle 100. braças, e na entrada, e no meio delle não tem de largura mais que 14. braças, e assentàram que podiam muito bem francamente passar por alli as náos, e lhe puzeram o nome *O canal da Santa Barbara.*" — De heiligendag van St. Barbara, valt op 4 Dec.; zeker wel de *datum* van ontdekking der Straat in 't begin van den N.O. moesson.

P. Brani; terwijl trouwens op een eindje bezuiden dat grootste (foutief-Oostelijke, terecht-Westelijke) eiland bijgeschreven staat: «blacan mati».[1] Waarmede dus deze Mal. naam voor 1604 vast staat, hoezeer *niet* vermeld in de 10 jaar jongere Sadjarah Mĕl.

2°. de Sĕlat Tĕbĕrau («Salat Tubro») als open doorvaart aan den Noordkant van 't eiland «Sincapvra»; met aan den West-ingang een P. Oelar («Pulo Vlar»), d. i. het «Sunut or Snake Is^d or Isle de Cobra» eener interessante hs.-opname uit 1827 door Capt. D. Ross der vaarwaters beZ. het eiland Singapore (in 't bezit van het Kon. Instituut van N.-I.),[2] d. i. weer P. Mĕrambong van thans, het «Pulo Nuttee» uit 1688 in den tekst van Dampier's Voyages (Vol. II, cap. 1); en met aan den Oost-uitgang P. Tĕkong («Tucuam»). Waardoor ook deze 3 namen, *niet* te vinden in de Sadj. Mĕl., voor 1604 vaststaan.

3°. een «Nieuwe Straat» («estreito nouo»), loopende vlak beZuiden de beide eilanden Blakang Mati en Brani langs; doch beNoorden van een regel eilanden, waarbij op de kaarten van fol. 45r° en 60v° Si Kidjang = «Herten»-eiland als naam bij de 2 grootste vermeld is (resp. «Pulo Siquijan» bij 2 eilanden; en «Siquijam» bij 1), dat zijn dus de 2 St. Johns Islands van thans (het grootste, Sakijang Bandera, West; het iets kleinere, Sakijang Pelepah, Oost; aldus de namen op de Kaart der Straits Branch, 1911). *Hier* hebben we dan tevens het blijkens Couto in 1585 ontdekte *Kanaal van Sinte Barbara*, beZuiden Blakang Mati, maar beNoorden het ten N. der St. Johns-eilanden gelegen P. Sikukur (zie Logan's kaart, 1851; èn onze Schetskaart), waar inderdaad een vaarwater bestaat, dat nog in den Zeemansgids (II, 4^{en} dr., 1916, p. 183) vermeld wordt als: «(een geul) beN. Sekoeker, welke somtijds door kustvaarders gebruikt wordt». En bekijkt men dit vaarwater op de Eng. Admir. Kaart n° 2403 van 15 April 1914 (New ed. Maart, 1912), dan blijken de door

[1] Als nader getuigenis voor deze **Oude Straat** moet gewezen op Pedro Teixeira's „Relaciones" (Amberes = Antwerpen, H. Verdussen, 1610); in Mei **1600** van Malaka gevaren, voorbij de S. Moear en de S. Poelai („passando por Muar y Polé Rios"), was hij den „estrecho de Sincá purá" ingeloopen, welke „makende den vorm van een S. over ½ legua [= 2,3 K.M.] zóó nauw is, dat de schepen die van Indië gaan naar China, of omgekeerd", geen slag rond er konden maken in 't midden, en dus aan een der ingangen van de Straat geankerd moesten wachten op het tij, soms wel 3—5 dagen lang (II, p. 48).

[2] „Survey of the Harbour and Islands in the vicinity of Singapore, by Capⁿ. D. Ross, F. R. S., Marine Surveyor Genl. 1827." (n° 175 der Zeekaarten, in W. C. Muller's Catal. Land- en Zeekaarten Kon. Inst. 1913, p. 88); penteekening.

Couto genoemde lengte en wisselende breedte niet alleen uit te komen, maar zelfs de loodingen kloppen (de kaart toont van W. naar O.: 8, 7, en 9 vadem; en dan 17 vaam beZ. O. van P. Brani).[1] Dat deze identificeering *goed* is, wordt hierna nog op blz. 401 bewezen door een Holl. notitie uit 1603.

Uit al deze 5 bronnen — João de Lisboa, 1526; Linschoten, ca. 1580; Couto, 1585; Teixeira, 1600; Eredia, 1604 — blijkt: de Sĕlat Tĕbĕrau was wèl van ouds bekend maar werd *niet* door Port. schepen in de 16e eeuw bevaren; gebeurde dit een enkelen keer, dan was het bij ongeluk, waarvan Linschoten's tekst een curieus staaltje geeft.[2] De ware oude, de antieke Sĕlat Singapoera, de *kortste* zeestraat tusschen T. Boeroe (alias Boeloes) en Pedra Branca, waarbij men komend van 't Westen de Z. W. kust kon volgen van 't eiland Singapoera (Sĕlat Sĕmbilan), en waarbij men komend van 't Oosten langs de Z. O. kust kon zeilen van datzelfde eiland, was tevens in maritiem opzicht de veiligste voor vroeger eeuwen. De zeestraat achterom, de Sĕlat Tĕbĕrau, was voor vreemde zeevaarders enkel noodhulp of toevals-zeilweg; doch voor de inboorlingen dezer contreien was zij daarentegen van de hoogste plaatselijke beteekenis: als toevluchtsoord, wanneer zij zich verschuilen wilden; als uitvalspoort, wanneer zij anderen te lijf wilden gaan. Singapoera, als zeestad open en bloot aan den grooten internationalen vaarweg Voorindië—Zuidchina vice-versa liggende, moest dáárdoor alleen reeds handelsstad blijven, tevens «overwinterings»-plaats voor de moeson-vaart der Ind. en Chin. zeilschepen, zonder zeeroovers-nest te kunnen worden, wilde het geen zelfmoord plegen; geheel dus als later Malaka.

Maar de Djohor-fjord, die den Oost- en West-ingang der Sĕlat

---

[1] Op de „Sketch of the Island [of Singapore], about **1828**", in zinco te zien vooraan dl. II van Buckley (1902), heet Sikoekoer: *Pĕnjaboeng* („Pe Paniabon"); Blakang Mati: Pe. Panjang; en de Sĕlat Singapoera zoowaar: Salat or Native Str. — P. Sikoekoer zal dus wel beteekenen „Haneklauw-eiland".

[2] „Ontrent een mijl van dese punt af [nl. van „*Tanjamburo*" = T. Boeroe, Oost-op] leyt een Revier [Barnes l. c. p. 26: Sungei Pulai], ende een cleyn mijl voorder aen, heeft men een ander Revier [Barnes: Sĕlat Tĕbrau], met een grooten mondt, al waer een Eylandeken leyt, ghenaemt oudt *Sincapura* [Barnes: „a mistake for Merambong"], hebbende diepe ende suyvere grondt. Deze Revier comt inde Haven van *Iantana* [Barnes: „Ujong Tanah, Johore"] weder uyt, alwaar eens onverhoets [sic] in gheloopen is *Antonio de Meno* [lees: *Mena*], met een Schip van acht honderd Bharen groot [= bahar's; en niet „casses" zooals de Fransche vertaling bij Barnes heeft], (wesende elcke Bhar drie en half Quintalen, ghewicht van Portugael), ende quamen inde Revier van *Iantana* weder uyt." (l. c. 1595, fol. 38b).

Tĕbĕrau van binnenuit zoo gemakkelijk kon beheerschen, was aangewezen tot vestiging van een zeeroovers-staat in 't groot; gelijk de moeilijk te naderen Bintan-baai zulks was in 't klein.

Eerst toen omstreeks 1600 de macht van Djohor sterk was gedaald, en de Hollanders als Djohor's helpers tegen de Portugeezen na 1603 begonnen op te treden, ging de groote zeevaart al meer en meer gebruik maken van de Sĕlat Tĕbĕrau, omdat deze primo òngevaarlijk was geworden in binnenlandsch opzicht, en secundo prachtig dienst kon doen als strategische zeeweg tot fnuiking van de Portugeesch-Spaansche zeevaart beZuiden om, die (begin) Maart **1616** nog wel een veel Zuidelijker omvaart had gevonden: de *tegenwoordige* Singapore Straits, alias Main Strait, beZ. de St-Johns-eilanden en Coney Island om. Deze nieuwste route, aan Eredia nog totaal onbekend toen hij zijn gezegde »Declaraçam de Malaca» in 1613 afsloot, en dus allerminst in 1604 door hem gekaarteerd (zooals Barnes meende), het eerst bevaren door de vloot van JUAN DE SILVA, den Gouverneur der Philippijnen (April 1609 — † 19 April 1616 te Malaka), toen hij van uit Manila hulp wilde brengen aan het door de Hollanders benarde Malaka, en te zijner eer daarom geheeten «Estreito do Governador», of tot heden toe nog wel Governor's Strait,[1] zou gewis de toch altijd moeilijk bezeilbare Sĕlat Tĕbĕrau weer op den achtergrond hebben gehouden, indien niet Malaka zoo snel verdrongen ware geworden door Batavia als uitgangspunt voor de China-vaart. Deze Oostelijker Westjava-China-vaart, óók al beschreven in Cap. 29 & 27 van Linschoten's Reys-gheschrift (1595), had de diverse Singapoerstraten niet noodig; maar liep, na straat Palembang gepasseerd te zijn, beOosten van Lingga en Bintan, op Pedra Branca aan; waarbij het vrij groote eiland P. Mapor — toenmaals geheeten P. Pandjang — beO. Bintan, met een hoogte van 108 M. in 't N. W., een dergelijke leidende rol speelde, als Blakang Mati, met den Sĕrapoeng-berg (hoog 89 M.) in 't O., vanouds gespeeld had in 't bezeilen van de antieke Sĕlat Singapoera. En voor beide routes, komende van P. Tioman op weg naar Pedra Branca,

[1] Deze passus uit BOCARRO (ed. 1876; Decada 13 da Historia da India, afgesloten 1635, loopend over 1613—'17; p. 428) is al vertaald in Yule & Burnell's Hobson-Jobson, ed. 1886, en vermeerderd met citaten uit Hamilton (1727), Dunn (1780), en Horsburgh (1841); doch het jaartal is 1616, *niet* 1615, zie toch Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 5, I (1886), p. 312. — Even te voren was een adviesjacht van Manila naar Malaka *achterom* gevaren, langs P. Ular (Bocarro, p. 416).

lag daar als natuurlijk baken de Zadelberg van Bintan, de Ma-gan-shan of «Paarden-zadel-berg» der Chin. kaart van ca. 1430 (zie hiervóór blz. 162, sub n° 27). [1]

Toen pas, zeg dus in ca. 1630, toen de diverse Singaporestraten buiten de groote China-vaart waren komen te liggen, om eerst 2 eeuwen daarna tot leven te worden herwekt, dank zij vooral Raffles, ging de plaats Singapoera volledig in verval. Van handelsplaats, telkens door vijanden bedreigd, zelfs verwoest, maar telkens ook weer op dezelfde plek nieuw herrezen, dank zij de uitermate gunstige ligging, werd het, na het verval, een armzalig oord van enkel visschers bij de thans allengs herdoopte sĕlat Panikam (zie blz. 385, noot 2), en Orang Laoet.

Kort na 1600 bestond het echter wel degelijk nog als handelsplaats van zekere beteekenis, waar een Sjahbandar van wege den Sultan van Djohor gevestigd was, en den titel voerde «Radja Nagara, Batin van Singapoera», tevens aanvoerder (Panglima) van een deel van des Sultans macht. Drie bewijzen zijn daarvoor uit resp. 1603, 1604 en 1606, deels van Hollandsche, deels Port.zijde.

In Oct. **1603** was een Holl. smaldeel uit de vloot van VAN WARWIJCK verdwaald geraakt bij het zoeken naar de ware Straat Singapoera, komende van Malaka en willende naar Djohor. Een der sloepen kwam echter op 3 Oct. het juiste rapport brengen. Aldus: «Des middaechs quam de Chaloupe weder aen de Schepen, hebbende de Strate van *Sincapura* door ghevaren, die sich streckt Oost ende Zuydt [versta: de Sĕlat Singapoera van 't Westen ingevaren in haar heele strekking «Oost»; doch bij haar Oostelijken uitgang «Zuydt», ten rechte: Z. O.], zijnde een Gootelincx schoots langh, ende een steen werp breedt [beide maten zijn overdreven laag], aen de Westzijde diep 15. 16. ende een weynich voort 10. 9. ende 8. vadem waters: [2] als men van Westen henen comt, soo leydt *Carimon* West ten Zuyden vijf mijlen [= 20 zeemijl; ten rechte: 26 zm.] daer van daen, staende aen de slincker handt in 't invaren, twee Rotzen, of het

[1] Mooi is dit zadel van den zgn. „Grooten Bintan" reeds afgebeeld als landverkenning op de instructieve kaart uit 1836: „Chart of Singapore Strait, the neighbouring Islands and part of Malay Peninsula" in Moor's Notices Indian Archip., I (1837), p. 269; en zie het puntig silhouet van den „Kleinen Bintan", tegen het zadel van den Grooten Bintan, uit het N. ¼ W. gezien, in Landverkenningen bij dl. II Zeemansgids O. I. Arch., 2de druk [1918], n° 68; waarmee men verg. n° 73: het zadel alléén, uit het Z. ten O. gezien op 24 zeemijl.

[2] Hier, en straks opnieuw na „waters", is de komma door een : vervangen.

twee Colommen ofte Pylaren waren [dus hier de van boven naar beneden gespleten Batu Bĕrlayar gezien als «twee» pilaren; verg. hiervóór blz. 388]; men moet de Straet recht in comen eer men die door sien can, aen de Oost zijde niet dieper als 5 ofte 4 vadem waters: aen de Noort zijde is een Inham, daer een Dorp gelegen is, welcke men secht *Sincapura* ghenaemt te wesen. De Chaloupe is door een andere Strate gheloopen [n.l. de sĕlat Sikukur], het Eylandt in 't Zuyde die [*sic*; maar dit is onzin; lees: daer?] ghelegen omzeylt [dus: ten Z. van P. Blakang Mati langs], ende alsoo weder by haer Schepen ghecomen; welcke Strate sy bevonden bequamer, wijder (ende diep ghenoech) als die van *Sincapura*:» (Begin ende Voortgangh, 1645, I, 11ᵉ Stuk, p. 37b—38a).

Het hier gezegde over voldoende diepte zou voor de sĕlat Singkeh bepaald onjuist zijn, vandaar dat tusschen groote haken door mij werd toegevoegd: sĕlat Sikukur; dus het volgens Couto in 1585 ontdekte «Kanaal van Sinte Barbara», bezuiden Blakang Mati om. En dat nu deze identificeering, daareven bij Couto en Eredia, hier opnieuw bij Van Warwyck's Journaal, volstrekt juist is, wordt bewezen door de volgende curieuze «*Noticie vande Strate van Sincapura*», welke op p. 68b in datzelfde Journaal een plaats heeft gekregen, als slot van een serie Instructies te Bantam in eind **1603** vastgesteld: «Om de Strate van *Sincapura* door te loopen, van Westen comende, moetmen 't vaste Lant van *Malacca* aen boort houden, al waer men goede Pilooten van *Malayen* can becomen: de Portugesen anckeren ordinaris voor de mondt [versta: bij Pasir Panjang, even N. van Tandjoeng Bĕrlajar en Batoe Bĕrlajar (alias B. Bĕrhala)], stellende van weer-zijden in 't gadt eenen Boom [= ôf bodem; ôf baken] ofte Schuyt, alwaer sy met 't getye door varen, pleghen meest het oude gadt [= de sĕlat Singapura] te ghebruycken, maar nu het nieuwe gadt [= de sĕlat Sikukur]; comende van bywesten, laten het Eylandt [versta: Blakang Mati!] aen Backboort leggen, ende het oude gadt passeerende, laten het Eylant aen Stuerboort: vanden Oost comende, om deselve Straet [dus de sĕlat Singapura] te passeeren, so mach men aen weder-zijden *Pedro Blanco* omme loopen, vertoont hem ghelijck een *Ionck*, die met de Kiel boven leydt [dus als een tweede Soendasche «Tangkoeban Prahoe»], ...; een weynich het Landt schouwende [d.i. schuwende, mijdende; n.l. de Zuidkust van Oedjoeng Tanah, en de Z.O. kust van 't eiland Singapore] is gheen

perijckel, want soo langhe de Portugesen ghevaren hebben, hebben gheen schade gheleden noch in ofte ontrent de Strate.»

Men ziet: in deze «Noticie» is bepaald verwerkt geworden het rapport der bovenvermelde Holl. sloep van 3 Oct. 1603.

In **1604** kaarteert dan Godinho DE EREDIA op zijn reeds straks behandelde schetskaart, fol. 61 r° van zijn hs. uit 1613, getiteld: «Discripsão chorographica dos estreitos de Sincapura e Sabbam. Ano 1604.», achtereenvolgens deze namen voorbij (d. i. Oost van) de Z.O. punt van zijn «estreito Velho» (zonder naam; maar dus = Tanjung Pagar): *a.* «xabandaria» = de Sjahbandarij van «Sincapvra»; *b.* «Tanion Rû» = T[g] Ru van thans, «Sandy Point» op de schets in Begbie's boek van 1834, p. 350; *c.* «sunebodo» = de S. Bĕdok, in het district van dien naam, O. van T. Katong (BARNES l. c. p. 30: «Sungai Bedoh»); [1] *d.* «Tanamera» = Tanah Merah, weerzijds van T. Mĕngkuang alias T. Bĕdok, waardoor ook de vorige naam duidelijker wordt; *e.* «Tanion ruça» = thans T. Changi. Zoo is hier dan de heele Z.O. kust van 't eiland «Sincapvra» aangegeven, met de Sjahbandarij in 't Westen. En daarbij vergete men niet, dat Eredia juist in 1604 tijdelijk als vesting-ingenieur werkzaam was geweest te Djohor Lama. [2]

En in **1606**, op 5 Mei, als MATELIEF met zijn vloot ligt voor Malaka, wachtend op hulp van den Sultan van Djohor (den dronkaard-Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III, ca. 1597—6 Juni 1613; zie nader over hem hierachter sub VIII, i bij Batu Sawar), om gezamenlijk de stad te kunnen aantasten, komen er 2 prauwen van Djohor als voorloopers, waarvan Matelief's Journaal zegt: «Den Oversten was de *Sabander* van *Sincapura*, genaemt *Seri Raya Nugara*» (Begin ende Voortgangh, 1645, II, 13° Stuk, p. 10a). En dat deze ambtsnaam van den toenmaligen Sjahbandar van Singapoera zuiver genoteerd is, blijkt uit Verhaal 38 van de in 1612 begonnen en in 1614 afgesloten Sadjarah Mĕlajoe (waarover uitvoerig nader sub VIII, i), hetwelk vertelt, hoe tijdens den 1[en] Sultan van Djohor (Alaoedin Ri'ajat Sjah II, reg. ca. 1530—1564) diverse Port. schepen werden buitgemaakt, «aangevallen door den Panglima der troepen Radja Nagara, Batin [= Hoofd] van

[1] Op een „Map of the Island of Singapore and its Dependencies. 1898. Scale of One Mile to an Inch", d. i. 1 : 63.360, die ik niet kon raadplegen, in zinco verkleind vooraan dl. II van Buckley (1902), vind ik slechts een *kampoeng* Sa[?]bedok.

[2] Zie toch wat Eredia in zijn tekst, l. c. fol. 57 v°—58 r° (Fr. vert. p. 69) zelf vertelt over zijn werkzaam-zijn op 2 Febr. 1604 aan den mond der Muar-rivier, en daarna te „Kota Batoe [= Djohor Lama], oude hofstad van Maleiers".

Singapoera, en den Panglima der troepen Sĕtija Radja, Batin van (kampoeng) Kalang [N.O. van Singapore; *misschien* ook te vertalen: Batin der Kalangers (nabij Singapore)]».[1] Ook hieruit blijkt ten overvloede, en wel uit Mal. bron, hoe Singapoera, al was het dan in 1526 door de Portugeezen verwoest (zooals João de Lisboa zeide) kort vóór den aanval op Bintan, een zeker aantal jaren daarna alweer een eigen Panglima had; wiens ambtsnaam ongewijzigd was overgegaan op den aldaar in 't begin der 17e eeuw gevestigden Sjahbandar; tollenaar natuurlijk vanwege en voor Djohor.

Ten slotte is er nog een curieus analogon uit de eigen Sadjarah Mĕl. te putten omtrent een versperring der s ĕ l a t S i n g a p o e r a, zooals Sultan Abdoe'l Djalil van Djohor in 1585 bewerkstelligde naar het verhaal van Couto; maar nu niet door schepen en hokken met steenen te laten zinken in de Straat (naar het schijnt: vernabij den Batoe Bĕrhala, alias Batoe Bĕrlajar), doch door het versperren met een zwaren ketting, dus genre-Damiate (1249), of genre-Chatham (1666). In het slot van Verhaal VI wordt toch gesproken over een laatste heldendaad van den Singapoerschen athleet Si Badang, daarbij geholpen door een (natuurlijk aan Badang inferieuren) athleet uit Pĕrlak: samen gaan zij, al zwemmende, op last van den Vorst van Singapoera (Sri Rana Wikrama) een zeer zwaren ketting vastleggen «d i b l a k a n g S r i R ā m a», «opdat de *kapal's* (dus: groote zeeschepen) er niet voorbij konden». En, zoo sluit deze episode, «toen die ketting door Bĕndĕrang [den Pĕrlak-athleet] en Badang zwemmend meegenomen was, werd hij vastgemaakt a c h t e r Sri Rama».[2] Het vermelden van *kapal's* in dit verband (dat immers een woord is van ouden

[1] „.... lantja Fĕringgi dĕngan orangnja, di-langgar oleh panglima rajat Radja Nagara, batin Singapoera, dan panglima rajat Sĕtija Radja, batin Kalang" (ed.-Shellabear, 1898, p. 179; of 2e ed., 1910, II, p. 250). Op dit bericht, overgenomen bij Valentijn (V, 1, 1726, fol. 331a), heeft Barnes l. c. p. 30 reeds vluchtig gewezen in verband met de Sadjarah Mĕlajoe.

[2] „Maka Bĕndĕrang di-titahkan Baginda [Sri Rana Wikrama] mĕrĕnangkan rantai tĕrlaloe bĕsar bĕrsama-sama dĕngan Badang, di-soeroeh boeboehkan di blakang Sri Rama, soepaja kapal tijada boleh laloe. Maka di-rĕnangkan oleh Bĕndĕrang dĕngan Badang rantai itoe, di-rĕnangkannja, di-tambatkan di blakang Sri Rama." (1898, p. 31). In de 2e ed. van Shellabear, 1910, I, p. 44 is het „di blakang Sri Rama" door een willekeurige conjectuur beide malen veranderd in: „di-[pĕngkalan] Sĕri Rama". Leyden's vertaling (1821, p. 62) heeft hier zelfs: „behind the s t r e i g h t of Sri R a m a", maar hiervan is de Mal. tekst nog niet onderzocht, hoezeer wel behoorend tot de Raffles-hss. te Londen. Het Leidsche hs. no 1716 (= Ms. A van Dulaurier) heeft beide malen: „di blakang Siram", zie zijn Collection etc. II, 1856, p. 105, noot 1—2.

Tamil-oorsprong), het vastmaken van een zwaren ketting in de onmiddellijke buurt van Singapore op een punt van doorvaart dat men zwemmende kon bereiken, en het resultaat daarvan: dat hiermee de doorvaart voor zulke groote zeeschepen werd gestremd, — deze 3 elementen wijzen er op, dat de schrijver van dit romantisch verhaal in of vóór 1614 aan *niets anders* kan gedacht hebben dan aan de sĕlat Singapoera. Dewelke men inderdaad op een der nauwste plekken — dadelijk denkt men weer aan den W.ingang, tusschen de Batoe Bĕrlajar en Blakang Mati's Westpunt (dus bij Tandjoeng Rimau, met Mount Siloso van thans; zie Zeemansgids, II, 1916, p. 183, 191) — technisch zou kunnen afsluiten met een zwaren ketting.

Maar wat beduidt toch daarin «*achter* Sri Rāma»? M. i. niets anders als: «*achter Mount Faber*» van thans. M. a. w.: het goed verstaan van dit Maleisch verhaal uit den aanvang van de 17[e] eeuw moet tot de conclusie leiden, dat toenmaals het zuidelijk voorland van 't eiland Singapore, hetwelk de sĕlat Singapoera aan den Noordkant begrenst, heette: Sri Rāma, thans het complex van Mount Faber, «eene kenbare heuvelketen, welke op de Noordkust van Keppel Harbour steil omhoog rijst» (Zeem. p. 190). Analoog dus b.v. aan den Cabo de Rama, of «Kaap Rama», in het Port. gebied, een eindje beZ. Goa, ca. 15° N. Br.

Maar een «Kaap Rama», weleer door de Maleiers aldus benaamd op *deze* plek, aan 't Zuideind van Singapore-eiland, in verband met de door mij ontwikkelde stelling omtrent heusch-Langka, dàt geeft toch weer te denken!

Nu hiermede de ingewikkelde historische kwestie der heusche sĕlat Singapoera, dank zij het voorgaan van BARNES, afgehandeld mag heeten op een wijze die moeilijk voor tegenspraak vatbaar is, moeten nog een paar punten van CRAWFURD's beschrijving uit 1822 worden gereleveerd.

Had Crawfurd gelijk, toen hij in de overgebleven grondvesten op een der hellingen van de Boekit Larangan, dicht bij den top, zijnde een terras van 40 X 40 Eng. voet, waarop 14 steenen blokken zich bevonden, die blijkbaar als voetstukken hadden gediend voor een houten gebouw, en waarbinnen een cirkelvormige ruimte was die hij aanzag voor een put, — de overblijfselen vermoedde van een Boeddha-tempel? En zouden dan «the other relics of antiquity on the hill» zijn geweest «the

remains of monasteries of the priests of this religion»? Zou men hier dus weleer gehad hebben een Boeddhistischen Diëng-in-het-klein? Of is er meer reden, om het te houden met Verhaal VI der Sadjarah Mĕlajoe van ca. 1612, en de daaraan vastgeknoopte opvatting der Maleiers in 1819 (zie hiervóór blz. 378, noot 1) dat hier, op dien «Verboden Heuvel», de balairoeng van de istana — dus de groote pĕndopo van het paleis — der oude Vorsten van Singapore had gestaan, vanwaar de athleet Badang vóór 1400 A. D. (immers: vóór de stichting van Malaka) den zwaren steen had geslingerd die terecht kwam «op het uiteinde van den Hoek van Singapore» (di hoedjoeng Tandjoeng Singapoera itoe; Shellabear, ed. 1898, p. 29), en die dan weer identiek zou wezen met den beschreven steen te Tĕmāsik, in het slot van Verhaal I vermeld? Het zal wel nimmer meer gelukken de keus tusschen deze twee opvattingen tot iets als benaderende beslissing te brengen. Raffles nam de inlandsche opvatting waarschijnlijk als de juiste aan, daar hij in zijn brief dd. Singapore 23 Jan. 1823 — dus net een jaar nà Crawfurd — sprak van «the ashes of the Malayan kings» op deze «hill of Singapore» (zie blz. 64 hiervóór, noot 3), en wat dan toch, behalve vorstelijke graven — waarvan er één tot heden op de N. helling over schijnt te zijn —, ook wel impliceert eenen nabijgelegen tempel en eene *astana*. Maar wat RAFFLES verzameld had aan schatten van geschriften en teekeningen en collecties, daaronder zoowaar óók «my intended account of the establishment of Singapore», [1] is hopeloos te gronde gegaan op dien avond van den noodlottigen 2 Febr. 1824, toen zijn schip, de Fame, ten Z. W. der reede van Bengkoelen in vlammen opging.

Ten slotte, helaas: de hiervóór (blz. 65—66) reeds behandelde tegenspraak tusschen CRAWFURD's beschrijving van de Singapore-inscriptie — èn in zijn primairen tekst van Febr. 1822 (uitgegeven in 1828), èn in zijn secundairen van 1856 — en BLAND's zéér zorgvuldige beschrijving van voorjaar 1837 (gedrukt in Aug. d. a. v. door den epigraaf PRINSEP), blijft bestaan. Ik voor mij kan geen harmonie ontdekken tusschen: *a.* Crawfurd's spreken

[1] In zijn brief dd. „Bencoolen, Febr. 4, 1824", dus 2 dagen na de ramp, zonder adres, maar blijkbaar aan familie in Engeland; zie de Memoir door zijn weduwe, 1e ed. (1830), p. 568. De spatieering is van mijzelf. Wat in de Memoir op p. 601 wordt vermeld — zie reeds hiervóór blz. 62, noot 1 —, is enkel dat na Raffles' dood (5 Juli 1826) „a memorandum of an intended Work" werd gevonden, een schema alleen zonder meer.

in 1822 over «the one-half» van een rondachtig of knobbelvormig steenblok («great nodule»), welk groot rond blok nog wel was «broken into two nearly equal parts by artificial means» (zoodat de twee helften onder een hoek van circa 40° tegen den grond in elkaar waren gevallen), en waar de inscriptie zich bevond «upon the inner surface of the stone»; waarbij dan immers dadelijk de vraag rijst: op *welke helft* van die «stone»?; *b.* Crawfurd's schrijven in 1856 van: «This nodule has been split in the centre, the two fragments lying opposite to each other, at about an angle of forty degrees,... The writing is o n t h e t w o o p p o s i n g f a c e s of the rock»;[1] *c.* Bland's duidelijk spreken over slechts één schuinliggend, naar het Z. O. onder een hoek van 76° hellend, steenblok, waarop «an inscription» van ca. 50 regels stond, met «a raised edge all around»; waarvan alleen de bovenste 10 à 12 regels geheel onleesbaar leken aan Prinsep.

En hoe kwam het toch, dat Crawfurd's »great nodule» op dien 4en Febr. 1822 — en blijkbaar niet sinds pas geleden — zich bevond «broken into two nearly equal parts by a r t i f i c i a l m e a n s»? Had men het blok aan dien riviermond in ca. Juni 1819 soms willen doen springen, om de invaart te verwijden, en had men toen iets van «schrift» ontdekt, waarop Raffles al zijn scherpzinnigheid en eenige flesschen zoutzuur weldra concentreerde, doch zonder gevolg?

Altemaal raadselen! En de man, die zoo prachtig had kùnnen spreken over deze steenen oorkonde van *zijn* Singapore, RAFFLES, heeft gezwegen, en is blijven zwijgen, ook na dien noodlotsbrand van 2 Febr. 1824; heeft ook niets losgelaten in zijn (ongedateerde) Introduction tot Finlayson's Journaal, verschenen in 1826, het jaar van zijn eigen dood.[2] Als we BLAND en PRINSEP, LOW en LAIDLAY, met Gouv. BUTTERWORTH, niet hadden gehad, dan ware deze allergewichtigste inscriptie bij het ontploffen van Coleman's buskruit in ca. 1839[3] «spurlos versenkt».

---

[1] De spatieering is van mijzelf. Mijns inziens was Crawfurd hier *beslist fout.*

[2] Zie reeds hiervóór blz. 372, met noot. Finlayson † .... 1823 aan boord.

[3] Het wel zeker oudste getuigenis over het door Low aan Gouv. Bonham na de ontploffing overgedragen grootste brokstuk (zie hiervóór blz. 51), dat Gouv. Butterworth dd. 18 Febr. 1848 van Singapore naar Calcutta zond (zie blz. 52), is te vinden in een werk dat in Jan. 1843 te Madrid verscheen.

In zijn toen anoniem verschenen „Informe sobre el estado de las islas Filipinas en 1842" (Madrid, Enero de 1843; 2 dln., 8°), schreef de Sp. gezant S. DE MAS (vertaald): „Bij het voorbijkomen, weinig maanden geleden, langs

III. Kampoeng Batu, voluit K. Batu Pahat, aan den Z.mond van de Soengai Banang (alias S. Raja) of «Groote Rivier» der oude Maleiers, den Rio Formoso (var. Fermoso; «Mooie Rivier») der oude Portugeezen, thans verbasterd tot «Formosa River», maar gewoonlijk geheeten Sungai Batu Pahat. [1]

Hier kan alleen van de *mogelijkheid* gesproken worden, dat op deze plek een oude inscriptie heeft bestaan welke aan de kampoeng haar naam had gegeven lang voor 1600 A. D.; want, zooals hiervóór (blz. 114—115, noot) reeds herinnerd werd, in Verhaal XIII en XXXI der Sadjarah Mĕlajoe komt de naam al voor, en wel blijkbaar als die van deze kampoeng vlak aan zee. In het eerstgenoemd Verhaal is het een Siameesche vloot, die, bij haar expeditie tegen de stad Malaka, hier ongeveer haar ligplaats heeft («Maka Siam poen hampir ka-Batoe Pahat», Shellabear, ed. 1898, p. 57), en daarop, terugschrikkend voor de verkenners der Malaka-vloot, afdeinst, maar ter plaatse een put achterlaat, door de Siameezen gegraven, die in ca. 1612 nog in deze kampoeng bestond («Adapoen pĕrigi di Batoe Pahat itoe, orang Siam-lah mĕmboewat dija», ib.); in het laatstgenoemde Verhaal is het weer een vloot, nu uit Malaka, die aan het door

---

Singapore zag ik een antieken steen, waarvan niemand de inscriptie had kunnen begrijpen, en bevond dat ze van hetzelfde soort schrift was als het oude Filippijnsche, maar wegens den slechten toestand was het mij [sic!] onmogelijk ze te lezen" (I, p. 4; in het begin-hoofdstuk „Oorsprong der bewoners van Oceanië"); de tekst naar, het door mij in Febr. 1911 te Manila geraadpleegd ex. van dit vrij zeldzame boek, luidt: Al pasar hace pocos meses por Singapor he visto una antigua piedra, cuya inscripcion no habia nadie podido conocer, y he hallado ser de la misma especie de escritura que la filipina antigua, pero por su mal estado de conservacion me fue imposible leerla.

Er is hierin een goed stuk opsnijderij, al had De Mas zich inderdaad voor het oude Filipp. letterschrift geïnteresseerd; zooals men zien kan door de reproductie op te slaan tegenover p. 235 in de Miscell. Papers relating to Indo-China, I (1886), met 1 pag. van zijn tekst, vertaald uit ditzelfde boekwerk.

[1] De antieke Mal. naam Sungai Banang — waarin Mal. *banang* = „groot (in zijn soort)", dat Klinkert en Wilkinson echter alleen in hun Wdbb. kennen voor een enkele vrucht, visch of schelp — blijkt uit den tekst van den Port. piloot João de Lisboa uit ca. 1526: „de rio Fermoso [dus: Mooie Rivier] welke de zwarten noemen Banang" (ed. J. I. de Brito Rebello, Lisboa 1903, p. 244: o rio Fermoso que os negros chamão Banão); en precies zoo op p. 253 („Banão"), en nogmaals bijna zoo op p. 268 (alwaar echter gespeld: „Benã"). Trouwens, tot heden toe heet Gunong Banang het hoogste punt van dit heuvelcomplex van den Gunong Batu Pahat = „Mount Formosa" aan de Z.O.zijde van de monding der Batu-Pahat-rivier, 476 M. hoog; zie dezen naam en andere namen van toppen op de Kaart der Straits Branch (1911).

Ligor aangevallen Pahang te hulp komt, en op weg daarheen aandoet Batoe Pahat, waar zij versterkt wordt door een smaldeel van 40 driemast-lantjaran's van den Laksamana van «Soengai Raja», [1] waarmee we meteen den naam in ca. 1600 kennen van dezen «Rio Formoso», die een kleine eeuw vroeger den — gelijkwaardigen — Mal. naam droeg van «S. Banang».

En in Verhaal XXXII wordt dan, bij de beschrijving der stad Malaka in haar hoogsten bloei, vlak vóór de komst der Portugeezen (1509), verteld: hoe van Ajar Lèlèh [= Malaka's Z. O. kampoeng Ilir] tot Moear, en van Kampoeng Kĕling [= Malaka's N. W. k. Oepih] tot Koewala Pĕnadjih [= het Port. Panagim bij EREDIA; d. i. thans de koewala Linggi], [2] alles één pasar was [versta: langs de zeekust]; ja, dat wie van Malaka naar Djoegĕra [Jugra,

[1] Shellabear, 1898, p. 141: „Sa-tĕlah datang ka-Batoe Pahat [n.l. de Bĕndahara van Malaka, Sri Maharadja, als admiraal der vloot], maka bĕrtĕmoe dĕngan Laksamana datang dari Soengai Raja, karĕna adat Laksamana pegangannja Soengai Raja; pada koetika itoe kĕlangkapan Soengai Raja ampat poeloeh boewah banjaknja lantjaran bĕrtijang tiga." De toenmalige Laksamana tijdens Sultan Mahmoed Sjah (reg. ca. 1488—1511 over Malaka) — Chodja „Ḥoesain" genaamd aan 't slot van Verhaal 28, toen hij zijn schoonvader Hang Toewah na diens dood als Laksamana opvolgde, Shell. p. 130; maar Chodja „Ḥasan" genoemd van Verhaal 29 af, ib. p. 137, en zoo bijna steeds verderop — had dus in zijn gebied („pegangan") een vloot van 40 driemast-lantjaran's.

Doch blijkens Verhaal 14, tijdens Sultan Mansoer Sjah (den Groote; reg. ca. 1458—† Oct. 1477), had Hang Toewah als éérste Laksamana van „Soengai Raja" = het Batoe-Pahat-gebied, niet alleen een vloot van 100 driemast-lantjaran's onder zich, maar wordt bovendien een gelijk aantal schepen genoemd als „vloot van Singapoera" („pada masa itoe kĕlangkapan Singapoera djoega saratoes lantjaran bĕrtijang tiga, dan Soengai Raja poen dĕmikijan djoega", Shell. p. 69).

Bij 't aanhalen van deze laatste passage in zijn Pararaton (1896, p. 160) gaf Dr. Brandes: „Singaraya", *lees*: Sungairaya; zie thans de 2ᵉ ed. (1920), p. 187, noot 2.

Dat men hier, in het Batoe-Pahat-gebied, tijdens de 2ᵉ helft der 15ᵉ eeuw het Laksamana-gebied had vastgesteld als een soort zeeburcht ter bescherming van Malaka, bewijst: dat de meeste vlootaanvallen toen kwamen *uit het Z.*

[2] De riviernaam „Linggi" komt in bronnen vóór de 18ᵉ eeuw *niet* voor; steeds echter het Port. Panagi of Panagim (spr. „Panazjī") uit de 16ᵉ eeuw, dat dan door de Hollanders na den val van Malaka in 1641 wordt overgenomen, en steeds vooreerst in gebruik blijft; zooals de registers op de Dagh-Registers kunnen uitwijzen. Het was van zee af de grensrivier tusschen Malaka met Naning eener- en de landschappen Kĕlang, Soengai Oedjoeng, en Rĕmbau anderzijds, terwijl de van het N.W. komende groote zijrivier (thans: S. Linggi-proper) heette S. Pĕnar of S. Oedjoeng, welke zich bij Simpang vereenigde met wat thans de S. Rĕmbau heet, maar waarvan Newbold in 1832 nog den naam „Batang Pĕnadji" (*Battang Penagie*) memoreert; zie toch Moor's „Notices of the Ind. Archip.", I (1837), Appendix p. 61, alsmede Newbold's opheldering in zijn Account British Settlements Malacca, 1839, I, p. 211, II, p. 115, en verg. de

d. i. de Zuidmond der Kĕlang-rivier] of naar Batoe Pahat ging [versta: zeilde], ook niet anders zag als éénе reeks van huizen; [1] — waarmee we tevens dan weten, hoe het rechtstreeks beheerscht gebied van het emporium Malaka in ca. 1500 A. D. liep van de koewala Linggi in 't N. W. tot de koewala Moear in 't Z. O., terwijl de kuststreken van Linggi- tot Kĕlang-rivier eenerzijds en van de Moear tot de Soengai Batoe Pahat anderzijds onderhoorig waren als een soort «Buitenbezittingen», die in geval van oorlog hulp moesten verleenen door smaldeelen van schepen. [2]

Trots alle moeite, is het mij niet gelukt, ook maar één modern onderzoek te vinden naar deze kampoeng, haar suggestieven naam, en haar oud-Siameeschen — of soi-disant Siameeschen — put.

Niemand te Singapore, Malaka, of Penang, schijnt zich nog te hebben afgevraagd: vanwaar, en waarom die naam? Want evenals

---

kaart van „Malacca Territory" bij Moor, p. 246. — Leyden's vertaling (1821, p. 323) heeft hier „Penajar"; Shellabear, 1898, p. 145: Penajah; in de 2e ed., 1910, II, p. 202, nog meer foutief: Pĕnajoh.

Uit Hervey's schetskaart van Rĕmbau (Journ. Str. Br. n° 13, Juni 1884, p. 260) en zijn noot 2 op p. 42 in J. S. Br. n° 19 (1887), blijkt, dat Pĕnadjis een nog levende variant is voor het oudere Pĕnadjih = de S. Rĕmbau.

[1] De tekst bij Shellabear, 1898, p. 144—145, luidt: „Adapoen zaman itoe nĕgĕri Malaka tĕrlaloe sĕkali ramainja, sĕgala dagang poen bĕrkampoeng; maka dari Ajar Leleh datang ka-koewala Moear pasar tijada bĕrpoetoesan lagi, dari Kampoeng Kĕling datang ka-koewala Pĕnadjah [lees dus ten rechte, zie vorige noot: Pĕnadjih] itoepoen tijada bĕrpoetoesan; djika orang dari Malaka datang ka-Djoegĕra tijada mĕmbawa api lagi, barang di mana bĕrhĕnti di sana ada-lah roemah orang; dari sabĕlah sini [dit „sini" is interessant, omdat dit van Djohor uit gerekend wordt!] hingga datang ka-Batoe Pahat dĕmikijan djoega"; en, zoo sluit deze alinea, toenmaals had de stad Malaka 190.000 inwoners. Met onmiskenbaar schrijvers-talent volgt dan onmiddellijk het verhalen der komst van de eerste Port. schepen onder „Gonçalo Pereira", lees ten rechte: Diogo Lopes de Sequeira (in Sept. 1909), het begin der katastrofe.

Het riviertje Ajar Lèlèh (var. Lilih), de kampoeng's Ilir en Oepih (= k. Kéling), kan men in hun onderlinge ligging weerzijds van het Port. fort te Malaka, fraai zien op Eredia's plattegrond in zijn hs. van 1613 (ed.-Janssen, 1882, fol. 9 r° en v°); de heele zeekust van het territoor Malaka tusschen „Panagim"- (Linggi-) en „Muar"-rivier zeer fraai op fol. 12 (r°—v°) bij hem. Deze laatste kaart, contemporair met de Sadjarah Mĕl., bevestigt wat Verhaal 32 voor ca. 1430 als grens stelt van Malaka's rechtstreeksch gebied; hetwelk aldus op de Portugeezen overging, terwijl het overige *Djohor-gebied* werd en bleef.

[2] Het is, naar mijn beste weten, de eerste maal dat deze interessante passus uit de Sadjarah Mĕl. *locaal*, en daarmede *politiek*, wordt opgehelderd. Braddell in zijn „Abstract of the Sijara Malayu" (Journ. Indian Archip. VI, 1852, p. 43) vatte hem geenszins; zijn noot 2 op p. 46 begint: „These places are not marked on any of the maps I have seen", en voegt zoowaar toe: „This Batu Pahat cannot however be the Rio Formosa [sic] of the Portuguese, as etc."

Tandjoeng Soerat = grammaticaal-Mal. T². Bĕrsoerat is, zoo is ook Batoe Pahat in strengen vorm = Batoe Bĕrpahat = de «Bebeitelde», en hoogstwaarschijnlijk zelfs de «(met schrift) Bebeitelde Steen»; evenals b.v. de «Batoe Bapahat» bij Soeroeaso in Minangkabau, inscripties heeft uit den Hindoejavaansch-Sumatraanschen tijd.[1] A priori slechts moet verworpen worden als inleggerij de wat al te gemakkelijke verklaring van ABDOELLAH bin Abdoelkadir, den Moensji, in zijne Hikajat van 1849, Cap. 4, alsof «Batu Pahat» zijn naam zou hebben gekregen tijdens den opbouw van het Port. fort te Malaka — dat zou dus pas zijn in 1511—12! —, toen, zegt hij, de Chin. *toekang's* vandaar hun steen haalden;[2] terwijl toch genoegzaam bekend is, dat dit fort werd opgebouwd met steen, die men weghakte op het bij de kota gelegen eilandje P. Pandjang, alias Port. Ilha da(s) Pedra(s).[3]

IV. Tanjung Pahat? Aldus, als «Tanjung Pahat», vindt men een naam even beZ. de Kuala Jugra — dus den zuidelijksten afloop van de Kĕlang-delta — op de kaart der Straits Branch van 1911 («Map of the Malay Peninsula»), die in vele opzichten korrekte inlandsche namen toont. Kan soms hier, zóó dicht bij de vanouds in de 16-eeuwsche zeevaart bekende Parcelar Hill, alias Bukit Jugra (241 M.),[4] een inscriptie zich bevinden

---

[1] Zie Oudheidk. Verslag 1912, p. 46, n° 39. Een eind meer Z.O., daar waar de Bangkawas uitmondt in de Oembilin — aan den bovenloop van welke Bangkawas de inscriptie van Pariangan uit 122(.) Çaka ligt; ibid. p. 41, n° 17 — liggen zelfs aan den linkeroever: een kampoeng Batoe Barpahat, en Z.O. daarvan een dito Batoe Pahat (zie toch Blad VII uit 1899, schaal 1 : 80.000, der opname Padangsche Bovenlanden); beide plekken zijn *nog ononderzocht*.

[2] Verg. Hervey's noot 2 in Journal Straits Branch n° 8 (Dec. 1881), p. 93. ABDOELLAH, in den aanhef van zijn 4° Hfdst. „Dari-ḥal kota Malaka" vertelt toch over die steen „batoe bĕsi, oengoe warnanja", waarvan het Port., later Holl., fort gebouwd was (dat FARQUHAR in 1807 uit politieken angst voor den terugkeer der Hollanders liet vernielen met kruit): „... akoe dĕngarnja dipahat oleh orang Tjina jang mĕndjadi toekang kota itoe dari Batoe Pahat, ija-itoe dĕngan soeroehan Portoegis, maka sĕbab itoelah sampai sĕkarang poen tĕmpat itoe bĕrnama Batoe Pahat" (transcriptie-Shellabear, I, 1907, p. 37).

[3] Nog erger onzin geeft het quasi-antieke Mal. hs., dat reeds werd geëxcerpeerd in Begbie's „The Malayan Peninsula" (Madras, 1834, p. 363—364), vertaald door Raffles (zie Journ. Str. Br. n° 4, Dec. 1879, p. 14), en opgehelderd — doch zoowaar ook geloofd — door Hervey (zie Journ. Str. Br. n° 9, Juni 1882, p. 168—170, in zijn stukje „Stone from Bâtu Pahat"), als zouden de Portugeezen ruim 36 jaar over het fort te Malaka hebben gebouwd met steen, verkregen o.a. van de koewala Linggi, P. Upeh, P. Jawa, Tĕlok Mas, Sauh Pringgi, P. Burong, en dan nog gemetseld met kalk met eieren!

[4] Verg. b.v. Landverkenningen bij dl. II v. d. Zeemansgids, 2de druk [1918], n° 59.

aan 't zeestrand, op 2° 45' N. Br. dus? De vraag wordt aarzelend gedaan. De Eng. Admiraliteits-Kaart n° 794 («Malacca Strait. Pulo Berhala to Cape Rachado», Oct. 1895, New ed. Aug. 1913) vermeldt hier een «Tg. Pechah», dus een «Kapotte, Gespleten Kaap», wat lang niet aequivaleert met T. Pahat.

V. Tanjung Sura?? Aldus, als «Tanjung Sura», vindt men deze Kaap op de kaart der Straits Branch, en als «Tg. Sura» ook op de Eng. Admir.-Kaart n° 3543 («China Sea. Approaches to Singapore», Jan. 1906), 4° 42' N. Br., op de kust van Trĕngganau.

Indien dat «Sura» *goed* is, zegt het ons niets. Maar vanzelf rijst de vraag: is dit (vrijwel onmogelijke Maleische) woord niet een Eng. zeemans-corruptie voor Surat? Zoo ja, dan zou een «Tanjung Surat» op *deze* plek, bij locaal onderzoek, tot groote verrassing kunnen leiden, omdat vlak daarbij, even Zuid, zich aan land dat raadselachtige Paka bevindt — op de gezegde Eng. Zeekaart verhaspeld tot «Packa», op de genoemde landkaart der Straits Branch tot «Pake», maar op de Ned. Zeekaart n° 38 («Zuidelijk gedeelte van de Chineesche Zee», Blad I, 1898) goed: «Paka» —, hetwelk in de Nāgarakrĕtāgama van 1365 A. D. schijnt voor te komen niet alleen, maar van welk Trĕngganau'sch kuststaatje Newbold in 1839 nog kon getuigen: «Between Kemaman and Tringanu are the following places: Pakaa, containing about 100 houses; Dongoon [= Dungun], d° d° 1000; Marang d° d° 400. They are each under a chief, subordinate like him of Kemaman to Tringanu. In the interior of Pakaa, an aboriginal race is said to exist, termed Pangan, of whom it would be interesting to have some account. They are said by natives to have the frizzled hair of the Papuan.» (Account etc., II, p. 60).

We zouden hier dan, even Zuid van Dungun (4° 47' N. Br.), niet alleen Paka (4° 40') hebben teruggevonden, die beide in de volgorde: «Tringgano, Naçor, Paka, Muwar, Ḍungun» schijnen opgesomd te staan in Zang 14 : 2 der Nāgarakrĕtāgama (verg. reeds hiervóór blz. 94); maar de mogelijkheid zou er zelfs zijn, dat er ook een «Beschreven kaapland» vlak daarbij (4° 42') in zee ligt, even Noord van «Tanjong Pelor or Packa» (aldus de Eng. Adm. Kaart n° 3543) op 4° 41' N. Br.

Bovendien ligt ook op deze hoogte, een eind in zee (4° 49'; 103° 42' O. L. Gr.), dat eiland met dien steeds suggestief-antieken Maleischen naam P. Bĕrhala = oud-Port. «Capas do Mar» = oud-Chin. T'ou-seu of «Schepel-eiland» = P. Tenggol van

thans, [1] waarover in ons *Ie Gedeelte* (blz. 160 juncto 163, nº 33; en blz. 164, noot 2) reeds gesproken is, en dat het natuurlijke baken in zee (930 Eng. v. = 284 M.) moet zijn geweest, waaraan vóór en na Marco Polo's tijd Chineesche en Indische schepen zich verkenden, als zij van P. Condor recht voor den wind met den N. O. moeson op de kust van «Langka» aanstevenden, om dan op deze hoogte de Trĕngganau-Pahang-Woerawari-kust te gaan volgen, naar Pedra Branca (P e i - c h i a o) toe. Dat dit eiland inderdaad nog in een Chin. bron van 1618 (de T u n g - s i - y a n g - k'a o of «Researches on the Eastern and Western ocean»; verg. Groeneveldt, Notes, ed. 1876, p. VIII) als het eiland voorkomt waarheen men koers zette van P. Condor af, om dan van dààr evenwijdig aan de Trĕngganau-Pahang-Djohor-kust, voort te zeilen naar de opening van het vaarwater bij Oedjoeng Tanah, blijkt uit het volgende overzicht, dat PHILLIPS er van gaf in het Journ. China Branch R. A. S., New Series, XXI (1887), p. 32—33:

«I will take it up at Pulo Condor. Leaving P u l o C o n d o r and shaping a S. W. course with a little South in it for thirty watches, the vessel reaches T'o u - s e u .... From T'ou-seu the vessel shaped almost a due southerly course for five watches, when she sighted the Kingdom of Pahang, from which a due southerly course for five more watches brought her to Tioman [Chin. naam niet gegeven], and proceeding still further South for three watches T u n g - s e - c h ' u h [hier onmiskenbaar = *P. Aoer* alléén; zie ons *Ie Gedeelte*, blz. 162—163 met blz. 164 noot 1] off the Kingdom of Johore was reached. From Tung-se-ch'uh South a little West for ten watches brought the vessel to the L o h a n islands (Romania islands?) [versta nader: de *P. Lima;* Chin. typen niet gegeven] off the entrance to the Johore river. The water here is said to be shallow, and the navigator is warned to sight Pedra Branca and to take it as a point for departure before proceeding further. In going to Malacca the navigator is told to follow the Northern shore [dus: van Djohor], and to steer almost a due West course for five watches,

[1] Nog als „*Pulo Brala*, or *Capas de Mer*" beschreven in Horsburgh's India Directory, 2d ed., 1817, II, p. 221; of 8th ed., 1864, II, p. 185; het is het grootste en meest Zuidelijke. Het kleinere, meer Noordelijke, schijnt K a p a s L a o e t te heeten. Indien men voor „Tenggol" mag lezen „Tanggol" als den juisten vorm, dan zou ook de naam ophelderen; Mal. *tanggol* is „op en neer wippen, voor anker rijden (van een vaartuig)", dus goed toepasselijk op een hoog eiland in een onstuimige zee, als de Zuidchineesche in den N.O.moeson is.

which brings him to the Linga Straits [*fout!* we zijn hier in de Chin. Lung-ya-mên = *Sĕlat Singapoera!*]. Carimon is reached from the Linga Straits [versta: Lung-ya-mên] by steering West a very little S. and than N. W. by a little West for three watches.» [1]

Had PHILLIPS niet gelijk — zelfs in meerdere mate nog, dan hem in 1886 bewust was —, toen hij dit overzicht inleidde met het zeggen, dat de hier beschreven koers «appears in most ways to fit in with Marco Polo's itinerary to the Singapore Straits» (p. 32)? Men herleze de uiteenzetting, zooals die in ons *Iᵉ Gedeelte* op blz. 143—144 is gegeven!

Waar aldus het historisch gewicht van dit baken-eiland *P. Bĕrhala* vast staat, is er alle reden te vermoeden, dat ook die rare naam «Tanjung Sura», vlak bij het Oudjav. wingewest Paka, bij locaal onderzoek verrassingen kan brengen, als de vaste wal achter en slechts 7 minuten Z. van het Chin. T'ou-seu.—

Zijn dit de 5 plekken, waar *inscripties* uit den vóór-Malakschen tijd hebben bestaan of kunnen hebben bestaan op de Zuidelijke helft van 't Maleische Schiereiland, thans moeten nog 3 plekken worden genoemd, waar *archaeologisch onderzoek* in het algemeen licht zal moeten verschaffen over die periode vóór 1400.

VI. Sungai Sendok, aan den Muar- en Kĕsang-benedenloop. Daarvoor mag verwezen worden naar hetgeen op blz. 113—114 met noot 1 reeds werd gezegd; terwijl hier nog toegevoegd kan, dat eene prinses Sĕndok Mas de moeder heet der Pĕnghoeloe's van 't staatje Ulu Muar [= Sri Mĕnanti] der Nĕgri Sĕmbilan. [2]

Tevens moge het Kota Burok, even hoogerop aan de Moear, dan een beurt krijgen, [3] als oud station der Toemasik-Maleiers vóór Malaka's stichting; zie blz. 150—151 hiervóór.

Indien voorts het «Pakamuwar» der Nāgarakrĕtāgama terecht ge-

---

[1] Phillips gaf dit, zooals hij op p. 32 meedeelt, niet rechtstreeks uit de Tung-si-yang-k'ao, maar naar de aanhaling hiervan in het groote geografisch-buitenlandsche verzamelwerk van 1844, de Hai-kuo-t'u-chih („Maps and descriptions of foreign countries"). Verg. over dit laatste Groeneveldt, 1876, p. IX; en A. Wylie's Notes on Chin. literature, Shanghae—London 1867, p. 58, 47.

[2] Zie toch Appendix D in R. J. Wilkinson's studie „Sri Menanti" (Papers on Malay Subjects, 2ᵈ Series, N° 2; Kuala Lumpur 1914, p. 49), en de monographie van J. E. Nathan en R. O. Winstedt, „Johol; Inas, Ulu Muar, Jempul, Gunong Pasir and Terachi" (ibidem, [N° 4]; Calcutta 1920, p. 28—45 speciaal over Ulu Muar). — 't Mal. heeft zoowel sĕndok als sèndok.

[3] De oudste kaarteering van deze plek zal wel zijn die als „Kota Bore" op de kaart „Malacca territory with Muar and Lingee rivers" bij p. 246 in Moor's Notices of the Indian Archipelago, I (1837).

splitst is geworden in «Paka, Muwar», zooals sub V werd aangegeven, en 't eerst door BLAGDEN in 1909 (Journ. Str. Br., N° 53, p. 149) werd voorgesteld, [1] dan is alle moeilijkheid verdwenen.

VII. Pulau Bĕsar. Ten zeerste zou ik willen aandringen op een locaal onderzoek van dit historisch zoozeer interessante eiland, Z. O. van de kota Malaka, het centrum der oud-Chin. Wu-hsü = Mal. Poelau Lima, dat een vóór-Malaksche groote marktplaats is geweest van ca. 1300—1400. Zie hiervóór blz. 164—170.

Doch thans zou ik allereerst willen toevoegen wat HORSBURGH in zijn India Directory, 2[d] ed., 1817, er van zegt; dus uit den vollen tijd nog der zeilvaart en twee jaar vóór de stichting van Singapore: «Water Islands, or Four Brothers [zoolang P. Bĕsar niet werd meegeteld onder de 5], situated from 6 to 10 miles S. Eastward of Malacca Road, are high small round islands, covered with trees, and take their name from the fifth, or largest one [= P. Bĕsar], nearest the coast, which has excellent fresh water on its eastern side» (II, p. 178). «The widest channel is between the large island and the Four Brothers, where it not for a rock or reef under water, nearly in mid-channel» (ib.). [2] Inderdaad, óók thans vaart de handelsstoomboot Singapore—Malaka, na te voren Muar (en wel de handelsstad Bandar Maharani, nabij den Z.mond) te hebben aangedaan, *tusschen* P. Bĕsar (N.) en de groep der kleine «Four Brothers» (P. Dodol, Nangka, Hanyut, Ondan; alle Z.) door, om de reede van Malaka te bereiken; gelijk ik persoonlijk op 19 Mei 1909 noteerde.

Aan boord werd mij toen door den Heer R. J. BARTLETT, Second of Raffles Institution te Singapore, verteld, dat er op dit eiland een *kramat* is welke in hoog aanzien staat bij Maleiers. [3]

Blijkens de Eng. Admir. Kaart N° 795 (April 1896, New ed. Aug. 1913), en het daarop aanwezige detail-zeekaartje «Approaches to Malacca» (opname 1852, corr. tot 1903) heeft «P° Besar» 3 toppen, waarvan de Noordelijkste 270, de Zuidelijkste

---

[1] Daarbij verwees Blagden naar de plaats bij Newbold van blz. 411 hiervóór.

[2] Duidelijk is dit rif aangegeven op de te noemen Eng. Adm. Kaart n° 795; het ligt wat dichter bij P. Dodol; 't vaarwater is tusschen dit rif en P. Bĕsar's Z.punt.

[3] Uit de noot in dl. I, p. 252 van Newbold's boek (1839) blijkt, dat dit het graf is van een *Wali Ismail*, waarheen elk jaar een bedevaart plaats heeft. Deze Guzerat(?) heeft dus waarschijnlijk een rol gespeeld in de Islamiseering der kota.

En van P. Upeh, W. ten N. van de kota Malaka, schreef Hervey in 1882: „Three are three *krâmats* on the island still visited by the natives, of which one is the tomb of a Javanese." (Journ. Str. Br., n° 9, p. 169, noot 2 slot).

230 Eng. voet hoog is; aan de O.zijde is een baai-achtige inham, en *hier* werd dus (zie Horsburgh) het «excellent fresh water» gehaald, dat waarschijnlijk in de allereerste plaats tot het ontstaan in de 14e eeuw meewerkte van wat de Chineezen in de 15e eeuw nog noemden: Yiu-mên-chên of de «markt Yiu-mên».

Maar niet alléén water. Want ook in de 16e eeuw was deze groep eilanden bij de Portugeezen welbekend, zij het onder anderen naam: n.l. de eilanden van *Sapata* (ilhas de Sapata; of Çapata), op 3 »legoas» = ca. 18 K.M. ten Z. O. van Malaka; aldus geheeten naar het grootste, P. Bĕsar, dat BARROS in 1553 aldus beschreef: «een eiland, dat de inlanders noemen Çapata, en de onzen de Waterplaats, omdat ze dat daar halen («doen») als ze varen, of van de Limoenen, door de velen die het (eiland) heeft».[1] Desgelijks wordt het in Mei 1606 in 't Journaal van Admiraal MATELIEF aldus vermeld, als ruim voorzien van water, hout en rijshout: «Des selven daeghs [n.l. 3 Mei, nadat men op 30 April ter reede van Malaka was gekomen] heeft den Admirael geordonneert, datmen op 't Eylant *Pulo Sapta*, wesende een groot Eylandt, gheleghen twee mylen [= 8 zeemijl van thans = bijna 15 K.M.; verg. hierboven] van de Stadt, van elck Schip tien man soude senden, om voor elck Schip tien Schans-korven te maecken, die haer in het landen mochten dienen, also die daegs te vooren om water geweest hadden rapporteerden, datter rijs ende hout genoegh te bekomen was.» (Begin ende Voortgangh, 1645, II, 13e Stuk, p. 9 b).

En welke, zoo te zeggen geografisch-politieke, beteekenis ditzelfde P. Bĕsar had in de 15e eeuw voor de Sultans van Malaka, blijkt op verrassende wijze uit 3 opvolgende Verhalen der Sadjarah Mĕlajoe, n.l. XIII—XV; waarin we tevens de verheldering kunnen vinden voor dien schijnbaar zoo onaannemelijken «inlandsch»-Portugeeschen naam «Sapata». In Verhaal XIII, wordt o. a. verteld, hoe de staat Malaka den staat Pahang onderwierp, en hoe de Sultan van Malaka — natuurlijk weer Mansoer Sjah, de Groote! — als eersten stedehouder voor Pahang benoemde zijn

[1] Barros vertelt, hoe na de verovering der stad Malaka door Albuquerque (16 Aug. 1511), de Radja van Kampar er heen toog om bij hem in 't gevlij te komen, en: „Pera effeito do qual proposito se veio a huma Ilha, a que os naturaes da terra chamam Çapáta, e os nossos da Aguada, pola que alli fazem quando navegam, ou dos Limões, polos muitos que tem: da qual Ilha mandou hum presente a Affonso d'Alboquerque" etc. (Dec. II, Lib. VI, cap. 7; ed. 1777, p. 101—102). Dit eiland was dus toen het *hoofdkwartier* van den Radja.

maarschalk Toen Hamzah, alias Sri Bidja-di-radja, die zich bij gezegde onderwerping hoogst verdienstelijk had gemaakt; om hem te eeren wordt deze S. B., toen hij «wegging (per schip) van Malaka, en Poelau Bĕsar voorbij was, met keteltrom-muziek gehuldigd», zooals anders alleen aan een Vorst dit nobat-slaan placht toe te komen; men ziet: de Sultan van Malaka liet voor een ander, hier een Onderkoning, de keteltrom alleen slaan *voorbij* dat sacramenteele Groot-Eiland («lĕpas Poelau Bĕsar»; Shellabear, 1898, p. 61 r. 1). Maar als Hijzelve, van buiten komende, per schip zijne residentie Malaka naderde, dan werd Hij — zegt Verhaal XIV; o. c. p. 74, r. 11 — bij «Poelau Sĕbat» met volle muziek en koninklijke onderscheidingsteekenen door Zijne hofgrooten verwelkomd. En wanneer in het (allervermakelijkste en keurig-satyrische!) Verhaal XV, dat de «diplomatieke betrekkingen tusschen China en Malaka» schetst, eene Chin. prinses naar Malaka komt gevaren om in de armen van Z. M. te gaan rusten, dan gaat «Z. M. hoogst-eigenzelvig haar plechtstatig opwachten bij Poelau Sĕbat» («maka Bĕginda bĕrangkat sĕndiri mĕngĕloeķ-ĕloeķan ḫad Poelau Sĕbat»; ib. p. 77, r. 16—17).

Hier, bij P. Bĕsar = P. Sĕbat = Sĕpat — want Mal. *sĕpat* is de meer gewone vorm van *sĕbat* = «wrang», èn een soort vischje, èn de boom Eugenia tenuicuspis Miq.[1] — = Mal.-Port. Pulo of Ilha Sapata = zuiver Port. Ilha Grande (aldus op de kaart bij Godinho de Eredia uit 1613, ed.-Janssen 1882 fol. 11 v°., en verg. er fol. 60 r°), alias weer = I. da Aguada ('t Eng. Water Island), of I. dos Limões (E. der Citroenen), — was dus de protocolaire, ceremonieele «grens-op-zee», gereserveerd voor den Sultan van Malaka in hoogsteigen persoon. Het analoge karakter schijnt in de Djohor-fjord gedragen te hebben P. Tanjung Surat, waarover hiervóór blz. 367—370, sub I, werd gehandeld.

Over diverse Malaksche antiquiteiten van nà 1400 A. D., waarvan o.a. een zes-tal vermeld staan bij Godinho de Eredia, zal nader worden gesproken in onze **Bijlage** hierachter.

[1] Voor de eerste 2 beteekenissen, zie Klinkert's Mal. Zakwdb., 2de dr., 1910; of zijn posthuum († 20 Nov. 1913) Nieuw Mal.-Ned. Wdb. met Arab. karakter, 3de dr. (1916), p. 571, waar nog een vierde beteekenis staat (= *baoeh*, een gespleten bamboelat, zonder het merg); voor de derde beteekenis zie De Clercq-Greshoff, 1909, n° 1352.

De ware naamgeefster zal wel zijn de vischsoort, in Wilkinson's Malay-Engl.-Dict. (1903), p. 390 gedetermineerd als: „a fresh-water fish, Colera vulgaris", die dan (volgens Klinkert) gedroogd zeer veel uit *Siam* wordt aangevoerd.

Opvaart der Djohor-rivier, VIII, a—m.

(Met Schetskaart der Sungai Johor, 1 : 500.000).

VIII. De Sungai Johor lest, en naar ik hoop best. Want hier zullen de bewijzen gevonden moeten worden voor een of meer niet-Mohammedaansche, hoogstwaarschijnlijk Boeddhistische staten, welke aan haar oevers, naar mijn stellige overtuiging, hebben bestaan onder de namen van Langka, later Woerawari en Lĕngkasoeka, daarna historisch aansluitend bij het Ganggajoe van Verhaal I der Sadjarah Mèlajoe, alle voorloopers van den 16-eeuwschen Moh. staat Djohor.

Helaas is de Sungai Johor nog zeer slecht gekaarteerd. De twee min of meer bevredigende detailkaartjes die ik heb kunnen vinden, zijn 1°. die op de reeds meergenoemde Eng. Adm.-Kaart n° 3543 («Approaches to Singapore», London, 30 Jan. 1906), en 2°. het rechter onderblad der 6 stuks van de «Map of the Malay Peninsula» in 1911 te Londen bij Stanford's Geographical Establishment in kleuren gedrukt voor de Straits Branch R. A. S.[1] Deze laatste heeft het voordeel van zuivere spelling der Mal. namen (b.v. «Kota Tinggi» en «S. Lenggiu», waar die Zeekaart nog «Kota Tingi» en «S. Lengiu» schrijft), maar is in het duidelijk pointeeren van de kampoeng's waar de plaatsnamen bijbehooren, herhaaldelijk zéér onvoldoende, ja defect; in tegenstelling tot de Zeekaart, welke hierin perfect is, maar harerzijds weer weinig kampoeng-namen opnam. Uit de combinatie van beide, is onze bijgaande schets der S. Johor in hoofdzaak ontstaan («River Johor» op de Zeekaart), waarbij voor sommige details van de Djohor-fjord profijt kon worden getrokken van de Eng. Admir.-Kaart n° 2403 («Singapore Strait», 15 April 1914, New ed. Maart 1915), die het Zuidelijk deel dezer fjord geeft tot Tanjung Juling (1° 31½' N. Br.), dus tot een eindje bovenstrooms van de monding der Lĕbam-rivier in die fjord. Ook werd nog vergeleken de oudere Eng. Admir. Kaart n° 1355 («Malacca Strait with part of the East Coast of the Malay Peninsula», Juni 1898), waar de heele Djohor-rivier op iets kleiner schaal

[1] Schaal 8 miles: 1 inch; d. i. 1 : 506.880. Dit is feitelijk de 4e uitgave; de 1e verscheen in 1879 (tevens met Mal. karakters); de 2e in 1888 (zonder Maleisch); de 3e in 1898 (ook reeds in 6 bladen). Op deze 4e van 1911 is de spoorweg die sinds 1909 door Johore loopt, geheel aangegeven. — Een overzichtelijke „Map of British Malaya" (20 miles: 1 inch; d. i. dus 1 : 1.267.200) geeft thans de „Illustrated Guide to the Federated Malay States", 3rd ed., London 1920.

voorkomt dan op n° 3543; alsmede, en met *groot profijt*, n° 795 («Malacca Strait. Cape Rachado to Singapore», April 1896, New ed. Aug. 1913), omdat die den gewichtigen bovenloop der S. Djohor, van Kota Tinggi opwaarts, op grooter schaal dan op n° 3543 teruggeeft, en blijkbaar de jongste gegevens bevat omtrent het Bĕlumut-bergland, op onze Schetskaart dan ook gevolgd.

Even weinig bevredigend zijn de beschrijvingen van deze rivier. Blijkbaar omdat men nooit aan de mogelijkheid heeft gedacht dat deze stroom, behalve herinneringen aan Maleische vestigingen na den val van Malaka (1511), ook veel antieker heugenissen aan zijn oevers bergt, heeft men, van het zoo dichtbij gelegen Singapore uit, de soengai Djohor nimmer tot een onderwerp van opzettelijk onderzoek gemaakt. En daar de Djohor-fjord een thans geheel verlaten scheepvaart-water is, en de hoogerop liggende rivier luttel vestigingen telt van Europ. cultures, ligt het heele stroomgebied daar tot heden toe als een in hoofdzaak onbekend gebleven wildernis. Deelt men den geheelen loop in 3 zoowel geografisch als historisch goed te onderscheiden parten, en wel 1°. de *Djohor-fjord*, van zee tot Pulau Layang (het eerste eiland dat, van zee uit, midden in den stroom als «zwevende» ligt, en den overgang van fjord met zoutwater tot rivier met ziltwater, hoogerop met zoetwater, markeert), 2°. de *midden-Djohorrivier*, van Poelau Lajang tot Sĕluang (Sĕloewang); 3°. de *boven-Djohorrivier* (de Mal. hulu sungai Johor) van dit Sĕloewang tot en met de 2 groote bronrivieren, de Lĕnggiu (Lĕnggijoe) en de Sayong (Sajoeng); — dan heeft men hier tevens historisch: 1°. het gebied van den Maleischen staat Djohor in zijn bloeitijd, ca. 1530—1587, met Johor Lama als centrum; 2°. het gebied van zijn vervaltijd na 1587, ja zelfs verdwijning (exodus in 1615 naar Bintan), en tijdelijke herrijzenis (1641—1719), met Batu Sawar, dan Maḳam Tauhid, en Kota Tinggi als centra; 3°. het in handen van *Djakoen's* gebleven bovenstroomgebied, waar thans nog de meeste overblijfselen te wachten zijn van 't vroegste Langka misschien, van 't vroeg-middeleeuwsche Wurawari zeker, van 't latere Lĕngkasuka wellicht.

Het zoude volstrekt onmogelijk zijn de waarschijnlijkheid van deze laatste bewering ook voor anderen evident te maken, indien er niet ééne beschrijving van dien bovenloop bestond, welke, onbewust van wat zij archaeologisch aanroert, licht bracht.

Het is de degelijke touristen-beschrijving van den ambtenaar van binnenlandsch bestuur — later Resident van Malaka — D. F. A. HERVEY, «A trip to Gunong Blumut» (Journal Straits Branch, N°. 3, July 1879, p. 85—115), waarin hij verslag doet van een bestijging van dien berg, na de soengai Djohor in volle lengte te zijn opgevaren, en, bij de splitsing in Sayong (uit het W. komende, met het meeste water) en Lĕnggiu (uit het N.W., van de Bĕloemoet-bergketen komend, met minder water), deze laatste in een *djaloer* zoover mogelijk naar boven te hebben gevolgd. Op 21 Jan. **1879** verliet hij Singapore per stoombarkas tot Panchur — zie onze Schetskaart; Hervey gaf helaas geen schets van zijn afgelegden weg! — samen met zijn reisgezel R. W. HULLETT (Principal of Raffles Institution; dus, even als Hervey, een goed Malaicus van ambtswege), ging hier in een djaloer, en stond 2 Febr. op den top; zijn terugreis, behalve de eerste dagen van afdaling, beschrijft hij *niet;* maar incidenteel vertelt hij wel zijn vroegere bestijging van den Pantai-top van uit K(ampong) Pantai, en zijn bestijging ook van den Mĕntahak van Sĕluang uit, beide in den loop van **1877**. Behalve sportsman, goed Malaicus — hij tracht steeds zooveel mogelijk de namen der plaatsen waar hij langs komt te verhelderen —, en groot liefhebber van botanie, was hij liefhebber-historicus, [1] en in dit jaar 1879, voorzoover hij de fjord en midden-Djohor opvoer, in reeds welbekend terrein.

Daarnaast is er slechts éëne waardevolle en aanvullende beschrijving van beneden- en middenloop der S. Djohor tot een eindje bovenstrooms van Kota Tinggi: de «Trip to the Johore river» uit Juni **1826**, geteekend door een pseudoniem «VIATOR» —

[1] Zie het lijstje van zijn opstellen en kleine stukjes in Barnes' „Index to Journals Nos. 1 to 50 of the Straits Branch R. A. S." in N° 51 (Singapore 1909), p. 28—29. Ook het historische stukje „Malacca harbour" (1884) in N° 52 (1909), p. 111—115, is van hem, zooals blijkt uit N° 53 (1909), p. 176. — Blijkens het overzicht van zijn levensloop in „One hundred years of Singapore" (London, 1921), was hij in 1867 de eerste geweest van het nieuwe ambtenaars-corps der Straits Cadets, herhaaldelijk belast met politieke opdrachten, van 1882—93 Resident Councillor te Malaka, daarna gepensioneerd, en in 1911 overleden (I, p. 112—113; 120). — Twee fraaie studies van hem zijn: de reisbeschrijving uit Aug.—Sept. **1879** „The Endau and its tributaries" (met kaart; en appendix: „Itinerary from Singapore to the source of the Sĕmbrong and up the Mădek") in Journ. Str. Br. n° 8 (1881), p. 93—124, 125—132; en zijn opstel „Rĕmbau" (Nĕgri Sĕmbilan) in Journ. S. B. n° 13 (Juni 1884), p. 241—258, met schetskaart. In alle treft weer zijn groote zorgvuldigheid bij 't spellen van Mal. woorden.

Aan de *Endau-reis* kan hier en daar nog iets worden ontleend; zie b.v. blz. 425.

maar waarvan hierna sub **j** (blz. 498—499), afdoend zal blijken dat dit niemand anders was als de toenmalige Resident van Singapore, JOHN CRAWFURD, kort vóór zijn aftreden op 14 Aug. d. a. v. —, afgedrukt in het in 1824 gestichte maandblad «The Singapore Chronicle» van Aug., dan herdrukt in J. H. MOOR's waardevolle «Notices of the Indian Archipelago», I (en laatst), Singapore 1837, p. 264—268. Als herdruk volgt dan nog in Moor's verzamelwerk het «Journal of a voyage round the island of Singapore», Nov. '25 (p. 269—273), dat openlijk van CRAWFURD is, en diens officieele reis in Aug. **1825** beschrijft, na het berichtontvangen van het traktaat Engeland-Nederland over de Koloniën in 1824, «to take formal possession of the island of Singapore and its dependencies»; bovendien heeft Moor hieraan een belangrijke kaart toegevoegd, in 1836 te Calcutta op steen gebracht: «Chart of Singapore Strait, the neighbouring Islands and part of Malay Peninsula by J. B. Tassin».

Van de twee andere beschrijvingen der Djohor-rivier, vallend tusschen «Viator» en Hervey, is de reisbeschrijving uit Sept. **1846** van den Malaicus Pater P. FAVRE buitengewoon teleurstellend. Verschenen voor het eerst als «A journey in Johore» in dl. III (1849) van Logan's Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia, p. 50—64, met hier en daar bij 't begin verbeterende noten door den redacteur van het tijdschrift J. R. LOGAN; daarop herdrukt in 1865 — doch met weglating van Logan's maar al te doeltreffende aanteekeningen, en zonder verwijzing naar dien eersten druk! — als onderdeel van het werkje «An account of the wild tribes inhabiting the Malayan Peninsula, Sumatra etc.» (Paris, Imperial Printing-Office), toen Favre sedert eind 1864 opvolger was geworden van Dulaurier te Parijs als hoogleeraar in 't Maleisch en Javaansch, en het nu aan zijn positie verplicht scheen te achten 3 opstellen uit zijn missionaris-tijd te Malaka te doen herdrukken.[1] Hierna sub **h** (blz. 435) zal niet enkel de waardeloosheid blijken van dit opstel, wat aangaat de beschrijving der Djohor-rivier; maar, erger nog, de onbetrouwbaarheid.

De andere reiziger die iets goeds had kunnen vertellen een jaar of vier vóór Hervey, was de Rus en ethnoloog N. N. MIKLUCHO MAKLAY, welke van Dec. 1874—Jan. 1875 zijn route nam van

[1] Resp. alle drie verschenen in het Journ. Ind. Arch. dl. II (1848) en deel III, doch zonder eenige bijwerking, zelfs met een weglating herdrukt. Het eenige wat Favre aan 't slot toevoegde, was een „Note" over een pantoen.

de Moear naar de Endau-rivier en terug langs de Djohor — eenigszins de tegengestelde weg als Favre was gegaan, welke van de Djohor langs de Sajoeng (Sayong) overstak naar de Moear —, alweder uitsluitend op zoek naar Orang Bĕncewa, evenals Favre. Doch zijne «Ethnologische Exkursion in Johore. Vorläufige Mittheilung», afgedrukt (als vuile proef!) in het Natuurk. Tijdschr. v. N. I. XXXV (1875), p. 250—258, en zijn «Ethnological excursions in the Malay Peninsula Nov. 1874—Oct. 1875» (Journ. Straits Branch n° 2, Dec. 1878, p. 205—221) geven ons niets. Een verkorte, deels ook iets aangevulde, vertaling van het eerste verscheen in afl. 1 (en laatst) van Vol. I van het Journal of Eastern Asia, Singapore 1875.

En de éénige die tusschen «Viator» en Hervey ons zulk een voortreffelijke beschrijving had kunnen geven van de Djohor-rivier, welke hij van oorsprong tot monding zoo goed kende, J. R. LOGAN bovengenoemd, heeft helaas ook bij zijn reis van Sept.—Oct. **1847**, komend van de boven-Endau-rivier, en den oppersten loop van Lĕnggiu-Johor-rivier bereikend langs den bergpas tusschen den Chĕmundong- en den Bĕlumut-top, alleen oor en oog gehad voor de Orang Bĕnoewa in dat brongebied; zoodat zijn waarlijk magistrale studie «The Orang Binua of Johore» in dl. I (1847) van zijn in Juli '47 aangevangen Journ. Ind. Arch. (p. 242—293), ons wel prachtige gegevens uit zoo vroegen tijd heeft verschaft over de Djakoen's nabij den Bĕlumut — gelijk sub **m** hierna zal blijken —, doch omtrent merkwaardige plekken aan de Djohor-rivier ons in het duister liet.

Wij volgen nu HERVEY de *rivier-op*, van zee tot den oorsprong van de S. Lĕnggiu aan den voet van den Bĕlumut, en dien top naar boven; terwijl belangrijke opmerkingen van «VIATOR» = CRAWFURD worden ingelascht uit Moor's verzamelwerk, gekenmerkt door V.

Alles wat daarbij van *archaeologisch* of *jonger-historisch* standpunt nader onderzoek vereischt, wordt afzonderlijk of groepsgewijs hieronder weer genummerd.

a. Tanjung Si Tapa of de «Kluizenaars-Kaap». Deze plek aan het Z.W.einde van het district Jĕlutong of eigenlijk Oedjoeng Tanah, wordt noch bij Hervey noch bij Viator genoemd. Doch er is een algemeene opmerking in CRAWFURD's

officieel rapport van 1825, hierboven vermeld, die ons doet vragen: zou op deze plaats met haar merkwaardigen naam niet goede kans wezen om overblijfselen terug te vinden van Chau Ju-kua's Ji(h)-lo-t'ing uit 1225 A.D., hetwelk hiervóór (blz. 85, 92) op goeden grond werd vereenzelvigd met het tegenwoordige kaap-land-district Jĕlutong, met de S. Jĕlutong; op onze Schetskaart overgenomen van de Kaart der Straits Branch (1911)?

Ziehier toch wat Crawfurd bij 't begin van zijn rondvaart om Singapore-eiland op 3 Aug. 1825 noteerde, na bij den voet van «the hill of Johore» (= G. Pĕngĕrang; 201 M.) aan wal te zijn gegaan:

«The land is here elevated, but not very high .... From this to Romania (Romanya) the extremity of the continent of Asia, (a distance of about 20 miles), the country is one dreary forest without human habitation or apparently the marks of there ever having existed any. Our Malay guides, however, informed us that indications of an ancient population did exist along the whole of this coast in the presence of bricks, fragments of Chinese pottery, and those stone pedestals which are used in the best description of Malay buildings. The sterility of the soil and the barbarous character of the neighbouring inhabitants, however, forbid us to believe that any part of this region was ever occupied by a dense and industrious population.» (Moor, o. c. 1837, p. 269).

Thans, na al het voorgaande, heeft Crawfurd's sterk ongeloof geen vat meer op ons. Integendeel; wij beschouwen nu de mededeeling der «Malay guides» van bijna een eeuw geleden als een kostbare aanwijzing om aan dit «Lands-einde» van Djohor met ernst te gaan zoeken naar overblijfselen van Langka-Woerawari-Ji-lo-t'ing-Lĕngkasoeka. En opdat dit niet een zoeken in den wilde worde op deze Zuidkust van ca. 20 Eng. mijl = 32 K.M., *beginne* men bij dien hoek met zijn suggestieven naam: Tanjung Si Tapa (op de Kaart der Straits Branch: «T. Sitapah»); waarbij men zijn locale gidsen zal kunnen nemen in de K(ampong) Jawa, welke een eindje N.W. van die kaap bij 't strand ligt, een «Javanen-kampoeng» dus.

We gaan nu de Kuala Johor in, en aan het groote eiland Tĕkong voorbij. Dit laatste blijkt toch de ware spelling te zijn (aldus in Shellabear's transcriptie der «Kesah pĕlayaran Abdullah», Singapore 1907, p. 4 en 6), naast het oudste «Tokong» bij

Crawfurd, het «Tikong» bij Logan, het «Takong» bij Dulaurier; [1] Hervey schrijft ten duidelijkste «Pûlau Tĕkong» (p. 85). In de Sadjarah Mĕlajoe komt deze eilandnaam niet voor; toch bestond hij toen al, want EREDIA kaarteerde in ca. 1604 een «Tucuam» (zie hiervóór blz. 397), onder welk groot Tĕkoeng-eiland op zijn schets van blad 45r° een «Pulo chagni» staat bijgeschreven, waarin we den naam van Tanjung Changi van thans herkennen — vermoedelijk in goed-Maleisch: *tjanggai* = «lange nagel» —, zijnde de Oosthoek van 't eiland Singapore; deze kaap draagt echter op Eredia's kaart van 1604 (fol. 61r°; verg. al blz. 402) den naam «Tanion ruça» = Herten-hoek. Het kleine Tĕkoeng-eiland ligt W. van P. Tĕkong bĕsar.

Volgens Klinkert nu is Mal. *tĕkoeng* = «geleding»; een woord dat voor zoo'n tusschen-eiland in een fjordmonding wel past.

b. Tanjung Surat. Door *geen enkele* Eur. bron ook maar vluchtig besproken, ondanks den zoo uiterst suggestieven naam als Westelijke kaap van het gelijknamige eiland! Doch zie reeds hiervóór, sub I, blz. 367—370. *Allereerst te onderzoeken*!

c. Johor Lama, of enkel Johor in den bloeitijd van het Djohoreesche rijk, ca. 1530—15 Aug. 1587, toen het op dezen datum door de Portugeezen werd verwoest. Anders ook genoemd Kota Batu, blijkens het «cottabato» eenige malen bij EREDIA, zoo in zijn teksten van 1599 (Informação, ed. Caminha, 1807) en 1613, als op zijn bij dezen laatsten behoorende kaarten (fol. 45r°, 60v°); hoewel door Mal. geschriften *nog niet* bevestigd.

Een behoorlijk onderzoek van dit oud-Djohor, dat na 1587 als hoofdstad vervangen werd door Batu Sawar (zie bij i) is nog nimmer gebeurd. LOGAN schreef in 1849, bij zijn rectificaties op Favre: «The remains of an extensive rampart are still visible» (l. c. p. 52, noot 3); verbetering toch op wat FAVRE had gezegd dd. 5 Sept. 1846: «The inhabitants of Johore told me . . . . that the Sultan who used to reside there had a fortified castle, and that the city was adorned by several handsome buildings erected chiefly upon some elevated ground distant a few hundred steps from the last houses of the present village going down the river.

[1] Crawfurd in 1825 bij Moor, l. c.; Logan op zijn reeds vermelde „Geological map of Singapore" van 1851, met kortheids-boogje op de i (Journ. Ind. Arch., VI, 1852); Dulaurier in zijn vertaling van Abdoellah's „Kesah pĕlajaran (ka-Kĕlantan)" in de Nouvelles Annales des Voyages van 1849, herdruk Parijs 1850, p. 8 en 11. De editio princeps (Singapore 1838, in zoowel Arab. karakters als met transcriptie) van Abdoellah's werk kan ik helaas niet raadplegen.

I visited the place but I could not find any remains of them.»

Johor Lama heeft trouwens aan zijn gunstige ligging als inlandsche handelsplaats te danken gehad, dat het, hoe vaak ook aangevallen en zelfs vernield, nooit geheel verdween en vergeten werd; telkens werd het weer herbouwd, zooals niet als Maleische kampoeng, dan als nederzetting van Boegineezen. In 1846 was het dit laatste, blijkens Logan's noot 4 bij Favre, l. c.: maar óók alreeds in 1826, gehoorzamend aan den «Sulewatang» van Kampong Bugis te Singapore (tusschen de monden van S. Rochor en S. Kalang), V. p. 264. Wat de naam «Pangaranian» op Eredia's kaart (fol. 45r°), even Z. van «cottabato», mag beduiden, weet ik niet; het op den overwal gemarkeerde «Turucan», lees «Turuçan», is natuurlijk de *tĕroesan* die het eiland op den Westwal der fjord vormt, waarvan de O. kaap heet Tg. Juling, d.i. «Schuine Hoek». De Eng. Zeekaart markeert een kampoeng Singat op den Oostwal der fjord, beZ. Johor Lama; waarschijnlijk goed-Mal. Sĕngat = «angel», en daardoor rechtstreeks herinnerend aan het eilandje Pĕnjĕngat of «Wespen-nest» tegenover de kota Riouw, op welke plek met symbolisch-offensieven naam zich immers de Sultan van Riouw-Lingga als erfgenaam der oude Djohor-heerschappij heeft teruggetrokken. [1]

d. Panchur. Hervey, p. 86, zegt: «From the rising ground by the river side just above Panchur there is a very pretty view, giving Pulei [G. Pulai, 677 M.] just opposite in the far West, ... Panchur itself is said to owe its name to an ivory conduit made by a former Raja to bring water to a pond in which he and his household might disport themselves. Large stones perforated with holes are also to be found on the banks of the river which are said to be memorials left by the Achinese of a conquering visit paid to Johor in the early part of the 17th century; they are supposed to be parts of anchors, and are called „batu anting-anting".»

Doch deze ankersteenen zijn wel zeker *niet* van den vlootaanval der Atjehers op 6 Juni 1613 (verg. reeds blz. 148, noot), want die gold de toenmalige hoofdplaats Batoe Sawar, zie bij **i**; maar zéér wel zou dit passen op dien *ouderen* aanval der Atjehers

[1] De tegenwoordige Sultan's van Djohor Baroe (Johor Bharu) — zie onze Schetskaart; in 't midden der Sĕlat Tĕbĕrau — dragen dien titel pas sedert 1885. Zij zijn de nakomelingen van den Tĕmĕnggoeng van Singapore, die Djohor Baroe stichtte in 1855 (zie blz. 150, noot 1), en in 1868 Maharadja werd.

onder hun geduchten Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah al-Kahhar (reg. ca. 1539—† 28 Sept. 1571), waarbij Djohor (Lama) verwoest werd, de toen er nog regeerende stichter, Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah (ca. 1530—ca. 1564), gevangen genomen en gevankelijk medegevoerd naar Atjeh, en op zijn troon vervangen werd door een creatuur der Atjehers, zijn zoon Sultan Moedhafar Sjah II (ca. 1564—ca. 1580). De ware datum van dezen oudsten Atjehschen aanval en groote overwinning op Djohor is volstrekt niet bekend; zelfs het jaar 1564 is twijfelachtig, daar het alléén steunt op den tekst van den min of meer beruchten Mendes Pinto, die bovendien zelve in 1558 al naar Portugal was teruggekeerd, dus gemakkelijk een foutieve informatie van anderen kan hebben ingelascht. Zeker is slechts, dat die victorie viel eenigen tijd vóór de éclatante mislukking der belegering van Malaka door dienzelfden Sultan van Atjeh (20 Jan.—25 Febr. 1568), die weer voor Moedhafar Sjah de welkome aanleiding werd om de Atjehsche voogdij af te schudden en de partij der Portugeezen te kiezen.[1] Niet alleen is er aanleiding om deze ankersteenen bij Pantjoer in verband te brengen met gezegde gebeurtenis van ca. 1564, maar vooral óók de stichting eener nieuwe residentie hoogerop, op den Boekit Sĕloejoet (zie bij **f**).

In de Sadjarah Mĕl. wordt Pantjoer niet genoemd, en komt niet voor op een van Eredia's kaarten.[2]

[1] Vandaar dat Tiele het jaar 1567 had aangenomen voor de verovering van Djohor (Lama) door de Atjehers; zie Bijdr. Kon. Inst. 4, V (1881), p. 169—170, deels in aanvulling en verbetering van wat hij gaf ib. 4, IV (1880), p. 426—428. Terecht heeft echter Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT in Bijdr. Kon. Inst. dl. 65 (1911), p. 154—155 aangetoond, dat Tiele voor het jaartal bij Pinto een onvertrouwbare uitgaaf had gebruikt met „1574", dat geheel onjuist moet heeten. De éérste editie van Pinto's Peregrinaçam, Lisboa 1614 (ex. Univ.-Bibl. Amsterdam) zegt inderdaad in Cap. 32: „o anno de mil & quinhentos sessenta & quatro" (p. 33 recto), conform de opmerkingen van Dr. Hoesein in zijn noot 6, l. c. Ook uit den tekst van Couto's Decada VIII, cap. 21 (ed. 1786, p. 130—132), al geeft deze dan ook geen jaartal, is af te leiden dat de overval van Atjeh op „Sultan Alaoedin van Oedjoeng Tanah, zoon van Sultan Mahmoed" (Sultão Salaudi de Vianta filho de Sultão Mahamed; p. 130), veeleer *een paar jaar* vóór Jan. 1568 heeft plaats gegrepen.

[2] Bij zijn terugkeer van de Ulu Madek via de Lĕnggiu naar Singapore in *Sept. 1879* (verg. toch blz. 419, noot), deed HERVEY Pantjoer even aan, en schreef nu: „At Panchur, where I also touched on my way down the river, the high bank, which affords such a pretty view of the river and more distant scenery, is the site of an old fort, traces of where the guns were placed are still visible, but part of the site is now used as a burial ground." (Journ. Str. Br. n° 8, Dec. 1881, p. 124).

e. Riviervak Pulau Layang-Pulau Linau. In dit deel der rivier, het begin (gerekend stroomopwaarts dus) van de midden-Djohor, voltrekt zich, door de stroomvernauwingen langs dit «Zwevende Eiland» en het «Roode-pinang-Eiland» — «Linau (a red stemmed variety of betelnut)», zegt Hervey, p. 87; bij Klinkert of De Clercq-Greshoff (1909) *niet* te vinden — de overgang van zout water in zilt, en van P. Linau af in zoet. De vloed doet zich nog wel een heel eind hoogerop gevoelen door opstuwing, maar niet meer door brakmaking van het afloopend rivierwater. Dit feit, van veel gewicht voor de situatie van Batoe Sawar (zie bij **i**, blz. 482), is alleen af te leiden uit de scherp-botanische waarneming van «VIATOR» in 1826.

Eerst vertelt deze, hoe in «the east side» der doorvaart om P. Layang — in de geheele fjord ligt het vaarwater óók aan den Oost-oever;[1] vandaar weer èn Pantjoer èn Johor Lama èn Tandjoeng Soerat aan dien oever — de Bukit Sungai Tukal ligt,[2] welke «in former days.. was fortified, the remains of which were still to be seen» (p. 265); en waar hij, met zijn «fellow travellers» (p. 264, aanhef) aan land gegaan zijnde, niet alleen bevond dat: «This spot must have completely commanded the passage up the river which is here not half a mile wide», maar hier ook aantrof «the muzzle of an iron gun, apparently a six-pounder, which, from its fashion, is supposed to be of Spanish manufacture»; ja, bovendien «a tomb formed by piling up large flat stones and filling up the centre with earth; there were two stones standing erect about a foot apart; they were of the same form, 3 feet high, very handsomely carved, and in a good state of preservation. They are made of hard sandstone and said by our guide (Inchi Salle) to be the workmanship of a Chinese and to be the tomb of Raja Tungko Putih; but he could not tell us when he lived or any thing of his history.» (V. p. 265). Naar mijn persoonlijke overtuiging zullen dit, bij

[1] Hervey, p. 85, zegt toch: „Below Panchur the Channel is on the east side, extensive shallows and sand-banks prevailing to the west." In de koewala Djohor ligt het vaarwater daarentegen aan den W.kant van P. Tĕkoeng.

[2] Op p. 265 staat foutief: „Bukit *Soongai Fookoal*", doch op p. 268 goed: „*Sungy Tookal*". Hij beschrijft de plek aldus: „. . . a little hill about 100 feet high, ... On ascending the hill we found the top had been levelled and the sides scarped for about 8 or 10 feet; the extent of the work might be 50 yards broad and 160 long [ca. 45 × 145 M.]; it is now grown over with jungle, none of the trees, however, (being) of a very large size." (p. 265).

nader onderzoek, de grondvesten blijken van een Portugeesch fort, gesticht kort na de verwoesting van Kota Batu = Djohor Lama (zie bij **c**) op 15 Aug. 1587, om de op- en afvaart der Midden-Djohorrivier te beheerschen; geheel in den trant zooals de invaart der prachtige baai van Bima (Oost-Soembawa) weleer werd beheerscht door een groot Port. fort aan den N.W. ingang en een redoute ten Z.O., waarvan de duidelijke restes tot heden welbekend zijn, al zal men te vergeefs in Port. geschiedbronnen zoeken naar hun vermelding. Zelfs dat Sungai Tukal lijkt mij niets anders als = S. Pĕrtukal, Pĕrtokal, Pratokal, d. i. «Portugal» en «Portugeesch», in laat-Middeljav. literatuur ook welbekend;[1] en die «Raja Tungko Putih», die er begraven ligt, zal wel een Port. commandant zijn geweest. Dat P. Lajang in ca. 1604 aan de Portugeezen welbekend was, blijkt uit de (zij het dan slordige) kaarteering van «Pulo layan» in den «Rio de Ior» (= «Djohor-rivier») bij Eredia, fol. 45 r°.

Dan bespreekt Viator «the village of *Gongong*» (ib.), het Gonggong van tegenwoordig, waar toen nog een tinmijn was, natuurlijk door Chineezen bewerkt. «The ore is in the form of very fine sand; the same we understand, as it occurs in the rich mines of Banca» (l.c.). Ook Hervey deed deze plaats in 1879 aan, en schreef: «„Gonggong" is a common sea-shell[2] and the name of this place is owing probably to the abundance of those shells there; here formerly tin used to be worked; and gold was also found in 1847. At present there is a pretty numerous settlement of Chinese Pepper and Gambier-planters» (p. 86); dus de bekende Mal.-Chin. *kangka's* of gambir-peper-plantages, aan welker hoofd pleegt te staan een Chin. kang-chu of «river-head» (Hervey, p. 86; 89), als *tau-ke* («baas»).

Doch alléén Viator merkte op, dat het water in dit soort binnenmeer tusschen P. Lajang en P. Linau niet meer zout is, maar *brak*: «The river is here about 300 yards [ca. 275 M.] wide and 3½ fathoms deep [= ca 6½ M.; wat ook weer de ligging dezer plaats aan den *West*-oever geheel verklaart]; the water

[1] Het ontbreekt wel is waar als zoodanig in V. d. Tuuk's Wdb. IV, p. 88*b* — ook sub *tokal* in dl. II, p. 639*b* —, maar dit is een omissie. In dl. IV, p. 718*a* spreekt V. d. Tuuk zelf, à-propos van een „gĕdang Kastela" = Kastieljaansche, Spaansche pisang = papaja, óók van den naam „pisang patukar of portugeesche p.", als hier en daar nog in zwang op W. Sumatra. In ouderwetsche Jav. Sadjarah's is wong Pratokal het gewone woord voor: Portugees.

[2] Volgens Wilkinson's Malay-Engl. Dict. (1903), p. 568*a*, een *Strombus*-soort.

is brackish during dry weather but after rains it is drinkable; but there is no occasion to make use of it, as a rill of the purest water runs close past the village.» (V. p. 266).

En dan volgt deze mooie waarneming bij Viator: «Opposite to this place [scil. Gonggong] is the island of *Leenaw* which extends N. and S. about 3 miles [1 Eng. mijl = 1,609 K. M.] and is formed by a channel called *Salat Mandeenai* [= de «Sĕlat Mĕndinah» bij Hervey, p. 87; alweder hier aan den *Oost*-oever], which runs off from the main river about 2½ miles above the village; lower down the river [dus: in het binnenmeer] there also other two islands which we passed, formed in the same manner. They are named *Pulo Kayu anak kechil* and *Pulo Kayu anak besar*, the former about 1 mile in length, the latter about 5½ or 6 miles [ook bij Favre allebeide genoemd, 1849, p. 52—53, 55]. They are both mud islands and covered with low mangrove jungle about 3 feet high, the diminutive height of which may be ascribed to the want of a sufficient quantity of salt in the water. *Pulow Leenaw* is more elevated, and at its upper end, where the water is fresh the mangrove disappears and gives place to neebongs, and a little higher up, to rasau.» (ib.) Hier proeven we, zoo te zeggen, de verandering in het rivierwater door den plantengroei: beZ. P. Lajang zoutwater, geheel beheerscht door den vloed uit zee; beN. dat eiland brakwater, en dwergvormen van rhizophoren; doch hoogerop, van P. Linau af, zoetwater, en daardoor weer de zoetwater-palm *niboeng* (Oncosperma filamentosum Bl.), en nog wat hoogerop de rivier-pandaan *rasaoe* (Pandanus helicopus Kurz), die ook aan de stroomoevers in N.O. Sumatra zooveel voorkomt.[1]

f. Bukit Sĕluyut, of (waarschijnlijk) = «Overhangende Heuvel», want zie Klinkert's Mal. Zakwdb. (1910), i. v. *loejoet*. Volgens Verhaal 38 (d. i. het slotverhaal van 't Appendix) der Sadjarah Mĕlajoe, hetwelk de geschiedenis van den oudsten staat Djohor verhaalt (ca. 1530—1613), die plek, waarheen Sultan Moedhafar Sjah (II; regeert ca. 1564—80) zijn *nĕgĕri* overbracht van Djohor, dat dus van toen af «lama» werd daardoor.[2] Kan dit bij den aanvang zijner regeering zijn geweest (zie reeds hiervóór bij **d**,

---

[1] Zie De Clercq-Greshoff, Nieuw plantkundig Wdb. voor N.-I. (1909), i. vs.

[2] De stichter van Djohor (Lama), vader van Moedhafar Sjah, was Alaoedin Ri'ajat Sjah (II), geb. ca. 1513 op Bintan, en Vorst van Djohor ca. 1530—1564. De jaartallen bij Netscher (Tijdschr. Bat. Gen. II, 1854, p. 145) zijn verouderd.

blz. 425), en dan in dezen zin dat het een bij-residentie werd?

Want anders is deze Mal. litteraire voorstelling kwalijk te rijmen met de Port. historische berichten, voor wie «Jor» de hoofdstad *blijft*, welke zij in 1587 zouden verwoesten, en die van geen «Seluyut» weten. Overigens is de voorstelling van Verhaal 38 uiterst rooskleurig: tĕrlaloe ramai nĕgĕri Sĕloejoed itoe, etc. (ed.-Shellabear, 1898, p. 184). De vlak ten N. gelegen «Soengai Sĕloejoed» wordt er eveneens genoemd; doch wààr lag de «pasar bĕsar di Kangkang»? Toen deze Sultan echter (in 1580?) terugkeerde tot de barmhartigheid Gods, werd hij begraven «di Boekit Sĕloejoed» waardoor hij voortaan genoemd werd «Marhoem di Sĕloejoed» (ib. p. 187), opgevolgd — versta: van kant gemaakt! — door zijn zwager-usurpator van Pahang, Radja Oemar, toen hernaamd Sultan Abdoe'l Djalil Sjah (ca. 1580—ca. 1597).

Van al deze grootheid was aan Viator of Hervey evenwel niets bewust; bedoeld Appendix was een voor Europeanen nog vrijwel gesloten boek.[1] Hervey, als practisch Engelschman, zegt enkel: «. . . the mouth of the Sĕluyut River, on the banks of which rises a hill of the same name, which would be a capital site for a bungalow, 6 hours' steam from Singapore» (p. 87).

Maar Viator's verslag uit 1826 is veel interessanter. Hij zegt: »After having remained about an hour and a half at the tin mines [n.l. van Gonggong, waar zij om ½10 's morgens waren aangekomen «with the tide in our favor»; V. p. 265], a fresh breeze sprung up from the S. E. when we got under weigh and sailed up against the tide [n.l. in een Eng. sloep met zeil- en roeivermogen van 6 riemen, zie volg. blz.; het ebtij was dus om ca. 10 uur doorgekomen, hetgeen in verband met de verdere opvaart van belang is]. Three miles [= ca. 5 K. M.] above *Gongong* we came to Bukit *Salooyat*, a hill on the river's edge, which is said to have been formerly fortified.[2] Our guide told us that

[1] *Niet* natuurlijk voor een ervaren Malaicus en tegelijk voortreffelijk geschiedkundige als E. Netscher. Zijn doorwrochte studie „De Nederlanders in Djohor en Siak, 1602 tot 1865" (Verhand. Bat. Gen. XXXV, 1870), begint op p. 2—5 met een overzicht van de historische gegevens uit „de Maleische kronijk", wat niet anders is als een excerpt uit Verhaal 34, 35—36 en 38 der Sadj. Mël., de laatste 3 dus begin en einde van 't Appendix, dat hij uit hss. kende. Over zijn voornaamste Mal. bron, zie hierna de noot op blz. 453—454.

[2] In Crawfurd's 2 jaar later verschenen „Journal of an Embassy . . . . to the Courts of Siam and Cochin China" (1e ed. 1828; 2e ed. 1830) vindt men dan ook op de groote Kaart geheel vóóraan, gekaarteerd van Z. naar N.: Ancient Johor; Old Fort (*beneden* het Zuidelijkste eiland; dus wel de *Bukit Sungai*

the old guns which were in the possession of the late Tumunggung [scil. of Singapore; verg. blz. 424 noot, en 499 noot 2] were taken from this place. The hill is about 150 feet high [ca. 45 M.; net zoo hoog haast als de Bukit Singapura]. On the north side, a river also called *Salooyat*, falls into the Johore river; it appears about 150 yards [ca. 135 M.] wide at its entrance but it very soon becomes narrow. About 8 miles up there is a small village of 5 or 6 houses. A mile and a half above *Bukit Salooyat* is a place called *Tanjong Badam* [lees: wellicht T. Badan?], where criminals were executed in those days when the state of civilization in the Johore kingdom required such examples. The river is here about 100 yards [= 91,5 M.] wide and quite fresh at all times: the current must have been running at the rate of at least 3 miles an hour as we were unable to make any good way against it in a boat with 6 oars; so that after rounding another bend of the river [naar ik vermoed: bij de laatste der zigzag-windingen van onze Schetskaart, een eindje bovenstrooms van «*Tanjong Badam*» = Hervey's «Gâlah Si Badang»; en ongeveer bij de monding der alléén door Hervey genoemde «Sungei Nâga Mûlor», die straks sub **g** en **h** zullen volgen] we anchored to wait for the tide. We had here 3 fathoms [= 5½ M.] water». (V. p. 266).

g. Galah Si Badang, of «Badang's boom-stok»?? Alléén Hervey geeft dezen naam en plek, en plaatst ons daarmee midden in Verhaal VI der Sadjarah Mĕl., met de heldendaden van den Singapore-athleet BADANG, herkomstig van «Sayong», d. w. z. van de zuidelijkste groote bronrivier der boven-Djohor. Aangezien hij in den aanhef daar met name wordt genoemd: «Badang namanja, asalnja orang Bĕnoewa Sajoeng» (Shellabear, 1898, p. 27), ligt het voor de hand, niet te vertalen «*Bâdang*, natif du pays de *Sâyang*" zooals Marre (1900, p. 38) nog deed, conform Leyden in 1821 («He was a native of the country of Sayang», p. 53—54); maar veeleer: «afkomstig van de Sajoeng'sche Orang Bĕnoewa», d. w. z. als zijnde niet een ras-Maleier, maar wel een *Djakoen* uit het binnenland, ervaren kano-boomer en slaaf te Sĕluang (zie bij **k**).

Hervey nu vertelt: «Just after this point [scil. «the Sĕluyut River»] the main river takes a sharp bend to the right, and

Tukal van blz. 426—427); Tin mine (op den W.oever; dus = *Gonggong*); Old Fort (nº 2; nu *boven* het Noordelijkste eiland; dus gewis = Bukit Seluyut); en ten slotte, een eind boven de fjord: Kota Tinggi.

henceforward its course continues for the most part very winding.... About a mile higher up on the left we came to Gâlah Si Badang (the punting pole of Si Badang), the execution place of former days [dus = Tanjong Badam van Viator,[1] straks op blz. 430] and the scene of one of the many notable deeds performed by Si Badang, the Hercules of Malay legend. It is said that when the river is low the stump of a tree is to be seen, the stem of which (some 18 inches in diameter) [46 cM.] Si Badang broke off and used as a pole to propel his boat against the stream.» (ib.)

Ondanks de zoo pertinente woorden van Hervey, dat *hier* ter plaatse de plek zou te zoeken zijn van Badang's athleten-daad, beschreven in alinea 4 van Verhaal VI der Sadjarah Mělajoe (Shellabear, 1898, p. 28—29; of 2e ed. 1910, I, p. 40), durf ik met zekerheid beweren dat hij hier misleid is geworden door jongere inlandsche verhaaltjes; en dat Viator's Tanjong Badam — wellicht dan in den juisteren vorm «T. Badan»? — alléén goed is. Immers: de Sadj. Měl. zegt, wel tot drie maal toe, dat de plek zich bevond ter «Koewala Sajoeng», dus bij de *monding* van de Sayong; èn dat zich daar ter plaatse óók de (versteende) *pelang* of *pilang* nog in 1612 bevond, dat is dus de «zolderschuit», het platbodemde vaartuig, door Badang voortgeboomd; alsmede dat de plek toenmaals nog heette: Batu Bělah.[2] Van dit alles blijkt hier niets, en klopt niets; alléén Badang's *galah* zou hier versteend staan, op een totaal andere plek.

---

[1] Bij Viator's „*Tanjong Badam*" op deze plek van 't krissen van misdadigers in den tijd van het Djohor-rijk, zou men natuurlijk ook kunnen denken aan Mal. *badan*, en volstrekt niet aan den eigennaam *Badang*; vooral omdat Viator in zijn verder reisverhaal volkomen correct van den held „*Si Badang*" vertelt, zie hierna op blz. 439. Maar óók kan het zijn dat *badam* goed gespeld is; Tandjoeng Badam zou dan kunnen wezen „de Roodgevlekte Kaap", en dan misschien zelfs symbolisch van naam. Aan den anderen kant weer spreekt Viator van „*Gongong*" voor Gonggong, van „*Kota tingeh*" voor Kota Tinggi.

Doch uit het feit dat zoowel Viator in 1826, als Hervey in 1879, de oude executie-plaats van Djohor aanwijzen op resp. 1¼ en ruim 1 Eng. mijl bovenstrooms van den Boekit Sěloejoet, blijkt, dat Viator's „Tanjong Badam" en Hervey's „Gâlah Si Badang" een en dezelfde plek moet zijn. Zulk een plek blijft vast in het volksgeheugen leven, gelijk bij ons plekken als „Galgeberg, Galgeveld"; of de „Pagantoengan", even O. van de kota Bengkoelen.

[2] De tekst luidt: „Sěkarang poen lagi ada batoe itoe di Koewala Sajoeng, di-sěboet orang Batoe Bělah [omdat Badang met zijn hoofd daar op was gevallen, en wèl den steen maar niet zijn harden kop had gespleten!]; dan galahnja dan pelangnja itoepoen ada lagi datang sěkarang ini." (Shellabear, 1898, p. 29; of 2e ed. 1910, I, p. 40).

Het verheugt mij, uit Hervey's eigen reisverhaal te hebben kunnen concludeeren waar dan wèl die door de Sadj. Mĕl. beschreven Batu Bĕlah te zoeken is; hij zal hierachter, bij het slot van **i** (blz. 514—516), blijken thans te heeten: Jalor Putus, de «Gebroken Kano», vlak bij den mond der Sayong. In recenten tijd hebben dus Djohoreezen het «Badam» (of «Badan»?) van anno 1826, verhaspeld in «Badang», en daarop hun verhaaltje gaan borduren, dat zij Hervey wijs maakten.

Wat het «oelam koeras» van den boom «koeras» in het Maleisch vermag te beduiden, dat BADANG hier, volgens de Sadj. Mĕl., ging halen voor den op die toespijze *(oelam)* belusten «Radja Singapoera», schijnt nog door geen Malaicus te zijn opgelost; liefst glijdt men over deze en andere onbegrijpelijkheden van den tekst heen, neemt ze zelfs niet eens op in zijn Woordenboeken (met name: KLINKERT).[1] Mag men echter voor het kūras van den tekst, lezen kāras, dan zou de vraag ineens zijn opgelost op zeer bevredigende wijze; de *karas*-boom is de welbekende Aquilaria malaccensis Lam., die het welriekende aloëhout geeft (zie De Clercq-Greshoff, Plantkundig Wdb. N.-I., 1909, n° 283). Von de Wall, Mal. Wdb. II (1880), p. 477*a*, Klinkert (1916), p. 746*a* geven *kāras-kāras* als een «soort van versnapering»; en al wat geurt, pleegt eenen Heerscher te trekken.

h. Maradalam; Sungai Naga Mulur; Sungai Mĕnchok; en Pĕnatih *(niet* Petatek). Hier, al nader komend tot de oude en tweede Djohor-kota Batoe Sawar (zie bij **i**), beginnen

[1] Noch Von de Wall in zijn groot Wdb., ed.-V. d. Tuuk (1877—84, 3 dln.) noch Klinkert — de heruitgever der Sadjarah Mĕlajoe zoowaar in 1884 — in zijn talrijke Wdbb., noch zelfs Wilkinson in zijn kranig en onafhankelijk opgevat Malay-Engl. Dict. (1903), waarin zoo tal van Mal. woorden uit Kĕdah voor het eerst tot hun recht kwamen, kennen koeras, kūras, anders dan als boekterm: katern. En alléén Wilkinson heeft getracht het even onbegrepen soem of som op te lossen, dat in Verhaal XIII voorkomt als een soort schip van grooter inhoud dan een prahoe (zie ed.-Shell. 1898, p. 58, r. 17); hij geeft i. v. som op p. 400*b*: „V. a ship, of a type no longer known; Sej. Mal."; toch is dit laatste lang niet juist; de Mal. naam was soma = „maan", en komt meer dan eens niet slechts voor in Port. bronnen der 16ᵉ eeuw (Eredia, Couto) en als somma zelfs in de oudste koloniale Holl. (Linschoten in 1595, Lodewycksz in 1598), maar Eredia beeldt zelfs af in zijn hs. van 1613 een „Jonk of Soma van China" (Ivnco ou Soma da China), ed.-Janssen, 1882, fol. 30 vᵒ. Inderdaad was de *Soma* een groot „maan"- of ark-achtig handelsvaartuig (genre-*majang*), zooals de Hollanders in 1596 nog te Bantam leerden kennen, als pepervaarders der Zuid-Chineezen; hiermede is de onopgeloste vraag in de her-editie van Lodewycksz' Eerste Boeck (1915, p. 72) tevens verhelderd.

we, dicht bij elkaar, een paar interessante namen aan te treffen die de aandacht gaan spannen.

VIATOR in 1826 schreef: «The country on the right hand going up [n.l. van zijn «*Tanjong Badam*»], is called *Maradalam*, and there is a small village called *Mainchoo*, a little way from the river side and concealed by the jungle. About 8 o'clock we resumed our voyage [dus nu met het tij mee]. On the left hand we saw a low hill called *Bukit Panate*; another a little further up called *Bukit China* and a third *Bukit Pahang*» (l. c.).

HERVEY in 1879 is kort en precies: «Nearly opposite [n.l. van zijn «Gâlah Si Badang»], is Mĕrdâlam, and a little further up Sungei Nâga Mûlor. Proceeding another ¼ mile we reach Sungei Mĕnchok, and ½ a mile higher on the left the river and hill of Pĕnâtih, and about the same distance beyond them Bukit China: on the right again is Pûlau Patâni, the residence of Patani men» (l. c.). Dit laatste eiland zal wel liggen nabij Viator's «*Bukit Pahang*».

Wat is Mĕrdalam of Maradalam? Deze zonderlinge landschapsnaam», in zijn ouderwetschen vorm eerder aan Jav., dan aan Mal. invloed herinnerend (Mal. en Jav. Mĕrapi; Jav. martâpâ of mârâtâpâ, mĕrtĕloe of mârâtĕloe), mag misschien vertaald: «Dalam-terrein, Kraton-grond vormend». Men zou hier kunnen denken aan grond behoorend bij de vroegere neven-residentie Sĕloejoet in de Djohor-periode (zie bij **f**), een klein eind weg benedenstrooms gelegen aan denzelfden Oostoever; moeilijker daarentegen zou men verband kunnen denken met het een eind hoogerop gelegen Batoe Sawar (zie bij **i**), de Djohor-residentie nà Djohor Lama en Sĕloejoet (of Sĕloejoed). Ik vermoed echter dat dit terrein, Viator's «country on the right hand going up», de streek aanduidt waar een vóór-Mohamm. *kraton* heeft gestaan. Alleen locaal onderzoek kan hier uitsluitsel geven. [1]

S. Naga Mulur (in meer gewonen Mal. vorm mĕngulur) is zooveel als de rivier van de «zich uitrekkende» of «te voorschijn komende» naga. Wilkinson in zijn Malay-English Dict. (1903) vertaalt *mulor* met «extensible, elastic» (p. 664*a*); Klinkert in zijn Zakwdb., 2[en] dr. (1910), *mĕngoeloer* met «voor den dag komen», en ook met «vieren» = schot geven, laten schieten. Een naam Naga Mĕngulur vindt men op de Kaart der Straits Branch (1911) bijgeschreven in het midden-Moear-gebied, bij

[1] Prof. VAN RONKEL is geneigd den term als Tamil op te vatten, wat dan zou wezen: *mardalam* = „terrein met boomen".

een klein rechterzijstroompje even beZ. de plaats Pĕngkalan Kota, en een eindje beN. de grootere plaats die «Lenga» is gespeld, met een «S. Lenga» er bij, maar welke inderdaad «Lengga» (= Lingga?)[1] heet, zooals men zien kan op het kaartje en in den tekst bij Phillips, Malay Peninsula (2[d] ed., 1906), p. 103 en 107.

De naam zal ook elders nog wel voorkomen in 't Mal. Schiereiland. Maar hier, in het Mĕrdalam-gebied, bij den overgang van Djohor-fjord op Djohor-rivier, en aan dezelfde zijde als dit laatste — immers, uit de wel wat al te sobere woorden van Hervey maak ik op, dat de S. Naga Moeloer van den Oostkant invalt —, breng ik voor mij verband tusschen het vóór-Mohamm. Ganggājoe-gebied, waarvan Verhaal I der Sadjarah Mĕlajoe in ca. 1612 nog weet, en die Naga Gangga, uit de tot nog toe alléén in een hs. te Cambridge gedeponeerde en door WILKINSON bestudeerde antieke *Hikajat Koris* van (waarschijnlijk) de 16e eeuw (zie hierover nader sub **i**, blz. 468) bekend, als: «a fabulous dragon (character unknown); Ht. Koris» (Dict. 1903, p. 670 i. v. *naga;* en verg. er p. 567*b* i. v. *gangga).* Die onbekendheid met den aard der Naga Gangga kan thans worden geacht te zijn vervallen: het is de Naga Ardawalika uit het Langka-Woerawari-gebied, tegen welke Vorst Erlangga een zege bevocht op Javaanschen bodem; en welker zeemacht deels naar Java zal zijn gestevend in die «draken-schepen», welke thans nog in Maleisch *kakap naga* of *naga oembang* heeten. Zeg: Zeeslangen, met hooggekromde draak-vormige snebben; verg. Wilkinson l. c., die hier heel wat meer geeft dan Klinkert (1910; '16).

S. Mĕnchok (Mĕntjok; = Viator's «*Mainchoo*») is hier en op onze Schetskaart alléén opgenomen, om daarmee te waarschuwen dat dit *niet* gelijkgesteld moet worden met het «Menkao» uit de slordige en poovere reisbeschrijving van den abt FAVRE, zijn «Journey in Johore» van 1846. Mijzelf heeft het heel wat moeite

[1] Het eiland Lingga dankt zijn naam aan de spitse „Piek van Lingga" of Goenoeng Daik, van boven even ingesneden in twee steile topjes, resp. 1206 en 1193 M. hoog, die men tegenwoordig meestal de (opstaande) „Ezelsooren" noemt (verg. Schot in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII, 1889, p. 602 noot 2); zie de Landverkenningen behoorend bij dl. II v/d Zeemansgids O. I. A., 2[en] dr. [1913], n° 78 met de 2 topjes inéén, en n°s 98 & 102—104 met de spleet tusschen beide goed zichtbaar. Reeds in ca. 1526 komt de naam van dezen *lingga*-achtigen berg voor in João de Lisboa's Livro de Marinharia (ed. 1903), p. 248 en 256 als resp. „lemqua", „Limga", en „Limgua" (alle voor 't eiland), alsmede als „Goenoeng Lingga" in ca. 1612 bij Verhaal 2 der Sadjarah Mĕl. (ed.-Shellabear, 1898, p. 20 r. 5—6).

gekost door lezen, toetsen, en telkens herlezen, er achter te komen wèlke plaats- of riviernamen hij bepaald genoemd heeft, of waarschijnlijk in zijn tijd aanwezig vond. Het zou overbodige moeite lijken hiervan rekenschap te geven, indien niet Favre een Malaicus ware geweest van naam; èn vooral, indien niet DENNYS in zijn «Descriptive Dictionary of British Malaya» van 1894 ongelukkigerwijs voor zijn art. «Sungei Johore» (p. 381) dit inferieure stuk van Favre had geëxcerpeerd, zonder af te weten of gebruik te maken van Hervey's superieuren arbeid. Zoo bevat dan de éénige Encyclopaedie, welke tot heden voor het Maleische Schiereiland bestaat — een nieuwe druk van Dennys' verdienstelijk werk († 10 Dec. 1900) bleef uit —, een informatie die bijster maakt. Noch Favre's «place called Menkao» noch zijn rivier «Negaoyoung», hebben iets te maken met Mĕnchok-Mainchoo of met de S. Naga Mulur; beide liggen véél hooger de rivier op; de plaats «Menkao», onvindbaar op eenige kaart, moet ergens aan den rechteroever der zuidelijkste bronrivier, de S. Sayong, hebben gelegen, met daartegenover een kampoeng Inas («Ynass»; ook onvindbaar), beide al gemengde nederzettingen van de laatste Maleiers en de eerste Djakoen's; [1] de rivier «Negaoyoung» kàn niets anders zijn als de noordelijke bronrivier der S. Johor, de S. Lĕnggiu, zooals hierna sub **m** (blz. 516) zal blijken, zonder dat Favre's naamgeving of verhaspeling eenigen naderen grond kan vinden. Slechts zijn «small river Kamang», met een paar Mal. huizen in 1846, en waar «a Panghulu resides at the mouth of the river» bij wien hij van 6 op 7 Sept. overnachtte — na op 5 Sept. 's morgens vroeg Singapore te hebben verlaten, den eersten nacht te Djohor Lama te zijn verbleven, op 6 Sept. om 10 uur te zijn vertrokken in een djaloer («small boat») met 3 Mal. roeiers, en zoo om 6 uur 's avonds «Kamang» te hebben bereikt —, heb ik kunnen herkennen als de S. Kĕmang bij Kota Tinggi (zie hierna sub **j**, blz. 497). Voorts is zijn onbeduidende mededeeling «I was informed that near the river of Kamang are the remains of an ancient fort; but I did not visit the place» (l. c. 1849, p. 53; of in herdruk 1865, p. 116) een slappe vingerwijzing naar dat Kota Tinggi-zelf. En hiermede — exeat abbas Favre!

[1] Geheel gissenderwijs is Favre's „Menkao" door mij op de Schetskaart aangebracht. Verg. nader hierachter noot 1 op blz. 484. Hij beschrijft het als „a kampong on the left bank going up the river", met 2 Mal. huizen en 30 Djakoen's.

Pĕnatih; ongelukkigerwijs op de Eng. Admir.-kaart n° 795 (1913) en zelfs op de Landkaart der Straits Branch (1911) verhaspeld tot «Petatek». Viator's «*Bukit Panate*» en Hervey's weer zeer zorgvuldig «Pĕnâtih» stellen den juisten naam buiten twijfel.

Een plaatsnaam als deze, hier aan de Djohor-rivier, is hoogst opmerkelijk; want het is een plek «annex aan een Pātih». Immers dadelijk worden we herinnerd aan ... Grĕsik op Oost-Java, waar een aanzienlijke weduwe, tot heden toe ter plaatse welbekend als Njahi Gĕde Pinatih, d. i. — volgens Brandes' Pararaton, 1896, p. 71 noot 5; en V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. IV, 1912, p. 177*a* — de «Groot-Vrouwe Eerste-gade des Patih's», of zeg in dit geval: de Douarière-Patih, een belangrijke historische rol heeft gespeeld in den tijd van Java's godsdienstovergang (ca. 1475—1525 A.D.). De kampoeng Kĕboengson toch, waar haar ouderwetsch graf zich thans nog bevindt, vlak N. van het centrum der kota Grĕsik, was oudtijds een essentieele Maleier-kampoeng,[1] terwijl de oude Arabieren-wijk Djaratan = Padjaratan (alias «Joartan»), met het graf van den Islâm-apostel Malik Ibrahim († 8 Mei 1419) Z. van dat centrum lag.

De merkwaardige naam «Pĕnâtih» hier aan de Djohor-rivier, hetzij dan van een vlek aan den voet of misschien wel op den top van een gelijknamigen lagen heuvel, en met een riviertje ook van dien naam, doet dan dadelijk de vraag rijzen: kan hier de «standplaats van een Patih» zijn geweest in den ouderen Djohor-tijd; b.v. van een Patih der Sultans in de 18e—19e eeuw, toen dezen zelf achtereenvolgens naar Riouw, en in 1788 naar Lingga (te Daik) hun zetel hadden verplaatst? Woonde hier ter plaatse soms een onder-Stedehouder, ondergeschikt aan den Toemĕnggoeng te Djohor Lama of Singapore? Alleen plaatselijk onderzoek kan licht werpen op dezen curieuzen plaatsnaam.

i. Batu Sawa(r). Uit deferentie voor Hervey, welke van »Batu

[1] Verg. het overzicht van de beteekenis dezer persoon in Veth's Java, 2e druk, I (1896), p. 235—236, en de verwijzing aldaar naar Brumund's beschrijving van haar graf in Verh. Bat. Gen. XXXIII (1868), p. 186. Dit graf, in kampoeng *Kĕboengson* (aldus!), d. i. in een (Maleische) „jongere-broer-kampoeng" — verg. Jav. *boengsoe* = Mal. *bongsoe*, in Roorda-Vreede's Wdb., 1901, II, p. 771a — bezocht ik op 11 Aug. 1909; het ingangs-poortje alleen is nog interessant, ook door Brumund vermeld. Door Knebel (zie Oudh. Rapport 1907, p. 248—249) werd het niet bezocht, evenmin als door Van Hoëvell in 1847. Een kort berichtje gaf Jasper in Eigen Haard, 1910, p. 639—640; dat sluit: „op den grond om den opgehoogden vloer van de loods zijn steenen brokstukken gerangschikt, waarop men nog fragmenten van inscripties kan zien."

Sâwa» (p. 88) spreekt, voeg ik de *r* tusschen haakjes toe. Maar de juiste vorm staat vast. Batu Sawar (Sadj. Mĕl., ed.-Shellabear, 1898, Inl., p. 2 r. 11—12; en Appendix, Verhaal 38, p. 189 r. 1; batusauar op de kaart van ca. 1604 (vóór 1613), bij Eredia, ed.-Janssen 1882, fol. 45 r° en vooral fol. 60 v°; Batusauwer herhaaldelijk in Corn. Matelieff's prachtig relaas uit Sept. 1606 (Begin ende Voortgangh, 1645, II, 13e Stuk, p. 29*b*—31*a*); Batusabar herhaaldelijk, soms ook Batusauwer, in Willem Verhoeff's niet minder prachtig Journaal uit Jan. 1609 (ibidem, 15e Stuk, p. 41*b*—45*a*), omwisselend vaak met een gelijkbeduidend «Iohor», in den zin van Djohor-proper van toenmaals — want Djohor Lama heet bij hem «oudt Iohor» —; Bātu Sāwar in den brallenden brief met Mal. karakters van den Atjeh'schen Sultan Iskandar Moeda (reg. 1607—1636) aan Koning James I van Engeland (reg. 1603—1625), het eerst bekend gemaakt door Shellabear in 1898 (Journal Straits Branch, N° 31, p. 123—130), daarna besproken o. a. door Gerini (Researches, 1909, p. 705—706) en Ferrand (Relations de Voyages, II, 1914, p. 670—671), een brief die in...? 1024 Hidjra =...? 1615 *(niet* «1612») gedateerd is.[1] Trouwens, als Hervey later in zijn reisverhaal een tweede «Batu Sâwâ» — hier dus met 2 lange a's — vermeldt, een eind bovenstrooms van Sĕluang, dan geeft hij er tevens de juiste Eng. vertaling bij die alléén geldt voor Mal. *sāwar*: «fishing-weir rock» (p. 97). Want Mal. *sāwa* beteekent «poel, moeras», en *oelars*. de Python; doch *sāwar*: «versperring van takken», om visch of wild te vangen (aldus Klinkert's Mal.-Ned. Wdb., 3e druk, 1916, p. 539*b*). Met een Ned. woord, op de Oosterschelde algemeen in gebruik bij de vangst van visch en kreeft, is dus Mal. *sawar* = ons weer, d. i. visch-weer; aequivalent met het Mal. djĕrmal, in de heele Straat Malaka overbekend.

Dank zij HERVEY'S tekst, kon thans voor het allereerst eens op een kaart vertrouwbaar worden aangegeven op welke plek dat historische Batu Sawar gelegen heeft. Want niemand schijnt dat meer te weten, of zich nauwgezet zelf te hebben afgevraagd; men maakt er zich af, door te zeggen dat het

[1] De lapsus bij Shellabear, l. c. p. 111: „1024 A. H. = 1612 A. D." is zonder correctie overgenomen door Gerini en Ferrand. Doch 1024 Hidjra liep van 31 Jan. 1615—19 Jan. 1616 (inclusief). — De brallende brief dateert wel uit den tijd nà de tweede en definitieve verwoesting van Batoe Sawar in begin Sept. 1615 door de Atjehers (zie blz. 442 hierna), omdat tot 2 maal toe gesproken wordt van „de onderhoorigheden van B. S." als Atjehsch (p. 127).

bovenstrooms [1] van Djohor Lama lag. Ook de kaarteering van de plek uit ca. 1604 bij EREDIA (zie boven), zou op een dwaalspoor kunnen leiden voor zoover zijn fol. 45 r° aangaat; wel ligt het daar een flink eind bovenstrooms van P. Lajang («Pulo layan»), doch dit laatste is recht W. van Kota Batoe = Djohor Lama («cotta bato») geteekend, en als een onbeduidend eilandje aan den Westoever van de groote fjord, die dóórloopt nog voorbij «batusauar»; dit nu is volstrekt fout. Veel beter daarentegen is zijn schets op kleiner schaal, van fol. 60 v°; daar zien we «cottabatu» aan den N.kant der fjord (dus overdreven), maar «batusauar» aan den linkeroever eener veel smallere bovenrivier; dit lijkt er naar. Uit de mooie beschrijving van MATELIEFF dd. 18 Sept. 1606, welke hierna op blz. 482 zal volgen, blijkt, dat de «Stadt *Batusauwer*» zich bevond in het zoetwater-gebied van de Soengai Djohor, ook al deed zich de zeevloed voor de stad nog krachtig voelen door opstuwing der rivier; d. w. z.: Batoe Sawar *moet* gelegen hebben een eind boven P. Linau, zooals door VIATOR sub **e** straks is gebleken.

Hervey's tekst nu luidt: «A mile further on [n.l. voorbij het «Pûlau Patâni» van hiervóór, blz. 433] is Tanah Sĕroh (Sunken soil), the scene of a terrible catastrophe said to have taken place long ago, a sudden subsidence of the soil which buried the whole kampong with its inhabitants. This calamity is attributed to a tremendous fall of rain.... Not far above this at a bend of the river on the same side Batu Sâwa comes into view, with red and white soil shewing [sic] on the bank where the river has eaten into rising ground [dat dit is «the eastern bank», zal dadelijk blijken uit Viator]. Just beyond is Tanjong Putus (severed Point) indicating no doubt the spot which the river, as it often does during the rainy season, has cut right across the neck of a bend and made for itself another channel. A short way beyond on the left may be descried [= ontwaard] with some trouble a tiny [= smalle] creek which bears the name of Dânau Sĕrâ (Midge Lake) [Mal. *sĕra* = Eng. midge = mug; niet in deze beteekenis

[1] Zelfs de zoo nauwkeurige Netscher in de Inleiding tot zijn „De Nederlanders in Djohor en Siak. 1602 tot 1865" zegt enkel: „Batoe-Sawar, hooger de rivier op" n.l. dan de „hoofdplaats Seloejoet, aan de Djohor-rivier" (l. c. 1870, p. 5). Een poging tot kaarteering gaf MARSDEN, zij het foutief, op zijn „Map of the Island of Sumatra" achter de 3e ed. van zijn History of Sumatra (1811); men ziet daar: „Johor *or Batu Sabar*" op den O.oever, en op den W.oever er tegenover: „*Kota Sabrang*". Hier werd dus Johor Lama = Batu Sawar gewaand.

bij Klinkert, die wel het aequivalente *rĕngit* heeft]; it widens out a little way from the main stream into a lake, which from its name may be supposed to rejoice in swarms of a little stinging creature more minute than the redoutable „agas" (sand-fly).» (p. 88).

Hier hebben we dus, stroomopgaande van Pĕnatih (dat *links* lag, d. i. op den rechteroever), achter elkaar *rechts*: P. Patani, Tanah Sĕroh, Batu Sawa(r), Tanjung Putus; en verderop, maar nu weer *links*: Danau Sĕra. Dit alleen reeds, samen met die «bend of the river», zou de kaarteering rechtvaardigen van Batoe Sawar zooals ik haar op onze Schetskaart heb aangebracht, daar immers de ligging van Pĕnatih (kwansuis «Petatek») vaststaat. Batoe Sawar, de «Vischweer-rots», moet gelegen hebben bij de scherpe bocht — en *in* die bocht zelfs — welke de uit het W. komende S. Djohor tusschen Kota Tinggi en Pĕnatih maakt, ombuigende naar het Zuiden.

Dat deze plaatsbepaling *goed* is, kan nader worden gestaafd uit Viator. Hij noemt bij zijn verder opvaren van «*Bukit China*» en «*Bukit Pahang*» — resp. «Bukit Chîna»; en ook wel of ongeveer toch «Pûlau Patâni» bij Hervey — naar Kota Tinggi («*Kota tingeh*», p. 268), géén Batoe Sawar; maar wèl, en bij de terugvaart, «*Tanjong Pootoos*», èn . . . vertelt er BADANG's visschen en worstelen met een Boozen Geest op deze plek bij, zooals Verhaal VI der Sadjarah Mĕlajoe ons in 't begin die Badang-«Hantoe»-episode sinds ca. 1612 heeft vereeuwigd. Aldus:

Viator, met zijn reisgezelschap («my fellow travellers», p. 264), heeft «the place . . . called *Kota tingeh*» (p. 268), met de daar aanwezige Mal. Vorstengraven — zie nader onder j — bezichtigd, en gaat nu terug met hun roeiboot naar Singapore, stroom-af:

«About two miles lower down, we came to a sharp angle of the river [*sic!*] where the eastern bank is about 20 feet [= ruim 6 M.] high and worn by the force of the stream; hence it is called *Tanjong Pootoos*. On the convex side [dus aan den tegengestelden oever, op den Z.W. kant] there was a ripple as if the water was passing over sunken rocks; this, in the native tradition, is the remains of the weir made by *Si Badang* celebrated in the Malayan Annals for his feats of strength; the story goes; Si Badang etc.»; (p. 268); want nu volgt een lang verhaal, naverteld door Viator naar Leyden's vertaling van 1821, p. 53—56.

Maar geestig voor òns tegenwoordig, voegt «Viator» — die eenvoudig niemand anders kan geweest zijn als CRAWFURD — nog toe:

«It was this same Si Badang, who, having been chosen champion to the Rajah of Singapore, in a trial of strength with a Kling champion, took up a large rock which his antagonist could not lift and pitched [= smeet] it into the sea at the entrance of the Singapore river, where it still remains a stumbling block to the orang Kling [n.l. bij hun invaren der *koewala*]; but the members of the Singapore Yacht Club have put a beacon upon it for the public benefit, finding that none of their number was strong enough to pitch it back again.» (ib.)

De spatieering is van mijzelf. Versterkt dit zeggen uit Aug. 1826 niet zijdelings datgene, wat de oud-Singaporiaan W. H. (M.) READ zich in 1884 nog herinnerde, toen hij van dezen steen met Oudjav. inscriptie getuigde: «It used to be decorated with flags and offerings when at the entrance of the Singapore river»? Zie de volle aanhaling van Read bij Buckley, hiervóór blz. 54, noot 1.

Nu we deze gegevens uit de 19e eeuw over de ligging van Batoe Sawar bijeen hebben, wordt allereerst duidelijk wat de Sadj. Mĕl. in haar slot-hoofdstuk 38 (Appendix) zoo nonchalant verhaalt, zelfs met kennelijke vervalsching der ware historie. Het beweert toch, dat er tot 1612 (het 1021 Hidjra der Inleiding) niet minder dan *5 kota's* door de achtereenvolgende Sultans zouden zijn gesticht; en wel:

1. Johor (Lama), met een gracht tusschen de S. Johor (bovenstrooms) en de S. Kĕrting (benedenstrooms), gesticht door Sultan *Alaoeddin Ri'ajat Sjah* (II); ed.-Shellabear, 1898, p. 176 r. 18—19.

2. Sĕluyud, aan of vlak bij de kuala Sĕluyud, gesticht door diens zoon S. *Moedhafar Sjah* (II), en ook nog bewoond door diens (twijfelachtigen, jongen, weldra gewoon «gestorven») troonopvolger.[1] Ib., p. 184 r. 11—10 en 6 v. o.

3. Tanah Putih, hernaamd Batu Sawar. Gesticht door *Radja Oemar* van Pahang, die (als usurpator feitelijk, en zwager van Moedhafar Sjah) als S. *(Ali Djala) Abdoe'l Djalil (Ri'ajat) Sjah* (I) zich op den troon wist te werken.

[1] Deze ephemere Sultan heet er: *S. Abdoe'l Djalil Sjah*, zijnde een zoon van Radja Oemar bij eene dochter van S. Alaoeddin Ri'ajat Sjah (en volle zuster van S. Moedhafar Sjah); die door zijn oom Moedhafar bij diens sterven tot Sultan werd aangewezen, maar weldra als knaap van 9 jaar zijn natuurlijken dood stierf, terwijl hij, op zijn sterfbed, geweigerd had om zijn bloedeigen vader (dus: Radja Oemar) tot zijn opvolger aan te wijzen! Verg. sub 3.

Zou slechts als residentie «sa-kira-kira doewa tahoen» gediend hebben! Ib., p. 189 r. 1 en 3—4.

4. Maḳām Tauḥīd («Onneembaar Verblijf» ongeveer; zie nader blz. 443, 477, 487, en 495), gelegen «di hoeloe S. Damar, di dalam S. Batu Sawar itoe». Gesticht ook door *S. Abdoe'l Djalil*; l. c. r. 7—8 en 10.

5. Pasar Raja (= ons Radja), gelegen «di hoeloe koewala S. Riun». Gesticht door des vorigen zoon, den onbezonnen (lees: bij voorkeur dronken) nieuwen *S. Alaoeddin Ri'ajat Sjah* (III), te voren geheeten Radja Mansoer; terwijl de «jongste broeder», *Radja Abdoellah*, [1] die meer in aanmerking kwam, voor den troon had bedankt welken de *Bĕndahara* (= Patih, Rijksbestuurder) hem had mogen aanbieden. Deze Radja Abdoellah «bĕristana di sabrang Pangkalan Raya»; vandaar werd hij ook door het volk genoemd: «*Radja Sabrang*». Ib., p. 190 r. 7—8 en 3—4 (tevens slot van allen tekst; op ééne alinea na, welke de *kolophon* mag heeten van 't Appendix; zie hierna blz. 476).

De groote vervalsching zit nu juist in den tijdsduur van Batoe Sawar als *kota*. In plaats van «ongeveer 2 jaar», is Batoe Sawar gewis het rijkscentrum van den staat Djohor geweest gedurende *ruim 25 jaar*, immers van nà de verwoesting van Djohor (Lama) door de Portugeezen op 15 Aug. **1587** [2] — zie reeds hiervóór blz. 423 bij **c** — tot 6 Juni **1613**, toen de Atjehers het tweede rijkscentrum van hun kant nu vernielden, zooals reeds in de noot op blz. 147—148 hiervóór nader werd besproken naar aanleiding van den onvertrouwbaren datum in de Inleiding dierzelfde Sadjarah Mĕlajoe. Ja zelfs was Batoe Sawar na die catastrophe nogmaals voor korten tijd rijkscentrum, immers van ca. Oct. **1613**— . . ? Sept. **1615** *(net 2 jaar!)*, onder den nieuwen, er door de Atjehers heengezonden, Soeltan *Abdoellah Ma'ajat Sjah*, óók in die Inleiding genoemd; welke niemand anders was als . . . . de door de Atjehers

[1] Dit „jongste (half-)broeder" (Radja Bongsoe der Port. en ook Holl. berichten, zie blz. 445) misschien cum grano salis. Want de Sadj. Mĕl. beweert, dat hij een geheim kind was van S. Moedhafar Sjah bij eene oudere *istri* (uit Pahang) van Radja Oemar, later verstooten door R. O., en in stilte hertrouwd met Moedhafar; dus een „stille neef", zoon van den *legitiemen* S. Moedhafar. *niet* van den usurpator Abdoe'l Djalil.

[2] Het „1588" in Eredia's Malaca etc. (uit 1613), ed.-Janssen, 1882, fol. 44v° is een onjuistheid. Zie het uitvoerig overzicht dezer verwoesting, naar Couto's Decada X (van 1595; ed. 1788), Parte 2, en Linschoten's Itinerario (1596), Cap. 92, fol. 122*b*, bij Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4, V (1881), p. 173—177.

op 6 Juni 1613 gevangen genomen, medegesleepte, doch kort daarop begenadigde «*Radja Abdoellah*, alias *Radja Sabrang*» van daareven, alias ook *Radja Bongsoe* («Vorst-de-Jongste»), alias ook «Radja Ilir», juister *Radja di Ilir* («Vorst-benedenstrooms»), over wien hier dadelijk nader gesproken zal worden.

Doch toen waren de dagen van Batoe Sawar ook geteld. Want de nieuwe koning, die als «Radja Sabrang» het factotum was geweest van zijn ouderen, in Atjeh gevangen gehouden, en daar ook weldra overleden broeder, den ex-Sultan *Alaoeddin Ri'ajat Sjah* (III; reg. ca. 1597—6 Juni 1613), bleek niet onderdanig genoeg aan de Atjehers. In Aug. **1615** liet Sultan Iskandar Moeda (reg. 1607—1636) opnieuw een vloot in Atjeh zee kiezen, kwansuis tegen Malaka, in feite tegen Djohor, en deed Batoe Sawar op . . ? Sept. totaal verwoesten, waaruit Sultan Abdoellah Ma'ajat Sjah — ook wel genoemd, naar het schijnt: *S. Hammat Sjah* — de vlucht had genomen naar Bintan, om, steeds opgejaagd door de Atjehers, later de wijk te nemen naar Lingga (te Daik), en zijn leven als Pretendent op Groot-Tambĕlan (een der Poelau Toedjoeh) in midden **1623** (*niet* later!) te eindigen. Pas in **1641** kwam een herrijzenis, die in **1673** een smadelijk einde nam (zie blz. 477 en 504).

De *Bĕndahara* TOEN MOEHAMAD, alias met zijn kindernaam *(timangan)* SRI LANANG of TOEN SRI LANANG, [1] de auteur-compilator der Sadjarah Mĕlajoe, met ambtstitel *(gĕlaran)* PADOEKA RADJA, heeft dan ook èn met zijn fantastisch «Dal» 1021 Hidjra van de Inleiding èn met zijn «naar schatting twee jaar» in 't slot van Hoofdstuk 38 omtrent den levensduur der nĕgĕri Batu Sawar, twee brutale vervalschingen begaan; te brutaler, omdat hij die Inleiding nog wel dateert *uit:* «Bātoe Sāwar dār as-salām» (= B. S., Land des Vredes; zie blz. 459). En daar hij in Hoofdstuk 38 óók vertelt, dat hijzelf, «Toen Sri Lanang», tot Bĕndahara verheven werd (5 dagen na den dood van zijnen vader, den Bĕndahara Padoeka Radja) door Sultan Ali Djala Abdoe'l Djalil (Ri'ajat) Sjah van daareven sub 3 — welke, blijkens de Port. berichten, die hem *Raja Ale* (spr. Raazja Ali) noemen, in ca. 1580 of 1581 (vóór midden 1582) zich als usurpator van den Djohor-troon had

[1] In de Inleiding bij Dulaurier (ed. 1856), p. 4 r. 16, heet hij: „Toen Moeḥamad namanja, Sĕri Lanang timangannja, Padoeka Radja gĕlarannja, Bĕndahara, anak etc."; in die bij Shellabear, 2ᵉ ed. 1910, p. 2 — hier tevens met verbetering der verkeerde interpunctie in de ed. van 1898, p. 2 —: „Toen Moehamad namanja, Toen Sĕri Lanang timang-timangannja, Padoeka Radja gĕlarannja, Bĕndahara, anak etc." (zie het vervolg van den tekst op blz. 455, noot 2 hierna).

meester gemaakt [1] —, en vóór de stichting van Batoe Sawar, d. i. dus vóór de vernieling van Djohor (Lama) in Aug. 1587 (zie ed.-Shellabear, 1898, p. 188—189), zoo blijkt hij in ca. **1585** tot Bĕndahara te zijn benoemd, in ca. 1588 verhuisd te zijn met zijnen Vorst naar het nieuw gestichte Batoe Sawar, en, blijkens zijn eigen getuigenis in de Inleiding, in Hidjra **1021** = (4 Maart) 1612—(20 Febr., incl.) 1613 daar nòg te hebben gewoond in zijn volle functie en in zijn volle kracht!

Alléén het feit dat niemand tot heden meer wist (durf ik gerust zeggen) wààr dat Batu Sawar, de bakermat dan toch van de Sadj. Mĕl., indertijd precies gelegen had, is oorzaak geweest, dat men er over heen heeft gelezen, het fout vertaalde, of als iets onvatbaars terzijde schoof. [2] Het wordt nu echter tijd, dat er helder licht op kome te vallen door ernstig locaal onderzoek. Dat de *kota* van dien naam daar heeft gelegen waar ik haar kaarteerde, behoeft niet betwijfeld te worden. Ook het «Tanah Poetih», dat blijkens de Sadj. Mĕl. haar vroegere naam moet zijn geweest — «Ḥata Soelṭan Ali Djala Abdoe'l-Djalil Sjah poen pindah dari Sĕloejoed, mĕmboewat nĕgĕri di Tanah Poetih, maka di-namaï Batoe Sawar», Shell. l.c. — vindt reeds verheldering door Hervey's plaatsbeschrijving van zijn «Batu Sâwa», n.l.: «with red and white soil shewing on the bank where the river has eaten into rising ground» (l. c. p. 88). Nader locaal onderzoek zal dit zeker bevestigen, en ook aan het licht kunnen brengen wààr de S. Batu Sawar, en de in deze weer uitmondende S. Damar precies gelegen zijn, aan welke laatste (zie daareven sub 4) Soeltan Abdoe'l Djalil Sjah zijne particuliere *kota*, zijne *dalam*, zijn Maḳām Tauḥīd (lett. «Graf-in-God's Eenheid») schijnt bezeten te hebben, waarin hij zich één-met-Allah, en daardoor onkwetsbaar, kon wanen.

Geen wonder, dat buitenlanders die naar Batoe Sawar kwamen, enkele Portugeezen n.l., en sedert Febr. 1603 met Jacob van

[1] Couto, Dec. X, Parte I (ed. 1788), p. 272: Rafale (drukfout voor „Rajale"); Eredia in 1613, ed.-Janssen (1882), fol. 44 v°: Raya Ale, en Raja Ale. Voor den tijd, en de juiste spelling „Rajale" bij Couto (zóó toch o. c. p. 421, 468), zie Tiele l. c. p. 169—170.

[2] Leyden maakte van het „... Malāka [of, gearabiseerd, in andere teksten: Malākat; verg. toch het slot van Verhaal 11] nĕgĕrinja. Bātoe Sāwar dār as-salām,..." zoowaar in vertaling: „the signet of whose country is of the Sawal gem" (p. 2)!! Devic (1878), en Marre (1900) hebben gemakshalve — inderdaad: veiligheidshalve — het vertalen der lastige Inleiding maar nagelaten! Zie de vertaling van dezen met „Batoe Sawar" *beginnenden* zien op blz. 459 hierna.

Heemskerck's factoor[1] vooral Nederlanders — met name Admiraal MATELIEFF in Sept, 1606, en Admiraal VERHOEFF (of Verhoeven) in Jan. 1609 —, geen oog hadden voor de vervallen bij-residentie Sĕloejoet uit de periode ca. **1567—1587** (zie alreeds sub **f**); géén melding ook maken van dat Maḳam Tauḥīd, dat in elk geval zeer dicht nabij Batoe Sawar moet gelegen hebben; maar alléén weten van resp. «Batusauwer», var. «Batusabar». De reisverhalen van deze twee Admiralen, opgenomen in het IIe deel van Begin ende Voortgangh (ed. 1645, of 1646), vooral dat van den eerste, geven kostelijke bizonderheden over de ligging en den aard van dit in 1615 vooreerst, en na 1673 voorgoed verlaten centrum der Djohorsche macht, waar de Sĕdjarah Mĕlajoe tusschen 1612 en 1614 begonnen en afgesloten moet zijn door bovengenoemden *Bĕndahara*. En Matelieff's journaal portretteerde niet alleen de twee Sultans onder wier aandrang zijn geschiedboek geboren werd: *Alaoeddin Ri'ajat Sjah* en *Abdoellah Ma'ajat Sjah* (alias: *Radja Sabrang)*, beide in Inleiding en eind van 't Appendix verheerlijkt (vooral de laatste); maar óók.... den Bĕndahara-zelven!

Het eerste feit is door WILKINSON in 1908 met vernuft in herinnering gebracht in zijn «Papers on Malay subjects. History», aan de hand der Hollandsche gegevens in de standaard-studie «De Nederlanders in Djohor en Siak. 1602 tot 1865.» (Verh. Bat. Gen. XXXV, 1870) van E. NETSCHER; dien Wilkinson (more suo!) overigens niet noemt als zijn bron. Het laatste is tot nog toe aan ieder ontsnapt; terwijl het toch, om voeling te krijgen aan den *geest* waarmede de Sadjarah Mĕl., deels uit oudere Maleische (waarschijnlijk zelfs Malaksche) hikajat's gecomponeerd, deels voor den nieuwen Djohor-tijd tot op ca. 1612 door den Bĕndahara werd voortgezet, van het uiterste gewicht is.

Ziehier die 3 portretten, genomen op 17 (en 27) Mei **1606**, ter reede van Malaka, door ABRAHAM VAN DEN BROECK, Secretaris van Admiraal Cornelis MATELIEFF den Jonge, met de authentieke oude spelling van 1645:[2]

[1] Jacob Buys (of Buysen), die van Febr. 1603—eind 1605 als koopman te Batoe Sawar lag; zie Netscher, o. c. (1870), p. 7—9, en vooral Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4, VI (1882), p. 197 (waar met een drukfout staat: Ruys), 217, 239—240.

[2] In Begin ende Voortgangh, 1645, II, 13[e] Stuk; bij Netscher, o. c. p. 10—11 is de spelling gemoderniseerd. Uit het Journaal van Adm. Matelieff, p. 85, en in Dec. 1609 uit dat van Admiraal Verhoeff (B. ende V., II, 15[e] Stuk, p. 40 b) blijkt toch, dat hier Abraham van den Broeck, sinds Oct. 1607 factoor te Djohor tot Febr. 1609, de „Secretaris" is geweest van Matelieff.

Sultan ALAOEDDIN RI'AJAT SJAH, alias *Jang-di-pĕrtoewan*: «Om... te beter te verstaen, men weten moet, dat den ouden Coningh van *Iohor* [d. i. Sultan (Ali Djala) Abdoel Djalil (Ri'ajat) Sjah; reg. ca. 1580—ca. 1597], die een goet krijghsman was, ende oock dickwils tegen de Portugesen gheoorlocht heeft, 4. soonen heeft nagelaten, waer van den outsten nu tegenwoordich regerende van de *Malayen* ghenoemt wort *Ian de Patuan*, het welck nochtans niet sijn naem maer sijn tijtel schijnt te wesen....[1] De Coning *Ian de Patuan* is oock [n.l. evenals zijn halve broer, de *Radja Siak*; zie onze noot] een persoon van weynich bedrijfs, gewoon tot by den middag te slapen, dan te eten en te wasschen, ende voorts droncken te drincken, so dat na den middagh met hem niet en is te handelen, want men moet al mede met hem drincken, ende droncke-mans dingen doen. Hij bemoeyt hem [met] geen dingen, maer laet het al op de Edelen [versta: allereerst op den *Bĕndahara* = Patih] ende *Raya Zabrang* staen, mach van geen swaricheyt hooren, ende als men hem aenspreeckt van yet te doen, als volc op te brengen [= beschikbaar te stellen] oft dierge-lijcke, so swijght hy al, en al vraegt men hem 2. oft 3. mael, het is al t'selfde. In somma is nergens min bequaem toe, als tot Coning te wesen, denckt noch op Rijck noch op onder-danen, als hy slechts wijn heeft en vrouwen.» (Begin ende Voortgangh 1645, II, 13e Stuk, p. 11).

RADJA SABRANG (alias: R. Abdoellah, R. Bongsoe, R. di Ilir), in ca. Oct. 1613 door de Atjehers in Batoe Sawar verheven tot Sultan ABDOELLAH MA'AJAT SJAH: «Noch heeft de [oude] Coningh van *Iohor* by sijn tweede vrouwe [uit welke ook de *Radja Siak* geboren was; zie onze noot] gehadt *Raya Bonsu*, die nu wert ghenoemt *Raya Zabrang*, dat is *Coning* van d'ander zijde, door dien dat hy over d'ander zijde van de Rivier woont tegen over de Stadt *Battusabar*, daer hy oock een sterckte heeft [n. l. de *Kota Sabrang*, zie blz. 482—483] ende een deel Ondersaten, doch is leen-man van *Ian de Patuan*, een man van ontrent 35. jaer [dus: geboren in ca. 1571], by nae wit, de grootste niet [versta:

[1] De hier in den hoofdtekst overgeslagen zinnen beschrijven een 2en zoon, eenen *Radja Siak*; aldus: „Van een ander vrouwe heeft hy gehadt *Raia Siacai* 't welc te seggen is *Coning van Siaca*, dat een leen is van de Croon van *Iohor*. Dese heeft getrout de dochter van *Patane*, zijnde een man van kleynen be-drijve, ende niet met eenige Coninglicke deugden verciert, maer een slecht [= onnoozel] bloet, die hem altijd hout binnen *Siaca*, ende weynich komt tot *Iohor*." — Volgens de Sadj. Mĕl., Verhaal 38, slot, heette deze als jongen Ḥasan.

vrij klein], maar discreet [= verstandig], langhmoedich, niet colerijck, ende verre siende, een vyandt van de Portugesen [en, zooals verderop in den tekst blijkt:[1] geheim, maar nog sterker, vijand der Atjehers], neerstich in sijn saken, die hy ooc wel hart drijven soude, indien hy macht hadde, in somma weerdich Coning van *Iohor* ende *Malacca* te wesen, by wien oock de hulpe die men aen hem besteden soude, wel erkent soude worden, ende die soo veel men aen hem vermercken konde den onsen heel was toe gedaen: sijnen broeder *Ian de Patuan* altijt respecterende, die ooc veel van desen hout, doch heymelijck en laetter niet al [= ontbreekt er niet geheel] wat jalousie by *Ian de Patuan* te wesen ....[2] Alle de broeders drincken wijn, uytgenomen *Raya Zabrang*, die noyt wijn noch stercken dranc geproeft heeft, ende gelijck de Heer is, soo syn oock de Edelluyden van alle dese Coningen.» (l. c. p. 11*b*—12*a*).

Doch nu het nog nooit opgemerkte portret van den *Bĕndahara*, d. i. dus van den auteur der Sadj. Mĕl., TOEN MOEHAMAD alias SRI LANANG (= «Mannetjes-kereltje» ?): «Ja de *Bendahara* vervorderde hem [= verstoutte zich; nadat Matelief sedert 18 Mei te vergeefs getracht had de *kota* Malaka te veroveren, slap ondersteund door de met hem verbonden Djohor-vloot] tot den Admirael te zeggen [n.l. op 27 Mei] in presentie van den Coning sittende in sijnen Raet [= in een *Madjĕlis*; men denke daarbij aan de Inleiding der Sadj. M., die immers vertelt van een 6 jaar latere Madjĕlis van Hofgrooten te Batoe Sawar op — waarschijnlijk — Maoeloed-dag (Moehamad's Geboortedag) van het jaar Djimawal (*niet* Dal) 1021 = Zo. 13 Mei 1612, waarin het *idee* van de Sadjarah Mĕlajoe door een «Allerhoogsten Orang Bĕsar», *lees*: RADJA SABRANG, het eerst te berde werd gebracht!], dat de onse [= de Hollanders] *Ternate* [lees hier: *Tidore*] ende

[1] Na allerlei besprekingen toch over het samen aanvallen der stad Malaka: „Daer op heeft hy [= „*Raya Bongu* oft *Zabrang*"] den Admirael met den Tolck alleen gheroepen, ende in 't oore geseyt, dat hy begeerde, dat men met hem een tocht op Achem doen soude, om den selven Coningh te verdrijven. Maer den Admirael seyde, enz." (l. c. p. 13a). Dit dd. 17 Mei '06 ook.

[2] Hierop volgt nog het portret van den 4[en] zoon, eenen *Radja Laoet*; aldus: „By sijn derde vrouwe heeft den ouden Coning van *Iohor* een sone genaemt *Raya Laud*, dat is Coning van der zee, een man nergens bequaem toe, als om *Tabac* en *Arack* te drincken, en *Bettele* daer op te eten, ja waerdig handen en voeten gebonden ende in Zee gesoncken te worden, een grooten dronckaert, dootslager, ende hoereerder, die alles wat aen die 3. puncten dependeert van buyten geleert heeft." (l. c. p. 11b). — Deze *niet* genoemd in de Sadj. Mĕl.

Amboyna wel hadden ingenomen [resp. op 19 Mei en 23 Febr. **1605**], sonder de hulpe van de Inwoonders, ende datse derhalven sulcx hier [voor Malaka] mede behoorden te doen, want hy [= de *Bĕndahara*] niet gecomen was om te vechten, maar om 't gevecht te bekijcken. Waer op den Admirael antwoorde, ick ben hier gecomen als dienaer van den Coning *Ian de Patuan*, wiens krijg dit was, ende wilt ghy sijn dienaer niet wesen, noch hem eenigen dienst doen, dat moocht ghy seggen, dan sal ick sulcke luyden indien 't my Coningh *Ian de Patuan* gebiet, wel doen van hier gaen. De Coning dit hoorende, was op den *Bendahara* gestoort, ende het behaechde velen uyt den Adel wel dat den Admirael den selven also toesprac, overmits [*nota bene!*] hy een hooveerdigh nar ende botte beest was, die beter Portugees als Hollantsch gesint scheen te wesen. Sijn officie was als Stadt-houder van den Coningh.» (ib., pag. 18*b*).

Is het niet verrukkelijk, dit kiekje van 27 Mei 1606, nu op den vasten wal van Malaka, in de Noorder-kampoeng *Kling* (Oepih), die men op 18 Mei veroverd had? En is niet duidelijk voelbaar de partijdigheid van Van den Broeck — die in Oct. d. a. v. als factoor van Matelieff achterbleef te Batoe Sawar, waar hij tot Febr. 1609 in functie bleef — vóór den pro-Hollandschen Radja Sabrang, [1] en contra den anti-Hollandschen Bĕndahara? De Bĕndahara heeft zich gewroken in zijn Sadjarah Mĕl.: hij rept van geen enkelen Hollander, noch in Djohor noch elders; hij heeft ze in zijn geschiedboek behandeld als lucht, hoewel hij een 10 à 12 jaar in politieke en commercieele zaken met hen telkens in contact was! En WILKINSON had goeddeels gelijk, toen hij, na een overzicht van dit Hollandsch relaas uit Matelieff's reis, in 1908 vernuftig opmerkte:

«But we must not condemn these men too hastily. The Bendahara or prime minister of these princes was the author of the Annals, our great source of information on Malay history. The royal drunkard, Alaedin Riayat Shah, was the man who ordered the Annals to be written [*fout*; zie blz. 451, noot 1]. The «great hand at driving hard bargains» [vrije vertaling dus van het

1 De Hollandsch-gezindheid van „Raja Benco" (*lees*: Bonço; dus = Bongsoe, alias Sabrang) wordt uitdrukkelijk erkend door Eredia in zijn „Declaraçam de Malaca", dd. Goa, 24 Nov. 1613; zie de (*zéér slordige, en onbevredigende!*) ed.-Janssen, Bruxelles 1882, fol. 44 b onderaan; vertaling p. 53.

Eredia wist toen, te Goa tijdelijk verblijvend, niets van wat op 6 Juni 1613 in Djohor gebeurd was.

Holl.: «neerstich in sijn saken, die hy ooc wel hart drijven soude, indien hy macht hadde»] — Raja Abdullah — is the patron of the history: „Sultan Abdullah Maayat Shah, the glory of his land and of his time, the chief of the assembly of true believers, the ornament of the abodes of the Faithful — may God enhance his generosity and his dignities, and perpetuate his just government over all his estates." [alweder vrije vertaling van eenige zinnen uit het slot der Inleiding van de S. M.] These men must have been something more than mere drunkards; and the historian has reason to be grateful to them.» [1]

Maar er kunnen nu toch heel wat scherper omlijnde dingen gezegd worden over de 3 protagonisten uit Inleiding en Slot der (volledige) Sadj. Mĕl., dan wat Wilkinson hier deels terecht, deels vrij oppervlakkig neerschreef; te meer, omdat de passage over den Bĕndahara van hierboven door Netscher niet opgemerkt werd, en *dus* aan Wilkinson onbekend bleef. Ziehier mijne conclusies:

1°. Twee personen, *niet* drie, staan achter de geboorte-geschiedenis der Sadj. Mĕl. te Batoe Sawar in de jaren 1612—1614: de Bĕndahara Toen Moehamad als schrijver, Radja Sabrang als instigator van conceptie en begin (zeker) en verdere uitvoering (waarschijnlijk). Geen van beiden waren dronkaards; noch de Radja (later Sultan), zooals Matelieff's secretaris uitdrukkelijk erkent; noch hoogstwaarschijnlijk de Patih, wiens portret Van den Broeck hoogst eenzijdig en vijandig teruggeeft.

2°. De dronkaard-Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah (III; ca. 1597—6 Juni 1613) speelt in de Inleiding een puur-figuratieve rol. Natuurlijk wordt hij daar in Byzantijnschen trant opgehemeld, omdat hij *tot op* dien noodlottigen datum als Jang-di-pĕrtoewan officieel de Oppervorst was geweest; maar nàdat hij «heenging [tot God] in Atjeh», was hij de «Marḥoem jang mangkat di Atjeh», die

[1] Papers on Malay subjects. — History, Part I—II. By R. J. WILKINSON, Kuala Lumpur 1908, p. 46. Herdrukt in hetzelfde jaar wat Part I betreft (alleen met weglating van het hoofdstuk „Early British trade with Eastern Asia") in de luxe- en in de licht verkorte editie van de „Twentieth Century Impressions of British Malaya", London; zie daar p. 90, k. 3. Wilkinson verstaat vrijwel Hollandsch, zooals hij mij zelf vertelde toen ik hem op 26—28 Mei 1909 te Taiping (Perak) mocht leeren kennen. Shellabear verstaat het goed.

In den 2en omgewerkten druk der bovenstaande studie van WILKINSON, nu onder den titel „A history of the Peninsular Malays, with chapters on Perak & Selangor" (2d ed. revised, Singapore 1920), is dit op p. 63—64 woordelijk herdrukt; slechts de laatste alinea luidt er: „These men were not mere drunkards; and the historian, at least, has reason to be grateful to them."

als gevangene en onttroond Sultan er zijn leven geëindigd had, waarschijnlijk vermoord, of anders ver-dronken. Louter figuratief wordt hij er tweemaal genoemd; éérst als Sultan A. R. Sj., *tijdens* wiens regeering het idee der Sadjarah Mĕl. geopperd werd; en dadelijk daarop als de «Baginda» die «juist» *(sĕdang)*... «resideerde te Pasei» (bĕrnĕgĕri di Pasai), toen het «hoog bevel» *(titah)* kwam tot den Bĕndahara vanwege «Jang-di-pĕrtoewan di hilir, Soelṭan Abdoellah Ma'ajat Sjah» om zijne Hikajat te gaan schrijven. Omdat de allermeeste Malaici zich niet op de hoogte hadden gesteld van de geschiedenis, en enkelen (zooals Netscher, Wilkinson, en Dr. Hoesein) de ligging van Batoe Sawar en Pasar Radja (zie blz. 504—505 bij j) niet bevroedden, bleef dit raadseltaal, waar men overheen zweefde. Maar in minder diplomatieke termen zegt dit laatste: *nadat* Sultan A. R. Sj. als gevangene op 6 Juni 1613 uit Batoe Sawar door de Atjehers was meegenomen naar «Pasai» in Atjeh, en *nadat* de óók als gevangene toen meegenomen jongere halfbroer Radja Abdoellah (= Bongsoe = Sabrang = *di ilir)* in Sept. of Oct. 1613 was teruggebracht door een Atjehsche vloot, en te Batoe Sawar was geïnstalleerd als nieuwe «Jang-di-pĕrtoewan» — die blijkbaar in zijn oude *Kota Sabrang* (alias: *di ilir*) persoonlijk blééf wonen [1] —, *toen* kwam dat hoog

[1] In zijn belangrijke studie „Critisch overzicht van de in Maleische werken vervatte gegevens over de geschiedenis van het Soeltanaat van Atjeh" heeft (Dr.) Hoesein Djajadiningrat in Bijdr. Kon. Inst., dl. 65 (1911), op p. 179—180 incidenteel de stelling verdedigd, dat *niet* Radja Sabrang, na de verwoesting op 6 Juni 1613 van Batoe Sawar, kort daarop door de Atjehers naar Djohor zou zijn teruggezonden als nieuwe Sultan, maar *wel*: dat de oude dronkaard-Sultan door hen op zijn troon zou zijn hersteld.

Ten onrechte. Wel degelijk was het Radja Sabrang (zooals de Hollanders gewoonlijk zeiden), of Radja Bongsoe (zooals de Portugeezen hem plachten te noemen), die als *nieuwe* Jang-di-pĕrtoewan in najaar 1613 op den Djohor-troon kwam, als zetbaas der Atjehers, tevens zwager van Sultan Iskandar Moeda. Juisṭ als creatuur der Atjehers, werd hij soms „opgeroepen" naar Atjeh, waardoor de schijnbare tegenspraak is ontstaan in wat Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 5, I (1886), p. 303, 305, 307 had geschreven (zie noot 3 bij Hoesein l. c.).

Als bevestiging van de voorstelling bij Tiele kan nog gewezen op de volgende gegevens uit Port. bron, verschenen nadat Tiele zijn opstel liet afdrukken: 1°. Documentos remettidos da India, III (1885), p. 380, alwaar „Raja Bonso" de Vorst van Djohor is, die *dezelfde* afspraken had gemaakt met de Hollanders, als waarvan Adr. van der Dussen in zijn kwaliteit van afgezant bij dien Vorst van 25 Aug.—28 Sept. 1614 uit „Batosawar" rapporteerde (zie zijn Cort Verhael, dd. Bantam 10 Nov. 1614, in Tiele's Bouwstoffen, I, 1886, p. 70—79); en 2°. o. c. IV (1893), p. 314—315, waar kort gesproken wordt over den aanval der Atjehers met een groote vloot eerst tegen „den koning van Djohor", wat

bevel tot den Bĕndahara om die Hikajat nu ook heusch te «maken» (pĕrboewatkan). Het *ware* portret dat de Bĕndahara (Toen Sri Lanang = Toen Moehamad = Padoeka Radja) in Verhaal 38, slot, ook durft geven van dien vroegeren Sultan, is niet vleiend: zéér onbezonnen zijn Kraton verleggend naar het hoogergelegen *Pasar Radja*, ondanks de wijze raadgevingen van «zijn jongeren broeder, den Vorst Radja Abdoellah, en den Bĕndahara Padoeka Radja» (adinda Baginda Radja Abdoellah dĕngan bĕndahara Padoeka Radja; ed.-Shellabear, 1898, p. 190 r. 8—9); d. i. . . . van Radja Sabrang, èn van *hemzelf*, Toen Moehamad!

Wie genieten wil van menschelijke komedie en de daarbij behoorende diplomatieke taal, vindt hier zijn gading.

3°. De ware *auctor intellectualis* van de Sadjarah Mĕl. is inderdaad Radja Sabrang vóór 6 Juni 1613. En in zijn gedaante-verwisseling als Sultan nà Sept. of Oct. 1613 was *hij* het ook, die *last* gaf aan den Bĕndahara — nu *zijn* Bĕndahara — om die Hikajat te schrijven; als tusschenpersoon tot het overbrengen van dien last, gebruikte de nieuwe Sultan zekeren Toen Mambang, een hoog aanzienlijke uit Patani. Er behoeft niet aan getwijfeld te worden: Radja Sabrang, en niemand anders, wordt bedoeld met die omsluierde woorden van hulde uit het eerste deel der Inleiding, «sa-orang Orang Bĕsar, tĕrlĕbih moelijanja dan tĕrlĕbih martabatnja daripada jang lain» (Shell. p. 1), als degeen die in een Kroonraad (Madjĕlis) het denkbeeld van zulk een geschiedboek het eerst te berde bracht. En als die Allerhoogste Persoon (op één na; de Nul, die Jang-di-pĕrtoewan toen nog was) daartoe aldus begint te spreken: «Mijn persoontje hoorde, dat er een Maleische ḥikajat is gebracht door iemand uit Goa», en dan

niet lukte — omdat gezegde koning zijn biezen had gepakt naar Bintan, zooals we o.a. weten door Abraham van den Broeck, en Steven van der Haghen; zie Tiele l. c. p. 308 —, en daarop tegen „het rijk van Pahang, waar als koning was een zoon van dien van Djohor", hetgeen weer klopt met wat Steven van der Haghen uit ca. 1 Dec. 1615 rapporteerde in zijn brief aan Bewindhebbers dd. Jacatra, 10 Maart 1616 in Tiele's Bouwstoffen, I, p. 118—119.

Trouwens, men behoeft slechts éérst te lezen Matelieff's relaas over zijn onderhandelingen met Radja Sabrang in *1606* (in Begin ende Voortgangh, II, 13ᵉ Stuk, p. 12—15 en 31—34), en daarna Van der Dussen's Cort Verhael van hierboven uit *1614*, om precies denzelfden Maleischen Vorst te herkennen: een geheimzinnig-doenden, sterk-berekenenden, om niet te zeggen sluwen intellectueel, die meer kracht had in zijn hersens dan in zijn handen als Maleisch Vorst. Moed ontbrak hem. —

Zie thans ten overvloede nog Jan Pietersz. Coen, ed.-Colenbrander, I (1919), p. 27, 35, 135, 180, 204, 349, 414, en 739.

opwekt om eene betere te maken, [1] . . . dan is dat, primo, ook weer *niemand* anders als Radja Sabrang, tot wien immers alle «buitenlandsche» zaken in eerste instantie gericht werden, en die immers *zelve* — hij, en niet de Jang-di-pĕrtoewan! — een aanzienlijk Djohorsch gezant, Mĕgat Mansoer, met gevolg (waaronder een Intje Kamar als voornaamste), op Jacob van Heemskerck's schip in voorjaar 1603 afgevaardigd had naar Prins Maurits. [2]

Maar er kan gelukkig de *terminus a quo* met overgroote waarschijnlijkheid worden aangegeven, waarop zoo een «Maleische (historische) ḥikajat» te Batoe Sawar *kan* zijn «gebracht door iemand uit Goa»; versta alweer in minder diplomatieke taal: «door een officieel Portugeesch persoon uit Malaka»!

En wel: 1 Oct. **1610**, toen «de Ambassadeur van Malacca, dat een geboren Portugees was, gen[aemp]t Joan Lopez de Morere Tonbongon» te «Jhoor» = Djohor's hoofdstad = Batoe Sawar arriveerde, om den vrede tusschen Djohor en Malaka te sluiten, die dan ook in eind Oct. d. a. v. te Malaka werd geratificeerd door twee Djohorsche afgezanten, welke met dien JOÃO LOPES D'AMOREIRA, Toemĕnggoeng van Malaka, daarheen waren gegaan. [3]

---

[1] „Hamba dĕngar ada ḥikajat Mĕlajoe di-bawa oleh orang dari Goa; barang kita pĕrbaiki kiranja dĕngan istiadataja, soepaja enz." (ed.-Shellabear, 1898, p. 1—2; of 2e druk, 1910, p. 2 r. 20—22). Wilkinson heeft *ten onrechte* gemeend (zie hiervóór, blz. 447), dat dit woorden waren van „the royal drunkard".

[2] Over dit Djohorsch gezantschap zijn slechts enkele dingen bekend. Mĕgat Mansoer (zie Journaal-Verhoeff in Begin ende V., 1645, II, n° 15, p. 204 b) overleed a/b van Heemskerck's schip (De Witte Leeuw, afgevaren uit Bantam naar Holland in Oct. 1603; daar, mèt de op 25 Febr. 1603 voor Oedjoeng Tanah buitgemaakte rijke Port. kraak, aangekomen in Juli 1604), vóór Holland te hebben aanschouwd. Intje Kamar, en waarschijnlijk het heele verdere Djohor-gevolg, ging weer scheep met Matelieff's vloot, uitgevaren van Texel 12 Mei 1605, aangekomen voor Malaka 30 April 1606. Dadelijk dien avond zond Matelieff 2 Hollanders en „den Ambassadeur *Camar*, met een chaloupe aen den Coning van *Iohor*, om hem te verwittigen van sijn komste, ende dat syne M[ajesteyt] terstont met alle sijne macht soude by hem komen" (Journaal-Matelieff, B. ende V., 1645, II, n° 13, p. 7 a); op 13 Mei was deze sloep, waarin ook weer „*Yatse Camar*", terug voor Malaka, met een brief van Radja Sabrang (ib., p. 10b—11a); terwijl op 17 Mei Matelieff-zelf zegt tot Radja Sabrang: „hoewel hy (*Raya Zabrang*) sijn Gesanten [sic!] hadde gesonden naer Hollant met presenten aen sijne Ex[tie]. [= Prins Maurits] nochtans dewijle *Ian de Patuan* [= Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah] regerende Coningh was, dat hy daerom begeerde, *Raya Zabrang* etc." (ib. p. 15b). En zie nog de noot bij Netscher (o. c. 1870, p. 8, noot 2; en verg. p. 35). — Dit is alles wat wij er van weten!

[3] Deze ware naam blijkt uit de Documentos remettidos da India, IV (1893), p. 315, in een schrijven van den Gouv.-Gen. dd. Goa 9 Febr. 1619, als (vertaald): „João Lopes d'Amoreira, burger van Malaka, en Toemĕnggoeng der

Zeer fraai komt daarnaast dan weer te staan de datum in die Inleiding ook genoemd als de dag van dien Kroonraad (Madjĕlis) waarop gezegde Allerhoogste Heer het denkbeeld opperde van zoo'n betere (historische) ḥikajat: op Maoeloed-feestdag (12 Rabi'oel-awal) 1021 H. = Zo. 13 Mei **1612**; waarin de vervalsching «Chamis» voor den weekdag en «Dal» voor het cyclusjaar (Mal.-Arab. *daoer*; hier de *daoer kĕtjil* = Jav. *windoe)* dan weggecijferd is. En ten slotte zal men in de eigen bewoordingen dier Inleiding opmerken, dat de gedachtengang waarin die «saorang Orang Bĕsar» op dezen Moeloed-dag zijnen *wensch* uit (Mal. *kiranja* = «och of! och, dat!») precies dezelfde is, als waarin hij zijn *hoog bevel (titah)* formuleert toen hij «Mahamoelija» was geworden, d. w. z. Jang-di-pĕrtoewan (Bĕsar) = Opper-Vorst.[1]

4°. Komt aldus de eer van het initiatief en de eer van de vorstelijke opdracht beide toe aan den gewis zeer intellectueelen Radja Sabrang = Soeltan Abdoellah Ma'ajat Sjah, — de *auteur-compilator* van de Sadjarah Mĕlajoe blijft de Bĕndahara Toen Moehamad. Gewis is dit een hoovaardig Maleier geweest, zoodat zijne mede-Orangkaja's stille tijger-genoegens smaakten, toen hij eens in tegenwoordigheid van Vorsten en Rijksgrooten den 27en Mei 1606 door Matelief vierkant op zijn plaats werd gezet; zeker ook is hij pro-Portugeesch, en anti-Hollandsch geweest; maar even zeker was hij het tegenovergestelde van een «botte beest», zooals Van den Broeck domweg schreef.

Is nu ook een tip soms op te lichten van het gordijn, waarachter hij zijn «Maleische Genealogie» deels zelve heeft ge-

vreemdelingen, ... groot vriend van den vader van den Koning van Djohor", d. i. groot vriend van wijlen Sultan Abdoe'l Djalil Sjah († ca. 1597); en zie er ook p. 313. Dit werpt dus het volle licht op het boven aangehaald Holl. zeggen van den opperkoopman der Holl. loge te Batoe Sawar Jacques Obelaer, dd. „Jhoor" 25 Nov. 1610, in De Jonge's Opkomst, III (1865), p. 305; Tiele heeft dit laatste in Bijdr. Kon. Inst. 4, VIII (1884), p. 111 onjuist geëxcerpeerd.

En ten overvloede wordt zijn juiste naam nog heden ten dage te Malaka aangetroffen op een grafzerk (thans overgebracht naar de Oudholl. kerk, alias Christ's Church), met opschrift: „S[epultura] d[e] I[oão; er staat een I, met een kleine o er boven] Lopes Damoreira e d[e] seus herdeiros", dus van een eigen graf van hem en zijne erven; zie toch de afbeelding, met vrij goede verklaring, in R. N. Bland, Historical tombstones of Malacca, mostly of Portuguese [*lees beter*: Dutch] origin, London 1905, p. 15—14.

[1] In beide transcriptie-edities van Shellabear (1898, p. 2 r. 13 v. o.; 1910, p. 3 r. 14 v. o.), werd *verzuimd* de aanhalingsteekens te sluiten aan het eind der „boenji titah jang Mahamoelija itoe". Dat slot valt achter „daripadanja".

schreven, deels in substantie aan andermans geschriften heeft ontleend?

Geboren moet hij zijn op z'n laatst in ca. **1565**, want, zooals hiervóór uit zijn eigen gegevens reeds bleek (zie blz. 443): in ca. **1585** volgde hij zijnen vader (Bĕndahara Padoeka Radja I) op als Bĕndahara met gelijken ambtstitel (zeg dus: Bĕnd. P. R. II). Aangezien Matelief in 1606 den Radja Sabrang «een man van ontrent 35. jaer» noemt, was toen de Bĕndahara om en bij de 40, en bij het Moeloed-feest van 1612, toen het denkbeeld van Radja Sabrang zoo «zwaar op 's armen lichaam kwam» (djadi bĕratlah atas anggota fakir), een goede 45. Het volgend jaar, op den noodlottigen 6 Juni 1613, is hij, met 99% waarschijnlijkheid, onder de talrijke Orangkaja's geweest die door de Atjehers — mitsgaders Sultan, en Radja Sabrang, en niet minder dan 22 Hollanders! — uit Batoe Sawar werden medegesleept in gevangenschap. Maar met gelijke mate van waarschijnlijkheid heeft hij behoord tot de begenadigde Djohoreezen, die in ca. Sept. d. a. v. terugkeerden in het gevolg van den nieuwen Sultan, met diens nieuwe gade — eene zuster van Sultan Iskandar Moeda, den geweldigen Atjeh-vorst — en diens eskorte van «beschermende» Atjehers onder commando van Lela Wangsa. Gewoond moet hij toen weer hebben in Batoe Sawar, dat hij, als rechterhand van den nieuwen Sultan, uit de vernielde (wel: verbrande) grondvesten moest doen herrijzen; terwijl Sultan Abdoellah Ma'ajat Sjah — of, zooals NETSCHER, o. c. 1870, p. 31—32, blijkbaar op grond van te Riouw en Lingga voortgezette Vorsten-kronieken, hem noemt: «Sulthan Hammat Sjah» [1] — bleef wonen in zijn

[1] Deze naam bij Netscher werd overgenomen door Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 5, I (1886), p. 305, en zoo verderop bij hem. Blijkbaar is hij ontleend aan wat Netscher in zijn uitvoerig werk van 1870 noemt „de groote Maleische kronijk" (p. 47), ook „de groote Maleische kronijk (Sedjarah Malaijoe)" (p. 54), en waaruit hij op die bladzijden *een heel stuk in overzicht vertaalt* uit de jaren 1699—1721 A. D.; dat wil dus zeggen: uit een later (op Riouw, of Lingga, of elders in deze Mal. eilandengroep) *voortgezette* Sadjarah Mĕlajoe. Aan deze vage omschrijving beantwoordt nu voortreffelijk de groote „Sjadjarah Radja Radja Malajoe", door Dr. VAN RONKEL in zijn Catalogus der Mal. hss. in het Museum Bat. Gen. (Verhand. Bat. Gen., dl. 57, 1909, p. 274—275) beschreven als Hs. n° 354, geschreven in 1272 H. = 1855/56 door den Maleischen schrijver van ass.-res. H. von de Wall, den bekenden Malaicus, toen ass.-resident te Soekadana (Z.W.-Borneo). In de Sadjarah van dezen Tĕngkoe Said, groot 341 pp., is éérst op p. 1—197 de totale oudere Sadjarah Malajoe van 38 Verhalen (dus mèt het Appendix), hier en daar met wijzigingen, aanwezig, en volgt daarna de „nieuwere" Maleische geschiedenis van ca.

oude Kota Sabrang, aan den overkant, doch «benedenstrooms» van zijns voorgangers laatsten Kraton, Pasar Radja. Zóó ook is het helder, hoe in de Inleiding wordt verteld, dat de Patani'sche prins — de Vorstenhuizen van Djohor en Patani waren zéér nauw vermaagschapt; evenals Djohor en Pahang —, zekere Toen Mambang, [1] den «last» (of «hoog bevel»; *titah)* van den «Jang-

1610 (?) — 1842 (tijd van Gouv.-Gen. Merkus). Natuurlijk is hier ook Tĕngkoe Said weer èn auteur èn compilator geweest, naar Mal. hss. der 17e—18e eeuw die hem ten dienste stonden. Eén enkele vergelijking van dit hs. te Batavia door een Malaicus kan voor ons uitmaken, of inderdaad Netscher in 1870 met zijn „groote Maleische kronijk" *deze* Sjadjarah R.-R. M. van Tĕngkoe Said uit 1855 heeft bedoeld; óf wel, dat Netscher zich nog hield aan de „drie handschriften" van „het Maleische geschiedkundige werk Soelalat'oe-s-salathin", door hem — toenmaals oud-resident van Riouw-Lingga en secretaris van het Bat. Gen. — genoemd in Tijdschr. Bat. Gen. II (1854), p. 144, noot 1, en waarvan „een, het eigendom van den tegenwoordigen sulthan van Lingga, reeds zeer oud is en blijkbaar successievelijk is bijgeschreven", zoodat hij er op p. 145—146 aldaar „eene naamlijst der sulthans, van af Sri Tri Boeana" uit kon samenstellen, die zoowaar doorloopt . . . . tot na 1841!

Immers: in deze lijst van 1854 *ontbreekt* — met trouwens dóórloopend-grove *fouten* in namen en jaartallen *tot ca. 1811*, waar die lijst pas vertrouwbaar gaat worden — juist de: Sultan Abdoellah Maäjat (òf alias: Hammat) Sjah van hierboven; die inderdaad regeerde van najaar 1613—voorjaar 1623 († op Groot-Tambĕlan), onze „Radja Sabrang". Maar in zijn groot werk van 1870 kent Netscher op p. 30—31 alléén eenen „Sulthan Hammat Sjah", wiens regeering hij stelt van 1615—1623; terwijl hij totaal het gedrukte gegeven in Dulaurier's uitgave (1856) der Sadj. Mĕl. veronachtzaamde, waar in de Inleiding op p. 4, ondersten regel, dan toch gesproken wordt van den „marḥoem jang mangkat di Atjeh, Soelthan Ala'oed-din Ri'ajat Sjah", waardoor Netscher's noot 4 op p. 31 zelfs beslist foutief werd (later natuurlijk door Tiele l. c., 1886, p. 305, noot 5 in goed vertrouwen weer overgenomen).

Vrage dus: aan *welke* Mal. bron heeft Netscher tusschen 1854 en 1870 zijnen Sultan „Hammat" Sjah kunnen ontleenen? Aan dat hs. - Von de Wall, no 354 te Batavia; of niet? Tevens kan dan, bij onderzoek in loco, aan het licht treden of de schrijver daarvan, Tĕngkoe Said, in 1855 is geweest *auteur-compilator*, dan wel *afschrijver-plagiator*.

[1] Alias, volgens den tekst, Radja Dewa Sajjid, alias Sĕri Narawangsa; hij was, zegt de tekst verder: zoon van Sĕri Akar, den Koning van Patani. Vermoedelijk was hij zelfs volle neef (oomzegger) van Radja Sabrang, den nieuwen Sultan; want blijkens de gegevens uit *Jan. 1609* in de Bijlagen op het Journaal van Admiraal Verhoeff in Begin ende Voortgangh, 1645, II, 15e Stuk, p. 204—207a — door een allerzotste fout aldaar op p. 201a in de marginaal gedateerd: „October 1625."; zie reeds de verbetering door Netscher, o. c. (1870), p. 17 noot 3; en verg. er p. 22 noot — had Sultan Abdoe'l Djalil Sjah indertijd 6 zonen gehad, in plaats van de 4 welke Matelieff's Journaal (1606) opsomt. De oudste van die 6 was gehuwd met de dochter van den Koning van Patani; een jongere broer uit de 6 boeleerde met deze vrouw, waarop de oudere broer eerst den jongere, en later ook die vrouw doodde; uit wraak

di-pĕrtoewan di hilir» kwam «opleggen» (mĕndjoendjoengkan) aan hem, Toen Moehamad, om nu zijne Hikajat samen te stellen. De ervaring in ballingschap onder Atjehers heeft bij den intellectueelen Sultan blijkbaar de behoefte doen groeien om zoo'n «Maleische» geschiedenis te bezitten, met de glorie van Minangkabau-Palembang-Singhapoera-Malaka-Djohor, *contra* de verwaten parvenus-geweldenaars die de Atjehers sedert een kleine eeuw (zeg sinds ca. 1525) waren. En bij wien kon hij daartoe beter terecht dan bij zijnen Bĕndahara?

Vertelt deze zelf niet met trots in zijn Inleiding dat hij is: de zoon van den Orangkaja Padoeka Radja (d. i. = Bĕndahara P. R. I van daareven), den zoon van Bĕndahara Sri Maharadja (II), den zoon van Bĕndahara Toen Narawangsa, den zoon van Bĕndahara Sri Maharadja (I), den zoon van Sri Nara-di-radja Toen Ali, den zoon van «Vorst MANI POERENDAN» (Baginda M. P.), dewelke — d. i. laatstgenoemde — was «Maleier van stam, van den berg Si-Goentang Mahameroe [= den Mĕrapi in Minangkabau],[1] (en met) Malaka als woonplaats».[2] Hier is dus de stamboom, waarlangs Toen Moehamad te «Batoe Sawar, Land des Vredes», de Bĕndahara uit een geslacht van Bĕndahara's, terugrekent in 't jaar Dal 1023 H. = 1614 A.D. tot den voorvader van 6 staken her, den «Vorst» met mooi-Dekhanschen naam (Mani Poerendan),[3] doch inderdaad een Minangkabauer te Malaka woonachtig. Dat is weer: hij rekent terug tot een voorvader die

doodde toen weer de schoonpapa den schoonzoon. Ik vermoed nu, dat *Sĕri Akar* de naam is geweest van dien oudsten der 6 zonen van Sultan Abdoe'l Djalil Sjah; waarnaast de Sadj. Mĕl. een Hoesain (Radja van Kĕlantan) en een Mahmoed (Radja van Kampar) als weer andere zonen noemt (Verh. 38; ed. 1898, p. 189). Dat die familie-tragedie te Patani was afgespeeld, blijkt uit den Oudholl. tekst, p. 205b; maar de namen van beide broers blijven onvermeld.

[1] De juistheid dezer gelijkstelling blijkt nader uit de noot op blz. 469—472.

[2] De tekst luidt: „Toen Moeḥamad [zie hiervóór blz. 442, noot 1]. . . ., Bĕndahara, anak O. P. R., tjoetjoe B. S. M., tjitjit B. T. N., pijoet B. S. M., anak S. N. T. A., anak Baginda Mani Poerendan, ḳaddasa Allâhoe sirrahoem [d.i.: „God heilige hun geheim!", VAN RONKEL], Malajoe bangsanja, dari boekit Sigoentang Mahameroe, Malaka [var.: Malakat] nĕgĕrinja." (Shellabear, ed. 1898, of 1910, p. 2). Zooals men ziet, telt het Mal. voor „zoon, kleinzoon, achterkleinzoon, achterachterkleinzoon", enz." alleen tot „anak, tjoetjoe, tjitji(t), pijoet".

[3] Prof. VAN RONKEL teekende hier aan: „Mani Poerendan kan zijn het Tamil maṇippurandāṇ = „bewaarder der juweelen" = Mal. bĕndahara."

Zoo zoude dan in dezen eigennaam nog een glorie te méér verborgen zijn van het Malaksch-Djohorsche Bĕndahara-geslacht, waaruit Toen Moehamad was gesproten!

minstens 6 × 20, *hoogstens* 6 × 40, maar naar alle waarschijnlijkheid en gemiddeldheid 6 × 30 jaar vroeger, den oorsprong gaf aan zijn (Toen Moehamad's) leven in den 7[en] graad. Aangezien nu de Bĕndahara geboren was in ca. 1565, zooals we daarnet zagen, moet dan die Minangkabausche voorvader geboren zijn in ca. 1325 A. D. op zijn vroegst, ca. **1385** naar meeste waarschijnlijkheid, ca. 1445 op zijn laatst. Daar die Minangkabauer een immigrant te Malaka is geweest, naar den rechten zin van Toen Moehamad's genealogische opsomming, en Malaka als emporium *begon* op te bloeien in ca. 1400 A. D., zoo valt de mogelijkheid van Mani Poerendan's geboorte in ca. 1325 A. D. reeds dadelijk weg. Wij krijgen dan, weer resp. 30 en 20 jaar nemende als leeftijd waarop M. P. zich te Malaka kwam vestigen, ca. **1415** A. D. als méést waarschijnlijk, ca. 1465 als láátste jaar, waarop deze Minangkabausche Maleier werd tot Maleier van Malaka, en aldaar het latere Bĕndahara-geslacht ging procreëeren waarvan Toen Moehamad in zijn Inleiding met trots vertelt; èn waarvan Verhaal XII der Sadj. Mĕl. nadere legendaire onthullingen doet (zie beneden blz. 462—463, met noot).

Houden wij vast aan dien meest waarschijnlijken tijd van Mani Poerendan's komst in Malaka, ca. 1415 A. D., als man in den bloei van zijn leven, dan *kwam* hij er — zooals we dank zij de Chin. en ook Port. historische berichten kunnen zeggen — tijdens den zich-islamiseerenden vorst Radja Ahmad (ca. 1414—24), en leefde er gewis ook onder den eersten zoogenaamden «Sultan» Moehamad Sjah (ca. 1424—ca. '50), den «Sultan» aan wien Verhaal XI der Sadj. Mĕl. de eerste regeling toeschrijft van het Hof te Malaka, en deze omstandig in haar *istiādat* oftewel étiquette beschrijft. Welnu: aan het slot van datzelfde Verhaal XI komt een zéér opvallend rustpunt voor, zóó opvallend, dat DEVIC in 1878 terecht heeft gemeend hier de «Première Partie» van zijn (nooit voortgezette) vertaling te kunnen afsluiten. Zoo letterlijk mogelijk vertaald luidt die alinea: «Ziehier dan de hof-étiquette der Maleische Koningen in vroeger tijd. Wat ik (*sanda*, «uw dienaar») van hooren (zeggen) heb, dat heb ik naverteld; en indien er fout in is, late het dan verbeterd worden door al wie gelet heeft op het verhaal er van, (maar) laat ik eilieve toch niet worden bespot.» [1] En onmiddellijk *volgt* dan:

[1] De tekst luidt hier: „Inilah istiādat Radja-Radja Mĕlajoe dĕhoeloe kala. Barang pĕnĕngaran sanda [= sĕhaja-nda] itoelah sanda tjĕritĕrakan, dan

«De woorden des vertellers *(Kata rawi)* (luiden): Tijdens dien Sultan Moehamad Sjah, enz." Men *voelt* hier een aanlapsel, een later bijvoegsel. En na ééne groote alinea van dat onmiskenbare bijvoegsel — waarin juist de curieuze mededeeling o. a. wordt gedaan, dat de zeestad «M a l ā k a» door de «orang Arab», wegens hare vele kooplieden, werd genoemd «M a l ā k a t», «artinja pĕrhimpoenan sĕgala dagang»; eene «verklaring» die naar *niets* lijkt, dus ook zéér posterieur is! [1] — *sluit* Verhaal XI; en *begint* Verhaal XII . . . met een legendaire dithyrambe op Baginda MANI POERENDAN, des Bĕndahara's bet-bet-oudovergrootvader dus.

Die «Vorst» M. P. heet *hier* dan zoowaar een Vorstenzoon uit Kling-land, uit de «stad Pahali» (een verdraaide adaptatie soms van den taalnaam Pāli?), dewelke, na eenige lotswisselingen in Pasei, komt naar Malaka ten tijde van . . . «Sultan» Moehamad Sjah, daar met groote eer wordt ontvangen, trouwt met de dochter van den Panghoeloe bĕndahari (Sri Nara-di-radja) en bij haar procreëert eenen «Toen Ali»; waarmee we dus reeds bij des Bĕndahara Toen Moehamad's bet-oudovergrootvader zijn aangeland, dien hij in 1612—14 noemt: «Sri Nara-di-radja Toen Ali». Maar de geschiedenis in Verhaal XII wordt nog mooier; want die MANI POERENDAN had uit datzelfde hooge huwelijk óók eene dochter (Toen Wati), dewelke trouwt met niemand minder dan den «Sultan» M. S.; vrucht van dezen echt is een zekere Radja Kasim. Deze, kleinzoon van moederszijde dus van «Vorst» M. P., wordt echter géén opvolger-Sultan (zooals hij gehoopt had), maar wordt voorbijgegaan ten bate van een later geboren «halven broer», geheeten Radja Ibrahim, geteeld door «Sultan» M. S. bij eene prinses van Rokan. De papa-Sultan sterft; Radja Ibrahim

djikalau ada salahnja hĕndak-lah di-pĕrbaïki oleh barang-siapa jang ingat akan tjĕritĕranja, djangan kiranja sanda di-gondjakkan." (Shellabear, 1898, p. 49; of 1910, p. 68). Dat dit laatste werkwoord een zeldzaam woord is, blijkt uit de wisselende transcriptie bij Shellabear: in 1898 „ganjakkan", in 1910 „gonjokkan"; en in de tekstuitgaaf met Arab. letter van Dulaurier (1856, p. 155, regel 2) begint het met een *k*. De juiste vorm is echter: *gondjak*, zooals Wilkinson in zijn Malay-Engl. Dict. (1903, p. 578*a*) heeft, terwijl Klinkert (Mal.-Ned. Wdb., 3ᵉ dr., 1916, p. 876—877) geeft: *gondja* = *gondjaḳ* bespotten, ook Jav.

[1] Deze quasi-geleerdheid, of veeleer opzettelijke inleggerij, is echter minstens 60 jaar ouder dan toen Bĕndahara Toen Moeḥamad haar in 1614 weer te pas bracht; want ze komt reeds voor in 1557 in Albuquerque's Commentarios, III, cap. 17 (3ᵉ ed. 1774, p. 88), als alternatieve verklaring voor M a l ā k a = Port. encontrar; verg. Ferrand, I (1918), p. 418, noot 2, die zijnerzijds wijst op Arab. m u l ā ḳ ā = ontmoeten. — Arab. m a l ā k a t is = bezit, eigendom.

volgt op als «Sultan» Aboe Sjaid, maar wordt weldra vermoord — de latere Byzantijnsche voorstelling van dezen moord kan men nalezen in gezegd Verhaal XII — door Radja Kasim, die zich op den troon plaatst als SULTAN MOEDHAFAR SJAH; d. i. de heusche éérste Sultan van Malaka, zooals door de Chin. berichten vaststaat («Su-lu-tân Wu-ta-fu-na-sha»), die in ca. 1450 (vóór 1456) aan de regeering kwam, [1] de «Soltão Modafaixa» van den historicus Albuquerque Jr. in 1557 (III, cap. 17).

Nu hebben we vasten historischen grond onder de voeten! Maar nu hebben we tevens de kostelijke gegevens bijeen, om den Bĕndahara Toen Moehamad in zijn diplomatiek historieschrijven ten jare 1614 te Batoe Sawar geheel na te rekenen, bij zijn trotsch teruggaan tot zijn voorzaat MANI POERENDAN met praedicaat «Baginda». In zijn Inleiding noemt hij hem Maleier uit Minangkabau; in zijn Verhaal XII noemt hij hem Klingalees uit «Pahali» (= «Pāli»-land?). De ware waarheid zal in 't midden liggen: M. P. zal wel geweest zijn een zgn. *Djawi pĕkan*; hier: een halfbloed van Minangkabausch + Klingaleesch bloed.

Door eenvoudig rekenen van 6 geslachten op gemiddeld elk 30 jaar vóór procreatie, zagen we, dat M. P. naar meeste waarschijnlijkheid ingezetene van Malaka was geweest tijdens Radja Ahmad, en Maharadja Moehamad Sjah (die wel geen hoogeren titel zal gehad hebben), ca. 1414—'50 A. D.; en in Verhaal XII vertelt Toen Moehamad zelve, dat die M. P. *kwam* te Malaka tijdens «Sultan» Moehamad Sjah. Mooier proef op de som kan men niet hebben. Voorts zagen we, alweer volgens 's mans eigen verhaal, dat Sultan Moedhafar Sjah, de zoon van dien Moehamad Sjah en kleinzoon in de vrouwelijke lijn van M. P., geen *usurpator* was geweest, die zijn halfbroer van hooger geboorte ten val en om het leven had gebracht. En hoe memoreert nu in 1614 Toen Moehamad, de afstammeling in den 7en graad van M. P., den stamroem van den Djohorschen Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III uit 1612, welke inmiddels (nà 6 Juni 1613) in Atjeh was overleden, in zijne Inleiding? Op de volgende diplomatiek-protocolaire wijze, die voor den goeden verstaander nu tevens komt bloot te liggen in haar bedoeling tot verheerlijking van gezegden voorvader Mani Poerendan, dat wil zeggen weer: tot verheerlijking van zichzelven, Toen Moehamad — hier voeg ik

[1] Groeneveldt, Notes (1876), p. 131; of 2e ed. (1887), p. 251. Verg. alreeds blz. 28, noot 1 hiervóór; en vooral ook blz. 463—464 hierna.

tot gemak alle *jaartallen* toe, alsmede de juiste *nummering* der Sultans in de opgaande reeks —:

«(Te) Batoe Sawar, Land des Vredes, aldus (was) Zijn woord [n.l. van dien «sa-orang Orang Bĕsar» = Radja Sabrang, zooals wij op blz. 450 zagen], ten tijde der Hidjra [volgt op de gewone uitvoerige wijs de datum, die, na correctie, gelijk is met Moeloed-dag 1021 = Zondag 13 Mei 1612], in den tijdkring des Koningschaps van Wijlen Hem die heenging in Atjeh, Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah [III; ca. 1597-6 Juni 1613], Schaduw Gods op aarde, den zoon van Sultan Ali Djala Abdoe'l Djalil [Ri'ajat] Sjah [ca. 1580-ca. 1597; *Usurpator*], den broeder [hier: schoon-broer] van Sultan Moedhafar Sjah [II; ca. 1564 - ca. 1580], den zoon van Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah [II; ca. 1530-ca. 1564; den éérsten van Djohor], den zoon van Sultan Mahmoed Sjah [ca. 1488-ca. 1528; den láátsten van Malaka; op 16 Aug. 1511 door Albuquerque verdreven], den zoon van Sultan Alaoedin [Ri'ajat] Sjah [I; eind 1477-ca. 1488], den zoon van Sultan Mansoer Sjah [den Groote; ca. 1458 - † Oct. 1477], den zoon van Sultan Moedhafar Sjah [I; den *Usurpator*, zie boven, èn MANI POERENDAN'S kleinzoon; ca. 1450-ca. 1458], den zoon van «Sultan» Moehamad Sjah Zaliger [MANI POERENDAN'S schoonzoon!; ca. 1424 - òf ca. 1445, òf ca. 1450; al naarmate de «Sultan Aboe Sjaid», ca. 1445—'50, een ephemere verschijning is geweest], — bestendige Allah zijne regeering en heerschappij». [1]

Zoo ziet men: éérst verheerlijkte Toen Moehamad zich rechtstreeks als nazaat van Baginda Mani Poerendan in de mannelijke lijn; en daarop verheerlijkt hij zichzelf ter sluiks, achter de door hem opgesomde 9 Sultan's van Djohor en Malaka, in dienzelfden

[1] De tekst — die *onmiddellijk* volgt op hetgeen hiervóór in noot 2 op blz. 455 werd afgedrukt — luidt: „[Di] Batoe Sawar, dār as-salām, dĕmikijan katanja tatkala Hidjratoe.... sariboe doewa poeloeh satoe tahoen, kapada tahoen Dal [lees: Djimawal], pada doewa bĕlas hari boelan Rabi'oel-awal, kapada hari Chamis [lees: Aḥad],...., pada zaman kĕradjaān Marhoem jang mangkat di Atjeh, Soeltan Alaoedin Ri'ajat Sjah, lil Allah fi'l-alam, anak Soeltan Ali Djala [zóó moet gelezen; het „al-adjal" bij Shellabear, is, naar Prof. van Ronkel mij meldt: onzinnig] Abdoe'l Djalil Sjah, ach [Arab. *ach* = „broeder"; hier „schoonbroeder", blijkens Verhaal 38, ed.-1898, p. 176, 182, 186—188; maar moordenaar van dien zwager tevens, zooals we door Couto toch weten, die den moor-

Mani Poerendan, die schoonzoon was geweest van den eersten (soi-disant) Sultan van Malaka, en zoo grootvader was geworden van den eersten (heuschen) Sultan, welke den geusurpeerden troon in Hoogstdeszelfs nakomelingen bij de Genade van Allah had mogen bestendigen. Het blauwe bloed — of op z'n goed Maleisch: het «witte bloed» *(darah poetih)* — stroomde dus van rechts en van links door Toen Moehamad's aderen; en eigenlijk moesten die Sultans van Djohor, onder welke hij als Bĕndahara diende, in hem eenen verren «Neve» erkennen.

Dàt wilde hij eens eventjes, op zijne wijs, vertellen in zijne Inleiding, tusschen al de sĕmbah's en salām's voor den pas overleden en den levenden Sultan door. Inderdaad, hij was, onder alle obligate nederigheid, door en door «hooveerdigh», zooals Van den Broeck anno 1606 neerschreef in Matelieff's Journael.

Wij zijn bovendien bij hem in de sfeer der echt-Oostersche, en speciaal ook echt-Maleische Hofgeschiedenis, waarbij vorstenmoord een gebruikelijk middel is om zelf ten troon te komen.

Terwijl hij bij de opsomming zijner 6 voorvaderen (zie hiervóór blz. 455 noot 2) hun de mystieke eulogie nageeft «ḳ a d d a s a A l l ā h o e s i r r a h o e m» (heilige God hun geheim!),[1] zoo blijken, bij kritisch lezen van wat Toen Moehamed zelve over de drie oudsten in Verhaal 12, en Verh. 27 juncto 33, vertelt, deze drie

---

dennar echter den „broer van zijn (Moedhafar's) moeder" = oom noemt] Soeltan Moedhafar Sjah, ibnoe as-Soeltan Alaoedin Ri'ajat Sjah, ibnoe as-Soeltan Mahmoed Sjah, tjoetjoe Soeltan Alaoedin Sjah, tjitjit Soeltan Mansoer Sjah, pijoet Soeltan Moedhafar Sjah, anak Soeltan Moeḥamad Sjah al-marhoem, chaladoe Allah moelkahoe wa soeltanahoe." (Shellabear, ed. 1898, p. 2; of, iets verbeterd, ed. 1910, p. 2—3).

Het *Di*, waarmede de passus moet beginnen, ontbreekt in alle edities.

[1] Over deze formule schreef mij Prof. SNOUCK HURGRONJE: „De bedoelde eulogie wordt in de Moh. litteratuur gebezigd nadat de mystiek in den Islam hare plaats heeft verkregen, en zij dient dan, daar waar men die eulogieën goed verstaat en onderscheidt, om te kennen te geven, dat hij, die haar bezigt, dengene, achter wiens naam hij haar plaatst, beschouwt (werkelijk of complimenteus) als een door hooger mystisch licht bestraald persoon. De *sirr* is niet een geheim in den zin van iets, dat verborgen moet worden, maar het geheimenis, het geheimste wezen van dien persoon, en *sirrahoem* duidt hier dus d i e v o o r v a d e r e n aan, gedacht als in zeer bijzondere betrekking tot Allah te hebben gestaan. Soms zegt men: qaddasa 'llâhoe rôehahoe, Allah verheilige zijn geest, geheel in denzelfden zin. Of de Maleische auteur nu werkelijk gemeend heeft, dat die bĕndahara-voorvaderen zulke mystieke lichten zijn geweest, of dit alleen uit eerbied heeft ondersteld, of ook de specifieke waarde van *dit* toevoegsel, in onderscheiding van b.v. raḥimahoem Allâh etc., niet beseft heeft, moet ik in 't midden laten."

Grooten allerminst heilige boontjes te zijn geweest, maar geboren conspirators, zoodra zij voordeel zagen in verraad. Over zijn oudovergrootvader, Toen Moetahir, die, als Bĕndahara Sri Maharadja van Malaka, een onheilvolle rol had gespeeld in de jaren van den val der stad (1509—11), kòn Toen Moehamad nu eenmaal niet de geschiedenis zóó vervalschen, dat deze intrigant een trouwe dienaar van zijn Vorst kon schijnen; daarvoor was zijn gewelddadig einde te dramatisch geweest, en te zeer in het geheugen geprent van alle Djohor-Maleiers.[1] Doch dan diens vader weer, de Bĕndahara Sri Nara-di-radja (Toen Ali), en de groote vader van dezen, Mani Poerendan, beiden in Verhaal 12 verheerlijkt, — gingen zij vrij uit? Integendeel; beiden waren protagonisten geweest bij den moord op den ephemeren Vorst van Malaka, «Sultan (??) Aboe Sjaid», ten gevolge waarvan een kleinzoon van Mani Poerendan als usurpator den

[1] Deze Bĕndahara Sri Maharadja, zoon van Sri Nara-di-radja Toen Ali, en dus kleinzoon van „Baginda" Mani Poerendan, was geboren uit den echt van zijn reeds senielen vader met eene jonge prinses, Toen Koedoe, nadat deze oude heer met volledig succes „tjoela" = *tjoela badak* = rhinocerosshoorn (als aphrodisiacum) had genomen (zie Verhaal 13; ed.-Shellabear, 1898, p. 56—57 en 62); als knaap heette hij Toen Moetahir, wiens grootheid reeds daardoor voorspeld werd dat uit zijn jong hoofd somwijlen een vlam opschoot, waarvan „de glans recht ten hemel ging" (slot van Verhaal 16; ib. p. 84 r. 13) — bij vrouwen pleegt, zooals we van Java weten, het analoge grootheids- en licht-verschijnsel uit te stralen van hunne „heimelijkheid" (*rahasya*); zie vooral de Pararaton ed.-Brandes, 1896, p. 46—47, en 54—55; of 2ᵉ ed. 1920, p. 58 en 66—67 —, werd eerst Toemĕnggoeng (Opperfiscaal) van Malaka, met titel Sri Maharadja (ib. p. 85), wordt dan op allergeestigste wijze — door middel van de voor Bismarck zoo ergerlijke „Unterrocks-Politik" — tijdens Sultan Mahmoed Sjah (ca. 1488—1511 in Malaka) tot Bĕndahara (begin Verhaal 27, ib. p. 122), wordt dan, conform alle voorspellingen (verg. Verhaal 26, ib. p. 110, 112), een geweldige Orang Bĕsar (p. 122), maar wordt ten slotte in Verhaal 33 — d. i. dus *tusschen* Verhaal 32, met de éérste komst te Malaka van Port. schepen (onder „Gangsăloe Parairă" = Gonçalo Pereira; maar *lees*: Diogo Lopes de Sequeira in Sept. 1509) en Verhaal 34, met de komst van den veroveraar Albuquerque (op 1 Juli 1511) — tot opstandeling, en vindt zijn dood op last van Sultan Mahmoed (ib. p. 148—153). Natuurlijk is de voorstelling in Verhaal 33 omtrent Sri Maharadja nog zeer partijdig.

Het feit, dat de Sadjarah Mĕl. zich zoo grof vergist door *Gonçalo Pereira* te noemen als éérsten Port. vlootvoogd die in 1509 te Malaka zou zijn verschenen — terwijl G. P. pas, als nieuwbenoemde Capitão van Ternate, in Mei 1530 Malaka even aandeed, komend uit Portugal via Goa, over Broenei naar de Molukken doorging, en ca. 1 Nov. te Ternate aankwam, maar er reeds op 27 Mei 1531 werd vermoord door de Sangadji's (verg. Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4, III, 1879, p. 11—16) —, is bewijs: 1ᵒ. dat deze moord een geweldigen indruk gemaakt had; 2ᵒ. dat Verhaal 32 hier te goedertrouw dwaalt.

troon had kunnen bemachtigen. Grootvader en Oomlief waren zoo de promotors geworden van Malaka's I[en] Sultan, Moedhafar Sjah.[1]

Hoogst merkwaardig is zeker, dat *zelfs* uit de bewoordingen der Ming-Annalen (Boek 325) is op te maken, hoe daar in Malaka tusschen 1445 en 1456 A. D. een dynastiek drama is afgespeeld. Immers: in **1424** komt Hsi-li Ma-ha-la = Sri Maharadja [Moehamad Sjah?] op eerlijke wijs op den Troon, als zoon van zijn vader Mu-kan Sa-u-ti-r-sha [= Mĕgat(?) Sĕkandar(??) Sjah, zie reeds blz. 20; die in **1414** zijnen vader en eersten Vorst van Malaka Pai-li-su-ra = Pĕrmaisoera (= Radja Iskandar Sjah) had opgevolgd, en toch wel gelijk te stellen is met

[1] In dat Verhaal XII is toch een „Sri Nara-di-radja" de groote promotor van Radja Kasim (zie onzen hoofdtekst, blz. 457—458) bij diens bedrijf om zijnen halfbroer Radja Ibrahim = „Sultan Aboe Sjaid" van den troon te stooten, en zoo zelf Sultan te worden; verg. Shellabear's transcriptie-tekst 1898, p. 50—52, met den 2[en] druk, 1910, I, p. 70—73. *Welke* „Sri Nara-di-radja" was dat echter? Radja Kasim's overgrootvader van moederszijde, dus de oude Opperthesaurier (Panghoeloe bĕndahari) van dien naam uit Verhaal XI; óf wel zijn oom Toen Ali, die in de Inleiding voluit wordt genoemd „Sri Nara-di-radja Toen Ali"?

Op zich zelf pleit de waarschijnlijkheid van 't verhaal al voor den betrekkelijk jongen oom, en niet voor een stokouden overgrootvader. Maar nu is er daarvóór een zinnetje in 't verhaal, dat uitsluitsel geeft, *mits men de vervalsching in den naam herstelle*. Er wordt daar verteld, nadat Radja Ibrahim tot Sultan is verheven, hoe Radja Kasim verbannen werd door toedoen van R. I.'s grootvader, den Vorst van Rokan, en nu in arren moede visscherman was geworden; de Rijksgrooten mokten daarover, in de woning van den Bĕndahara (toenmaals Sri Amar di Radja; te voren Pĕrdana mantĕri in Verhaal XI) zich verzamelend; de Bĕndahara trok zijn schouders op, en vroeg: wat kunnen wij er aan doen? De Rijksgrooten gaan dan stil naar huis, elk zijns weegs. En dan volgt — ik geef hier nu de *goede*, d. w. z. terecht op den vervalschten tekst verbeterde, vertaling van MARRE —: „Cependant *Sri Nara Di-Radja* pensa dans son coeur à cette affaire; bien souvent il avait invité *Radja Kâsim* à venir manger avec lui dans sa maison, car la mère de Radja Kâsim était sa soeur" (p. 75). De spatieering is van mijzelf.

Hier hebben we dus duidelijk den *oom* van Radja Kasim: *Sri Nara-di-radja* (*Toen Ali*), die al stil in zijn hart gaat rebelleeren, en straks promotor zal worden van den coup d'état, vergezeld met moord op „Sultan" Aboe Sjaid, en later dan ook tot belooning zelf Bĕndahara wordt. Nu hebben *alle* Mal. teksten (Singapore-ed. princeps, ca. 1840, p. 112; Dulaurier, 1856, p. 163; Klinkert — welke Abdoellah's grondtekst volgde —, 1884, p. 128—129; Shellabear, 1896, p. 102—103; Shellabear, 1898, p. 51) wèl dat redegevend slotzinnetje: „karĕna bonda Radja Kasim itoe saoedara padanja"; maar óók hebben alle 5 deze edities in den aanhef van dien zin: „Maka Sri *Bidja*-di-radja", wat in eens uit de lucht valt, geen enkel verband houdt met den tekst daarvóór en daarna in dit XIIe Hoofdstuk, en kennelijk werd vervalscht uit het oorspronkelijk-juiste „Maka Sri *Nara*-di-radja."

Deze laatste lezing herstelde Shellabear dan ook in zijn 2[e] transcriptie-ed.

den «Radja Ahmad" = «Radja Bĕsar Moeda»[1] van 't begin van Verhaal XI]. Deze Hsi-li Ma-ha-la regeert lang, minstens tot **1445**, want in dit jaar komen gezanten naar China «who asked that the king Hsi-li Pa-mi-si-wa-r Tiu-pa-sha [= Çrī Parameçwara Aboe Sjaid(?); en dan = de «Sultan Aboe Sjaid» der Sadj. Mĕl.] might obtain a commission for ruling the country», terwijl «the [old] king» nog leefde; dat zijn dus:

1910, I. p. 71, regel 15 v. o. Geestig is, dat in het ex. der Singapore-uitgaaf van Abdoellah dat sedert 1915 het eigendom is van het Kon. Instituut, een studeerende Hollandsche eigenaar van vroeger (ik vermoed naar eigenaardigheden van het schrift: Prof. Niemann) l.c. met potlood in Arab. letters in margine bijschreef: „Nara?"

Hoe sterk reeds vroegtijdig op deze plaats geknoeid is geworden, blijkt uit de zéér verdraaide voorstelling in Leyden's vertaling: „Sri Vija [dus = Bidja] di Raja, however, reflected in his own mind what was to be done; he had been constantly in the habit of inviting Raja Kasim to his house to eat and drink, because his brother had been bandahara to Raja Kasim" (p. 113)! Of is dit wan-vertaling?

[1] Volgens Verhaal X—XI volgt „Radja Ahmad" = „Radja Bĕsar Moeda" zijnen vader „Radja Iskandar Sjah" te Malaka bij diens dood op, nadat deze uit Singapore (na 32 jaren reg.) gevluchte Vorst er 3 jaar geregeerd zou hebben „in ongestoorde rust" (ḳarār); die „Radja Bĕsar Moeda" maakt de eerste regelingen van het Malaksche hof, regeert een niet vermeld aantal jaren, en wordt opgevolgd bij zijn dood door den middenste van zijn drie zonen, die dan ook „Radja Tĕngah" er heet; ook deze regeert een niet vermeld aantal jaren, sterft, en wordt opgevolgd door zijn zoon „Radja Kĕtjil Bĕsar" (naam van een jongen Kroonprins wel), die Moslim wordt, en herdoopt „Sultan Moehamad Sjah". Hoogstwaarschijnlijk is deze laatste inderdaad dezelfde als de Hsi-li Ma-ha-la der Chin. berichten. Dit een en ander volgens den tekst der Sadj. Mĕl. in de Abdoellah Moensji-Dulaurier-Shellabear-edities (ca. 1840—1856—1896), welke óók reeds in vertaling voorkomt bij Leyden in 1821 (o. c. p. 89—91).

Er is echter ook een *oudere* Mal. tekstlezing, waaruit door Valentijn is geput, in zijne „Beschryvinge van Malakka" (V, 1e dl., 1726, fol. 316—320; ook in tabelvorm op fol. 352), en welke reeds eerder in 1708 voorkomt in de „Voorreden" van „een liefhebber der Maleische taal" = Ds. Petrus van der Vorm (zooals Valentijn op fol. 316—317 zelve zulks erkent; verg. ook Werndly's Maleische Spraakkunst, 1736, p. 289—290), die zich bevindt voorin dl. II der „Collectanea Malaica Vocabularia of Maleische Woord-boek-sameling", Batavia, A. L. Loderus, 1708 (ex. Univ.-Bibl. Leiden). Beiden, V. d. Vorm en Valentijn, geven toch als achtereenvolgende Vorsten van Malaka: 1°. „Sultan" Iskandar Sjah, reg. 3 jaar te Singapoera en 22 te Malaka; 2°. „Sultan" Magat, regeert maar 2 jaar; 3°. „Sultan" Moehamad Sjah, éérste Moh. vorst, 57 jaar; 4°. „Sultan" Aboe Sjaid, reg. slechts 1 jaar en 5 maand; en die, voegt Valentijn toe, „door den Koning van Arracan [= Rokan] is doodgesteken" *(een tastbare tekstvervalsching!)*; 5°. Sultan Moedhafar Sjah, reg. 40 jaar; 6°. Sultan Mansoer Sjah, 73 jaar.

Men ziet, dat deze oudere tekst der Sadj. Mĕl. *beter* klopt met de Chin. berichten, dan de jongere, waarin één Vorst (Radja Tĕngah) toegevoegd schijnt.

gezanten, die verzochten dat de eerstgenoemde als Radja Moeda zou mogen optreden. Maar dan inééns, zònder overgang: «In the year **1456** Su-lu-tân Wu-ta-fu-na-sha sent as tribute horses and products of his country, and asked to be invested as king», terwijl deze in ca. 1458 regelmatig wordt opgevolgd door zijn eigen *zoon*, aldus: «In the year 1459 this king's son [sic], Su-tan Wang-su-sha [= Sultan Mansoer Sjah, de Groote; desgelijks door de Chineezen tot «Wang-su» verhaspeld, zooals de M in den naam van zijn vader Moedhafar tot «Wu-ta-fu-na»], sent envoys to bring tribute, on which the Emperor ordered some officers to go and invest him as king.»[1]

Men voelt het *argumentum ex silentio*: Sultan Moedhafar Sjah is géén zoon geweest van den vorigen Malakschen Vorst, doch een usurpator, die tusschen 1445 en 1456 alleenheerscher wist te worden, en zijn eigen dynastie grondvestte.

Welke bronnen heeft nu Toen Moehamad in 1612—14 gebruikt of tot zijn beschikking kunnen hebben? Hikajat's die hij met name noemt zijn er maar **3**: 1°. de ḥikajat Iskandar, in 't begin van Verhaal I; 2°. de ḥikajat Sajjidina Ḥamzah, aan het slot van Verhaal I, en in den beginne van Verhaal XXXIV opnieuw als ḥikajat Amir Hamzah en ḥikajat Ḥamzah; 3°. de ḥikajat Moeḥammad Ḥanafijah op dezelfde plek in Verhaal 34. Dit noemen bewijst alléén, dat deze drie Maleische, op Perzische origineelen zéér sterk geïnspireerde, hikajat's reeds bestonden *vóór* **1614**. Van de laatstgenoemde heeft Dr. VAN RONKEL in 1896 onder de Mal. hss. te Cambridge uit den boedel van den Oriëntalist Th. Erpenius († 13 Nov. 1624) een brokstuk teruggevonden; de «historie van hamsa in het maleijts», en «d°. van alexander de groot» kwamen als n°s 7 en 8 voor in den boedel van den Raad van Indië, Isaac de Saint-Martin te Batavia († 14 April 1696), evenals trouwens 3 exx. van «de cronijk der maleijtse koningen» (n°s 11-12), zooals we sedert 1900 door Dr. DE HAAN weten.[2]

Bovendien heeft WILKINSON in de Introduction tot zijn Malay-Engl. Dictionary (1903) er op gewezen, dat de *Radjpoet-auteur*[3]

[1] Zie Groeneveldt's Notes (1876), p. 129—132; of 2^e ed. (1887), p. 249—251. De transcriptie van eenige Chin. typen dank ik aan den heer B. HOETINK.

[2] Verg. resp. Van Ronkel in Bijdr. Kon. Inst. 6, II (1896), p. 1—2, 5, 9, en dan vooral 54—56; De Haan in Tijdschr. Bat. Gen. 42 (1900), p. 299.

[3] Het „Rānīr" waar de schrijver vandaan kwam (zie volgende noot), is het

van den Boestān as-Salaṭin (den «Lusthof der Koningen»), die in Sjawal 1047 Hidjra = Maart 1638 A. D. in Atjeh zijn werk aanving op last van Sultan Iskandar Thani (Jan. 1637-† 15 Febr. 1641; d.i. de opvolger van den onderwerper van Djohor, Sultan Iskandar Moeda, in 1613 en definitief in 1615), «mentions having written a history of Alexander. so that the Ḥikâyat Iskandar dzû'l-ḳarnain had not been long in existence in A. D. 1611 [lees: 1612; en eigenlijk 1614]» (p. VI-VII).[1] Vermoedelijk moet hier als n° **4** nog bijgeteld worden de al evenzeer op een Perzisch origineel geïnspireerde Maleische versie der Tadjoe as-Salaṭin («Kroon der Koningen»), welke immers het chronogram 1012 Hidjra = **1603/4** A. D. draagt (het woord ghaīb = 1000 + 10 + 2), en eenen auteur vermeldt, wiens toenaam men evengoed al-Djauharī = «de Juwelier» als al-Djohorī = «de Djohorees»» kan lezen; zoodat hier waarschijnlijk een Maleier te Djohor-Batoesawar, in het midden der regeering van Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah (ca. 1597—6 Juni 1613) en diens factotum Radja Sabrang, bij zijn volgen van een Perzisch origineel uit ca. 1160 (van Bochārī al-Djauharī; tusschen 1152 en 1176 A. D.) opzettelijk heeft ge-

dorp „Raner" in den staat Bikanir (of „Bikaner"), recht N. van de hoofdstad van dien naam, in Rajputana. Hij was dus een sterk vermaleischte Radjpoet-Arabier; *niet* een Guzerat-Arabier, zooals men altijd nog meent.

[1] Door een lapsus schreef Wilkinson op p. VI: „The Bustânu's-salâtin is dated A. D. 1636"; hierboven is het juiste gegeven. Zie toch over de dateering van het hoofdwerk, en het later toegevoegd verlengstuk, Dr. Hoesein Djajadiningrat in Bijdr. Kon. Inst. 65 (1911), p. 136—137; waarmede de vroeger door V. d. Tuuk in Bijdr. Kon. Inst. 3, I (1866), p. 424 gegeven dateering „in het jaar 1040 volgens de Mohammedaansche tijdrekening" werd gerectificeerd; omdat aan Dr. Hoesein bleek, dat in de Mal. interlineaire vertaling der Arab. Inleiding van het werk het getal „toedjoeh" was vergeten.

De auteur Noer ad-dīn ibn Alī ar-Rānīrī was — opnieuw — op Zo. 31 Mei 1637 in Atjeh gekomen. In de lijst van zijn talrijke Arab.-Mal. geschriften, deels van vóór 1637 — immers strijdschriften deels tegen den door Sultan Iskandar Moeda († 27 Dec. 1636) geprotegeerden en op 24 Febr. 1630 overleden Sjamsoedīn as-Samatranī (= den Paseier) —, gegeven door V. d. Tuuk l. c. p. 462—464, komt eene Ḥikajat Iskandar echter *niet* voor. Het hierboven gecopieerde zeggen van Wilkinson is niet te controleeren — als steeds, laat hij na precies te zeggen op welke plek zijn gegevens te vinden zijn —, en misschien zelfs wel foutief; aan den anderen kant is juist Wilkinson een specialiteit in den Boestān, zie noot 2 op de volgende blz.

Zie *thans* over ar-Rānīrī nader het Proefschrift van Dr. H. Kraemer, „Een Javaansche primbon uit de 16e eeuw" (1921), p. 32—33, waar in noot 8 aan Dr. van Ronkel's „Catalogus der Mal. hss. van het Batav. Gen." (1909, p. 514) wordt ontleend, dat hij in 1054 H. (= Maart 1644/Febr. '45) „naar Rānir terugkeerde", en zijn Mal. auteurs-loopbaan toen dus afsloot.

speeld met dat Djauhar-Djohor.[1] Want gelooft men niet, dat alleen reeds de *titel* van dien Atjehschen «Boestān as-Salaṭin» uit ca. 1638 een litteraire *tegenzet* was tegen den Djohorschen «Tadjoe as-Salaṭin» van ca. 1603 en den Djohorschen «Soelalat as-Salaṭin» = «Sadjarah Mĕlajoe» van ca. 1614 te zamen?

Naar mijn historisch gevoel nopens den strijd om de hegemonie over de Maleische landen tusschen het parvenu-Atjeh en het ci-devant Malaka-Djohor, tijdens ca. 1550 tot 1613, ligt hier dus ook de reden bloot, wáárom die 3 toonaangevende Maleische geschriften analoog heeten; terwijl dan trouwens dat Atjehsche posterieure werk een soort van theologisch-historische Maleische Encyclopaedie in 7 Boeken mag genoemd worden, de «Lusthof» van Atjeh's wetenschap,[2] zij het dan ook geschreven door een

[1] Over den oorspronkelijken Perzischen schrijver (naar hooge waarschijnlijkheid ten minste, want het Perz. origineel is nog niet teruggevonden), zie Dr. VAN RONKEL's studie „De Kroon der Koningen", Tijdschr. Bat. Gen. XLI (1899), p. 55—69, vooral p. 62—63 en 67. Te veel echter is in deze studie de mogelijkheid m. i. veronachtzaamd, dat de Maleische vertaler in 1012 H. wel degelijk een Djohorees kan zijn geweest, die dan „Bochārī" als nom de plume behield, en met het al-Djauharī opzettelijk dubbelzinnig was. Hoezeer de Mal. vertaler een Mal. *omwerker* tevens was, kan iedereen zelf nagaan die de vertaling van MARRE uit 1878 ter hand neemt (Makōta Rādja-Rādja ou la Couronne des Rois), omdat deze, behalve verschillende noten, de goede gedachte heeft gehad achteraan registers toe te voegen; men zie hier de plaatsen i. v. „Malais", en de daarbij aangewezen plaatsen in Hoofdstuk 1, 5 (drie stuks), en 21, waarbij die op p. 100 in Hoofdstuk 5, en op p. 322 in Hfst. 21 wel de sterkst sprekende zijn. Het *chronogram* staat in de *Mal. Inleiding* tot het Boek van 24 Hoofdstukken; zie bij Marre, p. 13, en in de tekst-editie met Ned. vertaling door P. P. Roorda van Eysinga, Batavia 1827, p. 7. De andere bovenbedoelde plekken bevinden zich bij Roorda v. E. op p. 26, 53, 55, *61*, en *201*.

Het zéér bizondere van deze Inleiding, waarin de Mal. omwerker-auteur niet minder dan 7 bronnen met name noemt — waarvan één door Dr. van Ronkel l. c. p. 63, de Achlāq-i-Moehsini, werd thuisgebracht als een werk dat in 1495 *A. D.* voltooid was —, en het zéér bizondere der systematische indeeling van het eigenlijke Boek in 24 Hoofdstukken, doen *m. i.* niet enkel aan de hand, dat die Inleiding *geheel en al* is van de hand van den Djohorschen omwerker-auteur; maar zelfs, dat *misschien* deze Maleische „Bochārī al-Djauharī" en de Bĕndahara Toen Moehamad der Sadjarah Mĕlajoe (welke óók een Inleiding en óók een systematische indeeling der Verhalen vertoont), goede persoonlijke kennissen zijn geweest.

Het jaar (Ha = Ehe) 1012 H. liep van 11 Juni 1603—29 Mei 1604 (incl.). Voor Djohor = Djauhar, zie ons *Ie Gedeelte*, blz. 128, en 133—134, noten.

[2] Van dezen tekst in 7 Boeken — men zie de summiere opgaaf bij Van der Tuuk, l. c. (1866), p. 425 — heeft WILKINSON te Singapore in 1899 en 1900 twee deeltjes uitgegeven, helaas alleen in Arab. karakters. Hierin bevindt zich Boek I (van 27 hoofdstukken) geheel, en van Boek II alle 13 hoofd-

man die een geboren *Radjpoetaner* was, en op last van een Vorst, die evenmin geboren Atjeher was, doch *Pahanger*.

De 4 genoemde Maleische hikajat's, welke gewis vóór 1614 bestonden, bewijzen alléén dat een litterair-historische arbeid gelijk de Sĕdjarah Mĕlajoe niet als een meteoor uit de lucht is komen vallen. Maar welke «ḥikajat Mĕlajoe» kan dan toch bedoeld zijn in de Inleiding, «gebracht door iemand uit Goa»; of zooals Leyden in zijne vertaling van 1821 (p. 1) heeft: «a Malay story, which had been lately brought by a nobleman from the land of Gua»? Dit moet een *historische* arbeid zijn geweest, in tegenstelling tot de 4 theologisch-legendaire en theologisch-moraliseerende van hierboven; een historische arbeid, welke de vroegere geschiedenis van Malaka tot hoofdonderwerp had.

Want anders had het geen zin, dat Radja Sabrang («sa-orang Orang Bĕsar») op de plechtige bijeenkomst («Madjĕlis») van Moeloed-dag 1612 A. D., kon opwekken om deze uit «Goa» — versta natuurlijk: *Malaka* — gebrachte Maleische hikajat te gaan «verbeteren in haar inzettingen, opdat deze gekend mogen worden door onze kinderen en kindskinderen, en betracht door hen allen, en zij nut kunnen hebben daaruit»; [1] of, zooals Leyden indertijd vertaalde: «that it would be proper for some person to correct it [scil. gene «Malay story»] according to the institutions of the

stukken, maar het laatste niet voltooid (naar pers. meded. van Prof. van Ronkel).

De verdere uitgaaf werd *met opzet* gestaakt, omdat — zooals de chef der drukkerij van de Methodist Mission Press in Mei 1909 mij bij navraag ter plaatse zeide — het vervolg zoo „indecent" werd!

[1] De tekst (verg. reeds hiervóór blz. 450—451 met noot, en 452) luidt volledig in zijn verband, als uiting van Radja Sabrang op die Madjĕlis: „Dan pada soewatoe masa bahwa [= zoowaar] fakir [= Toen Moehamad] doedoek pada soewatoe Madjĕlis dĕngan orang bĕsar-bĕsar bĕrsĕnda-goerau [= zich vermaken; een jeu d'esprit houden]. Pada antara itoe ada sa-orang Orang Bĕsar [= Radja Sabrang], tĕrlĕbih moelijanja dan tĕrlĕbih martabatnja daripada jang lain; maka bĕrkata ija kapada fakir [*rechtstreeks* wendt zich dus nu Radja Sabrang tot den Bĕndahara]: „Hamba dĕngar ada ḥikajat Mĕlajoe di-bawa oleh orang dari Goa; barang kita [een of ander onzer] pĕrbaiki kiranja [= toch!; als optatief] dĕngan istiādatnja, soepaja di-kĕtahoeï oleh sĕgala anak-tjoetjoe kita jang kĕmoedian daripada kita, dan boleh di-ingatkannja oleh sĕgala mareka-itoe, sjahadan adalah bĕroleh faïdah ija daripadanja." Satĕlah fakir mĕnĕngar dĕmikijan, djadi bĕratlah atas anggota fakir al-ladzi moerakkab'ala djahila [naar pers. mededeeling van Prof. Van Ronkel: Arab. „degeen die berust op de onwetendheid" = mij onwetende, mij och-arme] Toen Moeḥamad namanja, Toen Sĕri Lanang timang-timangannja, Padoeka Radja gĕlarannja, Bĕndahara, anak..." [etc.; zie 't vervolg in noot 2 op blz. 455 hiervóór, en dan verder weer in noot 1 op blz. 459]. (Shellabear, 1898, p. 1—2; of 2e ed., 1910, p. 2).

Malays, that it might be useful to posterity» (p. 1). Men kan niet iets gaan «verbeteren» wat niet alreeds, zij het in slechten of onbevredigenden vorm, aanwezig is. Het moet dus een *historische* hikajat zijn geweest in den geest van de latere Sadjarah Mĕlajoe.

Slechts ééne Mal. hikajat schijnt aan deze omschrijving te voldoen: de Ḥikajat Koris, waarvan een hs. aanwezig is in de Universiteits-Bibliotheek te Cambridge, geschonken door Wilkinson in 1902 of vroeger, waaraan hij héél veel lexicographisch materiaal heeft ontleend in zijn Malay-English Dictionary van 1903, en waarover hij in de Introduction (p. VII) deze allermerkwaardigste inlichting geeft:

> «The Ḥikâyat Koris, which is exceptional in that it contains many local references, clearly belongs to the period of Portuguese rule in Malacca [16 Aug. 1511—14 Jan. 1641; toen overgegaan in handen der Hollanders]. It was probably written in the Peninsula as it contains descriptions of the Sĕmang and Pangan aborigines [in hoofdzaak kroesharige *rimba*-bewoners; zie o. a. hiervóór blz. 411], and it shows a friendly spirit to Europeans, a rare thing in those days. The Dutch are not mentioned [evenmin trouwens in de Sadjarah Mĕlajoe; verg. blz. 447 hiervóór]. The Ḥikâyat Indĕra Mĕngindĕra approaches the Hikâyat Koris so closely in point of style as to suggest the same authorship or at least the same school of authorship.» [1]

---

[1] Men zou kunnen meenen, dat de 2 hss. uit de collectie-Von de Wall te Batavia, door Dr. van Ronkel in zijn Catalogus van 1909 (Verhand. Bat. Gen. dl. 57) op p. 139—143 beschreven als Ḥikajat Ḳoerajsj I—II — in welk tweede hs. de hoofdpersoon zelfs Koeris of Koris heet, zie p. 142 — iets dergelijks gaven als Wilkinson's Ḥikajat Koris uit de Straits. Men behoeft het overzicht bij Dr. van Ronkel echter slechts door te gaan, en te vergelijken met het hierboven gecopieërde overzicht bij Wilkinson (hoe uiterst beknopt dan ook), om te zien dat ze niets met elkaar gemeen hebben. Van de Hikayat Indĕra Mĕngindĕra — waarvan, blijkens Wilkinson's mededeeling op p. 715 in zijn „List of Abbreviations", een lithographische uitgaaf verscheen te Penang (dus vóór 1903) — bevindt zich, naar pers. meded. van Prof. Van Ronkel, een hs. in bedorven redactie onder de collectie-Klinkert († 20 Nov. 1913), met den titel: Hik. Dewa Indĕra Mĕngindĕra. alias Hik. Bĕlah Toenggoel; verg. de door Klinkert-zelf in 1866 gegeven lijst zijner hss. in Notulen Bat. Gen. IV, p. 201, n°30.

Wilkinson's hs. der Ḥikajat Koris, thans ter Univ. te Cambridge, schijnt dus wel *uniek*; evenals trouwens het hs. der Ḥikajat Radja-Radja Pasai tot nog toe uniek is gebleven, en evenzeer de Ḥikajat Tjarang Kolina, deze laatste 2 beide in de collectie-Raffles ter R. Asiat. Soc. te Londen, n°° 67 en 14.

Verder moet hierover helaas gezwegen. Tot tijd en wijle dat het Cambridge-hs. in wijder kring onderzocht zal kunnen worden [1] — en dán in een uitgaaf met transcriptie in Lat. schrift s.v.pl.; opdat niet alleen de Malaici, doch óók de historici er profijt van kunnen trekken! —, durf ik in verband met hetgeen reeds op blz. 450—452 hiervóór geconcludeerd werd uit Holl. en Port. gegevens van tusschen 1600 en 1615, de stelling poneeren:

JOÃO LOPES D'AMOREIRA, geboren Portugees, Toemĕnggoeng der vreemdelingen te Malaka, oud-vriend van wijlen Sultan Abdoe'l Djalil Sjah († ca. 1597), vriend zeker ook van den Portugeeschgezinden Bĕndahara Toen Moehamad, heeft op 1 Oct. 1610, toen hij te Batoe Sawar kwam om er vrede te sluiten tusschen Malaka en Djohor, medegebracht de Ḥikajat Koris; welke hikajat, in haar «verbeterden» vorm, herrezen is als Sadjarah Mĕlajoe, na het opwekkende woord van Radja Sabrang op Zo. 13 Mei 1612, en het «hoog bevel» van denzelfden als Sultan in najaar 1613 aan zijnen gezegden Bĕndahara.

Maar óók moet er nog *minstens* één andere bron zijn geweest voor Toen Moehamad: de stam- en familie-traditie Si-Goentang [2]—Palembang—Singhapoera—Malaka; een soort van

[1] Vrage: is de gewis curieuze passage door NEWBOLD in zijn Hoofdstuk XV („On the wild tribes of the Malay Peninsula"), Dl. II van zijn Account etc. (1839), ontleend aan „a copy of an old Malay MS., which was sent to me by one of the Salangore chiefs" (p. 394—395), niet vertaald uit een hs., dat weer een jongere spruit uit ca. 1700 zou kunnen zijn van de Ḥikajat Koris?

[2] Bij de duiding van dit Si-Goentang = Mahameroe = den vulkaan Mĕrapi in Minangkabau, blijf ik ten volle aanhangen de vroegere oplossing van WESTENENK (zie ons *Is Gedadte*, blz. 29—30 met noot en blz. 90 noot; ook blz. 455 noot 1); doch verwerp de nieuwere oplossing — welke men hem m. i. te Palembang heeft wijs gemaakt —, die hij in 't voorbijgaan verdedigt in de dd. 30 April 1921 hier te lande ontvangen 1e afl. van het nieuwe te Weltevreden verschijnende tijdschrift Djâwâ (Orgaan van het Java-Instituut), p. 7—8.

Deze laatste opvatting is de *locaal-Palembangsche*, in concurrentie met de Minangkabausche overlevering; waarvan de oudste sporen te vinden zijn in den aanhef van Verhaal II der Sadjarah Mĕl., terwijl de oudste beschrijving dier locaal-Palembangsche traditie gegeven is door W. L. DE STURLER, „Proeve eener beschrijving van het gebied van Palembang" (1843), p. 189—190, en verg. er p. 28; daarna door A. L. VAN HASSELT in „Midden-Sumatra", I, Reisverhaal, dl. 2 (1882), p. 42—45; en thans, met volle vertrouwen in de juistheid dezer locale aanspraken, door WESTENENK, daarbij gesteund door zijn hoogst verrassende vondst van 2 inscripties in Pallawa-schrift (genre inscripties-Kota Kapoer, en- Karang Brahi) te Poetih Koekoe en te ... (naam nog onbekend), op resp. 5 K.M. W. N. W. en ... van den Boekit Sĕboentang (want zóó is toch de juiste naam; het „Sĕgoentang" óók voor dezen 26 M. hoogen heuvel

oude familie-hikajat. Naar mijn stellige meening zijn daarvan zelfs de grenzen aan te wijzen in de Sadjarah Mĕlajoe: Verhaal II tot en met Verhaal XI (dit laatste ontdaan van zijn aangehangen slotalinea). De merkwaardige zin waarmede dat Verhaal XI dan eindigt, hiervóór op blz. 456 reeds ampel besproken, en de onmiddellijke scherpe overgang op Verhaal XII met zijn ophemeling van des auteurs voorvader Mani Poerendan en diens zoon Sri Nara-di-radja (Toen Ali), den revolutionair, en promotor van den eersten heuschen Sultan Moedhafar Sjah van Malaka (ca. 1450—

---

recht W. van de Kota Palembang is *vervalsching* door de Maleiers ter plaatse; de waarlijke naam schijnt zelfs alléén te zijn: Boekit Lama, zie hieronder).

De oudste korte vermelding, waarin de Palembangsche „Boekit Seboentang" en een verminkt „Pagar-roedoeng" van Minangkabau al dooreen loopen, en wel in Lampongschen mond, is van J. A. du Bois, controleur van 1819—† 1838 in de Lampong's, bij zijne beschrijving „De Lampongsche distrikten op het eiland Sumatra", opgenomen in het Tijdschr. v. N.-I., 14ᵉ jrg. (1852), I, p. 245—275 en 309—333. In het slothoofdstuk „Legenden en fabelen", gaf hij o. a. dit over den oorsprong van Indaloes = Poeloe Agaja [lees wel: Raja = groot] = Sumatra (verg. Dr. Krom in T. B. G. LIX, 1921, p. 429): „Zekere Wali Olah, een inwoner van Tanah-besar (het vaste land van Azie), had zich in een, van een wit kleed vervaardigd, vaartuig op zee begeven. Daar ontmoette hij eene groote slang [de bekende legendarische *naga* Sakti Moena, alias Si Katimoenŏ], die hij doodde. Het lijk van het dier veranderde in den berg Seboentang (Boekit Seboentang) bijgenaamd „Kadjang Sabidang" [d. i. één-stuks Mat], in de nabijheid der stad Palembang gelegen. Aan den voet van dien berg [versta: heuvel van 26 M.] sloeg hij vervolgens zijne woning op. Nadat hij er eenigen tijd had doorgebragt, ontving hij den naam van radja Ischander, enz." (p. 331).

De Sturler beschrijft dan het eerst die „begraafplaats, welke in groote eere wordt gehouden, ... te Boekit Seboentang ... gezegd de overblijfselen van Alexander den Gehorende te bevatten, die in de allervroegste tijden over Palembang heerschte. Dit graf ligt op een' der heuvelen, op ongeveer een uur roeyens boven en bewesten de hoofdplaats, in een zeer frasi oord, en is omgeven van zeer hooge zware boomen ... Het graf zelf, dat door een dak overdekt is [verg. boven Du Bois' Kadjang Sabidang!], heeft niets merkwaardigs; op den heuvel van hetzelve zijn slechts een paar zware regtopstaande steenen, zonder eenig opschrift" [wel als de *batoe medjan* = *batoe bĕrdagoe* in Minangkabau!] (l. c. p. 189—190). Maar op p. 27 had De Sturler een Palembangschen inlander laten vertellen van een „*Wali-toeä*", gekomen uit „Madjapahit", die „de dochter van eenen draak" huwde, en dan: „De *Wali-toeä* vroeg nu aan zijne vrouw den naam van het land, waar zij aankwamen. Zij antwoordde: „*Boekit Segoentang!*" (De naam van Palembang bestond toen nog niet).... *Wali-toeä* teelde twee kinderen: het jongste genaamd *Jang pertoeän Saktie*, en het oudste of de dochter *Poetrie Sindang Biedok*. De *Jang pertoeän Saktie*, ging naar Pagarroeyong (in Menang Kebau). De *poetrie Sindang Biedok* huwde met eenen afstammeling van Alexander den Gehorende, te Palembang, die den titel had van *Patieh*." (l. c. p. 28—29). Men

ca. 1458), duidt aan: dat Verhaal II—XI zéér wel een (omgewerkte) hikajat kan zijn, of laat ons zeggen: tjĕritĕra, *geschreven* weleer door dien vereerden Baginda Mani Poerendan; maar dat Verhaal XII en wat daar verder volgt *per se* van later dateert, toen die voorvader en zijn zoon legendair-historische figuren waren geworden. Om den scherpen overgang tusschen dat antieke gedeelte en het moderne vervolg minder stuitend te maken, heeft dan, naar mijne meening, de auteur Toen Moehamad die op blz. 457 besproken slot-alinea bij Verhaal XI gevoegd, beginnend

---

voelt hier alreeds het pasklaar maken der Minangkabau-legende voor Palembangsche plaatselijke consumptie.

VAN HASSELT geeft een vrij uitvoerig verslag van zijn bezoek op 28 Maart 1878 aan den ten rechte Boekit Lama geheeten heuvel, waar „volgens de overlevering [der Palembangers], het graf van Iskander Dzoe'l-karnein" zich bevindt. Hij wijst op de Sadj. Mĕl. (ed.-Dulaurier, p. 33; begin Verhaal II), en de verbastering die deze verhalen „in den mond des volks" hebben gekregen. „In de Padangsche Bovenlanden en tot in de XII Kòta's [bij Moeara Laboeh, het Zuidelijkst deel dier Bovenlanden] vindt men overal verhalen verspreid volgens welke de niniks of stamvaders der bevolking van een berg tusschen Palembang en Djambi [versta: in Tanah Datar], doorgaans Sigoentang-goentang geheeten, naar de vlakte zouden zijn afgedaald, en de bewoners van Palembang schijnen er allengs toe gekomen te zijn om ... Dzoe'l-karneins afstammeling, met den grooten Macedoniër zelven te verwarren en het heilige graf op den Boekiet lama, dien zij te recht of te onrecht voor denzelfden houden als den Boekiet Sigoentang der oude kronieken, voor het graf van Dzoe'l-karnein zelven uit te geven" (l. c. p. 42). Hij vaart dan de Moesi eerst een eindje op, dan een kreek in — volgens het zeer instructieve kaartje bij Westenenk, l. c. 1921, p. 7, thans geheeten: S. Tatang; verg. het minderzeggend plattegrondje van Palembang op kaart IV in D. D. Veth's Atlas (1882) bij „Midden-Sumatra" —, komt aan den voet van „eenige heuvels" na 2 uur roeiens bij „het kleine dorpje Boekiet lama" (p. 43) — d. i. de „D(oesoe)n Boekit" aan de „Kedoekan Boekit" op Westenenk's kaartje; waarin *kĕdoekan* wel zal zijn „gracht, grift", van Jav. kĕḍoek, ngĕḍoek = uitgraven —, en bereikt vandaar te voet het graf, zijnde „een vervallen hut met pannen gedekt" onder diverse oude vruchtboomen (ib.), en „vóór de hut ... op een rij vier steenhoopen, ... de graven van Alexander's volgelingen" (p. 44). Van de zware opstaande steenen, door De Sturler vermeld, rept hij niet meer. Alleen voegt hij toe, 's avonds, in gezelschap van een paar Pangeran's te Palembang: „over den Boekiet lama sprekende vernam ik, dat de meening, dat daar het graf van Alexander den Groote gevonden wordt, volstrekt niet door allen gedeeld wordt, maar dat men er eenmaal de indruksels zijner voetstappen [vrage: 2 voet-indruksels, genre-Tjampea?] had aangetroffen" (p. 45). Doch in 1878 werd het graf, vroeger hoogvereerd, „weinig of niet meer bezocht" (ib.).

De „imitatie" met den Palembangschen „B^t^ Seboentang" (= „Kam-heuvel"?; vervalscht: B^t^. Sĕgoentang), den beneden Palembang gelegen anderen lagen heuvel „G. Mahmiroe", en *misschien* óók met de bij den B^t^ Sĕboentang aan-

met «Kata rawi» = «De woorden des vertellers (luiden)»; waarin de politieke macht van Malaka opgeschroefd wordt voorgesteld als strekkende onder den zgn. eersten «Sultan» Moehamad Sjah (ca. 1424—ca. '50) alreeds: van «Bĕroewas Oedjoeng Karang» in het W. tot Trĕngganau in het O.; d. i. dus van Tandjoeng Karang [1] aan den N.mond der Larut-rivier (4°47′ N.Br.) op de Westkust tot Trĕngganau (ca. 5°20′ N.Br.) op de Oostkust. Een verdraaide leugen! Om te zwijgen van de dan in die slot-alinea nog ten beste gegeven onzin-etymologie «Malāka» = Arab. «Malākat» (of malākah) = Emporium («pĕrhimpoenan sĕgala dagang»).

Tot die oudste historische kern mag evenwel Verhaal I gewis *niet* medegeteld; want hierin zijn speciaal-Djohor-Toemasik'sche legenden verwerkt in het slot, terwijl in den aanvang van dit Begin-Verhaal een afglans leeft van de Alexander-Iskandar-legende, die wellicht op Atjehschen neven-invloed wijst, daar immers Toen Moehamad óók op 6 Juni 1613 gevankelijk was medegevoerd, als Bĕndahara, van Batoesawar naar Atjeh. Kortom: Verhaal I is geheel en al uit de eigen pen van Toen Moehamad.

Of er nog misschien andere oudere tjĕritĕra's aan hem ten

---

gewezen „Padang Pendjaringan" — zie voor alle drie Westenenk's kaartje, 1921, en zijn tekst p. 7 —, is dus geheel .... *aan Palembang's kant!*

Zeer belangrijk is de vermelde naam „S. Tatang" op Westenenk's kaartje, als van een kreek uitwaterend, even boven de kota Palembang, in de Moesi.

Hij brengt licht voor het steeds nog onopgemerkt gebleven feit, dat in 1811 MARSDEN in den 3en druk van zijne History of Sumatra neerschreef: „The kingdom of *Palembang* is one of considerable importance, and its river ranks amongst the largest in the island. It takes its rise in the district of *Musi*, immediately at the back of the range of hills visible from Bencoolen, and on that account has the name of *Ayer Musi* in the early part of its course, but in the lower, is more properly named the *Tatong*" (p. 358); en aldus vertoont ook zijn kaart van Sumatra in dit boek: bij den bovenloop der Moesi het bijschrift „Musi River", doch bij den middenloop: „Tatong or Palembang R.". Door WESTENENK begrijpen we nu dat dit „*Tatong*" moet zijn Tatang; en dus óók ... dat het nog steeds duister gebleven „Moewara Tatang", waaraan volgens den aanhef van Verhaal II der Sadj. Mĕl. „Paralembang" = „Palembang" gelegen was, niets anders in ca. 1612 beduidde als dien ouderen naam voor het tegenwoordige: Moewara Moesi.

[1] Op de Eng. Zeekaarten verhaspeld tot T. Krong; op de Kaart der Straits Branch, 1911: Tanjung Krang; Zeemansgids, II, 1916: hoek Krang; Dennys' Descr. Dict. of British Malaya (1894) heeft het goed: Tanjong Karang. Het is dus aan den ingang tot de tegenwoordige havenplaats Port Weld. Het voorafgaand Bĕroewas — de mond der S. Bruas, in het antieke landschap Bruas = ongeveer Dinding (zie ons *Ie Gedeelte*, blz. 42 met noot 2, en blz. 88), ligt iets zuidelijker, op 4° 27′ N.Br. — dient om het te onderscheiden van andere kapen van dien naam, o. a. in Sĕlangor, W. punt Singapore-eiland, enz.

dienste hebben gestaan, dan wat ik zou willen noemen «de oudste kern», Verhaal II—XI? Met meer aarzeling zou ik toch een bevestigend antwoord ook hierop durven geven. Naar mijne indrukken vormen Verhaal XII—XVI (inclusief), beginnend dus met de verheerlijking van Mani Poerendan en eindigend met den dood van Hang Kastoeri door de hand van Hang Toewah op bevel van Sultan Mansoer Sjah (ca. 1458—† Oct. 1477) een jongeren 2^en cyclus van historie-verhalen, indertijd te *Malaka-zelf* nog te boek gesteld vóór den val der stad (1511). Rekent men de daarop volgende 2 Verhalen XVII—XVIII niet mede, als ontbrekende èn bij Leyden (dus vóór 1811) èn in verscheiden Mal. hss. — zie hiervóór blz. 121, de noot —, en dus allicht in later tijd ingeschoven, dan dunken mij verder de overblijvende Verhalen XIX—XXXIV van den textus receptus Abdoellah-Dulaurier in substantie te boek gesteld door *Djohor-Maleiers* tijdens het bestaan van de nieuwe rijksstad Djohor, ca. 1530—1564, in haar eersten bloei onder Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah II; vóór dus de Atjehsche vloot van Sultan Alaoedin al-Kahhar (ca. 1539—28 Sept. 1571) in ± 1564 die stad kwam aanvallen, den Djohor-Sultan gevankelijk meenam, een nieuwen Sultan als eersten zetbaas der Atjehers op den troon plaatste (Moedhafar Sjah II; ca. 1564—ca. 1580), en zoo oorzaak wel werd van de stichting der bij-residentie Sĕloejoed (zie hiervóór sub f bij «Bukit Seluyut»).

Die «derde cyclus» van verhalen in de Sadj. Mĕl., zooals ik deze groep zou willen noemen, begint dan met dat curieuze Verhaal XIX over de zeemacht van Oedjoeng Tanah (= Langka = Galoeh!) in de tijden van olim — zie blz. 116—117 hiervóór —, en eindigt met den val van Malaka in 1511, en de vlucht van den door de Portugeezen verdreven Sultan Mahmoed Sjah (I; ca. 1488—† ca. 1528) naar Bintan. En ten slotte komt dan als «nieuwste geschiedenis» dat kostelijke Appendix, inderdaad vormend Verhaal XXXV—XXXVIII, waarvan we sedert 1896, en vooral sinds de transcriptie-uitgave van 1898, in ruimen kring de kennis danken aan SHELLABEAR; het Appendix, dat, naar mijn stellige overtuiging, gehéél en al weer is van Toen Moehamad's eigen pen, evenals Verhaal I, en de Inleiding vooraan; dus werk van 1614 uit *Batoe Sawar*.

Niet graag zoude ik echter willen worden misverstaan omtrent den aard van wat ik hier als oudste kern, nieuweren cyclus, en derden cyclus meende te mogen onderscheiden in de Sĕdjarah

Mĕlajoe. Toen Moehamad is en blijft naar mijn volle overtuiging de auteur van het gansche boekwerk; maar hij heeft, zooals alle oudere geschiedschrijvers en alle historische romanschrijvers tot op heden, zooveel mogelijk gebruik gemaakt van vroegere bronnen, volgens het in zichzelf gezonde systeem van «je prends mon bien, où je le trouve»; daarbij den inhoud dier bronnen, en ook wel heele brokstukken uit die bronnen, overnemend, omwerkend, fatsoeneerend, naar eigen lust en voor eigen doel.

Het was alleen mijn pogen om niet slechts met algemeene termen maar door een duidelijk, zij het geheel voorloopig aanwijzen van een klein getal scheidingslijnen in dezen inlandsch-historischen tekst aan te toonen: evenmin als de Sadjarah Mĕlajoe *litterair* uit de lucht is komen vallen in 1614, evenmin is dit geschiedboek der Maleiers zonder oudere historische voorbeelden toen geboren.

De eigen bewoordingen der Inleiding omtrent de «Ḥikajat Mĕlajoe» uit «Goa» die «verbeterd» moest worden, zouden alleen reeds voldoen om zoo'n exclusivistische meening te weerleggen; die gaan echter maar terug tot Zo. 13 Mei 1612. Maar véél verder teruggaand is het argument, dat ons bewaard bleef in de 50 à 60 jaar oudere Port. bronnen: Barros' IIe Decade van 1553, Albuquerque Junior's Commentarios van 1557. Waar zij in die jaren konden publiceeren een stichtingsgeschiedenis van Singapore-Malaka, en eene geschiedenis van de stad Malaka tot op 1511, welke in groote hoofdzaak parallel loopen met de Verhalen 2—34 der Sadj. Mĕl. in zéér verkort excerpt, en waar beide Port. historici werkten te Lissabon, zoodat men eèn behoorlijk aantal jaren in afrekening moet brengen voor het beschikbaar worden van hun gegevens uit Malaka, mag men de stelling beweren: in ca. 1540 *moet* de quintessence dier Maleische geschiedenis reeds te Malaka in notitie-vorm of in tjĕritĕra-vorm of in sjair-vorm *aanwezig* zijn geweest onder beschaafde Malakanen; zóó, dat zij aan begaafde halfbloed-Portugeezen of aan onderzoekende bevelhebbers (capitães) der vesting mondeling of schriftelijk een excerpt daarvan konden leveren, hetwelk door den rijksarchivaris Barros en des Veroveraars zoon in het moederland kon worden gebruikt. Ja, wanneer een 40 jaar later, de landarchivaris Couto te Goa, die zooveel dichter bij Malaka werkte, in zijne in 1597 afgesloten en in 1602 te Lissabon gedrukte IVe Decade, zeggende dat hij Barros, Albuquerque, en (?)

Damião de Goes [1] ten deele wil rectificeeren in 't geen zij schreven over Malaka, eigennamen noemt als Mevrouw «Milãotania» van Singapore = de Heer Sang «Nila Oetama» van Verhaal 2—3 der S. M., plaatsnamen als «Sencuder» = Sĕkoedai bij «Ujantana» = Oedjoeng Tanah, waarheen de uit de stad Singapore door de Javanen verdreven Maleiers zich terugtrokken alvorens Malaka te gaan stichten — verg. hiervóór blz. 32, noot 1; en blz. 149—150 met noten — dan herkennen we hierin echt-Maleische informaties, deels misverstaan, deels goed gebruikt en zelfs *nu* nog van belang, welke praeludeeren op de Sadjarah Mĕlajoe die ca. 20 jaar later geboren zou worden. Om nu maar te zwijgen van den in 1563 te Malaka geboren en getogen halfbloed Manoel Godinho de Eredia, welke in zijne «Informação da Aurea Chersoneso» van 1599 eventjes (ed. Caminha, 1807, p. 81) en in zijn «Declaraçam de Malaca» van 1613 in een heel hoofdstuk (XV; ed.-Janssen, 1882) spreekt over de betooverde Poetri van den Goenoeng Ledang (alias: Mount Ophir) in Malaka's binnenland, [2] waarvan óók het slot van Verhaal XXVII der S. M. zoo'n curieus verhaal doet als woonstée eener soort Sibyllijnsche Maagd.

Niet minder gewichtig dan dat Appendix-zelf is echter de *kolophon* van het 38ᵉ Verhaal, die nog steeds onontraadseld is

[1] Het noemen in dit verband door Couto van Damião de Goes — verg. bij Ferrand, 1918, I, p. 444, met noot 3 — klopt niet; Goes gaf in zijn Chronica do rei D. Emmanuel, III (1ᵉ ed. 1567), in cap. 1 een oppervlakkige schets van Malaka, waarbij geen enkele naam van een vroegeren Vorst wordt vermeld.

[2] Verg. over dat Hoofdstuk XV (*niet* IX) het korte uittreksel bij Ferrand, I, p. 452—453. „Goenoeng Ledang" is echter niet „la vaste montagne" zooals Favre (1875) vertaald heeft, maar „de Schemerberg, de Wazige Berg"; en hij heeft niet de ongeloofelijke hoogte van „4.186 mètres", en bevindt zich evenmin „à l'ouest de Malaka", zooals Ferrand in de noot toevoegt; maar hij is 4187 Eng. voet = 1261 M., en ligt O. N. O. van de stad Malaka.

Eredia's Informação is óf van 1599 óf uiterlijk van voorjaar 1600, immers opgedragen aan 't slot aan den G. G. Dom Francisco da Gama (tijdens diens eerste Gouv.-Generalaat, 25 Mei 1597—25 Dec. 1600), en noemt anderzijds (p. 114—115) het jaar 1597 als dat van de behouden terugreis der vloot van „Cornelio de Ortiman" = Cornelis de Houtman, welke 14 Aug. 1598 bij Texel terugkwam. Voor het leven van den auteur zie, behalve Hamy in Bulletin Soc. de Géogr., Paris, 1878 — overgenomen in hoofdzaak in Ruelens' Préface voor de ed.-Janssen, 1882, p. IX—X; en deels bij Ferrand, I, p. 447, noot —, thans vooral ook Sousa Viterbo in diens zoo rijke studiewerk „Trabalhos nauticos dos Portuguezes nos seculos XVI e XVII" (in de Memorias da Academia Real das Sciencias de Lisboa), Parte I (1898), p. 153—159. Daar blijkt o.a. dat hij te Goa stierf in Maart 1623, bijna 60 jaar oud, veelal aangezien voor een halven fantast.

gebleven. Hij luidt, aan 't eind dus van dit Verhaal, dat ons heeft gebracht tot een der laatste «regeer»-jaren van den dronkaard-Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III (ca. 1597—6 Juni 1613), naar de vertaling in hoofdzaak van Dr. VAN RONKEL uit 1901:

> «Tot zoover is het, dat gevonden is door mij, geringen dienaar; gelezen in de hikajat van den doorluchten vader (God de Allerhoogste zij hem genadig), den Datoeķ die overleden is te Tandjoeng Batoe. In den tijd dat Djohor werd aangevallen en veroverd door Djambi, werd ik, geringe, door dien doorluchten vader [*ajahenda itoe*] begunstigd met het lezen der Maleische hikajat, hoe de luisterrijke Vorst van den Boekit Si-Goentang [= Mĕrapi; zie hiervóór blz. 469—472, noot] afdaalde naar Palembang, van Palembang toog naar Bintan, van Bintan naar Singapoera, hetwelk door de Javanen van Madjapahit werd veroverd, vervolgens (ging) naar Malaka, hetwelk door de Portugeezen werd veroverd, weder terugkeerde naar Bintan, (en) van Bintan vervolgens (toog) naar Djohor.
>
> Tot zoover is 't wat gelezen is door mij geringe [letterlijk: «door des Datoeķ's slaaf»]. En Allah weet het 't beste.» [1]

Of men hier *Datoeķ* moet vertalen met «grootvader» of «familiehoofd», dan wel als oudtijds hoogen titel moet opvatten — zoo iets als ons «Heere» —, moet in het midden blijven. Ook is het T a n j u n g B a t u van den tekst onzeker, omdat er meer dan één kaap van dien naam tot heden bekend is; allereerst gaat men denken aan den plaatsnaam aan 't strand in Midden-Pahang op 3° 12' N.Br., waar ook een K u a l a T a n j u n g B a t u in zee loopt, vlak bij een kampoeng Tiring (lama); een nader onderzoek van «de groote Maleische kronijk» te Batavia (Hs. n° 354;

[1] De tekst luidt: „Pada zaman itoe hingga inilah jang dapat oleh patjal jang dlaif di-batja di dalam ḫikajat ajahenda itoe, rahim Allah Ta'āla, ija-itoe Datoeķ jang hilang di Tandjoeng Batoe. Kapada masa Djohor alah di-sĕrang Djambi, patjal Datoeķ di-koerniaï ajahenda itoe mĕmbatja ḫikajat Mĕlajoe oleh Baginda tĕrdjali dari Boekit Si-Goentang toeroen ka-Palembang, dari Palembang laloe ka-Bintan, dari Bintan laloe ka-Singapoera, maka alah Singapoera oleh Djawa Madjapahit, laloe ka-Malaka, alah Malaka oleh Fĕringgi, bĕrbalek poela ka-Bintan, dari Bintan laloelah ka-Djohor.

Ḥad itoelah jang tĕrbatja oleh patjal Datoeķ. Wa Allahoe a'lam." (Shellabear, ed. 1898, p. 190; en verg., in een paar woorden iets gewijzigd, ed. 1910, II, p. 264—265).

De éénige wijziging in deze transcriptie van mijn hand is, dat ik met

zie hiervóór blz. 453, noot 1) zal dat te zijner tijd wel uitmaken. [1] Maar over den *tijd*, waarin deze kolophon werd neergeschreven, behoeven wij geen oogenblik in twijfel te zijn: *nà Mei 1673*.

Want het was in begin Mei **1673** geweest, dat de Djambiërs de toenmalige hoofdstad van Djohor, Maḳām Tauḥid (dus aan een zijriviertje vlak bij Batoe Sawar; zie hiervóór blz. 441) hadden overrompeld en verwoest, en den toenmaligen Djohorschen Sultan Abdoel Djalil Sjah II (reg. 1623—† 22 Nov. 1677), zoon van den dronkaard-Sultan en daardoor neef (oomzegger) van Radja Sabrang = Sultan Abdoellah Ma'ajat Sjah der Sadj. Mĕl., de wijk hadden doen nemen naar Pahang. [2] Toen dus, in dat voor Djohor alweer zoo noodlottige jaar 1673, had de ongenoemde steller van den kolophon van zijnen *ajahenda* (in 't algemeen: «doorluchten», dan ook «Vorstelijken» vader), n.l. «den Datoeḳ die overleed te Tandjoeng Batoe», de gunst erlangd om ... de «Ḥikajat Mĕlajoe» = de Sadjarah Mĕlajoe te mogen lezen, welke «tot zóó-

„Kapada" een nieuwen zin laat beginnen; desgelijks in de vertaling. Voor Dr. van Ronkel's vertaling, zie Tijdschr. Bat. Gen., dl. 44 (1901), p. 371. Het „ajahenda" vertaalde ik liever met „doorluchte vader", dan met „vorstelijke vader".

[1] Men kan natuurlijk ook dadelijk denken aan het Tandjoeng Batoe, dat in Verhaal XIX der Sadj. Mĕl., slot, wordt genoemd als gelegen in de Sĕlat Oengaran, d. w. z. in het zuidelijk deel van Straat Malaka, tusschen de „eylanden van Ongarangh" (zooals ze in Dagh-Register 1640—41, 1887, p. 226 worden genoemd) oftewel de eilanden op Sumatra's Oostwal ten Z.O. van Bĕngkalis en ten W. van Karimoen, eenerzijds, en het zuidelijkst deel van Malaya's Westwal anderzijds (dus de landschappen Muar, Batu Pahat, Bĕnut en Kukub). Wáár echter in deze Sĕlat Oengaran van weleer — een thans volkomen vergeten naam, maar opnieuw genoemd in Verhaal 35 der Sadj. Mĕl., aanhef — precies het in Verhaal 19 genoemde en bedoelde Tandjoeng Batoe lag en ligt, is het mij niet gelukt met zekerheid te weten te komen; ik vermoed: de kaap bij Batu, voluit Batu Pahat, aan den Z. mond der rivier van dien naam (verg. hiervóór blz. 407). Het „Tandjoeng Gading" in die „Sĕlat Oengaran", genoemd in Verhaal 35, is de zeer weinig uitstekende kaap van dien naam tusschen de mondingen der Muar- en Kĕsang-rivieren.

[2] Zie over deze catastrofe Netscher, o.c. (1870), p. 34, en over den toenmaligen Sultan van Djohor p. 32—34, waarbij op p. 33 zijn residentie „Makam Tolhied" wordt genoemd; — hetgeen men in 1641 bij Valentijn, V, 1 (1726), fol. 345 a gespeld vindt: „uyt Maccam Thoeheet (of uyt Djohor)"; en zie in de Dagh-Registers 1640—41 (1887) en 1641—42 (1900) passim de verwijzingen van de registers op resp. „Makam-toehel" (!), en „Maccam Toeheet".

Doch bij Netscher vindt men alleen het *jaar* vermeld: „in 1673"; uit het Dagh-Register 1673 (1901), p. 128 en 146 blijkt nu, dat de juiste datum der verwoesting moet zijn geweest *ca. 10 Mei* van dat jaar; immers door den Pangeran Dipati van Djambi, die op 3 Mei uit Palembang, kwansuis vredelievend, naar Djohor was vertrokken, terwijl reeds op 15 Mei d.a.v. bericht te Palembang werd ontvangen van de verraderlijke overrompeling, „en dat voorts

verre» werd aangetroffen door hem; d.i. dus: tot en met het slot van Verhaal 38. [1]

Dit is dan de buitengewone beteekenis van dezen kolophon: het zegt ons uit een jaar dat valt tusschen 1673 en zeg ca. 1700, dat de tekst van de volledige Sadjarah Mĕlajoe, geschreven in (zooals hiervóór bleek) Dàl 1023 H. = 1614 A. D. te Batoe Sawar door den Bĕndahara Toen Moehamad, pas *eindigt* met dat Verhaal 38. *Niet* de textus receptus der 34 Verhalen, zooals Abdoellah en Dulaurier en feitelijk óók Leyden hem gaven, ja, zooals *zelfs* Ds. P. van der Vorm hem vóór 1708 moet hebben gekend, en Ds. Fr. Valentijn hem tusschen 1708 en 1726 leerde kennen, [2] en Ds. G. H. Werndly vóór 1736 hem kende, is de volle tekst;

de Koninck van Johor na Pahan gevlucht was" (wel: per olifant overland).

Merkwaardig in dit verband is zeker, dat de zgn. *Hikajat nĕgĕri Djohor* — zie Dr. Juynboll's Catalogus Mal. hss. Leiden (1899), p. 236—237 — *begint* met deze katastrofe in eind 1083 H. (juister: begin 1084 H.; dit immers aangevangen met 18 April 1673), en dan doorloopt tot het eind der 18ᵉ eeuw. Desgelijks de 2 hss. te Batavia; zie Dr. Van Ronkel's Catal., 1909, p. 275—276.

[1] Met nadruk verwijs ik voor deze *juiste* telling naar de waarschuwing hiervóór in noot 1 op blz. 123, slot. De ware *nummering* bezit het Mal. hs. nᵒ. 1703 te Leiden, beschreven in Juynboll's Catalogus (1899), p. 231; en dezelfde indeeling — zij het zonder nummering — hebben de Leidsche hss. 1716 (Dulaurier's „Ms. A"!), 1736, en 3210; alsmede de Bataviasche hss. 343 en 345 (zie Van Ronkel's Catal., 1909, p. 268—270).

[2] VAN DER VORM geeft op p. 8—9 in zijn (anonieme) „Voorreden" van 1708 — zie hiervóór blz. 463, noot 1; de „Voorreden" met de dan nog volgende „Verhandeling des Taals", is onderteekend: „Batavia, In 't Jaar Christi 1708." en „Vaart wel" — een lijstje van de hem bekende Mal. werken, en wel: 1. Makota sĕgala Radja [3] = Tadjoe as-Salatina; 2. Indrapoetra („indara patara"); 3. Geschiedenis van Alexander den Groote; 4. Kalilah dan Daminah; 5. Soelalet as-Salatina = Pĕnoeroenan sĕgala Radja; 6. de (Hik.) Hamzah, 7. de (Hik.) Moehamad Hanafijah; waarbij dan nog komen (als reeds door hem genoemd op p. 5): 8. Sjamsoeddin's Mir'at al-moe'min; en 9. de (Hik.) Isma Jatim. En nᵒ 5 nu omschrijft hij als volgt: „tot slot dient gezegd, dat *een liefhebber* wel werk mag maken van 't boek, genaamd *sula'letu 's-ssalathyna*, of *pennuruwnan segalla ra'dja-ra'dja*, niet alleen om de taal, maar ook om de stoffe, welke d'afkomst der *mallayse Koningen* en de gevallen van 't *mallayse ryk* en *land* ons vertoondt tot op [sic] de *komst* der *Portugeesen*." (p. 9).

VALENTIJN, die de tweede gedrukte lijst heeft gegeven van Mal. hss. in zijn „Ambonsche zaaken van den Godsdienst", hoofdstuk II, in zijn dl. III, 1 (1726), fol. 26—27 — en *niet* blz. „16", zooals Werndly in de Voorreden tot zijn Mal. Spraakkunst van 1736, p. LXVII, foutief verwijst —, noemt daar onder de 24 „Maleitze schriften, met een Arabische letter, [die] de Schryver bezit" (plus nog 2, welke hij niet had kunnen machtig worden), als nᵒ 10 en in-quarto: „*Soelalet Essalatina, of de Afkomst der Koningen van de Maleitsche kust, en van Malacca*; dog dit heb ik niet in een Arabische, maar in een Hollandsche

maar gene der 38 Verhalen, ed.-Shellabear. In welk laatste Verhaal tegen het slot dezelfde «Toen Sri Lanang» die «Bĕndahara» werd in ca. 1585 A. D., om den hoek komt kijken, dien we thans in effigie door Matelieff's secretaris op 27 Mei 1606 kennen, gezien door Hollandsch-vijandige oogen; en welke door zijne Inleiding van 1614 met een gepaste mengeling van onderdaansnederigheid en hoogen Orangkaja-trots ons zijn genealogie en de wordings-geschiedenis van zijn geesteskind voorlegde.

De kolophon is dus een «Tammat» van de grootste waardij.

letter." En nu komt hij in zijn dl. V, 1 (1726), fol. 316—317 uitvoerig op dit werk terug in zijne „Beschryvinge van Malakka", noemt het wonderlijkerwijs óók „Kitab Hantoewa of Hangtoeha" — zie nader noot 2 op blz. 480 —, erkent dat „eer ik dit laatste boek bezat, ik groot licht uyt een Voorreden, door myn gewezen Amptgenoot, den Heer Petrus van der Vorm, voor het herdrukt Dictionarium van [D. Heurnius +] D. Gueynier [in 1708] uytgegeven, bekomen, en my ten deelen daar van hier bediend heb", en *eindigt* zijn Hoofdstuk II (geheél en al uit de Sadjarah Mĕlajoe van 32 à 34 Verhalen getrokken; deels conform met Van der Vorm's korte excerpt, l. c. p. 4—5, deels ook kennelijk naar eigen uitvoeriger excerpt) met de *komst* der Portugeezen tijdens „Sultan Mahhmud Sjah" (fol. 320*b*), waarna hij de Port. bronnen gaat excerpeeren.

En eindelijk Werndly, welke in de „Voorreden" (p. LXVII) tot zijn „Maleische Spraakkunst" (1736) verklaart, dat hij zich in zijn „boekzaal van de boeken der Maleiers" heeft kunnen bedienen van *a.* „den gedrukten Catalogus der boeken, door den Eerw. *Petrus van der Vorm* nagelaten, gelyk die te Batavia opentlijk verkocht zyn", d. i. dus een gedrukte veilingslijst van kort na 17 Mei 1731 (V. d. Vorm's sterfdag); *b.* Valentijn's lijst van hierboven uit 1726; *c.* „een lyst van boeken en papieren, door den Edelen Here *Isaak de St. Martin* nagelaten", in 1899 door Dr. de Haan in 's Lands Archief te Batavia teruggevonden (verg. hiervóór blz. 464), dd. 4 Mei 1696; *d.* een lijst door hemzelven, Werndly, gemaakt „van de Arabische, Maleische en Javaansche boeken, nagelaten door den Eerw. *Hermannus Kolde de Horn*", overleden te Batavia dd. 31 Mei 1719; en ten slotte *e.* „mynen eigen boekschat" (p. LXVIII), — Werndly dan, in zijn vermaarde „Maleische Boekzaal" achter in zijn boek, noemt onder de door hem opgesomde en kortelijk beschreven 69 + 8 Maleische hss. (bijna 3 maal zooveel als Valentijn genoemd had) als n° 51: „*Sulâtetu-'lsalâthin*, of in 't Maleisch Penurûnan segala râdja[1], *De stam of de afkomst der koningen.* Dit boek is ten hoogste pryswaardig, niet alleen om de taal, maar ook om de stoffe, daar in vervat, namemtlijk, de afkomst der Maleische koningen van *Alexander* den Groten, en de gevallen van 't Maleische ryk en landt tot op [sic] de komste der Portugezen" (p. 352—353). Hier heeft men dus begin en eind van den textus receptus, Verhaal 1—32 à 34. Oók onder de bronnen zijner aanhalingen vooraan noemt Werndly de „SS." = „Sulâletu-'lsalâthin" (p. LXVIII), en inderdaad vindt men op p. 186 het citaat „Maka berperanglah 'awrang Malâka dengan 'awrang Pâhang", al bleef de blz. van het hs. dan ook *oningevuld* („bladz. . . . .").

Dit is jammer, want Werndly's aanwijzing zou dienst kunnen doen tot herkenning van een oud hs. der Sadjarah Mĕlajoe; de aanhaling is uit Verhaal 13, ed.-Shellabear, 1898, p. 59 r. 23—24, met variant: „Maka orang M. poen

Wie hem dan ook precies geschreven hebbe. En daargelaten ook de nog zwervende andere Verhalen, die *misschien* tot den tekst behooren. [1]

Was het afdwaling, zóó uitvoerig de histoire intime op te halen van de Sadjarah Mĕlajoe, waar wij hier gekomen waren in het nu pas locaal teruggevonden B a t o e S a w a r?

Innig ben ik overtuigd van niet. Want dit werk is per slot het éénige wat men een oud Geschiedboek der Maleiers mag noemen, hoe onbevredigend ook in onze moderne oogen. Alles wat daarnà kwam in de 17ᵉ—18ᵉ eeuw, voorop de volumineuze Hikajat Hang Toewah, de reeds genoemde en nog maar zéér luttel ontslotene Boestān as-Salatīn, de 18ᵉ-eeuwsche Hikajat Radja-Radja Pasai, is òf veel meer roman, òf van veel minder algemeene belangwekkendheid. [2] En oudere Maleische geschiedbronnen, daargelaten dan de nog onontraadselde Hikajat Koris, zijn tot heden onbekend. Is het soms ook niet waar, dat thans

bĕrpĕranglah d. o. P.". Doch *waar* schuilt dat Hs. van Valentijn, „in een Hollandsche letter", en ouder dus dan 1726?? Opmerkelijk is, dat Valentijn's oude en belangrijke lijst van 27 hs. — n.l. 26 + 1; op 3 na óók genoemd in Werndly's Boekzaal; zie hier de nᵒˢ 5, 9—10, 14, 18—19, 21, 25—26, 28—29, 32, 34—35, 39—43, 45, 51, 59, en 63 — tot nog toe zóó weinig de aandacht van Malaici heeft getrokken. *Wat* is b.v. bedoeld met Valentijn's nummer 18 uit zijn lijst in dl. III, 1: „Het *Voorbeeld van de vertroosting van 't herte*, behelzende v e r s c h e i d e o u d e G e s c h i e d e n i s s e n d e r M a l e y e r s" (fol. 26*b*)??

[1] Hierbij doel ik allereerst op wat V. D. TUUK mededeelde over het hs. nᵒ. 18 der collectie-Raffles te Londen in de R. Asiat. Soc.: „Dit handschrift bevat evenwel hoofdstukken, die niet in andere exemplaren worden gevonden, en ook niet door Leyden zijn vertaald. Het voorlaatste hoofdstuk bij voorbeeld handelt over de zamenzweering van *Sang Naja* tegen de Portugeezen te Mālaka" (Bijdr. Kon. Inst. 3, I, 1866, p. 426). Zijn dit soms „Apocriefe Verhalen"? Thans, in 1921, is daarover *nog niets naders* bekend!

[2] Van de Hikajat Radja-Radja Pasai is er, naast de uitgaaf in Arab. karakters door Dulaurier (1849) volgens het unieke hs. in de collectie-Raffles, de verdienstelijke Fransche vertaling, met aanteekeningen, door A. MARRE (1874). Van de Hikajat Hang Toewah gaf weder de zoo praktisch werkende W. G. SHELLABEAR — geboren Amerikaan als hij is — een uitgaaf in transscriptie als nᵒ. 3 der Malay Literature Series, Singapore, 1908—09, 4 dln.

Dat de Hik. Hang Toewah zou zijn geschreven „bald nach 1600" — zooals Dr. Brandstetter beweerd heeft in zijn vertaling „Die Geschichte von Hang Tuwah" (Luzern, 1894, p. III) — is zeer onjuist; indien men zegt: om en bij *1700*, dan is men vrijwel juist. Immers: het schrijven er van *moet* gevallen zijn nà 1641 (inneming van Malaka door de Nederlanders, waarmede de Hikajat eindigt) en vóór 1726, toen Valentijn in zijn dl. V, 1ᵉ Stuk, fol. 316, bij zijn „Beschryvinge van Malaka" het werk voor 't allereerst noemde op de volgende wijze: „en Kitab Hantoewa of Hangtoeha, dat is, het boek Han-

voor het eerst de kennis omtrent den schrijver en de geboorte der Sadj. Mĕl. uit de oude wolk van slordige nietszeggendheden te land is gekomen op behoorlijk-stevige basis? [1]

Thans komt het er op aan de kennis omtrent de plaats der geboorte nader aan te vullen; omtrent Batoe Sawar dus, en de andere plekken aan de Djohor-rivier welke daarmee historisch verband houden, vooral Kota Sabrang en Maķām Tauḥīd.

Mooi duidelijk is de beschrijving van MATELIEFF'S secretaris, ABRAHAM VAN DEN BROECK, uit Sept. **1606**; in Begin ende Voortgangh, 1645, II, 13e Stuk.

«Den 13. Septembris [1606] zijn sy [= de Holl. vloot van 9 schepen onder Admiraal Cornelis Matelieff den Jonge] in de revier van *Iohor* gecomen, de Coning [= Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III] haer in Zee te ghemoet komende, ende wellekom heetende in sijn lant. Den 18. dito is den Admirael na *Batusauwer* gevaren, om te bevorderen, *eerst*, dat de Coningh de selve zijne stadt soude sterck maken [n.l. tegen de Portugeezen], *ten tweeden*, ...» enz. (p. 29*b*).

«Den Admirael heeft met sijn Capiteynen de Stad besichtigt,

toewa, anders gemeenelyk met den naam van Soelalet essalathina, dat is, de stamme, of de geslachts-Lyst der Koningen (te weten, der Malakse) by de geleerden in die taal bekend." Deze verwarring tusschen de Hik. Hang Toewah en de Sadjarah Mĕl. vindt men dan nog erger terug bij Werndly (1736), in zijn „Maleische Boekzaal" bij n°. 43; daar heet Hang Toewah zelfs de „schryver" van beide werken! Anderzijds komt de Hang Toewah *nog niet* voor in den boedel van Isaac de Saint-Martin uit 1696 (verg. blz. 464), en evenmin in de „Voorreden" van Ds. P. van der Vorm uit 1708 (zie blz. 478, noot 2).

[1] Wat moet men er toch van denken, dat een man als WILKINSON in 1907 A. D. kon neerschrijven: „The *Sĕjarah Mĕlayu* was written at Acheh [sic] in A. D. 1612" (Papers on Malay subjects. Malay Literature, Part I, p. 15)?

Ook het stukje „Sadjarah Malajoe" in de Encycl. v. N. I., 2e druk, III (1919), mag er in dit opzicht wezen!

Wilkinson durfde trouwens óók neerschrijven: „From internal evidence we can infer that the „Romance of Hang Tuah" was written about the middle of the sixteenth century" (l. c. p. 16); wat géén lapsus is voor „seventeenth".

Later, in 1911, heeft WILKINSON zijn meening omtrent den tijd van samenstelling der Sadj. Mĕl. gewijzigd; en, met name op grond van een zin in Verhaal 26, slot — „Maka Radja Soeloeng .... sĕkarang ini"; in ed.-Shellabear, 1898, p. 120 r. 12—9 v. o. —, beweerd: „The 'Annals' cannot have been written in their present form prior to A. D. 1635", en in een noot: „The last chapter [versta: het *Appendix* van 4 Verhalen] was added very much later than 1636" (Notes on the Negri Sembilan; in Papers on Malay subjects, Malay History, V; p. 11). Doch zie de weerlegging in onze **Bijlage 2** hierna, blz. 596 noot. Men heeft hier namelijk te doen met enkele latere *interpolaties*.

die wel sterck te maken was tegen al 't gewelt van de Portugesen, dan de *Maleyen* willen niet arbeyden. Hij maecte hen een besteck hoe sy de Stadt stercken souden, 't welck sy beloofden te volgen, maer soo haest en was hy niet na de schepen ghekeert [dit moet, blijkens andere aanduidingen, tusschen 23 en 28 Sept. zijn geweest], of sy staken [versta: deden verstek, staakten] tegen den arbeyt.» (p. 30*a*)

«De Stadt *Batusauwer* leydt op de Revier van *Iohor*, ontrent vijf oft ses mijlen van der Zee [d. i. toenmalige zeemijlen van 15 op een graad, thans (Duitsche) geogr. mijlen; dus 5 à 6 × 4 (Eng.) zeemijlen van thans, elk van 1 breedte-minuut = 1852 M.; Djohor Lama ligt 9 à 10 (Eng.) zeemijl van zee, dus bijna halfweg Batoe Sawar]. De Revier is seer schoon, breet ende diep, vloeyende tot voor de Stad toe op ende neder, doch voor de Stadt is sy versch [d. i. dus *zoet*; de vloed in den breeden benedenloop laat zich door stuwing nog een héél eind boven Poelau Linau merken; van daar af naar boven is het water geheel zoet, zooals we op blz. 428 hiervóór door Viator in 1826 reeds vernamen]. Het isser meest al laech lant. Het volck woont meest langs de Revier. De huysen staender op staken. Dat men de Fortresse heet [dus wel Mal. *kota*], is tweederley, het een *Batusauwer*, het ander, leggende op d'ander zijd' van de Revier, heet *Cotta Zabrang*. *Batusauwer* is ontrent 1300. treden in 't ront, een vierkante plaetse [zeg dus in omtrek 1 K.M. of een 10 minuten gaans; de «trede» gerekend op ruim 75 cM.], met hooge Palissaden van 40. voet [ca. *12* M.!] langh dicht by den anderen gevoecht, hebbende eenige flanckeringen, doch niet wel gemaeckt. Leyt op een effen velt, dicht by de Revier. De naeste bergen leggender een quartier mijls van daen [dat zou dus zijn het bergland ten Noorden, liggende op ca. 2 K.M. geschatten afstand; dit lijkt mij te weinig, doch men weet hoe berg-afstanden bijna altijd veel te kort worden geschat]. Men konde de Revier daer lichtelijck rondom brengen [n.l. om de stad]. Binnen is sy heel dicht bewoont met stroo huysen, behalven dat van den Coningh ende die van eenige Edelluyden, welcke van hout zijn. Daar zijn by gissinge soo in *Batusauwer* als *Cotta Zabrang* wel tusschen de drie ende vier duysent weerbare mannen, doch buyten de sterckte woont het meeste volck, dewelcke, alsser noot is, hare huysen altemael afbranden, ende loopen na de sterckte, want connen haest [= snel] weder een

huys maken elck met sijn Slaven. Het lant hoort alle den Coningh toe, ende is weynich, of niet geacht.... Nochtans schijnt het heel vruchtbaer te wesen.» (p. 30*b*).

«*Cotta Zabrang* mach ontrent vier of vijf honderdt treden in 't rondt hebben, ende is mede vierkant [dus langs elke zijde ca. $\frac{1}{3}$ van Batoe Sawar]. Daer en woont niet veel volcx in [hier moet dus, in verband met het bovenvermelde omtrent 3 à 4000 weerbare mannen «soo in *Batusauwer* als *Cotta Zabrang*», de conclusie wel worden getrokken, dat dit getal gold voor beide samen, en niet voor elk afzonderlijk], ende aen de zijde van de Revier daer sy woonen, ist oock met Palissaden beset. Het lant is laech, ende loopt met alle springh-vloeden onder [waar de paalwoningen der Maleiers overigens geen last van hadden], zoo dat men der geen geschut voor kan brengen. Den Admirael ordineerde haer in 't eerste drie bolwerken, om alsoo langs de mueren [= «Palissaden»] te flancqueren, het welck haer wel behaeghde, maer ontsaghen den arbeydt.» (p. 31*a*).

Voor het precizeeren van het «breet ende diep» der rivier bij Batoe Sawar en Kota Sabrang hebben wij enkele gegevens, ongeveer uit deze buurt. Viator vermeldde bij «*Tanjong Badam*» = Hervey's «Gâlah Si Badang» (zie hiervóór bij **f**, blz. 430) een breedte van 100 yards = ruim 90 M., bij een diepte van 3 vadem = 5½ M.; een eind bovenstrooms van Kota Tinggi noemt hij echter (naar we op blz. 498 bij j zullen zien) de breedte «only 40 yards across» (V. p. 266), dus ruim 35 M., waarbij de diepte niet wordt gezegd; op het hoogste door hem bereikte punt («*Lang Dampah*»; niet te identificeeren, maar blijkens de vermelde afstanden in de buurt van Sĕluang minstens, misschien zelfs nabij Kuala Sĕmangat), vermeldt hij ten slotte: «the river is only about 20 yards across, but it is 16 feet [= ca. 5 M.] deep in some places; we observed that it was still influenced by the tide, although the current was running constantly downwards», en tevens constateert hij aan den oeverwand een 12 voet hooger niveau in regentijd (p. 267). Uit Hervey's reisverhaal blijkt, dat een stoombarkas de rivier opvaart tot Panti (alias Kampong Pantai; p. 87), dus halverwege Kota Tinggi en Sĕluang; voorts dat de linker-bronrivier, de S. Lĕnggiu, daar waar zij zich met de S. Sayong — welke het meeste water afvoert — tot de S. Johor vereenigt, op nauwe plekken toch nog altijd 20 yards = 18 M. breed is (p. 98); terwijl de stroom bij Kota

Tinggi in eb-tij zóó sterk is, dat een stoombarkas, die daar vastgemaakt was aan een staak dicht bij den wal, «was steaming hard to avoid being carried away by the current» (p. 90), wat dus wel een 5- à 6-mijls vaart beteekent, of nog flink wat meer dan de ebstroom «of at least 3 miles an hour» welken Viator bij «*Tanjong Badam*» had aangetroffen, en waartegen hij in zijn Eng. zeilsloep met 6 riemen niet op kon komen (zie hiervóór blz. 430). Dat bij zulk een sterken ebstroom, afwisselend met een regelmatig door opstuwing ver bovenstrooms merkbaren vloed, het bed der rivier geregeld uitgeschuurd en in diepte onderhouden wordt, spreekt vanzelf. Schattenderwijs mogen we dus zeggen dat Matelieff's «breet ende diep» der rivier voor Batoe Sawar in 1606, ook thans ter plaatse nog geldig moet zijn, en heenwijst naar minstens 50 M. breedte en 5 M. diepte. [1]

---

[1] Met opzet is hierbij geen gebruik gemaakt van de schijnbaar-goede, doch inderdaad hoogst slordige en zelfs misleidende beschrijving van breedte en diepte der Djohor-rivier door FAVRE (zie hiervóór blz. 420); doordat hij 2 maal „feet" schreef waar hij blijkbaar „yards" bedoelde, is zij zelfs onbruikbaar zonder verbetering. Maar nu juist deze opgenomen werd (zonder vermelding der bron) in Dennys' „Descriptive dictionary of British Malaya" (1894) i. v. „*Sungei Johore*", zoo dient zij hier gecorrigeerd te worden weergegeven.

Ik ga daarbij uit van de onderstelling dat zijn „small river Kamang", waar hij overnachtte bij den „Panghulu", dezelfde is als Hervey's „Sungei Kĕmang" even boven Kota Tinggi (verg. blz. 497); dat zijn „Menkao", waar hij 2 dagen toefde, niets te maken heeft met Viator's „small village called *Mainchoo*" gelegen aan de „Sungei Mĕnchok" van Hervey (verg. blz. 435), maar *ongeveer* daar lag waar onze Schetskaart aanwijst; alsmede dat zijn „Negaoyoung" een andere naam is voor of een verhaspeling van de Lĕnggiu (verg. blz. 519, noot 1).

Alsdan zou Favre's beschrijving van Sept. 1846 gelezen moeten worden:

„Before I proceed further with the narrative of my journey [n.l. *voorbij* „Menkao", waar hij zijn eerste Djakoen's gevonden had, die hij speciaal zoekende was], I must say a few words about the river of Johore. This stream is probably the largest of the Peninsula[??]. At its mouth [de Djohor-fjord] it is about three miles [3 × 1,6 KM.] wide; at an Island called *Pulo Layang*, a few miles above the ancient town of Johore, it is yet about two miles broad; after the two Islands, called *Pulo Kayu Kechil* and *Pulo Kayu Besar* are passed, it is from two to three hundred yards [1 yard = 0,915 M.] wide, but after that, it rapidly narrows, so that, a few miles [*minstens* 7 à 8!] further up, at the junction of the small river Kamang it is no more than thirty yards. It then diminishes very little in breath till Menkao, where I found it twenty-five feet [*lees* yards; 1 foot = ⅓ yard = 0,305 M.], and a few miles after only ten. It is to be remarked that this river, as well as several other rivers of the Peninsula which I have visited, do not become shallow in proportion as they become narrow; as I found fifteen feet of water at Menkao, where the river is no more than twenty-five feet [*lees* opnieuw: yards] broad. Thus (the) Johore might be considered as navigable

Deze schatting wordt bevestigd door het nu volgende Reisverhaal uit 1609, waarbij blijken zal dat de Jang-di-pĕrtoewan te Batoe Sawar toen driemastige *lantjaran's* en galei-roeischepen voor zijn hoofdstad in de rivier had liggen, waarmee hij naar welgevallen opvoer tot bij Kota Tinggi of de rivier afzakte naar Djohor Lama. Het geeft ons ook de historische zekerheid, dat bij den overval der Atjehsche vloot van 6 Juni 1613 tegen Batoe Sawar, die schepen-zelve de rivier zoover zijn opgevaren, en geenszins in de Djohor-fjord bleven liggen; zooals de zwaardere Holl. schepen van Matelieff en — zooals nu blijken zal — van Verhoeff in resp. Sept. 1606 en Jan. 1609 moesten doen.

Mooi duidelijk toch ook is die tweede Hollandsche beschrijving van ongeveer 2½ jaar later, van de vloot onder Admiraal WILLEM VERHOEFF (of Verhoeven), in Jan. **1609**, in hetzelfde IIe Deel van Begin ende Voortgangh (1645), 15e Stuk. Het vertelt verscheiden nieuwe dingen, vult andere aan welke in Matelieff's Journaal ietwat summierlijk waren behandeld, en bevat een paar gegevens die wezenlijk licht werpen op de topografische aanduidingen in het slot van Verhaal 38 der Sadjarah Mĕlajoe.

Ziehier dit merkwaardige relaas (l. c. p. 41b—42b):[1]

«Sulcx dat sy [= de Holl. vloot van 9 schepen, een smaldeel der oorspronkelijk van Holland uitgevaren vloot van 13 schepen] resolveerden van daer [= de stad Malaka; die men begrepen had nu niet te kunnen aanvallen met succès] te vertrecken ende den 29 [Dec. 1608] haer cours met een Noort-Ooste wint naer *Iohor* setten, ende quamen den 5 Januarij 1609. voor de Strate van *Sincapura* [de gewone Sĕlat S.; *niet* dus de Sĕlat Tĕbĕrau]; zijnde eene naeuwe Strate om door te passeeren, connende maer een Schip teffens [= tegelijk] door varen. Op dato is den Admirael [de Amsterdammer Verhoeff], Vice-Admirael [de Zeeuw François Wittert] ende eenige van sijn Raden [waaronder de houder van het Journaal, de opperkoopman

even for boats of considerable size until near its source, if it could be cleared of the trees by which it is obstructed." (ed. 1849, p. 55—56; letterlijk herdrukt in 1865, p. 121—122, waar ook „Thus Johore" niet is gecorrigeerd).

Wie trouwens een inzicht wil krijgen in Favre's slordig werken, óók als Malaicus, leze de curieuze gelithografeerde brochure van zijn lateren ambtsopvolger A. TUGAULT: „Les mille et un échecs de Mr. l'abbé P. Favre" (Paris, 1880; niet in den handel).

[1] Wegens het verband, zijn deze gebeurtenissen tusschen 5 en 11 Jan. 1609 geheel overgenomen. Hier en daar wijzigde ik een komma in een komma-punt.

JOHAN DE MOELRE,[1] alias Jan de Molre] met 4 Chaloupen naer *Batusabar* tot den Coningh [= Sultan] van *Iohor* vertrocken, om hem te congratuleeren ende eenige gheschencken te presenteren. De voorsz. Strate ontrent 2 mylen ghepasseert zijnde [dus 8 zeemijl van thans], begint de Riviere van *Iohor*; in 't incomen van de selvighe staen 2 Heuvelkens ofte Eylandekens gelijck Suycker-brooden, het eene viermael soo groot als het andere, leggende het eene int incomen van de Rivier N. N. O. ende het andere N. O. [dit zijn derhalve resp. de G. Bĕlungkur of «Little Johore Hill», hoog 228 M., en de G. Pĕngĕrang of «Johore Hill», sprekender maar lager dan de voorgaande, immers hoog 201 M.; zie onze Schetskaart; een en ander blijkbaar gerekend van T. Mĕngkuang, waar men de kuala Johor gaat invaren; omdat beide vlak bij de kust liggen, klopt ook weer dat «Heuvelkens ofte Eylandekens»;] ende aen de andere zijde vande Rivier leyt een heuvel van een Berch [ik vermoed: *niet* de lage *G. Lunchu* op den W. kant der rivier, 171 M. hoog; maar, dieper in 't binnenland, de G. Pulai van 677 M.], doch aen de Z. W. zijde ist niet zoo hoogh.

Den 8 dito des morgens vroech is den Heer Admirael met sijn Geselschap ende Bagagie voor oudt *Iohor* [= Djohor Lama] uyt sijn Chaloupen in eenige *Praeukens* over ghegaen [dus: in *djaloer*'s of dergelijke kleine Mal. schuitjes, waarin men het snelst de Djohor-rivier van P. Lajang af pleegt op te varen], om sijn Reyse naer *Iohor* [dus hier Djohor-proper van toenmaals = Batu Sawar] te vervorderen; sijn *Majesteyt* haer aencomen vernemende, heeft eenighe Fregatten [wel: Mal. *lantjaran bĕrtijang tiga*[2] of «driemasters»; hier fregatten] met sijn

[1] Aan boord van het Admiraalschip, De Geunieerde Provincien, ook nadat Verhoeff op 22 Sept. 1608 op de grootere Hollandia was overgegaan; samen met Verhoeff en andere Hollanders den 22ˢᵗᵉⁿ Mei 1609 op Banda Neira vermoord door de inlanders bij verraad. Onder de toen vermoorden was ook „*Adriaen Ilsevier* (die lange tot *Iohor* gheleghen hadde, ende de *Malaysche* tale heel wel conde spreecken)" (p. 51*b*). Vanhier af werd het Journaal voortgezet door den Fiskaal Jacques le Febvre. Uit alles blijkt dat De Moelre een scherp waarnemer en goed beschrijver, zelfs een onderzoekende geest is geweest; men zie b.v. wat hij in Mei 1608 neerschreef over St. Helena, op p. 11.

[2] Herhaaldelijk in de Sadj. Mĕl. aldus genoemd als óf Vorstelijk staatsievaartuig (zoo in Verhaal 3, ed.-Shellabear, 1898, p. 22) óf als groot oorlogsvaartuig (zoo in Verhaal 13, 14 en 21; ibid p. 63, 69, 141). Ons „fregat" is toch een zoogenaamd „vol driemast-schip", met raas (Mal. *pĕroewan* = „dubbelding"; of *andang-andang*; of *gandar* = *kandar*) aan de 3 toppen.

principaelsten Adel haer te gemoet gesonden, om haer van hare *Majesteyts* wegen te begroeten, ende sijn des naemiddaegs aldaer wel aengecomen, eenen grooten Olyphant gereet vindende, daer den Admirael ende de Vice-Admirael gingen op sitten, om naer sijn *Majesteyts* Hof [naar mijn stellige meening: het Maḳām-Tauḥīd van Verhaal 38 der Sadj. Mĕl.; zie blz. 441] toe te rijden, alle Coopluyden te voet volgende; daer comende sijn van sijn *Majesteyt* feestelijck welcom geheten, ende na weynich redenen haer af-scheyt gekregen, aengesien sy moede van reysen waren, ende sijn alsoo naer hare Herbergen geleyt [gelijk dd. 11 Jan. straks op blz. 489 zeker wordt: in de *Holl. loge*, aan den walkant van Batoesawar-proper].

Den 8 sijn sy met de Vloote [dus: de andere Hollanders in hun 9 groote schepen] inde Riviere van oudt *Iohor* gecomen, ende aldaer op 9 vadem waters geset [= voor anker gekomen]. Des morgens was tot *Iohor* [= Batu Sawar] een groote Feeste, die by haer maer eens des Jaers geviert wert [en wel .... *Hari raja bĕsar* of *Lĕbaran* (of op Java: Garĕbĕg Poewasa, Påså), als slot der Mal.-Arab. vastenmaand Ramadlān,[1] zijnde 1 Sawal,

[1] Het grootste Moh. feest der Maleiers; verg. o.a. Sadj. Mel., Verhaal XI, slot (Shellabear 1898, p. 48), met de oud-Malaksche regelingen ingevoerd door „Sultan" Moehamad Sjah — dus zeg: ca. 1430 A. D. — voor de feestelijkheden van 27 Ramadlān (toen in 1609 gevallen op 4 Jan.), op 28 Ram. („esoek"), en op „hari raja kĕtjil atau bĕsar", d.i. op resp. *10 Bĕsar of 1 Sawal*, wat de Javanen der Vorstenlanden resp. noemen Garĕbĕg Bĕsar en G. Poewåså, terwijl juist de Maleiers het feest van 10 Bĕsar (= Dzoelhidjah) in de laatste maand des jaars noemen „hari raja kĕtjil" (var. „hari raja hadji"). Verg. den *goeden* uitleg in Wilkinson's Malay-Engl. Dict. (1903), i. v. raya (p. 320) en hari (p. 683), en daarentegen, door verwisseling, den *foutieven* i. v. bulan (p. 133).

Al de vertalingen zijn hier *onjuist*; Leyden (1821, p. 106) heeft: „On the greater and lesser festival days"; Devic (1878, p. 139): „Les jours de fête, petite ou grande"; Marre (1900, p. 71): „Aux jours de fêtes petites ou grandes".

Inderdaad wordt hier maar gesproken van de 2 Hooge Feestdagen der Maleiers, ongeveer ons Paschen (met evenzeer voorafgaande Vasten!) en Pinksteren. Want Moeloed-dag, ongeveer onze „Eerste Kerstdag", op Java juist zoo hoog vereerd in zijn Garĕbĕg Moeloed, en eens in de 8 jaar zijn G. M. Dal, is géén „hari raja" officieel voor Maleiers, maar een „halve feestdag", waarop men vroeger gaarne een *Madjĕlis* belegde; ... adres aan de Inleiding der Sadjarah Mĕlajoe („12 Rabi'oe'l-awal" nuchterweg er dan ook geheeten; volstrekt niet: „hari raja").

Aangezien Verhoeff met zijn gevolg reeds op 5 Jan. (= 28 Ramadlān) in zijn „4 Chaloupen" was gegaan om naar Batoe Sawar op te varen, en toch eerst op 8 Jan. (= 1 Sawal) die opvaart deed van Djohor Lama uit, zoo heeft men hem hier wel een zachten wenk komen geven, dat hij het eind der Vastenmaand niet mocht verstoren. Degeen die hem dat aan het verstand

Wawoe, 1017 Hidjra = *precies* Do. 8 Jan. 1609!]; dies den Heer Admirael met sijn gheselschap gegaen sijn, om den Coningh *Ian de Paratuan* [sic], (dat is den grootsten Coningh) te sien naer de Kerck [de *Mĕsdjid*] rijden, sittende met sijner dryen op eenen Olyphant, hy selver [dus de dronkaard-Sultan] int midden, *Raya Sybrangh* [sic] vooren, ende noch een seecker groot Heer [òf de *Laksamana*; òf de *Senapati*; maar niet de *Bĕndahara*, onze Toen Moehamad] achter, [1] alle seer costelijcke toeghemaeckt, met een groot ghevolch van Edelluyden; by de Kerck comende, was een seer cierlijcke stellagie ghemaeckt, waer op sijn *Majesteyt* van den Olyphant tradt ende ter Kerckewaerts ginck, om aldaer sijn dienste ofte superstitie te plegen; 't selvige gedaen zijnde, is in dier voegen weder op den voorsz. Olyphant gheclommen, ende naer sijn Hof ghereden, doende den Heer Admirael met sijn Volck voor henen gaen [d. i. wel op de eereplaats in den Vorstenstoet vóórop; gelijk bij het buiten den Kraton komen op Garĕbĕg-dag in de Vorstenlanden

heeft gebracht, kan geweest zijn onze oude bekende „de Coopman *Abraham van den Broeck*" (p. 41a), toen hoofd der Holl. loge te Batoesawar, maar was veeleer de Orangkaja te Djohor Lama welke hem de „*Praeukens*" verschafte voor die opvaart.

[1] Het zal wel de *Laksamana* zijn geweest, alias *Radja Laoet*, ook halve broer van den Sultan, wiens ongunstig portret in Mei 1606 door Van den Broeck gegeven was (zie hiervóór blz. 446, noot 2).

Volgens de hierboven in de noot genoemde Malaksche regelingen uit ca. 1480 in Verhaal XI der Sadj. Mĕl., moet, wanneer de Vorst in staatsie op een olifant uittijgt, de Toemĕnggoeng (zeg: Opperfiscaal) op den nek vóór Hem zitten, en op de schoft achter Hem en met het Rijkszwaard voorzien òf de Laksamana òf de Sĕri Bidja-di-radja (d. i. een, in geen enkel Mal. Woordenboek opgenomen, titel voor het latere, 17-eeuwsche, Jav.-Mal. Senapati); doch de Bĕndahara, als eerste Staatsdienaar, gaat *te voet* achter Hem aan, aan 't hoofd der verdere Rijksgrooten. De symboliek der 3 personen op den statie-olifant is duidelijk: vóór den Vorst zit de houder van het Recht, achter den Vorst de houder van het Zwaard als „ultima ratio regum".

Toch was hier in Batoesawar-Djohor al afwijking van dit oudere Malaksche hof-ceremonieel („istiädat tachta kĕradjaän"). Want daar wordt in Verhaal XI gezegd, hoe op de 2 Hooge Feestdagen („hari raja kĕtjil atau bĕsar") wèl de Vorst uit zijne „Balai" of „Dalam" naar de „Astaka" (= Jav. Sitinggil; een woord dat de Malaici nog maar steeds als een *crux* zijn blijven beschouwen; alleen Leyden, 1821, p. 106—107, had het vrij goed: „Istaca (or exterior dome, where the throne is placed)"; Wilkinson schrijft in zijn Dict. van 1903, p. 13: „but the meaning is not clear"!) „boven op een olifant" heen toog, om zich hier door den volke te laten aanschouwen — verg. thans nog in beide Vorstenlanden bij de 3 Garĕbĕg's —; maar *daarop naar de mĕsdjid ging, gezeten in een palankijn* („oesoengan"); d. w. z. ootmoediger!

de troonopvolger met zijn stoet aan den Vorst voorafgaat], [1] die de Trompetten dickmaels bliesen; daer comende, heeft sijn volck in een ronde circkel doen sitten [hier heeft men den echten ouden vorm van een Mal. Madjĕlis: de Vorst «omringd» door de zijnen, en dan meest in dier voege, dat de hooge genoodigden in een *halven* cirkel (of in meer dan een) aan den vóórkant om hem heenzitten, terwijl de lagere hofdienaren op rijen of in zwakke bogen achter hem zijn geschaard], daer den Heer Admirael ende Vice-Admirael mede by gheset wierden, ende naer eenich ghespreck met sijn *Majesteyt* ghehouden, is haer gheoorloft te vertrecken, ende naer hare Herberge [in de Holl. loge te Batoe Sawar] te gaen. Des naermiddaeghs sijn de geschencken aen *Ian de Paratuan* gedaen, als mede aen *Raya Sybrangh*, die den Heer Admirael met sijn byhebbende geselschap by der handt nam, ende ginck haer aen een Tafel setten op de Nederlantsche maniere toebereydt, daer sy alle te samen seer vriendelijck van hem on(t)fanghen zijn, ende (naer eenighe discoursen) op de voorsz. maniere met spijse versien, ende sijn met den anderen vrolijcken gheweest; ter halver Maeltijt te voorschijn comende twee Meyskens, die op 't gheluyt van Trommelkens [wel: Mal. rĕbana; tamboerijnen] ende gesanck van Vrouwen seer kluchtich dansten, zijnde vreemt ende vermaeckelijcken om sien; daer naer alsoo het laet wierdt, hebben van sijnen *Majesteyt* [hier = Radja Sabrang; *niet* de Jang-dipĕrtoewan, want zie volgende alinea, slot] oorlof ghenomen, die haer groote vrientschap bewees, ende met eenige Edelluyden naer haer Logiementen dede geleyden.

Den 11 sijn beide de Coningen *Ian de Paratuan*, ende *Raya Sybrang*, in een seer fraey verciert Fregat [dus een staatsie-lantjaran; verg. boven blz. 486] sittende, voor de Hollanders Logie [duidelijkerwijs hier: aan den *waterkant* van Batoe Sawar gelegen] gecomen, begerende dat den Heer Admirael by haer soude comen,

[1] Geestig, in verband met bovenstaande Verhoeff-episode, is, dat terzelfder plaatse in Verhaal XI der Sadj. Mĕl. gezegd wordt, hoe degenen die in een stoet vóór den Vorst uitgingen, slechts „kleine" lieden waren; de Grooten achter hem gaande. Maar óók wordt daar even vroeger gezegd, hoe de Rijksinsigniën („sĕgala alat kĕradjaän", Shell. 1898, p. 47; = de Vorstenlandsche oepâtjârâ) vóór den Vorst werden uitgedragen. Dus hier hapert toch iets in Toen Moehamad's referaat der oude Malaksche hofzeden. En wáár b.v. was dan de plaats van een Kroonprins in zoo'n stoet? Hoe prachtig-gesystematiseerd is dit alles in de Vorstenlanden! Verg. ons *Ie Gedeelte*, blz. 129.

gelijck geschieden, (den Vice-Admirael ende andere Coopluyden haer in een ander Fregat begevende) varende gesamentlijcke de Riviere op, om te besichtighen een sekere Stadt die sijn *Majesteyt* nieuw dede maken [sic! dit *moet* zijn het Pasar Radja, waarmee Verhaal 38 der Sadj. Mĕl. sluit, als het nieuwe hof dat de onnadenkende Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III vóór 1612 was gaan betrekken, verhuizende daarheen uit Maḳām Tauḥid, en ondanks het ernstig afraden dezer onbezonnenheid door «zijn jongeren broeder Baginda Radja Abdoellah (= Radja Sabrang) mitsgaders den bĕndahara Padoeka Radja (= den auteur Toen Moehamad)»]; ende weder naer *Batusabar* gekeert zijnde, bleven dien avont by den Coningh *Ian de Paratuan* ten eten, ende wierden op de Nederlantsche maniere ghespijst, doch niet als van Vrouwen gedient [welke deze Mal. Sultan dus veiligheidshalve als een persoonlijke lijfwacht om zich heen had, zijne dajang's; in den trant van de prijaji kaparak estri der Vorstenlandsche Hoven].»

Daarna volgen: de 1e beraadslaging over zaken op 12 Jan.; het begin van het tegenbezoek der twee Vorsten aan de Holl. vloot, voor Djohor Lama geankerd, op 13 Jan., waarbij Verhoeff c.s. hen halverwege zouden opwachten (zeg dus: bij P. Linau of P. Lajang); [1] het eigenlijke tegenbezoek op 14 Jan. daar aan boord; spiegelgevechten voor hen aan wal van Holl. soldaten en matrozen op 15 Jan.; nieuwe conferenties, enz., waartoe Admiraal, Vice-Admiraal, Opperkoopman-Secretaris De Moelre, en de Opperkoopman Van Groenewegen nogmaals van 18—22 Jan., en ten derden male van 27 Jan.—3 Febr. uit Djohor Lama heen en weer gingen naar «*Iohor* ofte *Batusauwer*» (p. 45a); en eindelijk op 6 Febr. de wegvaart der Holl. vloot «de

[1] Daartoe waren op dien 13en Jan. „beyde de Coningen *Ian de Paratuan* ende *Radja Sybrang* met twee Galeyen [wel: Mal. *lantjang*; d. i. essentieel: groot roei-vaartuig] ende eenighe Fregatten [weer: *lantjaran*; essentieel: zeilschip], met hare principaelsten Adel ofte *Orankays* naer de Vloot gecomen, den Heer Admirael ter halver wege verwachtende: Die haer des anderen daeghs den 14 dito met sijnen breeden Raedt te gemoet ghetrocken is, ende t'samender handt (onder 't geluyt van meenichte van Canonnaden ende Musquet schooten) te Schepe gecomen, daer het haer alles wel aenstont, ende versocht den Coningh *Ian de Paratuan*, met een pack kleederen op de Hollantsche maniere ghemaeckt, beschoncken te werden, gelijck sulcx geschieden." (p. 43a).

Ook de *lantjang* wordt herhaaldelijk in de Sadj. Mĕl. genoemd, zoo in Verhaal 2 (Shell., 1898, p. 19) als Vorstelijk staatsievaartuig, in Verhaal 3 (ib. p. 22) als roeivaartuig met lange riemen (*dajoeng*), enz.; dus wel: galei.

Rivier afdrijvende» (dus bij eb), en in zee voor anker komende.

Maar wat zegt men wel van al het boven gecopieerde, met zulk een brokstuk typisch-Maleisch leven te Batoesawar bij den overgang der maand Poewasa op het begin van Sawal, Hidjra 1017 = eerste helft van Jan. 1609? Die drie figuren op een olifant rijdende naar de mĕsdjid, om er op den hoogen feestdag hun «superstitie te plegen", zijn kostelijk. En kostelijk ook is, dat we vermoeden kregen der ligging van het Sultanshof te Maḳām Tauḥīd, niet ver achter (ten N. of N. W. van) de kota Batoe Sawar, in Verhaal 38 der Sadj. Mĕl. beschreven als gesticht door Sultan Abdoe'l Djalil Sjah — dus vóór zijn dood in ca. 1597 [1] — «di hoeloe Soengai Damar, di dalam Soengai Batoe Sawar itoe» (zie reeds hiervóór blz. 441); ook al is het voorshands onmogelijk dit op de zeer onvoldoende Eng. landkaarten na te gaan. Doch de verdienstelijke HERVEY noemt ten minste in 1879 den naam «Sungei Dâmar», als uitmondend aan den linkeroever (rechts bij 't opvaren) tusschen zijn »Batu Sâwa» en Kota Tinggi, gelijk op blz. 496 sub j zal blijken. Maar 't kostelijkst is, dat we bevestiging kregen van het «nieuwe hof», hetwelk de zoon en opvolger van Sultan Abdoe'l Djalil in begin 1609 *makende* was «de Riviere op», d.i. bovenstrooms van Batoe Sawar. Er behoeft dus niet aan getwijfeld te worden: deze nieuwe «nĕgĕri di hoeloe koewala Soengai Rioen, Pasar Radja namanja», waarvan de allerlaatste alinea van gezegd slot-Verhaal spreekt

[1] Dit sterfjaar baseert tot nog toe alléén op hetgeen Godinho de Eredia in zijne „Informação da Aurea Chersoneso" van 1599 (verg. hiervóór blz. 475, noot 2), ed.-Caminha, Lissabon 1807, p. 70 verteld heeft over het verplaatsen eener hoofdstad na een ondervonden ramp: „gelijk men oudtijds deed in Europa, en (zooals) nu het ook deed de Koning van Djohor; na die laatste ramp en ruïne, veroorzaakt door den zegevierenden Kapitein D. Paulo de Lima Pereira [dus op 15 Aug. 1587], wilde de gezegde Koning nooit meer terugkeeren naar zijn Hof van Djohor, integendeel, (hij) verwierp geheel zijn geliefde sterkte Kota Batoe („Cottabattu"), dat de toevlucht was van zijn Rijk, en maakte een ander nieuw Hof en Stad aan de Rivier van Oedjoeng Tanah („Ujontana") op een hooge steilte geheeten de Batoe Sawar („em hum tezo alto chamado o Batusauar"), waar tegenwoordig regeert zijn zoon geheeten Radja Radi („Raja Rade" = Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III; in zijn „Declaraçam de Malaca" van 1613, ed.-Janssen, 1882, p. 44b, noemt hij hem beter „el Rey Alaudin"), met vriendschap van (de) Portugeezen, wezende de gezegde oude Koning gestorven in het jaar 1597."

Ongelukkig is deze uitgave van Caminha slordig, en het hs. dat hij uitgaf, nog niet teruggevonden; en Couto's Decada XI, welke liep over de jaren 1588—1597, is verdonkermaand nà 1624 (toen het hs. veilig in Portugal was).

(daargelaten de *kolophon*; zie reeds blz. 441) als betrokken door Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah, die daarvoor Makam Tauhid verliet, is 1°. *identiek* met Verhoeff's «nieuwe Stadt»; [1] en 2°. werd zij *in den loop van 1609* de nieuwe Vorstenzetel.

Doch wààr precies lag dan dit Pasar Raja (op z'n Engelsch gespeld)? Hieronder bij j zal blijken (blz. 504—505), dat het m.i. de oudere naam is voor Kota Tinggi.

Slechts één ding is jammer in Verhoeff's Journaal: over Kota Sabrang wordt er totaal gezwegen. Om daarvan de plek na te gaan, hebben we alleen de beschrijving in Matelieff's Journaal van Sept. 1606; en deze nu geeft niet aan, wààr precies deze Kota «aan den overkant» van Batoe Sawar, dus op den rechteroever der S. Djohor gelegen was. Er is bovendien ééne aanduiding die twijfel doet ontstaan, of Kota Sabrang wel recht tegenover Batoe Sawar lag, en niet meer naar beneden.

Immers, een andere Mal. naam voor «Radja Sabrang» oftewel «Radja Bongsoe» (de «jongere» Vorst; zijn gewone Port. naam: Raja Bonso, of Bonço, waarin de slot-o klinkt als oe), oftewel «Radja Abdoellah» (zooals de Sadj. Mël. hem noemt), was: Radja di Ilir, corrupt ook wel «Radja Delir». In de paar stukken van resp. 25 Nov. 1610 en begin Dec. 1609, door De Jonge in zijn Opkomst, III (1865), p. 304—307 uit Djohor afgedrukt, spreekt de toenmalige opperkoopman der Holl. loge te «Jhoor" = Batoe Sawar, [2] de door Admiraal Verhoeff er

---

[1] Nog even verder, dd. 26 Jan. 1609, spreekt Verhoeff's Journaal over deze „nieuwe Stadt"; aldus: „Des nachts [van 26 op 27 Jan.] is den Admirael met eenighe van sijn Raden naer *Iohor* [= Batoe Sawar] ghevaren, mede nemende de geordoneerde 3000 Realen van achten, om den Coning daer mede (tot opbouwinge van sijne nieuwe Stadt) te assisteeren." (p. 44*b*).

En in de onderhandelingen van Verhoeff met den Sultan en Radja Sabrang in Jan. 1609, waarvan enkele bescheiden als Bijlagen (p. 204—209) zijn afgedrukt achter het Journaal, stipuleerden de Hollanders als art. 2 in een Concept-contract (dat echter *niet* tot stand kwam): „Dat de Coninghen boven inde nieuwe Stadt met haer volck gaende woonen, en wy over sulcx ontrent onse Logie [gevestigd te Batoe Sawar] van volck ontbloot zijnde, ende dangereus aldaer te blijven, ende 't Cargasoen daer te avonturen, sullen ter plaetse daer wy het goet vinden, ons vergunnen sodanigen grooten plaets, om een wooninghe van hout ende steen, als noodich sal wesen, vergunnen [sic! 2° maal] te bouwen ter conservatie van ons." (p. 209*a*). Men voelt de diplomatieke handigheid van dit argument. Doch er kwam géén fort.

[2] Over MARSDEN's foutieve kaarteering uit 1811, zie hiervóór blz. 438, noot; ook ziet men daar de Sëlat Tëbërau als: „*New Strait*", en een *fantasie*-kanaal, van W. naar O. door 't midden van Singapore-eiland, als: „*Old Strait or Sellat*"!

bij zijn vertrek in Febr. 1609 geïnstalleerde Jacques Obelaer — opvolger in die functie van den ons bekenden Abrah. van den Broeck —, over «den Ragia Sabrang ofte delir" (p. 305); en spreekt het translaat van den bijbehoorenden Mal. brief, welke volgens De Jonge dus in eind Nov. 1610, maar blijkens een studie van Mr. L. C. D. VAN DIJK uit 1858,[1] alreeds in gelijken vorm kort vóór 8 Dec. 1609 door de twee Vorsten van Djohor aan Prins Maurits moet zijn opgesteld, van «Ragia de Ilir ofte Bongsouw» (p. 305—306 en p. 307). Bovendien weten we, hoe in de Inleiding der Sadjarah Mĕlajoe, welke nu definitief te dateeren valt op 1614, de titel voorkomt «Jang-di-pĕrtoewan di hilir, Soeltan Abdoellah Maäjat Sjah» voor den in najaar 1613 nieuw-opgetreden Sultan van Djohor, den vroegeren Radja Sabrang, wiens «hoog bevel» (*titah*) aan Toen Moehamad werd overgebracht door Toen Mambang; terwijl de voorlaatste alinea (buiten den kolophon) van Verhaal 38 dierzelfde Sadj. Mĕl. voor den jare ca. 1612 — of zeg preciezer: *tusschen* Jan. 1609 (bezoek-Verhoeff) en 6 Juni 1613 (gevangenneming van Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III, èn Radja Sabrang, èn anderen, o.a. Toen Moehamad, bij Batoe Sawar door de overwinnende Atjehers) — den toenmaligen naam en woonplaats van «Radja Sabrang» aldus determineert: «Akan tĕtapi Radja Abdoellah bĕristana di sabĕrang Pangkalan Raja, maka di-sĕboet orang Radja Sabĕrang» (ed.-Shellabear, 1898, p. 190, r. 3—4).

«Sabrang», — «di ilir», — «Pangkalan Raja» (Groote Aanlegplaats), — «Jang-di-pĕrtoewan di hilir», — het zou ons gaan schemeren voor de oogen, ... indien we niet bedachten, dat Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III *in den loop van 1609*, zooals we dank zij Verhoeff's Journaal nu weten, zijn «nieuwe Stadt», genaamd Pasar Radja ('s Vorsten Markt; zegt het slot der Sadj. Mĕl.), is gaan betrekken, *hooger-op* aan de S. Djohor dan Batoe Sawar (èn Makam Tauhid). Zoodra we dat bedenken, en gemakshalve *midden 1609* nemen als tijdstip van die verhuizing des Sultans naar boven,[2] dan wordt alles logisch en duidelijk op

[1] „Zes jaren uit het leven van Wemmer van Berchem, gevolgd door Iets over onze vroegste betrekkingen met Japan. Twee geschiedkundige bijdragen."
Zie daar het 2e Stuk, p. 32—33, noot 3; en verg. daar ook op p. 22 noot 1. Dit is het stuk, waarop De Jonge weer in 1865, l. c. p. 304, doelde.

[2] Interessant, in verband met deze stelselmatige „vlucht naar boven", is het volgende argument van den Sultan van Djohor in Jan. 1609 tegen het maken van een Holl. fort aan een der oevers: Verhoeff had betoogd „dat sijne

de volgende wijze: 1°. *Tot* midden 1609 lag «Kota Sabrang» *recht* tegenover en dus Z. W. van Batoe Sawar, of zooals V. d. Broeck het in Sept. 1606 tijdens Matelieff's bezoek neerschreef: «het een [is] *Batusauwer*, het ander, leggende op d'ander zijd' van de Revier, heet *Cotta Zabrang*»; de jongere halfbroer des Sultans die daar resideerde, Radja Bongsoe, ten rechte Radja Abdoellah, heette dus *toen* in den volksmond volkomen terecht óók «Radja Sabĕrang»; 2°. maar *nà* midden 1609, toen de Sultan hoogerop woonde te Pasar Radja, en Radja Sabrang blééf wonen waar hij was, werdt dit «Sabĕrang» (van Batoe Sawar) tot «hilir» (ten opzichte van Pasar Radja), werd de naam «Batoe Sawar" — met welks levensduur als hoofdstad des rijks Toen Moehamad zoozeer goochelt, door het maar «sa-kira-kira doewa tahoen" levens toe te schrijven, en van *spoken* («djĕmbalang») te leuteren die de menschen daar ziek en dood maakten [1] —

Majesteyts volcomen behoudt ofte ondergancк in 't voorsz. Fortresse bestont. Daer sijne *Majesteyt* weder op antwoorden, dat sy de Portugesen so seer niet en vreesden als wel gemeent wiert (hoe wel hem wel bekent was dat sy een groote Vloote voor handen hadden), vermits hy met de sijnen altijdt de Riviere conde op vluchten: 't welcke de Hollanderen daer zijnde, niet soude connen geschieden, genootsaeckt zijnde haer te moeten helpen beschermen, daer door sijn uyterste verderf conde comen te genaken." (p. 43b).

Indien de Hollanders een fort hadden gemaakt aan de Djohor-rivier, zou dat alleen hebben kunnen zijn in de fjord, waar ze met hun schepen konden komen; zoo goed als zeker zouden zij daartoe gekozen hebben „oudt *Iohor*" = Djohor Lama; de plek immers, waarover *zelfs* in 1818 nog is gedacht door de Engelschen, alvorens zij, onder Raffles, op 6 Febr. 1819 Singapore gingen stichten. Men kan dat nalezen in het slot-hoofdstuk van Crawfurd's „Journal of an Embassy... to the Courts of Siam and Cochin China" (1e ed. 1828; 2e ed. 1830). Al is zijn voorstelling van den gang van zaken kennelijk te veel pro-Farquhar en anti-Raffles, in hoofdzaak is zij juist: éérst dacht men over Riouw, doch daar hadden juist de Hollanders zich al gevestigd; toen over Karimon, hetgeen Crawfurd in 1828 (en 1830) nòg verkieselijk blijft achten boven Singapore, dat hij toen 3 jaar als Resident had bestuurd; en dan:

„The next place determined upon was the old town of Jehore, ten miles up the river of that name. The selection of this place, at once out of the way and insalubrious, must have been attended by a total failure. Fortunately, in passing through the Straits, the expedition, on the suggestion of Colonel Farquhar, from whose personal statement I relate the circumstance [sic], touched at Singapore for information. The obvions advantages of the place could not be overlooked;... etc." (2e ed., II, p. 400—401).

[1] De tekst in zijn volledig verband over Sĕloejoet (als bij-residentie naast de hoofdstad Djohor) — Batoe Sawar — Makam Tauhid in Verhaal 38 luidt:

„Hata Soeltan Ali Djala Abdoe'l-Djalil Sjah poen pindah [nà 15 Aug. 1587!] dari Sĕloejoed, mĕmboewat nĕgĕri di Tanah Poetih, maka di-namaï Batoe Sawar. Datang Fĕringgi mĕnjĕrang, tijada alah; banjaklah kalangkapan Fĕringgi

officieel veranderd in «Pangkalan Raja", òmdat de schuiten en schepen der Djohoreezen hier hun «groote aanlegplaats» bleven behouden, evenals de Holl. loge er gevestigd bleef; en.... zoo blééf in 1614, na de terugkomst en het Sultan-worden van den «Radja di Ilir» (midden 1609—6 Juni 1613), diens locaal-populaire naam «Jang-di-pĕrtoewan di hilir», alias officieel «Soeltan Abdoellah Maäjat Sjah», zijnde de nieuwe wezensverschijning van Radja Bongsoe = Radja Abdoellah = Radja Sabĕrang.

En topografisch-historisch hebben we dan tevens deze gelijkstelling: Tanah Putih (vóór ca. 1587) = Batu Sawar (ca. 1587—lang na 1615) = officieel Pangkalan Raya (1609—6 Juni 1613) = Maḳām Tauḥīd (1641—1673). [1] Waarbij de eerste en derde naam alléén voorkomen in Verhaal 38 der Sadj. Mĕl., slot.

j. Kota Tinggi. Na zóó lang oponthoud te Batoe Sawar, gaan we dan nu weer aan de hand van HERVEY verder de Djohor-rivier op in 1879, en hebben daarbij tot en met Kota Tinggi ook nog de voorlichting van VIATOR = CRAWFURD uit 1826. Want de vaste overtuiging van hiervóór, dat «Viator» niemand anders geweest is als de toenmalige resident van Singapore, de befaamde John Crawfurd, zal een eindje boven Kota Tinggi tot zekerheid worden; zie blz. 498—499. [2]

tĕnggĕlam [opsnijderij!]; maka laloelah ija oendoer, balik ka-Malaka. Sa-kira-kira doewa tahoen Baginda di Tanah Poetih, maka tĕrlaloelah banjak orang mati dan sakit, karĕna Tanah Poetih itoe sangat kĕras djĕmbalangnja. Maka Soeltan Ali Djala Abdoe'l-Djalil Ri'ajat Sjah poen pindahlah dari Tanah Poetih, mĕmboewat nĕgĕri di hoeloe Soengai Damar, di dalam Soengai Batoe Sawar itoe [dit „itoe" is verdacht; want van een „Soengai" Batoe Sawar werd heelemaal nog niet gesproken]. Satĕlah sĕlĕsai nĕgĕri itoe soedah dĕngan kota-paritnja, maka sĕmajamlah Baginda itoe, bĕrboewat tĕmpat makam tauhid bĕrdewala akan nijat Baginda [= ommuren naar 't plan van Z. M.], maka di-namaï Maḳam Tauhid. Maka kararlah Baginda sĕmajam di-sana." (ed. Shellabear, 1896, p. 373; of 1898, p. 188—189; of 1910, II, p. 262—263).

[1] De Mal. opvatting van „Maḳām Tauḥīd" wordt verhelderd door het zinnetje in den aanvang van Verhaal 34, waar een Moh. leeraar (*machdoem*), die aan den Kroonprins — den „Soeltan [Moeda] Ahmad" — de leer van God's Eenheid (ilmoe tauḥīd) onderwees, *deswege* bij een aanval per olifant op de Portugeezen door den Kroonprins wordt meegenomen, ten einde „het huisje in evenwicht te houden" (*bĕrtimbal ringga*) waarin de Vorst zelf zit; maar zoodra de strijd heet wordt, roept de Machdoem: „Hei Soeltan, di sini boekannja tĕmpat tauḥīd", en maant aan om naar huis te gaan (Shell., 1898, p. 159). Met opzet is dit dus dubbelzinnig; èn „plek voor theologie", èn „plek die veilig is".

Noch bij Klinkert (1916), noch zelfs bij Wilkinson (1903), zal men de duiding vinden van dezen ouderen Mal. citadel- en kota-naam; zeg: „In Gode gerust".

[2] Verg. thans W. MAKEPEACE's aanhef van zijn art. „The Press" in „One

Na de reeds op blz. 438—439 gecopieerde passage van Hervey over «Batu Sâwa» met het daarbijgelegen «Tanjong Putus» — door Viator geschat op «about 20 feet» boven het rivierpeil, zie blz. 439 hiervóór —, beide op den linkeroever, en iets hoogerop achter den rechteroever de «Dânau Sĕrâ», gaat hij aldus door:

«Turning our eyes once more to the right [dus naar den linkeroever] we find ourselves facing Pĕngkâlan Rambei [Rambei-tree (bearing a well-known fruit) landing-place], not far below Sungei Dâmar (Pitch tree River) [*dit* is dus de S u n g a i D a m a r der Sadj. Mĕl., Verhaal 38, aan welker bovenloop M a k a m T a u h i d lag; zie noot 1 op blz. 494]; and close above this latter is Kota Tinggi, once the residence of Royalty; the only remaining marks of its former greatness however are slight traces of a fort, and two cemeteries, one close to the kampong surrounded by a low wall of laterite and containing the tombs of the former sovereigns, and the other nearly a mile [= 1,6 K.M.] off in the jungle which contains the tombs, some of them handsomely carved, of the Bĕndahâras, the predecessors, it is said, of those who took charge and ultimately became the independent rulers of Pahang; among these is also the tomb of one Yam-Tuan [=Jang-di-pĕrtoewan; dit is: Sultan Mahmoed Sjah II]. It is much to be regretted that none of these tombs have any inscription or even a date. Behind the kampong is Padang Saujâna [Mal. *sa-odjana* = *sa-jodjana* = «onafzienbaar» volgens de Woordenboeken], a wide plain the further part of which is well stocked with cocoanut palms and various fruit-trees; this may be looked upon as a sign of former prosperity, in fact it is frequently the only indication remaining of human occupation in places once well peopled and highly prosperous.» (l. c. p. 88).

Hier, te K o t a T i n g g i, aan den Noordoever van de rivier nog altijd welbekend en zelfs op kleine kaartjes te vinden als overblijfsel van vervallen grootheid, [1] bleef Hervey een dag (23 Jan.) stil, brengt tweemaal een bezoek aan een aanzienlijk Chinees die bij de bovengenoemde zgn. «Bĕndahara»-begraaf-

hundred years of Singapore", London 1921, II, p. 278: „The *Singapore Chronicle* was the first newspaper published in Singapore, established in 1824 by Mr. Frederick James Bernard [notaris]. . . . The principal contributor to the paper for the first two years was Mr. Crawfurd, the Resident".

[1] Slordig is de plaatsbepaling in Dennys' Descriptive dictionary of British Malaya (1894): „*Kota Tinggi*. — V(illage) on E. [lees: N.] bank of Johore R(iver) about 7 [lees: 15!] miles N. [lees: N.W.] of Johore Lama." (p. 185).

plaats («nearly a mile off in the jungle») woonde, dus aan den N.-rand der Padang Saujana, en zakt, na bij hem gegeten te hebben, in een schuitje 's avonds weer af langs de «Sungei Pĕmandi», die, komend van het bergland in 't Noorden (G. Gaong), een eindje bovenstrooms van Kota Tinggi uitloopt in de S. Djohor.[1] Den volgenden dag gaat hij 's morgens eerst de S. Pĕmandi nog eens op om te botaniseeren, keert terug naar Kota Tinggi, vindt daar zijn paar versche booten (djaloer), verschaft door den ter plaatse vanwege den Maharadja van Djohor Baroe bescheiden Panghoeloe, en vervolgt zijn reis naar boven; aldus:

«The first place passed on leaving Kota Tinggi is Sungei Tĕmbioh a little higher on the opposite (right [dus Zuidelijke]) bank, while a little higher on the Kota side is the Sungei Pĕmandi already mentioned. Close above this on the same side is Pulau Pahang where the Pahangites took up their quarters on visiting Johor, and which became a sort of settlement. Half a mile or so further up, still on the same side is Sungei Kĕmang,[2] and crossing to the other side about quarter mile further up we reach Pĕngkalan Pĕtei» (l. c. p. 92).

Aangekomen hier te Pangkalan Pĕtei, dat op detailkaarten ook thans nog gekaarteerd staat aan den Z. oever der S. Djohor, moeten we eerst zien wat Viator in 1826 had ondervonden bij zijn uiterste opvaren der rivier tot een punt dat niet ver van Sĕluang verwijderd kan zijn geweest. Het belangrijkste daarbij is zijn óók noemen der S. Pĕmandi(an) als «*Kamandian*», en zijn nauwkeuriger beschrijven der daaraan gelegen Vorstengraven die toenmaals, 50 jaar vóór Hervey, nog ongerepter waren; tevens geeft hij ons den sleutel in handen om te bewijzen dat Viator = Crawfurd is. Voor het goede verband moeten een paar zinnetjes herhaald, die al op blz. 433 hiervóór stonden.

«About 8 o'clock ['s avonds; voor anker liggende te «*Tanjong Badam*» = Hervey's «Gâlah Si Badang», wachtend op den vloed

[1] In *Sept. 1879* kwam HERVEY opnieuw langs Kota Tinggi (zie toch hiervóór blz. 419, noot 1, slot), en schreef nu: „The new godown at Kóta Tinggi commands a very good view of Gûnong Panti, the site is an eminence above the river, the centre, no doubt, of the old *kóta*; round its base is a creek which used to be the *pârit* or moat, the southern end of which joins the main river, while the other probably communicates with Sungei Pĕmandian [sic; voor „Pĕmandi" hierboven]." (Journ. Str. Br. n° 8, Dec. 1881, p. 124).

[2] Naar mijn vermoeden is *deze* S. Kĕmang dus Favre's „small river Kamang". Zie hiervóór blz. 435, en 484 noot 1.

om hoogerop te gaan] we resumed our voyage.[1] On the left hand we saw a low hill called *Bukit Panate* [= Pĕnatih; zie sub **h**]; another a little further up called *Bukit China* [idem bij Hervey, ca. ½ Eng. mijl boven «the river and hill of Pĕnâtih», aan denzelfden rechteroever; zie hiervóór blz. 433], and a third *Bukit Pahang* [niet bij Hervey; die echter wel een «Pulau Pahang» daareven noemde, een eindje *boven* de «Sungei Pĕmandi(an)»]; at the next reach on the right side is the small river called *Kamandian* [dus = Hervey's «Sungei Pĕmandi(an)»] in the vicinity of which is the burial-place of the kings of Johore [later, op p. 268, door Viator genoemd: *Kota tingeh*]; but as it was beginning to get dark [nl. bij maan], we thought it more advisable to push on and defer our visit till our return. We continued to run up with the tide in our favor till past 10 o'clock when we found our passage obstructed by trees which had fallen into the river, here only 40 yards across [verg. blz. 483]; we therefore dropped anchor for the night. At day-break we observed the trees, which had impeded our passage, to extend quite across; the tide had fallen about 5 feet, the current running down rapidly. On our left the banks were low and covered with rasau (*Pandanus L.*); on our right the bank was broken and about 8 or 10 feet high. On this we landed», etc. (V. p. 266).

En nu volgt van dit (onbenoemde) punt, dat bovenstrooms van Kampong Pantai (Hervey's «Panti»; zie blz. 500, noot 1, en verg. blz. 483) moet hebben gelegen, een verder opvaren van Viator c. s., thans in een *sampan*, tot het (onherkenbare) punt «*Lang Dampah*», maar dat nabij of eer bovenstrooms van Sĕluang te zoeken is. Op dit hoogste punt gaat Viator ... drinken op de gezondheid van Z. M. George IV (reg. 1820—1830), en plant er ... «an emblem of peaceful occupation». Zou men nog willen aarzelen in «VIATOR» te herkennen den toenmaligen Resident van Singapore, JOHN CRAWFURD? Ziehier dit verhaal, geldend voor *19 Juni 1826*; en de terugvaart naar de Soengai Kĕmandian:

«At half past 7 A. M. the tide had risen a little and the current was less rapid; we therefore proceeded up the river in a sampan, as we could not venture further in the large boats on

[1] Men neme in aanmerking dat ze *maanlicht* hadden. In den voorafgaanden nacht, 17 op 18 Juni, waren zij om 2 uur „with fine moon light" (p. 264) van Djohor Lama gezeild naar P. Layang, waar zij om half 5 voor anker kwamen „to wait for day light" (ib.).

account of the fallen trees. The banks up the river had much the same appearance for about 5 miles; having occasional patches of rasau where the banks were low, and at other places great numbers of rattans covering the jungle trees. Finding we could make very little progress against the current, only having 3 paddles in the sampan, we landed on a sand bank and as we considered ourselves if not the only, at least the first Europeans that had reached the place for many years, we took possession in form, as is generally the practice of Europeans upon landing in a new country;[1] who thereby do not show much respect to the feelings or the proprietory right of the sable [= black] inhabitants. There will be few to dispute our right, however, except the denizens of the forest. We drank to the health of his Majesty King George the Fourth out of the pure stream, and for want of a flag we cut a green bough and planted it in the sand, as an emblem of peaceful occupation.[2] The place we landed on is called *Lang Dampak*; the river is only about 20 yards across, but is 16 feet deep in some places; we observed that it was still influenced by the tide, although the current was running constantly downwards. From the quantity of drift wood and reeds we saw lying horizontally among the branches of trees and bushes, the water in rainy weather must rise about 12 feet above the usual level.... As it was past nine o'clock we determined to return; we reached the bank a little after 10[3] and proceeded down the river: revising the running chart which we had made going up, we found it pretty correct [helaas is deze éérste schets der midden-Djohor niet bijgevoegd]. From

[1] Er staat gedrukt „county". Kostelijk is dit instantaneetje der in-bezitneming van het midden-Djohorgebied. Het dan volgende „few" ziet natuurlijk op de Hollanders, sinds 1818 op Riouw gevestigd; èn op de 2 Maleische machthebbers te Singapore (zie volgende noot).

[2] Deze „peaceful occupation" was in *flagranten strijd* met art. 12 van het op 2 Augustus 1824 te Singapore door Crawfurd-zelf gesloten contract met den quasi-„Sultan of Johore" (Hoessin Moehamad Sjah, alias de Vleeschklomp, † ... Sept. 1835) en den „Datu Tumongong of Johore" (Abdoelrachman Sri Maharadja; † 8 Dec. 1825), waarbij deze twee, na *afstand* aan de Engelschen van Singapore-eiland in art. 2, zich verbonden „to maintain a free and unshackled trade everywhere within their dominions, and to admit the trade and traffic of the British nation into all the ports and harbours of the kingdom of Johore and its dependencies on the terms of the most favoured nation." (Buckley, 1902, I, p. 169)!

[3] D. i. dus „the bank" op den linkeroever waar ze 's morgens vroeg aan land waren gegaan, en in een sampan overgestapt; zie ook volgende noot.

a reach of the river about 5 miles below *Lang Dampah*, we observed the west end of the mountain called *Pantai* bearing N. ½ west,[1] apparently about 13 miles [ca. 21 K.M.] distant, and could observe with a spy-glass that it was covered with trees to the top: we judged it to be nearly 3000 feet high [inderdaad slechts ca. 1650 E. voet]. Our guide [een Djohorees, dien ze in den morgen van 18 Juni uit een sampan bij P. Layang hadden opgepikt, «to go with us up the river, with which, he said, he was well acquainted» (p. 265)] having told us that the fort [n.l. «*Kota Tingeh*»] was situated a short distance up the *Sungy Kamandian*, we proceeded in the sampan about two miles up, when we arrived at a small village consisting of 5 or 6 houses with a cleared spot of country extending about a mile and a half in different directions [dit is dus Hervey's «*Padang Saujâna*», zie blz. 496]; the ground swelling into gently sloping hills with a few scattered huts; one of which belonged to our guide where his family lives.» (V. p. 267).

Daarop volgt het bezoek aan dezelfde Vorstelijke begraafplaats welke Hervey in de tweede plaats hiervóór noemde; toen, in 1826, nog wel nooit door een Europeaan bezocht:

«Being desirous of examining the fort which our guide [zelf dus een man van Kota Tinggi] had promised to direct us to, we requested him to point out the way, but were disappointed to find that he was afraid of offending the natives, and it was with some difficulty that we at lengh persuaded him to accompany us. He appeared to have some superstitious dread of approaching the place and cautioned us against injuring any part of the tombs, telling us gravely that if we neglected his advice, some dreadful misfortune would inevitably befal him and ourselves. We promised to do no harm and he led us to the spot with fear and trembling. The platform which forms the burial-place is 30 yards long by 10 broad [ca. 27½ × 9 M.]; raised about 5 feet and built round with brick and mortar. The bricks are

[1] De W.zijde van den G. Pantai is zeer kenbaar, blijkens Hervey. Deze schrijft: „Panti is a very peculiar hill in appearance, with its long straight back and abrupt western end it suggests the keel of a capsized boat, like the Tangkuban Prahu in Java" (p. 93); Mal. *pantai* = „glooiend", slaat dus op den langen O.rug. Uit Crawfurd's peiling blijkt, dat men toen nog boven K. Pantai moet zijn geweest, zeg: bij K. Persek; zie onze Schetskaart. Door den bijgevoegden afstand zal men altijd nog de historische plek uit 1826, „Lang Dampah", een 5 mijl hoogerop terug moeten kunnen vinden.

about 8 or 9 inches [20 à 22½ cM.] square resembling those that are found on the Government hill at Singapore [hier proeft men weer CRAWFURD!]. There are sixteen pairs of tombstones; one of these is longer than the rest [een soort *koeboeran pandjang* dus] and they are all of the same shape nearly; but from their weathered appearance, they must be of more ancient date; they are made of the same kind of stone as those we saw at *Sungy Tookal* [dus «hard sandstone», zie hiervóór bij **e**, op blz. 426; de muur is van «laterite», zie blz. 496]. The larger stones form the tomb of Sultan Mahomet the last king that was buried here. This, we understand, was the name of the Sultan alluded to in Hamilton's New Account of the East Indies [van 1727; zie hieronder], who, having fallen into the most depraved and vicious courses, fell a just victim to the resentment of one of his nobles about the latter end of the 17th century. In the reign of his successor, the Johore kingdom became entirely dismembered, & from being a state of considerable consequence has sunk into its present insignificance. Our guide informed us that there are the remains of a ditch which runs a considerable way into the jungle and includes the burial ground; the place is called *Kota tingeh*. After examining what was worth seeing, we returned to the boat to the great relief of our guide, who seemed to feel the whole time, as if a demon was about to pounce upon him.» (V. p. 267—268).

En nu volgt de verdere afvaart van Viator «about two miles lower down» naar «*Tanjong Pootoos*» dat wij hiervóór op blz. 439 konden herkennen als even bovenstrooms buurt van *Batu Sawar*.

De «Sultan Mahomet» die hier te Kota Tinggi begraven ligt, en wiens naam men in 1826 ter plaatse nog wist, is de beruchte paederast-Sultan Mahmoed Sjah II (reg. 1685—† 1699), omtrent wien de groote Riouw-Lingga-kroniek die een hoofdbron voor Netscher is geweest (zie hiervóór blz. 453—454, noot) in omsluierde termen spreekt; zóó, dat Netscher in zijn geschiedwerk van 1870, p. 42, niet begrepen heeft waarom het eigenlijk ging; ja, van wien Wilkinson in zijn «Papers on Malay subjects. History» (1908), in hoofdzaak hier werkende met Netscher, een fantastische figuur zelfs heeft gemaakt door hem te verheffen tot «the most mysterious and tragic figure in Malay history» (p. 51)!

Maar Crawfurd-Viator, die den ruigen zeemanstekst van zijn landsman, den Schot Alexander HAMILTON, «A new account of

the East Indies, being the observations and remarks of Capt. A. H., who spent his time there from the year 1688. to 1723.» (Edinburgh, 1727, 2 dln.), goed kende, wist wel beter. Hamilton toch, welke dezen despoot in 1695 te Djohor Lama leerde kennen als een «intolerable» individu, zegt rechtuit en zonder iets van de pas na 1800 bij de Engelschen in zwang gekomen pruderie: «He was a great *Sodomite*, and had taken many of his *Orankays* or Nobles Sons, by Force into his Palace for that abominable Service» (II, p. 95). En Hamilton doet dan een verhaal uit eigen ervaring, hieronder in een noot overgenomen, waarin gesproken wordt van «a Village about twenty Miles up the River», waarmede niets anders als Kota Tinggi bedoeld kan zijn, de eigenlijke residentie van Mahmoed Sjah II.[1]

Zoo wordt het duidelijk dat de zetel èn begraafplaats van dezen

[1] „A *Moorish* Merchant, who was a Freighter on board my Ship [te „*Johore Lami*", en in 1695], had an handsom Boy to his Son, whom the King one Day saw, and would needs have him for a *Catamite*. He threatned the Father, that if he did not send him with good Will, he would have him by Force. The poor Man had taken an House close by our Ship, and immediately came with his Son on board, imploring my Protection, which I promised him. He had not been half an Hour on board, till a Guard came in a Boat to demand him. I would suffer none to enter but the Officer, and an Interpreter for the *Portuguese* Language [sic!]. The Officer told me his Errand, and, in an huffing [= onbeschofte] Manner, threatned me, if I protected him. I made him no Answer, but taught him to leap into the River, and bid the Interpreter tell the King, that, if he offered the least Violence to any that belonged to me, I would fire down his Palace about his Ears. He had never been contradicted before, much less threatned, and he sent for his *Orankays* to know if I was a King or no. They told him that I was on board of my Ship, and that I would prove a dangerous Enemy, if provoked, and begg'd, that his Majesty would remove to a Village about twenty Miles up the River [= Kota Tinggi; deze ca. 20 mijl van zee uit gerekend; zie hiervóór blz. 482 de afstanden van Djohor Lama en Batoe Sawar, van zee af], and stay till our Ship was gone, which Favour he willingly granted us, and so we traded with some more Security, but were continually in Arms for fear of a Surprize." (l. c. p. 95—96; zijnde in Hamilton's Cap. 40).

Incidenteel blijkt hier hoe Djohor Lama als koopstad, en als mede-hoofdstad, voortdurend weer oprees uit alle tijdelijke vernielingen, onafhankelijk van des Sultan's persoonlijke kota en toevluchtsoord.

Dat Crawfurd, onder zijn vollen eigen naam, den tekst van Hamilton goed kende, blijkt uit het slot-hoofdstuk van zijn „Journal of an Embassy... to the Courts of Siam and Cochin China" (1e ed. 1828, 2e ed. 1830), gewijd aan het „Island of Singapore", en waarin hij uit Hamilton overneemt — daarbij gebruikend een tweeden druk van 1739 — hoe aan dezen in 1703 dit eiland ten geschenke werd aangeboden door Sultan Abdoe'l Djalil Ri'ajat Sjah III reg. 3 Sept. 1699—1717); zie ed. 1830, II. p. 401—402, en blz. 599 hierna.

in bedoelde kroniek genoemden «Marhoem Kota Tinggi", alias «Marhoem mangkat di djoelang» — d. i. koud-historisch: wijlen Z. M. die in eind Aug. 1699 werd vermoord, terwijl hij (in staatsie) schrijlings zittende gedragen werd[1] — tegelijkertijd is geweest: *a.* de «nieuwe Stadt», die Admiraal Verhoeff c.s. in Jan. 1609 bezichtigden tijdens den opbouw; *b.* de nieuwe residentie, ruim 2 Eng. mijl = 3¼ K.M. bovenstrooms van Batoe Sawar (zooals we door Viator weten), in midden 1609 betrokken door den dronkaard-Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III, welke daarvoor zijn «Makam Tauhid» verliet; *c.* hoogstwaarschijnlijk dus óók de «nĕgĕri di

[1] Aldus Netscher 1870, p. 42, vertalende uit zijn Hikajat: „die stierf terwijl hij schrijdelings zittende gedragen werd"; desgelijks Wilkinson 1908, p. 51: „on the shoulders of one of his retainers". Deze, in onze tegenwoordige oogen eerder vulgaire manier van dragen, was wel degelijk hoog-ceremonieus bij Maleiers, Boegineezen-Makassaren, en zelfs op Bantam. Wilkinson geeft in zijn Wdb. 1903 i. v. *julang*: „lifting up — as a prince is borne up on the shoulders of his vassals at his installation (a practice confined to princes of Bugis descent), or as a passenger is carried ashore by his crew" (p. 238), alsmede een sprekend voorbeeld uit de Hik. Radja Soelaiman. Westenenk vertelt van den Radja Alam (= Daulat Jang-di-pĕrtoewan) te Pagarroejoeng — en van *hem* alleen — „Wel hield in vroegere tijden de Maleier, vóór den Daulat Jang di Patoean eerbiedig hurkend, de dètar (destar, hoofddoek) in de hand... Zoo droeg men hem ook de gouden pajoeng vooruit, wanneer hij zijn eenvoudig huis te Goedam verliet om een reis door zijn gebied te maken. Naderde hij een dorp, dat tot de laras Bodi Tjaniago behoorde, dan steeg hij af van zijn paard om op de schouders van een der personen, die hem tegemoet kwamen, als in triomf door het dorp te worden gedragen." (Minangk. Nagari, 1913, p. 31—32; of 3e druk, 1918, p. 34). Maar het meest levende voorbeeld is uit **1605** te Bantam, omtrent den jongen in 1596 geboren Vorst, tijdens de feesten bij zijn besnijdenis, over wien de Engelsche factoor Scot in zijn dagboek schreef: „Now a word or two in what manner the King was brought out every day,... Alwaies a little afore the shewes came [d. w. z. de stoeten, die eerbiedig hun geschenken aan den jeugdigen Pangeran kwamen aanbieden], the King was brought out upon a mans shoulders, bestriding his necke, and the man holding his legs before him" (Purchas, I, 1625; nieuwe ed., Glasgow, II, 1905, p. 483; en verg. W. Fruin—Mees, Geschiedenis van Java, II, 1920, p. 64). Het was dus het denkbeeld: een mensch als *wāhana* te gebruiken, om boven de menigte uit te steken. Overigens was de gewone deftige manier van een Mal. Vorst om buiten zijn paleis te gaan, òf per olifant, òf gedragen in een palankijn (*oesoengan*) door 4 + 1 van zijn Rijksgrooten, reeds als oude Malaksche adat beschreven in Verhaal XI der Sadj. Mĕl.; verg. hiervóór blz. 488, noot 1.

Hamilton geeft een gansch ander verhaal der toedracht van den moord, dat zéér typisch is, en dat eindigt: „but, as he [n.l. de Sultan, met een lans in de hand binnendringend in het huis van een Orangkaja, dien hij wou straffen] was entring at the Door, the *Orangkay* past a long Lance through his Heart, and so made an End of the Beast." (l. c. p. 97).

hoeloe koewala Soengai Rioen, Pasar Radja namanja», waarvan Verhaal 38 der Sadj. Mĕl. spreekt als de officieele naam van die nieuwe residentie (zie hiervóór blz. 491—492); *d.* volstrekt zeker de laatste *kota* der Djohor-dynastie aan den eigen Djohor-stroom tot ca. 1719, de hóógst gelegene aan deze, nog wel wat, maar toch niet héél veel verder (hoogstens een 5 K.M.) voor grooter vaartuigen goed opvaarbare, rivier; nadat àl de lager gelegen centra in den loop van bijna 200 jaar achtereenvolgens als residenties (of bij-residenties) waren verlaten bij deze Vorstelijke «vlucht naar boven». Zoodat wij krijgen (verg. blz. 440—441, en 495):

Djohor, ca. 1530—1587, dan Dj. Lama, dat echter als koopstad weer daarna herrees en zelfs doorloopend bij-residentie bleef; (Sĕloejoed, bij-residentie, ca. 1564—1587); Batoe Sawar, 1587—1609, dan hernaamd Pangkalan Raja officieel, maar desondanks de hoofdstad blijvend, terwijl «Pasar Radja» de hofstad was van 1609—1613, daarna Kota Sabrang de hofstad van 1613—1615; Makam Tauhid, (ca. 1590—1609 als citadel?), dan als *kota* 1641—1673, d.w.z. kort na de verovering der stad Malaka door de Hollanders op 14 Jan. 1641, tot op den overval van Djohor Lama door de Djambiërs in begin Mei 1673; Kota Tinggi = Pasar Radja(?), 1688—ca. 1719. [1]

De situaties van de 6 hier gespatieerd-gedrukte centra staan vast, al blijft dan de precieze ligging van het oude Makam Tauhid aan de «S. Damar» nog in loco te onderzoeken. De ligging der S. Damar, tusschen Batoe Sawar en Kota Tinggi, aan denzelfden Noordoever der S. Djohor, vernamen we door Hervey; en Makam Tauhid lag zóó dicht bij Batoe Sawar, dat de Hollanders in 1641 konden spreken van «Battasouwer, alias Maccam Toukeel», of in 1642 konden getuigen dat de «coninck» van «Johor» — dus de in voorjaar **1641** naar zijn vaderlijke hoofdstad teruggekeerde Sultan Abdoe'l Djalil Sjah II; reg. 1623—1677 — «hadden den naem van Maccam Touheet (dat is aengename stadt) [*sic*] als voor desen Batasouwer genoempt en aen d'oversijde der rieviere een nieuwe vasticheijt gebouwt». [2] Dit klopt alles zeer mooi met de omschrijving der plek die Verhaal 38

[1] Het jaartal 1688 voor den terugkeer naar „Djohor" uit Trĕngganau door den jeugdigen Sultan Mahmoed Sjah II en diens Bĕndahara geeft Netscher, o. c. 1870, p. 38. Het jaartal 1719 is benaderend; ib. p. 50—53, 55—56.

[2] Zie voor deze aanhalingen resp.: Dagh-Register 1640—1641 (1887), p. 196, alwaar op p. 362 blijkt, dat in eind Maart 1641 de naar Patani uitgeweken

der Sadjarah Mĕl. uit 1614 geeft (zie hiervóór blz. 494, noot 1).

Doch er blijft twijfel bestaan omtrent de gelijkstelling: «Pasar Radja» der transcriptie-Shellabear (1898, p. 190; 2e ed. 1910, II, p. 264) = Kota Tinggi. Eerstens: is het wel — nu in Engelsche transcriptie — Pasar Raja, en niet veeleer Pasir Raja? Beide Mal. woorden, *pasar* en *pasir*, worden met Arab. karakters precies gelijk gespeld (pa + alif + sin + ra). En Hervey meldt nergens een «Pâsar Râja», maar wel degelijk en een flink eind bovenstrooms van Sĕloewang, zooals we bij **l** (blz. 508) zullen zien, een «Pâsir Râja», met vlak daarbij een «Rantau Râja», beide op den Zuidoever. Moet er dus in 't slot van Verhaal 38 der Sadj. Mĕl. niet veeleer gelezen worden, dat Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III: «minta pĕrboewatkan nĕgĕri di hoeloe koewala Soengai Rioen, Pasir Radja namanja»?

De sleutel tot beantwoording dezer vraag ligt voor 't grijpen: wààr ligt of lag de S. Rioen (Riun)? Blijkt, bij nader locaal onderzoek, de S. Pĕmandi (alias Kĕmandian), waaraan Kota Tinggi ligt, óók te heeten S. Riun, dan is inderdaad Kota Tinggi = Pasar Raja. Blijkt evenwel bij het door Hervey vermelde Pasir Raja eene S. Riun zich te bevinden, dan lag de nieuwe residentie in begin 1609 door Verhoeff bezocht, en in den loop van dat jaar door den Sultan van Djohor in zijn lichtzinnigheid betrokken, nog een heel stuk hooger, een eind bovenstrooms zelfs van Sĕluang. Mij persoonlijk lijkt echter de stichting zóó hoog de — daar reeds aan moeilijke vaart onderhevige — rivier op, weinig waarschijnlijk.

k. Riviervak Kota Tinggi-Sĕluang. Voor de opvaart van dit deel hebben we alleen nog Hervey's tekst, p. 92—94, met een paar plekken daartusschen door Viator aan het einde van zijn tocht genoemd. Het gedeelte Kota Tinggi-Pangkalan Pĕtei werd hiervóór bij **j** (blz. 497) al besproken. Het overzichtelijkst zal nu zijn in tabel-vorm de verschillende namen te rangschikken op rechter- en op linker-oever der S. Djohor, zooals Hervey ze

---

Sultan van Djohor „met d'eerst aenstaende nieuwe maen binnen Maccam Touheel verwacht wierd"; en het Dagh-Register 1641—1642 (1900), p. 177, alwaar op p. 82, weer met anderen aequivalenten term, gesproken wordt van „Maccam Touheel ofte Johor". Netscher (o. c. 1870, p. 33) spreekt ook in 1641 van „Djohor — of Makam Tolhied, zoo als toen nog [lees: opnieuw] de zetelplaats des Sulthans heette —". Sultan Abdoe'l Djalil Sjah II was een zoon van Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III († 1613), en dus neef (oomzegger) van zijn voorganger S. Abdoellah Maäjat Sjah († 1623), beide van de Sadj. Mĕlajoe.

achtereenvolgens in zijn eigen spelling noemt, met bijvoeging der afstanden zooals hij die vermeldt. De bijgevoegde volgcijfers zijn van mezelf; de plaatsnamen in deze tabel, welke op onze Schetskaart terug te vinden zijn, werden gespatieerd; een *kangka* is een Chin. gambir- of peper-plantage.

Links bij opvaart (rechter- of Z.-oever):	*Rechts bij opvaart* (linker- of N.-oever):
1. Sungei Tĕmbîoh («a little higher» dan Kota Tinggi), p. 92.	2. Sungei Pĕmandi(an) («a little higher» dan 1) = Viator's «*Sungy Kamandian*». Hieraan de Padang Saujâna («nearly a mile» op), met de Vorstengraven; p. 92, 88.
	3. Pulau Pahang («close above»).
	4. Sungei Kĕmang («half a mile or so further up») = Favre's «small river Kamang» zeer waarschijnlijk, p. 92.
5. Pĕngkalan Pĕtei («about quarter mile» van 4), p. 92.	6. Sungei Bĕdil («½ mile up» van 5), p. 92.
7. Sungei Pĕnâga («¼ mile further» dan 6), p. 92.	8. Kampong Panti (afstand van 7 onvermeld). Vanhier gaat een pad «in six or seven hours» naar den top van Viator's «mountain called *Pantai*», p. 92—93.
9. Chĕngkĕdam (*kangka*; tegen sterken stroom op, vanaf 8), p. 94.	10. Sĕlûang (3 uur roeiens van 9). Vanhier gaat een pad naar den hoofdtop van den G. Mĕntahak, p. 94—95.

Aangezien Hervey bij de vaart van 8 naar 9 aanteekent voor de *djaloer* («jalor») waarin hij zat: «The current was very strong, and our progress very slow so far, we put it at not more than 1½ miles an hour, at some bend we actually lost ground for a time» (p. 94), hebben we boven K. Pantai zeker ook het punt te zoeken waar Viator van zijn Eng. zeilsloep in een sampan was gegaan in 1826, om nog «about 5 miles» hoogerop te gaan naar zijn uiterste punt «*Lang Dampak*».

Bij K. Pantai vertelt Hervey incidenteel zijn bestijging van den G. Pantai (p. 93—94), bij Sĕluang die van den G. Mĕṇtahak

(p. 95—96), beide in den loop van 1877. Bij Sĕluang [1] teekent hij ten slotte aan: «The master of Sĕbådang, the Malay champion, was a Sĕlůang man, Sebadang himself being a native of Såyong» (p. 96). Inderdaad zijn we hier op de zeker reeds lang vóór 1600 A. D. bestaande plaats van dien naam, waar de held van Verhaal VI der Sadj. Mĕl. gezegd wordt slaaf te zijn geweest; hiervóór bij **g** (blz. 430) is tevens waarschijnlijk gemaakt, dat BADANG bepaaldelijk als Bĕnoewa = Djakoen uit het Sajoeng- of boven-Djohor-gebied ten tooneele wordt gevoerd.

Met Sĕluang — in het Maleisch de naam van een «zoetwatervischje, waarmede men tooverij pleegt» (Klinkert) [2] — mag tegelijk gezegd worden het gebied der midden-Djohorrivier, dat bij P. Lajang benedenstrooms aanving, bovenstrooms te eindigen (zie blz. 418). Men zou ook de grens kunnen leggen bij K. Pantai, omdat daar het bergstroom-karakter reeds duidelijk wordt.

1. Riviervak Sĕluang-Tanjung Perak (waar de S. Sayong en S. Lĕnggiu samenkomen, om de S. Johor te vormen). Geheel op dezelfde wijze als hiervóór, zou ik in tabelvorm de verschillende namen willen rangschikken, welke Hervey bij dit deel van

---

[1] Op de Kaart in 6 bladen der Straits Branch (1911) komt de plaatsnaam Sĕluang *niet* voor; wel iets meer benedenstrooms een „K(ampong) Persek" aan denzelfden oever, dat weer niet voorkomt bij Hervey. Evenmin noemt Hervey den vrij belangrijken rechter-bijstroom S. Tĕlor (op de gezegde kaart foutief: Trelor), die afstroomt van het heuvelland Ulu Tĕlor. Het „Chĕngkĕdam" bij Hervey meen ik terug te vinden in den landschapsnaam „Chang Dam" op die Kaart bij den middenloop van die S. Tĕlor. — Zie hierna, blz. 509, de vraag of dat „Persek" soms een verhaspeld Bĕsisik kan zijn.

Uit de „Map of British Malaya", 1920 (1 : 1.267.200; verg. hiervóór blz. 417, noot), blijkt dat thans een automobiel-weg („road metalled") gaat van Johore Bharu over Tĕbrau naar Kota Tinggi, en hier zich splitst; één loopt recht door naar Mawai (alias Mawi) aan de beneden-Sĕdili Bĕsar; de ander gaat N.W. naar Lombong, op den Z.O. voet van den G. Mĕntahak, en verandert daar in een gewonen weg, die, met een boog naar het N., terugloopt tot waar de S. Sĕmangat in de S. Johor valt. Een tweede automobiel-weg begint bij de spoorweghalte Layang-Layang, en gaat O. ten Z., doch loopt dood. Den eersten weg, met zijn splitsing, vindt men al op de Kaart der Straits Branch; hij dient thans voor rubber-ondernemingen, vroeger voor koffielanden op den G. Pantai (verg. blz. 523, noot 1).

[2] Deze tooverij is het zgn. *tjoetjoek sĕloewang*, of het „steken" van zoo'n vischje, bij Klinkert niet nader verklaard; maar wel bij Wilkinson 2 maal zelfs (1903, p. 270, 398) als voluit *tj mata s.*: „black art used to blind an unknown thief. This charm is so called from the sorcerer's poking out the eye of one of these fish with a needle. When a man is blind without apparent injury to the eye it is attributed to this black art." (p. 398 *b*).

zijn opvaart noemt (p. 96—98); dit is hier echter niet mogelijk. Er hapert aan zijn tekst bij meer dan een de aanwijzing van den rivierkant, of wel er zijn woorden bij den druk uitgevallen; bovendien is geen der namen die hij noemt terug te vinden op de kaarten die mij ten dienste stonden, behalve één: de S. Sĕtonggeng (foutief op de Kaart der Straits Branch: S. Slonggeng); waardoor het mij mogelijk was de kampoeng Batu Hampar op onze Schetskaart in te vullen, die een rustpunt vormde bij Hervey (p. 96).

De onduidelijke, misschien wel defecte opsomming van namen tusschen Sĕluang en Batu Hampar luidt bij hem: «Between Sĕlûang and Bâtu Hampar, S. Gĕmûroh [vermoedelijk op de Kaart der Straits Branch verhaspeld tot: S. Temenoh],[1] S. Râmun (tree bearing a sub-acid fruit) [waarschijnlijk een soort *ramoenija*-boom,[2] waarnaar de Z. O. kaap van Oedjoeng Tanah, de van ouds befaamde kaap «Romania», thans ook wel gespeld «Rumenia», heet], S. Sôlok (a certain knife), we passed S. Gâjah (elephant), S. Landak (porcupine), Pôkok Mahong, S. Lahan, S. Sĕlâsa (a pleasure house), Pâsir Râja and Rantau Râja, Malay houses on left at intervals of 7 minutes; S. Dĕrhaka, and S. Sĕtonggeng both on the left, and Bâtu Sâwâ. Of the above places most take their names from trees or animals, Pâsir Râja (King sand or strand) and Rantau Râja (King Reach [in goed-Hollandsch: Konings-rak; verg. ons «Volkerak, Langerak» enz.]) require no further explanation. S. Gĕmûroh takes its name from the rushing sound of the stream there; there is an island of the same name close by. S. Dĕrhâka or S. Anak Dĕrhâka as it is also called, and S. Sĕtonggeng derive their names, according to the Malay legend in this case as in many others, from incidents which it is difficult to describe in seemly language; however Sĕtonggeng (the stooper [dus Si Tonggeng, Si Toengging]) was the step-mother of Anak Dĕrhâka (the rebellious son).... The two streams are about a quarter of a mile

[1] Er staat „Rĕmûroh" maar de juiste vorm Gĕmûroh (Mal. *goemoeroeh* = „donderend", van *goeroeh*) blijkt even verder; dit is dus *zeker* een stroom die van het N. komt, van de Mĕntahak-keten. Oók de S. Ramun en S. Solok (vrage: Golok?) zoek ik in 't Noorden. Ik vermoed zelfs, dat er in Hervey's tekst iets is uitgevallen als: „being passed on the right" nà „S. Sôlok (a certain knife)."

[2] Bouea burmanica Griff., zie De Clercq-Greshoff, Plantk. Wdb. v. N.-I. (1909), n° 487; die daarna als n° 488 vermelden de Bouea diversifolia Miq., welke in de Lampoeng's *raman* heet. Dit is dus wel de *ramoen* van Hervey.

apart. Batu Sâwâ (fishing-weir rock) [dus Batu Sawar n° 2 bij Hervey; verg. hiervóór blz. 437] marks the spot where, says tradition, Sĕbâdang picked up a rock to make way for his weir». (p. 97).

In het slot van deze aanhaling krijgen we de zekerheid dat Hervey met zijn éérst vermelde «Batu Sâwa» (aldus toen geschreven, en zeker beter dan «Sâwâ», hoewel het dan toch ook «Bâtu» diende te zijn) inderdaad «Bâtu Sâwar» bedoelde; maar Hervey localiseert het begin van Verhaal VI der Sadjarah Mĕl. over den athleet-kampioen Badang op deze hooger gelegen plek; terwijl Viator, zooals we zagen (blz. 439 hiervóór), in 1826 dat verhaal oververtelde bij zijn «*Tanjong Pootoos*», dus vlak bij het historische en Oudholl. Batoe Sawar, ons i.

Aan welke plek zou de auteur in 1612—'14 zelf hebben gedacht? Hij, Toen Moehamad, noemt op deze plaats géén «Batoe Sawar», zelfs geen «sawar», maar spreekt van een fuik *(lokah)*, door Badang gelegd in een «soengai», die nà de episode van Badang met den Spookgeest *(hantoe)*, vanwege de vele schubben *(sisik)* daar achtergelaten van den geroofden visch door het Spook, den naam kreeg van Sungai Bĕ(r)sisik.[1] Doch wààr nu weer een riviertje van dien naam in de S. Djohor valt, ergens tusschen de vereeniging van de S. Lĕnggiu met de S. Sayong en — zeg als uiterste grens benedenstrooms — het Linau-eiland, is noch uit Hervey's tekst noch uit de kaarten te weten te komen. Het zou dus kunnen zijn, dat de localiseering van deze eerste Badang-episode zoowel bij Viator als bij Hervey latere «uit-en-inleg» der Djohor-Maleiers bleek bij nader onderzoek. Of kan in het K(ampong) Pĕrsek van onze Kaart (verg. blz. 507, noot 1) dat Bĕsisik verscholen wezen?

De mogelijkheid dat het door Hervey vermelde Pasir Raja de plek is geweest, waarheen Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah in 1609 zijn hofplaats heeft verlegd toen hij Makam Tauhid-Batoe Sawar in den steek ligt, is hiervóór (blz. 505) reeds besproken. De kwestie zal dadelijk opgelost zijn, zoodra men aldaar de in 't slot van Verhaal 38 der Sadj. Mĕl. genoemde Sungai Riun vindt. De onmiddellijke nabijheid, blijkens Hervey, van een Rantau Raja, iets hoogerop, maakt die mogelijkheid slechts grooter. In elk geval lagen in 1879 de twee kleine Mal. neder-

[1] De tekst is: „Maka sisik ikan itoe di-boewangkannja kapada soengai itoe, sĕbab itoelah soengai itoe di-namaï orang Bĕsisik" (Shell, ed. 1898, p. 27—28).

zettingen van dien naam beide op den rechteroever, een eindje benedenstrooms der S. Sĕtonggeng, *ongeveer* daar waar de Zeekaart thans een K(ampong) Tampui aangeeft als plaats, en de Kaart der Straits Branch (1911) eene S. Tampui heeft, met er tegenover op den linkeroever der S. Djohor eene «Kangka».

Verwonderlijk is echter weer dat de zóó krachtig op beide laatstgenoemde kaarten aangegeven rechterzijstroom S. Sĕmangat, met aan den mond het plaatsje Ku(ala) Sĕmangat — Mal. *sĕmangat* of *soemangat* is ons «levensgeest», die o.a. van een stervende wijkend wordt gedacht in den vorm van een vogel, den *boeroeng pingai* [1] — bij Hervey in 't geheel niet voorkomt. Ook het landschap bezuiden deze rivier heet op de Kaart der Straits Branch «Semangat».

Van de zeer kleine «Kampong Bâtu Hampar», gelegen «this side the river (right bank)» (p. 96), waar de nacht van 26 op 27 Jan. zou worden doorgebracht, vertelt Hervey even verder: «The Batu Hampar [letterlijk «uitgespreide steen», vandaar «harde onderlaag, rotsplaat, gesteente-bank»], which gives its name to this place, is a «Krâmat», a sacred rock in the river, on which the devout spread the mat of prayer; it owes its sanctity, according to the legend, to the execution on it by order of the Yam Tûan of Kota Tinggi [dus Sultan Mahmoed Sjah II van blz. 501 hiervóór], of one Jit, Pênghûlu of the Jakuns, who had been detected in necromantic practices.... Three months after he was met alive and well on the same spot by his son, and

[1] Zie het interessante art. *sĕmangat* in Wilkinson's Malay-Engl. Dict. (1903), p. 400—401, met tal van aanhalingen, en verg. er *pingai*, p. 486*a*. De vertaling „levensgeest" voor *soemangat* is o.a. van Klinkert; door Dr. A. C. Kruijt in zijn „Animisme in den Ind. Archipel" (1906) doorloopend met het onduidelijke „zielestof" vertaald. Dat er geene gegevens zouden zijn „waarin bepaald wordt uitgesproken, dat de zielestof [lees: *sĕmangat*, *soemangat*] zich als vogel (inzonderheid kip [?]) voordoet" (Kruijt, p. 175), is bepaald onjuist. Het *boeroeng pingai* = „de grauwe vogel" = „the soul, which among the ancient Malays was believed to be a bird residing in the stomach" (Wilkinson, p. 400), ontbreekt alvast bij hem; maar ook in effigie komt die leven-en-dood-vogel voor: thans o.a. nog op de staketsels om graven bij Baoen (Amarasi, Z.W. Timor); vroeger zelfs op groote glaskralen ingelegd, en meegegeven aan dooden in antieke graven in Bĕsoeki; ook zag ik vogels, als dergelijk symbool, op de wanden van een eerst afgebrand, daarna nieuw herbouwd huis tusschen Waingapoe en Pajeti (Oost-Soemba), dus wel als een soort fenix-symbool. En gewis zijn nog véél meer dergelijke voorbeelden in Indonesië te vinden.

Vrage: welke locale traditie is verbonden aan de bovengenoemde, hoewel niet door Hervey vermelde, S. Sĕmangat?

from that period he used to haunt the spot. He is also said to assume at times the form of a white cock; when met in human form, he disappears, and a white cock is seen vanishing in the distance» (p. 97).[1] Daargelaten dat we straks bij **m** (zie blz. 532—533) den Bukit Pĕnyabong zullen aantreffen, waar een overwinnende Radja versteend heet op den top als «a cock in white stone», zou ik iets heel anders willen vragen.

Er is een historisch-befaamd Batu Hampar in de Sadjarah Mĕl., Verhaal 34, dus in het slot-verhaal van den vroegeren textus receptus. Daar wordt het voorgesteld alsof, na de inneming van Malaka door Albuquerque in 1511, de «regeerende Sultan Ahmad» — versta inderdaad: de Radja Moeda of troonopvolger — zich terugtrok naar Pagoeh (aan den middenloop der Moear-rivier) en zich een kota bouwde te Bĕntajan, terwijl zijn vader Sultan Mahmoed — dat de feitelijk regeerende Sultan was, maar die, als opium-schuiver, héél veel aan zijn zoon overliet — «stil hield te Batoe Hampar».[2] Reeds Newbold moest in 1839 erkennen, dat hij (bij zijn persoonlijk bezoek aan het Moear-gebied in 1833, na bestijging van den Goenoeng Ledang, alias Mount Ophir, van Malaka uit), een paar plaatsen door de Sadj. Mĕl. uit het Moear-gebied genoemd in Verhaal 13 niet terug kon vinden; en evenzoo blijven «Battu Hampar» en «Bentayen» uit Verhaal 34 bij hem onopgelost.[3] Natuurlijk zijn er méér plaatsen «Batu Hampar» op het schiereiland Malaka; een

---

[1] In *Sept. 1879* weer voorbijkomend, schreef Hervey (verg. hiervóór blz. 419, noot 1, slot): „The rockiness of the river-banks between Pĕngkalan Tĕbâ and Sĕlûang was quite a feature in the scenery on this trip down the stream. On my previous trip (returning from Blûmut) they were all concealed by the floods.... Bâtu Hampar was quite bare this time, and was surrounded with sticks bearing bits of white cloth, placed by those who had paid their vows there." (Journ. Str. Br. n° 8, Dec. 1881, p. 124).

[2] De tekst luidt: „Maka Soeltan Ahmad poen oendoer [= afdeinzen; n.l. van de kota Malaka] ka-hoeloe Moear. Maka Baginda dijam di Pagah [lees: Pagoh, of Pagoeh; het „Pago" der Port. bronnen], dan Soeltan Mahmoed dijam di Batoe Hampar; maka Soeltan Ahmad bĕrkota di Bantajan" (ed.-Shellabear, 1898, p. 161 r. 21—19 v. o.). In den 2en druk, 1910, II, p. 225 staat verbeterd: Pagoh, conform de Kaart der Straits Branch (1911); zie ook volgende noot.

[3] Sprekend over de plaatsen „Rotan Siam" en „Tumang Siam" in Verhaal 13, bij 't relaas van den overland-aanval door Siam op Malaka via Pahang, zegt Newbold: „I was unable to find out the precise localities mentioned here by the author of the Sejára [er staat: Segára] Malayu, though every enquiry was made near the spots where these remarkable occurrences were supposed to have taken place. The tradition, however, of the defeat of the Siamese was

daarvan noemt Newbold in Rĕmbau (II, p. 117) bij de N. W. grens van Malaka, ook thans nog op de Kaart der Straits Branch (1911) als K(ampong) Batu Ampar terug te vinden; een ander «Batv Ampar», een eindje bovenstrooms van de kota Malaka, en beneden «batu brandan» = Batu Bĕrĕndam van thans, kaarteert EREDIA in zijn hs. van 1613 tot 2 maal toe (ed.-Janssen, 1882, p. 11 v° en 12), waaraan, wegens hetgeen Albuquerque Jr. in zijn Commentarios (1557, III, cap. 29) vermeldde, in dit historisch verband zéér goed gedacht kan worden.

Toch blijft de mogelijkheid open, dat het plaatsje Batu Hampar aan de boven-Djohor, welks gewijde rots in de rivier thans in verband wordt gebracht met Sultan Mahmoed Sjah II (reg. 1685—1699), inderdaad iets te maken heeft met Sultan Mahmoed Sjah I (reg. ca. 1488—1528); welke immers, na de Malaka-katastrofe (16 Aug. 1511), en na [??] de inneming van zijn sterkte

universally current. In 1511, Ahmed, Sultan of Malacca, when his city had been taken by the Portuguese, retreated up the Muar river, to a place called Pagoh, about fifteen or sixteen miles from Gressik, now [= 1833] under the Panghúlu Besar, Inchi Muit. Sultan Mahmud remained at Battu Hampar and founded a fort at Bentayen [dit is conform Leyden's vertaling, 1821, p. 357; maar onjuist, blijkens voorgaande noot]. According to (the) Sejára Malayu, the Portuguese pursued Ahmed up the river, attacked and took Pagoh, Ahmed fled farther up to Panarigan, near Jompole, and thence, accompanied by Mahmud, repaired to Pahang. The latter subsequently established himself at Johore [lees hier: Bentan]. Many of their adherents [hier is Newbold-zelf weer aan 't woord] remained in Muar and Segamet [= het midden-Moeargebied], and in course of time established a primitive form of government, directed by four elders, styled Tuah Campongs, who ruled under the sultans of Johore until 1119 A. H. [= 1707 A. D.]. The four campongs were those of Pagoh, Sungie Ring, Sungie Terap, and Gressik." (Account British Settlements in the Straits of Malacca, 1839, II, p. 157—158).

Deze 4 door Newbold vermelde namen vindt men op de Kaart der Straits Branch (1911), de Muar opgaande, terug in de volgende orde: 1. S. Terap, linkerzijstroompje, een eindje bovenstrooms van de hiervóór (blz. 114, noot) behandelde S. Sendok; 2. S. Ring, flinke rechterzijstroom, afkomend van Mount Ophir; 3. Kg. Gersek, bij een groote bocht van de Muar (verg. ook de kaarteering van „Gressik" in Moor's Notices of the Eastern Archipelago, 1837, bij p. 246); 4. S. Pagoh, flinke linkerzijstroom, afkomend van het scheidingsgebergte (Sempadang Hills, ca. 600 M.) tusschen de Muar en Batu Pahat.

Een Parit Siam staat echter op die Kaart waar de boven-Muar uit het Westen (Nĕgri Sĕmbilan) komt, en met een bocht van 90° zijn loop in Zuidrichting begint door het Muar-gebied. Kan dit niet zijn het Tumang Siam (ongeveer „Siam's Keer-weer" in vertaling) van Verhaal 13 der Sadj. Mĕl.? Ten onrechte heeft Shellabear dezen plaatsnaam in zijn beide transcripties niet met een hoofdletter T geschreven (1898, p. 55 r. 18; 1910, I, p. 77 r. 10), zooals Leyden wel had gedaan (1821, p. 124).

Pago = Pagoeh aan de Moear-rivier (Juli 1520), via Panarikan, alias: den «Overhaal» aan de S. Jĕmpol (een der bronrivieren der S. Muar in het landschap Jĕmpol, Nĕgri Sĕmbilan) vluchtte naar Pahang,[1] samen met zijn zoon Ahmad, en vervolgens zich vestigde op Bintan, waar zijn sterkte Kopak, aan den N. oever der baai van Riouw, eveneens door de Portugeezen ingenomen en verwoest zou worden (Nov. 1526). Zóó vertelt het ten minste de Sadj. Mĕl. in Verhaal 34 en 36; met bijvoeging hier tusschen haakjes van de data, die door de Port. bronnen vaststaan. Maar . . . uit diezelfde Port. bronnen blijkt, dat de opiumschuiver-Sultan Mahmoed Sjah I reeds in **1513** hoog en droog op Bintan zat, en er vóór 6 Jan. **1514** zijn zoon en troonopvolger (dus dien zgn. «Sultan Ahmad») had laten ombrengen; zijn sprekend portret van dien datum als Sultan-van-niets gaat hieronder in de noot.[2] Vrage dan nu: is Sultan Mahmoed in 1511 niet veeleer, na overland het Moear-Pagoeh-gebied te hebben bereikt, overland dóórgegaan naar den bovenloop der Batu-Pahat-rivier (per olifant natuurlijk; dit «schip van

[1] Over dit thans nog welbekende Panarikan, als trait d'union tusschen de boven-Moear en de boven-Pahang, zie nader de **Bijlage** hierachter, sub *h* (blz. 585—586). Zoo spreekt in 1911 Barnes van „the well-known route.... over the 'Penarekan' to the Muar" (J. S. Br. n° 60, p. 38).

[2] Op 6 Jan. 1514 schreef toch de Kapitein van Malaka, Ruy de Brito, in een belangrijk rapport aan Koning D. Manuel, het volgende over gezegden ex-potentaat: „De gewezen Koning van Malaka is, na verslagen te zijn, gevlucht naar een eiland geheeten Bintan („Bintam"), ver van hier; hij noemt zich koning daarvan. Hij heeft reeds vele boodschappen hier gezonden; hij zegt vazal te willen zijn van Uwe Hoogheid; ik heb het geschreven aan den Gouverneur[-Generaal] der Indiën. Hij heeft zijn zoon gedood, omdat (die) niet wilde toestemmen in zijn wensch, want de vader wilde vrede, en hij niet; hij is dood. De koning heeft weinig volk; hij is oud, vol van amfioen; hij doet niets, en is niets; en de zijnen verlaten hem; en, zooals hij het aanlegt, gaat hij te gronde, zonder uitweg. Nooit heeft hij mij in zijn brieven gezegd waar hij aan vasthield, of wat hij meende; hij is als een man zonder zinnen." (Alguns Documentos... da Torre do Tombo, Lisboa 1892, p. 349). En voeg daarbij het 4 jaar oudere getuigenis, dd. 6 Febr. 1510, van den te Malaka gevangen zittenden Ruy d'Araujo in zijn geheimen brief aan Albuquerque, waar hij schrijft: „Uwe Genade zal weten dat de koning van Malaka niet regeert, noch het gezag uitoefent over 't land, noch geëerd is, noch gevreesd als vorst. Het is een man die altijd in een huis zit, als een Observant [= Franciscaner-monnik]. Hij heeft het gezag en de regeering gegeven aan den Bĕndahara, zijn oom, en deze Bĕndahara heeft zich meester gemaakt van alles, enz." (ib. p. 221), waarop dan d'Araujo een boekje gaat opendoen over dezen gehaten tiran; denzelfden van Verhaal 27—33 der Sadj. Mĕl., Bĕndahara Sri Maharadja (I), in 1510 of begin 1511 gedood op last van Sultan Mahmoed.

de *rimba*»), en dóórgegaan dan weer over het door LOGAN in 1847 begane Djohor-pad tusschen Batu-Pahat-, boven-Sĕmbrong- en Lĕnggiu-rivier (zie bij **m**, blz. 521—522), om aldus eerst «stil te houden te Batoe Hampar» aan de *boven-Djohorrivier*? Alwaar immers in ca. 1530 zijn — naar het schijnt in ca. 1514 op Bintan uit Toen Fatimah geboren — jonge en energieke zoon Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah II (de «Radja Ali, timang-timangan-nja Radja Kĕtjil Bĕsar» van 't slot van Verhaal 34 der Sadj. Mĕl.; ed.-Shellabear, 1898, p. 163, r. 18—17 v. o.) de nieuwe hoofdstad Djohor aan den benedenloop zou gaan stichten.

De vraag klemt te meer, omdat hierna (blz. 522, slot der noot) zal blijken, dat er een plek Dĕlek bij de boven-Kahang moet bestaan — verg. onze Schetskaart —, aan of nabij dit door Logan in 1847 gevolgde pad, waarvan Hervey in Sept. 1879 vernam, dat er moesten zijn «the remains of an extensive building surrounded with brick walls». Locaal onderzoek zal hier alleen antwoord kunnen geven.

In 2¼ uur roeiens kwam Hervey dan op den nu volgenden morgen (27 Jan.) van «Kwala Bâtu Hampar», zooals hij ten slotte zegt (p. 97), naar «Tanjong Pêrak» (p. 98). Hier en daar vermeldt hij, tegen zijn goede gewoonte, niet aan welken kant de daarbij door hem genoemde namen te zoeken zijn. Achtereenvolgens noemt hij: even na de kampoeng een S. Batu Hampar («a river of the same name», dus ook zeker aan de linkerhand); dan «Lûbok Kĕndur (gourd hole)» en «Tanjong Blit» (p. 98), beide naar het schijnt rechts; dan, «on the left», S. Dâun Lâbûh» en «Tâuah [lees: Tânah] Dâpar». Ruim halfweg «we pass S. Pêlang Pûtus (severed-boat river), here the jungle on both sides is very beautiful. According to tradition, the river just mentioned owes its name to one of the numerous feats of Si [er staat: Se] Bâdang; it is stated that he and his wife Nênek Panjang went out in a pêlang boat [een soort schouw; ook *pilang*] together fishing, she in the bows and he at the stern, and that each, seeing a fish at their respective ends, paddled in opposite directions, and paddled with such force that the boat parted in two in the middle. It will be seen from the above that Nenek Panjang was a fair match for her husband in physical prowess». Een half uur later volgt: «Jâlor Putus (a rock to the left which occasioned the damage

referred to)» (ib.), zoodat de S. Pelang Putus wel ten N. zal zijn.

Zonder dat Hervey het zich bewust is geweest, kwam hij echter bij dit punt Jalor Putus = «de Gebroken Kano», voorbij aan het punt dat in alinea 4 van Verhaal VI der Sadjarah Mĕlajoe geboekstaafd staat als Batu Bĕlah; de plek vlak bij de «monding der Sajoeng» (kuala Sayong) — aldus tot 3 maal toe er gelocaliseerd —, waar BADANG de «*karas*-toespijze» («ulam karas»; *niet* «kuras») voor den Vorst van Singhapoera, Sri Rama Wi(ra)krama, moest gaan halen, en er alléén heen toog in zijn pelang (of pilang, zolderschuit) van 8 vaâm lengte of 14½ M., boomend met een boom (galah) van kĕmpas-hout zoo dik als één omvâming. Aangekomen op deze plek, waar de verlangde geurige toespijs te vinden was, «klauterde hij er in den (daar groeienden) *karas*-boom» (Aquilaria malaccensis Lam., den aloëhout-boom), maar de takken braken, Badang viel er uit, bleef zelf ongedeerd, doch zijn (harde) kop spleet een grooten steen (onder den boom) in tweeën; en: «Tot heden toe is die steen nog ter Sajoeng-monding, en wordt genoemd Batoe Bĕlah; en de boomstok en de zolderschuit zijn (er ook) nog tot heden ten dage.»[1]

Want, waar zijn we hier precies? Op niet meer dan één kwartier roeiens stroomopwaarts — dus: op minder dan 5 minuten roeiens stroomafwaarts — van den uitloop der Sayong, der «schuins-inloopende» rivier (Mal. sājoeng = ons «geeren»), in de berg-bronrivier der S. Johor, de Lĕnggijoe, en hun vereeniging onder den naam van S. Djohor, zeg ten rechte: «Juweel-rivier».

Immers, Hervey, die zoo kranig nauwkeurig met zijn horloge in de hand de opvaart heeft geboekt, geeft deze opvolging van tijden: «At 10.37 a.m. [op Ma. 27 Jan. 1879] we pass S. Pêlang

[1] De volledige tekst ter zake luidt: „Dan apabila Radja Singapoera hĕndak santap, maka Badang di-soeroeh Baginda mĕngambil oelam koeras [*lees*: karas; zie hiervóór blz. 432 met noot 1] di koewala Sajoeng; maka Badang poen pĕrgilah dĕngan sa-orang dirinja djoega, pelangnja pandjang dĕlapan dĕpa, galahnja batang kĕmpas sa-pamĕloek bĕsarnja. Tĕlah sampai ka-koewala Sajoeng, maka di-pandjatnja koeras [*lees weer*: karas] itoe, maka dahannja poen patah, maka Badang poen djatoh ka-tanah, kapalanja tĕrhĕmpas kapada batoe bĕsar; maka batoe itoepoen bĕlah doewa, kapala Badang tijada bĕlah. Sĕkarang poen lagi ada batoe itoe di koewala Sajoeng, di-sĕboet orang Batoe Bĕlah; dan galahnja dan pelangnja itoepoen ada lagi datang sĕkarang ini." (Shellabear, 1898, p. 28—29; of 2ᵉ ed., 1910, I, p. 40). Leyden's vertaling sluit hier zelfs: „and that said prow, with the trunk of the tree which he used for an oar, are still to be seen at Cowala Sayang." (1821, p. 57).

Pûtus.... At 11.13 we passed Jâlor Pûtus.... At 11.26 we sighted Tanjong Pêrak, the point between the Lĕnggiu and the Sâyong: at 11.31 we entered the Lĕnggiu with a sharp turn to the East, the Sâyong being N. W.» (p. 98; de spatieeringen zijn van mezelf).

Wil men soms nog ontkennen, dat èn de *Karas*-boom èn de versteende *Galah* èn de versteende *Pelang* èn de *Batoe Bĕlah* van het Maleisch verhaal uit ca. 1612, alle hier ter plaatse, bij het tegenwoordig geheeten Jalor Putus, voor het Djohoreesche volksbesef toen aanwezig waren? En dat dus — zooals reeds hiervóór op blz. 430—432 werd aangegeven — Hervey's «Gâlah Si Badang» *hier* gelocaliseerd moet worden?

---

m. De Lĕnggiu-rivier (van Tanjung Perak tot den voet der Bĕlumut-bergketen); wis Favre's raadselachtige «Negaoyoung» (zie blz. 519, noot 1). Hier dan komen de luttele overblijfselen van Hindoesche oudheden voor — naar de plaatsnamen te oordeelen, die Hervey met zekere verwondering meedeelt, onder toevoeging dat hij er geen verklaring van kon krijgen —, waarop men met nadruk de aandacht moet gaan vestigen, zoodra een ernstig archaeologisch onderzoek van het Djohor-stroomgebied in gang zal worden gebracht.

Twee van die namen zijn buiten allen twijfel: Pasir Bĕrhala en Gajah Mina(h). Beide plekken aan den rechteroever van deze bronrivier, ca. 2½ uur boomens (met de Mal. *galah*) van elkaar verwijderd, duiden, zóó diep in de thans haast onbewoonde wildernis, de plaatsen aan waar resp. een of meer Hindoe-beelden, en een of meer *makara's* te vinden moeten zijn.

Van den eersten naam zegt Hervey met zekere verbazing: «Pâsir Bĕrhâla (idol sand) of which no clear account was given» (p. 99), n.l. door zijn begeleidende inlanders van 12 man, waaronder, behalve Maleiers, ook eenige Djakoen's (verg. hierna blz. 522 en 526—527). Van «Gâjah Mînah» (p. 99) noemt hij alleen eerst den naam, en voegt even verder toe: «I could not ascertain how this place had got its name».

Een derde plek moet naar mijn meening ook in onmiddellijk verband gebracht met vóór-Mohammedaansche tijden: de top van den Bukit Pĕnyabong, of «Hanengevecht-Berg», waarvan de plaatselijke legende op blz. 532 zal volgen. In deze legende speelt toch «Râja Chûlan» (p. 110), welbekend uit Verhaal I der

Sadj. Mĕl. als de autochthone boven-Djohor-vorst dien de Klingsche veroveraar, Radja Soeran, in een tweegevecht doodde, de groote rol, en moet tot heden ten dage bovenop dien top versteend staan als «a cock in white stone» (ib.). Deze, waarschijnlijk Zuidoostelijke, bijtop van de Bĕloemoet-keten werd echter niet door Hervey bezocht; de legende hoorde hij pas, toen de afdaling van den «Blûmut»-top al was begonnen op 3 Febr. De plaats er aan gegeven op onze Schetskaart (n° *12*), is een gissing.

Omtrent twee namen is twijfel wel degelijk mogelijk, of ze niet veeleer tot de Moh. Djohor-periode behooren: Sempang Mahaligei (of: Simpang Maligai); en Lubok Bilik, hetwelk een «Krâmat» moet zijn (p. 100). Van de eerste plek voegt Hervey toe: «where used to be the Royal fishing box»; van de tweede echter: «but we got no details».

Al deze 5 plekken komen onmiddellijk in aanmerking om locaal te worden onderzocht. Als 6ᵉ plek zou ik er aan toe willen voegen Tanjung Perak, de plaats van samenvloeiing der Sayong- en Lĕnggiu-rivieren; daar toch gewis aan de oevers der Lĕnggiu Hindoe-nederzettingen moeten zijn geweest, blijkens het bovenstaande; terwijl óók het stroomgebied der Sajoeng (in den aanhef van Verhaal VI der Sadj. Mĕl. met name genoemd), met zijn in hoofdzaak thans door Djakoen's bewoonde lagere, deels moerassige oevers, daarvan zijn deel kan hebben gehad, vooral omdat de Sajoeng het meeste water afvoert. Vermoedelijk is dus de rechthoekige punt waar beide zich vereenigen, en die tot heden de «Zilver-Hoek» heet, een van nature aangewezen plek geweest voor een belangrijke vestiging.

Alvorens nu, na dit algemeen overzicht van de voor ons gewichtigste gegevens die in Hervey's reisverhaal verscholen staan, diens zinnen in vol verband te geven, moet één vraag worden aangeroerd die vanzelf op de lippen komt bij dit opvaren der «Lĕnggiu»-rivier, zooals Hervey steeds spelt, of wel, naar onzen Holl. trant, dezer Lĕnggijoe-rivier. De vraag: heeft Lĕnggijoe iets te maken met den pseudo-Siameeschen naam Klang Kio = Ganggăjoe, welken de «soengai Djohor», en zeer speciaal de «hoeloe soengai Djohor», in vóór-Mohammedaanschen tijd gedragen zou hebben volgens Verhaal I der Sadjarah Mĕl. (verg. uitvoerig ons *Iᵉ Gedeelte*, blz. 118—123)?

Naar mijn overtuiging: *ongetwijfeld*! Mijns inziens is dat «Siameesche» Klang Kio, beteekenende naar den uitleg van

den Maleischen tekst «pĕrbĕndaharaān pĕrmata» of «Juweelschat», beteekenende volgens zoowel Leyden als den blijkbaar ten deze deskundigen Dulaurier: „En siamois *khlang khiaw*, «le lieu de l'émeraude»", dat dan weer, omdat de Maleiers «dit niet konden uitspreken», «werd tot Ganggājoe», — niets anders als een proefje van Djohoreesche in- en uitlegkunde van ca. 1612 A. D. om den waren, óók toenmaals reeds levenden, naam Lĕnggiu-Lĕnggijoe voor de berg-bronrivier der Soengai Djohor te verdeftigen en te verwringen tot een Siameeschen vorm; en om dan verder dien aldus verwrongen naam met een etymologischen salto-mortale weer «gelijk» te kunnen stellen aan den totaal anderen naam, ook toen nog in de volksheugenis levend, en geldend voor den eigenlijken Djohor-stroom in zijn geheel: Ganggāyu = Wurawari. Terwijl dan in dienzelfden «uitleg» van ca. 1612 óók bewaard bleef de verre voortleving van den ouden landsnaam Galuh = «Juweel», Arab. Djauhar, het land der Jav. wong wari-galuh (zie ons *Ie Gedeelte*, blz. 96—97), der lieden dus van het «Jauhar-Johor-water».

Maar wààr lag dan toch de «groote stad» Ganggājoe aan dezen stroom van dienzelfden naam, met haar *kota* van «zwarten steen», welke nog in 1612—1614 bestond (waarschijnlijk in ruïne) aan dezen «bovenloop der Djohor-rivier»? — *Dit* is de gróóte, de prae-eminente vraag, welke alinea 13[1] van Verhaal I der Sadjarah Mĕlajoe ons stelt. Is het niet verbazingwekkend, dat zelfs een man als HERVEY, Malaicus-historicus-Singaporeaan, haar nergens aanroert? Lag zij bij Kota Tinggi? Of lag zij niet eer hoogerop, aan de Lĕnggiu-«Klang Kio»-zelve, dus b.v. òf bij Pasir Bĕrhala, òf bij Simpang Ma(ha)ligai? *Dit* is dus, doortellend op het boven gegeven lijstje, de zevende vraag, welke locaal dient te worden onderzocht aan de Lĕnggijoe-rivier; maar in beteekenis de Aller-, allereerste. Want men vergete het niet: het Djohor-stroomgebied is na ca. 1720 wildernis geworden, en wildernis gebleven; geen latere Maleische opbloei heeft het in zijn vereenzaming gestoord; geen Eur. ondernemingsgeest heeft tot 1920 den bodem omgewoeld, tenzij voor enkele koffie- en rubberlanden boven Kota Tinggi; zelfs de in 1909 gereed gekomen

---

[1] Geteld naar de indeeling der editio princeps door Abdoellah Moensji (ca. 1840), en van de tekstuitgaven-Shellabear in Arab. en Lat. karakters (1896; 1898, 1910); alsmede van den herdruk-Klinkert (1884). In de editie-Dulaurier (1856) loopen alle zinnen van een zelfde hoofdstuk door.

spoorweg-verbinding Johor Bharu-Gĕmas-Tampin, en zoo verder hetzij naar Malaka of naar Kuala Lumpur, heeft enkel bij de halten Layang-Layang en Rĕngkam den bovenloop der S. Sayong overschreden (boven het punt waar de kleine S. Siam er in valt; zie onze Schetskaart) en weer achter zich gelaten; dus de S. Lĕnggiu-zelf niet eens van verre aangeroerd.

Kortom: de *kota* van zwarten steen, in 1612 nog geheeten «Ganggayu», *moet* er teruggevonden worden. Mits men, van Singapore uit, maar ga zoeken! —

Ziehier dan de te dezer zake dienende reisverhaal-gedeelten van HERVEY in hun vol verband:

«At 11.26 [op Ma. 27 Jan. 1879] we sighted Tanjong Pêrak, the point between the Lĕnggiu and the Sâyong:[1] at 11.31 we entered the Lĕnggiu with a sharp turn to the East, the Sâyong being N.W.(;) we found the Lĕnggiu quite sluggish, all the force of the current in the Johor being apparently contributed by the Sayong. In half an hour trees began to get in the way, both sides of the stream, which is not often more than 20 yards [= 18,3 M.] broad[2] and very winding, and if possible more beautiful than before. At 12.10 p. m. we passed Sungei Kĕmanggit, and at 12.22 we came upon three wood cutters' huts to the left, little cramped huts set upon tall and somewhat slight poles; here we stopped for tiffin till 1.12 p. m. At 1.38 p. m. we passed Sungei Sâdei [dus: breed-hellende, uitgestrekte rivier; Mal. *sadai*], at 3 p. m. a Jakun's clearing and hut on the right; 3.21 Sungei Sĕbang on the right. At 3.35 we went over Lobang Ajar[?] with powerful current and whirlpool. At 4.5 p. m. on our left was Pasir Bĕrhala (idol sand) of which no clear account was given.[3] At 4.36 had

[1] Het kan niet anders, of in het slordig reisverhaal van den abt FAVRE (zie hiervóór blz. 420, 435, 484 noot) is dit punt bedoeld met zijn woorden: „At the 9th [Sept. 1846] at about nine o'clock A. M. I reached the junction of the two rivers Sayong and Negaoyoung [*sic!*] with that of Johore; I was then informed that both were inhabited by Jakuns; but etc." (Journ. Ind. Arch. III, 1849, p. 53—54; of herdruk, Paris 1865, p. 117). Maar wat kan Negaoyoung in vredesnaam zijn?? Soms Naga uyung = „Slingerende Slang"??

[2] Verg. hiermee de domme fout bij FAVRE (zie hiervóór blz. 484, noot), die over de Sayong maar steeds van „feet" spreekt, waar hij „yards" bedoelde.

[3] De voor ons belangrijke namen en opmerkingen werden hier en verderop gespatieerd overgenomen. — Wat ik van het voorafgegane Lobang Ajar moet denken, weet ik niet; is dit geen drukfout voor Lobang Ayĕr, dan zou het kunnen beteekenen: „Kluizenaars-kuil" (Mal. *adjar*); doch zou

half an hour's work in cutting through a tree fallen across the stream, and now the opportunity was taken of cutting some poles for «gâla» [lees: gâlah] to punt us along with, and we certainly got along half again as fast as with the paddles. At 4.18 p. m. we passed Pulau Tanjong Putus, at 5.37 Lûbok tirok [«elger-kolk» = wellicht «spitse kolk»?; Mal. *teroek*, *tĕtirok*], at 6.6 p. m. Sungei Tengkil [zie onze *Schetskaart*, overgenomen van de «S. Tengkil» op de Kaart der Straits Branch, 1911; Mal. tengkel is «balletje, keutel»]. [1] Jungle can be touched on both sides. At 6.19 Sungei Mâchap flows in to the right. After cutting our way through more fallen trees we reached Gâjah Minah...., about 5 minutes past 7 p. m. For more than half an hour we had been enjoying a delicious evening with the light of the young moon; I could not ascertain how this place had got its name. The only sign of humanity about it is a very elementary sort of shanty [= hut]....; we preferred the jâlor for sleeping quarters, the shanty and its neighbourhood abounding in leeches.... We must have had to cut through a dozen trees or more during the day. Every now and again everything had to be taken out of the boat and put on a tree and then the boat could just scrape under, we were also constantly having to lie flat; about three hours were lost with these constant stoppages. During the wet season, it is only the Lĕnggiu in which snags [= boomstronken], etc. are so unpleasantly familiar; the Johor is free from them as far as boats of light draught are concerned, indeed during our trip, a steam launch could quite well have gone up as far as the mouth of the Lĕnggiu. The Johor river is certainly a fine one, but in the Lĕnggiu, though narrower, the beauty of the scenery increases; .... In places the under soil has the prevailing red hue of Singapore [met zijn welbekend rossig *laterriet*-type] but it is mostly sandy, though occasionally it appears to be of a better quality. Now and again whitish clay under-lies the red.» (p. 98—99). Deze laatste verschijning van witte

dan Hervey er niets over gezegd hebben?? Waar hier en verderop bij de Mal. rivier- en plaatsnamen, voor zoover Hervey ze niet verklaarde, niets mijnerzijds werd toegevoegd, gelukte het niet bij Klinkert en Wilkinson iets ter verheldering te vinden, resp. in hun Wdbk. van 1910, 1916 en 1903.

[1] Deze naam is gespatieerd, omdat hierachter zal blijken (blz. 535), dat *deze* linkerzijrivier van de S. Lĕnggiu bedoeld kan zijn in de raadselachtige alinea 14 van Verhaal I der Sadj. Mĕl. — Machap is ook een district in Malaka.

klei kwam ook reeds voor bij Batoe Sawar, alterneerend met roode klei (lateriet); zie toch Hervey, hiervóór blz. 438.

Na hier bij het, helaas ononderzocht gebleven, Gadjah Mina = «Walvisch, Cachelot, Dolfijn», letterlijk «Olifants-visch» = *Makara*, den nacht te hebben doorgebracht in hun djaloer, gaat Hervey met zijn reisgezel Hullett den volgenden dag de al meer tot bergstroom wordende Lĕnggijoe hooger op. Hij krijgt tevens den nagalm der verhalen van LOGAN'S toer in najaar 1847 (de Lĕnggiu en Johor af; komende van de boven-Sĕmbrong), en van FAVRE'S toer in najaar 1846 (de Sayong op; en daarna de Bĕnut af), nog levend in den mond dezer Lĕnggiu-bevolking van 1879, half Maleiers, half Djakoen's; beide toeren toenmaals geheel gedaan ter wille van navorsching dezer orang Bĕnoewa, verg. hiervóór blz. 420—421, en onze Schetskaart. Aldus:

«*Tuesday, 28th.* — To-day was simply a repetition of yesterday, saving for the increase of snags and fallen timber. At 12.43 we passed on our right Sĕmpang [lees wel: Sempang] Mahaligei (palace) where used to be the Royal fishing box [letterlijk dus: «Paleis-dwarsweg»; Wilkinson in zijn Malay-Engl. Dict. van 1903 heeft «*sempang* or *simpang*» geen «sĕmpang»; de schrijfwijs «mahaligai» voor het Tamil-Mal. māligai is een verdeftiging, die ook reeds voorkomt in den aanhef van Verhaal 32 der Sadj. Mĕl.: Kota Mahaligai = Patani;[1] verg. den analogen plaatsnaam *Balige* aan het Toba-meer, den ouden zetel van Si Singa Mangaradja of den Batakschen «Priester-vorst»]. 12.46, huts to the left, 1.25, S. Ayĕr [er staat: Ayeĕ] Pûtih on right.... At 1.38 passed Lûbok Bîlik [= «Kamer-kolk»] on our left, said to be a «Krâmat», but we got no details. At 1.57 we had Sungei Tĕngkĕlah on our left, and at 2.8 Sungei Tĕmpinis [er staat: «Tempinis»; het is de boom Sloetia sideroxylon T. et B.; een gelijknamige zoutwater-visch komt hier niet in aanmerking;]: Sungei or Pĕngkâlan Tĕngkĕlah is the place where Logan re-embarked for Singapore on his return from his trip in 1847 up the Endau river and through the interior of Johor.[2]

[1] Midden in Verhaal 10 der S. M. heet deze zelfde plaats: Kota Maligai. Verg. V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. IV (1912), p. 592a, i. v. *malige* en *maligya*, alsmede p. 1000b i. v. *baligi*; doch *Balige* noemt hij daar niet. Wilkinson (p. 665) zegt echter: „*mahaligai* is the commoner form".

[2] LOGAN's eigen woorden voor 1 Oct. 1847 zijn: „Four days walking [n.l. op „the Johore path", dat een eindje beneden Pangkalan Padang aan de Sĕm-

Its name derives from a fish, and in former days it was one of the retreats of Royalty. 2.10, Jakun hut in clearing on the right, and again at 2.39. At 5.26 p. m. we reached the limited Kampong of Kĕlĕsâ Bâniak [zie blz. 532], occupied by both Malays and Jakuns; there were three huts on the bank, the huts were very low on high piles, ... This place is named from a fish, Kĕlĕsâ, which is said to abound here.... The river had, we were told, been much higher a few days before, about 12 feet [= ca. 3½ M.], as we judged, above its present level. Next day (29th) we took on a Malay and two Jakuns, more poling and a great deal of cutting work, the stream narrowed so much that there was but just room for the jâlor to pass. We saw more hill coffee shrubs with good-sized berries on the

---

brong, de Z.W.-bronrivier van de Endau, begon] brought me over the central mountain chain of Johore, (of which Gunong Lulúmut [= Bĕlumut] forms the principal member), and past the source of that river, to Pánkállan Tinkalá on its right bank. Here a canoe was procured which carried us with great rapidity down the stream nearly to Kotá Tingi, where I had the good fortune to find the Rájá Kichi [= R. Kĕchil = Favre's „Panghulu" van het jaar te voren]." (Journ. Ind. Arch. I, 1847, p. 244).

Op de Kaart der Straits Branch (1911) staat geen „Johore path" van de boven-Sĕmbrong naar de boven-Lĕnggiu; maar wèl een pad van de boven-Sayong bij de tegenwoordige spoorweghalte Rĕngkam, *over het zadel vlak Z. van de Bĕlumut- en Bĕchuak-toppen* naar de boven-Lĕnggiu, en verder door naar de beneden-Sayong (halverwege tusschen de monding der Sayong Kĕchil en de samenvloeiing van Sayong en Lĕnggiu). Over ditzelfde zadel loopt vermoedelijk het door Logan in 1847 begane pad; zijn „Pánkállan Pádang" acht ik het „Pengkalan Pomang" op gezegde Kaart; zijn „Boko or Páu, one of the principal branches of the Bátu Páhát", welke bronrivier hij op 27 Sept., van de boven-Sĕmbrong uit, te voet had bereikt, is de S. Bekok dier Kaart, groote rechterzijrivier van de S. Batu Pahat Simpang Kanan (alias óók S. Sĕmbrong n° 2 genoemd). De spoorweg loopt door 't moeras, van de Ulu Sĕmbrong onzer Kaart, waaruit Z.W. van P^a. Kĕnalau de S. Sĕmbroug n° 2 ontspringt.

Over Logan's „Danlék", een doerian-bosch aan den W.-oever der Ulu Kahang, „the cheer of the olden time when the Rájá Binuá ruled the land" (p. 259), geeft HERVEY in *Sept. 1879* gewichtig nieuws van een Maleier. Halfweg Pangkalan Kĕnalau aan de Ulu Sĕmbrong, en de Ulu Kahang bij den Bĕlumut, zouden zich bevinden „the remains of an extensive building surrounded with brick walls, not very far from the river: there were also, he said, plenty of cultivated fruit trees about; .... The *Jakuns* called the place Délek, but could tell him nothing about the building". En Hervey herinnert, hoe ook Miklucho Maklay in Jan. 1875 een analoge antieke plek aan de Ulu Kahang voorbijging, die hij echter „Tandiong-genteng" noemde, en beschreef als „a large plain, clear of all trees, close to the river Kahan", waar hij meende dat „tools, arms, perhaps even old coins" konden gevonden worden, als zijnde „the old seat of the Raja Benua (Journ. Str. Br. n° 8, Dec. 1881, p. 111—112; & n° 2, Dec. 1878, p. 219—220 met noot). Zie onze Kaart.

banks of the river as we passed [*koffieboompjes* op deze plekken in 1879, gewis Coffea arabica, kan, dunkt mij, alleen verklaard worden door zaden, in of na ca. 1800 er door Maleiers van Sumatra's Westkust overgebracht; en impliceert het niet, dat men hier *minstens* op 300 M. hoogte is?].[1] A little before 4 p. m. we got into the Tĕbâ river [dit woord Tĕbā, of zooals op p. 110: «Tĕba", heeft tegelijk een Oudjavaanschen en een Boven-Djambi-klank; verg. Nāg.krĕt., Z. 13: 1], leaving the Lĕnggiu on our left [maar welke ze op 30 Jan. weer bereikten; zie blz. 527]; a little way up the Tĕbâ, we found ourselves at the Pĕngkâlan [doch op welken oever??], the residence of the Pĕnghûlu or Bâtin of the Jakuns; as we neared his hut, some women and squalling children scrambled away.... We found the hut much superior to any we had seen since leaving Sĕlûang in size, construction, accommodation and comfort; it was thatched with a leaf resembling nîpah, and the flooring was a bark one, the best portion of it being covered with mats, on which we deposited our sleeping-gear.... Not long after our arrival a very queer old man came to see us, who was introduced as the Bâtin Lâma òr Dato; he is the father[2] of the present Bâtin, who was then away on the Endau. The old man spoke Malay fluently, but with a peculiar accent, broader than that of the Malays and sounding the final *k* much more distinctly. I asked him if he remembered Mr. Logan's visit some 30 years before, he said he did, and also that of M. Favre; on the occasion of the latter he was living in the Sayong where there are two Jakun kampongs, some 30 people in all [*dit* moeten dus wis zijn de door FAVRE in zijn reisverhaal genoemde kampoeng's «Menkao» en «Ynass»

[1] Een eindje verder in zijn reisverhaal zegt Hervey, dat twee heuvels („Bukit Tēlenteng and Pûpur", p. 101), niet ver van het straks in den hoofdtekst te vermelden Pangkalan Tēba, in hoogte werden bepaald op 1350 Eng. voet = ca. 410 M. — In *Sept. 1879* terugkeerend van de Ulu Madek (verg. hiervóór blz. 419, noot), beklom Hervey den Bukit Pupur, maar vond Pēngkalan Tēba bijna verlaten, „the bulk of the able-bodied of the *kampong* having been transported to Kôta Tinggi, to make a road thence to Gûnong Panti for the convenience of coffee planters who were intending to try their luck there, after favourable reports by explorers from Ceylon" (Journ. Str. Br. n° 8, Dec. 1881, p. 123; en verg. hiervóór blz. 507, noot 1, slot).

[2] Lees: uncle. Immers, aan 't slot van 4 Febr. vertelt Hervey: „In the afternoon the Bâtin (nephew of the Dato and son of an old Jakun of our party), a young man, came in, after a successful chase, with a pĕlandok he had

= Inas]; [1] he was described by M. Favre as an old man of 80, according to which he must have attained the extraordinary age of 110, but he is now probably not much over 80....; he probably deceived M. Favre by his ready acquiescence in the idea of his being 80 years old; like most of the natives here he was quite ready to agree to anything which might please his guest.... The Dato told me there was no hill at the source of the Sayung [aldus hier gespeld], as stated by Favre and

---

killed and etc." (p. 110). Men was dien dag teruggekomen te „Pěngkâlan Těba", na de afdaling van den Blumut-top in den namiddag van 2 Febr.

[1] De eigen woorden van FAVRE zijn: „In the evening [van 9 Sept. 1846] I reached a place called Menkao [zie onze Schetskaart], where are the two last Malay houses in a kampong on the left bank going up the river, and where I likewise found the first families of Jakuns. They amount in that place to the number of thirty persons. On the opposite side in another kampong named Kampong Ynass are also found five families of Jakuns.

The incessant rain forced me to remain here two days. The river is here no more than twenty or twenty five feet [*fout*! lees: yards; verg. hiervóór blz. 484, noot 1] in breadth, but is very deep. I remarked that the river of Johore from its source to Menkao is called Sayong Besár by the aborigines, while they give the name of Sayong Kechil to the Sayong river, which I have before mentioned [*fout* alweer; de hoofdstroom heet enkel S. Sayong; de S. Sayong Kechil is een vrij onbeduidende rechterbijstroom; zie onze Kaart].

During my stay in that place I was informed that the great Panghulu Batin, who rules over all the Jakuns who inhabit this part of the Johore territory, was living about two hours from there; as the Malays who had brought me up refused to go further, I sent for him. The next morning he arrived with six other Jakuns; he promised to give me men to conduct me by land to the extremity of the Banut river. I therefore started with him in a small boat, in order to repair to his house.... I had scarcely departed when a heavy rain began to fall, and it continued until the evening; we proceeded however up the river for about one hour, when the rain was so violent that the Batin declared that it was impossible to go further. We stopped at a Jakun's house on the right side of the river [wel weer gerekend bij opvaart], which is in that place no more than eight or ten feet [*lees*: yards; dus niet 2,5 à 3 M., maar 7,5 à 9 M.!] broad but yet very deep....; but... the next morning... cheered me up again. That day I repaired to the house of the Pánghulu Batin, which is in the interior of the jungle, about one hour's walk from the bank of the river. I stopped there two days, which I spent in visiting some neighbouring kampongs of Jakuns, and in collecting information about the place....

The Bátin, whom I have mentioned, is an old man of about eighty years of age; he is duly appointed by the Sultan of Johore [Sultan Hoesein, van 1819 tot zijn dood in Sept. 1835 wonend te Singapore, maar niets meer dan in naam een „Sultan" toen] and by the Tamungong of Singapore [de ware machthebber; wiens vader in 1819 Singapore aan de Engelschen overdroeg, en op 8 Dec. 1825 stierf; zie hiervóór noot 2 op blz. 499, en Logan's 1e noot bij Favre]

Logan, from the other side of which flowed the Bĕnut into the straits of Malacca, [1] he said that the streams flowed in opposite directions from the same swamp, but there must be some fall [= helling]». (p. 100—101). Men ziet hier incidenteel welk een totaal ander karakter de Lĕnggijoe en de Sajoeng dragen; de eerste een vrij wilde, sterk veranderlijke bergstroom, de tweede een vrijwel constante laagland-rivier.

to rule over two or three hundred Jakuns, living in a radius of about one day's walk from his house; this dignity was conferred upon him, about fifteen years ago [dus in ca. 1831 volgens Favre; ik voor mij vermoed veeleer in midden 1826, kort ná Crawfurd's „in bezit-neming" der midden-Djohor-rivier van blz. 499 hiervóór], by two written documents, the first authenticated with the seal of the Sultan, and the second with that of the Tamungong. At the same time he received from each of these two authorities a spear adorned with gold and silver, as the insignia of his Bátinship. On asking to see the written documents, I was answered, *sudá makán apí* [men lette op de Fransche accenten!], they are burnt; but as to the two spears, as they were much more precious for these children of nature than a dead letter of which they could not understand the slightest part, they were also kept more carefully and daily used." (Journ. Ind. Arch. III, 1849, p. 54—55; herdruk 1865, p. 117—121).

[1] De woorden van FAVRE in 1846 waren: „I was told [toen hij van 13—14 Sept. verbleef ten huize van den Panghoeloe Batin der Djakoen's, bovenstrooms van „Menkao"; zie vorige noot] that the source of the Sayong Besar, that is, of the Johore river [*onzuiver* gezegd], was not far from there, near a hill which was pointed out, but I could not perceive it . . . . I wished much to go up the river to its source; but the Jakuns told me that this was impossible, on account of the great quantity of fallen trees which entirely obstruct it." (l. c. 1849, p. 55; of herdruk, 1865, p. 120).

LOGAN's mededeelingen van 1847 zijn veel rijker van inhoud, en veel zuiverder. Eerst zegt hij in zijn kort reisverhaaltje vooraf, als een resultaat van den tocht: „Amongst the most interesting discoveries, not relating to geology, were the finding of the source of the Johore river in a high mountain chain nearly in the centre of the country; the ascertainment of the courses and affluents of the Sidili, Indáu and Rio Formosa [= S. Batu Pahat; ten rechte Port. Rio Formoso]; the etc." (p. 245). Daarna, in zijn speciale behandeling van „The Binua of Johore", spreekt hij eerst van het „most southern system of rivers in the Malay Peninsula, that is of the rivers Jòhore (the Lingiu and the Sáyong), Binút, Pontián, Bátu Páhát or Rio Formosa (the Simpáng Kiri, Páu [nu S. Bĕkok], and Simrong [Sĕmbrong n° 2, of Simpang Kanan] with their numerous affluents) and Indáu (the Anák Indáu, Simrong [= Sĕmbrong-proper, of n° 1] and Mádé [thans gespeld Madek]), with the country watered by them" (p. 246); voorts over de toen bestaande paden, ende vermeld daarin het door Hervey bedoelde, aldus: „The other principal branch of the Bátu Páhát, the Páu, is connected with the Slábin [wel thans de S. Paloh, bij P[e]. Kĕnalau onzer Kaart vallend in de Ulu Sĕmbrong], a branch of the Indáu, by a path of only one day's journey. Paths lead from the Mádé and the Simrong [n° 1] to the Lingiu, thus connecting the Johore with the eastern rivers, while it is still more closely united to the western by its other

Doch nu, van Pangkalan Tĕba af,[1] komt men in de Hoeloe Lĕnggijoe; aldus:

«The nexth day (30 th) we succeeded ... in getting our party off at 11.30 a. m. We were 16 in all, 12 men, besides ourselves and the boys. I had to give up my native mattress, there not being enough carriers; the Malays consider 15 to 20 kati [= 9 à 12 K.G.] sufficient load for a man in an «ambong» (the basket they carry on the back with straps passing over the shoulders); Chinamen would carry much more [versta: 5 maal meer, 1 *pikoel*] in his two baskets on a kandar-stick [dit Mal.-Eng. woord voor «pikoelan» ontbreekt[2] in Yule & Burnell's Hobson-Jobson, 1886, of 2e ed. 1903], but they could not pass along a great portion of the path we had to travel, which was in many places only just wide enough for the head and

branch, the Sáyong, which rises in the same low hill from which the Binút [de Bĕnut onzer Schetskaart] issues. I found no Binuá on the river Johore below the junction of the Sáyong and Lingíu" (ib.); en dan over de algemeene orographische gesteldheid van het land waar de Orang Bĕnoewa leven aldus: „With the exception of the Lulúmut [= Bĕlumut] mountain group, in which the Lingíu, Sidili, Mádé and Káháng [beide rechterzijrivieren van de Sĕmbrong nº 1] rise, — and which sends a less elevated chain towards the place where the waters of the Simrong flow on the one side to the east and on the other to the west, [hier is Logan's tekst niet in harmonie met de feiten, want er is géén lager bergketen van den Bĕlumut naar het N.W.; wèl naar het N.N.O.] — the whole country of the Binuá is flat, or undulating, or slightly hilly."(p. 249; Journ. Ind. Archip. I, 1847).

Zooals men ziet: LOGAN spreekt overal van „Lingíu" = Hervey's Lĕnggiu, met accent op de tweede *í*; weet niets van een fantastischen (of verhaspelden) naam „Negaoyoung" als Favre heeft; en noemt terecht, conform de Sadjarah Mĕl. in Verhaal I (alinea 13) en VI (alinea 1 en 4) de „Sayong" steeds „Sayong", maar de Lĕnggiu *alterneerend* „the source of the Johore rivier"; *dus: de bergrivier de ware bronrivier*, welke de Sajoeng (met méér water) in zich opneemt.

[1] Deze Sungai Tĕba („Tĕbâ river", p. 100), met de woonplaats van den Panghoeloe = Batin der Djakoen's, Pangkalan Tĕba („Pĕngkâlan Tĕba", p. 110), is niet de eenige rivier die aan immigratie doet denken van Sumatranen in het boven-Djohorgebied. Overgenomen van de Kaart der Straits Branch (1911), vindt men op onze Schetskaart als bijstroompjes van de S. Sayong, behalve een „S. Siam" (rechts), een S. Siak en S. Bilitong (beide links); de S. Tĕba staat aldaar zwak aangegeven doch zonder naam. Het Pangkalan Tĕba durfde ik niet inschetsen, niet wetende op welken oever het lag.

[2] In Klinkert's Zakwdb. 2de druk (1910), is dit alleen te vinden onder den vorm *gandar*; Wilkinson (1903) geeft het echter onder den hoofdvorm *kandar*: „carrying on a pole (a burden being hung from each end)" dus zuiver = *mĕmikoel*; daarbij een voorbeeld met „bĕrkandar" voegend uit de Hikajat Bĕstammam (hetzelfde geschrift wel, dat in het Jav. Boestam heet; verg. Vreede's Catal. 1892, p. 308). Klinkert's Mal.-Ned. Wdb. 3e dr. (1916) verwijst hij *kandar*, p. 816a.

shoulders to squeeze through. After starting we had to cross a stream [op p. 103 blijkt: «the Pĕnis»] by means of some unpleasantly ricketty [= waggelende] branches; and then our course, there could be hardly said to be a path, lay through jungle which was all under water.... After an hour or two of this sort of work we came upon a larger stream with rushing current.... and we continued to wade, occasionally up to the middle, along the banks of this stream, which was the Lĕnggiu, till 3 p.m. or so, when we got on to higher ground.... By 4 p.m. we had reached still higher ground with a delightful clear sandy-bedded brook flowing at the foot of a steep rise; here, above the stream, we decided on taking up our quarters for the night,.... in about an hour we had a capital shanty two or three feet off the ground.... After the persevering attacks of sand-flies had been dispelled by the smoke of a fire lit close to our hut, we at last got to sleep amid the croaks, cries, shrieks, and hootings of a host of frogs, insects, and birds. The stream below us was a tributary of the Pĕnis, which we had crossed earlier in the day.

Next day (31 st) we made a start about 8 a.m.... At 10 a.m. we reached... Ayĕr Pûtih (white water), so called apparently on the *lûcus a non lucendo* principle. Yesterday the soil was muddy or sandy, now it was darker, and the swamps through which we passed between the higher levels of our course rejoiced in a deep brown mud.... The rattan thorns were a constant annoyance, and the path even our Malays lost sometimes, but the Jakuns seemed never at fault and sped along, though somewhat more heavily burdened than the others, with astonishing rapidity.... About 3.30 p.m. we heard the sound of rushing water and shortly after reached the banks of a most delightful mountain torrent tearing down amongst granite boulders of all sizes and shapes; this we were told was Hûlu [door een drukfout staat er: Bûlu] Lĕnggiu, or the course of the Lĕnggiu River, and on this spot was Bâtu Sĕtinggan [sic! doch lees: Sĕtinggong, zooals ook op p. 109 staat; van Mal. tinggoeng = «nederhurken», óók bij Wilkinson alleen als «tinggong»] (the squatters' stone) or Bâtu Bĕrkâchang [lees, blijkens LOGAN'S tekst: Bĕrkâchong; van Mal. *katjoeng*, «kindje»], to which a legend is attached that it was the first couch of the parents of the

human race; the details of the legend cannot be stated here, so I simply follow the account of it given by Logan [1] .... we determined to camp here for the night, and so we soon had a hut put up on the very brink of the torrent....

Next morning [1 Febr.] we continued our journey about 8 a.m..... After two or three hours' work in ascending and descending a series of hills with sandy and rocky streams between them, we had a steep climb up a slippery hill..., and after going along a narrow ridge at the top we came to a dip; here we were brought to a halt, and were told that this was the old boundary line between Pahang and Johor [geheeten, zooals op blz. 531 blijkt: «Pĕsĕlângan (the old boundary)» = «Tusschengrens»], but that now it ran further North. [2] Our path soon after descended and we very shortly

---

[1] Logan, na eerst gezegd te hebben dat, volgens de Bĕnoewa-verhalen, na den Zondvloed, God („Pirmán"; wel van het Mal.-Perz.-Arab. *firmān* = [Gods] Woord) „caused Gunong Lulúmut with Chimúndong and Bechúak to rise, and this low land which we inhabit was formed later.... The Lulúmut mountains are the oldest land", — gaat dan door, na de op den Bĕloemoet gelocaliseerde Scheppingslegende der menschen te hebben verhaald:

„In crossing the Lingiu in the ûpper part of the ravine in which it rises, a long flat granitic slab with thickly growing moss, called Bátu Bekáchong, was pointed out as the first couch of the parents of the human race.

They look upon the Gunong Lulúmut group with a superstitious reverence, not only connecting it with the dawn of human life, but regarding it as possessed of animation itself. Lulúmut is the husband, Chimûndong his old wife, and Bechúak his young one. At first they lived together in harmony, but one day Chimûndong in a fit of jealousy cut off Bechúak's hair. The young wife retaliated by a kick applied with such force to Chimûndong's head that it was forced out of its position. Lulúmut, seeing his mistake, stepped in with his huge body between them, and has ever since kept them separate." (l. c. p. 278—279).

Dit anthropomorphe bergverhaal der Bĕnoewa's van de opper-Djohor stelt in staat om niet alleen de 4 namen te *vertalen*, maar ook hun legendarisch-mythisch verband volledig te begrijpen, en daarmede de bron van hun ontstaan. Lĕlumut = de „Bemoste" (zie den hoofdtekst verderop) = de „Langgebaarde", is de *Aartsvader*, zeg: Abraham; Chĕmundong = de „Hellende" (van wege Bĕchuak's schop; Mal. *tjondong* = hellen, vanwaar de toestandsvorm *tjĕmondong*), is de Oudere Gade, „with two peaks" zegt Hervey even verder (= de twee borsten), zeg: Sarah; Bĕchuak = Bĕrtjoewa = de „Verstootene" (van Mal. *tjoewa*, dat niet bij Klinkert staat, maar wel bij Wilkinson, p. 268, als: „Not pleasing, unsatisfactory, unfortunate"), is de Jongere Gade, met haar „twin peaks" zegt alweer Hervey even verder, zeg: Hagar.

En de Echtkoets van deze 1 + 2 was de Batu Bĕrkachong (van *katjoeng*) of „Steen des Telens", een lange granietplaat met dek van mos, aan den voet der 3 bergtoppen; of Batu Sĕtinggong = „Hurkende, Neergevlijde Steen."

[2] In 1868 werd, na een grensoorlogje tusschen Pahang en Djohor, door

had another steep climb up to a similar narrow ridge and in coming up.... we were not long in coming to another halt.... whence we had a fine view of Bĕchûak and Blûmut; Bĕchûak with her twin peaks to the right, Blûmut stretching away to the left, concealing behind her broad back Chimundong, the third of the trio. These three hold an important place in Bĕnûak legends (I found the name acknowledged by the Dato, who pronounced it as spelt, and talked of a «Râja Bĕnûak» in old days).» [1] Waarbij Hervey aanteekent, dat hij Logan's mededeelingen ten deze geheel bevestigd vond; dus 32 jaar later (p. 102—105).

Hier dan, op de Zuider-helling van Bĕlumut (N. ten O.) en Bĕchuak (N. N. O.), met even achter zich (Z. O.?) de oude grens Djohor-Pahang, is Hervey tevens aan de *waterscheiding* gekomen tusschen het Lĕnggiu-Johor-stroomgebied en dat van de Kahang-Sĕmbrong-Endau, welke laatste in haar benedenloop de moderne grens vormt tusschen Djohor-Pahang; van dit zadel uit besteeg Hervey op 2 Febr. den top van den Lĕlumut=Bĕlumut; d. i. (al zegt Hervey dit niet) de «Bemoste», de «Mos-berg», van Mal. *loemoet*. Ziehier een extract uit zijn verhaal, waardoor tevens die bergnaam duidelijk wordt:

«Some way further on [onmiddellijk volgend na bovengenoemd uitzichtspunt; nog steeds 1 Febr.] we came to a tree where the path [d.i. dus *tevens* «the Johore path» uit 1847 van LOGAN; zie blz. 521, noot 2 hiervóór, en verg. de kaart der Straits Branch van 1911] bifurcated, on which we found the initials of Mr. [E. C.] Hill and Che Yahya [een Singapore-sportsman met zijn Mal. gids] bearing date 18—1—79, and an arrow pointing to the left as the path to be followed by the Blûmut-bound traveller; our predecessors had been taken along the right-hand path and ultimately found themselves on the top of Bĕchûak whence a still higher mountain was visible [natuurlijk de Bĕlumut], so they retraced their steps and took the left-hand path down to the gorge, through which runs a stream [op p. 109

tusschenkomst van het Eng. Gouvernement der Straits, de Endau-rivier tot grens bepaald; zie Phillips, The Malay Peninsula, 2e ed., 1906, p. 94. De antieke grens van Djohor's „provincie" Pahang was in 1641 echter de Sĕdili Bĕsar (zie hierna blz. 556, slot der noot, en onze **Bijlage 2**, blz. 589, slot der noot); daarbij dus sloot zich bovenstaande „old boundary" aan in 't binnenland.

[1] Foutief staat hier 2 maal in Hervey's tekst „Bĕchûak", en ook 2 maal „Bĕnûak". De juiste spelling staat bij hem op p. 106 en 109.

blijkt de naam: «the Singgong stream» = de Ulu Kahang van de Kaart der Straits Branch][1] flowing down from the dip between Blûmut and Bĕchûak. Here they put up a hut and took up their quarters for the night, ascending to the top of Blûmut the f(oll)owing morning. We took the left hand path, and found ourselves, after the descent of an almost perpendicular steep of rich black soil, on the edge of the stream just mentioned, with Mr. Hill's hut just facing us on the other side of it. This stream, which gurgles down through rocks clothed with ferns and caladiums, is the sources of the Kahang, one of the tributaries of the Endau, ... After turning in, we found the air very keen; .... the wind was blowing boisterously up the gully [hier dus W. wind; zie blz. 531] and through our hut, ...

At 7 a. m. [op 2 Febr. 1879] we found the thermometer in the hut shewing 67°. Outside, at 4 a. m., it must have been

[1] De bergteekening op onze Schetskaart is *niet* naar de Kaart der Straits Branch (1911), welke deels foutief is, doch naar de twee jaar jongere Admir-Kaart n° 795 (New ed., Aug. 1913), welke voor den Bĕlumut-top gegrond is op triangulatie. De eerstgenoemde vertoont, nota bene, 2 maal een top met een hoogte van 3280 (E.v.), één „G. Blumut 3280" op de juiste plaats van onze Schetskaart, dus ca. 2°2' N.Br., en een tweeden, nu plateau-achtigen, top met „3280" ònder het woord „The Bĕlumut Range" van die Kaart, d.i. ongeveer onder de letters „ge" van het woord Belumut Range op onze Schetskaart, dus ca. 1°56' N.Br. Dit laatste nu is een verwarrende fout, overgenomen van oudere kaarten (in plaats dat men haar geschrapt had), met name van de Admir.-Kaart n° 3543 (Jan. 1906).

De Admir.-kaart n° 795 van Aug. 1913 vertoont: op den „Blumut" een *triangulatie-teeken*, met het cijfer 3280; dan „Chimundong" met zijn 2 toppen en het bijschrift „ab[t] [= about] 1650"; doch den Bĕchuak alleen met zijn 2 topjes, doch zònder naam en zònder hoogte.

De hoogte van den Chimundong, welke bij Phillips (1906) in den tekst p. 105 en op het kaartje van p. 103 heet: 3.000 ft., en welke ook Hervey op het oog schatte „little if at all inferior in elevation to Blûmut", schijnt dus inderdaad een heel stuk geringer te zijn; de hoogte is daarom op onze Schetskaart bijgeschreven als: „± 503?? ± 1000??". De hoogte van den Bĕchuak, op de Admir.-Kaart n° 3543 vermeld als „3300" is om gelijken twijfel bijgeschreven als: „1006??"; de naam staat op die Kaart en op de Kaart der Straits Branch als resp. „Gunong Bechuak" en „G. Bechuak". Die Admir.-Kaart n° 3543 vertoont alleen den *naam* „G[g] Chimundong", en het algemeene bijschrift Blumut Range beZ. de 2° N.Br., maar zonder bepaalden top van dien naam.

De Kaart van 1920 (zie hiervóór blz. 417, noot) geeft voor den „G. Blumut": zoowaar: 3821 E. v., dus *1165* M.; voor den „G. Muntahak": 2082 = *635* M.

De gestippelde lijn van den *bovenloop* der S. Lĕnggiu is geheel en al van *ons zelf*, en zuivere gissing, omdat anders Hervey's nauwkeurig Reisverhaal geenszins zoude kloppen. De plaats van Pangkalan Kĕnalau aan de Ulu Sĕmbrong is ontleend aan Hervey's reisschets in Journ. Str. Br. n° 8, Dec. 1881.

three or four degrees colder. We left for the ascent to the summit about 8 a. m., the path at first leading down a rather steep slope, but it soon began to ascend; and the soil grew black and slippery, and the trees slighter in bulk but thicker in number; they wore a thick coating of dripping moss which made their appearance very deceptive; a stem apparently as thick as a man's leg turning out to be no bigger than his wrist. After toiling and climbing and squeezing our way up for an hour or so, we reached the top of the ridge, where a furious wind was rushing by, hurrying along an unbroken succession of dense clouds [in den N.O.moeson]; [1] a little further on we came to an opening on the eastern side with grass and bushes; .... After another half an hour's absolute climbing, in which we had to make constant use of the bemossed stems around us, we gained the summit, which is extremely narrow, hardly reaching 20 feet [= ca. 6 M.] diameter anywhere; it consists of large blocks of granite, stunted trees [= dwerg-boomen], bushes, and the râsau [Pandanus ḥelicopus Kurz] which I had noted with equal surprise on the top of Panti; it must be taken as an indication of dampness; [2].... by 1 p. m. the clouds had all cleared away, and we had the satisfaction of a fine view in all directions; the horizon, however, never quite cleared, remaining hazy to the last, so that we did not succeed in making out Mount Ophir [= G. Ledang, bij den N. O. hoek van het landschap Malaka; W. N. W. van den Bĕloemoet-top] ... Immediately North of us lay Chimundong, a fine mountain, with two peaks some little way apart, little if at all inferior in elevation to Blûmut; their bases touch.... Directly South [n. l. van den Bĕlumut] stand the twin peaks of Bĕchûak, while S. S. E. of her run the parallel ridge of Pĕsĕlângan (the old boundary) and Pĕninjan [lees: Pĕninjau = de Uitkijk] [3]....

---

[1] De wind „up the gully" van blz. 530 was dus opgezogen tegenwind.

[2] Vandaar ook het vele mos. Bij zijn incidenteel beschrijven der beklimming van den G. Pantai (zie blz. 506 hiervóór) in 1877, had Hervey verteld: „The soil on the top is black and peaty-looking [= turfachtig], here and there are moist hollows with a good deal of moss: I was surprized to find the „râsau" up here and other vegetation usually characteristic of a low and damp level; it must, I suppose, be attributed to the low temperature and moist soil" (p. 93).

Het typische gewas op den G. Mĕntahak was daarentegen de *daoen pajoeng* (p. 95), d. i. de dwergpalm Teysmannia altifrons R. et Z.

[3] Zoowel op de Kaart der Straits Branch (1911), als op de Admir.-Kaart n° 795

The greater part of the country from S. to W., as far as we could see, appeared to be an unbroken level of jungle, but the rest is a fine country abounding in hills of all heights up to 3,000 feet [= ruim 1000 M.], with numerous streams following into the Johor, Endau and Sĕdîlî .... We got down from the top to our hut, etc.» (p. 106—109).

Op de 3 nu volgende dagen van den terugtocht tot en met Pangkalan Tĕba, komen ten slotte in Hervey's verhaal twee merkwaardige onderwerpen nog voor, als resultaten van gesprek met den ouden Batin der Djakoen's dien hij al kende; en wel de legende van den Bukit Pĕnyabong, een eind Z.O. van den Bĕlumut-top; èn de curieuse vertelsels over de *mensch-tijgers*, oorspronkelijk herkomstig uit «Chĕnâku» (=de vermaarde *soekoe Tjaniago!*) in «the Mĕnangkâbau country», vroeger wonend op den top van den Bĕlumut, doch die zich later hadden teruggetrokken op den Chĕmundong. Aldus luidt dat eerste verhaal:

«Next day, 3rd Feby., on reaching the Singgong stream [dit moet dus de juiste naam zijn van de Ulu Kahang, verg. blz. 530 hiervóór; volgens Klinkert zal Mal. *singgoeng* iets beteekenen als «zijwaarts, haaks, onder een hoek», vanwaar *mĕnjinggoeng*; geen van beide bij Wilkinson], I collected a few pebbles .... At Bâtu Sĕtinggong, in the Hûlu Lĕnggiu, we collected the ferns .... and reached the Ayĕr Pûtih [1] (noted for its black mud), somewhat to our surprise, about 3.30 p. m. [dus in 1 dag af, wat men in 2 dagen op had gedaan].

Left next day [4 Febr.] about 8 a. m., ..., and we reached Pĕngkâlan Tĕba at 1 p. m. .... I had some talk with the Dato abouth various legends; among others that of Bukit Pĕniâbong [= de Hanengevecht-Berg], said to be a practicable ascent within the day, there and back, from Kĕlĕsâ Bâniak [zie hiervóór blz. 522; halfweg zoowat in hemelbreedte tusschen Pangkalan Tĕngkĕlah en de monding der S. Tĕba]. The legend is that a cock-fight took place between Râja Chûlan and another Râja of old times, the defeated bird flew away to his house at Bukit Bûlan,[2] while the

(1913) zijn de „B[t]. Peninjau" en de Noordelijker „B[t]. Jemal" aangegeven. Ik vermoed, dat Hervey's Pĕsĕlangan, de oude grens dus tusschen Djohor en Pahang, begon bij dien Boekit Djĕmal.

[1] Er staat resp. gedrukt: Setinggong; Hûlu; Ayer Putih (p. 109).

[2] Deze Boekit Boelan werd door Hervey vermeld bij zijn rondzicht op den

victorious bird was turned into stone and still remains a mute but faithful witness to mark the spot where the tremendous conflict took place. The Dato informed me that he had seen the figure himself on the top of Bukit Pĕniâbong; it was a good deal about life-size, he said, and just like a cock in white stone; he added that the top of the hill was bare and a good view was to be had from it. Assuming that he really did visit the hill, it seems to me not improbable that this hill may turn out to be limestone, the most southerly in the Peninsula; at present, I believe, there is no lime-stone known to exist South of the Sĕlângor caves [van S. Batu of Ayĕr Batu, bij Kuala Lumpur].» (p. 109—110).

Het blijft jammer, dat Hervey hier niet gevraagd heeft naar den *naam* van den anderen Radja in het tweegevecht met Radja Tjoelan, indachtig aan het fameus verhaal van het duel tusschen den Radja Ṣoerān uit Kling-land en den Radja Tjoelan van Ganggājoe(-Langkājoe) in Verhaal I der Sadjarah Mĕlajoe; hetwelk immers volgens dien tekst plaats greep in het gebied der «boven-Djohor-rivier», aan de oevers van een «S. Pangkal» — waarin «Pangkal» in het «Siameesch» zou beteekenen «rivier» [1] —, en vóór de zegevierende Kling-vorst met zijn legerscharen kon binnentrekken in de «kota Ganggājoe» [2]

Bĕloemoet-top den 2en Febr. Aldus: „Further to the East, about E. S. E., we noted Panti and Mĕntahak [er staat: Mĕntăhak] with Sĕmbĕlâyang between them, and Bukit or Pĕnâli Panjang (long ridge), Bukit Bûlan [er staat: Bûlang] (moon hill), and Bukit Tambun Tûlang (bone-heap hill) in the fore ground" (p. 109). Een Mal. vorm *pĕnali* komt noch bij Klinkert noch bij Wilkinson i. v. „tali" voor, maar blijkt wel degelijk te leven.

[1] Men vraagt zich natuurlijk af: is dit bare onzin; of zit er de verhaspeling achter van een Siameesch woord tot een Maleisch? Vooral ook omdat „Pangkal" geenszins zeker is; Leyden (1821, p. 11) heeft: Panggil; het Ms. A bij Dulaurier = hs. 1716 Leiden: Pangkāli; hierna (blz. 535) in den hoofdtekst zal de aannemelijkheid bepleit worden, om te lezen: Tengkil, d. w. z. een bestaande zijrivier van de S. Lĕnggiu. De 4 Siameesche namen voor *stroom* of *rivier*, welke de „Synopsis of native terms" op de Kaart der Straits Branch opsomt, passen geen van al; een 5e woord, dat er ten minste iets op lijkt, is Siameesch *thon* = kleine rivier, blijkens Pallegoix' Dictionarium (1854).

[2] Met roerende eenstemmigheid hebben *alle* teksten hier aan het slot van alinea 14 van Verhaal 1: kota Ganggāyu; zoowel Abdoellah Moensji's editie van ca. 1840, die in het slot van alin. 13 èn „Ganggāyu" èn „Langkāyu" kende (p. 18 en 20); als Dulaurier's editie (1856), die alléén „Ganggāyu" kent (p. 19—20 en 22); als Shellabear's ed. in Arab. karakters (1896), die èn „Ganggāyu" èn „Klang Kiu" kent (p. 16 en 18); èn zelfs het Ms. A bij Dulaurier = hs. 1716 Leiden, dat in alin. 13 achtereenvolgens heeft: „Langkiut", „Langkiu",

van zijn gedooden tegenstander, en daarna zijn weg vervolgen «naar Toemăsik». Ook blijft het jammer, dat hij niet nadere bizonderheden heeft gevraagd over die Boekit Boelan, gelegen tusschen de toppen van Bĕloemoet en Mĕntahak, en wel zeker ook — al kan ik dat, door de onvoldoendheid der beschikbare kaarten, niet waar maken — Oostwaarts van den Boekit Pĕnjaboeng.

In afwachting van dit nader locaal onderzoek, van Singapore uit, op die twee genoemde lagere bergtoppen en het bevaarbaar gedeelte der S. Lĕnggiu tusschen Pangkalan Tĕngkĕlah en Tanjung Perak, durf ik met persoonlijke verzekerdheid reeds eenige punten vaststellen: 1°. hier bij den Bukit Pĕnyabong zijn we gewis in de onmiddellijke buurt van het slagveld tusschen een vóór-Djohorschen vorst (hij moge Radja Tjoelan dan hebben geheeten, of heel wat anders) en een uit het Noorden of Noordwesten binnengedrongen overweldiger (hij hebbe dan Radja «Ṣoerān» geheeten of heel wat anders); 2°. dit is dus een strijd geweest tusschen Langka-soeka en hoogstwaarschijnlijk Pahang, al dan niet als mandataris en vazal van Siam, in zoo goed als zeker ca. 1400 A. D. (*tusschen* 1365 — Nāgarakrĕtāgama, Zang 14 : 2 —, en Malaka's opbloei); 3°. die inval is gebeurd over een der passen *langs de drie heilige bergen* van Langka-soeka, den Tjĕmondong ten eenre (N.) en den Loeloemoet (= Bĕrloemoet) + Bĕrtjoewa ten andere (Z.); die *heilige trits*, welke men in litterair-Rāmāyaṇa-dialect zéér gevoegelijk zou kunnen noemen.... Trikuṭa, d.i. de «Berg, auf dem Lankâ liegt, 5, 2; 6,39; 7, 3», zooals JACOBI het in zijn standaardwerk «Das Râmâyaṇa» (1893) bij zijn «Namen-verzeichnis zur Inhalts-Angabe» kort documenteert (p. 211b), en welke bergnaam ook in het Oudjav. gedicht Hariwangça is overgegaan (zie V. d. Tuuk, II, 1899, p. 596a); vormende tevens — nu niet meer litterair-symbolisch, doch geografisch-reëel gesproken — het brongebied der 3 stroomen van het Langkasoeka-gebied van

en „Ganggāyu" — ten minste zóó begrijp ik Dulaurier's noot 4 op p. 19, en de afwezigheid van een noot op p. 20 —, doch in 't slot van alin. 14: „kota Ganggāyu" (p. 22, zònder noot bij laatsten regel). *Alléén* de vertaalde tekst bij Leyden, dien men nog niet toetsen kan aan de oorspronkelijke 2 of 3 hss., zeker schuilende in de collectie-Raffles te Londen (verg. ons *I*e *Gedeelte*, de noot op blz. 121), heeft bij alin. 13 der editio princeps: „the country of Glang Kiu", en „it is usually termed Glang Kiu", en ten derden male bij alin. 14: „the fortress of Glang-kiu" (1821, p. 10 en 13). Zie ook blz. 122—123 hiervóór.

weleer: de Gangga = Woerawari = Lwa-Rām = Djohor, de Endau (N.), en de Sĕdili (O.); van welke de voorste allereerst was «Rāma's stroom», «helder» als een heilig Ganges-«water», een «juweel» onder de stroomen; 4°. die slag, welke de macht van éérst Langka-soeka met zijn hoofdstad Gangga-a(ha)yu[1] = Ganggāyu brak, en waarschijnlijk kort daarna óók Toemasik neersloeg, schijnt gestreden te zijn bij een rivier aan de boven-Djohor=Lĕnggijoe, welke niet «S. Pangkal», of «S. Panggil» (?;Leyden, p. 11), geheeten zal hebben, zooals alinea 14 der Sadj. Mĕl. I ons wil wijsmaken, maar met goede waarschijnlijkheid is geweest... de S. Tengkil van thans, nadat de S. Lĕnggijoe haar grooten draai heeft genomen van O. naar Z., naderend het punt waar zij de groote «schuins-inloopende» bijrivier, de Sājoeng, zal opnemen; in Mal. schrift behoeft men daartoe de *pa* slechts te lezen als *ta*, zijnde één punt meer (c.q. minder) en den kop van 't karakter dun in plaats van gezwollen;[2] 5°. voorshands is er de beste kans om de kota Ganggāyu te vinden, met haar muur van zwarten steen, door te gaan zoeken een eindje benedenstrooms van de S. Tengkil, d.w.z. in de buurt van.... Pasir Bĕrhala; daargelaten wat het raadselachtige Dĕlek bij de boven-Kahang (zie hiervóór blz. 514, en 522, slot der noot) bij onderzoek mag leeren.

Ik meen te mogen zeggen, dat deze 5 gezichtspunten even zooveel verrassingen zijn. Doch er is nog een zesde, dat in geheel andere richting nieuw en verrassend zal blijken.

Staande op den top van den Bĕlumut, dd. 2 Febr. 1879, had Hervey over «the summit of this mountain» gezegd:

«Native tradition has been wont to call this the house of the tiger race, but on the approach of the white man the race has been removed to the sister mountain of Chimundong, where it will doubtless remain till the invasion of some adventurous «orang pûteh» drives it back to that other stronghold of the race Gûnong Lêdang (Mount Ophir). When on an expedition to Mĕntahak [er staat: Mĕntĕhak] in 1877, I was informed

[1] Terecht maakte Dr. H. H. Juynboll mij opmerkzaam: „Ganggāyu zou in zuiver O. Jav. moeten luiden Ganggāhayu, samengetrokken uit Gangga + ahayu. Ayu is jonger, en modern-Javaansch." Verg. V. d. Tuuk, I, p. 341—342.

[2] Het eerste naar de schrijfwijs in Abdoellah's editio princeps (ca. 1840); het tweede naar die bij Dulaurier (1856) en later.

that no one, not even a Jakun, had ever reached the summit of Blûmut, Jakuns only passing over the lower points; the obstacle being tribes of huge and ferocious monkeys which rendered it dangerous, if not impossible, to attempt it. It is true that no Jakun had ever been on the top of this mountain, till one or two of them went with Mr. Hill [zie boven, blz. 529; dus ca. 20 Jan.] a few days before us, but I regret to say that the monkeys were disappointingly timid and retiring; not one ventured within sight of us.» (p. 108).

Maar nu, terug van den top, te Pangkalan Tĕba in gezelschap van den ouden Datoe der Djakoen's en diens neef, den jongen Batin, komt Hervey er op terug; aldus:

«5th. [Febr.] .... Had some talk with the Bâtin and the Dato about religion, the origin of the tiger race, and the camphor language [de zgn. «pantang kâpur», zie p. 112—115 bij Hervey, tevens slot van zijn opstel]. The legend of the tiger the Dato refused to communicate in public, and I had to go to a place apart before he would tell it me. In their own house tigers are supposed to have the human shape, and only to assume the shape in which they are known when they go abroad. Their original abode is placed at Chĕnâku in the interior of the Mĕnangkâbau country; when they increased and crossed to the Peninsula they took up quarters at Gûnong Lêdang [er staat: Gunong Lĕdang] and in the Blûmut range» (p. 110). Waarna nog volgt een naturalistisch Djakoen-verhaal, op welke wijze de eerste tijger van dit ras geboren werd uit een «Baginda Ali Râja» en eene vrouwelijke padde; hetwelk Hervey kieschheidshalve teruggeeft in 't eigen Maleisch van den Datoe.

Doordat Hervey niet heeft besefd welke verre strekking deze ras-term «Chĕnâku» heeft voor Minangkabau, heeft hij niet den kostelijken sleutel kunnen vinden op deze Djakoen-legende in situ over weertijgers (de Mal. *harimau djadi-djadian)* op den Bĕloemoet vroeger, op den Tjĕmondong thans, alsmede op den Goenoeng Ledang, Malaka's heiligen bergtop en zetel van de Sibylle der Maleiers, Dang Nila(Oetama).[1] Een legende

[1] In de Ledang-pantoen aan 't slot van Verhaal 27 der Sadj. Mĕl. heet deze Princes-Sibylle: Dang Nila; een pantoen, gezegd door een Blauwen Lotus (*toendjoeng biroe*) op den berg. Men mag wel den naam aanvullen met Oetama, verg. toch den Vorst van Bintan in Verhaal 2—3: Sang Nila Oetama.

over weertijgers in de opper-Djohor, welke in het midden-Djohor-gebied, bij den G. Mĕntahak, was verloopen en vervaagd tot een verhaal over vervaarlijke groote apen op den ongerepten Bĕloemoet-top.

Maar «Chĕnâku» in Minangkabau[1] is niets anders als de befaamde *soekoe Tjaniagö*; één van de 4 «volken», welke, twee aan twee gepaard van *soekoe* (= voet; ook: poot, been;[2] en dan, als beeldspraak naar 4-voetige dieren: één vierde) tot *laras* (= stam, tronk), de twee «stammen» vormen der 4 «kwartier-geslachten», waaruit het oorspronkelijke Minangkabau-volk in zijn geheel is opgebouwd: de aristokratische *laras* Kotö-Piliang en de demokratische *laras* Bodi-Tjaniagö.

Doch niemand heeft zich nog eens afgevraagd: vanwàâr deze namen der 4 geslachten of volken der Minangkabauers; zelfs WESTENENK niet in zijn voortreffelijke studie «De Minangkabausche Nagari» (1e druk, Padang 1913; 3e druk, Batavia 1918).

De variant Tjĕnakoe voor «Tjaniago», thans nog levend in Djakoen-mond aan de boven-Djohor, en een gelukkig zoeken op de detailbladen 1 : 80.000 der topografische opname van de Padangsche Bovenlanden, speciaal *Blad IX* (opgenomen 1887—96, uitgegeven 1899), gevende het gebied onmiddelijk *beZ. de Oembilin-rivier* tusschen de moderne kolenmijn-kota Sawah Loento (W.) en de antieke kotö of nagari Si Djoendjoeng (O.) — zijnde dus *het opmarsch-gebied* van de Midden-Sumatra-expeditie tijdens Vorst Kĕrtanagara van Toemapĕl, de Pamalajoe in 1275—1293 A. D., om van de boven-Batang Hari te komen naar de Oembilin (anders gezegd: boven-Kwantan) —, heeft mij in staat gesteld dit raadsel op te lossen. Als volgt:

a. Tjaniagö is de Minangkabausche vorm voor Mal. Tjĕnākö; d. i. de *beneden-Kwantan;* waar immers bij Moeara Tjĕnakö (ook geheeten Koeala Tj.; of alleen Tjĕnakö) de

[1] Dat deze spelling „Chĕnâku" bij Hervey op p. 110 geen drukfout bevat, blijkt op p. 112, waar hij nogmaals spreekt over: „the semi-human nature of the tiger race in its home at Chĕnâku".

[2] Dit zijn zelf reeds verloopen beteekenissen. Oorspronkelijk is *soekoe* = *sa-oekoe* = *sa-woekoe* (verg. toch V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. I, p. 136*b* en III, p. 502*b*) = één stip, of korrel, of lid (van een bamboe; geleding), of onderdeel (van tijdsverdeeling; inlandsche week); kortom, wat men in wiskunde noemt: een *eenheid*.

belangrijke rechter-bijstroom S. Tjĕnako zich vereenigt met den hoofdstroom, de Batang Kwantan, alias «rivier van Indragiri», en dezen hoofdstroom daardoor voor grootere schepen goed bevaarbaar maakt. Vandaar ook dat hier, te Moeara Tjĕnako, de Oudhollandsche loge aan de Indragiri-rivier van 1664—ca. 1682 gevestigd is geweest, opgeheven pas na den overval en plundering door de Bantammers op den vroegen ochtend van 22 April 1679.[1]

b. Piliang is — hoewel een vaker voorkomende dorpsnaam in Minangkabau — in dit verband speciaal mijns inziens een thans kleine nagari op een zeer gewichtig punt: de vereeniging van de Batang Oembilin (hier uit het N. W. komend) met èn de B. Soekam (uit het Z. O. komend; hieraan ligt Si Djoendjoeng bovengenoemd) èn de B. Palangki (uit het Z. W. komend; zie verder bij *c* hieronder), aldus met hun drieën zich vereenigd tot één grooten stroom, die *van hieraf* den naam draagt van Batang *Kwantan*. Bij dezen «viersprong» van rivieren ligt Piliang aan den W. oever van de B. Soekam, en vlak beN. daarvan ligt Moearŏ; voorts Tambagŏ aan den O. oever der B. Soekam, en Kotŏ Toeŏ aan den overkant, dus op den N. oever van de Oembilin-rivier, die hier «Kwantan» gaat heeten (voor de 2 laatste nagari's zie d° Blad VIII, 1899); O. Z. O. van Piliang, en N. O. van Si Djoendjoeng ligt de archaeologisch nog ononderzochte Boekit Barsoerat, 475 M. hoog, dus bijna 400 M. hooger dan de aan den linkeroever der B. Soekam gelegen nagari Si Djoendjoeng. Men ga dàarheen om weer een stuk geheim der Pamalajoe te ontsluieren![2]

---

[1] Zie Aardr. en Stat. Wdb. van N.-I., III (1869), i. v. „Tjenako (Koewala-)". Deze loge te „Andragiry" (aldus steeds de officieele naam) werd opgericht krachtens het Contract dd. 28 Oct. 1664, art. 9; zie Dagh-Register Casteel Batavia 1664 (1893), p. 588—593, vooral p. 590 en 592. De datum van den overval blijkt uit Dagh-Reg. 1679 (1909), p. 369. De officieele opheffing had plaats nà 1681, maar is nog niet nader te precizeeren omdat het laatst uitgegeven Dagh-Reg. (1919) loopt over dit jaar.

Vrage echter: kan de plaats der Holl. loge ook soms geweest zijn te Pakan Toewa, een eindje benedenstrooms van Tjĕnako, dicht waarbij het riviertje Indragiri in de Kwantan valt, en waar vroeger de Vorst gevestigd was? Zie A. F. P. Graafland, Schetsen uit Indragirie (1889), p. 15, en de „Schetskaart der Tjenako" aldaar; en denzelfden in Bijdr. Kon. Inst. 5, V (1890), p. 40.

[2] De opmarsch der Javanen in ca. 1200 Çaka = 1278 A. D. van de boven-Batanghari (landschap Dharmmāçraya) naar Minangkabau heeft plaats ge-

c. Bodi is voor mijn overtuiging niets anders als de nagari Moearö Bodi, gelegen op den linkeroever der hierboven bij *b* reeds genoemde Batang Palangki, daar waar deze, zelve uit het Zuiden komend, de Batang Lawas (d.i. dus «Oude Rivier") uit het W. opneemt. En . . . recht West bijna van Moearö Bodi, zoowat halfweg (hemelsbreed) tusschen deze nagari en de kota Sawah Loentö, ligt de groote nagari Padang Si Boesoek; welbefaamd in de Minangkabausche overlevering — geboekstaafd in het slot der Hikajat Radja-Radja Pasai; uit de tweede helft wel der 18e eeuw — als de «vlakte» *(padang)* die «stinkend» (boesoek) werd door de lijken der aldaar in hun vlucht van «Pariangan» (voluit: Pariangan-Padang Pandjang, d. i. het antieke «dubbel-dorp» van Minangkabau, op de Z. Z. O. helling van den Marapi) door de Minangkabauers overhoop gestoken Javanen, welke langs de Batang Hari uit Madja-

had langs de Pangean en de Takoeng, en zoo over Si Djoendjoeng naar de Oem-
bilin. De plek Kiliran Djao of „Javaansche Slijpsteen", waar zij hun zijd-
geweren moeten hebben gewet, bevindt zich op den linkeroever van de uit-
monding der Takoeng in de Pangean, vlak bij de grens van Tanah Datar;
zie toch Van Hasselt in zijn Volksbeschrijving van Sumatra (zijnde Midden-
Sumatra III, 1e Ged. 1e Afd., 1882), p. 181; en Westenenk in Tijdschr. Bat.
Gen. dl. 57 (1916), p. 256 noot. Het is dus de plek waar het Blad 1 : 80.000, No XXII
(1902), kaarteert een „S. Koto Ranah", of „riviertje der *kota* in de vlakte".

Het eenige mij bekend geworden berichtje over dezen Boekit Barsoerat,
N.O. van Si Djoendjoeng, is het trekken langs den Zuidvoet van dezen top
door Van Hasselt in Juli 1877 op zijn weg van Si Djoendjoeng naar Aïr
Angat (verg. gezegde Bladen IX, 1899, en XXII, 1902, 1 : 80.000): „De Batang
Singgalang [lees: Soengajang, die iets beneden Si Dj. rechts in de Soekam
valt] moest doorwaad worden, en daarop de Boekit besoerè (= besoerat,
beschreven) beklommen; deze berg kreeg zijn naam naar een verdrag
tusschen de vier kòta's Sidjoendjoeng, Ajer angè [Aïr Angat,
O.N.O. van Si Dj.], Solok en Tandjoeng gedang [Z.O. van Si Dj., aan
de Koelampi], dat, zooals het verhaal luidt, vóór de westersche
overheersching op een bamboe-auer, die op den berg groeide,
geschreven was. Na den Boekit besoerè afgedaald te zijn, trokken wij . . .
enz." (Reisverhaal, I, 1881, p. 203 – 204; Midden-Sumatra, I, 1). Van Hasselt
is echter *niet* op den top geweest; zie het door hem gevolgd pad op Blad IX.

Daarentegen is uit het jongste reisverhaal in deze streken van P. V. van
Stein Callenfels (Oudheidk. Verslag 1920, p. 63) gebleken, dat noch de Ngalau barsoerat („beschreven Grot") te Silake aan de Kwantan (bovenstrooms
van Si Lokat), noch de Batoe Barsoerat te Si Loekah (benedenstrooms
van datzelfde Si Lokat), iets van een inscriptie of zelfs maar letterteekens
vertoont. Op de detailbladen VIII (1899) en XXI (1897) vindt men géén „Silake",
maar wel een „Bt Ngalau Barsoerat" bovenstrooms van Si Lokat.

pahit het land waren binnengedrongen, en nu langs diezelfde rivier van Djambi hun heil weer zochten in de vlucht. [1]

Oók thans nog is de negorij Moearŏ Bodi van zoodanige beteekenis, dat men haar aantreft op Blad nº 9 van Stemfoort en Ten Siethoff's Atlas, 2[en] druk (Gouvernement Sumatra's Westkust, 1 : 600.000, van 1903), evenals «Pad: Si Boesoek», Si Djoendjoeng en het bovengenoemde Moearŏ. Het op dit Blad 9 niet opgenomen kleine Piliang maakt, blijkens de detailkaart 1:80.000, feitelijk één geheel uit met Moearŏ, maar ligt Z. van den grooten weg die van de Batang Takoeng (boven-Batang Hari gebied) in N. W. richting over Si Djoendjoeng loopt naar Fort van der Capellen-Pagarroejoeng. Deze zelfde hoofdrichting moeten Kĕrtanagara's expeditie-troepen ca. 1280 A.D. eerst hebben gevolgd; daarbij m.i., toen zij te Piliang kwamen, *niet* de Oembilin-rivier overstekende, doch den Zuidoever zooveel mogelijk volgende stroomopwaarts, de bocht naar het Zuiden — d.i. dus in de nabijheid van èn Moearŏ Bodi èn Padang Si Boesoek — òmtrekkende, en daarna N. W. vervolgende langs dien Zuidoever, om aldus uit te komen bij het bekende punt waar de Oembilin-rivier zijn oorsprong neemt uit het Singkarah-meer, alwaar . . . van oudsher een *Oud-jav. inscriptie* heeft gelegen, nº 42 van Dr. Krom's Inventaris uit 1912, welke in Raffles' tijd de beschreven steen van Simawang (Si Mawang) heette. [2] En kijkt men nu weder eens op de detailkaart Blad VII (opgenomen 1886—94, uitgegeven 1899), dan ziet men, bij dien afloop der Oembilin uit het meer, aan dien Zuidoever niet alleen een groote nagari Si Mawang, maar èn aan den overkant der rivier (Noordoever dus) niet minder dan de *twee* nog archaeologisch-ònonderzochte dorpen Batoe Pahat en Batoe Barpahat (resp. N. N. O. en recht N. van Si Mawang; verg. reeds hiervóór blz. 410 noot 1), èn aan den eigen

---

[1] Zie de vertaling door MARRE, Histoire des Rois de Pasey (1874), p. 100—104; en het deels analoge Appendice Nº 2 bij hem (p. 125—127), vertaald naar een hs. van den Sultan van Indrapoera, weergegeven — waarschijnlijk wel door RAFFLES — in Malayan Miscellanies, II, Bencoolen 1822, als Nº XII.

[2] De eigen woorden over dezen steen van RAFFLES, toen hij hem op 26 Juli 1818 ontdekte, zijn: „This stone was lying among the rocks over which the waters of the lake fell into the Indragiri river" (Memoir, 1830, p. 361). Op de kaart bij p. 345 staat de naam „Semawang" foutief aangegeven.

Noord- en Zuidoever, vlak bij het meer (resp. ten N.W., en Z.W. van Si Mawang) opnieuw een dorpje Piliang (N. W.) en een ander dorpje Piliang di atas (Z. W.); zoodat het eerstbedoelde Piliang op dien Noordoever voluit Piliang di bawah (Minangk. *di baroeh*; contra *di ateh*) ware te noemen. En aan den overkant van het meer, recht W. van den oorsprong der Oembilin-rivier, ziet men op de detailkaart dan nog een bergstroompje in het meer vallen, geheeten Oeloe Bandar Djaŏ, dus: «bovenloop der Javaansche haven», zoodat dùs de Oudjavanen daar aan dien Westkant van het meer een haven *(bandar)* hebben gehad bij gene monding. Kan men nog twijfelen, of hier, om en bij de Oembilin-rivier, van 't punt af waar zij ontspringt tot waar zij bij Kotŏ Toeŏ-Moearŏ-Piliang begint te heeten «Kwantan», nog héél wat archaeologisch te onderzoeken en voor de Oudjav. historie te ontdekken valt?

d. Kotŏ, dus Mal. Kota, de *soekoe*-naam die altijd vóórop gaat in de sacramenteele opsomming van de 4 soekoe's welke het volk van Minangkabau hebben opgebouwd: Kotŏ, Piliang, Bodi, Tjaniagŏ — met de 2 Aristokraten voorop en de 2 Demokraten daarna; zooals bij ons de Sefardim en de Asjkenasim, alias «Portugeesche» Joden en «Nederlandsche» (Duitsch-Poolsche) Israëlieten —, gaat naar mijn overtuiging terug tot de Kota bij uitnemendheid voor oud-Minangkabau, d. i.: de antieke stad Malajoe = Djambi aan de beneden-Batang Hari.

Maar met goede reden kan men ook aangeven, waarom dit alles hoogstwaarschijnlijk zoo is.

De twee groote legendair-historische figuren der Minangkabauers zijn: Kjahi Katoemanggoengan, het hoofd van de *laras* Kotŏ-Piliang, en Papatih (nan) Sabatang, het hoofd van de *laras* Bodi-Tjaniagŏ, stichters en leiders van die twee partijen (zeg: Witten en Rooden), waarin het Minangkabausche volk zich — zoo het heet — zou «gesplitst» hebben.[1] Maar dit is geschiedenis op haar kop!

[1] Zie toch het artikel Menangkabau in de Encycl. v. N.-I., 1ste druk, II [1899], anoniem, doch van de hand van A. L. van Hasselt; alsmede de 2e editie hiervan in 2e druk, II (1918), blijkbaar gerevideerd door L. C. Westenenk, hier als Minangkabau: „Onder beide leiders hebben de Minangkabauers zich in twee partijen gesplitst" enz. (resp. p. 483b, of 740a). Zie desgelijks Van Hasselt in zijn Volksbeschrijving (1882), p. 182 (Midden-Sumatra, III, 1, 1).

Zij hebben, leiders als zij moeten geweest zijn van stammen uit verschillende landstreken herkomstig, die 2 + 2 *soekoe's* integendeel *samengebracht*, zij aan zij, samenlevend zònder versmelting. En nu heet het verder, zooals WESTENENK ons heeft medegedeeld in zijn 1e Minangkabau-opstel (Tijdschr. Bat. Gen. dl. 55, 1913), dat: «de oorspronkelijke bevolking [van Minangkabau] reeds vier soekoehoofden (had), n.l. Niĕ' [= ninie' = grootvader of voorvader van moederszijde] Papatih nan Sabatang van de soekoe Tjaniago, Niniĕ' Patamanggoengan of Katòmanggoengan (plaatselijke uitspraak) van Malajoe, Radjo Mangawal van Piliang, Niĕ' Padoeko van Patapang» (p. 238).[1] Het voor ons hierbij belangrijke in dit plaatselijk verhaal, dat aan Westenenk werd gedaan te Koemanis (Min.: Koemanih; Z.O. van Boeŏ, aan den rechteroever van de Si Namar, niet ver van waar deze zich in de Oembilin stort; tevens N.W. van 't Piliang van *b* hierboven) en omstreken, is dit: 1°. dat «Bodi» hier vervangen is door Patapang, hetwelk echter, blijkens VAN HASSELT in zijn Midden-Sumatra, Reisverhaal, 1—2 (1881—82), een andere vorm is voor Tapan,[2] en m. i. dus «Kluizenaars-land», »Asceten-verblijf», beteekent, m. a. w. een *aequivalent* is voor Bodi, Bodhi; en 2°. dat hierin het sacramenteele «Kotŏ» vervangen is door Malajoe; hetwelk wij nu weten gelijk te zijn aan de kota Djambi.

Aan wèlk «Piliang» de eerzuchtige bewoners van Koemanis

[1] Duidelijkheidshalve heb ik in dit citaat Westenenk's cursiveeringen niet overgenomen, doch de 4 soekoe-namen gespatieerd.

[2] Zie l. c. I, p. 158 te Soengai Langkitan (uiterste Z.deel van Tanah Datar): „drie soekoe's: Melajoe, Tapan en Piliang"; I, 218 te Poelasan (Batang-haridistrikten, bij Loeboek Tarap): „Ieder der vier soekoe's: Tjiniago, Malajoe, Piliang en Petapang"; voorts zijn 1e Register achter II: „Petapang (*Tapan*), soekoe", en bij Tapan: „Zie ook *Petapan*" [sic]; in dit Reisverhaal komt, volgens de Registers, zelfs de heele naam „Bodi" niet voor. In zijn Volksbeschrijving (1882), p. 182 vindt men wel gesproken van de oorspronkelijke 4 stammen: „Kòtò, Piliang, Bodi en Tjeniagò", doch op p. 183 *mist* men weer op een lijstje van 16 „meer algemeene namen van soekoe's" den heelen naam „Bodi"; maar er komen wèl voor: Mălajoe (no 1), Tăpang of Pătăpang (no 2), Piliang (no 3), Kòtò (no 7), Panai (no 8), Tjeniagò (no 9), en Koempai (no 11).

Een kleine nagari Patapang kan men vinden op de reeds genoemde detailkaart VIII (1899), halverwege tusschen Boeŏ en Koemanis, een eindje N.W. van alweder een 4e nagari Piliang, die bij de samenvloeiing ligt van de B. Selo (van Boeŏ) — wel te onderscheiden van de B. Selo, waaraan Fort v. d. Capellen, Pagar Roejoeng, en Soeroeaso liggen! — met de Si Namar.

en omstreken in dit verband thans wel denken, moet daargelaten worden; zeer wel mogelijk aan het Piliang dicht bij hun Patapang.[1] Ook voelt men, dat van alle 4 de soekoe-namen de hierboven beproefde localizeering van Piliang sub *b* zwak zou staan, indien niet èn de nabijheid van Si Djoendjoeng èn de nabijheid van den Boekit Barsoerat, èn die twee nagari's Piliang di atas en di bawah vlak bij de uitstrooming van de Oembilin uit het meer met haar Oudjav. inscriptie, krachtigen steun verleenden.

Maar de verklaringen van Kotö en Tjaniagö staan vast naar mijn inzien; die van Piliang en Bodi zijn niet weinig waarschijnlijk, en kunnen voorloopig worden aanvaard, totdat locaal onderzoek hier uitspraak doet.

Uit die twee gewichtigste en zekerste herkenningen volgt dan ten slotte: dat de Batang Hari of rivier van Djambi de Aristokraten heeft geleverd aan Minangkabau, zgn. «getwijnd» (Min., Mal. *di-pilin*) met de Piliang'ers tot de laras Kotö-Piliang; maar dat de beneden-Kwantan of rivier van Indragiri de Demokraten heeft aangebracht, welke zich met de gewis Boeddhistische Bodi'ers (immers Min., Mal. *bodi* of *boedi* = *bodhi*, de Ficus religiosa L.)[2] dubbelden tot de laras Bodi-Tjaniagö.

Zóó ook weer wordt het duidelijk, hoe het Minangkabau-gebied oorspronkelijk niet meer dan 2 Provincies (*Loewak*, *Loehak*) heeft gesteld: 1°. Tanah Datar, het «Platte-land» tusschen den heiligen Marapi-top (N. W.) en het opper-Batanghari-gebied

[1] Het heele 1e Minangkabau-opstel van Westenenk in T. B. G. dl. 55 (1913), met den ondertitel „Koemanih en Soempoe Koedoeih, en de Radjo nan tigo selo", gegrond op „ondervragingen te Koemanih en in de buurt" (p. 236), is zoo te zeggen één opvijzeling van het historisch belang dezer oude nagari, welke beweert ouder te zijn dan Pagarroejoeng; zie vooral p. 239. Het begeleidend kaartje bij dit opstel, dat elke verklaring mist, geeft de reisroute terug van den Malakschen Portugees Thomas Dias in 1684 naar Boeö, uitgegeven door Dr. de Haan in Tijdschr. B. G. dl. 39 (1897) p. 327—366, en waarover Westenenk l. c. p. 237, noot 2 kortelijk spreekt. De opvatting van Westenenk in die noot is echter fout; Dr. de Haan had in 1897 het juiste inzicht: Dias' „Pagger Odjem" is = Boeo, en Dias was dus volstrekt niet te Pagarroejoeng geweest; maar Boeo deed toen ter tijde reeds alle moeite om tegenover de buitenwereld voor het ware politieke centrum van Minangkabau door te gaan. Verg. ook nog blz. 547, noot 1, hierna, over de Tjindoer Mato.

[2] Volgens den Index Kewensis thans: Ficus Rumphii Bl.; zie De Clercq-Greshoff, Nieuw Plantkundig Wdb. voor N.-I. (1909), no 1510. Of dit inderdaad precies dezelfde boom is als de Ficus religiosa L., Skr. pippala, moge een botanicus beantwoorden; deze laatste Lat. naam komt heelemaal niet in gezegd Wdb. voor. — Klinkert geeft als Mal. *boedi*, doch Wilkinson *bodi*.

(Z. O.); en 2ᵉ. Agam, het «Hoog»(-land)(?) tusschen de 2 hooge bergen,[1] den Talamau alias G. Amas of Ophir (N. W.) en denzelfden heiligen Marapi (Z. O.); terwijl daarbij het Westland van het heilige Singkarak-meer in zijn Noordhelft (Batipoeh, het vanouds half-onafhankelijke landschap) tot Agam, in zijn Zuidhelft (tegenover de kota Singkarak) tot Tanah Datar werd gerekend; welke 2 Provincies oorspronkelijk het gebied waren van resp. de *laras* Kotŏ-Piliang, en de *laras* Bodi-Tjaniagŏ; of met andere woorden: van resp. Mahajanistische Maleiers uit Djambi, plus langs de Batang Hari imperialistisch binnengedrongen Oostjavanen, deels Çiwaïeten deels óók Mahajanisten; en van meest Hindoeïstische Maleiers uit het Kwantan-Indragirigebied, die weinig of geen invloed hadden ondervonden van Javaansche expansie-zucht, behalve in dat boven-Kwantan'sche hetwelk waarschijnlijk in de 14ᵉ eeuw A. D. Kandis heette.[2]

Zoo kon dan nog WESTENENK in den jongsten tijd constateeren: «In Agam, waartoe ook behoort het grootste gedeelte van de tegenwoordige afdeeling Batipoeh X Koto, was men oorspronkelijk bijna geheel van de adat Bodi-Tjaniago» (Minangk. Nagari 1913, p. 52 noot 1; of 3ᵉ druk 1918, p. 53 noot 1).[3]

Daarnevens behoeft men maar op de Kaart nº 9 van Stemfoort en Ten Siethoff (2ᵉⁿ druk, 1903) te kijken, om te zien hoe in

[1] Een Mal. *agam* zal men bij Klinkert in 1910 niet vinden; in zijn Mal.-Ned. Wdb., 3ᵉⁿ dr. (1916), p. 44*b* geeft hij het als „groot", naar Clifford & Swettenham (1894); maar Wilkinson's Dict. (1903, p. 29a) heeft *agam* als een uit het Atjehsch overgenomen „manly", en ook „tall", in gebruik aldus in de Straits, waarbij hij twee voorbeelden geeft; een uit de Hik. Bĕstam(m)am.

[2] In de bekende opsomming van Zang 13 : 1 der Nāgarakrĕtāgama (1365 A. D.): Dharmmāçraya, Kaṇḍis, Kahwas, Manangkabwa, blijf ik meenen dat met Kaṇḍis het boven-Kwantan-gebied bij Kotŏ Toeŏ bedoeld is (zie reeds Notulen Bat. Gen. 1909, p. 118), omdat anders de heele Oembilin-Kwantan-Indragiri-rivier onvermeld er zou wezen, terwijl daarna wèl achtereenvolgens het Siak-, Rokan-, Kampar- en Panai-stroomgebied wordt genoemd. De linkerzijrivier Kandis en het daarnaar genoemde landschap Soengai Kandis vindt men o. a. op Blad 7 (1903) van Stemfoort & Ten S., 2ᵉ ed.

De naam van het landschap Kahwas zal wel worden opgehelderd, zoodra men de 2 inscripties kent bij den uitloop van de bergrivier Bangkawas in de Oembilin, zie den hoofdtekst op blz. 545; het meest eenvoudig lijkt, verband te vermoeden tusschen beide namen. WESTENENK ziet er het landschap Kawai in, tusschen de toppen van Marapalam + Sago (N.) en een lijn Pagarroejoeng-Boeŏ (Z.); zie Tijdschr. Bat. Gen. dl. 57 (1916), p. 260—262, en verg. Dr. Krom in de uitgaaf der Nāg. kr. (1919), p. 258—259. — Mal. Bangkawas heet in Minangk. Bangkaweh.

[3] Desgelijks reeds in een uit 1833 dateerend officieel verslag (van ass.-res.

Tanah Datar *alle* historisch-gedocumenteerde plekken van den Javanen-inval der Pamalajoe liggen, en *alle* gewijde plaatsen der Minangkabauers van nà de Islamiseering, zeg van nà ca. 1550: Pariangan (oudste inscriptie van 122. Çaka = 130. A. D.; verg. blz. 410, noot 1); Soeroeaso (inscripties uit de 14e eeuw); Ponggongan (dito); Kapalo Boekit Gombak en Boekit Gombak (dito); Koeboer Radjo (dito; hier Adityawarman's grafsteen in *batoe-bĕrdagoe-* of «kin-steen»-vorm); Goedam = Pagarroejoeng (dito); Si Mawang (zie boven; of juister te Moekŏ-Moekŏ,[1] alias Oembilin-proper). Voorts de nog totaal ononderzochte inscripties resp. te Boeŏ (zie De Haan in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 39, 1897, p. 360), in de kampoeng Batoe Barsoerat;[2] te Batoe Barpahat en Batoe Pahat (nabij de monding der Bangkawas in de Oembilin, zie blz. 540; aan welke Bangkawas, meer bovenstrooms, immers óók Pariangan ligt); te Boekit Barsoerat (Z. O. van Piliang, zie blz. 538 sub *b*); alsmede *gewis* nog op meer dan een andere «bebeitelde» en «beschreven» plaats in Tanah Datar, welke aan het licht zullen treden, zoodra men de detailbladen 1 : 20.000 der topographische opneming van de Padangsche Bovenlanden eerst eens systematisch in deze richting onderzoekt.

Maar behalve deze gedocumenteerde plaatsen uit Minangkabau's Hindoe-tijd, liggen óók alle gewijde plekken uit zijn Islām-tijd in Tanah Datar: Pagarroejoeng (alias: Goedam), Soempoer (of Soempoer Koedoes, Heilig S.), en Boeŏ, als resp. de zetels van den Radja Alam, den Radja Ibadat, en den Radja Adat, resp. dus de Vorsten van Wereld, Kerk, en Recht; voorts Soengai Tarap (N. W. van Pagarroejoeng), Padang Ganting (Z. O. van P.), Soemanik (N. N. W. van P.),[3] en

J. G. Landré?) over „Het Inlandsch bestuur ter Westkust van Sumatra", afgedrukt in T. v. N.-I., 2de jrg. (1889), dl. I: „De tak van *Kotta* en *Pilian* bleef in *Tana Datar*, die van *Bodie* en *Tjuniago* toog naar *Agam*" (p. 119). Dit weer, in omgewerkten vorm, terug te vinden in S. Müller's „Bijdragen tot de kennis van Sumatra" (Leiden, 1846), p. 126; Müller had dit verslag gebruikt, blijkens zijn Voorberigt, p. XII; en zie voor het jaartal 1833, aldaar p. 107.

[1] D. i. „éérste begin", n.l. van de Oembilin = Oeloe Kwantan. Vandaar ook de naam Moeko-Moeko (vulgo: Moko-Moko) op de Westkust, res. Bengkoelen; oudtijds het „eerste begin" van het Rijk van Indrapoera. — Voor de opgesomde inscripties zie Dr. Krom, Inventaris der oudheden in de Pad. Bovenlanden (Oudheidk. Verslag 1912, Bijlage G), nos 17—42.

[2] Het door hem vermelde detailblad no 87 (1 : 20.000) kon ik niet raadplegen.

[3] Niet te verwisselen met de gelijknamige nagari in het heuvelland beO.

(Z. O.); en 2°. Agam, het «Hoog»(-land)(?) tusschen de 2 hooge bergen,[1] den Talamau alias G. Amas of Ophir (N. W.) en denzelfden heiligen Marapi (Z. O.); terwijl daarbij het Westland van het heilige Singkarak-meer in zijn Noordhelft (Batipoeh, het vanouds half-onafhankelijke landschap) tot Agam, in zijn Zuidhelft (tegenover de kota Singkarak) tot Tanah Datar werd gerekend; welke 2 Provincies oorspronkelijk het gebied waren van resp. de *laras* Kotŏ-Piliang, en de *laras* Bodi-Tjaniagŏ; of met andere woorden: van resp. Mahajanistische Maleiers uit Djambi, plus langs de Batang Hari imperialistisch binnengedrongen Oostjavanen, deels Çiwaïeten deels óók Mahajanisten; en van meest Hindoeïstische Maleiers uit het Kwantan-Indragirigebied, die weinig of geen invloed hadden ondervonden van Javaansche expansie-zucht, behalve in dat boven-Kwantan'sche hetwelk waarschijnlijk in de 14e eeuw A. D. Kandis heette.[2]

Zoo kon dan nog WESTENENK in den jongsten tijd constateeren: «In Agam, waartoe ook behoort het grootste gedeelte van de tegenwoordige afdeeling Batipoeh X Koto, was men oorspronkelijk bijna geheel van de adat Bodi-Tjaniago» (Minangk. Nagari 1913, p. 52 noot 1; of 3e druk 1918, p. 53 noot 1).[3]

Daarnevens behoeft men maar op de Kaart n° 9 van Stemfoort en Ten Siethoff (2en druk, 1903) te kijken, om te zien hoe in

[1] Een Mal. *agam* zal men bij Klinkert in 1910 niet vinden; in zijn Mal.-Ned. Wdb., 3e dr. (1916), p. 44*b* geeft hij het als „groot", naar Clifford & Swettenham (1894); maar Wilkinson's Dict. (1903, p. 29*a*) heeft *agam* als een uit het Atjehsch overgenomen „manly", en ook „tall", in gebruik aldus in de Straits, waarbij hij twee voorbeelden geeft; een uit de Hik. Bĕstam(m)am.

[2] In de bekende opsomming van Zang 13 : 1 der Nāgarakrĕtāgama (1365 A. D.): Dharmmāçraya, Kaṇḍis, Kahwas, Manangkabwa, blijf ik meenen dat met Kaṇḍis het boven-Kwantan-gebied bij Kotŏ Toeŏ bedoeld is (zie reeds Notulen Bat. Gen. 1909, p. 118), omdat anders de heele Oembilin-Kwantan-Indragiri-rivier onvermeld er zou wezen, terwijl daarna wèl achtereenvolgens het Siak-, Rokan-, Kampar- en Panai-stroomgebied wordt genoemd. De linkerzijrivier Kandis en het daarnaar genoemde landschap Soengai Kandis vindt men o. a. op Blad 7 (1903) van Stemfoort & Ten S., 2e ed.

De naam van het landschap Kahwas zal wel worden opgehelderd, zoodra men de 2 inscripties kent bij den uitloop van de bergrivier Bangkawas in de Oembilin, zie den hoofdtekst op blz. 545; het meest eenvoudig lijkt, verband te vermoeden tusschen beide namen. WESTENENK ziet er het landschap Kawai in, tusschen de toppen van Marapalam + Sago (N.) en een lijn Pagarroejoeng-Boeŏ (Z.); zie Tijdschr. Bat. Gen. dl. 57 (1916), p. 260—262, en verg. Dr. Krom in de uitgaaf der Nāg. kr. (1919), p. 258—259. — Mal. Bangkawas heet in Minangk. Bangkaweh.

[3] Desgelijks reeds in een uit 1833 dateerend officieel verslag (van ass.-res.

Tanah Datar *alle* historisch-gedocumenteerde plekken van den Javanen-inval der Pamalajoe liggen, en *alle* gewijde plaatsen der Minangkabauers van nà de Islamiseering, zeg van nà ca. 1550: Pariangan (oudste inscriptie van 122. Çaka = 130. A. D.; verg. blz. 410, noot 1); Soeroeaso (inscripties uit de 14ᵉ eeuw); Ponggongan (dito); Kapalo Boekit Gombak en Boekit Gombak (dito); Koeboer Radjo (dito; hier Adityawarman's grafsteen in *batoe-bĕrdagoe-* of «kin-steen»-vorm); Goedam = Pagarroejoeng (dito); Si Mawang (zie boven; of juister te Moekö-Moekö,[1] alias Oembilin-proper). Voorts de nog totaal ononderzochte inscripties resp. te Boeö (zie De Haan in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 39, 1897, p. 360), in de kampoeng Batoe Barsoerat;[2] te Batoe Barpahat en Batoe Pahat (nabij de monding der Bangkawas in de Oembilin, zie blz. 540; aan welke Bangkawas, meer bovenstrooms, immers óók Pariangan ligt); te Boekit Barsoerat (Z. O. van Piliang, zie blz. 538 sub *b*); alsmede *gewis* nog op meer dan een andere «bebeitelde» en «beschreven» plaats in Tanah Datar, welke aan het licht zullen treden, zoodra men de detailbladen 1 : 20.000 der topographische opneming van de Padangsche Bovenlanden eerst eens systematisch in deze richting onderzoekt.

Maar behalve deze gedocumenteerde plaatsen uit Minangkabau's Hindoe-tijd, liggen óók alle gewijde plekken uit zijn Islām-tijd in Tanah Datar: Pagarroejoeng (alias: Goedam), Soempoer (of Soempoer Koedoes, Heilig S.), en Boeö, als resp. de zetels van den Radja Alam, den Radja Ibadat, en den Radja Adat, resp. dus de Vorsten van Wereld, Kerk, en Recht; voorts Soengai Tarap (N. W. van Pagarroejoeng), Padang Ganting (Z. O. van P.), Soemanik (N. N. W. van P.),[3] en

J. G. Landré?) over „Het Inlandsch bestuur ter Westkust van Sumatra", afgedrukt in T. v. N.-I., 2ᵉ jrg. (1839), dl. I: „De tak van *Kotta* en *Pilian* bleef in *Tana Datar*, die van *Bodie* en *Tjuniago* toog naar *Agam*" (p. 119). Dit weer, in omgewerkten vorm, terug te vinden in S. Müller's „Bijdragen tot de kennis van Sumatra" (Leiden, 1846), p. 126; Müller had dit verslag gebruikt, blijkens zijn Voorberigt, p. XII; en zie voor het jaartal 1833, aldaar p. 107.

[1] D. i. „éérste begin", n.l. van de Oembilin = Oeloe Kwantan. Vandaar ook de naam Moeko-Moeko (vulgo: Moko-Moko) op de Westkust, res. Bengkoelen; oudtijds het „eerste begin" van het Rijk van Indrapoera. — Voor de opgesomde inscripties zie Dr. Krom, Inventaris der oudheden in de Pad. Bovenlanden (Oudheidk. Verslag 1912, Bijlage G), nᵒˢ 17—42.

[2] Het door hem vermelde detailblad nᵒ 87 (1 : 20.000) kon ik niet raadplegen.

[3] Niet te verwisselen met de gelijknamige nagari in het heuvelland beO.

Soeroeaso (ook ten Z. O. van P., maar veel dichter bij dan Padang Ganting), als de zetels van de 4 Datoek's Pamoentjak of Rijksgrooten — zeg op z'n Javaansch: Najâkâ's — resp. geheeten: 1°. de *Bandahara* = Titah = Rijksbestuurder, 2°. de *Kali* = Kadli = Opperrechter, 3°. de *Machoedoem* of Mangkoedoem = Machdoem = Heer (in Rijksgeschillen; èn over de Minangkabau-kolonie op het Mal. Schiereiland, de Nĕgri Sĕmbilan, zie nader blz. 566—568 hierachter, noot; zeg dus: Minister van Koloniën), en 4°. de *Indomo* = Toean Pandjang = Pajoeng Pandji = (waarschijnlijk) Opperceremoniemeester. [1] Slechts één Rijksgroote, boven en buiten de wet, viel onder Agam: de Toean Gadang of Groote Heer van Batipoeh (zie blz. 544), bijgenaamd

Pagarroejoeng; het in den hoofdtekst bedoelde ligt bijna recht N. van Soengai Tarap, aan de Batang Soemanik, vlak bij Manggoeagoek en Koemangö.

[1] Vanwaar deze raadselachtige titel Indomo? Staat hij niet in verband met den soekoe-naam Domo, door Westenenk in 1913 aldus vermeld: „De verschillende soekoenamen van Hindoeschen oorsprong als Domo, Mandaliko, Biaro.... geven aan, dat de instelling niet oorspronkelijk kan zijn" (Minangk. Nag., 1e druk, p. 27)? Vooral ook omdat Contr. Hijmans van Anrooij in zijn uitvoerige „Nota omtrent het rijk van Siak" (Tijdschr. Bat. Gen. XXX, 1885, p. 259—390), de soekoe Domo herhaaldelijk noemend als voorkomende aan de Tapoeng Kiri (p. 359, 363, 366), en aan de Tapoeng Kanan (p. 370, 371), op p. 366 toevoegt de verheldering: „de *soekoe Domo* (van *Moeara Takoes*)."

De *orang Domo* zijn dus oorspronkelijk lieden van het oude Mahajanistisch centrum Moewara Takoes! De verklaringen van dit woord beproefd door het Encyclopaedisch Bureau in de 3e ed. van Westenenk's studie (1918, p. 30 noot 4): „Domo van (Skr.) damah, zelfbeheersching, of dhâman, verblijfplaats", mogen wel onaannemelijk heeten. Eerder zou men dan nog kunnen denken aan een verder verloopen Bataksch dorma = dharmma, „klooster", door V. d. Tuuk i. v., II, p. 421a vermeld, vooral omdat het gebied der Kampar kanan, waaraan Moewara Takoes ligt, evenzeer als het in het Noorden aansluitende Tapoeng-stroomgebied, vermenging met Batak's reeds vertoont; men denke vooral aan de beide inscripties in oud-Bataksch (?) — of anders oud-Maleisch (?) — schrift, een soort *rentjoeng*-schrift, een eind bovenstrooms van M. T., en aan de derde analoge benedenstrooms daarvan (resp. te Galoegoer, bij Tandjoeng Djadjaran, en te Batoe Barsoerat; nos 5, 7 en 9 van Dr. Krom's Inventaris, Oudh. Versl. 1912, p. 37—39).

Staat nu niet Domo = Moewara Takoes, in verband met Indomo? Dr. Krom antwoordde mij daarop, dd. Blitar, 10 April '21: „Ik geloof, dat Indomo te verklaren is als in + domo, waarbij *in* de voor de d te verwachten vorm van *i(ng)* is, in de beteekenis: „van". Ik veronderstel, dat er in een vroegere periode een titelaanduiding voorafging, juist als bij de Oud Javaansche hoogwaardigheidsbekleeders, en dat als parallel b. v. van een samgĕt ing Kaṇḍamuhi, er in Mĕnangkabau een (samgĕt) ing Domo was. Juist als op Java wordt de vóórtitel gaandeweg weggelaten. Van den samenhang van Indomo met Domo ben ik dus overtuigd." — Een nagari Domo ligt aan de Sibajang (Kampar Kiri).

«de Tijger van Kotö-Piliang».[1] Deze laatste, wiens gebied grensde aan het Singkarak-meer (N. W. kust), heeft waarschijnlijk dus wel een groote rol gespeeld in de *stichting* van Agam, nadat het Tanah-Datar-gewest, als Provincie van de laras Kotö-Piliang, reeds zekeren tijd had bestaan, en de lieden van de Boeddhistische soekoe Bodi versterkt werden door beneden-Kwantanners (orang Tjĕnako = orang Mamak),[2] zoodat zij een eigen Provincie konden gaan stichten in het hoogland Agam, tusschen den Marapi, den Singgalang, het meer van Manindjau, den Talamau en den Boekit Gadang, resp. Z. O., Z., Z. W., N. W., en N. O., als stamzetel der laras Bodi-Tjaniagö.

Later pas, waarschijnlijk nà 1400 en wel zeker vóór 1450 A. D., heeft de federatie van de L Kota's, zijnde negorijen van *Kampar*-lieden, zich politiek aangesloten bij de reeds gefedereerde provincies der *Batanghari*- en *Kwantan*-Maleiers, als Provincie *(Loehak, Loewak)* N° 3. Oók zij nog inlandsch-Boeddhistisch toenmaals; en tot op den dag van heden ouderwetscher gebleven dan het na ca. 1550 van de Westkust uit (vooral via de havens Priaman en Tikoe) sterk geïslamiseerde Agam, en zelfs dan Tanah Datar. Want dit laatste, het ware hart van Minangkabau, nam ook wel den Islām aan, doch vermengde hem met zijn sterke Oudmal. en Oudjav. eigenaardigheden.

Zoo is dan thans ook de afdeeling der Vijftig Kota het landschap gebleven van honderden van «kin-steenen» (*batoe bĕrdagoe*), op tal van kerkhoven en elders, vooral in de onderafd. Soeliki; welke in Agam hier en daar voorkomen, b.v. 2 bij den vijver der mĕsigit te Fort de Kock; en ook in Tanah Datar zeldzamer zijn (maar b.v. 2 mooie, met *Moh.* siermotieven, op het kerkhof der Radja's Alam te Goedam), terwijl ook dáàr de méést-zeggende van alle prijkt op de «Konings-begraafplaats» (Koeboer Radja; alias Goegoek di Radjö = Vorsten-heuvel), de grafsteen van Vorst Adityawarman uit ca. 1300 Çaka = 1378 A. D., met zijn ontroerende Boeddhistische exclamaties. En vlak daarbij

[1] Zie Tjindoer Mato, Minangkabausch-Mal. legende, [1e Gedeelte], vertaald door J. L. van der Toorn, in Verh. Bat. Gen. dl. 45, 1886, p. 7—8; en Westenenk, Minangk. Nagari, 1913, p. 29—30, of 3e ed., 1918, p. 33. De Tjindoer Mato staat al geheel onder den invloed der arrogantie van Boeö boven het centrum Pagarroejoeng; zie er toch p. 7, en verg. noot 1 op blz. 543 hiervóór.

[2] Naar mijn overtuiging zijn toch ook de tegenwoordige Orang Mamak in Indragiri de rechtstreeksche *voortzetting* van hen; zie het zeer goede artikel [door Prof. A. L. van Hasselt] in de Encycl. v. N. I., dl. III (1902 of 1919).

staan de sprekende 3 «Leun-steenen» (*sandaran*) of «Zonnestraal-steenen» (*batoe pantjar matahari*) met half uitgesleten inscripties, waar m. i. vroeger de Vorst + Patih + Toemĕnggoeng (resp. dan *kiri-kanan* van den Vorst) zitting moeten hebben gehouden;[1] waarvan alléén nog de middelste, met 8 regels schrift en vlammen-glorie rondom, 1,38 M. boven den grond hoog en 1,10 op zijn breedst, zijn «Zit-steen» (Min. *selŏ*; *sila*; zie Journal Straits Branch, n° 83, 1921, p. 8 r. 120—121; en verg. er p. 23—24) vlak daarvóór, d.i. ten Z., in 1911 behouden had, diep 0,76, breed 1,08 M.[2]

West vandaar, te Sintoeŏ, staat dan nog (ònverwoest gelukkig door de in Tanah Datar, en vooral te Soeroeaso, als verbranders en vernielers reeds vóór Raffles' komst, 1818, opgetreden Padri-zeloten) die voor Tanah Datar en zelfs voor gansch Minangkabau unieke Batoe Bĕrtikam of «(met een zwaard of kris) Doorstoken Steen», welke niets anders geweest kan zijn als een *Eedzwering-steen*, waarbij een beschuldigde zijn hand en pols stak door het ca. 8 cM. in diameter breede spleetgat, zichzelf vervloekend indien hij geen waarheid sprak, terwijl de omliggende platte steenen tot zitplaatsen dienden voor getuigen.[3] We gaan wel niet fout, door óók deze Batoe Bĕrtikam nog te rekenen tot het einde der 14ᵉ eeuw A. D., of het begin der 15ᵉ, omdat er nu reeds 2 dergelijke Minangkabausch-Maleische «Doorboorde Steenen» gevonden zijn op Malaka's wal, één bij den benedenloop der Linggi-rivier van 1467 A. D., en één op den eigen

---

[1] Daarbij *siende naar het Zuiden*, d. w. z. in de richting der zacht-afhellende provincie Tanah Datar, dit gebied als het ware overschouwend.

[2] Maar zie die 3 *Sila's* op S. MÜLLER's Plaat VII, fig. 2 in Bijdr. Kon. Inst. 1, IV (1856); en tekst p. 116. Ook op de foto Woodbury & Page n° 716 uit 1879.

[3] De beste beschrijving, tevens de oudste, is nog altijd die van resident E. FRANCIS uit 1837, afgedrukt in het Tijdschrift v. N.-I., 2ᵉ jrg. (1839), I, p. 106: „Te *Sintoe* [N.W. van de bekende nagari Limŏ Kaoem, met haar gewis symbolische 5-dakige mĕsigit] vindt men aan de noordzijde van den weg [= den tegenwoordigen grooten weg Padang Padang-Fort v. d. Capellen] een vierkant van vier meters breedte en lengte, met steenen belegd, waarvan eenigen tot zitplaatsen [zgn. *batoe kasoer*] dienen. Aan de westzijde is een vierkante verhooging van een paar meters in lengte en breedte, en anderhalf in hoogte; in het midden hiervan wordt een steen van een half kubiek meters gevonden, met eene lange en smalle opening in het midden, die daarom door de inlanders *Batoe Batiekam* wordt genoemd"; waarna dan de volkslegende wordt verhaald, hoe Patih Sĕbatang den steen, in drift tegen Kjahi Toemĕnggoengan, zou hebben doorstoken (p. 106—108). — Een lithographie gaf S. MÜLLER in zijn „Bijdragen tot de kennis van Sumatra" (1846), p. 82, en het verhaal op p. 81—82. In Dr. Krom's Inventaris van 1912 ontbreekt deze oudheid.

heuvel van de *kota* Malaka, gelijk in de BIJLAGE hierachter sub 2° en *b* nader zal besproken worden (blz. 571—573, en 579—580); terwijl een rijkversierde Batoe Bĕrdagoe, almede van de beneden-Linggi, er sub *a* behandeld wordt (blz. 577—579).

Voor deze plekken op Malaka's wal moeten die oudere Minangkabausche graf- en rechtsmonumenten het voorbeeld zijn geweest in de periode ca. 1430—1480 A. D.; toen de Kampar de groote verbindingsstroom werd tusschen Minangkabau en het opbloeiende, eerst nog heidensche, maar sedert ca. 1425 Mohammedaansch geworden Malaka, dank zij ook vooral die aansluiting der L. Kota's.

Zóó verheldert zich ten slotte ook de Sumatra-politiek van Malaka's Sultans tusschen ca. 1450 en 1510, gelijk die te lezen valt tusschen de grillige Verhalen der Sadjarah Mĕlajoe door.

Het «heidensche» Palembang en Djambi durft men niet aan; het bezoek door Sultan Mansoer Sjah (ca. 1458—Oct. 1477) aan Madjapahit in Gadjahmada's tijd, met als opgecommandeerde 5 vazallen bij zich: Indragiri, Palembang, Djambi, Lingga en Toengkal (N. Djambi, bij de grens met Indragiri), in Verhaal 14 (Shell., 1898, p. 69), is pure romantiek; het telkens zijn suzereiniteit met vloot en leger, opeischende Siam — welks vorst, de «*Koning van Sarnau*» (Radja Shahr-an-nawi = «Nieuw-stad» = Ayodhya) in de 14e eeuw zelfs den Radja van Pasei, «Sultan Malik ath-Thahir», krijgsgevangen had gemaakt (Verhaal 8) — weet men telkens ook af te slaan. Dat Moh. en oudere Pasei-Samoedra eerbiedigt men (Verhaal 7—9 en later); het ook Moh., zeeroovende (H)Aroe vreest men, zie Verhaal 11 middenin, en 24 aanhef (Shell., p. 46, 103).

Met het ten Z. van Haroe en vrijwel recht ten W. gelegen, óók Moh., Rokan, gingen Malaka's politieke verhoudingen sterk op en neer; in den aanvang, nog tijdens het leven van den eersten Moh. Malakschen Vorst (Moehamad Sjah, ca. 1424—1445, gehuwd met een dochter van den Radja van Rokan), heeft Rokan een soort voogdij over Malaka; maar de eerste ware Sultan van Malaka (Moedhafar Sjah, ca. 1450—1458, zelf usurpator) maakt een eind daaraan door moord (Verh. 12); later, tijdens diens kleinzoon, Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah I (eind 1477—ca. 1488), schijnt Rokan weer geheel bevriend met Malaka (begin Verh. 25), zonder dat de ware verhouding duidelijk wordt; daarna verdwijnt het, naar ik vermoed: opgeslokt door buurman Haroe.

Maar op de kustlanden der 3 stroomen tusschen de Rokan- en de Djambi-rivier concentreert zich Malaka's buitenlandsche expansie sinds ca. 1450, en vooral onder Sultan Mansoer Sjah: op Siak sterk, op Kampar het meest, op Indragiri het minst.

In Verhaal 17 — dat, evenmin als 18, niet voorkomt in Leyden's vertaling — wordt verhaald hoe de vorst van Kampar, Maharadja Djaja, van «Měnangkabausch» Vorstengeslacht (en gewis nog een ongeloovige), op last van Mansoer Sjah (zeg dus in ca. 1460) wordt aangevallen, omdat hij nog niet onderdanig was aan Malaka; hij wordt gedood, zijn leger verslagen, en op den leegen troon klimt niet een nazaat als vazal, maar Malaka behandelt dadelijk Kampar als wingewest, en stelt er zijn eigen *Běndahara* (den ouden Sri Nara-di-radja) aan tot *Adipati*.

Daarop dadelijk komt Siak aan de beurt, waar de vorst, Maharadja Parameçwara of M. Pěrmaisoera, almede van het geslacht des Radja's van »Pagarroejoeng» (dus al evenzeer eene ongeloovige), alweder wordt overwonnen en gedood; maar van hem wordt zijn zoon, Měgat Koedoe, gevangen medegenomen naar Malaka, in eere hersteld door den Sultan, uitgehuwelijkt aan een eigen dochter (die nog sterk-Hindoesch «Radja Mahadewi» er heet, ondanks papa's zelotisme), en blijkbaar tot Islamiet gemaakt; immers, hij keert terug naar Siak als «*Soeltan Ibrahim*», daarbij den ook krijgsgevangen gemaakten «*Mangkoeboemi*» van wijlen zijn vader medekrijgend als zijn eigen Patih (Toen Djana Pakiboel).

Doch naast Kampar als wingewest, rechtstreeks bestuurd uit Malaka, en Siak als geïslamiseerde vazalstaat, is Indragiri's positie tegenover Malaka heel anders: het weet zich te handhaven als niet-Mohammedaanschen staat, ondanks politieke afhankelijkheid. In het romantisch Verhaal 14, waarin eerst gezegd was, hoe Indragiri met 4 andere vazallen opgecommandeerd werd voor den tocht naar «Madjapahit» (zie boven), wordt aan 't slot verteld hoe «Soeltan Mansoer Sjah» bij het einde der feesten aldaar van den «Batara Madjapahit» Indragiri *vraagt*, en hoe, op advies van «Patih Aria Gadjahmada», de Batara het den Sultan dan ook afstaat, mèt nog Siantan (= de Anambas-eilanden) er bij; ja, hoe de Batara geneigd zou zijn geweest óók Palembang weg te schenken aan Malaka, indien het hem gevraagd ware! Schemert in dit anachronistisch Verhaal dus door, hoezeer men te Malaka wist, dat niet alleen Palembang, maar zelfs Indragiri politiek behoorden bij Java, opmerkelijk is ook

dat de vorst van Indragiri hier heet «Maharadja Mĕrlang», die in den aanhef van Verh. 28 weer opduikt als «Radja Mĕrlang, de vorst van Indragiri, gestorven te Malaka» (Shell. p. 69, 127).

Wat nu is «Mĕrlang»? Mijns inziens het Mĕrloeng — want zóó moet de naam worden getranscribeerd, niet «Mĕrlang» — aan de boven-Toengkal, thans nog een centrum van inlandsche wapensmederij;[1] zoodat ik er in lees, dat de eerste historische Radja van de beneden-Kwantan een Rijksgroote is geweest uit Noord-Djambi, die zich nederzette aan de Indragiri en zich onafhankelijk maakte, maar nu in de macht kwam van Malaka.

Verhaal 28 gaat dan door te vertellen, dat deze (Maha-)Radja Mĕrloeng gehuwd was geweest met een dochter van «wijlen den Sultan» (vermoedelijk dus: Mansoer Sjah, † Oct. 1477), en een zoon had achtergelaten uit dit huwelijk, geheeten Radja Narasinga, wiens landgenooten, de «orang Indragiri», op kwetsende wijze behandeld werden te Malaka tijdens den — in Verh. 26 op den troon gekomen — nieuwen Sultan Mahmoed Sjah (reg. over Malaka ca. 1488—15 Aug. 1511). Narasinga vraagt hem naar zijn land terug te mogen gaan, en ontvlucht, als hem dit geweigerd wordt; aangekomen in Indragiri, vindt hij daar een neef op den troon — Maharadja Isaf (of Isap), zoon van wijlen «Maharadja Toeban», die er Vorst was geworden als broeder van «Maharadja Mĕrloeng» —, maar weet dezen te verdrijven, en wordt zelve er Vorst, terwijl Isaf vlucht en Radja van Lingga weet te worden. Hiermede zijn we ten volle op historisch terrein; want *Narasinga* is óók thans nog in Indragiri bekend als een der allereerste «Soetan's»; en *Isaf*, vorst van Lingga, is in de groote Riouwsche hofkroniek welbekend als bestrijder, ook nog later en (in 1525) met hulp der Portugeezen, van dien Narasinga van Indragiri.[2] Maar deze Vorstennaam alleen al,

[1] Zie toch Notulen Bat. Gen. 1906, p. 125: „Schrijven van den . . . Controleur der Toengkal te Pelaboean Dagang, . . . houdende aanbieding ten geschenke van een pakket wapens, vervaardigd in de doesoen Merloeng."

[2] Zie resp. voor Indragiri het art. in de Encycl. v. N.-I., 2de druk, II (1918), en de daar vermelde bron J. J. LANS, Nota betreffende het Soetanaat Indragiri (in Meded. Encycl. Bureau, III, 1914, p. 116; alwaar: Soetan Nara Singga); en voor Lingga, NETSCHER in Tijdschr. Bat. Gen. II (1854), p. 181—182, alwaar uit die kroniek zou blijken dat „radja Nara Singa" nà 1511 huwde met een dochter van S. Mahmoed (toen op Bintan), en daarbij werd verheven tot „sulthan Abd'oel Djalil". Verg. hierbij Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4, I, 1877, p. 387.

De volksoverlevering in Indragiri is, historisch gesproken, averechtsch; ook bij GRAAFLAND in Bijdr. Kon. Inst. 5, V (1890), p. 40—41; verg. blz. 556—557.

èn die toenmalige naam van zijn land, zijn getuigen dat hij geen Islamiet was geworden te Malaka, zooals «Soeltan Ibrahim» van Siak. In 1514 echter is de koning van Indragiri wel degelijk «Moorsch», blijkens de Port. bronnen. Ging hij over in 1513?

De slotsom moet dus luiden: Kampar is in ca. 1460 veroverd, en overzeesche kolonie geworden van het fel-Moh. Malaka; Siak is kort daarna verslagen, en, via een huwelijk met een Malaksche Sultansdochter van den begenadigden Kroonprins, sedert ca. 1470 allengs geïslamiseerd; Indragiri, oorspronkelijk bij Djambi hoorend, en Hindoeïstisch (niet Boeddhistisch), is in ca. 1470 half in de macht van Malaka geraakt, maar heeft zich in ca. 1490 losgerukt onder eenen Vorst Narasingha, om kort vóór 1514 eveneens tot den Islām bekeerd te blijken.

Kampar, d.w.z. beneden-Kampar, of om duidelijker te spreken op de kaart: het rijk Pĕlalawan (alias, maar naar het schijnt corrupt: Poelau Lawan), met als oud centrum eene plaats Pĕkan Toewa waarvan het mij niet is gelukt de ware ligging te weten te komen,[1] werd aldus het Sumatra-kustland waardoor Malaka zoowel den afvoer van Mĕnangkabau trachtte te beheerschen, als om zich heen te grijpen naar Noord en naar Zuid. Is het eerst nog zijn Bĕndahara die er Adipati wordt (zie blz. 550), dus zeg: Gouverneur, een 20-tal jaar later, onder Sultan Alaoedin (eind 1477—ca. 1488), wordt diens eigen zoon Radja Mĕnawar tot vorst ter plaatse als «*Soeltan Mĕnawar* (of Moenawar) *Sjah*», met eigen Bĕndahara; welke weer bij zijn dood, ca. 1505, wordt opgevolgd door zijn zoon Abdallah als «*Soeltan Abdallah*», volle neef (oomzegger) van den toenmaals te Malaka regeerenden nieuwen Sultan Mahmoed (Verh. 26 en 27, Shell. p. 109, 122), die bovendien een dochter van dezen zijn' oom tot vrouw kreeg.

En ook met gezegden Sultan Abdallah zijn we weer op vast historisch terrein beland, want dit is de eerzuchtige en rampspoedige Vorst van Kampar, welke in eind 1511, na den val der stad Malaka en de verdrijving van zijn oom Mahmoed, tracht om den Portugeezen in 't gevlij te komen, zelf Sultan

[1] Zie toch in den aanhef van Verhaal 17 der Sadj. Mĕl. Pĕkan Toewa als zetel van den bovengenoemden „Maharadja Djaja". Ik vermoed, dat het is geweest de „kampong nabij de samenvloeiing der Kampar-kiri en Kampar-kanan", alwaar, vóór de „kampong Pelalawan" werd gesticht, „een vorst Maharadja Dindo" zou hebben gewoond; zie toch J. Faes in zijn studie „Het rijk Pelalawan" in Tijdschr. Bat. Gen. XXVII (1882), p. 507. Volgens de Redactie-noot is het terecht: Pĕlalawan (= Versperring; zie er p. 489).

van Malaka te worden onder vreemde voogdij, werkelijk door de Portugeezen er in 1514 tot «Mangkoeboemi» = Bĕndahara wordt aangesteld, maar kort daarna onthoofd wegens verdenking van verraad, uitgestrooid door zijn schoonvader Mahmoed. Deze gerechtelijke moord maakte een geweldigen indruk op de Maleiers, was in 1612 nog allerminst zelfs in de Molukken vergeten,[1] maar wordt desondanks in Verhaal 35 der contemporaire Sadjarah Mĕl. — zijnde dus het 1e van het door Shellabear in 1896 voor 't eerst publiek gemaakte Appendix — vervalscht tot de voorstelling alsof Radja Abdoellah «werdt overgebracht naar Goa»; terwijl ook dit heele Verhaal uitermate romantisch-tendentieus is.[2] Maar door het Rapport van den Kapitein van Malaka Ruy de Brito dd. 6 Jan. 1514 weten we uitdrukkelijk, dat toen èn Minangkabau èn Siak vazallen waren van Kampar; terwijl de toenmalige vorst van Indragiri een «Moorsch koning» was, dien Brito zich voorstelt evenveel cijns in (stof-)goud te laten betalen als Pahang betaalde, nadat dit in 1513 vrede was komen sluiten met Malaka.[3] Inderdaad: sedert Sultan Mansoer

[1] In 1612 herinnerde G.-G. Both uit het Holl. fort te Ternate o. a. het volgende aan den Sultan van Tidore over de trouweloosheid der Portugeezen: „... dat Abdalla Koninck van Campar, sijn Vrouwen, maegschap, Onderdanen, ende 't Rijck tot dienst van Albuquerque, ende de Portugesen verlaten hebbende, kreegh voor alle sijn diensten geen ander loon, als dat hy tot Malacca, int oogh van alle man, sijn ongheluckigh hooft op een Schavot onder Beu(l)s handen heeft moeten laten" (Begin ende Voortgangh O. I. C., 1645, II, 15e Stuk, p. 201b achter het Journaal-Verhoeff). Voor het geval zelf, zie Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4, I (1877), p. 342 en 347—348.

[2] Zie het overzicht van dit Verhaal door Dr. van Ronkel in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 44 (1901), p. 359—360; en den tekst bij Shellabear, 1898, p. 165—166. Het „saoedara Soeltan Mahmoed Sjah" (aanhef) moet daarbij opgevat worden als *anak sa-poepoe* = neef.

[3] Ziehier de achtereenvolgende 4 voor ons belangrijke alinea's in den aanvang van dit Rapport aan Koning D. Manuel, nadat Brito gezegd heeft dat er, op voet van gelijkheid, een verbond van vrede was gesloten met Siam, welks schepen „ongeveer in 15 jaar" niet te Malaka waren gekomen:

„Daarna kwamen gezanten van den koning van Pahang, vrede vragende; die werd hem gegeven. Ze betalen cijns aan Uwe Hoogheid. Pahang is klein; het had altijd oorlog met Siam; er is in Pahang goud; het is een land van kooplui. Zijn koning is zeer verwant aan dien van vroeger van Malaka [n.l. schoonzoon]; 't is een goed man. In zijn land wordt Malaka-koopwaar verhandeld; er is victualie; ze betalen 7 mark [= 56 ons] goud per jaar.

Daarna kwamen gezanten van den koning van Indragiri. Het is een Moorsch koning. Het grenst aan Mĕnangkabau („Menamcabo"). Het heeft goud, „lirio" (?), aloë-hout. Mij dunkt dat het evenveel dient te gaan betalen. Het is (land) van kooplui. Het voorziet zich te Malaka van wat het behoeft.

Sjah den Groote, zeg dus ca. 1460, was Kampar met dezelfde politieke bedoeling en met hetzelfde doorslaande succes een vuistpand en voorpost geweest van Malaka op Sumatra's Oostwal, als Pahang dat was geweest op de Oostkust van 't Maleische Schiereiland; in beide ook had Malaka zonen uit zijn eigen Sultansgeslacht opzettelijk ten troon verheven, wat het in de andere afhankelijke staten niet had gedaan.[1]

Mag er nu nog een gevolgtrekking worden gewaagd uit de

Desgelijks kwamen gezanten van Mènangkabau en Siak vrede vragen en handeldrijven hier ter stede: dezen betalen niets, omdat ze vazallen zijn van vorst *Abdallah* („Audelaa"), koning van Kampar, die vazal is van Uwe Hoogheid en ook 7 mark cijns betaalt elk jaar. Het zijn goud-landen, van het fijnste dezer streken. Het zijn kleine maar rijke koninkrijken; hun handel is op Malaka. Ze hebben ook „lirio" en aloë-hout; dan teer, bamboe, en derg.

De koning van Kampar, gelijk ik zeide, is vazal van Uwe Hoogheid; hij betaalt cijns; 't is een jongman, schoonzoon van den koning vroeger van Malaka; hij is zeer met ons bevriend; in onmin met zijn schoonvader. Zijn vrouw verblijft bij den vader [dus bij Sultan Mahmoed op Bintan]: hij wil haar niet hebben. Zijn rijk is klein, tusschen rivieren. Er is goud, „lirio", aloë-hout, enz. Het is land van kooplui: ze handelen veilig te Malaka." (Alguns Documentos do Archivo Nac. da Torre do Tombo, 1892, p. 345—346).

[1] In overzicht zegt de Sadjarah Mël. het volgende over deze politiek van Malaka op Malaya's Oostkust:

Dadelijk na den dood van Sultan Moedhafar Sjah (usurpator en eerste Sultan; ca. 1450—1458), die twee aanvallen van Siam had weten af te slaan, hetwelk eerst door het bovenland van het toen nog aan Siam cijnsbare Pahang overland, en daarop ten tweeden male met een vloot Malaka had trachten klein te krijgen, weet zijn zoon S. Mansoer Sjah het nog heidensche Pahang te doen veroveren, en den Vorst (Maharadja Dewa Soera, met hoofdstad Poera) gevankelijk te doen meevoeren naar Malaka, mitsgaders diens dochter; Sultan Mansoer huwt deze, en stelt zijn Senapati (van Minangkabauschen bloede), *Sri Bidja-di-Radja* (te voren geheeten *Toen Hamzah*, alias Datoek Bongkok, een groot held), aan als Regent van Pahang (Verhaal 13); het slot van dit Verhaal is, dat Malaka dan toch vrede weet te krijgen met Siam, waarschijnlijk (want dit wordt niet gezegd) zònder afstand der Siameesche rechten op Pahang. In Verh. 18 benoemt nu Sultan Mansoer een van zijn twee zoons uit zijn huwelijk met de Pahangsche Prinses, dien hij tot zijn eigen opvolger had bestemd, voor straf tot Sultan van Pahang, geheeten *S. Mochamad Sjah*; waarmede, op analoge wijze als bij Kampar, het Malaksche Sultans-geslacht is overgeplant, maar met veel meer eerbied voor de inheemsche Pahang-dynastie. In tijd kan dit niet zijn gevallen vóór 1475 A. D., kort voor Mansoer's dood (Oct. 1477), en Alaoedin's troonsbestijging. Kort na dit laatste feit (Verh. 23, middenin), ergert zich de Sultan van Pahang, Mochamad, dat Trënggana u, zonder kennisgeving aan hem (M.), ten hove van den nieuwen Sultan te Malaka was verschenen, wreekt zich op Trëngganau door diens hoofd (zekeren Toen Talani) te dooden, en dreigt tegen Malaka, maar bindt in, zoodra de Laksamana van Malaka namens zijn meester rekenschap komt vragen

combinatie der twee gebleken feiten, dat 1° de soekoe Tjaniago in Minangkabau oorspronkelijk Tjĕnako-lieden zijn geweest, in den trant van de *Orang Mamak* thans nog in Indragiri, welke hun karakteristieken naam danken aan hun verkleefdheid aan het Matriarchaat (*mamak* = oudste oom van moederszijde), en dat 2° het landschap Indragiri vóór ca. 1500 A. D. nog Hindoeïstisch was (niet: Boeddhistisch), doch vóór 1514 tot den

(Verh. 25); daarbij wordt herinnerd aan het feit dat de Radja's van Pahang eenen Orangkaja van Malaka (in casu den Laksamana) noemden „*Toewan*" (Shell. 1898, p. 107)! In Verh. 29 komt dan de merkwaardige geschiedenis hoe de nieuwe Sultan van Malaka, Mahmoed Sjah (opgetreden in Verh. 26; en daarbij getrouwd met eene dochter van den Sultan van Pahang, die nu ineens, in plaats van „Moehamad", „*Mahmoed*" is komen te heeten), den nieuwen Sultan van Pahang, S. Abdoe'l Djamil, ten diepste weet te vernederen, zoodat deze aftreedt; verg. de Bijlage hierachter sub c, blz. 580—581. In Verhaal 31 zendt dan Siam zijn vazal, den Radja van Ligor (Maharadja Dewa Soera; blijkbaar een geliefde naam, vroeger ook in Pahang), tegen Pahang te velde, maar Malaka komt met zijn vloot ter hulp, en Ligor wordt verslagen; de nieuwe jonge Sultan van Pahang, Mansoer Sjah, en zijn vader de ex-Sultan (Abdoe'l Djamil) betuigen dank aan S. Mahmoed. Als Malaka valt, vlucht deze laatste met zijn zoon Ahmad (Soeltan Moeda) naar ten slotte . . . Pahang (Verh. 34). Maar uit het Rapport-Brito blijkt, dat de Pahangsche gastvrijheid niet lang duurde.

Naast dit turbulente Pahang, was alleen nog het veel onbeduidender, in het Noorden er aan grenzende, Trĕngganau een vazal willen worden van Malaka (Verh. 25; zie voorgaande blz.).

Met het dan weer Noordelijker Kĕlantan begint S. Mahmoed, naar het schijnt zonder reden, een oorlog en overwint het totaal, met buitmaking van drie Sultansdochters, waarvan Mahmoed eene huwt (Verh. 26, slot). Aangezien de overwonnen vorst hier heet *S. Mansoer Sjah*, volle neef van den voorafgeganen vorst *S. Iskandar*, met welken laatsten S. Moehamad Sjah van Pahang door een huwelijk met diens kleinkind zich verbonden had (de voorstelling van zaken en namen in Verh. 18, en Verh. 23, middenin, is hierbij allerminst conform; Shell. 1898, p. 88—89 en 101; het eerste lijkt mij vervalscht), zoo zou 1°. Kĕlantan reeds Moh. zijn geweest in minstens 1475 A. D., en 2°. deze aanval van Malaka op Kĕlantan wel zijn reden hebben gehad in politieken steun door Kĕlantan aan Pahang gegeven bij diens oproerigheid tegen Malaka. Mahmoed's veroveringsoorlog kan niet vóór ca. 1505 zijn gevallen. Zeer opmerkelijk daarbij is, dat S. Mansoer Sjah van Kĕlantan heet te zijn „van het geslacht van *Radja Tjoelan*" (Shell., p. 121 r. 10—11), d. i. dus van Ganggājoe's vroegeren heerscher. Dat Kĕlantan in dezen tijd, dus ca. 1505, zelfs „grooter dan Patani" zou zijn geweest (ib.), is tastbare opsnijderij.

Met het machtige, weer Noordelijker, Patani zijn de betrekkingen hééł anders, blijkens Verh. 32, aanhef. Als Kota Ma(ha)ligai wordt de hoofdstad reeds vermeld in Verh. 10, en haar vorst *Radja Solaiman (Sjah)*, met wiens dochter (van Moh. naam) Radja Iskandar van Singapoera + (later) Malaka trouwt (Shell. p. 42). In den aanhef nu van Verh. 32 wordt blijkbaar de historie van dezen zelfden R. Solaiman Sj. — die dus geregeerd moet hebben in ca. 1400 A. D. — voortgezet, en verteld, hoe deze door een Siameesch Prins

Islām is overgegaan, ten minste wat zijn Vorst betreft, en dus ook wel een goed deel zijner Rijksgrooten?

Zij zou dan de volgende wezen: *Patih* (of *Papatih*) *nan Sabatang*, d. i. de «één-stams-Patih» (= volgens Westenenk: de Unieke Patih?), «die de groote adatbeginselen (zou hebben) vastgelegd, het matriarchaat, het soekoe-wezen» (Westenenk, Min. Nag. 1913, p. 28; of 1918, p. 31), «de ziel van het meer democratische Bodi-Tjaniago» (p. 40 of 41), zelve «soekoe-hoofd» van de «soekoe Tjaniago» (Westenenk, zie hiervóór blz. 542), is geweest: *a.* een Indragiri-man uit de Tjĕnako-streek; *b.* is geweest geen Boeddhist,

(Chau Sri Bangsa) wordt aangevallen en gedood, maar waarop deze heiden zich bekeert tot den Islām, de hoofdstad welke hij veroverd heeft omdoopt in „Patani", en nu ... een gezant zendt naar S. Mahmoed te Malaka, om van dezen zijn investituur te vragen, en haar ontvangt mitsgaders zijn nieuwen titel en naam: *Soeltan Ahmad Sjah*! We zijn hier weer in de pure romantiek verzeild, welke de schrijver der Sadj. Mél. te baat neemt om de verhouding van Malaka tegenover machtiger en ver afgelegen staten op te vijzelen: Madjapahit (Verh. 14), China (Verh. 15), Tjampa (Verh. 21). Oók Patani behoort hierbij: en óók Kĕdah, want een zwakker maar even onaannemelijk vertelsel volgt in Verh. 32, na dat over Patani, dadelijk over Kĕdah (resp. Shell. p. 143—144; en 144); en vlak daarna, volgt .... de komst der eerste Portugeezen (in 1509), ib. p. 145! Verhaal 32 geeft dus een litteraire ophemeling van Malaka, vlak vóór het begin der katastrofe.

De slotsom van dit alles is derhalve: op de Oostkust van het Maleische Schiereiland is in ca. 1400 A. D. Siam oppermachtig, èn in het (ook later blijvend-) heidensche Ligor, èn in het nog heidensche Pahang + Trĕngganau, èn in het (nog waarschijnlijk) heidensche Kĕlantan, èn *ten deele* nog in het reeds Moh. Patani; 't welk echter — als voorpost van den Islām op deze kust; verg. een eeuw vroeger op Noord-Sumatra: Pĕrlak (Marco Polo, 1292) — naar onafhankelijkheid streeft, en naar Islām-expansie in Z.richting (allereerst Kĕlantan-waarts). Van eenig „Lĕngkasoeka" wordt *niet* gerept! De overmacht van Siam blijft, maar de Islām wint veld. In ca. 1450 tracht Siam het opbloeiend en machtig wordend Moh. Malaka onder den duim te krijgen, eerst via Pahang, dan overzee, maar vergeefs; in ca. 1460 maakt integendeel Malaka van Pahang een Moh. voorpost tegen Siam, en weet in ca. 1480 zijn invloed goedschiks uit te breiden over Trĕngganau, in ca. 1505 door een oorlog ook over Kĕlantan; maar tegen het machtige Patani, waar Maleier en Siamees samensmolten, durft men niet op.

Voeg hierbij, dat Malaka op zijn eigen Westkust niet opdurft tegen Kĕdah (zie boven), reeds in ca. 1450 bij 't begin der regeering van zijn eersten Sultan, Moedhafar Sjah, Kĕlang (thans = Sĕlangor) als buitenprovincie aanwint (Verh. 11, slot), en — zonder dat daarvan expresselijk blijkt — de erkende overmacht steeds bezeten heeft tusschen de S. Muar en de S. Sĕdili Bĕsar (waar het oude Pahang begon, zie Verh. 18; en blz. 589, slot der noot), met uitzondering van dien aanval van het (stervende) Oedjoeng Tanah in Verh. 19 romantisch gememoreerd; — dan hebben we, hier, samen met het in den hoofdtekst gezegde, een overzicht van Malaka's politieken status tusschen ca. 1450 en 1510.

maar of een Wisjnoeiet, of een Çiwaïet; *c.* is, met een troep landslieden, tusschen ca. 1500 en 1514 de Kwantan opgevaren om aan den in beneden-Indragiri veldwinnenden Islām te ontkomen; *d.* heeft zich in midden-Tanah Datar verbonden met een Boeddhistische *soekoe* Bodi — welke haar hoofdzetel, of een van haar hoofdzetels, had in de nog thans bestaande nagari Moearŏ Bodi, tusschen het antieke Padang Si Boesoek (W.) en het ook antieke Si Djoendjoeng (O.) —; *e.* is als voortrekker, na niet geringen strijd in het Boeddhistisch-aristocratisch-conservatieve Tanah Datar, uitgetogen aan het hoofd dezer 2 soekoe's, benoorden Tandikat-Singgalang-Marapi, naar het hoogland bij Boekit Tinggi (alias: Fort de Kock) en het meer van Manindjau (97 M. hooger dan het Singkarak-meer), aldus stichtende het onafhankelijk landschap Agam; *f.* heeft daarbij niet onwaarschijnlijk hulp gehad van een Hoofd (zeg: *Pamoentjak;* van *poentjak* = top, kruin) van Batipoeh, be N. W. het Singkarak-meer, een soort renegaat van Tanah Datar; *g.* heeft in elk geval vrede en bondgenootschap daarna gesloten met het òf autochthone òf uit Djambi herkomstige hoofd van Tanah Datar, *Kjahi Katoemanggoengan*, gewis een Boeddhist, leider van de vereenigde soekoe's Kotŏ (= Djambi) en Piliang (aan de Oembilin-Kwantan-rivier?), nu nog in de overlevering befaamd als degeen die «in het bijzonder den godsdienst regelde» (W. p. 28).

Ik geef deze samenvatting met alle voorbehoud van later verbetering door anderen. Gaarne zou ik haar willen noemen een werkhypothese, om aan haar hand voort te gaan met schifting en ordening van de tot nog toe chaotisch verspreide feiten. Dat echter de helft er van, ook na dat verdere en diepere onderzoek waartoe het moge opwekken, waarheid zal blijken, daarop ben ik gerust.

Slechts éene vraag blijft daarbij nog te onderzoeken: hoe zou het dan zijn gegaan met de zgn. XIII Kota's,[1] alias Koeboeng Tiga Balai (= het «Dal der 3 Gerechtszetels», zie blz. 562, noot 2), het enorme gebied beZ. het Singkarak-meer, W. van Tanah Datar, O. van de Boekit Barisan of «Bergketen» die van de Noordgrens der afdeeling Padang (ca. 0°45′ Z.Br.) tot bij de

[1] Door een ellendige fout staat op Blad 9 (1903) van Stemfoort en Ten Siethoff's Atlas, 2e uitg. „Afd. XII en IX Kotŏ"; op Blad 7 (ook uit 1903) staat daarentegen goed: „Afd. XIII en IX Kotŏ". De IX Kotŏ vormen een klein landschap beO. Solok, met Soengai Lasi als centrum.

Piek van Indrapoera (ca. 1°40′ Z.Br.) de eigenlijke «Padangsche» Benedenlanden scheidt van de dito Bovenlanden; het langgestrekte en hooggelegen dal, dat men in zijn kleinere Noordhelft het opper-Singkarak-gebied zou kunnen noemen, in zijn veel grootere Zuidhelft het opper-Batanghari-gebied, met de twee kleine meren die feitelijk de bron-meren zijn voor de 2 groote stroomen van resp. Indragiri en Djambi? Naar mijn overtuiging is dit een gebied, gezamenlijk *onderworpen* door de twee reeds gefedereerde Provinciën (Loehak's) Tanah Datar en Agam, in het laatst van 't leven zoowel van Kjahi Katoemanggoengan als van Papatih nan Sabatang. Want is het niet hoogst opmerkelijk, dat hun beide graven niet rusten in eigen gebied, doch dat de eerste begraven ligt te Kotö Anau (Z. ten O. van Solok), en de laatste te Solok-zelf, dicht dus bijeen, in het Noordeinde der XIII Kota's; zooals we gelukkig door FRANCIS reeds uit 1837 weten?[1] Ook, dat juist dit Noordeinde de bakermat heet der XIII oorspronkelijke Kota's, welke federatie zich later Zuidwaarts verbreidde, en deels door oorlog zich vestigde tot in het landschap Soengai Pagoe (d.i. het goudhoudend land bij het moderne centrum Moearö Laboeh, op den N.W. uitlooper der Piek van Indrapoera)? Voorts, dat van die XIII oorspronkelijke Kota's de dubbel-nagari Solok-Salajö (resp. N. en Z. van elkaar gelegen) de eigenlijke stammoeder heet, waarvan de eerstgenoemde kota is van den stam Bodi-Tjaniago — evenals trouwens het straks vermelde Kotö Anau —, maar Salajö van de laras Kotö-Piliang; terwijl van al die oorspronkelijke XIII er 5 behooren tot Bodi-Tjaniago, dus tot de Agam'mers, en 8 tot Kotö-Piliang, dus tot de Tanah-Datar'schen?[2] Is het ook niet uiterst opmerkelijk, dat deze XIII Kota's. met hun in den loop

[1] In Tijdschrift v. N.-I., 2^e jrg. (1839), I, p. 109. Het laatste wordt bevestigd door hetgeen Netscher in 1850 vertaalde uit 3 Minangkabausche hss.: „Kort hierop stierf *Dato' Pěrpatih Sěbatang* te *Solok Soelajoe*" (Indisch Archief, III, 1850, p. 68; hierbij is Netscher's n' weergegeven met ě, zooals hij zelf gewild had, zie er p. 34 noot). Volgens die teksten woonde Datoek Kětoeměnggoengan, den ander overlevend, het laatst in Koto Rěnah (p. 66, 68; maar *welk*?)

[2] Zie voor deze gegevens S. MÜLLER, Bijdragen tot de kennis van Sumatra: 1846, p. 109—111, en het daarbij door hem gebruikte officieel verslag uit 1833 in T. v. N.-I., 2^e jrg., 1839, I, p. 112 en 120. De 13 door Muller gegeven kota-namen zijn, in goede spelling: Solok, Goegoek, Gaoeng, Panjakalan, Kota Anau (deze 5 alle van de laras Bodi-Tjaniago); voorts Salajo, Kinari, Moeara Panas, Talang, Tjoepak, Kota Baroe, Gantoeng Tjiri, en Kota Ilalang (deze 8 alle van de laras Koto-Piliang). Zie daarbij Detailblad 1 : 80.000, III (1894).

der tijden zeer sterk naar het Zuiden uitgebreid gebied, nimmer verheven zijn geworden tot den rang van Provincie (Loehak), maar steeds politiek en geografisch een aanhangsel zijn gebleven tot de sacramenteele 3 Loehak's? Inderdaad, — gelijk men indertijd in onze «Vereenigde Nederlanden» sprak van de «Zeven Provinciën», met daarnevens de «Generaliteits-landen», waaronder met name Noord-Braband telde, zoo zijn ook de XIII Kota's sinds zoowat het begin der 16e eeuw, ca. 1525, steeds een *Generaliteits-land* geweest en gebleven van de drie toen reeds Geünieerde Minangkabausche Provincies: Tanah Datar, Agam, en de L (Kampar-)Kota's.[1] Maar in zijn verovering hebben die Kampar-lieden géén deel gehad; integendeel: de oorspronkelijke Batanghari-lieden en de oorspronkelijke Kwantan-lieden hebben gezamenlijk dit brongebied, zeg in zekeren zin dit Alpenland van hun beide groote stroomen, veroverd en gekoloniseerd.

En net zoowat moeten zij daarmede klaar zijn geweest, toen de Islām, die «pest van het Oosten» zooals de geschiedschrijver Barros het in ca. 1550 neerschreef, in juist dienzelfden tijd van Sumatra's Westkust uit begon door te dringen tot Agam.

Eén raadsel blijft voor mij daarna bestaan: de naam en het wezen van de L i m ö K a o e m, de «Vijf Geslachten», welke hun heilige en geheel-bizondere Vijf-dakige Mĕsigit bij den «heiligen (reuzen-)waringin» (*baringin sati*)[2] hebben gebouwd, vlak be-Zuiden het straks genoemde Koeboer Radja, in een tijd dien men kan stellen op ongeveer 1600 A. D.

Maar welke 5 Geslachten zijn dat dan geweest, die toen dit zeldzaam monument van Vijf-eenheid hebben gesticht; zooals Ternate er ook een bezit, als historisch hoofd van de antieke O e l i L i m a;[3] en zooals ook nog Oud-Bantam vertoont, alweder zonder tot nog toe opgehelderde reden; en gelijk ook de mĕsigit van Samalangan moet hebben, zonder dat men schijnt te weten waarom. Of kan, in wat nu zal volgen, de verklaring liggen?

Zoo heeft dan de enkele zinsnede bij HERVEY over «Chĕnâku in the interior of the Mĕnangkâbau country», als «original abode»

[1] Een dergelijke specificatie van de oorspronkelijke L Kota's, als in voorgaande noot voor de XIII Kota's, is het me niet gelukt te vinden. Bestaat zij ergens? Francis, l. c. (1839), p. 95, noemt alleen 10 districten.

[2] Sinds zeer kort (najaar 1921) bij Gouv.-Besl. tot natuurmonument verklaard.

[3] Verg. mijn artt. „Oeli Lima, Oeli Siwa", „Oeliasers", en „Pata Lima, Pata Siwa", in de Encycl. v. N.-I., 2e dr., III (1919).

van de mensch-tijgers, vroeger op den Bĕlumut-top gedacht, en op de Chimundong- en Ledang-toppen nog steeds aanwezig naar het volksgeloof der Djakoen's aan de opper-Djohor (zie hiervóór blz. 535—536), in staat gesteld allereerst den Minangkabauschen soekoe-naam Tjaniagö thuis te brengen; en, met deels meer deels minder zekerheid, ook de 3 andere Soekoe- namen welke daarmee steeds onverbrekelijk verbonden zijn; alsmede licht te werpen op den gang hunner historie van ca. 1275—1600.

Maar dat er niet geaarzeld behoeft te worden in het Djakoensche Tjĕnakoe het Minangkabausche Tjaniagö te herkennen, daarvoor bestaat nog een extra-bewijs. Mensch-tijgers heeten deze wezens in het volksverhaal der Djakoen's; welnu, in het Minangkabausche volksverhaal, dat FRANCIS in 1837 als «eene kinderachtige en voor verlichten geheel onbegrijpelijke fabel» ons heeft opgeteekend (T. v. N.-I., 2e jrg., 1839, I, p. 100 vlg.), luidt het: dat *Sri Maharadja-di-Radja*, een der 3 zonen van Iskandar Dzoelkarnain, Vorst in Roem = Turkije, bij eene bidadari — de 2 anderen werden resp. Vorst van China en van Roem —, via «het eiland *Langkapoerie* in de Ceilonsche zee» (dat de Minangkabauers echter, blijkens afdoende berichten uit ca. 1775—1825 zich dachten tusschen Palembang en Djambi; zie reeds ons *Ie Gedeelte*, blz. 88 noot 1), naar «het eiland *Jawie* (*Sumatra*) vertrok», en, in zijn vaartuig meegenomen hebbende, behalve 16 menschen, ook een hond, een kat, een tijger, en een wilde geit, te land kwam «bij de *Goenoeng Merapie* bij *Pagar Roeijoeng*». Hier vormen zich «drie groote vlakten, die genoemd werden *Rana Tana Antar* [lees: Ranah Tanah Datar, waarin *ranah* = vlakte], *Rana Liemapoelo* [versta: Ranah L Kota] en *Loeboe Agam* [lees: Loeboek Agam, waarin *loeboek* = dalgrond, landschap tusschen bergen]»; vijf der beste gezellen van den Maharadja huwen aldaar met 5 dochters van het land (p. 101—103). [1]

En nu volgen deze drie, voor ons hoogst belangrijke, alinea's:

«Na dat deze echtelingen eenigen tijd bij elkander waren geweest, vroeg de vorst aan de mannen of zij wel acht hadden geslagen op de levenswijze hunner vrouwen; waarop zij ant-

[1] De zinsnede over de 3 groote vlakten staat op p. 103 tusschen wat hieronder werd gecopieerd, en is tot beter verband door mij hoogerop verplaatst; het „*Antar*" voor *Datar* (zooals in de volgende alinea staat) is een proefje van de drukfouten in dit stuk (later beter in Francis' Herinneringen, III, 1860, p. 59).

Ook thans spreekt men vaak van de „Ranah L" en veelal van de „Loeboek Agam"; zie toch Westenenk in T. B. G. dl. 55 (1913), p. 246, noot 1.

woordden dat slechts eene derzelve zich als mensch gedroeg, terwijl de andere niets anders aten dan vleesch, beenderen en bladeren, waaruit dus werd opgemaakt, dat de eerste uit een vorstelijk, ten minste menschelijk, geslacht was gesproten, en de overige van tijgers, honden, katten en geiten afkomstig moesten zijn . . .

De man, getrouwd met de vrouw uit het vorstelijk geslacht gesproten, werd gezonden naar *Tana Datar*, alwaar hij zijnen zetel vestigde.

De tijger-familie ging naar *Agam*; de geiten-familie naar *Rana Liemapoeloe*; de katten-familie naar *Tjoedoeng kotta Lawe* [welk landschap kan hier bedoeld zijn? zie hierna blz. 563; «kotta Lawe» = Kota lawas] en de honden-familie naar *Koeboeng Tiegablas* [= XIII Kota; volgens Van Hasselt in 1882 is Min. *koeboeng* = «dal»; zie hierna blz. 562, noot 2], [1] zijnde de geheele bevolking van *Sumatra* volgens deze fabel uit die familien voortgesproten.» (p. 103).

Dan volgt nog bij Francis het bij veel andere latere schrijvers (o. a. Muller, 1846; Westenenk, 1916) aanwezige verhaal over het afdalen van Maharadja-di-Radja van den Mĕrapi, via Priangan-Padang Pandjang, en het stichten van 3 Rijkszetels voor den Radja Alam, R. Ibadat [2] en R. Adat.

Bovendien vindt het boven gecopieerde nog zijn volstrekte bevestiging door wat E. NETSCHER in 1850 naar 3 Minangkabausche hss. in het Indisch Archief, dl. III (1850), p. 33—68 publiceerde onder den titel «Verzameling van overleveringen van het rijk van Mănangkăbou, uit het oorspronkelijk Maleisch vertaald». Ook daar weer S ĕ r i M a h a r a d j a d i R a d j a, een der 3 zoons van Iskandar Dzoelkarnain, Vorst van Roem, bij eene bidadari — de 2 andere werden weer Vorsten van Tjina en Roem —; alleen wordt hier toegevoegd, hoe Vorst Iskandar, neergedaald uit den hemel als jongste kind van Adam (conform Francis), neder kwam «op den bergrug *Sikoentang-koentang-*

[1] VAN DER TOORN geeft in zijn vertaling der Minangk. T j i n d o e r M a t o (1886) de lijst der XIII Kota aldus: „Benedenstrooms [nà Agam, Tanah Datar, en „Paja Koemboeäh" = een *pars pro toto* der L Kota] n.l. in de landstreek *Koeboeäng tigo baleh* [= XIII Kota] bezitten wij [= de Minangk. Vorsten]: *Solo*[1], *Salajo*, *Goegoeä*[2], *Koto Hanau*, *Tjoepa*, *Gantoeäng Tjiri*[1], *Taroeäng-Taroeäng*, de vier *Kotö's*, *Simalidoe*, *Hampang Poelai*, *Kinari*, *Moearo Paneh*, en deze dertien [*sic*, één is dus vergeten; verg. de 13 in noot 2 op blz. 558 hiervóór] noemen wij den olifant van *Kotö Piliang*." (p 45). In zijn Minangk.-Mal. Wdb. (1891), p. 305*b* geeft hij alléén: *koebangan* = modderpoel.

[2] Door een drukfout l.c. p. 105: R a d j a H a d a t. Verbeterd in Francis' Herinneringen, III, 1860, p. 60.

pĕndjĕringan in het land *Roem*» (p. 39). Sĕri Maharadja di Radja nu, ging eerst over zee «naar het eiland *Langkapoeri*. . ., hetwelk gelegen is in de zee van *Sĕlan*, tusschen *Roem* en den berg *Sikoentang-koentang*» (p. 42), en zeilde vervolgens «naar *Poeloe Djawi* (Sumatra) met 60.000 volgelingen, medenemende een' hond genaamd *Malim*, eene Siamesche kat, een' tijger van *Tjĕmpa* en eene wilde geit» (p. 43).[1] Na een schipbreuk «aan het uiteinde van *Poeloe Emas*. . . . op den berg *Sĕrang*» (ib.) — waarbij dus schijnt gedacht te zijn aan een vaart door Straat Soenda —, herstelt men de prauw, «waarna men de reis vervolgde naar *Poeloe Djawi*, en van daar terugkeerde [sic] naar den berg *Bĕrapi*» (p. 44). En nu komen weer deze alinea's, geheel en al Francis' verhaal bevestigend:

«De vijf kinderen, geboren uit de beesten en uit de vrouw van den vorst, deed hij huwen met de lieden die de praauw in orde hadden gebragt. . . . Bij het eten zag de vorst, dat slechts een hunner gelijk een werkelijk mensch at en dronk, waarover hij nadacht.

Daarna zag de vorst dat de zee zich terugtrok, de aarde droog werd, en de berg *Bĕrapi* zich als het ware in drieën verdeelde; — een dezer deelen noemde hij *Tanah Datar*, een ander deel *Loeboek* (gat) *Agam*, en een ander deel *Rĕnah Lima Poeloeh*.

Van de vijf kinderen zond hij er een naar *Tanah Datar*; deze was het kind des vorsten zelven, — een naar *Agam*; deze was het kind van den tijger, — een naar *Rĕna(h) Lima Poeloh*; deze was het kind van de geit, — een ander naar de *Lohak Koeboeng* (*XIII kotta*); deze was het kind van den hond, — en de vijfde naar *Tjĕndong Kota Lawas*; deze was het kind der Siamesche kat». (ib).[2]

---

[1] Dit is waarschijnlijk de juiste lezing voor hetgeen Francis gegeven had: „een vaartuig met 16 personen, een' hond *Moe Allam* genaamd, een kat *Sikam*, een' tijger *Tjampoe*, en een wilde geit meenemende" (l. c. p. 102). Merkwaardig is, dat Siam (het indertijd vechtlustige en imperialistische rijk) en Tjampa (waar men, evenals in Siam-Kambodja, in de 17e eeuw Moh. Maleiers gaarne als huursoldaten gebruikte), hier als mede-bevolkers van Minangkabau fungeeren; en dat een hond (vrage: soms een Kalang = hier een Singapore-Kalang??) als „loods" (*malim*, *moe'alim*) meevaart. Bij de „wilde geit" zou men, wegens een beruchte Perz.-Arab. liefhebberij, nog aan een meer veracht slag van lieden kunnen denken, n.l. een wild bergvolk (*orang kambing lijar*).

[2] De verflauwde en corrupt-gemaakte lezing van dit 5-Stammen-verhaal bij de wording van Minangkabau, vindt men in Van Hasselt's „Volksbeschrijving en Taal" (Midden-Sumatra, III, 1, 1; 1882), nadat hij over de indeeling van het volk in de 4 soekoe's „Kótô, Piliang, Bodi en Tjeniagô" op p. 182 heeft

Allereerst vraagt men zich af: kan hier, in deze 5 stammen die zich verspreidden naar 5 landschappen, niet van «Sumatra» zooals Francis oververtelt, maar van Minangkabau, de grond liggen voor de stichting der symbolische 5-dakige mĕsigit te Limŏ Kaoem in ca. 1600 A. D., waarvan op blz. 559 gesproken werd?

Het is ondoenlijk hierover nader te spreken, zoolang we niet eens weten wat voor streek met Francis' «*Tjoedoeng kotta Lawe*» of Netscher's «*Tjĕndong Kota Lawas*» bedoeld wordt. Zeer pijnlijk voelt men bij deze en andere Minangkabausche vraagstukken de afwezigheid van locale onderzoekingen en locale beschrijvingen, zooals er voor Java in grooten getale bestaan. Waar vindt men b.v. een beschrijving der straks vermelde graven van Kjahi Katoemanggoengan te Kotŏ Anau en van Papatih nan Sabatang te Solok, met de daaraan verbonden plaatselijke verhalen?

Waar blijft een samenvattend overzicht van de tallooze *batoe's bĕrdagoe*, alias *batoe medjan* (of *mesan*), in de 3 Loehak's, vooral in de L. Kota? WESTENENK is met 2 van zijn Minangkabau-opstellen in deze richting begonnen (1913 en '16), maar 2 andere, sinds lang door hem beloofd, zijn nog niet verschenen. [1]

gehandeld. Aldus: „Nog van een andere verdeeling in stammen maakt de legende gewag en wel eene die afhankelijk is van de woonplaats. Daar waren eens, zoo luidt het verhaal, vier koningskinderen, waarvan het eerste gesproten was uit het huwelijk van den vorst met eene vrouw, het tweede uit zijn echtverbintenis met een tijger, het derde schonk hem een vrouwelijke hond, het vierde werd geboren uit zijn huwelijk met een kat. Die kinderen zouden de stamvaders zijn van de bewoners van Tanah-data, van Loehaq (gewest) Agam, van Koeboeëng (dal, laagte; eigenlijk: modderpoel) Tigŏ-balě [verg. hiervóór blz. 561, met noot 1] en van Ranah (vlakte) Limŏ-poeloew; nog tegenwoordig rekenen de inwoners van Tanah-data zich de edelsten en noemen de overigen tijger-, honden- en kattenkinderen." (p. 183).

Zooals men ziet, is hier juist het raadsel van Tjandoeng (?) - Kota Lawas geëscamoteerd; er is een Mal. *tjandang* (vermetel), *tjandoeng* (kapmes), *tjondong* (hellen, overhellen), en *tjoendang* (overwinnen), alle gelijkelijk met 4 Arab. letters geschreven; leve het Arab.-Mal. schrift! Deze aldus verminkte 4-stammen-legende vindt men, foutief weergegeven, in M. Joustra's pasverschenen overzichtelijk boek „Minangkabau", Leiden, z. j. (maar is van 1921), p. 51.

Een onderafdeeling (laras) Tjandoeng ligt op de N.N.W. helling van den Marapi-top, aansluitend bij de laras Banoe Hampoe waarin Fort de Kock ligt, dus precies aan den anderen kant van den heiligen vulkaan als waar Pariangan-Padang Pandjang ligt; kan *dit* berglandschap soms bedoeld zijn? En was Kota Lawas (Kotŏ Laweh) misschien de daarmee verbonden, gedubbelde, laras van dien naam in Poear Datar (L. Kota's, beN.W. Soeliki)?

[1] N. 1. die over de dubbel-nagari Tandjoeng-Soengajang (aan de Batang Selo; N. van Pagarroejoeng), en die over Koeboer Radja. Zie toch zijn Opstel I, p. 235 noot 3 (alsmede elders), en p. 246 bovenaan.

Voor het in 1917 opgerichte *Minangkabau-Instituut* ligt hier een stapel werk te wachten!

Maar ten tweede ziet men: speciaal de Agam'mers heeten de «tijgers» van Minangkabau; en Agam nu is het oude landschap van de twee-eenheid volks Bodi-Tjaniagö; zelfs het oorspronkelijk bondgenootschap van *Padarī's*, in Agam in ca. 1800 uit «Pedireezen» ontstaan en van daaruit tot na 1837 (val van Bondjol) gevoed, noemde zich dat der «tijgers». Alleen de «Groote Heer» (Toean Gadang) van Batipoeh als «de tijger van Kotö-Piliang" maakte daarop de uitzondering welke den regel bevestigt, doch dadelijk ook te verklaren is, omdat hij — maar wanneer?? — zich verbond met en schaarde onder Agam.

De menschtijger-legende van wezens uit «Chĕnâku» aan de opper-Djohor, wijst dus terug naar Tjaniago-Minangkabauers uit Agam, [1] die daar geleefd moeten hebben uiterlijk in ca. 1800 A. D., er ook wel den koffieboom moeten hebben overgebracht (zie toch blz. 523 hiervóór), maar wier heugenis thans in Djakoenmond tot pure folklore is geworden.

Van al het vele bovenstaande, waarin talrijke uitstappen werden gemaakt naar gebieden die schijnbaar zoo heel ver aflagen, en die toch zoo van nabij met de hoofdzaak verband hielden, blijft de gewichtige kern deze: de Zuidhelft van het Maleische Schiereiland, van Malaka benedenwaarts, is géén dood land geweest, géén wilde kust, in het eerste tien-tal eeuwen van onze jaartelling; zooals men tot nog toe stilzwijgend had gewaand.

Integendeel. Dààr heeft Langka geleefd in, en nog lang nà Ptolemaeus' tijd van overgang der praehistorie op historie voor den Indischen Archipel; en dààr heeft een protohistorisch Hasin-Singapore een gewichtige rol gespeeld in den ontwikkelingsgang der Maleiers, waarschijnlijk als brug tusschen Achter-Indië en Sumatra's Zuidoostkust, toenmaals politiek vooral geconcentreerd in Malajoe-Djambi, aan welke antieke stad en staat de Maleiers hun specifieken naam wel zonder twijfel hebben ontleend.

Of het gelukken zal door te dringen in die protohistorische duisternis van Hasin, voorzoover betreft het zoo mysterieuze

[1] Zou daarmede ook niet verband houden het Minangk. *tjindakoe*, door V. d. Toorn in zijn Wdb. (1891, p. 142a) verklaard als „wezens, die zich in eenig dier, voornamelijk in een tijger of varken kunnen veranderen, volgens het bijgeloof in Koerintji voorkomende"?

en met het oudste Java zoo innig verbonden Kalang-vraagstuk, moet aan toekomstige gelukkige vondsten en vermeerdering onzer historische kennis tusschen ca. 100 en 750 A. D. omtrent Zuid-Malaya, Zuid-Sumatra, en Centraal-Java worden overgelaten. Zijn de zelfs thans nog te Singapore niet vergeten Orang (bidoewanda) Kalang ook dàar weleer geen inboorlingen geweest, evenmin als de Wong Kalang op Java, doch van elders, van buiten 's lands, overgebrachte krijgsgevangenen??

Om nu maar te zwijgen van dat andere, nog oneindig grooter raadsel: de uitzwerming in de . . . *e*?? eeuw A. D. (en wel m.i. vóór 1154 in *ieder* geval, toen EDRĪSĪ van Mal.-Jav. kooplui in Sofala gewag maakte) door Sumatranen, of Javanen (?), of misschien zelfs Malayanen (??), naar Madagaskar, welke dit eiland, met zijn oorspronkelijk toch wel Afrikaanscbe bevolking, naar taal en aard en deels ook type gemaakt hebben tot een in hoofdzaak antieke Indonesische kolonie. [1]

---

[1] Voor het getuigenis van EDRĪSĪ zie de Encycl. v. N.-I., 1ste druk, IV (1905), p. 872—873 i. v. „Tochten (Oudste ontdekkings-) tot 1497", en Ferrand's Relations de Voyages etc. I (1913), p. 177. Voor de uiterst lastige kwestie der immigratie in Madagascar, zie diverse studiën van A. en G. GRANDIDIER, en van FERRAND, met name resp. hun Ethnographie de Madagascar, dl. I—II (1908), passim, en *daartegen* Ferrand in Journ. Asiat. 1908, I, p. 353—500, en 1910, I, p. 281—330; alsmede het overzicht der kwestie door Mr. VAN VOLLENHOVEN in „Het adatrecht van Madagascar", Meded. K. Ak. v. W., afd. Lett., dl. 54 (1920), p. 3—4, die zich aansluit bij de opvatting van wijlen Alfred Grandidier († begin Sept. 1921 te Parijs) en diens zoon Guillaume, dat „de bruine Andriana's [volgens V. d. Tuuk van den stam *er*, *angher* = „zijn opwachting maken", vandaar = Pangeran; Kawi-Wdb., I, 1897, p. 88a] . . van de Mèrina [Madagascar's centrale, vrij dorre, hoogvlakte; ca. 1200 M. boven zee], . . ., het handjevol Indonesiërs die omtrent 1550 uit ons Indië hierheen gekomen zijn en als Mèrina-vorsten en uitheemsche landsadel het volk hebben verjongd, beïnvloed en geleid en zich zelf hebben gesteld boven de zwarte Hùva's of inheemschen landsadel (zijnde de vroegere vorsten en vorstenverwanten, later vrij sterk met de Andriana's vermengd)" (p. 4), aldus tot Vorsten geworden immigranten zouden zijn geweest uit West-Midden-Java in het midden der 16e eeuw; òf Sumatranen (volgens V. d. Tuuk). Dewelke dan echter . . . géén *Kawi-schrift* in hun bagage hebben meegebracht; nochmin eenige *poesaka* of litteraire heugenis; noch eenig Hindoeïsme in hoe ook verloopen vorm.

Zie daarbij het art. van A. JULLY — den éérsten ontdekker (vóór Guillaume Grandidier) in April 1898 van de Arab. oudheden bij Madagascar's Noorderkaapland — „Ethnographie de Madagascar", in de Revue de Madagascar, 8e Année (1906), II, p. 1025—1054. En verg. linguïstisch G. FERRAND's gewichtig boek „Essai de phonétique comparée du Malais et des dialectes malgaches" (Paris—Leipzig—La Haye, 1909), vooral Chap. X: „L'élément sanskrit en Malgache ancien et moderne", met Chap. XI: „Conclusion".

Naar één zoo'n bepaald vraagpunt zoeken, gaat niet aan. Het geluk moet daarbij dienen, terwijl men onderzoekt naar het veelsoortige en verspreide. En hoeveel in het tegenwoordig Britsche Malaya vooral beZuiden 3° N.Br., zeg beneden de lijn Kuala Lumpur-Pĕkan (Pahang), locaal te onderzoeken valt naar oude getuigenissen uit globaal 1000—1500 A. D., is hiervóór gebleken.

Inbegrepen dus ook die merkwaardige Minangkabau-kolonie uit de 15e eeuw en later, de Nĕgri Sĕmbilan beNoorden Malaka, waarover Britsche onderzoekers vooral na 1883, toen deze Britsch gebied gingen worden, zulke waardevolle monographiën hebben gegeven, [1] maar waarbij de historische band met het moeder-

[1] Hieronder volgen chronologisch de verschenen studies over het geheel of over onderdeelen der Nĕgri Sĕmbilan, zooals deze als Minangkabausche kolonie sedert 1758 (*niet* 1773!) allengs gegroeid is uit de federatie der, mijns inziens, *oorspronkelijke 3 Staten* met hun 4 Soekoe's, tusschen Simpang Linggi (waar de Rĕmbau- of Pĕnadjih-rivier zich vereenigt met de Linggirivier; zie hiervóór blz. 408, noot 2) en Kuala Gĕmas (waar de uit het Z., van den Goenoeng Ledang, komende Gĕmas-rivier valt in den bovenloop van de Muar): 1. Sungai Ujong (W.), 2. Rĕmbau (midden), en 3. Johol (O).

Van deze was vanouds *Rĕmbau* — *minstens* sedert ca. 1600, blijkens den tekst en de kaarten van Godinho de Eredia's „Declaraçam de Malaca" uit 1613 (ed.-Janssen, 1882) — nummer Een, vandaar ook geheeten *Tanah Karadjaän*; Soengai Oedjoeng nummer Twee, als bewaker van den Pĕnadjih-, alias Linggiriviermond; Djohol, als „bovenland" en bufferstaat tegen Muar, nummer Drie.

Zij drieën dan kozen in 1773 (??) het kleine, beN. Rĕmbau gelegen, landschap Sri Mĕnanti — alias thans ook: Ulu Muar — tot zetel van den nieuwen uit Minangkabau als Jang-di-pĕrtoewan op hun verzoek overgekomen Radja Mĕlawar, naar ik meen iemand uit Soemanik, de standplaats van den Machoedoem (zie blz. 545—546 hiervóór); misschien is toen het Z. van Rĕmbau gelegen landschap Naning (vóór 1641 al officieel behoorend tot Malaka's territoor) het 5e lid van den bond geworden; en moeten gewis tusschen 1758 en ca. 1825 deze „Nĕgĕri Ampat" (vrage: Nĕgĕri Lima?), door opneming van Jĕlĕbu (N. van Sri Mĕnanti), Jĕmpol (O. van Jĕlĕbu), en 2 à 3 kleinere staatjes tusschen Jĕmpol en de S. Gĕmas naar welker namen men alleen raden kan (Jĕlai = Inas?; Tampin?; Gĕmĕncheh?; thans alle drie tot de federatie behoorend), zich gevormd hebben tot het complex der in ca. 1825 *bestaande* „Nĕgĕri Sĕmbilan". Dat echter ooit het Mal. kustland Kĕlang en het evenzeer Mal. landschap Sĕgamat (d. i. het middenstroom-gebied der S. Muar, beneden Kuala Gĕmas), vroeger tot de 9 Staten behoord zouden hebben, zooals NEWBOLD in 1839 schreef (Account, II, p. 78), kan ik nauwelijks gelooven.

Thans is de federatie zelfs uitgedijd tot een van 11 Staatjes (door afzondering n.l. van Gunong Pasir en Tĕrachi, resp. Z.W. en N.W. van Sri Mĕnanti); welk laatste de zetel is gebleven van den Jang-di-pĕrtoewan over alle 9, thans 11. Ziehier de lijst:

1837. J. J. [lees: T. J.] NEWBOLD. Naning. (In J. H. Moor's Notices of the Indian Archipelago, I, p. 246—254; met *belangrijke kaart*: Malacca Territory).

1839. T. J. NEWBOLD. In zijn Political and statistical Account of the British sett-

Minangkabau nog op uitvorschende studie wacht. Hoe wenschelijk zoude het zijn, dat een Ned.-Ind. bestuursambtenaar, die Minang-

lements in the Straits of Malacca, 2 dln.; I. p. 190—265: Naning (met veel historische gegevens, o.a. uit het Malaka-archief); II. p. 74—112: Interior states peopled originally from Menangkabowe (n.l. Sungai Ujong, alias Sĕmujong; Rĕmbau; Johol; en Sri Mĕnanti; bijna alléén echter over S. U.); p. 113—134: Rĕmbau; p. 135—150: Johol; p. 151—174: States of Calang [= Kĕlang] (hierbij behandeld: Jĕlĕbu; Jĕlai; en óók Sĕgamat = Midden-Muar, doch zie boven alin. 3, slot).

1849. P. Favre. A journey in the Menangkabau states of the Malay Peninsula. (In Journ. Ind. Archip. III, p. 153—161). Herdrukt in 1865.

1849. J. R. Logan. Five days in Naning, with a walk to the foot of Gunong Datu in Rambau. (In Journ. Ind. Archip. III, p. 24—41, 278*—287, 402—412, 489—493). Reis in Febr. 1847. Het beloofd Appendix niet verschenen.

1856. T. Braddell. Notes on Naning, with a brief notice of the Naning war. (In Journ. Ind. Archip., New Series, I, p. 194—232). En zie er p. 296—298 met een „Map of Malacca", sterk lijkend op die van Moor (1837).

1884. D. F. A. Hervey. Rĕmbau. (In Journal Straits Branch, N° 13, p. 241—258; met tabel en ruwe *schetskaart*).

1885. H. A. O'Brien. Jelebu. (In J. Str. Br. N° 14, p. 337—343; met schets der S. Triang in N° 15, 1885, achter p. 171—172).

1887. M. Lister. The Nĕgri Sĕmbilan, their origin and constitution. (Officieel rapport, in J. Str. Br. N° 19, p. 35—53; met noten van Hervey).

1890. M. Lister. Malay law in Negri Sembilan. (In J. Str. Br. N° 22, p. 299—319). Aanvullende studie van het voorgaande.

1895. R. N. Bland. Aturan Sungei Ujong. (In J. Str. Br. N° 28, p. 53—72).

1898. A. Hale. Folk-lore and the Menangkabau Code in the Negri Sembilan. (In J. Str. Br. N° 31, p. 43—61). (In Barnes' Index van 1909 *vergeten*).

1906. E. W. Birch. The election and installation of Tungku Muhammad ... as the Yang di per Tuan Besar, Negri Sembilan. (In J. Str. Br. N° 46, p. 9—22; met 2 *plattegrondjes*).

1906. C. M. Phillips. Negri Sembilan. In zijn The Malay Peninsula (Historical and Geographical), (2d ed.), Bristol, p. 90—93; met *schetskaartje* der huidige 11 Staatjes, doch zònder grenzen en zònder den naam Inas.

1908. R. J. Wilkinson. Law. Part I. Introductory sketch. (Papers on Malay Subjects; 68 pp.). Hierin p. 8—34 over de Adat Pĕrpateh, p. 34—45 over de Adat Tĕmĕnggong.

1910. C. W. C. Parr & W. H. Mackray. Rembau, one of the Nine States. Its history, constitution, and customs. (Vormend J. Str. Br. N° 56 geheel, p. 1—157; met 2 *schetskaarten*, en met Index). Beste monografie.

1911. R. J. Wilkinson. Malay History. Part V. Notes on the Negri Sembilan. (Papers on Malay Subjects; 51 pp.). Mooi overzicht.

1912. A. Caldecott. Jelebu, its history and constitution. (Papers on Malay Subjects, 2d Series, N°. 1; 58 pp.).

1914. A. Hamerster. De Minangkabausche Staten op het Maleische Schiereiland. (In Koloniaal Tijdschrift, III, 2, p. 1445—1460 en 1629—1645). Vooral de *adat* beschouwend in verband met Minangkabau.

1914. R. J. Wilkinson. Sri Menanti. (Papers on Malay Subjects, 2d Series, N°. 2; 50 pp.).

kabau goed kent en zelf Minangkabausch spreekt (genre-HAMERSTER), daar eens een reis kon maken voor vergelijkende studie!

1918. A. CALDECOTT. Jelebu customary songs and sayings. With Preface and Notes by R. O. WINSTEDT. (In J. Str. Br. N° 78, p. 3—41).

1920. J. E. NATHAN & R. O. WINSTEDT. Johol [= Pasir Bĕsar], Inas [= Jĕlai], Ulu Muar [= Sri Mĕnanti], Jempul, Gunong Pasir, and Terachi. (Papers on Malay Subjects, 2d Series, [N°. 4], te Calcutta gedrukt; 90 pp.).

1921. J. L. HUMPHREYS. A Naning recital. (In J. Str. Br. N° 83, p. 1—29). Tekst met vertaling; het „Pĕriangan-Padang Panjang" telkens fout vertaald met „the plain of Padang Panjang" (verg. toch blz. 539 en 545).

1921. R. J. WILKINSON. Sungai Ujong. (In J. Str. Br. N° 83, p. 123—141). Genealogisch.

Een vrij goede *kaart* der Nĕgri Sĕmbilan geeft de Kaart der Straits Branch (1911), doch zonder aanduiding der grenzen van de Staatjes. De 4 maal grootere „Map of the Negri Sembilan 1903. Scale of 2 Miles to an Inch [= 1 : 126.720]. Printed at the Ordnance Survey Office. Southampton 1903" ken ik van naam.

Monografiën over Tampin en Gĕmĕncheh ontbreken nog; èn ook van Sungai Ujong, ondanks Newbold (1839), Bland (1895) en Wilkinson (1921).

In historisch opzicht begint men steeds weer met de gegevens van NEWBOLD, die... in menig opzicht er naast waren; en zelfs de fraaie „Notes" van WILKINSON uit 1911 hebben slechts enkele nieuwe en vertrouwbare feiten gebracht, ontleend vooral aan jaartallen op stempels (*tjap's*) van Inlandsche Hoofden.

Een *crux* blijft, wanneer de term „Nĕgĕri Sĕmbilan" vóór 1800 te constateeren zou zijn. En een raadselachtig verschijnsel is, dat in de Voorloopige Overeenkomst („Offertes"), dd. Malaka 12 Dec. **1757** tusschen Sultan Solaiman Sjah van Djohor (reg. 1722—1760) en de Compagnie, gesproken wordt van „het landschap Rombouw [= Rĕmbau] met zijne negen negorijen"; voorts dat bij het daarop gegrond Traktaat dd. Fort Philippina (aan de koewala Linggi) 1 Jan. **1758**, tusschen Daeng Kambodja (den usurpator-Bogineees van Linggi-Soengai Oedjoeng, Onderkoning — *Radja Moeda* — van Sultan Solaiman en opvolgers; heerscht 18 Jan. 1748—† eind 1777), Kĕlang, en Rĕmbau, met de Compagnie, inderdaad *weder* optreden „de hoofden der negen negorijen van Rombouw"; ja, dat zelfs in het bevestigings-Traktaat dd. Linggi 11 Nov. **1759** tusschen dezelfde 8 + 1 partijen, de „hoofden en gequalificeerden der negen negerijen van Rombouw", nu *met titel en naam* gespecificeerd worden als volgt: 1 Maharadja (Paki) + 1 Panghoeloe Dagang + 1 hoofd (Satija Probo) + 1 hoofd (Padoeka Alam) + de „Ampat Soekoe's" [vrage: *welke* 4 dan? verg. HAMERSTER, 1914, p. 1457—1460] + 1 Panghoeloe (Pandita Kaja) + 1 Sabandar (Pandita Garang) = 1 *Maharadja* + 9 (zeg:) *Panghoeloe's* van het landschap Rĕmbau. Zie toch deze 3 documenten, alle drie uit het oud-Archief van Malaka, in Netscher's magistraal boek „De Nederlanders in Djohor en Siak, 1602—1865" (Verh. Bat. Gen. XXXV, 1870), p. XXXIV—XXXIX.

Vrage dus: is dan de Nĕgĕri-Sĕmbilan-federatie soms in **1758** het eerst gesteld onder een Maharadja Paki, als Jang-di-pĕrtoewan over 9 *Rĕmbausche* „negorijen"?? En is dan deze Maharadja Paki van 1759 *dezelfde persoon* of een *voorganger* van den in NEWBOLD's tijd (1833) als éérsten vermelden Radja Mĕlawar (var. Mĕlewar), Minangkabauer van koninklijken huize, Jang-di-pĕrtoewan sedert 1773 (??) over de federatie der „Panghúlus of Sungie-ujong, Rumbowe, Johole, and Srimenanti" (Account etc., 1839, II, p. 79)??

De in de noot gegeven Bibliographie en opmerkingen kunnen dat vergemakkelijken, en wellicht voorbereiden.

En hoeveel wacht van *onze* Nederlandsche zijde op nader archaeologisch onderzoek, op Karimoen, op Bintan (vooral achter de baai), langs de Batanghari, aan de boven-Kwantan, aan de boven-Kampar, en dan in het gansche gebied van Minangkabau! Thans, nu ook Djambi mijnbouwkundig staat ontsloten en doorzocht te worden, nu de allerverrassendste twee vondsten van WESTENENK in eind 1920 de eerste documenten-op-steen hebben verschaft tot toetsing en staving van wat COEDÈS in zijn baanbrekende studie van 1918, en KROM in zijne oratie van 3 Dec. 1919, hebben onthuld over Palembang's oudste geschiedkundige tijden, dient men zijn beste krachten te geven aan archaeologisch terreinwerk op Zuid- en Midden-Sumatra, om tevens den protohistorischen draad te kunnen vinden die het verbindt met het vooralsnog duistere labyrinth van «Langka» en de geheimzinnige plek van «Sábana», ter Zuidkust van Malaya beide.

In dankbaarheid voor het verblijf weleer in 1909 te Singapore, bij prikkelende herinnering aan de veel te korte dagen toen ook doorgebracht te Malaka, is het mij een geestelijk geluk geweest verschillende nieuwe onderwerpen achtereenvolgens te berde te brengen, waarvan ik mag vertrouwen dat zij de historische ontsluiting der Zuidhelft van het Maleische Schiereiland krachtig zullen bevorderen.

Den Haag, Mei 1919—Nov. 1920.

BIJLAGE bij het IIe Gedeelte (zie blz. 416, slot van VII).

Over diverse Malaksche antiquiteiten van nà 1400 A.D.

Voor zoover mij bekend, zijn er tot nog toe 5 inscripties uit resp. *863*, *872*, *882*, *884*, en *900* Hidjra gevonden in en nabij het territoor van Malaka; en wel:

1°. de grafsteen thans in het Raffles Museum te Singapore, doch behoorende tot een zending van 4 grafsteenen door den Resident Councillor van Malaka, Capt. I. FERRIER, in midden 1852 aan Gouv. BUTTERWORTH te Singapore — verg. de bijdrage van Dr. R. HANITSCH over «Raffles Library and Museum», in het boekwerk «One hundred years of Singapore», London 1921, I, p. 519—566 —; bij den bedankbrief dd. 17 Sept. 1852 vermeld als »four ancient Mohammedan Tombstones recently dug out of the Old Fort Wall at Malacca» (l. c. p. 536). Door die herkomst is dus zeker, dat dit 4-tal vóór 1511 thuishoorde op het Moh. kerkhof achter de Hoofdmoskee van Malaka, nabij des Sultan's *Astana*, vlak bij zee aan den W.voet der Boekit Malaka (± 29 M.; thans St. Paul's Hill), welke beide gebouwen door Albuquerque werden geslecht, terwijl op hun plaats de Port. citadel («Fortaleza») toen verrees, gevolgd door ommuring rondom den heelen voet van den Malaka-heuvel tot een stad *intra muros* met 5 bastions, ongerept — behoudens bij- en verbouwingen aan de landzijde vooral — overgenomen door de Hollanders in 1641, daarna door de Engelschen in 1795, maar in 1807 geslecht en ontmanteld door den Resident WILLIAM FARQUHAR (den lateren 1en Res. van Singapore), wel op last van zijn broeder en chef ROBERT FARQUHAR, den Gouverneur van Penang; op één aan den Z.kant gelegen, door de Hollanders in 1670 gebouwde Poort (die nu nog staat) na, en stukken aarden wal, thans vooral nog overgebleven aan den N.W.- en den Z.O.hoek.

Al is dus de omschrijving van 1852: «dug out of the Old Fort Wall at Malacca» wel erg summier, zij zegt genoeg om te doen begrijpen *waar* die 4 grafsteenen vóór 1511 hebben ge-

staan. Afgietsels en foto's van deze 4 beschreven *mesan's* zijn door den tegenwoordigen Directeur van Raffles Museum, Majoor J. C. MOULTON, in 1920 ter ontcijfering gezonden aan den Heer J. P. MOQUETTE te Batavia. En deze nu schrijft mij dd. Weltevreden, 13 Sept. '21, over één van deze 4: «De steen is van eenen (geen verderen naam) NACHODA HADJI AL-KANBAÏ, zoon van DJEMAL-AD-DIEN, (overleden) 9 Sjawal *863* A. H. = 9 Aug. **1459** A. D. De dagnaam wordt niet genoemd. De lezing is echter goed. Dat de steen historische beteekenis heeft, geloof ik niet; ... maar dit was de eerste keer dat ik den naam Cambay op een steen vond.»

Het is dus de grafsteen van een Guzeratschen Nachoda, gestorven te Malaka in het begin der regeering van Sultan Mansoer Sjah; met een naam dien men echter niet vindt in de Sadjarah Mël., wanneer men Marre's nuttigen Index van 1900 doorloopt.

2°. de grafsteen van eenen SJAICH AHMAD bij Pangkalan Këmpas, in het landschap Sungai Ujong (Nëgri Sëmbilan), daar waar de S. Rëmbau (de grensrivier, ten deele, in 't W.N.W. van het landschap Malaka) zich vereenigt met de S. Linggi (die uit het N.W. komt; loopend langs Sëremban, de hoofdplaats der Nëgri Sëmbilan), en zoo de Kuala Linggi vormt, in vroeger tijd Kuala Pënajih (Pënadjih) geheeten, zie hiervóór blz. 408 met noot 2. WILKINSON heeft in 1908 het eerst op deze, toen nog geheel onontraadselde, inscriptie de aandacht gevestigd in zijn art. «History» in «Twentieth Century Impressions of British Malaya» (London, 1908, p. 77—78; met afbeelding op p. 79), wat den tekst betreft herdrukt in zijn «Papers on Malay Subjects. History» (Kuala Lumpur, 1908, p. 7). Van de diverse overblijfselen op de hier aanwezige uitgestrekte Moh. begraafplaats (*kramat*), beschreef hij dezen grafsteen als volgt: «On a curious four-sided pillar there are four inscriptions, two in clear-cut Arabic and two in the fainter lettering of an unknown script [lees: in verloopen *Oudjav.* schrift]. Below these inscriptions there is a circular hole cut right through the pillar, and just large enough to permit of the passage of a man's arm»; d.i. dus geheel als de *Batoe Bërtikam* («Doorstoken Steen»; zie blz. 548) in Minangkabau bij den viersprong aan den grooten weg Padang Pandjang-Fort v. d. Capellen. Maar nu met *rond* gat, en *met* inscriptie.

Het meertalig karakter van dit inschrift — verg. ook mijn gissing indertijd over een «vermoedelijk jonger-Javaansch ... uit

circa 1600» (Notulen Bat. Gen. 1909, p. 99) — vond een merkwaardig analogon in den in 1915 bij de *kramat* Peuët Ploh Peuët in Pasei ontdekte graftombe (zie Oudheidk. Versl. 1915, Bijlage W, met 2 platen), waarvan de grafsteen aan 't hoofdeneind een Arab. inscriptie heeft, en de grafsteen aan 't voeteneind — naar later aan Dr. KROM bleek — een gelijkbeduidende inscr. in verloopen Oudjav. met *hetzelfde* jaartal 791 Hidjra = 1389 A.D., dat door den Heer MOQUETTE reeds gelezen was van de Arab. (l. c.: Vrij. 14 Doelhidjah 791 = Zat. 4 Dec. 1389).

Over de Linggi-kramat-inscriptie nu kon de heer C. O. BLAGDEN mij dd. Londen, 18 Maart 1918 nader meedeelen: «The Indian faces are still unexplained. The faces in Arabic lettering are identical replicas and record the burial of Shaikh Ahmad in A. H. 872.»; en dd. 26 Juni '18, dat dit laatste inschrift was gemengd Arab.-Mal., eerst 4 regels en een paar woorden Arabisch, dan Maleisch, en het slot weer Arabisch.

Ten volle werd dit bevestigd door hetgeen Dr. KROM in begin 1920 naar foto's vermocht te ontcijferen van het andere deel der inscriptie, dat bleek te zijn een soort Oudjavaansch in zéér verloopen Oudjav. schrift: de Sjaich heet hier «Ahmat Madjana», d.i. «Groote Man Ahmat»; en het jaartal (zònder dag of maand) is in cijfers weer 872. Dit komt dus uit op **1467/68** A. D., tijdens de regeering van den grooten Sultan Mansoer Sjah te Malaka (reg. ca. 1458—† Oct. 1477; zie hierna sub *3°*).

Deze grafsteen houdt gewis dus wel verband met de *eerste immigratie der Minangkabauers in de Nĕgri Sĕmbilan* beN. Malaka (zie hiervóór blz. 566—568, met de noot).

En wat zal de tweede inscriptie (wel weer in jong Oudjav. of oud Jongjav.) ter plaatse leeren, waarover Wilkinson l. c. schreef: «Near this pillar is another cut stone on which the lettering of some old non-Arabic inscription can be dimly seen»? Ook hierbij is nu de hulp ingeroepen van Dr. Krom. —

Thans kan hier nog worden toegevoegd de aanvullende beschrijving van WILKINSON uit 1920 van deze zelfde grafplaats en grafsteenen in den 2^en^ bijgewerkten druk zijner bovenvermelde «History» uit 1908, nu te Singapore (in plaats van toen te Kuala Lumpur) verschenen, als «A history of the Peninsular Malays with Chapters on Perak & Selangor». In dezen 2^en^ druk werd toch de volgende alinea bijgevoegd:

«An examination of these monuments [scil. te Pangkalan

Kĕmpas] reveals the fact that they belong to three periods. The tomb itself is made of laterite blocks [dus: van het *rosse lateriet* = verweerde graniet, zoo algemeen te Malaka, Singapore, en elders op Malaya; en waarnaar b.v. ook P. Jawa, tegenover de kota Malaka, in de zeevaart Red Island heet] much worn with age and showing traces of only one inscription, faint and indecipherable as to the exact words but obviously in Arabic. The four-sided pillar is of sandstone [ook algemeen op Malaya] and contains on two sides a Malay [*lees*: Arabic-Malay] inscription to the effect that the tomb is that of Shaikh Hasan [*lees* dus: Ahmad] who died in the year 862 A. H. [*lees* dus: 872] in the reign of Ṣultan Mansur Shah. The word used for «tomb» (*makam*) shows that Shaikh Hasan was regarded as a saint; and perhaps the pillar was put up at later date owing to the original inscription (on the tomb itself) having become indecipherable or having been insufficient to honour the holiness of the man buried there [m. i. is *alles uit één tijd*, maar in verschillende steensoort; contemporair dus met de Arab. (?) inscriptie op de, wel *horizontaal* liggende, blokken lateriet]. The hole in the pillar and the non-Malayan inscriptions [*lees* dus: het opschrift in verloopen Oudjavaansch; wellicht met Paseischen of Minangkabauschen invloed] on the same stone are still unexplained [zie echter hierboven]. The other carved stones are of granite [het voornaamste massief-gesteente van Malaya]; they lie in the swamp around the tomb and are not invested with any halo of sanctity. It is notable that the stones are carved only on one side and one has a picture of a horse [dit is geheel *nieuw*; men denke aan Middeljav. titels als «*Koeda* Lalejan», «*Koeda* Narawangsa» = *Ridder* L., N., enz.]. There is no granite rock in the vicinity of these antiquities. It is possible that the Linggi river may have flowed at one time by this low-lying spot and have rendered easier the transport of heavy stone [m. i. maakt Wilkinson hier bezwaar tegen iets zonder bezwaar; graniet ligt bij de hand, bovenstrooms N.O. en dito ten N.]». (l. c. p. 14—15).

Dat de inscriptie in Arab. schrift op de vierkante, en op alle 4 zijden beschreven, trilinguale zuil inderdaad is van eenen Sjaich Ahmad en uit *872* Hidjra, terwijl óók de naam van Soeltan Mansoer Sjah van Malaka, den Groote, daarbij wordt genoemd, blijkt uitdrukkelijk uit een persoonlijk schrijven aan mij van den Heer Moquette, dd. Weltevreden 8 Jan. 1921:

«Die meertalige steen van Pĕngkalan Kĕmpas is van eenen Sjeikh Ahmad en gedateerd (slechts jaartal) 872 A. H., dus tusschen 2 Aug. 1467 en 21 Juli 1468 (incl.), en zooals er op den steen bij staat: «tijdens Soeltan Sjah Mansoer.»

Men ziet echter: *uiterst noodzakelijk* is een gezet locaal onderzoek, met ruime *fotografeering* en goede situatie-schets!

3e. de grafsteen van SULTAN MANSOER SJAH, den Groote, ter kota Malaka, gevonden door HERVEY — van 1882—'93 Resident van Malaka, denzelfden van de in onzen hoofdtekst gegeven uitstekende beschrijving der Djohor-opvaart in 1879 — in een jaar dat niet vermeld wordt; en voor kort, via de tusschenkomst van Blagden, behandeld door R. O. WINSTEDT in Journ. Straits Branch No 78 (Juni 1918), p. 47—48, met een foto; en met nòg een foto, alweder van een *Batoe Bĕrtikam*, waarvan de inscriptie niet verklaard wordt, doch met 't *foutief* onderschrift: «Tombstone of Sultan Mansur», dat óók (terecht) onder de eerste foto staat.

In de verklaring der eerstbedoelde inscriptie, welke blijkens Winstedt's woorden, óók van Hervey afkomstig is, wordt nu gezegd: Sultan Mansoer Sjah zou overleden zijn Wo. 2 Rĕdjab 880 H. = Wo. 1 Nov. 1475. Doch de Heer MOQUETTE schreef mij dd. Weltevreden 30 April 1920: «Ik kreeg een gipsafgietsel uit Singapore en constateerde dat de steen is van «Soeltan Mansoer Sjah bin Mothafar Sjah», die overleed op een Woensdag van de maand Radjab in *882* A. H. = 1477 A. D. De dagdatum staat er *niet* op.» Dit komt dus uit op *Wo.* (7, of 14, of 21, of 28) *Oct.* **1477**.

In de sinds kort (12 Aug. 1921) hier te lande ontvangen laatste afl. van dl. 59 Tijdschr. Bat. Gen. is thans Moquette's opstel «De grafsteen van Soeltan Mansoer Sjah van Malaka (1458—1477 A. D.)» afgedrukt, met 3 platen, l. c. p. 601—606, onder volledige transcriptie; in verbetering van die door wijlen Hervey en door Winstedt gegeven. Daarheen zij dus verwezen.

De inscriptie op dien anderen Malaka-grafsteen, dien *Batoe Bĕrtikam no 3*, waarover Winstedt zwijgt, al geeft hij deze juiste slot-opmerking: «The hole in the other stone finds a parallel in the hole of the Pengkalan Kempas tomb» (1918, p. 48), belooft helaas niets. Dd. 8 Jan. 1921 schreef mij de Heer MOQUETTE: «De steen dien Winstedt meende dat van Mansoer's graf was, is absoluut zonder waarde, en bevat slechts een of ander vers. Naam of datum staat er *niet* op.» Ook dit is met *cirkelrond* gat.

4. de grafsteen thans in het Raffles Museum te Singapore, maar vóór 1852 te *Malaka*, en behoorende tot dezelfde zending door den Resident Councillor FERRIER van 4 beschreven steenen in dat jaar, als waaronder inscriptie n° *1* van hierboven behoort. Feitelijke herkomst vóór 1511 dus: het kerkhof achter de Moskee in de oude kota Malaka, aan den voet van de Boekit Malaka.

Over deze inscriptie nu schreef mij de Heer MOQUETTE, dd. Weltevreden 8 Jan., en nader 6 Juni 1921: «Dit is een steen met compleet grafschrift, niet van een Soeltan, zonder genealogie. Het is van een Malaka-man, die op Vrijdagnacht 5 Dzoelkadah van 't jaar *884* A. H. = Dinsdag (sic) 18 Jan. **1480** A. D. stierf, en heette ISMAÏL BIN Hadji NASROEDDIEN. Een titel komt in 't grafschrift niet voor, zoodat ik vermoed dat de begravene een heel gewoon man is geweest, wiens familieleden, uit dankbaarheid voor de nagelaten *pitjis*, een steen voor hem opgericht hebben.»

Evenmin als bij *1*°, is de naam van dezen n° *4* terug te vinden in Marre's Index op zijn vertaling der Sadjarah Mĕl. (1900).

5°. de grafsteen van eene RADJA FATIMAH, wier verdere afkomst niet wordt vermeld, te Tĕbing Tinggi aan den middenloop de Pahang-rivier — precies: 3°50′ N.Br.; ongeveer halverwege tusschen het punt waar de S. Tĕmbĕling en de S. Djĕlai (Eng. Jelai) zich vereenigen tot de S. Pahang, en het punt waar de S. Pahang bij de historische, immers in Verhaal 29 slot en Verhaal 37 begin der Sadjarah Mĕl. genoemde, kampoeng Loeboek Pĕlang haar grooten draai neemt naar het Oosten —, sind 1910 overgebracht naar de Istana van den Vorst (*Tĕngkoe Bĕsar*; géén Maharadja, noch minder Sultan) van Pahang te Pĕkan.

Wijlen W. D. BARNES heeft dezen grafsteen het eerst bekend gemaakt in Journ. Straits Branch N° 60 (Dec. 1911), p. 37—39 met 2 platen als «An old tombstone in Pahang», met een transscriptie van den Moefti (Hoofd-panghoeloe) van Pĕkan, en een poging van Barnes-zelf tot thuisbrenging der doode.

Wanneer de Moefti goed gelezen had — een zekere twijfel zal hieronder gewettigd blijken — zou deze inscriptie met Arab. letters, maar in *Mal.* taal zeggen, dat «Radja Fatimah» overleden was op Zo. nacht (*malam Isnin*) 15 Sjawal 901 H. = (wat Barnes enkel voor het jaartal «A. D. 1496» uitrekende) *Ma. 27 Juni 1496*; hetgeen dus ook in den weekdatum goed klopt. Maar, jammer genoeg voor den Moefti, blijkt zijn lezing *niet* juist.

Zooals toch MOQUETTE mij dd. Weltevreden 12 April 1921 schreef, nader bevestigd dd. 18 April als óók het oordeel van Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT, staat er *900*, en niet «901». De datum wordt dus: Zo. nacht 15 Sjawal 900 H. = Do. (*sic*) nacht *9 Juli* **1495**. Zoodat nu de weekdag heel leelijk uitkomt.

Doch wie was nu deze dame? In een bewijsvoering l. c. p. 39 heeft BARNES aannemelijk trachten te maken, dat zij zou zijn geweest eene dochter van den voorlaatsten Sultan van Malaka, Alaoedin Ri'ajat Sjah I (reg. eind 1477—ca. 1488), gehuwd met Sultan Mansoer Sjah van Pahang, volgens een gegeven uit de Boestān as-Salatīn. Een gegeven, dat echter geenszins klopt met wat Verh. 23 der Sadj. Mĕl. zegt (tekst-Shellabear 1898, p. 101, of 2^e ed. 1910, II, p. 141; ed.-Abdoellah, ca. 1840, p. 226; de vertaling-Marre, 1900, p. 161—162 is hier *defect*) over eene «Radja Fatimah», eigen dochter van den Sultan van Pahang (Moehamad — alias Mahmoed — Sjah), door Sultan Alaoedin, *haar oom*, aan een neef van haar, Radja Mansoer, uitgehuwd, den zoon van Radja Ahmad van Pahang; welke Mansoer óók oomzegger was van S. Alaoedin. Verwonderlijk is dan echter, dat *niets* van deze hooge afkomst vermeld werd; ook, waarom zij niet op een der Vorstelijke begraafplaatsen bij Pĕkan begraven zou wezen, waarover Barnes-zelf in een voorafgaand artikel («An old Royal Cemetery at Pekan in Pahang»; l. c. p. 35—36, met 3 platen) mededeelingen had gedaan.

Een véél natuurlijker verklaring zou evenwel deze kunnen zijn: de «*Radja Fatimah*», begraven te Tĕbing Tinggi, zonder verdere titulatuur, is de tegen 't eind van Verhaal 33 der Sadjarah Mĕl. (ed. Shellabear, 1898, p. 157; of 2e ed. 1910, II, p. 218) vermelde *Radja Fatimah*, dochter van Moehamad, Radja van Perak, anders genaamd den «Radja van Tĕbing»; en later echtgenoote van eenen Radja Mĕnĕbah (of Manbah?); kleindochter van Toen Samboe, en daardoor achterkleindochter van moederszijde van Sri Maharadja, Bĕndahara van Djohor (alias Toen Bijadjid) in ca. 1530. We zijn daarmede primo op Tĕbing-gebied, en secundo in een *Orangkaja*-familie, welke geen extra-titulatuur in haar grafschriften mocht te pas brengen. Slechts één groot bezwaar strijdt hiertegen: *de tijd*! Want hier zouden we ca. een eeuw later terecht zijn gekomen, omtrent 1600 A. D.

Het Maleisch als taal voor dit grafschrift met Arab. letters, geeft geen houvast; het oudere sub *2*° uit de 2e helft der 15e eeuw

is half in Arabisch, half in Maleisch (zie blz. 572); in Arabisch zijn die van 2 Sultans van Bima uit de 2e helft der 17e eeuw, in Maleisch weder die van 5 latere Sultans der 18e en 19e eeuw, eenige Sultanes, en anderen, bij de mĕsigit van Bima, in Aug. 1910 door mij bezocht, en opgeteekend met inlandsche hulp. Dit laatste tevens als aanvulling van hetgeen Prof. VAN RONKEL schreef in Bijdragen Kon. Inst. 76 (1920), p. 165, naar aanleiding van beide stukjes van Barnes, in zijn opstel «Grafmonumenten op het Mal. Schiereiland in een oud Mal. werk vermeld».

Het veiligst is dus, de vraag open te laten, *welke* «RADJA FATIMAH» te Tĕbing Tinggi in 1495 begraven mag zijn.

Na deze inscripties van zekeren, of ongeveer zekeren, datum, zou ik willen wijzen op wenschelijkheid van nader onderzoek:

a. te Pangkalan Kĕmpas, hierboven bij 2° genoemd: waar de «many other fragments of carved stone that go to make up the *kĕramat* or holy place», en de «Fragments of other monuments... lying low in the swamp near which this Linggi *kĕramat* is built up», zooals WILKINSON in 1908 l. c., en opnieuw in 1920 l. c. schreef, nog heel wat beloven. Deze plek aan de Linggi-rivier is dubbel interessant voor de nadere kennis van Malaka in de 15e eeuw, omdat, zooals reeds sub 1° hierboven werd gezegd, in 1511 de Portugeezen te Malaka-zelf bijna alles hebben vernield van de grafsteenen der vroegere Sultans-moskee, toen zij hun fort en kathedraal aan den W. voet van den Malaka-heuvel juist daar bouwden, waar de Istana had gestaan. Verg. Dr. SCHRIEKE, Het boek van Bonang (1916), p. 3, met Barros' en Albuquerque's getuigenis; waarbij nog gevoegd kan worden: vooral Castanheda, Livro III (1552), cap. 60, ed. 1833, p. 210; dan uit de Sadj. Mĕl., Verh. 34: «Maka Fĕringgi poen dijam-lah di Malaka, maka pagar roewang istana di-pĕrboewatnja kota» (ed.-Shell., 1898, p. 161); en uit Eredia's Declaraçam de Malaca van 1613 (ed. 1882) p. 4 v°, of Fr. vertaling p. 2.

Dat er in ieder geval te Pangkalan Kĕmpas een zeldzaam-geornamenteerde, allerinteressantste *Batoe Bĕrdagoe* — of oud-Minangkabausche «kin-steen», zijnde een grafsteen-monolieth — voorkomt, blijkt uit de door Wilkinson in 1908 op p. 79 der «Twentieth Century Impressions of British Malaya» gepubliceerde afbeelding, met onderschrift «The Sword of the Saint», omdat de onnoozele Maleiers ter plaatse er thans in zien het Zwaard

van den in 872 Hidjra er begraven Sjaich Ahmad. Deze zeldzame Batoe Bĕrdagoe van *Koewala Linggi* — die, behalve 2 duidelijke oogen, ook daaronder laat zien 3 cirkels, waarin penis en testiculi vermoedelijk zijn uitgedrukt —, samen met de Batoe Bĕrdagoe te Koeboer Radja (zie hiervóór blz. 547) van ca. 1378 A. D., den grafsteen van Vorst Adityawarman, bewijzen m. i.: dat de eerste immigratie der Minangkabauers in het grensgebied tusschen het oudere Kĕlang en het in ca. 1400 machtig zich ontwikkelende Malaka *begonnen is in circa 1425* A. D. (toen Malaka's Vorst Islamiet werd); kwam lang de Kampar-rivier (waarmee Malaka na ca. 1460 nauw politiek verbonden was, zie blz. 550; en verg. de voorkeur voor de zuidelijker Kwantan-rivier in de oudere periode, blijkens Verhaal 2 der Sadj. Mĕl.); kwam ook speciaal uit de L Kota (dus uit dat deel van Minangkabau, waar ook thans nog de batoe's bĕrdagoe op diverse begraafplaatsen legio zijn); en, . . . kwam naar dit Linggi-gebied, òmdat deze Minangkabau-emigranten Islām-gezinde Dissenters waren, wien het in hun Boeddhistisch vaderland lastig werd gemaakt, en die nu hun vrijheid zochten in de buurt van Malaka.

Dat Minangkabau *minstens* tot in 1511 Hindoesch bleef, blijkt uit het pertinente getuigenis van AFFONSO (alias te voren Braz) D'ALBUQUERQUE in zijn Commentarios van 1557, Parte III, cap. 37. Alwaar hij, sprekende over de afgezanten die Albuquerque in het veroverde Malaka ontving nà dien van den Vorst van Siam, opnoemt: 1°. een uit Kampar; 2°. een uit «Java» = Oost- plus Midden-Java; en 3°. een uit «Menamcabo», welke Minangkabauers hij dan nader — blijkbaar volgens een archiefstuk of een brief van zijn vader, nu niet meer in 't Lissabonsch Rijksarchief («Torre do Tombo») aanwezig — beschrijft als volgt: «Het is volk van goede zeden, en oprecht; ze zijn Heidenen; ze houden in groote eere een gouden Tiaar, die ze zeggen dat Alexander hun heeft achtergelaten toen hij dat land veroverd heeft» (He gente bem acostumada, e verdadeira: são Gentios: tem em grande estima huma carapuça de ouro, que dizem que lhes ali deixou Alexandre, quando conquistou aquella terra; 3^e ed., Lisboa 1774, p. 182). Hierin hebben we uit 1511 (zij het dan pas vastgelegd in een uitgave van 1557) niet alleen de zekerheid dat toenmaals de Minangkabauers «Hindoesch» waren — zie reeds in ons *I^e Gedeelte* de noot 3 op blz. 126; waar men echter in den aanhef leze: «Het oudste

Europ. voorkomen van dezen naam enz.», want het oudste voorkomen van den *naam* «Manangkabwa» is uit 1365 A.D. in de Nāgarakrĕtāgama, Z. 13 : 1 —, maar is tot nog toe ook het alleroudste getuigenis over de heilige *makota* van dat land, de zgn. *Makota Alam*, geschenk van Alexander den Groote. Waarover dan Verhaal 2 der Sadjarah Mĕl. in ca. 1612 nader vertelt, dat deze Mijter het «waarmerk» (*alamat*) was, dat de wonderdadig op de Boekit Si-Goentang (= den Mĕrapi) verschenen 3 schoone Jongelingen-Broeders — men denke aan de 3 «Zonnestraal-steenen» (*Batoe pantjar matahari*) met 3 *Sila*'s te Koeboer Radja aan den Zuid-Mĕrapi-voet; zie blz. 548 — inderdaad waren nakroost van Alexander («Makota inilah alamatnja, tanda hamba anak-tjoetjoe Radja Iskandar», Shellabear, ed.-1898, p. 15, of 2[e] ed., 1910, I, p. 21; terwijl in de alinea daarvóór hun afkomst zoowaar wordt teruggeleid tot 3 «Salomo's Stralen» = Salomo's Spruiten, «*Pantjar* . . . daripada Radja Solaiman»). En nu spreekt het toch ook vanzelf, dat eene Makota of Tiara of Port. Carapuça (karpoets, kapoets) alleen de reëele bekroning kan wezen van een Hindoesche Vorstenkruin, niet van een Moh. bekeerling.

Dat later de groote Atjeh-Vorst Sultan Iskandar Moeda (reg. 1607—† 27 Dec. 1636) na zijn dood Makota Alam kwam te heeten, was toch louter politieke symboliek; zooveel als een devies: «Atjeh-boven, en Minangkabau-onder, op Andalas-Sumatra!»

b. te Malaka-zelf, *boven op den heuvel der stad*, alwaar volgens het getuigenis van BARROS in zijn Decada II van 1553, Lib. VI, cap. 1 en 6 (ed. 1777, p. 7 en 87) niet alleen de oudste stad of nederzetting der orang Sĕlat («Cellates»), zijnde Singapoersche hulptroepen van Malaka's eersten Parameçwara («Paramisóra»), zich heeft bevonden, maar waar ook Albuquerque in 1511, toen hij dàar ter plaatse zijn Annunciatie-Kerk ging bouwen — «Nossa Senhora da Annunciada», in den volksmond genoemd O. L. Vrouwe van den Heuvel («N. S. do Outeiro»); in ca. 1540 Jezuïeten-kerk geworden, en vóór 1606 (blijkens Matelieff's Journaal in Begin ende Voortgangh, 1645, II, 13e Stuk, p. 29a en 42a) hernaamd São Paulo; in 1641 Holl. kerk geworden en thans als «St. Paul's Church» in ruïne aanwezig, met tal van oude Port. en vooral Holl. grafsteenen; zie E. M. Merewether, Inscriptions in St. Paul's Church, Malacca, J. Str. Br. N° 34 (1900), p. 1—21, en R. N. Bland's «Historical tombstones of Malacca», London 1905 — aantrof: «veel behouwen natuurlijke steen in

oude graven van Heidenen, en (wel) van de eersten die daar heengingen, welke stonden op den berg waarvan wij spraken, waar de Sĕlat'ters het eerst die plaats Malaka waren komen bevolken» (muita cantaria lavrada em humas sepulturas antigas de Gentios, e dos primeiros que alli foram, que estavam no monte que dissemos [dit slaat op zijn zeggen in Cap. 1; l. c. p. 7], onde os Cellates primeiros vieram povoar aquella povoação de Malaca), p. 87. Zie ook hierna blz. 587 over de in 1900 opgevischte *makara*.

Hier dan ook heeft gewis, naar mijn meening (verg. ook hierna onze **Bijlage 2**, blz. 588, sub 5), een tweede Mĕsdjid in Malaka's bloeitijd gestaan, met daaraan verbonden *kerkhof*. In den trant dus zooals thans nog de mĕsdjid van de plaats Adonara, aan de N.kust van 't eiland van dien naam, den heuvel kroont waartegen die plaats is aangebouwd, verre zichtbaar uit zee; geheel in den trant ook van de bestaande Moskee van Giri bij Grĕsik, den heuvelberg bij Cheribon met Soenan Goenoeng Djati's graf, en heel Imâgiri. Het is dan ook m. i. *geen* toeval, dat thans op die plek teruggevonden zijn (zie boven sub 3°) de grafsteen van Sultan Mansoer Sjah en een *Batoe bĕrtikam* van een anderen, alsnog onontraadselden, Malakschen Groote, boven op dien heuvel; immers geplaatst tegen den muur van het daar door de Engelschen opgetrokken Residentie-huis — verg. ons *Ie Gedeelte*, blz. 7; en Winstedt's woorden «On a visit to Malacca, I found the two stones of the tomb [lees dus: tombs] placed against the wall of the Residency», J. S. Br. N° 78, 1918, p. 47 —; maar veeleer een scherpe aanwijzing dat men dáár, nabij dien top van den Malaka-heuvel, thans tuin van het Residentie-huis, in den bodem moet gaan zoeken naar verdere overblijfselen van Oud-Malaka, uit den «heidenschen» tijd tot ca. 1425, en uit den Moh. tijd, ca. 1425—1511.

c. te Loeboek Pĕlang in Midden-Pahang, op blz. 575 bij 5° reeds genoemd; op de Kaart der Straits Branch (1911), gekaarteerd als «Kg. Lubok Plangi», waarin Mal. *pĕlang* = *pĕlangi*.

Want hier weet men zeker, dat begraven ligt Sultan Abdoe'l Djamil van Pahang, de Sultan-van-de-droevige-figuur uit Verhaal 29 der Sadj. Mĕl., die uit schaamte over zijn vernederingen door Sultan Mahmoed van Malaka (reg. ca. 1488—1511) afstand deed van den troon, en «zichzelven tot Sjaich maakte» (bĕrsjaich dirinja», Shell. 1898, p. 138, slot), maar ondanks dit geïslamiseerd tapa-leven te Loeboek Pĕlang, waar hij de «konings-gong»

(*nobat*) van zijn oude residentie Pĕkan niet meer hoorde, toch als oud-Sultan in eere bleef blijkens Verhaal 31; en van wien dan in den aanhef van Verhaal 37 (Shellabear's Appendix, 1898, p. 171; of kwasi als onderdeel van Verhaal «34» in 2e ed., 1910, II, p. 238) gezegd wordt: dat hij daar te L. P. begraven werd, en den naam kreeg van «Marhoem Sjaich». Dit zal geweest zijn tusschen ca. 1500 en 1525; terwijl verwacht mag worden dat zijn graf zoo ver in het binnenland niet geschonden is, zooals met de Vorstelijke grafsteenen te Pĕkan wel degelijk gebeurd is, blijkens BARNES in J. Str. Br. N° 60, 1911, p. 35—36.

d. te Singapore, in het *Raffles Museum*. Hier toch bevinden zich verscheiden grafsteenen met Arab. inscripties. De geoloog J. B. SCRIVENOR, in zijn advies aan Barnes over den boven sub *5°* behandelden grafsteen van Radja Fatimah uit Tĕbing Tinggi, schreef al in 1911: «It would be interesting to compare this rock [een andesiet-variëteit] with the gravestones in the Raffles Museum, Singapore. They appeared to me to be of the same nature» (l. c. p. 37).

Toen ik in Mei 1909 het Raffles Museum — dat voornamelijk zoölogisch is, waarvoor Dr. R. HANITSCH in 1908 een Catalogus publiceerde — herhaaldelijk bezocht, had ik niets van dien aard gezien of gehoord. Een kist met gipsafgietsels is thans evenwel toegezonden aan den Heer MOQUETTE te Batavia.

Het ongeluk wil echter, dat de administratieve aanteekeningen in het Raffles Museum omtrent herkomst en tijd van ontvangst der in den loop der tijden daarheen verzonden Moh. grafsteenen uit enkele deelen van het Mal. Schiereiland, met weinig zorg zijn geschied, en de catalogiseering na ontvangst alles te wenschen heeft overgelaten. Ware het niet, dat het Journaal van 1844—'55 ten minste gespaard is gebleven — men vergete niet, dat, hoezeer «Raffles Library and Museum» geconcipieerd werd op 1 April 1823, voor het publiek geopend in 1838 (Singapore Instit. Free School, Fourth annual Report, 1837—'38, waarin een «Catalogue of books»), en een stoot vooruit kreeg in 1844 onder den in 1843 opgetreden Gouv. BUTTERWORTH, het toch pas in 1874 een krachtige instelling werd als gemengde particuliere en Gouvernementeele instelling —, dan zou men zelfs niets meer weten van de zending der grafsteenen uit Malaka in 1852, sub *1°* en *4°* hierboven behandeld. Het Journaal («Minute book») van 1866—'72 ontbreekt daarentegen; dl. I van het Journal

Straits Branch verscheen pas Juli 1878; een archaeologische afdeeling ontbreekt tot heden toe in het Museum, naast de kleine ethnologische en numismatische secties; welke laatste haar deskundige tot 1919 gehad heeft in Dr. HANITSCH.

Zoo kon het dan wezen, dat de tegenwoordige Directeur, Majoor J. C. MOULTON, over de op blz. 570 en 575 vermelde *4* Malaka-steenen in begin 1921 aan MOQUETTE schreef: «They are said to have come from Johore [!!], but I find a reference in a Minute book dated 1844—55 to «4 ancient Mahomedan Tombstones recently dug out of the Old Fort Wall at Malacca» presented to this Museum by the Resident Councillor, Malacca, in 1852. I suspect that the 4 stones, of which I send you plaster casts, are these Malacca stones». Maar er zijn nog bovendien *12* andere Moh. grafsteenen in het Museum, aldus vermeld in het sub *1°* al genoemde opstel van Dr. HANITSCH: «There is a number (about sixteen [4 van Malaka + 12 van «elders»]) of Malayan tombstones even now in the Museum. None of them bear any labels [!!], and none have yet been satisfactorily deciphered, but they were always understood [!] to have been brought from Johore about the year 1875.» (One hundred years of Singapore, 1921, I, p. 536). Zes van deze 12 steenen hebben nu het inventarisnummer gekregen 7—12, en over de nummers 10—12 schreef Majoor Moulton nader aan Moquette, dd. 1 Sept. '21: «Large stones in several pieces [!!], I should say of quite recent date. I will send photographs. The number of fragments composing these stones has given rise to the idea that there were as many as sixteen stones, but I think they can be fitted together to make a smaller number.»

Er kunnen dus nog verrassingen komen uit Singapore!

Mogen dan de Moh. inscripties uit Bruas, en uit Kĕdah, en uit Djohor, en uit Broenei, ook eens hun beurt krijgen!

e. te Tanjung Bulus, «the South point of Asia», zooals de Eng. Admir.-Kaart n° 2403 («Singapore Strait», 1914) er bij schrijft; in de 16e—18e eeuw geheeten T. Buru (zie ons *Ie Gedeelte*, blz. 38—39 met noten); alwaar, volgens het slot van Verhaal 6 der Sadjarah Mĕl., de Singapoer-athleet *Badang* begraven ligt, met de bizonderheid dat de *nisjān* (het «grafpaaltje» aan het hoofdeneind, of de 2 aan hoofden- èn voeteneind) er heen gezonden werd(en) door zijn bewonderaar, den Radja van Kling-land; met deze bijvoeging: «itoelah nisjannja jang ada sĕkarang ini di

Boeroe itoe» (Shell. 1898, p. 32, of 2e ed. 1910, I, p. 44). Leyden's vertaling, 1821, p. 62—63, die hier spreekt van dit zgn. graf «at the point of the streights of Singhapura», is fout.

Verwonderlijk is, dat deze plek nog door niemand oudheidkundig is onderzocht. Maar ik durf wel voorspellen wat men vinden zal, indien die *nisjān* er nog is: een Port. padrão of «ontdekkings-pilaar», daar opgesteld in eind 1511 of begin 1512, toen Albuquerque, na definitieve inneming der stad Malaka op 16 Aug. 1511, zijn officieel gezantschap naar Siam zond (onder Antonio de Miranda d'Azevedo, en Duarte Coelho; verg. Barros, Dec. II, 6, VII; ed. 1777, p. 102—103), dat toen wel de opdracht heeft gekregen zoo'n ontdekkings-memento op te richten èn op de Z.W.punt van 't Schiereiland (T. Buru), èn ook wel op de Z.O.punt (T. Penyusuk, vlak bij Kaap Romania). Dat er trouwens te T. Buru zoo'n pilaar in ca. 1600 nog *stond*, blijkt o.a. uit LODEWYCKSZ' Kaart, behoorend bij zijn Eerste Boeck van 1598 (zie de nieuwe editie Rouffaer-IJzerman, 1915, achteraan), geheel gegrond op iets oudere Port. kaarten; alwaar men ongeveer op deze plek, immers tegenover een veel te groot geteekend P. Pisang («P. Picaon»), op het land vindt bijgeschreven: Padraon.

Zoo zal dan de «Koning van Kling-land» zich wel ontpoppen als de Koning van Portugal, Dom Manuel I (reg. 1495—1521), met zijn blazoen: den Wereldbol (Esphera).

f. te Batu Fĕringgi («Portugeesche steen»), aan de N.kust van P. Pinang, daar waar de Kaart der Straits Branch (1911) bovendien een «S. Batu Feringgi» heeft. Oók hier vermoed ik, dat een Port. padrão gevonden zal worden, daar aan een Port. «beschreven steen» naar Oudjav. trant wel niet valt te denken.

Verwonderlijk is alweer, dat ook deze plek blijkbaar nimmer werd onderzocht; niet alleen een kampoeng van dien naam ligt daar ter plaatse (zie b.v. de kaart op p. 87 in 't Appendix van Moor's Notices Indian Archip., I, 1837, en de geologische kaart in Newbold's Account etc. 1839, I, p. 48, die beide «Batu Pringgi» hebben, terwijl Newbold op p. 52 «Battu Feringhi» spelt), maar thans heeft men er zelfs een heel District van dien naam.

g. te Cape Rachado, alias Tanjung Tuan, W. ten N. van de Koewala Linggi (op blz. 571 bij 2º behandeld), thans met lichttoren, en als Cabo Rachado = «Gekloofde, Gespleten Kaap» van ouds het krachtig herkenbare landmerk voor alle Port. en Holl. schepen, die, van 't Noorden komend, naar Malaka

koersten; men verg. de Landverkenning n° 60 behoorend bij den Zeemansgids O. I. A., II, 2en dr. [1913].

De naam «Tanjung Tuan» staat van Mal. zijde reeds vast door Verhaal 24 der Sadj. Měl. (Shell. 1898, p. 103), sprekend over verwoestingen aangebracht door Aroe'ers op de kust van Malaka in den tijd van Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah I, dus in ca. 1480: «Adapoen zaman itoe dari Tandjoeng Toewan datang ka-Djoegěra [d.i. de Z.monding Jugra van de Kělang-rivier; verg. hiervóór blz. 408—409 met noot 3 uit Verhaal 32] tijada běrpoetoesan roemah orang, itoelah jang di-binasakannja oleh orang Haroe». Van Port. zijde heeft EREDIA in zijn «Declaraçam de Malaca» van 1613 herhaaldelijk in kaarten en tekst de gelijkstelling «Tanjon Tuan» = «Cabo rachado». In zijn IVe Hoofdstuk nu, «Over Oudheden» (ed. Janssen, 1882, fol. 15 r°-v°; en Fr. vertaling, p. 11—12), vertelt Eredia, dat: «op de punt van Tandjoeng Toewan of Cabo Rachado, op den top van den heuvel, bevindt zich nog een gebouw als (een soort) marmeren vijver of ruïnes van den voet eener graf-pyramide van Pěrmaisoeri [Malaka's legendairen eersten Vorst, ca. 1396—1414], en daarom noemde men die 's Heeren Kaap of Tandjoeng Toewan».

Indien de constructie van den modernen lichttoren op zoowat deze zelfde plek niet alle oude overblijfselen heeft vernield, durf ik wel zeggen wat men hier hoogstwaarschijnlijk terug zal vinden: de grondvesten van een *oud-Malakschen vuurtoren*, zooals wij door een oud-Hollandsch gegeven uit 1598 weten, dat er een op de Noordkust van P. Bras (Atjehsch: Breuëh) toen nog van inlandsche zijde stond en in gebruik was; «eenen wacht toren oft Farol», waarop men 's nachts vuren aanlegde «als daer schepen op de custe zijn» (zie p. 212—213 van het nog niet verschenen dl. II, Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië, 1595—1597, Linschoten-Ver.). Het «Toewan» in den naam der kaap kan dan inderdaad betrekking hebben op een der eerste Malaksche Vorsten, welke dien *vuur*-toren er liet bouwen; immers de titel Jang-di-pěrtoewan was niet alleen de vroegere officieele hoogste titel van den Vorst van Minangkabau, en den Sultan van Djohor, maar is evenzeer die geweest van den Sultan van Malaka; zie b.v. in 't begin van Verhaal 29 der Sadj. Měl., waar de Sultan van Pahang aldus in een brief den Sultan van Malaka betitelt (ed.-Shell. 1898, p. 130).

h. op de volgende 5 plekken aan de kust van Malaka

tusschen de monden van Linggi- en Kĕsang-rivier, opgesomd van N.W. naar Z.O.; 1. Batu Gajah; 2. Ayĕr Raja; 3. Ayĕr Putri; 4. Panchur (deze alle ten N. der stad); 5. Tĕluk Mas (Z. van de stad).

Al deze 5 plekken worden in het gezegde IVe hoofdstuk van EREDIA opgesomd onder de «Oudheden» van Malaka; waarvan de Batoe Gadjah misschien een speling der natuur is; de twee volgende (niet op de Kaart der Straits Branch, 1911, aangegeven) oude Vorstelijke badplaatsen geweest zijn; Pantjoer door Eredia nader beschreven wordt als een marmeren (?) «Vijver des Konings» («Panchor, chamado o Tanque del Rey», p. 15 r°), met bronwater; terwijl zijn beschrijving der oudheid bij Tĕloek Mas het meest pertinent is: «een eindje van zee staat (daar) een groot gebouw van gehouwen steen, vierkant, met rechte hoeken, bedekt met geboomte [dus toen in 1613 al], een soort Vorstelijk paleis of burcht» (ib.). Ook de plaats van n° 5 is interessant: bijna tegenover het recht Z. daarvan gelegen P. Bĕsar; het zou dus kunnen zijn, dat beide behooren tot de geschiedenis der stad Malaka van vóór 1400, zooals met P. Bĕsar zeker het geval is; zelfs de «behouwen steen» van die oudheid zou graniet van dit eiland kunnen wezen; ook Eredia's «marmer» zal wel graniet bedoelen. Van al deze door Eredia kort aangewezen «Oudheden» heeft FERRAND terecht opgemerkt: «J'ignore si ces ruines existent encore et si elles ont fait l'objet d'une étude archéologique» (1918, I, p. 451 noot 5).

Al deze 5 treft men aan op de zeer belangrijke Kaart van 't landschap Malaka en ommeland bij Eredia, fol. 12 van zijn hs.; alwaar men óók den Panarikan = «Overhaal, Overtoom» bovenaan ingeschetst vindt, de «strook moerassig land van iets meer dan 400 M. breedte» (aldus de Zeemansgids O. I. A., II, 4^e^ dr., 1916, p. 174) waarover men van de S. Jĕmpol (linkerbijrivier van de boven-Moear) sampan's overland kan zeulen naar de S. Sĕrting (linkerzijrivier van de S. Bĕra, zelf rechterzijstroom der Pahang-rivier), waarmede dus een vaarweg *binnendoor* bestaat tusschen het Malaka-Moear- en het Pahang-gebied.

Dit is de weg, dien de vluchtende Sultan Mahmoed en zijn zoon «Sultan Ahmad» in ca. 1512 heeten te hebben gevolgd, in Verhaal 34 der Sadj. Mĕl., om van het Moear-gebied naar Pahang zich te redden (ed.-Shellabear, 1898, p. 161: «Panerigan», conform Leyden's «Panarigan», p. 358; maar in 2^e^ ed., 1910,

II, p. 225 beter «Pĕnarekan»; Marre, 1900, p. 264 geheel goed: Panarikan); en Eredia, welke dit «Panarican» tot 3 maal toe kaarteerde, schrijft er op p. 11v° bij: Weg-naar Pahang («caminho pera Pam»), op p. 12: Langs Panarikan gaat men van Malaka naar Pahang in 6 dagen reizens («Por Panarican passao de Malaca a Pam. em. 6. dias de caminho»), en nogmaals op p. 60 r° duidelijk het aangevend als moerassig terrein.

Deze waterweg binnendoor was zóó bekend in de 16^e eeuw, dat hij op LODEWYCKSZ' kaart (1598), hierboven sub *e* genoemd, wordt voorgesteld als een *lange zeestraat* tusschen de steden Moear en Pahang, met resp. de namen «R. Muar» en «R. Formeso»!

Ja, op de iets oudere Port.-Holl. kaart uit 1595 der gebroeders VAN LANGREN (gereproduceerd als Pl. VI in L. Fournereau's «Le Siam ancien», I, 1895; Annales du Musée Guimet, XXVII), vindt men diezelfde zeestraat «Muar»-«Pam», en daarin nog, van 't N.W. uitloopend, een rivier «Malaijo»; een aperte verwarring met de S. Malayu, mondend in de Sĕlat Tĕbĕrau (zie onze Kaart).

i. ten slotte: te Tanjung Kling aan dezelfde kust van Malaka, W.N.W. van de stad, halverwege het door Eredia genoemde Panchur. Immers, de Sadjarah Mĕl., die geen van de 5 door Eredia in 1613 vermelde «Oudheden» van Malaka noemt, onder welke dan toch 3 Vorstelijke «buitenplaatsen» waren, tevens «lusthoven» (als de Vorstenlandsche kĕlangĕnan Dalĕm), spreekt in Verhaal 33, slot, van Sultan Mahmoed's «pĕrgi bĕrmain ka-Tandjoeng Kĕling atau barang tĕmpat, maka Baginda bĕrkoeda, etc.» (Shell. 1898, p. 158; of 2^e ed. 1910, II, p. 220).

Er is dus alle mogelijkheid dat hier in 1500 iets bestond als te Pantjoer. Speciaal wordt in 1847 Tanjung Kling nog genoemd in den volgenden opmerkelijken zin van LOGAN in zijn opstel «Five days in Naning»: «When the preparations for my excursion [op 9 Febr., in de stad Malaka] were complete, I found that the very limited nummer of hack ponies [= huurhitten] in Malacca had all been previously engaged by Malays and Klings at high rates, for one of those frequent occasions on which the pleasure-loving Malaccans throng to Ta(n)jong Kling or some other attractive country spot, where, beneath moss covered and shady fruit trees planted by their forefathers, the tombs of Malayan saints of old are preserved with superstitious care.» (Journ. Ind. Archip., III, 1849; p. 25).

BIJLAGE 2.

DE VORSTEN VAN MALAKA EN DJOHOR, CA. 1396—1719 A. D.

Te Malaka (ca. 1396—1511).

1. PĔRMAISOERA (Chin. Pai-li-su-ra; Port. Parimiçura, Paramisóra; naar Couto IV, 2, I, ed. 1778, p. 82, terecht Rajal Sa(m)bu = Radja ...); ca. 1396—† 1414. Laatste Hindoe-vorst van Toemasik-Singapoera; vlucht ca. 1390 voor een Oostjav. vloot, bereikt eerst *Sĕkoedai* (aan de Sĕlat Tĕbĕrau; COUTO), en dan, via *Moear* (vooral *Kota Boeroek*), het strand van *Bĕrtam* = *Malaka*; alwaar hij zich, met bijstand van Singapore-, alias *Sĕlat*-zeelui (Port. Cellates), welke reeds sinds lang (ca. 1300?) P. Bĕsar en de 4 andere eilandjes der *Poelau Lima* (Chin. Wu-hsü) beheerscht en bevolkt hadden, vestigt boven op den heuvel, de *Boekit Malaka*. Hier zijn Hindoe-ruïnen geweest (zie blz. 579—580), en misschien is vandáár de *makara*, in 1900 opgevischt — met Port. munten, door Albuquerque in najaar 1511 er geslagen (J. Str. Br. n° 39, 1903, p. 183; n° 44, 1905, p. 213) — voor de haven van Malaka; thans opgesteld op de N.W.-punt van den nog aanwezigen graswal der oude stad Malaka *intra muros* (= het „Fort" van Malaka), aan den Z.O.oever der S. Malaka (linkeroever). Is schatplichtig aan Siam (40 tahil gouds per jaar; Ming-Annalen).

Schijnt in 140. den naam te hebben aangenomen van RADJA ISKANDAR (onder Minangkabauschen invloed?); en is gewis identiek met den „Radja Iskandar Sjah" der Sadj. Mél. X—XI, Port. Xaquendarsá. In 1409 komt de eunuch CHĔNG-HO (alias „San-pau, Sam-po") als gezant van China, een eind makend aan de afhankelijkheid van Siam, en aan de plaats stadsrechten verleenend namens zijn Keizer Ch'ĕng-tsu (alias Yung-Lo; 1403—'24). Gaat in 1411 zelf, met vrouw, zoon, en gevolg, naar China. In 1416 — of is dit toch pas uit ca. 1430? — heet de eigenlijke stad (om den heuvel heen) reeds omwald — of omtuind? — met 4 poorten, en met daarbinnen een citadel van palen als schatkamer; de juiste plaats van 't Paleis blijkt niet afdoende, maar schijnt toch reeds geweest te zijn de latere plek nabij zee, aan de helling van den heuvel; de brug over de S. Malaka (naar de Noordwest-voorstad, kampoeng Oepih) bestaat niet alleen, maar dient met haar 20 overbouwde winkels langs de zijden tot verkoophuis; de munten zijn van tin, in het binnenland gewonnen (men denke aan het tingebied van Linggi-Laroet, bovenstrooms van Pangkalan Kĕmpas, thans het „Coast District" der Nĕgri Sĕmbilan) (MA HUAN).

Ma Huan's zinsnede „The king and the people are Mahomedans, and they carefully observe the tenets of this religion" (GROENEVELDT, Notes, 1876, p. 123; of 2ᵉ ed. 1887, p. 243) pleit evenwel voor ROCKHILL's opvatting (waarmede PELLIOT zich vereenigd heeft), dat zijn Ying yai Shêng-lan *niet* in 1416, doch tusschen 1425 en 1432 geredigeerd is (verg. ons Iᵉ *Gedeelte*, blz. 158—159 met noot 1).

2. RADJA MĔGAT (?; Chin. Mu-kan-sa-u-ti-r-sha = Mĕgat (?) Sĕkandar (??) Sjah; Couto: Manoar = Mĕnawar?), als jongen: RADJA BĔSAR MOEDA (Sadj.

Mël. XI), hernaamd daarna Radja Ahmad (?; S. M. X); ca. 1414—'24. Zoon van 1; huwt een dochter van „Radja Solaiman", den vorst van „Kota Maligai" (= Patani; verg. blz. 555, noot). Komt naar China in 1414 zeggen, dat zijn vader gestorven is; opnieuw in 1419, dat Siam Malaka bedreigt.

3. Maharadja (Sultan??) Moehamad Sjah (Chin. Hsi-li Ma-ha-la; Couto: Xá Mahamede), als prins de „middelste echte zoon", vandaar: Radja Těngah, als Hindoesch Vorst: Radja Kětjil Běsar (S. M. XI); ca. 1424—'45 (óf 1450). Zoon van 2, S. M.; volgens Couto echter jongere broer van 2, eerst geheeten Cacemo = Kasiman(?). Wordt *Islamiet* onder Pasei-invloed, kort na zijn troonsbestijging, door eenen Sajjid Abdoe'l-aziz, en krijgt zijn Sultans(?)-naam (ib.). Komt naar China in 1424; bericht daarheen in 1431, dat Siam weder Malaka bedreigt; komt weer naar China in 1433, en blijft er tot 1435. Organisator, naar het heet, van Malaka's adat (S. M. XI).

(3a. Sultan Aboe Sjaid?? Chin. Hsi-li Pa-mi-si-wa-r Tiu-pa-sha = Çrī Parameçwara — — Sjah? ca. 1445—'50?? Zoon van 3. Als prins: Radja Ibrahim, beheerscht door zijnen grootvader van moederzijde (den Radja van Rokan), van den troon gestooten door zijn ouderen halfbroer, Radja Kasim, zie 4; S. M. XII. Twijfelachtige figuur als Vorst, *niet* als Regent.)

4. Sultan Moedhafar Sjah I (Chin. Su-lu-tân Wu-ta-fu-na-sha; Port. Soltão Modafaixa, Malafar Xá); ca. 1450—† ca. 1458. Zoon van 3, evenals 3a, doch uit een vroeger huwelijk met een lagere vrouw, nl. dochter van den Minangkabauer-Klingalees Mani Poerendan bij eene Malaksche Orangkaja'sche. Als prins: Radja Kasim; wordt verbannen door 3a, doch weet, met hulp vooral van zijn grootvader van moederszijde, eerst den Radja van Rokan en dan 3a van kant te helpen, daardoor zelf *Sultan* van Malaka wordende. Vraagt, als „Sultan" reeds, in 1456 bevestiging als Vorst aan den Keizer van China, en constateert kort daarna brand in zijn paleis, want „the cap and the girdle, which had been bestowed upon him, were burned" (Groen. l. c. 1876, p. 132; of 1887, p. 251). Dit schijnt te zijn geweest in Moehamad Sjah's Astana nabij den voet van den heuvel; zie toch bij 1 en 5. Slaat met groot succes in 145 . eerst een aanval van Siam over land (via Pahang), en daarna een vlootaanval bij Batoe Pahat af (S. M. XIII). Is de éérste werkelijke „Sultan" van Malaka, blijkens zoowel Chin. als Port. bronnen; hoewel hij op den grafsteen van zijn zoon (5) *enkel* „Muzaffar Shah al-marhum" heet (verg. blz. 590).

5. Sultan Mansoer Sjah (Chin. Su-tan Wang-su-sha; Port. Soltão Marsusa, Mansor Xá); ca. 1458—† Wo... Oct. 1477. Zoon van 4; te voren: Radja Abdoellah. Bekommert zich weinig meer om China, nog minder om Siam, en zet met kracht de expansie-politiek op Malaya en Midden-Sumatra voort, door zijn vader begonnen (verg. hiervóór blz. 549—554). Krijgt, na het hofkabaal met Hang Kastoeri en het overhoop steken van dezen door Hang Toewah — die tot dank de éérste Laksamana van Malaka wordt, met het landschap Soengai Raja = Batoe Pahat tot apanage —, een hekel aan zijn met Kastoeri's bloed bevlekte *Istana*, en gaat „verhuizen" (*pindah*; S. M. XVI, ed.-Shellabear, 1898, p. 81 r. 2 v. o.).

Waarheen en van wáár? Het blijkt niet uit de S. M.; maar uit de woorden van Albuquerque Jr. (1557), dat „Soltão Marsusa" „groote gebouwen maakte op den berg van Malaka, waarin hij woonde" (fez no monte de Malaca casas grandes, em que vivia; ed. 1774, III, p. 90), schijnt bijna zeker te volgen, dat hij verhuisde van de helling naar den top van den heuvel;

hier dan sticht hij zijn nieuw en weidscher Paleis (nu ook door 't volk geheeten *Mahaligai* = *maligai*; ib. p. 82 r. 20). En verg. blz. 580 hiervóór.

De Mahaligai gaat echter kort na den (hout-)bouw in vlammen op; en nu gebiedt de Sultan — m. i. weer op de vroegere plek nabij zee, waar zij in 1511 nog stond — een nieuwe *Istana* met *Balairoeng* te bouwen, waarbij diverse kustlandschap- en eiland-bewoners van Straat Malaka, maar alle toch beZ. Tanjung Tuan = Kaap Rachado (ca. 2°23' N.Br.) worden opgeroepen tot hand- en spandiensten; n.l.: Oengaran[1] = waarschijnlijk

[1] De situatie van „Oengaran" in ca. 1612 — verg. reeds hiervóór blz. 477, noot 1 — wordt al eenigszins duidelijker uit de Sĕlat Oengaran, in S. M. XIX (ed. Shellabear, 1898, p. 90 r. 11 v. o.), en vooral in XXXV (ib. p. 165, r. 9—10 en 24) opnieuw genoemd; het blijkt daar een Sĕlat te zijn in de Zuidhelft van Straat Malaka. In een Holl. stuk van 12 Dec. 1637 wordt dan een „Datoe Bandana [lees wel: Bandara], Koningh in Oengarang" genoemd (Berigten Hist. Gen. VII, 1e Stuk, 1859, p. 382).

Maar de plaats blijkt nader pas uit Dagh-Register 1640—'41 (1887), p. 226, waar dd. 3 April 1641 — d. i. dus 2½ maand na de verovering van Malaka door de Hollanders op 14 Jan. — wordt ingeschreven „de gelegentheyt vant Johorse gebiet". Hierbij worden die grenzen aangegeven als volgt: van de S. Kĕlang in 't N. („de riviere Clangh, daer veel tin valt"), naar de S. Pĕnadjih („Pangi" = Linggi, „alwaer de inwoonderen van Rambou [= Rĕmbau] hun onthouden"; óók met veel tin) beZ. „Cabo Rachado", over de Siak- en Kampar-rivieren („Chiaca" en „Rio Campher"; de laatste „geeft santgout ende peper"), dan „d'riviere van Bencalis, d'selve heeft veel cuyt" (dus: de Sĕlat Pandjang, alias Brouwer-Straat, met haar aeloude elft- of *troeboek*-visscherij, die de tĕlor tĕroeboek geeft), dan „d'eylanden van Ongarangh, gevende allerhande fruyten", dan Karimoen (Bĕsar en Kĕtjil) met „goet waeter", de eilanden Boelang („Boulongh", alias thans P. Pahat) en Bintan („Benten", alias Riouw) met nog „ontallicken meenichten" (eilanden) daarbij, Lingga („Lingen") met omliggende eilanden, de eilanden aan de monden der S. Sĕdili Bĕsar en Sĕdili Kĕtjil (er staat „d'eylanden Songi, Sidili, Besari ende Kitsil"; dat is dus P. Tinggi met omliggende eilanden), „d'eylanden van Sincapoura, synde visryck ende de riviere tusschen d'selve ende Rio Formosa abondant van rys ende arac" (de laatste m. i. de S. Poelai; en *niet* de S. Poentian, noch, wat meer N., de S. Bĕnoet), en ten slotte de landschappen Batoe Pahat („Rio Formosa") en Moear („Moar"), „daer oock eenigen peper valt".

Naar mijne meening is dus de oude Sĕlat Oengaran de, altijd nog zéér breede, vernauwing in 't Z. van Straat Malaka (officieel oudtijds geheeten Laoet Malaka; zie toch S. M. XIX, ed.-Shell. 1898, p. 90 r. 15 v. o.), beN.W. van Karimoen, tusschen P. Rangsang = Mĕdang in 't Z.W. en het kleine P. Pisang in het N.O. De „eylanden van Ongarangh" in bovenstaand stuk zouden dan zijn wat de zeelui thans nog „Brouwer(s)-eilanden" noemen, maar die beter de „Bĕngkalis-eilanden" mogen heeten.

In het bovenstaand archiefstuk van 1641 heeft men alzoo zéér mooi de omschrijving van het Djohor-machtsgebied; met uitsluiting dus van het door de Portugeezen ontnomen en op 14 Jan. '41 op de Hollanders overgegane Malaka- + Naning- + Kĕsang-gebied; verg. blz. 409 hiervóór, noot 1. Men ziet tevens, dat de S. Sĕdili Bĕsar — en *niet* de monding der noordelijker S. Endau, zooals in 1868 werd vastgesteld (zie blz. 528, noot 2) — de grens in 1641 moet zijn geweest tusschen het vastelands-gebied van Djohor en Pahang.

P. Rangsang, alias Mĕdang; Toengkal, dus het gebied der S. Toengkal in N.O. Djambi; Boeroe = thans Tanjung Bulus; Soejoer (= ?); Pantjoer = P. Rantau, alias Tĕbing Tinggi; Sĕrapoeng = het eilandje van dien naam beZ. het vorige, en even beN. den mond der Kampar-rivier; Mĕrbau = P. Mĕrbau, Z. van P. Bĕngkalis; Sawang (= *misschien* het kleine eilandje P. Sawang, bij den W.hoek van het nu dadelijk volgende „Koendoer", verg. toch Graafland's kaart in Bijdr. Kon. Inst. 5, III (1888), p. 544, en tekst p. 538; *misschien* ook is dit zelfs de naamgever geweest in de 16ᵉ eeuw van Straat „Sabam, Sabão, Sabang, dan Saboen"; zie *Iᵉ Gedeelte*, blz. 98); Koendoer = P. Koendoer, beZ. Karimoen Bĕsar; Santi (= ?); Mali (= ?); Oepang (= ?); en ten slotte de oude stamgewesten Bintan, en Moear (S. M., ibid. p. 82—83).

In 1459 had deze Su-tan Wang-su-sha nog gezanten naar China gestuurd, en in 1474 komt er bij toeval nog een Chin. gezant jegens wien de Sultan mooi weer speelt. Zijn grafsteen in ca. 1890 door Hervey terug gevonden bij het Governor's House boven op St. Paul's Hill, en in 1921, via Winstedt's voorafgegaan pogen, door Moquette ontraadseld; zie onze eerste Bijlage, blz. 574 hiervóór, sub 3ᵒ, en blz. 580.

Vrage: had niet Mansoer bevolen begraven te worden boven op den antieken heuvel, waar o. a. later in de Jezuïtenkerk de 2ᵉ Bisschop van Japan († 13 Febr. 1598 „ad fretvm Sincapvrae", Pedro Martins S. J.) begraven werd, en sinds 1641 tal van Hollanders? Heeft hij, heerscher als hij zich voelde en ook wàs, gelijk later de hem gelijkende Sultan Agoeng van Mataram bovenop Imâgiri, op den top der Boekit Malaka willen rusten?

6. Sultan Alaoedin (Ri'ajat) Sjah I (*niet* in Chin. bron; Port. Soltão Alaoadim); eind 1477—† ca. 1488. Zoon van 5; te voren: Radja Hoesain. Bekreunt zich nauwelijks meer om China, behalve in 1481, toen hij beklag liet doen bij den Keizer dat de Annamieten, welke in 1474 reeds Tjampa hadden overweldigd, nu ook Malaka gingen bedreigen. Zet krachtig de expansiepolitiek van zijn vader voort, stelt zijn zoon aan tot 1ˢᵗᵉⁿ Sultan van Kampar (S. Mĕnawar Sjah); maar moet een ernstigen vlootaanval van het zeerooversland Haroe verduren (S. M. XXIV). Heeft als Toemĕnggoeng den gevaarlijken Toen Moetahir, wiens zuster hij tot bijvrouw heeft, en welke later als Bĕndahara de booze geest zal worden van zijn zoon (7). Wordt vergiftigd door de bij hem gevangen Vorsten van Kampar en Indragiri, toen hij op het punt stond, hen medenemend, naar Mekka te gaan ter bedevaart (Albuquerque Jr.); van dit geval rept de S. M. XXVI, begin, natuurlijk niet. Onder hem beleeft Malaka wel zijn hoogsten handelsbloei.

7. Sultan Mahmoed Sjah I (Chin. Ma-ha-mu-sa; Port. Soltão Mahamet) ca. 1488—16 Aug. 1511 uit Malaka verjaagd; † ca. 1528. Zoon van 6, bij des Toemĕnggoeng's zuster; te voren: Radja Moehamad. Moet eerst strijden tegen zijn hoogeren halfbroer „Sultan Solaiman" (Soltão Celeimão, Albuq.; wel de Radja Moeda der S. M. XXVI, 1898, p. 109), die gesteund is door diverse Radja's buiten Malaka; Mahmoed echter laat hem dooden met diens verwanten. Maakt, na den dood van den Bĕndahara zijns vaders (Padoeka Radja), eerst diens broer Bĕndahara (B. Poetih), en na dezes dood, op aanbeveling van zijne moeder, dier broeder Toen (Tahir) Moetahir van hierboven, zijn eigen oom dus; voortaan geheeten Bĕndahara Sri Maharadja, een man gloeiend van eerzucht (verg. blz. 461, noot), die den Sultan-opiumschuiver (verg. blz. 513, noot 2), geheel gaat beheerschen.

Een aanval van Siam ter zee, en een daarop volgende te land, worden beide in ca. 1500 door Mahmoed afgeslagen (BARROS) — verg. iets dergelijks in 145. onder Moedhafar Sjah (4) —, waarbij op last van Siam Ligor ook Pahang aanvalt, doch Malaka dit te hulp snelt; zulks moet dan wezen wat in de S. M. XXXI gevarieerd verhaald wordt. Vóór ca. 1495 moet dus ook het te voren tegen Malaka rebelleerende Pahang klein gekregen zijn (S. M. XXIX); verg. nader de noot op blz. 554—555 hiervóór. In 1508 gaat ineens weer een gezant van S. Mahmoed („Toewan Hadji"; Ming-Annalen) naar China, om „tribuut" te brengen; vrage: was dit wegens het uit Z.W. Voor-Indië sinds 1498 dreigend naderbij komende Portugeesche gevaar?? Op 11 Sept. 1509 verschijnen dan de eerste 5 Port. schepen onder DIOGO LOPES DE SEQUEIRA (verg. S. M. XXXII; en blz. 461, noot), van welke de Bĕndahara 20 opvarenden laat gevangen nemen (RUY D' ARAUJO c.s.). Na 't vertrek der vloot, groote partijtwist; de Sultan laat in midden 1510 (Cartas Albuq., I, 1884, p. 24) den Bĕndahara krissen (S. M. XXXIII, begin), waarna de zoon des Sultans, zgn. „SULTAN AHMAD" (ibid. slot) tegen zijn vader begint samen te spannen; S. Ahmad vertegenwoordigt nu de oorlogspartij. Maar dd. Di. 1 Juli 1511 komt ALBUQUERQUE-zelf, de G.-G. (28 Sept. 1509—† 16 Dec. 1515), opdagen met 16 schepen, stoot 24 Juli zijn hoofd op de dappere verdediging, met name der brug, doch weet definitief van 8—16 Aug. eerst de brug, dan de hoofdmoskee. en allengs de stad meester te worden; de (houten) Istana c.a. aan de helling verbrandt (CASTANHEDA). S. Mahmoed vlucht met zijn zoon Ahmad naar het binnenland, en bergt zich, via Batoe Hampar, Panarikan, Pahang, op Bintan (verg. blz. 511—514; 585).

(1e *Exodus naar Bintan*: 1513—1526.)

Op Bintan laat S. Mahmoed zijn zoon Ahmad dooden (verg. dit feit, diplomatiek gezegd, l. c., ed.-Shell. 1898, p. 162 r. 4—10); maar is „oud, vol van amfioen" en „als een man zonder zinnen" (aldus de 1e Capitão van Malaka, RUY DE BRITO PATALIM, dd. 6 Jan. 1514; zie hiervóór blz. 513, noot 2).

Toch krijgt hij er (of heeft er reeds?) een kind bij een jonge vrouw (Toen Fatimah), dat eerst RADJA KĔTJIL BĔSAR, daarna RADJA ALI heet, en met voorbijgang van een onderen zoon, tot Kroonprins wordt aangesteld (S. M., l. c. p. 163). De pogingen des Sultans (of eerder van een zijner zonen) om Malaka te herwinnen, ook uit de sterkte Pagoeh aan de Moear-rivier, falen; Pagoeh wordt, na een eersten vergeefschen Port. tocht in eind 1518, veroverd en vernield in eind Juli 1520. In 1522 of '23 zendt dan Su-tuan Ma-mo bericht naar China van zijn verjaging uit Malaka, blijkbaar om hulp biddend; maar Keizer Shih-tsung (1522—'67) helpt alleen met een ijdel decreet (Groen. p. 133 of 253). De veste Kopak, achter in de baai van Bintan, volgens de S. M. l. c. p. 161 door Prins Ahmad (in 1512 of '13) gebouwd, wordt op .? Nov. '26 door den 9en Capitão van Malaka PERO MASCARENHAS, kort voor zijn aftreden, overweldigd en verwoest. S. Mahmoed vlucht, na de inneming zijner „nĕgĕri Kopak", naar Kampar (S. M. XXXVI),[1] en sterft daar na eenige jaren (S. M. XXXVIII, begin; ed.-Shell. 1898, p. 178); zeg dus: † ca. 1528.

[1] Hier is de ware nummering gebruikt van de 4 Verhalen (XXXV—XXXVIII) in het, voor 't eerst met Arab. schrift in 1896, met Rom. letter in 1898, door SHELLABEAR gepubliceerd *Appendix*. Verg. ons *Ie Gedeelte* blz. 123, noot 1, 2e alinea.

Te Djohor (ca. 1530—15 Aug. 1587): daarna genoemd *Djohor Lama*.

8. SULTAN ALAOEDIN RI'AJAT SJAH II (Couto: S. Alaudixá); ca. 1530—ca. 1564. Jongste zoon van S. Mahmoed, in ca. 1512 op Bintan uit Toen Fatimah geboren; zie boven. Heeft tot Laksamana den, reeds in ca. 1514 onder zijn vader opgetreden, zeer dapperen HANG NADIM (verg. S. M. XXXIV, 1898, p. 168 r. 6—8, met XXXVIII, p. 174 r. 12), met wiens hulp hij in ca. 1530 (vóór 1533 in elk geval; zie TIELE in Bijdr. Kon. Inst. 4, III, 1879, p. 33—35) een nieuwe *kota* met gracht gaat stichten, tusschen de S. Djohor (Lama) in het N. en de S. Kërting(?) in het Z. (S. M., ib. p. 176 r. 18—19). Vrage: was dit soms weer *repristinatie*, dus terugkeer tot een antieke plek uit Lëngkasoeka's of wellicht Woerawari's tijd? Is gehuwd met een dochter (Radja Koesoema Dewi) van den „Sultan" van Pahang (MANSOER SJAH). Uit dit huwelijk spruit een zoon (RADJA MOEDAFIR) die hem op zal volgen (zie 9); en eene dochter (RADJA FATIMAH), welke, op aanzoek van den ouden Sultan van Pahang, huwt met diens kleinzoon RADJA OEMAR, die zich in ca. 1580 zal ontpoppen als usurpator van Djohor (zie 10). Alaoedin vecht eerst veel met de Portugeezen (1535, '36); weldra meer nog met Atjeh onder diens in ca. 1537 (of '39?) opgetreden Sultan, ALAOEDIN AL-KAHHĀR († 28 Sept. 1571). Dit is een strijd om de hegemonie der Mal. landen, waarbij Djohor o. a. eerst Aroe op Atjeh verovert (1540?), maar het bij zijn eigen katastrofe in ca. 1564 (zie straks) smadelijk verliest; Alaoedin vervolgt in Dec. 1547 eerst een Atjeh-vloot die het op Malaka voorzien had, en bedreigt daarna zelve Malaka in begin '48, doch valt niet aan. In Juni 1551 begint echter een zéér gevaarlijke aanval van de Djohor-vloot op Malaka, die culmineert in een stormloop op 12 Aug. welke bijna gelukt. Dit is het hoogtepunt van Alaoedin's macht. Maar in ca. 1564 (verg. voor dit zeer onzekere jaartal hiervóór blz. 425, met noot 1) weet zijne genan en oude tegenstander uit Atjeh, na een schijnaanval op Malaka, Djohor onverhoeds te overvallen, de *kota* te vernielen, den Sultan gevangen en mede te nemen, hem vervangende door diens zoon als zetbaas der Atjehers. Van deze katastrofe zegt de S. M. (ib. p. 184, r. 22—26) niets; noemt Alaoedin na zijn dood in Atjeh(?) — *wanneer* toch? — enkel: Marhoem di Kota Lama!

9. SULTAN MOEDHAFAR SJAH II (bij Couto: S. Malafaxa); ca. 1564—† ca. 1580. Zoon van 8; zwager — *niet* neef — van 10, die hem dooden zal en opvolgen; te voren RADJA MOEDAFIR, zie boven. Stichter, bovenstrooms, van de bij-residentie Sëloejoet op den heuvel van dien naam (zie hiervóór blz. 428—430), om beter buiten bereik te zijn van Atjehsche en Port. schepen. Is gehuwd met een dochter van den Atjehschen Sultan; en een blijkbaar geheel onbeduidend man. Over zijn gewelddadigen dood door 10, zooals COUTO verhaalt, die ten onrechte genen den „broer zijner moeder" = oom noemt („irmão de sua mãi", Decada X, Parte 1, ed. 1788, p. 272; en verg. Tiele in Bijdr. K. I., 4. V, 1881, p. 170; men zie hiervóór blz. 459), vertelt weer de S. M. geen woord; ofschoon deze kroniek zeer uitvoerig is (l. c. p. 184—186) over een hofschandaal, n.l. dat Moedhafar in 't geheim — wegens vrees voor Radja Oemar — gehuwd was met een verstooten bijvrouw van dien Oemar, en bij haar een zoontje teelde, RADJA ABDOELLAH, dat zeer bevriend raakt met het tien maand oudere zoontje

van Radja Oemar bij Radja Fatimah, geheeten RADJA ABDOE'L DJALIL. Dezen laatsten wijst 9 bij zijn zgn. natuurlijken dood aan tot zijn opvolger. Heet in de S. M.: Marhoem di Sěloejoed (l. c. p. 187, r. 11); verg. bij 10, slot.

(9a. SULTAN ABDOE'L DJALIL SJAH?? Zéér twijfelachtige Vorstenfiguur, enkel in de S. M. vermeld; de RADJA ABDOE'L DJALIL van hierboven, zoontje van 10. Zou als 9-jarige jongen ziek zijn geworden, en het Sultanaat hebben willen overdragen op RADJA ABDOELLAH (den lateren Sultan; zie boven en bij 12), zijn geliefden (bastaard-)neef; maar mama (Radja Fatimah) vraagt dan den doodzieken jongen: „Ajah Toewan boekan ada?" (l. c. r. 10—9 v. o.); m. a. w. „Uw eigen papa staat te vlassen op de Kroon"! De jongen houdt echter vol, en sterft aanstonds; de Běndahara en andere Grootwaardigheidsbekleeders („Orang Běsar-Běsar") zijn echter wijs, volgen den raad van den Laksamana — die hier nog „HANG NADIM" heet, maar wel een ander persoon zal geweest zijn als de sub 8 genoemde —, en beslissen: Radja Oemar zal Sultan zijn. Aldus gebeurt; ook sterft de Abdoellah-gezinde Běndahara (PADOEKA RADJA; d. i. Toen Mochamad's vader) niet lang daarna (S. M. l. c. p. 187—188). De waarheid zal wel zijn, dat Radja Oemar èn 9 (zijn zwager) en 9a (zijn eigen zoon), èn ook den Běndahara door vergif den kortsten weg heeft gewezen „ka-rahmat Allah".)

10. SULTAN (ALI DJALA) ABDOE'L DJALIL (RI'AJAT) SJAH I (Port. o Rajale = „de Radja Ali"); ca. 1580—† ca. 1597. Zoon van RADJA AHMAD, den zoon van SULTAN MANSOER SJAH van Pahang (S. M. l. c. p. 178, r. 11; en verg. sub 8). Te voren, tot zijn Sultan-worden: RADJA OEMAR; zwager wel zeker (en niet „oom") van 9, en vader-moordenaar van 9a; COUTO (l. c.) noemt hem echter vóór die vergiftiging van „Soltão Malafaxa": ENCHISADEL, waar Tiele (l. c.) voor stond, maar dat een Entjiķ Sědili zou kunnen verbeelden, een „Jonker uit de Sědili-streek", welke laatste immers nog in 1641 (zie hiervóór blz. 589, slot der noot) grensgebied was tusschen Djohor (Z.) en Pahang (N.). Benoemt „TOEN SRI LANANG" = TOEN MOEHAMAD = den lateren Auteur der Sadjarah Mělajoe, tot Běndahara, in de plaats van wijlen diens, quasi zeer door den Sultan geliefden, vader (S. M. l. c. p. 188, r. 11—2 v. o.; verg. sub 9a, en blz. 458 hiervóór). Is „een goet krijghsman" (zie blz. 445), maar kan op den duur tegen de macht der Portugeezen het niet harden. Want wèl slaat Abdoe'l Djalil in Sept. (?) 1582 een vlootaanval van den ouden Atjeh-vijand af — waar in eind 1579 een Peraksche Prins vorst was geworden als SULTAN (Alaoedin) MANSOER SJAH, die met leede oogen de paleis-revolutie in het sinds ca. 15 jaar nieuwe wingewest Djohor had aanschouwd —, en wel trotseert hij ook in 1585 Malaka, door, ondanks een in '83 met de Portugeezen gesloten verdrag, straat Singapoera voor de Port. China- en Broenei-Ternate-vaart te versperren (verg. hiervóór blz. 395—396), gaat zelfs in 1586 Malaka zwak beschieten, en in Jan. '87 gevaarlijk aanvallen te land, maar heeft hiermede ook zijn hoogtepunt in macht ter zee bereikt. Op 15 Aug. 1587 weet de Port. vlootvoogd Dom PAULO DE LIMA PERREIRA Djohor, alias Kota Batoe, volstrekt in te nemen en te vernielen; zóó volstrekt, dat de machtige Sultan zijn hoofdstad voorgoed in den steek laat, en stroomopwaarts een nieuwe *kota* gaat stichten. Verg. over dit alles Tiele (bijna uitsluitend naar Couto), l. c. p. 169—177. De S. M., laatste Verhaal der 38, laatste 2 pp. in de ed.-Shellabear, 1898, is ten aanzien van deze voor Djohor geweldige gebeurtenissen van een allerbeminnelijkste onkunde;

zij zegt alléén, dat Sultan Abdoe'l Djalil verhuisde van „Sëloejoed, en een stad maakte te Tanah Poetih, die genaamd werd Batoe Sawar. De Féringgi's kwamen haar aanvallen, maar zij gaf geen kamp; veel Port. oorlogsschepen gingen te gronde; toen deinsden ze af, en keerden weer naar Malaka" (p. 189, r. 1—3); en kort daarna: „twee keeren kwamen de Féringgi's aanvallen" maar alweer met noodlottig gevolg voor die nare Portugeezen (r. 20—23)! Edoch, nu werd de hofstad Djohor tot Djohor lama, maar herleefde en beklijfde toch weer als koopstad.

Te Batoe Sawar (najaar 1587—Sept. 1615).

Door het ontbreken van Couto's Decada XI (loopend over 1588—'97; wèl geschreven, en tot 1624 in Portugal berustend), ontbreekt hier voor Djohor alle vaste grond. De S. M. liegt, door aan Batoe Sawar 2 jaar bestaans toe te kennen; waar de S. Damar en de S. Batoe Sawar liggen, aldaar p. 189 r. 7—8 genoemd, is nog niet onderzocht; het sterfjaar van Sultan Abdoe'l Djalil is onzeker. Door MATELIEFF (zie hiervóór blz. 444—446) weten wij uit 1606, dat hij 4 Prinsen-zonen heeft gehad, waarvan 2 na elkaar Sultan worden (de ondervolgende 11 en 12), één Radja van Siak was, de vierde Radja Laoet; verg. hiernevens blz. 454, noot 1. Na zijn dood heet de Sultan: Marhoem mangkat di Batoe (S. M., p. 189 r. 10 v. o.); vrage: welk „Batoe"? Batoe Sawar? Batoe Pahat?? Zijne gade, Radja Fatimah, was kort te voren begraven op Sëloejoet, omdat zij had „verzocht" begraven te worden naast haren broeder (9); aldus de S. M., ib. r. 18—15 v. o. Vrage: uit wroeging over den moord?

11. SULTAN ALAOEDIN RI'AJAT SJAH III (bij Eredia: el Rey Alaudin); ca. 1597—6 Juni 1613. Oudste, maar door dronkenschap verloopen, zoon van 10; als Prins: RADJA MANSOER. Reeds bij zijn troonsbestijging was het de vraag, of niet veeleer de sobere en intellectueele jongste broer (uit een andere gade) RADJA ABDOELLAH alias RADJA BONGSOE, Sultan had dienen te worden, daartoe voorgedragen door den Bëndahara (TOEN MOEHAMAD); „maar R. A. wilde niet" (S. M. l. c. p. 189, r. 10—7 v. o.). Trouwens, het schijnt dat R. A. reeds als kind in ca. 1580 een kans heeft gehad om Sultan te worden in plaats van 10, als opvolger n.l. van 9a. Door zijn Bëndahara is Sultan Alaoedin ook Portugeesch-gezind, en in zijn hart contra de in Febr. 1603 met Heemskerck op het Djohor-tooneel verschijnende Hollanders. Een scheepsgevecht volgt dan tusschen Hollanders en Portugeezen voor Djohor Lama in Oct., welke laatsten toen Batoe Sawar bedreigden (verg. Tiele in Bijdr. K. I. 4, VI, 1882, p. 197, 217—218, 220). In 1604 doet EREDIA opmetingen te Kota Batoe = Djohor Lama, om er een Port. versterking aan te leggen tegen de Hollanders (zie hiervóór blz. 402, met noot 2), zeker óók in verband met het achterlaten in voorjaar 1603 door Heemskerck van JACOB BUYS(EN) als factoor te Batoesawar (zie blz. 444, noot 1), en het medezenden door RADJA ABDOELLAH — niet door den Sultan Jang-di-përtoewan! — in najaar '03 van MËGAT MANSOER + ENTJIK KAMAR als gezanten naar Prins Maurits op Heemskerck's thuisvloot (zie blz. 451, met noot 1). In Mei-Aug. 1606 volgt de gecombineerde, sterke, maar mislukkende, aanval van MATELIEFF's vloot en Djohor's vloot op Malaka; voorbereid door dit gezantschap. De 2 contracten van Matelieff met den Sultan, dd. reede Malaka 17 Mei en Batoesawar 23 Sept. 1606, gedrukt bij Netscher, 1870, p. I—IV, en Heeres (Bijdr. Kon. Inst. 7, III, 1907).

In Sept. van dat jaar bezoekt admiraal Matelieff Batoe Sawar (zie blz. 481—489); in Jan. 1609 komt er admiraal VERHOEFF (zie blz. 485—490) om te spreken over het bouwen van een Holl. fort, terwijl de vroegere Secretaris van Matelieff, ABRAHAM VAN DEN BROECK, er factoor was (Nov. 1607—Febr. '09), nu vervangen door JACQUES OBELAER (verg. blz. 134, noot 1, slot). Ondanks dit alles, is de Port. sympathie (wel vooral uit berekening) van den Bĕndahara + Jang-di-pĕrtoewan zóó doorslaand, dat op 1 Oct. 1610 de Toemĕnggoeng der vreemdelingen te Malaka, JOÃO LOPES D'AMOREIRA, te Batoesawar komt om vrede te sluiten tusschen Malaka en Djohor (zie blz. 451). Op het Moeloed-feest van Zo. 13 Mei 1612 gebeurt dan de gewichtige opwekking door Radja Abdoellah tot den Bĕndahara Toen Moehamad, om de Sadjarah Mĕlajoe te gaan schrijven.

Maar op 6 Juni 1613 verschijnt, nu voor Batoesawar, een 2e overwinnende Atjeh-vloot, uitgezonden door den geweldigen SULTAN ISKANDAR MOEDA (nomen erat omen; ca. Mei 1607—† 27 Dec. 1636), welke den Sultan, en Radja Abdoellah, en de meeste Batoesawarsche Grooten, en zoo goed als het geheele Holl. loge-personeel gevangen maakt en meeneemt naar Atjeh.

Van óók deze geweldige Djohor-katastrofe zegt het slot der S. M. niets; doch verzekert, alleronschuldigst: „Verscheiden malen vielen de Fĕringgi's en de Atjehers die stad Makăm Tauḥīd [= Batoe Sawar; zie beneden sub 13] aan, maar zij deed toch niet onder" (ed. 1898, p. 190 r. 4—5). Zij houdt, diplomatiek, juist daarvóór op, bejammert alleen in gekuischte termen, dat de Sultan zoo verander-ziek was om weer hoogerop een nieuwe *kota* te gaan stichten, Pasar (of Pasir??) Radja. Dit laatste moet dan zijn begonnen kort vóór Verhoeff's bezoek (zie blz. 491—495, en 505). Slechts door de in 1614 (*uiterlijk* voorjaar '15) geschreven Inleiding tot de S. M. wordt een zw. kke toespeling gemaakt op dit alles, door te spreken van den „Marhoem jang mangkat di Atjeh, Soeltan Alaoeddin Ri'ajat Sjah" (ed. 1898, p. 2 r. 15—16; en verg. blz. 448—449). De Sultan is dus in 1613 of uiterlijk 1614 *overleden* in Pasei-Atjeh.

12. SULTAN ABDOELLAH MA'AJAT SJAH (Port. Raja Bonço = Radja Bongsoe; Holl. Radja Sabrang); volgens NETSCHER (Verh. Bat. Gen. XXXV, 1870, p. 31—32) echter geheeten: S. HAMMAT SJAH, en aldus weder bij TIELE; Oct. 1613—Sept. 1615; † ca. Mei 1623. Jongste zoon van 10 — doch volgens de S. M. kind van 9; verg. blz. 441, noot 1 —, geboren ca. 1571, vandaar bij de Port. steeds Raja Bonço, ook wel bij de Hollanders; woont tegenover Batoesawar, vandaar bij de Holl.: Radja Sabrang; soms Radja di ilir (zie blz. 492—493), n.l. beneden de al genoemde nieuwe kota van zijn ouderen halfbroeder en voorganger-Sultan. In de S. M. als Prins steeds genoemd met zijn waren naam: Radja Abdoellah, maar ook eventjes als Radja Sabrang, waarbij Batoe Sawar paraisseert onder den naam Pangkalan Raja (l. c. p. 190, r. 2—4). Voor zijne kansen om reeds in ca. 1580 als kind, en in ca. 1597 als man, tot Sultan te worden verheven, zie sub 9a en sub 11. Wordt in Sept. of Oct. 1613 begenadigd door S. Iskandar Moeda, verheven tot Sultan van Djohor, uitgehuwd aan een zuster van Iskandar, en door een Atjehsche vloot onder zekeren Radja Lela Wangsa teruggebracht naar zijn land en zijn hoofdstad, die nu weer opgebouwd wordt. In het rustige jaar 1614 moet dan door den evenzeer teruggebrachten Bĕndahara PADOEKA RADJA = TOEN MOEHAMAD de Sadjarah Mĕlajoe zijn voltooid, zijnde een jaar *Dal* (11 Febr-

1614—30 Jan. 1615), zooals in de Inleiding met name wordt genoemd, S. M., ed. 1898, p. 2 r. 13; zie nader de noot op blz. 147—148 hiervóór.

Inmiddels zendt de Sultan — die in *Kota Sabrang* waarschijnlijk is blijven wonen — een geheimen gezant naar de Hollanders in Bantam, en ADRIAEN VAN DER DUSSEN komt daarop den 25 Aug. 1614 te Batoe Sawar, om weder te spreken over het bouwen van een Holl. fort, zooals Verhoeff in Jan. 1609 al had gedaan; eveneens nu echter zonder succes. Weldra begint dan de Sultan onderhandelingen met FERNÃO DA COSTA, afgezant van Malaka, en sluit door dezen in Aug. 1615 vrede met de Portugeezen, waarbij hij aan de in najaar '13 als dwarskijkers medegegane Atjehers zijn land ontzegt. Dit is natuurlijk te veel voor S. Iskandar Moeda, die in Aug. reeds een vloot uitzendt, welke (ca. 10 Sept.?) voor Batoe Sawar verschijnt, den Sultan gevlucht vindt, en de stad verlaten, die nu ten tweedenmale door de Atjehers wordt verwoest; even grondig thans, als Djohor (Lama) op 15 Aug. 1587 door de Portugeezen. Zie over deze 2 jaren Tiele in Bijdr. K. I. 5, I, 1886, p. 305—308.

(*2e Exodus naar Bintan en elders*: najaar 1615—April 1641.)

De Sultan, gevlucht naar Bintan, blijft als een opgejaagd hert zwerven. In 1618 vestigt hij zich op Lingga, maar wordt in Maart '23 door een Atjeh-vloot van S. Iskandar verdreven, en sterft ca. Mei 1623 op Groot-Tambĕlan. Verg. Netscher, l. c., met Tiele in Bijdr. K. I. 5, II, 1887, p. 304.

Zóó droevig eindigde de *auctor intellectualis* der Sadjarah Mĕlajoe (verg. blz. 448, en 450—451 hiervóór). En zóózeer wordt hij door Mal. kronieken zelfs in een hoek geduwd, dat NETSCHER in zijn, nu geheel verouderde, lijst van Malaka-Djohor-Riouw-Lingga-vorsten in Tijdschr. Bat. Gen. II (1854), p. 145—146, *hem zelfs niet kent* (tusschen n°s 20 en 21); en verg. zelfs Netscher's foutieve naamlijst in 1870, o. c. p. 248. Te meer verwonderlijk lijkt deze negeering door de Mal. hofbabad-schrijvers, omdat hij dan toch de dynastie *voortzette* in de Sultans 14 en 15, misschien ook 17.

13. SULTAN ABDOE'L DJALIL SJAH II; midden 1623—† 22 Nov. 1677. Zoon van 11, als jongen tot den troon gekomen, en natuurlijk geheel onder den invloed van zijn Bĕndahara. De verovering van Malaka door de Hollanders op 14 Jan. 1641 geeft hem den grooten stoot om terug te keeren naar Batoe Sawar, thans hernaamd Makām Tauḥid, zooveel als „Onneembare Rustplek (in Allah)" (verg. blz. 441, en 495 noot 1).

Te Makam Tauhid (April 1641—Mei 1673).

De terugkeer naar „Maccam Touheel" van den „Coninck" van „Johor", tijdelijk toen te Patani, in April 1641, blijkt uit Dagh-Register 1640—'41 (1887, p. 362, 366, 427); in Febr. te voren spreekt men te Malaka van „Battasouwer, alias Maccam Toukeel" (ib. p. 196), kort daarop van „Maccam Choohel" (p. 222); enz. Mag men de S. M. gelooven — of heeft men hier te doen met een *interpolatie* van nà 1614? gelijk er op enkele plekken eenige andere kennelijk voorkomen[1]) —, dan zou reeds Sultan

[1]) De meest befaamde van deze interpolaties is die in Verhaal XXVI, slot (ed.-Shellabear, 1898, p. 120 r. 12—9 v. o.; of 2e ed. 1910, II, p. 168 r. 11—15), waar gesproken wordt van „SOELTAN MOEGHAL" van Atjeh, die een gevangen Radja Soeloeng tot Sultan Moedhafar Sjah (II?) van Perak had *verheven*, welke

Abdoe'l Djalil I een eigen *citadel* hebben doen aanleggen van dien naam op eene plek, die vlak bij Batoe Sawar moet gelegen hebben (ed.-Shellabear, 1898, p. 189 r. 7—11; verg. nader hiervóór blz. 441 en 504), en even later, in ca. 1610, wordt er dan ook gesproken van Pangkalan Raja (= Batoe Sawar) = Makām Tauḥīd (ib. p. 190, r. 3—5). Doch deze nu in 1641 *voorgoed* herdoopte „onneembare" veste wordt . . . . ca. 10 Mei 1673 allerjammerlijkst overvallen en als 3e Hofstad vernield, nu door de Djambiërs! Zie hiervóór blz. 476—477, in verband met den allermerkwaardigsten kolophon van Verhaal XXXVIII der S. M., in het Appendix.

(*3e Exodus, eerst naar Pahang, dan Riouw*: Mei 1673— . . 1688.)

Van het Contract, dat de Sultan in 1648 met de Compagnie gesloten schijnt te hebben, is tot nog toe niets naders bekend; zie NETSCHER, l. c. 1870, p. 33, en verg. negatief de registers in HEERES, Corpus dipl. Neerl.-Ind. I (1596—1650), 1907, sub Djohor. Zijn sterfdag bij Netscher, p. 34.

14. SULTAN IBRAHIM SJAH; eind 1677—† 16 Febr. 1685. Wel een kleinzoon van 12 (Netscher, p. 34); hetgeen o.a. gesteund wordt door het feit, dat hij in 1682 G.-G. Speelman herinnert aan „den ouden Sulthan Ala'oedin" en diens gezantschap (in 1603) naar Holland (verg. toch sub 11); ib. p. 35. Volgens Dagh-Register 1677 (1904), p. 213 echter: „een nieuw op geworpen Coninca, afkomstigh van de Manicaberse Vorsten op d'Oostkust van Sumatra, die sich vol wonderlycke heyligheyt en zeldsame mirakulen of toveryen, en wiens voorvaders 't lant van Malacca hadden gepossideert deed uytkryten", dus toen (dd. 31 Mei '77) nog slechts Pretendent, die Malaka van nabij bestookte; tevens Heer over „Rombou en Songol-

---

een zoon kreeg bij een Peraksche prinses, zijnde „Soeltan Mansoer Sjah, radja Perak jang ada sĕkarang ini". Nu was „S. MOEGHAL" de titel van een door S. Iskandar Moeda — zie boven, blz. 595 r. 14—15 — als zoon geadopteerden Prins van Pahang, in ca. 1618 gevankelijk naar Atjeh gevoerd, na Iskandar's dood (27 Dec. 1636) op den troon van Atjeh gekomen als S. ISKANDAR THANI (Jan. 1637—† 15 Febr. 1641, en verg. hiervóór blz. 465—467); zie toch Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT in Bijdr. Kon. Inst. dl. 65 (1911), p. 183.

Op dezen blijkbaar geïnterpoleerden zin van *op zijn minst nà 12 Oct. 1649* (zie toch HEERES, Bouwstoffen etc., III, 1895, p. 495), heeft in 1911 WILKINSON de conclusie gebouwd: „The "Annals" cannot have been written in their present form prior to A. D. 1635" — lees dan in elk geval beter: 1637 — (Notes on the Negri Sembilan; in: Papers on Malay subjects, 1st Series; p. 11); en ibidem p. 2—3: „the "Malay Annals", a book written in A. D. 1636", desgelijks op p. 10 (1636). Bij Leyden (1821, p. 265) ontbreekt al dadelijk de heele naam van S. Mughal; en de genealogie der oudste Perak-vorsten is nog zóó onzeker — de *opvolger* van S. Moedhafar Sjah (II?) heet toch: S. Iskandar Sjah, die 111 jaar regeerde! —, dat Wilkinson in 1920, bij de 2e ed. van zijn History (1e ed. 1908; verg. er p. 60), spreekt van „about the year 1650 A. D.", waarop het bovenstaande der S. M. zou slaan (l.c. p. 96—97). Hij komt echter niet op de eenvoudige gedachte hier met een latere *interpolatie* te doen te hebben.

Aan de tekstcritische studie der Sadjarah Mĕlajoe is nog niets feitelijk gedaan; zij zal dienen te geschieden door iemand die tegelijk Malaicus en historicus is; genre-NETSCHER, of genre-HOESEIN DJAJADININGRAT. Verg. ook blz. 480—481 hiervóór, met de noten.

djong" (R ë m b a u & S o e n g e i O e d j o e n g), maar *niet* over het eveneens rebelsche N a n i n g („Naningh"; dat naar recht onder Malaka immers stond) (ib.). Beide kan waar zijn; zijn vader kan geweest zijn een zoon van 12, zijn moeder eene Minangkabausche, waardoor hij matriarchaal dit laatste vooropstelde. Sterft vergiftigd(?) op Riouw, Netscher p. 35—36.

15. SULTAN MAHMOED SJAH II; begin 1685—† eind Aug. 1699. Zoon van 14, dus achterkleinzoon van 12; geboren ca. 1675. De beruchte Paederast-Sultan, in de later groote Riouwsche Vorstenkroniek voorgesteld als „betooverd" en „een afschuw" hebbende van vrouwen, door WILKINSON verheven tot „the most mysterious and tragic figure in Malay history"; de Eng. gezagvoerder HAMILTON, die dit heer persoonlijk had gekend, wist beter, zie toch blz. 501—503 hiervóór. Eerst geheel onder den invloed van zijn Bëndahara, DATOEK PADOEKA RADJA, welke namens hem dd. 3 en 6 April 1685 twee Contracten te Riouw sluit met de Compagnie, maar in '88 te Trëngganau sterft; opgevolgd als Bëndahara door DATOEK SRI MAHARADJA, welke dd. 9 April '89 een nieuw Contract sluit te „Johoor", en reeds daarvóór zijnen Sultan en pupil had doen verhuizen naar „Djohor"-Kota Tinggi; Netscher, p. 36—39, 41, IV—XI. In de eerste 2 Contracten stond Djohor aan de Comp. vrijheid van handel in kleedjes toe „boven in de rivier van Siak met de Manicabers", zoodat S i a k stevig in Djohor's handen steeds was gebleven (verg. in ca. 1600, sub 10, slot); en worden R ë m b a u, T a m p i n, S o e n g e i O e d j o e n g, K ë l a n g, en S ë l a n g o e r, als onderdanig vermeld aan Djohor (p. VII; VI, VIII).

Te Kota Tinggi (. . . . 1688—. . . . 1709).

Voor de mooie Mal. alkoofgeschiedenis in voorjaar 1699, zie Netscher, p. 42, 47—48. In ca. eind Aug. d.a.v. wordt de Sultan, alias „the Beast" (Hamilton), vermoord door een van zijn Orangkaja's, met oogluiking van bijna alle anderen, vooral den Bëndahara. Na zijn dood geheeten M a r h o e m m a n g k a t d i d j o e l a n g, of M a r h o e m K o t a T i n g g i.

16. SULTAN ABDOE'L DJALIL (RI'AJAT) SJAH III; 3 Sept. 1699—21 Maart 1717; † 1719? Is de Bëndahara van hierboven, die zich nu als Sultan opwerpt; den Toemënggoeng verheft hij tot *Jang-di-përtoewan Moeda* (Netscher, p. 43). Vrage: was deze laatste dus niet de Orangkaja-moordenaar? Thans beginnen Boegineezen op te treden, als bedreigers, weldra „Onderkoningen" en permanente voogden van den Djohor-troon.

(*4e Exodus naar Riouw*: . . . . 1709—ca. 1712?)

Ontwijkt voor de opdringende Boegi's in 1709 naar Riouw, achter in de baai (Netscher, p. 44). Maar blijkt korte jaren daarna teruggekeerd naar „Djohor" = (waarschijnlijk weer) Kota Tinggi.

Opnieuw te Kota Tinggi (?: ca. 1712—ca. 1719).

Van deze plaats (waarschijnlijk ten minste) zendt de Jang-di-përtoewan Moeda ca. Maart 1713 een gezantschap naar Batavia, gevolgd door een Contract dd. 19 Aug. 1713; Netscher, p. 44—46, 50, XX—XXIII. Uit alles blijkt, dat de Sultan Moeda het factotum was geworden van en voor den „Sultan van Djohor en Pahang", zooals de Jang-di-përtoewan nu permanent heet; herinnerend dus aan den regeertijd van 11 en Radja

Sabrang. Doch op 21 Maart 1717 verovert RADJA KËTJIL (zie 17) met Boegi's als hulptroepen Kota Tinggi(?), en verdrijft den Sultan, welke „vlugtte naar de kampong, die hij als Bandahara bewoond had", en zich overgeeft aan Radja Këtjil, die hem spaart; de weggevluchte Sultan Moeda wordt echter achterhaald en gedood; Radja Këtjil zou nu een dochter van den ex-Sultan hebben gehuwd, later toch door zijnen schoonvader en diens oudsten zoon (18) zijn bedreigd, waarop de ex-Sultan per prauw vluchtte naar Pahang, doch er werd gedood in ca. 1719, vandaar den posthumen naam had: Marhoem mangkat di koewala Pahang; aldus Netscher, p. 50—53 naar inl. bronnen.

HAMILTON doet een veelszins ander verhaal (A new Account of the East Indies,... from 1688 to 1723, Edinburgh 1727, II, p. 97—100, 152—156); hij, die in 1695 S. Mahmoed te Djohor Lama had leeren „kennen", zegt: dat pas in 1700 S. „*Abdulla Gialil*" als „Cousin-german to him [scil. den in 1697 (sic) vermoorden Mahmoed]" tot Sultan werd, welken hij in 1703, bij zijn varen naar China, opnieuw te „*Johore*" ontmoette; alwaar de Sultan „made me a Present of the Island of *Sincapure*, but I told him it could be of no Use to a private Person, tho' a proper Place for a Company to settle a Colony on, lying in the Center of Trade, and being accommodated with good Rivers and safe Harbours, so conveniently situated, that all Winds served Shipping both to go out and come into those Rivers [de Sëlat's natuurlijk ook als „Rivers" hier gerekend]" (p. 98); maar dat Z. M. een bigot was, geheel en al overheerscht door „a younger Brother, called *Rajah Moudah*", een tiran. Deze laatste pleegde in 1712, na een volksoproer te Djohor Lama, zelfmoord — dit jaar 1712 is dus *zeker* geheel fout, zie boven —, waarna de Sultan vluchtte naar Trëngganau (Cap. 40); en hier vond Hamilton hem in 1719 terug als een soort eeuwigdurend Pretendent, die èn Holl. èn Eng. èn Fransche hulp radeloos inriep om weer op den troon te raken (Cap. 46).[1]

17. SULTAN ABDOE'L DJALIL RAHMAT SJAH; 21 Maart 1717 — ca. Sept. 1722. Tevoren: RADJA KËTJIL; zoo het heet, de éénige, in eind 1699 of begin 1700 geboren zoon van zijn in eind Aug. '99 vermoorden homosexueelen vader 15; maar eerder een Siak-avonturier. Zwerft als jongen naar Moewar, Djambi, Pagarroejoeng, Palembang, dan beneden-Siak, waar hij zich vestigt te Boekit Batoe, aan de W. kust der Sëlat Pandjang, alias Brouwerstraat, tegenover Bëngkalis.[2] Gaat dan als Pretendent met Boeg. hulp-

[1]) Op p. 159 volgt dan nog bij HAMILTON deze hoogst interessante slotzin zijner beschrijving van het Rijk van Djohor (Cap. 40 en 46):

„The Kings of *Johore* ever paid Homage to the Kings of *Siam*, by sending them a Rose made of Gold in a golden Box once in three Years. The Year 1719. happened to be the Year that the Rose came [n.l. uit Djohor òf Riouw, te Trëngganau, waar hij toen met zijn schip lag], for I saw the Messenger that brought it at *Siam*, where he had orders from his Master to know how my Affairs went, with a Profer of the King's Service, if I came back into his Country." — Dit is de befaamde *Boenga mas*, zijnde een gouden Hibiscus Rosa-sinensis L., Chin. *fu-yung*, Jongjav. *wordwari*, alias „Rose" bij Hamilton, die van oudsher een zoo groote ceremonieele rol gespeeld heeft in China, Achter-Indië en het Schiereiland Malaka. Verg. ons *Ie Gedeelte*, blz. 43, noot 2.

[2]) Verg. Netscher (1870), p. 49 r. 1 v. o.; en den Zeemansgids O.I. Arch., II, 4de druk, 1916, p. 133: „de goed kenbare kampoeng Boekit Batoe, hoofdzakelijk

troepen — Hamilton zegt echter „a small Army of *Monacaboes*" (*l. c.* p. 99); en verg. hiermee andere bronnen van Netscher, p. 55—58 — naar Djohor, verovert Kota Tinggi (of was dit toch Djohor Lama??) op 21 Maart 1717, en wordt Sultan *aldaar* (zie bij 16; en Netscher p. 50—51). Maar in 1719 — het jaartal is benaderend! — vestigt hij zich weer op Riouw (verg. Netscher p. 53, en 56 r. 1), slaat in ca. 1721 er de Boegi's terug, maar wordt ca. Sept. 1722 door hen onttroond ten bate van 18, en trekt zich terug naar Siak, waar hij thans Vorst werd; na 1737 krankzinnig. Sterft pas in 1746 „in eenen hoogen ouderdom"; ib., p. 47—59, 66, 76—77.

(*5e Exodus naar Riouw, dan Lingga, en terug:* ca. 1719—1913.)[1]

op palen gebouwd", aan „het riviertje van dien naam". — Niet te verwarren met *Boekit Batoe* op Bintan, waar „Sultan" Ahmad, de vermoorde zoon van Sultan Mahmoed I (zie sub 7), in ca. 1513 begraven werd, en vandaar geheeten Marhoem di Boekit Batoe (S. M., XXXIV, ed. 1898, p. 162 r. 10—11). Zie Netscher, p. 3; en verg. Teysmann in Natuurk. Tijdschr. van N.-I. dl. 34, 1874, p. 237, met Schot in T. B. G. dl. 32, 1889, p. 612—614.

[1]) Gemakshalve volgt hier nog een Lijstje der daarnå op den Riouw-Lingga'schen Djohor-troon geklommen Sultans, tot het einde in 1913; geheel en al, behalve eenige gegevens van 24, en de slot-regeering van 25, ontleend aan NETSCHER's standaardwerk uit 1870, „De Nederlanders in Djohor en Siak. 1602 tot 1865. Historische beschrijving", p. 59—110, 166—329, en de Bijlagen. De lijst van Netscher uit 1854 (verg. sub 12, slot) is daarmede vervallen.

18. S. Solaiman Sjah; 4 Oct. 1722 — † 20 Aug. 1760. Oudste zoon van 16. Willoos werktuig der Boegi's, vooral van den met 1748 overheerschend optredenden DAENG KAMBODJA. Renonceert zijne rechten op de Nĕgri Sĕmbilan (zie blz. 568 hiervóór, noot), dd. 12 Dec. 1757. Na zijn dood: Marhoem mangkat di batangan, n.l. bij een „boom" in de S. Baroe.

19. S. Ahmat (Ri'ajat) Sjah,.... 1760—†.... 1761. Zoontje van den RADJA DI BAROEH (*baroeh* hier = het „beneden"-land Djohor?), den door Daeng Kambodja in 1760 vergiftigden oudsten zoon van 18. Ook vergiftigd?

20. S. Mahmoed (Ri'ajat) Sjah III,.... 1761—† 12 Jan. 1812. Jonger broertje van 19. Geheel weder werktuig der Boegi's, tot in eind 1777 DAENG KAMBODJA sterft (dan: Marhoem Djanggoet). Vestigt zich te Daik op Lingga in 1788, te Riouw vertegenwoordigd door een Onderkoning. Zwerft.

21. S. Abdoer-Rahman Sjah, 13 Jan. 1812—† 9 Aug. 1832. Zoon van 20, geb. ca. 1780. Zijn oudere halfbroer, Tĕngkoe Hoesain, staat Singapore aan Raffles af op 6 Febr. 1819, zich Sultan noemend (verg. ook blz. 499, noot 2).

22. S. Moehamad Sjah II (of veeleer I),... Aug. 1832—† 20 Juli 1841. Oudste zoon van 21, geb. ca. 1803.

23. S. Mahmoed (Moedhafar) Sjah IV,... Juli 1841 (28 Maart 1842)—23 Sept. 1857. Eenige echte zoon van 22, geb. ca. 1821. Vervallen verklaard van den troon; daarna: Tĕngkoe Mahmoed; † als zwerveling 8 Juli 1864 in Pahang.

24. S. Solaiman Badar-oe'l-alam Sjah, 12 Oct. 1857—†... Sept. 1883. Onechte zoon van 21, oom van 23. Bezoekt Batavia. Is het Ned. Gouvernement genegen.

25. S. Abdoer-Rahman Maädlam Sjah, 18 Febr. 1885—3 Febr. 1911. Geboren Boeginees, kleinzoon van moederszij van 23. Keert in 1900 van Daik op Lingga terug naar Riouw, op het eilandje Pĕnjĕngat („Wesp"). Ontzet; vestigt zich te Singapore. Het Sultanaat *opgeheven* bij Ind. Stbl. 1913, nº 19.

BLADWIJZER VAN NIEUW VERKLAARDE NAMEN.

(Alle jaartallen zijn A. D.)

n. = noot; S. M. = Sadjarah Mĕlajoe.

INHOUD
(van het IIe Gedeelte).

CORRIGENDA EN ADDENDA.

Blz. 29, r. 17—16 v.o. *Lees*: 5 dln.; en: '15, '15. (Een 7e slot-deel komt nog.)

„ 59, bij noot 1. Slechts één Calcutta-fragment (Laidlay's Plate III, fig. 3) ging naar Singapore. Alle overige schijnen te Calcutta zoek!

„ 82, r. 13—9 v. o. Verg. Callenfels in Oudheidk. Versl. 1920, p. 109—110.

„ 111, „ 16—17. Oòk in S. M., Verh. 38: rantai mas bĕpĕrmata, pĕrboewatan Manila (ed.-Shell., 1898, r. 19—20). Dus 1 eeuw vóór Valentijn.

„ 125, bij noot 1. Zie nader blz. 362, noot 2; en het Addendum hieronder.

„ 126, r. 5 & 2 v. o. *Lees*: Het oudste Europ. voorkomen enz. En: sub *a*.

„ 130, „ 1 v. o. *Voeg toe*: Ook een *gouden Kidang* (II, 1899, p. 150a).

„ 162, „ 5 „ Voor „kalkrots", *lees*: graniet en koraal.

„ 362, „ 1 „ *Voeg toe*: Verg. Krom in Oudheidk. Versl. 1921, p. 45—46.

„ 424, „ 18. Voor „Wespen-nest", *lees*: „Wesp".

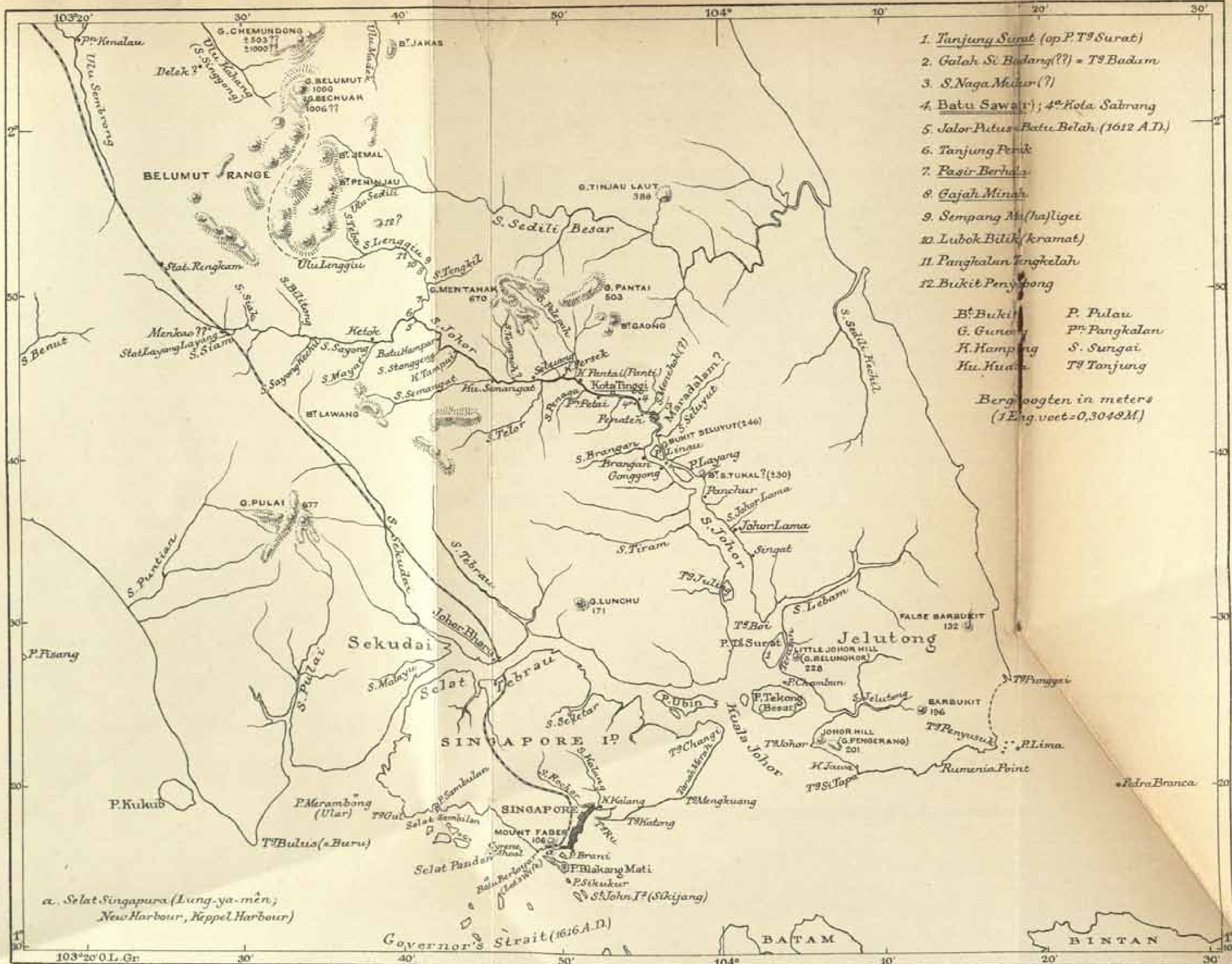
„ 433, „ 1 v. o. Verg. nog de landschapsnamen Mĕrangin (Djambi), Mĕrawang (Bangka), Mĕrlimau (Malaka), Mĕrloeng (Djambi).

„ 441, „ 4. *Lees*: 487, 495 en 504.

„ 471, „ 1 v. o. De Palembangsche „G. Mahmiroe" is slechts 8 M. hoog, en vermoedelijk kunstmatig (Contr. Th. O. B. Günther in Indologenblad, XII, 1921, p. 665).

„ 513, „ 1 „ *Lees*: in midden 1510 gedood enz. (Verg. blz. 591, r. 14—15).

„ 553—554, noot. Oudport. „lirio" = lelie, is wel Alpinia Galanga Willd., Mallĕngkoewas, de medicinale galanga-wortel.

SCHETS DER SUNGAI JOHOR

Schaal 1 : 500.000

(Naar Eng. Adm. Krt.n Nos 3543, Jan. 1906 en 795, New ed. Aug. 1913; en Map of the Malay Peninsula, published for the Straits Branch R. A. S., 1911.)

DE ENGELSCHEN OP POELOE PINANG EN DE TINHANDEL DER NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE COMPAGNIE IN 1788.

DOOR

DR. J. DE HULLU.

Toen de gouverneur van Malakka Abraham Couperus in 1788 aan den Raad van Indië Johannes Siberg schreef wat hieronder volgt,[1] was onze Oost-Indische Compagnie niet de machtigste meer onder de Europeesche potentaten in het Oosten. Na de overwinningen van Clive en Coote in Bengalen was de ster der Engelschen aldoor hooger gerezen, de hare gedurig gedaald. Wel had zich voor de Britten een zoo onmetelijk veld geopend in Vóór-Indië, dat het gebied der Nederlandsche Compagnie in den Archipel zelf voorshands geen gevaar van hen liep, maar in steeds toenemende mate ondervond zij hun druk in haren handel; zij ontmoette de gehate mededingers tot in die kwartieren toe, waar zij vroeger de vaart voor alle andere Europeanen had afgesloten, in de wateren van de Molukken, in de omgeving van Malakka, overal.

De mededeelingen van Couperus brengen ons de concurrentie voor oogen, die de Compagnie ondervond in haren tinhandel, inzonderheid te Malakka, waar zij de in het ronde gedolven tin afhaalde en òf overnam tegen een met de vorsten bij contract overeengekomen som òf aan de geheel onafhankelijke staatjes betaalde met den loopenden marktprijs. Een geruimen tijd bleven de onzen aldaar nagenoeg de eenige opkoopers. «Het tin (zoo leest men in een memorie van 1790) wierd nog niet vele jaren geleden door de omleggende volken zelden aan vreemden verkocht. Het grootste gedeelte van dat metaal wierd aan onze

[1] De brief, hier slechts in uittreksel medegedeeld, bevindt zich in afschrift onder de papieren van den Schout-bij-nacht C. J. Wolterbeek op het Algemeen Rijksarchief.

Compagnie geleverd».[1] De prijs door ons besteed, was zooveel lager dan die welken de Engelschen aanboden, dat de inlanders dezen allengs de begeerde waar ter sluik begonnen toe te voeren, zonder dat de Compagnie met haar zwakke zeemacht bij machte was in de wijd uitgestrekte wateren rondom Malakka de smokkelarij te verhinderen. Onder al de sluikgaten, welke hare negotie in dien omtrek afbreuk deden, was Riouw een van de voornaamste. Zijn veilige reede en voortreffelijke haven maakten het eiland weldra tot een centrum voor den geheelen handel tusschen Vóór-Indië en den Archipel. De verovering door Van Braam in 1784 kwam nog juist bij tijds, want reeds stonden de Engelschen op het punt om met den sultan een verdrag te sluiten, waarbij hun een stuk grond zou zijn afgestaan voor de oprichting van een factorij aldaar[2]. Nu men het Riouwsche ontwerp moest laten varen, maakte Sir John Macpherson, de Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië, in 1785 zijn meesters opmerkzaam op het onder Queda behoorende eilandje Poeloe Pinang. Hier, achtte hij, kon een stapelplaats worden gevestigd, in staat om de vaart en negotie in die omgeving even volkomen te beheerschen als eenmaal, in den bloeitijd van de Portugeesche heerschappij in het Oosten, Malakka had gedaan.[3] Aan zijn aandrang gehoor gevend kocht de Engelsche Oost-Indische Compagnie het eilandje in 1786 tegen een jaarlijksche recognitie van 30,000 Spaansche matten, herdoopte het met den naam Prince of Wales Island, en wierp er eene kleine versterking op, Fort Cornwallis geheeten[4]. Zij bouwde op haar nieuwe bezitting de grootste verwachtingen: Poeloe Pinang stond een stapelplaats te worden, werwaarts zij zelf haar amfioen en de bewoners der Maleische kust en der Oostereilanden wederkeerig hun tin, hun peper en hun specerijen zouden aanvoeren. De schade, van hier uit aan de Hollanders toegebracht, zoo jubelden de Engelsch-Indische nieuwsbladen, zou eindelijk den moord te Amboina van 1623 wreken.[5]

---

[1] Memorie over Malakka en den tinhandel aldaar in 1790, door A. E. van Braam Houckgeest, in deze Bijdragen, deel 76 blz. 284 vlg.

[2] Als voren.

[3] Macpherson, History of the European commerce with India, London 1812, p. 232.

[4] Macpherson t. a. p., Memorie van Van Braam Houckgeest.

[5] Generale missive van Gouverneur-Generaal en Raden aan de Heeren Zeventien van 29 Dec. 1787.

Of hetgeen de Britten met Poeloe Pinang voorhadden mislukken zou of slagen, wij hadden het, naar de meening van Couperus, grootendeels zelf in onze hand. Laten wij, dus redeneert hij, in de uitvoering van de tincontracten eenige rekkelijkheid betrachten, op den overeengekomen prijs liever uit eigen beweging iets opleggen en den inlander zoodoende van zijn gesmokkel met den Engelschman terughouden en naar Malakka lokken, en gij zult zien: straks stort Fort Cornwallis van zijn hoogopgevijzeld standpunt neer en verheft zich Malakka weder tot heerlijken bloei. Zijn stem is die van een roepende in de woestijn gebleven. De Hooge Regeering te Batavia liet alles loopen zooals het liep, zij begeerde noch de betalingen voor de leveranties te verhoogen noch door het begunstigen van de Malakkasche haven het handelsvertier op Batavia te verzwakken. De gevolgen bleven niet uit. Hoe ongeschikt, voor de vaart en de bewoning, Poeloe Pinang ook wezen mocht, dit belette niet dat de Engelschen daar in 1790 reeds een aanzienlijken handel dreven en bijna meester waren van de geheele tinnegotie in dien omtrek, «terwijl (zegt Van Braam Houckgeest in zijn memorie van het genoemde jaar) den Gouverneur en Raad te Malakka steeds door de Hooge Indische regeering gelimiteerd zijn om niet meer dan 38 Spaansch voor de baar van drie pikol te mogen betalen. De Engelschen lachen niet alleen in hun vuist over deze (mag ik niet zeggen?) lompe eigenzinnigheid, maar steken er zelfs in 't openbaar den draak mede, wanneer zij durven zeggen dat Poeloe Pinang reeds zou opgegeven zijn indien de Hollandsche Compagnie het niet zelfs in stand hield door hun namelijk den geheelen tinhandel met onverschillige oogen af te staan.»

WelEdelgestrenge Heer en hooggeachte vriend,

Met 's lands schip De Valk had ik de eer UWelEdelGestrenge's letteren van den 15 Julij te mogen beantwoorden, dog de daarbij beloofde staat van 't Engelsch Poeloe Pinang kan ik uit hoofde van gebrek aan eenige daartoe relative bescheiden niet volkomen overzenden. Egter kan UWelEdelgestrenge de afbreuk, die hetzelve aan 's Compagnie's thinhandel toebrengt, ten duidelijkste beoogen uit het antwoord door Peraas vorst aan onze commandeerende officier dier bezetting gegeven, waarbij dien vorst

bleef persisteeren van geen thin meer aan de Compagnie volgens de bij het contract gemaakte prijs te kunnen leveren, dewijl de Engelschen hetzelve tot van vóór de rivieren tegens de prijs van 50 Spaansche realen de bhaar of 375 ℔ afhalen, en dus ten uitersten niet minder dan tegens 44 Spaansch de bhaar door hem kan geleverd worden.

Mag ik nu een vraag doen, en dezelve ook na mijn gevoelen teffens beantwoorden? Wat is dan het beste middel opdat de Maatschappij van die handel bezitter blijve? Moet men in dat geval de regten van de Compagnie en de aanspraak, die dezelve op bezworen tractaten heeft, door kragt van wapenen handhaven, of moet men tot een toegeevelijke alteratie van het contract in de presente[1] tijd de toevlugt neemen?

Hoe heijlig twee onderling contracteerende partijen verpligt zijn zig aan de stipte letter en inhoud van een bereeds gemaakt contract te houden, is den aart van een contract dog niets anders dan een overeenkomst, die het wederzijds nut der beide en niet van één der contractanten en derzelver onderhorigen ten grondslag heeft, en zodra het nut en voordeel, dat men met regt en reeden uit een contract kan en moet verwachten, niet wederkeerig is en voor een der beide partijen in plaats van nuttig nadeelig is, heeft het regt der natuur hem een billijk reclame tot annuliteit van het contract gegeven. Ik zeg annulleren, maar ik bedoel er geen verbreeking mede, want zo ijmant der partijen door te groot nadeel, dat land en volk door een contract lijdt, terstond ophoudt het contract te erkennen en omtrent die zaken, waarover het contract gesloten is, anders disponeert, die verbreekt het, maar de annulatie dient door een wederzijdsche overeenkomst gesloten te worden en hiertoe is hij, die te veel bevoordeeld is, verpligt gehoor te geven.

Gesteld onze Maatschappij kan zig in beide gevallen doen gelden en haar regt en aanspraak op de verbintenissen zo gemakkelijk met wapens handhaven als door een toegeevelijke alteratie besitter van de Perasche thinhandel blijven, egter is salvo errore het in deese tegenwoordige tijd niet het belang om zulks op de eerstgenoemde wijze te doen, maar de loop vàn het contract al was het voor de tijd van een of 2 jaaren te surcheeren en niet minder dan de geeischte 44 Sp. te betaalen.

---

[1] Het Handschrift heeft abusievelijk: pretense.

Hierdoor zouden wij een onoverkomelijke berg van swarigheden voor Poelo Pinang opwerpen en het grote poinct, hetwelk onze naijvrige nabuuren, de Engelschen, als de basis van hare desseinen aanmerken, geheel in duigen werpen. De toevlugt tot de wapens te neemen zou de Compagnie schatten kosten, en zulks zou maar al te denkelijk niet tot eer maar tot declin van de Maatschappij uitvallen. De Peraëes is een arm volk gelijk in alle landen de mijnwerkers zijn, zij zouden op het eerste gerugt van onse aannadering hun inboel onder den arm neemen en verhuisen slegts eenige mijlen, en dit zouden zij gedurig doen. Wij zouden niets kunnen doen dan hun adappen hutten verbranden, die sij met deselve in 't bosch te kappen binnen 2 maal 24 uur weer woonbaar opgerigt hadden. Zij zouden dus gevolgelijk het getal van onse vijanden vermeerderen. De Perasche thinhandel zou terstond stil staan, en zulks voor onse Compagnie voor altoos doen. Het zou voor smalle handelaars, die visa versa derwaarts vaaren en de rottinghandel nog wat aan de gang houden, alle nadeel zijn toegebragt, en dus in dit articul weeder een tak van commercie van dees plaas[1] verwijderen. In dit alles zouden de Engelschen zig verheugen, en zij zouden in troubel water visschende te gemakkelijker in de stigting van Poeloe Pinang reüsseeren.

Maar laat ons tegen haar in handelen, hun project zal moeten te niete gaan, en zo de naam van 't fort Cornwallis niet schielijk aan de vergetelheid wordt opgeofferd zal het woord *vervallen* er altoos bij gevoegd moeten worden. Hoe groot het ophef ook mag zijn, dat de Engelschen van die nieuwe bezitting maken, het is te opgesmukt en het verstandig deel dier natie wil zulks ook gaarn avoueeren. Zij laaten niets onbeproefd om haar desseinen effect te doen sorteeren. Een zeer naauw bepaalde order, die zij egter niet verder kunnen uitbreiden dan voor zo ver het de scheepen van de Compagnie betreft[2], ver-

[1] D. i. Malakka.

[2] Bedoeld zijn de eigen schepen der Engelsche O. I. Compagnie, in onderscheiding van die der particuliere Engelsche en andere kooplieden, de zoogenaamde country-ships. Vgl. J. P. van Braam, Aanmerkingen en ophelderingen omtrent de particuliere navigatie en commercie, die er in de Oost-Indiën geweest is en nog is, opgesteld in 1790: „De Engelsche O. I. Comp. bepaalden haaren handel enkel tusschen Europa en Asia vice versa zonder zich verder met den zogenaamden handel van Indiën tot Indiën te moeijen dan voor zoverre zij tot eijgen gebruik en het onderhoud hunner etablissementen en

biedt de haven van Malacca aan te doen (anders) dan bij volstrekte noodsakelijkheid, welkers valeur aan een strikt ondersoek getoetst word, om ook hierdoor Malacca afbreuk te doen.

En schoon men oppervlakkig zal zeggen, dat het gering getal van Compagnie's scheepen, die jaarlijks Malacca aandoen, geen groot object kan maken, is dit reëel schadelijker en heeft een nadeeliger invloed op deese plaats dan men zoude gissen, ja door haar zelfs gesupponeerd kan worden, dewijl deeze scheepen veelal, namelijk de Engelschen, deese plaats leedigen van rottings, sagoe, bensuin, ambalo [1], catjoe en andere wharen, die successief 's jaarlijks alhier ingekogt en opgeslagen worden, en waartegens dan Europeesche en andere whaaren ingeruild werden, die of zeer gewild tot den handel of in noodwendighedens voor dese plaats bestaan, welkers ver- en inkoop een groot poinct is voor de pagter van de domeinen. [2]

Doch één zaak is er die dees order nopens de Compagnie's-scheepen zal beletten van duur te zijn, en dit is de slegte legging van het fort, hetwelk aan de binnenkant of N.O. zijde van het eijland is; en dewijl de meeste Compagnie's naar China vertrekkende scheepen doorgaans laat in den tijd hunne reis voortzetten, kunnen zij niet dan met verlet van 10 à 20 dagen het fort aandoen. En zo de winden hun gunstig zijn tot voortzetten van hun reis of noord- of noordoostelijk zijn, is het weeder bezwaarlijk voor hun van daar uit te lopen, dewijl zij dezelfde weg terug moeten en niet tusschen het eiland en de Quedasche wal door kunnen om de droogten en klippen, die zig van de zuidoostelijke kant van het eijland tot de vaste wal uitstrekken en de doortogt beletten, waarover zij zelf unaniem klagen.

De goedkope prijs van levensmiddelen, waarop zij zo sterk roemen, vermindert met de aanwas hunner commercie, dit jaar zijn er bereids veele scheepen geweest, die de noodige vivres niet of slegts ten deele hebbe kunnen bekomen, en derzelver prijs is zo extra-hoog geresen dat het buiten allen kijf is of

bezittingen benoodigd had. Zij liet onder bepaaling van zeekere in- en uitgaande regten den verderen handel geheel en al aan de particuliere Europeëers en andere volken, die zich onder hunne bescherming en wetten geëtablisseerd hadden of wilden etablisseeren, over."

[1] Gomlak op stokjes?

[2] Bedoeld zijn de in- en uitgaande rechten, door de Compagnie te Malakka geheven en wier opbrengst zij placht te verpachten.

het zal alles in het kort wel op de Malacsche, zekerlijk hoge, prijs zijn, zo de voornaamste articuls niet die van Malacca zelfs zullen surpasseeren.

De koning van Queda, die door de afgave van dat eijland zig zelfs en zijne onderdanen van alle handel beroofd heeft, begint zijne dwalingen nu te erkennen en tragt thans door 't heffen van een sware tol van 10 percento hun te dwarsbomen. En daar Queda de voorraadschuur is, waaruit Poelo Pinang alles moet hebben, en de bron is, waaruit de Engelschen de stof moeten ontleenen van hunne grootspraak op overvloed van ververshing, zullen zij zig dit alles moeten laten welgevallen alsmeede de nieuwigheden, die dien vorst tot nadeel van die plaats nog successiev zal weeten te versinnen.

Indien wij nu enkel op de hoop leven, dat de thinhandel wel eens weder zal opluiken en de vorst van Pera wel eens weder een stipte obzervantie van ons contract zal in het oog houden, zoo zal gewis al hopende den thinhandel vervallen en geheel tot de Engelschen overgaan, en dit zal een kanker zijn welkers besmetting tot Banka in korte jaaren zal overslaan.

Laat ons dan de thin liever ten duursten inkoopen en ons met een geringe winst op dat mineraal vergenoegen, zo zullen wij in korte jaaren het grote voordeel hiervan in de verlating van Poelo Pinang moeten erkennen. De domeinen zullen merkelijk rijsen, daar dezelve nu zo sterk zullen dalen en geheel tot niet zullen lopen. Voor hun eigen scheepen zal Poeloe Pinang dan van geen belang meer zijn. Den inlander zal voor vast in de leevering van zijn tin de voorkeur aan ons boven den Engelsman geven en hier alle goederen, die hem ontbreeken, weder inkoopen. Den Engelsman zelfs zal tragten hier van de Compagnie geriefd te worden en daardoor zig toeleggen om goederen aan te brengen, die door den inlander gewild zijn, hetwelk een groote invloed op de pagt moet hebben. Want de verkoop van thin moet vrij en onbepaald en hij, die het meest de Compagnie er voor wil geven, de geliefdste kooper zijn, want met de verkoop in te trekken vervalt dit gants project, en den inlander zou zijn belang er niet in vinden om zijn thin hier te verkoopen, zo hij voor die contanten niet weer andere noodwendigheden kan inkoopen, en den ingeseten kan niet van alles voor hun gereed hebben zoo niet alle natiën hier komen, hetwelk nooit zal ontbreken zodra de handel in thin voor hem,

die de hoogste prijs biedt, open staat. Met dit te amplecteeren of te despicieeren staat of valt onse thinhandel en valt of staat het fort Cornwallis.

Den inlander heeft voorzeker te wagten dat, indien de Engelschen in hun oogmerk om zig meester van den thinhandel te maken reüsseeren, zij alsdan zig geheel der Engelschen trots zullen moeten onderwerpen en men hun in de thinmijnen niet beter zal behandelen als de in de zoutputten op Bengale werkende Indostanners.

Wij zouden ook, zodra wij weder meester van den tinhandel zijn, al langzamerhand de hoge prijs weder kunnen intrekken. Hierop moet 't Malacsch bestier altoos verdagt zijn; zoo is ook den handel in 't geheel naderhand te bepalen na de omstandigheid des tijds.

Het denkbeeld, dat Malacca door zo eene vrijheid boven Batavia zou kunnen floriceeren, diende geen object te zijn om dit uit te stellen, want Malacca beneemt in dit geval niets van Batavia maar van Poelo Pinang, en daar de balans tot een van 2 moet overslaan en òf Malacca òf Poelo Pinang ten gronde moet gaan, zal Batavia ja alle onse etablissementen ongelijk geruster en profitabeler haren handel kunnen voortzetten, indien wij meester van den handel in Straat Malacca zijn en blijven (eer) dan de Engelsman.

Palembang[1] zou alsdan het voorwerp worden van hunne naijver en zij zullen niets onbeproefd laten om deese contracten met dien vorst uit de waereld en andere ten hunne faveure er in te helpen, en de tinhandel voor hun alleen en voor alle andere natiën contraband verklaren, en dan zal den inlander eerst zien dat hij onverbreekelijke boeijens voor zig zelfs gesmeed heeft en het lot zijner slavernij te laat bezeffen.

Zints de opregting van Poeloe Pinang is alhier[2] nog niet één vaartuig van Rangong, Mirgi of een andere plaats van het Avasche rijk geweest, daar in vorige jaren 3 à 4 ja 8 zeer goede barken alhier ten handel kwamen en emballo of gomlak op stokjes, vogelnestjes, tripangs, catjoe, cardamom, houtwerken etc. alhier aanbragten en met een lading areek, zuiker en Javasche goederen weder retourneerden. Daar integendeel op

[1] De sultan van Palembang was bij contract verplicht het tin te leveren, dat in het destijds tot zijn gebied behoorende Banka werd gedolven.

[2] D. i. te Malakka.

Poelo Pinang bijna altoos van die barken liggen en zelfs wel zo overvloedig als voortijds hier. De vaart van Atshien naar Malacca moet meede zeker vervallen, en nu zijn er bereeds genoegzaam geen vaartuigen van die plaats alhier meer te zien; de prijs, die hun op Poelo Pinang gegeven wordt voor de peper, animeert hun om die vaart aan te houden. Ook hierin moest men haar onderkruipen en onbepaald zoveel er voor bepalen als de prijs op Poelo Pinang was, mits dat men op Malacca zorge dat de Compagnie er geen verlies op komt te lijden en men hetzelve weeder kan van de hand zetten, waarvoor ik wel borg wil zijn.

Schoon de winsten daarop niet groot kunnen zijn, namelijk op de Achiense peper alleen, zal de Compagnie dog ruim een goed intrest van hun geld kunnen overhouden, en zo men maar door dees weg reüsseerde om de Achinders dit heen te lokken en daardoor nadeel aan Poelo Pinang toe te brengen, had men genoeg geslaagd. Ook zijn de quantiteiten van peper niet groot, die van daar aangebragt werden, en de Maatschappij zal, bevindende dat dit niet aan het oogmerk beantwoorde, er andere schikkingen op kunnen maken.

In hetzelfde geval zijn de verste negorijen van het Rombouwsche ook, die hun peper, schoon gering in quantiteit, naar Pahang en Trangano brengen, omdat zij van de Engelschen en Portugeesen een hoger prijs ontvangen. En schoon het articul van peper een zeer gering poinct is, geschiedt zulks maar al te dikwijls met het thin ook.

Kortom, de Compagnie lijdt er in dese twee articuls meede en onse ingesetenen missen de handel met die bovenlanders, waardoor de Compagnie weder een tweede verlies in de tollen van in- en uitgaande regten komt te lijden.

Wil men onse kwijnende handel niet geheel der Engelschen trots ten prooij geven, men diende een cordaat besluit te nemen en den handel een ruimer teugel te geeven; het is nog tijd, de gemaakte contracten met Pera en Salangoor kunnen ons nog van dienst zijn, zij worden nu nog als contracten van die vorsten erkend, en met dezelve reëel in stand te houden moet Poelo Pinang ten gronde gaan.

Dit, WelEdelgestrenge Heer, is hetgeen ik onder correctie vermeen noodzakelijk te zijn om Poelo Pinang ten onder te brengen en deese plaats te formeeren tot de gerenommeerste

handelplaats in weerwil van alle moeite en grootspraak, die de Engelschen doen om Poelo Pinang door opgesmukte relaasen en advertentiën te verheffen, waartoe zij nog al geholpen zijn door eenige Franschen, die inspectie van hunne bezitneeming genomen hebben en uitgesonden waren om de 5 scheepen te obzerveeren, die met de stigters van Prins Wales-eijland vertrokken.

. . . .

Ik heb hoop enz.

A. Couperus.

Malacca den 13 Sept. 1788.

NÒRO EN FÈNA OP BOEROE.

DOOR

J. A. F. SCHUT.

Omtrent deze beide namen heeft men tot heden geen duidelijke voorstelling gehad, wat voor de oorspronkelijke Boeroe-bevolking meermalen een oorzaak is geweest van verreikende, zeer slechte gevolgen.

Volge hier een poging om meer helderheid in de beteekenis dier beide woorden te brengen, opdat zoo mogelijk verdere nadeelige gevolgen voor 't Boeroe-volk worden voorkomen.

Prof. Wilken zegt in zijn: «Bijdrage tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe», blz. 3:

De Alfoeren van Boeroe zijn verdeeld in verschillende stammen of geslachten, fenna's geheeten.

Omtrent de fenna's gelden verder de volgende regelen:

1°. Personen tot dezelfde fenna behoorende, mogen niet met elkaar huwen.

2°. De man mag zich niet van zijn fenna afscheiden en tot een andere fenna overgaan.

3°. Evenmin is zulks aan de vrouw geoorloofd, anders dan in het geval van huwelijk; zij gaat dan van hare fenna voor altijd over tot de fenna van den man.

4°. De kinderen behooren tot de fenna van den man.

Bij de bespreking van de volks- en stamverhoudingen op Boeroe hebben we twee voorname punten steeds in het oog te houden, deze zijn het genealogisch en het genetisch verband.

In 't genealogisch verband behoort de fèna volstrekt niet thuis, in het genetisch verband wèl.

De oorspronkelijke Boeroe-bevolking maakt een nauwkeurige onderscheiding tusschen de verschillende bewoners, die nu zoo goed als in vroeger tijden op Boeroe gevonden werden en worden.

Wanneer we hier spreken van Oorspronkelijke Boeroe-bevolking, dan doen we dit in navolging van die menschen zèlf.

Deze menschen noemen zich gìb'emliar d. z. oorspronkelijke menschen. 't Recht zich zoo te noemen ontleent men aan de mythen, die verhalen van de formeering der stamouder-paren waaruit dan de verschillende oorspronkelijke volken, die Boeroe bewonen gesproten moeten zijn.

In de taal maakt men onderscheid tusschen scheppen en formeeren, Schepper en Formeerder wanneer men over God spreekt. Hij schiep het heelal en als zoodanig is Hij Opo-gìb-'bilangan. Hij formeerde evenwel de menschen en zoodanig is Hij Opo-gìb'esnoelat.

De Gìb'emliar zijn dus de oorspronkelijke bewoners.

Naast hen komen de Gíb'mar'àkan. Deze zijn van oorsprong vreemdelingen, doch hebben zich door huwelijken met de oorspronkelijke bevolking verzwagerd. Zij hebben zich in den loop der tijden door aanwas van buiten en geboorten tot kleinere en grootere stammen uitgebreid, maar worden evenwel altijd nog als vreemdelingen beschouwd. Deze stammen zijn dus nagekomen, wat de naam gìb'mar'àkan verklaart: menschen van nageboorte stam. Gewoonlijk toch wordt het kind 't eerst geboren en komt de placenta daarna voor den dag.

Als een derde groep hebben we de Gìb'màlelir. Dit zijn vreemdelingen, die inderdaad ook vreemdelingen zijn en het altijd blijven. 't Zijn menschen van allerlei windstreken, die zich voor langeren of korteren tijd op Boeroe gevestigd hebben, later weer naar eigen land terugkeeren of in scherp afgesloten gemeenschappen hier in hun eigen dorpen of gehuchten zijn blijven wonen. Voornamelijk zijn 't Soelaneezen, Boetonneezen, Galila's, Tobilo's. Zie hierover mijn stuk: Het huwelijk bij de Gìb'emliar op Boeroe. (Mededeelingen Ned. Zend. Gen., Deel 62, 1918).

De wording der oorspronkelijke volken hebben we in een zuiver genealogisch verband te beschouwen.

Aan het mytische ouderpaar werden zonen geboren — over dochters wordt 'n enkele maal gesproken, maar deze zijn voor de Boeroe-menschen wat de genealogische wording der oorspronkelijke volken betreft van geen belang — en deze zonen werden de stamvaders der verschillende stammen waaruit ieder volk bestaat.

't Best kan men de genealogische wordingsgeschiedenis der

volken hier vergelijken met wat ons omtrent die zelfde wording van 't Israëlitische volk in den Bijbel wordt verhaald. Zoo goed als bij de Israëliten kent men hier geslachtsregisters van twintig en meer geslachten.

De leden van een volk noemen zich altijd naar het aantal stamvaders waaraan de stammen van 't volk, waartoe zij behooren, hun ontstaan te danken hebben. Was dat aantal zeven, dan is het tàmar pito, was het vijf, dan tàmar lima, was het drie dan tàmar tèlo.

Om dit met een voorbeeld duidelijk te maken nemen we 't grootste oorspronkelijke volk, dat van Sil'Mòli.

De mythologische Adam en Eva van dit volk, die God uit de bronnen van de groote Wà-Apoe of Wà-Kàboe rivier deed opkomen waren Lawan-Ditan, de vader en Poteria-Ditan, de moeder. Aan dit ouderpaar werden zeven zonen geboren, de tàmar pito van 't volk van Sil 'Mòli. De eerstgeboren zoon was Fadik en hij werd de stamvader van den stam der Gìb 'Hain. In gestadige opvolging werden nu de volgende zonen geboren, die op hun beurt weer de tàmar werden van de stammen, die naar hen zijn genoemd.

Iedere stam heeft zijn eigen geslachtsnaam of «van» en in opvolging naar de geboorten bestaat het geheele volk dan uit:

STAM.	GESLACHTSNAAM (Leït).
Gìb 'Hain	Selìki.
Gì 'Wàget	Behoekoe (Om 'n bijzondere reden hebben de G. W. in Mesrète hun naam veranderd in Hoekoenala).
Wà Tìmoen.	Noer 'Làtoe Waël.
Wà Gìda	Tàsane.
Wà Hidi	Toe Waël.
Wà Loea , ...	Noer 'Làtoe Boeal.
Gàeli	Waël.

Volk nu is in de Boeroe-taal oeli en stam nòro.

Elke stam is echter weer onderverdeeld in stam-onderdeelen, die hun ontstaan ook weer aan geboorte te danken hebben.

Bovengenoemde Fadik, kreeg weer vier zonen:

Sil'Mano, Sil'Balen, Reg'Lisa en Tan'Soela.

Deze vier zonen nu werden de onderstamdeelvaders van de

onderstamdeelen van den stam der Gib'Hain's. Onderstamdeelvader: Taplawa. Door geboorten breidden zich deze onderstamdeelen uit of, wat natuurlijk ook voorkwam, stierven uit. In den stam der Gib'Hain is dit o. a. 't geval geweest met het onderstamdeel Sil'Mano.

De leden behoorende tot een onderstamdeel blijven zich altijd noemen òf naar hun Taplawa òf naar de plek gronds waar deze Taplawa zich heeft neergezet toen hij zijn eigen gezin vormde.

De oudste mannelijke nakomelingen in 't stamonderdeel, dat z'n ontstaan te danken heeft aan den oudsten Taplawa, zijn de voornaamste vertegenwoordiging van den geheelen stam. Uit hun midden komen ook de voornaamste hoofden voort.

Sterft zoo'n onderstamdeel uit dan treden de nakomelingen van den op hem volgenden broeder in dezelfde rechten.

Genealogisch blijft men altijd tot den stam behooren waarin men geboren is. Zelfs een vrouw wanneer zij door 't huwelijk aan een anderen stam is afgestaan, blijft haar geslachtsnaam houden en spreekt men over die vrouw, dan zegt men altijd: zij is 'n 'Mhoek'Gib'Hain, Wà Hidi, Moeal of naar dat haar eigen stam ook heet.

In een zeer bijzonder geval kon men uit zijn eigen stam treden en in een anderen stam overgaan. Dit heeft plaats bij Adoptie. Deze kan 't gevolg zijn van 'n laatste wilsbeschikking in overleg met de belanghebbende oudsten van dat stamonderdeel waarvan 't kind zal worden afgestaan.

Zulk 'n geadopteerd kind heet dan ànat balih taoen: een veranderd menschenkind, krijgt dan den geslachtsnaam van den stam waarin 't nu wordt opgenomen, terwijl hem nu ook alle rechten worden verleend, die de in dien stam geborenen toekomen.

't Grondgebied nu, dat het geheele volk toebehoort heet Nòron. Dit beteekent oorspronkelijk ook koninkrijk en was 't gebied waarover in de voortijden liber: vorst regeerde. Dit terrein leverde hem en zijn volk voordeel op, vandaar de oorsprong van 't woord nòron. Dit is afgeleid van nòro: voordeel, bàemnoroh: voordeel aanbrengend.

't Grondgebied, dat tot den nòro: stam behoort heet noeroe, terwijl het gedeelte grond dat het eigendom is van het onderstamdeel: màrah, nama heet. Nama beteekent tevens haven.

De volken nu waarvan de mythische ouder-paren geformeerd

zijn aan de bronnen der groote rivieren hebben zich in hun stammen op het stroomgebied dier rivieren neergezet. Ieder der stamonderdeelen bouwde daar z'n gehucht, het hoem'lolin: huizenverzameling.

Op blz. 12 over het Landbezit sprekend zegt Prof. Wilken in z'n bovengenoemd stuk:

Elke fenna heeft haar eigen grondgebied, rahisin fenna geheeten, dat zijn bepaalde grenzen heeft. Die grenzen zijn niet alleen politieke grenzen, maar maken ook in den volsten zin des woords die grenzen van eigendom uit, bepalen nauwkeurig de uitgestrektheid der gronden, waarover het eigendomsrecht van elke fenna zich uitstrekt. De eigendommen van al de gronden, van de toppen der bergen tot aan het zeestrand, behoort dus aan de verschillende fenna's, de Alfoer drukt zich hieromtrent vrij bepaald uit, wanneer hij zegt, dat de fenna is: «netin doean» d.i. heer (eigenaar) van den grond. Het bezit van den grond berust bij de leden van de fenna.

En verder op blz. 13:

Hoewel de fenna souverein eigenaar is van al de gronden binnen haar gebied gelegen, heeft zij niet het recht om die gronden aan vreemdelingen te verkoopen.

Wat de geleerde schrijver hier van de fenna's zegt is volkomen waar. Zij zijn de neten doean, d.i. de gezamelijke leden van de fèna hebben 't eeuwig onvervreemdbaar gebruiksrecht van dien grond waarop ze wonen, maar missen het recht dien grond aan derden af te staan.

Nu komt de vraag aan de orde: wat zijn in den grond der zaak de fèna's?

Dat de fèna-leden de souvereine eigenaren van den grond zijn dien ze bewonen is een recht, dat ze hebben ontvangen en geen recht dat hun oorspronkelijk toekomt. Dat eeuwig onvervreemdbaar gebruiksrecht heeft de fèna ontvangen van de Gib'Emliar toen deze den grond waarop nu de fèna-leden wonen aan de stamvaders van dien fèna afstonden.

De Gib'Emliar als eigenlijke Toean-tanah de Foek'doean: de heeren van het land d.i. 't land Boeroe, hadden en hebben het recht om gedeelten van hun gronden af te staan aan anderen en van dat recht is in vroegere tijden gebruik gemaakt in slechts sommige gevallen, en wel in die van huwelijk. In geval van huwelijk mocht 't ook alleen maar geschieden.

Wat toch is het geval geweest? Boeroe is door zijn bijzondere ligging altijd 'n land geweest op welks kusten zich vreemdelingen kwamen neerzetten. Zij kwamen van allerlei windstreken en waren 't volgens de traditie enkel eenige mannen, die 'n toevluchtsoord op Boeroe zochten. Zij vroegen dochters van de Gib'Emliar ten huwelijk, betaalden de bruidsschat en werden aldus verzwagerd met de oorspronkelijke heeren des lands. Door dezen was eerst aan hen verlof verleend om tuinen aan te leggen in de terreinen van den nòro of màrah, op de noeroe of nama dus, maar opdat de zwagerfamilie van nu en voortaan de middelen zoude hebben om in eigen onderhoud te voorzien werd aan dien zwager 'n stuk grond in eeuwig gebruiksrecht afgestaan als rah'is'esnòmot: vergeldingsgrond.

't Zijn dus de Gib'mar'àkan die deze gronden occupeeren.

Zoo zijn de gronden, waarvan de drie stammen van 't Moealvolk, afkomstig van Hoea Moeal, 't W. schiereiland van Seran, de Moeal's, Masbait's en Mak'Tita's oorspronkelijk Rah'is'esnòmot.

Dezelfde verhouding doet zich voor ten opzichte van de andere Gìb'mar'àkan, die op Boeroe wonen. Bijv. in 't Li'Silasche met den stam van den tegenwoordigen Orang-kaja te Wà Màna (Wamlana). Hij is van huis uit een Boetonnees van afkomst, wordt door de Gib'Emliar dan ook nooit anders dan met groote verachting «Djooe Boeton» genoemd. Zoo is 't ook met den Orang-kaja Liliali en met dien van Fògi. De eerste is oorspronkelijk uit het Bandasche, de laatste van Djailolo afkomstig.

Door aanwas èn van buiten èn door geboorten breidden die Gib'mar'àkan stammen zich uit. Zij waren afkomstig van de verschillende eilanden onder bevelen staande van den Sultan van Ternate en met diens steun lieten zij zich spoedig als de meerderen der Boeroe bevolking gelden niet alleen, maar werden zij door den Sultan als regenten aangesteld.

Zij woonden aan het strand, stichtten daar hun dorpen, de fèna's, die ze naar willekeur nu hier dan daar op den hun toegewezen grond bouwden of ten slotte een vaste plek hiervoor benutten.

In den loop der tijden trokken ook onderstamdeelen der oorspronkelijke Boeroe-bevolking om verschillende redenen naar 't strand, waar zij ook nu gehuchten bouwden, vaak in de nabijheid en op dezelfde gronden van die Gib'mar'àkan, die met hen verzwagerd waren. Zij hadden van huis uit ook rechten op

dien grond, maar occupeerden dien nu tezamen met de verzwagerde vreemdelingen. 't Gehucht waar ze samen woonden was de fèna, doch deze naam werd uitgebreid tot 't geheele grondgebied dat aan de verzwagerde vreemdelingen was toegewezen.

De verschillende onderstamdeelen met de Gib'mar'àkan, die samen zoo'n fèna vormen zijn de soa's. De grondbeteekenis van soa is: gezel, koppelaar. De meesten dezer soa's zijn door wederzijdsche huwelijken nauw aan elkander verwand geraakt hoewel ze inderdaad genealogisch niet tot één volk behooren.

Zij zijn de Fen'doean: de heeren van den Fènagrond en als bewoners van 't dorp, de fèna: Gib'fen'donin: dorpsbewoners.

De fènagronden nu worden door de fènaleden geoccupeerd evenwel met dien verstande, dat de eene soa geen tuinen aanlegt op dien grond waar de andere soa dit doet. De soa is de neten doean, d. i. zijn leden zijn de heeren van dat gedeelte fènagrond, dat door die soa wordt bewerkt.

Ook spreekt men van den neten tòbon, maar dit is de geest van den een of anderen voorvader, dien men als Heer van de plek, wat de ltrl. beteekenis van neten tòbon is, erkent en vereert.

Uit het bovenstaande is naar 'k hoop het genealogisch verband der oorspronkelijke Boeroe's genoeg duidelijk geworden, waardoor tevens 't verschil met de fèna's en soa's in 't oog springt.

't Souvereine bezitsrecht van den nòro, den stam, bepaalt zich dus tot zijn noeroe, waarvan de grenzen aan de meeste leden van den stam nauwkeurig bekend zijn. De nòro in zijn geheel heeft derhalve het beschikkingsrecht over dien stamgrond. De nòro alléén en niemand anders.

De féna in haar leden heeft 't eeuwigdurend gebruiksrecht op de door de soagemeenschap geoccupeerde gronden, maar mist verder het recht die gronden aan derden af te staan.

Dat de fènaleden dus niets te zeggen hebben over de noeroe behoeft geen verder betoog.

Toch hebben de Gib'mar'àkan-hoofden, leden van de fèna's dus, zich die rechten aangematigd en dit is in meer dan één geval reeds 'n ramp geworden voor de oorspronkelijke Boeroe-bevolking, die zich in haar rechten weet gekrenkt en te kort gedaan.

't Is bekend, dat bij de aanvragen van concessies, aan de bevolking gevraagd wordt of er bij haar ook bezwaren bestaan tegen de uitgifte dier concessies. Wanneer nu, zooals bijv. in 't Li Silasche, aan den Djooe Boeton en zijn hoofden gevraagd wordt of er bij hen ook bezwaren bestaan tegen de uitgifte van damarconcessie in 't gebied, gelegen in 't binnenland achter zijn fènagrond, dan spreekt het als een boek dat zij daar weinig of geen bezwaren tegen hebben, te meer niet wanneer op de een of andere manier hun de handen gestopt worden.

Komt het dan voor, zooals 't zich voorgedaan heeft, dat een broeder van een Posthouder een damarconcessie aanvraagt, dan zijn er gemakkelijk òf kepala's soa te vinden òf wat nog gekker is stroo-kepala's soa, die absoluut geen bezwaren hebben tegen de uitgifte.

Dat door dergelijke gevallen de vriendschappelijke geest der bevolking tegenover 't Gouvernement niet bepaald wordt versterkt behoeft geen betoog.

En dat men 't gevoel krijgt: 't Gouvernement luistert alleen maar naar die vreemdelingen en bijwoners en verschaft ons tegen die indringers geen recht, is evenzeer begrijpelijk.

Moge deze bijdrage het resultaat hebben, dat er in de toekomst naar 't rechtsgevoel van de oorspronkelijke Boeroe-bevolking meer rekening gehouden worde met hare belangen.

Aug. 1921.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 JUNI 1921.

Tegenwoordig: de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Van Eerde, Juynboll, Liefrinck, Idenburg, Van Ronkel en Van Berckel.

De heer Heeres gaf kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

Nadat de Voorzitter de vergadering heeft geopend, worden de Notulen van de vorige vergadering gelezen en goedgekeurd.

Tot leden worden benoemd de Heeren Mr. J. H. van Hasselt, D. Lamers en P. C. van der Wolk.

Aangeteekend wordt dat het lid L. C. van Heukelom is overleden, dat de heeren G. L. Uljee en Mr. E. A. Zorab voor het lidmaatschap hebben bedankt, dat de Rotterdam Deli Mij. in liquidatie is gegaan en dientengevolge hare donatie heeft gestaakt, zoomede dat de leden Mr. J. van Walsem en Dr. C. van Arendonk kennis hebben gegeven dat hun adres is veranderd.

In behandeling komen:

1° een schrijven van het Bestuur van het Koloniaal Instituut dd. 17 dezer N° 950/21, houdende uitnoodiging tot eene gezamenlijke bespreking, mede met het Bestuur van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, naar aanleiding van de door den heer Van Vuuren ingediende nota betreffende de wijze waarop volgens zijne meening samenwerking zou kunnen worden tot stand gebracht tusschen een in Nederlandsch-Indië eventueel op te richten Centraal Encylopaedisch Bureau en de Vereenigingen welke in Nederland op wetenschappelijk gebied werkzaam zijn.

De heer Van Eerde, die op verzoek van den Voorzitter, namens het Instituut, aan deze bespreking heeft deelgenomen, brengt

daarover mondeling verslag uit, waaruit blijkt dat de Besturen van de drie genoemde instellingen zich tot de gevraagde samenwerking hebben bereid verklaard en dat het Koloniaal Instituut daartoe zijne tusschenkomst zal verleenen wanneer het «Centraal Encylopaedisch Bureau» zal zijn tot stand gekomen.

2° een schrijven van het lid T. van Erp dd. 8 dezer waarbij in overweging wordt gegeven tot Z. M. den Koning van Siam het verzoek te richten om de negatieven van afbeeldingen van eenige aangegeven, van den Boroboedoer afkomstige oudheden, aan het Instituut te willen afstaan ten einde daarvan gebruik te kunnen maken bij de samenstelling van het bouwkundig gedeelte van de in bewerking zijnde beschrijving van den Boroboedoer.

Wordt besloten de medewerking in te roepen van H. M.'s Gezant te Bangkok.

3° een bericht van Dr. G. Busken Huet te Parijs dd. 4 dezer, waaruit blijkt dat er geen reden bestaat tot aanvulling van het in de Bibliothèque Nationale aanwezige exemplaar der «Bijdragen».

4° een door de Commissie tot voorbereiding van een Centraal Encyclopaedisch Instituut te Weltevreden dd. 3 Mei j.l. N° 258 gegeven antwoord op de dezerzijds gestelde vraag omtrent den werkkring dezer instelling.

Kennisgeving.

5° Voor de «Bijdragen» is door het lid Dr. J. de Hullu aangeboden zijn opstel: «De Engelschen op Poeloe Penang en de tinhandel der Nederl. Oost-Indische Compagnie in 1788».

In handen van de heeren Van Berckel en Heeres om praeadvies.

6° De Voorzitter biedt, namens het lid Prof. Dr. J. Ph. Vogel, voor de «Bijdragen» aan, diens opstel «Het eerste Rama reliëf van Prambanan», tot de opneming waarvan wordt besloten, overeenkomstig het praeadvies van de heeren Snouck Hurgronje en IJzerman.

7° De heer Van Vollenhoven stelt voor om den heer Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting uit te noodigen wederom als lid zitting

te nemen in de commissie voor het adatrecht, ter vervanging van den heer J. J. Meijer, die naar het buitenland is vertrokken.

Conform.

8° De heer Van Eerde legt over ter kennisneming, een exemplaar van het verslag der heeren Van Vollenhoven en Van Salverda de Grave over de tweede zitting van de «Union académique Internationale» gehouden te Brussel op 26, 27 en 28 Mei 1921.

9° De heer Liefrinck deelt mede dat deze vergadering de laatste is welke hij in dit zittingjaar zal kunnen bijwonen en aangezien hij aan het einde daarvan, volgens het Reglement, niet dadelijk voor bestuurslid weer in aanmerking zal komen, vermeent hij reeds thans als zoodanig ontslag te moeten nemen.

Onder instemming der Vergadering, wenscht de Voorzitter den heer Liefrinck eene voorspoedige reis en spreekt tevens de verwachting uit dat zijne gewaardeerde medewerking te goedertijd opnieuw aan het Instituut zal ten goede komen.

10° De Penningmeester:

a. verklaart thans het oogenblik gekomen te achten om het tijdelijk op zich genomen penningmeesterschap neer te leggen nu hij daarvoor iemand kan aanbevelen dien hij bereid heeft gevonden die functie te aanvaarden.

Wordt besloten het noodige te doen voor de door den heer IJzerman gewenschte vervanging.

b. deelt mede dat de Commissie van Bijstand voor den Oudheidkundigen Dienst in Ned.-Indië, heeft ontvangen een gewijzigd ontwerp van eene ordonnantie op het behoud van monumenten, dat is gesteld in handen van het lid dier Commissie den heer T. van Erp.

De heer Juynboll brengt, mede namens den heer Van Eerde, advies uit over het in hunne handen gestelde opstel van den heer Liefrinck «De Regenten der Hemelstreken».

De door de prae-adviseurs gemaakte opmerkingen geven den auteur aanleiding den wensch te uiten om daarvan gebruik te maken eer zijn arbeid in de «Bijdragen» zal worden geplaatst.

De heer Van Berckel brengt, mede namens den heer Heeres, schriftelijk advies uit over het in hunne handen gestelde opstel van den heer Hoetink: «Chineesche Officieren te Batavia tijdens de Compagnie».

Overeenkomstig dit advies en met goedvinden van den inzender, wordt besloten deze «Gegevens» niet uit te geven als afzonderlijk geschrift maar in de «Bijdragen» op te nemen.

De Secretaris:

a. legt ter tafel een exemplaar van het afzonderlijke werk: «Bijdrage tot de kennis van het Sobojo (Eiland Taliobo, Soelagroep)» door J. Fortgens, waarvan de handelsprijs wordt vastgesteld op *ƒ* 2.50 per exemplaar.

b. deelt mede dat op grond van eene bespreking met de heeren Mr. Berkhout en Mr. Tjarda Mees als vertegenwoordigers van het Indisch Genootschap, is overeen gekomen aan het Bestuur van het Instituut in overweging te geven om goed te vinden dat van die werken welke tot nog toe door ruiling met andere instellingen zijn verkregen, ook de vervolgen het eigendom zullen blijven van het Indisch Genootschap.

Conform.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren Mr. J. H. Abendanon, P. A. J. Moojen, O. J. A. Collet, E. C. Abendanon, Dr. R. Brandstetter, H. Ch. G. J. van der Mandere en B. Hoetink, aan wie voor zooveel noodig dank is gezegd.

Niets meer te verhandelen zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BUITENGEWONE ALGEMEENE VERGADERING
VAN 17 SEPTEMBER 1921.

Tegenwoordig: de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), IJzerman (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Juynboll, Van Eerde, Van Berckel, Van Ronkel en Heeres.

Aan de orde is de verkiezing van een bestuurslid in de plaats van den Heer Liefrinck.

Uit het door het Bestuur aanbevolen drietal: de gewone leden Mr. J. H. van Hasselt, Dr. E. Moresco en de Heer T. van Erp, wordt bij acclamatie de eerstgenoemde verkozen.

De Voorzitter sluit hierop de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 SEPTEMBER 1921.

Tegenwoordig: de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Hoetink (Secretaris), IJzerman, Heeres, Van Eerde, Juynboll, Van Berckel, Van Ronkel en Van Hasselt.

De Heeren Idenburg en Colenbrander gaven kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

Na opening van de vergadering, heet de Voorzitter het nieuwe bestuurslid, den Heer van Hasselt, welkom en stelt daarna aan de orde de verkiezing van een Penningmeester, ter vervanging van den Heer IJzerman, die als zoodanig is afgetreden.

Bij acclamatie wordt tot Penningmeester benoemd de Heer Van Hasselt die, op de vraag van den Voorzitter, zich bereid verklaart deze functie te aanvaarden.

Als nu overgaande tot de behandeling van de agenda:

Worden benoemd tot leden: Mej. Dr. M. A. Muusses en de heeren W. Ph. Coolhaas, A. C. Deenik, V. E. Korn, H. Raat, G. Coedes, W. I. K. Sinsoe en K. C. Beucker Andreae.

Aanteekening wordt gehouden:

a. van het overlijden van de Heeren Mr. J. A. Loeff, H. L. Leijdie Melville en Mr. A. J. Cohen Stuart.

b. van het bedanken van de Heeren G. B. Hooyer, P. Th. Justesen, J. Radersma en G. J. Staal;

c. en van de adresverandering van de volgende donateurs en leden: Landbouw Mij. «Bantool», Java-China-Japan Lijn, H. Spakler, Vereeniging tot bevordering der Geneesk. Wetensch. in Ned.-Indië, W. Blankwaard, Mr. F. D. Holleman, W. G. van Wettum, A. Hotz, Dr. O. Nachod, Mr. Dr. M. A. G. Harthoorn, A. M. Ritsema, A. H. Bennewitz, J. van Hecht Muntingh Napjus, Mr. Idema en J. C. Hietink.

Ter tafel worden gebracht:

1° eene missive van het Ministerie van Koloniën afd. XIII dd° 22 Juli j.l., ten geleide van een deel der dezerzijds aangevraagde kaarten (Not. Jan. j.l.), onder toezegging dat de ontbrekende detailkaarten uit Indië worden ontboden en na ontvangst zullen worden toegezonden.

Kennisgeving.

2° een schrijven van het Hoofd der 5de Afdeeling van het Ministerie van Koloniën dd°. 10 Aug. j.l. houdende mededeeling dat op de ontwerp-begrooting van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen voor 1922, eene subsidie is uitgetrokken ten bedrage van f 2500 ten behoeve van de uitgaaf van deel II van het werk «Jan Pieterszoon Coen».

Kennisgeving.

3° bericht van het lid Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting van 8 Juli j.l. dat hij zijne benoeming tot lid van de commissie voor het adatrecht (Not. Juni j.l.) aanvaardt.

Kennisgeving.

4° een schrijven van den wd. Alg. Secretaris van de Vereeniging «Koloniaal Instituut» van 27 Juni j.l., waarbij afschriften

worden aangeboden van door deze instelling aan den Heer Van Vuren en aan de Commissie tot voorbereiding van een Centraal Encyclopaedisch Bureau te Weltevreden gerichte missives.

Wordt besloten in gelijken geest aan den Heer Van Vuuren en genoemde Commissie te schrijven.

5° een schrijven van de Vereeniging ter verstrekking van Nederlandsche uitgaven aan het Buitenland d.d. 16 dezer, waarbij wordt verzocht eenige wetenschappelijke instellingen op de verzendingslijst van het Instituut te plaatsen en door die instellingen gewenschte uitgaven van het Instituut aan haar af te staan.

Conform.

6° een schrijven van den Geh. Medizinalrat Dr. Girschner, oud-Regierungsartz in Duitsch Nieuw Guinea, d.d. 3 Juli j.l., waarbij wordt gevraagd of zijn linguistische en ethnologische arbeid betrekkelijk het eiland Ponape in den Carolinen Archipel, voor uitgaaf van wege het Instituut in aanmerking zou kunnen komen.

Toezending zal worden verzocht.

7° het verzoek van den Hoogleeraar Dr. J. A. J. Wensinck om door het verleenen van eene subsidie de voortzetting van de uitgave der «Arabische Traditionensammlungen» mogelijk te maken.

Wordt besloten gedurende drie jaren wederom eene subsidie te geven van f 150 's jaars.

8°. het voorstel van het Institut Géographique militaire tchécoslovaque te Praag om met het Instituut in ruilverkeer te treden.

Hiertoe wordt geen aanleiding gevonden.

De Heer Van Vollenhoven:

a. stelt voor, het lid den Heer O. L. Helfrich opnieuw uit te noodigen zitting te nemen in de commissie voor het adatrecht.

Conform.

b. geeft in overweging in de organisatie van deze commissie de wijziging aan te brengen dat zij zal bestaan uit «ten minste drie leden».

Conform.

c. vraagt hoe het thans staat met de werkzaamheden van de commissie voor de beschrijving van de gebouwen der Oost-Indische Compagnie.

De Heer Heeres verstrekt hierover eenige inlichtingen, waaruit blijkt dat de bestaan hebbende geldelijke moeilijkheden thans zijn opgeheven zoodat er uitzicht bestaat dat de commissie weldra haren arbeid zal hervatten.

d. bespreekt de wenschelijkheid van het uitgeven van Oud-Javaansche teksten (heldendichten) in Nederlandsche vertaling.

Wordt besloten de Heeren Hazeu, Krom, Juynboll en Van Ronkel uit te noodigen hieromtrent van advies te dienen.

De Heer Van Eerde biedt aan het tweede gedeelte van den door hem gerevideerden tekst van het voor de «Bijdragen» aangenomen opstel van den Heer Hueting: «De Tobeloreezen in hun denken en doen».

In handen gesteld van den Redacteur der «Bijdragen».

De Heer IJzerman herinnert er aan dat de afrekening van de Commissarissen in Indië nog altijd op zich laat wachten.

Wordt besloten dat de Penningmeester opnieuw navraag zal doen.

Voor de «Bijdragen» zijn ontvangen de navolgende opstellen:

1° A. K. A. Gijsbert Hodenpijl, «De onderwerping van Pangeran Adepati Anoem alias Soenan Mas aan de Hooge Regeering te Batavia, op den 6en September 1708.»

2° B. Hoetink, «So Bing Kong, Het eerste Hoofd der Chineezen te Batavia. (Eene nalezing).»

Beide stukken worden om prae-advies gesteld in handen van de Heeren Van Berckel en Heeres.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren G. P. Rouffaer, Dr. J. W. IJzerman, F. A. Liefrinck, L. van Vuuren, Dr. H. van der Veen, P. C. van der Wolk, J. S. C. Kasteleijn en B. Hoetink.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 OCTOBER 1921.

Tegenwoordig: de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Hasselt (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), IJzerman, Heeres, Van Eerde, Van Berckel, Colenbrander, Juynboll en Van Ronkel.

De heeren Van Vollenhoven en Idenburg gaven kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

Na opening van de vergadering, gedenkt de Voorzitter het alle aanwezigen verheugende feit dat de Senaat van de Leidsche Universiteit eergisteren het eerelid van het Instituut, den Heer G. P. Rouffaer, heeft benoemd tot doctor honoris causa in de letteren en wijsbegeerte, welke onderscheiding stellig in wijden kring bijval zal vinden.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden worden benoemd, de Heeren J. W. Th. Heringa, J. E. Loth en W. T. Stutterheim.

Aangeteekend wordt dat de leden Prof. Dr. J. J. M. de Groot en Jhr. Mr. W. Th. C. van Doorn zijn overleden, dat de leden Dammerboer, Westerouen van Meeteren, De Hullu, Homans, Jhr. Quarles van Ufford zoomede de donateur de Moluksche Handelsvereeniging hebben bedankt en dat van verandering van adres kennis gaven de leden Grimsehl, Kleintjes, Nolst Trenité, Jasper, Van Vuuren, Van Limburg Stirum, Fortgens, Deenik, Birckenhauer, Bosch, Internationale Crediet en Handelsvereeniging «Rotterdam», Nienhuijs, Dr. ten Kate, van Wassenaar van Catwijk en Van der Hout.

In behandeling worden genomen de volgende brieven:

a. van de commissie voor het adatrecht van 5 dezer n° 331, waarbij als lid dier commissie wordt voorgedragen de Heer Mr. F. D. Holleman.

Wordt besloten den Heer Mr. F. D. Holleman uit te noodigen als lid dier commissie zitting te nemen.

b. van Prof. Dr. A. J. Wensinck, van 13 dezer, waarbij dank wordt betuigd voor de hem verleende subsidie (Not. Sept. jl.).
Kennisgeving.

c. van het lid Joh. A. F. Schut, d.d. Lek Soela (Boeroe) 6 Aug. jl. waarbij voor de «Bijdragen» wordt aangeboden zijn opstel: «Nòro en Fèna op Boeroe».
In handen van de Heeren Van Eerde en Juynboll.

De Heer IJzerman biedt voor de «Bijdragen» aan zijn opstel: «Het schip de Eendracht voor Makasser in 1616. Journaal van J. Steijns».
Gesteld in handen van de Heeren Van Berckel en Heeres.

De Heer Heeres brengt, mede namens den Heer Van Berckel, verslag uit over de in hunne handen gestelde opstellen:
1. Dr. J. de Hullu: «De Engelschen op Poeloe Pinang en de tinhandel der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie in 1788». (Not. Juni jl.).
2. A. K. A. Gijsberti Hodenpijl: «De onderwerping van Pangeran Adepati Anoem alias Soenan Mas aan de Hooge Regeering te Batavia op den 6[en] September 1700». (Not. Sept. jl.).
3. B. Hoetink: «Sọ Bing Kong, het eerste Hoofd der Chineezen te Batavia (Eene Nalezing).»
Overeenkomstig het praeadvies wordt tot opneming in de «Bijdragen» besloten.

De Penningmeester doet eene mededeeling over de achterstallige afrekening van de Commissarissen in Ned. Indië en bespreekt hetgeen hij voornemens is te doen om deze aangelegenheid tot een goed einde te brengen.

De Secretaris:

a. legt over een exemplaar van het derde deel van 's Instituut's Coen-uitgaaf.

b. deelt mede dat voorloopig tot assistent voor de bibliotheek

door hem is aangesteld, op een traktement van f 75.— 's maands, de gegageerde onder-officier van het Ned. Ind. leger A. G. de Bakker.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van Mej. Dr. A. C. Wieringa en van de Heeren Dr. G. P. Rouffaer, H. van Kol, Mr. C. van Vollenhoven, F. Treffers, J. E. Stokvis, H. F. Tillema en B. Hoetink, aan wie, voor zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 19 NOVEMBER 1921.

Tegenwoordig de Heeren: Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Hasselt (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Heeres, Van Eerde, IJzerman, Colenbrander, Juynboll, Van Ronkel en Van Berckel.

De Heeren Idenburg en Van Vollenhoven gaven kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden worden benoemd de heeren Mr. W. H. van Helsdingen en S. Esser.

Aangeteekend wordt:

a. dat zijn overleden, de gewone leden Mr. G. J. Fabius en Mr. W. A. Engelbrecht.

b. dat voor het lidmaatschap hebben bedankt, de donateur M. J. Tiele en de gewone leden J. van Baren, H. D. H. Bosboom,

Dr. J. van Leeuwen, W. F. Kissing, Mr. G. L. Mens Fiers Smeding, Prof. Dr. G. A. F. Molengraaff, C. N. J. Moltzer, W. P. C. Rahder, M. Vroeg en Dr. E. C. A. Wichmann.

c. dat van verandering van hun adres kennis is gegeven door de leden Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting, H. Kraemer, Dr. H. F. C. ten Kate en A. Hueting.

In behandeling komt:

1° een schrijven van het Eerlelid Dr. J. W. IJzerman d.d. 21 October j.l., houdende kennisgeving dat hij zijn lidmaatschap van de Commissie van Bijstand voor den Oudheidkundigen dienst in Nederlandsch-Indië heeft neergelegd. Deze mededeeling geeft aanleiding tot de vraag of genoemde Commissie, welke in 1901 is ingesteld om hier te lande de noodige voorlichting te verschaffen aan het Bestuur van het Instituut (Not. 1901 blz. XXX, 2°), nog voldoende reden van bestaan heeft nu sedert, bij Gouv. Besl. van 14 Juni 1913 n°. 62 (Ind. Staatsbl. n°. 407), in Indië een zelfstandige Oudheidkundige dienst is tot stand gekomen (Not. 29 Sept. 1913, Bijdragen deel 69, bl. X).

Na beraadslaging, wordt besloten af te wachten welk voorstel door de Commissie van Bijstand ter zake zal worden gedaan.

2. Bericht van het lid Mr. F. D. Holleman dd. 17 Oct. jl. waarbij hij verklaart zijne benoeming tot lid van de Adatrecht-commissie (Not. Oct. j.l.) gaarne te aanvaarden.

Kennisgeving.

Voor de «Bijdragen» is aangeboden:

a. J. Fortgens, «Ternate'sche teksten».

Gesteld in handen van de Heeren Van Ronkel en Heeres.

b. J. Kruijt, «Het weven bij de Toradja's».

In handen gesteld van de Heeren Juynboll en Van Eerde.

De Voorzitter deelt namens den Heer Van Vollenhoven mede:

1° dat in het volgende jaar te Rio Janeiro eene tentoonstelling zal worden gehouden en dat hem dit eene gunstige gelegenheid voorkomt om alsdan het overlijden op 29 October 1822 van Dirk van

Hogendorp te gedenken door de plaatsing van een steen met een opschrift in het Nederlandsch en het Portugeesch, op de plek waar hij zijne laatste levensdagen heeft doorgebracht.

Dit denkbeeld vindt algemeene instemming zoodat wordt besloten tot de uitvoering daarvan het noodige voor te stellen in overleg met Prof. Van Vollenhoven.

2° dat de Adatrechtbundel XX weldra gereed zal wezen, zoodat het wenschelijk voorkomt vast te stellen voor welken prijs deze in den handel zal worden gebracht.

Wordt besloten den handelsprijs op *f* 6 te stellen.

De Penningmeester dient in zijn ontwerp van de begrooting voor 1922 en geeft naar aanleiding daarvan eenige toelichting.

Wordt besloten de begrooting voor 1922 reeds nu overeenkomstig dit ontwerp vast te stellen.

Mede namens den Heer Van Berckel, geeft de Heer Heeres in overweging het om prae-advies in hunne handen gestelde artikel van het Eerelid Dr. J. W. IJzerman: Het schip «de Eendracht» voor Makasser in 1616. Journaal van J. Steijns, in de «Bijdragen» op te nemen.

Conform.

Eveneens geeft de Heer Van Eerde in overweging, mede namens den Heer Juynboll, om het door het lid Joh. A. F. Schut voor de «Bijdragen» aangeboden opstel: «Nòro en Fèna op Boeroe», daarin te plaatsen.

Conform.

Overeenkomstig het verzoek van het lid Dr. N. J. Krom wordt besloten vijf exemplaren van zijn werk over Hindoe-Javaansche kunst ten geschenke aan te bieden aan door hem te noemen geleerden en instellingen.

De Secretaris stelt voor de slot-alinea van artikel 7 van het Reglement op de «Koloniale Bibliotheek» zoo te wijzigen dat het mogelijk zal worden kaarten aan aanvragers ter leen te verstrekken.

Aangezien de stemmen hierover staken, wordt besloten de beslissing aan te houden tot de volgende vergadering.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren Mr. J. H. Abendanon, O. L. Helfrich, E. C. Abendanon, Dr. G. P. Rouffaer, L. van Vuuren, Mr. W. J. M. Plate en B. Hoetink, aan wie — voor zooveel noodig, — dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

